ALGEMEENE GESCHIEDENIS

DES

VADERLANDS

sedert 1648.

I.

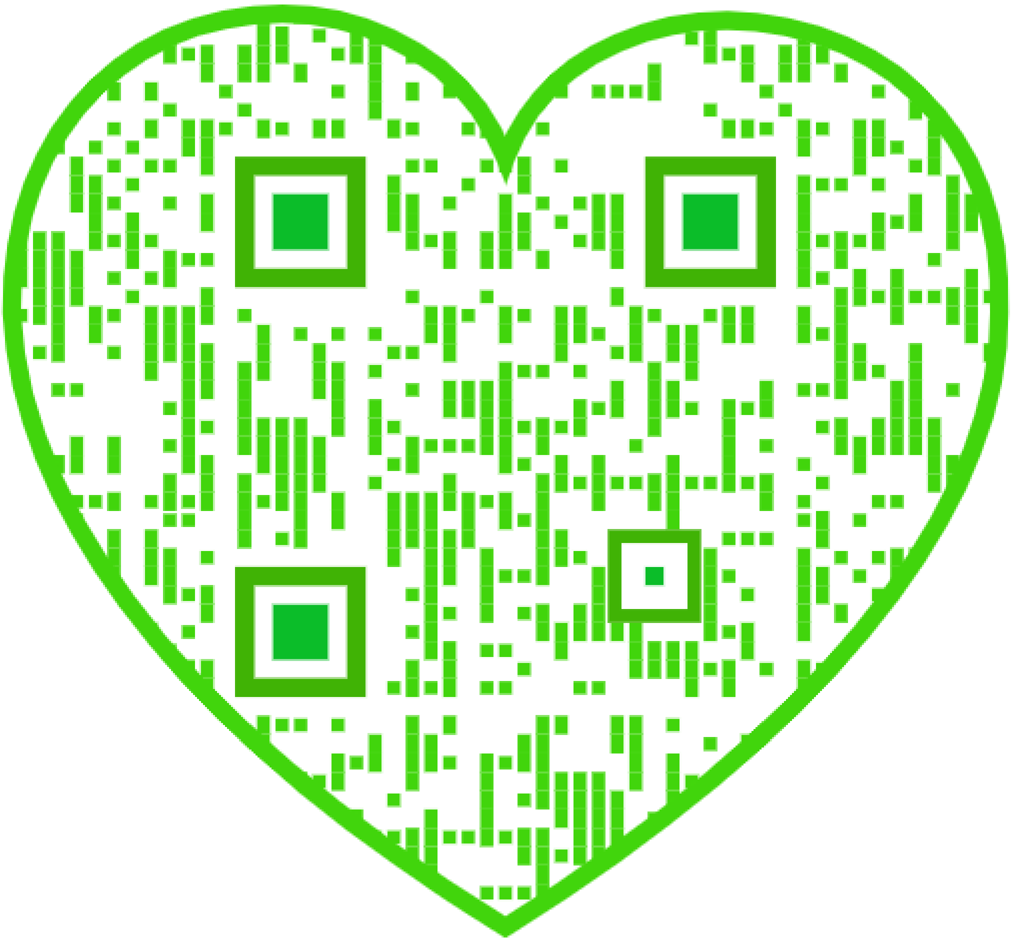

ALGEMEENE GESCHIEDENIS

DES

VADERLANDS,

DOOR

J. P. Arend,

ACHTEREENVOLGENS VOORTGEZET DOOR

M^r O van Rees en D^r W G Brill,

THANS DOOR

D^R. J. VAN VLOTEN.

VIERDE DEEL, EERSTE STUK.

Bl 823

LEIDEN.

P. VAN SANTEN

1877

GESCHIEDENIS

VAN

NEDERLANDS VOLK EN STAAT

sedert hun vrijverklaring

in 1648,

DOOR

J. VAN VLOTEN.

EERSTE DEEL.

1648—1672.

HAARLEM, I. DE HAAN.
1879.

VOORREDE.

Toen zich, ruim drie jaar geleden, de vorige eigenaar van dit geschiedwerk met de uitnoodiging tot mij wendde, het van 1648 aan te vervolgen, gaf ik daar te gereeder gehoor aan, als met dat nieuwe tijdvak juist dat van Nederlands nieuwe Staats- en Volksgeschiedenis aanving, die een op zich zelf gesloten geheel vormde. Noopten hem handelsredenen ook, zich voor 't uiterlijk bij de voorafgaande boekdeelen aan te sluiten en de eenheid van 't omvangrijke geheel niet te breken, zoodat dit vervolg zich als achtste boek aan de vorige zeven hechtte, de bewerking zou volkomen zelfstandig zijn, geheel aan mijn goeddunken overgelaten blijven. Thans, nu er een tweetal deelen van dit vervolg voltooid is, kwam het mij gepast voor, hun, bij den algemeenen vervolgtitel, dien ook der zelfstandige afdeeling en van 't afzonderlijk geheel te geven, aan welks eerste tijdvak zij gewijd zijn. Bij de behandeling daarvan meende ik — als de gekozen titel reeds aanwijst — mij niet tot de Staatsgeschiedenis te moeten bepalen, maar ook op de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling van 't volk het oog te moeten slaan, en daartoe bepaaldelijk ook de reeks van vlugschriften in rijm en onrijm te raadplegen, die ons de levendige indrukken van den dag vertegenwoordigen, en veelal zoo sprekend weêrgeven. Wat mijne opvatting en voorstelling van zaken en personen betreft, heb ik mij beijverd, om, aan de tot zinspreuk gekozen woorden van Maurenbrecher getrouw, boven alle verouderde partijzucht in kerk en staat, maatschappelijk en volksleven staande, Nederlands geschiedverleden, met het oog op de algemeene menschelijke ontwikkeling en beschaving, gade te slaan en

te schetsen. 's Lands Geschiedschrijver is geroepen, de leidsman der openbare meening ook zijner eigene dagen met betrekking tot dat verleden, in zijn verband met het heden, te zijn, door zijne trouwhartige en doeltreffende voorstelling der feiten zelf op de lessen te wijzen, die dat verleden voor de toekomst predikt, en het *ontwikkelings*-punt te staven, waartoe men in 't gansche geschiedbeloop gekomen is, en van 't welk men dus verder dient uit te gaan.

Er is een vaderlandsche geschiedbeschouwing — en juist tegenover haar meen ik dit standpunt zoo bepaald te moeten doen uitkomen — die, dat verleden in 't oog vattend, van geen ontwikkeling maar eer een terugkeer weten wil. Zij had in nu wijlen Mr. Groen van Prinsterer haar even begaafden als krachtigen vertegenwoordiger, en vindt in zijn Handboek het richtsnoer van haar bespiegeling en praktijk. Zij voelt zich in haar verstandelijke en zedelijke beschavingsbeginselen aan de leerstellige begrippen gebonden, bij hun manmoedige ontscheuring aan roomsche en spaansche boeyen, door de Geuzen der 16e eeuw — naar het sinds geheel verouderde ontwikkelingspunt *hunner* dagen — gehuldigd, en zij meent alle afwijking daarvan godsdienstig en zedelijk verval te moeten achten. Zulk een zienswijs is echter volstrekt onhoudbaar, en met den onafgebroken wasdom der menschheid in strijd. Zij zou, in steê van het nederlandsche volk boven vroegere verdeeldheid in kerk en staat allengs te verheffen, dat verouderd verschil in staats- en vooral kerkinzichten slechts rekken, gelijk dan ook hare voorstanders en volgelingen niet aflaten, dat nog dagelijks te doen. Zij vergeet, dat wij, drie eeuwen na die voortschrijdende en doortastende, Rome en Spanje verzakende Geuzen levend, om voor onze dagen te zijn, wat zij voor de hunne waren, niet minder voortvarend en doortastend omtrent hunne verouderde kerkbegrippen moeten te werk gaan, dan zij het omtrent de roomsche en spaansche deden. Het voorbeeld dier Geuzen moet ons zeker steeds voor den geest zijn, doch slechts om de zedelijke kracht en volhardende kloekheid, waarvan zij blijk gaven, en die het onze plicht is evenzeer, waar 't onze eigen verstands- en gemoedsbehoeften geldt, aan den dag te leggen, als zij voor de hunne, in spijt der hun alle gewetensvrijheid misgunnende machten, voldoening wisten te erlangen. Waar het echter op aankomt is, zulke behoeften inderdaad te gevoelen, niet onverschillig te blijken omtrent al wat niet louter stoffelijk en zinnelijk belang ten doel heeft; en daaraan hapert het bij de meesten derzulken, die zich leerstellig op een meer ontwikkeld standpunt, dan dat

der Geuzen, of hun achterlijke geloofsverwanten onzer dagen, vinden, maar al te veel.

Met hun geloof hebben zij ook hun zedelijk steunpunt verloren, hun gemoed is met dat geloof zijn hoûvast kwijtgeraakt, hun zedelijke mensch spoorbijster geworden. Om geen andere reden, dan dat men — gelijk nog altijd in de opvoeding, voor wie er zich niet aan te onttrekken weet — gemoed en geloof, godsdienst- en zedeleer dooreenwart; terwijl integendeel de zedelijke ontwikkeling van den mensch allengs den kerkelijken leiband geheel ontwassen raakt, waaraan hem sommigen, tot zijn schâ, wel gaarne voor altijd zouden zien voortsleuren. Die mensch moet voortaan buiten alle kerk- en geloofsvooroordeelen den weg zijner beschaving en veredeling — waarbij gene hem slechts stremmen kunnen — weten te vinden; hij moet daartoe de tot dusver door 't geloof maar al te zeer steeds op den achtergrond gedrongen, maar al te vaak zelfs geheel verstikte liefde, voor dat geloof bij zich in de plaats doen treden. Belangelooze liefde, door verstand en kennis geleid, en dat verstand en die kennis, in die liefde werkzaam — ziedaar het zedelijke richtsnoer voor de toekomst, dat den mensch ook aan de hand der geschiedenis, en met name die des Vaderlands, door 't geen hij er zich voordoen en ontwikkelen ziet, moet kenbaar gemaakt en eigen worden. Een richtsnoer, zoo goed op 't gebied van 't algemeen volkerenverkeer en de verhouding der verschillende Staten en Rijken onderling, als op dat der ingezetenen van elk dier Staten en Rijken op zich zelf, geldig. Laat intusschen zijn algemeene toepassing op dit laatste nog steeds maar al te veel te wenschen, op het eerste is het over 't algemeen nog veel verder te zoeken, en blijkt kinderachtige en kleingeestige naijver, baatzieke zucht naar uitwendige terreinsvergrooting en stoffelijke machtsvermeerdering altoos nog aan de orde van den dag; het streven naar verstandelijke en zedelijke beschaving en veredeling, ook als staats- en volksgeheel, in een dienovereenkomstigen handel en wandel, in zijn verhouding tot anderen, nagenoeg onbekend. Toch is dat het doel, dat men, hoe langer zoo meer, uitsluitend beoogen, waartoe men, tot heil der menschheid, algemeen werkzaam wezen moet. En een volk, klein of groot, dat daarin — naar zijn vermogen — het voorbeeld geeft, dat zich van dat beginsel boven andere in woord en daad doordrongen toont, staat daardoor van zelf aan de spits dier beschaving, in welke het zijn hartewensch zal wezen, ook alle andere, hoe eer hoe beter, te zien deelen.

Nu drie eeuwen geleden, gaf de kleine nederlandsche vrijstaat, in den eersten

kiem zijner zelfstandige wording, Europa het schoone voorbeeld van een zich aan allen staats- en kerkdwang voor goed ontrukkend volksbestaan; stelle het zich thans tot taak, zoo in zijn eigen staatsleven en de verhouding zijner burgers onderling dat richtsnoer der toekomst te volgen, als 't vooral ook van toepassing te doen beschouwen op die aller beschaafde of naar beschaving strevende volken tot elkander. Het zal zich daardoor thans niet minder dan toen aan de spits dier beschaving toonen.

Haarlem, in Oogstmaand van 't
driehonderdste Unie-jaar.

V. Vl.

ACHTSTE BOEK.

VAN

DEN MUNSTERSCHEN VREDE

TOT

DIEN VAN UTRECHT;

1648–1713.

EERSTE GEDEELTE;

1648–1672.

Der wahre Historiker wird die öffentliche Meinung zu belehren, zu leiten, und zu beherrschen trachten; er wird ihr nie dienen, ihr nie folgen. Nur so erfüllt er seine Aufgabe. Strenge Wahrheitsliebe, vorurtheilsfreie Unbefangenheit, parteilose Selbständigkeit sollen und müssen seinem Urtheile eignen.

W. MAURENBRECHER.

EERSTE HOOFDSTUK.

Vredeviering. Algemeene Toestand.

1648.

Den vijfden van Zomermaand 1648 was het juist tachtig jaar geleden, dat het bloed der nederlandsche edelen het spaansch schavot op den Zavel te Brussel het eerst besproeid had, en vierde men thans, daaraan gedachtig, den vrede, datzelfde Spanje nu welwillend gegund, en met erkenning zijnerzijds van den nieuw geboren vrijen staat gesloten. Blijder kon het niet. Uit het zaad der martelaren was de weidsche vrijheidstempel opgeschoten, door de zeven vereenigde gewesten, in de lage landen bij de zee, den zelfstandigen noordwester uithoek van Duitschland, gesticht. «Het wit der oorelogen», als Vondel 't uitdrukte, was in den verworven «vrijdom» als een kostbaar erfgoed «bevochten», en de «zilvren vreêtrompet» mocht alom welluidend klinken. Dat paste,

Nu de nederlandsche leeuwen,
In het strijdperk afgerecht,
(Staakten) dit verwoed gevecht,
En de gouden de ijzren eeuwen
(Sloten);......................
Nu (hen Spanje) vrij verklaart,
En (men) op den Vredewagen
Roemt op Vrijheid, 't waardste pand
Van 't verdedigd Vaderland;

en daaraan ook liet men 't dan, met name te Amsterdam, niet ontbreken. Daar sloeg Nederlands hoofddichter zelf den toon aan, en ging met zijn jubelenden «Vredezang»

allen voor. «Ieder volge ons witte vlag», riep hij er uit, «in het krieken» van den nieuwen dag, die ging aanlichten, en waarvan hij en zijn stadgenooten zich zooveel schats en geluks voorspelden. «Hoor», zong hij hun toe, in zijn dichterlijke verbeelding de heugelijke toekomst, die zij wachtten, reeds verwezenlijkt ziende:

Hoor, de zeeliên en matrozen
Dansen op den waterstroom,
En uw vloten zonder toom
Dondren en kartouwen lozen,
Daar ze brommen op de reê,
Tochtig naar de rijke zee.
Overvloed met vollen horen,
Zwanger van gewas en schat,
Baart een wereld in uw stad
Op het steigren van haar toren [1],
Daar 't gestarrent voor verschiet
Als het naar den grondbouw ziet;
Teffens steigren land en erven
In waardij; de Peis is mild,
Dies verrijkt ze kunst en gild;
Nering, leggende op haar sterven,
Springt ten bedde uit, en ontluikt
Met dat zij de teervlam [2] ruikt.
Bouw nu zolders boven zolders,
Leg de kelders in tiras,
Spaar noch kranen, noch windas,
Leg verdronken weide in polders!
Zie al 't platte land eens barnen [3]
Op de grens en overal,
Met een galm en dorpgeschal;
Melker valt aan 't boterkarnen,
En oom Buis-man vaart gerust
Visschen op zijn buurmans kust.
Laat den krijgsman dit benijden,
En zijn hand slaan aan den ploeg,
Zaayen, maayen, spade en vroeg;
Holland schept geen lust in strijden;
't Oorlog heeft te lang geduurd,
Dat al 't Kristendom bezuurt! —

En hij liet het niet bij dezen »Vredezang», noch die andere zinnebeeldige voorstel-

[1] In plaats van den afgebranden der nieuwe kerk, doch wiens opbouw later, om onbekende reden, gestaakt werd. De eerste steen was in Mei 1646 gelegd.

[2] Der vreugdevuren. [3] Van die vreugdevuren.

ling van den «getemden Mars»; hij deed ook in den schouwburg de Leeuwendalers in een vermakelijk «Landspel» optreden, om hun te doen aanzeggen, hoe hun

Noorden blijft voortaan een vrijheid op zich zelf,

en om hen luide te doen juichen:

't Is bruiloft op de weide,
't Is bruiloft op het land;
Men huppelt hand aan hand! —
De vrede is verworven,
Men leît een vasten knoop;
Men weet van landskrakeel noch nijd,
Van wederwaardigheid noch spijt,
Men zoent, omarmt, bemint, en vrijt,
De twist is op den loop! —
Wij zien de huisliên, blijde
En vrolijk, nu alreê
Vol hoop van (elke) zijde
Krioelen onder 't vee.
De heemraad leît den staat aan toom,
Het is al boter tot den boôm,
Men zingt al Peis en Vreê.

Iets anders intusschen zijn 's dichters genotrijke verbeelding en. persoonlijke aandrift, iets anders de vruchten der werkelijkheid. Had het aan Vondel gelegen, alle «landkrakeel en nijd» ware zeker voor goed verdwenen, alle «twist» voor altoos «op den loop gegaan», en «de haat aan toom geleid» en onderdrukt. Doch hoe men van «Peis en Vreê» mocht zingen, nu eenmaal de langverbeide vrede van weêrszijden bekrachtigd was, de inheemsche verdeeldheid der gemoederen en weêrstrijd van belangen liet zich niet zoo gemakkelijk ter zij stellen, en zou zich des te vaardiger gaan uiten, als geen gemeenschappelijke uitheemsche vijand tot krachtige samenwerking drong. Welk een stoffelijke weelde en voorspoed, welk een rijke ontwikkeling op zedelijk gebied den landzaat ook nog wachtte; in spijt van den buitenlandschen strijd ook, dien hij met andere tegenstanders dan tot dusver te voeren zou hebben; de innerlijke tweespalt en naijver zou hem de leelijkste parten spelen, leelijker in haar gevolgen vooral, dan wat hem zijn hachelijke kamp met den inlandschen vijand te ervaren en te proeven had gegeven. Tot leering voor 't nageslacht gaan wij hier de wording en ontwikkeling van dien tweespalt, in haar oorsprong en uitkomst, tijdens het bestaan van den nederlandschen vrijstaat, boeken. Het oog vestigende op wat deze, in zijn geschiedenis, groots en schitterends heeft, om er het nageslacht tot een gelijke veerkracht, als dat te weeg bracht, door te bezielen, zoeken wij ons niet minder

tevens voor oogen te stellen, wat er gebrekkigs en verwerpelijks in geest en gemoed, in drijfveer en handelwijs, meê gepaard ging, gelijk den noodlottigen uitslag daaruit onvermijdelijk voortgevloeid, om er, kon het zijn, land en volk in 't heden en de toekomst voor te vrijwaren. Om ons op het juiste standpunt daarvoor te stellen, verheffen wij ons natuurlijk boven alle verouderde partijzucht en vooroordeel, en de hartstochtelijke gemoedsberoering daardoor verwekt, doch beginnen tevens met ons op het terrein en in de omstandigheden te verplaatsen, waarop en waaronder het volk van den nieuwgeboren staat zoo binnen als buiten 's lands werkzaam was, en nemen van de macht en de middelen kennis, waarover het voor zijn krachtdadige handhaving beschikken kon.

Het Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden bestond, bij 't sluiten van den munsterschen vrede, uit zeven oppermachtige — gelijk zij zich liefst erkend zagen — in hun gemeenschappelijk belang, door de Unie van Utrecht nauw verbonden landschappen, provinciën, of gewesten [1]: Gelderland en Zutfen, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijsel, en Groningen met de ommelanden; een achtste landschap, Drenthe, dat geen vertegenwoordiger in 't gemeenschappelijk of algemeen bewind had [2]; en de onzelfstandige, in den krijg bemachtigde deelen van Brabant, Vlaanderen, en 't Overmaasche — Generaliteitslanden of Staats-Vlaanderen en Staats-Brabant genoemd, omdat ze, van de zeven gewesten gemeenschappelijk afhankelijk, door hunne gemeenschappelijke of algemeene vertegenwoordiging, de Generaliteit der Staten, beheerd werden. Het middendeel van Staats-Vlaanderen, het land van Axel, Ter Neuzen, en Biervliet, was, even als de veroverde sterkten aan de Schelde, meer bepaaldelijk aan 't beheer van Zeeland toevertrouwd, en werd daarom — naar den smaak der eeuw voor stadhuiswoorden — het *Committimus* van dat gewest betiteld. Voorts behoorden, buiten dit afgerond geheel van 't veroverde Staatsgebied, ook nog eenige verspreide brokken en plaatsen van Oppergelder en Limburg, en de stad Maastricht — in gemeenschappelijk bezit met den bisschop van Luik — aan de Generaliteit.

Hoe nauw en onafscheidelijk zich intusschen de vereenigde gewesten van 't Gemeenebest verbonden achtten, zij lieten ieder voor zich — en dat was de min loffe-

---

[1] "Dat die voorzeide provinciën" (zeî de eerste helft van art. 1 dier *Unie*) "zich met den anderen verbinden, confedereeren ende vereenigen zullen, gelijk zij hen verbinden, confedereeren ende vereenigen mits dezen, ten eeuwigen dage bij den anderen te blijven, in alle forme ende maniere, alsof zijluiden maar één provincie waren, zonder dat dezelve hen t'eenigen tijde van den anderen zullen scheiden, laten scheiden, of separeeren, bij Testamente, Codicille, Donatie, Cessie, Wisselinge, Verkopinge, Tractaten van peys, van huwelijk, noch om geen andere oorzake, hoe dat gebeuren zoude mogen".

[2] Het had zich daartoe te vergeefs herhaaldelijk moeite gegeven, en zou dat ook nu weldra weêr doen.

lijke keerzij der zaak — niet van hun persoonlijke oppermacht af, bleven deze zoo strikt mogelijk handhaven. «Onverminderd» verzekerde daarom ook dezelfde Unie-bepaling, die hun onafscheidelijke vereeniging staafde, «onverminderd nochtans een iegelijke provincie en de particuliere steden, leden, en ingezetenen van dien haarlieder speciale en particuliere privilegiën, vrijheden, exemptiën, rechten, statuten, loffelijke en wel hergebrachte costumen, usanciën, en alle andere gerechtigheden, waarin zijluiden den anderen niet alleen geen prejudice, hinder, of letsel doen zullen, maar zullen den anderen daarin met alle behoorlijke en mogelijke middelen, ja met lijf en goed — is 't nood — helpen handhouden, stijven, en sterken, beschutten en ook beschermen jegens allen en een iegelijk, wie en hoe die zoude mogen wezen, die hen daarin eenige datelijke inbreuk zoude willen doen; welverstaande (alweder), dat die questie, die eenige van de voorz. provinciën leden ofte steden van deze Unie wezende, metten anderen hebben ofte namaals zouden mogen krijgen, nopende haarluider particuliere en speciale privilegiën, enz., bij ordinaris justicie, arbiters, of minnelijk accoord beslist zullen worden, zonder dat de andere landen ofte provinciën, steden ofte leden van dien, zoo lange zich beide partijen 't recht submitteeren, hen des zullen hebben te bemoeyen, ten ware 't hen geliefde te intercedeeren tot accoord".

Wat de daardoor, tegenover de zeven afzonderlijke gewesten, vrij krachteloos gemaakte algemeene vertegenwoordiging der Algemeene of Generale Staten — als men ze noemde — betrof, dezen waren, sedert 1593, allengs eene in den Haag op 't Binnenhof doorloopend zitting houdende vergadering geworden, tot onverwijlde afdoening van de minder beduidende dagelijksche en de voor geen uitstel vatbare zaken; voor de overige moesten haar leden steeds den bepaalden last der hen afvaardigende gewesten opvolgen. Zij trokken ook hunne daggelden van dezen, en konden daarom voor elk hunner in zoo grooten getale optreden, als de gewestelijke kas maar gedoogde, doch mochten voor ieder gewest nimmer meer dan ééne stem uitbrengen; zeven stemmen dus in 't geheel, hoewel 't getal leden steeds minstens veertig beliep. Daaruit ontsproot echter 't ongemak, dat ruim een derde van dezen slechts op een staanplaats in de vergaderzaal rekenen kon. Aan weêrszijden der langwerpige, met groen laken bekleede tafel toch, waren slechts dertien stoelen geplaatst; de middelste aan de ééne zij, voor den voorzitter bestemd, een groen fluweelen armstoel, waarop een gekroonde leeuw, van de gewestelijke wapens omringd, met zij geborduurd was; al de overige armloos en van groen laken. De zes daarvan aan 't hooger einde der overzij waren voor de geldersche leden bestemd, de drie daarnaast voor drie zeeuwsche, de vier volgende voor twee neder- en overstichtsche; zes hollandsche leden konden tegenover de geldersche, aan de linkerzij van den voorzitter, plaats nemen; op de eerste stoel aan die linker zijde een lid uit het voor die week voorzittende gewest, op de drie volgende drie friesche, en op de beide daaraan vol-

gende twee groningsche. Aan 't lager einde der tafel stond een stoel voor den griffier; aan 't hooger, wanneer de omstandigheden dat meêbrachten, een armstoel voor den Stadhouder.

In spijt hunner hooge betrekking, die hen zelfs den naam van HoogMogenden aannemen deed, vermochten de Algemeene Staten geen vrede of oorlog te maken, geen krijgsvolk te werven of schatting te heffen, geen uitheemsche verbonden te sluiten, zonder de algemeene toestemming der oppermachtige gewesten. De wetten, die zij ten algemeenen nutte besloten te maken, waren alleen van kracht in de gewesten, die ze verkozen aan te nemen; terwijl die, welke met algemeene goedkeuring der afzonderlijke gewesten gemaakt waren, door de Algemeene Staten niet weêr opgeheven konden worden. De Gewestelijke hadden voorts de keuze van hun Stadhouder, de aanstelling van krijgsbevelhebbers in hunne sterkten, en over het krijgsvolk te hunner soldij, het rechtsgebied over dat krijgsvolk, in zaken, die 't krijgsbestier niet raakten, het recht van bezetting in de van hen afhankelijke steden, onder toestemming van den Raad van State; het recht van beëediging ook door hen van het krijgsvolk der Generaliteit. Toch werd over oorlog en vrede steeds alleen in naam der Algemeene Staten onderhandeld; zwoeren de kapiteins-generaal, als zij er waren, en de verdere krijgshoofden hun trouw; verkozen en beëedigden zij de algemeene muntmeesters, en regelden zij de waarde van het geld; verrekenden hunne ontvangers het aandeel, door ieder gewest in de algemeene lasten te dragen; regelden zij de rechten op de inkomende en uitgaande waren; bezorgden zij de brieven voor vrijwaring in oorlogstijd, en hadden zij 't recht van begenadiging der overloopers; legden zij, doch alleen des verzocht zijnde, de verschillen tusschen de gewesten onderling, mits zonder geweld, bij; waren zij de uitvoerders der meeste plakaten, ten nutte van 't gemeen door hen uitgevaardigd; hadden zij in de Generaliteitslanden de oppermacht, stelden er de overheden en krijgsbevelhebbers aan, en begaven er de aanzienlijkste bediengen. Uit hun naam werden eindelijk — en dat was zeker hun schitterendste taak — de verschillende gezanten, op voorstel der afzonderlijke gewesten, afgezonden, en de uitheemsche plechtstatig door hen ontvangen. Evenzoo stelden zij, op verzoek der daarin betrokken kooplieden, consuls of agenten in de vreemde koopsteden, waarop men handel dreef, aan. Hun wapen was een steigerende leeuw van goud, in rood of keelen veld, die een zwaard in de eene poot, een bundel van zeven pijlen in de andere hield, en sinds den vrede met de kroon der erkende oppermacht, in plaats van den eigenmachtigen vrijheidshoed der opstandelingen, prijkte.

Sedert hun vergadering doorloopend was geworden, was het gewicht van een ander hoog staatslichaam, de Raad van State, afgenomen, en deze meer op den achtergrond getreden; gelijk daar een jaar of drie later, bij een nieuwen lastbrief zijner leden, meer bepaaldelijk van blijken zou. Voor 't oogenblik, en tot in 1672, bestond hij uit twee

geldersche, drie hollandsche, twee zeeuwsche, twee friesche leden, een overijselsch en een groningsch lid, die hoofdelijk stemden, en waaronder dus Holland allicht het overwicht had. Zij kwamen mede dagelijks in 't gebouw op 't Binnenhof bijeen, en hielden zich hoofdzakelijk met de zaken van 't krijgswezen en de algemeene geldmiddelen bezig. Voor de laatste maakten zij jaarlijks tegen November een staat der uitgaven voor 't volgende jaar op, «de gewone staat van oorlog» genoemd, en die den Algemeenen Staten met een toelichtende reden werd aangeboden, met den stadhuisnaam van «generale petitie» begroet, omdat zij het verzoek voor de beraamde sommen inhield. In dezen droegen de afzonderlijke gewesten naar hun evenredig vermogen bij: Holland meer dan de helft, omstreeks 58 van ieder honderd gulden; Friesland ruim een tiende; Zeeland een elfde; Utrecht, Groningen, en Gelderland ieder ruim een twintigste; Overijsel een twee-en-dertigste; het landschap Drenthe een honderdste. De ingediende staat werd naar de verschillende gewesten gezonden, die er zich, in oorlogstijd vóór 1 April, anders vóór 10 Mei, van 't volgende jaar omtrent verklaren moesten, en zonder dat gerekend werden toe te stemmen. In tijd van nood werd een buitengewone staat opgemaakt en ingediend. Ook de inkomsten uit de Generaliteitslanden werden door den Raad van State geheven, die er de belastingen verpachtte; terwijl er de in- en uitvoerrechten daarentegen, even als in de vereenigde gewesten zelf, door de ontvangers der Admiraliteit werden ingevorderd. Van deze had men sedert den zomer van 1597 vijf «collegiën»: dat op de Maas of te Rotterdam, dat te Amsterdam — elk met 12 leden —, dat in Zeeland te Middelburg met 9, in Westfriesland en 't Noorderkwartier — om de drie maanden, van 1 December af, te Hoorn of Enkhuizen — met elf, en dat in Friesland te Harlingen met tien (van welke vier uit Friesland zelf, en de overige zes uit Gelderland, Holland, Utrecht, Overijsel, Groningen en de Groninger Ommelanden, ieder één). Zij hadden het toezicht op de veiligheid ter zee, op de havens en stroomen, en de gansche scheepvaart; zij moesten voor de uitrusting van oorlogsschepen ter beveiliging der koopvaart tegen den vijand en de zeeroovers zorgen. Aan haar was het opgedragen de oorlogsvloten in orde te brengen, tot welker uitrusting door de Algemeene Staten besloten was; ieder van haar voor dat deel, dat meer bepaaldelijk voor haar rekening kwam. Tot goedmaking der kosten diende de opbrengst der in- en uitgaande rechten, op schepen en koopmanschap gelegd, in oorlogstijd vaak buitengewoon geheven. De gelden in zulken tijd van de verschillende gewesten verlangd, werden door den Raad van State bij elk afzonderlijk gevraagd, ook bij die, van welke geen oorlogsschepen in zee waren; was er in toegestemd, dan werden zij bij de Admiraliteiten ontvangen en beheerd. Van dat beheer deden zij ieder voor zich aan de Algemeene of Generaliteits Rekenkamer rekening. Deze Rekenkamer, in 1608 het eerst opgericht, en in 1622 uitgebreid, bestond uit veertien leden, twee uit elk gewest, vergaderde dagelijks minstens zes uren lang in den Haag, om zich met het geldelijk

beheer bezig te houden en de verantwoording der rekenschuldigen of *comptablen* na te gaan. Zij was daaromtrent tot 1651 toe, toen haar taak nader omschreven werd, met den Raad van State voortdurend in strijd geweest, daar deze het recht daartoe aan zich zocht te houden. Eene van haar en den Raad afhankelijke Financie-kamer, uit vier door den Raad benoemde commiezen en een klerk bestaande, speelde daarbij een ondergeschikte rol; vóór het instellen der Rekenkamer had zij den Raad bij zijn beheer ten dienste gestaan.

De Admiraliteit had haar afzonderlijk, doch in burgerlijke zaken beperkt rechtsgebied, en dat zich buitendien alleen tot haar ondergeschikte ambtenaren uitstrekte. Bij de toepassing van dit recht binnen de zoogenoemde vrijheid der steden, kwam zij dan vaak met de wethouders van deze in botsing. Hare leden werden door de steden en gewesten, uit welke zij werden afgevaardigd, gekozen, en deden eerst een zuiveringseed, daarna een anderen op hun lastbrief aan de Algemeene Staten. Zij mochten geen deel hebben in kaperschepen noch af te leveren oorlogsbehoeften, geen oorlogsbuit ter zee koopen, enz. Zij begaven de mindere ambten en bedieningen, die van controleur en commies; voor de hoogere, die van fiscaal, secretaris, ontvanger en commies-generaal, boden zij een dubbeltal aan Hun Hoog Mogenden; terwijl de hooge vlootambten, die van Luitenant- en Vice-Admiraal, en Schoutbijnacht, door de Staten der afzonderlijke gewesten begeven werden, waarin Admiraliteiten gevestigd waren, en deze dan tot de voordracht van «eenige bekwame personen» werden uitgenoodigd. Voor Kapiteinsplaatsen maakten zij een dubbeltal op, waaruit de Algemeene Staten de keus deden; de lagere ambten — Kapitein-Luitenant, Commandeur, en Luitenant — werden door de Admiraliteits-collegiën zelf, bij meerderheid van stemmen der aanwezige leden, vervuld. Aan de kapiteins persoonlijk bleef het overgelaten, hun stuurluî, heelmeesters, en verdere bemanning te kiezen, gelijk zij ook voor den noodigen leeftocht moesten zorgen, en daarvoor gewoonlijk een paar maanden kostgeld op hand ontvingen. Admiraal-generaal was de Prins van Oranje, die daarbij recht had in de Admiraliteitscollegiën voor te zitten; een betrekking van minder gewicht en aanstoot, dan die van Kapitein-generaal der Unie, mede bij tijd en wijle door de Vorsten van dien huize bekleed, en ook aan den thans levenden, onmiddellijk na den dood zijns vaders, opgedragen. Zij stelde hem aan 't hoofd der landmacht, verschafte hem toegang tot de vergadering der Algemeene Staten, na hun den eed van trouw gedaan te hebben, en liet hem, met of zonder medewerking dier Staten, de keuze der bevelhebbers vrij. Om echter een of ander krijgstocht te ondernemen, een inval te doen, of het beleg voor een of ander plaats te slaan, had hij de bewilliging der Algemeene Staten noodig.

Het ambt van Stadhouder, 't zij over een of meer gewesten, ging met dat algemeen Kapiteinschap gepaard, en hield, in vereeniging daarmeê, niet min bezwaars voor de op hun oppermacht naijverige Gewestelijke Staten in. Oorspronkelijk vertegenwoordigers van den

Landsheer in een of meer provinciën, waren de Stadhouders, sedert de welberaden afzwering van genen, gewestelijke gezagvoerders van zeer onbestemden aard, en voor zoo ver hun de vertegenwoordigers der «Oppermacht» daartoe het recht gaven. Van dezen moesten zij dus hun lastbrief ontvangen, gelijk dat laastelijk ook voor den onlangs gestorven Prins nog had plaats gehad. Zijn zoon was reeds op vijfjarigen leeftijd, in 1631, door drie gewesten, Holland, Zeeland, en Overijsel, de opvolging bij afsterving, of *survivance*, daarin verleend, en hem, 16 jaar later, bij 's vaders dood, het Stadhouderschap in vijf gewesten opgedragen; doch werd hij daarbij met geen bepaalden lastbrief voorzien, daar men steeds huiverig bleef, zich te veel aan 't geschreven woord te moeten binden, en er dus voortdurend meê vertraagde. Zoo weinig toonde men zich nog doordrongen van het bezef, waarvan men vroeger, bij de voorgenomen opdracht der «Hooge Overheid» aan Prins Willem I, in de betuiging had blijk gegeven, «dat alle deugdelijke republieken en gemeenschappen meest werden behouden, gesticht, en bevestigd bij *eenigheid*, welke niet kan zijn bij velen, in wille en gemoed veeltijds differeerende, en 't mitsdien noodig was, dat de regeering aan een hoofd en overheid gesteld en bevolen werd». De overtuiging, dat men toen proefondervindelijk wist wien men voorhad, en in wiens handen men de eenheid en klem van 't staatsbewind stelde, en dat men thans omtrent den al of niet betrouwbaren aard en 't streven van zijn jeugdigen nazaat in 't onzekere verkeerde, zoo niet in krijgszaken vooral verschil van meening vooruit moest zien, bracht tot dat onderscheid van stemming niet onnatuurlijk het hare bij; doch jammer bleef het, dat geen persoonlijke eenheid van staatsbeheer, bij een bepaalde afbakening der verschillende algemeene en gewestelijke machten en bevoegdheden, het jonge gemeenebest al aanstonds dien klem van bewind heeft verschaft, dien het, meer dan tachtig jaar vroeger, reeds had ingezien zoo noode te zullen derven.

Thans bleef, in spijt dier opdracht van 't Stadhouderschap in de meerderheid der gewesten, de «Oppermacht» onder het zevental verbrokkeld, en de zedelijke band, uit het bezef van hun gemeenschappelijk belang geboren, op verre na niet krachtig genoeg, hun vastheid van eendrachtig bestaan te geven, en stelde hen integendeel op den duur aan de hachelijkste gevaren door strijd en botsing van belangen bloot. «Bewaart uwe Unie wel!» had hun de eerste grondlegger van hun vrije staatswezen toegeroepen, doch zij alleen in *zijn* tijd, en bij 't derven zelf van zijn eigen onverdachten steun, de heilzame strekking van die waarschuwing genoegzaam blijken in te zien. Prat op hun duurgekochten, welverdienden vrijdom, toonden zij daarbij geen doorzicht genoeg, dien in hecht cement te vesten, en verbrokkelden zij liever hunne «oppermachtige» krachten, dan ze tot den opbouw van een even stevig als schoon staatsgebouw aan te wenden.

Opmerkelijk tevens, dat de uiterlijke rangorde der tot een republikeinschen Staten-

bond vereenigde gewesten, naar de hooger en lager titels hunner vroegere meesters en heeren werd bepaald; zoover ging de natuur daarin boven de leer, of liever, zoo zeer toonde men zich steeds van titelzucht bevangen. Het hertogdom Gelder ging de graafschappen Holland, Zeeland, en Friesland vooraf [1], deze het bisdon Utrecht en de heerlijkheid Overijsel, terwijl Groningen met zijn ommelanden de reeks sloot, en 't onmondig geachte Drente dan nog als op sleeptouw werd meëgenomen. Houden wij ons, bij een kort overzicht van ieders inrichting en eigenaardig samenstel, aan deze door hun "oppermachtig" voorbeeld zelf aangegeven volgorde.

Van Gelderland's vier kwartieren was het vierde, dat van Roermonde, in spaansche handen gebleven; de drie overige, dat van Nijmegen, Zutfen, en Arnhem, of de Veluwe, telden te zamen dertien steden [2], die het tweede, gelijk de talrijke Ridderschap het eerste lid der Gewestelijke Staten vormden [3]. Niet minder dan 40 havezaten — of riddermatige hofsteden van minstens *f* 400 inkomen — waren er in 't aloude Graafschap Zutfen, die recht van zitting gaven, maar van welke er velen slechts één eigenaar toekwamen; buitendien moest men zijn adel van vaders- en moederszij bewijzen, terwijl in beide andere kwartieren een bewijs van adeldom van vaderszij volstond, met een onbezwaarden eigendom van 25 morgen lands ter waarde van 10 of 18,000 gulden. Zooveel den vereischten leeftijd, meer dan 21 jaar, telden, werden, mits van den hervormden godsdienst, ten Staten toegelaten, die in 't voor- en najaar, op een zoogenoemden Landdag beurtelings in eene der drie hoofdsteden vergaderden, om over de gewestelijke belangen te beraadslagen. Ieder kwartier hield daar voorts ook zijn eigen vergaderingen, onder een der burgemeesters als voorzitter, waarbij vooral de geldmiddelen behandeld werden. Het hoofdbeleid der geldersche zaken ging van 't Hof uit, met den Stadhouder — zoolang er die was — of het oudste lid als voorzitter, en negen gewone, drie buitengewone raden (drie en één, deels adel- deels stedelijke, uit elk kwartier), die te Arnhem verblijf hielden, zoowel de rechts- als policie-zaken behandelden, en in hooger beroep uitspraak deden. Uit de kwartiersleden werden, in elk van deze, drie uit de Ridderschap en drie uit de Steden tot "Gedeputeerde Staten"

---

[1] Zelfs op kerkelijk gebied werd deze hertogelijk-geldersche vooraanzitting geëerbiedigd, en bleef om geen andere reden de geldersche Synode, ook in de 18e eeuw, steeds den voorrang boven die der andere provinciën houden. Zie Bachiene's *Beschryving der Nederlanden* (1773) I. bl. 280.

[2] Nijmegen, Tiel, en Bommel; Zutfen, Doesburg, Doetinchem, en Grol; Arnhem, Harderwijk, Wageningen, Hattem, en Elburg.

[3] Vroeger staken, boven de gewone Ridderschap, de vier zoogenoemde Baanderheeren der Graafschap Zutfen — die van Bronkhorst, 's Heerenberg, Baar, en Wisch — nog uit; daar zij echter bij den opstand den vijand waren toegevallen, was in 1595 besloten, hun den verderen toegang te ontzeggen, en verzochten dan ook in 1629 beide graven van Limburg en Bronkhorst, alleen om die reden, te vergeefs toegelaten te worden.

benoemd, die, als zij gezamenlijk over gewestelijke zaken bijeenkwamen, den naam van «gecombineerd collegie» droegen, en te Arnhem of anders in de Landdags-stad zitting hielden, voor elk kwartier echter in zijn hoofdstad vergaderden, om er de gewone middelen te verpachten, en voor de ontvangsten der in te zamelen gelden zorg te dragen. De domeingoederen en tollen werden door een *collegië* van drie leden en rekenmeesters, uit elk kwartier één, beheerd, te Arnhem woonachtig en over de gewestelijke en kwartiers-landrentmeesters gesteld, terwijl de momber of advocaatfiscaal bij 't Hof beide en de rekenmeesters zijn ambt bekleedde. De gewestelijke en algemeene lasten waren over de verschillende kwartieren naar evenredigheid van hun rijkdom verdeeld; zoodat van ieder *f* 100 dat van Nijmegen bijna de helft (*f* 47), dat van Zutfen ruim een vijfde (*f* 22), dat van de Veluwe wat minder dan een derde (*f* 31) betaalde. Buitendien had ieder kwartier zijn eigen huishoudelijke inrichting, gelijk ieder stad weder de hare, en de plattelandsambten de hunne, onder 't bestier der zoogenoemde ambtsjonkers, die leden der ridderschap, aan welke 't burgerlijk en rechtsbeheer der verschillende ambten was opgedragen [1]. In de steden voerden burgemeesters, schepenen en raden het bewind. Buitendien had men in 't zoogenoemde Rijk van Nijmegen een burggraaf, in de Veluwe en Zutfen een Landdrost over 't gansche kwartier, in Tiel en Bommel, Doesburg, Deutichem, de Veluwzoom, »de kostelijke boord (der IJselstreken) om den kalen (zand)-rok», een richter. In de steden en hare vrijheid oefende de schepenbank, met minder of meerder beperking voor lijfstraffelijke zaken, het recht. In de Overbetuwe had men vijf panderambten met hunne verschillende kerspelen, en acht heerlijkheden met hare dorpen; in de Nederbetuwe eenige kerspelen en heerlijkheden. De Graven van 's Heerenberg hielden er een eigen Landdrost in hun graafschap op na, even als die van Bronkhorst, en de Heeren van Wisch een richter. De Heerlijkheid Breedevoort, met haar drossaart en richter, behoorde sedert den opstand den Prinsen van Oranje in pandschap; het graafschap Buren hadden zij erfelijk en stelden er hun drossaart, rentmeester, enz. aan. Een eigenaardig bestaan buiten 't gemeenebest, aan welks lasten het niet meêdroeg, om voerde het graafschap Kuilenburg, dat daardoor ook een soort van vrijplaats voor gerechtelijk vervolgbaren in schuldzaken en derg. van elders werd. De regeering werd er intusschen van 't kwartier van Nijmegen uit aan- en afgesteld; zij bestond uit een drost als hoofd, met een stedelijke overheid en een schout onder zich; ook de geldmiddelen werden er jaarlijks door gemachtigden uit dat kwartier onderzocht.

Een en ander zal volstaan ons een denkbeeld van den verwarden staat van zaken te dier tijd te geven, en die, met de later aangebrachte en te vermelden kleine wij-

[1] Een vermakelijke blik op hunne werkzaamheid in de 17e en 18e eeuw heeft ons de "plattelands-burgemeester" Mr. C. A. Nairac, in zijn *Barnevelt onder de regeering der ambtsjonkers*, doen werpen.

zigingen, tot op het laatst der 18e eeuw voortduurde. Men voege daar nog de onvrijheid veler plattelandsbewoners, in hunne hof- of eigenhoorigheid, keurmedigheid, schatbaarheid, enz. over hetzelfde tijdvak bij, en de uiteenloopende rechtsgebruiken in verschillende streken in zwang. In 't kwartier van Zutfen alleen tweederlei: de landrechten van 't graafschap en het stadsrecht der stede zelve; ook de Veluwe en haar zoom, de Tieler- en Bommelerwaard, hadden hun eigen landrechten, en 't kwartier van Nijmegen week in sommige gebruiken van 't verdere Gelderland af. Het dijkwezen had er natuurlijk zijn afzonderlijk rechtsbeheer, in de Over- en Nederbetuwe, Maas en Waal, Tieler- en Bommelerwaard, de buitenzij der Veluwe enz. toepasselijk; ieder dijkschouw — als men 't noemde — telde er een dijkgraaf, vijf heemraden, een dijkschrijver en bode.

Het gewestelijk beheer over 't muntwezen was aan het Hof en de Rekenkamer opgedragen, en men was dáárin veel aan de bepaling der Unie gehouden, die in haar 12e artikel voorschreef, dat de verschillende gewesten zich naar elkander op dit punt zouden voegen, en dienovereenkomstig ordonnanciën maken. Daar men echter tevens het muntrecht als een kennelijk blijk van zijn «Oppermacht» beschouwde, handhaafde men ten zeerste het gewestelijke recht om geld te slaan, en waren in Gelderland weêr de daartoe van oudsher gerechtigde steden, als Nijmegen, Zutfen, enz. niet minder naijverig op haar voorrecht in dezen. Zij beweerden zelfs — als van Rijkswegen gemachtigd — niet onderworpen te zijn aan de algemeene Landswetten op dit punt, zoodat men soms het stilstaan van den muntslag voor een jaarlijksche erkentenis van Generaliteitswegen, bij haar — gelijk bij die van andere gewesten, Kampen, Zwol, Groningen — afkoopen moest. De Generaliteitsmuntkamer in Den Haag — met hare drie muntmeesters of raden, een essayeur en een secretaris, door de algemeene Staten gekozen — was met het algemeene toezicht op de muntzaken in den Lande belast, beproefde het geslagen geld gelijk het metaal, waaruit het geslagen werd, vereffende alle geschillen over de innerlijke geldswaarde, besliste zonder beroep op alle rechtsgedingen en geschillen over gehalte en gewicht van 't geld, en gaf acht op de nakoming der plakaten op 't stuk der munt gemaakt. Werd lijfstraffelijk tegen deze laatste misdreven, dan werd er de Raad van Staten in gemoeid; valsche munters echter werden door de gewestelijke en stedelijke rechters, binnen wier grenzen misdreven was, gevonnisd, en zoo dus ook voor Gelderland en zijne steden.

Kerkelijk werd dit gewest naar de in 1620 door 's Lands steden aangenomen Dordsche Kerkorde van 1618 beheerd. Jaarlijks werd er in een der vier steden Arnhem, Nijmegen, Zutfen, of Harderwijk een Synode gehouden, en het telde negen verschillende klassen. De Synode werd door vier Staatscommissarissen — twee leden van 't Hof en twee burgemeesters der plaats — bijgewoond. Roomschgezinden werden er uit ambten en bedieningen geweerd, en menig plakaat tegen de voortplanting hunner leerstellingen uit-

gevaardigd; slechts in de rechtbanken liet men ook roomschgezinde ambtsjonkers als leden toe.

Holland en Westfriesland — gelijk de landstreek ten Noordoosten van Alkmaar van ouds werd genoemd — werd in twee deelen, het Noorder en Zuider kwartier gescheiden, die echter gezamenlijk ter vergadering der hollandsche Staten afvaardigden. Tot dezen behoorden, als eerste lid, de *Edelen*, wier aantal sedert de grafelijke tijden aanmerkelijk gedund was, en die te zamen slechts ééne stem uitbrachten. Aan hun «collegië» — gelijk men 't noemde — waren de inkomsten van eenige onder hun opzicht gestelde geestelijke goederen, de abdijen van Rijnsburg en Leeuwenhorst in de eerste plaats, toegelegd, waarvan de beide oudste hunner Heeren den titel van algemeen raad en rentmeester voerden, met 2000 gulden inkomen, de vier volgende dien van superintendent met 500 gulden. Voorts bekleedden de Edelen de hoofdambten in heemraadschap en houtveesterij. Het tweede lid der Staten werd door de *Steden* gevormd, waartoe, sedert 1608, de volgende achttien — elf uit het Zuider-, zeven uit het Noorderkwartier — behoorden: Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam, Gouda, Rotterdam, Gorinchem, Schiedam, Schoonhoven, en Den Briel; — Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Edam, Monnikendam, Medemblik, en Purmerende. Het getal der afgevaardigden van iedere stad was onbepaald, doch bestond gewoonlijk uit een der burgemeesters en een paar leden der vroedschap, vergezeld door den Pensionaris, als woordvoerder, gelijk de later te vermelden Raadpensionaris het die der Edelen was. Zij vergaderden gewoonlijk viermaal 's jaars in den Haag in een der grootste vertrekken van 't oude Gravenhof, en hadden gedurende hun verblijf in de hofstad hun eigen herberg. Slechts huisden die der vier kleinste Zuider- en der vijf kleinste en twee grootste Noordersteden bijeen. De Heeren uit het Zuiderkwartier kwamen met lastbrieven, die uit het Noorderkwartier zonder dat ter vergadering, om daar over de «petitiën» van den Raad van State, de belastingen, omslagen, geldelijke verplichtingen te handelen; over vredesverbonden en oorlogsverklaring te spreken; wetten en bepalingen te maken, krijgs- en andere ambten te begeven, lasten of pachten kwijt te schelden, voorrechten of octrooyen te verleenen; den muntloop te wijzigen, over de betaling van 's lands schulden te beraadslagen, en verder alles te behandelen, wat in den beschrijvingsbrief vermeld was. Het lid der Edelen zat voor, en stemde 't eerst, bij monde van den Raadpensionaris, die ook de te overwegen zaken voorstelde, en de stemmen opnam; in zijn afwezen werd dit den Pensionaris der oudste stad, Dordrecht, opgedragen. Iedere stad, klein of groot, had éénе stem. Vond men zich omtrent een of ander punt bezwaard of onzeker, dan kon men er zijn «principalen» bericht van doen, en het daartoe «overnemen», wat tot geen geringe vertraging aanleiding gaf. Men besloot bij meerderheid van stemmen, behalve waar 't

«consenten» of inwilliging van onderstandsgelden, belastingen, vrede, bestand of oorlog, verandering van regeering of derg. gold, en allen eenparig moesten stemmen. Die niet tegenwoordig was, werd gehouden zich te onderwerpen. Gewichtige zaken werden gewoonlijk eerst aan commissarissen tot nader verslag in handen gesteld. Uit de Edelen werd één ter algemeene Statenvergadering en één in den Raad van State afgevaardigd, beiden gewoonlijk voor hun leven. Van de steden waren alleen de zeven eerste uit het Zuider- en de drie eerste uit het Noorder-kwartier gerechtigd, ter algemeene Statenvergadering af te vaardigen; in den Raad van State ook nog Gorinchem, terwijl Amsterdam daarvoor onder de Noordersteden stemde. In de Algemeene Rekenkamer zonden de edelen en de acht voornoemde Zuidersteden, gelijk de zeven Noorder- voor zich, bij beurtorde, een afgevaardigde.

De betrekking van Raadspensionaris — «een ampt», als de thans daarmeê bekleede Cats 't naar eigen ervaring beschreef, zoo «vol gestâge zorgen», en dat bij meerderheid van stemmen der edelen en steden, telkens voor vijf jaren vergeven werd, maakte hem, die 't waarnam, tot den mond der vergadering, daar alle voorstellen door hem gedaan, en de stemmen door hem opgenomen en, 't zij bij meerderheid of eenparig, vermeld werden; gelijk hij ook met alle uitheemsche onderhandeling over 's Lands zaken belast was. Zijne werkzaamheid bij de Staten verdeelde zich tusschen die bij de gewone — als zij vergaderd waren — en de dagelijks vergaderende *gecommitteerde.* Deze laatste bestonden — voor 't Zuiderkwartier, want ook het Noorder- had de zijne — uit tien leden, waarvan één uit de Edelen, acht uit acht der eerste, en één bij beurten uit één der drie laatste Steden. Zij vormden als een gewestelijken Raad van State, met de uitvoering der genomen staatsbesluiten, het opzicht over de gewestelijke krijgszaken en de geldmiddelen belast, en verdeelden daartoe 't werk commissiesgewijs. Voor de geldmiddelen was het toezicht altijd aan gecommitteerden derzelfde steden opgedragen, en was dit over negen kantoren — behalve 't algemeene in den Haag — in de acht eerste steden en Den Briel, verdeeld. De oorlogszaken raakten de vestingwerken, de monstering van 't krijgsvolk, de mond- en krijgsbehoeften in de magazijnen en sterkten, en de aanstelling tot eenige krijgsampten, als die van Luitenant, Vendrig en Cornet. Zij moesten verder zorgen, dat de ingewilligde lasten, imposten, schattingen, enz. op eenparigen voet, in de steden en ten platten lande, ingevorderd werden, en dat de ontvangers en inners der middelen behoorlijk ter Kamer rekening deden, en in 't algemeen hun lastbrief nakwamen. Zij moesten van 's Lands lasten en inkomsten een netten staat houden, en zich zelf van den algemeenen en de bijzondere ontvangers maandelijks staten van ontvangst en uitgaaf laten overzenden. Zij namen kennis van alle geschillen omtrent de gemeene middelen, en wezen daarin eindvonnis, zonder natuurlijk in 't ampt der gerechtshoven, admiraliteitscollegiën, en stedelijke of plattelandsgerechten te treden; en de geschillen, voor hen gebracht, moesten ten spoedigste

beslist worden, terwijl er van die, namens hen, door schepenen gewezen, op henzelf beroep was, en van hun eigene alleen herziening verzocht kon worden bij de Staten, door vijf leden van dezen, en vijf van wie over 't vonnis gezeten hadden, te doen.

Zoo goed als voor de ontvangst en inning moesten Gecommitteerde Raden ook voor het goede beheer en de juiste besteding der geïnde middelen zorg dragen; vooral ook dat deze tot geen ander gebruik, dan waarvoor zij bestemd waren, werden aangewend. Zij moesten ook *contra*-rekening houden, zoowel tegenover den Raad van State, in zijn betrekking tot Holland, als tegenover alle rekenschuldige personen. Voor 't nazien van de krijgsrekeningen waren bepaaldelijk drie commissarissen aangesteld, en de verklaringen der Provincie ten laste der Generaliteit werden jaarlijks door Gecommitteerden ingeleverd. De Generaliteitsvergadering woonden zij bij en moesten daarbij acht geven, dat er niets besloten werd met de staatsbesluiten van Holland of «het recht en de hoogheid» dier provincie strijdig. Die staatsbesluiten zelf brachten zij ten uitvoer, en deden bij elke dagvaart den Staten verslag van 't geen gedaan was of nog te doen viel. Bij 't afwezen der Staten besloten zij op alle voorkomende zaken, die noch tot de Admiraliteit behoorden, noch door de Staten aan zich gehouden waren; in zaken van buitengewoon gewicht konden zij de Staten beschrijven, gelijk het ook voor de gewone vergaderingen hun taak was. Zij mochten over geenerlei zaak beslissen, dan in bijzijn aller haagsche leden, of althans vijf hunner. Tot hun eigen collegië hadden Edelen en Steden te aller uur vrijen toegang. Zij vergaderden, als gezegd, dagelijks, zon- en feestdagen natuurlijk uitgezonderd, en wel 's voormiddags, behalve bij bijzondere gelegenheden. Dinsdags en Woensdags morgens zaten zij voor pleitgedingen, wanneer er geen vacantie bij de hooge gerechtshoven was; den tweeden Maandag van ieder maand kwamen zij zoo volledig mogelijk samen, om het verslag over de verschillende kantoren te hooren. Jaarlijks, omstreeks November, handelden zij door hun gemachtigden met de Staten over de buitengewone jaarslasten en den oorlogsstaat. Hun secretaris hield aanteekening van al hun besluiten, bevelen van betaling, enz., en maakte een nette lijst ook van alle commissionale besluiten en de onderhandelingen, waartoe men besloten was.

Dat het Noorderkwartier zijne afzonderlijke Gecommitteerde Raden had, sproot deels uit de afscheiding voort, waarin, na de verovering van Haarlem en vóór den overgang van Amsterdam, Zuid en Noord van 't Gewest verkeerd hadden, toen er te Hoorn een collegië voor de zaken van 't afgescheiden kwartier werd ingesteld; deels hing het met het verschil in 't aandeel samen, door beide kwartieren in de op te brengen landspenningen gedragen, en dat voor 't Noorder van ouds $20^1/_2$, voor 't Zuider $79^1/_2$ van de 100 g. bedroeg [1]. De taak

[1] Er hadden echter voortdurend nog onderhandelingen over plaats, die eerst in 1668 tot beider genoegen werden geëindigd.

van beider Gecommitteerden stond nagenoeg gelijk; de Noorder deden te Hoorn, waar hun vergaderzaal was, wat de Zuider in den Haag deden; zij werden alleen geldelijk wat minder beloond, en hadden over minder geldsom vrijelijk te beschikken [1]. Zij kwamen ook minder aanhoudend samen, bepaalden bij 't scheiden hunner gewone vergaderingen, wanneer zij — over twee, drie, of vier weken — weder zouden vergaderen, en waren dan gewoonlijk voor drie dagen bijeen. De zeven leden der Noorder Rekenkamer vergaderden dan ter zelfder tijd. Een secretaris stond hun ter zij, die tevens hun commies der geldmiddelen was, van welke 't kantoor al weder te Hoorn, onder hun toezicht, gehouden werd. Die van Holland, in 't algemeen, vorderden natuurlijk veel grooter voet van beheer, en werden in drie vertrekken op 't Binnenhof behandeld. Daar moesten de inkomsten van 't Gewest aangegeven en *geregistreerd* worden. Alle ontvangsten der verschillende kantoren werden daar opgemaakt, alle bevelschriften voor de ontvangers geschreven, even als de belastingbrieven voor die ontvangers, waarmede zij verantwoordden, wat buiten die bevelschriften, op een of ander besluit vaa Gecommitteerden, boor hen betaald was. Het algemeen ontvangstkantoor werd op 't Buitenhof gehouden. De ontvanger moest maandelijks een staat vau ontvangst en uitgaaf aan Gecommitteerden overleggen, en binnen zes maanden na afloop van ieder jaar zijn algemeene rekening doen. Drie afgevaardigden der Staten, één uit de Edelen, voor zijn leven, twee uit de elf steden, telkens voor drie jaar, vormden «de kamer ter auditie van 's algemeenen Lands (van Holland) rekeningen.» Een tweede «kamer van Rekeningen» was voor «de Graaflijksheidsdomeinen in Holland» ingesteld, die echter slechts tot het jaar 1728 werkzaam was, toen, door den verkoop der meeste domeinen, het beheer vau 't overschot aan Gecommitteerden in beide kwartieren werd opgedragen.

Het hooge rechtsgebied in Holland was aan tweederlei inrichting verknocht, den Hoogen Raad en 't Hof van Holland, beiden in den Haag werkzaam. De eerste, die ook voor Zeeland zat, bestond uit een voorzitter, negen leden, van welke drie voor Zeeland, een griffier met zijn substituut, een rentmeester van de exploten, en eenige mindere beambten. De voorzttter werd uit een drietal, door de hollandsche en zeeuwsche Staten samen opgemaakt, door den Stadhouder, als die er was, gekozen. De leden of raadsheeren werden door elk van beide gewesten afzonderlijk aangesteld; de griffier door beiden gezamenlijk; zijn substituut alleen door Holland, tot hij, iu 't begin der 18e eeuw, door beide provinciën, om beurten, benoemd werd; de rentmeester van de exploten, belast met de invordering der boeten enz., door beiden te zamen. De Raad nam kennis van alle zaken, door 't Hof voor hem gebracht, en voorts, in renteaanslag, van

[1] Slechts over *f* 2000; hun Zuider ambtgenooten daarentegen over *f* 30.000.

zaken tusschen uitheemsche kooplieden, zaken van bezittingen, eenige zeezaken, enz. Beroep was er bij den Hoogen Raad van de vonnissen in dijkzaken, en hij alleen verleende brieven van *beneficie* van *inventaris*, herstel van onwettige verbindtenis, boedelafstand, enz. Over zijn eigen leden en bedienden had hij in burgerlijke en strafzaken rechtsgebied; terwijl hem Generaliteitszaken veelal werden toegezonden, om er een gewijsde over op te maken, dat dan op naam der Algemeene Staten werd uitgevaardigd en ten uitvoer gelegd. Voor geschillen onder hollandsche ingezetenen, gedroeg hij zich naar de hollandsche, voor die onder zeeuwsche naar zeeuwsche voorrechten, plakaten en bevelschriften. — Het Hof van Holland, Zeeland en (West-)Friesland bestond uit een voorzitter en elf leden of raadsheeren, een griffier met zijn substituut, drie secretarissen, een rentmeester, en eenige mindere beambten. De advokaatfiscaal, tevens procureurgeneraal nam de strafzaken voor Hof beide en Hoogen Raad waar. De voorzitter en de griffier werden door de hollandsche en zeeuwsche staten om beurten aangesteld, van de leden acht door Holland en drie door Zeeland; twee dier acht zaten van wegen de Edelen, al de overigen moesten doctor of licenciaat in de rechten wezen. De substituut-griffier werd door 't Hof zelf benoemd. Tot de kennis van 't Hof behoorden eigenlijk alle zaken, belangende de rechten, hoogheid, vrijheid, heerlijkheid, leenen en domeinen van Holland en Zeeland; verscheiden daarvan waren echter allengs aan Gecommitteerden verbleven. Het nam verder kennis van de geschillen tusschen steden en heerlijkheden, dadelijkheden tusschen edelliên en anderen, en zaken 's Lands diensten en ambten aangaande. Ook de zaken van weduwen en weezen en andere ongelukkige — of «ellendige» — personen behoorden voor 't Hof, evenals die van kerkstichting en prebendebezit, en de aanklachten van overlast en knevelarij, door baljuwen en andere ambtenaars, edelluî, enz. begaan. De burgerlijke zaken der lagere Hollandsche en Zeeuwsche rechtbanken kwamen mede in beroep of ter hervorming voor 't Hof, of ook bij rechtsweigering of uitstel. Even als de Hooge Raad, had het uitsluitend rechtsgebied over zijn leden en bedienden; buitendien over hen, die op 's Hofs grond — Buitenhof, Vijverberg, Hofcingel, en Hofstraat — woonden. Beiden Hof en Hooge Raad deden recht uit naam en van wegen de hooge overheid en Graaflijkheid van Holland, Zeeland, en (West-)Friesland. Meer dan eens intusschen waren beide gewesten 't oneens over hunne weêrzijdsche verhouding tot beiden, en moesten daardoor herhaaldelijk onderlinge overeenkomsten gesloten worden. Met de haagsche regeering leî het Hof door verwarring van rechtsgebied dikwerf overhoop, waarin zich dan de Hollandsche Staten mengden, zonder de zaak voor goed te kunnen uitmaken. Ter inkerkering werden de zoogenoemde Kasteleiny en de Voor- of de Gevangen-poort gebezigd; de eerste, wier Kastelein door 't Hof werd aangesteld, voor hen die van buiten gekomen, wegens schulden bezwaard of gegijzeld werden, of die voorloopig in hechtenis zaten, en op minder strenge behandeling aanspraak maakten; de andere, van

ouds reeds als 's Graven Steen, gevangenis, en stok bekend, voor zwaarder misdadigers, of wie, wegens zware schuld, onder nauwer toezicht zitten moest. De cipier werd door 't Hof benoemd. De tot gevangenisstraf veroordeelden gingen gemeenlijk naar het tuchthuis te Gouda of Delft.

De handhaving der verdere rechtsbelangen in het gewest was, naar ouder gewoonte, aan de zorg der baljuwen in de steden en ten platten lande opgedragen, tegen welker maar al te veelvuldige «knevelarij» 't Hof te waken had, en wier rechtspraak zich in een hoog, middelbaar, en laag rechtsgebied of *jurisdictie* onderscheidde. De eerste, halsheerlijkheid of *crimineele* jurisdictie, gold alle lijfstraffelijke misdrijven; de tweede of *civiele* alle burgelijke geschillen en kleine misdadigers, met Schoutenboeten te vergoeden; de derde alle dagelijks voorkomende maatschappelijke handelingen, waarbij de tegenwoordigheid van een of meer gerechtsleden of schepenen, met of zonder den schout, vereischt werd. Buiten dien waren er met al de ambachten of heerlijkheden nog tal van heerlijke rechten — Jacht-, Visch- en Vogelerij-, Wind-, Tol-, Tiend- en andere rechten — verbonden. De hoofdofficier of hoofdschout was min of meer van de stedelijke overheid afhankelijk; de plattelandsbaljuwen konden — daargelaten het toezicht van 't Hof — meer eigenmachtig te werk gaan. Zij spanden hun hooge vierschaar met eenige «welgeboren mannen» uit hun streek, wier keuze soms aan hen zelf werd overgelaten, en hen des te vrijer in hun doen maakte. De lage vierschaar werd door schout en schepenen gespannen, evenals in de steden schepenen met den hoofdofficier het Gerecht uitmaakten. Baljuwschappen telde men verschillende, van grooter en kleiner omvang. Dat van den Haag en Haagambacht, Delfland, Rijnland, Schieland, land van Voorne, Putten (met zijn Ruwaard tot baljuw), de Beyerlanden, de Klundert, Zuidholland (in zijn engere beteekenis en omvattende de Zwijndrechtsche, Grooter, Alblasser, en Krimpener Waard; terwijl er ook eenige ambachten in den Hoekschen waard, en voorts de landen van Heusden en Altena, de Langstraat, enz. onder gerekend werden), Kennemerland, Brederode, Blois, de Egmonden, de Nieuwburgen, Texel, Zeevangk, Gooiland en Weesperkerspel, de Loosdreehten Mijnden en Tekkoop, Oudewater, Woerden, enz.; in andere streken, gelijk Leerdam en Asperen bijv., was, in plaats van een baljuw, een drossaard met het hooge rechtsgebied belast.

Met deze rechterlijke inrichting gingen uit den aard der zaak veel misbruiken gepaard. De vereeniging der wetgevende en rechtsmacht, gelijk die ten platten lande bijna uitsluitend plaats greep, waar de strafbepalingen der keuren van Heer of Baljuw uitgingen, en de opgelegde boeten in hun eigen beurs vloeiden, was er een der voornaamste van. In de steden was de officier of schout minder eigenmachtig werkzaam, doch, terwijl hij gewoonlijk uit de deftigste geslachten gekozen werd, stond hem tegenover den minderen man alles, met hun, vrij; en 't was zelfs een tamelijk algemeene

rechts- of onrechtsregel, dat aanzienlijke misdoeners in verschillende gevallen minder zwaar gestraft moesten worden, dan geringe. Men ontzag zich, zoo te lande als in stad, dan ook niet tegenover dien geringe, onder louter voorwendsel van misdrijf, met den meesten willekeur te werk te gaan, zeker, dat het al heel erg moest loopen, eer men er voor 't Hof om geroepen zou worden, om wegens «knevelarij" te recht te staan of zelfs gestraft te worden. Ten platten lande was de òf zelf rechtskundige, òf door een rechtskundige bijgestane en uit den deftigen stand geboren baljuw, tegenover het meerendeel zijner «welgeboren mannen», heer en meester, ook al waren ze niet door hem zelf aangewezen en op zijn aanwijzing gekozen. In de heerlijkheden werden de rechtsambten, gelijk door sommige baljuwen ook die der schouten in hun streek werkzaam, voor gereede penningen verkocht, die dan, hoe eer hoe beter, uit de verbeurde boeten dienden herwonnen, en op de werkelijke of vermeende strafschuldigen verhaald te worden. «Schouten en Baljouwen Grijpen als wouwen» was daarom ook een spreekwoordelijk rijmpjen, dat op maar al te veel proefondervindelijke kennisneming steunde. Dat hun daarbij gevangenzetting vrij-, en geeseling of stokslagen tegenover elk min of meer weerspannig slachtoffer ten dienst stonden, maakte de zaak niet beter en werkte hun inhaligheid niet weinig in de hand [1].

In een zoo waterrijk en grootendeels van 't water omgeven, en kunstmatig tegen 't water beveiligd of op 't water gewonnen gewest als Holland, moest de zorg voor 't dijk- en polderwezen van geen gering aanbelang zijn. Talrijke heemraadschappen, onder een dijkgraaf en eenige heemraden staande, en elk in eenige ambachten verdeeld, waren daartoe aangewezen ; terwijl de schout van ieder ambacht of dorp met de ambachtsbewaarders het opzicht over de dijkwerken in zijn ambacht had. Evenzoo stond die schout aan 't hoofd der poldermeesters en zoogenoemde kroosheemraden of slootschouwers in zijn ambacht. Gezamentlijke hoofdingelanden stonden in ieder heemraadschap de belangen der ingelanden voor. De onderhoudskosten der dijken en de gelden voor 't dijksbestuur werden door een belasting op de omdijkte en ingepolderde landerijen gedekt, en strekten bij de gewone verponding tot geen gering bezwaar voor den bezitter.

Kerkelijk was Holland in een Noorder- en Zuider deel gesplitst, doch van anderen omvang dan beide kwartieren, daar tot het eerste ook Haarlem en Amsterdam behoorden, en eerst met Leiden het tweede aanving, en onder de Zuidhollandsche, gelijk het eerste onder de Noordhollandsche Synode gerekend werd. Beide Synoden kwamen in July van ieder jaar in de hoofdstad van een der 11 Zuid- en 6 Noordhollandsche klassen, die tot haar afvaardigden, bijeen. Buiten de kerkelijke leden — predikanten

---

[1] Zie over een en ander het boekjen, naar de gerechtelijke bescheiden, door Mr. Van den Bergh over "de Baljuwen" opengedaan in *Het Rijksarchief*, bl. 235 en vv.

en ouderlingen — die haar bijwoonden, was er van staatswegen in Zuidholland een raadsheer uit den Hoogen Raad, in Noordholland één uit het Hof van Holland, gelijk voorts een burgemeester of ander regeeringslid der stad, waar men vergaderde.

Zeeland, beooster en bewester Scheld, telde, sedert het vervallen van den geestelijken stand, even als Holland, twee leden in zijne oppermachtige Staten, de Edelen door den zoogenoemden eersten Edele vertegenwoordigd, en de Steden. Die eerste Edele was de Prins van Oranje, als markgraaf van Vere en Vlissingen, die zich, op zijne beurt, door een of ander Zeeuwsch edelman — thans, tot den dood van Prins Willem II, Johan de Knuyt — liet vervangen; de stemmende steden, zes in getal: Middelburg, Zieriksee, Goes, Tholen, Vlissingen, en Vere, door een of meer — maar altoos slechts één stem uitbrengende — afgevaardigden vertegenwoordigd. Zij kwamen, door de Gecommitteerde Raden beschreven, op onbepaalde tijden, in de abdij te Middelburg bijeen. De Raadpensionaris — thans nog Mr. Cornelis Stavenisse, die echter in Mei 1649 stierf, en in Augustus daaraan door den tegenwoordigen secretaris der Staten, Mr. Johan de Brune, werd opgevolgd — nam de stemmen op, en besliste naar de meerderheid, ten zij, als in zaken van schatting, belasting, regeeringsverandering, en vrede of oorlog, eenstemmigheid was voorgeschreven. Hij hield aanteekening van de genomen besluiten, en liet de daaruit voortvloeyende bescheiden door den Secretaris opstellen, die hem bij afwezigheid verving. Naast de Staten-kamer was in de abdij het Staten-kantoor of de gewestelijke griffie, door een griffier en vijf klerken bediend. De Staten begaven alle staatsambten en commissiën. Gecommitteerden bestonden, even als de Staten, uit zeven personen, die gewoonlijk Maandags, Donderdags, en voor de rechtszaken Vrijdags voormiddags, doch, als 't vereischt werd, ook op andere dagen vergaderden, en door den Raadpensionaris en Secretaris, de eerste als leider, de laatste voor 't houden der notulen en opstellen der bescheiden, werden bijgestaan. Zij hadden, bij afwezen der Staten, 't beheer aller policie-, krijgs- en geldzaken, buiten 't den Staten voorbehouden «consent» tot belastingen. Op rechtsgebied wezen zij vonnis in hooger beroep van 't Schepengerecht over geschillen omtrent krijgs- en andere belasting, en in beslag genomen goederen, doch kon men van hen weder in herziening komen bij de Staten. Als bestuurders van 't *Committimus* van Zeeland (zie boven, blz. 6) — een «bolwerk hunner provincie» geacht — waren zij geroepen daar de middelen en inkomsten uit de domeinen te heffen, krijgs- en sommige andere ampten te vergeven, predikanten en schoolmeesters te betalen, en in hun aanstelling en afzetting gehoord te worden, enz. De algemeene ontvanger van Zeeland had een gelijkvormige betrekking met dien van Holland. De zeeuwsche Rekenkamer bestond — even als Gecommitteerden der Staten — uit zeven personen, en was geroepen tot het opnemen der rekening van alle rekenplichtigen, den algemeenen ont-

vanger niet uitgesloten, tot het geven van advies aan de Staten omtrent alles, waarvan zij gerekend konden worden de beste kennis te hebben, en tot het opmaken van den jaarstaat der gewestelijke baten en lasten. Haar leden zaten om beurten voor, en werden door een griffier of secretaris met twee klerken bediend.

Het hooge rechtsbewind in Zeeland, bewester Scheld, was aan den rentmeester aldaar als hoog baljuw ten platten lande en op de dorpen, behalve die van Walcheren, in handen gesteld, met macht, alle misdadigers te vangen en op 's Graven Steen naar Middelburg te doen voeren, om ze voor burgemeester en schepenen te recht te stellen. Hij verbleef zelf te Middelburg, doch had zijn stadhouders en dienders in de verschillende kwartieren, Zuid- en Noordbeveland, Wolfersdijk, Sint Joostland. Buitendien hield hij het kantoor der graaflijke domeinen, en stond als stadhouder van de leenen, met twee door de Staten verkozen leenmannen, over alle verheffen, overdrachten, en belastingen daarvan. Het rechtsgebied op Walcheren, behalve dat van Domburg en Westcapelle, die in hun geheel bleven, was door den Prins in 1574 tusschen Middelburg, Vere, en Vlissingen verdeeld. Dat beooster Scheld was vroeger evenzeer in zijn geheel aan den te Zieriksee verblijvenden rentmeester dier eilanden toevertrouwd, maar in 1574, zoo te water als te land, den baljuw van Zieriksee overgedragen, doch in 1615 voor zoo ver misdaden omtrent gestrande goederen, jacht-overtredingen en helmbeschadiging in de duinen van Schouwen betrof, hem teruggegeven. De graaflijke domeinen beheerde hij met zes leenmannen en een griffier, met welke hij het Leenhof beoosterscheld vormde. De baljuw van Tholen, tevens rentmeester der domeinen aldaar, voerde 't rechtsgebied over Tholen, Schakerlo, en Poortvliet; de verdere heerlijkheden hadden haar eigen hoog recht. De boeten voor jacht-, visscherij- of vogelerij-delicten moesten — althans tot 1660 — algemeen door de gerechtelijke ambtenaren aan beide rentmeesters verrekend worden; terwijl het algemeen opzicht over de jacht steeds aan Gecommitteerden bleef. Tot de jacht zelve waren alleen ambachtsheeren en enkele begunstigden — als Gecommitteerden, leden der rekenkamer, hoofdofficieren en overheidspersonen der stemmende steden, elk binnen zijn rechtsgebied — gemachtigd; tot die op faizanten Gecommitteerden alleen. Een eigenaardig zeeuwsch rechtsambt was dat van den te Middelburg verblijf houdenden baljuw der wateren van Zeeland, wiens rechtsgebied zich uitstrekte van de Wielingen af, de Honte op, tot Saftinge, en voorts de stroom bewesterscheld, voorbij Bergen, Goes, enz.; binnen welke grenzen hij kennis moest nemen van alle misdrijven, binnen scheepsboord, 't zij in eenige haven of op zee geschiedende. Ook had hij 't recht van «ankeragië» aller schepen binnen zijn gebied het anker werpende, waarvoor zij ten profijte der domeinen, al naar hun grootte, iets verschuldigd waren. Ook alle zeevonden op de wateren vlottende, op den grond gevonden of opgevischt, onder bergloon voor vinders of visschers, werden tot dit ambt gerekend. In 1644 was hem, die 't bekleedde, door wet en raad van

Middelburg, de derde rang — na hen zelf en den baljuw der stad — toegekend

In 't zeeuwsche kerkbeheer was de staat veel meer dan in Holland gemengd, en buiten den kerkeraad bijv. nog een *collegium qualificatum* — als 't genoemd werd — in elke predikantsberoeping gemoeid, in 't welk eenige overheidspersonen zitting namen. Evenzoo werd er geen Synode gehouden dan op verzoek aan en met goedvinding van HH. Staten, en had er ook niet, als in Holland, jaarlijks, maar slechts van tijd tot tijd eene plaats, bijgewoond door twee gemachtigden uit die Heeren, wilde zij geen gevaar loopen niet goedgekeurd te worden. Om de drie jaren werd er daarentegen, altoos met bewilliging van HH. Gecommuniteerden, een samenkomst (of *conventus*) gehouden, om, op uitnoodiging der zuidhollandsche Synode, een paar predikanten naar den Haag af te vaardigen, ten einde, met de afgevaardigden uit de overige gewesten, de oorspronkelijke bescheiden der dordsche Synode en de nieuwe Bijbelvertaling in plechtigen oogenschouw te komen nemen. Een kerkelijke *cœtus* werd er saamgeroepen wanneer zich een of ander predikant bezwaard voelde over 't advies door zijne klasse, de uitspraak van een *collegium qualificatum* over zijn leer, leven, en kerkbestuur uitgebracht. Op zijn beroep op de klasse werd die door de Staten uitgeschreven, en kwam dan vervolgens ten getale van acht predikanten en twee Gecommiteerden te Middelburg bijeen. Uit den aard der zaak kwamen zij echter slechts weinig voor. Klassen waren er vier in 't geheel; die van Walcheren, met de drie stemmende en de drie smalle steden (Arnemuiden, Domburg, en Westkapelle), 16 walchersche dorpen, vier Noordbevelandsche kerken en vijf in 't Committimus; die van Schouwen en Duiveland, tot welke ook Sommelsdijk nog behoorde; die van Zuidbeveland; en die van Tholen en Bergen op Zoom, en die voor de helft dus op brabantsch terrein thuis hoorde. De klassen vergaderden gewoonlijk viermaal in 't jaar.

Friesland werd in zijn drie kwartieren, Oostergo, Westergo, en de Zeven Wouden, waarbij ter vertegenwoordiging in de Staten, nog als vierde de elf steden kwamen, door dertig en elf of een en veertig «Gecommitteerden ten Landsdage» — als zij heetten — bestuurd, die kwartiersgewijs, in vier kamers bijeenkwamen, en kamer voor kamer, stemden; staakten de vier stemmen, dan besliste de Stadhouder van 't gewest, ten zij eenparigheid vereischt werd. De gewone «groote Landsdag» werd den eersten February geopend, en moest uiterlijk binnen zes weken eindigen. De verkiezing of stemming daarvoor geschiedde, in de drie plattelandskwartieren — naar de bepalingen in 1640 ontworpen — met veel plechtigheid, op één dag en uur, door de gansche provincie. Na driemalig klokgeklep, te 9, 10, en 11 uur, telkens van honderd slagen, ving zij een kwart uur later in de verschillende dorpskerken aan, en werd twee dagen daarna, in de rechtskamer der verschillende Grietenijen voleind. Daar kwamen dan uit ieder dorp een tweetal afgevaardigden de dorpstemmen meêdeelen, en de Grietman, met zijn

mederechters en secretaris maakte in hun tegenwoordigheid op, wie bij meerderheid der stemmende dorpen, tot «volmacht» gekozen waren. Ieder dorp toch, onverschillig hoe veel stemmers het telde, gold voor slechts ééne stem. Gerechtigd tot de stemming waren alle eigenerfden, gelijk zij — of liever hunne huizen of plaatsen — daarvoor in 't «cohier» stonden aangeteekend, in 1640 in orde gebracht; vrouwen werden daarbij door hun mannen, kinderen door hun voogden vertegenwoordigd; slapende stemmen heetten die, waar tijdelijk de stem niet geldig was, omdat hetzij het huis verbrand of afgebroken, of door een onvermogende, een roomschgezinde, of een infaam verklaarde, enz. bezeten werd. Ook gedeelten van stemmen, tot een vierde toe, werden erkend, doch verdere verbrokkeling dan dat niet aangenomen. Dit stemrecht gold niet alleen voor de staten, maar ook voor andere betrekkingen, als die van kerkvoogd [1], schoolmeester, predikant, dorpsrechter, en een drietal voor grietenij-bestuur; voorts dijkgraven en beheerders, dorpsvolmachten, belastingbeambten, enz. Ieder grietenij werd door éénе stem vertegenwoordigd (van daar 11 voor Wester-, 9 voor Oostergo, 10 voor de Wouden), die echter half voor den adel, en half voor eigen-erfden telde, en daarom door twee personen — een edelman en een eigenerfde — werd uitgebracht [2]. In de Steden geschiedde de stemming op 't Raadhuis, door burgemeesters en vroedsluî, die mede elk voor een halve stem opkwamen. De opening der Staten had in de kamer van Oostergo, door den secretaris der Staten, plaats, waarbij een der leeuwarder dominees het gebed deed; daarna stelde de secretaris de af te doene zaken voor, die in elke kamer afzonderlijk overwogen werden, en dan werden de stemmen door de secretaris opgesomd en geboekt. Tot de gewone zaken behoorde, behalve 't bepalen der lasten en imposten, het bestel der afwisselende (of *ambulatore*) ambten in de staten, staatsraad, gedeputeerden, enz., waarbij veel kuiperij plag plaats te hebben, en dat in 1635 een almanak of een rooster tot een benoeming voor telkens niet langer dan drie jaar deed opmaken, die meer dan een eeuw lang, eerst openlijk later stilzwijgend, in wezen bleef. Uit de gevolmachtigden werd een achttal gekozen, «de Staten in 't mindergetal» genoemd, door 't welk alles voor de Staten zelf komen moest, en bij 't welk de Stadhouder recht van zitting had, en de secretaris van Staat altoos meêzat. Deze was gehouden, de gewone Landsdagsbesluiten aan de gedeputeerde Staten over te leggen, en hun een afschrift van die in 't mindergetal ter hand te stellen. Gedeputeerde Staten, mede ten getale van acht personen, hadden het bestuur der gewestelijke zaken buiten de landschappen, en moesten de algemeene belangen der Provincie *in allë stukken* nagaan, voor de veiligheid binnen en buitenslands zorgen, den openbaren godsdienst voorstaan, de meeste ambtenaars van minder en meerder aanbelang benoemen, 's Lands

[1] Voor deze stemden Mennonieten natuurlijk niet meê; Remonstranten wel.

[2] Later zelfs vier; van ieder namelijk twee.

werken behoorlijk onderhouden, zorg dragen voor de geldmiddelen, oordeelen en vonnissen over alle haven-verschillen en overtredingen, en verder alles uitvoeren, waartoe door de Staten op den Landsdag besloten was. Zij vergaderden den eersten dinsdag en eenige volgende dagen in ieder maand, doch in hachelijke tijden bij voortduring, en hadden om beurten een hunner tot voorzitter en voorsteller, terwijl de secretaris als voorlezer en boekhouder werkzaam was, met den voorzitter de besluiten onderteekende, en op zijn last of dien van de Heeren beschreef; drie klerken waren hem toegevoegd. De Stadhouder, thans sedert acht jaar Graaf Willem Frederik van Nassau, had het algemeene toezicht op de krijgszaken, voerde met Gedeputeerden het gewestelijk bestuur, en was ook met de zorg voor een deugdelijk rechtsbeheer belast, waartoe hem zitting was verleend in de vergaderingen van 't provinciale Hof. Volgens den lastbrief hem door de Staten verstrekt, moest hij hen mitsgaders hun Gedeputeerden naar behooren eeren en achten, en mocht zich in geenerlei manier eenig oppermachtig gezag of hoogheid aanmatigen; hij moest beloven den hervormden godsdienst, overeenkomstig de dordsche leerstellingen, te handhaven; met Gedeputeerden moest hij alle tractaten, voorrechten, vrijheden, rechten, loffelijke costumen, enz. verdedigen, en niet toelaten, dat òf door het landschap òf eenig lid daarvan — 't zij ingezetene, edele, of eigenerfde — daarop inbreuk gedaan werd; met dezelfde Gedeputeerden moest hij alle krijgsambten, ter Staten-bedeeling en betaling staande, naar meerderheid der stemmen bestellen; in zijn afwezen, Gedeputeerden alleen.

Het provinciale Gerechtshof, sedert 1545 reeds in de zoogenaamde Kanselarij te Leeuwarden gevestigd, was met het gewestelijk bestuur der lijfstraffelijke en burgelijke rechtspleging belast. De leden, door de vier kwartieren — elk ten getale van drie — aangesteld, hadden steeds den oudste in jaren tot voorzitter. Zij wezen recht naar «'s Lands» in 1602 verzamelde «ordonnancie», een gedeeltelijk friesch gedeeltelijk romeinsch stel wetten, en namen kennis van alle misdaden daartegen misdreven, op kleinere voor den minderen rechter beboetbare overtredingen na; in 't burgerlijke van alles, wat er òf ten eersten aanleg òf bij beroep van dien rechter kwam. De procureur-generaal was met het onderzoek naar alle bedreven misdaden en de vervolging daarvan belast, gelijk met de rechtsvordering omtrent alle misdadigers, hem door de Staten, hun Gedeputeerden, of anderen aangewezen. Het Blokhuis te Leeuwarden strekte tot gevangenis der opgebrachten. De griffier van 't Hof was met het schriftelijk werk belast, en had een substituut en eenige klerken onder zich. Onder de verdere bedienden telde men nog den eersten deurwaarder, den zoogenoemden «rollarius», een ontvanger der sportelgelden en zijn sportelmaander, twee grossanten, zes verdere deurwaarders, en acht boden. De voornaamste zitting was op Dinsdag, doch alle dagen werd door den ter rolle zittenden commissaris rechtdag gehouden, tenzij dit door gebrek aan werkzaamheid, onnoodig bleek. Het rechtsgebied der jacht en visscherij berustte bij

Gedeputeerden, terwijl het toezicht over de uitvoering van 's Lands plakaten daaromtrent aan den Houtvester opgedragen was, van wiens veroordeelingen tot boete in zijn eigen voordeel men zich op hen beroepen kon. De «nedergerechten» gelijk men het lager rechtsgebied noemde, waren met het Grietenij- en Stadsbestuur verbonden; zij waren belast met de kennisneming en bestraffing van alle kleinere misdrijven, waar een gevangenzetting op water en brood, opdekaakstelling, en derg. op stond. In burgerlijke zaken was hun macht, in eersten aanleg, zeer uitgebreid. In de Grietenijen werden zij door den grietman en van twee tot vier bijzitters of mederechters waargenomen, met een secretaris voor 't schrijfwerk, en een rechtskundig pensionaris voor inlichting. De Grietman werd door Gedeputeerden en den Stadhouder uit het door eigenerfden gekozen drietal benoemd. Hij had voor de handhaving der goede orde ook in 't kerkelijke te waken, de openbare veiligheid te handhaven, voor den goeden staat van vaarten en wegen te zorgen, in de aan zee gelegen streken op de gestrande goederen toe te zien, enz. Zijn bijzitters en secretaris werden door hem zelf uit het drietal gekozen, door eigenerfden hem aangeboden. Laatstgemelde betrekking ging dikwerf met den boêlgoeds-ontvang in de grietenij gepaard, welke dan een stuiver van ieder goudgulden inbracht, door den verkochten boedel opgebracht. In ieder dorp, of twee of drie der kleinste te zamen, werd voorts nog eén dorpsrechter gevonden, verplicht op alles acht te geven wat tot stoornis van rust of orde strekken kon, waarbij hij de medewerking der dorpelingen eischen mocht. Onbelangrijke geschillen kon hij in der minne afdoen; werden er echter boeten bij beloopen, dan moest hij ze den Grietman aangeven, dien hij minstens ieder veertien daag van alle voorkomende zaken in kennis stellen moest. Van hem ging ook alle huiskondiging en klokgeklep uit, bij openbare stemmingen gebruikelijk, en de geregelde orde, bij die stemmingen in acht te nemen. Hij werd door den grietman uit een drietal gekozen, door de ingezetenen gestemd. Een fiscaal, door den grietman aangesteld, nam het ambt van den procureur-generaal bij de nedergerechten waar, en was met de taak belast, om strafzaken op te sporen en hen die ze bedreven te vervolgen. — In de Steden kende men, in plaats van de eigenerfden, de vroedschappen, voor grietman en bijzitters, burgemeesters en schepenen. Eerstgemelde werden op verschillende wijs uit de burgerij verkozen; zij vergaderden òf van tijd tot tijd uit zich zelf, òf werden door de overheid aangeschreven. Deze overheid werd uit hun gekozen, en bestond uit burgemeesters en schepenen, of elders ook nog raadslieden, gezworenen, en bouwmeesters. Laatstgemelden was meer bijzonder de zorg over de wallen, grachten, poorten, en bruggen, 't onderhoud der straten, enz. opgedragen. Burgemeesters en schepenen waren met de uitoefening van 't recht belast. Na de stribbelingen van 't jaar 1635 waren nieuwe bepalingen voor de regeeringsbestelling der steden ontworpen, en in 1642 door de friesche Staten bevestigd. Leeuwarden en Franeker werden daarbij in hun eigen overheidsverkiezing van vroeger

gehandhaafd, in de overige steden daarentegen de aanstelling aan den stadhouder opgedragen.

Met het toezicht op de friesche geldmiddelen waren de leden der Rekenkamer belast, voor welke uit ieder kwartier één werd afgevaardigd, en gewoonlijk drie jaar zitting had. Zij vergaderden gelijktijdig met Gedeputeerden, en ontvingen daarom van dezen kennis wanneer zij scheidden. Hun secretaris hield van alles boek, en in hun vergaderingen werden de rekeningen verantwoord van alle met 's Lands penningen gemoeide ambtenaren. Naast de Rekenkamer stond die van financiën uit een Commies-generaal en een commies ten financie, onder hem, bestaande. Zij had de geldelijke ordonnanciën voor officieren en troepen der provincie te stellen en te verrekenen, en de kosten tot onderhoud der provinciale versterkingen te doen betalen; 't geen bij een der gewestelijke kantoren — 't zij van de domeinen, van de consumtie, van de floreenen [1], van de losse renten, of van de lijfrenten — plaats greep. Hij ging ook de rekeningen der geestelijke ontvangers na, om haar aannemelijkheid te bepalen of ze met de noodige aanmerkingen terug te doen zenden.

Het friesche dijkwezen, van niet minder aanbelang dan dat van Holland en Zeeland, was niet overal in 't gewest op denzelfden voet ingericht. De dijken aan den Noordoosthoek toch stonden onder dijkgraven en dijksgedeputeerden met een secretaris, terwijl voorts uit ieder dorp een gevolmachtigde gekozen werd, om het gewone dijkrecht te vormen; in sommige grietenijen kwamen daar nog een paar buitengewone gedeputeerden bij, terwijl een dijkontvanger met inning en uitgaaf der gelden belast was. Voor de Bidt-dijken was het bestuur aan een voor zijn leven benoemden Heemraad met zijn gedeputeerden opgedragen, wien evenzeer een secretaris en ontvanger ten dienst stonden, en die er daarenboven nog een «strandmeester» op na hielden, tusschen Sint-Anna en Sint-Jacobparochie gehuisd, en op wiens bovenzaal zij vergaderden en gastreerden. De veel kleinere polderdijken werden door twee jaarlijks verkiesbare gecommitteerden met een secretaris-ontvanger beheerd. Van meer gewicht en meer ingewikkeld beheer waren de zoogenoemde vijfdeesdijken van Harlingen tot Makkum, onder een dijkgraaf, maar door twee lichamen, die der buiten- en binnendijkers, bestuurd en betaald, naar het Dijksbescheid, in 't jaar 1614 door Stadhouder en Gedeputeerden ontworpen en uitgegeven. Daarna volgden de dijken van Wons- en Wym-

[1] Of floreenbelasting, volgens welke, van den saxischen tijd her, voor elke floreen (of goudgulden *ƒ* 1.40), 't welk een stuk gronds geacht werd te kunnen opbrengen, een zekere, voortdurend verhoogde, geldsom werd gevorderd; bij dit kantoor werd voorts ook die der zoogenoemde vijf *speciën* (hoofden, schoorsteenen, bezaaide landen, runderen, en paarden) gestort. Deze "speciën" werden telken jare omstreeks half Juny op nieuw beschreven, en werd dan ieder bij huiskondiging en klokgeklep opgeroepen, om, na voorafgaanden trommelslag, ze, voor zijn persoon, in de dorpskerk of op het stadhuis te komen aangeven.

brits-eradeel, die van Hindeloopen, die van Hemelumer Oldevaart, de kleine Wielpolder (met zijn afzonderlijk beheer), en ten slotte de Noorddijken, welker onderhoud — door de zeven grietenijen der Wouden en de stad Slolen te dragen — tot geen minder oneenigheid dan de vijfdeelsdijken aanleiding gaf, en eerst in 't begin der 18e eeuw, door de doortastende beweging der Staten op geregelden voet werd gebracht.

Hervormd-kerkelijk telde Friesland zes klassen, die van Leeuwarden, Dokkum, Franeker, Sneek, Bolsward, en de zeven Wouden, die in deze steden en, voor de Wouden, te Heerenveen vergaderden. Uit elke klasse werden jaarlijks twee predikanten en twee ouderlingen ter Synode afgevaardigd, in een der genoemde plaatsen of daarenboven Harlingen, onder toezicht van twee Heeren uit Gedeputeerde Staten, in 't openbaar gehouden. Tusschentijds was het kerkelijk hoofdbeheer aan twaalf door de Synode uit de zes klassen gekozen "deputaten", een van welke een jaar lang als voorzitter en tevens *bursarius* of penningmeester werkzaam was, en het tweede jaar als *exbursarius* of oudpenningmeester met de overmaking der liefdegaven aan noodlijdende kerken en personen was belast. Een derde lid, deputaat voor de zaken genoemd, werd dezen twee door hun medeleden toegevoegd, en woonde, even als zij, de Synode bij. Deputaten vergaderden in de kosterij der groote kerk te Leeuwarden, en kwamen omtrent Leeuwarder kermis het eerst bijeen, om de hun opgedragen zaken ten uitvoer te leggen; omtrent Allerheiligen vergaderde hun eene helft — de zes predikanten — om de ontvangen weduwgelden te verdeelen en uit te tellen, en de ontvangen liefdegaven aan den oudpenningmr. ter hand te stellen. Op de deputaten kon men van de klassen — tegen uitkeering van honderd rijksdaalders voor de onkosten der vergaderingen — in beroep komen; de gewone vergaderkosten werden uit 's Lands beurs vergoed.

In 't vroeger bisschoppelijke Utrecht bestonden 's Lands oppermachtige Staten niet uit twee maar drie leden, het eerste waarvan uit dat der geestelijkheid voortvloeide, elders geheel weggevallen, doch hier in naam nog steeds behouden, en dat door de zoogenoemde *geëligeerden* of verkozenen uit de Canonniken der vijf kapittelkerken der stad — Sint Maarten of den Dom, Sint Salvator of Oud-munster, St. Pieter, St. Jan, en Ste. Marie — vertegenwoordigd was. Sedert 1618 toch bestond het, naar de toen door Prins Maurits gemaakte bepaling, uit vier edelen en vier burgers, uit een dubbeltal door burgemeesteren en vroedschappen van Utrecht voorgeslagen, door de edelen en de kleine steden gekozen, en door den stadhouder goedgekeurd. Het kwam op zich zelf onder den oudsten geëligeerde als voorzitter samen, en had de benoeming van een derde der ampten, door de Staten te begeven, aan zich. Als secretaris was er die der Staten bij werkzaam. De Capittelen zelf kwamen om de acht of veertien daag op den duur nog in hun huizen (bij de kerken) samen, doch be-

raadslaagden er alleen over 't beheer der hun verbleven goederen. In deze waren de Proosten — gelijk men ze steeds nog betitelde — van Sint Maarten, Sint Salvator, Sinte Marie, en Sint Jan heer over de dorpen en heerlijkheden, die zij bevatten, stelden er rechts- en andere ambtenaars aan, en oefenden er — gelijk die van Sint Jan — 't hoog, op al de drie anderen althans lager rechtsgebied. Die van Sint Pieter echter had geen heerlijke goederen en alleen een vast inkomen, die van Sint Jan, buiten zijn verdere rechten, ook nog dat van goed- of afkeuring van predikanten. Hun benoeming geschiedde door den Stadhouder uit een dubbeltal van de Staten; anders door dezen alleen. De *dekens* of voorzitters en bijeenroepers van 't Capittel werden door dit zelf gekozen, doch moesten dan door de Staten goedgekeurd worden. De *Thesauriers* en *Scholasters* — vroeger met het bestier der gelden en scholen belast, doch thans louter titularissen, bevoegd om het inkomen der Scholasters en der Thesaurie te genieten — werden door Stadhouder of Staten gekozen. In dit Capittel werden de proosten door officialen of stedehouders vertegenwoordigd, die uit het Capittel gekozen werden. De openvallende plaatsen of *prebenden* werden, in de zes even maanden door het Kapittel, in de zes oneven [1], om beurten, door de drie leden der Staten begeven. De gelukkige begiftigde moest aan de stad een betrekkelijk groote geldsom uitkeeren. Terwijl er voorts in 1600 nog enkele roomsche canonniken — mits "vrome papisten den lande toegedaan" — voorkwamen, was in dit jaar echter ook besloten, geen andere dan "den waren hervormden godsdienst belijdende" toe te laten. Het tweede Statenlid vormden een onbepaald aantal Edelen, vertegenwoordigende de geheele beschreven Ridderschap, die in dezen tijd 61 adelijke huizen of ridderhofsteden telde [2]. Het had het tweede derde aller van de Staten uitgaande ambtsbenoemingen. Het derde lid was dat der Steden: Utrecht, Amersfoort, Rhenen, Wijk bij Duurstede, en Montfoort. De Staten vergaderden gewoonlijk tweemaal 's jaars, in Juny en December, en bleven bijeen tot de zaken waren afgedaan; zij kwamen daartoe in de zoogenoemde Staten-kamer aan 't Sint Jans kerkhof — vroeger de minnebroêren kerk samen, aan drie tafels, lid voor lid onder voorzitting van den oudste, gerangschikt; terwijl de oudste geëligeerde als voorzitter van de geheele vergadering werkzaam was, en de stemmen opnam. Secretaris der Staten was, sedert 1618 reeds, Anthony van Hilten. Hij had alle vergaderingen der Staten en hun Gedeputeerden dagelijks bij te wonen, aanteekening der besluiten te houden, en ze bij 't einde van elke vergadering voor te lezen; ook in de commissiën moest hij tegenwoordig zijn, en van 't daar verhandelde aanteekening maken. Daarenboven was hem nog het houden van een geheim register

[1] Oudtijds *pauselijke* of *apostolische*, omdat de regeering toen aan den Paus stond, thans *Staten*-maanden genoemd.

[2] In 1674 en 1680 kwamen er nog twee, Woudenberg en Vreêland, bij.

van 't verhandelde, en de gevallen besluiten, en alle verder dagelijksch schrijfwerk opgedragen. Gedeputeerde Staten bestonden, sedert 1610, uit twaalf leden: vier uit de geëligeerden, vier uit de ridderschap, twee uit Utrecht, één uit Amersfoort, en één uit de drie andere kleine steden, telken vierendeeljaars, om beurten; ook het voorzitterschap had om de drie maanden, beurt om beurt, uit een der leden plaats. Zij belastten zich, in 't afzijn der Staten, met alle zaken deze belangende, om ze òf zelf af te doen òf tot de Staten-zelf te verwijzen. Zij beschreven de Staten, als 't noodig was, en deden de Statenbesluiten uitvoeren; zij zaten over geschillen omtrent 's Lands belastingen, voor 't platte land in eersten aanleg, voor de steden in beroep, terwijl men van hunne uitspraak beroep op de Staten-zelf had, waar dan de zaak met open deuren bepleit en afgedaan werd. Zij stelden ook order op 't invorderen van 's Lands penningen, des noods met openbare veiling van 't roerend en onroerend goed, ten overstaan van een hunner als commissaris. Zij waren ook met het verdere geldbeheer belast, totdat in 1657 een provinciale rekenkamer van vier leden werd opgericht, welker commies bij 't afwezen van den Secretaris, de betrekking van dezen waarnam. De gewestelijke rechtsmacht was aan het provinciale Hof opgedragen, dat uit vijf bij beurten voorzittende, gewone en drie buitengewone leden (één uit elk lid der Staten), en een procureur-generaal bestond. De buitengewone raadsheeren hadden, als vertegenwoordigers van 's Lands Staten, rang vóór de gewone; zij namen echter de rol niet waar, noch werden ook met commissiën belast, maar hadden vooral te zorgen, dat 's Lands Hoogheid en domeinen en 't oppergezag der Staten geen nadeel leed of zonder voorkennis der Staten ergens in betrokken werd. Van de gewone werd eerst in 1649 voor goed bepaald, dat zij allen den hervormden godsdienst moesten belijden; zij werden door de Staten aangesteld en beëedigd, of, in stadhouderlijken tijd, uit een drietal van de Staten, door den Stadhouder gekozen. De procureur-generaal was — tot 1669 toe — een der raadsheeren, ook advocaat-fiscaal genoemd. Voorts was er nog een griffier, of secretaris, met zijn substituut en twee klerken, een deurwaarder, die met zijn wapenstok in de hand, de raadsheeren in de rechtszaal leidde, en met de executiën en afkondigingen binnen de stad belast was, gelijk de zoogenoemde "panders" ten platten lande en in de kleine steden. Door vier "maarschalken" — één over elf der vier kwartieren (Eemland, het beneden- en over-kwartier, en Stad en Land van Montfoort) — werd daar voor rust en veiligheid gewaakt, en waren zij, met eenige gemachtigden uit de Ridderschap, ook met den Schouw der wegen — den zoogenoemden "ridderschouw" — belast. Het Hof nam kennis van alle zaken, 's Lands hoogheid, heerlijkheid, en domeinen belangende; alle beleedigingen den rechtsbeambten ten platten lande, en 's Hofs bedienden aangedaan; alle zaken van minderjarigen, weduwen, weezen, en "ellendigen"; verjaarde lijfstraffelijke zaken; tienden en leenen van de heerlijkheid 's Lands van Utrecht. Voorts ging het over

lijfstraffelijke plattelandszaken, wanneer de misdadiger niet onder een vrije heerlijkheid behoorde; over plattelands geschillen, die partijen liever voor 't Hof dan voor de mindere rechtbank wilden brengen, ook over alle zaken die er in hooger beroep voor gebracht werden. Het vergaderde in de te zijnen bate verbouwde abdij van Sint Pouwels, bezuiden den Dom. Het rechtsgebied over 't jachtveld was, sedert 1587, aan een Luitenant-Houtvester opgedragen, die vier maal 's jaars in de Statenkamer bij 't jachtgericht voorzat; hij en zijn raden werden door den Stadhouder of, bij ontstentenis van dezen, door de Staten benoemd, gelijk ook plakaten en ordonnanciën op 't stuk van jacht van Stadhouder en Staten uitgingen. Voor den Stadhouder zelf bestond er geen bepaalde lastbrief. Hij werd slechts in 't algemeen gemachtigd, om de regeeringszaken te besturen met de Staten of hun Gedeputeerden, en de rechtszaken met en door het Hof en de gerechten in de stad, de steden, en ten platten lande, en om onder 't krijgsvolk de vereischte tucht te doen onderhouden. Het dijk-, water- en sluisbewind was in Utrecht aan verschillende dijk- of water-, graaf- en heemraadschappen in handen gegeven. De voornaamste en oudste daarvan was het Heemraadschap van den Lekkerdijk-bovendams, van Amerongen af tot den IJseldam tegen de Lek beneden Vreeswijk toe; het bestond uit een dijkgraaf en elf hoogheemraden, met een kameraar (of rentmeester) en een secretaris. Dat benedendams of van den Lopikerwaard, van den Dam tot Schoonhoven, had een dijkgraaf met zeven hoogheemraden, van welke beurtelings één als kameraar werkzaam was. Verder had men het watergraafschap van de Eem, van de Zeistergrift, de Vecht, nieuwe grift, den Vaartschen en Krommen Rijn; het heemraadschap van Heikop, van Bijleveld, van den bunschoter Veen- en Velderdijk; en het collegië van Gecommitteerden voor den Slaperdijk. Buitendien zaten in het hollandsche Hoogheemraadschap van den Zeeburg of de Bremer- en Muiderzeedijk, voor Kortehoef, Breukelen, Abcoude, en Nichtevecht, vier utrechtsche heemraden, en in het groot waterschap van Woerden twee.

Kerkelijk was Utrecht in drie klassen — die van Utrecht, Amersfoort, Rhenen en Wijk — verdeeld, die ieder viermaals jaars, een week na elkaâr, in Maart, Juny, Augustus, en October of November vergaderden. De gewestelijke Synode, door drie predikanten en twee ouderlingen uit elke klasse gevormd, kwam jaarlijks in September te Utrecht bijeen. Drie Staatscommissarissen, één uit elk lid der Staten, woonden haar van regeeringswege bij. Het beroepen der predikanten was, overeenkomstig de dordsche kerkenordening, zoo in de steden als op 't platte land — voor zoover geen kerkelijke- of patronaat-rechten 't beletten, aan den kerkeraad overgelaten, doch niet zonder kennisgeving aan de burgerlijke overheid van ieder plaats, als die om handopening aangegaan, en aan welke de personen moesten bekend gemaakt worden, op welke men 't oog geslagen had; had zij er geen bezwaar tegen, dan volgde de keuze, die ook weder door die overheid moest goedgekeurd worden. Ge-

zegde overheid moest ook in haar recht erkend worden, hare afgevaardigden bij die der kerk te voegen, wanneer er preêkgaven te hooren waren of bescheidingen te doen tot voltrekking van het beroep. Ook had ieder stedelijke overheid recht, een of twee afgevaardigden in den kerkeraad te zenden, om over alle voorkomende zaken te helpen raadplegen, gelijk daar te Utrecht altijd twee vroedschapsleden toe waren aangewezen [1].

Overijsel — het oude Oversticht, en de tweede helft van 't bisschoppelijk grondgebied — telde tot zijn Staten twee, van weêrskanten niet weinig op hun oppermacht naijverige, leden: Edelen en Steden. De eersten bestonden uit de gansche beschreven Ridderschap, de laatste uit de drie steden Deventer, Kampen, en Zwolle, bij welke sommige kleine steden als Hasselt, Steenwijk, Vollenhove zich te vergeefs van tijd tot tijd trachtten aan te sluiten, en die er elk door eenige afgevaardigden uit hare overheid, vergezeld van haar secretarissen, vertegenwoordigd werden. De Staten kwamen beurtelings in een der drie, omstreeks Maart bijeen, om over de geldmiddelen te beraadslagen, en scheidden dan weder voor een of twee weken, om de stedelijke afgevaardigden met schepenen, raad en gezworen gemeente hunner stad te kunnen doen raadplegen, daar zij zonder lastbrief van dezen er niets in mochten bepalen. Zij werden saamgeroepen door den Drost van Sallant, die ook in hun vergadering voorzat, de voorstellen ter tafel bracht, de stemmen opnam, en het besluit vormde. Hij deelde 't in hoofdsom aan den tegenover hem gezeten griffier meê, die het onmiddelijk te boek stelde en voorlas. Den volgenden dag werd het dan nogmaals gelezen en voor goed vastgesteld. De voorkomende bescheiden werden gewoonlijk door een der stedelijke Secretarissen voorgelezen, terwijl die der eerste stad, Deventer, bij 't afwezen van den Griffier, zijne plaats innam. De Steden hadden ieder voor zich ééne stem; de Edelen stemden alleen bij eenparigheid als één lichaam, anders hoofd voor hoofd; en voegde dus ook maar één hunner zijne stem bij die der drie steden, zoo meende men was er reeds overstemming daar; stemden zij allen tegen de steden, zoo staakten de stemmen, even als wanneer er twee derde Edelen met eene der Steden tegen beide andere en een derde Edelen stemden. Gedeputeerden bestonden uit zes leden, drie uit de Edelen en drie uit de drie Steden, en werden door den Griffier terzijde gestaan. Zij bleven telkens een jaar lang in de stad bijeen, waar de Statenvergadering gehouden werd. Zij werden bij meerderheid van stemmen door beide leden gekozen, en ieder hunner zat om beurten voor. Zij moesten den Hervormden godsdienst in alles voorstaan, en vooral ten platten lande planten en aankweeken; 's Lands hoogheid, vrijheid, en voorrechten handhaven; alle geschillen in zake dér middelen en

[1] In de steden de magistraat, ten plattenlande Gedeputeerden; in Amersfoort koos de eerste uit een drietal; te Montfoort handelde de laatste als patroon.

lasten stonden te hunner beslissing. Even als aan Gedeputeerden, was ook aan den Stadhouder — thans Prins Willem II, die in April 1647 den eed aan de Staten gedaan had — de uitsluitende handhaving van den Hervormden eeredienst opgedragen; even als zij moest hij ook de rechten, voorrechten, enz. van Edelen en Steden voorstaan; hij mocht voorts, zonder hun raad en bewilliging, geen ambten begeven; buiten toestemming van Raad en Gezworen Gemeente geen bezetting in een der Steden brengen; op eigen gezag geen nieuwe sterkten aanleggen. In zijn afwezen mochten, met name in gewestelijke rechtszaken, Edelen en Steden zijnen naam gebruiken, daar anders, naar de ook in zijnen naam gevelde vonnissen, zijne tegenwoordigheid op de gewestelijke rechtszitting — de zoogenoemde «klaringe» [1] — vereischt werd. Deze verving, als opperste vierschaar, op minder regelmatigen voet, hetgeen in andere gewesten het Hof was. Zij werd, in 't begin van Augustus, onder voorzitterschap van den Drost van Sallant, of in zijn afwezen den rentmeester, steeds te Deventer gehouden, naar 't heette om 't andere jaar, doch dikwerf slechts om de drie of vier jaar, zoo geen dringende zaken 't beletten. Als leden zaten er eenigen uit de Ridderschap, vier Deventer, twee Kamper, en twee Zwolsche Schepenen. Zij zaten in beroep voor eenige kleine steden en 't platte land; de drie hoofdsteden toch hadden hun eigen volle rechtspraak, aan welke bovendien ook sommige kleine steden onderworpen waren [2]. Voor het verdere rechtsgebied had het gewest vijf Drostampten, Sallant, IJselmuiden, Vollenhove, Twente en Haaksbergen, en het Hoogschoutambt van Hasselt; in Twente vond men buitendien nog de vrije heerlijkheid Almelo. Onder Drost en Hoogschout waren er de Schouten en rechters [3] werkzaam, terwijl gene zelf, met de bewaring der orde en 't houden van 't gerecht belast, in de kleine steden en 't platte land de bank spanden, in lijfstraffelijke beide en burgerlijke zaken. Zij werden — overeenkomstig een verdrag tusschen Edelen en Steden — steeds uit de Ridderschap gekozen. Deze zelve was niet aan de gewone rechtspraak onderworpen, maar had haar eigen «hooge bank», door een «Dingwaarder» — als hij heette — tevens rentmeester van Sallant, en twee «Keurnooten» of Bijzitters, alle drie mede uit de Edelen, gevormd; terwijl de Griffier der Staten het secretariaat waarnam, en de bank steeds op den tijd der klaringe gespannen werd. Voor Gedeputeerden kwamen, gelijk gemeld, alle gemeenelands geldgedingen, gelijk voor hen of voor de Staten-zelf mede alle zaken van zoogenoemde «ellendigen» gebracht werden, en veelal ook die van godshuizen, geestelijke of wereldlijke instellingen, gilden, enz. Voor de leenzaken was er een

---

[1] In den zin als wij nog spreken van een of ander zaak te *klaren*.

[2] Gelijk Hasselt, Ommen, Oldenzaal, Ootmarsum en Enschedé aan Twente; Steenwijk, Genemuiden, Grafhorst, Gramsbergen, Hardenberg, en Wilsum aan Zwol.

[3] De eerste in Sallant en Vollenhove, de laatste in Twente.

eigen leenkamer, met een zoogenoemden Stadhouder voor de leenen, die echter, tot het jaar 1660, door de Gedeputeerde Staten zelve vertegenwoordigd werd, en toen met het rentmeesterschap of rentampt vereenigd. Als Griffier was er die der Staten bij werkzaam, en eenige mannen van leene vormden onder den Stadhouder het Gerecht.

De gewestelijke grondeigendom was onder 't beheer van een zevental rentmeesters, van welke drie de eigenlijke domeinen in de drie kwartieren, Sallant, Vollenhove en Twente, vier de geestelijke goederen onder zich hadden. Als beheerders ook der hofhoorige goederen in hun kwartier, waren de eerste tevens hofrichters, en spanden met twee hofgenooten als keurnooten de rechtbank; in Twente echter was deze taak aan de hofmeyers — bezitters der hoofdhoven — opgedragen, van welke het beroep te Ootmarsum en binnen Deventer was; de Sint-Maartenslieden of bisschopsmannen in Vollenhove daarentegen moesten soms voor den Drost, soms voor den Schout terecht staan, van welke dan beroep was op den rentmeester of de klaringe. De geestelijke rentmeesters waren die van de voormalige kloosters Sipkelo en Albergen, Windesheim, het Sint-Janskamp, en de pastorale goederen van Sallant, die geheel ter betaling van predikanten en hunne weduwen en schoolmeesters besteed werden. De rentmeesters werden door beide Staten-leden benoemd. De gewestelijke belastingen waren van verschillenden aard, deels op de vaste goederen, deels op 't verbruik gelegd; de zoogenoemde verponding, in welke Sallant nagenoeg $^1/_5$, Vollenhove $^1/_3$, en Twente ruim $^2/_5$ opbracht; de «contributie», oorspronkelijk een krijgsschatting; het vuursteê-geld, niet — als elders het haardsteê-geld — naar het werkelijk aantal stookplaatsen, maar het eenmaal voor ieder huis aangeteekende berekend; het collateraal of de vijftigste penning, als men dat noemde. Voor 't verbruik of vertier kende men de belasting op 't gemaal, het bestiaal of geslacht, het bier, den wijn, brandewijn, azijn en tabak. Voorts had men nog de landbouw-belasting op het bezaaide en het hoornvee, de paarden, varkens, schapen, en honigbijen of ymen; verder het algemeen geheven hoofdgeld, het officie- of amptgeld, en in later dagen — sedert 1667 en 1696 — het passagië- of reisgeld, en het dienstbodengeld.

Voor de hervormde kerk was Overijssel in vier klassen verdeeld, die van Deventer, Kampen, Zwolle, en Vollenhove en Steenwijk, ieder met drie predikanten en één ouderling, op de jaarlijks drie weken na Pinxter in een der genoemde steden (beide laatste beurt om beurt) gehouden. Twee Gedeputeerden, één uit de Edelen en één uit de Steden, woonden haar van staatswege bij; terwijl buitendien uit iedere klasse nog één «deputaat», en «zes correspondenten» van andere synoden tot haar behoorden.

Groningen en de Ommelanden — Hunsingo, Fivelingo, en 't Westerkwartier; de andere: 't Goorecht, beide Oldampten, en (sedert den aankoop in 1619)

Westwoldingerland, behoorden aan de stad — hadden zich, bij 't verdrag van 1597, van weêrszijden zeer onwillig in 't gereel laten spannen, dat hen tot «ééne heerlijkheid en provincie» maakte, doch, hoe dan ook in belangen verdeeld en op den duur in twist en onmin, sedert één gewest uitgemaakt, dat voor 't oogenblik nog Willem II tot Stadhouder had, doch dezen na twee of drie jaar met den frieschen verwisselen zou. De Staten waren er tweeledig, het eene lid met de stadsregeering samenvallende, het andere uit de jonkeren of hovelingen en eigenerfden of volmachten saamgesteld. Zij vergaderden jaarlijks in February binnen de stad in 't provinciehuis achter de groote kerk, en hadden elk ééne stem in Staat, terwijl bij staking de uitspraak aan den Stadhouder verbleef. Naast de Staten stond, even als elders, het lichaam hunner Gedeputeerden, ten getale van acht, uit ieder lid vier, met twee *Syndici*, één voor de stad en één voor de Ommelanden, die ten naastenbij de betrekking van den Raadpensionaris, Griffier, of Secretaris elders vervulden, en als zoodanig ook in de Statenvergadering zelve werkzaam waren. Aan Gedeputeerden werd de uitvoering der besluiten opgedragen, door de Staten genomen. De gewestelijke Rekenkamer bestond uit een zestal leden, drie Groningers en drie Ommelanders, met hun Secretaris en Commies. De Ommelanders hadden bovendien hunne afzonderlijke «gecommitteerde Raden», ten getale van negen — uit ieder kwartier drie — met een Syndicus en Secretaris. Zij kwamen mede in de stad, in het zoogenaamde «Ommelander Huis» samen, om over de huishoudelijke zaken der Ommelanden te handelen. Het was hun opgedragen, de vrijheden en voorrechten der Ommelanden voor te staan; te waken tegen alle inbreuken der stad op de beslissing, door de algemeene Staten in groninger zaken genomen; alle Ommelander besluiten ten uitvoer te leggen; toe te zien bij de behandeling der Gedeputeerden en de gewestelijke Rekenmeesters; het opzicht te houden over de ommelander geldmiddelen; met een gelijk aantal buitengewoon Gecommitteerden de rekening van den rentmeester na te zien. Hoofdelingen waren oorspronkelijk zij, die recht hadden op hun beurt den rechtszetel in hun dorp te bekleeden; later, al wie eenig aandeel in 't rechtsgebied had; en jonker, eerst slechts de titel der jongere leden van het geslacht der eersten, strekte later allengs om de adelijke hoofdelingen te kenmerken. Eigenerfden waren wie een behuisde haard of uitgestrektheid lands van zekere grootte hadden, en daardoor recht, om in de ommelander vergadering en den landdag te verschijnen; waar dezulken in een dorp ontbraken, kon men met een of twee gevolmachtigden of volmachten volstaan, door en uit de gebruikers van een dergelijke uitgestrektheid voor twee jaar gekozen.

Voor de Staten vergaderden zij, op aanschrijving van Gedeputeerden, hoofd voor hoofd door de Statenboden opgeroepen, en voor de Ommelanden, op aanschrijving van Heeren Gecommitteerden. Zij beraadslaagden kwartiersgewijs, terwijl twee kwartieren het derde overstemden, en de voorzittende en stemopnemende Gecommitteerde zich

dan bij de meerderheid moest voegen. Hun uitgedrukt gevoelen werd daarop door hun Syndicus ter Statenvergadering geopend, en werd, was het eenstemmig met dat van 't ander lid — de Stad — terstond staatsbesluit; anders bleef het voor een volgende landdag in herziening, waarbij dan de Syndici hun welbespraaktheid, in de aan te voeren gronden voor 't een of 't ander gevoelen, konden laten uitkomen. De drie kwartieren waren trouwens elk weder in drie onderdeelen gesplitst, aan welke de begeving der ampten stond, waartoe door de Ommelanden werd benoemd. De besluiten in elk onderdeel genomen, kwamen bij eenvoudige meerderheid tot stand; voor een besluit aller Ommelanden werden daarentegen zes tegen drie, en niet maar vijf tegen vier stemmen vereischt, onverschillig uit welke kwartieren zij sproten. Het Stadsbewind, ten getale van zestien raden en vier burgemeesters, die tevens het Stadslid der Staten vormden, werd door een vijftal keurheeren gekozen, «gepresumeerd» — naar een raadsbescheid van 1645 't uitdrukte — «als eerlijke lieden, als vrome Kristenen, als getrouwe patriotten, hun God, hun eed, hun ziel, hun Vaderlandsbeste te betrachten» [1]. Vóor 1497 jaarlijks voor de helft aftredende, werd de Raad van toen af blijvend, en alleen de openvallende plaatsen ingevuld; de vier burgemeesters echter, ieder jaar, uit en door de twintig Raadsleden gekozen [2]. Als Staten-lid namen zij in 1624 den gewestelijken Staten-titel van «Edel-mogenden» aan, na zich vroeger eerst als «eerbare» en vervolgens als «edele en hoogwijze» te hebben zien begroeten. Hoewel geen «schepenen» onder zich tellende, hadden zij — als dezen elders, en door hun dubbele waardigheid in volstrekter zin natuurlijk — het rechtsgebied zoo lijfstraffelijk als burgerlijk aan zich. De zoogenoemde «justicie- of hoofdmannen-kamer» — die eerst in 1749 door een meer geregeld gewestelijk gerechtshof vervangen zou worden — had daarin niets te zeggen. Ook over de buitengewesten had zij alleen in burgerlijke zaken bij beroep te beslissen, voor lijfstraffelijke slechts toe te zien, dat de rechters zich in hun vonnissen behoorlijk naar 's Lands wetten gedroegen, en ze anders met een geldboete te straffen. Rechters waren in beide Ommelandsgoën de met den naam van Redger betitelde eigenaars eener hoeve aan welke 't halsrecht verbonden was [3]; in 't Westerkwartier de met gelijke recht bedeelde Grietman. In beide goën werden bij sommige rechtsstoelen nog lang- of overrechters als mederechters voor lijfstraffelijke

---

[1] Een tijd lang — na den overgang der stad in 1594 — werd den Stadhouder opgedragen, de vijf heeren aan te wijzen, doch «de korsle Groninger, onslaafs geboren», gelijk zijn dichterlijke burgervader Lucas Trip hem noemde, kon daar op den duur geen behagen in scheppen, en wist dus sedert 1621 van zijn Stadhouders, en in 1641 van de algemeene Staten voor goed te verkrijgen, dat het lot weêr uit de gezworen gemeente de vijf aanwees.

[2] In later tijd werden deze 20 tot 16 ingekort.

[3] Waren er meer zulke hoeven, dan kwam hun dat recht beurtelings toe.

zaken, en ook tusschen Paschen en Pinxteren alleen rechtdoende, gevonden; in 't Westerkwartier buurt- of dorprechters, naar den frieschen trant, even als de grietluî. Over Westerwolde was, sedert Karel V's dagen, een te Wedde verblijvende Drost gesteld, op wien men zich van beide rechters — te Westerwolde en Blyham — beroepen kon, en van wien men zelf beroep had op de Hoofdmannenkamer te Groningen.

Het algemeen toezicht over de gewestelijke geldmiddelen was bij de reeds vermelde provinciale Rekenkamer. De Stad had buitendien hare eigene, waarin een van haar burgemeesteren en twee raden, één gezworen en één taalman (of spreker der gezworen gemeente) met den Syndicus en een rentmeester zaten. De stedelijke belastingen werden in de stadspandkamer, door drie ontvangers, geïnd, één van welke laatste door den raad, één door de gezworen gemeente, en één door drie der 18 burgergilden, om beurten, benoemd werd.

Kerkelijk was het gansche gewest, sedert de kerkverordening van 1595, in zeven klassen verdeeld, van welke twee — Groningen en 't Goorecht, en 't Oldampt en Westwoldingerland — burgerlijk onder 't lid der stad, de vijf overige — Appingadam, Loppersum, Middelstum, de Marne, en 't Westerkwartier — onder dat der Ommelanden behoorden. Eenmaal in 't jaar, een maand na Paschen, van Dinsdag tot Vrijdag, kwamen de hen vertegenwoordigende predikanten — drie uit ieder, doch uit Groningen twee en een ouderling — beurtelings binnen Groningen in 't provinciehuis en te Appingadam op 't raadhuis, ter Synode samen; buitendien vonden zich daar vier deputaten, zes correspondenten van andere Synoden, en een godgeleerd groninger professor, terwijl van Staatswegen twee gedeputeerden — één voor de stad en één voor de Ommelanden — haar bijwoonden. Door de velerlei heerlijkheden en vrije landhoeven, geschiedde in de drie Ommelanden het beroep veelal bij *collatie* of aanstelling door den Heer of de Vrouw daarvan, 't zij voor zich, 't zij met andere gemeenschappelijk; op 't gebied der stad bij *electie* of verkiezing door kerkeraad of stemgerechtigden, met goedkeuring of *approbatie* van staatswegen door burgemeesteren en raad van Groningen.

Het vrije landschap Drenthe, zonder stem in den algemeenen staat, was in zes *dingspillen* — of rechtspalen — afgedeeld, die ieder van één tot acht *karspelen* — of kerkspalen — onder zich telden: Zuiderveld, Beylen, Diever, Rolde, Noorderveld, en Oostermeer; buitendien vond men er nog in het eerste de heerlijkheid Koevorden met hare stad, in het derde die van Ruinen met haar twee karspelen, Echten met zijn hooge veen, en Hoogersmilde. Zeven en dertig dezer kerspelen konden hunne *eigenerfden* ter Staten-vergadering zenden, waar zij het tweede lid van uitmaakten, terwijl het eerste door de Ridderschap of de bezitters van de omstreeks drie dozijn havezaten van 't gewest gevormd werd. Zij kwamen in Maart tot den zoogenoemden Landsdag bijeen, op welken Eigenerfden twee, de Ridderschap éëne stem uitbrachten, gemakshalve in

zes (voor ieder dingspil éene) en drie stemmen uitgebreid. De Ridderschap had den voorrang, het recht om uiterste willen, overeenkomsten, enz. te bezegelen [1], en een prebende (van *f* 150 's jaars) voor een ongehuwde juffer te begeven, die uit de inkomsten van 't voormalige kloosterstift Dikkeninge betaald werd; verder genoot zij voor haar havezaten vrijdom van boerlasten [2], inkwartiering, en schatting tot zeker bedrag. Voor de hoedanigheid van Eigenerfde volstond een grondeigendom, als in ieder *pay* (of deel) grondschatting twee guldens — als 200sten penning — betaalde. Het recht van vrije jacht op hun grond, visscherij in hunne marken, stemming in hun kerspelen, en benoeming der landsdagsvolmachten uit hun midden kwam hun daarvoor toe. Gelijk deze volmachten met de Ridderschap om te beraadslagen, hadden alle verdere Eigenerfden echter het recht de landsdagen bij te wonen, om er te hooren en te zien. Hun vergaderingen grepen te Assen in 't oude klooster, tot een Landshuis met Staten-kamer ingericht, plaats, boven welke laatste de gewestelijke griffie gevestigd was. Bij hen berustte de wetgevende macht, het recht om schattingen, lasten en pachten in te willigen en bepalen, vergiffenis, vrijstelling en derg. te verleenen, enz., en zij werden voorgezeten door den Landdrost van Drenthe, die aan 't hoofd van Gedeputeerden den landsdag opende en bestuurde. Buiten hen bestonden deze Gedeputeerden uit twee edelen en twee eigenerfden, met een griffier of secretaris. Zij hadden 't beheer der gewestelijke zaken, door de Staten hen opgedragen, dat der geldmiddelen, en 't rechtsbeheer in kerk-, domein-, en geldzaken, waarvan men evenwel op de Staten zelf beroep had; zij beschikten ook over de opengevallen landschapspastoriën, en hadden de beroepen voor al de overige goed te keuren. Zij benoemden tal van mindere beampten, namen de hoofden van 't krijgsvolk en andere amptenaren in den eed, schreven de landsdagen, rekendagen, verpachtingen, en synoden uit, en deden bij monde van den Drost de voorstellen op den Landdag. Zij namen en sloten ook de rekeningen der opbrengsten van 't landschap, waartoe zij in January en February samenkwamen met twee heeren der ridderschap en twee eigenerfden uit ieder dingspil vermeerderd, op den Landsdag telkens voor zes jaar gekozen.

De drenter Landdrost zat niet alleen in den Landsdag maar ook in den et- of rechtstoel voor, was tevens hoofdofficier voor burgerlijke en lijfstraffelijke zaken, in 't algemeen — den Stadhouder daargelaten — de hoogste amptenaar van 't gewest. Hij moest òf Drenthenaar òf Sallantsch edelman zijn [3], doch zijn vaste woonsteê in Drenthe

[1] Ook drie eigenerfden-geslachten (die van Hiddinge, Schutterup, en Selbach) bezaten echter dit recht.

[2] D. i. het maken en onderhouden van wegen, sluizen, waterlozingen en derg., voor 't welk de inwoners in zoogenaamde klassen waren afgedeeld.

[3] Door de verhouding van Koevorden tot Overijsel, van 't welk het in leen verheven werd. Bij een verdrag in 1668 gesloten werd, om aan alle redetwist op dit punt een einde te maken, bepaald, dat van de zeven drosten vijf drentsche landzaten en twee sallantsche jonkers moesten zijn, en dus

hebben; hij vertegenwoordigde 't landschap, als Heer, in Koevorden, waar hij ook de stadsregeering aanstelde, en Ruinen. Bij zijn afwezen werd in den etstoel zijne plaats door zijn Bijzitter vervuld. De leden van dien etstoel heetten *etten*, die in zoogenoemde *lottingen* (lude- of volksdingen) zitting hielden en van welker rechtspraak men niet in hooger beroep, maar alleen bij hen zelf in herziening komen kon, in zaken die honderd goudguldens of daar beneden beliepen. Zij hielden, steeds ten getale van 24, een winter- en zomer-zitting, doch telden in 't geheel uit ieder dingspil zes, en dus drie dozijn leden, van welke er jaarlijks één «uit den eed ging» of aftrad. Tot de helft der plaatsen werd door den Drost benoemd, doch de andere door de etten zelf. Vóór elke zitting had in ieder dingspil een zoogenaamde goôrspraak of rechtszitting plaats, waar de voor te brengen zaken werden behandeld, en alle strâfwaardige overtredingen aangegeven en nagegaan. De etstoel had tot griffier den Raad en Landsschrijver, en tot deurwaarders twee Landspanders, verder een kapitein-geweldiger en eenige andere mindere beampten tot zijn dienst. De Landsschrijver, die op de landsdagen als Staatssecretaris werkzaam was, moest als rechtsambtenaar op goorspraken en lottingen verschijnen, om er van alles aanteekening te houden. Hij mocht wonen waar hij woû binnen Drenthe, maar had te Assen twee of drie kamers tot zijn gebruik. Tweemaal 's jaars ging hij, met twee eigenerfden weg-, water- en bruggeschouw houden, en was voorts gerechtigd, de vergaderingen van Drost en Gedeputeerden bij te wonen, die echter hun eigen Raad en Secretaris hadden, in 't Landshuis te Assen woonachtig. Daar woonde ook, in een huis, hem van Landschapswegen gebouwd, de algemeene ontvanger van 't landschap, met de inning der grondschatting, omslagen, haardsteêpenningen, pachten, amptgelden enz. belast, waartoe hij des noods den sterken arm van Drost en Gedeputeerden leenen kon. Een ander ontvanger was die van 't collateraal en de vrijwillige verkoopingen; terwijl vier rentmeesters — van de domeinen, van Dikkeninge, van Assen, en van de veeren, sluizen en vaarten — over de domeinen, de kloostergoederen, en de veer-, vracht- en sluisgelden gingen. In den Haag hield het bij de andere gewesten ten achter gestelde Landschap er een eigen Agent en Commies op na, die de drenthsche zaken, zooveel noodig, bij de algemeene Staten, den Staatsraad, de algemeene Rekenkamer enz., naar 't voorschrijven van Drost en Gedeputeerden, waarnam, en van alle Drenthe belangende omstandigheden onmiddelijk kennis gaf, of zooveel doenlijk daarin zelf optrad.

Het lagere burgerlijke rechtsbeheer in de kerspelen was aan een twintigtal over 't landschap verspreide Schulten of Scholten opgedragen, die er elk één of meer van onder hun beheer hadden; zij hielden met hunne keurnooten of bijzitters rechtdagen, om getuigen te hooren, belastingen in te nemen, verzegelingen te doen, enz. Zij

ieder derde en zevende Drost, uit eene voordracht van twee sallantsche edelen, door de Staten van Overijsel ingediend, door die van Drenthe gekozen werd.

HET
NEDERLANDSCHE
GEMEENEBEST
in
1648.
Bezittingen der Republick aan de Boven Maas in de 17e Eeuw
AMSTERDAM VOOR DE LAATSTE VERGROOTING.
VAN 1658.
DE ZUYDER
ZEE
PROVINTIE
UTRECHT
BISDOM
HARTOGHDOM
SPAENSCH
GELDERLANDT
BISDOM LUCK
GULICK
GRAEFSCHAP BENTHEM
VRIESLANDT
SCHIERMONNICKOOGE
ROTTUMEROOGE
BORCKUM
AMELANDT
SCHELLINCK
VLIELANDT
EIJERLANDT
TEXEL
WIERINGEN
URCK
SCHOKLANDT
DE BIESBOSCH
WALCHEREN
THOLEN
ROSENBURGH
SPAENSCH BRABAND
SPAENSCH LIMBURG
21°
22°
23°
24°
25°
52°
53°

stelden voogden en namen dezer rekeningen aan, hielden het toezicht op maten en gewichten, aanteekening van alle vrijwillige verkoopingen, van welke zij den ontvanger verslag moesten geven, stonden in voortdurende briefwisseling met den Landdrost, en gaven hem kennis van alle op 't recht betrekkelijke zaken. Misdadigers en landloopers lieten ze in hechtenis nemen, en namen bij afwezigheid van den landsschrijver, op aanschrijving van den Drost, de schouw van wegen en weteringen waar. De zoogenoemde «armjagers» of gewapende kerspelsoldaten stonden hun — voor ieder kerspel één — ter handhaving der orde en wering van bedelaars en landloopers ten dienste, die allen tezamen onder den gewestelijken kapitein-geweldiger stonden, en door de kerspelen zelf onderhouden werden. Evenzoo had ook ieder kerspel zijn ontvanger of schatbeurder, te wiens behoeve ieder aan den lande opgebrachte gulden met één stuiver meer betaald werd.

Kerkelijk was Drenthe in drie klassen verdeeld, die van Emmen, Meppel, en Rolde, die om de drie jaar, in October of November, op een gewestelijke synode te Assen, door een negental predikanten, drie uit iedere klasse, vertegenwoordigd werden. Bij 't eindigen der synode werden er dan, voor de volgende drie jaar, drie deputatiën aangesteld, tevens met het kerkonderzoek in dien tijd belast, en geroepen het bestuur der volgende synode, als voorzitter, bijzitter, en schrijver of scriba, op zich te nemen. Van staatswegen werd de synode door den Landsdrost, de vier in den eed zijnde Gedeputeerden, den Landsschrijver, en den Secretaris bijgewoond. Correspondenten van elders kende men op de drenthsche synode niet, en stond zij met de overige synoden ook in geenerlei betrekking; alleen verscheen bij het plechtige bezoek in den Haag en Leiden, om de drie jaar afgelegd, ook een der drenther predikanten.

Stadhouder van Drenthe was, sedert 1640, die van Friesland, Graaf Willem Frederik van Nassau, als opvolger van zijn broeder, die in 1632 voor zijn vader, gelijk deze in 1625 voor den toen overleden Prins Maurits, in de plaats gekomen was.

Wenden wij ons, na dit overzicht der verschillende vereenigde gewesten, tot de daarbuiten liggende Generaliteitslanden, dan vinden wij in Staats-Vlaanderen, buiten 't reeds gemelde zeeuwsche *Committimus*, het zoogenaamde *Vrije van Sluis*, *Hulster-Ambacht*, *Sas van Gent* en *Filippine*. Het eerste was sedert 1604 in de plaats van 't verspaanschte Vrije van Brugge getreden, en werd door een voor zijn leven aangestelden Hoogbaljuw en acht schepenen, waaronder een door de algemeene Staten jaarlijks aangewezen burgemeester, beheerd. Burgemeester en Schepenen kozen zich zelf een Pensionaris, twee Griffiers, een Ontvanger, enz. De Hoofdbaljuw had een Luitenant of Stadhouder, en vijf gerechtsdienaars of berijders, die hij zelf aanstelde, tot zijn dienst; de verdere dienders, schutters genoemd, werden door schepenen aangesteld. Schepen mocht alleen zijn, wie minstens zes maanden «vrijlaat» of burger van 't Vrije geweest

was, en, tenzij hij dat 30 jaar ware geweest, voor 18 gemeten minstens geland was. Hoogbaljuw en Schepenen oefenden hoog, middelbaar en laag gerecht uit, hadden 't oppertoezicht over dijken en wateringen, en 't opperbeheer over de goederen van godshuizen, kerken, enz. Te IJzendijke stelden zij de regeering aan, waartoe een tweetal schepenen werden afgevaardigd. Gewoonlijk kwamen zij driemaal 's weeks voor rechts- en andere zaken in 't »Landhuis» binnen Sluis bijeen. Hoewel zij hun rechtsgebied over de aardenberger, oostburger, en ijzendijker Ambachten uitstrekten, waren de steden Aardenberg, Oostburg, en Sluis daaraan in 't lijfstraffelijke, evenmin als de heerlijkheden in 't Vrije, onderworpen, en had men alleen in burgerlijke zaken op hen beroep [1]. Zij zelf spraken evenzeer in 't lijfstraffelijke zonder beroep recht, doch kon men zich in 't burgerlijke van hen op den te Middelburg sedert 1599 verblijf houdenden Raad van Vlaanderen beroepen. Deze Raad bestond uit acht leden, bij welken in 1661 echter nog een negende kwam, en werd door den oudsten in eed, als «eerste prezideerende Raad», geleid. Hij telde verder een advocaat-fiscaal, rentmeester van de explooten, en griffier. Viermaal 's weeks vergaderde hij in de abdij. De «prezideerende Raad» was tevens veelal «superintendant» van 't Leenhof van Vlaanderen, en de verdere raadsleden leenmannen, waarbij hun 's Raads Griffier in dezelfde betrekking ter zijde stond [2]. Van de vijf deurwaarders bij den Raad hielden er twee te Middelburg, één te Sluis, één aan 't Sas van Gent, en één te Hulst verblijf.

Ten platten lande vond men de kerspelen, die elk onder een, door Baljuw en Schepenen gekozen hoofdman stonden, en hun door de opgezetenen bij meerderheid van stemmen benoemden ontvanger. De hoofdmannen hielden met hunne schutters orde, en veroordeelden alle weêrspannelingen en rustverstoorders tot «den blok» — een in ieder dorp aangebracht driekant stuk hout, met een van ronde gaten voorziene plank er voor, waarop de boetelingen, met de beenen door die gaten, een poos lang vastgezet werden. De rekeningen der kerspelen en polders werden alle jaar door gemachtigden van Baljuw en Schepenen, met hun Pensionaris, opgenomen.

Hulster-Ambacht, met zijn vier dorpen, en de Stad zelve werden — tot op 't laatst dezer eeuw — elk op zich zelf door een Hoogbaljuw en zes Schepenen — de Stad door zeven, van welke één burgemeester, was beheerd. Die van 't Ambacht hielden hun vergaderingen in 't Landshuis te Hulst, en richtten zich in hun rechtspleging naar de gentsche wetten en gewoonten; voor hun vonnissen in burgerlijke zaken kon men echter bij den Raad van Vlaanderen te Middelburg in beroep komen. Er bestond

[1] Men had echter verlof, om de lijfstraffelijke voor Baljuw en Schepenen te brengen, die dan tevens de bekostiging aan zich hadden.

[2] Eerst in 1688 kreeg het Hof een eigen Griffier.

voorts in 't Ambacht een vergadering van *notabelen*, door de regeering gekozen, en eens in 't jaar bijeengeroepen, om hunne toestemming voor de volgende begrooting — *petitie* of bede — te erlangen, en zonder welker instemming geen rechtsgeding door hen mocht ondernomen worden. Om Notabel, Schepen, of Burgemeester te zijn, moest men minstens dertig gemeten lands in 't Ambacht rijk wezen.

Sas van Gent en de nabijgelegen sterkte Filippine, die de vaart dekte, hadden ieder voor zich een Baljuw, Secretaris, Burgemeester, en 't eene zes, de andere vier schepenen; beide eersten werden door de algemeene Staten voor hun leven aangesteld, de laatste, om 't jaar, van hunnentwege veranderd of bevestigd. In burgerlijke zaken was er beroep op den Raad van Vlaanderen; in lijfstraffelijke werd door Baljuw en Schepenen voor goed recht gedaan, overeenkomstig de wetten en gewoonten van Axel.

De staats-vlaamsche predikanten behoorden allen onder de zeeuwsche klassen van Walcheren, Zuidbeveland, en Bergen op Zoom; zij ontvingen hun betaling van de Generaliteits ontvangers der geestelijke goederen, en werden door den kerkeraad en gemachtigden uit de Schepenen beroepen, doch moesten door den Raad van State worden goedgekeurd.

In Staats-Brabant treffen wij vooreerst de Meyerij van 's Hertogenbosch met haar vier kwartieren, dat van Oosterwijk en die van Kempen- Peel- en Maasland, aan. De Hoog- en Laagschout van 's Hertogenbosch was dat tevens voor de gansche Meyerij waar hij in ieder kwartier zijn kwartierschout onder zich had. Gelijk hij in de stad aan 't hoofd der Schepen-vierschaar stond, zonder echter eene stem te hebben, nam hij in de kwartieren kennis van alle lijfstraffelijke zaken — binnen 't gebied der Algemeene Staten — en bracht die voor de bossche schepenbank. In burgerlijke daarentegen oefenden de kwartierschouten 't gezag. Even als hij werden zij door die Staten aangesteld, zetten en stelden er de plaatselijke regeering, leden der bank, kerk- en armmeesters enz. in en af, sloegen de bevelschriften der Staten aan, en beschreven er de jaarlijksche kwartiersvergaderingen, in welke zij echter zelf geen stem hadden, noch ongevergd hun gevoelen mochten uiten; hij bracht er slechts de te behandelen punten in omvraag, en somde de stemmen op. Op deze vergadering werden een zestal personen — zoogenoemde *ordinaris-gecommitteerden* — benoemd, drie uit die der Generaliteit en drie uit de heerlijkheden, die er in lagen, om met den Schout de loopende zaken tusschentijds te bezorgen. Elk kwartier had voorts zijn griffier, die 't verhandelde aanteekende en voorlas, en de verschillende bescheiden bewaarde; terwijl er van wegen de Generaliteit ontvangers voor de verponding, kerkelijke en andere inkomsten waren aangesteld, aan den algemeenen ontvanger in den Haag rekenplichtig. Het dijkwezen was er over vier heemraadschappen verdeeld, en de hervormde kerk in twee klassen, die van den Bosch en die van Peel- en Kempenland, sa-

men de zevende en achtste der geldersche Synode vormend. In de plaatsen van de Staten afhankelijk, geschiedde 't beroep alleen op verlof en met goedkeuring van den Raad van State; in de heerlijkheden met patronaatrecht door den Heer met goedkeuring der klasse.

2. In 't Markgraafschap van Bergen op Zoom oefende de Markgraaf, onder de oppermacht der Staten [1], de heerlijke rechten uit; hij stelde er alle rechters en regeeringspersonen aan, en had er het recht van verbeurdverklaring en van begenadiging. Het telde vier kwartieren, naar de vier windstreken genoemd, en bovendien de tot een der vier behoorende stad Bergen. Haar overheid bestond uit een Drost en een Schout, twee burgemeesters en acht schepenen. Als Drossaart vertegenwoordigde de eerste den Markgraaf, als Schout zat hij er in de schepenbank voor, die in lijfstraffelijke zaken besliste, in burgerlijke beroep toeliet op den Raad van Brabant in den Haag. Ten platten lande werd het recht door bijzondere rechtbanken bedeeld, uit een schout, schepen en zoogenoemde vorsters bestaande, van welke men zich in burgerlijke zaken eerst op Bergen en vervolgens op den Haag beroepen kon. Ieder kwartier had, even als die der Meyerij, zijn eigen kwartiersvergaderingen, door den Drossaart van 't kwartier beschreven, en waar voornamelijk over 't aandeel gehandeld werd door elke plaats in de algemeene lasten te dragen. Niet minder dan veertien heemraadschappen behartigden er de belangen van 't dijkwezen, en vier ontvangers inden voor den Raad van State de verpondingen en verder op te brengen penningen. Hervormd-kerkelijk behoorde het deels tot de klasse van Tholen, deels tot die van Bergen; Fijnaart alleen tot die van Dordrecht.

3. De Baronnie van Breda — het aloude goed der Nassau's — was mede een leen van hun Hoogmogenden, onder wier oppermachtig gebied de Baron er de regeeringsleden, in de stad en op 't platte land, aanstelde. Die der stad bestond uit een drossaart en schout, twee burgemeesters, acht schepenen en tien raden. Kleine rechtszaken werden er door twee commissarissen uit de schepenen afgedaan; voor meer gewichtige werden alle schepenen door den binnen-burgemeester saamgeroepen. Buitendien was er eene hoofdbank, op welke men zich voor de burgerlijke zaken ten platten lande beroepen kon, en van welke men weder hervorming kon vragen bij den Raad van Brabant in den Haag. In de dorpen ten platten lande waren tien dingbanken, ieder met haar Schout, zeven Schepenen, en een Secretaris, gevestigd. De Schouten oefenden alleen laaggerecht, behalve die te Rosendaal en Oosterhout, die daarom ook Baljuwen genoemd werden. Tweemaal 's jaars werd er een algemeene Landsvergadering door den Drossaart te Breda beschreven, waarin uit ieder dorp de Schout en twee Schepenen bijeenkwamen, en de Drossaart zelf voorzat. Buitendien had ieder dorp met zijn on-

[1] Als in de plaats van den vroegeren Leenheer, den Hertog van Brabant, getreden.

derhoorigheden jaarlijks zijn eigen vergadering, waarin de geldsom werd vastgesteld, door elk voor zijn persoon en goederen, in de verpondingen en lasten te voldoen, en aan welke de bijzondere ontvangers rekening deden. Voor de rijke inkomsten der baronie waren verschillende rentmeesters aangesteld, meest allen binnen de stad hun verblijf houdende, gelijk er ook de Algemeene Staten een raad en rentmeester, een viertal ontvangers der landsmiddelen, verpondingen enz. op nahielden. Kerkelijk vormde de Baronie de elfde klasse der zuidhollandsche Synode.

4. De heerlijkheden Steenbergen, Willemstad, en Prinseland. De laatste bevatte geen ander dorp dan Dinteloord, waar dan ook de regeering — schout en schepenen met den secretaris — bijeenkwam. In lijfstraffelijke zaken velden dezen beslissend vonnis, in burgerlijke was er beroep van hen op de bank te Breda en verder op den Raad van Brabant. Schout en Secretaris werden voor hun leven door den Heer aangesteld, de schepenen jaarlijks veranderd of bevestigd. Over de dijken was, mede door den Heer, een dijkgraaf en penningmeester gesteld, en eerstgemelde betrekking met het Schoutampt vereenigd. De predikant werd met die der Baronie van Breda tot de haagsche Synode gerekend; de algemeene lasten door den ontvanger van Steenbergen geïnd. De heerlijkheid had, onder de oppermacht der Staten, verschillende voorrechten en begaf er de regeeringsampten, dat van den Drost en Secretaris voor hun leven, dat van den burgemeester en de zes Schepenen, en drie buitenschepenen voor de twee polders — Kruisland en Heere — voor een jaar, na voordracht van een dubbeltal door den Drossaart. Drossaart — of Schout — en Schepenen vonnisden in lijfstraffelijke zaken voor goed, in burgerlijke met beroep op de bank te Breda en den Raad van Brabant. Een Dijkgraaf en eenige Heemraden beheerden er 't dijkwezen. Een rentmeester van den Heer en een ontvanger der gemeene lasten voor den Raad van Staten waren te Steenbergen gevestigd. De twee predikanten behoorden onder de klassen van Tholen en Bergen. Ook voor de Willemstad en den Ruigen Hil bestelde de Heer de regeering, die uit een schout, twee burgemeesters, en zes schepenen met een secretaris bestond. Over de Polderdijken stond een dijkgraaf met drie gezworenen en een secretaris. Van de vonnissen door schepenen gewezen was terstond beroep op den Raad van Brabant. Even als die van Fijnaart behoorde de predikant tot de dordsche klasse.

5. Het land van Kuik en Grave, beiden van ouds nauw verbonden, stonden — als oudleenen van Brabant — onder de oppermacht van de algemeene Staten, en werden door hun Heer of Baron van regeeringsbeampten voorzien. Hij stelde er een Amptman als Hoogbaljuw, een rentmeester van de domeinen, een schout, en een griffier aan. Op voordracht van den eersten, benoemde hij de twee burgemeesters van Grave — dien van den Heer en dien van de Stad — die er met den amptman het burgerlijk bewind voerden; terwijl er het rechterampt door de zeven schepenen werd waargenomen, van welke in 't burgerlijke beroep was op den Raad van Brabant. De Schout

was tevens dijkgraaf van den bijgelegen polder, welks dijken hij met zeven heemraden schouwde. Het land of ampt van Kuik was in een Over- en Nederampt verdeeld, het eerste met vijf in de voornaamste dorpen gevestigde banken, het tweede met zes dergelijke, waaronder de hoofdbank te Kuik, op welke men zich van de 10 andere beroepen kon. De predikanten van beiden behooren onder Nijmegen en tot de geldersche Synode. Boxmeer vormde een afzonderlijke heerlijkheid van den graaf van 's Heerenberg, doch moest in burgerlijke zaken herziening der vonnissen zijner bank bij die van Kuik dulden. Het graafschap Megen was geheel onafhankelijk van de Staten, en behoorde onder 't opperleenschap van Brabant te Brussel thuis. In de brabantsche heerlijkheid Ravestein behielden zij zich 't recht van bezetting voor.

Geheel eigenaardig was de verhouding van Maastricht, waar de Staten om de twee jaar, ieder even jaarcijfer, twee van hun leden zonden, om er met twee afgevaardigden van den luikschen bisschop de regeering der stad te veranderen, en alle zaken van rechtsbedeeling en geldmiddelen te regelen. Om de twee oneven jaren kwamen er twee leden van den Staatsraad, om de domeinen te verpachten en de krijgszaken te bezorgen, daar de stad als vesting de algemeene Staten alleen aanging. Gelijk de eerste Commissie — die der zoogenoemde *Commissarissen deviseurs* — de *groote*, heette de tweede de *kleine* Commissie. De stadsregeering bestond uit twee hoofdschouten, twee burgemeesters, veertien schepenen, acht gezworen raden, en twee paaimeesters, die te zamen den grooten raad uitmaakten. Voor de helft moesten zij van brabantsche herkomst en hervormd, voor de helft van luiksche en roomsch zijn. Beide hoofdschouten met hunne schepenen vormden de hooge gerechten; de twee burgemeesters met de gezworens en de twee secretarissen het lage gericht. Even als de 26 regeeringspersonen waren ook de kerken der stad — naar de bepalingen bij de overgave in 1632 — van tweederlei richting, en hadden de Hervormden er drie, de Roomschen twee capittel- en vier kerpelkerken in bezit. De maastrichtsche predikanten vormden met die der omliggende dorpen de negende klasse der geldersche Synode.

Geheel anders dan voor de stad was de verhouding ten platten lande in de omstreken. Negentien zoogenoemde *redemtie*-dorpen — omdat zij hun aandeel in de algemeene lasten voor een jaarlijksche geldsom hadden afgekocht — waren daar aan 't gebied der algemeene Staten onderworpen, en erkenden dus ook geen anderen Heer dan dezen.

Voor een ander gedeelte van Limburg, het zoogenoemde Land van Overmaze — dat van Valkenburg, Daelhem, en 's Hertogenrade — was bij den vrede bepaald, dat ze voorloopig op dien voet zouden blijven, als ze toen waren, terwijl een zoogenoemde tweeledige kamer — *chambre mi-partie* — alle betwiste punten zoo daar als elders vereffenende, den vasten voet voor de toekomst zou regelen. Daardoor kwam in 1661 een bepaalde verdeeling tusschen Spanje en de Staten tot stand, bij welke de stadjens

Valkenburg en Daelhem met omliggende plaatsen aan de Staten, 's Hertogenrade aan Spanje kwam, en in den omtrek van 't laatste alleen Gulpen, Margeraten, Vaals, met Holset en Vijlen aan de Staten overging. Dien overeenkomstig werd er toen het beheer ingericht, dat wij hier echter wel niet meer in 't bijzonder behoeven na te gaan.

Werpen wij, na dit overzicht der verschillende deelen en streken, nogmaals een blik op 't geheel, dan bespeuren wij, hoe, op een enkel Generaliteitsland na, de kerkelijke toestand — naar den aard zijner wording trouwens — geheel op hervormden leest, naar de dordsche beginselen, geschoeid was. In dien zin verklaarden zich dan ook de verschillende gewesten nog uitdrukkelijk in 1650 en 1651, toen de gelegenheid meêbracht van hun gevoelen daaromtrent te doen blijken. Wel werden alle verdere kerkelijke gezinten geduld, en zelfs tegen bepaaldelijk verboden geloofsrichtingen van minder leerstelligen aard — als de sociniaansche bijv. — dat verbod niet in alle strengheid gehandhaafd; doch de hervormde godsdienst was en bleef die van den Staat. Alleen de Hervormden hadden recht de regeerings- en verdere ampten te bekleeden; slechts over 't krijgsvolk mochten ook roomsche officieren bevel voeren. Roomsche priesters mochten zich daarentegen nergens in orde- of ander plechtgewaad op straat vertoonen, terwijl ook hunne alom verspreide kerken zoo min mogelijk in 't oog mochten vallen. Sedert den afval van de moederkerk was er van harentwegen eene zoogenaamde "hollandsche missie" ingesteld, door apostolische vicarissen met een of ander bisschopstitel beheerd, en die het gansche grondgebied van 't voormalig aartsbisdom Utrecht, en de vijf bisdommen, kortstondiger gedachtenis, Haarlem, Deventer, Leeuwarden, Groningen, en Middelburg, omvatte. De sedert 1664 werkzame vicaris Philippus van Roveen, aartsbisschop van Filippi i. p. i., was in 1640 gebannen, en werd in 1651 opgevolgd door zijn coadjutor Jacob de la Torre, aartsbisschop van Efeze, die weldra evenzeer gebannen werd. In de hollandsche missie bevonden zich omstreeks vierdehalfhonderd zoogenoemde *statiën* of kerkelijke standplaatsen, door 400, deels geestelijk geordende, grootendeels echter wereldlijke priesters bediend. Holland zelf telde er een goede 200, Zeeland slechts drie met vier priesters, Friesland ruim 20 met 30, Utrecht 30 met 45, Overijsel een paar dozijn met 30, Groningen en Ommelanden, een tiental, evenzeer met dertig, het landschap Drenthe in 't geheel geen [1]. Hoe «goedertieren» zich intusschen 't onroomsche hollandsche «Leeuwtjen» omtrent de moederkerk en hare priesters en aanhangers in de ongestoorde uitoefening van haren dienst toonen mocht, van haar jongste geestelijke orde, de volijverige «maatschappij van Jezus», die in 1640 haar eerste eeuwfeest gevierd, en sedert 1606 haar eerste zende-

[1] De eerste statie in Drenthe was die van Koevorden, die echter niet vóór 1790 werd ingesteld.

lingen te Amsterdam had, wilde het, om den gevaarlijken invloed dien men haar toeschreef, niets weten. Al verklaarde men «alle priesters, papen, en monniken, geene Jezuïten wezende, van oudsher binnen deze landen woonachtig» ook voortaan niet te willen weren, sedert had men herhaaldelijk gestrenge plakkaten tegen de laatsten uitgevaardigd, zonder hen intusschen in hun onverdroten werkzaamheid te kunnen stuiten, en hen daar integendeel des te meer door aangezet. In 1641 waren er — naar hunne raming — reeds een 600 door hen bekeerd [1]; en vooral te Amsterdam, waar toen pater Augustijn van Teilingen in de Papegaai, en pater Pieter Laurensz in den Krijtberg stonden, en in Friesland, waar Holwerd hun uitgangspunt was, waren zij in alle stilte krachtdadig in de weer [2]. Te Amsterdam was in 1641 Vondel zelf door pater Laurensz. tot hen overgebracht, en zeven jaar later door zijn jonger dichtbroeder Anslo gevolgd [3]. Zoo bleek hun «bataafsche missie», gelijk zij hun noord-nederlandsch jacht- en arbeidsveld noemden, evenmin onvruchtbaar, als het verbod der Staten, dat geen roomsche statiën door een lid hunner orde mocht bekleed worden, daarentegen kennelijk door hen overtreden werd, en de waarschuwende rijmen hunner tegenstrevers tegen deze «weeuwenstroopers, wees-uitzuigers, volksbedriegers, amptbekruipers, kwezelmakers, echtbeletters» enz., hoe ongezouten dan ook geuit, zeker niet overbodig mochten heeten. Zij bleken steeds, naar de woorden hun door hun zuid-nederlandschen ordebroeder, pater Poirters, toegezongen, maar al te «kloeke jagers, die de kuilen (wisten), waar de zielen schuilen, ijvrig jagende bij nacht», waar en zoolang het hun in 't open daglicht niet gegund was.

Moesten zich de roomsche kerken, ofschoon geduld, zooveel doenlijk aan 't openbare oog onttrekken, die der Lutheranen mochten zich in de steden althans openlijk als zoodanig voordoen, al werden zij ten platten lande hier en daar bij oogluiking slechts toegelaten; openbare betrekkingen mochten hunne lidmaten echter niet bekleeden. Hun eerdienst zelf was door den invloed van de Hervormden hier te lande op meer onroomschen voet dan in Duitschland en elders ingericht, zoodat zij in priestertooi noch beeldenpronk of outerdienst aan de moederkerk herinnerde. Zij waren over al de gewesten in kleinen getale verspreid, en wie zich onder hen tot kerkleeraar bekwamen wilden, bezochten voor hun taal- en letterkennis een of ander hoogeschool, oefenden zich dan in de godgeleerdheid onder dezen of genen predikant, en voleindden hun studie in Duitschland.

De Remonstranten, sedert Frederik Hendriks Stadhouderschap allengs weder open-

[1] Zie de mededeelingen uit hunne *Acta Missionis* in *Vondels Gedichten op de Societeit van Jezus* enz., door H. J. Allard, bl. 5.

[2] Zie aldaar, en *Pater Ad. Cosijns*, enz. door denz., bl. 17—19.

[3] *Vondels Gedichten*, enz. bl. 4, en *Dietsche Warande* V, bl. 17.

lijk toegelaten, bepaalden zich met hunne gemeenten grootendeels tot Holland en Utrecht, en hadden in Friesland alleen te Dokkum eene kerk. Jaarlijks hielden zij, omstreeks Pinxteren, beurtelings te Amsterdam en Rotterdam, eene algemeene vergadering hunner broederschap, en vestigden in eerstgemelde stad eene kweekschool voor hunne predikanten. De uitgeweken gemeente te Frederikstad aan den Eider voorzagen zij van hier uit van een leeraar.

De Mennisten of Doopschgezinden, die zich onderling door de namen van Vlamingers, Waterlanders, en Friezen onderscheidden, maar op sommige plaatsen uit twee van dezen vereende gemeenten vormden, waren, hoewel over 't gansche land verspreid, het talrijkst toch in Noordholland en Friesland. De noordhollandsche Vlamingen en Waterlanders hielden in 't laatst van July samen een vergadering, om de kerkelijke belangen te overwegen, even als de Friezen op denzelfden dag; die in Friesland omstreeks Pinxteren, en de Vlamingen en Waterlanders van Groningen en Sappemeer ter zelfder tijd. De amsterdamsche Vlamingen vergaderden in Mei, waarbij dan tevens een veertig buitengemeenten vertegenwoordigd waren. Hun leeraren moesten zich in Noordholland en Friesland veelal in den handel een bestaan verschaffen, daar hun inkomen luttel of geen was. Zij stonden over 't algemeen wel aangeschreven bij de regeering, door de goede diensten met hun rijke middelen den lande herhaaldelijk bewezen, en werden daardoor in verschillende steden ook tot deze en gene eereposten geroepen.

De sedert 1619 opgekomen Rijnsburgers of Collegianten, die van eerstgemeld dorp uitgingen en daar hun hoofdvergaderingen hielden, hadden te Amsterdam, Rotterdam, Leiden, Haarlem, Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, en aan de Zaan, voorts te Leeuwarden en Groningen grooter of kleiner gemeenten of *collegiën*, als zij ze noemden. Zij erkenden, even als de Remonstranten, geen ander geloofsformulier dan den Bijbel in 't algemeen, bedienden den doop bij onderdompeling te Rijnsburg, en lieten met de meeste verdraagzaamheid alle belijders van den kristelijken godsdienst niet alleen tot hun vergadering en avondmaaltafel toe, maar vergunden ze ook onder hen te lezen, te zingen, Gods woord te bespreken, en het onderling gesprokene te beoordeelen.

De vóór weinige jaren, omstreeks 1643, in Engeland opgekomen Kwakers, kwamen eerst omstreeks een dozijn jaar later herwaarts over, waar zij toen te Amsterdam eene gemeente vestigden.

De Joden, die sedert 1619 openlijk in Holland waren toegelaten, genoten dezelfde vrijheid en rechten als andere inwoners. Zij onderscheidden zich, naar hun herkomst uit het Spaansche Schiereiland of uit Oostland, in zoogenoemde Portugeesche en Duitsche Joden, en hielden grootendeels te Amsterdam, waar beide afdeelingen, elk voor zich, een weidsche synagoge bouwden, te Rotterdam en in den Haag hun verblijf; terwijl zij elders slechts hier en daar, in grooter of kleiner aantal, voorkwamen. Zij

moesten zich in hun huwelijk naar 's Lands wet regelen, en mochten, zelf ongekerstend blijvende, geen Kristenvrouw trouwen, tenzij deze van haar zij tot het Jodendom overging.

Bij deze verdraagzame strekking van 's Lands wetten en gebruiken moest menigeen, voor wien, binnen zijn eigen grenzen, op minder gastvrijheid voor zijn godsdienstige begrippen te rekenen viel, onwillekeurig genoopt zijn, hier zijn toevlucht te zoeken en woonsteê te kiezen. Slechts zijn beurs liep dan gevaar voor een minder matig bedrag van gereede penningen in aanspraak genomen te worden, dan hij vroeger wellicht plag op te brengen, daar 's Lands belastingen, bovenal in Holland, voortdurend hoog bleven; alleen de lucht, die men er inademde, kon er, naar men schertste, vrij van impost heeten. Zij lieten zich nagenoeg onder drieërlei hoofdpunt samenvatten, doch waaronder dan ook al het mogelijke belastbare begrepen was: invoer en uitvoer; onroerende goederen, erfenissen en personen; en huiselijke omboêl en vertering. De op 't eerste gestelde rechten werden — als wij reeds vernamen — door de verschillende Admiraliteiten geïnd, en ten dienste der zeemacht aangewend, die er echter op den duur niet voldoende meê gebaat was, en dan een beroep op den geldelijken bijstand der afzonderlijke gewesten vereischte. De belastingen op 't onroerend goed, huizen en land — verponding genoemd — naar den eenmaal aangenomen huurprijs berekend, raakte dikwijls met dezen in minder gunstige verhouding; zoodat men dan ook in de volgende eeuw voor Holland tot een nieuwe schatting besloot. In tijd van oorlog werd de verponding veelal verdubbeld of verdrievoud [1]. Bij den verkoop van vaste goederen — schepen boven de vier last niet uitgesloten — werd een veertigste penning geheven, gelijk een twintigste van erfenissen in opgaande of zijlijn. Ook van de zaailanden hief men schatting, en in oorlogstijd werd gewoonlijk van ieder gezin of persoon een hoofdgeld gevorderd, dat voor enkele gewesten ook in vredestijd in zwang bleef. De verterings- en huislasten golden alle mogelijke levensmiddelen van nooddruft en weelde, voorts dienstboden, paarden, en rijtuigen. Buitendien was ook het zoogenoemd «klein zegel», alle gezegelde papier, belast; een niet geringe bijdrage voor de schatkist, daar men genoodzaakt was, dit bij alle soort van officieele besluiten te gebruiken. Deze «imposten» werden verpacht en moesten aan de pachters voldaan worden; de andere belastingen werden, even als de bedongen pachtpenningen, door de ontvangers geïnd, die de geïnde penningen aan den algemeenen

[1] Reeds in 't begin der eeuw bedroegen de oorlogslasten — naar De Groot's opmerking — drie ton meer dan die der andere gewesten samen. In 1640 brachten er de rechten van verponding en vertering omstreeks 11 miljoen op, waarvan niet minder dan 7 aan renten moest uitgekeerd worden, en daar de Generaliteitslasten voor de provincie 12 miljoen beliepen, kwam men niet minder dan 8 te kort.

ontvanger zonden. Zij waren tevens met de betaling van de renten der gewestelijke schuldbrieven belast, terwijl die van de schuldbrieven der Generaliteit door den algemeenen ontvanger uit de Generaliteits-inkomsten werden voldaan.

Het algemeen betaalmiddel was onder het toezicht der algemeene Muntkamer gesteld, wier leden door de algemeene Staten benoemd werden, en die met haar drie Raden en algemeenen Muntmeester, haar algemeenen essayeur en haar secretaris het beheer over 't muntwezen der vereenigde gewesten voerde. Zij had tot taak de vervalschte munten voor biljoen te verklaren, de nieuwe munt met de oude te vergelijken, het geslagen geld en de muntstof te *essayeeren* of beproeven. Zij moest ieder geschil beslechten, over de innerlijke waarde van 't geld ontstaan; het oog op de wisselaars, geldhandelaars en essayeurs, gelijk op de juweliers en goud- en zilversmids houden; toezien, dat de voorschriften op 't stuk der munt behoorlijk werden nagekomen; de overtreders in rechten vervolgen, en den onrechtmatig benadeelden vergoeding verschaffen. Jaarlijks werd er voorts, ten overstaan van verschillende afgevaardigden, naar den staat van 's Lands gouden en zilveren munten een nauwkeurig onderzoek ter Muntkamer gedaan; de munt van 't loopend jaar verzegeld en bewaard, om er die van 't volgende meê te vergelijken. De toenemende prijs der munt had jaren lang tot groot ongerief in den handel geleid, doch was later op meer vasten voet gekomen.

Hoe drukkend intusschen de lasten van den Staat mochten zijn, handel en nijverheid tierden er welig, en brachten aanmerkelijk voordeel aan. «De nijverheid van 't volk en de handel, die het drijft» — gelijk de Engelschman Peter Heylin reeds vóór een vijfentwintig jaar schreef [1] — «is zoodanig, dat het, weinig graan van zich zelf hebbende, zich daar elders niet alleen voor zich van voorziet, maar ook zijn buren er meê gerieven kan; hoewel geen timmerhout in zijn eigen land bezittende, bezigt het er toch voor zijn scheepsbouw meer van dan eenig ander land ter wereld; zelf geen wijn voortbrengende, drinkt het toch meer wijn dan men in 't land doet waar hij wast; en eindelijk vlas noch wol hebbende, weeft het meer kleêren uit beiden, dan alle landen in de wereld, behalve Frankrijk en Engeland». Van Holland teekende hij aan, dat zijn aanmerkelijkste natuurlijke voortbrengselen in boter en kaas bestonden, waarvan het, buiten de oneindige hoeveelheid, die het voor huiselijk gebruik en in zijn garnizoensteden verbruikte, jaarlijks naar andere landen wel voor een 20,000 kronen uitvoerde. Daardoor, en door zijn visscherij en zeevaart was het zoo rijk te land en zoo machtig te water geworden, dat, gelijk men eertijds de naam «Vlaanderen» voor al de Nederlanden bezigde, nu de naam «Holland» gewoonlijk voor al de tegen Spanje verbonden gewesten gold. Door den oorlog met dat land was de handel en zeevaart dier gewesten ten zeerste toegenomen. In den handel op de Oost-

[1] In zijn *Microcosmus or a Description of the great World* (1625).

zee alle anderen de loef afstekende, had men tevens gelegenheid gevonden, dien naar het Westen uit te breiden, en met name in Frankrijk bijna den geheelen koophandel in handen. Men voerde er de waren van elders in, en haalde er 's lands eigen vruchten van daan; men was er zelfs in 't bezit der vaart van de eene haven op de andere gekomen. Hier te lande werd er, naar men berekende, voor meer dan veertig miljoen aan fransche waren omgezet. Uit Rouen, Dieppe, St. Malo, Nantes, Rochelle, Bordeaux, Bayonne, en Marseille, werden die ingevoerd. Uit het eerste lijnwaden, hoeden uit Caudebec, glaswerk, droogscheerders kaardebollen, appelen en peren; uit Dieppe vensterglas en kant; uit St. Malo papier, honig, kalfshuiden, gietsteenen; uit Nantes safraan en honig, pruimen, siroop, brandewijn enz.; uit Rochelle conjac en brandewijn, zout, papier, en noteboomenhout; uit de tegenover gelegen eilandjens Rhé en Oléron, wijnen en zout; uit Bayonne wijnen en brandewijn, pruimen, kastanjes, honig, terpentijn, wol; uit Bordeaux, buiten velerlei wijnen en brandewijn, wijnazijn, kastanjes van Blaye, pruimen, noten, honig, papier, safraan van Montauban, slaglijnzaad, noteboomenhout; uit Marseille olie en olijven, kappers, zeep, honig, amandelen, vijgen, en rozijnen, spaansch groen, pastel, kastanjes, enz. Van hier zond men naar Frankrijk koper- en ijzerwerk, stafijzer, zaai-lijnzaad, hennep, vlas, drogerijen en verfstoffen, pik en teer, masten, planken, duigen en andere houtwaren, potasch, raap- en lijnolie, boter en kaas, gerookten zalm, haring, walvisbaarden, delfsch aardewerk, koperrood, blik, koper- en ijzerdraad, enz. De handel op Spanje, tot dusver door den oorlog gestremd, zou nu op nieuw een aanvang nemen, en was voornamelijk op Cadix gericht; buitendien echter ook op Alicante, Malaga, Sevilla, Valencia, Barcelona, Majorca, enz. Men ging er wol, zout, spaansche wijnen, olie, vijgen en rozijnen, safraan, kastanjes, amandelen, anijszaad, zeep, uit Barcelona vooral brandewijn, voorts amerikaansche voortbrengselen, goud en zilver, indigo, varinas-tabak, kina, vermicelje, jalappe, en andere drogerijen halen, en bracht er specerijen, gedrukte katoenen, zijden en wollen stoffen, lijnwaden, granen, vooral tarwe wanneer die in Spanje te kort kwam, zeildoek, juchtleêr, was, spelden en naalden, gember, houtwaren, enz. heen. Met Portugal was de handel reeds sedert zijn afscheiding van Spanje, nu acht jaar geleden, hervat, doch was het bestand, door den in Braziliê herboren onmin in 1645 weêr verbroken, en bleef ook de handel daardoor tot 1661 weêr gestremd, om toen met voordeel heropend te worden. Men ging er toen velerlei geweven stoffen, gedrukte katoenen, gemaakte kleêren, papier, juchtleêr, koperen ketels en bekkens, speelkaarten, kruid en lood, en verdere krijgsbehoeften, heen zenden, wat voor een deel uit Portugal dan weêr naar Braziliê werd overgemaakt. De voornaamste handelhavens waren Lissabon, Setubal, en Oporto. Uit het tweede ging men zout halen, uit het laatste wijn, uit het eerste zout, braziliaansche suiker en tabak, verfhout, huiden, wol, olie, wijn, rozijnen en vij-

gen, gember, oranjeappels en limoenen, geconfijte vruchten, paarlen, edelgesteenten.

Met Engeland was de handel van oudsher groot geweest, en zelfs van daaruit met hollandsche schepen gedreven; tijdens den oorlog met Spanje was hij steeds belangrijk gebleven, en door de samensmelting van Groot-Brittanje onder Jakob I natuurlijk nog toegenomen. Door den voet van oorlog, waarop men in de nu volgende jaren herhaaldelijk met het engelsch bewind geraken zou, en de eigen ontwikkeling der britsche scheepsmacht en handel, die de nederlandsche weldra evenaren, zoo niet, bij den grooter omvang van 't rijk, overtreffen zou, kwam er allengs een aanmerkelijke wijziging in de onderlinge verhouding. De handel zelf greep voornamelijk van Rotterdam op Londen plaats; men zond er fijn lijnwaad, zeildoek, papier, baleinen, kameriksch doek, specerijen, enz. heen, en haalde er vitriool, lijm, tin, lood, aluin, glas, hout, kalfsleer, lakens, saayen, zijden en wollen stoffen, mutsen, hoeden, krijt, loodwit, engelsch aardewerk, na de vestiging der Engelschen in Noord-Amerika ook tabak uit Virginië en andere noordamerikaansche voortbrengselen, van daan. Uit Bristol en Hull kreeg men wollen stoffen en kousen, uit Newcastle en Sunderland steenkolen; ook uit Edinburg, doch, even als de van daar getrokken wol, van minder deugdelijke soort. Uit Ierland — Dublin en Cork — haalde men baai en sergie, lakens en wollen stoffen, kalk, enz.

De handel op de Oostzee en het Noorden — de skandinavische rijken en Rusland — was, na 't verloop van 't Hanze-verbond, genoegzaam alleen in hollandsche handen. In Noorwegen handelde men op Bergen, Drontheim, Kristiania, Stavanger, enz., voerde er zout, hop, kalk en steen, kramerijen, tabak en kruidenierswaren, gedrukte katoenen, wollen stoffen en derg. heen, en haalde er dennen- en pijn- of *grenen-* (gran) en *vuren-* (fyr) hout, koper, stokvisch, traan en derg. van daan. In Denemarken dreef men voornamelijk handel op Kopenhagen en Elseneur, bracht er nagenoeg dezelfde koopwaren als naar Noorwegen, en haalde er ijslandsche stokvisch, talk, hennep, aluin, ijslandsche kousen en wanten; uit Jutland, de befaamde deensche ossen, die men hier vetweidde en slachtte. In Zweden voer men voornamelijk op Stokholm, Norköping, en Nykoping; men haalde er meer dan men er bracht, en dat in dezelfde waren, als de naar Denemarken en Noorwegen gevoerde, bestond. De uitvoer gold bovenal hout, pik, teer, zwavel, talk, tin, koper, koperdraad, en koperwaren, en ijzer. Naar de Oostzee-landen, Lijfland, Koerland, Pommeren, Pruisen, Holstein, bracht men fransch en portugeesch zout, fransche wijnen en brandewijn, azijn, specerijen, verfstoffen, kruideniers waren, oranje-appels en limoenen, aardewerk, geraffineerde suiker, wollen en zijden stoffen, boter, kaas, en haring, zilver en goud in den vorm van rijksdaalders en dukaten. Men haalde er, uit Dantzig en Elbing allerlei granen, wol, was, poolsch linnen in rollen, koe- en ossehuiden, potasch en weedasch, houtwaren, barnsteen, veêren, hop, komijn- en anijszaad; uit Koningsbergen en Memel, lijn- en hennepzaad, graan, barnsteen, die men daar en

elders tegen zout inruilde, was, en andere waar; uit Stettin en Straalsond, graan en hout; uit Riga hout voor masten en molenroeden, lijnzaad, was, talk; van daar en uit Reval rogge en gerst; uit Libau en Mitau hout, graan, lijnzaad van beiderlei soort; uit Lubeck honig, vlas, scheepsankers, wol, granen enz. Door den tol aan de Sont trok Denemarken aanmerkelijk voordeel uit de hollandsche scheepvaart; terwijl te Elseneur tevens een commissaris van wege de Staten woonde, die van ieder doorreizend schip acht stuivers voor hen te vorderen had.

Op Rusland — of Moscovië, als men 't gewoonlijk heette — was sedert de laatste jaren der vorige eeuw de handel rechtstreeks over Archangel begonnen, en werd nu langs dien weg voortgezet, tot hij in 't begin der volgende eeuw naar 't nieuw gebouwde Petersburg verplaatst werd. Hij bestond in aanvoer van wijnen en brandewijn, verfhout om 't juchtleêr te rooden, pekelharing, bevervellen, specerijen, neuremberger waren, rijksdaalders, dukaten; in uitvoer van juchtleêr, pelterijen, grove lijnwaden, masten en ander hout, pik en teer, potasch en weedasch, talk, kaviaar, vischlijm, gezouten en gerookte zalm, pakmatten, enz.

Met Duitschland handelde men over de koopsteden aan de groote rivieren — Elve, Wezer, Eems, Rijn, en Maas. Naar en van Hamburg, dat daarbij in de eerste plaats in aanmerking kwam, maar dat nog eenige mijlen van zee lag, moesten de goederen voor dien afstand van diepgaande schepen op lichters worden overgepakt, en werd dus de vaart dikwijls met kleinere schepen gewaagd, die tot voor de stad konden komen. Met Hamburg stond voorts het daarbij liggende holsteinsche Altona in verband, waar mede veel hamburger koopluî kanton hielden. Men bracht er zijden en wollen stoffen, specerijen, kruidenierswaren, drogerijen en verfstoffen, suiker, aardewerk, traan, raapolie en haring heen, en voerde er potasch, saxisch koper en koperdraad, honig, siroop, scheepstimmerhout en duigen, die, even als garens en lijnwaad, heel van Silezië kwamen, uit. De oeverstreken van Eider en Elve leverden daarenboven veel graan. Naar Bremen, dat een goede haven bezat, voerde men ongeveer dezelfde goederen als naar Hamburg, en voorzag er zich van ijzeren kachels, bier en mom van Bremen en Brunswijk, garens en lijnwaden, en graan. Emden leverde lijnwaden van Munster en Paderborn, magere ossen en paarden, en werd van dezelfde waren als Hamburg en Bremen voorzien. Aan den Rijn was Keulen de hoofdhandelplaats, waar men verfstoffen en drogerijen, specerijen en kruidenierswaren, zijden en wollen stoffen, koffy, thee, lijnwaden en neteldoeken, porceleinen, stokvisch, zout, zeep, en kaas bracht, om er eiken balken en ander hout, dat op vlotten werd aangebracht, keulsch aardewerk, potten en pannen boven Keulen gebakken, azijn en wijnen, de laatste van Coblentz aangevoerd, ijzeren geschut en kogels, bommen, granaten, vloersteenen, leyen, en potasch te halen. Over Keulen kreeg men ook van Dusseldorp, Elberfeld en andere plaatsen in den omtrek, lijnwaad,

lint, verschillende garens, varkensborstels, enz. Aan de Maas werd vooral op Luik handel gedreven, waartoe de waren òf te water over de rivier, òf veelal eerst te scheep naar Breda en den Bosch gezonden, vervolgens over land naar Luik vervoerd werden, om de zware tollen aan de Maas te ontgaan. Zij bestonden in allerlei wollen en zijden stoffen, kruidenierswaren en drogerijen, west-indische, poolsche, en moscovische huiden, die in en om Luik gelooid en bereid werden, zoolleêr, sergiës en saayen, pijlaken, stafijzer, spijkers, schroeven, snaphanen en pistolen, geweerloopen, sloten, ijzeren potten en pannen; — geschut, kogels, bommen, granaten en ander ijzerwerk kwamen er van daan. Op 't nabijgelegen Aken en Verviers handelde men met koper voor ketels en bekkens, en spaansche wol voor de lakenweverijen, terwijl men er lakenstoffen en koperwaren van daan haalde. Over Keulen handelde men ook met Frankfort a. d. Mein, waar jaarlijks twee groote missen of vrijmarkten gehouden werden, omstreeks Paschen en Sint Michel in September. Daar leverde men allerlei zijden en wollen stoffen, linten, kanten, spelden en naalden, oost-indische waren, koper en tin, en verschafte er zich wijnen en wijnsteen, potasch, duitsche pruimen, drukinkt en scheerwol in de plaats. Uit Hanau, Wurtsburg, Bamberg, en Heilbron werden van duitsche zij tabaksbladen, wijnen, pruimen, wijnroemers en ander glas naar Frankfort en Keulen voor Holland vervoerd, even als ook de niet onbelangrijke handel met Neuremberg over Frankfort gedreven werd. De algemeen bekende en geliefkoosde knutsel- en kinderwaren werden van daar getrokken en vooral ook naar Oost- en West-Indië uitgevoerd, waar zij aanmerkelijke winsten opleverden. Voorts leverde het ijzeren geldkisten, messen en hechten, goud- en zilverdraad, koperen kerkkronen, klatergoud enz. Men verschafte het van hieruit, buiten andere waren, olifantstanden, om in ivoren voorwerpen te verwerken, en verfstoffen, om hout- en ijzerwaren te kleuren. Uit Augsburg en Memmingen trok men lang denzelfden weg bombazijnen. Naar Leipzig, met zijn drie missen — op Nieuwjaar, Paschen, en Sint Michel — leverde men, veelal over Hamburg, gouden- en zilveren stoffen, lakens, kanten, en oost-indische waren, en kreeg er, langs denzelfden weg, garen, blik en andere waren vandaan. Ook met Berlijn en Weenen stond men over Hamburg in handelsbetrekking; uit het eerste trok men staalwerk, koets- en spiegelglazen, en galanteriën; uit het laatste hongaarsch koper en kwikzilver.

Met Zwitserland handelde men langs den Rijn; men leverde 't van hier gedrukte katoenen en lijnwaad, neteldoeken, rottingen, specerijen, verfstoffen en drogerijen, laken, wollen en zijden stoffen, fluweel, olifantstanden, juchtleêr, baleinen enz.; terwijl men er uit Zurich, Schafhausen, Sint Gallen, en Bern, italiaansche en eigengereide zij, floret, zijden krippen, rouwlamfers enz., en uit Geneve boeken trok, en er die ook van hier heen zond.

Naar de Zuid-Nederlanden voerde men zijden en wollen stoffen, kruidenierswaren,

en specerijen, potasch en weedasch, suiker, haring en zoutevisch, en trok er uit Antwerpen, Brussel, en Mechelen kanten, fijn garen, en geweven tapijten; uit Gent en zijn omstreken granen, vlas, lijnzaad, en garen; uit Kortrijk en Menen, lijnwaad; uit Brugge, granen, bombazijnen, saayen, lijnwaad en kant; uit Doornik tapijten, behangsels, beddetijk en andere geweven stof; uit Rysel zijden en wollen stoffen, barakanen, pikotten, greinen, kant, enz. Uit St. Omer, over Duinkerken, granen, kameriksch doek en kanten, even als uit Bergen en Valencijn; uit Kamerik zelf de van daar herkomstige fijne linnens en doeken.

Met Italië, met name Venetië, was de handel sedert het twaalfjarig bestand steeds toenemende geweest, doch zou na den vrede van Munster allengs gaan afnemen, en alleen nog in verband met den levantschen handel voortbestaan. Met het oog op dezen was in 1624 te Amsterdam eene Kamer opgericht, uit «acht directeuren van den levantschen Handel en Navigatie» bestaande, die jaarlijks uit een dubbelgetal, door hen ingediend, door burgemeesters gekozen werden; een levenslange secretaris en een taxateur of scheepsmeter werden hun toegevoegd. Zij trok van alle naar de middellandsche zee varende schepen een gulden van 't last, en van alle goederen uit den Levant ingevoerd een ten honderd. Zij had hare consuls en agenten aan de middellandsche zeeën in de levantsche havensteden, en betaalde een deel der jaarwedde van den gezant der Staten te Constantinopel. Specerijen, cacao, gember, porceleinen, chitsen, neteldoeken, indische zij, fijn lijnwaad, fijne lakens, wollen stoffen, garens, linten, gesneden baleinen, juchtleêr, ijzer, tin, lood, blik, olifantstanden, verfhout, meekrap, haring; — dat alles werd door hare schepen naar Italië en den Levant gevoerd. Uit Smirna bracht men turksch garen of kemelshaar, drogerijen, galnoten, aluin, katoen, vloertapijten, diemeten, corduanen, zijde, enz. meê; van Constantinopel nagenoeg hetzelfde; van Aleppo, of liever de naastbijgelegen haven Skandrona of Alexandrette, waarheen de waren op kameelen vervoerd werden, galnoten, geitenhaar; wol voor hoedemakers, katoen en katoenen garens, wyrook, zijde, segrijnleer, lijnwaad, enz.; uit Alexandrië haalde men safraan en velerlei droogerijen. Uit Genua kreeg men zijden stoffen, tapijten, goud- en zilverlaken, ruwe zij, olie, zeep, rijst, drogerijen, en marmerblokken; uit Livorno, de stapelplaats van levantsche waren, koffy, enz.; uit Venetië, veroneesche rijst, kanten, zwavel, anijszaad, aluin en kamfer, olijfolie, geconfijte vruchten, rozijnen en krenten, fluweel, kanten, gouddraad, hennep, venetiaansch staal, drinkroemers en koetsglazen, en kostbare, algemeen gezochte spiegels, van welke er beroemde fabrieken werden gevonden.

Doch veel verder dan de Levant strekten zich van vóór den aanvang der eeuw reeds de scheepvaart en handelsbetrekkingen der Nederlanders uit. Zij hadden ook in 't verre Oosten met — niet altijd even nauwgezette — kracht post gevat en zich, met de schepen en vertegenwoordigers hunner «Oostindische Maatschappij» op Java en om-

liggende eilanden uitgebreid; zij hadden er zich gewelddadiger hand gezag weten te verwerven, er sterkten gebouwd en steden aangelegd, en juist in dezen tijd, na de verdragen van 1646 met de machtige inlandsche Vorsten van Bantam in 't Westen, en Mataram in 't Oosten van 't schoone Java, te Batavia voor goed hun zetel bevestigd, roemende in de «florissante eeuw» die ze er beleefdèn [1]. Voor hun geldbuidel inderdaad en de grove winst, hun voortdurend voor elk hunner aandeelen steeds nog afgeworpen; in een hooger en beter zin echter niet. De tweeslachtige verhouding van koopluî en opperste gezagvoerders maakte, dat men wel, met verzaking aller zedelijke voorschriften van recht en billijkheid, die men hier minder aan de orde beschouwde, eenige tijdelijke winst bejagen, een stoffelijk benijdenswaarden «uitwendigen luister en glans» ten toon spreiden kon, doch zonder innerlijk gehalte en duurzame zedelijke waarde, en daarbij tevens — omdat de belangen van den handel en die der voortdurende gezagsuitbreiding beiden geldelijken steun vereischten en zoo met elkander vaak in botsing kwamen [2] — zonder degelijken grondslag ook van een van beide kanten. Zoo loonde 't kwaad in veel opzichten zijn meester, en zou de nazaat met dubbele moeite, en zoover het ging, weêr goed te maken hebben, wat het voorgeslacht misdeed. Doch zien wij op welken voet dit thans in 't moederland, en zijn oostindische handelsuitbreiding van daar en van Java uit, stond. Het octrooi van zijn nu vijfenveertigjarige Compagnie was in 1647 voor een kwart-eeuw, en tegen uitkeering aan den Staat eener som van 16,000,000 guldens, vernieuwd. Zij telde niet minder dan 67 bewindhebbers, die over zes Kamers — Amsterdam, Middelburg, Delft, Rotterdam, Hoorn, en Enkhuizen — verdeeld waren. De eerste van deze was verreweg de krachtigste, en bezat meer dan de helft van 't maatschappelijk vermogen; de tweede omstreeks een vijfde, de derde een veertiende, de vierde een vijfendertigste, de vijfde een vijfentwintigste, de zesde eindelijk een twaalfde. Uit de bewindhebbers kwam jaarlijks driemaal een «vergadering van zeventienen» — acht uit Amsterdam, vier uit Mid-

---

[1] "Hoewel", gelijk Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge opmerkt, "ook in Indië de kerkelijk-godsdienstige vormen nauwgezet werden in acht genomen, en in de officiëele brieven de zalving des woords niet achterwege bleef, was er een te algemeen gebrek aan die dieperliggende levensbeginselen, waaruit waarachtige liefde en belangstelling van den mensch in de menschheid, plichtbesef en plichtbetrachting, onkreukbare trouw en eerlijkheid voortspruiten. Waar die levenssappen worden gemist of niet in voldoende hoeveelheid aanwezig zijn, kan geen maatschappij, onder welke luchtstreek ook, op den duur blijven bestaan, veel minder zich gezond ontwikkelen". (*De Opkomst van het nederlandsch Gezag in Oostindië*, V, bl. CXXXIII).

[2] "Van soodanige Compagniën", zeî reeds P. de la Court vóór meer dan 200 jaren, "kan niet ontkend worden, dat hoe dezelve meer landen conquesteeren, hoe dezelve haar kapitaal meer moeten gebruiken en spendeeren tot conservatie der gemelde landen, en hoe de selve meer te beheeren hebbende, de koopmanschap min konnen behartigen en vermenigvuldigen".

delburg, een uit elk der verdere Kamers, en de zeventiende uit de vier laatste Kamers bij beurten — zes jaar achtereen te Amsterdam, en twee jaar te Middelburg, in Febr. of Maart, bijeen, om de prijzen van de specerijen en de uitdeeling vast te stellen; in Augustus om kennis te nemen van de brieven, in eene andere vergadering — de in den Haag bijeenkomende dertienen, en daarom de «haagsche *besognes*» genoemd — voor Indiën opgesteld, en om de uitrusting der herfstschepen voorloopig te bespreken; in October of November, om orde op de openbare verkooping der oostindische waren en goederen, die in dezen tijd plaats had, te stellen, en omtrent de uitrusting der herfst-, kerst- en paaschschepen te besluiten. De Zeventienen beredderden ook alle verdere gewichtige zaken, namen den staat der kantoren op, benoemden den goeverneur-generaal, directeur, raden van Indie, en overige hooge ambtenaren, enz. In de «haagsche besognes» werden alleen de uit Indië komende brieven en papieren onderzocht, en ontwerpen van antwoord, aan de Zeventienen ter goedkeuring voor te leggen, opgesteld. Om de vier jaar deden Bewindhebbers rekening van hun beheer aan de Algemeene Staten, die daartoe afgevaardigden naar de verschillende Kamers zonden, tot men, in 1728, overeenkwam, liever eenige leden der Kamers naar den Haag af te zenden, om daar met die afgevaardigden te handelen. De maatschappij ging in de eerstvolgende dertig jaren haar rijksten tijd te gemoet; terwijl er in de eerste helft der eeuw, sedert hare oprichting, ruim 300 schepen door haar waren uitgezonden, zou dat getal in de laatste helft meer dan driemaal zooveel, omstreeks 1000, bedragen. De prijs der aandeelen steeg dan ook zoo, dat, terwijl ze in 1656 op 380, in 1658 op 400 stonden, ze in 1661, na de onderwerping van Macassar, tot 450 rezen, in 1663 tot 470, en acht jaar later, bij een verdeeling van 65 ten honderd, tot 570 klommen; hoewel de jaarlijksche uitdeeling later weêr verminderde, bleef toch de prijs der aandeelen voortdurend klimmen, tot hij in 1720 meer dan 1000 bedroeg. Na dien tijd verminderde met het bedrag der uitdeeling ook de prijs der aandeelen, daalde in vijfentwintig jaar weêr tot ruim 400, en bleef sedert, met weinig of geen uitzondering, gestadig vallen.

Te Batavia stond, na den dood van den kloeken Antonie van Diemen, in 1645, de minbeduidende Cornelis van der Lijn aan 't hoofd van 't bewind, tot hij, in 1651 afgetreden, voor korten tijd door den in 1653 overleden Karel Reinders, doch daarop door den wakkeren Joan Maetsuiker, voor niet minder dan 25 jaar vervangen werd; die, waarin der uitbreiding van 't grondgebied der maatschappij de aanmerkelijkste vergrooting zou te beurt vallen. Maetsuiker was thans op Ceilon werkzaam, waar men in 1646 den Commandeur Van der Stel vermoord had; zijn vastberadenheid wist er alles weldra naar behooren te orderen, en bij een vredesverdrag Punto de Galle en Negombo voor de Compagnie te behouden, waardoor de handelsbelangen ook op de kust van Malabar en die van Coromandel verzekerd waren. Door de

bemachtiging van Malakka, vóór nu zeven jaar, was de portugeesche handel daar voor goed gefuikt en de oppermacht der Compagnie verzekerd. Daardoor verviel voor haar het dadelijk belang, zich te Atjeh te vestigen, en bepaalde zij zich op Sumatra tot hare kantoren van Silida, Indapoera en andere. De Molukken werden in het eerstvolgende jaar door den meêdoogloozen De Vlaming van Outshoorn voor goed aan de Compagnie onderworpen en hun nootmuskaat- en kruidnageloogst door beperking en uitroeying geheel naar hare baatzuchtige bedoelingen geleid; gelijk reeds vroeger de oostelijke Banda-eilanden, met wreedaardige verjaging der inwoners en hun vervanging door andere, tot een «parel aan de kroon der Compagnie», als 't heette, gemaakt waren. Zij haalde er haar foelie en nootmuskaat van daan, gelijk van Ceilon haar kaneel. Te Malakka haalde zij haar tin en goud, waarvoor zij er bengaalsch, suratsch en ander lijnwaad verhandelde; buitendien begon zij die haven allengs als een aanlegplaats voor hare van Japan terugkeerende schepen te bezigen, die er hun bevrachting verdeelden, naarmate ze naar Europa of Java bestemd waren. Met Japan toch, als «de sterkste zenuw van den inlandschen handel der Compagnie en van de indische winsten» beschouwd, was men reeds lang van Batavia uit in handelsbetrekking. In 't jaar 1641 was er de vroeger te Firando gevestigde zetel der Compagnie naar Nangasacki of liever 't tegenoverliggende kleine eiland Decima verplaatst, en alleen van daaruit haar veroorloofd te handelen. Met Sina wilde de vruchteloos gezochte onmiddelijke handelsverbinding vooreerst nog minder vlotten, en kon alleen van Formoza uit bewerkstelligd worden. Op Tonkin was sedert 1637 de handel beproefd en vrij voorspoedig geslaagd gelijk er tot 1700 een kantoor der Compagnie gevestigd bleef. Die op Pegu en Siam, welke eerst met velerlei bezwaren te kampen had, begon juist in dezen tijd op beteren voet te raken. Op Arracan was men nu acht jaar geleden beginnen te varen, en wist het in 1653 tot een voordeeliger verhouding te brengen, waarbij vernederende bepalingen van vroeger werden afgeschaft en velerlei vrijheden toegezegd. Op de kust van Coromandel en in Bengalen waren verschillende kantoren door de Compagnie gevestigd, waar in de volgende tien jaren Tegena- en Sedrangapatam en 't op de Portugeezen veroverde Negapatam, later tot hoofdplaats gemaakt, bijkwamen. Naar Golconda werden er in 1649 vruchteloos uit Batavia gezanten afgevaardigd, doch dit twee jaar later met beter gevolg herhaald, en de sedert aangeknoopte betrekking in 1661 door de vestiging van een kantoor bestendigd.

In 1648 was door den heelmeester Johan Antonie van Riebeek, op zijn terugreis uit Java, bij 't aandoen van de kaap de Goede Hoop, de gedachte opgekomen, deze bij de scheepstochten naar Oostindië voortaan tot verpoozings- en ververschingsoord te doen strekken. Hij stelde dit daarom aan Bewindhebbers voor, die zich geheel voor zijn denkbeeld lieten winnen, het land in bezit besloten te nemen, en er in 1651 vier schepen heenzonden, terwijl ze hem zelf tot Commandeur in dienst hunner Com-

pagnie en opperlandvoogd der Kaap aanstelde, die sedert tot haar overgang aan Engeland, in haar bezit bleef.

Op een ander punt van Afrika, aan de goudkust van Guinee had, sedert tien jaar, niet de Oost-, maar hare andere, minder voorspoedige zuster, de Westindische Maatschappij post gevat, door er het sedert in haar bezit gebleven portugeesche kasteel van Sint George del Mina te vermeesteren. Bij 't einde van het twaalfjarig Bestand op vasten voet gevestigd, had zij het recht van alleenhandel op de afrikaansche kust van den keerkring tot de kaap, en in Amerika van 't zuideinde van Terre-Neuve tot de straat Le Maire gekregen. Zij was in vijf Kamers — die van Amsterdam, Zeeland, de Maas, Noordholland, en Stad en Lande — verdeeld. Sedert 1623 in Brazilië, met hare schepen onder Willekens, te Sint Salvador voet aan land gezet hebbende, had zij in de eerstvolgende jaren met gelukkigen uitslag tegen Spanje en Portugal gestreden, en vooral door de verovering der zilvervloot onder Piet Hein haar kapitaal, gelijk het vertrouwen in haar ondernemingen, zien stijgen. Twee jaar later was, onder Loncq, veel grondgebied veroverd, en viel ook het eiland Curaçao haar in handen. Nog gelukkiger was de nieuwe landvoogd Graaf Joan Maurits van Nassau geweest, vàn wien ook de tocht tegen Sint George was uitgegaan, en die tien jaar lang de zaken in Brazilië ten beste bestierde. In 1644, tijdens het bestand met het van Spanje losgemaakte Portugal, huiswaarts gekeerd, had zijn vertrek den Portugeezen gelegenheid gegeven, zich verraderlijk van verschillende plaatsen meester te maken, en was daaruit, na een paar jaar, een hevige strijd gevolgd, in welke de Maatschappij ten slotte geheel het onderspit delfde. Wel bleef zij nog eenige jaren voortkwijnen, maar werd, bij het einde van haar octrooi, in 1671, ontbonden, en door een nieuwe Maatschappij vervangen. Aan deze nieuwe Maatschappij kwam toen ook de omstreeks 1628 door een ondernemend Vlissinger aangelegde volkplanting Berbice met hare suikerplantagiën, gelijk die, welke reeds een dertig jaar vroeger door de Zeeuwen aan de Essequebo gevestigd was.

Intusschen had zich de Maatschappij in hare werkzaamheid niet tot Zuid-Amerika bepaald, maar ook in 't Noorden zich tijdelijk weten te nestelen. Vóór het jaar 1633 toch had zij daar reeds Nieuw-Nederland gesticht [1], en er vervolgens de stad Nieuw-

---

[1] "Nieuw-Nederland", gelijk een zijner tijdelijke bewoners 't in 1661 nog bezong,

Nieuw-Nederland, het edelste gewest,
Daar d' Opperheer op 't heerlijkst heeft gevest
De volheid van zijn gaven, alderbest, In al zijn leden;

en:

Nieuw-Nederland is 't puik en 't eêlste van de landen,
Een zegenrijk gewest, daar melk en honig vloeit,
Dat d' Alderhoogste heeft, met dubbel milde handen,
Begaafd, ja, opgevuld, in 't geen daar wast en groeit;

Amsterdam aangelegd, doch zou er zich evenmin als in Brazilië op den duur kunnen handhaven. Het puriteinsche Nieuw-Engeland, dat er in de nabijheid gesticht was, kwam na eenige jaren met hare stichting in botsing, en zou, in spijt eener tijdelijke vereffening van 't geschil in 1656, acht jaar later, deze voor goed verdringen, en tevens haar Nieuw-Amsterdam door zijn Nieuw-York vervangen.

Wat — om ons thans uit het verre Oosten en Westen weder naar 't moederland te wenden — wat den binnenlandschen handel in de Vereenigde Gewesten zelf betrof, men had daar van ouds het gewicht beseft, om alle verbrokkeling van belangen, de middelen van gemeenschap tusschen de verschillende, elkaâr te dikwerf vijandige steden, te vermeerderen en verbeteren; en naar mate de onbroederlijke vervreemding tusschen die streken begon af te nemen, en één gemeenschappelijk hoofdbelang hen allen te trekken, was ook de ijver toegenomen, waarmeê men voortdurend op die verbetering bedacht bleef. Natuurlijk kwamen in een zoo stroom- en waterrijk land, de rivier- en waterwegen daarbij steeds het meest in aanmerking. Zoo werden zooveel doenlijk tusschen de verschillende steden en plaatsen, aan vaarten en stroomen, rivieren of meeren gelegen, bij onderling verdrag, beurtveêren ingesteld, die deels ten voordeele der plaatselijke kas verpacht, deels uit die kas ondersteund werden. Te land bleef het vervoer meer een zaak van de persoonlijke nijverheid der ingezetenen, doch geschiedde niet minder onder toezicht van 't bestuur, en waren zoowel de voer- en sjouwerluî als de beurtschippers doorgaans in hun loon en vorderingen aan bepaalde tarieven gebonden. Uit het toenemen der beurtveêren werd intusschen weldra een minder edele wedijver geboren, zich ieder voor zich voorrechten te verwerven, aan welken de plaatselijke overheden, door eenzijdige zucht tot bevoorrechting hunner medeburgers gedreven, maar al te vaak, in strijd met het algemeene landsbelang, medeplichtig werden, en allerlei bepalingen ontwierpen, waaronder ten slotte niet minder dan de handel ook de beurtvaart zelve leed. Beurtschippers, verplicht op hun vaart verschillende plaatsen aan te doen, werd het recht ontzegd, langs dien weg, goederen tusschen plaatsen te vervoeren, reeds door een eigen veer onderling verbonden. Vrachtschippers — gelijk

---

De lucht, de aard en zee zijn zwanger met haar gaven,
Om die behoeftig is ook zonder moeit te laven.

Te vergeefs zou echter zijn welgemeende wensch en zegenbeê wezen:

Gelukkig land, gij tergt en trootst de nijd,
Gij rijst en klimt, wie dat het kwelt en spijt,
Gij overwint, wie uw geluk bestrijdt; — God geef u vrede! —
God geef u heil en voorspoed, troost en rust,
God bann' de twist en tweedracht van uw kust,
Dat Nederland uw welvaart mag met lust En vreugd aanschouwen! —

Zie Jacob Steendams *Lof van Nieuw-Nederland* en *Prickelvaerzen*, in 1865 te Nieuw-York herdrukt.

voerlieden — genoten ter plaats, waar hunne diensten gevorderd werden, veelal boven die van andere plaatsen rechten, die het den laatsten moeilijk maakten een terugvracht te erlangen, en was zelfs door de Staten van Holland en Zeeland bepaald, dat alleen door de leden der Rijnschippersgilde vrachten naar andere gewesten mochten aangenomen worden. Vreemde schippers mochten alleen wanneer zij met eene lading waren aangekomen, een vracht aannemen naar de plaats, van waar zij gekomen waren, op verbeurte van boete en hun vrachtpenningen zelf. Intusschen was men zelf, hoe langer zoo meer, het nadeelige en ongerijmde van dergelijke rechtsbeperkingen gaan inzien, en begon er uit eigen beweging steeds meer van af te wijken. Waar een druk vervoer tusschen enkele steden of plaatsen bestond, werden dan de vroegere voorrechten van schippers en voerluî bij onderlinge overeenkomst afgeschaft, en 't in Holland allengs tot regel gesteld, ze alleen te laten gelden omtrent plaatsen, die er zelf niet van wilden aflaten. In een overeenkomst van 1622 hadden Alkmaar en Haarlem reeds uitdrukkelijk bepaald, dat de regeling van 't vrachtrijden der wederzijdsche voerluî volstrekt geen afbreuk zou doen aan ieders recht, zich tot vervoer zijner waren en goederen te bedienen van wie hij verkiezen zou. Haarlemsche schippers kon men trouwens in Holland en Zeeland vrijelijk overal gebruiken, daar ze van ouds reeds bevoegd verklaard waren op alle plaatsen van beide gewesten op vracht te varen, er ongestoord te laden en te lossen; een recht hun te vergeefs door die van Amsterdam herhaaldelijk betwist. Vreemde schippers mochten er intusschen alleen dan voor de terugreis vracht aannemen, als zij de toestemming der voerluî van de groote of kleine Binnenlandsvaardersgilde hadden erlangd; terwijl men, om als beurtschipper naar uitheemsche plaatsen te varen, daar het burgerrecht bezitten en lid van de Buitenlandsvaardersgilde zijn.

Het briefvervoer werd eerst sedert het laatst der 16e eeuw te Amsterdam door vaste, loopende, en koopmansboden op verschillende plaatsen bevorderd, die door de koopluî zelf betaald werden. Hun ongeregelde tijd van vertrek en aankomst, hoewel steeds te voren aangekondigd, veroorzaakte geen geringe moeilijkheid. Ook andere steden volgden allengs het door Amsterdam gegeven voorbeeld, en zonden hare boden en bodinnen met de hun toevertrouwde gelden en brieven, het land heen en weêr door. In 't begin dezer eeuw was te Amsterdam door burgemeesters het vrachtloon voor de brieven bepaald, en werden deze met het stadswapen behoorlijk gestempeld. In 1616 werden er twee brievebussen gesteld, en weinig jaren later wordt er van een brievebesteller gewaagd, in stadsdienst werkzaam. De boden en bodinnen stonden onder hunne «overlieden», en namen allengs in belangrijkheid van werkkring toe; in plaats van zelf op weg te gaan, begonnen zij toen onderhoorigen in hun dienst uit te zenden, die nu hunne boden werden, terwijl zij zelf tot den rang van postmeester opklommen, gelijk dat bepaaldelijk met die op Antwerpen, Keulen, en Hamburg plaats had. Op het

eerste toch werden ook de brieven op Frankrijk, Spanje, en Engeland verzonden; op het tweede, die naar Italië, de Levant, en een groot deel van Duitschland; op het laatste die naar 't verdere Duitschland, Oostland, en 't Noorden. In 1659 kwam de zevenberger Hendrik Jacobsz. van der Heide met de amsterdamsche burgemeesteren omtrent de briefbestelling op Engeland, als postmeester, overeen. Van 1661 af werden die, in plaats van over Antwerpen, rechtstreeks van Helvoetsluis uit verzonden. In 1663 werd Van der Heide ook postmeester op Frankrijk, doch deed na luttel jaren later van beide betrekkingen afstand, en werd toen 't eerste postmeesterschap met dat op Antwerpen vereenigd, omtrent het laatste, in 1669, met den franschen minister Louvois overeengekomen, en dit toen evenzeer bij dat van Antwerpen gevoegd. In 1656 werd een galjoot aangelegd, om telken drie weken de brieven naar Portugal over te brengen; later werd ook dit postmeesterschap, gelijk dat op Spanje, met het antwerper verbonden, en gingen de brieven over land derwaarts. In 1668 werd een posterij op Texel en 't Vlie opgericht, en om daar de kosten van te dekken een stuiver van 't last op alle inkomende schepen gelegd, behalve de Noordvaarders, die maar een halve stuiver, en leêge vaartuigen, die maar een oortjen behoefden te betalen. Buitendien werden er postboden op verschillende plaatsen zoo der Vereenigde Gewesten en hun Generaliteitslanden als op Oostfriesland en Kleefsland gevonden. Een stand van zaken, die tot het midden der volgende eeuw aanhield, toen 't beheer der posterijen aan 't gemeene land kwam.

Met den brievenaanvoer van buiten hing dat der nieuwstijdingen of loopmaren van daar samen, dat zich in de naastvoorgaande en volgende jaren hoe langer zoo meer uitbreidde en regelden. Onder den naam «*Courante* uit Italië en Duitschland» verscheen te Amsterdam sedert verscheiden jaren reeds bij Jan van Hilten een nieuwsblad, waarvan de hoofdinhoud door buitenlandsche berichten van vaste briefschrijvers gevormd werd, en dat in 1655 door de alle veertien dagen verschijnende «Saturdagsche Courante» en de wekelijksche «Fransche Courante» van Otto Barendsz. Smient vervangen werd. De laatste, in 't Fransch geschreven, werd door de parijsche papieren, gelijk de «Gazettes du Louvre», geraadpleegd. Te Haarlem begon Abraham Casteleyn in 1656 zijn «Wekelijksche Courante van Europa» uit te geven, die als «Opregte Haarlemsche Courant» weldra zoo in Engeland als Frankrijk veel vertrouwen genoot, en daar vertaald en als nieuwsbron gebezigd werd. Te Delft vond men sedert een veertien jaar reeds een «Courante uit Italiën, Duitschland ende Nederland» door de wed^e^. Jan Andriesz Cloeting uitgegeven. In den Haag nam men het tot 1654 van de amsterdamsche loopmaren voor lief, doch kon zich toen van «het wekelijksche Nieuws uit Frankrijk, Engelant, ende andere plaatsen» bedienen, dat bij Adriaan Vlack te koop was. Te Rotterdam verkreeg men eerst in 1666 een eigen «Rotterdamsche zee- en posttijding», door Joh. Naeranus uitgegeven. Te Leiden behielp men zich, als elders, met de amster-

damsche «Couranten», en werd eerst omstreeks 1680 een «Fransche Courant» gedrukt, die in de volgende eeuw aan Etienne Luzac overgegaan, een uitgebreid vertier erlangde.

Met den handel hing de Visscherij ten nauwste samen, zoo ter zee als in de rivieren, stroomen, en veelvuldige meeren en meertjens. Van de eerste maakte de kabeljauwvangst een voorname tak uit, die door de Zeeuwen een eind ver in de Noordzee, bij de zoogenoemde Doggersbank, werd uitgeoefend. De gevangen visch werd dan deels levendig en versch ter markt gebracht, deels aan boord gedood en gezouten, om, onder den naam van zoutevisch of labberdaan, het gansche land door gesleten te worden. Aan de Lek, de Maas, en de Merwe, gelijk ook voor een deel nog aan den IJsel, leî men zich met voordeel op de zalmvisscherij toe, die te Dordrecht, Schoonhoven, en Kampen haar stapelplaatsen had. De visch werd zoowel versch als gerookt èn gezouten gesleten, en ook, door den grooten overvloed, naar elders verzonden. Ook met de versche zeevisch geschiedde 't zelfde, wanneer de voorraad groot was; meer echter met de gedroogde, schollen en scharren. De verdere zee- en riviervisch, meerbaars, enz. werden versch gegeten. Aanmerkelijk wàs echter, buiten deze gewone visscherij, die, welke onder den naam van «groote visscherij» [1], van ouds voor een «goudmijn» van den Staat gold — de Haringvangst. In vroeger tijden bij Schonen plaatsgrijpende, van waar de naam van Schonevaarders dagteekende, was zij later echter van daar op de kusten van Schotland overgebracht, maar wekte nog altijd de meeste belangstelling. Omstreeks 1648 berekende men, dat er niet minder dan twee duizend haringbuizen in de vaart waren, op ieder van welke meer dan een dozijn personen werkzaam waren; behalve de daarvoor vereischte 25,000, meende men er even zooveel bij te mogen tellen, die zich met netten-breyen, timmeren, kuipen en derg. ten dienste der vaartuigen bezig hielden, en daar voor zich en de hunnen den kost meê wonnen. De verzending van gezouten en gekaakte haring heinde en ver, vorderde een aantal schepen en handen. Al nam nu ook in de volgende eeuw deze handelstak wat af, zij bleef toch voortdurend van 't meeste belang en voordeel. Zij verschafte houtkoopers, zoo van kuip- als scheepstimmerhout, zoutkramers, kooplui in hennep, touwslagers, en tal van anderen werk en verdienste. De netten moesten gebreid en geteerd worden, de zeilen gemaakt en versteld; de haken en touwen gekuipt en herkuipt; de haring gepakt. De verzending buiten 's lands, die vooral van Amsterdam,

[1] "Kleine visscherij" heette daarentegen, *niet* — als men vaak gezegd heeft — de walvischvangst maar die van de kabeljauw.

[2] *Grofzouten* noemde men die haring, die, als tusschen Sint Jan en Sint Jakob gevangen, alleen met gekeurd grof zout mocht worden bewerkt; *fijnzouten* daarentegen die, welke na Sint Jacob, Sint Bartholomeus, en de Kruisheffing gevangen werd, en met fijn of gezoden zout werd ingelegd.

Enkhuizen en Rotterdam uitging, bleef steeds zeer aanzienlijk; zij bestond uit nagenoeg drie vierde van de grofzouten haring die aankwam, en daar dan herpakt en afgezonden werd. De fijnzouten werd meerendeels te Vlaardingen, Maassluis, en Rotterdam gesleten, daar overgepakt, en te scheep, den Rijn langs, naar Duitschland gezonden. Ook in den vorm van bokking trouwens werd de haring verkocht en genuttigd. Hij werd daartoe met zout besprenkeld, gedroogd, en in een zoogenaamden bokkinghang te rooken gehangen; een neering, die vooral te Katwijk en Noordwijk werd uitgeoefend, waar er bommen toe uitgerust en rookplaatsen voor ingericht waren. Ook aan en in de Zuiderzee, te Enkhuizen en Harderwijk, leî men zich op die bokkingvangst en het bokkingrooken toe, en verzond de gerookte visschen buitenslands. Voor de haringvangst bestond een algemeen bestuur, uit de zoogenaamde «penningmeesters der groote visscherij» gevormd, van welke er door elke der hollandsche steden, die zich met haar bezig hielden, één benoemd werd, en die van tijd tot tijd samenkwamen, en jaarlijks, acht dagen vóór de buizen in zee staken, een algemeene vergadering hielden, en den stuurluî den eed afnamen. Zij zorgden in oorlogstijd voor de begeleiding der haringvloot door het noodige aantal oorlogschepen, gelijk er ook in vredestijd steeds een tweetal van deze meêging, zoo tot zekerheid als om de zieken aan boord te nemen. Ook op de handhaving der keuren hadden penningmeesters nauwlettend toe te zien, en daar met burgemeesteren zorg voor te dragen. Vóór Sint Jan mochten geen haringnetten in zee geworpen, noch geen haring ook op zee verkocht worden; alleen werd de vloot door eenige «ventjagers» gevolgd, die zoodra Sint Jan voorbij was, de eerste gevangen haringen van de buizen overnamen, om ze voor hoogen prijs in 't vaderland te «venten», waar hun komst door alle lekkertanden met ongeduld verbeid werd. Hun neering mocht echter niet langer dan tot half July, tien dagen vóór Sint Jacob, worden uitgeoefend.

Na de scheiding en ontbinding der Noordsche Compagnie, in 1614 opgericht, met de vrijheid «om alleen te mogen handelen en visschen op de kusten en landen van Nova Sembla tot Straat Davids toe, met inbegrip van Spitsbergen, Bereneiland, Groenland», enz., en na een dertigjarig bestaan in 1645 niteengegaan, was de W a l v i s v a n g s t voor ieder vrij geworden, en werd sedert door verschillende reeders en koopluî gaande gehouden. Verschillende verordeningen der hollandsche Staten, hun onderneming beschermend, toonden, hoezeer ze hun ter harte bleef gaan, en zij ze begunstigen wilden. Wie er zich op toelegden, vereenigden zich tot een reederij op gemeenschappelijke kosten, om er een of meer schepen toe uit te rusten; een der voornaamste deelnemers werd met het beheer belast, en droeg den naam van boekhouder. De schepen, in 't najaar gereed gemaakt, om in 't voorjaar in zee te gaan, werden eigenaardig voor hun doel toegerust; ze kregen, als verweermiddel tegen de ijsschotsen, waarmeê ze in botsing geraakten, een stevige borstlap van eikenhout,

van den voorsteven tot achter aan de fokkemast, terwijl tevens hun zijden tot achter aan de daalbank verdubbeld werden; waren ze naar Straat Davids bestemd, dan gingen ze in Maart reeds onder zeil, naar Groenland een maand later. Bij hun terugkomst werden hun welgevulde spektonnen naar de traankokerijen gevoerd, die in Zuid- en Noordholland beiden gevonden werden, en waar dat spek, in 't eerste, in groote ijzeren potten, in 't laatste in roodkoperen pannen tot traan gekookt werd. In dezelfde kokerijen werden ook de walvisbaarden tot baleinen voor rijglijven, hoepelrokken, regenschermen, enz. gekloofd en afgestoken, afgedisseld en afgebeiteld, afgeknipt en gedund, gedroogd en in repen gesneden. De afgekookte vinken of stukken spek dienden tot hondekost of werden in de lijmerijen verbruikt, en de overblijvende prut en lil werden aan de prutkokers verkocht. Het aantal uitgezonden schepen beliep, in de tweede helft dezer en de eerste der volgende eeuw, tusschen de anderhalf- en tweehonderd 's jaars. In Amsterdam en andere noord-hollandsche steden en dorpen, en in Rotterdam, Schiedam, en Delfshaven waren de meeste walvisreeders gevestigd. Ook op de robben- en walrusvangst leî men zich, eenmaal de ijszee ingestevend, toe, doch waren 't meer bepaaldelijk de Hamburgers, die op 't robbeslaan uitgingen. De robben werden echter minder om 't betrekkelijk luttel speks, dat zij uitleverden, dan de huid gevangen, uit welke men messcheden, brillehuizen, zakkokers, en andere dergelijke voorwerpen vervaardigde, even als de walrustanden tot het vervaardigen van hechten en andere soortgelijke dingen dienden. In Straat Davids dreef men voorts eenigen ruilhandel met de inwoners langs de kusten, door hen, voor hun robbe- en vossevellen, berehuiden, walrustanden en spek, planken, koperen ketels, bijlen, messen, enz. te verstrekken.

In een land, waar men zich voortdurend in zoo uitgebreiden zin met scheepvaart en visscherij bezig hield, moest onder de verschillende vakken van Nijverheid, de scheepsbouw wel bloeyen. Nog in 't jaar 1669 kon daarom ook Pieter la Court getuigen, dat zelfs «meest alle de groote schepen voor de vreemde volken van Europa door de Hollanders werden getimmerd»; gelijk dan ook Czaar Peter, nog een dertig jaar later, er zich bepaaldelijk hier op kwam toeleggen. Lijnbanen en touwslagerijen behoorden daarom mede tot de meest bloeyende handwerken. Houtzaagmolens waren er verder, in Noordholland en aan de Zaan vooral, in overvloed te vinden, waar het uit Noorwegen en de Oostzee aangevoerde hout voor scheep- en huisbouw, zoo binnenslands als ter verzending naar elders, bruikbaar gemaakt werd. Oliemolens wisselden aan de Zaankant met de houtzaagmolens af, en blauwsel- en stijfselmakerijen waren er niet minder te vinden. Te Wormer bloeiden de beschuitbakkerijen op de meest uitgebreide schaal. «Een dorp», zoo roemde men er,

Een dorrep sleept zijn oogst tot daar de zon zijn loop endt,
En daar de naalde zwijmt zijn *tweebaks*-waar te koop zendt;

en men liet er dien «tweebak» van zich getuigen:

Uit het graan kom ik aan,
Wit als snee; En gedwee
Men mij kneedt; Dan in 't heet
Wel gebraân, Moet ik gaan,
Schoon geroost, West en Oost,
Zuid en Noord, Daar 't behoort.

Te Gouda bloeiden de potte- en bovenal de pijpebakkerijen. Te Delft hadden de aardewerk-fabrieken de vroegere brouwneering vervangen, en begonnen in dezen tijd de porceleinbakkerijen op te komen, van welke er in 't jaar 1667 reeds 28 waren. In Zuidholland en 't Sticht de steenbakkerijen. Op de Veluwe en aan haar zoom de papiermolens; in 't weidrijke Noord- en Zuidholland en Friesland de boter- en kaasmakerij. In Holland vond men tal van zoutkeeten, azijnmakerijen, en suikerraffinaderijen. In Leiden bleven de laken- en grijn-, saai- en baai-fabrieken nog geruimen tijd in welstand. In 1645 waren er meer dan 20,000 stuk laken gefabriceerd; in 1643 ruim 34,000 stuk saai, in 1641 een kleine 20,000 stuk baai; in 1666 33,000 stuks grijn; terwijl intusschen deze fabrieken vóór de helft der volgende eeuw allengs aanmerkelijk en bij voortduring achteruitgingen, zouden die der vereenigde worp- en fustijnhallen daar ter stede aanmerkelijk toenemen, en 't van 500 stuks in 1652, aldra op bijna 20,000 brengen, en na vervolgens ettelijke jaren op de helft daarvan te zijn blijven staan, later weêr tot datzelfde getal komen, om eerst na 1760 te verminderen. In Leiden, Haarlem, en Amsterdam waren de zijde-, linnen- en wolle-weverijen het meest in bloei; men maakte er velerlei, met goud en zilver doorwerkte zijden stoffen; en dat later de linnen- en wolleweverijen in verval raakten, was vooral daaraan mede te wijten, dat men naar Engeland niet alleen, maar ook naar Zweden en Rusland, de hollandsche wevers te tronen wist. Van niet gering aanbelang waren ook de boekneering en de daarmeê samenhangende boekdrukkunst, het plaat-snijden en plaatdrukken, lettergieten, enz. Tweederlei tak van handel werd daaruit geboren, het binnen- en buitenlandsche boekvertier, dat der grieksche en latijnsche, gelijk ook der fransche werken, die overal elders verspreid werden, en dat der in 't nederlandsch gestelde geschriften. Wat de fransche betrof, zij werden dikwerf in handschrift uit Frankrijk herwaarts gezonden, of ook hier bewerkt, om de meerdere vrijheid van drukpers; velen ook werden nagedrukt en in dien vorm van hieruit verspreid. «Zoodra de Hollanders», als Voltaire schreef, «de nieuwe behoefte der menschheid om te lezen hadden leeren kennen, werden zij handelaars in gedachten, gelijk zij 't in zooveel andere dingen waren; en een amsterdamsch boekverkooper, die misschien zelf nauwelijks een *a* voor een *b* kende, verdiende tonnen gouds, omdat er Franschen waren, vlug van geest en genoopt voor den broode te schrijven»; want niet alles was natuurlijk van 't zelfde gehalte,

en veel maar al te beuzelachtig van 't geen er, vertaald of in 't oorspronkelijke, op die wijs gedrukt en verspreid werd.

Met zooveel hulpbronnen van stoffelijke welvaart, als de jonge nederlandsche Vrijstaat zoo kennelijk bezat, ging intusschen van de andere zij veel geldgebrek en armoede ook gepaard, hoe vreemd het, in 't eerste oogenblik, schijnen mag. Hoeveel schatten er echter met handel en nijverheid gewonnen werden, het meeste daarvan bleef natuurlijk in handen der hoofden en ondernemers; en hoe betrekkelijk hoog het loon en de verdienste hunner onderhoorigen waren, zij konden over 't algemeen slechts strekken in hun dagelijksche nooddruft te voorzien, zonder òf voor de toekomst òf voor enkele magere jaren, als die zich voordeden, bij te dragen. De groote geldelijke voordeelen zelf, in den handel verkregen, vervoerden daarbij anderen tot allerlei gewaagde of min eerlijke pogingen, om zich rijkdom te verschaffen, die dan, bij misluking op armoede in plaats van overdaad uitliepen. Ook het gewonnen geld werd lang niet altijd even goed besteed of aangewend; terwijl bij de handwerksklasse het winstbejag te dikwerf naar verandering van beroep deed haken, en men dan, bij minderen voorspoed op geen ondersteuning van een of ander gilde, waarin men lang genoeg gearbeid had, aanspraak hebbende, tot armoede kwam. De achteruitgang der zaken in Brazilië sedert twee of drie jaar, en de zwaarte der oorlogslasten droegen niet weinig ook tot verarming van dezen en genen bij; de algemeene schatkist zelf was bij 't sluiten van den vrede in jammerlijken staat, en Holland met name had zich in Augustus 1647 «onmachtig» verklaard, vermits de sobere gelegenheid en gansche onvermogendheid van zijne provinciale financiën [1]. Zonder geld — als men wat later, bij 't munten van nieuwe geldstukken, rijmde:

Zonder geld de Staat in lij leît,
Radeloos en zonder macht;
Zonder geld der Staten vrijheid
Licht zou t' onder zijn gebracht.
Wat men anders praat maar praat is,
Waartoe nader onderzoek?
't Geld de stut van Hollands staat is; —
....
Laat den Bijbel, laat plakaten,
Laat geheim van wijzen raad,
Zooveel, als ze willen, baten,
Geld is 't, daar de Staat op staat.

En gelijk de oorlog de krachten uitputte, maakte de vrede wel dááraan voor 't oogenblik een einde, maar deed ook vele oorlogsklanten, voor ander werk minder bruik-

[1] Zie de woorden aangehaald in Van Wijns *Nalezingen* op Wagenaar, II bl. 154.

baar of overtollig, broodeloos rondzwerven, en bedelarij en dieverij daardoor toenemen. In Amsterdam konden huiszitten-meesters een paar jaar later de opmerking maken, dat veel menschen zich zomers ten platten lande ophoudende, 's winters naar stad kwamen om daar bedeeling te erlangen; de duurte van 't graan bracht daar het hare toe bij [1]. De middelen om die armoede te leenigen bestonden in de hand over hand toenemende gestichten en instellingen van openbare liefdadigheid van kerk- en staatswege, en de daarmeê gepaarde wering der bedelarij; ook uitdeeling 't zij van geld of eetwaren, buiten die gestichten, vond van tijd tot tijd plaats, al mede om in den nood van 't oogenblik te voorzien.

Hoe liefdadig intusschen gestemd, de zorg voor 't Onderwijs der minvermogenden zou, gelijk de algemeene inrichting van 't schoolonderwijs, steeds nog veel te wenschen overlaten, terwijl daarentegen het hoogere, aan een zestal gewestelijke of stedelijke hoogescholen — Leiden, Utrecht, Groningen, Amsterdam, Franeker, en Harderwijk, — in den bloeyendsten staat verkeerde, en er buitendien elders nog zoogenoemde *illustre* of doorluchtige scholen — 's Hertogenbosch, Deventer, Middelburg, Breda, enz. — met een veel kleiner aantal professoren gevonden werden; ook latijnsche scholen werden er op tal van plaatsen, 't gansche land door, aangetroffen. Doch met het verdere onderwijs, met name het thans als *lager* bekende, stond het, zoo ten platten lande als in de steden, minder gunstig. Geheel met de hervormd-kerkelijke richting in verband, was het overal onder leiding der predikanten, al hield de Staat het oppertoezicht aan zich. In de heerlijke scholen, waar de aanstelling der onderwijzers aan den ambachtsheer stond, was de schoolplak vaak in de onvoegzaamste handen, daar men allerminst op de noodige bekwaamheid zag, en het schoolampt, als andere minbeduidende postjens, uit gunst aan den eersten den besten lijfknecht of anderen ondergeschikte vereerde [2]. Spellen, lezen, wat schrijven en cijferen — wanneer men 't zoover bracht, was het meer dan wel, en kon men beide eersten dan op katechismus, gebed, en geloofsbelijdenis toepassen, die toch het eenig noodige waren. Dienovereenkomstig waren ook de schoolboekjens ingericht. Het naar den wakkeren kraayer op

---

[1] Zie De Bosch Kemper's *Geschiedkundig onderzoek naar de armoede in ons vaderland*, 2e druk, bl. 99.

[2] Toch was er in 1581 reeds van wege "de hooge Overigheyt van Hollandt" een bevelschrift afgekondigd tot wering van "ongeschickte Schoolmeesters en Matressen, verbiedende alle mans- en vrouwenpersonen hen te onderwinden eenighe schole te houden ofte kinderen te leeren, tenzij deselve by de Magistraten van de steden eerst behoorlyck sullen sijn onderzocht, ende acte daeraf sullen hebben verkreghen; ende *soveel de platte landen aengaet*, dat sy van gelijcken sullen worden *ondersogt* ende geadmitteert by de Hooftofficieren van de dorpen, ende in de Heerlyckheden door de particuliere Heeren oft Ambachtsheeren van denselve, ofte hare officieren". Juist dat onderzoek liet daar echter steeds te wenschen over.

zijn titelblad algemeen als *Haneboek* bekende «Groot AB-boek", dat deze gansche eeuw en bijna geheel de volgende in gebruik bleef, en de vroegere, op roomschkerkelijke leest geschoeide boekjens vervangen had, hield, behalve de letterteekens en wat spel- en leesoefeningen, het Onze Vader, de tien geboden, de geloofsartikelen, de leer van den doop, het nachtmaal, en de kristelijke straf, een morgen- en avondgebed, een paar tafelgebeden, en een gebed vóór de preek, in, om dan met een kristelijk AB, in den vorm eener reeks van alfabetisch gerangschikte spreuken, te eindigen. Zette men zijn leesoefeningen verder voort, dan waren 't meest uit den Bijbel en de oud-joodsche geschiedenis getrokken stukken, waarmeê men zich bezig hield [1]. Van het schoonschrijven werd door de schoolmeesters in de groote steden veel werk gemaakt, en pronkten hunne deuren daarom veelal met een sierlijk omlijste «kaart of monster» tot proef hunner schrijfkunst, waarbij men echter nauw moest toezien, dat zij niet met vreemde, in plaats hunner eigen veêren pronkten. Het schoolreglement schreef dan ook nadrukkelijk voor, dat niemand zulk een *monster* mocht uithangen, tenzij met zijn eigen hand gemaakt en geschreven. Dit schoonschrijven hing natuurlijk met het uitzicht op al 't briefschrijven samen, waaraan zich de aankomende handelsjeugd in haar volgend kantoor- en koopmansleven zou moeten wijden. Van daar dat dus ook de leerboeken voor meer gevorderd en fransch schoolonderwijs voor een goed deel uit verzamelingen brieven bestonden, en tevens de noodige oefening in de verschillende wijdloopige en hoogdravende maatschappelijke titels zochten te verschaffen. Reeds meer dan een eeuw geleden was daartoe een «Tytelboecxken» verschenen, met voorbeelden van een aanhef en slot voor verschillende brieven; iets later gaf zekere H. Jacobi een bundel «gemeine Seyndtbrieven» uit «seer profijtelijk voor die ouders, meesters, en kinderen, om te leeren brieven dichten», enz., die ook in de volgende eeuw herhaaldelijk herdrukt werd, en met de noodige wijziging en aanvulling, naar de behoeften van den tijd, vermeerderd en verbeterd, veelvuldig in gebruik was. In 1648-zelf gaf de fransche schoolmeester in de Beverwijk, Pierre de la Chambre, een nieuw Brievenboek uit, «bequaem in de schoolen te gebruycken», en waarin — naar den aard van 's mans betrekking — de brieven zoowel in 't Fransch als in 't Hollandsch waren meêgedeeld. Met het briefschrijven en stellen, werd, om dezelfde handelsreden, bij 't voortgezet onderwijs het rekenen 't zorgvuldigst behandeld; terwijl de jonge juffertjens op haar *Escole françoise* in al de geheimen der servetvouwkunst «tot cier van de tafel, en lof der juffrouwen» werden ingewijd. Voor toekomstige varensgasten en stuurluî was er bij meer ontwikkelde onderwijzers gelegenheid, zich in de stel- meet- en stuur-

[1] Ook waar men "ten dienste der jeugd", gelijk zekere A. Visscher, een afzonderlijk "Historisch A B C" in 't licht gaf, bepaalde zich die historie geheel tot de oud-joodsche overlevering, waarin "Rachab schoon, een hoer in Jericho" en "Pinehas met zijn "ivergeest"" der jeugd ten voorbeeld gesteld werden.

manskunst te onderrichten, en een meer wetenschappelijken grondslag voor hun beroep te leggen. De schoolmeesters zelf konden «de Conste van Schoolhouden» uit Meester Valcooch van Barsingerhorn's «Regel der duytsche Schoolmeesters» leeren kennen, en daar alles omtrent hun belangrijke roeping vernemen, wat zijn welmeenende pen, naar eigen ervaring, hun te zeggen wist. Zijn boek, reeds in 't laatst der vorige eeuw uitgekomen, maar in deze voortdurend herdrukt, prentte hun, naar aanleiding zeker der maar al te vaak daarvan afwijkende praktijk, bepaaldelijk in, hoe «een schoolmeester zal wezen een sachtmoedig man»; al hield het hun tevens toch voor oogen, dat «ongebouden acker draegt selden goet coren», en men daarom, van de «sachte handplacxkens en propere grauwen» der tweede en derde maand af, de onmisbare «instrumenten» van «plack en roede» evenmin sparen moest, als daarentegen al «wat daer boven is van den quaeden» was.

Waren de schooljaren verstreken, dan konden, wie zich niet aan hoogere studie en geleerde betrekkingen wijdden, zich voor hun verdere letterkundige beschaving onderling onder de leiding van dezen of genen predikant of schoolleeraar oefenen, waarbij dan gewoonlijk de kerkelijke richting en vorming een invloedrijke rol speelde, en bijbelsche geschriften gemeenschappelijk gelezen en verklaard werden. Het Latijn, als de algemeene taal der beschaafde en geleerde wereld, vond daarbij vooral niet minder belangstelling dan de verschillende nieuwere talen; en zelfs wie zich onder de nederlandsche jufferschap letterkundig zochten te vormen, legden zich bij voorkeur daarop toe. Voor wie zich dat noch de nieuwere talen, of deze — gelijk de meerderheid — slechts ten deele hadden eigen gemaakt, was er door macht van vertalingen voor de noodige uitheemsche lectuur gezorgd. Doch ook de inheemsche was in staat hun niet minder stof tot leering, beschaving, onderhoud, en dichterlijk genot te verschaffen. Wel was Hooft in 't vorige jaar reeds ten grave gedaald, en rijmde Cats zijn naderend einde te gemoet; doch Vondel — de eenige Vondel — straalde nog in de volle kracht van zijn dichtgloed, hoe katholiek dan thans hier en daar ook getint, en de even degelijke als vernuftige Huygens had nog pittige dichtkracht en bouwstof te over. Op uitheemschen voorgang was, weinig jaren te voren, het eerst door den raadsheer Johan van Heemskerk de rijke mijn der *Arkadia's* ontgonnen, waarbij hem die van den vroeggesneefden ridderlijken Engelschman, Sir Philip Sidney, vooral ten voorbeeld gestrekt had, nadat reeds een twintig jaar vroeger, de amsterdamsche rederijker Rodenburgh, in zijn Poëten-borstwering, de Verdediging der Poëzy van denzelfden Sidney, zonder in 't minst van zijn naam of boek melding te maken, en die eer opzettelijk verhelend, nagenoeg woordelijk had overgezet [1]. Met de Arkadia's behoorden de vertalingen en na-

---

[1] Op bladz. 3—48 van zijn geschrift, met weglating van alles wat in dat van Sidney Engeland en de daaraan ontleende namen en voorbeelden van dichters aanging, die op twee plaatsen dan door hollandsche en spaansche vervangen werden.

volgingen van D'Urfé's *Astrea* tot de romantische lectuur van den dag; een boek, door den geletterden dordschen medicijnmeester Johan van Beverwijck naast die van Ovidius en Virgilius gesteld, en waardig geoordeeld, «door alle schoone geesten geëstimeerd» te worden. Cats en Crull hadden er de stof voor eenige hunner verhalen en zangspelen aan ontleend, en de gansche *Astrea* werd in 1651 overgezet. Een jaar of tien later vertaalde Lamb. van den Bos den Don Quichot, een heilzaam tegengif tegen het overmatig herderlijk gerijm en gekeuvel, dat trouwens ook in deze en de volgende jaren door Bloemaert, Wellekens, Juffr. de Wit en and. naar italiaansche bronnen zou voortgezet en aangekweekt worden. Liedeboeken in langwerpig formaat, en bloemlezingen als Klio's Kraam, Apollo's Mars, de Bloemkrans van verscheiden vernuften, waren en bleven aan de orde van den dag, en schonken oud en jong stof voor dichtgeneucht en stemmige of dartele gezelschapspret.

Een meer openbaar letter- en dichtvermaak verschaften, bij 't verval der vroegere Rederijkers-Kunst, de daarvoor te Amsterdam in de plaats getreden Tooneelvertooningen, voor welke sedert nu tien jaar, op de Keizersgracht tusschen Run- en Berenstraat, een eigen Schouwburg was opgericht, en met Vondels Gijsbrecht ingewijd. Daar voerde men ter vredeviering ook zijn verrukkelijk Landspel der *Leeuwendalers* op, en gaf, in deze en de volgende jaren, verschillende zijner schoonste stukken, door halfbakken kunstgeleerdheid en betweterij in onzen tijd zoo belachelijk veronwaard, en in den zijnen soms, door den wansmaak der toeschouwers, voor de afzichtelijke gruwelen en 't gezwollen gebrom van Jan Vos' *Aran en Titus* verworpen. «De Schouwburg», gelijk hij zelf er, bij de inwijding van 't nieuwe Stadhuis in 1655, zijn eigen spelen gedenkende, van zingen kon:

De Schouwburg licht de stad, gelijk een morgenster,
En schuift tooneelen op, daar Engel Lucifer
Uit zijnen hemel ploft en starrelichte stoelen
In 't onuitbluschbre vier der helsche zwavelpoelen;
Een treurspel, om een hart van diamant, als glas,
Te brijzelen tot stof, te kneên als maagdewas,
Naardien 't veranderen van heil in ongelukken
Nooit grooter ommezwaai in 's trotschen brein kon drukken.
De Schouwburg plant en stampt de zeden in de jeugd,
Ontmomt de wereld, leert welsprekendheid en deugd
En wijsheid, uitgebeeld door rol en personagië,
Gelaarsd of licht geschoeid, gevoerd op haar stellagië.
De tooneeldichter zuigt, gelijk de bij, zijn stof
En geur uit heilig en onheilig —

«De Tooneelkunst» — gelijk hij 't kort daarna ook in ondicht uitdrukte — «wijst aan wat eerlijk, wat schandelijk luidt. De treurstijl, die allereerst op geluk en on-

geluk draaft, arbeidt om de menschen week in den boezem te maken, schildert de hartstochten naar het leven af, leert naar voorvallende gelegenheid den toom des Staats vieren of aanhalen, en elk zich zacht aan eens anders ongeluk spiegelen. Het treurspel, als Plutarchus zegt, bedriegt of verkloekt, naardien het een versiersel behandelt, maar het bedriegt zoo geestig, dat het versierde geheel waarachtig schijnt». Zoo meende hij dan ook te recht «het stichtelijk gebruik des schouwburgs in aanzien en eere» te mogen doen houden, en zijn «loflijke kunst tegen dwersdrijvers en tooneelvlegels» — als hij er zelf maar al te veel leerde kennen — te verdedigen»; die «Fenixkunst», zooals hij zong, die

.............gezien bij alle braven
En wijzen, houdt haar lof alom, en zweeft
Alle eeuwen door van de eene in de andre haven,
En sticht de ziel die lust tot wijsheid heeft.
Elize hieuw geweldige kolommen
Uit rots, en bouwde een Schouwburg in haar stad
En trotsch tooneel, opdat de Kunst mocht brommen,
Met Sidons pracht en koninklijken schat.
De heerschappij van Tyrus' burg en sloten,
Die Rome zooveel jaren stond in 't licht,
Zag hier de rol der machtigen en grooten
Afrollen in hoogdravend treurgedicht.
En 't Raadhuis, dat den Schouwburg op holp bouwen,
Daar de Oceaan zijn schatten voert in 't Y,

schonk ook der burgerij aan Y en Amstel de schoonste gelegenheid, in dien Schouwburg zijn geest en gemoed te ontspannen en beschaven.

Gewoonlijk werd hij daartoe tweemaal 's weeks, maandags en donderdags, in 't najaar ook des saterdags, onder grooten toeloop van volk, uit «allerleie standen van menschen, zoowel oud als jong, en arm en rijk», bespeeld. Eerst kreeg dit dan veelal een treurspel, en daarna een klucht, niet altijd van 't meest kiesche allooi, maar volkomen geschikt om de lever aan 't schudden te brengen, sedert 1645 dikwerf ook een dansspel of ballet, maskerade of mommespel, een harlekinade of derg., te zien; terwijl tusschen de bedrijven van 't groote stuk zoogenoemde «vertooningen», 't zij op dat stuk toepasselijk, 't zij andere naar de tijdsomstandigheden geschikte zinnebeeldige voorstellingen werden ten beste gegeven. De Rederijkerij was naar 't platte land geweken, waar zij in verschillende dorpen nog tot in de volgende eeuw toe, de boerenkermispret bleef verhoogen.

In de steden — Amsterdam, Den Haag, Haarlem, Leiden, Delft, Dordrecht, Utrecht, en elders — was naast en meer nog wellicht dan Dichtkunst en Letteren, Toon-, Bouw-, Beeldhouw-, en Schilderkunst werkzaam, om bij de Noordnederlanders dezer eeuw 't gevoel voor 't schoon op te wekken, en den kunstsmaak beschavend te ver-

edelen. Het geslacht der Swelincks bespeelde 't orgel der stad, waar Hendrik de Keizer kerken bouwde, en Jacob van Kampen, in 't Vredejaar-zelf, met den bouw van het weidsch Stadhuis aanving, dat zeven jaar later, als «'s werelds achtste wonder» op haar Dam zou prijken, met tal van schilderstukken en beeldhouwwerk van Arthur Quellijn versierd. «Fortuin», als Vondel sprak:

Fortuin wou Amsterdam in 't bouwen gunstig zijn,
Toen zij ter goeder tijd, hier Fidias Quellijn
Van 't Scheld aan de oevers van den Amstel nederzette,
Opdat hij zijn vernuft aan ons cieraden wette; —
Dus most de Schilderkunst de Beeldehouwerij
Verzelschappen, als twee gezusters zij aan zij. —

Frans Hals te Haarlem, Jan van Ravesteyn en Jan van Goyen in Den Haag, Albert Cuyp te Dordrecht, Abraham van den Tempel en Gerard Dou te Leiden, Van der Helst en Rembrandt — de allen overstralende Rembrandt — te Amsterdam; — ziedaar maar enkele der namen, in de volgende jaren met zooveel nieuwe nog te vermeerderen, die ons de noord-nederlandsche Schilderkunst omstreeks de helft der eeuw vertegenwoordigen. Even als Vondels weelderige dichtveêr, met de herinnering aan welker levenslustige ontboezeming wij dit hoofdstuk openden, verheerlijkte ook hun kleurrijk penseel de Vredeviering der zomermaand van 1648. Van der Helst beeldde, op zijn meesterstuk, het Vredemaal der voetboogschutters in den Sint Jorisdoelen, onder Kapitein Cornelis Jan Wits en Luitenant Jan van Waveren af; en Rembrandts leerling, Govert Flink, den Vredegroet, aan den Schutterkapitein Joan Huydecoper door zijn Luitenant Frans van Waveren gebracht, met het op den voorgrond aangebrachte, hun vredefeest beamende, doch hen wijselijk tevens waarschuwende bijschrift van den dichter:

Zoo wraakt men aan het Y nu 't moorden en verwoesten; —
De wijzen laten 't zwaard wel *rusten*, maar niet *roesten!* —

Maar al te ras helaas! zou toch de juistheid dier welmeenende opmerking door de feiten gestaafd worden.

C. L. van Kesteren sculps.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Verhouding tot het buitenland.

1648, 1649.

Door de rechten, hem bij den Vrede van Munster toegekend, zou de jonge Vrijstaat een zelfstandige plaats onder de europeesche Rijken gaan innemen, en 't is daarom van belang, zijn verhouding tot elk van dezen, of de meest gewichtige hunner althans, wat van naderbij in 't oog te vatten. De staatkundige verwikkelingen der volgende jaren zullen er zich al aanstonds des te geleidelijker door laten verklaren.

's Lands Zuidernabuur, Frankrijk — om daarmeê aan te vangen — vond zich, door 't treffen van den Vrede tusschen Spanje en Nederland, niet weinig teleurgesteld, daar het voor zich op 't bezit van een groot deel der Zuidergewesten gevlamd had, die het thans aan Spanje verblijven zag, met luttel uitzicht, ze nog door de wapenen te veroveren, nu er de noordelijke Nederlanden den oorlog voor goed staakten. Te vergeefs was al de moeite geweest, door de fransche gezanten, Lathuillerie en Servien, in den Haag aangewend, om de gemoederen voor het doorzetten van den krijg te stemmen; slechts de jonge en eerzuchtige Prins van Oranje bleek er van harte toe genegen, en verwenschte zijn vaders raadsman De Knuit, met zijn geestverwanten, die, zich bij de hollandsche Staten aansluitende, den vrede hielpen doordrijven [1]. Te vergeefs had men zijn moeder met het markgraafschap van Antwerpen voor man of zoon, haar zelf met schoone beloften zoeken te vleyen; hoe begeerig de goede vrouw van nature was, en op rijkdom en weelde gesteld, en hoe na haar de verovering der weidsche stad aan 't hart had gelegen, en zij haar zooveel liever dan 't kleine Hulst voor haar mans

[1] "On me dit qu'il est jusques à dire que Knuit mériteroit qu'on luy coupast la teste". La Thuillerie aan Mazarin, 6 Aug. 1646; zie ook 's Prinsen eigen schrijven, beneden, bl. 79, aangehaald.

wapenen had zien bukken [1], eenmaal, bij haar mans leven gelijk na zijn dood, voor de zaak van den vrede met Spanje door geld en goede woorden gewonnen, was zij daar niet weêr af te brengen, en zou de jonge Prins, haar zoon, de verwezenlijking van zijn eigen eerzuchtige wenschen voorloopig althans moeten opgeven, welke droombeelden hij zich, in overeenstemming met de fransche staatkunde, voor t vervolg daar nog wellicht van scheppen mocht. Die staatkunde had, na den dood van Richelieu, die zich met zooveel doeltreffende geestkracht met het bevestigen der koninklijke eenheid van gezag in 't binnenland had bezig gehouden, onder zijn opvolger in 't rijksbeheer, gedurende 't Regentschap der Koningin-weduwe, de eerste schreden gezet op den weg, ook de drie volgende eeuwen uit een als aangeboren ijdeltuitige aandrift bewandeld, en in onze dagen eerst door gewelddadigen weêrstand onderschept; den weg van een louter schijnschoonen krijgsroem, en der misdadige zucht tot uitbreiding zijner grenzen en macht over de steden en landen zijner naburen. Met de vermeestering van 't sterke Diedenhoven in 't Noordoosten — als de «eerste uitbreiding der grenzen» (*prima finium propagatio*) — op een gedenkpenning opzettelijk vereeuwigd, was die verderfelijke volksneiging in 1643 het eerst kennelijk in 't licht getreden, sedert, zoo in 't verdere Duitschland, als in Italië en Spanje zooveel doenlijk werkzaam geweest, en zou zich bovenal gaarne in de spaansche Nederlanden vrij spel hebben zien geven. De daartoe vereischte medeplichtigheid der zich vrijvechtende Noorderprovinciën werd echter te minder verkregen, als er dezen-zelf minder op gesteld moesten zijn, een zoo gevaarlijken nabuur onmiddelijk voor haar poorten te hebben, er door geen voormuur langer tegen gedekt te zijn [2]. Onder welken schoonen schijn men dus van de fransche zijde, door de behendigste staatsluî, de zaak zocht voor te stellen, en hoe gretig men zelfs de ooren van enkele baatzieke heeren voor zijn fraaye praatjens geopend mocht vinden [3]; hoe de welkome krijgsdrift en eerzucht van den

---

[1] "Je confesse ma foiblesse que j'ay bien souhaité le nom de Huls—Anvers". De Princes aan Const. Huygens, 8 Oct. '45.

[2] Il est certain, que s'il vouloient agir pendant deux campagnes de bonne sorte, les peuples du pays nous ayderoient à exécuter nostre desseing en peu de temps; mais ils ont tousjours eu cette brutale *appréhension de devenir nos voisins*". (Servien aan den Card. Mazarin, April 1647).

[3] Walgelijk is het den toon te vernemen, waarop daaromtrent door de uit Frankrijk herwaarts gezonden agenten gebriefwisseld werd: "Je croy qu'il n'est pas nécessaire de faire souvenir V. Em. de M. Nederhorst (Godard van Rheede); jamais homme de sa condition n'a rendu et peut-estre ne rendra un service si signalé à la France que luy. Si les affaires se redressent en ce pays, il faut confesser qu'on luy en à toute l'obligation. Si l'on ne faisoit après la paix quelque chose pour luy et sa famille, on rebuteroit en sa personne tous ceux de ce pays qui sçavent à combien de périls il s'est exposé pour servir la France", etc. — Nederhorst was het dan ook, die aan de hand deed, de princesweduwe door geld om te koopen, en haar zoon, door verheffing zijner bezittingen in Frankrijk tot een Hertogdom en Pairschap, te winnen, en hem zoo tot leenman van de fransche kroon te maken!! —

ANNA VAN OOSTENRIJK,

KONINGIN-REGENTES VAN FRANKRIJK.

C. L. van Kesteren sculps.

jongen prins zelf de zaak in de hand mocht schijnen te werken; men zag zich in zijn voornemen gestuit. En al hield dus ook de oorlog met Spanje van fransche zijde, ook na 't sluiten van den vrede tusschen Spanje en Nederland, nog een tiental jaren aan, de inmiddels veranderde omstandigheden brachten toen meê, dat die oorlog, zonder de vervulling van Frankrijks innigsten wensch, een anders niet onvoordeelig einde nam, gelijk hij dat in betrekking tot Duitschland reeds gedaan had. Dit gaf toch Frankrijk te Munster de drie onder Hendrik II veroverde Bisdommen, Toul, Metz en Verdun prijs, stond den opper- en neder-Elzas behalve Straatsburg, af, gelijk de vesting Breisach aan de overzijde van den Rijn, en het recht daar in Filipsburg bezetting te leggen. Het vorderde voor die afgestane landen zelfs geen leenrechtelijk verband, omdat het de daaruit voortspruitende deelneming eener uitheemsche macht in de zaken van 't Rijk meer schadelijk dan voordeelig achtte; terwijl Frankrijk van zijne zijde die leenverhouding, als min of meer vernederend, evenmin gaarne zag. Ware het nu inwendig slechts even krachtig geweest, als het zich door deze uitbreiding en afronding naar buiten vertoonde, het zou zijn strijd met Spanje krachtdadiger hebben kunnen voortzetten. Daaraan echter haperde veel. Drukkende belastingen, door den op zoo uitgebreide schaal gevoerden krijg, en daarmeê gepaarde kosten, gebaard, en op de onzinnigste en onregelmatigste wijs geheven, kwelden en ontstemden de ingezetenen, en partijschap onder adel en grooten, regeering en parlement, verscheurde 't land. De zoogenoemde *Fronde* en hare bewerkers kantten zich tegen Mazarin's bestuur, en gaven hem de handen zoo vol werks, dat hij ze tegenover Spanje slecht bij tusschenpoozen wat krachtiger, doch in geen geval naar wensch kon roeren, hoe voordeelig in 't munstersche vredejaar zelf de krijgskans aanvankelijk stond, en de fransche wapenen op de spaansche, zoowel in Italië en Catalonië als in de spaansche Nederlanden, zegevierden, waar Yperen in Mei in fransche handen viel en Condé in Augustus bij Lens met het meeste voordeel streed. Reden te meer, om in den Haag ook op de ontvankelijke gemoederen te werken, en te beproeven deze zoo mogelijk zelfs allengs tot een vredebreuk met Spanje te noopen. De fransche Rezident Brasset deed er al zijn best toe, doch vond, buiten den Prins van Oranje en zijn vertrouwden, weinig of geen gehoor. Deze daarentegen leende er gretig het oor aan, en ontwierp zelfs in deze dagen een plan, volgens hetwelk de Maarschalk Turenne zich uit Wurtemberg naar de Maas zou begeven, en over deze naar Brabant komen, om er, met de daar aanwezige troepen vereend, Herenthals, Sichem, Diest, Tienen en verschillende andere plaatsen te bemachtigen [1]. Brasset wist hem voor 't oogenblik dan ook niet genoeg te roemen, en bejammerde 't alleen, dat, hoe goed gestemd hij persoonlijk mocht zijn,

---

[1] Zie het *Mémoire* van 's Prinsen hand, meêgedeeld in Groen van Prinsterer's *Archives*, 2e série, IV. p. 277, ss.

de nederlandsche gewesten in 't algemeen tot geen nieuwen krijg met Spanje te bewegen zouden wezen, daar de van Holland voornamelijk uitgaande vredebeginselen de bovenhand hadden, en de hen voorstaande partij te machtig was [1]. De Prins toonde zich dus ook zoo bevreesd, dat er iets van zijne onderhandelingen met den Franschman mocht uitlekken, dat hij ze slechts door een derde persoon wilde voeren, opdat, wanneer er ongelukkig iets van mocht uit komen, «hij *zweren* kon, Brasset er hem nooit van gesproken had» [2]. Men ziet, dat hij, ook zonder, in zijn hervormd-kerkelijke geloofsrichting, tot de leden der «Sociëteit» te behooren, den letterdienst daar gehuldigd, waar 't pas gaf, toch wel in praktijk wist te brengen. Met den Prins heulde voornamelijk Aertsen van Sommelsdijk, door Brasset niet minder als verstandig, geslepen, en aanzienlijk geroemd, en meer dan rijk genoeg daarbij, om boven alle verdenking verheven te zijn, slechts uit baatzucht te handelen. Aertsen gaf luide zijn vrees te kennen, dat de «arminiaansche partij», het heft in handen houdende, zich en 't land door Spanje zou laten overheerschen. Hij riep daarom ook oodmoedig Mazarin's welwillendheid en bescherming voor dat land in, daar men toch één doel had, zich te hoeden voor de verdrukking door den Spanjaard en voor zijn eigen ongemak. Mazarin betuigde zich hem en den Prins niet weinig dankbaar voor hun goede meening, en wenschte slechts dat de laatste gelegenheid mocht vinden, de Staten tegen den Spanjaard in te nemen, en deze met oorlog te doen dreigen, haastte hij zich niet met Frankrijk vrede te sluiten. Daartoe zag de Prins echter weinig kans, en geen gelegenheid het verder te brengen, dan dat men Spanje althans niet tegen Frankrijk bijstaan zou. Brasset droeg in January 1649, namens den jongen koning en de koningin-regentes, schriftelijk aan de Staten den stand van zaken in Frankrijk voor, en hoe men daar weldra, door 't samentrekken der troepen en de medewerking der goedgezinden, de onlusten dacht meester te zijn, en het monster van den tweespalt in zijn geboorte zou fnuiken. «God», zoo schreef hij, «die de behoeder der weduwe en van 't onmondige weesjen is, en die te dikwerf kennelijke blijken van zijn bijzondere bescherming voor het koninkrijk gegeven had, met zijn heilige genade het kloek besluit van hun Majesteiten en 't koninklijke huis bezegelend, om nu te dulden, dat òf binnen òf buiten 's Lands hun gezag in 't minst gekrenkt werd, zou ook zorg dragen dat het bleef bloeyen, tot beschaming zijner vijanden en groot genoegen zijner ware vrienden», onder welke hij, in herinnering van Frankrijks oude en weldadige vriendschap, voornamelijk ook de Staten rekende. Den stadhouder van Friesland, Willem Frederik, meldde hij nog in 't bijzonder, dat men

---

[1] Zie Brasset's brief aan Mazarin van 2 November, aldaar p. 280.

[2] "Qu'il approuve extrêmement la voye que j'ay tenue, de luy faire parler et porter cette parolle par une personne tierce, qu'il usera de la même voye pour communiquer avec moy, afin que si quelque chose par malheur venoit à se descouvrir, il puisse *jurer* que jamais je ne luy en ai parlé". T. pl. p. 282.

C. L. van Kesteren sculps.

zich zeer verdienstelijk bij Frankrijk zou maken, en uitwisschen tevens, wat er nog van wrevel en weêrzin omtrent het gebeurde te Munster was blijven hangen, wanneer men zich thans genegen toonde voor 't belang der fransche Majesteits partij te kiezen. De Graaf zelf was daaromtrent, even als enkele leden der friesche staten, welwillend genoeg, en bleef niet in gebreke dat te betuigen; gelijk hij ook op den duur met zijn prinselijken neef in briefwisseling stond. Meer vermochten echter zoo min de een als de ander, en moesten zich tot vrome wenschen blijven bepalen. In zijn eigen geheime plannen ging intusschen de laatste nog vrij wat verder, en vaardigde in February een vertrouwd persoon aan Mazarin af, om hem, bij de toenemende verdeeldheid der verbonden gewesten, de vraag voor te leggen, of hij, ingeval die verdeeldheid tot een openbare breuk tusschen Holland en de zes overige provinciën leidde, op franschen bijstand rekenen kon; of men niet een eigen gezant naar die zes provinciën zou willen afvaardigen en ze als zelfstandigen staat erkennen, al waren ze van Holland afgescheiden; of men ze geldelijk zou willen ondersteunen, tot een som van twee miljoen toe, die, om alles in orde te brengen, weldra noodig zouden zijn; en of men buitendien een zeshonderd man voetvolk zou willen verschaffen, om ten deele tot bescherming der grenzen tegen den Spanjaard te strekken. Verder nog, of men, zoo de Spanjaards zich wilden vereenigen met de hollandsche partij, den generaal Rose, over Maastricht, naar hier zou wilen laten komen; dat men hem dan voor zijn zekerheid ruiterij te gemoet zou zenden; of men ook 's konings leger op de grenzen van Vlaanderen zou willen verzamelen, om de Spanjaards tot naijver op te wekken, en hen te beletten krachtdadig werkzaam te zijn. Hij zou dan tevens niet ongeneigd zijn, het verdrag ter verdeeling der spaansche Nederlanden tusschen de Republiek en Frankrijk te vernieuwen, en daar eenige steden bij te voegen, zich verbindende den vrede met Spanje te verbreken, en dit gezamenlijk den oorlog aan te doen. Kwam het zoover, dan ware 't tevens wenschelijk, meende de Prins, dat men onder de hand ook eenige geestelijken zond, om de Roomsch-katholieken te bewerken, opdat zij niet in verzet kwamen en zich voor Spanje verklaarden. Ten slotte, als om de kroon op al dit fraais te zetten, moest de man nog onderzoeken, of men, tegen behoorlijke rente, den Prins niet een som van zoo mogelijk 800,000 florijnen, op zijn Prinsdom Oranje zou willen leenen [1]. Een maand of wat later schreef de Prins aan Mazarin, hoe hij wel al dien «schelmen», die den vrede hadden doorgedreven, den nek zou willen breken, en geen oogenblik verloren zou laten gaan hun bederf te beramen; doch dat de Cardinaal de kaart van 't land wel genoeg zou kennen, om te bezeffen, hoe sluw men daarbij te werk moest gaan; dat hij hem in vertrouwen meêdeelde, maar luttel personen te hebben op wie hij rekenen kon, en velen door den Spanjaard gewonnen hem vuig ver-

[1] *Archives*, t. pl. p. 299, 88.

laten hadden. Hij moest dan ook dien brief verscheuren zoodra hij gelezen was, daar het hem van te meer gewicht scheen, er niet als schrijver van bekend te staan, als hij er tevens in meêdeelde, wat hem omtrent de krijgsplannen der Spanjaards tegen Bergen en Duinkerken ter ooren was gekomen. Zelfs zijn secretarissen mochten niet weten wat hij schreef, en zond hij daarom een geheim cijfer, waarmeê men hem antwoorden en het antwoord onderschrijven kon, even als hij zelf ook slechts met een cijfer onderteekende. Den zeeuwschen vice-admiraal Jan Evertsen wees hij als de in alle opzichten vertrouwde en voor Frankrijk gunstig gestemde persoon aan, door wiens bemiddeling men hem brieven kon doen geworden [1].

Inmiddels was de door Spanje naar den Haag afgevaardigde gezant, de geslepen Antonie Brun, daar aangekomen, en wist van zijne zijde niet minder, en met beter gevolg, de goede gunst der Staten te winnen, dan Brasset het voor Frankrijk beproefde. Deze toonde er zich niet weinig verstoord over. «Het trojaansche paard is dan nu binnen», schreef hij na Brun's aankomst in Juny, «en daar het juist Sint Jan was, wat die van onzen godsdienst met vreugdevuren vieren, geve God, dat er geen andere, meer verderfelijk, door ontstoken worden, en beware Hij dezen Staat voor 't ongeluk, dat hem bedreigt door een te groot vertrouwen in een verzoenden vijand». Vooral was het hem zeer tegen de borst, dat Brun's plechtige ontvangst geheel overeenkomstig die van Frankrijk had plaats gehad; zijn stoet, zijn geloofsbrief, zijn aanspraak, zijn betiteling der Staten — alles op zijn Fransch. 's Man's gefleem was overdadig, en rijk aan gezwollen uitdrukkingen, als: Soeverein, onafhankelijk, bloeyend, hoogmogende, enz. Tot zijn spijt moest hij echter op den duur betuigen, dat hij hem in Holland, ondanks al zijn bemoeyingen, steeds veld winnen zag, en er hem met 't eind van 't jaar zoo «machtig» moest noemen, dat hij er alles weêr te niet deed, wat hij zelf bij de andere gewesten had weten te verkrijgen [2]. Zoo bleven beiden steeds om den voorrang kampen, en zochten, door hun invloed op de binnenlandsche aangelegenheden te doen gelden, die van hun beide oorlogvoerende landen om 't zeerst te bevorderen.

Leidde de staatkundige verhouding tot Frankrijk tot velerlei verwikkeling, deze werd met name voor den Prins aanmerkelijk vergroot door die tot Groot-Brittanje, bij den toestand, waarin dat rijk in deze jaren verkeerde, en de persoonlijke betrekking, waarin hij, door zijn huwelijk met 's Konings oudste dochter, tot 's Konings zwaarbeproefd Huis stond. Dit laatste ging hem nauw aan 't hart, en onder zijne droombeelden behoorde 't, om het in dat koninklijk gezag te helpen herstellen, dat thans reeds zoo wankel stond, en na luttel maanden geheel zou gefnuikt worden. Geldelijk hadden

[1] *Archives*, t. pl. p. 315.
[2] Aldaar, p. 331.

ANTONY BRUN,

GEZANT VAN SPANJE.

J. F. C. Reckleben sculp.

zoowel zijn vader, als hij, daar veel aan ten offer gebracht; doch ook — had het aan hem gelegen — zou hij van Staatswegen gaarne alles hebben bijgedragen, om dat te verwezenlijken. Met leede oogen hadden hij en wie met hem instemden 't moeten aanzien, hoe nu reeds sedert vijf of zes jaar Strickland, als gezant van 't met den Koning overhoop liggende Parlement, in den Haag verbleef, en al zocht men er zooveel doenlijk de onzijdigheid tegenover dat en den Koning te bewaren, hem toch, zij 't dan ook minder plechtstatig, gehoor verleende, en van zijne opmerkingen kennis nam. Het zou echter nog veel erger komen. De Koning was de gevangene van 't Parlement en 't leger geworden; zijn oudste zoon, Karel, Prins van Wallis, met de Koningin, zijne moeder, naar Frankrijk uitgeweken; de tweede, Jacob, hertog van York, voortvluchtig met eenige schepen naar Hellevoetsluis gekomen, waar hem een paar afgevaardigden der algemeene Staten gingen begroeten, doch zijn komst anders met weinig vreugd vernamen. Zijn broeder, door den Prins van die komst onderricht, spoedde zich — in July 1648 — nu ook uit Parijs naar den Haag, waar hem de algemeene Staten, tegen den zin van die van Holland, hun diensten aanboden. Hij begaf zich bij zijn broeder op de schepen, en stak weldra met deze in zee, van zins zoo mogelijk iets tot bevrijding zijns vaders te beproeven. Al spoedig echter zag men hem onverrichter zake terugkeeren en te Goeree binnenloopen, vanwaar hij met zijn broeder naar den Haag trok. Een vloot van 't Parlement, een kleine twintig schepen sterk, onder den admiraal Warwick, kwam nu de zijne, in 't laatst van September, voor den mond der Maas bestoken; 't geen beide broeders in aller ijl uit den Haag weêr zeewaarts deed spoeden. De Staten haastten zich een drietal hunner leden naar beide vloten af te vaardigen, ten einde ze tegen alle vijandelijke handelingen in hunne wateren te waarschuwen, en tevens bij de Admiraliteiten om de beschikbare schepen aan te houden, die zich tusschen beide vloten zouden stellen. Te vergeefs was Warwicks aandrang, gelijk die van Strickland, om den schepen der Prinsen — als oproerlingen — hun toevlucht tot de hollandsche havens te ontzeggen; de Staten handhaafden hun onzijdigheid, en 's Konings neef, Prins Robert of Ruprecht van de Palts, die zich mede bij de schepen bevond, trok deze ter haven van Hellevoet binnen, waar hij een batterij en wachthuis opwierp [1]. Warwick, langer marren moede, en weinig belust zich gewelddadig te verzetten, ging toen, in 't begin van November, weêr onder zeil naar den Teems, na zijne schepen met een zes- of zevental van die der weêrpartij te hebben zien vermeerderen. De veertien overige lichtten nu, onder Prins Robert, weldra mede het anker, terwijl York naar Frankrijk vertrok, en Wallis zich nog eenigen tijd in den Haag bleef ophouden. Hoe genegen intusschen geen der beide partijen te krenken, verder dan dat begeerden de Staten natuurlijk niet te gaan, en sloegen dus,

[1] Zie het *Memoriael*, in de *Gedenkschriften van Jhr. A. van der Capellen*, enz. II. bl. 247.

met hoeveel deernis voor 's Konings lot bewogen, het dringend verzoek van den Prins zijn schoonzoon af, hem tegenover zijn weêrbarstige onderdanen te steunen. Wat het koninklijk-fransche bewind in den staat der engelsche zaken verontrustte, de toenemende kans er een gemeenebest de plaats van 't koningschap te zien vervangen; omdat — als Mazarin's lastbrief aan den gezant Bellièvre 't reeds vóór drie jaar had uitgedrukt [1] — «zulk een gemeenebest machtiger zou zijn dan 't machtigste koninkrijk, en wanneer het nederlandsche zich dan met het engelsche vereenigde, beider macht ter zee onweêrstaanbaar zou wezen; daargelaten nog het slechte voorbeeld, door een welgeslaagden opstand tegen 't koninklijk gezag, aan andere landen gegeven»; — dat moest in de Vereenigde Gewesten eerder tot een tegenovergestelde beschouwing leiden, en deed dit dan bij dat van Holland ook in de eerste plaats. Eerst toen, in de volgende Januarymaand, koning Karel, van zijn kerkerslot op 't eiland Wight — Hurstcastle — naar dat van Windsor, en vervolgens naar zijn paleis van Whitehall was overgebracht, en zijn pleit voor de door 't Lagerhuis gestelde rechters was aangevangen, aarzelden zij niet, aan het dringend verzoek om hun tusschenkomst, hen bij plechtig gehoor, den 23en der maand, door zijn oudsten zoon gedaan, in zoover te voldoen, dat zij hun thans in den Haag vertoevenden gezant bij 't britsche Hof, Joachimi, en den Heer van Heemstede, Adriaan Pauw, in buitengewoon gezantschap naar Londen afvaardigden, om daar een beroep op de menschlievendheid van 's Konings tegenstanders te doen. Bij de hartstochtelijke opgewondenheid der gemoederen kon zich gener bescheiden stem evenwel moeilijk ook maar het minste goed gevolg voorspellen. Den 8en February bij 't Hoogerhuis in gehoor ontvangen, werd hun daar wel een beraadslaging over hun voorstel met het Lagerhuis toegezegd, doch zagen zij zich door dit met een uitstel, uit gebrek aan tijd, beantwoord, dat door de sluwberaamde omstandigheden zelf tot een noodlottig afstel worden moest. Reeds den eerstvolgenden dag toch zouden, naar Vondel's uitdrukking:

> Der Engelandren tongen lekken
> Huns Vaders strot,
> En toonen 's Konings hoofd in 't bekken,

nadat hun «moordbijl» hem «hals en kroon» doorklonken had. Een staatkundige dwaling veel meer nog dan een misdrijf, daar zij den man, tegen wien men de meest billijke grieven kon aanvoeren, van een misdadiger tot een martelaar maakte, en hem gelegenheid schonk, al den vorstenadel zijner natuur en verstandelijke beschaving, tot beschaming zijner vijanden, verrukking zijner vrienden, en de onbevooroordeelde hulde aller deelnemenden van vroeger en later tijd, ten toon te sprei-

---

[1] Zie Ranke's *Englische Geschichte, vornehmlich im 16en und 17en Jahrhundert,* III. S. 172.

den [1]. Al de leemten en tekortkomingen van zijn bewind, zijn trouwelooze, verraderlijke houding werden op den achtergrond gedrongen en uit het oog verloren voor den schrikwekkenden indruk van zijn zoo edelaardig onderganen dood op 't schavot, en het schijnbaar met hem ten grave gedaalde koningschap zou nu maar al te spoedig slechts tijdelijk onderdrukt blijken, zoo lang de krachtige vuist het roer van staat zou voeren, die daar thans aan geslagen worden zou.

Voor 't oogenblik intusschen was aan den ouden staat van zaken niet slechts daadwerkelijk een einde gemaakt, maar werd ook, luttel dagen na 's Konings onthoofding, het door hem bekleede staatsambt, als onnut en bezwaarlijk niet alleen, maar ook voor de vrijheid, veiligheid, en 't openbaar belang verderfelijk, afgeschaft, nadat reeds den vorigen dag een eind was gemaakt aan 't Hoogerhuis, dat tegenover den Koning de zienswijs van 't Lagerhuis weêrstreefd had. Dit laatste alleen bleef dus in naam aan 't bewind, doch kreeg een Staatsraad nevens zich, met de zorg belast, het herstel van 't koningschap te weêrstaan, de binnenlandsche rust te handhaven, een goede verstandhouding met de uitheemsche mogendheden te bewerkstelligen, en de belangen van handel en scheepvaart te bevorderen. Een lijst van verraders en vijanden van 't jonggeboren Gemeenebest — met de namen van 's Konings beide oudste zonen aan de spits — werd opgemaakt, en de wapenen voorts in de eerste plaats tegen 't nog onbedwongen Ierland gekeerd, dat weldra voor de ijzeren wilskracht en meêdooglooze maatregelen bezweek, waarmeê de Lord-generaal van 't leger, Olivier Cromwell, het op 't voetspoor der oudjoodsche verdelgers van Kanaän, onderdrukte en herschiep. Wat de nederlandsche gewesten betrof, in 't begin van Mei 1649 werd, als nieuwe Rezident, de geboren Enkhuizenaar Izaäk Doreslaar naar den Haag afgevaardigd, die, in 's Konings rechtzaak gemengd, zich den haat der tegenpartij in dubbele mate op den hals had gehaald, en daardoor al aanstonds de schoonste gelegenheid zou geven, van haar verholen werkzaamheid buitenslands, gelijk van haar weinige vergevensgezindheid te doen blijken. Den dertienden der maand zat hij in zijn herberg — de Zwaan — aan den avonddisch, toen een dozijn gewapende personen, met vermomd gelaat, binnendrongen, en, de overige gasten sparende, hem overhoop staken[2]; slechts een der mede-aanzittenden, in 't eerste oogenblik voor hem-zelf aangezien, kreeg een houw over 't hoofd, die hem vrij ernstig wondde. Hoewel het Hof van Holland zich

---

[1] Zie de juiste opmerkingen van Macaulay in zijne *History of England*, enz. vol. I. ch. 1. p. 125.

[2] "Men heeft" — gelijk er in overeenstemming met 's mans vuige moorders gerijmd werd —
"te Londen geen Enkhuizer meer van nooden,
(Doch) zulk een docter is gansch noodig voor de Hel".

Ook in 't vorige jaar was D. reeds, als Parlements-agent in den Haag geweest, en had — gelijk Cromwell in Dec. 1648 naar Cambridge schreef — in 't algemeen "done service unto the Parliament from the beginning of these wars, and been constanstly employed by the Parliament in many weighty affairs". Zie de uitgave zijner *Letters and Speeches with elucidations by Thomas Carlyle*, II, p. 101.

onmiddelijk aan de zaak liet gelegen liggen, en den volgenden dag een belooning van duizend gulden toezei aan ieder, die eenige aanwijzing omtrent de daders kon doen, bleven dezen — op den naam eens enkelen, zekeren Whitford, na — onbekend, en alleen het gegrond vermoeden bestaan, dat er eenige uitgeweken Schotten onder waren. De gezant der Staten, Joachimi, had werks genoeg, zijn heeren en meesters bij 't Parlement te verantwoorden, te meer, dewijl men, met uitzondering van Holland, hier nog weinig genegen bleek, de nieuwe britsche orde van zaken openlijk te erkennen. Men bleef zelfs steeds weigerachtig den Parlements-afgevaardigde Strickland van wege de algemeene Staten in plechtig gehoor te ontvangen, niettegenstaande die van Holland er in 't laatst van September met de schriftelijke betuiging op aandrongen, dat zij de overige Gewesten verantwoordelijk stelden voor de onheilen, uit die weigering van de britsche regeering wellicht te wachten. Strickland intusschen gaf van zijne zijde dier regeering de gulle verzekering, dat haar meer aan de vriendschappelijke houding van Holland alleen gelegen moest zijn, dan aan die der andere Gewesten samen, en zij zich dus niet te veel om de minder toeschietelijke handelwijs van dezen bekreunen moest.

Den Prins van Wallis waren de algemeene Staten, na zijn vaders dood, hun rouwbeklag gaan doen, en met zijn eigen verhoopte komst tot den troon gaan gelukwenschen; die van Holland hadden 't, bij monde van den Raadpensionaris Cats, bij dat rouwbeklag gelaten en van zijn troonsopvolging niet gerept. Van 't gezantschap, dat de algemeene Staten in zijn geheel terug wilden roepen, werd, op aandrang van Holland, alleen Pauw terug ontboden, terwijl Joachimi bleef, daar de handelsbelangen geen vijandige houding tegenover het nieuwe bewind veroorloofden [1]. Men had het daarom den Haagschen predikanten ook vrij euvel geduid, dat zij, van hunne zijde, tot den uitgeweken Prins een aanspraak gericht hadden, waarin zij op heftigen toon tegen zijn vaders moorders waren uitgevaren. Te vergeefs was ook zijn eigen poging bij de Staten geweest, de verbonden, vroeger met dien vader aangegaan, met hem-zelf vernieuwd te krijgen; zijn aanzoek daartoe was onbeantwoord gebleven. Zijn verblijf in den Haag, dat hem onder deze omstandigheden minder noodig of welkom scheen, verwisselde hij tegen den zomer met dat op 't eiland Jernsey, waar hij het verder beloop der engelsche zaken verbeidde. Intusschen bleef hier te lande, eerst te Utrecht, daarna in den Haag, steeds het middelpunt der britsche koningsgezinden gevestigd, van waaruit zij met hunne geestverwanten in 't koningmoordende vaderland samenspanden.

Nergens zeker moest men meer reden hebben over het eindigen van 't vernielende

[1] "Le génie prédominant de cest estast (est) marchand", als Brasset in 1650 aan Mazarin schreef, *Archives*. pl. t. 360.

IZAAK DORESLAAR.

C. L. van Kesteren sculp.

krijgsgeweld te juichen, dan in het dertig jaar aaneen zoo fel geteisterde Duitschland, en geen wonder dus, dat men het alom van trommel- en trompetgeschal, klokgeluî en kerkmuziek, vreugdevuren en vlaggezwier hoorde en zag weêrgalmen en blinken, als de lustige «munstersche Postiljon» het rondbazuinde:

Er war mit der Trommeten Schall
Und der Heerpaucken überall
Mit Jauchzen auszgekündet.

In allen Kirchen insgemein
Mit Freuden that man singen;
Das *Te Deum laudamus* fein,
Es thet daselbst erklingen;
Der Büchsen Knall, der Glocken Ton
Hört man den gantzen Tage schon
Mit grossem Jubilieren.

Auff Thürn hat man die Fahnen gsteckt
Alsz rechte Friedenszeichen,
Viel Freudenfeur auch angesteckt,
Also daz nie deszgleichen
Grösser Freud mit Verwunderung
Auszsprechen köndt wenschliche Zung
Bey Jungen und bey Alten.

Ihr Unterthanen euch erfreut
Mit ewrem Hauszgesinde
— — — — — — — — — — —
Ihr werdet haben Ruh und Rast,
Befreiet sein vom Kriegeslast
Und sicherlichen leben [1].

Intusschen ging die vrede tevens voor het duitsche rijk met een aanmerkelijke wijziging van zijn innerlijke verhouding en toestanden gepaard, die op de volgende geschiedenis, ook in zijn betrekking tot het buitenland, van belangrijken invloed was. De macht van den duitschen Keizer, als vertegenwoordiger der Rijkseenheid, raakte er geheel meê ten einde, en verbrokkeling van belangen der keur- en andere duitsche vorsten, gelijk der zijne trad, kennelijker dan immer te voren, voor die eenheid in de plaats. De sedert 1637 in de oostersche erflanden bewindvoerende Ferdinand III had al zijn inspanning noodig, die erflanden tegen uitheemsche vijanden — Zweden, Frankrijk, den Turk — te beschermen, doch zich bij zijn allesins verklaarbaar verlangen naar

[1] Zie de *Münsterischer Postilion* d. i. Wahrhafftige neue Zeitung von dem langgewünschten Frieden in Teutschland, gedruckt zu Hohen-Embs, 1649, in *Die Lieder des* 30*jäherigen Krieges* u. s. w. Basel, 1858, S. 266.

vrede, te vergeefs met den waan gevleid, bij de onderhandelingen omtrent dezen, uit naam van 't gansche Rijk — welks Keizer hij heette — te spreken. Ook de overige Vorsten en Rijksstenden wenschten daarbij in hun eigen belang het woord te voeren. Onder dezen was er geen, die zich meer door persoonlijke beweegredenen leiden liet, dan de Keurvorst van Beyeren, die, om van zijn keurvorstelijken titel verzekerd te blijven, en den onroomschen invloed in Duitschland niet te zeer door de zweedsche wapenen te zien stijven, met Frankrijk ondershands briefwisselde, en het den Elzas beloofde in handen te spelen, zonder dat hij daarom toch, waar 't pas gaf, van zijn verbinding met den duitschen Keizer afliet [1]. Die Keizer-zelf zag zich verplicht, tegen zijn zin en bedoeling, met Frankrijk vrede te sluiten, zonder dien tusschen Spanje en Frankrijk tot stand te brengen, en onder uitdrukkelijk beding, zich in den nog voortdurenden oorlog tusschen beide landen niet te moeyen.

Was de Keizer een afnemende mogendheid in het duitsche Statenstelsel, een zijner Keurvorsten, Frederik Willem van Brandenburg, begon daarentegen van dezen tijd af den grondslag tot de macht te leggen, die twee eeuwen later het duitsche zwartepunt van 't Zuidoosten naar 't Noorden verplaatsen, en Berlijn in plaats van Weenen, tot hoofdstad van 't Keizerrijk maken zou. Wat Vondel in 1646, in zijn «Kleefsche Hofzwaan», dien Keurvorst, bij zijn huwelijk met Frederik Hendriks twintigjarige dochter, de naar geest en gemoed gelijkelijk begaafde Louize Henriëtte, had toegewenscht:

Scheppe 't heilig Rijk, de bodem van Germanje,
Veel heils uit Brandenburg; —

de eerste voorbereidselen daartoe, de eerste toebereidselen om dat te verwezenlijken, zouden in deze dagen bewerkstelligd worden door het jonge Staatshoofd, dat men in later tijd te recht den naam van den «Grooten Keurvorst» geven zou, en van welken men reeds thans te Weenen getuigde, «dat de Keurvorst van Brandenburg, na den Keizer, in land en luiden de grootste en aanzienlijkste Heer in 't Rijk was, en een groot verlangen had nog grooter te worden» [2]. In 1640 was hij, nauw twintig jaren oud, zijn nietsbeduidenden vader opgevolgd, na zijn jeugd, tot zijn voordeel, grootendeels ver van hem gesleten, en van 1634 tot 1638 in de Vereenigde Gewesten, eerst aan de hoogeschool te Leiden, toen te Arnhem en in 't leger voor Schenkenschans, daarop in den Haag te hebben doorgebracht. Het wufte leven der haagsche hofjeugd had hem niet aangetrokken, en weldra zijn toevlucht in 't leger van zijn aanstaanden schoonvader in Brabant doen zoeken, doch zijn verblijf in deze gewesten hem een schat van weldadige indrukken gegeven, met welke hij in 't bestuur zijner staten

[1] Zie Ranke's *Französische Geschichte vornehmlich im 16en und 17en Jahrhundert*, III. S. 35. v. 37.
[2] Zie Dr. W. Pierson, *Der grosse Kurfürst*, Berlin, 1873, S. 44.

later zijn voordeel kon doen, door zijn edelaardige vrouw van hare zijde in zijn kloeke streven geschraagd. Den hervormden godsdienst met hart en ziel toegedaan, zocht hij in dezen — naar de begrippen der eeuw — den zedelijken steun voor zijn staatswezen, en trok daarin ééne lijn met het Gemeenebest, dat hem zijn huisvrouw geschonken had, doch was tevens tegenover zijn luthersche onderdanen met een verdraagzaamheid bezield, door de Lutheranen zelf niet altoos in acht genomen, noch met een uitsluitenden geloofszin anders bestaanbaar. Door hem was dan ook de bepaling doorgedreven, dat voor evangelischen en lutherschen overal in 't Rijk dezelfde wetten golden. Naar de Vredesbepalingen van Munster bestonden zijne landen, behalve uit de Mark Brandenburg en het Hertogdom Pruisen — met Koningsbergen tot hoofdstad, en voor 't welk hij den Poolschen Koning, als leenheer, huldigen moest — uit het Hertogdom Kleef met de graafschappen Mark en Ravensburg, uit de Kleef-Guliksche nalatenschap zijn vader in 1614 toebedeeld, waar echter de Vereenigde Gewesten, als pand voor dien vader verstrekte gelden, nog de vestingen Wezel, Rees, enz. bleven bezetten; het hertogdom Achter-Pommeren, dat hij echter eerst in 1653 geheel in handen kreeg, terwijl daarentegen het belangrijke Voor-Pommeren met het eiland Rügen aan Zweden bleef; en de hem, tot schadeloosstelling daarvoor verleende, aloude, doch nu verwereldlijkte bisdommen Kamin, Halberstadt, Minden, en Maagdeburg. Een zeer verbrokkeld rijksbewind, en bij al zijn uitgestrektheid nog verre van de welgesloten afronding en uitbreiding, er in later eeuw allengs aan verschaft. Met alle macht en zooveel zijn maar al te beperkte geldmiddelen het hem maar veroorloofden, legde hij zich echter, in dat verbrokkelde gebied van zoo verschillenden landaard, op eenheid van krijgs- en geldbeheer en een even ordelijk als krachtig rijksbewind toe, beurde er den door den oorlog te gronde gerichten landbouw op, bevorderde nijverheid en handel, riep een geregeld postwezen in leven, zonder zich om de elders door anderen genoten voorrechten te bekreunen, stond het onderwijs, ook door 't stichten eener onroomsche universiteit te Duisburg (in 1655), tegenover 't Jezuïten-collegië te Dusseldorp, voor, en vormde zich in zijn nog schamele hoofdstad aan de Spree, een door den luister van zijn verblijf en de weelde der kunst, naar den hollandschen smaak ingerichte hofstad, terwijl zijne vrouw 't nabijgelegen Bötzow tot haar park van Oraniënburg herschiep, waar zij den hollandschen en frieschen land- en tuinbouw in zwang bracht.

Had de nederlandsche Republiek zoo in haar kleefschen buurman van Brandenburg een Vorst, die in haar onroomsche geloofsrichting eenstemmig met haar gezind was, in den Paltsgraaf Filips van Nieuwburg, die met hem in het Kleef-Guliksche erfgoed gedeeld had, en wien het overige daarvan was toegekend, vond zij daarentegen een haar sedert dien tijd — in welken zij zijn mededinger had voorgetrokken — ongunstig gezind katholiek staatshoofd, te vijandiger nog gestemd, als zij weigerde hare bezetting uit het in Brabant gelegen, guliksche Ravestein te nemen. Te vergeefs dat

hij daartoe, na 't sluiten van den vrede bij de algemeene Staten had aangeklopt. Een gelijke weigering hadden die Staten den aartsbisschop van Keulen, Ferdinand van Beyeren, die tevens bisschop van Luik en Munster, Paderborn en Hildesheim was, op zijn aanzoek gegeven, hunne manschappen uit zijne vesting van Rijnberk te lichten; gelijk zij evenmin hun ooren verkozen te leenen aan zijn verlangen, dat hun krijgshoofd te Maastricht, hem, als bisschop van Luik, die er nu de heerlijkheid met hen deelde, den eed van trouw zou zweren, zooals dat vroeger had plaats gehad. Als bisschop van Munster hadden zij 't sedert jaren over een paar zaken met hem te kwaad, die wel onder hem zelf, in de beroeringen van den tijd en door de bepalingen van den vrede, tot vereffening gekomen schenen, of dat weldra zouden doen, doch zijn krijgshaften opvolger — hij zelf kwam in Sept. 1649 te overlijden — een maar al te welkome gelegenheid boden, om nieuwe verwikkeling te zoeken en het oorlogszwaard ter hand te nemen. Zij golden de heerlijkheid Borculo met het ambt Lichtenvoorde, en het slot Bevergern. Op beide eerste had Munster, als zijn erkend leen, na 't afsterven van 't mannelijk oir der heeren van Bronckhorst, in 1553, aanspraak gemaakt, terwijl vrouwelijkerzijds de Graaf van Limburg-Stirum als erfelijk Heer was opgekomen. De zaak was voor 't Leengericht te Munster en 't Rijkskamergezicht te Spiers en voor 't Hof van Gelderland geweest, en door beide eerste ten voordeele van 't Bisdom, door het tweede in 1615 ten gunste van den Graaf beslist, Van wegen de Staten waren daarop Borculo en Lichtenvoorde gewapenderhand genomen, en Stirum in beider bezit gesteld, terwijl hem tevens een geldelijke schadevergoeding van meer dan een half miljoen guldens werd toegekend. Deze werd echter evenmin betaald, als zich Munster, ofschoon nu daadwerkelijk sedert een veertig jaar van 't bezit vervreemd, bij het geldersche vonnis neêrleî, maar in July 1642 een nieuwe beslissing van 't Rijkskamergezicht had uitgelokt, die 't nogmaals in 't gelijk stelde. Intusschen waren in 't vorige jaar, tengevolge der wanbetaling, alle domeinrechten van den bisschop op Borculo, zonder wettige weêrspraak zijnerzijds, «by brandende keersen» verkocht, en de zaak daarbij voorloopig gebleven [1]. Het slot van Bevergern was in 1643 door de zweedsche wapenen veroverd, en aan Frederik Hendrik, als Graaf van Lingen, in handen gesteld, na wiens dood het natuurlijk aan zijn zoon gekomen was. Een der artikelen van het vredesverdrag tusschen Spanje en de Staten had deze beschikking sedert uitdrukkelijk goedgekeurd. In 't volgende jaar intusschen stelde bisschop Ferdinand een poging in 't werk, voor geld en goede woorden niet alleen 't slot terug te erlangen, maar ook Lingen aan Munster te brengen. Hij vaardigde daartoe den Domdeken Mallinckrodt en Dr. Rottendorf af, en de Prins betoonde zich, in zijn geldeloozen toestand, genegen genoeg het oor aan zijne voorslagen te leenen, tot men hem op het min oorbare van

[1] Zie de uitvoerige uiteenzetting in het eerste hoofdstuk van Mr. Fl. der Kinderen's proefschrift over *De nederlandsche Republiek en Munster*, 1650—1666, Leiden, 1871.

zulk een handeling, betrekkelijk Lingen vooral, wees, welks predikanten zich daarbij niet weinig bevreesd toonden, hun onroomschen heer tegen een bisschoppelijken meester in te ruilen. Hoewel dan ook de bisschoppelijke bemiddelaars hun best deden in Amsterdam geld op te nemen, om zich den beraamden koopprijs te verschaffen, kwam van den verkoop van Lingen niets, en bleef de zaak van Bevergern nog hangende, om eerst tien jaar later — als wij zien zullen — tot een bevredigend einde te geraken, na inmiddels, onder 's bisschops opvolger, tot wapengeweld zijnerzijds geleid te hebben [1]. In 't zelfde jaar als deze geldelijke onderhandelingen over Bevergern gevoerd werden, kregen de Staten een nieuwe aanleiding tot onmin met bisschop Ferdinand, door de machtiging, die hij zich had laten geven, den Graaf van Oldenburg in zijn Wezertol te bevestigen; de heffing van deze werd toch een zoo belangrijk geldelijk bezwaar voor den nederlandschen handel geacht, dat men er den Graaf buiten den Vrede voor had willen houden, en hem alleen ter wille van Spanje toegelaten had. De verhouding tot Bremen, het handelsverkeer waarmeê hoofdzakelijk door dien tol belemmerd werd, was trouwens, even als die tot de beide andere overgebleven Hanzesteden, Lubeck en Hamburg, van zeer wisselvalligen aard, naarmate het haar plaatselijke belangen meêbrachten; waar zij toch kans zagen zochten zij, tot haar eigen baat en voordeel, dat van de nederlandsche zeevaart en handel in de Noord- en Oostzee tegen te werken. Van weêrskanten hield men er intusschen rezidenten op na, die voor 't nakomen der letter van de laatstelijk in 1646 hernieuwde verdragen zooveel doenlijk zochten te waken.

Geen wonder, dat bij 't baatziek streven der Hanze-steden, de Staten minder vertrouwen stelden in 't geen ze hen ten opzichte hunner staatkundige gedragslijn in de Skandinavische zaken, hunne verhouding tot de beide rijken van Zweden en Denemarken, rieden, gelijk zij daar juist in dezen tijd gelegenheid toe kregen. Zweden was, sedert de dagen van Koning Gustaaf Adolf en zijne inmenging in den duitschen godsdienstoorlog, ook na 's Konings vroegen dood, onder leiding van den doortastenden Axel Oxenstierna, den tijd van zijn grootsten invloed en uitbreiding ingegaan, en streefde zich voortdurend als beheerscher der Oostzeestranden van duitsche en noordsche zij erkend te zien en te handhaven. Door den vrede te Brömsebro in Aug. 1645 met Denemarken gesloten, had het den vrijdom van alle Sonttollen en het bezit van Gothland en Œsel verworven, en nu gezocht in Duitschland gansch Pommeren voor goed aan zijne kroon te hechten. Oxenstierna had zelfs niet geaarzeld, de meening te uiten, dat een jeugdig vorst, als Frederik Willem van Brandenburg, reeds door de wetten der hoffelijkheid genoopt werd, de wenschen der met 8 Dec. 1644 tot Koningin ge-

[1] Aldaar, bl. 2.

rijpte jonge Kristina, op dit punt te voorkomen, en haar uit zich zelf al zijn vermeende rechten op dat land af te staan [1]. De kloeke Keurvorst echter, die buitendien zijn hart thans elders zocht te plaatsen, had volstrekt geen lust getoond, daartoe over te gaan, en was integendeel, slechts door de omstandigheden gedrongen, tot het opgeven zijner aanspraak op de westelijke helft van 't land, met weêrzin overgegaan. Zoo had Zweden zich bij den vrede te Munster, met de toekenning van Voor-pommeren tevreden moeten stellen, terwijl zijn jonge Koningin, in haar ongebreidelde persoonlijke roemzucht en eigenzinnig behaagziek streven, al haar best begon te doen, de schatkist van 't land met spilzieke hand voor haar eigen weelderige behoeften te leêgen, wat haar na weinig jaren dan ook maar al te wel gelukken zou. De zweedsche vrijdom van den Sonttol had inmiddels verschillende hollandsche koopluî met welwijs overleg genoopt, 't zij onder zweedsche namen, 't zij door zich 't zweedsche burgerrecht zelf te verschaffen, hun schepen daarin te doen deelen; wat natuurlijk tot voortdurende benadeeling van alle anderen leiden moest, die niet tot dezelfden maatregel konden of wilden besluiten. Van daar dat de hollandsche Staten, een minder eenzijdig werkend beginsel toegepast wenschende, liever op een allen gelijkelijk drukkenden uitkoop van den tol het oog gevest hielden. De schoonste gelegenheid bood zich daartoe reeds in 't begin van 1649 aan. Denemarken, dat in February van 't vorige jaar zijn grijzen Koning Kristiaan IV door den dood verloren, en den vredelievenden Frederik III tot staatshoofd erlangd had, toonde zich. bij monde van den uit Frankrijk keerenden Korfitz Ulefeld, ten zeerste genegen, tot zulk een uitkoop, op vrij aanneemlijke voorwaarden over te gaan, waarvoor het al aanstonds in Holland een gretig gehoor vond, en ook Gelder- en Friesland weldra hun bijval zag betuigen. Zeeland, Utrecht, en Overijsel daarentegen toonden zich minder met de zaak ingenomen, en meenden, dat men zich wachten moest, Zweden door een daarmeê gepaard verdedigingsverbond te ontstemmen. De drie eerstgenoemde gewesten besloten nu echter zonder deelneming der andere hun eigen gang te gaan, en in October tweederlei verdrag met Denemarken te sluiten: een verdedigingsverbond, waarbij men toezeî elkander, zoo de nood het vorderde, met 4000 man krijgsvolk of vier rijksdaalders, voor ieder van dezen 's maands, bij te staan, zonder verkorting trouwens der verbonden van weêrszij met Frankrijk, Zweden, en de Hanze-steden gemaakt; en een verdrag van uitkoop, waarbij alle schepen en goederen, van hier door de Sont gevoerd, tolvrij verklaard werden, mits de schippers hun zeebrieven en pond-ceêlen vertoonden. Verder zouden ook de Staten, zonder er den deenschen Koning vooraf van kennis te geven, vijf oorlogschepen door de Sont mogen doen varen; en een gansche vloot, mits zij hem dat drie weken te voren lieten aanzeggen, en het slot van Kronenburg, bij Elseneur,

[1] Zie Ranke, *Genesis des preussischen Staates*, S. 232.

met twee schoten en het strijken van het topzeil der groote mast begroetten. Voor 't genot van dien vrijdom zouden de Staten den Koning jaarlijks vierdhalfhonderdduizend hollandsche guldens betalen, en hem vooraf op rekening achtdhalfhonderdduizend uitkeeren, waartegen, 15 jaar aaneen, jaarlijks een halve ton der uitkoopgelden zou ingehouden worden. Ulefeld ging daarop naar Denemarken terug, en werd, na korten tijd, door een ander Deensch agent — Kristiaan Roch — vervangen, die met de uitwisseling der verdragen belast was, zoodra ze door de Staten bekrachtigd zouden zijn. Zeeland toonde zich daartoe wat het verbond van verdediging aanging niet ongenegen, doch aarzelde omtrent dat van den uitkoop, waarin het niet dan op zekere voorwaarden van ondersteuning der Westindische Maatschappij in Brazilië wilde overgaan. Intusschen had Zweden, op die vriendschappelijke verbintenis met Denemarken naijverig, en voor nadeel van zijn onderdanen uit den uitkoop bevreesd, zijn rezident in den Haag, Pieter Spiering, last gegeven, hare totstandkoming zooveel mogelijk tegen te werken, en was deze daartoe reeds in September de noodige stappen begonnen te doen. Ook zijn opvolger, in 't volgende voorjaar, Laurens Kanterstein, en de in 't najaar daaraan overgekomen Harold Apelbôm lieten er zich krachtig tegen uit, en zochten beide verdragen, als tegen die met Zweden indruischende, tegen te houden. In gelijken zin lieten zich nu ook de Hanze-steden uit, en trachtten beider bekrachtiging ernstig te ontraden. De Staten evenwel vonden geen reden, naar hun bevooroordeelde raadgeving te luisteren. Zij begrepen integendeel beter te doen, en Zwedens heerschzieke neigingen in de Oostzee in haar eenzijdig streven niet beter te kunnen temperen, het staatkundig evenwicht in 't Noorden niet geschikter te kunnen handhaven, dan door hunnerzijds Denemarken wat te bevoordeelen en in zijn zelfstandig bestaan te schragen. Zooveel intusschen werd door de voortdurende tegenwerking in dezen teweeggebracht, dat de zaak nog eenige maanden slepende bleef, en, terwijl de nederlandsche schepen inmiddels bij voorraad reeds tolvrij door de Sont stevenden, eerst in April 1651 de bekrachtiging bewerkstelligd werd, al zou dan ook het verdrag van uitkoop — als blijken zal — maar al te kort van duur wezen.

Hoewel Zijne Tsaarsche Majesteit, de Grootvorst van Moscoviën — gelijk, naar zijne hoofd- en hofstad Moscou, Rusland veelal genoemd werd — de nauw achtienjarige Alexis, bij zijne komst tot den troon, in den zomer van 1645, zich door een plechtig en talrijk gezantschap bij de algemeene Staten in den Haag had aangemeld, was echter de bejegening der nederlandsche koopvaarders in zijn Rijk, en de bemoeilijking van hun handel, door toedoen zijner bewindvoerders te Archangel en in de verdere landschappen, van minder vriendschappelijken aard. Het tolgeld werd van twee op zes ten honderd gebracht, de slechte betalers onaangetast gelaten, de aan den Tsaar en zijn Hof zelf geleverde goederen onbetaald, de afreis naar 't vaderland zoo

voor koopluî als hunne kinderen belemmerd, de naar Holland of van daar verzonden brieven geopend en hun bezorging verwaarloosd, de godsdienstoefening verboden, zonder dat de klachten daaromtrent tot den in 't Kremlin te Moscou verblijvenden Tsaar doordrongen of gehoor bij hem vonden. Een en ander had dus dringend noodig gemaakt er dezerzijds een gevolmachtigde te zenden, om verbetering in dien stand van zaken te brengen. In 1647 had zich de amsterdamsche burgemeester Albert Coenraadsz. Burgh welwillend met die taak belast, was over Reval naar Novogorod gekomen, doch daar ziek geworden, en den 24sten Dec. overleden. Zijn 24jarige zoon Coenraad was toen echter in zijne plaats getreden, naar Moscou getrokken, en daar met de gewone plechtigheid ontvangen en in het groote Hof der gezanten gehuisvest. De onderhandelingen hadden daarop tot July 1648 aangehouden, en het afscheidsgehoor greep den 1sten Augustus plaats. Den jongen gezant der Staten werd toen een breedvoerig en omslachtig stuk ter hand gesteld, in 't welk men zich zoo goed mogelijk over 't gebeurde te verontschuldigen zocht, en voor 't vervolg verbetering beloofde. De oostelijke mond der Dwina werd voor den handel opengesteld, doch de begeleidende oorlogschepen niet verder dan Archangel toegelaten. Vrijheid om de kinderen naar Holland ter opvoeding te zenden werd gegeven, en de aankoop van woonhuizen te Moscou, Archangel en elders toegestaan. Daarbij echter bleef het ook, en zoo kwam hij, dankbaar doch niet geheel voldaan, in December over Archangel naar Holland terug, door een paar oorlogschepen onder kapitein Cornelis Tromp en een ander begeleid. De gebeurtenissen, in 't volgende voorjaar in Engeland voorgevallen, brachten een verwijdering tusschen dit en Rusland te weeg; het verblijf in Moscoviën werd den engelschen kooplièn ontzegd, hun handels- of staalhof van bestemming veranderd en tot een gevangenis ingericht, en de vroeger door hen genoten gunst thans den hollandschen geschonken, die niet nalieten van de hun geboden gelegenheid gebruik te maken. Ook verschillende nijverheidsluî, die zich in Rusland gevestigd hadden, waren daar met voordeel werkzaam. Zij ontgonnen er mijnen, goten er ijzer, smeedden er scheepsankers, bouwden er den eersten papiermolen, richtten er een glasblazerij op en een lakenfabriek, die echter minder slaagde.

Sedert zijn handel op de Levant was toegenomen, was Holland te veel aan een heusche bejegening in de turksche wateren gelegen, dan dat het, in spijt van zijn kristelijke gebetenheid op de ongeloovige bewoners dier streken, zich van staatswegen bij hun wakkere bestrijdster aan de Adriatische zee, de Republiek van Venetië, tegen hen zou hebben aangesloten. Het fel bestookte Candia kon daarom ook niet op zijn openlijken bijstand rekenen, en de pogingen, door den Secretaris van Venetiës vertegenwoordiger te Munster in dien zin beproefd, leden schipbreuk op de daartegen indruischende belangen van den hollandschen handel. 's Lands ingezetenen lieten intusschen niet na, zich, buiten de

algemeene Staten om, persoonlijk met Venetië tegen den Turk te weren, en hem zoo mogelijk de welkome prooi van 't even belangrijke als ernstig bedreigde en deerlijk geteisterde eiland te betwisten. Venetië's aanbod, om bij de vredesonderhandeling met Spanje als bemiddelaar voor Nederland op te treden, werd, als overtollig, van de hand gewezen, en de vrede zonder zijn noodelooze inmenging gesloten. De nederlandsche Consul te Venetië deed dat heugelijke feit aan de Republiek kond, en deze liet van hare zijde niet na, hare nederlandsche zuster daarmeê geluk te wenschen, doch zag zich in haar hoop teleur stellen, daardoor wellicht eenigen kans op bijstand van den Staat tegen de turksche wapenen te erlangen. De nederlandsche belangen brachten thans minder nog dan vroeger een wijziging der zienswijs op dit punt meê. Bij deze verdeeldheid van belangen werd ook de weêrzijdsche verhouding flauwer, en de staatkundige betrekking steeds minder. Slechts bleven 's Lands inwoners voortgaan, van hun persoonlijke belangstelling in den krijg, tegen den «aartsvijand van 't Kristendom» zoo onverdroten gevoerd, te doen blijken, en namen op den duur gewapende koopvaarders van hier, door zich bij de venetiaansche zeemacht aan te sluiten, in dien strijd deel. In zoover, en met het oog op dezen, mocht het daarom ook, met Vondel's bezielde woorden, heeten:

De Leeuw van Holland, niet gezind
Meer kristensch bloed te storten,
Loopt met Sint-Markus Leeuw voor wind,
Den Turk zijn vleugels korten.

Met name was dit laatste in den slag het geval, door den venetiaanschen admiraal Giacomo Riva, in 't voorjaar van 1649, in de baai van Foja, ten Noorden van Smyrna, met den besten uitslag, tegen de Turken geleverd, in welken zich o. a. kapitein Herman Fonne van den hollandschen koopvaarder, onder italiaanschen naam, de *Madonna della Vigna*, zoo voortreffelijk kweet, dat hem, op voordracht van den vlootvoogd, voor de diensten in den hevigen strijd bewezen, een gouden beker vereerd werd [1]. Ook bij 't uitloopen der met krijgsvolk en levensmiddelen naar Candia stevenende turksche vloot uit de Dardanellen, had zich dezelfde Fonne reeds met de meeste wakkerheid geweerd, en zich zoo Vondels jubeltonen ten volle waardig gemaakt:

De Batavier, van ouds gewoon
't Romeinsch gebied te sterken,
Trekt weder op, en spant de kroon
Te water met zijn vlerken,
Tot afbreuk van het turksch gewest,
En voordeel van 't Gemeenebest.

—

De Bassa schimpt op 't klein getal
Van vijftien oorlogschepen,

[1] Zie de meêdeeling in Mr. J. C. de Jonge's *Nederland en Venetië*, blz. 247 v., en verg. Van Lennep's *Vondel*, VI, bl. 41.

En stoft: wij zullen ze in den val
Des inhams zien benepen;
Zij komen echter voor den dag,
En Riva voert ze naar den slag.

—

De Sultan dondert zonder rust
Met zwangere kartouwen;
De bliksem van ons grof geschut
Geschoten, met betrouwen
Op een gezegende overhand,
Zet schip bij schip in lichten brand.

Bij den Heer en afzender dier ten deele door een hunner onderzaten verbrande schepen hielden er intusschen de Algemeene Staten te Constantinopel een Rezident op na, die 's Lands handelsbelangen voorstond, en zijn staatkundige onzijdigheid vertegenwoordigen moest [1].

Met hoeveel belangstelling men in de aan Spanje gebleven Zuidelijke Nederlanden den vrede tusschen Spanje en Noord-Nederland van 't Raadhuis te Antwerpen mocht hooren afkondigen die, ongelukkige gewesten wonnen er in hun afhankelijken en verdrukten staat maar al te weinig bij. Sedert ruim een jaar onder den oostenrijkschen aartshertog Leopold, als Landvoogd, gesteld, bleven zij het zwaar beproefde hoofdtooneel van den krijg tusschen Frankrijk en Spanje, en zagen beide legers, voortdurend, te hunnen koste, in bloedige botsing. Alleen van hun noorder landgenooten zouden zij daar in de eerste jaren niets van te vreezen hebben, doch moesten zich verder in des te minder benijdenswaarden toestand voelen, als zij zich, ten bate dezer eerst met hen vereenigde gewesten, de Schelde zagen sluiten, en hen zoo al de vruchten van hun kloeken onafhanklijkheidszin en karaktervol streven naar vrijheid van staat en geweten plukken. Hun Heer, de spaansche Koning, Filips IV, had, door den nood gedrongen, tot de erkenning dier zelfstandigheid moeten overgaan, en zou thans niets liever gezien hebben, dan dat zich de vrijgevochten burgers zijner prijsgegeven nederlandsche erflanden met hem tegen zijn fransche vijanden verbonden hadden. Reeds vernamen wij, hoe in den zomer van 1649 de schrandere Antonie Brun, die hem vroeger te Munster vertegenwoordigd had, naar den Haag kwam, en er zijn best deed, de harten voor hem te winnen. Zijne komst was te meer noodig geweest, als er, ten gevolge der vredesbepalingen, allerlei kleine vraag- en twistpunten te beslissen waren, die zelfs in sommige der Generaliteitslanden tot gewelddadige stoornis der pas verworven rust hadden dreigen te leiden.

---

[1] Hij had het daardoor soms moeilijk genoeg; gelijk b.v. toen zich, in 1646, de turksche Vezier Mohamed Asem "met groote alteratie, furiën, ende injuriën", tot hem vervoegd had, om hem, namens den Sultan, te bevelen, de hollandsche schepen uit de venetiaansche vloot te verwijderen". Zie de zinsneden uit zijne brieven aangehaald bij De Jonge, t. pl. blz. 222, aant.

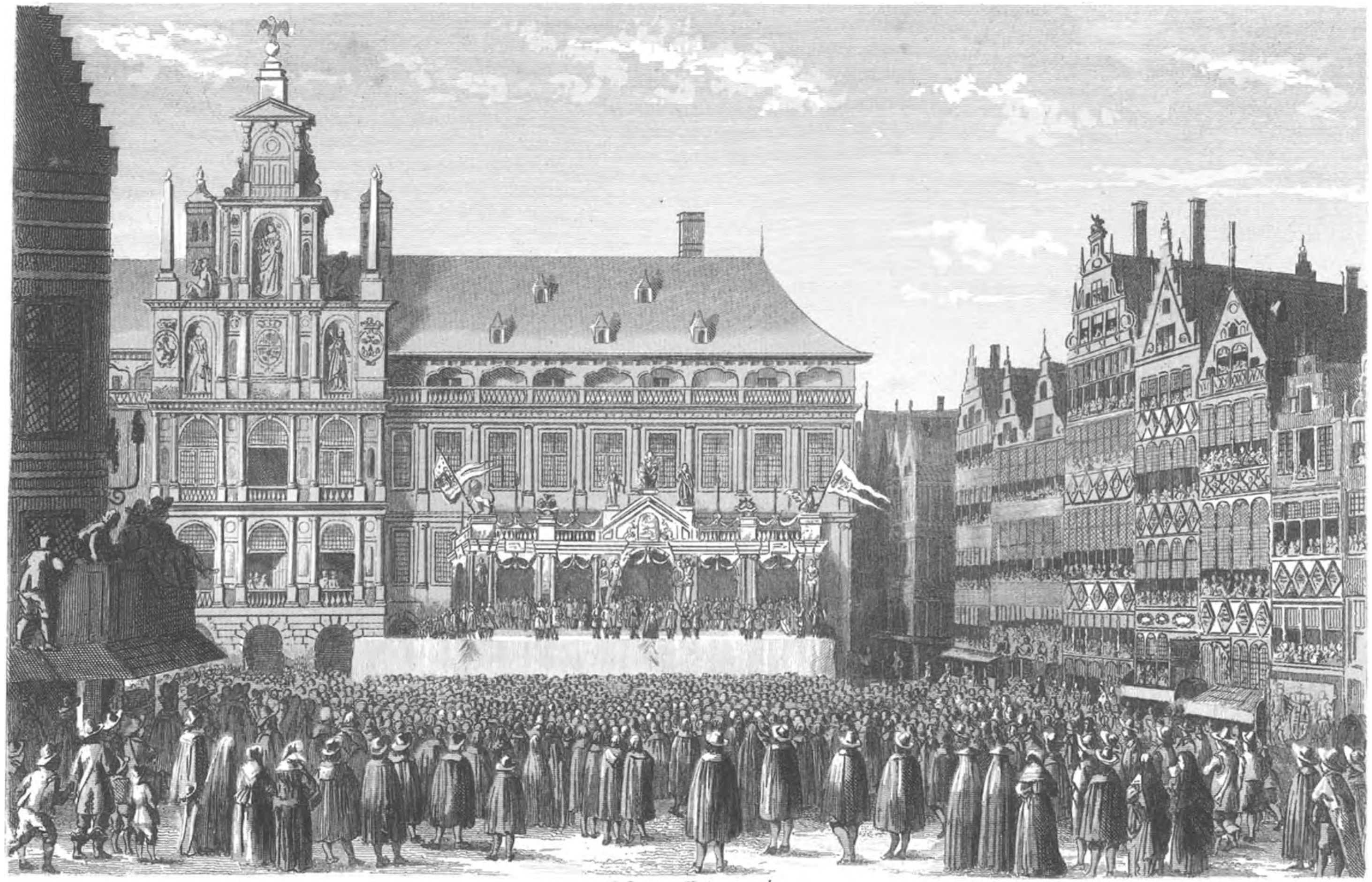

C. L. van Kesteren sculps.

Afkondiging van den Vrede, te Antwerpen, 5 Juny 1648

Onmiddelijk na de bekrachtiging van den Vrede hadden de Algemeene Staten het hun toegekende recht van Oppermacht in de Meyerij van Den Bosch, Staats-Brabant, en Vlaanderen toegepast, door de priesters en monniken, die zich in 't bezit hunner kerken en kloosters waren gaan stellen, bevel tot ontruiming daarvan binnen acht dagen te geven. Eenigen tijd later hadden zij de plakaten tegen de papen, monniken en Jezuïten, bij een afzonderlijke afkondiging, vernieuwd, die echter niet eenparig was vastgesteld, en in Holland niet openbaar gemaakt werd. 's Konings inkomsten uit die landen werden opgenomen, en in 's Lands schatkist gestort. In de landen van Overmaze daarentegen, waar, overeenkomstig de gemaakte bepalingen, de staat van zaken hangende moest blijven, tot de tweeledige Kamer, welker oprichting was vastgesteld, daaromtrent uitspraak zou gedaan hebben, grepen meer dan eens verdeeldheden tusschen de nederlandsche en spaansche bezettingen van Valkenburg, Dalem, en 's Hertogenrade eener-, en die van Limburg anderzijds plaats, die slechts door de bezadigde stemming der Staten tot geen verdere handdadigheden leidden. Te recht toch begrepen die Staten, op voorlichting der hollandsche, dat het bezit dier streken zelf van te gering belang was, om er zich, zoo aanstonds na 't sluiten van den Vrede, weder aan nieuwen twist bloot te stellen, en dat men dus wijzer deed, bij de tegenpartij wat door de vingers te zien, dan er in arren moede over te ontsteken. Ook aan wederzijdsche grieven over veronachtzaming der nadrukkelijke bepalingen van het Vreêverbond ontbrak het bij beide zoo kortelings eerst verzoende partijen niet. De algemeene Staten beklaagden zich, dat de Spanjaards hun handel en zeevaart belemmerden door de tollen, die ze op de Maas — in Luikerland en te Roermonde — hieven, en door 't opbrengen in hun haven van Oostende der koopvaarders op Frankrijk, schoon de handel op dit land, mits hij geene gewassen van spaanschen bodem vervoerde, naar de vredesartikelen, vrijstond; dat zij ook de sterkten in Vlaanderen niet lieten slechten, en bezwaar maakten de Zoute af te dammen; dat de spaansche Koning ook versuimd had den Staten kennis te geven van het verdrag met Engeland door hem gesloten en de geheime punten daarbij beraamd; dat hij nog altijd de titels van hun gewesten bleef voeren, hoewel hij er plechtstatig afstand van gedaan had, en verklaard, er niets meer van te eischen te hebben; en dat het Hof te Brussel Wachtendonk en andere sloten, landen, rechten en tollen van 't geldersche Overkwartier te koop veilde, ofschoon er bepaald was, dat dit gansche kwartier binnen 't halve jaar na de instelling der tweeledige kamer, zou uitgewisseld worden. Het belangrijkste der aangevoerde punten was wel het opbrengen dier koopvaarders; waarom dan ook de Staten terstond Heer Johan Copes tot den spaanschen Landvoogd zonden, om de weggevoerde schepen terug te vragen. In Antwerpen met beide spaansche graven van Fer Saldana en Peneranda in overleg getreden, zocht hij hun de billijkheid en 't recht van dien eisch te betoogen, doch vond hen weinig gestemd daar naar te luisteren, daar zij

den geest der bepalingen', waarop hij zich beriep, anders dan zij meenden te moeten verklaren. Iutusschen wist Peneranda, die zelf te Munster het verdrag geteekend had, en verklaarde het ook op de twijfelachtigste punten te willen volgen, ten slotte te bewerken, dat de opgebrachte schepen weêr vrij werden gegeven. De Landvoogd liet echter niet na, bij monde van den herwaarts door hem afgevaardigden Louis Desportes uitdrukkelijk, te verzekeren, «dat men van Spanje's zij *niet* in de aangenomen verklaring berustte, en zelfs begreep, dat op vijandelijke schepen gevonden goederen uit de vereenigde gewesten voor goeden prijs mochten verklaard worden». Bij zulk een opvatting der zaak was het niet onnatuurlijk, dat men dit onzekere verdrag liever door een van wat duidelijker bewoording vervangen zag, en daarom nog dit eigen jaar met een nieuw ontwerp te berde kwam, dat echter niet vóór 't eind van 1650 werd vastgesteld en bekrachtigd. De spaansche grieven, door den Raadsheer Pieter Stokmans mondeling aan de Staten kenbaar gemaakt, golden vooral de, naar zijne meening, onrechtmatige ontzetting van verscheiden brabantsche geestelijken van hunne tienden en verdere inkomsten in de Meyerij. Men strekte, naar zijn oordeel, de grenzen dier Meyerij wat te ver uit, en zocht ook in 't markgraafschap Bergen dorpen onder te brengen, die in 't kwartier van Antwerpen thuis hoorden. De amptenaars der Staten schenen zich voorts, als hij zeî, met geweld alles toe te eigenen, wat zij konden bemachtigen, en behandelden de geestelijkheid harder dan 't in de Noorderprovinciën geschiedde. Dit was de weg niet — zoo nam hij de vrijheid er bij te voegen — om de vermelde uitwisseling in 't geldersche overkwartier te bevorderen. Ook verweet hij den Staten nog, dat zij in de landen van Overmaze hun eigen rechters waren, in plaats van behoorlijk de uitspraak der tweeledige Kamer af te wachten. De Staten gaven hem hunnerzijds te kennen; dat zij in de Meyerij niets gedaan hadden, dan wat hun vrijstond, daar hun het geestelijk en wereldlijk gebied over die landstreek was toegekend; dat er de inwoners geen vreemde tusschenkomst tegenover hen inroepen mochten, en met name de spaansche Koning zich niet te mengen had in zaken, hun opgezetenen der Meyerij belangende; terwijl zij zich omtrent het verder aangevoerde aan de beslissing der tweeledige Kamer gedroegen. Met deze toelichting moest zich Stokmans te vrede stellen, en keerde daarop naar Brussel terug.

Nog een ander afgevaardigde van Landvoogd Leopold, tevens Grootmeester der duitsche orde de licenciaat Verheye, was naar den Haag gekomen, om de Commanderie of het kasteel van Gemert in Peelland voor die orde terug te eischen. Naar zijne meening toch hing die, hoewel in de Meyerij gelegen, van een baljuwschap in Luikerland af, door welks titularis zij onlangs aan den laatsten bezitter, zekeren Baron van Hensbroek, ontnomen, en aan twee andere commandeurs uit de buurt in beheer gegeven was. De Staten echter begrepen 't anders, en hadden Hensbroek, toen hij zich tot hen — als Heeren der Meyerij — had gewend, om in zijn bezit her-

steld te worden, beloofd hem daarin te willen handhaven. Verheye kwam hem daarom thans betoogen, dat zij zich in hun gevoelen bedrogen, en, al mocht Gemert in Peelland liggen, daarop geen meerder recht hadden, dan de Koning van Spanje er vroeger op had, of de Hertogen van Brabant, wier opvolger hij was, er zich ooit op hadden toegekend. Ook de in den Haag gevestigde Raad van Brabant [1], die over de zaak gehoord werd, oordeelde in gelijken zin, en verklaarde zelfs, dat Hertog Jan I in 1270 Gemert voor een eigendom der duitsche orde erkend had, en hij er alleen beschermer van was; dat latere Hertogen zich, nu en dan, als oppermachtige Heeren van Gemert beschouwd en gedragen hadden, zonder dat van hunne rechtsverkrijging, het zij door koop, verjaring, of hoe dan ook bleek; evenmin bleek het — zijns inziens — of Gemert onder de Meyerij behoorde of niet. Men wendde zich nu — in April 1649 — om nader inlichting tot den hoogen raad van Holland, waar het spitsvondige vraagstuk een langen tijd bleef slepen.

Niet met de duitsche orde alleen, ook met de Sint-Jansridders van Malta hadden het de Algemeene Staten omtrent hunne, in den opstand door hen verwereldlijkte goederen, in dezen tijd op nieuw te kwaad gekregen. Reeds in 1625 toch had de Prins van Portugal, Willem I's aangehuwde kleinzoon, zich, als Malteezer Ridder, volmacht laten geven, om die goederen terug te vorderen. In Gelderland was hij daaromtrent toen vrij wel geslaagd, en de orde zoowel in 't bezit der Commanderie van Arnhem bevestigd, als Nijmegen door 't Hof veroordeeld de zijne terug te geven, waaraan het echter tot dusver niet voldaan had. In 't hartjen van 't onroomsche Holland had Haarlem evenzeer volstandig geweigerd, den eenmaal verworven schat der goederen zijner Sint-Jansheeren weder prijs te geven. Wel was toen, een twaalf of dertien jaar later, de Commandeur van Arnhem, Walraven van Merode, met nieuwe volmacht gekomen, doch, niettegenstaande de groote kosten, die hij maakte, even vruchteloos werkzaam geweest. In 't najaar van 1648, daagde nu, als buitengewoon gezant der Orde, de fransche Orde-baljuw en Commandeur de Souvré op, en gaf, in Augustus te Rotterdam gekomen, den Staten van zijn aannadering kennis. Zij berichtten hem onmiddelijk, dat zij hem gaarne de gewone gezanten-eer bewijzen zouden, doch niet begrepen, welk recht zich de hem afvaardigende Grootmeester op de Commanderiën in hunne gewesten toekende. Over hun weêrspraak gebelgd, zond Souvré hun een scherp verzoekschrift, en keerde daarop naar Frankrijk terug. Zij verkozen dit eerst niet in ontvangst te nemen, doch zonden hem vervolgens, op aandrang van Holland, dat voor zijn handelsbelangen in de middellandsche zee, van Malta uit, stoornis vreesde, iemand na, om hem te doen weten, dat hij gehoor krijgen kon, zonder van dat eerstgestelde voorbeding te reppen, 't welk intusschen, op aanhouden van Nijmegen, Haarlem, en Utrecht, in 't register der geheime algemeene besluiten was aangeteekend. In laatstgemelde stad toch waren tal

[1] Zie boven, bl. 44.

van vroegere malteezer eigendommen òf sedert lang verkocht òf in handen der tegenwoordige regeering geraakt. Souvré was echter niet meer te vinden, en bleef zich te Parijs steeds zeer verbolgen toonen, door de Staten zooveel doenlijk bij 't fransche Hof zwart te maken. In zijn pogingen den Grootmeester tegen hen op te zetten, slaagde hij evenwel niet. Deze, kalmer en verstandiger dan hij, bleef er zich toe bepalen, met de Algemeene Staten in onderhandeling te treden, zonder daar natuurlijk veel baat bij te vinden.

't Spreekt van zelf, dat de beide Orden rakende twistpunten geen deel konden uitmaken der onderwerpen, door den spaanschen Rezident in zijn onderhoud met de Staten te behandelen. Al de anderen daarentegen wel. Hij bleef dan ook niet in gebreke, van zijne zijde, op de bijeenroeping der tweeledige Kamer aan te dringen, waarmeê men van de nederlandsche zij blijkbaar minder haast scheen te maken. Ook de zaak der uitwisseling van de gevangenen in Overmaze bracht hij aanstonds ter sprake, en werd het daaromtrent weldra met de Staten eens. Minder instemming vond hij op het derde punt, dat der geestelijke goederen in de Meyerij. Men zeide daaromtrent de uitspraak der tweeledige Kamer te willen verbeiden, en diende hij zich daarmeê dus voor 't oogenblik tevreden te stellen. Hij verliet daarop den Haag voor eenige maanden, doch keerde in October terug, om den Staten de duitsch-keizerlijke verklaring van goede nabuurschap te overhandigen, hun van 's Koningswege bij 't sluiten van den vrede toegezegd. In de volgende maand deelde hij hun bij een plechtig gehoor 's Konings aanstaand huwelijk met 's Keizers dochter uit zijn eigen zuster, de aartshertogin Maria Anna, mede, en bracht vervolgens het nieuw verdrag van zeevaart op het tapijt, dat echter — als wij reeds hoorden — eerst een jaar later, in December 1650, voor goed tot stand kwam. Daarbij werd toen bepaald, «dat de ingezetenen der Vereenigde Gewesten alom en zelfs in Frankrijk mochten handeldrijven, met al die goederen, waarin de handel hun had vrijgestaan vóór beide koningrijken in oorlog waren, alleen dergelijke spaansche voortbrengselen uitgezonderd, als tegen den spaanschen Koning door Frankrijk gebezigd konden worden; dat men naar alle andere met Spanje oorlogvoerende landen, alles mocht uitvoeren, behalve wapentuig, krijgsgereedschap, en paarden; dat de schippers, wilden zij naar een of andere vijandelijke haven varen, door hun zee- en verlofbrieven zouden moeten aanwijzen in welke havens en welke goederen zij geladen hadden; doch dat zij in volle zee, of op de eene of andere spaansche reede, geen onderzoek zouden ondergaan, tenzij men vermoeden kon, dat zij verboden waar met zich voerden; dat goederen der ingezetenen van de Vereenigde Gewesten aan boord van vijandelijke schepen gevonden, met die schepen verbeurd verklaard zouden worden, doch vijandelijke goederen, mits geen verboden waar, in schepen dier ingezetenen veroverd, aan geen verbeurdverklaring blootstonden; dat eindelijk alle voordeelen, aan dit verdrag verbonden, door de wederzijdsche onderzaten van Koning en Staten genoten zouden worden».

'sKonings aangezegde huwelijk werd dinsdag den 16den November door zijn rezident in den Haag met een schitterend festijn, vuurwerk, en verlichting gevierd. Bij de laatste zag men een Leeuw en Arend, uit wier muil en bek een straal van roode en witte wijn vloeide, en met toepasselijke opschriften, zinspelende op den munsterschen vrede en 't oostenrijksche wapenschild versierd. Om een groote koepel, op het dak van het huis aangebracht, slingerden zich vlammen van verschillende kleuren, terwijl op de doorloopende balustrade langs dat dak gekleurde lampen en lantarens waren opgehangen, op drie plaatsen mede met opschriften uit latijnsche dichters versierd. Veertien groote lettercyfers gaven den naam van Koning en Koningin in vonkelend vuur te lezen, en waren met laurier- en myrthebladen omvlochten, en onder ieder dier letters stond evenzeer een latijnsch opschrift te lezen. Niet alleen de naam echter, ook het aanschijn van 't koninklijk echtpaar blonk, van licht omgloord en met opschriften toegerust, de belangstellenden tegen. Op den voorgevel stelde voorts een weidsch tafereel den koninklijken troon voor, aan welks rechterzij de Genius van Spanje prijkte, die er kroon en scepter op deed rusten, terwijl aan de linker de Liefdegod er zijn boog, pijlen, en fakkel op neêrlei; alles gelijkerwijs met opschriften toegelicht. Niet minder dan negen maal 30 kanonschoten werden bij tusschenpoozen gelost, en een welgeslaagd vuurwerk, onder klokgelui, trompetgeschal, en andere feestmuziek, afgestoken. Geld en lekkernijen werden in overvloed onder 't volk gestrooid, en de Prins en algemeene Staten aan een rijken feestdisch onthaald, aan welken tevens het volgende klinkdicht ter eere der nieuwe spaansche Koningin gezongen werd:

Cet astre sans pareil, l'ornement de nostre âge
Ce miracle d'amour, de vertu, de beauté,
L'auguste Marie-Anne a poussé sa clarté
Dès les bords du Danube aux rivages du Tage,
  L'air, la terre, et la mer en ont, à son passage,
La lueur et l'éclat à l'envi respecté;
Et du sang des Césars la haute Majesté
A ravi tout le monde en ce rare visage.
  Seville à son abord recouvre sa santé,
Son grand Roi se guérit, l'Ottoman indomté
Accourt pour l'adorer et pour luy rendre hommage;
  L'or des Indes arrive à ses pieds transporté,
Et cette riche flotte, en sa fecondité,
De celle de la Reine est le divin présage [1].

Een franschgezinde brabantsche spotboef vermaakte zich daarentegen met al deze

[1] Zie het *Recueil des Inscriptions insérées en l'appareil dressé à La Haye pour le mariage du Roy d'Espagne.* Imprimé à La Haye chez Jean Breeckvelt et Michel Stael, demeurant à la Cour, vis à vis la Prison 1649.

spaansche pret den draak te steken, en in een ontwerp voor een vuurwerk zijn moed te koelen, in 't welk hij, de voorstellingen van 't andere op zijne wijs toelichtend, den staat van zaken in Spanje en Noordnederland hekelde [1].

Leefde men zoo, voor 't oogenblik, met alle genoemde europeesche staten in vrede, met Portugal alleen was men, wel niet in Europa, maar toch daar buiten, in Brazilië in botsing geraakt. Wanbestuur, na 't vertrek van den wakkeren Joan Maurits van Nassau, was daarvan de hoofdoorzaak geweest, en had de portugeesche ingezetenen allengs de wapenen doen opnemen. President en hooge raden der colonie waren — naar Aertsbergens opmerking — «niet van zoodanige stof als wel behoorde; de prezident slap en zonder coeragië, meer trachtende om wederom thuis te komen, als langer daar te blijven; van de andere de een «vol presumtie», de ander een man zonder doorzicht, de derde een «factoor der koopluî», alleen in den raad gedrongen om in te vorderen schulden van zijn meesters» [2]. Hun handelingen zelf wezen aan, dat het hun aan 't noodige beleid ontbroken had, en moesten zij nog meer ontoereikend blijken, om zoo groot een werk, als hun, tot gewenscht herstel van zaken, nu op de schouders gelegd werd, te volvoeren. Een vloot van twaalf schepen was, kort voor 't sluiten van den vrede, onder den doortastenden vice-admiraal Witte Cornelisz. de With onder zeil gegaan, om hen bij te staan, en het krijgsbevel te land aan den tot luitenant-generaal benoemden kolonel Scoppe opgedragen, wien tevens versterking gezonden werd Slechts drie plaatsen waren nog in nederlandsche macht, Paraïba, het Recief, en Rio-Grande; daarbij uit Portugal waarschijnlijk een vloot te wachten, tegen welke Witte's schepen niet opgewassen waren. Zijne waarschuwingen op dat punt waren echter in den wind geslagen. Zoo was hij naar zijn bestemming gekomen en daar aan de bevelen van 't kortzichtig bestuur onderworpen, dat begon met hem eenige weken werkeloos te laten. Een daarna voorgenomen tocht tegen Bahia slaagde niet door de onbedachtzaamheid van een zijner onderbevelhebbers, en zag hem onverrichter zake naar 't Recief keeren. Was het hem vervolgens ook gelukt, van een paar portugeesche oorlogschepen, die hij nazette, één te bemachtigen, het ander, geen kans ziende een gelijk lot te ontgaan, gaf een roemrijken ondergang de voorkeur en vloog, door de lont in 't kruit te steken, met zijn bemanning en twee nederlandsche schepen in de lucht, terwijl dat van Witte zelf te nauwernood ontkwam. Daarop een landing op 't eiland Taparica over Bahia dekkende, moest hij deze zien falen, en met zijn schepen een maand lang, zonder iets te kunnen uitrichten, tegen wind en hooge zee kampen. Hij werd daardoor eindelijk alles zoo wars, dat hij in een booze bui de pen opvatte, den Algemeenen Staten zijn weêrzin en onwil te kennen gaf, en hun zijn onte-

---

[1] *Modelle ou project d'un feu d'artifice qui se doibt faire à la Haye*, etc. à Bruxelles, 1649.

[2] *Gedenkschriften van Jhr. Al. van de Capellen*, enz. blz. 224.

vredenheid niet verheelde met alles wat hij ervaren had, betuigende, dat «zoo de minste slaaf, ja, een hond, op Recief ziek was, er meer zorg voor hem zou gedragen worden dan aan een admiraal met zijn volk gewijd werd» [1]. De Compagnie op den «Hongerberg», gelijk hij 't Recief noemde, daarom ook in arren moede vaarwel zeggende, aarzelde hij in zijn verstoordheid niet, na een hem eerst vergund, doch weder ingetrokken verlof, met twee van zijn schepen naar Holland te stevenen, waar hij in 't begin van Mei 1650 aankwam. Wat hem daar wedervoer, hangt echter met het verder beloop der binnenlandsche zaken samen, die wij in 't volgende hoofdstuk in oogenschouw moeten nemen. Men had daar — gelijk de zuidhollandsche kerkleeraars 't uitdrukten — «onder zijnen wijnstok en vijgeboom gerustelijk» neêrgezeten, zich over «den gewenschten, lang geïntendeerden vrede» mogen verblijden [2]; doch het was er verre af, dat òf die blijdschap zelve eenstemmig was, of op afdoende gronden zou blijken te steunen. En met name in de eerste helft van dit jaar zouden velen hoe langer zoo meer hun stem tegen den loop der dingen beginnen te verheffen, en daarbij ook den braziliaanschen weêrspoed niet onbetuigd laten. «Uit al dat *monster*-werk", zoo klaagde men, «hebben wij niet anders bekomen, dan een *monstreuse* vrede, bestaande alleen in naam van vrede, zonder de daad. Wat voordeel, wat heil, wat zegen, wat ontlastinge, wat verzekerdheid hebt gij door den vrede bekomen? De Oorlog heeft u groot gemaakt, de Vrede maakt u klein. De Oorlog heeft u luister, autoriteit, ontzag bij alle potentaten toegebracht; de Vrede maakt u bij alle veracht, tot de minste, tot *Portugal* toe. De Oorlog heeft uwe palen verbreid tot in 't Oosten en Westen; de Vrede doet u die verliezen. De Oorlog is u geweest een band van unie en eenigheid; de Vrede van twist en oneenigheid. Heeft de Hemel niet beweend, door een gedurigen regen, van den dag van de publicatie, meer als een geheel jaar lang, onze dwaasheid, dat wij onzen *gezegenden* Oorlog in een *ongezegenden* Vrede veranderd hebben?" [3] Wat dit laatste, den regen, betreft, was inderdaad het Vredejaar een buitengewoon vochtig jaar geweest, en hadden de Staten van Utrecht daarom den 30sten Augustus van het jaar plechtige zondagsgebeden over het «langdurige natte weder» uitgeschreven, waarmeê «God de Heere almachtig, om onzer aller zonden en misdaden, tegens zijne eeuwige Majesteit altijd begaan, en nog geen einde nemende, geliefde de teekenen van zijn rechtvaardigen toorn over ons en onze provincie te continueeren tot merkelijke schade en verderf van menschen en beesten». Zij wilden daarbij «een iegelijk» ook ver-

---

[1] Zie de aanhalingen uit zijn Dagboek en Brieven in Mr. J. C. de Jonge's *Verhandelingen en onuitgegeven Stukken*, I. bl. 160 en vv.

[2] Zie *Neêrlands Bededagen en Biddagsbrieven* door N. C. Kist, I. blz. 219.

[3] Zie de daar (bl. 245 en v.) aangehaalde woorden uit *De Naweeën van de Vrede of de ontdekkinge van de kommerlycke ghelegentheyt ons lieven Vaderlants*, enz. *door een liefhebber der waerheydt. Te poste gedruckt om 't landt door te loopen.*

maand hebben, «zijn zonden van herte te belijden en te laten, ten einde de voorzeide en alle andere droevige teekenen van Gods toorn gestild en opgeheven mochten worden» [1].

«O, God!» had ook op zijn veluwsche heide, de dichterlijke herder en leeraar van Epe, Franciscus Martinius, reeds in den voorgaanden Winter, uitgeroepen:

O, God! hoe komt de lieve Vrede
Met zulk een duren zuren jaar?
Ons oogen en Uw wolken streden
Wie dat van beiden natter waar;
Kwam eene week met zoet verblijden,
Daar moest een heele maand voor lijden.

De zomerlocht bracht zooveel regen,
Den rijken oogst zoo vele nat,
Dat op het land verging de zegen; —
Wij hebben, laas! *te veel* gehad
Aan 't geen dat Achab had *te weenig*;
Nog zijn ons harten even steenig.

Het rund eet heide en stroo van hoppe,
Het kalf werd vóór den tijd gespaand;
De brand is in den Herfst al oppe,
De Slachtmaand is ons Sprokkelmaand,
En lichtlijk zal de Vasten komen,
Al eer dat Kerstmis is vernomen.

Had deze ontzenuwende indruk van 't weêr meêgewerkt, de vreugdevuren — waarvan Vondel zong — niet overal even lustig te doen vlammen als in zijne woonstad en gedichten; was door de Staten van Utrecht deels daarom de uitgeschreven Dankdag in een Vasten- en Bededag veranderd; was die Dankdag, al mede gedeeltelijk om dezelfde reden te Leiden, in Zeeland, en elders zonder openbaar vreugdebetoon gevierd; — deels had de reden daarvoor toch ook in de verschillende stemming gelegen, waarmeê men in verschillende steden en gewesten dien Vrede-zelf te gemoet gezien en verwelkomd had, en die met de zeer uiteenloopende meeningen omtrent de stads-, gewestelijke, en staatsbelangen samenhing, waarin men verkeerde en bij toeneming verkeeren bleef. Gelijk de kerkelijke zin der ingezetenen en hunne machthebbers daarvan in het al of niet uitschrijven en vieren van dank- en biddagen, en de daarover gehouden beraadslagingen, onwillekeurig blijken deed, was dit ook in beide volgende jaren kennelijk

[1] Aldaar, bl. 244.

[2] Zie het uit zijn verzamelde *Gedichten* aangehaalde *Klaaglied over 't benaeude jaer* enz., in de *Bloemlezing uit de Ned. dichters der 17e eeuw*, blz. 365.

het geval. Den 26en February 1649 gaven de Staten van Holland hun afgevaardigden bij de algemeene in last, het uitschrijven van een algemeenen Dank- en Biddag vooreerst nog op te schorten, en gingen den 26en Maart daartoe alleen over onder beding, dat in den brief, waarbij die dag werd uitgeschreven, niet gewaagd werd van zaken buitenslands voorgevallen. En den 13en January 1650 was wel door den Raadpensionaris ter hollandsche Statenvergadering ingebracht, «dat er de overige Provinciën ernstig op aandrongen, om ter Generaliteit bij resolucie vast te stellen, dat van jaar tot jaar, telkens op den 30en January, een algemeene dank- en bededag zou worden gehouden, om God almachtig oodmoedige dankzegging te doen over het verleenen van den tegenwoordigen vrede, mitsgaders om Zijne goddelijke Majesteit vurig te bidden, dat Zij den Staat in dezen vrede genadig (woû) zegenen; — met dien verstande, dat het besluit daartoe eenmaal genomen zijnde, den provinciën zou worden aangeschreven, om eensvooral, zonder ander besluit of verschijning jaarlijks te verwachten, dien dag algemeen van jaar tot jaar te vieren"; — doch de Staten hadden, na rijp beraad, goedgevonden, dien dag wel tegen Zondag den 30en dezer, maar alleen voor dit jaar, uit te schrijven, en de vraag omtrent de jaarlijksche viering nog in beraad te houden. En toen vervolgens, den 2en Juny, in de Algemeene Staten de uitschrijving van een algemeenen Vast- en Bededag op nieuw ter sprake werd gebracht, weigerde Holland ronduit, «in deze *conjuncture* van den tijd» daarin toe te stemmen. Gaan wij thans in zijn bijzonderheden na, wat die «conjuncture» was, wier uitwerking ons ook in die hekelende jammerklacht over de «Naweën van den Vrede» zoo merkbaar reeds voor oogen trad.

DERDE HOOFDSTUK.

Inlandsche Tweespalt.

1649, 1650.

Wat in Augustus 1648 Brasset in een zijner brieven opmerkte, dat de nederlandsche Vrijstaat aan «een gezag behoefte had, in staat er de onevenmatige bewegingen van in evenwicht te houden» [1], duldt inderdaad geen weêrspraak. In meer bepaalden zin was dan ook reeds een anderhalfjaar vroeger door een zijner landgenomen, den Heer de Brienne, betoogd, dat de staatsgesteldheid, hoewel die eener Republiek, de macht der wapenen in handen van een hoofd vereischte, die in de staatsvergadering de eerste plaats bekleedde, en met wien alle belangrijke zaken overwogen werden; dat anders de eendracht, die haar voorspoed schonk, zou te loor gaan, en het verderf van den staat-zelf het gevolg zou zijn» [2]. Den Franschen voor zich was het trouwens minder om dien staat, dan om hun eigen staatsbelang te doen. Zij begrepen, en gaven dat onderling onbewimpeld te kennen, dat «de Prins van Oranje, als Stadhouder van alle gewesten saam, bij belangrijke beraadslagingen altijd de macht zou hebben, die naar welken kant hij wilde te neigen, en men zich op die wijs verzekerd kon houden, hij hen beletten zou een nauwer verbond met Spanje te maken; 't geen alles was, wat zij te vreezen hadden» [3]. Voor dit laatste bestond van 's Prinsen zijde zeker weinig kans; hij verklaarde, na den vrede, den spaanschen bemiddelaar, Penaranda ronduit, dat hij zich wel met den Koning *verzoend* maar niet *bevriend* had, en hij nimmer vergeten zou, dat het een spaansch Koning was die zijn grootvader had laten vermoorden» [4]. Zijn weinige ingenomenheid met Spanje en zijn verhouding tot Frankrijk werkten

[1] "Cet Estat a besoin d'une autorité capable d'en balancer les mouvemens inégaux". *Arch.* t. pl. p. 263.
[2] Aldaar, p. 180.
[3] Zie Servien's schrijven aan Mazarin, ald. p. 183.
[4] Zie Brassets schrijven aan Servien van 5 Nov. 1648, aldaar p. 284.

HET AMSTERDAMSCHE STADHUIS

tot dezen bitschen uitval gewis voornamelijk meê, en de fransche heeren deden al 't mogelijke hem daarin te stijven. Zij hielden hem zijne «afhankelijkheid» van hun land, als het beste middel tot zijn verheffing en de uitbreiding zijner macht in zijn eigen voor, en zochten hem tegen de vriendelijkheden van Spanje zooveel doenlijk in te nemen. En hij leende op den duur aan hunne inblazingen maar al te gewillig 't oor. Eerst waren zij daarbij weinig gesticht over zijn losse levenswijs en zedelooze wuftheid, die hem uitsluitend in ijdeltuitige vermaken, vrouwendienst, dobbelspel, kaatsbaan en jacht behagen deden scheppen [1]; later trad zijn stadhouderlijke eerzucht meer op den voorgrond, en begonnen zij zich tevreden te toonen over de krachtige en doortastende houding, die zij hem allengs zagen aannemen. Ook hun onspaansche geestverwant Aersen roemde hun, in November 1648 reeds, «de mannelijke en krachtige vastberadenheid waarmeê hij sprak, zoodat het vermaak waarmeê hij hem hoorde met bewondering gepaard ging, dat een Prins van zijn leeftijd zulke degelijke gedachten in zulken vastberaden taal uitte» [2]. Hij scheen hun dus in dit opzicht op den besten weg, en bleef zich daar, in denzelfden geest, ook verder op houden. Van zijn krijgsmoed had hij, bij 't leven van zijn vader, al vroeg doen blijken, en gaarne zou hij, in een hernieuwden oorlog tegen 's Lands ouden vijand, daar nóg verdere proeven van gegeven hebben. Dat zóu echter, spijt zijn voortdurend streven, niet gebeuren, en bracht aanmerkelijk toe, zijn weêrzin tegen allen te vergrooten, wier door de vrede gebate belangen van geen hernieuwd spaansch oorlogsrumoer wilden weten. Beider weg liep geheel uiteen, ook wat het engelsche zijpad betrof, daarbij moeilijk te vermijden, en dat voor den een, met zijn persoonlijke en huwelijksaangelegenheden rechts, voor den ander, met zijn staats- en handelsbelangen, daarentegen links af voerde. Die ander vond zich hoofdzakelijk door de Hollandsche Staten, en daar meer bepaaldelijk nog door het op zijn aanwas en rijkdom pratte, het «manhafte» Amsterdam vertegenwoordigd. «Aan d'Amstel en het Y», gelijk 's Lands hoofddichter reeds vóór eenige jaren geroemd had,

Aan d'Amstel en het IJ, daar doet zich heerlijk ope
Zij, die als Keizerin de kroon draagt van Europe,

[1] "Je diray avec regret que j'ay mauvaise opinion de M. le Prince d'Orange. Je le trouve tellement plongé dans les plaisirs et dans la débauche qu'il n'a nulle anbition, et je trouve inutile de de luy donner de bons conseils puisqu'il laisse perdre le temps de les exécuter, et qu'il demeure la pluspart des journées à la chasse ou au jeu de paume" (D'Estrades aan Mazarin, 16 Mei 1648). Verg. Vlitius' schrijven van Maart aan Nic. Heinsius, in Zweden, over zijne "in alia quaevis major quam ad honesta inclinatio; venatur ille conjugis immemor, sed Veneres suas; in silvis quoque immodicus; in circo quem littus maris facit cursor quotidianus, inter aleatores Gallosque adulatores assiduus". *Sylloge epistolarum,* etc. III p. 724. Doch, gelijk Jan Profeet in *Amsterdams Vuurpraetje* (1659) tot Claes Vraech zeî: "Na wat wildigheydt vraeghje? Segt men niet hier in Hollandt: de jonckheydt moet er uyt; 't is beter vóór gemalt als daernaer? — Laet hem wat vlieghen en jaghen en zijn plaisier nemen; 't zal hem wel afzwieten".

[2] *Archives*, IV. p. 283.

Amstelredam, die 't hoofd verheft tot 's hemels as,
En schiet op Pluto's borst haar wortels door 't moeras;
Zij breidt haar vleugels uit, door aanwas veler zielen,
En sleept de wereld in met rijkgeladen kielen.

«Schiprijk» had haar dan ook vóór een halve eeuw Spieghel reeds genoemd, en in zijn bondige rijmen verteld, hoe

Er kwamen dikwijls teffens zooveel blanke zeilen,
Als dagen zijn in 't jaar, 't weekgrondig IJ bepeilen;

en hoe was dat aantal sedert niet toegenomen; hoe zou het nog toenemen nu, bij den vrede, de Schelde voor goed ten bate der Staten gesloten was, en Antwerpens aloude handel geheel naar Amsterdam overgebracht. Tot driemaal toe — het laatst tijdens het 12jarig Bestand, aan de Westzijde — vergroot, had de stad de uitgestrektheid gronds, die zij in de veertiende eeuw besloeg, van nog geen zestig tot meer dan 500 morgen, haar zielental allengs tot 150,000 zien aangroeyen, en zou zij, na een jaar of tien tot een nieuwe uitbreiding, aan de Oostzij, moeten overgaan, die de 500 morgen tot bij de 900 vermeerderen zou. Reeds vóór dien tijd, reeds in 1657, twee jaar na dat Van Kampens Stadhuis volbouwd was, zou op Kattenburg 's Lands groote Zeemagazijn prijken, het «wapenslot ten dienst van Nereus volk, dat op de deining woelt», het «zeegevaart, dat Mars in zijnen boezem» sloot, en «reedschap voor een vloot van honderd schepen, ten oorloge uitgerust». Geen wonder, dat de dichter, van zooveel krachtigen bloei's getuige, en van den stoffelijken welstand door de scheepvaart den lande aangebracht; —

De Gelderman en 't Sticht, en IJsel, Maas, en Waal,
En Rijn en Merwe en Eems, de steden altemaal,

zoo zong hij, «gedijen bij den oogst der zeevaart»; — geen wonder dus, dat hij zijn landgenooten uit al die streken, de ingezetenen aller vereenigde gewesten, toeriep:

Bemint dan Amsterdam, de glorie van uw steden,
Den pijler van den Staat,

terwijl hij 't hun tevens als «den trouwsten (hunner) leden» voorhield,

Die onvermoeid getrouw bij 't land heeft opgezet
Wat hij met zweet vermocht; die uit zijn beurze redt
Den nooddruft van den Staat zoo menigwerf verlegen.

En werkelijk was daar veel van aan; de stoffelijke zenuw van den oorlog, het geld, had men voor een goed deel aan Holland, en Holland aan Amsterdam te danken, en was het gewest daardoor zelf met grooter schuldenlast bezwaard geraakt, dan 't voegzaam kon blijven dragen. Wat echter dezelfde dichter elders van die, ten koste van Amsterdam en Holland geldelijk zoo beweldadigde provinciën verzekerde:

De zeven volken, alle uit éénen duitschen stam,
Bekennen, dat hun heil van God en Amsterdam,
Gelijk een morgendauw en zegen neêr komt vallen;

dat laat zich, hoe dichterlijk uitgedrukt, niet zoo volmondig beamen. Hoeveel dankdagen ze Gode gewijd, hoeveel dankgebeden ze tot Hem opgezonden hadden, aan Amsterdam hadden ze daarbij, naast Hem, minder bepaald gedacht; en dit was meer steeds van zijn eigen onloochenbare verdiensten omtrent de Unie overtuigd gebleven, dan dat het zich zoo uitbondig daarvoor door al de vereenigde gewesten zou hebben zien toejuichen en hulde brengen. Van zijne zijde verlangde het intusschen, gelijk Holland met hem, een aan die verdienste geëvenredigden invloed in den Staat, en zag naijverig neêr op ieder, die, het op de Unie wijzende, slechts mede wou laten stemmen met de overige, het niet den hoofdtoon wou laten geven, veel minder dien overigen de wet voorschrijven. Wat bepaaldelijk den Stadhouder betrof, dien het, naar den aard zijner betrekking ten taak was gesteld, voor den geregelden gang der zaken van de Unie te waken, met zijn verdere geestverwanten in Holland, achtte het zijne betrekking verkeerdelijk meer een in vroeger tijd, door verren afstand van den Landsheer geboden regeeringsmiddel, dan na 't wegvallen van dien Landsheer noodzakelijk. Het meende, dat de vrijgeworden staat zich thans best zonder Stadhouder redden, op zich zelf handelen, en over zich beschikken kon. In zoover zag Brasset zeer zeker juister — al had hij zijnerzijds waarschijnlijk dien stadhouderlijken werkkring op de fransche koningsleest willen schoeyen — toen hij beweerde, dat men «een met kracht bekleeden leider noodig had bij ieder samenloop van omstandigheden, waarin de bijzondere belangen hen hartstochtelijk verblindden» [1]. Intusschen was die gewenschte leider-zelf evenmin hartstochteloos gestemd, en gold het hier een botsing tusschen twee, in meer dan één opzicht, tegenstrijdige belangen. De vrede, die uit het oogpunt der eene partij zoo welkom was, was voor de andere een hindernis; de keer, door de zaken in Engeland genomen, was voor de laatste even stuitend, als de eerste er zich gemakkelijk in schikken kon, en er zich in haar onstadhouderlijk streven zelfs door gesteund moest voelen; de begeerte door gene voor 't bezit van Antwerpen gekoesterd, zou bij hare vervulling tot bederf van deze gestrekt hebben; het gekonkel met Mazarin en zijn agenten, waartoe de eene niet aarzelde, even onverdroten als bedriegelijk tegenover

[1] "Plus (son autorité) s'establira, plus de bénéfice en ressentiront les gens icy; car *ils ont besoin d'un modérateur puissant dans les rencontres où leurs intérêts privés les aveuglent de passion.* Il y en a de si perdus dans la mesconnoissance de cette nécessité ou dans les transports de leur présomption démesurée qu'ils donnent hardiment dans un raisonnement tout à fait desraisonnable: que l'institution d'un gouverneur en ce Pays-Bas a procédé de l'esloignement du roy d'Espagne, mais que, là où l'Estat est présent il peut agir et disposer de soy-mesme sans qu'il ayt besoin de gouverneur. Ceste pensée creuse tombe dans des cervelles malfaytes de la Hollande, où l'esprit d'une absolue domination sur les autres provinces n'est que trop violent". (Oct. 1648,) *Arch.* t. pl. p. 275.

de andere, zich te verlagen, was zeker vrij wat misdadiger zelfs dan de persoonlijke verhouding, waarin zich die andere vervolgens tot het engelsche bewind door een eigen afgevaardigde harerzijds stelde. Zoo hadden zij elkander weinig of niets te verwijten, en was, bij gemis van een duidelijk sprekende lastbrief of staatswet, die ieders taak en werkkring in den vereenigden Staat nauwkeurig bepaalde, deze weêrstrijd van belangen, die een eenzijdig bovendrijven, een uitsluitenden invloed van een der beide partijen belette, naar omstandigheden nog het beste middel, het schip van Staat in gewenschte richting te houden. Den Prins was het Stadhouderschap over vier der verbonden gewesten, — Gelderland, Utrecht, Overijsel, en Groningen — in den voorzomer van 1647 opgedragen; in January van 't volgende jaar had hem, na 't aannemen van den Vrede, ook Holland als Stadhouder ontvangen, en Zeeland in April daaraan zijn stadhouderlijken lastbrief geteekend. Holland stelde hem daarenboven tot Groot-Houtvester aan, en vereerde hem het bij zijn huwelijk reeds ter sprake gekomen zoogenoemd «reëel compliment» van honderdduizend gulden. Door de Algemeene Staten werd hij in February tot Stadhouder van Wedde en Westwoldingerland, in Maart in de landen van Overmaze benoemd, en had men het dus bij geen der gewesten, noch in hun vereenigde vergadering, aan uiterlijke blijken van gunst en genegenheid laten ontbreken. Tusschen deze en den daadwerkelijken invloed, hem op den gang der zaken toe te kennen, was echter nog een aanmerkelijk verschil, als van de zijde van Holland weldra maar al te kennelijk blijken zou. Gelijk de franschgezinde Heer van Sommelsdijk in November 1648 aan den franschen Rezident te kennen gaf, was de afschaffing van 't krijgsvolk het punt, waar alles voornamelijk om draaide, en dat in Holland vooral van den overwegendsten invloed was.

Zoodra de gelegenheid zich in 1648 had aangeboden, waren, nog in de eigen maand der Vredeviering, de Staten van Holland reeds begonnen om de middelen te beramen, hun door de oorlogskosten met zooveel schulds belast gewest, door bezuiniging aller thans minder noodige uitgaven, in zijn geldnood te gemoet te komen, en hadden zij dat sedert voortgezet. Zij hielden zich tevens bezig naar vergoeding uit te zien voor 't gemis dier Generaliteitsgelden, die door den oorlog in de algemeene kas plachten te vloeyen. Van den ontvanger-generaal toch werd de mededeeling ontvangen, dat hij «uit *confiscatiën, contributiën, sauvegarden*, en *paspoorten*» — gelijk zijn stadhuiswoorden luidden, die men in eenvoudig hollandsch met verbeurdverklaringen, brandstichtingen, vrijwaringen, en verlofbrieven kan vertolken — bijna zeven en een halve ton gouds inde, welke men voortaan derven zou. Door den Raad van State was daaromtrent voorgesteld, dat men het nu van brandstichting en vrijwaring aan de Spanjaards bevrijde Staatsbrabant, van Generaliteitswege met de gewone verponding op huizen en landerijen en den algemeenen verbruiksimpost zou kunnen belasten, mits men de plaatselijke gelegenheid van steden als 's Hertogenbosch, dat met Holland gelijk

op betaalde, en het bij den overgang in 1637 wat meer bevoorrechte Breda, en die van de Meyerij, met haar uitgestrekte heidegronden, wel in 't oog hield. De hollandsche Staten begrepen echter, dat dit laatste wel voor de grondbelasting in aanmerking mocht komen, doch op die voor 't verbruik geen invloed hebben mocht, en men deze dus gerustelijk overal gelijkelijk kon laten drukken; dat ook Breda, mits slechts bij zijn verdere voorrechten gehandhaafd, de penningen zou kunnen opbrengen, algemeen in Brabant gevorderd. Hun in Maart 1649 uitgebracht gevoëlen vond bij de overige Staten ingang, en de Generaliteit besloot dus hare staatsbrabantsche onderzaten in overeenstemming daarmeê te belasten. Wat de verdere algemeene inkomsten betrof, ook daarin werd door de Generaliteit het reeds vroeger gegeven voorbeeld van Holland gevolgd, daar zij in Mei 1649 besloot, de rente harer schuld van $6^1/_4$ tot 5 ten honderd te verlagen, gelijk hier reeds in 1644 had plaats gehad. Voorts bepaalde zij, den vreemden gezanten geen vrije woning meer beschikbaar te zullen stellen, en schafte in de volgende maand eenige overtollige jachten en vaartuigen af. Wat nu echter het hoofdpunt, het onderhoud der krijgsmacht gold, welker belang met den vrede zoo niet vervallen, althans aanmerkelijk verminderd scheen, en van welker drukkende kosten men dus zich gaarne voor een goed deel ontheven zou zien, in Juny 1648 was — als wij zeiden — de zaak in de hollandsche Statenvergadering ter sprake gekomen, naar aanleiding der voorstellen, door den Raad van State daaromtrent gedaan. Het Gemeenebest had, toen de vrede gesloten werd, dertig regimenten of 411 compagniën voetvolk, en 68 cornetten ruiterij, buiten de beide compagniën der lijfwacht van den Stadhouder, in zijn dienst. Die regimenten bestonden voor de helft uit inlandsche, vijf er van werden door fransche, vier door engelsche, drie door schotsche, en even zooveel door duitsche troepen gevormd. De Staatsraad wenschte nu ieder compagnie voetknechten met deels vijftig, deels dertig, ieder van de ruiterij met veertig man te verminderen, doch de lijfwacht te laten als zij was. Daartoe zou men in 't geheel 18570 man voetvolk en 2600 paardevolk minder te betalen hebben, en zoo jaarlijks bijna $2^1/_2$ miljoen besparen. Holland, dat, in 't begin van 't jaar, alleen nog meer dan $3^1/_2$ miljoen aan legeronkosten schuldig was, meende al aanstonds deze bezuiniging niet voldoende te mogen achten, en wilde wel de lijfwacht in stand houden, en de voorgeslagen vermindering der ruiterij goedkeuren, maar van ieder compagnie voetvolk in 't algemeen vijftig man aftrekken. Zijn voorstel aan den Stadhouder meêgedeeld werd, na den Raad van State te zijn voorgelegd, op aanbeveling van dezen door hem beaamd, doch vond de afgevaardigden der overige gewesten, als met geen lastbrief daarvoor gemachtigd, niet tot onmiddelijke instemming gereed. Holland dat dezen geheelen maatregel nog slechts als voorloopig beschouwde, en — als later blijken zou — veel verder wenschte te gaan, tastte nu voor zich zelf door, en deed den hoofden der door hem betaalde troepen kond, dat met

20 July de vermindering zou ingaan. De overige gewesten hoewel eerst verstoord, daar zij in die handelwijs een inbreuk op de bepalingen der Unie zagen, lieten zich, in 't belang hunner eigene geldbeurs, vervolgens echter vinden, en stemden ook hunnerzijds in den gedanen voorslag toe.

Holland bepaalde zich echter hiertoe niet. Het verlangde, in de volgende maand, ook de jaarwedden van verschillende hooge en lagere krijgs- en andere ampten verminderd te zien, en de het generaalschap der ruiterij te laten vervallen, omdat het dit in 't kapitein-generaalschap reeds opgesloten achtte. Zoowel de Raad van State als beide Stadhouders, — de Prins van Oranje en Graaf Willem Frederik — kwamen daartegen, als onheusch en onbillijk, op, en de zaak bleef daardoor onbeslist hangen, daar Holland er blijkbaar niet genoeg gewicht aan hechtte, om haar tegen heug en meug door te drijven. Het kwam nu evenwel in 't volgende voorjaar met zijn nadere voorstellen tot troepenafdanking te berde, en vaardigde daartoe, in Mei 1649, eenige zijner Statenleden tot den Prins af, om hem voor te houden, hoe de staat van zijn geldmiddelen onmogelijk gedoogde, bij de aangenomen vermindering te blijven, en er minstens vijftig compagniën uitheemsche soldeniers moesten weggezonden worden. De Prins zocht hun al 't gevaarlijke van zulk een maatregel, zoolang er aan 's Lands grenzen nog allerlei troepenbewegingen en krijgsrumoer plaats greep, te betoogen, en wist hen daardoor voor 't oogenblik tot zwijgen te brengen. In 't najaar echter kwam hun gewest op nieuw met een voorstel in gelijken zin voor den dag, en drukte den wensch uit, de compagniën curassiers door lichte ruiters te zien vervangen, de vreemde regimenten op tien vendelen ieder te doen verminderen, waardoor er niet minder dan vijf en vijftig vendelen vervallen zouden, van twee en twintig nog ongerepte vendelen 585 man af te trekken, en, zoo niet de helft, althans een groot deel der ruiterij te laten afdanken, daar deze veel kosten vereischte, en van betrekkelijk weinig dienst was. Met nadruk verklaarden zich de algemeene Staten en de Prins daar tegen, doch konden daardoor niet verhoeden, dat Gecommitteerde Raden van Holland, den Oversten der uitheemschen troepen aanschreven, hunne vendelen met twintig man te verminderen. Deze beklaagden zich daarover bij de algemeene Staten, die de voorlichting van beide Stadhouders en den Raad van State verzochten, en daarop tot het besluit kwamen, den hollandschen afgevaardigden in hun midden af te vragen, om welke reden men tot die vermindering was overgegaan. Deze beriepen zich op hunne lastgevers, en de Staatsraad gaf toen in bedenking, Gecommitteerde Raden aan te manen, het verminderingsbesluit van Holland niet ten uitvoer te leggen, zoolang er de algemeene Staten niet meê hadden ingestemd. De hollandsche afgevaardigden duldden intusschen niet, dat men, onder hunne voorzitting, in de algemeene Statenvergadering daarover beraadslaagde; en toen de overige leden daar toch toe wilden overgaan, verzochten zij althans tot den volgenden dag uitstel, om inmiddels Gecommitteerden te

kunnen raadplegen. Hun verzoek werd echter niet ingewilligd, en zij verlieten toen de vergadering, om met die Gecommitteerden in een ander vertrek in overleg te treden. Gelderland, dat nu voorzat, maakte van hun afwezen gebruik, om met de overige vijf gewesten te bepalen, dat men den hollandschen afgevaardigden, of anders Gecommitteerden van Holland aanschrijven zou, op 't ontvangen van deze aanschrijving, den reeds gegeven last tot vermindering der uitheemsche troepen te herroepen; en, zoo dit geweigerd werd, aan gemelde Oversten zou gelasten, hun vendels, zonder zich om het door Holland gegeven bevel te bekreunen, voltallig te houden. De hollandsche afgevaardigden teekenden tot tweemaal toe tegen deze bepaling, gelijk tegen geheel deze handelwijs, verzet aan; en de Staten van Holland, kort daarop — in November — bijeengekomen, bleven bij hun aandrang tot vermindering, doch stemden er in toe, dezen niet uit hun naam, maar op dien der algemeene Staten, door den Staatsraad te laten geschieden, daar het een maatregel van algemeen belang gold. De Prins vereenigde zich met deze opvatting, en stemde, op dien voet, in de vermindering, zich reeds verblijdende in de gematigdheid, door Holland daarbij aan den dag gelegd. Een week of wat later echter zou hij anders oordeelen, en den franschen Rezident van zijn veranderde meening getuigenis geven [1]. Het was toen, in de eerste dagen van December, met de mededeeling tot hem gekomen, dat het, 29 van de 50 af te danken vendels zelf ter betaling hebbende, zich gedwongen zag, die onbetaald te laten, zoo de overige gewesten weigerachtig bleven, tot die afdanking met hem over te gaan. De Prins, weinig genegen daarin toe te stemmen, zocht de hollandsche afgevaardigden tot een onderhandeling met die der overige Provinciën te bewegen, terwijl hij zelf hun intusschen een ander voorstel tot vermindering deed, bij 't welk het Gemeenebest nog bijna veertien tonnen gouds 's jaars uitwinnen zou. Zoo Holland daarin toestemde, zeî hij, zich sterk te maken, ook de zes andere gewesten tot de aftrekking der 180 man te doen besluiten, waartoe het tot dusver — zij 't dan ook met zijne instemming — alleen besloten had. Men moest, naar zijne meening, begrijpen, dat men meer dan zestig vestingen en sterkten te bewaren had, en zooveel krijgsvolk niet op eens afdanken kon, zonder een deel van 't land in gevaar te stellen. De hollandsche Staten echter, in 't bezef dat de uitgaven van hun gewest nog altoos zijn inkomsten ver overschreden, en dat men, om tot een afdoende verbetering te geraken, niet alleen de vendels verminderen, maar met hun op hooge kosten komende officieren afdanken moest, weigerden in dat voorstel te treden, en verklaarden zich alleen bereid, er aan de verschillende steden over te schrijven.

Zoo stonden de zaken omstreeks half December. Een paar weken later ging de Prins

[1] "Je l'ay trouvé fort différent de la bonne opinion qu'il avoit l'antre jour de la modération de ces Messieurs de Hollande". (Brasset aan Mazarin, 7 Dec.) *Arch.* ter pl. p. 316.

naar Gelderland, om er in den Landdag te Arnhem voor te stellen, dat men den opgemaakten staat van oorlog aannemen, en de afgevaardigden in de algemeene Staten machtigen zou, met de andere gewesten den voet vast te stellen, in 't afdanken van 't krijgsvolk, waarop Holland aandrong, te houden [1]. Omstreeks denzelfden tijd had de met Spanje heulende Hertog Karel van Lotharingen, den Prins van Salm, met 2500 ruiters en 1500 voetknechten door de Meyerij naar 't land van Ravestein gezonden, om daar de winterkwartieren te betrekken; een ongezochte aanleiding, om op het belang aan te dringen, zich zelf niet te veel van troepen te ontblooten [2], gelijk ook al aanstonds, om alle kwade gevolgen te voorkomen, besloten werd, om het noodig aantal ruiters naar Oostenrijk en wat voetvolk naar den Bosch en elders te doen trekken. Een tevens uitgevaardigd schrijven van de algemeene en den Prins aan den Hertog en Aartshertog Leopold — als Landvoogd der spaansche Nederlanden — had intusschen ten gevolge, dat de lotharinger troepen weldra naar Aken aftrokken [3].

Had de Prins weinig reden zich met de houding, door Holland in de laatste dagen aangenomen, tevreden te toonen, zijn ergernis was nog vermeerderd door het plan tegelijkertijd in de hollandsche Staten geopperd, een afzonderlijk gemachtigde naar Londen te zenden, om daar, buiten de andere gewesten om, een verdrag met het Parlement te sluiten. Hij toonde er zich bij zijn vertrouwden raadsman Brasset zeer gevoelig over, al gaf hij tevens de hoop te kennen, om dien toeleg, die tot ontbinding der Unie kon leiden, te stuiten. Brasset zeide er hem den steun van 't fransche Hof bij toe, waarvoor hij 's Prinsen grooten dank oogstte; doch ontveinsde zich tevens niet, dat bij de voortdurende onlusten in Frankrijk, de hollandsche heethoofden [4] van dien kant weinig aandrang tot bekoeling hadden te wachten, en dus vooreerst nog wel bij hun opzet zouden blijven [5]. De vleitaal van Spanje en die der engelsche staatsberoerders werkten beiden daartoe meê, en beloofden weinig goeds voor de tegenovergestelde partij. Behalve in Brasset, vond de Prins een — meer heftig trouwens dan kloek — en krachtig tegenstander der hollandsche wenschen en neigingen in den frieschen

[1] Zie het *Verhaal* in Capelle's *Gedenkschriften* II. bl. 262.

[2] "Je leur persuade" (schreef zelfs de Prins aan Mazarin) "autant que je puis, que cette irruption du Duc de Lorraine est un artifice des Espagnols, qui commencent à nous déclarer la guerre parlà, en faisant agir led. Duc de Lorraine". (*Archives* t. pl. p. 331).

[3] *Gedenkschriften* t. pl. 264; verg. 's Prinsen eigen aanteekening, opgenomen in de *Archives* t. pl p. 327.

[4] "Cette chaleur de mesnage qui donne une espèce de fiebvre ardente à noz Messieurs de Hollande" gelijk hij zich uitdrukte, *Arch.* t. pl. p. 319.

[5] "(Ils) n'auront qu'un respect apparent et sans crainte jusques à ce qu'ils voient les forces de la France sans division interieure", etc. (Aldaar).

[6] "Il se voit que ceux de ce nouveau régime-là choyent tant qu'ils peuvent cette province... Les Espagnols ensorcellent ces gens ici" etc. (aldaar).

Stadhouder, zijn neef Willem Frederik van Nassau, die in dien tijd zoo met hem als met Brasset, van Leeuwarden uit, briefwisselde. Tot 's Prinsen weêrzin tegen de afdankingsplannen droeg vooral ook de vrees bij, de fransche troepen in dienst van Spanje te zien overgaan; gelijk zij hem alleen eenigsins verzoet werden door de gedachte, dat Mazarin er wellicht zijn voordeel meê zou kunnen doen, en de weggezonden fransche huurlingen voor zijn eigen leger aanwerven [1]. In elk geval zocht hij dus zoo lang mogelijk die afdanking te vertragen. In dit opzicht was thans zooveel ten minste gewonnen, dat de hollandsche Staten met Kerstmis uiteengegaan waren, zonder tot een eindbesluit te geraken, om met Driekoningen op nieuw bijeen te komen. In dien tusschentijd drong Graaf Willem er bij den Prins met nadruk op aan, om, volhardden zij bij hunne plannen, een «heilzaam en stoutmoedig besluit te nemen, en dat goed ten uitvoer te leggen»; het besluit namelijk, zich geweldadigerhand, met de noodige ruiterij en voetvolk, uitgelezen, goedbetaalde, en goedgedrilde troepen, van Amsterdam — het brandpunt van 't halstarrig verzet — meester te maken [2]. Hij was over 't geheel zeer krijgshaftig en bloeddorstig gestemd, en gaf kort daarop ronduit als zijne meening te kennen, dat zich godsdienst, recht, en policie alleen door de wapenen lieten handhaven, onder welke alles dan ook in zijn tegenwoordigen staat gebracht was, en door middel waarvan men 't daarin moest houden; elk, die van een andere meening was, verklaarde hij voor een verrader en vijand van den Staat, goed Spaansch, en dien hij van ganscher harte met den dood zou zien straffen [3].

De Prins jaagde thans op de Veluwe, nadat hij te Nymegen de nieuwe Overheid naar zijn goeddunken besteld had. Er was daaromtrent toch eenigen tijd onderhandeld en geraadpleegd. Na den vrede hadden de Nymegenaars, zich beroepende op de bepaling van 't verdrag, waarbij hunne stad in 1593 was overgegaan, en die zeide, dat de bestelling door den Stadhouder «alleen bij provizie en gedurende dezen oorlog, zonder vermindering der stedelijke voorrechten», plaats had, begrepen, dat zij thans aan de stad zelve kwam. Bij den Landdag was daarover verschil van meening ontstaan, en de zaak in 't volgende jaar op den ouden voet gelaten. In December was zij daarop door den Prins op nieuw ter tafel gebracht, en voorgesteld haar ook nu daarop te houden. De Ridderschap van 't Kwartier had, uit eigenbelang, dit voorstel aanstonds beaamd, daar zij op die wijs èn de benoeming van riddermatige personen in de nymeegsche regeering verwachten mocht, èn, werd de bestelling, of voordracht ter keuze uit twee, aan de Overheid zelve gelaten, haar leden gevaar liepen daaruit verdrongen te worden. De vergadering had toen echter geen beslissing genomen, doch

[1] Zie zijn schrijven aan Estrades, *Archives* III. p. 331. "Ce sont de bonnes gens", meldde hij hem, "et qui ont déjà servi sous vous plusieurs fois".

[2] Zie zijn brief aan den Prins van 29 Dec., *Arch.* t. pl. p. 536.

[3] Zie dien van 12 Febr., aldaar p. 851.

de Prins thans overeenkomstig zijn voorstel gehandeld, en zelfs drie schepenen meer benoemd, dan er tot dusver waren [1].

In Holland poogde men 't inmiddels te vergeefs tot eene schikking met de andere provinciën te brengen. De hollandsche Staten hunnerzijds zochten evenzeer den Prins te vergeefs te betoogen, dat zij tot eene afdanking voor zich zelf zouden moeten komen, wanneer die provinciën bleven weigeren daarin met hen meê te gaan. Zij droegen daarop eindelijk Gecommitteerden op, aan de vroeger genomen besluiten tot afdanking, vóór de scheiding hunner vergadering met Paschen, uitvoering te geven. Dit had, den 10den April, een verzoek der algemeene Staten aan den Prins ten gevolge, om zorg te dragen, dat één Gewest op zich zelf geen troepen ging afdanken, die zich bij eede niet aan dat gewest alleen, maar aan de Generaliteit verbonden hadden. Voor een deel vreesden zij, gelijk Graaf Willem Frederik het van eenige «welgezinden» in Friesland verzekerde, dat zich Holland de alleenheerschappij wilde verschaffen; een meening, die hij onder de hand zijn best deed te stijven, en, door 't aankweeken van naijver en achterdocht, zooveel hem doenlijk was, sterkte [2]. Ook bij de hollandsche steden waren intusschen de gevoelens eenigsins verdeeld, en zocht de Prins er meerdere op zijne hand en die der Generaliteit te krijgen. In Dordrecht moest, in 't laatst van Maart, een nieuwe Burgemeester in plaats van den hollandschgezinden Van Beveren aangesteld worden, en 't gelukte hem daar deze aanstelling in zijn geest door te zetten, waardoor hij die stad meende te winnen. In 't begin van April achtte hij er zoo al negen van de negentien voor de samenstemming met de andere gewesten gewonnen te hebben, en hief de friesche Stadhouder reeds bij voorbaat een juichtoon aan over de beschaming der «verraders, verkoopers, en vijanden van den Staat, die slechts ten koste van dien Staat hun eigen grootheid zochten, en wier straf naar hun verdienste en vuig bestaan hij hoopte» [3]. Zoover was het intusschen nog niet, en raakte de toestand integendeel steeds meer gespannen. In Mei werd een nieuwe poging tot toenadering door den Prins beproefd; hij sloeg toen eene vermindering en afdanking van troepen, die van 't hollandsch voorstel naderbij komende, voor; doch verlangde dan tevens de toezegging, dat men van geenerlei verdere vermindering gewagen zou vóór de vrede tusschen Spanje en Frankrijk beklonken was, en dan alleen met eenparige stemmen der Generaliteit werd goedgevonden. Hij begeerde daarenboven de toestemming van Holland in de jaargelden, door de algemeene

---

[1] Zie de *Gedenkschriften van Jhr. A. v. d. C.*, t. pl., bl. 239 en 262, en verg. Wagenaar, *Vaderlandsche Historie* XI. bl. 69.

[2] Zie zijn schrijven aan den Prins van 27 Febr.: "je leur donne dessous main encores quelque ombrage et jalousie, pour leur augmenter cette appréhension et crainte" (*Archives*, t. pl. p. 354).

[3] Schrijven van 15 April, aldaar p. 359.

Staten en den Staatsraad aan de verminderde officieren toegekend, en in den door de andere provinciën aangenomen staat van oorlog, die door Holland nog altoos niet was goedgekeurd. Zijn voorstel vond evenwel luttel bijval. Verre de meerderheid in de Staten toonde zich met de voorgenomen afdanking ingenomen; slechts de Edelen en enkele Steden stemden er tegen, waarop Leiden een middelweg voorsloeg. Deze voldeed den Prins echter niet, en men deed nu wel een schrede tot toenadering, doch niet voldoende, om bij de algemeene Staten bijval te vinden. De meerderheid bepaalde toen, dat men de genomen besluiten, zonder zich verder met die Staten in te laten, ten uitvoer zou leggen, en een deel der door Holland te betalen troepen, onbetaald laten zou. Een uitnoodiging der algemeene Staten, bij monde van Aertsbergen om de afdanking liever nog een tijd lang uit te stellen, en inmiddels met de andere gewesten te beraadslagen, werkte niets uit, daar men wel eenige leden daartoe aanwees, en de andere gewesten gelijk met name Gelderland, zich inschikkelijk betoonden, doch in Holland de onwilligen de bovenhand behielden, zoodat men er van geen vergelijk wilde hooren. Men brak er integendeel, Saterdag vóór Pinxter, de vergadering onverhoeds op, en vaardigde de brieven uit, aan de kapiteins en ritmeesters der troepen, die men onbetaald wenschte te laten, gericht, waarbij ze voor hun bewezen diensten bedankt, en verwittigd werden, dat ze op geen verdere betaling behoefden te wachten.

Onder al deze bedrijven was nu de admiraal Witte Cornelisz. de With op eigen gezag uit Brazilië naar Holland gekomen, waar hij zich in den Haag tot den Prins — als Admiraal-Generaal — begeven had, om hem verslag van 't gebeurde te doen. Op aandrang van eenige leden der algemeene Staten werd hij echter, een dag of wat daarna, van 's Prinsen wege in hechtenis genomen, en op de Voorpoort gevoerd. Tezelfder tijd ongeveer had de Admiraliteit van Amsterdam, op last der algemeene Staten, eenige scheepskapiteins van zijn smaldeel laten vatten; over welke, gelijk over Witte, nu door die Staten eenige rechters uit de verschillende Admiraliteiten werden saamgeroepen. Men had echter in Holland, sedert de dagen van Oldenbarnevelt en de over hem gestelde rechters, een afkeer van alle soortgelijke opdrachten, en meende in deze gansche handelwijs buitendien een krenking van het gewestelijk gezag te moeten zien, over welke men zich tot den Prins wendde; doch zonder baat. De amsterdamsche regeering begreep daarop eigenmachtig verder te moeten gaan, liet de Admiraliteit verzoeken de gevangen kapiteins te ontslaan, en, na een licht te verwachten weigering, de gevangenis opbreken en de kapiteins op vrije voeten stellen. De algemeene Staten, daarover verstoord, gaven dien van Holland toen schriftelijk te kennen, dat de hen zoo euvel geduide gevangenneming geheel in overeenstemming was met hetgeen, sedert een halve eeuw, in gelijke omstandigheden geschiedde. De hollandsche meenden echter, bij missieve van 27 Mei, te moeten antwoorden, «dat de Generaliteit geen

rechtsgebied binnen de afzonderlijke provinciën had, en er dus niemand mocht aantasten, zonder verlof der gewestelijke Staten of van den rechter, die hen vertegenwoordigde; dat de ingezetenen, volgens hun erkende voorrechten, ook alleen maar voor hun natuurlijken en bevoegden rechter mochten terecht staan; dat der Generaliteit alleen over krijgslieden in zaken van hun beroep rechtsmacht toekwam; dat Brazilië — het terrein van het hier misduide feit — reeds geheel door de Portugeezen vermeesterd was, en er de algemeene Staten dus ook geen rechtsgebied konden voorwenden; dat ook de afzonderlijke gewesten over hun onderzaten geen bijzondere rechters mochten aanstellen, maar ze voor den gewonen rechter voeren moesten; en, zoo men 't somtijds gedaan had, het steeds met toestemming der gewestelijke Staten of hun afgevaardigden ten algemeenen geschied was; dat die laatste daarin òf met òf zonder last hunner machthebbenden hadden gehandeld, en dus òf het belang van hun gewest door hun eigenmachtige handeling verwaarloosd hadden, òf uit onkunde of bijzondere oogmerken; dat zij, in elk geval, niets hadden kunnen doen, waardoor de gewestelijke oppermacht verkort werd». Men verzocht daarenboven den Prins, den Admiraal naar Rotterdam te laten vervoeren, om hem voor de Admiraliteit van de Maas, als zijn bevoegde rechters, te stellen; en toen hij daar niet zoo dadelijk toe bleek te willen overgaan, nam men het besluit, Witte door den procureur-generaal zelf te doen vrijlaten, doch werd daarin door den Prins voorkomen, die bevel gaf hem van de poort weder naar zijn gewoon verblijf te laten brengen, waar hij toen nog eenige maanden onder toezicht bleef. Een en ander strekte niet, om de weêrzijdsche verhouding van Prins en hollandsche Staten, bij de steeds toenemende spanning, te veraangenamen.

Nog een andere, dezer dagen door Amsterdams toedoen bewerkstelligde zaak, voegde zich daarbij. Wel was de naar Engeland gezonden Joachimi daar nog altijd verbleven, doch, in spijt van Hollands herhaalden aandrang, met geen lastbrief aan het nieuwe bewind voorzien geworden. In 't begin van 't jaar was daarom in de amsterdamsche vroedschap besloten, en daarop, van wege de stad, bij de hollandsche Staten voorgesteld, een afzonderlijken commissaris voor Holland naar Londen af te vaardigen. Dat voorstel was aangenomen, en het lid der vroedschap Gerard Schaep Pietersz. den 12den Mei tot die commissie benoemd, met uitdrukkelijken last de nieuwe engelsche regeering te erkennen, en de belangen van Holland bij haar voor te staan. «Een schaap» — als Vondel hekelrijmde —

Een schaap, in 't schapeland gezonden door de golven,
Die 't leeuwenest herschiep, en broedde al 't land vol wolven;

wiens zending er althans niet weinig toe meêwerkte, den Prins persoonlijk nog meer tegen Holland en Amsterdam te verbitteren, welke stoffelijke reden tot persoon-

lijke dankbaarheid hem anders, nog slechts weinige weken te voren, door die goede stad gegeven was, toen zij hem, juist tot bevrijding van een schuldenlast, waarin hij zich bovenal ter wille van den engelschen Koning gestoken had, niet minder dan twee miljoen tegen vier ten honderd op eenige zijner heerlijkheden had voorgeschoten. [1]

's Daags na de scheiding der Staten van Holland, Pinxterzondag 5 Juny, verscheen de Raad van State, met beide Stadhouders aan 't hoofd, in eene buitengewone zitting der algemeene Staten, om daar meê te deelen, hoe men, op 't vernemen, dat Holland vóór die scheiding, veel troepen had afgedankt, overeenkomstig een vroeger bevel van hun Hoogmogenden, den kapiteinen dier troepen had aangeschreven, om den eed, aan de algemeene Staten gedaan, indachtig te wezen, en zich niet zonder uitdrukkelijken last dier Staten te laten afdanken. Men verzocht tevens, den bevelhebbers der vestingen en sterkten, waar die troepen in bezetting lagen, te willen aanschrijven, de ten uitvoerlegging van Holland te voorkomen; terwijl men verder nog in bedenking gaf, de noodige middelen te beramen, om de rust van den Staat te waarborgen. Vier der zes gewesten — behalve Holland stemden ook Gelderland en Utrecht tegen — namen toen het belangrijk besluit, om, niet alleen in overeenstemming met het voorgestelde, aan die bevelhebbers te schrijven; maar ook een plechtige bezending aan de steden van Holland te doen, om ze terug te brengen van hun afdankingsontwerp, en den Prins-zelf, overeenkomstig zijn uitdrukkelijken wensch, de regeling dier bezending op te dragen, hem tegelijkertijd verzoekende en machtigende, «alle noodige orde te stellen, en die voorziening te doen, dat alles in goede ruste en vrede werd geconserveerd, en inzonderheid de Unie gemainteneerd en vastgehouden, met den gevolge en aankleven van dien; en integendeel geweerd en tegen gegaan, wat contrarie van dien mocht worden ondernomen».

De Prins, die zich dezer dagen, door Brasset, van den bijval en de medewerking van Frankrijk verzekerd had [2], begaf zich den volgenden dag op nieuw ter Statenvergadering, om te verklaren, dat hij zich zelf aan 't hoofd der bezending wenschte te stellen, die verder uit de vier leden der algemeene Staten, de HH. van Aertsbergen, Mauregnault, Reede van Renswoude, en Adriaan Clant, de beide leden van den Staatsraad Boetselaar van Asperen en Willem Lucasz., en den Thesaurier-generaal Brasser bestaan zou. De Staten — met uitzondering natuurlijk der hollandsche leden — betuigden den Prins hun dank voor de betoonde voorzorg, en verzochten hem, «door alle mogelijke middelen van inductie» te beproeven, de hollandsche steden nog van haar afzonderlijke afdankingsbesluiten te doen afzien.

Den 8sten Juny begaven zich gemelde heeren in een Statenjacht op weg naar Dordrecht, en verbeidden voor IJselmonde den Prins, die inmiddels naar Ter Heide was

[1] De nadere bijzonderheden, zie in Wagenaars *Amsterdam*, V. bl. 75.

[2] Zie Brassets schrijven aan Mazarin van 31 Mei (*Arch.* t. pl. p. 362).

gegaan, om zijn naar Schotland zich inschependen koninklijken schoonbroeder uitgeleide te doen. 's Avonds reeds was hij bij hen, en werd nu het door Aertsbergen opgesteld ontwerp van toespraak voorloopig overgelezen en uitgebreid, en den volgenden morgen te Dordrecht voor goed vastgesteld. Tegen elf uur was er de Oudraad ten Stadhuize bijeen geroepen, om haar te hooren. De Prins voerde toen eerst kortelijk het woord, daarna las Aertsbergen het vastgestelde stuk, met de bijgevoegde uittreksels uit de Unie en verdere bescheiden, om «oprechte en ronde verklaring» te erlangen: 1. omtrent de onverbrekelijke onderhouding der Unie; 2. herstel van den inbreuk door afzonderlijke afdanking van 't krijgsvolk gedaan; 3. aansluiting bij de andere gewesten voor den staat van oorlog; en 4., in geval van blijvend verschil, onderwerping der geschilpunten aan een uitspraak naar de Unie. De Oudraad beloofde zijn antwoord schriftelijk in te zenden, gelijk dien eigen avond nog geschiedde. Dat antwoord, dat blijkbaar slechts uitstel zocht, was weinig naar 's Prinsen schik, en deed hem, bij de beraadslaging met de Heeren der bezending, in zijn wrevel niet onduidelijk op de «verdeeling onder de burgerij» zinspelen, en hoe de «mannen van achten uit de gilden tegenover de overheid» stonden, zoodat ze zich allicht «op den eersten wenk tegen de regenten zouden stellen. Als die van Dordrecht niet wel wilden» — meende hij verder — «zou hij eerst moeten zien, wat in zijn briefjen van machtiging stond». De Heeren hielden zich alsof zij 't eerste niet verstonden, terwijl hem Aertsbergen op 't tweede zeide, dat dit iets was, waarin zij als afgevaardigden de Staten niets te zeggen hadden, daar hun werk slechts in middelen van overreding bestond, en het ander Zijn Hoogheid alleen raakte. Men besloot nu mondeling een tweede poging te doen, waarbij Aertsbergen op zich nam het woord te voeren [1]. Hij ontvouwde toen wat breeder nog de redenen, tegen een afzonderlijke afdanking van 't gemeenschappelijk krijgsvolk pleitende, en vraagde een kort en bondig antwoord met toepassing van de 23ste Uniebepaling — omtrent wettigheid en herstel van inbreuk — en hij eindigde met de verklaring, dat men in zake van uitstel of weigering genoodzaakt zou zijn andere taal te bezigen. Die laatste zinsnede werd hem, zoo te Dordrecht als elders, en vooral te Amsterdam, door misverstand, niet weinig euvel geduid [2]. Hij bedoelde er — naar zijn eigen aanneemlijke betuiging [3] — niet anders meê, dan dat de Prins, als Stadhouder der Provincie, dan gezegd zou hebben: «burgemeesters! ik weet wel, dat u de omvraag toekomt in den Oudraad; doch dat het hier de vraag is, de Unie al dan niet te houden, en dat een iegelijk gehouden is, daarop aan den Stadhouder ver-

[1] Zie het omstandig verhaal uit zijn eigen pen, *Gedenkschriften* enz. t. pl. blz. 292.

[2] Zelfs Wagenaar vatte ze, een honderd jaar na de uiting, nog in averechtschen zin, tot hij, uit de nog uitgegeven bescheiden beter ingelicht, zijn dwaling erkende. Zie zijn *Amsterdam* XIII bl. 274 verg. met zijn *Vaderl. Historie* XII bl. 74.

[3] *Gedenkschriften*, enz. t. pl. bl. 285.

klaring te doen, als bij eede verplicht, om die Unie — naar 't 24ste artikel — te handhaven en doen onderhouden; en vraag ik ieder lid van den Oudraad hier tegenwoordig, wat ze gezind zijn te doen, om tegen de onwilligen te gebruiken het recht en de macht, door de Unie verleend». De gelegenheid tot uiting dier woorden zou hem echter niet gelaten worden; uit naam van den Oudraad werd op Aertsbergens toespraak, bij monde van den Pensionaris verklaard, dat dit tweede voorstel naar bedreiging en hoon voor de Staten van Holland smaakte, en de Oudraad, wat de zaak zelve betrof Zijn Hoogheid, als zijn «genadigen Stadhouder», voldoening zou geven. Men betuigde voorts hem en HH. afgevaardigden dank, doch geliet zich omtrent Aertsbergen, als had hij uit zich zelf en zonder last gesproken. Deze gaf toen onbewimpeld te kennen, dat hij slechts uit naam en op order van alle ter plaatse tegenwoordige Heeren, het woord had gevoerd, die generlei bedoeling hadden iets te zeggen of te doen, tot *prejudicie*, veel min *comminatie* of *injurie* der hollandsche HH. Staten; zij wisten ook niet, waarin dat bestond, en verzochten dus aanwijzing om er verder over in *communicatie* te treden. Doch Burgemeester Jacob de Witt antwoordde, dat men daaromtrent verder niet wenschte te redetwisten, en de zaak voor de HH. Staten van Holland zou brengen. 't Geen dan ook werkelijk, bij een eenzijdig verslag van 't gebeurde, met verdachtmaking van Aertsbergens woorden en verwijzing van zijn aanzoek om nader meêdeeling, geschiedde. De toegezegde voldoening der dordsche Overheid kwam, na velerlei weifeling, daarop neêr, dat ze Zijne Hoogheid den 11den Juny de verklaring kwam geven, de voortzetting der voorloopige betaling van 't afgedankte en verminderde krijgsvolk te willen helpen bevorderen.

Van Dordrecht ging de reis naar Gorinchem, waar men Zondags den 12den, na de preek, een kort voorstel deed, meer om de gunstig gestemde stad te bedanken en aan te moedigen, dan te overreden; zij verklaarde dan ook, de Unie naar behooren te zullen nakomen, en haar afgevaardigden eenparigheid te zullen gelasten tusschen Holland en de andere gewesten. Naar Gorinchem waren intusschen twee amsterdamsche burgemeesters, Oetgens van Waveren en Jacob Hasselaer, tot den Prins gekomen, met last hunne stad van 't bezoek zijner bezending te verschoonen. De amsterdamsche vroedschap toch was, zoodra men er van dat opzet hoorde, door burgemeesteren tegen den 10den bijeen geroepen, en toen eenparig verstaan, dat het der stad, als slechts een lid der hollandsche Staatsvergadering, niet paste, met afgevaardigden der Staten in bijzondere onderhandeling te treden, en de bezending dus tegen den stijl der regeering geschiedde; en beiden afgevaardigden werd nu opgedragen, den Prins van dit gevoelen kennis te geven, en tegen zijne komst verzet aan te teekenen. Hoe juist de aangegeven grond moge klinken, men bedwingt bij haar uiting moeilijk een glimlach, wanneer men bedenkt, hoe zij, die er meê te berde kwamen, in hun gewestelijke verhouding tot de Unie, hem even *gewetenloos* verzaakten, als zij hier, waar 't in

hun kraam te pas komt, zich *nauwlettend* voor de minste krenking er van bezorgd toonen. Zoo goed als Amsterdam, als stad, slechts een deel van Holland vormde, deed het Holland voor zich van de Generaliteit. Daaromtrent echter bekommerde men zich niet, en beide amsterdamsche burgemeesters gingen dus onbeschroomd naar Gorinchem op reis, waar zij door den Prins met de vraag begroet werden, of zij «voor hun stadhouder de poort wilden sluiten», en met de verzekering, «dat hij daaraan gedenken zou». Gelijk ook in Dordrecht reeds gebleken was, toonde hij weinig om onheusche bejegening te geven, en die — naar de opmerking van zijn bijhebbend gezelschap — eerder als uit te lokken, om er langs andere wegen herstel van te beproeven [1]. En dit lag dan ook blijkbaar geheel in zijn karakter en aangenomen houding [2]. Beide Amsterdammers gaven hem op zijn uitval te kennen, dat een dergelijke bedoeling zoover van huns Raads meening was «als het Oosten van 't Westen», en men hem, als Stadhouder, steeds «alle schuldige eer zou bewijzen». Op hun terugreis deden zij Gouda aan, om er de gemoederen nog meer in hun zin te stemmen, en den volgenden dag reeds verslag van hun weêrvaren in den Raad. Daar werd nu aan een vijftal leden — Andries Bicker, Cornelis de Graeff, Cornelis Witsen, Nikolaas Tulp, en Pieter Kloek — opgedragen, een verdedigingsgeschrift der amsterdamsche zienswijs te ontwerpen, om ter naaster dagvaart van Holland voor te leggen, en burgemeesteren tevens, in afwachting van 't geen zou gebeuren kunnen, verzocht, «een wakend oog te willen houden op de gerustheid en zekerheid van de stad» [3]. De bezending was inmiddels van Gorinchem naar Schoonhoven getrokken, waar ze den 13den ten gehoore afgehaald, wel ontvangen werd, en met voldoening haar afscheid nam; de stad verklaarde schriftelijk steeds tot handhaving der Unie, behoud van den godsdienst, en onderhouding van een evenredig tal krijgsknechten, besloten te blijven. Nog den eigen dag kwam zij toen naar Gouda, waar zij vóór de stad door de Overheid verwelkomd werd, en, hoewel men haar den vorigen dag door 't lid der vroedschap Beverninck had doen aanzeggen, dat zij niet in de Vroedschap gehoord zou kunnen worden, nu toch, na verandering van dat besluit, gehoord werd, en vervolgens met de Vroedschap maaltijd hield. Iets anders dan een algemeen en uitstellend antwoord was er niet uit haar te

[1] "Op de reyse sijnde toonde hy niet bekommert te wesen met affronteuse bejegeningen; niet anders alsof hy sochte offensie te ontfangen, ende door andre wegen daervan reparatie te versoeken. Om welke redenen de Gecommitteerden dickwils voorsloeghen ende rieden, dat hy zijn respect beter behoorde te mesnageeren. (*Gedenkschriften* t. pl. bl. 289.)

[2] Verg. wat Brasset in Febr. aan Mazarin geschreven had: "les amis du Prince d'Orange voudraient bien qu'il s'appliquast avec un peu plus de sujection pour mesnager les esprits de ceux de Hollande" (*Archives* t. pl. p. 349).

[3] Zie Wagenaars *Amsterdam* V. bl. 82, en het tegen den 20sten gereed gekomen Verdedigingschrift in Bijl. A. aldaar.

halen. Zooveel had de amsterdamsche invloed uitgewerkt. Eerst den volgenden dag werd, door beleid vooral van den baljuw der stad, Van der Wolff, in een nieuwe vroedschapsvergadering, een nader besluit genomen, dat op het punt der voorloopige betaling meer naar 's Prinsen zin was en hem «vergenoegd» naar Rotterdam deed trekken. Men kwam er 's avonds van den 15den aan, en onderhandelde den volgenden morgen schriftelijk en mondeling. Terwijl de Gouwenaars de Heeren der Bezending slechts «onder protest» hadden willen ontvangen en hooren, werden de Rotterdammers daarentegen ten volle daartoe bereid gevonden, en viel hun besluit dan ook geheel ten genoegen van den Prins. Na den gemeenschappelijken maaltijd ging het nu te scheep naar den Briel, waar alles niet minder naar wensch afliep. De Pensionaris Almonde bracht den dank der Vroedschap uit voor de eer, door 's Prinsen bezoek haar stad bewezen, en al de moeite ten dienste van 't land genomen, terwijl zij tevens verklaarde heiliglijk bij de Unie te willen blijven, ook geen ander oogmerk ooit gehad te hebben, dan de afdanking en vermindering eenparig te bewerkstelligen. Daarop lag Schiedam aan de beurt, waar slechts «onder protest» gehoor werd verleend, bij monde van den Pensionaris Nieuwpoort een zeer algemeen antwoord gegeven, en de Bezending ten slotte onverrichter zake vertrok, om haar kans te Delft te beproeven. Reeds onderweg kwamen echter de vooruitgezonden foeriers zoo van den Prins als van de afgevaardigden met het bericht terug, dat burgemeesters Zijn Hoogheid, hun Stadhouder, wel wilden ontvangen, doch de afgevaardigden van Staten en Staatsraad niet. Na eenige oogenblikken vertoefs en begroeting door de in de wapenen gebrachte schutterij, besloot men toen den volgenden dag verder, en vooreerst naar de steden van 't Noorderkwartier te reizen. Saterdags avonds van den 18den kwam men te Alkmaar, en erlangde den volgenden dag, tegen vijf uur 's namiddags gehoor. De stad beloofde toen, ter aanstaande hollandsche dagvaart haar afgevaardigden met voldoenden lastbrief te zullen zenden, om, op 't geen tot de onderlinge eendracht der gewesten en hunner leden zou strekken, zulken besluit te helpen nemen, als ze oordeelden met den dienst van 't land overeen te komen. Te Hoorn werd men welkom geheeten, ter herberg geleid, en aangehoord, doch ontving voorts wel een algemeen antwoord, maar tevens betuiging van «groote bereidwilligheid tot inwilliging van de verzochte punten», met wat bedenkingen en de uitdrukkelijke bepaling ondermengd, dat deze Bezending niet zou strekken tot prejudicie van Holland en zijn leden. Geheel anders ging het in 't onvoorwaardelijk Prinsgezinde Enkhuizen toe, waar men zonder eenig verzet of bedenking ontvangen en aangehoord werd, en de verzekering verkreeg, dat de stad de goede eendracht tusschen de provinciën en hare leden behartigen zou. De toeloop van 't volk, toejuiching, en 't algemeen betoon van eer, liefde en genegenheid aan den Prins was, zoo bij 't aankomen, als 't verblijf en de afreis, bijzonder groot. Uit Medemblik kwam daarentegen de pensionaris Stellingwerf, met twee of drie raads-

leden, naar Enkhuizen, om den Prins te zeggen, dat zij hem noch zijn Bezending niet in de Vroedschap ten gehoore konden toelaten. Men liet hun stad dan ook maar ter zij, en trok naar 't vriendelijker gestemde Purmerende, waar dat gehoor zonder de minste moeite werd toegestaan, en dat zich genegen toonde goeden last aan de afgevaardigden naar den Haag te geven, zonder zich evenwel nader te verklaren. Onderwijl was de Heer van Zuilichem, Constantijn Huygens, 's Prinsen — gelijk wijlen zijn vaders — Secretaris, naar Edam gezonden, om daar de gemoederen der Vroedschap te peilen, en kwam de Bezending nu onderweg met een onzeker antwoord tegen. De Overheid liet intusschen niet na Zijn Hoogheid aan de poort op te wachten, en hem door de rijk met groen overdekte straten te voet naar den Doelen te geleiden, waar zijn pad over 't plein door twee jonge meisjens met rozeblâren bestrooid werd. In 't verleenen van gehoor maakte men echter zwarigheid, en ging er slechts schoorvoetend, en niet zonder «protest» toe over; ten slotte verklaarde men zich tot nader onderzoek der punten en overeenkomstigen last aan zijn afgevaardigden bereid, en niet minder te willen blijven bij de Unie, met verzoek aan Z. H., toch niet te willen meenen, dat men daartegen handelen zou. Iets stelligs was er echter niet uit te krijgen, en ging men dus, den aangeboden maaltijd afslaande, zonder verderen aandrang, naar Monnikendam, waar de Vroedschap zonder zwarigheid of «protest», ten gehoore bijeenkwam, het voorstel vernam, haar goede genegenheid voor de Unie betuigde, doch zich evenzeer verder niet uitlaten woû.

De Amsterdammers hadden inmiddels nogmaals een drietal hunner, den oudburgemeester Geelvinck, den voorzitter der schepenen Spieghel, en een der secretarissen, te Edam naar den Prins gezonden, om hem te verzoeken, hun stad, wier gesteldheid zij kenden, toch voorbij te gaan, om alle onverhoopte stoornis te voorkomen. De Prins zeî hun echter voornemens te zijn, haar reeds den volgenden dag — 23 Juny — een bezoek te brengen; 't mocht dan als Stadhouder wezen, hernamen de amsterdamsche Heeren, doch hij, dat hij «met al zijn qualiteiten» komen zou. Men stelde dus, na hun terugkomst, orde op zijn plechtige ontvangst, riep de burgerij onder de wapenen, ontruimde het Damrak van schepen en lichters, en stelde geschut ter begroeting op de nieuwe brug, door welke de zoo welkome bezoeker te water zou aankomen. Men was echter nog niet met alles gereed, of, twee uur vóór den bestemden tijd, verscheen reeds «de jonge baas» — als men hem schertsend noemde — en stapte uit een sloep, over de pas gemaakte brug, op den Dam aan land. Een stuk of wat van de Heeren, waaronder burgemeester Bicker, die toevallig op 't Stadhuis waren, haastten zich hem te verwelkomen, en brachten hem naar 't Prinsenhof, waar de feestelijke middagdisch, op 6 of 7 gedekte tafels, was toebereid. De Prins weigerde echter aan te zitten, daar hij zeî, «geen goede cier te kunnen maken met wie weigerde hem aan te hooren». Te vergeefs, dat hij er ook nu op nieuw op aan-

drong; zelfs als Stadhouder kon hij in den Raad geen gehoor erlangen, toen hij zijn voornemen te kennen gaf, daar over de hem te Gorinchem gezonden boodschap te willen spreken. Burgemeesteren wendden 't afwezen van een hunner — Wouter Valckenier, die ziek was — voor, dien zij zeiden eerst te moeten raadplegen. Den volgenden dag werd 's Prinsen aanzoek voor den Raad zelf gebracht, doch als «ondienstig» afgeslagen. Een zestal Heeren gingen hem, met burgemeesteren, dien uitslag op 't Prinsenhof meêdeelen; hij toonde er zich zeer ontstemd over, en beet zelfs een hunner, die hem de zaak nader verklaren woû, toe, dat hij «wel Duitsch verstond, en geen uitlegger noodig had». Men noodigde hem weder ter middagtafel, doch hij verliet, zonder zelfs afscheid te nemen, op 't onverwachtst, het Hof, en reed in zijn karos langs de Keizersgracht, in plaats van den Dam en de Nieuwendijk, waar men ruiters en schutters had opgesteld, haastig door de Haarlemmerpoort, den weg op naar Haarlem. Daar werd hij door de Overheid met twee wagens voor de amsterdamsche poort ontvangen, en evenzeer naar 't Prinsenhof geleid, waar hij, daar men bezwaar maakte hem te hooren, alweêr voor den maaltijd bedankte; terwijl hij nu, op zijne beurt, het verzoek der vroedschap, als Stadhouder in hare vergadering te komen, afsloeg. Zoo bleef als laatste stad Leiden nog over, waar de Bezending saterdags 's morgens, den 25sten aankwam, en van harte werd welkom geheeten. De Heeren der vroedschap, gansch anders gestemd dan die van Haarlem en Amsterdam, bedankten Zijne Hoogheid en bijhebbend gezelschap voor de voorzorg, ten dienste van 't land aan den dag gelegd, betoonden hun ongenoegen over de overhaaste afdanking door Holland, en de averechtsche beginselen van veel steden, die zij zelfs verklaarden te smaken naar 't geen in 1618 door Holland ondernomen was; al meenden ze tevens niet te mogen ontveinzen, dat de Provincie zwaar belast was, en ten zeerste verlichting noodig had. Dien eigen avond was de Bezending in den Haag terug, en besloot zij maandags daaraan in de vergadering der Algemeene Staten verslag te doen van haar wedervaren. Aertsbergen voerde bij die gelegenheid het woord, en deelde nu meê, hoe hun goede diensten «niet overal even aangenaam waren geweest; Zijne Hoogheid wel in alle steden, met uitzondering van het niet bezochte Medemblik, met alle eer, toeloop, en toejuiching van 't volk, met welkomst- en afscheidsgroet ontvangen en bedacht was, en men alom dus achting en liefde voor Zijne Hoogheid had kunnen bespeuren; doch dat eenige steden, als Haarlem, Delft, Amsterdam en Medemblik, geweigerd hadden gehoor te verleenen, de andere de vroedschap hadden doen vergaderen, het voorstel aangehoord, en — sommige niet zonder voorbehoud — beantwoord, waarop men haar het ongegronde van haar bezwaren had betoogd; dat ook de antwoorden onderling zeer verschild hadden, eenige vroedschappen verklaard hadden, eeuwig, heiliglijk, en onverbrekelijk bij de Unie te willen verblijven; andere dit punt hadden voorbijgegaan of maar sobertjens aangeroerd; dat, op de verdere punten, rakende den staat van oorlog en wat daar-

meê samenhing, de gevraagde voorloopige betaling van 't afgedankte en verminderde krijgsvolk, sommige steden verklaring tot genoegen gedaan hadden, en daarvoor bedankt werden; andere de zaak tot last en machtiging op haar afgevaardigden hadden verdaagd; dat zij daarom ernstig uitgenoodigd en vermaand werden, al de punten, aan de gezamenlijke steden voorgedragen, en bovenal dat der Unie en eendracht aller gewesten, wel te willen behartigen, opdat eenmaal de geschilpunten omtrent den staat van oorlog vereffend mochten worden, de goede eendracht en oude orde van bewind, zoo in vrede als oorlog, onderhouden, en voorts instemming op den staat van oorlog en 't geen daarvan afhangt, ter Generaliteit mocht worden ingebracht, daar 't niet mogelijk was, den staat van 't land zonder dien van oorlog buiten verwarring en wanorde te houden. Aertsbergens gematigde en gemoedelijke, even verstandige als welmeenende taal werd ongelukkig, den 30sten der maand, door een schriftelijk voorstel van den Prins in de vergadering der Staten van Holland zelf gevolgd, dat, uit de pen van den Griffier Musch gevloeid, in 's Prinsen belg- en dwangzieken geest, zich hevig over de houding der amsterdamsche Vroedschap beklaagde, die hem tot tweemalen toe had laten aanzeggen, dat zij hem niet in hare stad ontvangen kon, en hem, toen hij toch gekomen was, zelfs als Stadhouder geen gehoor had willen verleenen. «Welke proceduren», zoo luidde, na eene uitweiding over de »notabele bezending» in welke hij zich «mede had laten employeeren», in het bastaard-hollandsch van den staatsstijl dier dagen, de slotsom van 't stuk: «welke proceduren verre verschelen van die van de andere steden van UEd. Mog. provincie, die alle binnen hun ressort ofte daer buiten *respective* Ons als Stadhouder vriendelijk hebben gepresenteerd ende aangeboden audiëncie. Dies Wij Ons des te meer ten hoogste bezwaard en gegraveerd vinden bij de bovengenoemde aanzegginge en weigeringe, van wegen de stede Amsterdam gedaan, als strijdende tegens Onze digniteit ende respect; mitsgaders tegens den Staat en de Hoogheid van deze Provincie, die Ons met de qualiteit ende charge van Stadhouder heeft bekleed; strekkende mede notoirlijk tot Onzes persoons kleinachtinge ook vilipendie, behalve dat het is een ongebruik ooit ofte ooit ten regarde van onze predecesseuren in charge niet gepleegd. Ende over zulks hebben Wij noodig geacht, UEd. Mog., tegenwoordig staatsgewijze vergaderd wezende, alle hetzelve mits dezen bekend te maken, ook te verzoeken en desireeren, dat UEd. Mog. die van de opgemelde regeeringe der meergenoemde stede Amsterdam daartoe willen disponeeren, ook houden, Ons diesaangaande te doen behoorlijke reparatie en satisfactie, vertrouwende, dat UE. Mog. hiertoe opten spoedigste zullen willen delibereeren en ook resolveeren». Deze onvriendelijke en aanmatigende aanmaning zette des te meer kwaad bloed, als zij terstond gedrukt en algemeen verspreid werd [1]. De amsterdamsche bur-

[1] *Propositie, gedaen by Sijne Hoogheyt, in de vergaderinge van de Ed. Mog. HH. Staten van Holland,* enz.

gemeesters De Graaff en Oetgens van Waveren, die haar zelf in de Staten hadden aangehoord, brachten haar voor de Vroedschap, die besloot een verdedigingsschrift te ontwerpen, om bij de Staten in te dienen, zoo de Prins niet tot wederintrekking van zijn voorstel te bewegen mocht zijn, waarvan het natuurlijk verre af was. Men betuigde, niets voor gehad te hebben, dan, met de handhaving van de wettige orde der regeering en de gerechtigheid van Provincie en Stad, alle schuldige achting en eer aan Z. H. te betuigen. Men had echter in de commissie, door de Staten aan den Prins verstrekt, wel gezien, dat de Stadhouder verplicht was, de hoogheid, voorrechten, en welvaart van 't land en de steden, 't gebruik der kristelijke religie en de oefening van 't Recht, bij rade van den Hove, voor te staan; ook dat hij macht had, om, bij gelijken rade, brieven van vergiffenis en kwijtschelding te verleenen; dat hij de zaken van oorloge en regeering moest beleiden, bij goeddunken van de Staten of bij rade van hun Gecommitteerde Raden, overeenkomstig met hun lastbrief, en dat hij de overheden moest veranderen naar behooren. Doch van eenig stadhouderlijk recht, om, uit kracht van zijn commissie, in de stedelijke vroedschappen te verschijnen, werd in 't minst niet gewaagd. In dit opzicht meende men den Prins dus te mogen beschouwen als andere bijzondere personen, en dat hij, iets in de vroedschap hebbende voor te stellen, zich eerst bij burgemeesteren te vervoegen had, om daar opening van zaken te doen en gehoor te vragen, als wanneer 't aan burgemeesteren stond, te oordeelen, of er de Vroedschap op behoorde bijeen te komen, daar zij niet van alle zaken kennis nam. Werd zijn aanvraag afgeslagen, dan moest hij dat geen hoon of kleinachting rekenen, daar alleen burgemeesteren hierin te beslissen hadden. Men achtte dan ook een dergelijke machtstoekenning aan den Stadhouder, om in de provinciën rond te reizen, ze door zijn aanzien te verbazen, en zoo verandering te brengen in de oppermachtige Staatsbesluiten, gevaarlijk in de gevolgen. De hoogste regeering was niet den Stadhouder, maar den Staten bevolen. Men vertrouwde 's Lands hoogheid en zich zelf hiermeê genoeg verdedigd te hebben, en, in plaats van voldoening te geven, gerechtigd te zijn, om herstel te vorderen van den inbreuk, op 't recht der regeering van Holland in 't algemeen en van Amsterdam in 't bijzonder gedaan, door hen die Z. H. het aannemen en bewerkstelligen dezer ongegronde Bezending hadden aangeraden. Het besluit, op het afdanken van 't krijgsvolk genomen, was niet met de Unie in strijd, maar steunde op het goed recht van 't gewest, en strekte alleen tot verlichting in de drukkende kosten van den afgeloopen oorlog, en toekomstige ontlasting der ingezetenen. Ten slotte verklaarde men zich te verwonderen, alleen Amsterdam door Z. H. tot mikpunt te hebben zien nemen, daar hij zich bij de Generaliteit toch ook over andere steden bezwaard had [1].

---

[1] Zie de *Resolutiën der Vroedschap*, aangehaald in Wagenaars *Amsterdam*, V. bl. 95 en vv.

Toen deze verdediging bij Holland ter tafel gebracht werd, meenden de meeste leden, dat men best deed haar ter zij te leggen; de Vroedschap bleef echter bij haar gevoelen, dat men harentwege op de goedkeuring door de Staten moest blijven aandringen, en den Prins tot de gewenschte intrekking trachten te bewegen. Verre van dat, duidde deze hun den gedanen stap niet weinig euvel, en vond evenmin een voorslag, den 12en July door de Staten van Holland, omtrent de afdanking gedaan, en die zijn eigen vrij nabijkwam, aanneemlijk; ook de «notable bezending» gelijk hij haar in zijn voorstel genoemd had — meende hij, dat door hen niet met den noodigen eerbied werd besproken. Een nieuwe voorslag zijnerzijds week weder verder dan de vroegere van die van Holland af, doch kwam men intusschen van daar uit steeds nader, zoodat ten slotte het verschil eigenlijk van gering aanbelang was. Holland verlangde thans, dat men 20 cornetten ruiters afdankte, en de vendels voetknechten van zeventig man of zestig, die van zestig op vijftig verminderde. De Prins wilde, overeenkomstig 't gevoelen ook van den Raad van State, slechts 16 cornetten afgedankt hebben, en van 201 vendels, vijf man op 't vendel aftrekken. Naar 's Prinsen verlangen zouden daardoor nog 3000 ruiters en 26,315 man voetvolk, naar dat van Holland 2700 ruiters en wat minder dan 26,000 man te voet in dienst blijven. De Prins wilde verder, dat men een jaargeld van *ƒ* 1200 aan de kapiteins der afgedankte ruiters, en *ƒ* 100 aan die van de voetknechten gaf, mits zich verbindende, den Staat, als 't de nood vereischte, te dienen; Holland wilde niet hooger dan *ƒ* 1000 en *ƒ* 700 gaan, zonder hen tot eenigen toekomenden dienst te verplichten. De Prins begeerde ook, dat men de helft der logiesgelden bleef bekostigen, en de jaarwedde der bevelhebbers van Den Bosch, Maastricht, Breda, en Sluis in Vlaanderen, op *ƒ* 250, van Wezel, Bergen o/Z., en Hulst op *ƒ* 200, die van de Willemstad met de Klundert op *ƒ* 50 's maands stelde; dat de tegenwoordige colonels *ƒ* 200, hun opvolgers *ƒ* 150 's maands zouden hebben; en dat men 't getàl der colonels bij de ruiterij tot op żes, die van 't voetvolk op 25 liet uitsterven [1]. Holland woû daarentegen, dat men in 't geheel geen logiesgelden betaalde, en al het verdere op den voet geregeld werd, door den Prins in December 1648 voorgesteld. Den 27en der maand vaardigde Holland een brief aan de Staten der andere provinciën uit, om zich op 't punt van 't afgedankte en onbetaald gelaten krijgsvolk te verdedigen. Hèt deed daarin zijne zware lasten ten voordeele van 't Gemeenebest, en zijn voorgeschoten gelden uitkomen, en hoe het daardoor achteruit geraakt was en op bezuiniging bedacht moest zijn, al wilde het niet verzuimen, voor het behoud van den Staat, en het versterken van de grenzen, zorg te dragen. Het aantal ruiters en voetknechten, dat het wilde aangehouden hebben, leek het daartoe heel voldoende, en

[1] Zie het *Concept ofte Verslagh, ten regarde van de militie, van S. H. ende den Raet van Staten, overgebracht ter vergaderinge van HH. HM.*, den 15 Julij 1650.

had het gehoopt, dat de overige provinciën daarin tot eenstemmigheid met de hare te bewegen waren geweest, daar het had doen zien, dat de Staat te gronde moest gaan, als hij meer krijgsvolk op de been hield dan hij betalen kon. De afgevaardigden van die gewesten hadden echter niet gewild, dat men bij voorraad de compagniën afdankte; 't welk door alle Provinciën en den Raad van State bewilligd was. Het had daarom voor 't belang van zijn eigen gewest moeten zorgen, en dus aan eenige Oversten geschreven, dat ze geen verdere betaling te wachten hadden. Er waren Staten-leden der Generaliteit die meenden, dat dit aan een afzonderlijke provincie niet vrijstond, en zulk een ophouden met betalen een soort van afdanking was, die slechts eenparig mocht plaats grijpen; gelijk Holland dat zelf eertijds zoo begrepen had, toen het, met de overige gewesten, den Prins en den Staatsraad macht had gegeven, krijgsvolk te lichten of af te danken. Ook lieten de Provinciën den Raad van State wel toe, den eed van trouw van de officieren te ontvangen, maar alleen in naam van den Staat en de Gewesten, en tot wederopzeggens toe. Wel hadden ook de hollandsche Staten, of hun afgevaardigden bij de algemeene, vroeger belet, dat een afzonderlijke provincie de troepen, die ze betaalde, afdankte; dooh alleen omdat die afdanking geschiedde tegen voorgaande bewilliging in, of zonder dat men er aan de bondgenooten kennis van gaf. Holland moest ten minste ook gedurende den vrede een recht behouden, dat het te midden van den oorlog gebruikt had, en het genomen besluit strekte tot welzijn van den Staat, daar het in dienst gehouden krijgsvolk nu beter betaald worden zou, zoodat men ook in geval van nood daardoor beter troepen zou erlangen [1]. Het had eindelijk niets gedaan, waarvan den bondgenooten niet vooraf kennis was gegeven, nadat het er door den uitersten nood toe gedrongen was, en om in staat te blijven tot de nakoming van 't geen het aan de Unie verschuldigd was, aan welke het verklaarde onafscheidelijk verbonden te willen blijven. Buiten dezen brief was er nog van een afzonderlijke bezending uit Holland naar de verschillende

[1] "Ick wilde" — laat men daarom ook den *Hollander* in *Het rechte tweede deel van 't Hollands praetje* bl. 25, zeggen — "maar schijnmannetjens of mannetjens aan den muyr geschildert, afgedanckt, ende met andere kloecke mannen de compagniën volmaakt hebben. Dat ickse mannetjens noem, is, omdat ze zoo kleyn sijn, dat er wel hondert op een bladt papier kan staan; die en meriteeren immers den naam van mannen niet? en het meestendeel van de soldaten, die wy alskaks in dienst hebben, zijn anders niet als sulcke mannetjens; want ick wil u versekeren, dat de compagniën, die op veertig mannen gestelt zijn, doorgaans geen dertig mannen effective sterck zijn. Maakt eens gissing, hoe veel papiere mannetjens wy dan wel in dienst hebben, die alleen voor der kapiteynen tafel, bedt, en wellust de wacht houden; deze wilde ick afgedanckt hebben, en so lange als men dat niet doen en wil, soo en sal 't niet wel gaan. En dan wilde ick afgedanckt hebben de soldaten, die midden in 't landt, in de steden, dat geen frontieren zijn, leggen; als tot Dordrecht, Gouda, Rotterdam, Schiedam, ook in Vrieslandt en elders; welke soldaten in verscheyden steden noch tocht noch wacht doen, en derhalven in die steden niet van doen zijn".

gewesten spraak; een opzet, Amsterdam vooral naar den zin. De Raad van State had inmiddels zijn middenweg voorgeslagen, om de Staten van Holland met die der overige provinciën te vereenigen, en verschillende leden der Staten toonden zich daartoe niet ongenegen, zoodat men een zoogenoemd «conciliatoir advies» ontwierp, dat er niet veel van verschilde. Amsterdams burgemeesters en raden begrepen echter, den 29en, dat de afgevaardigden hunner stad bij 't genomen besluit zouden blijven, doch zoo alle verdere leden meenden, dat men dat advies moest vaststellen, moesten zij voor een korte poos uitstel vragen, om aan hun lastgevers te schrijven, en gunstiger voorstel in te brengen.

Terwijl de zaak zoo nog altijd hangende bleef, en de kans op eindelijke samenstemming eer toe dan af te nemen scheen; gelijk het van 's Prinsen zijde zaak was, door een betoon van toegeeflijkheid en neiging tot schikking, tijd te winnen; scheen hem de ure gekomen, een tusschen hem, Graaf Willem Frederik, den Heer van Sommelsdijk en enkele anderen wellicht besproken plan ten uitvoer te leggen, dat hem, zoo 't wel woû slagen, de overmacht in Holland verzekeren, en het weêrspannig Amsterdam voor goed naar zijn wil buigen zou. Tweederlei moest daartoe te gelijkertijd ondernomen worden, en den 30en van Hooimaand was de dag tot de uitvoering bestemd; tweederlei maatregel van gewelddadigen dwang, in geenerlei opzicht te verdedigen, en voor welke hij zelf zich geheel ten onrechte op den lastbrief der Bezending van Juny zocht te beroepen. Daar was alleen van minzame overreding of «inductie» sprake, en wachtte hij zich dus ook wel, een trouwhartig en bezadigd edelman als Capelle van Aertsbergen, wiens weêrzin in zijn geweldadig streven hem o. a. te Dordrecht nog weêr kenbaar was geworden, in 't geheim te nemen [2]. Eerst toen de slag gevallen was, deelde hij dezen 't gedane meê [3]. Graaf Willem Frederik was hem een welkomer raadsman. Het oogpunt, waarvan deze uitging, wordt het best door de woorden gekenschetst, waarmeê hij, zinspelende op 't geen in den Haag gebeuren ging, zijn

---

[1] Zie den dien overeenkomstigen raad in Aersen's bij Groen van Prinsterer (*Arch.* t. pl. p. 370) meêgedeelde *Note*: "pour éviter ou faire évanouir tous soupçons et démentir toutes les mauvaises impressions qu'on tasche de donner au peuple, il fault non seulement en ce temps icy tesmoigner une entière disposition à un accommodenent, mais mesmes aussi en faire des belles et apparentes ouvertures et conférences, afin qu'au lieu de la défiance, on les engage en pleine confiance", etc.

[2] Zie boven, bl. 118. Door de misvatting zijner daar gehouden toespraak was hij daarentegen bij de hollandsche tegenpartij ten onrechte juist als een der roervinken verdacht geraakt, en werd bij haar daar steeds voor uitgekreten.

[3] Zie zijn *Gedenkschriften* t. pl, bl. 274: "Ick werdt tusschen 9 ende 10 uren ontboden by den Prins, die my seyde: ghy sult wel gesurpreneert zijn, als ick u zal seggen, wat ick gedaen hebbe. Ick verschrickte als ick het hoorde, alsoo ick noyt sin hadde, dat men tot extremiteyten behoorde te komen, en oock dickwijls S. H. hadde geseyt, als ick besorgde, dat zijn inclinatie daartoe soude mogen strecken, dat 't selve ondienstig was", enz.

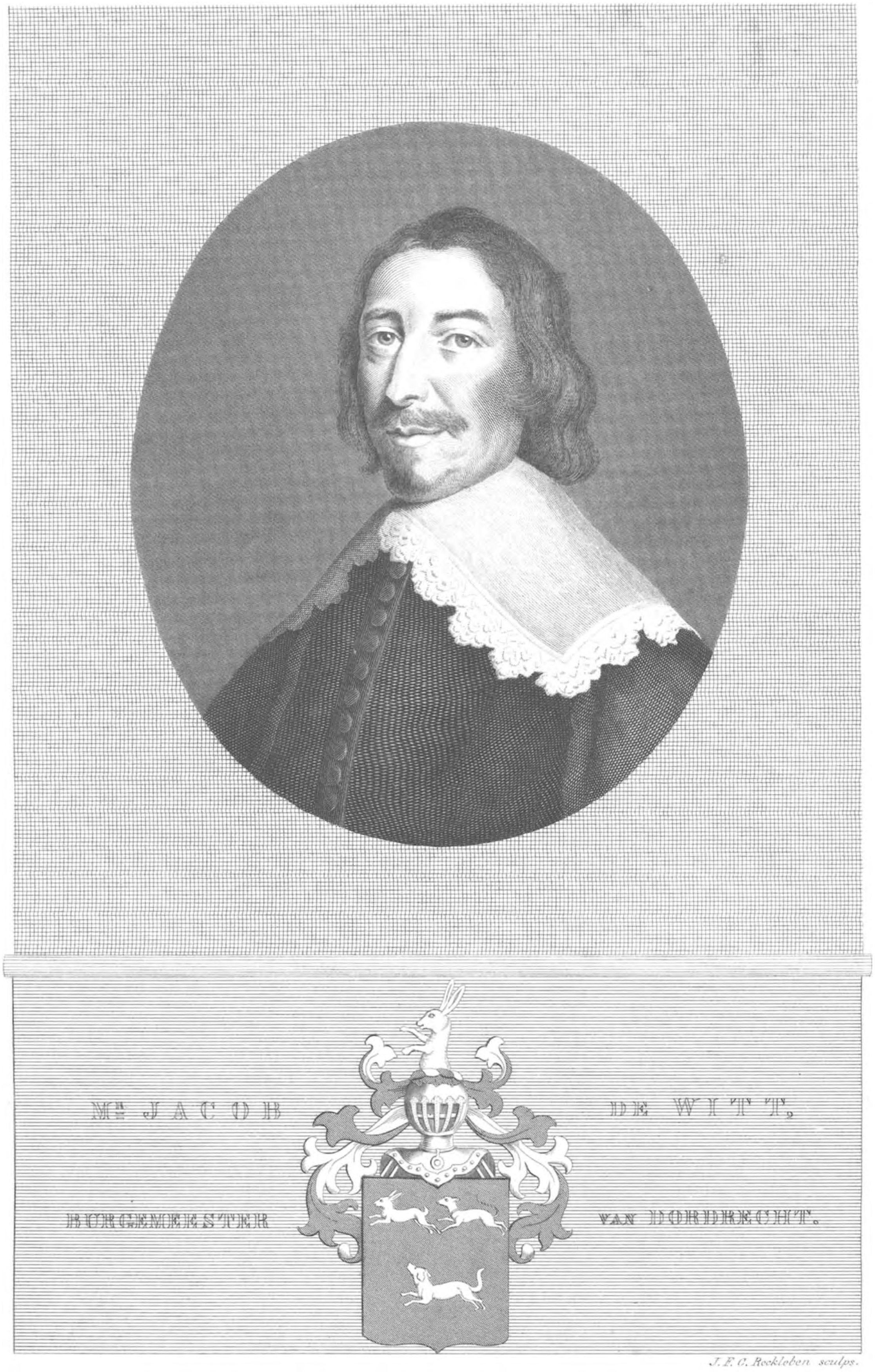

Mr. JACOB DE WITT,
BURGEMEESTER VAN DORDRECHT.

J. F. C. Reckleben sculps.

handtastelijken neef schreef: «Den Vijverberg langs gaande, zag ik de HH. De Witt en Keiser elkander met macht van buigingen begroeten; ik hoop, dat Uw Hoogheid ze morgen beiden in handen zal hebben, gelijk allen die U. H. als Hare vijanden, en *bijgevolg* die van den Staat, kent» [1]. Onbewimpelder beide en argloozer toepassing van Koning Lodewijks bekende latere zegswijs: «*ik* ben de Staat», laat zich zeker niet voorstellen. Zij bleek echter geheel overeenkomstig de denk- en handelwijs van hem, tot wien zij hier geuit werd. Den volgenden ochtend te acht uur ontvingen dan ook beide genoemden, burgemeester Jacob de Witt van Dordrecht en Nanning Keizer pensionaris van Hoorn, en met hen, burgemeester De Wael en pensionaris Ruyl van Haarlem, Jan Duyst van Voorhout van Delft — even als De Witt lid van Gecommitteerden — en de pensionaris van Medemblik, Nicolaas Stellingwerff, van 's Prinsen wegen de uitnoodiging op 't Hof tot hem te komen, en werden zij, daaraan gehoor gevende, ieder voor zich in verzekerde bewaring genomen. In een der vertrekken van 's Prinsen gade — de Princes-royaal, als zij in de wandeling heette — die zich thans te Dieren bevond, bewaakt, werden zij in den nacht van den 31en op den 1en Augustus, in twee karossen, onder gewapend geleide, en van een derde met een viertal bedienden gevolgd [2], naar 't slot Loevestein gevoerd, waar de Commandant gelast werd, hen «zorgvuldiglijk te logeeren en bewaren, hen verder ondertusschen bejegenende met alle behoorlijke discretie en civiliteit» [3], en waar zij nu voorloopig in hechtenis bleven. Nauw echter waren zij in 's Prinsen handen, of deze liet den Raadpensionaris van Holland, Jacob Cats, tot zich ontbieden, en gelastte hem, den Staten zijner provincie te melden, dat hij, het slecht gedrag van eenige afgevaardigden ter dagvaart, die tweedracht zaaiden tusschen de steden en gewesten, niet langer kunnende dulden, zes van de raddraayers gevangen had laten nemen, en daartoe de wachten van 't Hof versterkt, en een vijftal compagniën naar den Haag had laten komen. En Cats met deze eene blijmaar niet voldaan achtende, liet hij er, in éénen adem, als tweede op volgen, dat hij zijn neef van Friesland, met een goed aantal ruiters en voetknechten, naar Amsterdam gezonden had, om dit, gelijk waarschijnlijk thans al gebeurd zou zijn, in te nemen, en dat hij plan had er dien eigen dag ook zelf heen te gaan. Door het voorzittend lid der Algemeene Staten, den Geldersman Bronckhorst, dien hij, even als Cats, tot zich ontboden had, liet hij hun vergadering zeggen, dat

[1] *Archives*, t. pl. p. 385.

[2] De knechts van De Witt, Duyst, Ruyl, en een bode van Haarlem voor De Wael; beide andere Heeren hadden geen bedienden bij zich, doch Keiser zijn zoontjen tot gezelschap. (Zie *De gesteurde Hollandsche leeuw*, van 1650).

[3] Zie het bevelschrift aan den hen vervoerenden "Commandeur van Woerkum en Loevestein", den Overste Van Meteren, *Archives* t. pl. p. 387.

hij, *krachtens haar besluit* van den eersten Pinxterdag, eenige staatsleden van Holland in verzekering had doen stellen, en Graaf Willem Frederik met wat krijgsvolk naar Amsterdam gezonden, om gewichtige hun schriftelijk nader meê te deelen redenen. Zoo goed als dat haagsche nieuws, was ook het amsterdamsche maar al te waar, al bedroog hij zich in de meening, dat de friesche stadhouder en zijn troepen daar binnen waren geraakt.

Onder voorwendsel zelf naar zijn lustslot te Dieren [1] te willen gaan, had hij te Utrecht wagens voor troepenvervoer doen gereed houden, en was Graaf Willem Frederik reeds eenige dagen vroeger het terrein tusschen daar en Amsterdam gaan verkennen. Zijn neef van moederszij, Graaf Frederik van Dohna, had hij, onder eed van geheimhouding, reeds dinsdags avonds den 26en naar Arnhem gezonden, met open brieven voor de ruiterij te Arnhem, Nymegen, Doesburg, en Zutfen, om zich bij Wageningen te vereenigen, ten einde — zoo 't heette — de Princes te gemoet te gaan. Dohna mocht die brieven echter niet vóór donderdag 's middags vier uur geven, en kreeg zelf last met die troepen naar Ede op te trekken, waar hem Aersen van Sommelsdijk, als hoofd der ruiterij, de orders tot den verderen marsch zou brengen. Ook voor het voetvolk te Arnhem, Wageningen, Rhenen, en Zutfen had Dohna brieven meê, doch mocht die niet eerder zenden, dan men van Ede op marsch zou gaan. De Prins zelf was eerst van zins geweest, reeds vrijdags 's middags, onder voorwendsel naar den Landdag te Arnhem te gaan, uit den Haag naar Utrecht te vertrekken, en van daar den tocht naar Amsterdam te bewerkstelligen. Daar zou hij zich dan van de stad hebben meester gemaakt, en den Raad op 't stadhuis bijeen doen komen, na zich van zijn voornaamste tegenstrevers, de beide gebroeders Bicker — den oudburgemeester Andries en burgemeester Cornelis — verzekerd te hebben, om te toonen, dat men 't slechts op hen gemunt had. Naamlijsten voor een nieuwe Vroedschap waren gereed, en de oude regeering zou veranderd, in den volsten zin van 't woord der stad dus «de wet gesteld» zijn. Van dit eigenhandig door hem op 't papier gestelde ontwerp week hij echter, wat zijn onmiddelijke persoonlijke deelneming betrof, af, en vertrouwde den frieschen Graaf de leiding van den tocht naar Amsterdam toe. Deze zocht er zich naar vermogen van te kwijten, doch vond zich, door omstandigheden, in de uitkomst teleurgesteld. Wel was hij zelf toch 's ochtends van den 30en reeds vóór vieren te Abkoû geweest, had daar den toegang gesloten en wachten uitgezet, en zich een uur later door Aersen de arnhemsche compagniën zien toevoeren, doch moest van deze tevens tot zijn innigste spijt vernemen, dat de ridmeester Momm, die nog 12 compagniën ruiters aanbracht, ofschoon hem een gids vergezelde, met zijn troepen op de amersfoorder heî verdoold was geraakt. Hij maakte zich dus wel tegen

[1] Hij had dit, in Sept. 1647, van het duitsche Ordehuis te Utrecht voor anderhalve ton aangekocht.

half zes marschvaardig, maar in te kleinen getale, om den slag te wagen. Eerst vierdhalf uur later kwam Momm met zijn ruiters aanzetten, doch de tijd was toen te ver verstreken, en eenige fransche officieren, die zich in een utrechtsche schuit aan den Driehoek of te Ouwerkerk verscholen hadden, hadden zich daar niet langer kunnen ophouden zonder gezien te worden, en waren op Abkoû teruggetrokken [1]. Te Amsterdem was gelukkig reeds een uur vroeger het eerste onraad verwekt door den postbode van Hamburg, die met de ruiters van Momm in aanrakiug was geweest, en daar eerst aan 't posthuis, toen aan burgemeester Bicker — de eenigste, die op dit oogenblik in stad was — tijding van gaf. Kort daarop kwam ook Bickers zoon Gerard, Drost van Muiden, die op 't aannaderen der ruiters in der ijl zijn slot verlaten had [2], zijn bericht bevestigen, en den aanmarsch der ruiters melden. Ook de verschrikte buitenluî, die zich uit vrees voor plundering met pak en zak wegmaakten, wekten om en in Amsterdam alarm, en Bicker haastte zich dus de vroedschap bijeen te roepen, en onmiddelijk poorten en boomen te laten sluiten, en de valbruggen ophalen. Negentig stukken geschut werden allengs naar de wallen gesleept, «zoodat er de bolwerken wel dapper meê bromden», en de burgerij en stadsbezetting in de wapenen geroepen, gelijk in de Vroedschap daartoe besloten was. Deze had tevens bepaald, dat men den krijgsraad vergaderen zou en een van haar leden, Coenraad Burg, naar den Haag zenden, om er den Statenleden kennis van te geven. Men stelde voorts zes kartouwen op de roode- of Doelebrug, die den Amstelkant bestreken, op den Amstel zelf drie uitleggers met geschut, zeven sloepen met twee of drie stukken ieder, en twee vlotschuiten met vier, terwijl men, in 't Y, omtrent Pampus, acht welvoorziene oorlogschepen van 28, 30 tot 36 stukken had. Graaf Willem Frederik was intusschen van Abkoû naar Ouwerkerk, en van daar tot op een half uur afstands van de stad, naar de hofsteê van Dirk Wuitiers, *Welna*, getrokken, en zond nu, ziende dat er niets anders voor hem te doen viel, omstreeks den middag, een brief van den Prins aan burgemeesters van den volgenden inhoud:

Erentfeste, voorzienige, zeer discreete, bezondere goede vrienden.

Lestmaal in uw stad zijnde voor den dienst van 't Land, zoo heb ik zoo vreemd van U. L. bejegend geweest, dat, om diergelijken niet meer onderworpen te wezen, heb ik Graaf Willem van Nassau, met bijhebbende troepen, in U. L. stad willen schikken, met orde, om alles daar in ruste en stilte te holden, opdat hetgene ik U. L. nog voor te dragen hebbe, den dienst van 't Land rakende, mij niet door

---

[1] Zie omtrent een en ander zijn eigenhandig verslag aan den Prins, *Arch.* t. pl. p. 388.

[2] De teleurgestelde tegenpartij vond daarin aanleiding tot een paar vuile blauwboekjens als 't *Muyder Sproockje*, *Bickers grillen*, enz.

eenige kwalijk geintencionneerde en kome belet te worden. Daartoe ik dan van U. L. begeere de goede hand te willen holden.

En Ons hierop verlatende, bevelen Wij U. L. in de protectie des Allerhoogsten, ende verblijven U. L. goede vriend,

Hage, den 29sten Julij 1650. Ge. PRINCE D'ORANGE.

Dit schrijven, door Bicker in de Vroedschap ter tafel gebracht, leidde tot het besluit, om de HH. van Maerseveen — Joan Huydecoper — en Simon van der Does naar den Graaf te zenden, met schriftelijk bevel, hem voor te dragen, hoe men, den aantocht van krijgsvolk vernemende, onmiddelijk naar de Staten in den Haag gezonden had, en nu antwoord van hen wachtte; en om hem verder te verzoeken, de stad te verschoonen en haar niet nader te komen, daar men anders gedwongen zou zijn, zich met alle mogelijke middelen te verweren. Te zelfder tijd machtigde men drie raadsleden, om de wallen te gaan schouwen, en op kanonnen en kanonniers acht te slaan. Men besloot verder, zoo de tijd het toeliet, voor ieder poort een halve maan op te werpen, de bruggen buiten de Sint Antonie- Reguliers- en Heiligewegspoort af te breken, en het hout en 't klein vaartuig uit de Stads grachten naar binnen te brengen.

Maarseveen en Van der Does spoedden zich in een gewapend jacht naar *Welna*, waar zij omstreeks vijf uur aankwamen, en bij monde van den eerste, den Graaf, te midden zijner officieren, hun boodschap deden, en hem verder «gansch vriendelijk en gedienstelijk» rieden, ten spoedigste af te trekken, daar hij niet zonder groot gevaar was, bij de velerlei landaard en vreemde soort van lieden in de stad aanwezig, die lichtelijk tot dadelijkheden konden overslaan, en daar hij er buitendien aan bloot stond te verdrinken, wanneer men er toe overging de sluizen te openen en 't water over 't land te laten loopen. Hij zeî, den Prins van alles bericht te zullen geven, en hield het onderwijl — als hij den Prins schreef — maar 't verstandigste op Ouwerkerk terug te trekken. In de stad was te vijf uur de Raad weêr bijeen gekomen, en werd daar op Bickers voorstel besloten, een paar duizend man tegen 10 of 12 stuivers 's daags aan te werven, waartoe de trom al aanstonds wakker geroerd werd, en drie werfplaatsen — op de oude Waag, het Prinsenhof, en 't Oostindisch Huis — werden aangewezen.

Keeren wij, Y en Amstel in zoo goeden staat van tegenweer latende, een oogenblik naar Den Haag terug, waar Bronckhorst en Cats zich van de hun opgedragen last kweten. In de Algemeene Staten stelde de Griffier uit den mond van den eerste uitvoerig alles te boek, en ging deze daarmeê toen naar den Prins terug, om te vragen of alles zoo overeenkomstig zijn bedoeling was. De Prins gaf hem echter te kennen, dat hij er zulk een breede aanteekening niet van verlangde, en hij zelf zijn redenen op schrift zou laten brengen. Het gestelde werd daarop verscheurd [1], en de Prins gaf

[1] Zie de aanteekeningen van den ooggetuige Van der Capelle in zijn *Gedenkschriften*, t. pl. bl. 279.

— als wij zien zullen — den volgenden dag aan zijn voornemen gevolg. Bij de Staten van Holland bracht de mededeeling van Cats groote verbijstering te weeg. De meeste leden verlieten, op voorgang van den dordschen pensionaris Ruysch, in der ijl de vergadering om huiswaarts te keeren, terwijl de vergadering zelve dien dag gestaakt werd. Van de Amsterdammers bleven het door Rembrandts penceel vereeuwigde vroedschapslid Frans Banning Kok en de pensionaris Boom in den Haag voorloopig nadere berichten afwachten, en vernamen 's avonds, door de buitenwacht, den gunstigen stand van zaken in hunne stad. De vier overige, burgemeester Corver, en de drie oudburgemeesters Geelvinck, Hasselaer, en De Graaff vertrokken naar Amsterdam, waar zij zich den volgenden dag in de Vroedschap vertoonden, en van 't haagsche nieuws kennis gaven. Men besloot daar nu, den weg van den Overtoom naar Amstelveen af te delven, de buitenvelder en outewaler polders te doorsteken, en de stadssluizen aan 't Y en buiten de Heiligewegspoort te openen, waardoor een deel van 't land tot den Uithoorn toe onder water raakte, en de toegang werd afgesneden. Men bepaalde verder, een duizend matrozen, tegen een gulden 's daags en ettelijke constabels aan te nemen, en stelde Jacob Zael tot commandeur over 't talrijk toestroomende bootsvolk, en de sloepen op 't Y, aan. Ook de Diemerdijk werd bij Jaap Hannes doorgestoken, en van de uitgegraven aard een schans opgeworpen, met 30 stadssoldaten bemand.

Minder aangenaam dan den amsterdamschen afgevaardigden, was den Prins het bericht der mislukking van zijn geheimen aanslag. Hij zond voorloopig orde, de allengs nog in grooter aantal aangerukte troepen om de stad te verdeelen, waarop Aersen met de noodige manschap naar 't Huis Swanenburg halfweg Haarlem trok, en van daaruit, 's ochtends van den 2en, door den Heer van Steelant, met vier compagniën voet- en één compagnie paardevolk de brug en den weg te Sparendam liet bezetten; de Heer van Zuilestein Muiden en 't slot innam, en een deel van zijn volk aan de Diemerbrug liet post vatten. Na de ochtendpreek en den middagdisch nam de Prins, met een aantal edelen en officieren, zelf de reis te paard, door 't Bosch over Leiden en de Veenen, naar Amstelveen aan, waar hij 's avonds bij den inmiddels daar gelegerden Graaf Willem Frederik aankwam. Vóór zijn vertrek uit de Hofstad had hij «aan de respectieve provinciën van Gelderland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijsel, Stad Groningen en Ommelanden» de missieve afgevaardigd, welker afzending hij aan de algemeene Staten had toegezegd:

Edelmogende Heeren, byzondere goede Vrienden.

Alzoo de H. M.M. HH. Staten generaal dezer vereenigde Nederlanden Ons den 5en Julij l. l. hebben verzocht ende geauthorizeerd, om alle noodige vrede te stellen en die voorzieninge te doen, ten einde dat alles in goede ruste ende vrede werde gecon-

serveerd, en inzonderheid gemainteneerd en vastgesteld de Unie met den gevolge ende aankleven van dien; ende integendeel geweerd ende te gemoet getreden hetgene, dat contrarie van dien zoude mogen worden voorgenomen; ende dat Wij nietjegenstaande alle goede ende vriendelijke middelen van inductie, zoo door de generale regeeringe als door Ons zelf persoonlijk, respectivelijk bij de HH. Staten van de provincie van Holland ende Westfriesland, de HH. leden van dien in het byzonder aangewend, dagelijks hoe langs hoe meer klaarlijk voor oogen hebben gezien en bemerken de apparente disorden, confuzie, scheuringe ende dissipatie van de opgemelte Unie door de menées ende aandringen, ook sagillatiën van eenige kwaadwillige personen van de vergadering van de opgemelte Provincie van Holland, ook anderen binnen derzelver provincie, gesteund ende gesupporteerd wezende bij ende van wege de regeeringe der stad Amsterdam ende derzelver Gecommitteerden; zoo hebben Wij — om zoodanige kwade menées te stuiten, en te handhaven de meergemelde Unie — hoognoodig en voor den Lande dienstig geacht, op gisteren morgen voor den middag te doen saisisseeren de personen der HH. De Witt, enz.; ende hier en boven den welgeb. Heere Grave Wilhelm van Nassau, Stadhouder van Friesland, onzen vrundlijken lieven neve, met een goede nombre van compagniën ruiteren ende knechten te zenden naar Amsterdam, om dezelve stad bij de Unie te conserveeren, wezende het eenigste ende resteerende middel, boven alle voorgaande aengewende vrundelijke tentatieven, om het land in ruste, eenigheid, ende onderlinge vrede te onderhouden; vertrouwende, dat de bovenverhaalde zake U. Ed. Mog. niet alleen aangenaam en zullen wezen, nemaar ook de goede hand bieden ende houden, dat die zaken werden gemainteneerd, ende tot een goed en verzekerd einde gebracht; waardoor UEd. Mog. zullen betoonen de conservatie van derzelver affectie ende onveranderlijke genegentheid tot conservatie van 't gemeene vaderland. Verklarende voor God ende UEd. Mog., dat Wij in dezen geen andere intentie oft oogmerk en hebben als de voorz. conservatie, sampt de handhavinge van de ware kristelijke gereformeerde religie, daarvoor Wij bereid zijn en blijven, goed ende bloed op te zetten, ende vervolgens den staat van het Land in 't generaal, ende UEd. Mog. in 't bijzonder getrouwelijk te dienen. Dat kenne God almachtig, in wiens heilige Bescherminge Wij UEd. Mog. zijn bevelende. *In den Hage*, den 30 Julij 1650.

UEd. Mog. dienstwillige vrund

Ge. Prince d'Orange.

P. D. Wij hebben nog meer van die zake met UEd. Mo. te communiceeren; maar de kortheid des tijds zulks jegenwoordig niet toelatende, zullen Wij hetzelve tot de naaste en bekwaamste occazie uitstellen.

's Morgens vóór 's Prinsen vertrek was er eene door de omstandigheden vrij onge-

regelde zitting der algemeene Staten gehouden, waarin hij van zijn reisplan, «om ordre te stellen, dat er geen *foule* en geschiede», had kennis gegeven, en waarin de nog tegenwoordige hollandsche Heeren, met de gecommitteerde Raden, hun bezorgdheid hadden kenbaar gemaakt, en middelen tot herstel gevraagd. De overige Gewesten, achtende, dat zij, als zelf het best met de gesteldheid van 't hunne bekend, zij die zelf ook 't best aan de hand konden doen, scheidden zonder nader besluit, om den volgenden dag, in een wat talrijker en rustiger zitting, de zaak te hervatten. Terwijl de geldersche leden in hun vertrekkamer onderling beraadslaagden, uitte Aertsbergen, die zijn hoofd niet — als andren — verloren had, de meening, dat men haar toch niet voor zoo wanhopig mocht houden, en er wel middel was, alle zwarigheid, die 't Land scheen te dreigen, weg te nemen; dat men, om daartoe te komen, eenige leden tot den Prins moest zenden, om hem te verzoeken de troepen naar haar garnizoensplaatsen terug te doen keeren; dat de provinciën tot werkelijke afdanking moesten overgaan, Holland wat genoegen geven, en Holland zelf den staat van oorlog aannemen [1]. Overeenkomstig deze verstandige opmerking werd nu in de zitting van maandag ook voorgeslagen, Z. H. te gaan vragen, om naar den Haag terug te keeren en aan alle handdadigheid een einde te maken, en tevens die van Amsterdam te vermanen, geen water over 't land te laten loopen. Eerst dinsdag echter kwam men tot een werkelijk besluit, en werden toen Aertsbergen, Paets, Renswoude, Eisinga, en Mulert benoemd, om den Prins het verlangen der algemeene Staten te gaan kenbaar maken. Deze, met eigen oogen den voor zijn opzet weinig bemoedigenden staat van zaken om Amsterdam ziende, was inmiddels reeds uit eigen beweging in onderhandeling getreden, na eerst 's maandags een brief aan de regeering te hebben gezonden, waarin hij verlangde, met bijhebbende troepen binnen gelaten en in den Raad ten gehoore ontvangen te worden, om hem eenige zaken, den dienst van 't land betreffende, voor te leggen. Natuurlijk viel daaraan in 't minst niet te denken; doch men besloot in de Vroedschap, een viertal Heeren — Corn. de Graaff, Simon van der Does, Nik. Tulp, en Pieter Kloek — naar hem af te vaardigen, om het gehouden gedrag te verdedigen, en te melden, dat de Prins, met zijn gewonen hofstoet komende, in den Raad kon komen voorstellen, wat hij begeerde, met verzekering dat hij met alle achting en eerbetoon bejegend zou worden. Het aangewezen viertal ging onmiddelijk op weg, en vond den Prins, na eenig over en weêr praten, tot een billijk verdrag genegen, mits men van Amsterdams zij omtrent de afdanking niet zoo sterk op zijn stuk bleef staan, en, als hij ondershands aan burgmr. De Graaff te kennen gaf, een paar Heeren — op wie hij 't bijzonder geladen had — uit de regeering traden. 's Avonds deden zij verslag van hun onderhoud, en keerden den volgenden morgen naar Amstelveen

[1] Zie zijne *Gedenkschriften*, t. pl. bl. 290.

terug, om de onderhandeling te vervolgen, terwijl men ondertusschen was voortgegaan, zich behoorlijk in staat van tegenweer te houden. Men brak daartoe nog de Diemerbrug, gelijk die tusschen de Reguliers- en Heiligewegspoort, en bij 't zwarte huis op den Buiten-Amstel, af; bracht de vaartuigen, vlotten, balken, enz. van de zaagmolens binnen de stad, leî nog een viertal sloepen op de wetering, en een honderd man stadssoldaten in 't Pesthuis. Dezen dag zelf stak men nog den polder van dat huis, tegenover den Zeemleêrmolen door, heide de Raamslootsbrug toe, en brak die der Raampoort gelijk de raamschuttingen af. Tot werkelijken strijd kwam men niet. Slechts had de aannadering van een kleine zestig man ruiters en musketiers, door Aersen, bij zijn marsch naar Halfweg, vooruitgezonden, de zwakke post Amsterdammers aan den afgegraven weg bij 't Huis de Vraag, de wijk doen nemen, en gene daarop een brug aan de opening gelegd, en wat manschappen aan den Overtoom gelaten; deze hadden een dozijn stadssoldaten, die naar de Drie Baarsjes gingen, om den Slooterpolder onder water te zetten, op de vlucht en in de wetering gedreven, terwijl een jongen uit hun hoop vuur gaf, doch vóór hij weêr kon laden, gepakt en afgerost, en evenzeer te water gestooten werd, waaruit hij zich, als de anderen, met zwemmen redde. Alle man uit het stadhouderlijke leger had trouwens uitdrukkelijk last, zijn toevlucht niet tot de wapenen te nemen. De Amsterdammers hunnerzijds hadden een pagië van den Graaf, die, in een grauwe pij gestoken, in de stad geslopen was, en eenige ruiters, die zich, in 't begin van den overval, binnen de poort gewaagd hadden, aangehouden en vastgezet. In den nacht van dinsdag op woensdag verbeeldde zich de wacht aan de Haarlemmerpoort, door 't vendel van kap^{n}. Vlooswijck bezet, paardevolk daar buiten te vernemen, en was burgem^{r}. Bicker gehaald, om raad te schaffen. Deze mede geruisch hoorende gaf orde te vuren, 't geen nu, zoo door de burgers, als de nieuw aangeworven soldaten op het naaste bolwerk, volijvrig gedaan werd. 's Morgens bleek het intusschen niet anders dan een sleperspaard, dat van zekeren Kees Kaeks geweest te zijn, dat toen natuurlijk in de schimprijmen der wederpartij een belangrijke rol speelde [1].

Den avond te voren waren, door de afgevaardigde Heeren, de op schrift gestelde punten meêgebracht en aan den Raad overgelegd, op welke de Prins zich verdragen

---

[1]
"Vijand, vijand! repje, gasten!"
Was de roep. "O, harde quasten!
Nu is 't eens de peine waard,
Om een moedig hart te toonen!"
Met zond elck zen blauwe boonen
Na — Kees Kaex verloore paard.

't Hollandts Rommelzootje, vertoonende de gantsche Gelegentheyd van het benaaudt, ontzet, en gewapent Amsterdam. Gedruckt op de pars, in 't jaar der Snaphaanen.

wilde: 1. Amsterdam zou zich, krachtens deze, voor den staat van oorlog naar de zes andere gewesten richten; 2. beide HH. Bicker voor eens en altijd uit de Overheid stellen; 3. omtrent de op Loevestein gekerkerde Heeren Holland raden, ze niet meer in de regeering te dulden; 4. de door Holland afgedankte troepen de betaling van haar achterstallige soldij doen betaald krijgen; 5. Zijne H., na de bevrediging, in de stad laten met zijn compagnie lijfwachten en omstreeks 100 officieren, terwijl hij 6. het leger terstond zal laten wegtrekken, maar dan ook het geschut van de wallen aanstonds moeten verdwijnen, en 't aangenomen volk afgedankt worden. — In het tweede, derde, en vijfde punt verklaarde de Raad echter niet te willen treden, en keerden de HH. dus 's woendags morgens met die boodschap tot den Prins terug, die toen op het derde en vijfde niet verder bleef aandringen, doch van het tweede niet af wilde laten. Terwijl men dus de overige in een ontwerp-verslag opnam, maakte men van dit een afzonderlijke zaak, en leî een en ander aan den Raad over. Beide Bickers begrepen toen zich zelf de wijsten te moeten toonen, en legden de vrijwillige verklaring af, dat zij, tot behoud der rust van stad en gemeente, zich aan alle verdere regeering en ampten der stad zouden onttrekken, en werden de HH. nu belast, den Prins zoo mogelijk ook van dit punt nog te laten afstaan, doch anders in 't geheel toe te stemmen. Beide gebroeders werden bij voorbaat «zeer affectueuslijk bedankt voor de gunstige verklaring ter ruste van 't gemeene beste gedaan», met belofte, «deze gunste aan hare EE. personen, familie, en nakomelingen, bij alle gelegentheden, van wegen 't gemeen te erkennen». Zoo kwam nog dienzelfden dag het eindverdrag tusschen Stad en Prins tot stand, 't welk nu inhield: Dat de HH. van Amsterdam besluiten zouden, zich te gedragen overeenkomstig het goedvinden der andere zes provinciën, aangaande den staat van oorloge, op den voet en voorslag van Z. H. en den Raad van State, 15 Julij gedaan, tot zoolang de oorlog tusschen Frankrijk en Spanje zou duren, ten langste voor drie of vier jaar, op hoop dat die oorlog inmiddels zou bijgelegd zijn; en zoo niet, zich te schikken naar tijdsgelegentheid, en tot meesten dienst van 't Land, volgens d'order van Regeering. — Dat een gelijk besluit zou worden ingebracht, om de troepen, bij de HH. Staten van Holland afgewezen van haar achterstallig geld te betalen, en meteen te helpen goede orde stellen tot goede betaling van 't verdere krijgsvolk. — Dat Z. Hoogheid, gelievende in stad te komen, ontvangen zou worden als zijn voorgangers, Stadhouders van Holland, ontvangen zijn, met alle eer, respect, en gedienstigheid; en dat hij, goedvindende te verschijnen in de Vroedschap, in de voorz. hoedanigheid gehoor zou erlangen. — Dat de HH. van Amsterdam ter vergadering van Holland alle goede en mogelijke vlijt zouden aanwenden, dat alle onlusten in 't geheel werden weggenomen, en de zaak gebracht in goede en vertrouwde vrundschap en confidencie, en *alles gesteld in vergetelheid, gelijk of het nooit en was voorgevallen*; tot welken einde zij daarover met Z. H. concerteeren

en communicacie houden zouden. — Dat, zoo haast dit verdrag van wederzijden zou voltrokken en onderteekend wezen, Z. H. aannam, het aangevoerde krijgsvolk te doen vertrekken naar zijn vorige garnizoensplaatsen; gelijk ook de stad daartegenover aannam, haar aangenomen volk af te danken, en voorts alles in de stad te herstellen op den ouden voet. Belovende aan wederzij, in alle goede trouw, zonder eenig erg of list, dit verslag in allen deelen na te komen en te onderhouden. — Waarbij dan nog als afzonderlijke bepaling kwam: dat Z. H., buiten prejudicie van de eer en goede naam van de HH. Andries en Cornelis Bicker, en buiten bezwaar en krenking van haar personen en goederen, naar deze tijdsgelegentheid oordeelde dienstig te wezen voor 't Land, dat ze zich onttrokken aan alle verdere regeering van de stad, zonder daartoe weder beroepen te worden; dat Z. H. desniettemin bereid was in persoon ze te hooren, en gehoord hebbende en bij zijn vorig goedvinden blijvende, zij zich dan vrijwillig van die regeering zouden ontledigen, mits dat ze van nu af zich onthielden van de voorz. openbare ambtsbediening der stad [1].

Zoo was, ook zonder tusschenkomst der bezending uit de algemeene Staten, de zoen, in haar zin, getroffen, en keerde deze onderweg van dien afloop vernemende, zonder naar Amsterdam door te reizen, naar de Hofstad terug. De Prins zelf vertrok in den vroegen ochtend van donderdag evenzeer derwaarts, terwijl zijn troepen te zelfder tijd de terugmarsch aannamen. Zoo, als Jan Soet juichend zong:

.... in vijf dagen tijds was alle ding weêr goed:
Zijn Hoogheid gaf bevel van 't krijgsvolk af te voeren,
Men hoort des morgens vroeg de legertrommels roeren,
En 't luchtig hoefgeklap der wakkre ruiterij.
De stad krioelt van vreugd, en laat 'er wapens vallen;
Men haalt er 't grof geschut met blijdschap van de wallen,
En ieder roept: "God lof! dat onweêr is voorbij".

De stadssluizen waren 's woensdags middags reeds weder gesloten, en de kadijk, die men, om de polders onder water te zetten, had doorgestoken, werd weder dichtgemaakt, het nieuw aangeworven land- en zeevolk afgedankt, het geschut van de wallen gehaald, en in de magazijnen ondergebracht, en den 7en Augustus door den krijgsraad, een nieuwe «ordonnancie» voor de schuttervendels uitgevaardigd, waarbij de aanmerkelijk verzwaarde dienst weêr verlicht werd [2]. In plaats van tien behoefden

[1] Zie het *Verdragh gemaeckt tusschen Sijne Hoogheyt aan d'eene zijde, ende de HH. burgemeesteren ende XXXVI Raden der stadt Amstelredamme door hare speciale volmachtigden aan d'andere zijde.* In 't jaar ons Heeren, 1650.

[2] *Ordonnancie gestatueert by de E. Heeren van den Krijgsrade*, enz.: *Eerstelijck* sullen alle dagen twee compagniën waken, de eene op den Dam, en de andere op Sint Antonis marckt. 2. Die op den

voortaan slechts twee vendels 's nachts te waken, 't geen na kermis tot op één werd verminderd. Intusschen voor hare stad zeer op een gewapenden vrede en krachtige weerbaarheid gesteld, besloot de Vroedschap, hare poorten — even 't als zij den Dam deed — 's nachts met ketenen af te spannen, liet zij in de gracht bij de Haarlemmerpoort palissaden slaan, gelijk ze overal elders reeds gevonden werden, voegde zij voor de dagwacht nog een kortegaard — die van de Stadsherberg of 't Paalhuis — aan de andere toe, stelde de schildwacht niet meer in de poort, maar daar voor, en liet ook in den Amstel bij de zaagmolens eenige eiken balken heyen, om een boom te leggen, zoodat de schepen in plaats van tot de roode brug, zoolang de boom gesloten bleef, slechts tot daar konden komen [1]. Buitendien werden er daar ter plaatse, wat later, twee zware houten Blokhuizen gebouwd, onder toezicht van den uit Antwerpen

---

Dam de nachtwacht hebben, sullen aldaer met een half vaendel blijven houden de Hoofdwacht, ende een corporaelschap aan het W. I. Huys ende Stadsherberg, en de een corporaelschap aen de H. wegspoort; ende des daechs dagwacht een halfcorporaelschap aen de poort, ende een halfcorporaelschap aen de Stadsherbergh voor de middagh, ende het ander na de middagh als voren. 3. Van gelijcken oock het vaendel, dat de wacht heeft op St. Antonismarckt, sal aldaer het halve vaendel blijven houden de hoofdwacht, ende een corporaelschap trecken aen de S. Antonispoort ende aen de Regulierspoort, ende des daechs een halfcorporaelschap daghwacht aen de Sint. Ant. poort, ende aen de Reg. poort; het eene corporaelschap voor de middagh, het ander na de middagh, als boven. 4. Sullende oock alle avonden de verlossinge geschieden precys ten seven uren, op pene van 25 s. boeten, te betalen aen 't vaendel, dat verlost wert, by 't vaendel, dat te laet comt. 5. De boeten die over 't versuym van de wacht vallen, sullen van nu voortaen wesen des nachts 30 st., ende des daehs 20 st. voor ieder persoon. 6. De provoosten sullen alle daghen, tusschen 4 ende 5 uren na de middagh, op het Stadhuys het woort halen in een besloten biljet, ende aen hunne respective capiteynen brengen, ende alle dagen 's morgens ten acht uren hunne capiteynen de wachten aenseggen. 7. Alle passagiers in de stadt komende, officieren of soldaten zijnde, door de schrijvers van de compie te doen aanteyckenen haer namen ende herbergen, ende door de portiers ende boomsluyters de burgemeesteren des avonds te doen brengen. 8. Ende sullen de wachten haer aenvanck nemen op maendagh den 8 Augusti 1650 by de manhafte Capiteynen Corn. van Drenckelaer ende Franck van der Meer, ende so voorts successivelijck na het register van den Krijgsrade, alle nachten twee vaendelen. 9. De Capiteyn-majoor ende andere Capnen van de soldaten sullen alle poorten, boomen, en corps-de-gardes, die by de burgers niet beset zijn, hebben waar te nemen. 10. De hoofdofficieren, en de adelborsten incluys, by provisie met het zijdtgeweer te gaen, op pene daertoe staende. 11. De corporaelschappen, die des nachts de hoofdwachten hebben, sullen des morgens ten huyse van den H. burgemeester de sleutelen halen, ende deselve voorts de daghwacht waer te nemen, ende op hunne *rendezvous*-plaets gekomen zijnde, sullen dan die alsdan eerst mogen aftrecken. Ende dit alles onvermindert de groote ende kleyne ordonnen op 't stuck van de wachten gemaeckt, ofte die naemaels noch gemaeckt souden mogen werden.

Aldus goedgevonden ende gearresteert by Mijn E. HH. van den Krijgsrade te deser stede Amsterdam, den 7 Aug. 1650. — F. Banninck Cocq.

In 't laatst van October werden intusschen de 20 vendelen tot niet minder dan 54 uitgebreid.

[1] Zie *de Gesteurde Leeuw* enz. (in 't begin van Nov. 1650 uitgegeven).

ontboden Jan Heymansz. Koek. Zij rustten op stevige eiken palen, tusschen welke, binnen besloten hekken, gewapende sloepen konden liggen. Hun onderste verdiepingen, voor busschieters en constapels ingericht, waren naar buiten, aan weêrskanten, van geschutpoorten met valdeuren voorzien, uit welke men met grof geschut den stroom en den weg beschieten kon. Om de eerste bovenverdieping liepen breede open gangen, van voren met dikke houten borstweringen gedekt, en tot wachtplaats voor soldaten bestemd; de tweede bevatte eenige vertrekken voor hun officieren. Op den weg langs den Amstel stonden aan weêrszij twee hameyen, om den toegang naar de stad af te sluiten. Vijftig of zestig treden buiten de Blokhuizen werd daarenboven, dwars over de rivier, een rij palen geslagen met twee openingen voor de doorvarende schepen, die met boomen gesloten werden. De voltooying der Blokhuizen vorderde geruimen tijd, en hield tot in 1651 aan; terwijl ze nauw drie jaar later, bij een nieuw ontwerp van versterking der stad geen dienst meer doende, en met al hun paalwerk voor de schuring van 't water schadelijk geacht, weêr geslecht werden. In hun eersten tijd prijkten ze echter in hun vollen luister, tot niet geringen trots der Amsterdammers, en werden door den dichterlijksten hunner, als «twee oorlogsbliksems» — *duo fulmina belli* — in de krachtigste poëzy verheerlijkt. «O, tweelingen» zong de nu reeds 63jarige Vondel hun toe,

O, tweelingen des vliets, hoe zal men u begroeten
En zegenen, naardien gij eeuwig voor ons waakt?
Gij staat in 't harrenas, als Reuzen op hun voeten,
Opdat uw kopren mond tot noodweer donders braakt,
Salpeter, vier, en vlam, al de elementen samen,
En strijk' van wederzij de kanten en den stroom,
Om gruwzaam nachtgebroed, vrijbuiters, te beschamen,
En goddeloos geweld te stuiten voor den boom.
De burger mag, naast God, op uw getrouwheid slapen,
En steken heel gerust het slagzwaard in de scheê,
Verweerders van ons kroon, beschermers van ons wapen,
Ronddassen teffens van de Vrijheid en de Vreê,
Met welk een naam zal stad en volk u anders noemen,
Als vreêman naar uw aard, en vrijman naar uw ampt? —
Gij Amstellanders, komt, bekranst dit paar met bloemen,
Dat, buiten onzen wal, voor Hollands welvaart kampt.
. . . .
Beschutters van de bank, behoeders van ons have
En huizen, land en erf! gij lijdt het nimmermeer,
Dat de Amstel, een tyran ten dienste, zweete en slave,
En, voor een vrijen staat, verkieze een wulpschen Heer.
. . . .
Bewakers van den stroom, gij zult de koei bewaren,
Die goud als boter geeft, waarbij al 't land gedijt,

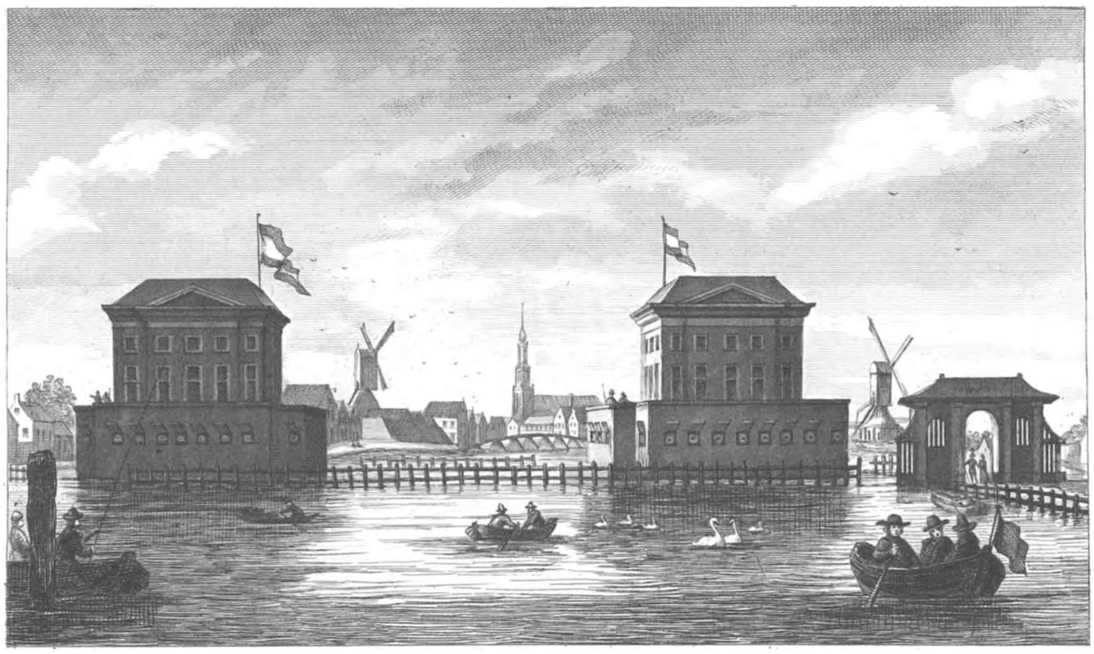

DE BLOKHUIZEN TE AMSTERDAM.

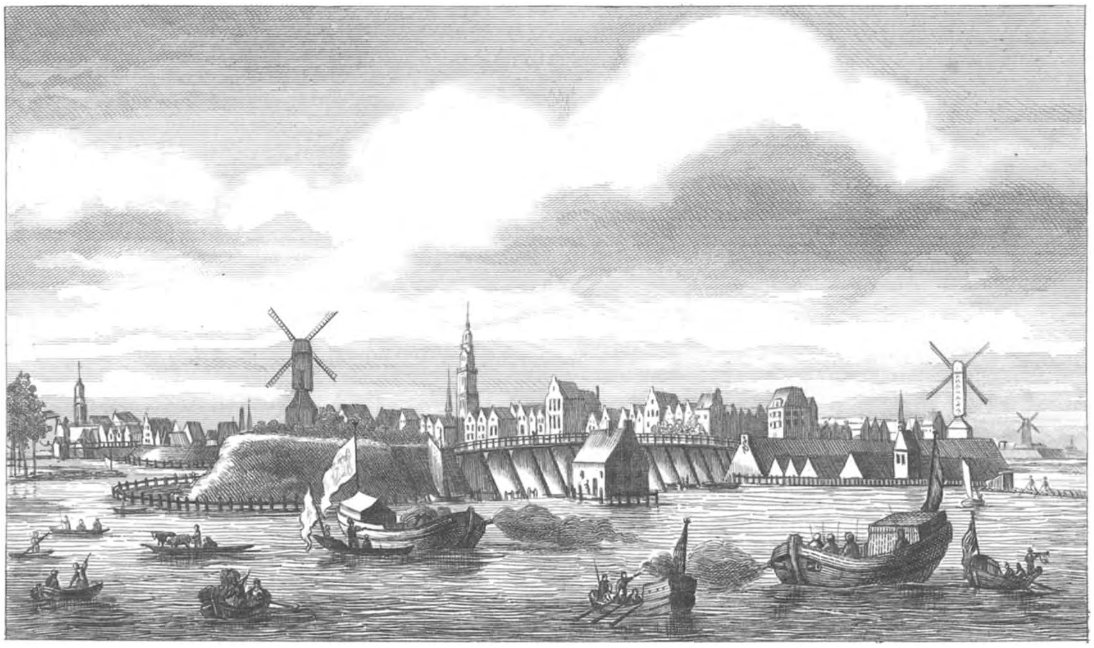

AMSTERDAM VAN DEN BUITEN-AMSTEL.

29 July 1650

Wanneer de koopman melkt, en poogt den room te gâren,
Hoe blind het onverstand hem aangrimt en benijdt.
Geen schalke vleyers tong beguichle, met schoon fluiten
En kouten, uw gezicht en zinnen, opdat hij
U in den slaap onthoofde, en dan gezwind aan 't muiten
En rooven valle, en drijft den handel weg van 't Y.
Dees koei wordt u betrouwd, dies vat ze bij de horen;
Dat is de Horen, daar al de oude tijd af tuigt,
Gevuld met gouden ooft, en muscadel, en koren;
Dat is *onze* uyer, daar de stad haar weelde uit zuigt.

En dien uyer, ten bate van Antwerpen, misschien nog te derven was het schrikbeeld dier stad, hier in haar handel en rijkdom zoo dichterlijk gehuldigd, en tegen haar wulpschen belager zoo dringend gewaarschuwd. Geen kwaad genoeg wist men, binnen hare vesten en onder hare geestverwanten, van dezen te zeggen noch verzinnen. Bij de hertogen van Alençon en Alva vergeleek men hem, en achtte hem snooder dan beiden, daar zij vreemden waren, en de laatste in dienst van zijn koning en heer handelde, terwijl 't maar «een kwade vogel is, die zijn eigen nest vuil maakt», en de Prins zijn heeren en meesters gevangen nam [1]. Als Alençon om de antwerper wisselbank, was het hem — strooide men uit — om de amsterdamsche te doen geweest, en de beschuldiging was zeker evenmin gegrond, als die der wederpartij, dat Schaep in Engeland een verdrag tusschen 't Parlement en Amsterdam beklonken had, waarvan men den verdichten text zelfs in druk uitgaf, en dat o. a. der stad een vloot en soldaten toe zeî, over welke laatste Thomas Cromwell en de Drost van Muiden generaals zouden wezen [2]. In kreupelrijmen werd haar, als «Bestemoêr», door hare vrienden een «klacht» over haar ontaarden kleinzoon in den mond gelegd:

Verleide held, o spruit! hoe kan je
Verwisslen van een stam zoo waard?
O gruwel! dat je zoo ontaardt
In een wanschepsel van Oranje!
Vergeeft het mijn, uw bestemoeder,
Zoo ik niet na uw mond en praat:
De droefheid boven reden gaat,
En maakt mij langs hoe meer verwoeder.
Niet, dat ik op uw deugd wil smalen,
Noch uw of vaders dapperheid;

[1] Zie 't *Eerste* en *Tweede deel van 't Hollandts praetje*, 1650.

[2] Zie de *Articulen gesloten ende geaccordeert tusschen de Republique van Engelandt ter eener, ende de Stad Amsterdam, in 't particulier, ter andere zijde*; — *onderschreven:* Henrie Scobel, Cler. Parl. en G. Schaap, en *datum* — als 't heette — *London*, 14 Julij 1650.

O neen, maar die uw jeugd verleidt,
Is niet met schelden te betalen.
Maar Hem zij eeuwig lof daar boven,
Die tegen uw voornemen was,
En waakte voor mijn gouwen kas,
Die — 't zeggen zeît — men mij woû rooven.

Doch men liet haar van de andere zij niet het laatste woord, en gaf den Prins een antwoord, bij wijze van «kermisbrief», in de pen, waarin hij haar gemoedelijk betuigde: «Ik docht dat zeper niet, dat u mijn tocht zoo speet», en de geruststellende verzekering gaf: «'k Zal u niet meer verschrikken, 't En waar — dat gij weêr deedt onhebbelijke stikken; Gij sarde mij daartoe, en toonde u onvroed». Vondel gaf hèm integendeel de schuld, en vraagde, hem een der «monsters dezer eeuw» noemende:

Verbeet ooit wolf een lam verwoeder? — Waar baart de tijd
Een zoon, zoo boos, die zijne moeder De borst afsnijdt? —
Oranje, in 't harnas opgezeten, Rukt Holland in,
Op Amsterdam te helsch gebeten, 's Lands noodvriendin;
Hij wenscht zijn dol rapier te stooten Door 't hart des Lands. -

«Een loshoofd» — zoo hekelde een ander —

Een loshoofd, die te los op 't losse hoofd betrouwde,
En op zoo lossen grond zijn heerschappye bouwde,
Is door de duisternis der duistre nacht belet,
Dat hij zich zelf niet heeft in 't graaflijk recht gezet,
Doordien de teugel van 't geluk bleef in de handen
Van hen die 't vrije recht der vrije Nederlanden,
In 't stemmen van elk lid beschermden in den Raad,
Waar door het krijgsbedrog en Hofpraal ondergaat.
Voorzichtigheid zag dwers door duisterheid der nachten,
En stond gereed, 't geweld voor haren wal te wachten;
Zoo wordt het los bestaan der losse jeugd betoomd,
Als tegens lichten raad een zee van vrijheid stroomt.

Vondels echt amsterdamsche hart kennende, aarzelde een geestverwant niet, de Rei na 't eerste bedrijf van zijn *Gijsbrecht*, met weinig of geen verandering, onder den titel van *Blijschap over de verlossinge van Amsterdam*, op de tijdsomstandigheden toe te passen, er «Heer Willem» de rol van «het Spaarne», dat «naar Amstels kroon stak» te laten vervullen, den voortdurend nog miskenden «Capel» voor «de Reus» te laten optreden, «die Amsterdam ter neêr wou ploffen», het «Trek in o, Amstel», enz. door de vraag te vervangen: «Of schoot de watervloed van binnen, Die zonder slag kan overwinnen?» en met een «*Nu bloei*, o brave burgerij!» te eindigen [1], tot zulk

[1] Het geheel werd dan echter, door weglating van reg. 13—18 en regel 25—30, tot 24 versregels

een ergernis voor de betrokken personen, dat, bij plakaat van 29 Aug., een «vereeringe van vier honderd ponden» werd uitgeloofd voor wie den «auteur» van 't «schandeleus» gedicht wist aan te brengen, en twee voor wie er de «drukker» van aangaf.

In een «wedergalm» dier «blijdschap» jubelde daarentegen een ander, denzelfden rei nabootsende:

Nu stelt het puik van zoete keelen,
Om daar gezangen op te spelen
Tot lof van God, die op Zijn troon
Gezeten is zoo hoog en heerlijk,
Van waar Hij zien kon, hoe begeerlijk
Een Bicker speelt met Amstels kroon,
En bromt op geld, op zwaard, en speren,
Om 's Hoogheids glans van 't hoofd te scheren,
En blindhokt zoo vermaarde stad,
En schreeuwt: "Prins Willem, met zijn benden,
De wisselbank zoekt om zijn lenden,
Uw vrijheid, uw kleinood en schat!
Waar zijn de Bickers met hun stoffen,
Die Nassau's macht ter neêr woû ploffen,
Maar roepen nu: "verschoon te slaan!
Genade, o Vorst! genoeg geslagen,
Toen gij ons deedt van 't kussen jagen,
En wij met schande moesten gaan".
Ziet, Joab spreekt met die van binnen,
Dat Bichri's hoofd kon overwinnen
Hun straf[1]; — dies bloei, o burgerij!
Uw Raad, die heeft zich wel gekweten,
Dies willen wij uw schand vergeten,
Oranje sta u eeuwig bij! —

In «den Ommeganck van Amsterdam» braakte een heftig Contra-remonstrant, bij deze gelegenheid, zijn gal uit over al wat de milder gestemde regeeringspartij in de laatste 25 jaar gedaan of geduld, en met name tegenover de rechtzinnige predikanten, zijns inziens, misdreven had: «nadat zij haar hebben meester gemaakt van het Stadhuis en de burgers», schreef hij, «hebben zij gaan domineeren over de kerke, verscheiden tref-

---

ingekrompen. Meer welwillend dan kunstvaardig zocht een rijmelaar, in een tegendicht op dezelfde rei-klanken ("Ha, ha! lach uit met luider *keelen* De gekken, die poeët hier *spelen*", enz.) 't voor Vondel op te nemen, en hen, "die met zijn woorden *stoffen*, Om zoo zijn eer ter neêr te *ploffen*", de les te lezen. (*Aan de diefsche lasterpoëten op haer Blyschap*, enz.)

[1] In toespeling op II *Sam.* 20, 21: "Doe antwoordde Joab, ende zeide: een man, wiens name is Seba, de zone van *Bichri*, heeft zijne hand opgeheven tegen den koning; levert hem alleen, zoo zal ik aftrekken". —

felijke predikanten uit haar stad gejaagd, omdat zij, volgens haar ampt, met vrijmoedigheid haar in haar kwade proceduren tegengingen, en bestraften de tolerancie van alle sectarissen, het invoeren van een hoogeschole, die zij voorzagen van arminiaansche professoren, het oprichten van een Akademie met comedie-speelders tot debauche van de jeugd», enz. Het fraaye stuk werd aan den delfschen dominee Goethals toegeschreven, en weêrsproken in «den rechten Ommegang van de gevioleerde stad van Amsterdam; gedrukt in 't jaar der Nijdigheid van de hollandsche Vrijheid», door zekeren Konink, die daarom voor «den rechten Konink Midas, ontdekt in zijn lange ezelsooren» werd uitgemaakt [1]. Hoe 't de Bickers — als ware amsterdamsche zondebokken — bij de rijmelaars der tegenpartij misgelden moesten, laat zich denken. Op de lustige maat, maar lang niet met den geest of de kunst van Vondels *Rommelpot* [2], lijmde men o. a., ter verheerlijking van «Bikkers Val», een «kruist hem, kruist hem» samen, en ook in smakeloos proza teeg men hen te lijf, om van de andere zij, in een *Buerpraetje tusschen drie Amsterdammers* wakker voor hen partij te zien kiezen, en hun door Jan Soet als, «'t puik der Amstelgoden» een *Palmkroon* te zien vlechten, als tegengift der «vuile» *Laurierkrans*, hun door hun vijanden uitgereikt. «Uw mond», duwde men dezen laatsten elders toe,

Uw mond is veel te valsch, om Bickers naam te noemen;
Durft gij, verduiveld mensch, dien eedlen Heer verdoemen,
Die, door zijn wijs beleid, ons staat heeft vastgesteld,
Die, door Zijn Hoogheids komst, bijna was neêrgeveld? [3]

En toen men aan 't bouwen der Blokhuizen ging, sloeg een vereerder van beide broeders voor, ze met de namen hunner heerlijkheden, als de eigenaardigste en waardigste, die men hun geven kon, te sieren. «Dit», zong hij, op Vondels voetspoor,

Dit zijn de Reuzen, die, als beukelaars en helmen,
De stad bewaken voor een brullend dwingeland;
Hij koom vrij, zoo 't hem lust, met stroopers, moorders, schelmen,
En al wat gruwel baart; — de dapperheid houdt stand.
Hoe zal men deze broêrs best naar hun deugden hieten?
D'een Heer van *Englenburg*, en d'ander Heer van *Swieten*. [4]

Liet men «*'t Vragende Amsterdam*» zich in verzen tot «de Vereenigde Provinciën» om opheldering van 't gebeurde wenden:

---

[1] Naar 't schijnt waren hij en zijn vrienden, waaronder Jan Soet, gewoon, in den *Roó Doolhof* buiten de Regulierspoort, over de Ossemarkt saam te komen, waar ze zich met tarok- en teerlingspel, onder Rotterdammerbier en wijn en een pijp tabak, vermaakten (Zie aldaar).

[2] "Bicker, hoe zal 't met u loopen? Bicker, hoe zal 't met u gaan? 'k Zie gij bent er kwalijk aan", enz.

[3] *Pasquillemakers Weêrgalm* (door J. J. van Duysbergen).

[4] *Bijnamen der Blokhuizen van Amstelredam* (waarschijnlijk door Pieter de Groot gedicht).

Mijn vraag is aan de Bondgenooten,
Wie 't heilloos werk eerst heeft besloten,
Dat men, in 't gulden Vredejaar,
Mij dreigde met het krijgsgevaar?
En waarom, zonder last der Staten,
Zoo trouweloos en uitgelaten
Mij met het oorlogsvolk gekweld?
Waarom met vijandlijk geweld
Mijn langvergolden trouw geschonden?
Wie ried den Vorst tot deze zonden?
Wat porde hem tot zulk een daad,
Dat niet kon baren dan veel kwaad?
Waartoe dees macht van oorlogsknapen?
Waarom dus schielijk in de wapen?
Dient dit het Land tot stille rust?
Wordt dus de Vreê niet uitgebluscht? —
. . . .
Verbreekt men dus niet 't vast Verbond?
Wordt zoo 's Lands eendracht niet verwond?
Wordt dus verkeerdlijk niet gestreden
Tot kwetsing van het hoofd en leden?
Was dit niet de eerste stap tot twist,
Om 't Land te zien in tween gesplitst?
Dat ik in voorspoed ben gezeten,
Is daarom elk op mij gebeten?
Omdat ik, in de diepste nood,
't Land opende mijn trouwen schoot?
Waar zonder mij niet heel end'allen
De staat van 't Land al lang vervallen?
Waarom dan tegen mij gemuit,
Die rijklijk deel mijn schatten uit? —

met de woorden van Aertsbergen [1] had men hierop, niet geheel zonder grond, kunnen opmerken, dat «de rijkdom, met macht en hoogmoed vergezelschapt zijnde, kwade raadsluiden zijn in gemeenschap en beraadslaging met diegenen, die, zonder toedoen van de machtigste leden, niet wel kunnen bestaan of zich zelf tegen overlast van buiten beschermen»; en dat «de meeste van de provinciën gelet hebbende, een tijd lang herwaarts, op 't beleid van Holland door weinig hoofden gemanieerd, dikwijls geklaagd hadden, dat die van Holland, en onder haar de stad van Amsterdam, alle gezag aan zich zochten te trekken, tot prejudicie zoowel van de leden der Unie als van Zijn Hoogheid».

Niet onaardig berijmde een verzoenend gestemd, even weldenkend als blijmoedig

[1] *Gedenkschriften*, t. pl. 281.

vaderlander, het heugelijke herstel van den vrede in een goedaardig schertsend dicht, dat de «Verdwenen Vreugd voor Jan Kwâmaar over de hollandsche Onrust» schetste, en waarin hij de verschillende stemmingen in den lande, naar den indruk door 't gebeurde op haar gemaakt, in de opgevoerde personen teekende. «Lubbert» zoo ving hij aan,

Lubbert had dees dagen vergaârd op een hoopje
't Puik van Jan Rap die daar kwamen om een zoopje;
Te midden veur haar lag een kaartje van Amsterdam,
Daar de Prins mette krijgsluî te Diemen kwam.
Dit zag een Geldersman met twee Zeeuwen,
Die begosten op Holland te vloeken en te schreeuwen.
Een friessche schipper, die er bijzat, zwol van spijt op de rijke stad,
Dat men den aanslag, zoo hij zeî, dus verbrnid had;
Want hij allegeerde, dat er een hoope Papouwen
Weêr begosten een kerk met beelden te bouwen;
Deze stonden den Prins tegen, en ook de Heeren Staten door geweld,
Want zij brochten soldaten op heur eigen naam in 't veld,
En die 't land trouw gediend hadden, wouden ze nou gaan ofdanken!
Mit komt er een notaris, die 't hoorende zeî: "wat 's hier te janken
Van onze Heeren? 't Is voor 't gemeene best 'edaan,
Want waarom zou m' anders op heur naam de trommel slaan?"
Een brabantsch Hameken, in een hoekjen gedoken,
Die niet gedaan had, als alle kwaad te stoken,
Klapten in zijn handen, dat de Engelschen die der waren,
Meenden 't voisje van Stuart te spelen op onze snaren;
Maar "zoo subiet gekomen, zoo haast weder vergaan",
Riepen Stadssoldaten, en trokken reiskleêren aan.
De Prins had Amsterdam zoo beleîd, als hij te Diemen was gekomen,
Dat in plaats van oorlog de vreê is voortgekomen;
Dat bevestigde een Hagenaar, en daarbij, datte zeven landen
Beloofd hadden nimmermeer te breken Eendrachts banden.

En hij besloot, met de beide strijdende partijen gelijkelijk te roemen:

Naast God heb dan de eer de Prins en zulke Heeren
Die, om 't gemeene best, het kussen van regeeren
Om 's Lands welvaren straks verlieten, uit inzicht
Dat trouwe dienst, voor stad en land, na eer en plicht,
Wel kan door misverstand zijn meesters slagen leeren,
Die door verloop na wensch zich weêr ten beste keeren.

De Prins zelf liet intusschen, onmiddelijk na de bevrediging een geschrift tot zijn verantwoording opstellen, dat hij al aanstonds bij de Staten van Holland, en den 15en bij de algemeene indiende, om hun rekenschap van zijn handelwijs omtrent de zes gevangen Heeren en de stad Amsterdam te geven. Eenige lieden, schreef

hij daar, hadden een aanhang in den Staat gemaakt, geschikt, om dien, met Unie, Godsdienst, en al te bederven, en de Staten-Generaal hem daarop gemachtigd, de geschillen langs alle wegen bij te leggen. Hij had daartoe eerst zachte middelen aangewend, en, toen die door de «insolente stugheid» van eenigen dus vruchteloos bleken, moeten besluiten zich van enkele der voornaamste aanleiders meester te maken, en Amsterdam door krijgsvolk te dwingen, eenige weinige personen, die belet hadden, dat hem gehoor was verleend, uit de regeering te ontslaan. Tot die uiterste middelen had hij zijn toevlucht moeten nemen, gelijk men bij een gevaarlijken brand enkele huizen omverhaalt, om een gansche straat of stad te sparen, en hij meende zich daarmeê naar zijn eer, eed, en geweten gekweten te hebben [1]. De bijzondere bezwaarpunten tegen de zes Heeren had hij hierbij nog niet kunnen opnemen, doch zou die te zijner tijd ontvouwen. Zoowel de algemeene als de hollandsche Staten achtten beter, deze verantwoording, die 't nauw voor de helft nog zoo versch geheelde zeer licht op nieuw zou ontsteken, ongelezen ter zij te leggen en ter griffie weg te bergen. De hollandsche stelden haar met dat doel, welverzegeld, in handen van den Raadspensionaris. Omtrent het zestal op Loevestein overleî men 't zoo, dat niet de Staten, maar de betrokken steden, elk voor zich, op verlangen van de gevangenen of hun vrienden, den Prins verzochten, hen op vrije voeten te stellen, onder aanbieding, dat zij — evenals beide Bickers — uit de regeering scheidden, en daarin niet weêr aangenomen zouden worden. Voor 't oogenblik zaten zij nog steeds zonder toegang gekerkerd; en zelfs den dag na 't verlaten van Amsterdam, den 4en Aug., schreef de Prins nog aan den bevelhebber, die hem een gemeenschappelijken brief van hen had doen toekomen, dat hij er geen meer had aan te nemen, noch hun te veroorlooven er aan iemand, wie dan ook, te zenden, evenmin als er hun van buiten een te doen geworden, verlangende tevens van tijd tot tijd op de hoogte gehouden te worden, van 't geen er met hen voorviel [2]. Acht dagen later intusschen toonde hij zich reeds inschikkelijker, en gaf den 12en beiden zoons van De Wit, en den broêr van Duyst verlof zich een paar uur met hen te onderhouden, gelijk den volgenden dag aan De Waals broêr en den zoon van Ruyl, den 14en aan de vrouw van Keizer. Geen der bezoekers mocht zich echter met de andere Heeren, dan wie zijn bezoek gold, inlaten [3]. Den 16en werd De Witts verwanten de toegang tot hem vrijgesteld, en den 17en kregen ook de zuster en schoonzuster van Keizer en een paar afgevaardigden van Medemblik verlof, Keizer en Stellingwerff te zien, en Keizer zelf, doch altoos onder goed geleide, op de wallen nu en dan eens om 't slot te wandelen [4]. Duyst was toen reeds sedert twee

---

[1] Ald. t. pl. [2] Zie het geheele stuk, *Archives* t. p. p. 398 ss.
[3] Zie het uittreksel uit zijn schrijven, aldaar, t. pl. p. 346.
[4] Ald. p. 403.

dagen, op 's Prinsen last vrijgelaten, doch bevel gegeven de anderen eer strenger nog te bewaken, al kreeg Duyst verlof hen vóór zijn vertrek te gaan zien. Intusschen volgde den 18en ook de loslating van De Witt en De Wael, den 20en die van Keizer en Stellingwerff, beide laatsten, even als Ruyl — die daar den 25en eerst toe overging — slechts na persoonlijke onderteekening van een belofte, zich «als magistraat of pensionaris, in geenige steden van Holland te laten gebruiken»[1].

De Prins was te gemakkelijker tot deze bevrijding overgegaan, als hij zich meende te mogen verheugen over den keer, dien de zaken — in spijt van Amsterdam's mislukte overrompeling door zijne troepen — vóor hem genomen hadden. Hij achtte er, naar hij aan zijn goeden vriend Estrades schreef, zijn gezag geheel door hersteld, en hoopte dat te handhaven[2]. Van de verschillende gewesten kwam inmiddels ook een gunstig antwoord op de mededeeling van zijn Staatsbedrijf, vóór zijn vertrek naar Amstelveen, aan hen gezonden. Zeeland had, in zijne zitting van den 16en, de middelen, «die Z. H. goed gevonden had te gebruiken", oordeelende daarop toepasselijk te zijn het door hem aangevoerde besluit van 5 Juny, «geadvoyeerd en gelaudeerd», hem tevens «bedankende voor de moeite te dezen aangewend, met verzoek in denzelven ijver te willen continueeren». Gelderland had hem evenzeer bedankt, en besloot een dag of wat later zelfs, na 't verslag door Aertsbergen mondeling omtrent alles gedaan, hem, bij zijne aanstaande komst te Dieren, te gaan «congratuleeren en uit naam der provincie te bedanken voor de goede voorzorgen en gedane officiën tot dienst van 't Land en behoud der Unie». Ook Friesland, Overijsel, en Utrecht hadden hem, in verschillende termen en min of meer omzichtige bewoordingen, hun dank betuigd; in Groningen was men tot dusver nog niet vergaderd geweest. De staat van oorlog werd thans, in de zitting der algemeene Staten van 18 Augustus eenstemmig door allen, overeenkomstig het ontwerp van 15 July, geregeld[3]. Vijf en vijftig compagniën te voet en twaalf te paard werden diensvolgens, uit naam van den Prins en den Staatsraad, afgedankt. De vier verdere ruitervendels en omstreeks 1000 man voetknechten, waarover ten laatste 't verschil had geloopen, zouden niet langer in dienst blijven, dan de gewesten zich — uiterlijk binnen vier of vijf weken —

---

[1] Aldaar, t. pl.

[2] "Je les ay relachés et je vous puis dire comme à un de mes bons amis que ceste affaire a restabli entièrement mon authorité, la quelle j'espère maintenir." (Schrijven van 26 Aug. *Arch.* t. pl. p. 407).

[3] "Is, na voorgaende deliberatie, goet gevonden ende verstaen, met eenparicheyt van de advysen van alle de Provinciën, mits desen aen te nemen ende te arresteren den voorn. staet van oorlogh, gelijck die by S. H. gemelte H. S. Exc. Stadhouder ende den Raet van State is geconcipieert, ingestelt, ende de Provinciën toegestuyrt, ende dat onder voorn. modificatie van de voorn. voorslagh van den 15 Julij l. l." *Res. der Staten-Gen.* van donderdag, 18 Aug. 1650.

daaromtrent verklaard hadden. Geen der gewesten zou voortaan afzonderlijk eenige afdanking van troepen onder den eed der Generaliteit mogen ondernemen, als strijdig met de besluiten van 1 November 1623 en 9 Febr. 1626, die tevens werden hernieuwd en bevestigd; alle afdankingen, veranderingen, of wijzigingen zouden moeten gedaan worden volgens de orde der regeering, en wanneer er over de verhouding of vermindering bij den staat van oorlog eenig verschil van meening tusschen de Provinciën ontstond, zou dat bij minnelijke samenspreking tusschen de Provinciën worden vereffend. Zoo men tot geen verdrag kon komen, zou het verschil aan het hoogwijs advies en ter beslissing van de HH. Stadhouders of den Stadhouder der gewesten in der tijd zijn. Op uitdrukkelijk verlangen der afgevaardigden van Friesland en Groningen, werd omtrent de thans voorgenomen afdanking nog bepaald, dat zij geschieden zou «uit de vreemde natiën», Franschen, Schotten, en Engelschen. Omtrent die fransche compagniën, welke hij behouden zou, ging de Prins met een zijner fransche vrienden te rade, dien hij gaarne — was er gelegenheid toe geweest — van de afgedankte had zien gebruik maken, daar hij officieren en soldaten beiden kon roemen [1].

Levendig juichte de fransche Rezident, Brasset, den afloop van 's Prinsen onderneming toe, dien hij trouwens niet minder aan zijn geluk dan aan de wijsheid toeschreef, waarmeê hij tegenover de amsterdamsche eischen had weten in te binden en toe te geven, en zoo het verdrag door de stad zien aannemen, vóór de bezending uit de algemeene Staten te Amstelveen tot hem gekomen was. De weg der wapenen toch, dien hij had ingeslagen, zou zeker niet door hare eenstemmige goedkeuring gesteund zijn, en zijn gezag daardoor een grooter knak gekregen hebben, dan het thans, door de onderwerping van Amsterdam aan zijn verlangen [2], versterkt scheen. Hij ging hem op zijn slot te Hondslaarsdijk een bezoek brengen, waar hij zich een dag of wat was gaan ontspannen, vóór hij de reis naar Gelderland aannam. Hij stelde zich nu gouden bergen van zijne en 's Lands verhouding tot Frankrijk voor, en meende zelfs, mochten de fransche Majesteiten wat oorlogschepen noodig hebben, om Haar oproerige onderdanen in Bordeaux te bedwingen, de Staten die wel gaarne zouden verstrekken. En dat zou dan nog maar 't begin wezen; het middel, om, in afwachting van beter, de zaken op gang te krijgen. Door den voorzittenden afgevaardigde ter Generaliteit, die

[1] *Archives* t. pl. p. 407. Dat deze vriend niemand anders dan de Graaf van Estrades zelf is, dunkt mij zoo goed als zeker. Deze toch voerde in Duinkerken bevel, en had een der afgedankte regimenten. De Heer Groen van Prinsterer, die meent dat hij het niet zou kunnen zijn ("ce ne saurait être D'Estrades" schrijft hij, p. LXXX ann.) heeft op deze en andere bijomstandigheden, die de zaak volkomen duidelijk maken, niet gelet. Stelt men Estrades als de bedoelde persoon, dan wordt alles in deze brieven, gelijk in al de andere tot hem gericht, helder en klaar.

[2] "A *tout* ce qu'il a voulu", schrijft Brasset eigenlijk (*Archives* t. pl. p. 403); doch dat is zeker wel wat sterk uitgedrukt, daar alles ten slotte op de vrijwillige aftreding der Bickers neêrkwam.

geheel op zijn hand was, zou de Prins aan de algemeene Staten laten voorstellen, hoe schandelijk het voor 't Land was, Frankrijk in zooveel moeilijkheden te zien, zonder het zijn bijstand aan te bieden, na al wat men er aan verplicht was; voorts, een beleefden brief aan den aartshertog Leopold te zenden, om hem te doen weten dat de Staat hem niet veroorloven kon, Frankrijk nog meer te bemoeilijken, en zich dus als middelaar tot een goede schikking aanbood. Ook zou hij Spanje laten verzoeken te voldoen aan 't geen, met betrekking tot de belangen van zijn eigen Huis, bij den vrede van Munster gelast was, bij gebreke waarvan men tot andere middelen, daartoe dienstig, zijn toevlucht zou nemen. Hij hield zich overtuigd — als hij naar Frankrijk schreef [1] — dat Spanje *niet* in staat was, aan dat verlangen te voldoen, en daar 't het hem had willen lastig maken, kon men nagaan, dat hij van de gelegenheid zou weten gebruik te maken, om het loon naar werk te geven. Hij wanhoopte dus ook niet, dat men weldra oorlog met Spanje hebben zou, doch men diende zijn maatregelen daartoe wel te nemen. Den Cardinaal Mazarin bleef hij voortdurend van zijn oodmoedige gedienstigheid verzekeren, en achtte het voorts van belang, dat niemand van de verstandhouding tusschen hem en den graaf van Estrades, aan wien zijn brief gericht was, vernam. Als Gezant der Staten in Frankrijk was juist in deze dagen, de onlangs daartoe benoemde amsterdamsche pensionaris, Willem Boreel, ontvangen, een meer rechtschapen en eerlijk dan scherpzinnig en schrander man, en die van 's Prinsen slinksche streken en achterbaksche onderhandelingen niet het minst vermoedde. Hij meende integendeel, een paar maanden later — in een brief aan 's Prinsen even zeer natuurlijk buiten alles gehouden secretaris, den Heer van Zuilichem — zijn hartelijke vreugd te mogen betuigen over de «roemrijke» taak, door Frankrijk aan de Vereenigde Gewesten opgedragen, om aan den verderen strijd met Spanje een einde te maken. «Ziedaar een groot gezag», schrijft hij [2], «waaraan Frankrijk zich uit zich zelf onderwerpen wil, en zoo de HH. Staten dat willen aanvaarden en uitoefenen, zal men ons dank weten, en zij de fransche kroon, die onzen bijstand vraagt, verplichten». Onderwijl was de Prins naar Gelderland geweest, van daar na luttel dagen teruggekomen, om in 't begin van September te Haarlem de Wet te helpen veranderen, — dat anders bij zijn afwezen uit den Haag, door de Staten geschieden moest — en na zijn terugkomst onmiddelijk weêr met Brasset en Frankrijk gaan samenspannen. Den spaanschen gezant, die er, in 't laatst der maand, in tegenwoordigheid van de voornaamste leden der Staten, met minachting over gesproken had, had hij terecht gewezen, en luide

---

[1] Zie zijn brief van 27 Aug., *Archives* t. pl. p. 408. Den 30en werd in de Staten zoo besloten.

[2] Zie zijn brief uit La Rochelle, ald. p. 427. De man giste niet, dat die bemiddeling een doorgestoken kaart tusschen den Prins en de fransche hofpartij was sedert gene's "offres de médiation," door deze zoo "favorablement receues" (zie Brassét's schrijven, ald. p. 422).

verklaard, dat het er nog niet zoo slecht meê stond als de ander wel voorgaf, en dat de Cardinaal allerminst den haat verdiende, hem door velen toegedragen, weinig erkentelijk voor al de diensten den Lande door hem bewezen. Voor 't overige bleef hij tegenover hem veinzen, tot hij de hem tegenwerkende *cabaal* te niet had gedaan, waartoe hij onverpoosd werkzaam was [1]. Tot voorzichtigheid in al zijn tegen Spanje gekeerde bemoeyingen werd hij vooral ook door den stand van zaken in Engeland geleid, waar zijn schoonbroêr er te vergeefs naar streefde, van Schotland uit binnen te rukken, en Cromwell de schotsche troepen onder Leslie dinsdag den 12en September bij Dunbar geheel versloeg [2].

Men vond er zich na dezen heugelijken zege, te eerder genoopt tot een doortastenden maatregel omtrent den gezant der Staten, Joachimi. Deze toch, hoewel reeds vóór een jaar — in Sept. 1649 — onderricht, dat hij voor geen openbaar persoon zou gehouden worden, aan de engelsche Republiek gezonden, zoo lang hij geen geloofsbrieven aan 't Parlement had overgeleverd, had daarvan nog altijd in gebreke moeten blijven. Een des te ergerlijker verzuim, als Strickland daarentegen — in spijt zijner geloofsbrieven voor de Staten-generaal, gelijk die van Holland — bij eerstgemelde, trots den aandrang van 't laatste, nog steeds niet ontvangen en daarom teruggeroepen was; terwijl men na zijn overkomst vernam, dat een door «Karel Stuart, aannemende den naam van Koning van Groot-Brittanje», naar Holland afgezonden Schot, Macdowel, zijn geloofsbrieven aan die Staten overgeleverd had en door hen ontvangen was. Men achtte 't daarom thans, gelijk men Joachimi schriftelijk te kennen gaf, «niet betamelijk hem zelf langer dan een maand in de Republiek te dulden, en zond hem daarom een van 26 September gedagteekenden verlofbrief. Den afgevaardigde der hollandsche Staten, dien men, na 't overleggen zijner geloofsbrieven, te woord had gestaan, gaf men thans ook van «de groote en goede uitkomst» in Schotland bericht, hen tevens de noodige bescheiden, om als tegengif te dienen voor al de valsche en onware verslagen van een vermeende nederlaag die 't Parlementsleger ondergaan had, door de tegenpartij in Holland zelf in druk verspreid [3]. Men verheelde hem tegelijkertijd de ergernis niet, door de houding omtrent Strickland en Macdowel bij 't Parlement verwekt, noch hoe men Joachimi daarom zijn afscheid had gegeven, hem tevens opheldering verzoekende omtrent het gehoor ook door de hol-

---

[1] Zie zijn schrijven van 29 Sept. ald. p. 419.

[2] "We fought the scottish armies. After much appealing to God, the fight lasted above an hour. We killed (as most think) 3000, took near 10,000 prisoners, all their train, about thirty guns great and smalle, etc.; lost not thirty men. This is the Lords doing, and it is marvellous in our eyes". Cromwell (*Letters and Speeches* II. p. 349).

[3] Als een *Translaet uyt het Engels*, *Capittel van een brief uit Nieuw Castel*, enz.

landsche Staten aan den laatste verleend, niettegenstaande de waarschuwing tegen hem of ieder ander agent van Karel, door Strickland bij zijn afscheid in de volle vergadering van Holland gedaan. Een vriendelijk verzoek, naar men schreef, met geen ander doel dan om uit den weg te nemen alle verhindering van goede verstandhouding, en een hartelijke vriendschap tusschen de britsche Republiek en de hollandsche Staten voor te bereiden [1].

Wat dus de Prins, met het oog op de britsche zaken en den daar door hem gewenschten ommekeer deed, moest hij zorgen zoo geheim mogelijk te doen; en dat was hem — als reeds herhaaldelijk kon blijken — volkomen toevertrouwd; hij had er als een aangeboren neiging toe, niet minder krachtig dan die, om, waar hij den kans eenmaal schoon zag, gewelddadig door te tasten. Ook tegenover Spanje zou hij, in zijn eigen, zijns koninklijken schoonbroêrs, en de franschen belangen van beide thans blijk geven. In 't begin van September had hij den Graaf van Estrades, die over een der thans afgedankte regimenten als Colonel had gediend [2], en thans in Duinkerken voor Frankrijk bevel voerde, en met wien hij voortdurend gebriefwisseld had, tot zich naar den Haag genoodigd, onder schijn daar over de achterstallen van zijn regiment te komen onderhandelen. De Graaf had daar, na bekomen verlof van Mazarin, zoo spoedig doenlijk gehoor aan gegeven, en met den Prins een verdrag ontworpen, dat in 't volgende voorjaar in werking zou gebracht worden. Krachtens zijne bepalingen beloofde de fransche Koning, met 1 Mei 1651, een leger van 16,000 man te voet en 6000 te paard in 't veld te brengen, om Brugge aan te tasten; de Prins, met Spanje te breken en evenzoo in 't veld te rukken, om met 10,000 voetknechten en 4000 ruiters Antwerpen te gaan belegeren. Beiden, Koning en Prins, zouden dienzelfden eersten Meidag ook Cromwell de vriendschap opzeggen, en alle middelen in 't werk stellen, den jongen engelschen Koning op den troon te helpen, en hem in zijn strijd tegen zijn oproerige onderzaten bij te staan. Geen van beiden zou eindelijk, buiten den ander om, zich met Spanje verdragen. In eenige geheime bepalingen werd daarbij nog vastgesteld en bedongen, dat, zoodra de Prins Antwerpen berend had, de Koning twee duizend van zijn ruiters zou afzenden, om den Prins bij te springen, en men, na de vermeestering van beide steden, gezamenlijk Brussel gaan aantasten, terwijl te zelfder tijd 's Konings leger, op de grenzen van Picardiën,

---

[1] Zie *Het afscheit gegeven van 't Parlement van Engelandt aen Alb. Joachimi*, enz., *alsmede een missive van den Raedt van Staten in Engelandt aen den Hr. Schaep*, enz. 1650.

[2] Bij het vroegere regiment van Candale, hem onder Frederik Hendrik in der tijd gegeven, zie zijn *Leven* voor zijn *Brieven* enz., en verg. de *Lijste van de afgedanckte ende gelicencieerde compagniën, ghedaen ende uitghemaekt door S. H. enz. volghens de resolutien van HH. H. M.* 's Gravenhage, by W. Breeckvelt in de Veenestraat, 1650.

tegen Bergen in Henegouwen oprukken zou. Terstond na de vermeestering van Antwerpen zou de Koning den Prins zijn aanstelling tot Luitenant-generaal in 't koninklijke leger doen toekomen, en hem het markgraafschap van Antwerpen in erfelijken eigendom overlaten. De Prins beloofde daarentegen, een vloot van vijftig welgewapende schepen een half jaar lang in 't kanaal te houden, om er zoowel den engelschen opstandelingen als Spanje afbreuk te doen. Verder zou men zich houden aan 't verdeelingsverdrag voor de Spaansche Nederlanden, in 1635 tot stand gekomen, en bij 't welk bepaald was, dat zoo het leger van een der beide bondgenooten een of andere plaats bemachtigde, die niet tot het aandeel van deze behoorde, het die tot den vrede bewaren zou; zoo beider vereenigde troepen er echter eene innamen, zij die in handen zouden stellen van hem aan wien ze was toebedeeld [1].

Wie tegen dergelijke oorlogszuchtige oogmerken van 's Prinsen zijde gestemd mocht zijn, niet voorzeker de Spanje voortdurend nog als Rome schuwende, rechtzinnige kerkijveraars, die van hun kansel uit, in de meest onverbloemde taal, hun onspaanschen zin aan den dag legden; wier predikstoelen — als men hem niet ten onrecht nagaf. —

> Wier predikstoelen zelf gedijen
> Hun tot zoo vele batterijen,
> Waaruit men vuur geeft op den Vreê.

Een van dezen, Maximiliaan Teelinck, «dienaar van 't heilig Evangelie te Middelburg», liet zich juist dezer dagen, in een «vrymoedige aenspraeck aen Sijn Hoogheyt, gestelt tot waerschouwingh en noodige opmerkingh in dezen verwerden en kommerlijcken standt van ons lieve Vaderlandt», en die hij den Prins tot «een cabinet-bewaerder, om te lezen en herlezen» aanbood, in dien geest onbewimpeld hooren. Hij verklaarde er «oyt en oyt voor vast (te) gelooven, dat de Spaenschen, *noch ten dezen dage* maer lagenleggers zijn, en zeer listelick met ons handelen; die wy daerom niet en moghen vertrouwen, wanneer zy zelver listelijk met ons spreken; want seven grouwelen zijn in haer harte, die — naar *Spreuken* XXVI v. 23—25 — maer met silver overtogen zijn». Heftig ging hij te keer tegen «alle gespanjolizeerde personen, Jezuïten en vyanden van onzen staat», zich kenbaar makende door dat zy «Orangiën zochten te onder te brengen, om Spanje op te helpen, uitroepende voor kerkuilen allen die haar tegen gaan». Hoe echter hij en zijns gelijken — gelijk een Stermont en Lotius in den Haag, Goethals te Delft, en anderen — tierden, zij zouden zich in hun

[1] Zie de *Brieven, Memoriën, en Negociën van den Here Grave d'Estrades* (Utrecht 1755) I. bl. 98—102. Na hetgeen door Tydeman (op Bilderdijk) en Groen van Prinsterer (in zijn Inleiding op 't 4e deel der *Archives*) is opgemerkt, zal wel in Wiselius onzinnige verwerping der reeds door den bedachtzamen Wagenaar genoegzaam zeker gestelde echtheid dier bescheiden door niemand meer gedeeld worden. Verg. bovendien het aangeteekende boven bladz. 146. 's Prinsen schrijven van 2 Sept. uit zijne *Brieven*, enz. volgt dan op het daar aangehaalde van 27 Aug.

hoop teleurgesteld vinden, den Prins weêr tegen Spanje te zien oorlogen, en hun, naar meening, verspaanschte landgenooten terecht te zien brengen. Zij rekenden daarin buiten den dikwerf zoo grilligen loop der natuur. De nog zoo jonge Stadhouder, die, na zijn samenzijn met Estrades, in 't begin van October op nieuw naar zijn lustslot te Dieren vertrokken was, om er zich met zijn geliefd jachtvermaak te verlustigen, kwam den 27sten der maand meer vermoeid dan anders thuis, en voelde zich door de koorts aangetast. Hij liet zich toen den volgenden dag terstond te water naar den Haag vervoeren, waar hij den 20sten aankwam. Al spoedig bleek hij nu de kinderpokken onder de leden te hebben, en bleef daar eenige dagen aan ziek liggen, zonder dat men het ergste scheen te moeten vreezen. Hij leek integendeel, door de hulp der kunst, het gevaar der ziekte zelve reeds te boven, toen hij, door de koorts gefolterd, zondags den zesden November, 's avonds negen uur, in een groote benauwdheid verscheidde, nauw vier en twintig en een half jaar oud. «Prins of niet» — als Brasset een paar dagen later naar Frankrijk berichtte — »was hij sterfelijk als ieder ander mensch, en had zijn dood dus in zoo ver niets verwonderlijks». Op dien leeftijd echter en in dit tijdsgewricht, bij de huiselijke en landsomstandigheden, waaronder hij plaats greep, kon hij niet nalaten ieder te treffen.

Op de meest verschillende, meest uiteenloopende wijs zeker, naarmate de gemoederen gestemd waren, en zich ook in den loop van 't jaar reeds kennelijk genoeg geuit hadden. Terwijl de een op rijm en in dichterlijk proza weeklachten aanhief over den zoo jong gestorven Vorst, in welken het den steun zijner beginselen, den zekeren waarborg zijner begrippen of vooroordeelen, en de vervulling zijner baatzieke begeerten zag, gaf de ander, in dicht en ondicht, onbewimpeld de blijdschap zijns harten over dit verscheiden van een Prins lucht, in wien hij slechts een heerschziek stededwinger, een verdrukker 's Lands en zijner vrijheden, of hoogstens een overtollig hoofdambtenaar van den Staat zag. Het laatste zeker weinig minder eenzijdig dan het eerste, daar het misbruik van macht met een heilzame toepassing verwarde; doch het een zoowel als het ander, als onweêrsprekelijke gemoedsstemming, en in zijn blijvende invloed en werking op 's Lands toekomst en lotwissel, van 't meeste aanbelang voor tijdgenoot en nazaat, en den onbevooroordeelden, naar vruchtdragende kennis van menschen en dingen strevenden geschiedbeschouwer. «O, Hemelen! o, aarde! o, gij inwoonderen!» — zoo liet men zich o. a. van de eerste zij, in een «Weeklaghe» [1] hooren, die in haar schrijftrant aan dien der «Naweën van den Vrede» doet denken, en waarschijnlijk wel uit dezelfde pen gevloeid is. — «treurt, schreit, beklaagt de dood, het overlijden, het wegnemen van zoo een vorst, een prins, een kapitein, een goeverneur, een vader van ons vaderland, in

[1] *Over de subyte, droeve, onverwachtte en schadelijke doodt van S. H. met den weêrklanck van S. H. aan de Ver. Nederlanden*, door P. V. T. M. In Vryburgh, gedruckt voor 's Lands Welvaren.

zijn fleur, opgang, kracht; zoo vol van coeragië, wijsheid, beleid; den schrik van onze vijanden, den tuin van ons vaderland, den bewaarder van onze eenigheid, den voorstander van de ware religie. Dezen heeft de machtige hand van God afgemaaid, tehuis gehaald; wij waren hem niet waard, wij hebben door onze zonden tegen God, door onze ondankbaarheid tegen hem, gemaakt, dat hij ons heeft verlaten, van ons is afgevloden, ruste is gaan nemen, daar ruste is te vinden. — O, prins Willem, hoe heuchelijk was de dag van uw geboorte! — Hoe heuchelijk was 't ons te zien een scheute, een spruite, een int, een afzetsel van zulken stam, van zulken boom, daarvan Gods kerke, ons Vaderland, alle de ingezetenen, zoo gezegende, profijtelijke, en heilzame vruchten genoten hebben. — Hoe gelukkig, hoe lieflijk, hoe aangenaam was den dag van uw inhuldinge, van uw aannemen tot een Regent, Kapitein, Goeverneur van onzen staat! Hoe hebt gij straks beginnen te vertoonen uw princelijke deugden, de vruchten van uw opbrengen, om kloeklijk, wijslijk te mainteneeren, beschermen de oude zekere fondamenten van onze regeeringe; om, komende uit de woeste oorlogen in de groote kalmte van vrede, evenwel het schip voort te roeyen, af te stieren van alle klippen, zanden, om geen schipbreuk te lijden. In welk moeielijk, traag, confuus werk Uw H. zoo nauw, zoo precies niet heeft konnen houden de vaste, gebruikelijke, ordinarische streken, stroom, wind, tij en alles tegenloopende. Uwe intencie, uw pogen, uw wit, vertrouwen wij, is nochtans oprecht goed geweest. Maar o droeven dag, o ongelukkig wegnemen! — O Prince, ons harte breekt, onze oogen leken, onze leden schudden, dat wij u kwijt zijn, dat gij ons zijt weggenomen in deze tijd van tweespalt, confuzie, verwerringe. O God! wilt Gij afbreken, dat Gij gebouwd hebt, ons verderven, klein, tot niet maken? — O, Prins Willem I, met u is onze staat begonnen; o Prins Willem II, zal met u onze staat vergaan? die Republiek, die zoo groot, zoo machtig, zoo ontzaggelijk in Europa, in alle gewesten van de wereld geweest is; die zoo rijk, zoo florissant geaccresseerd is! het magazijn van de wereld! O, God verhoede 't!» — «Ach Willem!» zoo liet men, in denzelfden geest, de «Haegsche Maeght» haar «hartsdroefheyt, getoont in 't storten van overvloedige tranen» uiten:

Ach, Willem, waarde held! uw deugdzaamlijke werken
Die strekten een sieraad van policie en kerke;
Gij waart de sterke zuil, daarop men had gebouwd,
En, als een Atlas, u 's Lands zware last vertrouwd.
Ik vind mijn hoofd ontroerd, mijn troon is zonder luister,
De parel van mijn kroon, mijn heldre steenen duister;
Den adem van mijn neus, die is bijna verstikt,
Omdat mijn oog het hart niet met dien held verkwikt,
Mijn huisgebouw, weleer ten Hemel hoog gerezen,
Zal lichtlijk door uw dood Armuî of Staavren wezen, enz.

Meer poëzy, dan in de hartroerende rijmen dezer haagsche tranenvliet, vonkte er in de schoone verzen, door den gevoelvollen Jeremias de Decker aan «de klagende Princesse, over de onrijpe dood van haren man» in den mond gelegd:

Gij, die op stam en staat vertrouwt,
Op jeugde stoft of frissche leden;
Ik bid 's u, dertelt niet te stout,
De dood en viert — gelijk gij heden
Aan mijnen bruîgom merken meugt —
Noch stam, noch staat, noch frissche jeugd.

Och, mocht ik onder zand en steen
Met u ontschuilen 's levens kwalen,
Gij laat mij hier, en gaat alleen
In de Elizeesche velden dwalen,
Alwaar gij, in der helden schaar,
Uw dappren vader wordt gewaar.

Mij dunkt, ik hoor dien ouden held
Verbaasd uitbersten in dees reden:
"Hoe dus, mijn zoon? dus jong geveld?
Dus jong uw vader nagetreden?"—

"O, jonger held! het doet mij zeer,
En wien, och! wien zou 't niet verdrieten? —
Niet, dat wij met onze oogen weêr
Uw jeugdig aangezicht genieten,
Maar dat het treurig vaderland
Moet derven nu zoo waarden pand!" —

Doch zoo gij ook aan de ander zij
Den geest mijns vaders komt genaken,
O, groet en kust hem eens voor mij,
En zeg hem, met betraande kaken,
Hoe dat ik, onlangs *wees* alleen,
Nu, *wees* en *weduw*, zit en steen.

Geen troost dan ook voor haar, dan in het hoopvolle uitzicht, na weinig dagen, den van haar genomen gemaal een spruit te baren, die wel, als zij, al aanstonds *wees* zou zijn, doch haar door blijde moedervreugde 's vaders verlies zou verzoeten. «Want», gelijk haar, bij zijn geboorte, in een «Rouwklacht en Blygesangh» [2] werd toegeroepen:

---

[1] Gedruckt te 's Gravenhage by M. Stael, 1650.

[2] Door R. van Leeuwen, aldaar.

Kompt en wilt dezen Prins ontvangen,
En koestert hem in uwen schoot;
Hij dwingt u, schoon gij staâg wilt klagen,
Dat gij moet zeggen, schoone vrouw:
"Gij zijt het kind, dat mij doet dragen
Uw vaders dood met zachten rouw".

En zeer zeker zou, in later jaren, het daaraan geknoopte uitzicht van dien «blijzanger» niet ijdel blijken, al kon hij zelf er, in alle omstandigheid, de juistheid niet van doorzien:

Wast, jonge Vorst, die ons komt spruiten
Uit den verdord' Oranjeboom;
'k Zie, dat gij 't onheil nog zult stuiten
Dat tot ons komt met losse toom.

Geheel andere tonen sloeg de tegenpartij aan. De meewarigste onder deze waren zij gewis, die, meer verschoonend dan billijk, niet hem, maar zijn «pluimstrijkers, duitsch en fransch, vijandelijke vrienden», en «de Leliestam» aansprakelijk stelden voor 't geen «de burgers, zacht van aard» zijn «jonkheid», maar niet hun, «die stierden 't geen hij deed» gaarne «ganschelijk vergeven» zouden; al lieten zij hem eindigen met de betuiging

Ik sterf, en geef zoo kracht de wetten, die bezweken,
Om 't Vaderland van mij, en mij van (hen) te wreken[1].

Heel wat barscher klonk daarentegen de «Victori»-kreet elders aangeheven:

Oranje, door het goed en bloed der Batavieren,
In 's Gravenhaag geplant, daar op- en ondergang
Hem, boven rijken loon, een vetten roof toestieren,
Te hoog gewassen, viel 't Vereenigd Land te wrang.
Men mest dien stam, om Vrede en Vrijheid te verwerven,
Nu erft men eerst de Vrede en Vrijheid door zijn sterven;

met het daaraan toegevoegde «Grafschrift»:

Hier schuilt Oranje bij zijn Grootvaâr, Oom, en Vader;
't Verlies van een bewaart de winst van altegader.

of die beide andere grafschriften:

Hier onder leit een Prins, die 't vrije Nederland
Beminde als zich zelf; zijn vaders rechterhand

[1] *Z. H van Oranje aan de Verraders van zijn Stam en Vaderland* (fransch en hollandsch).

Behoedde 't door het zwaard voor allerlei bederven;
Maar dees behoedde het voor rampen door zijn sterven

Hier leît de onrust van Amsterdam,
Die door kwâ lust haar rust benam;
Hier rust de onrust van 't Vaderland,
Die in haar rust zijn onrust vand.

In dien geest dacht ook de rijker met middelen, dan liefderijken zin gezegende bewoner dier stad, die eenige in papier gewikkelde goudstukken in 't kerkezakjen stak met het bijschrift:

De Prins is dood,
Mijn gaaf vergroot;
Nooit blijder maar
In tachtig jaar.

Hij en zijn gelijkgezinde stadgenooten herinnerden zich maar al te wel de «wolfskudde» nog, vóór weinig maanden «in 't veld» — gelijk hun dichter hekelrijmde — «rondom hun koestal geschaard», en die wel door de «losgebarsten waterhonden, die schuimden als bezeten, besprongen, weêr afgedropen was, maar huns inziens, nog altijd wrokkend dreigen bleef, tot «Isegrim» nu «voor goed was thuis gegaan, gezuiverd door de pokken». Als Faëton was hij neêrgestort, «die 's vaders spoor niet volgen kon, En met geen reden was te houden», gelijk dezelfde dichter bij den gedenkpenning van dat heugelijke «zesde daglicht, in Slachtmaand van het gulden jaar» zong, dat «de dagen sloot»

Des tweeden Willems, die het land,
Daar Vrede en Vrijheid was geplant,
Met oorlogslasten zocht te plagen.

Zij achtten, naar de uitdrukking een hunner in den mond gelegd, dat feit «noodig, dienstig, en profitabel, omdat daardoor «de vereenigde Nederlanden verlost (waren) van een slaafachtige, zoo niet duitsche of barbaarsche regeering en tyrannie, die hun over 't hoofd hing» [1]. «Wat zucht gij», riep de dichter, in overeenstemming daarmeê, in een meesterlijk geslaagde schertsende *Vertroosting* «voor de onnoozele, bedroefde ingezetenen van Holland» uit:

Wat zucht gij, onbedachte mensch?
Wat reden perst uw hart tot klachten?
De Hemel handelt u naar wensch,
En gij en zoudt Zijn gunst niet achten? —

[1] Zie de 1ste *Conferentie van eenige Nederlandsche Heeren*, enz. Middelburg 1650.

Den loon van tachtig jaren strijd,
Den roem van uw verslagen knechten,
De vrucht der Vrede waart gij kwijt,
Zoo deze slag die niet en rechtte.

Gij oudren die, voor geld en goed,
Tot grootermaking van uw erven,
Gestort hebt uw staatzuchtig bloed,
Zwijgt — dit is voor de Vrijheid sterven.

Dit is, in éénen oogenblik
Het land meer nuts en voordeels baren
Als door zoo menig duizend lijk
Is bijgebracht in tachtig jaren.

O groote ziel, o dappre held!
Die nooit als t' onzen voordeel strijdde;
Die levende ons van 't Spaansch geweld
En stervende van 't uwe vrijdde.

Uw roem verwelke nimmermeer,
En wil u 't Land recht dankbaar wezen
Het trouwe nooit weêr zulk een Heer,
Den stam, waaruit gij zijt gerezen.

Gij, vaders van het Vaderland,
Die nu, bevrijd van juk en boeyen,
Het groote stuur hebt in de hand
Van 't schip, daar we altegaâr aan roeyen.

Ontvangt met dankbaarheid de gunst,
Die u de Hemel doet ontluiken,
En voegt de liefde bij de kunst,
Om die met eendracht te gebruiken.

Gij weet, waar dat *de schoen u wringt*,
En hoe gij 't kwaad kunt van u weren,
En neemt geen *hulp* meer die u *dwingt*,
En laat u van geen *knecht* regeeren.

Ten waar er eenig dwaashoofd kwam,
Die volgende zijn blinden leidsman,
Een dwaalweg in woû slaan, en nam
Een *twistverwekker* tot een *scheidsman*.

Hoe krachtig en schoon de verzen zijn, en zoo, dat men geneigd zou wezen ze niemand minder dan Vondel toe te schrijven, met wiens staatkundige zienswijs ze bovendien strookten [1], de dichter verwarde de persoonlijke ervaring, die zeker niet uitlokkend moest schijnen voor verdere proefnemingen, te veel met het algemeene beginsel in zijn vruchtdragende toepassing op 's Lands omstandigheden, bij de kennelijke geaardheid van 't volk. Hoe juist hij daarom mocht meenen te weten, waar dit «de schoen wrong», en gewis in 't afgeloopen jaar gewrongen had; juister dan hij wist een ander de zeere plek aan te wijzen, en de middelen aan de hand te doen, om, zooveel doenbaar, alle toekomstige schâ te voorkomen. In een te Middelburg verschenen staatkundig onderhoud over de landsaangelegenheden van den dag, waarin men een viertal Heeren — van Blyenberg, van Zorgdal, van Weetburg, en van Vraagwel — als vertegenwoordigers der verschillende meeningen, die zich voordeden, liet optreden, uitte de eerste, als zijn welwijs gevoelen, dat men «tot dienst van den Staat» weêr een Stadhouder en Kapitein-generaal moest maken, omdat «die manier van regeeringe» niet alleen «met de civiele menschelijke sociëteit best overeenkwam», maar inzonderheid ook onze nederlandsche humeur die wel specialijk requireerde. Onze Nederlanden», zoo lichtte hij zijn meening nader toe, «zijn van nature factieus en twistig,

---

[1] Wanneer ik, in spijt daarvan, er bij blijf, ze niet aan hem toe te kennen, ligt dit vooral aan een woord als *strijdde* voor *streed*, een rijm als *blik* en *lijk*, die hij zeker niet gebezigd hebben zou, en aan het zoo stellige voorschrift aan 't slot:

> Gij hebt den teugel in de hand,
> Van voor'ge leemte wel genezen;
> Bewaart de vrijheid van het land,
> En houdt de wetten in haar wezen.
>
> De Hemel brengt er alles toe,
> Dat gij tot bijstand kont verwachten;
> Maar God wil volgers, en wordt moê,
> Te helpen, die zijn gunst verachten.
>
> Hij helpt, houdt gij ons uit de nood;
> 't En komt hem altijd niet gelegen,
> Door zulken kostelijke dood
> Te staven 's Lands verkregen zêgen.

Deze regels verraden meer den doortastenden staatsman, dan den, bij al zijn onprinselijken weêrzin en lofwaardigen haat tegen allen staats- en gewetensdwang, altoos, waar 't minder zedelijke feiten dan daadwerkelijke maatregelen van regeering moest gelden, bescheiden optredenden dichter. Het waarschijnlijkst komt mij voor, Pieter de Groot voor den maker te houden, die weinig, maar goede verzen gemaakt heeft, en toen in de volle kracht van zijn leven, door de hem zoo heugelijke aanleiding bezield, licht zich zelf nog overtroffen kan hebben. Verg. ook zijn later nog aan te halen versregels op de Bickers.

en voornamelijk bij tijde van vrede, gelijk men dat van ouds zoo heeft bevonden, zelfs bij de voorgaande Trèves; en gelijk wij alreede de beginselen van een zeer groote twist en factie in deze kleine tijd, dat wij in vrede hebben gezeten, bespeurd hebben. Zoo is dan ons of dezen landen op 't hoogste noodig een hoog aanzienlijk persoon, om in zulke gelegenheid de gerezen twisten ter neêr te leggen, de factiën in tijds te dempen, en partijen met malkander te reconcilieeren. En gelijk wij een groote en considerable milicie hebben, mitsgaders zoo veel sterke steden, frontieren, en plaatsen, en diensvolgens zooveel magazijnen als eenig Staat in de wereld, zoo is voor alle dingen noodig, dat er iemand tot hoofd en opzicht van dezelve werd gesteld, en gestadig zijn ooge daarop heeft, dat elk bij zijn devoir blijft, en alles net en punctueel werd onderhouden, en die zijn werk daarvan maakt. Doch verstaat mij wel: mijn meeninge en raad is, dat echter deze Vereenigde Nederlanden haar daar naar dienen te richten en aan te leggen, dat de soevereine regeeringe zoowel van haar algemeenen Staat, als van elke Provincie in 't bijzonder, geheel en al ongeschend blijft; zulks, dat men met waarheid mag zeggen, dat ze inderdaad Soeverein zijn, elk in 't particulier, en inzonderheid ook gezamenlijk een vrije vereenigde Republiek maken, daar niemand anders als zij de Soevereiniteit exerceeren; en diensvolgens, dat ze voorzichtelijk hebben toe te zien en goede zorge te dragen, dat niemand ter wereld, noch Staten-generaal, noch Raad van State, noch eenig Provincie in 't bijzonder, noch Stadhouder, noch Kapitein-generaal, in haar soevereine regeering haar de allerminste afbreuk niet en doet, of tracht te doen, of die in 't geheel of deels aan haar of hem zoekt te trekken; ja, dat ze alle occaziën van dien in tijds met goede wetten, instructiën, en eede preveniëeren, en alzoo alle gaten van dien toestoppen. Zoo is ook echter mijn meeninge, dat deze Vereenigde Provinciën haar regeeringe daarna moeten richten en aanleggen, dat zij, en niemand anders, het opperste gebied houden over hare milicie, en daarvan haar Stadhouder of Kapitein-generaal niet zóóveel autoriteits geven, als van eene compagnie te verplaatsen; maar dat zulks voortaan geschiedt met zijn advies, op d'order van den Raad van State, en dat de milicie daartoe werde beëedigd. Nog dienen ze onder malkandren voor een eeuwige en onverbrekelijke wet vast te zetten en heiliglijk onder malkander te zweren, dat ze nooit noch nimmermeer eenige veranderinge in haar vrije en staatsche regeeringe en zullen maken, en bij haar vrijheid blijven, zonder ooit of immermeer een Soeverein te maken of haar Generalissimus meerder Soevereiniteits te geven, tenzij met gemeene goedvinden; het welke bij de Unie van Utrecht verzuimd is te doen, en nochtans wel noodig is». Van den anderen kant waarschuwde de bedachtzame spreker niet minder tegen het voor de hand liggend gevaar, «dat de respectieve Steden en Provinciën te veel dingen aan haar zouden trekken», die tot het gebied der stadhouderlijke macht behoorden. Zij zouden daardoor slechts «de al te hongerige en dorstige menschen slachten, die door

al te veel spijze en drank na haar te nemen, haar zelven en haar gezondheid te kort doen, en in een doodlijke krankheid vallen. Mijn meeninge» — zoo besloot hij — «verstaje wel, en zoude ik daarom de respectieve Provinciën raden, niet al te veel van 't Stadhouderschap en Kapiteinschap-generaal tot haar te trekken, maar genoegzame eerlijke preëminenciën daar bij te laten, opdat die plaatse zijn behoorlijke respect en eerwaardigheid behoudt» [1]. Krachtige eenheid van bewind, en belangstellende samenwerking der innig verbonden vrije Staatsleden, zonder overwicht van een der gewesten, en zonder overmatige machtsbevoegdheid 't zij hunnerzijds of van die des Stadhouders, op wie zich vroeger of later hun, liefst gemeenschappelijke keus zou vestigen; — ziedaar, waarop het aankwam. Wat den thans overleden betreft, werpen wij, vóór wij voor goed van hem scheiden, nog een laatsten blik op zijn beeld, gelijk het zich, in 't kortstondig beloop van zijn bewind aan ons voordeed, om er den juisten indruk van weg te dragen, dan kan het niet bovenmate gunstig zijn. Van een levendigen geest en schranderen aanleg hadden ongelukkig de haagsche hofzeden, en 't verderfelijk verkeer met fransche of verfranschte grooten en hofjonkers, door zijn kloeken zwager van Brandenburg met zooveel zorg vermeden, een maar al te nadeeligen invloed op zijn karakter geoefend, en hem die zucht tot persoonlijke overheersching, ten koste van goede trouw en eerlijk staatsbewind, doen eigen worden, die wij hem, tot smart zijner betergezinde, doch versmade raadsluî, zagen kenmerken, en die ook op den duur niet anders dan noodlottig konden werken. In zijn buitenlandsche Staatkunde raadpleegde hij kennelijk meer zijn persoonlijk en aangehuwd familie-belang, dan dat der tot een Vrijstaat verbonden gewesten, de handhaving van welker eenheid hem niet in dien zin was opgedragen, als hij goed vond haar, in zijn persoonlijk streven, en door averechtsche inblazing van uit- en inheemsche geestverwanten gestijfd, op te vatten en, zooveel in hem lag, door te drijven. Natuurlijk was hij nog nauw ter zielen, of de door zijn toedoen uit hun stads- en staatsbetrekkingen geweerde personen, zagen zich daar binnen luttel dagen weêr in hersteld. Slechts twee etmalen waren er verloopen, toen Dordrecht het voorbeeld gaf, en Jacob de Witt weêr in den Oudraad deed zitting nemen en opnieuw als burgemeester begroette; Delft volgde, en daarna Haarlem en Medemblik. In Hoorn was Keizer, al vóór 's Prinsen afsterven, wel niet tot Pensionaris, maar Raad en Fiscaal ter Admiraliteit benoemd. Amsterdam draalde het langst met het herstel der beide «onder zijn Stadhuis. Dus ongestuimig weggerukte pijlers». Wat, liet Vondel den verbaasden vreemde reeds uitroepen,

De Faam heeft over 't land verbreid,
Hoe trotsch vijf steên in achtbaarheid

---

[1] Zie de boven bl. 158 aangehaalde *Conferentie*.

Haar korts ontvoerde vaders weêr
Herstelden in hun ampt en eer;
En dit manhaftig Amsterdam,
Dat door beleid aan wasdom kwam,
Gedoogt het . . . .

doch kon hem toen ook onmiddelijk met de blijmaar reeds in rede laten vallen, dat de Raad,

De wijze Raad, de gansche Wet
Ver dedigt Bickers-zaak en zet
Die helden, om hun deugd gehaat,
Op 't kussen, in den eersten staat
Van hun regeering, die ze lest,
Ten dienst van 's Lands gemeene best
Van zelf verlieten, zonder dwang.

Twee dagen na 's Prinsen overlijden was reeds door Burgemeesteren in den Raad het voorstel geopperd, of men de HH. Bicker niet tot hun vorige waardigheden weder inlaten zou; doch de Raad had toen gemeend, dat men eerst in den Haag vernemen moest, hoe zich de andere belanghebbende steden in dezen gedroegen; en zoo had het tot den 22en aangehouden, vóór overeenkomstig het gedane voorstel besloten werd.

Men had echter dit herstel in hun burgemeesterlijke waardigheid niet afgewacht, om beide broeders reeds weêr ter eerste Staten-zitting van Holland, na 's Prinsen dood, den 9en November, toegang te verleenen. Zoo kon, als dezelfde dichter, die dien dood met zulke pittige hekelverzen begroet had, Pieter de Groot, bij hun «herstelling» zong:

Zoo kon dit braaf geslacht aan 't Y weêr âsem halen;
De Raad herstelt de broêrs tot nut van d'Amstelstroom.
O, haven van Euroop! uw schildkroon zal meer pralen
Met zulke parelen, dan 't Raadhuis van oud Room
Met zijn Fabriciën . . . . . .
. . . .
De schelmen sidderen; zij zoeken vreemde wegen;
Die 't twistvuur stookten, vliên nu voor hun eigen vlam!
Is mijn gedicht te scherp? — Veel scherper was de degen,
Die 't leger wette op de Wet van Amsterdam.
Mijn pen bereikt het oor, en kwetst ze, 't is door zingen;
Maar het moorddadig zwaard kan door den boezem dringen.

Toen 't scheeprijk Amsterdam, de keizerin der stroomen,
't Geweld zag naderen, ontvonkte haar de moed;
Getergde dapperheid is kwalijk te betoomen;
Nu liep ze naar den wal, dan naar den zouten vloed;
Zij rukte 't volk bijeen, om 't woeste heir te keeren;
Want dieren waapnen hen, om 't leven te verweren.

Steekt alle dijken deur en opent uwe sluizen,
't Is beter, dat het nat komt vloeyen over 't veld,
Dan dat men menschebloed langs 't weelig gras ziet bruisen;
De schipper licht zijn vracht, als 't holle pekel zwelt,
En werpt ze buiten boord, om het gevaar te ontvaren;
Men tapt den zieken 't bloed, om 't leven te bewaren.

Men eischt' er twee; waarom? omdat ze uw vrijigheden
Handhaven voor 't geweld, dat met een dollen voet
Uw boezem en uw buik te barsten poogt te treden;
Behoedt dit paar door 't zwaard, dat u voor 't zwaard behoedt.
Het is een oorlogsdeugd, zijn vijand te bestrijen,
Maar 't is niet meer dan plicht, zijn vaders te bevrijen.

De Bickers, tot de rust van 't Vaderland genegen,
Die riepen: "mannen, staat! men moet, eer men begint,
De dingen in de schaal van 't schrander oordeel wegen'
Het gaat niet zeker, dat die recht heeft overwint.
Men vang geen oorlog aan, om lauwerier te dragen,
Ook moet men 't algemeen niet om 't byzonder wagen!"

"Het leger schreeuwt om ons; dies — leeft door onze smarten".
Met ging dit edel paar van zelven uit hun staat;
Maar 't volk ontving hen weêr in 't binnenst van zijn harte.
De wijze Cicero verliet door dwang den Raad,
Doch dees, om 't heilloos vuur tot heil van elk te blusschen;
Zoo zit men niet voor zich, maar voor 't gemeen op 't kussen.

Der Bickren trouwheid zal de dood en 't woên der jaren
Staâg overweldigen; zij zijn de leeuwen, die
't Gekruiste wapenschild voor alle kruis bewaren;
O, groote vaders van ons Vaderland! — Ik zie
U weder schitteren: men vreest geen duistre lagen,
Toen 't nacht wierd in het Hof, begon 't aan 't Y te dagen [1].

In dien «nacht» was intusschen reeds een bemoedigende lichtstraal doorgebroken. 's Avonds van den achtsten dag na 's vaders dood, maandag 14 November, verkondde het blij gelui der klokken der haagsche burgerij de heugelijke geboorte van zijn jongen zoon [2]. «In diepe duisternis», als de dien Vader toegedane schare, in een haar stem-

[1] Zie *Nederd. en Lat. Keurdichten*, enz. (1710) I. bl. 514. Bij 't lezen van deze verzen behoeft men te minder nog te twijfelen aan De Groots vaderschap van die op 's Prinsen dood.

[2] "Het Haagsche Hof draagt moed op het gezegend hoofd" heette het in 't bijschrift op een zinneprent, op welke het jonggeboren Prinsjen in de wieg was voorgesteld, "van hemelsche Godinnen" (Juno, Pallas, Flora, en Venus) "begroet."

ming kenschetsend, wel wat hoogdravend, maar anders welgeslaagd en vloeyend klinkdicht juichte,

In diepe duisternis, verlaten van de zon,
Wiens onverzien vertrek gansch Kristenrijk deed beven,
Met wanhoops geesel naar den grootsten ramp gedreven,
Die ooit 't voorzienig oog ons' Lands bereiken kon;
In 't zwellen van den twist, dien Eigenbaat begon,
In 't struiklen van den Staat, in 't twijflen van ons leven,
Als iedereen zijn lust den vollen toom ging geven,
En dat zich Holland, als een weêuw verlaten von,
En onze buurman, dien gedwongen vriendschap spijt,
Zat in zijn vuist en loech, dat Spanje daarvan schatert,
En zijne grage balg en kinnebakken watert,
Raakt Spanjen al zijn hoop en wij ons wanhoop kwijt,
En zien door schoonder zon, doch met beneveld wezen,
Ons steden weêr geschraagd, *ons Princen weêr verrezen* [1].

Met die verrijzenis zou het echter nog heel wat jaren aanhouden, en in dien tusschentijd nog vrij wat gebeuren. En nog verder was het er af, dat — gelijk elders gerijmd werd — «van zijne wieg de duitsche vreê beginnen» zou, en «Bato's rijk» dáárom «een goudentijd beloofd» werd.

---

[1] *Op de doot van S. H. Prins W. v O. ende de geboorte van den jongen Prins.* Sonnet. 1650. —

VIERDE HOOFDSTUK.

De groote Vergadering.

1651.

Onmiddelijk na 's Prinsen verscheiden had de voorzittende afgevaardigde der week, die te middernacht een einde zou nemen, de Geldersman Joan van Gent, de algemeene Staten tot een buitengewone zitting bijeengeroepen, om hun meê te deelen, hoe het «God almachtig beliefd had», dien eigen avond te negen uur, «Zijne Hoogheid den Heer Prins Willem uit dezen jammerdal in Zijn eeuwig rijk te halen», en hun ten gevolge daarvan in bedenking gegeven, wat in dien «bezwaarlijken» stand van zaken het eerste te doen. De beraadslaging hield tot na twaalven aan, zonder dat Gelderland van den voorzitterstoel aftrad, daar Holland, dat volgen moest, zijn aanbod daartoe afsloeg, zich vergenoegende met de taak, het besluit op te maken. Dit bepaalde zich tot de onderlinge overeenkomst, aan de verschillende Provinciën «den doodlijken afgang» kenbaar te maken, met vriendelijk verzoek, zich te willen voorbereiden tot het nemen van zulke gewestelijke adviezen, als zij in zulk een gewichtig tijdsgewricht oordeelen zouden te behooren, om ze, in zaken de Generaliteit rakende, ten spoedigste bij hen in te brengen en er opening van te laten doen. Ook den Admiraliteiten, HH. gezanten en rezidenten, en minderen Staatsdienaars buiten 's lands zou er kennis van gegeven, en mededeeling ter plaatse, waar 't behoorde, gelast worden, met aanneming van den zesmaandschen rouw voor zich en hun gevolg. Evenzeer den Stadhouder van Friesland, en den veldmaarschalk, Heer Johan Wolfert van Brederode. Voorts den goeverneurs en commandeurs in de brabantsche en vlaamsche steden, gelijk dien te Orsoy, Rijnberk, Wezel, Emmerik, Rees, Gennep, Ravestein, Meurs, Embden, Leerort, en Coevorden, met aanbeveling een wakend oog zoo binnen als buiten te houden, zich kwijtende naar hun eed, waarvoor hun, tot verversching van hun geheugen, het formulier zou worden toegezonden. Den Raad van State zou men verzoeken, ten spoe-

digste bericht te geven van den juisten staat der bezetting en garnizoenen in de grenssteden en verdere plaatsen, om, naar bewind van zaken, alle maatregelen tot haar veiligheid te nemen. Heeren ambassadeurs en rezidenten van vreemde mogendheden, hier te lande, zouden door afgevaardigden der algemeene Staten, elk naar zijn gelegenheid in kennis gesteld worden; door den agent Verburgh zou hetzelfde geschieden aan agenten van uitheemsche vorsten. De Staten van Holland zelf hadden zoodra mogelijk na den sterfdag hun gewone vergadering gehouden, en daar den 10en het verslag aangehoord van den Raadspensionaris, omtrent hetgeen hun Gecommitteerden ten bate van gewest en land, in de tijdsomstandigheden, noodig oordeelden. Overeenkomstig dat verslag werd door hen bevonden, dat «de goede eenigheid van de Provinciën het rechte grondstuk was, om den Staat te doen consisteeren», en zij daarom voor zich bovenal geroepen waren, aan die Provinciën te geven «een vaste impressie en rechten voorsmaak van hun goede en sinceere intencie, om de liefde, vrundschap, eenigheid, goede correspondencie en confidencie tusschen de Provinciën onderling te releveeren, mainteneeren, en ze voor altijd heiliglijk en onverbrekelijk te onderhouden en cultiveeren, zonder immermeer daarvan af te wijken, en dat niet met woorden alleen, maar metten effecten te betoonen»; dat zulk een verklaring door buitengewone afgevaardigden uit hun midden ter Generaliteit moest gedaan worden met bijvoeging, dat het hun vaste voornemen was, den godsdienst volgens de Synode van Dordrecht, en gelijk die thans in de openbare kerken werd geleerd, te handhaven, «van gelijken heiliglijk te houden de Unie, gelijk ze in 1579 te Utrecht was gesloten, en bovendien aan te houden de milicie van den Staat, volgens de resolucie op de preliminaire punten, rakende den Vrede, in Nov. 1646 genomen»; dat zij verder ter Generaliteit zouden aandringen op eene algemeene bijeenroeping van Statenleden aller Provinciën in den Haag, met verzoek aan allen en ieder van haar, om tot het gemelde doel geheel gelast en geïnstrueerd te komen, en dat zij met hetzelfde oogmerk al de Provinciën met eenige hunner leden zouden bezenden; dat de Gecommitteerden der andere Provinciën ernstig zouden worden verzocht, hun «goede intencies bij serieuze brieven aan haar respectieve principalen te willen secondeeren»; dat vooral ten opzichte van Zeeland tot eene bezending hunnerzijds besloten moest worden, «als zijnde de oudste bondgenoot hunner provincie en de zaak van scheepvaart en handel met hun gemeen hebbende»; dat bij gelegenheid dier bezending «de Heeren van Zeeland o. a. dienden te worden verzekerd van hun goede en vaste intencie tot handhaving van de West-indische Compagnie» — welke Amsterdam anders plag tegen te werken, en zooveel immer doenlijk te weêrstreven — «en van de Commercie op Engeland; en dat ze te dien einde te vreden zijn, een voet, daartoe dienende, bij onderlinge conferencie te arresteeren en vast te stellen»; dat «middelertijd alle zaken van den Staat zullen worden gelaten op de gewoonlijke ordre, tot dat bij de algemeene regeeringe nader

zal wezen geresolveerd». Zoo was het, als wij zien, bij Holland thans al wat men maar wenschen kon; het zette — als de spreekwijs luidt — zijn beste beentjen voor, en wist niet, hoe zich heusch en voorkomend genoeg omtrent «de bondgenooten» te gedragen. Het stond daarmeê zoo als de Geldersman in «'t rechte deel van 't Hollandsch praatjen» zich tot den Hollander uit: «naar dit uw zeggen, zijt gij en wij nu in een gelukkigen stand, en ik kan nu wel bespeuren, dat alles beter gaan zal, nu de HH. Staten alles mogen schikken en herstellen na haar zin en goeddunken, zonder op zoo een knechtelijk hoofd te wachten of te achten. Nu zal niemand Holland meer over sim smijten; nu zie ik alreê de Zeeuwen, die de eerste waren, om Holland te condemneeren, en het doen des Princen te ratificeeren, Holland omhelzen; ik hoor ze met groote zedigheid en nederigheid zeggen: gij zijt onze oudste en getrouwste bondgenoote; ik hoor Zeeland tot Holland zeggen: gij zijt de man en ik de vrouw, laat ons nooit van malkander scheiden! — Nu zie ik de vrouw den man te voet vallen, nu de knecht, waarmede zij boeleerde, en om wiens wille zij den man verliet en misprees, uittertijd en verdwenen is; en nu zie ik, dat de echte luiden, te zamen wel te vreden levende, hare bondgenooten vriendlijk onthalen en te zamen vrolijk zijn. Nu is 't de gezegendste tijd, de meest gewenschte ure, die deze vereenigde Nederlanden in tachtig jaren gezien en genoten hebben». Hoe fraai dit alles, in zekeren zin, mocht klinken, die zoo uitbondig ten toon gespreide, zoo zoetsappig geuite zucht naar onderlinge samenstemming en huiselijke liefde, met een zoo weinig zoetsappige zinspeling op den overleden Stadhouder gepaard, was er verre af, bij ieder even onbaatzuchtig gemeend, en zonder gewestelijk of plaatselijk bijoogmerk bedoeld te wezen. Niet allen gingen daarbij even welmeenend en van een oprechte liefde voor 't gemeene best bezield te werk, als de trouwhartige, maar miskende edelman, die zich juist tegenover dien Stadhouder van zoo beproefden vrijheidszin en vastberaden eerlijkheid betoond had, en die in deze dagen zijn eigen even kloeke als gemoedelijke bespiegelingen over 't zelfde onderwerp, voor zich zelf en den onbevooroordeelden nazaat in zijn Gedenkschriften te boek stelde. «De eenigheid», schreef hij er, «is naast God de baarmoeder van de verlossing uit ellende en slavernij, en de rechte voedster van welstand in dezen Staat; de liefde tusschen de provinciën heeft de een de ander, naar vermogen, in geleden of bezorgde zwarigheden, trouwlijk doen assisteeren, en 't respect heeft een iegelijk gegeven of gelaten 't geen hem toekomt, binnen de limieten van den plicht, dien de Unie de eene en de ander van de bondgenooten opleît. De gebreken, daarin nu en dan gevallen, zijn met bescheiden handen gemaniëerd en genezen; de stijfhoofdigheid van de leden moet als een pest geweerd worden, en alle de Provinciën in 't gemeen, en ieder van haar in 't bijzonder, zijn, krachtens de onderlinge eeuwigdurende Unie en eendracht, gehouden en verbonden, meer te zien op 't gemeene welvaren, als eigen voordeel en gezag; en, zoo wanneer ze met goeden

ijver en genegenheid zullen behartigen het middel, dat zij in de hand hebben, om wel te beneficieeren het inkomen van 't land en van haar eigen provincie of steden, zullen ze in korten tijd machtig wezen, om zich te redden uit schulden, en bij haar zelf, zoowel als ten opzichte van den geheelen Staat, verkrijgen eer en aanzien van dat zij zijn oprechte voorstanders van haar lieve Vaderland, en bekwaam om dat te beschermen tegen alle listige praktijken van binnen en kwade machinatiën van buiten».

Overeenkomstig het den 11^{en} December genomen besluit, begaf zich den volgenden dag een deel der hollandsche Staten ter vergadering der algemeene, om van hun goede gezindheid kennis te geven, mededeeling van al 't overwogene te doen, en den schriftelijken steun der afgevaardigden bij hun verschillende gewesten te vragen. Zij vonden een niet ongunstig onthaal, en gingen dien eigen dag tot de benoeming der leden hunner bezending over. Den Heer van Opdam, Jacob van Wassenaer, den amsterdamschen oudburgem^r. Corn. de Graaff, en den Pensionaris van Purmerende, Frans Rijksen, vaardigden zij naar Gelderland en Overijsel; den Heer van Brederode, dien van Strevelshoek Cornelis van Beveren, en den goudschen schepen Hieronymus van Beverninck naar Utrecht; den dordschen Pensionaris Nikolaas Ruyl, den gorkummer schepen Karel van Zijl, en den oudburgem^r. van Alkmaar Corn. van Zonnevelt, naar Zeeland; den amsterdamschen pensionaris Coenraad van Beuningen, het schiedammer raadslid Willem Nieuwpoort, en den burgemeester van Hoorn Corn. Ripperts naar Friesland en Groningen, af. Zij waren nog niet vertrokken, toen de geboorte van 't jonge Prinsjen den rouw van 't stadhouderlijke hof kwam verzachten, en hen getuige deed zijn van al de vreugd daarover in de hofstad ten toon gespreid. De algemeene Staten gaven van die gebeurtenis onmiddelijk aan de verschillende gewesten kennis. In Zeeland had men haar niet afgewacht, om — den dag zelf, waarop zij 's avonds in den Haag plaats greep — in de Statenvergadering te bepalen, dat »de qualiteit van eersten Edele, door den overleden stadhouder en zijn vader bekleed, louter persoonlijk was, en niet afhing van een of ander goed, door de Princen van Oranje bezeten»; dat zij hun alleen werd opgedragen met het oog op hunne hooge geboorte, persoonlijke eigenschappen, en belangrijk dienstbetoon aan den Staat; zoodat men haar, door 's Prinsen sterven, thans als vervallen kon beschouwen. Johan de Knuit, die haar, als 's Prinsen vertegenwoordiger, tot dusver had waargenomen, vond zich daardoor kennelijk van haar verder genot verstoken, en gaf zich te vergeefs moeite, er zich nog in te handhaven. Hij begaf zich als vroeger in de vergadering, om er zijn gewonen zetel in te nemen; doch bespeurende dat men niet zou aarzelen, hem dien des noods met geweld te doen ruimen, bleef hij verder afwezig, na van zijn ernstig verzet tegen den genomen maatregel te hebben doen blijken. Ook alle overige waardigheden, hem door de provincie opgedragen, gingen tevens voor hem te loor. Der hollandsche Statenbezending, die inmiddels was aangekomen, werd in de

vergadering der zeeuwsche van den 18^{en} verklaard, dat haar overkomst ten hoogste aangenaam was, als uitgaande van de eerste, vertrouwdste, en voornaamste bondgenooten, met welke men door oude tractaten, uniën, verbonden, en algemeene belangen vereenigd was; dat men zich door den deplorablen dood van Zijne Hoogheid sensibel gedrukt voelde, daar dit voornamelijk in dit gewest groote verandering en diensvolgens importante beraadslagingen veroorzaken zou, waarvoor God-almachtig wel met een bijzonderen bededag mocht aangeroepen worden, ten einde Hij de regenten der vereenigde provinciën, als vaders en verzorgers van 't Vaderland, met den geest der wijsheid en voorzichtigheid zoo wilde dirigeeren, dat alle daarop te nemen deliberatiën tot Zijn eere, verzekering en welstand van den Staat mochten strekken; dat men de ijverige genegenheid bespeurende der Staten van Holland en Westfriesland, tendeerende tot hetzelfde wit als die van Zeeland, de verzekering der goede en sinceere bedoelingen ten hoogste aangenaam hield, in 't bijzonder wat de uitgedrukte gevoelens omtrent de kerk, de Unie, en de milicie betrof; dat men 't ook voor een vriendelijke betuigenis van affectie opnam, dat de hollandsche Heeren Zeeland, als oudste en vertrouwdste bondgenooten principalijk verzekerden van hun goede en vaste intentie omtrent de W. Indische Comp^{ie} en den engelschen koophandel; dat men daarom ook goed gevonden had, alle zwevende punten in hun tegenwoordigen staat latende, zijn afgevaardigden naar den Haag te zenden, om met alle provinciën samen en Holland in 't particulier te concerteeren over de belangrijke punten thans aan de orde, om alzoo een eenparig adres van Holland en Zeeland ter Generaliteit te kunnen inbrengen; dat men van Holland daartoe dan ook gedienstelijk en vriendelijk verzocht, om een bestemden dag te beramen, waarop de zeeuwsche afgevaardigden in den Haag zouden kunnen verschijnen, om in dit ontijdig jaarseizoen geen tijd met ongelegenheid te verliezen».

Op denzelfden dag, als die van Zeeland, stonden ook die van Utrecht den Heeren der bezending te woord, en betuigden hun, «nevens behoorlijke dankzegging voor de genomen moeite, ende gansch vrund- en nabuurlijke aanbiedinge, met reciproque, dienstvriendelijke gebiedenisse, hoe lief en aangenaam hun het geproponeerde was, als uitdrukkende de groote bekommering en goede voorzorg der Ed. grootm. HH. Staten van Holland en Westfriesland tot behoudenisse van den Staat, met verzekering van derzelver groote genegenheid tot daadwerkelijke, vaste, en onverbrekelijke conservatie van de liefde, vriendschap, eenigheid, goede correspondencie en confidencie tusschen de onderlinge provinciën, waartoe ook zij bij dezen sinceerlijk en oprechtelijk verklaarden, mede ten hoogste genegen te zijn, als verstaande 't zelve te wezen de rechte pilaar en grondveste van den Staat der Vereenigde Nederlanden». Met betrekking tot de handhaving «der ware kristelijke religie», drongen zij er daarbij met nadruk op aan, «de placaten tegen de Pausgezinden geëmaneerd in haar vigeur te houden,

en naar vorm en inhoud te doen executeeren». Wat de voorgeslagen algemeene vergadering betrof, achtten zij zulk «een generale convocatie van de Staten aller provinciën, in gevolge van de Unie gedaan, bij deze constitutie van zaken, mede noodig en dienstig, en verklaarden zich van nu af, op de eerste aanschrijving, tot die oproeping te zullen bekwamen». Ook de verdere gewesten gaven van hun overeenstemmende gevoelens blijk, en zoo konden de hollandsche afgevaardigden, over 't welslagen hunner onderneming voldaan, nog in den loop der maand naar den Haag terug keeren, waar nu door Holland de vijftiende der volgende ter opening voorgeslagen werd. Het zou intusschen nog tot over de helft der eerste maand van 't nieuwe jaar loopen, vóór men daartoe kon overgaan. In dien tusschentijd besloten de hollandsche Staten de benoeming en verkiezing der verschillende vroed- en wethouderschappen der stemmende en verdere steden in hun eigen gewest te regelen, welker keus voor een goed deel tot de taak van den Stadhouder behoord had, en naar 't ontwerp, den 19en November gemaakt dus, bij zijn dood op andere wijs zou moeten geschieden. Zij bepaalden daarom in hun vergadering van 8 December, dat alle steden en plaatsen, aan welke de bestelling der Wet van ouds vrijstond, die ook voortaan zouden blijven doen; terwijl de stemmende steden, voor zoo ver zij van dat voorrecht verstoken waren, haar Wet in 't vervolg zelf zouden mogen stellen, waartoe zij aan de Staten octrooi verzoeken, en dat bij meerderheid hunner stemmen erlangen konden; dat, voor zoo ver zij dit niet verlangden, de keus der Wet, op haar voordracht, door de vergadering der Staten of Gecommitteerden van een der beide kwartieren geschieden zou; dat de niet stemmende, noch recht van eigen Wetstelling hebbende steden — Den Haag, Heusden, Woerden, Naarden, en Weesp — zich gelijkerwijs tot de Staten of Gecommitteerden hadden te wenden, die op haar voorslag de keuze zouden doen. Zij bepaalden mede, dat alle drostampten, raadsheersampten, en derg., waarvan de Stadhouder de keuze plag te hebben, voortaan door hen zelf vergeven zouden worden. Wat de hooge krijgsambten aanging, besloten zij, alle, voor hun betaling komende, tot dat van Kapitein ingesloten, aan zich te houden, en aan hunne Gecommitteerden de Luitenant- en Vendrigschappen te laten blijven; het gezag over 't krijgsvolk — bij ontstentenis van den Kapitein-generaal — aan den veldmaarschalk, thans de Heer van Brederode, te laten; het verleggen der compagniën te laten regelen door den Raad van State, met kennis en consent van Gecommitteerden en kennisgeving aan de daarin betrokken Steden. Omtrent het Houtvesterschap van Holland bepaalden zij, 't ampt van Opperhoutvester aan zich te zullen houden, en dat van zijn Luitenant op voordracht van 't lid der Edelen te begeven, even als 't Rectoraat der leidsche Hoogeschool op die van den akademischen Senaat. 's Prinsen lijfwacht te paard erlangde vervolgens den naam van lijfwacht der Staten van Holland, terwijl uit zijn lijfwacht te voet een regiment van tien compagniën werd opgericht.

Van 't besluit omtrent de Wetbestelling maakte Alkmaar het eerst onmiddelijk gebruik, door slechts een paar dagen nadat het genomen was octrooi van de Staten aan te vragen; daarna Rotterdam, Delft, Gouda, Amsterdam, en Schiedam. Een bezwaar, door 't Hof van Holland opgeworpen, omdat het beweerde zelf het recht dier bestelling, bij gebrek van een Stadhouder, te hebben, vond geen gehoor bij de Staten, en werd niet nader aangedrongen. Schoonhoven, Den Briel, Purmerende, Edam, Haarlem, Leiden, en Monnikendam volgden dan ook in 't volgende jaar het voorbeeld, door hare zusters gegeven [1].

De geboorte van den Prins noopte den 20en zijn grootmoeder, door zijn vaders — gelijk later zijn eigen — Secretaris Huygens een brief aan de Staten der verschillende gewesten te doen opstellen, waarin zij «de belangen van haar onmondigen zoons zoon vriendelijk en serieuslijk» bij hen aanbeval, verzoekende dat hen gelieven zou, naar hun «gewoonlijke wijsheid en voorzichtigheid, in aandachtige consideratie te nemen, wanneer de bestelling van het kapiteinschap-generaal te water en te land, en het stadhouderschap in deliberatie zou worden geleïd, zoodanigen regard en reflexie, als genomen schoen te moeten worden op den persoon van den jongen Prins», in 't volle vertrouwen, «dat uit de nieuwe spruite van den Oranjeboom even dezelve vruchten te verwachten stonden, die deszelfs tronk en takken tot nog toe hadden voortgebracht». Dat alleen zij, en niet ook haar negentienjarige koninklijke schoondochter, 's Prinsen moeder, dien brief onderschreef, vloeide uit de minder aangename verhouding voort, waarin beide Princessen-weduwen juist ten opzichte van dien Prins tot elkander stonden. Welk een lichtpunt toch zijne angstig verbeide geboorte in 't Hofdonker geweest mocht zijn, een twistpunt tusschen beide vrouwen zou er tevens maar al te ras uit voortkomen, met betrekking tot den invloed, der eene boven de andere op het beheer van zijn goed en zijn voogdijschap te gunnen, en waarbij 's Prinsen grootmoeder in den haagschen dichter, haar penvoerder, een even weldenkend, als zijn moeder in haar hofintendant, den Heer van Heenvliet, Joan van Kerkhoven, een baatzuchtig raadsman vond. Deze kwam, uit haar naam, met een door wijlen den Prins ontworpen, maar ongeteekende uiterste wilsbeschikking te berde, waartegen zoowel haar schoonmoeder, als de keurvorst van Brandenburg, voor zijn vrouw, verzet aanteekende [2], doch die door de in de zaak gemengde Staten en 't Hof van Holland, in 't voordeel der jonge Princes werd opgevat. Bij de uitspraak, na veel geharrewar,

[1] Dordrecht en Gorinchem eerst in 1652, terwijl Medemblik niet vóór 1660 een uitlegging van een der punten van zijn voorrechten — in plaats van een octrooi — verkreeg, en Enkhuizen en Hoorn eerst in 1666 en 1667 octrooi erlangden. Zie Wagenaar, *Vad. Historie* XII bl. 137.

[2] Op die vrouw was namelijk, bij testament van den Prins haar vader bepaald, dat het Prinsdom Oranje versterven moest, terwijl in Prins Willem II's ontwerp dit Prinsdom aan den tegenwoordigen bevelhebber, zijn reeds genoemden neef van moederszij, Graaf Frederik van Dohna, was opgedra-

door dit laatste, den 30sten Mei gegeven, werd de moeder tot voogdes, de keurvorst tot haar medevoogd, en de grootmoeder tot toeziende voogdes benoemd, terwijl het amptsbestel in 's Prinsen heerlijkheden aan zijne weduwe werd toegekend. Een beroep der weinig daarmeê gestreelde grootmoeder op den hoogen raad bracht twee maanden later een vonnis te weeg, waarbij de voogdij aan het drietal gemeenschappelijk werd opgedragen, met nog een vierde, den Hertog van Lansbergen, er bij, beiden Prinsessen gelijkelijk tegen de borst, en wiens benoeming daardoor tot een schikking harerzijds leidde, bij welke den 13en Augustus bepaald werd, dat moeder, grootmoeder en oom alle drie voogd zouden worden, doch de eerste evenveel stems zou hebben, als beide laatsten samen. Het amptsbestel in de heerlijkheden, die niet tot het huwelijksgoed der moeder behoorden, zou door het lot tusschen beide partijen verdeeld worden; de benoeming van den zeeuwschen eersten Edele aan de gezamenlijke voogden staan, de overheid van Vlissingen door de moeder, en die van Vere door de grootmoeder worden gekozen, en de vraag over 't Prinsdom ter beslissing van beide hooge Rechtslichamen komen, die toen, in February van 't volgende jaar, bepaalden, dat het voogdelijke drietal er gezamenlijk recht van regentschap had [1].

Wenden wij ons, na de korte kennisneming van 't gansche beloop dezer huislijke stribbelingen, weder tot 's Lands belangwekkender algemeene aangelegenheden in December 1650. Het eerst door Holland voorgeslagen tijdpunt der algemeene samenkomst was reeds verstreken, en zou ruim een maand verdaagd worden, vóór al de afgevaardigden der Vereenigde Gewesten zich daartoe op 't Binnenhof vereenigen konden. Reeds waren daar intusschen aanstalten tot een behoorlijke plaatsing gemaakt, de kramen in de groote zaal weggebroken, het noodig aantal met groen laken bekleede banken, voor tien personen elk, aangebracht, en de vendels, cornetten, en wimpels, in den spaanschen oorlog buitgemaakt, sierlijk langs de met tapijten behangen wanden uitgestald. Het was dezelfde zaal, waarin, vóór nu 70 jaar, de kloekhartige afzwering van 't spaansche Koningsbewind had plaats gegrepen. Van lieverleê begonnen de afgevaardigden aan te komen, en werden dan door de hollandsche heeren, in een zestal karossen gezeten, statig verwelkomd. Die uit Zeeland en Utrecht waren er reeds, toen die van Gelderland in 't begin van January aankwamen, en ten huize van hun afgevaardigde ter algemeene Staten, den Heer van Bronckhorst, vergaderden. Holland begreep wijselijk, dat, gelijk het met Zeeland reeds gedaan had en met Utrecht stond te doen, het ook met Gelderland in voorloopige samenspreking moest treden, om van weêrskanten des te beter voorbereid aan 't groote werk te

gen. Deze bleef er zich echter meer in zijn eigen belang dan dat der jonge Princes handhaven, en stond het eerst eenige jaren later bij verdrag aan haar af.

[1] Zie Prof. Jorissens belangrijke *Introduction* op zijne *Mémoires de Constantin Huygens* (La Haye, 1873) p. IV—XII.

kunnen gaan. Een veertien hollandsche afgevaardigden kwamen daartoe, met den Raadspensionaris, tot de geldersche, voor welke de Heer van Zoelen — Arent Vijgh, amptman van Neder-betuwe, en richter in Tiel — die met vier of vijf andere jonge Edelen, met voorbijgang van andere en oudere, was afgevaardigd [1], als woordvoerder optrad. Cats deelde meê, «hoe de Heeren Staten van Holland oordeelden, de twee eerste punten van Religie en Unie vast te staan, en dat het meest bedenken viel op 't punt rakende de milicie; daar de Prins van Oranje was geweest hoofd en Kapitein-generaal, en de jonggeboren Prins geen capaciteit nog in veel jaren hebben kon, om den Lande dienst te doen, 't ook onzeker was of hij leven zoude, en met wat gaven hij van God gezegend worden zou, en alzoo, in dezen tijd van vrede, niet noodig was 't gezag en de autoriteit van een kapitein, stadhouder, of ook luitenant-generaal, en dat het bedenkelijk was, zoo ten opzichte van den staat als van den jongen Prins, iemand te autorizeeren tot die laatste betrekking" — naar welke o. a. Graaf Willem Frederik en de Heer van Brederode, schoonbroêr der prinses-grootmoeder, reeds dongen [2] — «om reden van de onwilligheid, die dikwijls gevonden werd bij de Luitenants die, naar uitwijzen der H. Schrift, in de personen van Joab, Abner, en andre, ongaarne en met confuzie van den Staat, hun charges en autoriteit, kwamen te verlaten". Wat het Kapitein-generaalschap aanging, gaf hij te kennen, «dat, bijaldien van nu af, die betrekking aan den jongen Prins gegeven werd, deze, oud wordende, den Staat daarvoor geen dank zou weten, en vermeenen ze bij erfrecht ontvangen te hebben; dat de Heeren daarom best oordeelden, niet bij vorm van positieve resolutie, maar als consideratie en inclinatie, de zaak voor dezen tijd niet te remueeren, en de militaire functiën te houden in den tegenwoordigen staat, buiten aanstelling van een Kap.-

---

[1] Zie daaromtrent Capelle's *Gedenkschriften* II bl. 335: „De steden van Veluwen saghen op vryheyt ende aenwas van autoriteyt tot prejudicie van de Ridderscap. Eenighe jonghe luden onder de Ridderscap van Nijmegen ende Veluwen voechden haer met de steden, uyt jalousie, gescept tegens d'outste ende ervarenste in 't lidt; oock soo veer, dat d'Heeren van Gent, Bronckhorst, ende Bemmel, wesende Gecommitteerden ter Generaliteit, ende andre werden verbygegaan in de nominatie van Gedeputeerde, om te komen in conferencie met d'Heeren van Hollant; ende alleenlick de Heer van Soelen, met 4 of 5 andre jonghe edelluden, gedeputeert tot de voors. saken. In Veluwen werden den Drost Essen mede geadjungeert verscheyden jonghe luden, te meer, also vele oude en gequalificeerde absent gebleven waren".

[2] Beider doopceêl wordt onbarmhartig gelicht in de reeds aangehaalde *Conferencie*, van d' een als "een man van sulcken slechten verstant, van sulcken kleyn oordeel en afterdocht, van sulcken bitterheyt en haat", die "als hy, in 't exploot van Amsterdam, hoorde, sach, en vernam, dat zijn aensoeck genouchsaem misluckt was, hem so onmanierlijck, spottelijck, en bitter heeft vertoont en gedragen, van spijt en gramschap zijn hoet met voeten trad, hemselven in zijn arm beet, ende parlemente en sacramente, of hy vol Duyvelen was". Van d' ander, als "een al te hoveerdich, trotsch, laetdunckent en opgeblasen mensch, laetende hem alrede voorstaen, datter niemandt zijns ghelijke en is", enz.

of Luit.-generaal". «Het werk van de milicie» meende Holland, bij een volgende samenkomst, dat bij den Raad van State zou gedirigeerd kunnen worden; dat de provinciën zouden vergeven de goevernementen en commandementen, daar binnen vacant vallende, en de Raad van State daar buiten", enz. Wat den godsdienst betrof, was men reeds «bezig informacie te nemen op een papale hierarchie hier te lande, en op remediën te letten, die daar tegen noodig waren». Over een en ander werden toen door de Gelderschen, vooral die van Nymegen en de Veluwe, herhaaldelijk zittingen gehouden; deze beiden toch wilden — wat de steden aanging — geheel als Landschap en Kwartier optreden, en zagen zich daarin door eenige jonkers toegejuicht; terwijl de andere riddermatigen, en die uit de graafschap, de beraadslagingen daarover binnen de provincie willen houden, even als ook de andere gewesten met geen volstrekte volmacht gekomen waren.

Naarmate men voorloopig den jongen Prins — als zijn prille leeftijd meêbracht [1] — liever buiten alle vaderlijke ampten wilde houden, meende men het des te minder aan het noodige huldebetoon aan beide Princessen te moeten doen ontbreken, en deed haar alle mogelijke «uiterlijke eer» aan. De doopplechtigheid van 't jeugdig Oranje-telgjen — dat nu de eerste zes weken achter den rug had — bood daartoe de treffendste gelegenheid aan. Zij had den vijftienden der maand, in de groote kerk, met statige somberheid plaats, daar de karossen, waarmeê de deftige doopstoet ter kerk reed, met zwart laken behangen waren, en het pad over 't kerkhof naar de kerk evenzoo met zwart laken overdekt was. Niet alleen de algemeene Staten, maar ook die van Holland en Zeeland, en de steden Amsterdam, Delft, en Leiden woonden haar als doopgetuigen bij, en volgden den kleinen doopeling, die op de armen der oudste Jonkvrouw van Brederode gedragen werd, en de sleep van wiens weidsche doopjurk, onder die armen doorgaande, over die van vier andere jonkvrouwen werd nagedragen. Zijn grootmoeder hief hem ten doop, die door Dominee Lindanus bediend werd, nadat zijn ambtsbroeder Tegnejus de dooppreek, over *Marcus* X. 14: Laat de kinderkens tot mij komen, gehouden had [2], onder zooveel «onstuimigheid» van 't saamgestroomde volk, dat hij, als de in catsiaanschen trant rijmende rechtsgeleerde Corn. Boey getuigde,

[1] "Seght men in de monarchiën: wee het Rijck daar de Koningh een kint is, veel meer soude een Republijcke dwaes, jae, uytsinnigh ghehouden worden, daer men een kindt tot Stadthouder, Gouverneur, of resp. Cap^{n}. nam", gelijk het in de *Trouwhartige Aenspraeck aen alle goede Patriotten* (Leiden, 1650) heet.

[2] Bij den druk wijdde hij ze in vier afzonderlijke brieven, aan beide princessen, de koningin van Bohemen, en de Staten en Steden toe. "Doorluchtige Princesse", schreef hij aan de moeder, "alhoewel Uwe Kon. Doorluchtigheid, met Z. H. in echt getreden en van God bevruchtet zijnde, haar zelve keurde en ook van alle de wereld geacht wierde, als een *Naomi* d. i. te zeggen mijn vermakelijkheid, mijn plezier, en nu helaas! door Godes rechterhand van zulken weerden pand beroofd zijnde, en dies wille *Mara* d. i. de bitterheid zelfs u bevindt te zijn; — nochtans moet Uwe Kon. Doorl. ook

. . . . alhoewel begaafd, om wel te spreken,
En voor 't aandachtig volk Gods ooren door te breken,
Te roeren ons gemoed, te steigren onzen geest,
Is nauwlijks aangehoord en schaars gezien geweest,
Zoo groot was daar 't gedrang!

«De kinderen», zoo had men er hem anders kunnen hooren spreken, «zijn de dierbaarste juweelen harer ouderen, en moeten over zulks wel bewaard werden, dat de Satan en de wereld haar niet weg en stelen; wij dragen zorge voor haar jonge tedere ledekens, dat zij wel geleid, gewonden, en gezwachteld werden, zoo moeten wij met hare teêrdere zielen ook doen, door godzalige onderrechtingen..... De koningen in Perzen plegen de wijste en geleerdste lieden, in alle menschelijke ende goddelijke wetenschappen, over hare kinderen te zetten; Philippus van Macedoniën gaf zijnen zoon Alexander onder de zedelijke onderrechtinge van Aristoteles. Gelijk dit derhalven in 't gemeen van alle vrome Kristenen moet betracht, zoo moet het inzonderheid bij hooge en doorluchtige personagiën geoefend werden. Dit maakt haar Doorluchtig, dat zij glinsteren in de rechte kennisse Gods, in alle kristelijke deugden, en alzoo als spiegels en zonnewijzers kunnen dienen voor het gemeene volk". Hij besloot de plechtigheid met den hartgrondigen wensch, dat het Prinsjen, van God met den heilgen Geest gedoopt, gelijk van zijn dienaar met water, «mocht opwassen tot een man na Godes herte, en niet alleen zijn, gelijk de Heidenen plachten te wenschen, beter als Trajanus ende gelukkiger als Augustus, maar dat hij van God mocht ontvangen Davids kloekmoedigheid, Salomons wijsheid, Hiskia's oprechtigheid, en Jozias' ijver en godsdienstigheid, en dat God van hem alle eere, de Doorluchtigheden, zijne ouders in den vleesche, ende hare Edel H. M., Grootmog., Edelmog., en Hoog-achtbaren, zijne peters in beloften, de meeste vreugde, hij zelf alle heil en zaligheid in leven en sterven, en Gods kerke en ons lieve Vaderland trouwe voorzorg en dienst van hem, tot zijner tijd genieten mochten» [1]. Zijne peters, de Staten, lieten 't niet bij de betoonde belang-

bekennen, dat dezelve God de geslagene wonde al dapper wederom heeft verzachtet, dat Hy Uwe K. D. zoo genadelijk ende vaderlijk van lijfsvrucht heeft verlost, en met zulken schoonen, gezegenden, doorluchtigen spruit van Oranje begiftet", enz Aan de peters meldde hij: "mijne meeninge en is niet, dat dit werksken weerdig is op uwe Ed. Ho. ende Gr. Mo. ende Hoogachtb. tapijt ofte tafel te komen. Zulke groote gedachten en voert mijn herte nooit, ik en heb zulk en smaak in mijn magere gepeinzen niet. Ik en heb in 34 jaren, die ik in Godes kerke, in mijn kleenheid, gediend hebbe, nooit iets, dat van mijn eigen hersenen voortgekomen is, op de perse gebracht. — Maar gelijk Pharaös dochter het slechte en beslobberde kistjen aangenomen heeft, omdat er een zoet hebreeuwsch manneken in was, zoo vertrouw ik, dat Uwe H. M. Gr. M. H. S. niet dit slecht papieren tuig verwerpen, maar om dien Doorl. jongen held, daarin voorgesteld, gunstelijk aannemen zullen".

[1] Zie de *Predicatie te samen ghestelt ter occasie van den H. Doop, bedient aan den eerstgeb. sone van Sijn Doorl. Hoogheyd, Prins Wilhelm onsterflijker gedachtenisse, enz. door Tobias Tegnejus*, 's Gravenhage 1651.

stelling hunner tegenwoordigheid, maar kenden hem al aanstonds een jaargeld van 5000 gulden toe.

Drie dagen na den plechtigen doop, Donderdag 18 Januarij, was het tijdstip daar, dat de groote vergadering in de zaal op 't Binnenhof een aanvang nemen zou. Aan weêrszijden langs de wanden stonden er de opklimmende banken geschaard, terwijl in 't midden een tafel stond, waaraan de voorzitter en de griffier — Ruysch — plaats namen. Beide geldersche kwartieren vonden er zich staatswijze, die van Zutfen door afgevaardigden, het geheele lichaam van Holland, Zeeland, Utrecht, en Stad en Lande bij gecommitteerden, Overijsel vooreerst nog slechts met zijn gewone afgevaardigden. De friesche afgevaardigde Dr. Pibo van Doma [1], die de beurt der voorzitting had, opende met een korte toespraak de vergadering, de overige gewesten voor hun tegenwoordigheid en hun talrijke opkomst dank zeggende, en hen opwekkende tot een ijverigen arbeid voor 't algemeen welzijn. Zich daarna tot de hollandsche Heeren wendende, noodde hij hen uit, de byzondere redenen te ontvouwen, waarom zij zich tot de bijeenroeping genoopt voelden. Hun vierenzeventigjarige Raadspensionaris verhief zich daarop van zijn zitplaats, zette zich bij den griffier aan de tafel, en nam het woord: «God-almachtig» — zoo sprak hij — «Hoogmogende Heeren, zij eeuwiglijk geloofd en gedankt, dat deze plechtige vergadering mag worden gehouden in eene plaats, waar eertijds de koning van Spanje is afgezworen, zijn juk verworpen, en de gronden van vrijheid dezer landen zijn geleid; daar de trofeën en zegeteekenen der victoriën, bij dien goedertieren God aan dezen Staat van tijd tot tijd genadelijken verleend, over ieders hoofd, voor ieders ooge, wijdluchtelijk zijn zwevende. Diezelfde God moet hartgrondelijk gebeden wezen, Zijne regeerende hand over dezen Staat van eeuw tot eeuw te willen continueeren, en hem meer en meer te begenadigen».

«Nadat door die onbegrijpelijke oordeelen van God-almachtig de Heere Prinse Willem van Oranje, onsterfelijker memorie, haastelijk en onverwacht dezer wereld is komen te overlijden, zonder eenige vrucht zijns lichaams na te laten; doch is naderhand door Godes genade een jonge Prins gelukkelijk geboren; zoo werd bevonden, dat de Staat dezer Vereenigde Nederlanden is gekomen in zoodanige gestaltenis, daarin dezelve nooit van hare beginselen af en is geweest; te weten, dat er niemand en is van 't Huis van Oranjen capabel ende bekwaam, om te wezen, dat de vorige Princen van Oranjen zijn geweest».

«De HH. Staten van Holland en Westfriesland, die van den beginne af van de Unie zich zoo treffelijk hebben geëvertueerd, hare kassen zoo mildelijk geopend, haar financiën wijd uitgerekt, en alle hare krachten zoo zeer hebben ingespannen, zoo

---

[1] Ontvanger en dijkgraaf van Kollumerland, doch veelal ten onrechte met den door ziekte afwezigen, en weldra overleden Frans van Donia, die anders zou hebben voorgezeten, verward.

tot defensie als om conquesten te doen voor dezen Staat, gelijk al de wereld kennelijk is, en zijluiden zelfs tot haar ingewanden toe nog zijn gevoelende, zijn in deze constitucie van tijden niet verflauwd in haren gewonen ijver, maar hebben haar voorzorge laten gaan over denzelven staat en het werk tegenwoordig voorhanden zijnde. Zij hebben na rijpe deliberacie noodig geacht, dat de hooge machten der Vereenigde Nederlanden bij malkander staatswijze zouden worden geconvoceerd, om gezamenlijk, onder Godes genadigen zegen, te mogen overleggen en beraadslagen, hoe de Staat dezer landen, alderbest, zeker, en vast moge worden gesteld».

«Haar Edelgrootmogenden tegenwoordelijk, op haar verzoek, deze doorluchtige vergadering bij den anderen ziende, verklaren daarin te vinden een zonderling vergenoegen; en gelijk in Godes volk eertijds is gerekend geweest voor een hooger zegen, als hetzelve, van Berseba tot Dan toe, als één man kwam verzameld te worden, om op haar gemeene beste te letten, als wezende zulks een evident en openbaar teeken van derzelver eendracht en goede overeenkomst; zoo verblijden zich ook Haar Edelgr.mog. en congratuleeren, zoo haar zelf als deze geheele hoogmog. Vergadering, over de gelukkige bijeenkomst van dezelve, ontwijfelijk bijeengebracht door een zonderlinge beschikking van den almachtigen God, aan den welken Haar Ed. Gr. Mog. hartgrondelijken dank zijn gevende. Gelijk dezelve ook gansch officieuslijk en vrundelijk Uw Hoogmog. en ieder in 't byzonder zijn bedankende, omdat het dezelve heeft beliefd, op 't verzoek van Haar Edelgrootmog. zich hier te laten vinden».

«Nu, tot ontledinge van deze gereleveerde en voortreffelijke actie, verklaren Haar Ed. Gr. Mog., als door mijn mond sprekende, te oordeelen, dat eendrachtigheid en goede overeenkomst van de Provinciën is het vaste grondstuk, waarop het gebouw van den Staat zekerlijken kan werden gefondeerd en in een goed verband gehouden: gelijk de wijze voorouders en fondateurs van den Staat wel hebben geconsidereerd, latende aan de posteriteit tot een eeuwig memorandum den busse met de pijlen, met de inscriptie daartoe dienende, te weten *Concordia res parvae crescunt, etc.* Verklaren daaromme als nog voor deze hoogmog. vergaderinge, uit een werkelijke en volkomen genegenheid, haar vaste intencie en uiterlijke voornemen te wezen — onaangezien eenige abusieve en malicieuze straatmaren ter contrarie uitgestrooid — de liefde, vriendschap, eenigheid, goede correspondencie en confidencie, tusschen de onderlinge Provinciën te willen releveeren, mainteneeren, en onverbrekelijken onderhouden en cultiveeren, zonder immermeer daarvan te wijken, en zulks niet met woorden alleen, maar met effecten zelfs te willen betoonen».

Hij gaf daarop de drie onderscheiden hoofdzaken — Unie, Religie, en Milicie — aan, welker «vaststelling en gedurige onderhandeling» tot het beoogde doel noodig was, en vervolgde daarop: «aangaande de twee eerste en is bij de tegenwoordige gestaltenis van zaken — Godlof! — geen verandering gevallen; ook, zoo Haar Ed. Gr.

vertrouwen, geen discrepancie of verschil tusschen de Provinciën invoegen, dat de deliberacie nu te houden eigenlijk alleen is rakende het bestellen van de milicie en dat daaromtrent is, en hoe dezelve bij de tegenwoordige voorgevallen verandering beleid behoord te worden».

«Daar zijn tegenwoordig drie concurreerende zaken, die nooit, van beginsel dezer Republiek, in de constitucie zijn gezien geweest; te weten: eerst, de Vrede, door Godes genadige zegen, den Staat dezer landen glorieuselijk verkregen. Ten tweede, het onverwacht geval, dat niemand van den Huize van Oranje tegenwoordelijk wordt gevonden bekwaam, om te kunnen bekleeden de hoogste charge van dezen Staat. Ten derde, dat men, in 't laatste van den oorloge, heeft goedgevonden te verkiezen en aan te stellen een veldmaarschalk, wiens ampt is, bij absentie van den kapitein-generaal of andere beletselen, de milicie te commandeeren. Hierop wordt bij Haar Ed. gr. mog. geconsidereerd, dat van ouds en van 't beginsel af van oorloge, het beleid van alle militaire zaken is gedefereerd geweest aan den Raad van State, conform het 6de en 18de artikel der instructie. En meenen daarom Haar Ed. Gr. Mog. dienstig te wezen voor den Staat, dat de welgemelde raad, de voorgeroerde veldmaarschalk, ook de goeverneurs, commandanten, en andere hooge militaire officieren, te water en te lande, dienen te worden gelaten in de volle en effectieve functie van derzelver respectieve charges. Wijders, dat het verleggen van de garnizoenen en geven van de patenten mocht worden beleid met contentement en zekerheid van de Provinciën op den volgenden voet geformeerd uit de fondamenteele documenten van den Staat, en de huidendaagsche praktijk, zonderling van de Provincie van Friesland. Dat de Staten van de particuliere Provinciën oft derzelver Gecommitteerde Raden, elk binnen hare Provincie, de Compagniën daarin liggende, zullen mogen verplaatsen, en daartoe patenten geven. Dat als het noodig zal wezen eenige Compien uit een stemmende Provincie te lichten, in zulken gevalle de Raad van State aan de Staten van die Provincie of derzelver Gecomme raden zal verzoeken, zooveel compiën, als de Raad zal begeeren, te willen laten volgen, met bijvoeging van de bewegende redenen, en toezegging van de patenten, waarin de namen van de Kapen opengelaten zullen worden, om bij de Staten of Gecomme Raden gesteld, en patenten gegeven te worden; en dat daarop de verzochte compiën zullen volgen, ten ware de Staten of gecomme Raden redenen hadden ter contrarie, daarvan ze dadelijken aan den Raad van State advertencie zullen geven, om bij denzelven Raad daarover geoordeeld te worden. En die redenen niet suffisant gevonden wordende, dat, op 't tweede verzoek van den Raad, de compiën zullen moeten volgen; welverstaande, dat compagniën, staande op de reparticie van de Provincie, in dewelke die gelegen zijn, niet en zullen mogen worden gelicht, als met expres consent van die provincie. Dat geene compiën in een stemmende Provincie in geleïd zullen mogen worden, zonder expres consent en patent van

de Staten der Provincie of haar Gecomm^{e} Raden, en dat hetzelve mede gevolgd zal worden in regard van inkwartiering, doortocht, of loopplaats. Dat, zooveel doenlijk zal zijn, die Comp^{iën} zullen worden geleid binnen de Provincie en in de frontieren omtrent dezelve gelegen, van welke Provincie ze werden betaald, en dat tot dien einde, bij gemeen advies van de leden van de Unie, ieder Provincie zekere frontierplaatsen geassigneerd zullen worden. Dat de Raad van State de compagniën en de respectieve geassigneerde frontieren zal mogen verleggen, gelijk ook de Staten van de Provincie, der welken de voorz. frontieren geassigneerd zijn of haar Gecomm^{e} Raden, in tijd van nood en de dienst van 't Land zulks vereischende, de voorz. comp^{iën} zullen mogen verleggen, mids blijvende binnen hare geassigneerde frontieren en het ressort van haar Provincie, en daarvan dadelijken advertencie gevende aan den Raad van State. Dat de Raad van State, willende uit de geassigneerde frontieren eenige comp^{iën} lichten, daartoe verzoek zal doen aan de Staten of de Gecomm^{e} Raden van de Provincie, derwelken de voorz. frontieren geassigneerd zijn, zendende daartoe de patenten over met open namen, om bij de voorz. Staten of Gecomm^{e} Raden gevuld, of haar redenen van bezwaarnis aan den Raad overgezonden, en bij den Raad daarvan geoordeeld te worden; en de redenen niet suffisant gevonden wordende, op 't tweede verzoek van den Raad, de comp^{iën} zullen moeten volgen. Dat het vergeven van hooge militaire ampten, van goevernementen en commandementen, metten gevolge en condependenciën van dezelve, zoo wanneer zij vacant zullen vallen, zullen worden vergeven bij de Provincie, tot welker repartitie en bodem zij nu behooren; en die van de Generaliteitsboden of repartitie bij de HH. Staten-generaal. Nog, dat de milicie zal hebben eed te doen, zoo aan de Generaliteit, als mede aan de Provinciën in 't byzonder».

«Tegenwoordelijk te treden tot verkiezinge van een nieuwen goeverneur en Kap^{n}. gen. wordt bij Haar Ed. Gr. Mog. geoordeeld bedenkelijk te wezen. Maar zouden eer haar gedachten laten gaan op een forme van regeering, na 't exempel van die oudste Republiek, die in de wereld ooit bekend is geweest, te weten van de Hebreën, dat is Gods eigen volk zelf, die, van den tijd af, dat zij uit Egypte zijn getogen, tot den tijd der Koningen toe, wezende omtrent de 450 jaren, nooit vasten Goeverneur of Kap^{n}. gen. — niettegenstaande zij in gedurige oorloge waren — en hebben gehad, maar alleen op elke tocht, die daar te doen was, een hoofd- of veldoverste verkozen. En wordt dezelve Republiek, bij de geleerdste schrijvers, gansch zeer met dezen Staat, om verscheiden redenen daartoe dienende, geoordeeld overeen te komen; gelijk ook de forme van dezelve, bij de wijste naciën hier voormaals, en ook op den dag van huiden, is nagevolgd, als eertijds bij de Romeinen, die van Athene en Lacedemonië, ende in onzen tijd bij de Venecianen, Zwitsers, Genua, en andere in dezen tegenwoordigen tijd». Blijkbaar was hij wat schuw, hier den naam van Engeland uitdrukkelijk te vermelden, en liet het aan zijn hoorders over, dit onder die «andere» te begrijpen.

«Bovendien meenen Haar Ed. Gr. Mog. het verkiezen van zoodanigen Kap^n^. generaal, uit verscheiden respecten ondienstig te wezen. Eerstelijk, voor de personagië zelf, die van nu af daartoe zoude mogen werden verkozen of gedesigneerd. Ten tweede, voor den Luitenant, of die de plaatse van Generaal provisioneelijk zoude hebben te bewaren. Ten derde, voor den Staat zelf, gelijk uit de nature van de zaak, en de redenen daartoe dienende, lichtelijk is af te nemen».

Deze hollandsche Staatsbespiegeling, bij monde van den grijzen Cats ontvouwd, vond den minsten weêrklank bij de met hun Stadhouder eenstemmige friesche afgevaardigden. Zij traden den volgenden dag met een voorstel op, om de vergadering eenige dagen te schorsen, opdat de voornaamste punten, door Holland aangevoerd, in de verschillende gewesten zouden besproken worden. Gelderland, Zeeland, en Utrecht, door hun voorafgaand onderhoud met Holland reeds gunstiger gestemd, verklaarden zich daar tegen, zoodat de weêrspraak van Friesland, ofschoon door Groningen gerugsteund, niets baatte. Deze laatste provincie had, in het begin van December reeds, den frieschen Stadhouder, die van oudsher niets liever begeerd had, en zich dat ampt vóór tien jaar maar ongaarne had zien ontgaan [1], ook tot den haren gekozen, en deelde niet minder dan Friesland in zijne zienswijs. In de geldersche kwartieren heerschte wat verschil van denkwijs onderling, daar de steden, door 't aanstekelijk voorbeeld der hollandsche, op eigen wetsbestel belust waren, en onder de jongere ridderschap bijval vonden, terwijl de oudere, als wij reeds vernamen, zich te vergeefs daar tegen kantten [2]. Ter vergadering legden hun afgevaardigden als hun gevoelen over, dat de aanstelling van een Kap^n^. gen. voor als nog onnoodig was, en dat, wanneer er bij tijden van oorlog toe zou

[1] Verg. zijn schrijven aan Huygens, *Archives* v. p. 24: "car pour parler franchement (ces honneurs et dignités) ont esté 40 ans en nostre maison, et vous sçavez que, devant 10 ans, ils ne m'eussent quitez, si l'on les" — versta de Groningers — "eust laissez suivre leur inclination et sentiments, dont je n'en parleroy plus".

[2] "Door een drift, zoo 't schijnt, uit Holland ontstaen onder eenighe jonghe luden onder de Ridderschap van N. en de V., den steden byvallende" (gelijk Aertsbergen t. pl. bl. 341, schrijft); verg. Aersens schrijven aan Graaf Willem Fr.: "tout cela par la chaleur des villes, qui à l'exemple de celles de Hollande ne veulent plus dépendre que d'elles mêmes". (*Archives* V. p. 16). Men herinnert zich het in 1649 te Nijmegen gebeurde (zie boven bl. 113). De beide tielsche burgemeesters Steen en Riemsdijk, die, even als de amptman Vijgh, onder de afgevaardigden behoorden, zochten vooral in dien geest te werken, en hun medeleden tot een eigen overheidskeur over te halen, doch werden door hun beide medeafgevaardigde Raden van Gelderland, Linteloo en Huygens, en een eigen schrijven van den Raad van 1/11 Jan. bestreden, "also (dat) directelijk strijdende (was) tegen het Recht dat dezen Raad wettelijk competeert, soowel als anderen steden, denwelcken absolute keur van Magistraetspersonen van den Fursten gegeven is". — In een "particuliere conferencie hielden 12 Gecommitteerde uyt de respectieve quartieren, daaronder ick" — schrijft Aertsbergen — "met den Landdrost (van Zutfen) van wegen de Ridderschap, ende mijn broeder met burgem$_r$. Hagen van wegen de steden, zijn (daarover) verscheyden stooten gevallen". (*Gedenkschriften* t. pl. bl. 341).

moeten overgegaan worden, ze met eenparigheid, en anders niet geschieden moest [1]. Het beheer der krijgszaken wenschten ze aan de algemeene Staten, met advies van den Staatsraad, te zien opdragen. Den volgenden dag nam de welbespraakte pensionaris van Middelburg, Adriaan Vet, zijn taal slechts, naar den wanhebbelijken trant van den tijd, wat te veel met basterdtermen doorspekkende, het woord, om de meening van Zeeland kenbaar te maken. De vroegere «solemneele» bijeenkomst terzelfder plaats gedenkende, herinnerde hij, hoe toen — bij de vervallenverklaring van den koning — «alle princelijke authoriteit, als daarmede komende te cesseeren, geconsolideerd werd met de macht van de Staten», en tevens, «volle soevereiniteit gerevolveerd was tot de Staten van de respectieve vereenigde Provinciën, van welke die princelijke autoriteit haar oorsprong had genomen; als wanneer dan ook de staat dezer landen weêrgekeerd was tot dien vorm, waarin hij was saamgesteld vóór de creatie van de erfelijke Vorstendommen, toen de gemeene duitsche natie, en daar onder ook de onze, bij maniere van Republiek was geregeerd geweest. En gelijk» — als hij voortging — «toenmaal de oorzake tot het convoceeren van Uw H. Mog. was zeer important, zoo is die niet minder gewichtig bij deze tijd, in welke de regeering haar bevindt teffens èn zoo onverwacht beroofd van haar principalen directeur, geboren uit het Doorl. Huis van Oranje, 't welk den Staat dezer landen door zooveel notabele diensten en meriten heeft verobligeerd gehad, èn ook overleden zonder iemand onder deszelfs posteriteit na te laten, die bekwaam is om de handen te kunnen slaan aan 't roer van 't schip. En alzoo Uw H. Mog. bij deze occasie hier zijn gekomen om met den anderen te beraadslagen op 't gene tot haar gemeene beste behoort, zoo wenschen de HH. Staten van Zeeland, dat ze daartoe mochten treden in zoodanige liefde, eenigheid, en vertrouwen, als waarmeê, bij haar respectieve predecesseurs de Unie van Utrecht is gemaakt; en dat Uw Hoogmog. met alzulken ijver en coeragië, als waarmeê onze voorouders haar niet hebben ontzien den koning van Spanje, zoo machtigen Prince, van zijn dominacie te versteken, en daartegens te erigeeren de tegenwoordige forme van regeeringe, trachten mogen dezelve regeeringe bij alle wegen te sterken en mainteneeren. Niet alleen overmits alle vrome regenten gewoon zijn, van harte altijd te beminnen de regeering, die in wezen is, maar ook omdat die gene, die opgericht is hier te lande bij onze voorouders, gefondeerd is op zoo loffelijke en vaste maxime, dat geen beter noch zekerder kan worden bedacht, als waarin alle zaken niet en worden beleid door eenige superioriteit, maar die van onder tot boven is *mere* representatief».

---

[1] Dit "wiert alsoo by die van Nimmegen ende Veluwen gedreven, met overstemminge van weynigh jonge luden onder de Ridderschap, den steden in deze byvallende, tegens advis uyt het Zutphensche quartier ingebrocht, van dat die sake ontijdich was, ende niet anders gereguleert moste worden als ingevolge van den 9 Art. der Unie". (Van der Capelle *Gedenkschriften* t. pl. bl. 343). Verg. het vroeger gemelde omtrent Tiel, aldaar bl. 340.

«Gelijk dan deze groote vergadering van Uw H. Mog. gecomposeerd is uit zeven leden of provinciën, die alle wel vrij en soeverein zijn, elk in den haren, nochtans tot haar gemeene bescherming zoo nauw aan den anderen verbonden zijn, als of die in effect maar één Provincie en ware. Dezelve provinciën bestaan wederom uit verscheiden leden en steden, die door niemands wapenen ooit tot slavernij zijn gebracht, maar zijn van ouds geweest vrije en gepriviligieerde leden en steden, die geregeerd worden respectivelijk door alzulke personen, die op den aanvang van hare bedieningen eed doen, van in alle consciëntie en na haar beste wetenschap, tot behoudenis en welvaren van den lande, te zullen vigileeren. Uit welke adviezen en deliberaciën nademaal geformeerd worden, in elke provincie, de resolutiën van de staten, en dezelve resolutiën bij orde overgebracht worden ter vergadering van de bondgenooten; zoo blijkt daaruit onweêrsprekelijk, dat deze gemeene regeering, aangesteld tot de zaken van de Unie, met zooveel provinciale ordre en sepimiënten bezet, en gereprezenteerd door zoo een aanzienlijke vergadering, bestaande uit de notabelste en getrouwste personen van 't Land, niet alleen met reden gehouden wordt, bij alle verstandigen in goddelijke en wereldlijke zaken ervaren, maar ook is in der waarheid de aangenaamste, eerlijkste, en zekerste, die op aarden kan worden geïmagineerd. Als die wordt gerecommandeerd door 't exempel niet alleen van de Republiek, van de Hebreën ingesteld, naar 't voorschrift van God-almachtig zelf, 't welk bij alle Kristenen van groot gewicht moet wezen; maar ook onder andere gecivilizeerde naciën van gelijke vorm van regeeringe, zoo oude als nieuwe, zoo in naburige als verregelegen landen, en voornamelijk de groote vergadering van de Grieken, genaamd de Amfictionen, gecompozeerd uit verscheiden steden, die, alhoewel in den haren elk vrij en soeverein zijnde, nochtans met den anderen tegens de macht der Perzen en Meden waren geconfedereerd. En gelijk de historiën ons leeren, dat zoo lange zijluiden bij dat verbond en in die eenigheid zijn gebleven, zij door de groote macht der Perzen niet hebben kunnen worden overwonnen; zoo is er ook bij experiëncie bevonden, wat deze Staat door de eenigheid en confidencie van de leden onder den anderen heeft vermogen tegens den konink van Spanje, en hoe ze daardoor tegens alle zwarigheden en een bloedige oorloge van tachentig jaren, is gelucteert tot de prosperiteit en hoogte, waarin die jegenwoordig is. Waarom God-almachtig gebeden moet worden, deze Republiek bij de eenigheid en correspondencie te willen bewaren, opdat wij dezelve zoo zuiver en ongeschend aan onze posteriteit mogen transmitteeren, als die aan ons bij onze voorouders is overgegeven, bestellende en regeerende dezelve op de goede en salutaire wetten en maximen, waarop die origineelijk is gefondeerd. En alzoo te dier fine buiten alle controversie noodzakelijk worden gehouden drie inseparable hoofdstukken, te weten de Unie, Religie, en Milicie, en dat bij de provinciën van Gelderland en Holland daarop eenige bedenkingen zijn gerepresenteerd; zoo zullen wij ook, van

wegen de HH. Staten van Zeeland sommierlijk deduceeren eenige consideraciën, die H. Ed. Mog. hebben gehad op 't stuk van de Unie en Religie in 't particulier.»

«Het eerste aangaande, zoo weten Uw H. Mog., dat zoo deze groote en aanzienlijke vergadering, als de besoignes van deze tafel, eigenlijk zijn gefondeerd op het tractaat van de Unie tot Utrecht gemaakt in den jare 1579; dat ook dezelve Unie tusschen de provinciën origineelijken is gecontracteerd tot gemeene bescherming tegens alle *uitheemsche* en *inlandsche* macht; 't welk alleen genoegzaam is, om Uw Hoog. Mog. naar meriten te doen apprehendeeren, van wat importancie het zij, dat die Unie religieuslijk en oprechtelijk worde gemainteneerd, als notoirlijk zijnde het eenig fondament, waarop het glorieus gebouw van deze regeering staat gegrondvest, het eenige cement, waarmeê derzelver muren van alle kanten worden vastgehouden, de munimenten waarlangs het tot de tegenwoordige hoogte is geklommen, en de pilaren, waarop het in alle zekerheid berustende, zoo eerlijk en aangenaam haar vertoont in de oogen van de gansche wereld».

«Nu, gelijk het niet mogelijk is, Hooge en Mogende Heeren, dat die eenigheid naar behooren wordt bewaard, zoo wanneer de leden van het lichaam, door innerlijke dissensie en misverstand onder den anderen zouden worden gecollideerd, en dat ook niet wel bedenkelijk is, dat geene verschillen ooit en zouden ontstaan in een regeering als deze is, gecompozeerd uit zeven vrije soevereine Provinciën, bestaande elk uit verscheiden leden en steden, als gezegd is, en die wederom gerepresenteerd door personen van verscheiden humeuren en interesten, en ook gereguleerd naar verscheiden wetten, constituciën, en usanciën; dat ook niet wel mogelijk en is, dat, vermits zoo de difficulteit van de materie, waarop wordt gedelibereerd, als de verscheidenheid van de verstanden, op alle zaken eenpariglijk worde geadvizeerd; en dat mede dikmalen gebeurt, dat door de discrepancie van opiniën, voornamelijk in essencieele punten, notable distractiën en verwijderingen worden gecauzeerd, tenzij ze tijdelijk door een voorzichtig beleid òf te gemoet worden gegaan òf afgesneden; — zoo wenschten de HH. Staten van Zeeland, dat in deze generale convocatie gelet mocht worden op een prompt en peremptoir expediënt, waardoor de verschillen, die onder de Provinciën mochten komen te ontstaan, òf gelukkelijk gemijd òf dadelijk uit den weg konden worden gelegd. 't Welk wij niet zeggen, Hoog Mog. HH., omdat wij vreezen, dat deze vergaderinge door eenige disputen en misverstanden zal worden bekommerd, of ook, zoo zulks kwame te gebeuren — 't welk God-almachtig gelieve te verhoeden! — dat wij niet zouden vertrouwen, dat ze door middel van inductie of andersins niet dadelijk konden worden vereenigd, maar alleen, opdat er voor het toekomende suffizante ordre tegen mag gesteld worden, en dat Uw Hoog Mog., zoo in 't gemeen als byzonder, alhier vergaderd geweest, in eenigheid en met minne van den anderen gescheiden, in

dezelve eenigheid en vertrouwde vriendschap onder den anderen eeuwiglijk mogen blijven geconserveerd».

«Doorlezende en examineerende 't gemelde tractaat van de Unie, zoo zien wij, dat daarbij op hetzelfde subject gedisponeerd is, discretelijk naar de verscheidenheid van de materiën; en vooreerst op 't 9e artikel, hoe geprocedeerd zal worden in de deliberaciën over zaken van Bestand, Peys, en Oorlog; namelijk, dat daarin zal moeten worden geconcludeerd met eenparige adviezen van de provinciën; of zoo dat niet kan worden geobtineerd, dat alsdan het verschil zal worden gerefereerd en gesubmitteerd aan de HH. Stadhouders, die het tusschen partijen zullen vergelijken of wel daarover decisie doen òf bij haar zelven alleen, òf, in cas van discrepancie, met assumpcie van eenige neutrale adjuncten en assesseurs. Welk dispositief daarna ook op het 16de artikel wordt geappliceerd tot wegneming van generale misverstanden over alle andere zaken, van wat natuur die zouden mogen zijn».

«Wel is waar, Hoog Mog. HH., dat de voorzeide macht en prerogatieven, bij den inhouden van dezelve artikelen schijnt alleen gegeven te zijn aan de HH. Stadhouders toenmaals wezende, en ook alleen bij provizie, en daarom ook niet extensibel te wezen tot de navolgende Stadhouders; maar gelijk deze en andere diergelijke clauzulen in solemneele contracten veeltijds worden gesteld, zoo laten ze, alhoewel maar provizioneelijk geïnsereerd, niet te wezen voor altijd obligatoir, zoo lang ze niet expresselijk zijn gerevoceerd; als zijnde alleenlijk de meeninge van de voorz. clauzulen, dat, zoo namaals eenig ongemak of grief in 't principaal dispositief van 't artikel, waarbij ze worden gevoegd, mocht worden bevonden, het in zulken gevalle den partijen-contractanten vrij zoude staan, om, voorbijgaande of annulleerende het eerste expediënt, te mogen denken en resolveeren op een ander; gelijk ook dienvolgende de leden van de Unie, zoo zij vóór dezen eenige difficulteit hadden geremarqueerd, zoo in de voorzeide submissie aan de HH. Stadhouders als in hun decisiën, wel hebben vermocht, met elkander te letten op een bekwamer en zeker reglement, waartoe zij haar dan niet hebben bevonden genecessiteerd; overmids de hooggemelde HH. Stadhouders, van zelf niet zeer genegen zijnde tot het doen van eenige uitspraak zonder te irriteeren de leden van zoo een considerabel lichaam, en ook willende vermijden alle oorzaak van offensie, de generale misverstanden onder de Provinciën meest altijd hebben getracht ter neder te leggen bij middel van intercessie en inductie; 't welk haar ook *ten meesten deele* wel heeft gelukt; niet alleen om 't groot crediet en aanzien, waarmeê ze zijn bekleed geweest, maar ook omdat partijën, telkens bedacht zijnde, aan welke zij de balans zou preponderееren, alle decisiën hebben geformideerd. En nademaal 't zelve middel of van respect of van intercessie of ook eindelijk van decizie, door het overlijden van Z. H. onsterfelijker memorie, als gewezen Stadhouder over verscheiden Provinciën, is komen te ontbreken; zoo wenschten de HH. Staten van Zeeland,

dat gedacht mag worden op een remedie; waarmede dat defect aldaar gevoegelijkst zou kunnen worden gesuppleerd; te meer, alzoo bij foute van dien twee van de voornaamste en noodigste artikelen der Unie zouden komen te vervallen».

«Wij en ignoreeren niet, Hoogmog. HH., wat voor expediënten tegens zoodanige zwarigheden in andere landen en republieken zijn gestatueerd; maar wetende ook aan de andere zijde, hoe weinig die overeenkomen met het humeur van deze regeering, zoo zouden wij Uw Hoogmog. wel willen geven in bedenken, of in 't geallegeerde cas — 't welk God-almachtig geve dat nooit mag voorkomen — tot beslissing van de differenten onder de gemeene Provinciën, mochten worden verzocht en gebruikt òf eenige Heeren uit de Hoven Provinciaal van justicie, die gewoon zijn over zware verschillen kennis te dragen, en ook, als buiten regeering zijnde, best daarover zouden kunnen oordeelen; òf wel, zoo daartegens eenig bedenken valt, dat daartoe werden geroepen en gecommitteerd uit de Provinciën eenige van de verstandigste en bescheidenste politieken, die, als kennisse hebbende van de questiën die dagelijks in de regeeringen voorvallen, en ook wetende hoe dat de zaken van policie ordinarië beter door accommodement als door rigeur van rechten worden afgedaan, misschien met meer vrucht daaromtrent kunnen worden geëmployeerd; òf wel, zoo dezelve personen, als mede deel hebbende aan de regeering, 't zij directelijk of indirectelijk, niet konden worden gehouden te zijn buiten alle prejudicie, dat de differenten werden gesubmitteerd aan eenige van de vrunden en geallieerden, die in de conservacie van dezen staat voornamelijk zijn geïnteresseerd». (Het laatste zou zeker wel de ongelukkigste keus geweest zijn, uitheemsche scheidrechters over inheemsche geschilpunten te laten beslissen; hoe konden de HH. Staten van Zeeland zoo iets verzinnen!) «Verzoekende op alle die voorslagen vriendelijk te mogen verstaan Uw Hoogmog. wijze consideraciën, en dat daarop in deze solemneele convocacie bij ordre mag worden gedisponeerd».

«Op het derde point, betreffende de Religië, houden de HH. Staten van Zeeland haar verzekerd, dat Uw Hoogmog. zoo kostelijken pand, 't welk van God-almachtig uit den Hemel dezen Staat in handen is gesteld, en, zoo bij derzelver gemeene voorouders als nakomelingen, tot nog toe met zooveel goeds en bloeds is geconserveerd, ook voortaan altijd heiliglijk en sinceerlijk zullen mainteneeren. Niettemin zoo verzoeken Haar Ed. Moge. zeer gedienstelijk, dat het Uw H. Mog. believe, bij deze occazie van nieuws te verklaren, dat ze niet alleen gezind en geresolveerd zijn, te handhaven de ware kristelijke gereformeerde Religië, zooals die in de publieke kerken dezer landen wordt geleerd, en in de Synode, gehouden tot Dordrecht, is geëlucideerd; maar ook verstaan, dat daarinne geen verandering ooit zal mogen geschieden, en dat dezelve Religie, zoo bij elke Provincie in den haren, als van wegen de Generaliteit in de kwartieren onder derzelver gebied ressorteerende, met de macht en wapenen van 't Land, tegens alle onordentheden of offensiën zal worden beschermd en gevindiceerd.

Dat ook, tot meerder voorkómen van alle bedenkelijke prejudicie, de secten en gezindheden, die gesecludeerd zijn van de publieke protectie, en alleen worden geconniveerd, gehouden zullen worden in alle goede ordre en stilte, met bepaling tegens alle excessen, en onder expresse precaucie, dat ze op geen andere plaatsen meer, als daar die tegenwoordig zijn, zullen mogen worden gepermitteerd. Dat tot refrenacie van de publieke oefening van de roomsche supersticiën, en tot wegneming van al hetgene daar aan kleeft, punctueelijk en zonder eenig verdrag of dissimulacie, zullen worden geëxecuteerd de plakaten van 't Land, overmits bij experiëncie notoirlijk is gebleken, dat bij gebrek van zoodanige prompte execucie, hetzij door de slappigheid van de officiers of andersins gecauseerd, de regeering niet alleen is gebracht tot groote oneer en disrespect, maar ook de ziekte daardoor is geworden van kwaad tot erger, en zulks de vrijheid, die den Pausgezinden, volgens de privilegiën van 't Land niet en kan worden ontzegd — ten respecte van hare consciënciën en gevoelen in zake van religië niet te mogen worden onderzocht of eenigsins gemolesteerd — gedegenereerd is allenskens tot een openbare licencie en stoutheid; ook zoo verre, dat ze haar niet en ontzien op te richten formeele hïerarchiën en, met groot toeloop van gewapend volk, onder de oogen zelve van de justicie en van de hooge machten des Lands, feitelijk haar te opposeeren tegens de wettelijke devoiren van de officieren van die justicie tot afbreuk van de ware gereformeerde Religie, tot droefheid van de oprechte Religionsverwanten, en vreugde van allen, die daartoe ten beste niet en zijn gezind. Waaruit wat zwarigheid eindelijk zou kunnen ontstaan, en wat occazie daardoor in 't particulier zoude worden gegeven aan allen kwalijk geaffectionneerd tot den Staat, om daartegens te attenteeren, kunnen Uw Hoog Mog. alderbest oordeelen. Welke attentaten des te droeviger en gevaarlijker zouden zijn, omdat ze niemand anders en zouden raken, als de voornaamste patriotten, dat is die van de gereformeerde Religië, op welker getrouwigheid die Staat aldermeest berust».

«Wij en ignoreeren niet, Hoogmog. HH., dat veel Princen en Republieken met malkander verbonden zijn tot onderlinge bescherming, niettegenstaande merkelijke diversiteit in de Religië, en dat ook die discrepancie niet en belet, dat ze met den anderen in vertrouwde eenigheid leven; maar gelijk door exemplaren, en uit de constitucie of 't naturel van de eene nacie tot de ander niet wel en is te argumenteeren; zoo is ook buiten allen twijfel, dat, of wel schoon tusschen andere geconfedereerden zulks zou kunnen worden gepraktizeerd, of ook inderdaad wordt gezien, dat evenwel 'tzelve alhier te lande niet alleen en is imprakticabel, maar ook ten hoogste schadelijk en ruïneus zoude zijn; overmids den principalen band van dezelve regeering is de gereformeerde Religië en 't fleur van de ingezetenen van dien; te weten alle personen, affectie dragende tot die regeering, daardoor inseparabel en tot eeuwigheid onderling tusschen den anderen, en ten beste van den gemeenen Staat, staan genegen en verobligeerd».

«En bij occazie, Hoog mog. HH., dat men bevindt, dat het getal en de nabijheid van die Pausgezinden zeer toeneemt door de kwade instructiën en impressiën, die de goede en eenvoudige ingezetenen van den Staat worden gesubministreerd door papen, priesters, en andere pretense geestelijke personen, die uit de landen van den koning van Spanje dagelijks in groote menigte herwaarts overkomen; zoo verzoeken ook de HH. Staten van Zeeland, dat daartegens, zooveel doenlijk is, mag worden voorzien, want of wel schoon, bij het tractaat van vrede, van deze zijde is geconsenteerd, dat de onderdanen in 't gemeen van den hoogstgemelden koning in deze landen zouden mogen converseeren en handelen, zoo en schijnt nochtans 't zelve tot de voorgezeide Geestelijken niet te wezen applicabel. Eerstelijk en overmits in de resoluciën, genomen op de preliminaire punten, bij tijde van denzelven vrede te observeeren, wel duidelijk werd gezegd, dat de plakaten gemaakt tegens de Papisten naar vorm en inhoud zouden worden geëxeculeerd. In welke placaten o. a. ook is een expresse prohibicie-penaal tegens het overkomen van dezelve geestelijke personen. Ten tweede: omdat die pretense Geestelijken doorgaans sustineeren, gelijk ook is geallegeerd bij de HH. Plenipotentiarissen van den koning van Spanje te Munster, dat ze geen subjecten zijn van denz. Heer Koning, of onderworpen eenige jurisdictie seculier, maar alleen zijn onderdanen van den Paus van Rome. Waardoor dan het dispositief van 't voorz. tractaat, veel gesteld in universeele termen, tot haar niet kan worden geëxtendeerd. Gelijk het ook ten derde wordt geadstrueerd door 't gebruik en verstand van verscheiden andere Princen en Potentaten, die, alhoewel in vriendschap of alliancie staande met den Hoogstgem. Koning, en daardoor aan zijne onderdanen in 't generaal geen acces of commercie in haar landen kunnen refuzeeren, evenwel niet toe en laten, dat, onder pretext van dien, eenighe geestelijken aldaar zouden inkomen. Welke interprecacie ook accordeert met de verklaringe van de HH. ordinaris gedeputeerden ter Generaliteit, geëxpresseerd in zeker placaat tot dien einde gemaakt, en in obserantie tot nog toe in de kwartieren ressorteerende onder haar gebied. Waartegens indien Uw H. Mog. zouden wezen van andere opinie, en ook aan 't voorz. tractaat eenen breederen zin willen geven, zoo wenschten de HH. Staten van Zeeland, dat het geschieden mocht op zoodanig lijdelijk temperament en moderacie, dat daardoor de dienst van 't Land en van de Religië de minste prejudicie mocht komen te lijden, en ook weggenomen worden alle ergernissen, zooveel mogelijk. Gelijk H. Ed. Mog. ook verzoeken, dat de resolucie, die tenzelven einde en om dezelve goede inzichten voor dezen ter Generaliteit is genomen, waarbij den ambassadeurs en publieken ministers van uitheemsche Princen en Potentaten, is verboden eenige oefeninge van godsdienst binnen hare huizen te laten geschieden, dan in de tale origineel van haar Heeren meesters, mag worden vernieuwd, met allen ernst geïnhereerd, en denzelven ministers rondelijk aangezegd. En ten laatsten: dat Uwe Hoogmog. vigoreuselijk gelieve te denken op eene efficacieuce in-

troductie van de Reformacie, zoo ecclesiastiek als politiek, in de Meyerij van 's Hertogenbosch en andere bewuste kwartieren van gelijke natuur, en daartoe behoorlijke achting te nemen, hoe dierbaar de conqueste van die kwartieren den Staat dezer landen heeft gestaan, wat disputen over de volle Soevereiniteit van dien van wege den koning van Spanje zijn gemoveerd geweest, en met wat moeite die eindelijken zijn gesupereerd; met wat bekommering en zwarigheden de reformacie ecclestastiek aldaar haar aanvang heeft genomen; wat al contraminen en opposiciën, zoo binnen als buiten de Provinciën, daar tegens zijn gepleegd; met wat enorme insolenciën en dadelijkheden de dienaars derzelver zijn geagresseerd, en wat krachtelooze remediën daartegens zijn gebruikt, niet alleen tot verachtinge van de regeeringe en droefheid van de goede ingezetenen van 't Land, maar ook tot onteering van de gereformeerde religië en verbittering van God-almachtig; wat animeuze en salutaire resoluciën ook ter Generaliteit wel zijn genomen geweest tot invoering van de politieke Reformacie aldaar, zonder welke ongetwijfeld de kerkelijke niet kan bestaan, en hoe weinig vruchten en effecten daarop zijn gevolgd; ja, hoe dezelve ter contrarie van tijd tot tijd tegengebandeerd, getraverseerd, en t'eenemaal verhinderd zijn geworden. Verzoekende de HH. Staten van Zeeland, dat tegens dezelve resolutiën, zoo solemneelijk genomen en iteratievelijk vastgesteld, en tendeerende notoirlijk tot bewaring van het recht en den dienst van 't Land, eenmaal alle verdere opposiciën mogen ophouden, en, ter contrarie, dezelve, zoo die leggen, in al hare punten en artikelen mogen worden geëxecuteerd en nagekomen. Om 't welk te helpen effectueeren, U. Ed. Mogen. in 't particulier haar niet alleen aan Uw Hoogmogen., als haar bondgenooten, maar ook aan God den Heer, aan de zeden, en aan den gemeenen oorbaar van den Staat houden verobligeerd. En niet willende twijfelen aan Uw Hoog Moge. gelijke sinceere intencie, zullen wij God almachtig bidden, dat hij dezelve met den geest der wijsheid zulks wil inspireeren, dat in deze groote, notable, en solemneele vergadering geene andere resoluciën mogen worden genomen, dan die strekken mogen tot eere en grootmaking van Zijnen heiligen naam, tot bevestiging van de eeuwige Unie, tot vaststelling van de Religië, tot welvaren van den Lande in 't gemeen, en tot vreugde van de ingezetenen in 't particulier».

Uitnemend sloot zich bij deze rechtzinnig-hervormde, antipapistische toespraak van Zeeland die aan, welke, bij monde van den haagschen kerkijveraar Lotius, door de afgevaardigden der verschillende gewestelijke Synoden tot de Vergadering gericht werd. Op hun verzoek ten gehoore toegelaten, stonden zij met ontbloote kruin binnen, om haar de belangen van hun kerk en gezuiverden godsdienst op 't hart te drukken. Uitgaande van de bekende schriftuurtext, dat God de eerste en laatste, de *alfa* en *omega* is, en dat dus ook niemand wèl kon eindigen, dan wie met God begonnen was, verzocht Lotius 's Lands regeering, om ter eere Gods en ten beste Zijner kerk, de hand-

having te willen vaststellen der gereformeerde religië, alle paapsche conventikelen te weren, en de sectarissen in order te houden. Zijne korte woorden, in breeder vorm op schrift gebracht, werden vervolgens door zijn zeeuwschen amptsbroeder en geestverwant, Teelinck, gelezen en der Vergadering in handen gesteld.

Dergelijk onverdraagzaam streven was weinig naar den zin van den milder gestemden hollandschen geest, gelijk zich die in het derde deel van «'t Hollandsch Praatjen» vrij onverbloemd uitte. «Ik heb er dikwijls», zoo sprak de daar optredende Hollander, «in mij zelf moeilijk om geweest dat deze stokebranden vaak in de kerk, daar de HH. Magistraten tegenwoordig zijn, zoo op den predikstoel derven uitvaren, en dat principalijk over 't dulden van andere gezindheden; en derhalven dunkt mij dàt een van de noodigste punten te zijn, daar de HH. Staten van Holland en van de andere Provinciën behoorden op te letten, dat men die maats behoorde te belasten, niet te prediken als puur en zuiver Gods woord, de zonden bestraffen en goede werken aanprijzen; die daar buiten ging, en hem eens met de policie, of het doen der Heeren in haar officie bemoeide, of daarvan preêkte, zoude ik een briefjen thuis zenden. Dan zouden wij mettertijd goedaardige en vreedzame burgers en een bloeyende gemeente krijgen, en de andere secten en gezindheden betoonen, dat wij rechte gereformeerde Kristenen waren». Toen dan ook vervolgens het besluit op 't punt van den godsdienst werd opgemaakt, werd wel bepaald, om door de Staten der verschillende Provinciën te doen verklaren, dat zij, elk in den haren, de ware kristelijke religië zouden vasthouden en mainteneeren, gelijk zij alom in de publieke kerken tegenwoordig gepredikt werd, en te Dordrecht bevestigd was; en dat zij, van wege de Generaliteit, met de macht van 't Land zou gehandhaafd worden in de kwartieren onder haar gebied, zonder te gedoogen, dat er ooit bij iemand eenige verandering in gedaan werd. De daaraan echter door den Voorzitter in de «publieke resolucie» toegevoegde woorden, dat de Provinciën elkander dat «heiliglijk en onveranderlijk beloofden», werden, op verzoek der hollandsche leden, buiten de vergadering daar weder uitgelicht, daar ze zoo iets niet gaarne openbaar zouden betuigen. Een handelwijs, hun minder verdraagzamen medebondgenooten minder aangenaam, daar ze er uit opmaakten, dat men het met dit kerkelijke werk niet wel meende, en de ten uitvoerlegging der plakaten veel te wenschen zou overlaten, met name in het aan «priesters en papen» overrijke Amsterdam, en andere door dezen bewoonde of tijdelijk bezochte groote steden [1]. Hoe fel men elders op hen gebeten was, blijkt het best uit schimprijmen, als die van het «wettelijk, heilig, geestelijk plakaat en ijverig verzoek om haastelijke execucie tegen den onwettelijken Paus, de onheilige Jezuwyten en Papen, en de vleeschelijke nonnen en

[1] Zie Van der Capelle, *Gedenkschriften* t. pl. bl. 345.

bagijnen, kloppen en kwezels», in dezen tijd «voor den auteur gedrukt». Weg Paus, heet het daar

Weg Paus, weg zondig man!
Men wil, men mag, men kan
Uw grouwlen niet meer lijden;
De lang gedreigde val
Van Gode, die en zal
Uw stoel noch rijke mijden;

en, in nog liefelijker termen:

Heer, al dees vuiligheid,
Door 't Kristenrijk verspreid,
Wilt haastelijk wegvagen;

al toonde men er zich liefderijk genoeg, hun bekeering boven hun vernietiging te wenschen:

Of liever, liever, Heer!
Indien 't is t' Uwer eer,
(Wilt) zenden haar Uw plagen;
Op dat, door Uwe kracht,
Van Satans overmacht,
Van zond', van valsche leeren,
Tot U, o ware God!
Na 't hemelsche gebod,
Haar mochten nog bekeeren!

Hoe men intusschen in de vergaderzaal en daarbuiten omtrent hen gestemd mocht zijn, en het met hen geestverwante Spanje naar evenredigheid schuwen, den spaanschen gezant verleende men gaarne gehoor, toen hij, dinsdag den 24en January, in een zoetvloeyende fransche toespraak — hij zelf was een uit Dôle herkomstig Borgondiër — de afgevaardigden der Staten namens zijn koninklijken meester kwam begroeten. Hij vond zich daar te eerder toe genoopt, als men in de vorige November-maand, aan 't fransche Hof, hem bij den gezant der Staten had zoeken zwart te maken [1], door van zijne groote blijdschap over 's Prinsen dood te gewagen en al 't voordeel dat deze Spanje aanbrengen zou [2]; terwijl dit — als men hem in 't oor blies — hun Hoog-

[1] Zie Boreel's *Missieve* van 30 Nov. 1650.

[2] Bij 's Princen verraderlijke bestoking van Spanje, zou daarin anders niets vreemds noch misdadigs gelegen hebben.

mogenden alleen geen leed deed, als het daartoe niet in staat was. Het tegendeel daarvan kwam Brun nu in de vleyendste bewoordingen, aan die «buitengewone en beroemde vergadering» — als hij zich uitdrukte — verzekeren, «uit zooveel zeldzame en buitengemeene mannen saamgesteld, die op dit weidsche tooneel de grootheid hunner bloeyende Republiek in 't licht stelden». Hij betreurde 't slechts, dat men hier altijd weêr «de verleden krakeelen» herdacht, en op «dat noodlottig onderwerp der oude rampen» terug kwam, «waarvan de naam niet minder dan de uitwerking in het graf van den oorlog bedolven, onder de vreugde- en triomfkreten van den vrede verdoofd moest zijn. Het geldt ons beider goeden naam», zoo vervolgde hij, «te toonen, dat wij niets ten halve noch oppervlakkig gedaan hebben, en dat, naarmate de oorlog krachtiger en heviger was, ook de vrede dat moest zijn; het geneesmiddel in overeenstemming met de kwaal, en het einde met zijn beginsel. Zoo noem ik den Vrede» — sprak hij — «omdat, beide naar God en de wereld, er geen eerlijke oorlog bestaan kan, die niet den vrede tot doelwit en einde heeft». Hem was door Zijne Majesteit, «van zijn eerste aankomst af, en sedert bij voortduring niets opgedragen dan al zijn zorg aan het behoud en de handhaving van dien vrede te wijden, en aan weêrszijden alle hinderpalen weg te ruimen, die er den gang van stuiten of ook in 't minst maar stremmen konden». Hij vond zich «te meer opgewekt hier over dat belangrijke onderwerp uit te weiden, door een zoo talrijk en bevoegd gehoor als hij voor zich zag, waardoor zijn rede kracht en sterkte kreeg, en door de verplichting, die hij er had, den tegenstand van binnen en van buiten, en de dagelijksche aanvallen te bestrijden, op dat grootsche werk, dat men gezamenlijk zoo gelukkig volvoerd had, het zij die in vreemde schrifturen, hetzij in oproerige schotschriften, hetzij in openbare of bijzondere gesprekken vervat waren, allen de voortzetting van den oorlog als den grondslag van 't staatsbestaan stellende, en geheel in weêrspraak met hetgeen zelfs groote fransche ministers, als Jeanin, Bezenval, en and. eertijds verkondigd hadden. Wie dan ook oplettend naging, hoe aangenaam de overgang van den storm tot de stilte, van 't gevaar tot de veiligheid, van de onrust tot de kalmte is; en die ziet hoe zij, die elkander vroeger met gevelde spiesen bestreden, elkander thans bezochten, onderling verkeerden, en vrienschappelijk leefden, kon, naar zijne meening, niet zonder innerlijken weêrzin en ontroering, langer nog in zulk een wreed en onbillijk gevoelen deelen, waardoor de vrede, hoewel de zuster der rechtvaardigheid, moeder van de onschuld, en bron van alle goed, tot een eeuwige ballingschap uit dezen staat verwezen zou worden, en door die ballingschap de toestand van dien staat woester en jammerlijker, dan die van eenig deel van 't heelal, zou zijn». Hij ging daarop al de grieven in Boreel's in 't licht gegeven schrijven na, om ze van punt tot punt te weêrspreken, en, op zijne beurt, daarentegen voor de fransche bedoelingen te waarschuwen, en tegen de «gewapende bemiddeling» vooral, die men van fransche zijde zocht, en die,

in haar «dringend én partijdig» streven, niet anders zou wezen, dan vuur en water, dag en nacht te vereenigen, daar er niets met bemiddeling strijdigers bestaat dan geweld, bedreiging, en partijdigheid». En hij «bad daarom, en drong er met alle nadruk en liefde mogelijk op aan, dat de vrede van deze zijde in al zijn glans en luister, die hij verdiende, blinken mocht, met alle sieraden, die hem pasten, opgetooid; 't geen niet minder tot der Staten dan Spanjes roem zou strekken, daar het aan den dag zou brengen, dat beiden niet van die slechte werkluî waren, die hun arbeid onvoltooid, en altijd iets te wenschen en af te werken laten aan hetgeen uit hun handen en hun werkplaats komt». Hij wees ten slotte op de gemaakte overeenkomst omtrent de tweeledige kamer, en de kerkelijke en wereldlijke twistpunten in Overmaze en de uit beide laatsten voortvloeyende botsing, die de vruchten van den vrede wrang en bitter, in stede van sappig en zoet maakten. Zoo hoopte hij ze te zien door een zorgvuldige behandeling van weêrskanten, en door een edelen wedstrijd, om elkander in hoffelijke heuschheid, oprechtheid, en verplichtende daden, te overtreffen, opdat heel de wereld wist, hoe waarlijk oprecht en kristelijk beider verzoening was, en hun, die ze maar noode zagen, en die haar onophoudelijk zochten te verstoren, alle hoop en alle schijn benomen werd, dat immer daadwerkelijk te doen». Toen hij geëindigd had, nam de tijdelijke, minder Spaansch gezinde voorzitter, Mulert, het woord, om hem in deels vleyende, deels echter vrij stekelige taal te antwoorden, hem er op wijzende, hoe «God den Staat in tijd van oorlog bewaard en gezegend had, waarvan de — op Spanje veroverde — zegeteekenen en trofeën bôven de hoofden der vergadering hingen». Noch de even welmeenende als welsprekende Brun, noch de leden van Holland voor 't meerendeel, toonden zich met deze onheusche zinspeling van hun medebroeder bijzonder ingenomen, al zochten zij daarvan niet al te kennelijk te doen blijken [2].

Nu Spanje was voorgegaan, haastte zich Frankrijk te volgen. Saterdag, den 28sten, kwam Brasset de vergadering toespreken. Hij ving juist van al die ten toon gehangen zegeteekenen aan, zeggende dat hij zich verheugde gehoor te erlangen in deze tweede groote vergadering, na de eerste, waarin men den spaanschen landheer afgezwôren, en zijn juk afgeworpen had, gelijk zooveel trofeën kenbaar maakten, met hulp der fransche wapenen gewonnen. Daarna trad hij in een weêrsprekende beschouwing der zaken door zijn spaanschen tegenstander voor zijn goede trouw en eerlijke bedoelingen aangevoerd, en zocht zoo zijn «liefkozingen» — als hij ze noemde — in 't juiste licht te stellen [3], zonder veel baat gewis voor den een, die zich Spanje minder ongenegen

---

[1] *Discours tenu par M. de Brun, ambassadeur d'Espagne*, etc., imprimé en l'an 1657.

[2] Zie V. d. Capelle's Gedenkschriften t. pl. p. 346.

[3] "Je veux espérer qu'enfin les cajolleries de M. Brun seront recognues telles-qu'elles sont, pleines

toonde, en zonder noodzaak voor den ander, die er toch reeds meer dan genoeg tegen ingenomen was, gelijk ons het sprekend voorbeeld van Friesland bewijzen kan.

Den dag toch vóór hij zijn toespraak hield, waren de friesche afgevaardigden met hunne beschouwingen over den staat van zaken opgetreden. Zij betuigden, met groot genoegen de verklaring van Holland omtrent de handhaving der Unie gezien te hebben, begonnen daarop met het punt van den godsdienst, en «de pauselijke supersticiën, die van dage tot dage hoe langer hoe meerder» — vooral ook in hun provincie — «toenamen», en wier «wijder uitstrekken zij belet» wenschten, en gaven in bedenking, of het daartoe niet noodig was, in de gezamenlijke gewesten «eenparigheid en harmonie» te betrachten, «niet alleen op het emuneeren en publiceeren van plakaten, daartoe gewoon, maar inzonderheid, dat hun inhoud in alle provinciën op één voet werd gepraktizeerd en geëxecuteerd». Wat het punt der Unie betrof, waartoe zij vervolgens overgingen, meenden zij, «of 't niet geraden, immers noodig was, dat ieder Provincie, tot verhoeding van diverse schuldige influenciën, zoo tusschen de geunieerde Provinciën in 't generaal, als ieder lid derzelve in 't particulier, zich inliet tot verkiezing van een Stadhouder, gelijk die van Friesland altoos hadden geobserveerd, en de Provincie van Stad en Lande nog sedert het overlijden van den Heer Prince van Oranje, hoogloffelijker memorie, ongetwijfeld niet zonder groote redenen, had gevolgd». «Hoogmogende Heeren», spraken zij tot nader aandrang, «de noodwendigheid van Stadhouders te hebben, schijnt bij 't formeeren van de Unie zoo noodigen requiziet geweest te zijn, dat men in voorvallende zaken van zwarigheid bijna geen doorkomen zonder dat heeft kunnen zien; en ofte wel in den 9den art. worden gevonden de woorden bij provizie, enz. en nu ter tijd wezende, als of, de Stadhouder overleden zijnde, andere te substitueeren, dit of dat lid zoude mogen doen of laten naar haar welgeval en appetijt; zoo en kan nochtans niet ontkend worden, uit het contenu van den 1sten art., of het oogmerk is geweest op te rechten een Verbond, ten eeuwigen dage durende, en dat daarom de middelen ook, tot consacracie van dien, en de personen, om 't zelve werk wankelende te onderstutten, in gelijke gestalte moeten blijven, en bijgevolg van zulks, dat, menschelijke zaken van naturen loopende tot veelvoudige veranderingen, waaruit veel zwarigheden komen te emergeeren, ook vaardige en prompte geneesmeesters bij der hand zijn. En konnen overzulks de woorden *nu ter tijd wezende* bekwamelijk getrokken worden tot *Geunieerde Provinciën*, en niet effen tot het woord *Stadholders*, alzoo men toen ter tijd vaste hoop hadde, dat over de enervacie van de Pacificacie van Gent meer andere Provinciën haar mettertijd hier zouden bijgevoegd hebben; is ook het woord by *provisie*, na 't ge-

---

d'artifice", etc. (Zie zijn schrijven van 6 February aan graaf W. Fr. *Archives* V. 30, en verg. de *Gedenkschriften* t. pl.).

voelen van Friesland, niet van dien zin, dat het stellen van Stadholders bij provizie zoude zijn en als een proeve, maar dat haar uitspraak provizioneele executie zoude obtineeren, gelijk de laatste woorden van 't 7de artikel genoeg te kennen geven, en de meening van Haar Ho. Mog. ook alzoo te zijn, de resolucie van 16 Aug. 1650 overvloedig kan uitwijzen. 't Is waar, de provinciën hebben eenpariglijk geprecaveerd, dat een ieder in zijne Soevereiniteit zoude ongeraakt blijven, doch gelijk geen Sociëteit kan opgericht worden, zonder dat de contraheerende iets verlieze van zijn vrijheid, die hij vóór het contract heeft gehad; zoo kan ook onze Unie geen effect grijpen, ten zij een ieder van zijne vrijheid zooveel in 't gemeen confereer, als tot onderhoud van dezelve, en verkiezinge der personen, daartoe noodig, eenmaal is beraamd en vastgesteld, schoon eenige Provincie door den doodelijken afgang van de hare tot eenige tijd mocht werden ontledigd, zijnde altoos oorbaarlijken te handhaven, *ne tandem ipsa libertas nimia libertate pereat*».

«Op 't stuk van de milicie veel te zeggen scheen de Provincie van Friesland voor als nog wel intempestief; doch om niet geheel 't zelve voorbij te gaan, dient gezeîd, dat, dewijle mijnheeren den Staten van Holland geliefd heeft, bij haar proposicie voor te stellen, dat, bij constitucie van dezen Vrede, niet zeer noodwendig is, zich te bekommeren met het *erwelen* [1] van een kapitein-generaal, bezonder dewijl uit het Huis van Oranje althans niemand werd gevonden tot zulks actueelijk bekwaam, de provincie van Friesland van opinie is, dat in tijd van vrede op oorlog moet worden gedacht, en dat de natuur van den oorlog mede brengt *quod ratio ejus non aliter bene constet quam si uni reddatur*, zoo ten aanzien van secreete intelligenciën, zonder dewelke men niet en kan op zijn hoede wezen, en niet anders als onder weinige personen kunnen verholen blijven, gelijk verscheiden stratagemata door zulks zijn voorgekomen of uitgevoerd, als op alle voorvallende zaken, en bij gelegenheid van zoo twijfelachtigen vrede, als wij hebben met den koning van Hispaniën, die nog in volle wapenen is, daags ende nachts om onze frontieren zwerft, en geen pretexte tot rupture zoude ontbreken, veerdig en bereid te zijn. Want eerst te delibereeren over den generaal *quando hostis jam supra caput est*, is te laat; en konden de historiën van onze eeuwen genoeg uitwijzen, wat schade de gemeene zaak in zulke gelegenheid voormaals heeft geleden, naar het spreekwoord *dum Romae deliberatur, perit Saguntum.* En genomen, dat thans uit den Huize van Oranje niemand mochte gevonden worden tot het Generaalschap bekwaam, zoo zijn nochtans uit het tegenwoordige der Princen van Oranje Stamhuis van Nassau volwassene spruiten, wiens vaders, broeders, oomen, vrunden en magen haar bloed voor den welstand dezer landen hebben vergoten, en

[1] Zoo min als voor stadhuiswoorden en latijnsche geleerdheid waren de friesche Heeren voor enkele uit Duitschland overgewaaide uitdrukkingen (*erwählen*, en derg.) bang.

door verscheiden exploten in 't einde van den oorlog ook persoonlijk hebben doen blijken, waartoe zij haar lijf en leven op te offeren bereid waren. En daarom derzelver meriten te laten ongeloond, of door lankheid van tijd uitsterven, en de dankbaarheid daarover allengs te transfereeren *in alienam familiam*, kan de Provincie van Friesland niet anders als kwade gevolgen in zien, en zal zonder twijfel bij veel goede patriotten en gunstige uitlandsche Heeren en Potentaten voor een zeldzaam oogmerk worden opgenomen».

«Geven derhalve" — zoo besloten zij — «Uw Hoog Mog. in bedenken, of men niet met goed fatsoen de waardigheid van een kapitein-gen. den tegenwoordigen jongen Prins, *quod ad titulum et honorem*, zoude kunnen toestaan, om bij volwassene jaren metterdaad te mogen bekleeden, op zulke instructie als Uw Hoog Mog. zoude gelieven daartoe teffens te beramen; en op den Luitenant-gen. middelertijd zulke orde te stellen, dat de difficulteiten, die Haar Hoog Mog. dienaangaande heeft geliefd te moveeren, konden belet en altoos tegengegaan worden; om alzoo, tot onsterfelijker memorie des Huis Oranje, alle de wereld te kennen te geven, dat de geunieerde Provinciën vertrouwen, ook onder de schaduwe deszelven Huizes een welgestelde milicie, noodig tot welstand van de kerke en de policie, te konnen hebben. De Provincie van Friesland, mijnheeren, is van vermoeden, zoo Uw Hoog Mog^{en} deze Haar Ed. Mog. consideracie in eenige bedenkinge gelieve te nemen, dat de punten van 't verleggen der garnizoenen en het passeeren van patenten, enz. veel veerdiger expedicie zullen gewinnen».

Den dag na 't aan Brasset verleende gehoor, den 29^{en} der maand, kwamen de utrechtsche Heeren met hunne voorstellen op het tapijt, in een reeks van punten aangegeven, en van het volgend inleidend woord voorafgegaan: «Hoog Mog. HH., gelijk de oorzake van de bijeenkomste en de solemneele vergadering, bij occazie van den onverwachten doodelijken afgang van Z. H. den Heere Prince, deplorabel is geweest; zoo is weder troostelijk en prijslijk, dat de Geunieerde Provinciën gezamenlijk dáárin eens zijn geworden, om alhier zoo sterk bij den anderen te komen, om met rijpe deliberacie van rade te overleggen, hoe men het tachtigjarig gebouw van deze Republiek, bij onze voorouders zoo wijselijk en treffelijk aangelegd, zal staande houden en meer en meer versterken; waarin aanmerkelijk en loffelijk is de eenparige ijver van de bondgenooten, om hand aan 't werk te slaan tot sustentacie van 't gemelde oude gebouw. Nu, gelijk lichamen zelden tot hoogen ouderdom komen zonder ziekten en krankheden, en dat denzelven gemeenlijk van voorgaande krankten nog eenige zwakheid blijft aanhangen, zoo moet ernstelijk gelet en voorzien worden, dat geene recidieven of nieuwe ziekten 't lichaam van onze regeeringe komen bespringen, en wat preservaciën en remediën daarentegen dienen gebruikt te worden. Dewijl dan, 't geen tot conservacie van de goede disposicie van 't zelve lichaam van noode, bekwaamlijk kan gerefereerd worden tot drie hoofdstukken, als Religie, Unie, en Milicie,

zoo hebben de HH. Staten 's Lands van Utrecht goedgeacht, op ieder van dien hare inclinaciën te openen, en haar consideraciën en bedenkingen in te brengen». Omtrent het eerste verstonden zij dan, dat men de ware kristelijke gereformeerde religië, naar de dordsche opvatting, moest handhaven, en de secten en gezindheden, die geseclu-deerd en uitgesloten waren van publieke protectie, en maar alleen geconniveerd werden, gehouden moesten worden in alle gereguleerde ordre en stilte, en op geen andere plaatsen gepermitteerd, dan zij tegenwoordelijk toegelaten waren; mitsgaders dat de plakaten tegen de roomsche Pausgezinden zouden vast zijn en blijven en onderhouden worden in haar volkomen kracht en vigeur, doende dezelve personeelijk executeeren, zonder eenige conniventie of dissimulatie, en de officieren daartoe striktelijk te houden, beramende tegens het licencieux inkomen van de geestelijke en geordende personen zoodanigen ordre en temperament, als gemaakt zou kunnen worden zonder te krenken het tractaat van vrede, zooveel zulks doenlijk zou wezen». Omtrent het tweede, wenschten zij «de Unie heiliglijk te mainteneeren, gelijk dezelve in den jare 1579 binnen Utrecht is gearresteerd». Voorvallende verschillen tusschen al de provinciën onderling wenschten ze ter beslissing op te dragen aan drie regeeringsleden en drie rechtsgeleerden, uit ieder provincie te benoemen; die tusschen twee of meer provinciën, aan de overige, die buiten 't geschil waren; die tusschen de leden en de steden van een of ander provincie naar de bepalingen in de Utrechtsche Unie zelve vervat. Omtrent het derde punt meenden zij, dat men 't krijgsbewind aan de algemeene Staten of den Staatsraad kon toevertrouwen, mids bij provinciën, en niet hoofd voor hoofd stemmende. Zij gaven echter tevens in overweging, «of 't niet raadzaam ware voor den Staat, van nu af te maken, met eenparige stemmen van de bondgenooten, een instructie, waarop men in tijd van nood — bij samenlijke bond-genooten, ten minste bij vijf eenstemminge Provinciën te oordeelen — tot meesten dienst en welstand van den Staat zoude mogen aannemen een welgequalificeerd gene-raal over de milicie». De vendels voet- en paardevolk, vroeger door den Stadhouder, op benoeming der Staten, begeven, zouden voortaan ter begeving aan die Staten staan; de verdere krijgsampten aan de verschillende Provinciën. Departementen moes-ten, volgens een te beramen instructie, aan de algemeene Staten of den Staatsraad, mits provinciesgewijs stemmende, gegeven worden. De garnizoensverlegging, vergadering van legers, uitzending van «eenige notable troepen», eveneens. Vernieuwing van den eed voor 't krijgsvolk werd mede wenschelijk geacht; terwijl er «ordre behoorde ge-steld te worden, dat de kapiteinen hare respectieve compagniën compleet hielden, en den soldaten volle soldij gaven, mits men die kapiteinen zelve ook stiptelijk be-taalde en van onbehoorlijke kosten ontlastte».

Twee dagen na Utrecht, den laatsten der January-maand, kwam Stad en Lande met zijn voorstellen opdagen, nagenoeg met die van Friesland eenstemmig. Overijsel had nog altijd geen volledig tal leden gezonden, dat zich nu echter den volgenden

dag eindelijk vertoonde, en een paar dagen later zijn inzichten bloot leî. Wat krijgs- en godsdienstzaken betrof stemde het met de geldersche overeen; ook ten opzichte der beslechting aller provinciale geschillen, die de Unie met stoornis konden dreigen, deelde het in 't gevoelen van Gelderland, dat elke zich verongelijkt achtende Provincie met haar bezwaren voor de algemeene Staten kon komen, die het geschil dan door gemachtigden uit de betrokken gewesten zouden laten beslissen. Zoo 't geschil echter meer algemeen was, en alle Provinciën raakte, zouden er niet slechts scheidsrechters gemachtigd moeten worden, de zaak bij instructie of einduitspraak af te doen, maar dezen ook een tijd moeten worden gesteld, waar binnen die uitspraak moest plaats hebben.

Intusschen had Holland reeds een dag of drie te voren, den 30en January, een vertoog ingediend, waarbij het zijn gevoelen omtrent het gezag van den Raad van State in krijgszaken, en de onraadzaamheid thans een kapitein-generaal aan te stellen tegen de afwijkende meeningen van sommige gewesten, in negen punten handhaafde. Om zijn zienswijs bij de overige gewesten te meerder ingang te doen vinden, sloeg het nu op nieuw den weg der bijzondere samenspreking met elk van hen in, die, als tegen den van ouds in achtgenomen regel, om over zaken der Unie niet anders dan in volle vergadering van al de bondgenooten te handelen, aanstoot en ergernis gaf [1]. Buitendien zocht het door aanbieding van ampten en voordeelen sommige, daarvoor toegankelijke geldersche gemoederen [2] voor zich te winnen; een door anderen van een eerlijker aanleg terecht «berispelijk» geachte handelwijs, en in strijd met hetgeen, met instemming van Holland, door Zeeland bij monde van zijn woordvoerder, Vet, tot wering van omkooperij en ander soortgelijk bedrijf, hoe langer hoe meer inkruipende, den 1en February werd voorgedragen. «Ik bekenne geern», zoo ving deze aan te spreken, «dat een ieder, die den naam draagt van een eerlijk man te wezen, naar rechten moet worden gepresumeerd, van in alle zaken, die hem voorkomen, te zullen advizeeren aandachtelijk, zoo hij naar zijn beste wetenschap en in consciëncie, tot meeste eere van God almachtig en den welstand van 't gemeen, bevindt te behooren; dat ook alle, die tot eenige ampten van de regeeringe worden verkozen, daartoe behoorden te worden geroepen met zulk eene speciale reflexie; dat mede alle instructiën en commissiën, zoo in hare premissen als dispositieven perti-

[1] Zie Capelle's *Gedenkschriften* t. pl. bl. 355. "Eenige goede en notabele leden van de vergaderinge" — zoo schrijft hij — "hielden deze procedure van de hollandsche heeren voor een scadelicke corruptie, die in deze vergaderinghe niet behoorde geleden te worden, ende bestraften wel dit werck, maer konden het niet remedieeren, vindende haer door de menichte overstemt ofte door andre quade practyquen verdacht ende suspect gemaeckt".

[2] Zie aldaar, bl. 304, v. [3] Aldaar, bl. 306.

nentelijk daarop slaan; dat ook alle regenten daartoe òf implicite haar verbinden òf particulierlijk worden beëedigd. Maar weten ook zeer wel, hoe lichtelijk vele, 't zij door zwakheid van gemoed niet konnende tegenstaan de tentatieven, daarmede zij worden geagresseerd, of door eenige repentiene verrukking, of door domestieke necessiteit, of wel door exempel van anderen, of ook eindelijk — 't gene het aldergste is — met opzet en moedwil, daartoe geïnciteerd door hare ambitie of gierigheid, van haren schuldigen plicht en publieke trouw worden gediverteerd; dewelke, zoo ze daarvan niet dadelijk, of met eene kristelijke en genereuze resolucie peniteeren, of door publieke straffe worden verschrikt, zoo is in alle manieren niet anders te vreezen dan dat de ziekte door gewoonte van zondigen en impuniteit zal degenereeren, allengskens van kwaad tot erger, en ook eindelijk tot notoire ruïne van den Staat worden irremediabel». Daarna overgaande, om eenige van de meest «pernicieuze effecten van dit kwaad aan te wijzen», wanneer het de overhand zou hebben in de Republiek», zich daarbij «om goede respecten liever dispenseerende» eenige ook in dezen Staat reeds voorgekomen zwarigheden aan te voeren, in eene vergadering «bij den anderen gekomen niet tot turbacie, maar tot eenigheid, niet om censuur te oefenen over 't gepasseerde, maar om order te stellen over het toekomende»; — betoogde hij, hoe het — onder verbetering — naar Zeelands oordeel, niet alleen een van de eerlijkste, rechtvaardigste en aangenaamste, maar ook allerdienstelijkste en necessairste zaken zou zijn, wanneer de hoogmogende leden dier vergadering hun gedachten eens over dit onderwerp en 't noodig redres van dien», wilden laten gaan. Daardoor toch zouden «de gemeene ingezetenen bevrijd raken van alle exactiën, concussiën, en outragiën, de justicie allesins in integriteit en zuiverheid geadministreerd worden, de regeering gerespecteerd na haar gewicht en meriten, de regenten gehouden in haar schuldige plicht, bij haar eed en instructie, en alom zonder contradictie gehoorzaamd; en in 't generaal de Staat van de vereenigde Provinciën gemainteneerd bij haar aanzien en reputacie zoo binnen als buiten 's Lands. En zoo 't ooit dienstig geweest is», vervolgde hij, «om tegens dit ergerlijke kwaad ordre te stellen, zoo is het voornamelijk oorboir bij deze conjuncture van tijd en in deze constitucie van regeering, als in 't welke ten meerendeel zijnde aristokratiek, ten deele populair, 't zelve is van dangereuzer consequentie als in eene monarchie, om veel redenen, die bij de politieken daarover worden aangewezen, en ook alhier sommierlijk konden worden geallegeerd, 't en ware dat zij door de experiëncie zelve genoegzaam waren notoir, en aan ieder kennelijk, hoe dat ter precaucie tegens hetzelve bij den Senaat en Republiek van Venecië van ouds is gesteld een zeer eerlijke en salutaire ordre; daardoor dezelve het geluk heeft, om nu omtrent twaalfhonderd jaren in onveranderlijke fleur en mogendheid te hebben gestaan. Welken zegen, zoo gaarn als Uw Hoog Mogen ook zagen toegebracht aan dit ons lieve vaderland en aan deze loffelijke Republiek, zoo ernstelijk verzoeken wij

dezelve in alle gedienstigheid, dat op dit important punt èn rigoereuselijk èn metten eersten mag worden gelet. Te meer, alzoo ook andersins niet mogelijk zal wezen, van deze landen af te keeren den rechtvaardigen toorn Gods, die daarover, mits de reeds gepleegde vuiligheden, mag zijn ontstoken, en ook buiten twijfel eenmaal zal ontbranden, 't en zij dezelve werde verzoend door een prompte ontmoeting en correctie van dengenen, dien Hij macht gegeven heeft, om 't zelve te remedieeren, en dien Hij ook daarover rekenschap zal eischen; dewelke hen daarin kwijtende naar behooren, alle eer en zegening zullen beërven, en ter contrarie deficieerende, niet alleen van haar eigen consciëncie en alle vromen bezwaard zullen worden met een lasterlijke prejudicie, maar ook namaals van den rechter der geheele wereld met een schrikkelijk oordeel geconfondeerd en bestraft. Om 't welke wel te betrachten, mijne heeren, laat ons ons spiegelen aan andere republieken, die door deugd en incorruptibiliteit van hare regenten langen tijd hebbende gebloeid, daarna door deze vuiligheden zijn te gronde gegaan en geruïneerd, en onder dezelve voornamelijk de Republiek van Rome». Hij besloot met het voorstellen van eenige middelen, tegen 't kwaad aan te wenden, «naar de beschreven wetten, hier in bloeyende observantie», en naar «'t gene bij andere occaziën in deze landen daartegen gearresteerd» was.

Hoe goed de bedoeling van Zeeland en zijn spreker bij dit voorstel wezen mocht, en hoe het zich beijverd had, buiten alle feitelijke en persoonlijke zinspeling te blijven, werd toch — naar ons een der eerlijkste en nauwlettendste Statenleden meldt — «het prostitueeren van de regeeringe (in 't algemeen) als met vuiligheden besmet zijnde, bij velen geoordeeld een brandmerk», dat men haar en den Raad van State gaf; en werd daarom gezegd, beter te wezen, door straf van één persoon, aan deze vuiligheden plichtig, exempel te statueeren, als op deze wijze eerlijke leden te calangeeren, en de gemeente oorzaak te geven, om kwaad van de regeering te denken of te spreken».

Daar verschillende leden er op begonnen aan te dringen, om voor een poos te scheiden, en de Vergadering te verschuiven, deelde Holland, ter verkorting der gemeenschappelijke werkzaamheid, den 13en der maand, als zijne bevinding meê, dat verschillende door de Provinciën aangeroerde punten voor zuiver provinciaal gehouden moesten worden, en tot de bijzondere behandeling der provinciale Staten behoorden. Het rekende daartoe de aanstelling of weglating van een Stadhouder, het vergeven der commandementen en vroedschappen in de vereenigde gewesten, met wat daarvan afhing; de bewaring der sleutelen, 't geven van 't wachtwoord; de rechtsmacht over het krijgsvolk in alles wat niet louter krijgszaken was; de vergeving van colonel- en kapiteinschappen en verdere posten, te hunner verdeeling; het verleggen der garnizoenen binnen de Provinciën; de beëediging eindelijk van 't krijgsvolk aan de Provinciën en Steden, waar het in garnizoen lag. Intusschen viel er in algemeene zaken nog allerlei te doen. Een formulier van den eed werd vastgesteld, van hen af te nemen, die met uitheem-

sche ministers te handelen hadden, dat zij geen geschenken noch vereering zouden aannemen; den zweedschen Commissaris Appelbom een gehoor toegestaan; de bescheiden eischen van 't arme Drenthe afgewezen; de west-indische zaken in verband met de verhouding tot Portugal besproken; met de engelsche Republiek in onderhandeling getreden. Wat den eersten betrof, hij kwam, den 1en Maart, beproeven de goedkeuring van 't verdrag met Denemarken te beletten. Wat Drenthe aanging, het beriep zich — den volgenden dag — op een oproepingsbrief, en verzocht recht van zitting in de vergadering en aanwijzing van plaats; te vergeefs, daar men op nieuw weigerde, het een stem in 't Bondgenootschap te geven, en den brief aan een vergissing ter griffie toeschreef. Over Westindië en Portugal was geruimen tijd in commissie beraadslaagd, en werd den portugeeschen gezant Antonio de Sousa Macedo den 6en Maart toegang verleend. De man was reeds sedert September in den Haag, zonder dat men zich aan hem gelegen liet liggen. Thans begon hij met zich over de «veelvuldige en herhaalde pogingen» te beklagen, door den koning zijn meester in 't werk gesteld, en alleen aan Z. M.'s grootmoedigheid toe te schrijven; hij gaf vervolgens breed op van de nauwe betrekking, die — naar zijn zeggen, — van den aanvang af tusschen 't portugeesche en nederlandsche volk bestaan had, en die hij van koning Alfons I af napluisde, en met den spaanschen Filips, als beider gezamenlijken vijand besloot. Deze — zoo sprak hij — die u, Nederlanders, van Nederlanders scheidde, verbond u met de Portugeezen. Dien band moest men op nieuw toehalen, en daartoe had hij volmacht alle geschillen omtrent Brazilië te vereffenen, en een algemeenen en duurzamen vrede te maken. Als men dat — gelijk hij niet twijfelde — begeerde, bood hij al wat maar eerlijk en redelijk was aan. Daartoe waren de onderhandelingen, door samenspreking, reeds voorbereid, en daartoe wekte hij H.Hoogmogenden met levendigen aandrang op. Hoe schoon zich dat echter voor 't uiterlijk mocht laten aanzien, er was te veel aan vast, dan dat het zoo geleidelijk van de hand zou gaan, als zich uit zijne schijnschoone toespraak opmaken liet. Bij de weldra gevolgde onderhandelingen eischte men Brazilië voor zich terug, en daarenboven schâvergoeding voor de nadeelen der westindische Maatschappij toegebracht. Hij zocht de onmogelijkheid van 't eerste te betoogen, doch bood er de geldswaarde, de som van 8 miljoen voor aan, met 8 ton voor de arme zeeuwsche weezen ter vergoeding van 't verloren grondbezit. De handel met Brazilië zou der Maatschappij voor een bepaald aantal schepen vrij staan, en zij bovendien zout te Setubal mogen laden. De Staten wilden daar evenwel niet van weten, evenmin als hij van toegeven aan hun verlangen naar de teruggaaf van 't Land. Om hun meerderheid voor zich te winnen, ontzag hij zich niet een poging tot omkooping van eenigen hunner te wagen, en liep daardoor zelfs bij 't Hof van Holland in den kijker, dat vervolgens een zijner handlangers bij dit bedrijf voor zes jaar uit den Lande bande. Hij zelf keerde toen met Mei huiswaarts,

terwijl de nederlandsche consul te Lissabon in dezelfde maand terug ontboden werd, en de W. I. Compagnie verlof kreeg, om de Portugeezen, aan beide zijden der linie, vijandelijk te bejegenen. Het aanbod, door de koningin van Zweden, in de eerste helft van Maart reeds gedaan, om als bemiddelares tusschen beide Staten op te treden, was door Hun Hoog Mogen beleefdelijk van de hand gewezen.

Minder nog dan voor Portugal was de nederlandsche Vrijstaat gebleken eenige bemiddeling noodig te hebben tot vereffening zijner rekening met de aan de overzij der Straat gelegen roofstaatjens, die de middellandsche zee onveilig maakten. Een vier- of vijftal oorlogschepen onder den Commandant Gideon de Wilt, de scheepskapiteinen Cornelis Tromp, en Cornelis van Velsen, had er zich sedert eenige maanden reeds vertoond, en omstreeks half February een vreêverdrag met Salee tot stand gebracht, waarbij zich dit verbond, al de gevangen slaven, op schepen veroverd, die binnen de nederlandsche Provinciën thuis hoorden, naar de lijsten daarvan opgemaakt of te maken, tegen 't rantsoen der kooppenningen in vrijheid te doen stellen, geen schepen op vrijbuit te zenden, dan onder voldoenden waarborg, de nederlandsche ingezetenen niet te beschadigen; die ingezetenen, voor zoo ver er zich op uitheemsche buitgemaakte schepen bevonden, niet als koopwaar te beschouwen, maar terstond vrij te geven; niet te dulden, dat roofschepen uit Tunis, Algiers, Tripoli of elders, in de havens van Salee nederlandsche schepen opbrachten; de tollen op inkomende koopmansschappen niet hooger te stellen, dan thans; alle naar Salee komende of daar gevestigde nederlandsche kooplieden met heuschheid te bejegenen, en zich in alles te houden en gedragen als goede vrienden en naburen; geenerlei zeebrieven te verschaffen aan deze of gene barbarijsche of turksche vrijbuiters, om daarmeê nederlandsche schepen te verschalken, mits, omgekeerd, ook de schepen der Staten-generaal er geene van Salee onder welk voorwendsel ook, mochten nemen, maar hun alle gunst en goede vaart verleenen; dat de Saleesche vrijbuiters ook uit de Staten-schepen geen uitheemsche passagiers, van welk volk dan ook, mochten lichten, maar hun evenzeer alle gunst en goede dienst zouden geven; en dit alles onverminderd de vriendschap en 't verbond, met den koning van Marocco reeds door de Staten gemaakt.

Een harder kamp, dan zijne schepen met deze vrijbuiters, had het aan 't water voor een goed deel ontwoekerde, en met dat water als bij voortduring worstelende land, ook dit eigen voorjaar weder met dat water te bestaan. Eerst was, in de tweede helft van January reeds, door 't zwellen van Rijn, Waal, en IJsel, en 't doorbreken der dijken te Bislik, in de Over- en Neder-Betuwe, den Bommel- en Tielerwaard, langs de Linge, enz. Gelderland tot Doesburg, Zutfen, en Deventer, het Sticht tot Amersfoort toe geteisterd, en het onstuimige, met ijsschotsen beladen element met moeite aan den hollandschen Diefdijk gekeerd. De geheele Betuwe stond blank, tusschen Zutfen en Deventer scheen het land een zee, terwijl zijn bewoners, op boomen en hooibergen,

en de nokken der huizen gevlucht, in schuiten naar de wat minder van 't water bespookte steden gevoerd werden. Een week vier vijf later, in de eerste dagen van Maart, was daarop de gansche hollandsche Duinstreek, bij den springvloed van Zondag 5 Maart, en den hevigen noordwesten wind, die 't zeewater tegen de duinen opzwalpte, vreeselijk bestookt. Te Scheveningen werden verscheiden huizen stuk geslagen, te Katwijk begon men zich voor doorspoeling bang te maken, daar en te Zandvoort, Egmond, enz. werden de bommen en schuiten tegen elkander gebonsd en uiteengeslagen; aan de voorzij van den Helder werden een aantal huizen en een goede honderd voeten gronds weggescheurd. De zeedijk tusschen Enkhuizen en Medemblik kon alleen met de bewonderenswaardigste inspanning tegen doorbraak en instorting behoed worden; te Hoorn spoelde 't water over de hooggelegen roode steen, en stond alles buitensdijks diep onder water. De zwakke edammer dijk vermocht het land niet voor 't inzwelgen van 't zoute nat te vrijwaren, en dreef de ingelanden van Purmer en Beemster vol zorg op hun polderdijken, om in den dreigenden nood te waken. Over den lagen Slaperdijk golfde het water heen, en leî alles om Haarlem blank; de brug over de Lie werd door den stroom weggesleurd, en tot voor Aalsmeer gevoerd. In Amsterdam vloeide het water over nieuwen dijk en Warmoesstraat; door de Kapel- en andere stegen voeren schuitjens; kelders en pakhuizen liepen onder. Ook de Sint Antonies zeedijk brak op twee plaatsen door, en zag het zeenat met groot gedruisch naar binnen storten, dat nu ook den Diemerdijk deed zwichten, en de drooggemalen meer met plantagië en lusthoven wel zestien voet diep overstroomde. Ook op de Zuiderzee, langs de friesche en geldersche kusten, spookte 't niet minder dan aan de hollandsche De friesche dijken leden ongehoorde schâ, en te Harderwijk liepen de straten onder. Niet alleen trouwens de vereenigde gewesten, ook de spaansche in 't Zuiden bleven van den watersnood niet vrij; het opgestuwde Scheldewater brak op tal van plaatsen aan weêrszijden door de dijken van Calloo en Oosterweel. En wat 's Lands Noorder en Ooster buren betrof, van Emden tot Hamburg, werd alles door 't zeewater bestookt en geteisterd.

Het noodweêr en de daaruit voortvloeyende ongelegenheid maakte, dat men de twee dagen later bepaalde plechtstatige bijzetting van 's Prinsen lijk in den delfschen grafkelder, nog een dag uitstellen moest, om den weg van den Haag derwaarts van de opgehoopte sneeuw te reinigen, en hem, als de haagsche straten, met zand te bestrooyen. Men maakte ter groote vergadering daarvan gebruik, den nieuwbenoemden franschen gezant, den heer van Bellièvre, zijn eerste gehoor te verleenen. Een waardiger tijdverdrijf dan de edeltuitige redetwist, tusschen de Staten van Holland en die der andere gewesten gevoerd, omtrent het ceremoniëel door hen bij dezen begrafenisstoet in acht te nemen. Holland verklaarde namelijk, dat het met een wapenherout voor zich uit in den rang der gewesten zou opgaan, terwijl de overige Provinciën, geen lust en

maar luttel tijds hebbende, zich nog een dergelijk heroutenpak aan te schaffen, er ernstig op aandrongen, dat ook haar machtigste zuster van dien sierlijken opschik zou afzien of, als bij de begrafenis van 's Prinsen vader, achter den Raad van State aanstappen. Daar al haar aandrang echter vergeefs was, en Holland, het «rechtmatig verzoek van al zijn bondgenooten in een zoo geringe zaak» — als een der leden van dezen zich uitdrukte [1] — afsloeg, besloten ook zij zich door een herout te laten verzellen, met een wapenrok bekleed, een wapenstok in de hand, en met ontblooten hoofde voor hen uittredende. Zoo ging, 's middags omtrent twaalf uur, de weidsche stoet, ter Hofpoort uit, den Vijverberg over, de vier honderd man der lijfwacht van den Prins, met slepende vendels en spiesen vooruit, de musketten, met de trompen omlaag, onder den arm, en sloeg den weg naar Delft in. Onmiddellijk achter het lijk traden 's Prinsen mannelijke bloedverwanten, zijn zwager de Hertog van York, met een wit kruis op den linker schouder, tusschen zijne neven de Prinsen van Portugal, zijn aangehuwde neef, de veldmaarschalk Johan Wolfert van Brederode, Prins Eduard, de zoon van den Winterkoning, mede met een wit kruis getooid, de graven Frits, Hendrik, en Maurits van Nassau, enz. Omstreeks vier uur kwam men te Delft aan, waar 't prinselijke lijk nu, onder den toevloed eener onafzienlijke schaar, naar de nieuwe kerk gevoerd, en aan 's vaders zij gezet werd. Een meer met dien vader dan met den Prins en zijn Staatsbedrijf ingenomen Hollander, die 't had bijgewoond, gaf zijn weinig Prinsgezinde hart, bij de herdenking van 't aanschouwde, in dit hekelrijm lucht:

Bedelf nu, Delf, dien Delfnaars zoon,
Die, opgehitst of uit zich zelven,
's Lands Vrijheids vrijgevochten kroon
Losmoedig poogde t' onderdelven.
Dit 's veilger praal, dan of hij kwam
Zeegpralen over Amsterdam [2].

Met nadruk hadden inmiddels de hollandsche Heeren ter groote vergadering op hun geliefkoosd denkbeeld der erkentenis van de engelsche Republiek en een nadere betrekking tot haar aangedrongen, doch daarbij van enkele «bondgenooten» de uiting hunner bezorgdheid moeten vernemen, zich op deze wijs aan de «moorddadige handelingen» der engelsche bewindvoerders omtrent haar koning deelachtig te toonen [3]. Hun «zwaarhoofdige» weêrspraak mocht echter op den duur, en nadat zij door Spanje erkend was, niet baten, en een plechtig gezantschap, in February uit Londen afge-

---

[1] "Daaruit afmetende" — gelijk hij er bijvoegt — "wat in grooter dingen te verwachten zou wezen". Aertsbergen (*Gedenkschriften*, t. pl. bl. 381).

[2] Vliegend blaadjen *op het aanschouwen van de prachtige lijkschaar van S. H.*

[3] *Gedenkschriften*, t. pl. bl. 353.

vaardigd — de met Cromwell ten zeerste bevriende opperrechter Olivier St. John en de in 't vorige jaar van hier vertrokken Walter Strickland, met Thurloë als secretaris, een veertigtal heeren en een paar honderd bedienden en hun gevolg, waaronder een zoon ook van den vermoorden Doreslaar — kwam in 't laatst van Maart naar Hellevoetsluis, en van daar te scheep naar Rotterdam, halverwegen beide plaatsen door 't Admiraliteitsjacht te gemoet gevaren, en daarin overgestapt. Den 29en door den ceremoniemeester der Staten naar den Haag begeleid, traden Sint John en Strickland, drie dagen later, de vergaderzaal binnen, om zich van de hun opgedragen last te kwijten en er van Parlementswege hun voorstel te doen. Zich beroepende op «de vaste Unie, gestadig onderhouden vriendschap en ware affectie» tusschen Engeland en de Vereenigde Provinciën bestaande, waarbij zich thans nog de band der ware hervormde kerkleer en der rechtmatige volksvrijheid voegde, wezen zij verder op de als van God beschikte noodzakelijkheid, om de weêrszijdsche belangen gemeenschappelijk te behartigen, en op de daarmeê samenhangende oprechte liefde en goede wil door de engelsche republiek voor de nederlandsche gekoesterd, haar gewillig makende, om een innig verbond en nader vereeniging met de laatste aan te gaan. Geen beter gelegenheid bood zich daar, huns inziens, toe aan, dan deze groote en buitengewone samenkomst ter beraadslaging over de gewichtigste zaken van Staat, door merkbare medewerking der goddelijke voorzienigheid; terwijl ook het engelsche Gemeenebest, door de oneindige goedheid Gods in zulk een vreedzamen en bevestigden toestand onder de tegenwoordige regeering, en van alle buitenlandsche vijanden bevrijd was. Niettegenstaande alle ontmoediging bij hare pogingen tot dusver ondervonden, en de billijke oorzaken, die men haar dezerzijds gegeven had, alle gedachten aan een verdere onderhandeling te laten varen, kwam die regeering nu, door zaken van het hoogste aanbelang voor beide landen bewogen, niet uit nooddwang gedreven, en dorst daarom thans ook verwachten, dat de HH. Staten, met bekwamen spoed, eenige commissarissen uit hun midden benoemden, om te onderhandelen over de bedoelde zaken, en zooveel andere meer als het Parlement der Republiek van Engeland hun had gelast en nog gelasten zou.

Hoe aanneemlijk dit voorstel in zijn vertoon van welwillende gezindheid op 't eerste aanschouwen luiden mocht, het was te onbepaald tevens in zijn eigenlijke voorslagen, om er zich voetstoots bij neêr te leggen, zonder zijn bedoeling wat nader te ondertasten. Nadat de in 't Engelsch gehouden toespraak, door den voorzittenden Heer van Wimmenum, overeenkomstig een te voren genomen besluit der Staten, in «goed Hollandsch» beantwoord was [1], werd vervolgens een zevental commissarissen benoemd,

[1] Bezigden de gezanten daarentegen het Latijn (gelijk die van Portugal bijv.) of Fransch, dan werden zij zelf ook in die talen toegesproken. (Zie de Resolutiën van Holland van 30 Maart).

om met beide gezanten in overleg te treden, en hun nader verlangen te verstaan. Zij van hunne zij wenschten echter verdere voorslagen van de Provinciën te zien uitgaan, die zich als van zelf geroepen dienden te voelen, geheel met Engeland een te zijn, en geen andere behoeften noch begeerten dan dit te hebben. Op de welgemeende verklaring der Staten, dat zij der engelsche republiek hun goede vriendschap aanboden, en gezind waren, de aloude vriendelijke verstandhouding tusschen beide landen te hernieuwen en onverbrekelijk te onderhouden, en ook een nieuw verdrag voor gemeenschappelijke belangen te sluiten, gaven zij niet onduidelijk te kennen, dat men daarmeê niet volstaan kon, maar beide volken in een veel nauwer en inniger verbond en Unie mochten treden, zoodat er tot beider welzijn, een veel wezenlijker en invloedrijker wederkeerig belang bestond. Zij doelden daarmeê op hetgeen Strickland zelf eigenlijk reeds na zijn eerste overkomst, in September 1649, aan den Secretaris van den engelschen Staatsraad geschreven had, dat men beide onroomsche Republikeinen tot één moest samensmelten; een werkelijk ondoenbare zaak [1]. Zij zelf gaven dat trouwens thans niet met ronde woorden aan; zij weigerden integendeel, anderhalve maand lang, elke nadere verklaring, en deden tevens niet onduidelijk verstaan, dat het Parlement hun een bepaalden termijn gesteld had, binnen welken men zich zou moeten verdragen. Hun verblijf in den Haag, welke moeite zich de Generaliteit en Holland gaven, hen naar den eisch te bejegenen, en in hun volle waarde te huldigen, werd niet veraangenaamd door de onmiskenbaar vijandige houding, door hun uitgeweken landgenooten en de aanverwanten van hun verbannen Koningshuis, tegen hen aan den dag gelegd. De hertog van York en zijn neef, Prins Eduard van de Palts, gaven daarin zelf het onstichtelijke voorbeeld, scholden de Heeren van hun gevolg, waar zij ze zagen voor koningsmoorders en schelmen, en zagen zich daarin door hun uitgeweken geestverwanten maar al te gretig gevolgd. Het haagsche straatpubliek en de hofbedienden der Princes-royaal lieten zich evenmin onbetuigd, en de Princes zelve ontzag zich niet, in gezelschap van haar broeder en van een deftigen stoet begeleid, herhaaldelijk langs het hun ter verblijfplaats verstrekte huis in de Korte Pooten te komen trekken, om haar eigen zeker niet geheel onverklaarbaren wrok lucht te geven, en hen openlijk te tergen. Prins Eduards moeder, hare moei, gaf op het aanzoek van den Raadspensionaris, dat zij haar hofgezin alle onheusche bejegening der gezanten beletten zou, ten antwoord, dat zij daarop gaarne zooveel doenlijk order zou stellen, doch hen, die thans het bewind in Engeland voerden; met geen anderen naam dan dien van rebellen kon vereeren. Zoo hielp het maar al te weinig, dat de Staten en 't Hof van Holland, door besluiten en afkondigingen, en bevelen zelfs van ge-

[1] Zie *Guizots Histoire de la République d'Angleterre et de Cromwell* (ed. de Bruxelles) I, p 206.

vangenneming tegen Prins Eduard en kolonel Apsley — die gedreigd had Sint John zelf te zullen worgen — en door het timmeren van een wachtloots voor tal van gewapenden, in de nabijheid hunner woning, van hun kant alles deden, wat mogelijk was, om hen en de lieden van hun gevolg tegen soortgelijke ergernissen te vrijwaren.

Hadden zij 't hierover, en wegens hun ongenoegzame toeschietelijkheid, met de vertegenwoordigers van 't Parlementsbewind in den Haag te kwaad, met de aanhangers van 't vroegere hadden zij elders te doen. De koningsgezinde goeverneur van Jersey, George Carteret, had zich daar op 't slot Elizabeth versterkt en een tal van strijdbare manschappen vereenigd, die van daaruit ter zee schuimden en kaapten, om de rebellen-regeering afbreuk te doen; en naar hetzelfde doel streefde, aan 't zuidwesteind van Engeland, op de Scilly- of Sorlings-eilandjens, John Greenville in 't versterkte St. Mary, en werd daar voor eenigen tijd door den thans als koninklijk vlootvoogd werkzamen Prins Robert van de Palts bijgestaan. De laatste, door den kloeken Sir Richard Blake, die op vijftigjarigen leeftijd van den veld- tot den zeedienst was overgegaan, bestookt, was sedert naar de spaansche wateren gevlucht, en werd nu daar door zijn krachtigen tegenstander achtervolgd. Een en ander tot geen geringe schâ ook der nederlandsche koopvaarders, die hetzij door 't kanaal, hetzij in en om de Straat stevenden. Zoo kwam de zaak in de Groote Vergadering ter sprake, en besloot men zoowel aan den thans door de Schotten tot koning gekroonden Karel I als naar St. Mary te zenden, om de aangebrachte en nog dreigende schâ te doen vergoeden en voorkomen te zien. Het kwam evenwel tegelijker tijd aan 't licht, hoe twee rotterdamsche kooplui en overheidsleden, de HH. Hardinxvelt en Driel aandeel hadden in de kapermaatschappij op de Sorlings [1]. In hun zitting van 20 April besloten de Staten van Holland tevens hun Luitenant-Admiraal Tromp bevel te geven, derwaarts te stevenen, om er alle toegangen te bezetten, en de roofschepen, die hem in handen vielen, op te brengen; een opzet, den Engelschen en hun Parlement genoeg aanstoot gevende, om er zich over te beklagen, als koesterde men het voornemen de Sorlings zelven te vermeesteren. Tromp was daarentegen, door zijn afsluiting der zeegaten, Blake, bij de verovering van Sint Mary in de volgende maand, van veel dienst, en keerde, er niets meer te verrichten hebbende, langs Vaalmuiden, waar hij zich ververschte, huiswaarts.

Niet minder dan door deze engelsche koningskapers, leden de nederlandsche koopvaarders ook door de van fransche kaperbrieven voorziene vrijbuiters in de middellandsche zee last. Onder voorwendsel, dat zij verboden waren naar den spaanschen vijand vervoerden, werden de nederlandsche koopvaardijschepen onderzocht, genomen, en opge-

---

[1] Zie *Gedenkschriften*, t pl. bl. 382. Het Hof gaf toen wel ordre tot hun "apprehensie, edoch heeft de Magistraet de zake opgehouden".

bracht, en hun bemanning, waagde zij 't zich te verzetten, zonder deernis de voeten gespoeld. In 't begin van April leî Boreel, bij zijn gehoor aan 't Hof, een lijst van meer dan twee dozijn schepen over, die met hun lading waren buit gemaakt, en van welke de minste teruggegeven werden, welke pogingen daartoe van regeeringswege ook werden in 't werk gesteld, en hoeveel bevelen tot teruggave uitgevaardigd. Haar gezag schoot blijkbaar te kort. Geen wonder daarom ook, dat men in Holland zelf op middelen daartegen bedacht, en zoo onder de kooplui als bij de Staten daartoe werkzaam was. Den 12en Mei sloegen, in overleg met andere, beide amsterdamsche handelsheeren, Arie Albertsz. Snoeck en Jacob Dircks, aan de Generaliteit voor, op den 1sten Juny 20 goede oorlogschepen zeilreê te maken en in dienst te stellen, ieder van omstreeks 30 stukken, en met het noodige bootsvolk voorzien, en dat ook de volgende vijf maanden — zoo noodig — door te zetten, mits de Staat er hun, op nader te bepalen tijd, de voldoening der uitgeschoten gelden voor toezeî. Het lange aanhouden van dergelijke voorslagen, vóór er zich de verschillende Staten over geuit hadden, deed den ganschen zomer verloren gaan, en in 't najaar, bij de moeielijkheid om vóór den winter gereed te zijn, de voorstellers van hun aangegeven voornemen afzien. In de groote Vergadering zelve kwam de zaak den 26sten Mei ter tafel; men besloot daar toen, een vloot van 36 oorlogschepen uit te rusten, en een dozijn daarvan, met drie fregatten, onder Tromp en den Schout-bij-nacht Joris Cats, voor 't schoonvegen der middellandsche zee te bezigen. De scheepsvoogden kregen in last, zich voor 10 maanden van levensbehoeften te voorzien, en zoo spoedig mogelijk voor Cadix bijeen te komen; terwijl Tromp bevolen werd, zich met zijn smaldeel naar Toulon te begeven, om daar teruggave der genomen koopvaarders te vragen, voorts de fransche en savooische schepen van meer dan 40 man, en ten oorlog toegerust, te nemen, om op hen de geleden schâ te verhalen, ook alle op de barbarijsche kust, zonder lastbrief van den Grooten Heer, gewapende vaartuigen aan te tasten, behalve natuurlijk die van het thans met den Staat bevriende Salee. Daar ook dit besluit echter voor zijn volvoering te veel tijd vereischte, en de openbare zaak inmiddels elders tot maatregelen van voorzorg en wapening ter zee zou dringen, gaf het met betrekking tot dit oorspronkelijke plan geen baat.

De engelsche gezanten hadden ondertusschen den 21sten Mei eenige voorstellen ingediend, die zij alle uit het zoogenaamde *Intercoers* van Filips den Schoone in 1495 getrokken noemden, en waarover zij binnen weinige dagen de verklaring der Staten verzochten, van voorstellen hunnerzijds tot bevordering van den voortgang der onderhandeling begeleid. Zij hadden echter in die eerste eenige bepalingen ingelascht, waarbij de Staten zich verplichtten niet slechts den vijanden en rebellen der engelsche Republiek geen toevlucht te verleenen, maar ook zich zelf tegen die rebellen en vijanden te verklaren, en zelfs de princes royaal te verbieden haar naasten bloedverwanten de

hulp te verschaffen, waartoe haar natuurlijke aandrift haar noopen moest. Toch heette dit alles nog slechts voorloopig, om tot het eigenlijke doel, de volkomen vereenzelviging der belangen van beide Gemeenebesten, te geraken; een uitkomst, door het 23 Juny genomen besluit der groote vergadering belet, dat, welk verdrag men met de engelsche Republiek mocht maken, men geen deel zou nemen aan haar verwikkeling met Schotland. Zoo moest van zelf alle uitzicht op het verlangde verbond te loor gaan, en verklaarde daarom Sint John, langer wachten moê, dat de hem door 't Parlement toegestane tijd ten einde was, de schepen voor zijn terugreis zeilreê lagen, en hij den 30en zijn afscheid zoude nemen, gelijk dan ook — in spijt der aangewende pogingen, hem nog eenige dagen langer te houden — zonder verdere onderhandeling geschiedde [1]. Bij zijn korte afscheidsrede ter groote vergadering hield hij zich binnen de grenzen van een heusche gematigdheid; doch bij zijn laatste onderhoud met de hollandsche afgevaardigden, ontveinsde hij hun zijn wrevel over den loop der zaken niet, en voerde hun onbewimpeld toe, dat zij op den afloop der dingen in Schotland het oog gericht hielden, en daarom de aangeboden vriendschap vooralsnog versmaadden; doch dat hij hun verzekerde, er verscheiden Parlementsleden geweest waren, die de rekening van den schotschen Koning hadden vereffend willen zien vóór hij de reis herwaarts ondernam, en dan eerst een hollandsch gezantschap in Engeland afwachten. Hij erkende thans zijn fout, naar hij zeî, en dat wie zoo spraken, gelijk hadden; dat men nu echter weldra de schotsche zaken geregeld zou vinden, en men dan in Engeland door gezanten zou komen vragen, wat thans van engelsche zij door hem met de meeste hartelijkheid was aangeboden. Men zou te laat berouw gevoelen, dat aanbod te hebben versmaad. Een paar dagen later stak hij in zee, na, op uitdrukkelijken last van 't Parlement, de van Staatswege aangeboden geschenken te hebben afgeslagen [2]. De gevolgen van zijn weldra te Londen uitgebracht verslag zouden zich spoedig genoeg openbaren.

In de vergadering der hollandsche Staten was intusschen, den 15en Juny, door den grijzen raadspensionaris, de aandacht der leden gevestigd op de nog onder hem berustende bescheiden van den overleden Prins [3]. Ter tafel gebracht, gaven zij tot een commissoriaal onderzoek naar hun eigentlijken opsteller aanleiding, en werden daartoe, den volgenden dag, 's Prinsen secretaris Hildersich en de beide klerken, Van der Hults en Cunæus, in 't verhoor genomen. Gelijk al aanstonds algemeen vermoed was, bleken zij van den griffier Musch herkomstig, naar wiens schriftelijk ontwerp en mon-

[1] Inmiddels was den 27en nog de van 's konings zijde gezonden Macdowell in een wijdloopig betoog het zijne ter vergadering komen bestrijden.

[2] Guizot, *Histoire de la Rép. d'Angleterre*, t. pl. p. 211.

[3] Zie boven bladz. 147.

delinge aanvulling laatstgemelde ze gepend had [1]. De griffier — «de hofmusch», die, naar Vondels schilderachtige voorstelling, «den baas van de hand vliegende, met de macht van 't land speelde, de vrijheid op den hoed, en de grootste steden op het hoofd sch—», was echter dien «baas» na een week of zes, vrijwillig — naar men niet zonder grond meende — reeds in 't graf gevolgd, en dus voor 't gebeurde niet meer te achterhalen, al wenschten sommigen zijn rijke geldelijke nalatenschap, door zijn schraapzucht, ten koste van 't land, naar men zeî, aanmerkelijk vergroot, ter schâvergoeding aan te spreken [2]. De Staten besloten daarom maar, den 6en July, de verschillende, in de zaak gemengde hollandsche steden schriftelijk verklaring te vragen van 't geen omtrent hun door den Prins beschuldigde regeeringsleden, in die bescheiden voorkwam. Ieder van haar — Dordrecht, Haarlem, Amsterdam, Delft, Hoorn, en Medemblik — leverde daarop nog vóór 't einde der maand, achtervolgens hare rechtvaardiging in, waarin zij, van 't gebeurde een kort verslag gevende, verklaarden, dat geen van de aansprakelijk gestelden buiten zijn boekjen gegaan was of den door haar hem gegeven last overschreden had, en zij hem daarom ook met de zijnen in eere gehouden, en zoodra zich de gelegenheid na 's Prinsen dood maar aanbood, weder in zijn openbare ambt hersteld hadden [3]. «Leî» ondertusschen — als Vondel zong — «de hofmusch, en rotte», zijn zelfzuchtige geestverwant, de Heer van Sommelsdijk en Spijk, Cornelis van Aersen, wien de zelfde Vondel het restjen van het «sop» toewenschte, dat den griffier den dood had gedaan, was nog springlevend, en had zich voorloopig slechts wat meer op den achtergrond gehouden, om den besten kans, zich weêr te doen gelden, waar te nemen [4]. In 't begin van Mei, van zijn huis te Spijk weder naar den Haag gekomen, vond hij zich minder aangenaam gestreeld met de ervaring, nog altoos als hoofdschuldige verdacht te zijn, en door de voor den dag gehaalde papieren, op nieuw over de tong te rijden. Om erger te voorkomen haastte hij zich dus, zich voor de commissie van onderzoek ter verantwoording te stellen, en het daar te berde gebrachte schriftelijk

[1] "Seyt, zekere geschriften gecopieert te hebben, in des Griffiers eetzale des morgens heel vroeg", en "voor 't meeste gedeelte na een voorschrift geschreven te hebben, ende dat de Griffier, bezich zijnde met hem aan te kleeden, dezelve gedicteert heeft". (Naar zijn bekentenis bij 't *Ondersoeck gedaan door de HH. Gecommitteerden, enz*).

[2] "Dat men (zijn) kinderen laet behouden soo grooten schat van gelt en goet, is buyten reden; want het en is haer goet niet, maer het behoort de gemeente toe, die haer vader het afgeknevelt heeft. Men kan licht weten, wat hy geërft heeft, en hoeveel hy eerlijker wijse met sijn griffierschap heeft kunnen verdienen: laet haer dat, maer van 's Lands of der armen gelt, gansch niet". (*Geschreven antwoort op eenige vragen*, enz. Leiden, 1651, bl. 16).

[3] Zie de *Acten van Justificatie*, enz. overgegeven ter Vergaderinge van de Ed. Gr. Mog. HH. Staten van Hollant, enz. (Dordrecht, 1651).

[4] "Je n'ay reculé que pour mieulx saulter", als hij — den 16en April — aan den frieschen Stadhouder schreef. (*Archives*, V. p. 35).

nader toe te lichten, waarbij het voornamelijk drie punten van beschuldiging gold: zijn schending van den eed aan de Staten, zijn verspieding van Amsterdam een paar dagen vóór den toeleg, en zijn vermeende vaderschap van het verdichte verdrag tusschen Amsterdam en 't Parlement. Voor 't eerste beriep hij zich op 't gezag des Prinsen als kapitein-generaal, en zijn aan dezen gebonden wil; voor 't tweede, op de onmogelijkheid, bij zijn doortocht van nog geen halfuur de stad te hebben kunnen verspieden; voor 't derde, alleen bij geruchte, uit een brief aan een engelsch officier, hem door den Prins getoond, van zulk een verdrag vernomen te hebben [1]. Zijn geluk was 't dat, uit zijn eigen mededeelingen, het belangrijk deel nog nader in 't licht trad, door den frieschen stadhouder in 't beramen van den ganschen toeleg genomen, 't geen tegenover zijn hollandsche vijanden, de friesche heeren nog zooveel te goedgunstiger voor hem stemde, en, in spijt aller tegenwerking, de zaak eindelijk nog ten goede voor hem keeren deed. Wie hem kwaad wilden, lieten anders zelfs niet na, den jongen Prins des te meer te verontschuldigen, als zij hem, Musch, en den ten onrecht verdachten Capelle, als 's Prinsen raadsluî te meer aansprakelijk stelden. «De Prince was, 't is waar», zeiden zij, «een moedig en jong Heer, die na Hoogheid stond, maar hij was meêwarig, beleefd, en goedaardig, die nooit uit hem zelven zoo een grouwelijk stuk werk zoude gedacht, laat staan, uitgevoerd of begonnen hebben; maar deze stokebranden, die altoos in troebel water zochten te visschen, en altoos na hooger autoriteit stonden, hebben den jongen Heer daartoe opgestookt en verwekt». Wat zijn ontkenning aller medewetenschap aan dat verdrag betreft, wierp men zelfs op, dat er «klare indiciën» genoeg waren, «om hem tot scherper examen te brengen; men heeft» — zeî men — «eertijds wel eerlijker en vromer patriot, door beleid van zijn vader, den kop afgeslagen; men mag hem ook op zoo klare bewijzen wel aan de palei brengen, om hem de waarheid de keele uit te persen; het is niet mogelijk, als men recht zal doen, dat men hem kan vrijspreken». Men lichtte tevens zijn gansche grootvaderlijke herkomst den doopceêl: «wat Hollander is hij?» zoo vraagde men, en antwoordde: «de tweede onder zijn geslacht, alzoo zijn grootvader een vreemdeling was, die met woekeren en knevelen zooveel geld bijeen geschraapt had, dat hij zijn zoon zooveel naliet, om de heerlijkheid van Sommelsdijk te koopen, en zoo is hij een Hollander geworden. (En) door den dood van Barnevelt, daar (die vader) de principale oorzaak van was, en omdat toen de magistraten werden veranderd, die hem, door kennelijk begeeren van Prins Maurits naturalizeerden of, om goed Duitsch te spreken, Hollander maakten, zoo werd hij in de Ridderschap gesteld. Hiermede zijn deze vreemdelingen zoo grootsch geworden, en daarom hebben zij altoos met de Stadhouders, tegen de

[1] *Examen en Ondersoeck*, enz. *mitsgaders de schriftelijcke deductie ende verantwoordinge van den Heer van Sommelsdijck*. (Utrecht, 1651).

soevereiniteit van Holland aangespannen; dit heeft de vader gedaan, en dit heeft de zoon gedaan; maar het is — God zij geloofd, die ons op een wonderlijke wijze verlost heeft! — den zone zoo niet gelukt, als 't den vader gelukte» [1]. In dezen stand van zaken, zat die zoon thans erg in 't nauw, gelijk hij 't voor zijn stadhouderlijken geestverwant van Friesland niet verheelde [2], en door zijn «ootmoedig» smeekschrift aan de hollandsche Staten vrij openlijk deed blijken [3]. Door hun onderzoekscommissie werd aan de Staten inmiddels voorgesteld, en in de volgende maand door hen besloten, dat men een schriftelijke wederlegging van 's Prinsen bescheiden in 't licht geven zou [4], de bezending aan de steden als strijdig met de orde zou afkeuren, en «bij duidelijke resolucie den aanslag op Amsterdam en het aantasten der Zes Heeren verklaren voor een attentaat op de vrijheid, hoogheid, en soevereiniteit der provinciën, regelrecht strijdende met al haar wetten, rechten, en privilegiën». Ter groote vergadering sloeg Friesland intusschen, den 24en July voor, eene algemeene *amnestie* uit te vaardigen voor alles wat, in 't verleden jaar, door eenige gewesten of personen tegen andere ondernomen of besloten mocht wezen. Een ontwerp daartoe kwam ter tafel, waar echter Holland, met het oog vooral op Sommelsdijk, in 't eerst nog niet van weten wilde. Op aandrang echter van Friesland en Groningen, en de hollandsche Ridderschap, die voor haar medelid in de bres sprong, verleende het in de volgende maand zijn toestemming, mits de Heer van Sommelsdijk zich voortaan van alle deelneming aan de beraadslagingen en vergaderingen der Staten onthield. Een eisch, door dezen, als krenkend voor zijn eer beschouwd, en daarom ten zeerste te verwerpen [5]. Daar men er al de moeielijkheid van inzag, een aan den Prins ondergeschikt krijgs-

---

[1] Zie het reeds aangehaalde *Geschreven antwoort*, enz. bl. 13—15.

[2] Zie zijne brieven uit dezen tijd, *Archives*, t. pl. p. 41, ss.

[3] "Aen de Ed. Gr. mog. HH. enz. vertoont met behoorlijcke eerbiedinge d'Heere van Sommelsdijck, ongeluckigh te zijn, dat, hoewel hy sijn best gedaen heeft, om door een oprecht en respectueus bericht UEd. G. M. te voldoen aangaende zijn employ in 't werck van Amsterdam, hy evenwel verneemt, dat UEd. Gr. M. noch daarvan misnoecht blijven; soo bidt hy dan wederomme door dezen heel ootmoedelijck UEd. Gr. M. acht te willen nemen op den schuldighen plicht ende den dwangh van sijn militaire bedieningen, en versoeckt oock dienvolgende op het onderdanigst, hem gelieven te begrijpen in de aenstaende amnestie, met die verzeeckeringe, dat hy daerdoor aen UEd. Gr. M. te meer zijn en blijven zal, den alderootmoedichsten ende gehoorsaemsten dienaer ende onderdaen,

C. van Aerssen van Sommelsdijck.

[4] Gelijk dat geschiedde in het *Waerachtig ende noodigh Bericht*, enz. *mitsgaders wederlegginge van seecker geschrift geïntituleert.* Redenen en Motieven, die S. H., den Prince, bewogen hebben, enz. ('s Gravenhage, 1651).

[5] "Toute exclusion" (gelijk hij aan Graaf W. Fr. schreef) "soit qu'elle soit pour peu ou longtemps de l'assemblée, tenant lieu de peine, intéresse mon honneur, et c'est pourquoi il s'en fault défendre du commencement". (Zie zijn brief van 11 Aug. *Archives*, t. pl. p. 47).

overste op een of andere wijs voor een bedrijf te straffen, dat men in een stadhouderlijk medepleger, als Graaf Willem Frederik, straffeloos door de vingers diende te zien, werd ook Sommelsdijk ten slotte onder de niemand uitsluitende *amnestie* begrepen, en het ontwerp van deze, in de zitting der groote vergadering van saterdag 19 Augustus, door alle gewesten eenparig en elk hunner in 't bijzonder, goedgekeurd. «Alzoo in den beginne van den jare 1650» — zoo luidde het — eenige onlusten in de regeering zijn ontstaan, dewelke naderhand verder en verder gegaan zijn, op fondament van zekere resoluciën, op den 5en en 6en July des vorigen jaars, bij gewone vergadering van de Heeren der Generaliteit genomen; en naderhand Godalmachtig geliefd heeft, de voorschreven onlusten wederom naar Zijne vaderlijke goedertierenheid, geheellijk weg te nemen, mitsgaders tusschen de gemeene bondgenooten zoodanige harmonie, eendracht, liefde, confidencie, en affectie te doen blijken, dat alle de groot-wichtige deliberaciën, die ter occazie van 't overlijden van Zijn Hoogheid, den Prince van Oranje hooglr. memorie, gehouden zijn in de generale vergadering van de respectieve Staten der geunieerde provinciën, gelukkelijk ten einde zijn gebracht; zoo hebben de respectieve Staten van de Provinciën van Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijsel, Groningen en Ommelanden, om de gedachte aan de voorz. onlusten te eradiceeren uit de memorie van de tegenwoordige en toekomende eeuwen, en den band van de voorz. eendracht, liefde, confidencie en affectie, onder de respectieve provinciën te vaster en indivisibel te maken, en daarmede te sluiten dezelve illustre en groote vergadering van de gezamenlijke bondgenooten, verklaard, gelijk dezelve verklaren mits dezen, nu noch nooit te zullen, noch te willen gedenken aan alle 't geen in den voorleden jare, 1650, is voorgevallen, noch ook eenige ressentiment over 't gene voorzeid is tegens eenige provinciën, personen, en huizen, in 't gemeen en bijzonder te betoonen, hoedanig 't zelve ook zoude mogen wezen, maar ter contrarie alles te vergeten, alsof alle 't zelve nooit en ware gepasseerd; zijnde tot dien einde mede de voorz. resoluciën van den 5en en 6en Juny als niet genomen, mitsgaders nul, krachteloos, en van onwaarde, gelijk mede hetgeen, uit kracht en ingevolge van dien, in eeniger manieren is gedaan en daarop gevolgd; zullende mede tot betrachtinge van alle 't gene voorzeid is, vernietigd en uit de publieke notulen, zoo van de generaliteit als van de respectieve provinciën gelicht, geroyeerd, en uitgenomen worden alle resoluciën, acten, actitaten, ter zake als voren genomen en in dezelve geïnsereerd. En zal dezelve acte van amnestie ten spoedigste gedrukt en afgezonden worden, om alom gepubliceerd en geaffigeerd te worden, daar men gewoon is publicacie te doen» [1].

[1] Holland stelde daarop nog een afzonderlijke "provinciale amnestie" voor zich vast, waarbij haar Ridderschap, Edelen, en Steden verklaarden, dat zij "in erkentenisse van de genadige werkinge van

Met deze handeling was de taak der groote vergadering afgedaan. Als slotsom aller in de vorige maanden gehouden beraadslagingen omtrent de drie hoofdpunten van 't Statenverbond, waren nu de volgende bepalingen, als «nadere Unie» door haar tot stand gekomen:

1. Dat de Unie, binnen de stad Utrecht *anno* 1579 opgericht, voor zeker en vast gehouden zal worden.

---

2. Dat de respectieve provinciën, elk in den haren, zullen mainteneeren de ware kristelijke, gereformeerde religië, gelijk als dezelve alom in de publieke kerken dezer landen tegenwoordig wordt gepredikt en geleerd, mitsgaders in den jare 1619 bij de Synode-nationaal, gehouden tot Dordrecht, is bevestigd.

3. En dat dezelve Religië, zoo bij elke provincie in den haren, als van wege de Generaliteit in de kwartieren van derzelver gebied sorteerende, met de macht van 't Land zal gehandhaafd worden; zonder te gedoogen dat ooit bij iemand daarin eenige verandering worde gedaan.

4. Dat ook de secten en gezindheden, die gesecludeerd zijn van de publieke protectie, en alleen worden geconniveerd, gehouden zullen worden in alle goede ordre en stilte, met bepalinge tegens alle excessen; en dat ook dezelvige op geene andere plaatsen meer, als daar die tegenwoordig zijn, voortaan zullen worden gepermitteerd.

5. Zulks dat de plakaten, tegens de Pausgezinden voor dezen geëmaneerd, allen blijven in haar vigeur, en ook striktelijk na hare vorm en inhouden worden geëxecuteerd.

6. Dat mede op 't licencieus inkomen van de geestelijkheid al zulken temperament

---

onzen goeden God, en mede om (Hunne) goedertierenheid clementie en zachtmoedigheid, aan alle de wereld te doen blijken, tot gerustigheid van (Hunne) onderdanen, ingezetenen, ministers, en andere, aan (Hen) verplichte ofte van (Hen) dependeerende personen, hebben goedgevonden te decerneeren, arresteeren, en vast te stellen bij dezen eene generale amnestie, absolutie en te niet doeninge van alle saken in den jare 1650 tegen (Hen) ofte in prejudicie en nadeel van Hunne "Hoogheid" — men ziet, dat de Heeren zich ten volle van Hun hooge beteekenis bewust waren — "directelijk of indirectelijk, in eeniger manieren ter hand genomen en in 't werk gesteld. Verklaren tot dien einde nooit te zullen of willen gedenken aan alle 't gene in ofte omtrent die saken *bij iemand ter wereld*, van wat staat ofte condicie die zouden mogen wezen, is ondernomen, gedaan, gehandeld of daartoe gecontribueerd, om dienshalve eenige openbare straffe ofte heimelijk ressentiment directelijk of indirectelijk te doen of laten geschieden, maar integendeel van dien alles goed en wezenlijk te zullen overzien, vergeven, en vergeten, even in soodanige manieren, alsof van al hetzelve niet ter wereld gepasseerd of voorgevallen en ware. Lastende mede allen ende een iegelijk, met eenige verwijt, nasprake, veel min met datelijkheid, hiertegen niet te doen, op poene van gestraft te worden, als perturbateurs van de gemeene ruste; want Wij hetzelve ten goede van den Staat alzoo dienstig hebben geoordeeld te wezen".

en ordre zal worden beraamd, als zonder krenkinge van 't tractaat van vrede 't best kan geschieden.

7. Dat de ambassadeurs en publieke ministers van uitheemsche princen en potentaten daartoe zullen worden gehouden, dat zij niet en gedoogen, dat binnen hare huizen eenige ceremoniën ofte andere diensten zullen worden gedaan in de nederlandsche sprake; maar bezorgen dat die gedaan worden in de tale van hare respectieve Heeren ende Meesters, en dat ook tot diezelve diensten aldaar geene andere zullen worden geadmitteerd, dan die behooren tot de familie en *suite* van gemelte ambassadeurs.

8. Insgelijken, dat de resoluciën ende decreeten ter Generaliteit genomen op de uitvoeringe van de politieke reformaciën in de Meyerije van 's Hertogenbosch en andere kwartieren van gelijke nature, eenmaal *effective* in hare punten en artikelen zullen worden geëxecuteerd, en dien volgende geene baljuwen, schouten, secretarissen, vorsters en andere diergelijke officieren aldaar voortaan zullen mogen wezen, als die zijn van de gereformeerde religië. Met dien verstande nochtans, dat de particuliere Heeren, recht hebbende aldaar officieren te stellen, gewaarschuwd en aangemaand zullen worden, de vereischte veranderinge ten aanzien van de officieren Roomsgezind zijnde, binnen zekeren en geprefigeerden tijd te doen, of, bij gebrek van dien, dat 't zelve ter expiratie van denzelven tijd bij Haar Hoog Mogenden zal worden gedaan.

---

9. Dat de generale directie en dispozicie in zaken van oorloge en over het volk van oorloge, bij provizie en tot nader order van de samentlijke bondgenooten, wordt gedefereerd aan de gewone vergaderinge van de HH. Gecommitteerden ter Generaliteit, met voorgaande advies van den raad van Staten.

10. En dat overzulks de dispozicie over 't verleenen van de patenten aan de milicie zal staan aan de gemelde vergadering ter Generaliteit, met advies van den Raad als voren, die, daar over gevraagd zijnde, gehouden zal zijn promptelijk t' advizeeren, om bij H.HoogMogen daarop nader en finalijk te disponeeren, en dien volgende de patenten geëxpedieerd te worden onder parafure van presideerende ter Generaliteit, en teekening van de twee Gedeputeerden uit de twee volgende provinciën present zijnde, geteekend bij den Griffier en opdrukking van 't zegel van H.H.M., om alsdan gezonden te worden aan den Raad van State, om aldaar dadelijken geparafeerd te worden bij den presideerende en geteekend bij den Secretaris, ook gezegeld met het zegel van gemelten raad, en bij denzelven ten spoedigste en zonder eenig uitstel afgezonden te worden.

11. Welverstaande, dat ook de welgemelte Raad van State zal gehouden zijn, van tijd tot tijd aan de ordinarisvergadering ter Generaliteit t'advizeeren van de rechte

beschapenheid van de frontieren en forten van dezen Staat, en de noodwendigheid van eenige verplaatsing van compagniën en verandering der garnizoenen, zoo menigmaal HaarEd. dezelve zulks zullen oordeelen te vereischen, om, na ingenomen advies als voren, daarop bij H.H.Mog. gedisponeerd te mogen worden.

12. En is tot dien einde bij de gemeene bondgenooten geformeerd geworden, specialijk op dit punt, een instructie, vervattende den voet en reglement, die de gemelte Gecommitteerden ter Generaliteit precieslijk zullen hebben t' achtervolgen. Welke instructie dezelve Gedeputeerden zullen hebben te bezweren, zonder aanzien van particuliere interessen van provinciën, steden, of ressorten, daaruit zij gecommitteerd of geboren zijn; wordende diezelve, voor zooveel dezen aangaat, gedispenseerd van den particulieren eed, die dezelve bij 't ontvangen van hare respectieve commissiën of andersins aan H.H. Committenten hebben gedaan, of nog zouden mogen doen.

13. Wienvolgende de voornoemde Gecommitteerden ter Generaliteit, met advies van den Raad van State, als boven, eerst en vooral zorg zullen dragen, dat de frontieren van dezen Staat in 't generaal, met suffizant garnizoen van verscheiden naciën bezet, en met de noodige ammunicie van oorloge verzien worden, en dat die verdere milicie, voor zooveel doenlijk en de gelegenheid toelaat, verdeeld en gelegd worden in de naaste en gelegenste plaatsen omtrent dezelve frontieren, om t'allen tijden, ingeval van subieten nood, zoo binnen als buiten bij der hand te kunnen wezen.

14. In cas noodig bevonden zal worden, eenige compagniën uit een stemmende provincie te lichten, dat in zulken geval de Staten van dezelve of hare geauthorizeerden zullen worden verzocht, zooveel compagniën te laten volgen, als noodig geoordeeld zal worden, met bijvoeging van bewegende redenen en toezending van de patenten, met open namen, om bij de gemelte Staten of hare geauthorizeerden gevuld, en haar particuliere patenten daarbij gevoegd te worden, en dat daarop die verzochte compagniën zullen volgen. Welverstaande, dat tusschen de bondgenooten met gemeen advies beraamd is, hoeveel compagniën binnen ieder der geunieerde provinciën zullen worden gelaten tot bezetting van de steden en forten van dien, mitsgaders tot assistentie van de overheden in 't uitvoeren van hare politieke bevelen. Welker getal door uitlichting niet en zoude mogen worden verminderd, als in tijd van nood en met expres consent van Staten van dezelve Provinciën of derzelver geauthorizeerden; mids dat, de nood voorbij zijnde, dezelve wederom zullen worden geleïd in hare vorige garnizoenen of andere plaatsen van dien.

15. Dat geene compagniën in eene stemmende Provincie gelegd zullen worden zonder voorweten, advies, en bewillinge, mitsgaders op patent van Staten van dezelve provincie of hare geauthorizeerden.

16. En zal geen volk van oorloge mogen passeeren door eene stemmende provincie, als mids daarvan tijdelijk advertencie gegeven zijnde aan de Staten van dezelve pro-

vincie of hare geauthorizeerden, opdat order op die doortochten zoude mogen worden gesteld; en dat geene compagniën of volk van oorloge, 't zij te water of te lande gaande, binnen eenige besloten steden van de voornoemde provincie zullen mogen komen, om door dezelve te passeeren, zonder kennisse van de respectieve magistraten van dien. Maar dat diezelve buiten die voornoemde steden zullen moeten blijven liggen, en van hare aankomste advertencie geven aan gemelde magistraat, dewelke, zoo haast doenlijk, order zullen geven, om het voornoemde volk, 't zij door de steden of buiten dezelve om te doen passeeren, zulks zij goed vinden zullen. Welke order het volk van oorloge gehouden zal zijn precieselijk te achtervolgen.

17. Dat den Staten in de respectieve provinciën, of die van dezelve daartoe specialijk zullen zijn geauthorizeerd, vrij zal staan, eenige compagniën met patenten binnen dezelve provinciën, van de eene plaatse tot secoers van de andere te verzenden, diewelke de officieren van dezelve compagniën ook gehouden zullen zijn te gehoorzamen, mids dat daarvan datelijk aan den Raad van Staten advertencie gedaan werde. Gelijk mede de Staten van de respectieve provinciën of hare geauthorizeerden, in cas van subieten nood, en dat de patenten van de Generaliteit niet zullen kunnen worden afgewacht, zullen vermogen compagniën, in hare provinciën liggende, op hare particuliere patenten te verzenden uit hare provincie in pericliteerende steden en forten, immediatelijk ressorteerende onder die Generaliteit; van 't welk men gehouden zal zijn, spoedige advertencie te geven aan de H.H. Staten-Generaal en den Raad van State, met bijvoeginge van de bewegende redenen. Welke compagniën alzoo uitgezonden zijnde, de Staten van die Provincie of haar geauthorizeerden, op haar patent, wederom terug zullen mogen doen keeren binnen haar provincie, zoo wanneer de nood, als voren, aldaar zulks zal vereischen, doende daarvan mede advertencie als voren. Met dien verstande nochtans, dat hetzelve geen plaatse zal hebben, in regard van de compagniën, die boven het ordinaris getal zijn van de beraamde bezettinge, zoo wanneer en bijaldien die vóór de voorzeide revocacie van de Generaliteit contrarie ordre zullen hebben ontvangen.

18. Dat de milicie, boven den generalen eed aan de Generaliteit, ook particulierlijk aan de provincie, daarin dezelve gelegd zal worden, mitsgaders tot welker repartitie die is staande, alsmede aan de respectieve Magistraten in de steden van die stemmende provinciën, waarin die in garnizoen zullen gelegd worden, gehouden zal wezen eed te doen conform de formulieren alreede gearresteerd of nog te arresteeren. Welken eed mede gedaan zal moeten aan officieren ten platten lande, zoo wanneer de nood mocht vereischen, aldaar eenige compagniën te leggen, 't zij tot bewaring van stroomen en rivieren ofte andersins.

19. En dat de garnizoenen van frontiersteden en forten van tijd tot tijd zullen worden veranderd, zoo als ten meesten dienste en welstand van den lande, na gelegentheid en occurrencie van zaken bevonden zal worden te behooren.

20. Van gelijken zal gehouden worden eene pertinente lijst van de bezetting van alle steden, forten, en plaatsen, zoo als die van tijd tot tijd zullen worden bevonden, en daarvan aan de provinciën, desverzoekende, t' allen tijde copie te laten volgen, om aldaar in *archivis* bewaard en gesecreteerd te worden.

21. De vergeving van de goevernementen en commandementen in de steden en forten buiten de stemmende provinciën gelegen, zal staan tot disposicie van de samentlijke bondgenooten, die hare adviezen daarvan door hare gecommitteerden ter ordinaris-vergadering van de Generaliteit inbrengen.

22. Maar de vergeving van de majoorschappen in de voorz. steden en forten wordt gelaten bij den Raad van State.

23. Belangende de militaire charges, voordezen gestaan hebbende der collacie van de ordinaris-vergadering van de HH. Gedeputeerden ter Generaliteit of van Zijn Hoogheid, tot colonels excluis, zullen worden vergeven bij de geünieerde provinciën, invoegen als voren.

24. En zullen de voorz. hooge charges, mitsgaders goevernementen, commandementen, en majoorsplaatsen voortaan vergeven worden aan personen, wezende van de Gereformeerde religië.

---

25. Bij zoo verre het mocht komen te gebeuren — 't welk God verhoeden moet! — dat tusschen de geünieerde provinciën eenig dispuut, onverstand, twist of tweedracht geviel, in zaken, waarin geen overstemming plaats en heeft, volgens de Unie in den jare 1579 gemaakt, waarin zijluiden den anderen niet en konden verstaan; zullen in zulken gevalle zeven onpartijdige, bekwame, vredelievende, en in 't stuk van staat wel ervaren personen, te weten uit ieder provincie één — onder welke zullen wezen de Stadhouders van de provinciën, daar dezelve tegenwoordig zijn of namaals zouden mogen wezen, en die deze respectieve provinciën daartoe zullen gelieven te gebruiken — te zamen komen, om tusschen de discrepeerende partijen den weg van vrundschap te tenteeren; en dezelve niet succedeerende, zullen die verschillende partijen wederzijds tot en bij de voorzeide zeven personen eenige nieuwe arbiters verkiezen, in zulker voege dat de nieuw gekozen arbiters, gevoegd bij de voorz. respectieve eerst geëligeerde, ten wederzijden een gelijk en egaal getal stemmen komen uit te brengen; te weten, bij zooverre het geschil tusschen eene provincie ter eene en zes provinciën ter andere zijde zal wezen gerezen, dat in zulken geval die eene provincie nog elf en de voorz. zes provinciën nog zes arbiters verkiezen zullen; invoegen dat alsdan ten wederzijden het getal van twaalf zegsluiden gebruikt zal worden. En bij zooverre het geschil mocht wezen gerezen tusschen twee provinciën ter eene en de andere vijf provinciën ter andere zijde, dat, in dien gevalle, dezelve twee provinciën nog acht en de voorz. vijf provinciën nog vijf arbiters assumeeren zullen; zulks dat alsdan ten wederzijden

tien zegsluiden zullen werden geëmployeerd. Eindelijk, bij zoo verre die questiën zullen wezen ontstaan tusschen drie provinciën ter eene en vier provinciën ter andere zijde, dat alsdan dezelve drie provinciën nog negen, en de voorz. vier provinciën nog acht arbiters eligeeren zullen; invoegen, dat in zoodanigen voorval wederom ten wederzijden twaalf zegsluiden zouden worden gebruikt.

26. En zullen de voorz. zegsluiden, alzoo verkozen, tot henluiden assumeeren, en bij pluraliteit van stemmen eligeeren een super-arbiter; edoch bijaldien de stemmen van dezelve zegsluiden daarin mochten komen te steken, zal de decisie van dien bij lotinge worden gedetermineerd, en op dewelke van de personen, daartusschen de stemmen gesteken zullen hebben, het lot valt, zal diezelve super-arbiter zijn.

27. Voorts zullen de voorz. zegsluiden en super-arbiters hare sessie en rang hebben, mitsgaders stemmen, na de order van de provinciën, wegens dewelke dezelve respectievelijk zullen komen, en ook vooreerst en vooral *viam Concordiae* (den weg der eendracht) tusschen die verschillende partijen tenteeren, en bij foute van succes onpartijdelijk oordeelen en uitspreken hetgeen zijluiden in consciëncie, reden, recht, en billijkheid hevinden zullen te behooren. Zullende tot dien einde bij eede beloven, dat zij geene zucht of affectie tot eenige provinciën of leden van dien dragen, maar haar uitspraak als voren onpartijdelijk doen zullen.

28. Welverstaande, bij zooverre eenige partijen mochten oordeelen, redenen van recuzacie tegens eenige van de voorz. zegsluiden of den super-arbiter te hebben, dat die de voorz. redenen zullen mogen alligeeren, en dat op de suffizantheid van dien, bij de resteerende van de voorz. zegsluiden geoordeeld en uitspraak gedaan zal worden, mits dat aanstonds, in plaats van degenen die met redenen zijn gerecuzeerd, een ander gesurrogeerd werde.

29. Hebbende de respectieve provinciën beloofd, gelijk dezelve beloven bij dezen, de voorz. te doene uitspraak na te gaan en t'achtervolgen, doen nagaan en achtervolgen, zonder daartegens te doen of doen doen, noch gedoogen gedaan te worden, directelijk of indirectelijk, in eeniger wijze of manier, zonder dat daarvan wijder beroep of andere provizie van rechten, 't zij van appèl, reliëf, revizie, nulliteit, of eenige andere querellen, hoedanig die zouden mogen wezen, verzocht of gebruikt zouden mogen worden; en bij zooverre bij iemand ter contrarie gedaan of geattenteerd werde, 't zelve verklaren zij van nu alsdan nul, geen, en van onwaarde, daarover verbindende haarluider en aller ingezetenen van haarluider respectieve provinciën, steden, en leden van dien, personen en goederen, om die, in gevalle van contravencie, en bij gebreke van voldoening van de voorz. uitspraak, ter prestacie van 't effect van dien, met 't gene daarvan dependeert, gearresteerd, gehouden, en bekommerd te mogen worden, ten allen plaatsen en bij allen Heeren rechten en gerechten, daar men die zal kunnen of mogen bekomen; renuncieerende en vertijende tot dien einde van alle excepciën,

graciën, privilegiën, reliëvementen, en generalijk van alle andere beneficiën van rechten, die hunluiden eenigsins ter contrarie van dezen zouden mogen dienen, en bijzonder de rechten, zeggende, dat generale renunciacie geen plaats zoude hebben, daar zij eerst speciale voorgegaan.

30. En zullen alle particuliere secreete correspondenciën door de respectieve goeverneurs en commandeurs van de frontierplaatsen van dezen Staat, volgens derzelver respectieve commissiën, worden gecontinueerd gelijk voor dezen.

31. Van gelijken zullen alle publieke buitenlandsche ministers van dezen Staat hare brieven immediatelijk adresseeren aan de ordinaris-vergadering van HH.Mog., en eenige zaken overschrijvende, dewelke secreet behooren gehouden te worden, zullen dezelve bij bijzondere besloten missieven telkens aan een griffier van HH.Mog. geadresseerd worden, dewelke gehouden zal zijn, dezelve dadelijk aan zeven Heeren Gecommitteerden door HH.Mogen ter ordinaris-vergadering, uit ieder van de aanwezende provinciën, daartoe successivelijk te nomineeren, te openen. En zal hetzelve secreet aan de ordinaris-vergadering dadelijk moeten bekend gemaakt worden, het en zij dat het eenige geringe tijd, volgens 't oordeel van voornoemde Gecommitteerden, diende bedekt gehouden te worden, waarvan dezelve daarna, bij 't bekend maken van 't zelve secreet, gehouden zullen wezen redenen te geven.

32. De voorz. goeverneurs en commandeurs van de respectieve frontierplaatsen, alsmede alle andere secreete correspondenten, zullen hare brieven op gelijke forme adresseeren als voren; en zullen dezelve brieven aldaar, ook alzoo gelijk voorzeid is, geopend en gemenageerd worden.

33. En opdat de dienst van 't Land door de voorz. publieke ministers des te beter en bekwamer mogen worden betracht, worden de voorz. gecommitteerden, dewelke het openen van de voorz. secreete brieven zal aanbevolen worden, mits dezen verzocht en geauthorizeerd, om aan de voorz. publieke ministers, van tijd tot tijd over te doen en communiceeren alle resoluciën en andere noodige stukken, hun tot uitvoeringe van hare charges, ten meesten dienst van den Lande, noodig zijnde.

Nadat men, in de zitting van 19 Augustus, voor de algemeene amnestie was overeengekomen, bepaalde men, om maandags daaraan, 's morgens te negen uur, tot de *resumcie* — als de gebruikelijke term luidde — van 't genomen besluit te vergaderen, en een uur later het gewichttge werk der vergadering met een plechtige dankzegging te doen besluiten, met uitschrijving tevens van een algemeenen dank-, vast- en biddag tegen woensdag drie weken, den 13en van Herfstmaand, door 't lossen van 't geschut, het gelui der klokken, en 't branden van vreugdevuren en piktonnen, nog levendiger en luidruchtiger te vieren.

In die *resumcie*-zitting, nam, na de afdoening der zaken, de oude raadpensionaris, die

vóór ruim zes maanden de beraadslagingen namens Holland geopend en de vergaderden verwelkomd had, het woord, om ze met een gepaste en sierlijke afscheidsrede te sluiten.

«Hoogmogende Heeren!», zoo sprak hij, «dat alle dingen haren tijd hebben, is lang vóór onzen tijd, door den wijsten koning van alle tijden, aan alle menschen wijselijk gewaarschuwd. Des is te letten, dat in alle wereldsche zaken een tijd is, om bijeen te komen, en wederom een tijd om van den anderen te gaan. Nooit en kan er zoo lieven en aangenamen gezelschap bij den anderen verzamelen, of het moet ten laatste met een scheiden worden geëindigd. Dit dan zoo zijnde, naar des menschen veranderlijk wezen hier beneden, zoo en kan bij denzelven niet beter, ons oordeels, worden gedaan als met allen ernst te letten, hoe wèl te scheiden. De ervarenheid van alle eeuwen heeft geleerd, dat hoe grooter de bijeenkomsten zijn geweest, hoe grooter gevaar zich heeft vertoond van zware gevallen, die zoodanige groote vergaderingen zijn gevolgd. Deze ongelegenheid, meest overal gemeen zijnde, wordt gecauzeerd inzonderheid vermids de ingeboren verscheidenheid van der menschen innerlijke genegenheden, en andere toevallen van buiten daarbij komende. Ook heeft de ervarenheid dikmaal geleerd, dat in de zuiverste vergaderingen — zelfs daar men van goddelijke en hemelsche zaken heeft gehandeld — zelden een eenparigheid van besluit heeft kunnen worden getroffen; gelijk met ontallijke exempelen, die overal te vinden zijn, lichtelijk zou kunnen worden bevestigd. De oorzake hier van is de groote verscheidenheid van de humeuren der menschen, waaruit de voorz. groote vergadering is bestaande, die, gelijk ze, in uitwendig wezen en manieren van doen, de een van den anderen zijn verschillende, zoo worden ze bevonden immers zoozeer elkander ongelijk te zijn in inwendige genegenheden, mitsgaders oordeelen en gedachten daaruit herkomende».

«Men ziet, dat deze doorluchtige vergadering uit een zeer groot getal van personen is bestaande, maar dat onder alle geen twee en kunnen bevonden worden, die malkander in de lineamenten van 't aangezicht, gestalte van de uiterlijke leden, of gewoonlijke manieren van beweging zijn gelijkende; en met het inwendige is 't evenzoo gesteld. Zulks, dat zoo grooten getal van menschen bij den anderen komende, het een wonder boven wonder moet gerekend worden, zoo wanneer zoodanige groote vergadering met een eenparig besluit komt te worden geëindigd;

Nooit maaltijd is zoo wel gegeten,
Daar niemand kwalijk heeft gezeten,

gelijk het spreekwoord zeît. De menschen hebben in 't gemeen den aard van 't zeewater, hetwelk in een klein vat gegoten blijft onbewogen en stille staan, maar in de ruime zee zwevende wordt met de minste wind gaande gemaakt, en werpt baren en golven uit, huizen hoog. Menschen in haar eigen huis, staat, provincie, kunnen misschien in stilte blijven of gehouden worden; maar hoe de vergadering grooter is,

hoe de onderlinge tegenstreving meerder wordt bevonden. Waar toch kan gevonden worden een koninkrijk, een landschap, een provincie, een stad, een dorp, een buurt, een huis, ja, in een huisgezin een man en vrouw, die overal eens met den anderen zijn gevoelende; ja, waar is er een mensch, die niet een anderen mensch met strijdige genegenheden in zijn zelven is gewaar wordende? In voegen, dat geensins te verwonderen is, dat menschen bij den anderen komende uit verscheiden provinciën, landschappen, en plaatsen, in gedachten en oordeel van andere in velen zijn verschillende, dewijl dat distancie van plaatsen ook verscheidenheid van humeuren gewoon is te veroorzaken.

De mensch, die heeft een aard, al naar de zonnestralen
Omtrent zijn Vaderland van Gode nederdalen [1].

En als zoodanige groote vergaderingen vreedzamelijk en met eenparigheid komen uit te vallen, zoo moet het alleenlijk worden toegekend den genadigen zegen van den goedertieren God».

«Men heeft alhier, naar de tegenwoordige constitucie van zaken, verhandeld veel zware en verscheiden dingen, bestaande inzonderheid in drie hoofdstukken, en 't gunt dat daaromtrent is, ook eene amnestie, of vergetenheid van verscheiden bekommerlijke zaken, voor dezen gepasseerd; en zoo verbosten werk, en alle de moeilijkheden en zwarigheden daarin stekende, is men evenwel in vriendschap en minnelijkheid te boven gekomen, en is alles met eenparigheid en vergenoeging besloten. En daarom hebben Uw Hoog Mogen wel te rechte goedgevonden, dat niet alleenlijk hier ter plaatse een solemneele dankzegging aan God-almachtig zou worden gedaan, maar ook in alle de geünieerde provinciën en geassocieerde landschappen van dien tot zekeren dag ingesteld zal worden een algemeene dankpredicacie met gebeden ter materie dienende, om den goeden God de eere te geven van zoo hoogen en onwaardeerlijken weldaad. Want wie is anders hiervan de lof te geven als den goeden God, die zijnen geest van eendracht over deze doorluchtige vergadering zoo mildelijk heeft uitgestort, en de zaken dusverre heeft beleid?»

«Zonderlinge in 't stuk van de *amnestie!* Wie, die het werk aanziet, gelijk het over een jaar heeft gestaan, zou niet gezeïd hebben, dat er gronden waren geleïd tot een eeuwige verwijdering? *Tegelijk* te vergeven, te vergeten en nooit te gedenken, is geen gemeen werk; 't is bovennatuurlijk, en Gods vinger zelf.. Eer en dank moeten zij hebben, die hiertoe haar goede gedachten en behulp hebben gecontribueerd».

«Om nu alle de zaken aanmerkenswaardig, die in deze illustre-vergadering zijn ge

[1] Tales sunt hominum mores qualis pater ipse,
Jupiter, aurata perlustrat lampade terras. (Ovidius).

passeerd, in verscher gedachten te houden, zoo is van ouds aangemerkt, dat daartoe zonderling kan dienen de situacie en gelegenheid van de tegenwoordige plaats. Degene die haar werk maken, om de memorie der menschen bij kunste te versterken, en veel dingen vastelijk te doen begrijpen, zijn gewoon haar leeringen eenige imaginaire beelden in te drukken, stellende dezelve op de muren, vensters, of deuren, in plaatsen, daar zij de jonkheid in die kunst oefenen, gelijk de Heeren, in de vergadering tegenwoordig, en in die kunstelijke memorie zich geoefend hebbende, wel bekend mag wezen. Willen wij dan van hier met ons dragen, wat goeds de goedertieren God aan den Staat in deze plaats heeft bewezen, zoo heeft men maar de gestalte en situacie van dezelve in de gedachten te prenten; want van buiten komende, en naderende den ingang van deze groote zale, zoo zal men aan de eene zijde vinden een Godshuis, dat is een kerke, daarin Gods woord dagelijks wordt geleerd, de inbeeldinge van welk gezichte zal aan een ieder, ook verre van hier zijnde, in de gedachten brengen, wat hier ten bate van de ware gereformeerde religie bij Uw Hoogmogenden is verhandeld en besloten. In de voorz. zale getreden zijnde, zoo wordt aan de eene zijde gevonden een opgang tot de plaatse, daar de Vergadering van de HH. Staten-generaal gewoonlijk is gehouden te worden, en zulks zal ieder zijn gedachten kunnen vernieuwen, wat hier ten bate van de Unie, en alle zaken den staat der geünieerde provinciën rakende, is verhandeld. Aan de andere zijde wordt bevonden de trap en toegang tot de plaats, daar het Hof provinciaal gewoon is zijn functie in 't stuk van justicie te oefenen, waardoor onzen zinnen indachtig kan worden gemaakt, wat bij deze vergadering tot vorderinge van goede justicie en handhaving van dezelve is geresolveerd en goedgevonden. Aan de andere zijde wordende bevonden den ingang van de kamer van Rekening en de Leenkamer, kan daaruit de memorie worden ververscht van wat ten aanzien van de financiën en de gehoorzaamheid van de vazallen en andere onderzaten van dezen Staat, hier ter Vergadering is uitgewrocht. De vaandelen, wimpels, en vlaggen, boven onze hoofden zwevende, alle zegeteekenen van de victoriën, bij God-almachtig aan dezen Staat verleend, kunnen iedereen, ook verre van hier zijnde, indachtig maken, wat ten aanzien van de milicie, militaire functiën, en 't geen daaromtrent is, hier ter Vergadering met groote zorgvuldigheid is besloten en goedgevonden; kan ook ieder verwekken tot de rechte dankbaarheid, die men, van wege den Staat, aan God-almachtig schuldig is over zoo menigvuldige weldaden, van tijd tot tijd van denzelven genoten. De oogen omhoog slaande tot in het verheven dak van deze aanzienlijke plaats, zoo wordt bevonden, dat aan alle de balken, ribben, latten, en ander hout daaromtrent, niet een webbe van spinnekoppen en wordt bevonden, zijnde al het opgemelte werk zuiver van zoodanige vuiligheden. De spinnekop is een gedierte dik van buik en met lange krauwels, gewoon zijn netten overal uit te zetten, om iets te vangen. Uw Hoogmogende hebben notable resoluciën genomen tegen alle vuilig-

heden en corrupciën, die zoo in 't stuk van policie als justicie zouden mogen worden gepleegd, waarvan de gedachtenis uit de reinigheid van de tegenwoordige plaats in de memorie alom kan worden vernieuwd».

Dit dan alzoo door Gods genadigen zegen zijnde gepasseerd, zoo grooten werk tot eenparig besluit wezende gebracht, zoo is 't dat Haar Edel Grootmogende Mijnheeren de Staten van Holland en Westfriesland, deze geheele illustre vergadering, en ieder lid van dezelve, gansch officieuselijk en gedienstelijk zijn bedankende van dat dezelve, ten verzoeke en vriendelijke aanmaning van welgemelte Haar Edel Gr. Mogenden, ten goede van 't gemeene Vaderland alhier ter plaatse haar hebben laten vinden, en tot heden toe zoo menigvuldige gewichtige beraadslagingen hebben gelieven bij te wonen. Verzoekende dezelve, H. Gr. Ed. Mogende, gansch kristelijk, tot besluit van alles, dat alle en ieder lid van de tegenwoordige vergadering met zoodanige goede intencie van hier mag scheiden en naar huis mag keeren, als Haar Edel Gr. Mogende met een goed inzicht en voornemen het voorz. werk hebben aangenomen. Dankende eindelijk den alleen goeden en barmhartigen God van zijn genadigen zegen, over het geheele werk dezer Vergadering overvloedelijk uitgestort, verwachtende, dat dezelve dankzegginge breeder bij Dominee Streso, bedienaar van Gods woord alhier te 's Gravenhage, nog dezen tegenwoordigen dag hier ter plaatse, en in al de provinciën ten gezetten dage in 't gemeen, zal worden gedaan».

Toen Cats had uitgesproken, was het uur daar, waarop gezegde Dominee zijn plechtige danktaak aanvaarden zou, en traden daartoe al de hooge collegiën van 't staats-, rechts- en geldwezen, en de breede kerkeraad der hervormde gemeente in den Haag, om de statigheid der zaak zooveel doenlijk te vermeerderen, bij de vergaderde Heeren binnen. De Eerwaarde Streso ving daarop zijne toespraak tot zijne als «aandachtigen in den Heere» begroete toehoorders, met eene vergelijkende bespiegeling over de kerkelijke bediening en burgerlijke regeering aan, waarin hij over beider verschil «zonder contrariëteit, vervreemding, of vijandschap» uitweidde. «Gelijkerwijs de rechter- en de slinkerhand», zoo liet hij zich hooren, «malkanderen behulpig zijn tot de verzorging van één lichaam, even alzoo moeten de burgelijke regeering en de kerkelijke bediening malkander ontmoeten tot de bezorging ééner gemeente, die God door Kristus Hem zelven tot een eigendom verworven heeft. De rechterhand heeft hare sterkte en waardigheid boven de slinker; maar de slinker leît naast aan 't harte, en bezorgt hetzelve. Alzoo heeft de burgerlijke regeering dwingende macht, autoriteit, en heerschappij ook over de personen, die de kerkelijke bediening dragen; nochtans de kerkelijke bediening raakt aldernaast aan de consciënciën der menschen, en zorgt voor de behoudenis van de zielen. Gelijk God en Kristus geen twee contrarie-Heeren zijn, maar beide in haar regeeringe mikken op één oogmerk, namelijk op de zaligheid van de gemeente tot Gods eer; even alzoo moeten ook deze twee dienaressen van die twee Heeren, met haar verschillende en verscheiden actiën,

J.F.C.Reckleben sculp.

in de bereiking van dit eene oogmerk malkander ontmoeten. Dit is de reden, waarom wij tegenwoordig geroepen zijn in deze zaal, gedestineerd tot de hooge Landsregeering, om aldaar te verrichten een stuk van onze kerkelijke bediening».

«Niemand en moet het verwonderlijk schijnen», zoo ging hij voort, «indien van wegen de ongewoonte der plaats de vrijmoedigheid in 't spreken eenigsins wordt achtergehouden. Het en is niet, omdat wij scrupuleus zijn, in de plaats van burgerlijke regeering onze kerkelijke bediening te verrichten; want wij hebben al lang uit den monde onzes Zaligmakers geleerd, dat de tijd komen zou en gekomen is, dat de Kristenen in alle plaats God in den geest en in der waarheid aanroepen zouden. Goed doen is overal goed, en dat heilig is, is in alle plaatsen heilig. Toen de Joden scrupuleus waren, in het Rechthuis te gaan, is Kristus niet alleen in het heidensche Rechthuis ingegaan, om aldaar te lijden, maar ook te leeren en prediken. En wij weten dat Paulus geen scrupel gemaakt heeft, om in het Areopagus, of de groote zale van Athenen, het woord Gods te prediken. Het is dan ietwes anders, dat onze vrijmoedigheid in 't spreken bekommert, namelijk de nature van 't argument of van de materie, daar wij van spreken moeten. Als Paulus in 't midden van het Areopagus — krijgsberg. of krijgstooneel tot Athenen — onzes bedunkens o. a. zoogenaamd, omdat daar de krijgsvaandels, uit de nederlagen van den grooten Xerxes gerapporteerd, opgehangen waren, spreken zoude, zoo en hadde hij niet te spreken als van Gods nature en voorzienigheid, van zonde, bekeering, laatste oordeel, en dergelijke materiën, die het eigen object van de Theologie zijn; maar ons valt tegenwoordig te beurt, een theologisch discoers te maken van eene politieke materie, namelijk van het welvaren des Vaderlands. En daarom is ons omzichtigheid van nooden, opdat wij niet en schijnen de limieten van onze kerkelijke bediening te buiten te gaan en te treden in het ampt der Overheid. Wij zullen dan den profeet David hierin tot een leidsman nemen, en hetgeen hij in den 122en Psalm spreekt van de gezegende samenvoeging en vereeniging der twaalf stammen Israëls in de heerlijke stad Jeruzalem, zullen wij passen op de gelukkige bevestiging van de Unie of Vereeniging der zeven nederlandsche Provinciën, die in deze dagen gemaakt is in dit illustre Areopagus of krijgstooneel, in hetwelk de vaandelen der vijanden, tot een gedenkteeken van den victorieuzen oorlog, zijn opgehangen».

«De somma van den Psalm is» — zoo vervolgde hij dan later — «dat David: 1. zich zeer verblijdt over de groote prosperiteit der stad Jeruzalem; en 2. vermaant zijne onderdanen om te bidden, dat deze welstand mocht voortduren».

«Nu staat ons te bedenken, of onze staat en republiek eenige gelijkheid heeft met

[1] Zie zijne *Danck-predicatie uyt den CXXIIen Psalm, gedaen in s Gravenhage, den* 21en *Augusti* 1651, *op de groote zale,* enz. ('s Gravenhage, voor Jasper Doll, 1651).

hetgene te Jeruzalem was, en of wij op den dag van heden ook dezelve reden hebben, om ons over het welvaren van ons Vaderland te verblijden, en in deze plaatse God van herten daarvoor te danken». Daarbij roemde hij dan vooral de «groote eenparigheid in 't stuk van religië en policie. Wij moeten wel bekennen», zeî hij, «dat die in 't stuk van religië zoo groot niet en is, als zij was onder 't volk van Israël, maar dat er in alle provinciën veel menschen zijn, die zich van de publieke kerke en religië afzonderende, particuliere of ook heimelijke vergaderingen volgen, en die niet alleen hebben behoorlijke vrijheid van consciëncie in hare bijzondere opiniën, die haar wel gegund is, maar die haar zelf tegens de wetten des Lands nemen zoodanige vrijheid, die beide de Republiek en de publieke kerke schadelijk is, dragende zich tegens de kerke als vijanden derzelver. Maar evenwel hebben wij reden, om ons daarin te verblijden, dat, midden onder zoo vele secten en vreemde gezindheden, de publieke nederlandsche kerk, door eenparige belijdenis van de gereformeerde leer van de secten afgescheiden, en door de kracht der waarheid en zorge van de hooge Overheid, als een stad op eenen berg geheven, en als een keerse op den kandelaar gezet is, daar ter contrarie de leeringen van de secten gestelpt zijn onder de korenmate van 't verbod, andere ten minste onder de korenmate van een welbepaalde connivencie; dat dezelve gereformeerde gemeente omheind is met zulk een kristelijke discipline en ordre, die geen gemeenschap en heeft met de pauslijke priesterheerschappij of consciënciedwang, en die evenwel suffizant is, om uit de kerke te houden alle fantastieke eigenzinnige verwerringen, en de menschen van een goede consciëncie te houden in betamelijke en Gode aangename eenparigheid in den godsdienst, en om te voorkomen de profanacie van Gods heilige ordinanciën en instellingen. Ja, dat dezelve gereformeerde kerke en leere aan de policie is vastgemaakt; ja, dat ze gesteld is tot een fondament van de policie, richtende alle actiën van de politieke regeering, zooveel doenlijk is, tot welvaren van de gereformeerde kerke en leere, gelijk dezelve ook geweest is een van de principaalste dingen, voor welker handhaving en behoudenis dien bloedigen oorlog zoo veel jaren lang gevoerd is. Indien 't mij geoorloofd is met de historiën te spreken, zoo is het nu de derde maal, dat de gereformeerde kerke en leere hare politieke vaststelling in den Lande ontvangt. Eenmaal in den oorlog. Eenmaal in den tijd van Treves. En nu wederom door den vrede. Zoo haast en hadden wij geen vrede gekregen met den uitlandschen vijand, of beginselen van nieuwe inlandsche troebelen overvielen ons als een bliksem, dat de posten des Lands daarvan begonnen te beven, de vromen vreesden, en diegeen die Zion niet en willen, staken hare ooren op, en hoopten op verandering in 't stuk van religië. Maar gebenedijd zij de name des Gods Israëls, die het in 't herte gegeven heeft van de hooge machten des Lands in deze vergadering, dat ze den staat van de gereformeerde kerke van nieuws vastgesteld en met de macht des Lands omheind hebben. Hierover mogen wij wel met recht vrolijk zijn».

«En zooveel de policie aangaat, 't en komt mij niet toe te onderzoeken, wat bijzonders de provinciën hebben in hare regeering; maar dit evenwel mag ik zeggen, dat zij eenpariglijk altijd hebben bezorgd, dat de staat en republiek mocht vermaard wezen door onderhouding van recht en gerechtigheid in den Lande, door straffing en uitroeying van grouwelen en ergernissen, door kloekmoedige intooming van de vijanden der kerke, door vigilante bezorging van de verzekering des Lands tegens den gemeenen vijand, door liefde tot den armen», enz.

«De verborgenheden des Evangelies» — zoo besloot hij dan dit deel van zijn dankrede — «zijn wel hooger en beter dingen als de vrede van 't Land en de ordre der Kerke; maar zonder den vrede van 't Land en de ordre van de Kerke, en konnen de verborgenheden van de zaligmakende waarheid niet lang bij ons verblijven in haar zuiverheid. De wijn is wel beter als de flesch; maar als de flesch gebroken is, zoo gaat de wijn verloren. De tuin is wel beter als de heining; maar als de heining omver geworpen is, zoo wordt de tuin omgewroet door de wilde zwijnen. De evangelische waarheid is wel beter als de uitwendige vrede en ordre; maar zonder vrede in den Lande, en smaakt het Evangelie zoo zoet niet, en geeft zulken krachtige vreugde in 't harte niet. De spijs is wel beter als de saus; maar evenwel spijze zonder saus en is niet aangenaam. Vrede des Lands is eene uitermate aangename saus des Evangeliums, en daarentegen is het een gansch elendige zaak, wanneer men zijn Paaschlam moet eten met bittere kruiden en met het tranenbrood der vervolging».

In het tweede deel, Davids vermaning tot bidden besprekende, kwam hij op den uit te schrijven bededag, en hoe men om onderhouding van den vrede bidden moest: «uit liefde tot zijn evennaasten en tot het huis des Heeren», en door «den vrede van 't Vaderland ook metterdaad te zoeken». Dit laatste geschiedde door «de wetten en statuten des Vaderlands uit consiëncie gehoorzaam te zijn. Zich te benaarstigen om te winnen diegenen, die tot het Vaderland en tot de kerk niet wel gezind zijn. Te contribueeren en bij te brengen tot particuliere eendrachtigheid zooveel in hem is. Uit particuliere krakeelen toch komen eindelijk publieke troebelen voort; als de balken en ribben van een huis verrot, of niet wel samengevoegd zijn, wat wonder is het, dat het heele huis over hoop valt? Even alzoo, wanneer alle steden en leden des Lands, alle huizen, collegiën, bijwoningen, en gezelschappen vol zijn van animeuze twisten en krakeelen, en de lijdzaamheid, lankmoedigheid, verdraagzaamheid tegens malkanderen nergens in de republiek geen plaatse en heeft, hoe kan 't anders wezen, of de heele Republiek moet eindelijk in duigen vallen? Zoo zoeken wij dan het beste van 't Vaderland, als een iegelijk van ons arbeidt, en na zijn vermogen alles bijbrengt, wat tot nederlegging van twisten, krakeelen, en allerlei soorten van oneenigheid dienstig is, opdat den gemeenen omgang van de ingezetenen des Lands mag vreedzaam wezen. Animeuze contenciën in tijd van vrede dienen nergens toe, als om den

vrede in oorlog te veranderen. Door eendrachtigheid is 't Land gewonnen, door tweedracht moet het verloren gaan; die dan zulke onverzoenlijke krakeelen met malkanderen reciproceeren, die zoeken dien vrede des Lands niet, maar, zooveel in haar is, zoeken ze in stukken te twisten 't gene God en de zorge van de voorouders zoo wel samen gevoegd heeft».

«Ons Land is niet alleen in zich zelven een goed Land, maar het heeft ook den Almachtige zooveel krachten en wonderen gekost, om het in deze florisante vrijheid te stellen. Laat ons dan zoo lichtelijk niet verderven, 't geen God door zooveel krachten en wonderen heeft uitgewrocht. Het is geweest de zorg, den ijver, de Godzaligheid, het bloed, de martelaarschap van de voorouders, waardoor deze gulden vrijheid verworven is; is het dan betamelijk, dat wij zoo lichtveerdiglijk verkwisten 't gene zij zoo zuur verworven hebben?" —

Behalve door deze dankpreek en den uitgeschreven Biddag was er sprake van, ter gedachtenis der bevestigde Unie, ook een gouden of zilveren penning te doen munten, voor welken zelfs de geletterde oude Raadpensionaris het latijnsche opschrift aan beide zijden — in versmaat en proza — reeds ontworpen had; de zaak bleef echter steken, en beide opschriften alleen in letterdruk bewaard [1].

---

[1] Dat in versmaat luidde, als onderschrift van een rots in zee met zeven toppen:

Stant foedere juncti ut rupes immota,
Dei sub numine tuti.

VIJFDE HOOFDSTUK.

In- en uitlandsche stribbelingen.

1651, 1652.

Gedenk, o Holland! nu niet meer uws ongevals,
De smert is uitgestaan en 't onweêr van den hals;

zoo ving Joachim Oudaen zijn dichtmatige bespiegeling over «Hollands Dankbaarheid» op den te bestemder tijd gehouden Biddag aan, den vromen wensch tevens uitend:

. . . . zoo worde 't leed vergeten
In eeuwige eendracht! —

Hoe zeer intusschen, in overeenstemming met dien wensch, ook de preek van den haagschen zieleherder, en de nadrukkelijke betuigingen van de vergaderde Provinciën op die eendracht en eenparigheid gewezen, en de laatste, in haar onvoorwaardelijke *amnestie*, van vergeven en vergeten beide gewaagd hadden, de kiem der kwaal schuilde ongelukkig dieper, dan dat men, ook met de beste voornemens en de uitbondigste betuigingen, haar heeling teweeg gebracht en haar herhaling voorkomen had. Van dat vergevingsbeginsel zou het zelfs al aanstonds in een schimprijm heeten:

D' Oppermacht in 't aanzicht spoegen,
Heeren moorden en bewroegen,
Oproer stichten — stelt men vrij;
Maar wat rond en vrij te praten
Van een dienaar van de Staten,
Dat is Landverraderij; —
Heer, wat schoonder *amnesty!* —

Zoo weinig werd er door sommigen aan vergiffenis, laat staan vergetelnis, gedacht. Nog altijd mocht, ook na de nadere Unie, die opmerking van den franschen resident uit het vorige najaar geldig heeten, dat het hier «nog een vrij verwarde boêl was, die zich niet dan met den tijd en door middelen zou kunnen ontwarren, slechts in de groote omzichtigheid en vaardigheid van hen te vinden, die er de hand in zouden hebben» [1]. Daaraan echter zou het op den duur blijven falen. Een stadhouderlijk staatshoofd van zulk een omzichtige schranderheid als de eerste en groote Willem van Oranje, zou zich op den duur te vergeefs laten wachten, en zijn achterkleinzoon, in wien er waarschijnlijk de aanleg toe gezeten had, door zijn koningswerkkring buiten's lands, niet in de gelegenheid wezen, dien ten dienst van zijn geboorteland te ontwikkelen. Zij die zich thans aan 't roer van staat bevonden, de Staten der oppermachtige gewesten, ieder ten hunnent, en hun onder Hollands overwicht werkzame Generaliteit voor hun Vereeniging, derfden de vereischte eenheid en vaardigheid van bewindvoering; en zij zouden den schranderen Raadpensionaris van Holland, die weldra door de omstandigheden, zoo al niet in naam hun staatshoofd, toch inderdaad hun zedelijke leidsman zou worden, als gewestelijk partijman en stedelijk of burgerlijk aristokraat, noodwendig die boven alle partijzucht verheven omzichtigheid zien ontberen, die, bij al zijn persoonlijke kloekheid en ontbaatzuchtigheid van karakter — «bekoord door niemands gunst, verschrikt door niemands haat», als Vondel 't uitdrukte — niet gemist kon worden, wilde men hem en den staat het lot zien ontgaan, dat hen nu, bij de hartstochtelijke opgewondenheid van 't grauw, en de laaghartige wraakzucht der weêrpartij, ontwijfelbaar verbeidde.

Het bewind van dien Staat was op nieuw in nog uitsluitender mate geworden, wat het naar de bedoelingen van Holland, in de Statenvergadering van 29 Maart 1581 geopenbaard, wezen moest: een oppermachtig stedelijk regenten-bewind. Die Staten hadden toen vastgesteld, dat voortaan geen steden over 's gemeenen Lands zaken zouden raadplegen met eenige schutterijen, gilden of anderen — gelijk door sommigen, in den nood des opstands, wel geschied was — ten ware met voorgaande gemeene bewilliging der Staten», uit de bewindvoerders dier steden zelf gevormd. «Tot contentement der gemeente» zouden die bewindvoerders in stad en staat zeker zooveel doenlijk trachten te regeeren, maar daarbij toch van de handhaving hunner eigen macht en grootheid in de eerste plaats uitgaan. Zij beschouwden zelfs hun persoonlijk «uitvallen» uit een of ander stedelijk overheidsampt, als een schandmerk voor hen en hunne kinderen» [2], dat zij dus zooveel doenlijk moesten voorkomen. Van daar hun toeleg, om die

---

[1] *Archives*, IV p. 415.

[2] Zie het besluit, door Wet en Raad te Middelburg 6 Jan. 1636 genomen, in Jhr. Mr. De Witte

betrekkingen — naar hun stadhuistaal — liefst *perpetueel* te maken, en onderling te waarborgen. Een natuurlijk gevolg van dien toeleg waren de van dezen tijd af, hoe langer hoe meer in zwang rakende zoogenoemde «contracten van *correspondencie*» of onderlinge *verstandhouding* tusschen de leden der eenmaal in 't bewind geraakte geslachten. Vandaar in Friesland bepaaldelijk de zoogenoemde «almanakken» of «toerbeurten» der regeeringsleden en verdere amptsbekleeders, waardoor zelfs de betrekking van 's Lands geschiedschrijver in 1669 op «de groote politieke toer» (gelijk het heette) gebracht werd. In dat Friesland was het eerst en het meest het eer- en baatziek amptsbejag ingeslopen en voortgewoekerd. Reeds in 1601 waren er daartoe doelmatige praktijken in zwang, die maar al te wel ook doel troffen, en waartegen de een kwart eeuw later beraämde ondoeltreffende maatregelen geenerlei baat gaven. In Friesland was dan ook onder de goêgemeente voor die praktijken allengs het teekenachtige woord «kuiperij» in gebruik geraakt, en reeds in 1617 te Dokkum, naar aanleiding van zulk een «kuiperij» door hen, die «vrij in de magistraat» wilden zijn, een opschudding ontstaan [1]. En drie of vier jaar later wist Frieslands guitige dichter, de olijke Starter, er van te zingen:

Wijsheid, welwetendheid brengt nu ter tijd niet bij;
Verwerft men nu wat hoogs, het komt door *kuiperij*,
En wilt gij ook alhier een treflijk ampt begeeren
Zoo wilt op deze wijs van mij het *kuipen* leeren:
De staven krijgt bijeen tot dienste van uw ton,
En schaaft ze naar uw zin; legt dan een hoep daar om;
Maar zoo gij d'hoepen niet wel naar uw zin kunt temmen,
Bestrijkt ze met wat krijt, zij zullen dan wel klemmen;
En zoo gij zijt bezorgd voor 't barsten van uw vat,
Verwarmt het met wat vuur, behoost het met wat nat;
Maar als 't vat vochtig is, dan is 't geen tijd van stilstaan,
Drijft dan de hoepen sterk en doet ze naar uw wil gaan.
Want g'lijk een kuiper van veel staven tonnen maakt,
Zoo door veel stemmen men tot hooge ampten raakt;
(Dus) zoo gij iet begeert, kuipt daarom vrij wat vlijtig,
Is 't kuipen wat gemeen, het is weêr heel profijtig [2].

Die verdragen van verstandhouding tusschen de regeerende personen en geslachten, hun onderlinge samenspanning tot verduurzaming van 't bewind in hun en der hunnen

---

van Citters *Contracten van Correspondentie*, bl. 3: "Wy meinen en gelooven, dat soodanig uytvallen haer ende haerlyeden kinderen infereert aliquam *notam infamiae*", enz.

[1] Zie Graaf Willem Lodewijks schrijven aan Maurits, *Archives* (IIe S.) II, p. 484.

[2] Zie *Den nieuwen kuyper*, *afbeeldende den staet van den tegenwoordigen tijdt*, opgenomen in den 6en druk van J. J. Starter's *Friesche Lusthof*, enz. Utrecht, Bosch en Zoon, 1864. bl. 510, en vv.

handen kon men dan — met de latere uitdrukking van een rechtschapen friesch rechtsgeleerde [1] — «de verbintenissen van vele kuipers onder elkander in de landscollegiën of de breede regeering» noemen, beide òf algemeen, om elkander in alle belangrijke zaken bij te staan òf met bepaalde aanwijzing en rangschikking der ampten en voordeelen, die men zich beurtelings toedacht. Alles te zamen echter — gelijk hij zich naar recht en reden uitliet — «ongeoorloofde oligarchieke kunsten, die de gewone regeering in handen en lust' van weinigen brengen, alsof het hun vaderlijk erfdeel was, waardoor zij dan onvermijdelijk trotsch, schrapig, en onverdragelijk werden. Wel schijnt het, alsof in de toerbeurten eenige billijkheid was, omdat er elk in een collegië wat door verkrijgt; maar inderdaad is 't een grond van bederf en zelfzoeking, zeer tegenstrijdig met een vrije regeeringe». Met dat bederf ging bij die regeering ook de verdere omkoopbaarheid van haar leden, met maar al te luttel uitzonderingen, gepaard; en waarlijk niet zonder reden had daarom de middelburgsche pensionaris ter groote vergadering zijn dreigende uitnoodiging tot wering van het kwaad gedaan. Leidde zij ook daar, om de aangevoerde redenen, tot geen onmiddellijke bemoeying, een maand of wat later gaf zij toch kennelijk aanleiding tot het plakaat der algemeene Staten, waarbij deze, den 1en van Hooimaand, nadrukkelijk verboden, aan iemand van de hooge regeering of andere Generaliteits-collegiën, de hoven van justicie van Brabant en Vlaanderen, de magistraten en gerichten onder de Generaliteit ressorteerende, geen uitgezonderd, aan hun huisvrouwen, kinderen, die van hun familie of iemand anders t' eenigen tijde te presenteeren, geven, of beloven, directelijk of indirectelijk, ook niet bij onderhandeling, koop of verkoop, permutacie of andersins, eenige giften of geschenken van eenige dingen, hoe klein die zouden mogen wezen, ook van drank of eetwaren, om te verkrijgen of verkregen te hebben voor zich zelf of iemand anders eenige ampten, officiën, beneficiën, octroyen, sentenciën, resoluciën of disposiciën op eenigerhande zaken, of om de expedicie van dien, onder wat voorwendsel het zoude mogen wezen». Erger nog was het, dat ruim een halfjaar later twee leden, van wege Zeeland in den Raad van State, geschorst moesten worden om «verscheiden corrupciën en vuiligheden, tot nadeel van den Lande gepleegd», en daardoor nog die eigen maand in Zeeland zelf tot een gewestelijk plakaat van gelijke strekking noopten.

In Zeelands hoofdstad Middelburg had, een goede twee maanden vóór 't sluiten der groote vergadering, een gewelddadige volksoploop tegen een paar gehate overheidsleden plaats gehad, die met geheele of gedeeltelijke vernieling van hunne huizen en verdrijving van hun personen geëindigd was. Een van hen, de oud-burgemeester Hendrik

---

[1] Ulrik Huber, in zijn *Spiegel van doleancie en reformacie, naer den tegenwoordigen toestant des Vaderlants*, 1672, naar de aanhaling in De Witte van Citters *Aanteekeningen en bijvoegselen* op zijn *Contracten*, enz. bl. 351 vv.

Thibout, was om zijn laatdunkende trots en schraapzieke handelingen bij velen verafschuwd, en lag daarenboven in verdenking, den overleden Prins, met wien hij op een goeden voet stond, in zijn heerschzuchtige ontwerpen van raad gediend te hebben. «Trotsch te spreken», zeî het schimprijm op zijn naam gedicht,

Trotsch te spreken, steên te dwingen,
Y en Amstel te bespringen
Boven recht en tegens reên,
Oudste Staten weg te leên;
Vraag je, wie dit Willem ried,
Tel de kleine letters niet.

Den «inslokkenden Tybout» noemde men hem, «onverzadelijk in zijne begeerlijkheid», door allerhande «concussie en dwang» meer land aan schorren en dijkagië hebbende dan geheel Walcheren, en niet minder «onverzadelijk in ampten en officiën», haast «aan elken vinger, aan handen en voeten, één». En wat zijn laatdunkenheid betrof, «hij zette — als Haman — zijnen stoel boven alle die bij hem waren», zoodat men 't Mordechaïs mocht achten, die «door God verwekt» werden, om 't volk van hem te verlossen [1]. Die verlossing had op dinsdag, den 6^{den} Juny plaats. De zeeuwsche Staten waren toen in hun gewone vergaderzaal in de abdy bijeen, en Tibout — als lid van Gecommitteerden — in hun midden. Tegen 't einde der zitting zag men een ruwen volkshoop zich voor de ramen vertoonen, 't geen hem, «als met reden beducht wezende, dat zijn persoon door dien hoop onheusch bejegend kon worden», om hun verwoedheid te ontgaan, zich door een heimelijken uitgang deed verwijderen. De saamgerotte menigte, in haar plannen tegen hem zelf teleurgesteld, wilde zich nu aan zijn bezittingen wreken, stormde naar zijn huis, smeet er de ruiten in, en zou het waarschijnlijk geplunderd hebben, hadden zich niet eenige overheidspersonen en dominees in de bres gesteld, en het voortdurend blijven bewaken. Een op naam der gilden gesteld verzoekschrift kwam hem nu, een der volgende dagen, uitnoodigen zijn raadsampt er aan te geven, wilde hij zijn huis en die van eenige zijner vrienden niet geplunderd en verwoest zien. Op raad van gemelde predikanten stemde hij, om erger te voorkomen, daarin toe, mits de gilden van hunne zijde beloven wilden, dat daarmeê alles

[1] Zie de "Concepten gearresteert door den Hr. Hendrik Tibault, en zijne adherenten" (Middelburg, 1651). De tegenpartij vermaakte zich zoo met zijn val, dat zij dien, "met den dood van zijn Hoogheid", en dien van den griffier Musch, de "principale oorzaak en oorspronk van den dank- en biddag" zeî te houden, "'t en waar, dat het middel, dat God-almachtig geliefd had, tot dien val te gebruiken, in zijn zelven geconsidereerd, was van zeer quaet exempel". (Naar de opmerking van den Overijselaar in 't *Openhertich Discours*" enz., meldende den dood van Z. H., alsmede de publicatie van de acte van amnestie, mitsgaders den vierdagh van 11 Sept.; Rotterdam, 1651).

was afgedaan en hij verder ongehinderd blijven zou, en in zijn overige waardigheden gelaten werd. Tot meerder rust besloot hij, na eenige aarseling, daartoe geraden, tevens voor een dag of wat uit de stad te gaan, waarbij hem regeerende burgemeesteren met den baljuw uitgeleide deden naar het in de haven daarvoor bestelde schip. Na acht dagen teruggekeerd, om zijn ampten buiten den raad weder te komen waarnemen, werd hem dit door zijn bekenden ernstig ontraden, en door burgemeesters tevens ronduit verklaard, dat zij zich niet bij machte bevonden, hem tegen 't gevreesde straatgeweld te verdedigen. Hij gaf hun toen zijn besluit te kennen, om, «tot bevordering van zijne en zijner huisvrouw gezondheid», naar Spa te trekken, 't geen onmiddellijk werd goedgekeurd [1]. Zijn medelid der Staten, de Medicinæ-doctor en sterrekundige burgemeester Lansbergen, op wien men 't even als op hem geladen had, maakte zich evenzeer uit de voeten, doch was daarbij minder gelukkig dan mr. Hendrik, daar men zijn huis en inboedel werkelijk onder den voet gehaald en vernield had. Ook een derde persoon, hun medestander, de apotheker Aertskerken, wiens huis inmiddels door de burgerij bezet was, zou 't anders misgolden hebben, doch kwam nu met den schrik vrij. In een «droevig» straatlied werd, in zedepreêkend kreupelrijm, het gebeurde bezongen, en tegen 't aanstekelijk voorbeeld van Engeland, hier aanvankelijk daardoor reeds nagevolgd, gewaarschuwd:

Het vier, het vier in Eng'land ziet men blaken,
Het dreigt ons meê in Nederland te raken;
Exempel neemt al aan dees groote plaats:
D'Gemeente zelf die speelde daar den baas.
  Lantsbergens huis, dat zag men daar spolieeren,
Men zag in 't huis daar alles ommekeeren;
Burg'meester vlucht en trekt zoo uit Zeeland,
Acht duizend (?) sterk waren daar bij der hand.
  Men valt in 't huis, men slaat het al in stukken,
Het goude leêr ziet men van de muur rukken,
Daar blijft niet heel geen kast of kist in huis,
Sprongen daarin al met een groot gedruisch.
  Tibout daar meê met hem wierd vergeleken —
Vier predikanten hoort men daar van spreken —
Het zou met hem niet anders zijn gedaan;
Men smeet in 't huis de glazen, dat zij vlogen
Elk vloekt en tiert en was heel opgetogen;
't Was wonder ook dat dit huis nog bleef staan! —
  D' gemeente was daar furieus van zinnen —

[1] Zie over een en ander de *Sauvegarde*, voor hem-zelf, zijn huisvrouw, kinderen, en domestieken in October daaraan, toen hij van Spa naar Sluis gekomen was, door de Raden over Holland, Zeeland

en dat zij zoo «furieus» was, sproot niet alleen uit haar persoonlijke vooringenomenheid tegen beide overheidspersonen voort; het hing bij veel van haar leden ook met de grieven omtrent haar staatkundige achteruitzetting in 't stadsbestier samen, door de burgerlijk-aristokratische staatsinrichting en hare verduurzaming der regeeringsleden. Beide burgemeesters en hun aanhang hadden in dien geest weten te bewerken, dat de twaalf kiezers, die hun dubbeltal benoemden, waaruit door den Stadhouder, of wie hem mochten vertegenwoordigen, de wethouders werden aangesteld, dat voor een deel uit de reeds dienende heeren, in plaats van uit de burgerij, deden. Ook de gilden achtte men in hunne voorrechten verkort, en het stedelijk rechtswezen tegenover de burgerij te willekeurig. Zoo kwam men na 't verjagen der beide Heeren met een lijst van grieven voor den dag, waarbij op de handhaving der gilderechten en een verbod voortaan burgers uit hunne huizen te halen, aangedrongen werd. De doorgedreven nieuwe kiesorde werd daarop door de Staten ingetrokken, en de Wethouders van Middelburg, gelijk die van Zieriksee, Goes, en Tholen, evenals in Holland [1], volgens octroyen gekozen, door de Staten aan ieder dier steden op hun aanvraag, verleend. Omtrent Vlissingen en Vere, tot den Prins als markgraaf in meer persoonlijke betrekking, geraakten die Staten zelf met de voogden in strijd, daar zij er dezen de bestelling der Wet misgunden. Er werden berichten en tegenberichten over gewisseld, de twee steden zelf wenschten den Markgraaf of zijne voogden in hun kiesrecht gehandhaafd, en het hield dus eenige maanden aan vóór men tot een eindbesluit kwam, waarbij aan Vlissingen en Vere hetzelfde recht als aan de vier andere steden werd toegekend. Het duurde intusschen tot het volgende jaar, vóór beide markgrafelijke plaatsen zich naar dit besluit begeerden te richten, onder voorwaarde niet in de rechtskosten gemoeid te worden, die wellicht uit een rechtelijk verzet der voogden tegen den maatregel konden voortvloeyen.

Ook de zeeuwsche Edelen kwamen, tegenover de regeeringsinzichten der steden, ten behoeve van hun eigen, daarin voorbijgezien lichaam op. Den 8en Juny zond een viertal hunner — Kats, Borselen, Borselen van den Hooge, en Tuil van Serooskerken — een vertoog in, waarbij zij er op aandrongen, dat hun lichaam — als vertegenwoordigende het platte land — nu de plaats van eersten Edele vervallen was verklaard [2], in zijn

---

en Westfriesland verleend, nadat hij zich tot hun Hof had moeten wenden, daar men hem van Middelburg uit zonder antwoord liet, en hij "zulks niet zonder reden" — als Raden schreven — "beduchtende was, dat de constitucie van dezelve stat soodanich als nu noch niet moet zijn gestelt, dat de Magistraet hem, suppliant, behoorlijken souden kunnen protegeren, en dat daarenboven hy suppliant van de seeckerheit van hetzelve oock ten ghenougen noch van eenighe van zijn vrunden uytte voorschreven stadt wert bericht". Verg. voorts nog de *Aanwijsinge van de heyloose treken en gebreken van Mr. H' Thybout*, enz. (Vlissingen, 1652).

[1] Zie boven, bl. 171. [2] Ald. bl. 169.

aloud recht daartoe erkend zou worden, en evenals in de andere gewesten, een lid der gewestelijke regeering uitmaken zou. Reeds in 1615 had men zich daartoe aangemeld, doch door de inwendige twisten dier jaren was er toen niets van gekomen; thans meenden zij echter was er de rechte tijd toe daar, en gaven zij zelfs welwillend te kennen, dat zij, al mocht het gevraagde recht eigenlijk slechts aan de oudste geslachten, voor zoo ver die nog over waren, toekomen, er zich niet tegen verklaarden, ook eenige uit de aanzienlijkste nieuwere ambachtsheeren, naar goedvinden der Staten, daaronder te zien opnemen. Al hun aandrang en welwillendheid mocht echter niets baten, hun vertoogschrift vond zoo min thans, als dat hunner voorgangers in 1615 gehoor; de zeeuwsche steden toonden gansch geen lust, het zoo gelukkig verkregen en genoegelijk uitgeoefende gewestelijk gezag reeds zoo spoedig voor een deel aan een ander af te staan.

In Holland lokte de wijziging in de stedelijke overheidsverkiezing op een paar plaatsen — Den Briel en Dordrecht — verzet van minder of meerder aanbelang uit, waarvoor de tusschenkomst der Staten, door eene bezending uit hun midden, onder den Heer van Brederode, gevorderd werd. In Den Briel was alle oneenigheid tot genoegen van beide partijen daardoor onmiddellijk bijgelegd, en werd die Staten-bezending door overheid en burgerij gezamenlijk uitgeleide gedaan. In Dordrecht was de zaak van meer gewicht, en liep niet zonder gerechtelijke bemoeying en de uitbanning van een paar belhamels af. Het waren daar de gilden, die, door enkelen aangezet, deze gelegenheid aangrepen, voor het hun sedert 1581 onthouden recht van bemoeying in het stadsbestuur op te komen. Reeds in 1647 hadden zich onder hen stemmen daaromtrent verheven, die toen, niet zonder daadwerkelijke tusschenkomst van 't Hof van Holland, door 't stadhouderlijke gezag gesteund, gesust waren. Thans had zich, sedert November 1650, zekere Hugo Bastiaansz. van der Meer, hoewel zelf geen gildedeken, door een drietal dekens — Daniël Paludanus, Aernout Praem, en Thomas Aertsz. de Bie — gesteund, op nieuw geroerd, en buiten voorkennis van burgemeesteren, en tegen hun nadrukkelijk verbod van Febr. 1650, dekenvergaderingen bijeengeroepen en bijgewoond. In die vergaderingen was besloten, dat men voor 't vermeende recht der gilden zou opkomen, om van vonnissen in zaken hen rakende beroep te hebben op hun dekens, geen keuren binnen Dordrecht toe te laten, die niet ten overstaan van die dekens gemaakt of veranderd waren, en om aan te dringen op de afschaffing van den 10en penning, tot dusver van 't bestiaal geheven. In July eindelijk was op zijn en Paludanus aandrang — met wien hij zich ook reeds te voren eens voor den oudraad vertoond had, om hem 't vorenstaande te betogen — een algemeene optocht der gildedekens naar 't Raadhuis gehouden, om van de daar vergaderde overheid het zoogenoemde Houtenboek — het in hout gebonden boekdeel — waarin de gildewetten beschreven waren, op te vorderen, dat zij moedwillig verdonkeremaand achtten. Op

zijn voorstel was ook in den persoon van zekeren wever, Adriaen Cornelisz., een eigen gildebode aangeschaft, om hen ter vergadering op te roepen, wat alleen door een stadsbode geschieden mocht. Zulk een vergadering was, door zijn toedoen en dat van Paludanus, den 25en July gehouden, en twee dagen later waren de vergaderden toen ten stadhuize gekomen, waar Paludanus 't woord had gevoerd, om hun grieven en bezwaren bloot te leggen. Daarbij had men 't echter niet gelaten, maar verschillende oproerige geschriften en bedreigingen van geweld en plundering aangeplakt, en eindelijk, in den nacht van woensdag op donderdag, 2 tot 3 Augustus, met gewapende rotten door de stad gezworven, onder voorwendsel, dat er krijgsvolk zou binnengevoerd worden. Van wegen de Staten was toen een commissie — de HH. van Brederode, Van Kinschot, De Lange, Bezemer, Dedel, en Cromom — naar Dordrecht gekomen, om order op de zaken te stellen, en had deze, in overleg met den burgemeester, bepaald, zoo overdag als 's nachts, een vendel gewapende burgers op 't stadhuis te doen wacht houden, en voorts, den 7en der maand, een bevelschrift uitgevaardigd, waarbij alle beraadslagingen en vergadering der gilden of hunne dekens verboden werden, op straffe der overtreders, als rustverstoorders beschouwd te worden, en is de «hoogste indiguacie van de hooge overigheid te vervallen». Paludanus en Hugo Bastiaansz. hadden zich echter daaraan niet gestoord, maar waren op nieuw een vergadering bijeen gaan roepen, die toen op last der Staten-commissie uiteengejaagd was. Op het verslag door die commissie vervolgens ter Staten-vergadering gedaan, was daarop den 10en besloten, beide hoofdaanleggers van dat «turbulent en pernicieus» bedrijf, hebbende «andere eenvoudige personen daartoe gaande gemaakt», door den procureur-generaal van 't Hof gerechtelijk te doen vervolgen. Gevangen genomen en naar de voorpoort gevoerd, werden hun, in Februàry van 't volgende jaar, als dingen bestaande, die aanleiding gaven tot «despect en wederhoorigheid jegens de magistraat en regenten», waaruit eindelijk slechts «een formeele anarchie en subversie van vorm der regeering, gestabilieerd tot rust en goede policié der stad», te wachten was, de stad en hare omstreken, tot drie mijlen in 't rond voor altijd ontzegd [1].

---

[1] Zie de *Sententiën*, *gepronuncieert op den* 8 *Febr.* (Dordrecht 1652); en de *Placcaten ende Ordonnen. rakende de beroerten tot Dordrecht*, aldaar, 1651; en verg. het *Discours* en de *Continuatie van seecker Discours*, by Dom. Borsius, Hugo Bastiaensz, en Jan Goedbericht, *alle woonende tot Dordrecht*, enz. (Leyden, 1651). Tot kenschets der stedelijk-aristokratische beginselen, waarin die "discoursen" gesteld zijn, strekke uit het eerste de opmerking, dat "de deeckens en de gemeene neeringen eertijts alleen door de Heeren werden opgeroepen over 't maecken van die keuren, die ze zagen, dat dickmael met peryckel vermengt waren; niet dat de kracht van soodanige keuren quam van de stemme van de deeckens ende gildebroeders, ofte dat die daerover nootzakelijck mosten worden geroepen; maer dat deden de HH. uyt haren vryen wille, omdat ze daer voordeel in zagen, en haer verseeckerthet vonden", enz.; en uit het tweede Jan Goedberichts vaderlijke vermaning tot Hugo: "laet u gezeg-

Ook in de andere gewesten deden de stedelijke Heeren, waar 't noodig was, hun gezagsrecht gelden, en trokken, waar zij ze nog niet hadden, de overheidsaanstelling aan zich. In Gelderland niet zonder tegenstribbeling van een deel der Edelen en 't Hof. Dit laatste teekende zelfs verzet aan tegen het aan Tiel verleende octrooi, en zond niet alleen in September — hoewel te vergeefs — eene commissie, om de ten uitvoerlegging te beletten, maar liet ook nog met nieuwjaarsdag 1652, aan 't stadhuis een stuk aanplakken, waarbij het een iegelijk kennelijk maakte, dat het de dien dag gedane overheidskeuze «nul en van onwaarde» verklaard had, en een paar nieuwe schepenen, in plaats der beide door de overheid gekozene, benoemd. Aan den tielschen rechter gaf het daarenboven, den volgenden dag, in last, laatstgemelde als «onwettelijk gekozen», niet in die waardigheid in of buiten gerecht te erkennen, maar zich alleen aan hun titelarissen te houden. Het aangeplakte stuk werd echter nog in den avond van 1 January door een stadsdiender weder weggenomen [1]. De rechter van zijne zijde gaf evenwel gevolg aan den gegeven last, en weigerde met de overheids-schepenen te zitten, met wien toen de oudste burgemeester de bank ging spannen, en daarover door den rechter voor 't Hof gedagvaard werd; terwijl, toen de rechter in April met de schepenen voor 't Hof ter vierschaar kwam, beide andere schepenen weigerden hem ter bank toe te laten, en zelfs gelastten hem te vatten. In September werd eindelijk de zaak bijgelegd, de schepenen van weêrszijden erkend, en in de Landdagszitting van den 18en het octrooi door de geldersche Staten goedgekeurd, en de overheid in haar gezag bekrachtigd, met de bepaling, dat «tot verbreiding van Gods eer en stichting der gemeente» alle geschillen tusschen die overheid en sommige Statenleden over die zaken gevallen, in 't vuur der liefde verbrand zouden blijven, en nimmer herdacht worden. Aan de tielsche gemeente, van welke zich sommige leden met een verzoekschrift tot de kwartiers-vergadering gewend hadden, dat ook hare stem zich in de overheidskeus mocht doen gelden, werd daarentegen zulk een aanmatigende handelwijs, als onvoegzaam, kwalijk afgenomen, en den verzoekschrijvers bij besluit van 23 Aug. te kennen gegeven, dat zij zich met geen keus te bemoeyen hadden, maar hun overheid daarmeê rustig en vredig laten geworden, haar in alles naar behooren gehoorzamend [3]. Om de burgerij intusschen niet volkomen onmondig te verklaren, had de overheid in Maart een zestal gemeenslieden aangesteld, gelijk daar een dertig

ghen; waerachtigh ghy slacht de kinderen, die meenen altijds dat haer ouders haer ongelijck doen, daer ze nochtans alles doen te haren beste; maer de kinderen weten niet wat haer goet is, en soo gatet met de meeste gemeente oock: sy behooren 't haer borghemeesteren te betrouwen, die voor haer den eedt gedaen hebben, en niet altijt wijzer te willen wesen als sy". —

[1] Zie Van de Capelle *Gedenkschriften* II. bl. 392.

[2] Zie Rink, *Beschrijving der stad Tiel*, bl. 267.

[3] Zie Rink, t. pl. bl. 268, en *Vervolg van bijvoegsels en bijlagen* daarop, bl. 64.

jaar vroeger het verlangen naar geopenbaard was, en twee van welke bij 't sluiten der stadsrekening tegenwoordig moesten zijn, en hun toestemming tot verkoop of bezwaring van stadsgoederen verleenen. Daar zij zich echter van tijd tot tijd lieten gelden, wist men ze allengs te doen vervallen, zoodat er na twintig jaar nog maar één lid van over was, en zij in 1675 voor goed weêr werden afgeschaft [1]. In Utrecht was in de Vroedschaps-vergadering van 22 Mei, door den eersten burgemeester voorgesteld, om de thans door overlijden opengevallen plaats in haar lichaam, bij vroedschapskeuze te laten vervullen, terwijl men verder «met eenparige stemmen» verstond, dat het recht om burgemeesteren, raden, en schepenen van Utrecht te stellen was, en «ten eeuwigen dage» blijven zou aan de vroedschap alleen, onder vaststelling, dat men het recht, in 't geheel of ten deele, nimmer, in welker voege of manier ook, aan iemand anders zou mogen toestaan. Twee dagen later werd toen een reglement voor die verkiezing ontworpen en vastgesteld, en tevens bepaald, dat de vroedschap jaarlijks, den 1en October, twee burgemeesters en twaalf schepenen voor 't aanstaande jaar, bij besloten briefjens en meerderheid van stemmen verkiezen zou, en geen burgemeester langer dan twee, geen schepen langer dan drie jaar aaneen zou mogen aanblijven [2].

Terwijl zich de stedelijke gezagvoerders, in overeenstemming met de gewestelijke overmacht, door onderlinge uitsluitende samenwerking, zoo krachtdadig zochten te bevestigen in hun burgerlijk-aristokratisch, allengs — naar Hubers opmerking — in *oligarchie* ontaardend bewind; richtte zich het oog van anderen hoopvol op het schommelend wiegjen, waarin het nog te goeder uur geboren Oranje-telgjen, in dezen stadhouderloozen tijd, aanvankelijk zijn stadhouderlijke toekomst te verbeiden leî. Toen in November 1651 zijn eerste verjaardag gevierd stond te worden, gaf een dichterlijk ingezeten zijner Baronnie en Stad van Breda, zekere Jan Keysers, zijn Prinsgezinde gevoelens in de volgende rijmregels lucht, die, om den zoo schitterend vervulden slotwensch, en de door duizenden gedeelde belangstelling, als algemeene uiting van hun hartgrondig verlangen omtrent het «Prinsjen, nog zoo klein», dat eenmaal hun «Stadhouder zou zijn», hier een plaats mogen vinden:

Staat bij wat leven heeft, verschijnt uit alle hoeken,
Trekt met mij, om het *goed* met blijdschap te bezoeken,
Een goed, door Gods beleid en wijsheid ons bewaard,
De hoop van ons geluk, een machtig Prins der aard.
Een *klein* eenjarig *kind*, dat wil van onze oogen
Gelijk de zon de dauw, ons droeve tranen droogen;
Terwijl 't afsterven houdt ons allen in den druk,

[1] Ald. bl. 269.

[2] Aitzema, *Saken van Staet en Oorlog*, III. bl. 636, v. —

Komt 't kind en stort in ons een hope van geluk.
Wast aan, klein kind, en groeit! God wil ons al bewijzen,
Dat gij, o *kleine spruit*, ten hemel moogt oprijzen;
Want al wat leven heeft, wenscht om dien blijden dag,
Dat hij de schaduw van uw boom genieten mag.
Hiertoe wensch ik den Prins gezondheid honderd jaren,
't Geluk hem tot een knecht, en eeuwig zijn welvaren,
En zooveel als 't vereischt, dat onder 't zoet gelaat
Mag schuilen 't *hart van Mars* en *Pallas' wijze raad.*

Jammer maar, dat hij daarmeê te veel buiten 's Lands zou moeten werkzaam wezen, om er daar binnen naar den eisch meê te kunnen woekeren. Keeren wij echter thans, van zijn jarige wieg en de hem wachtende toekomst, weder naar de vorige Meimaand en de provincie Utrecht terug, waar ons op kerkelijk-staatkundig terrein nog een rumoerige vertooning wacht. Adriaan Ram, ambachtsheer van Schalkwijk, een vurig Pausgezinde, hield er op zijn huis, voor 't onderwijs zijner kinderen, sedert nu anderhalf jaar — gelijk reeds vroeger verscheiden andere — een roomsch priester, Dirk van der Horst, op na, die er voor hem en zijn roomschgezinde opgezetenen, den kerkdienst verrichtte, en te wiens behoeve hij daartoe den toren van zijn huis tot een kerk had laten inrichten, en zelfs met een uit de hervormde kerk gehaalde doopvont versieren. Hoewel men hem van Statenwege vergund had, het verblijf van den priester ten zijnent bij accoord af te maken, was deze grove overtreding der Landswetten tegen de «pauselijke supersticiën» van te veel gewicht in de gevolgen, dan dat men haar oogluikend langer geduld zou hebben. Zondags den 1en Juny had zich daarom, tijdens de godsdienstoefening, de maarschalk van het overkwartier met eenige manschappen naar Schalkwijk begeven, doch kreeg, zich voor 't Huis vertoonende, geen gehoor. Zelfs had men op zijn aannadering de valbrug opgehaald, en hem gedwongen zich met ladders en tillen, met geweld een toegang over de gracht tot den Voorhof te banen. Daar gekomen, werden zijn manschappen echter door die van binnen met steenen geworpen, terwijl een aantal met spiesen uit de groote zaal en stokken gewapende personen zich tevens krachtig te weer stelden, en een van 's maarschalks dienders zelfs met een spies in 't hoofd staken en een gevaarlijke wond toebrachten. Onderwijl was een zijner aanhangers, zekere Jan Jansz. de Bree, over de gracht naar binnen gekomen, had zich daar met hem onderhouden, en vervolgens, naar Schalkwijk gegaan, van daar ettelijken bijeengebracht, die tegen den avond den Schout van Schalkwijk en den substituut-procureur gen., die bij den maarschalk was, onder den voet wierpen, sloegen, en met geweld ontwapenden, en daarop den maarschalk en de zijnen zelf aantastten en uiteendreven, zoodat zij over sloten en weiden een goed heenkomen moesten zoeken, terwijl de dienstdoende priester inmiddels ontsnapte. Het daarbij niet latende, waren zij, gewapend en wel, langs den dijk naar de kerkbrug, die naar den

brink, de kerk en de pastorie voert, getrokken, waar zij, op eenige tot hulp van den maarschalk uitgerukte soldaten stuitende, dezen onder den uitroep van slaat dood! slaat dood! aangevallen, doch ten slotte door hen teruggedreven waren. Gevangen genomen, werden Ram en eenige zijner medeplichtigen naar den huize Hazenberg gevoerd en daar terecht gesteld en veroordeeld, de eerste tot tienjarige uitbanning, afbraak van zijn toren, en vervanging te zijnen koste van zijn ophaalbrug door een vasten dam; de anderen, die bij de mishandeling van den Schout en den substituut-procureur, of 's morgens op 't voorhof, handdadig geweest waren tot uitbanning voor tien, acht, en drie jaar; een hunner daarenboven tot geeseling, een paar anderen tot te pronkstelling met een paar geeselroeden aan 't hoofd, en een vierde, om bij die afstraffing zijner makkers toe te kijken [1]. Ram had zich buitendien als ambachtsheer van een vrij willekeurige zij laten kennen, zijn opgezetenen willen noodzaken, zich slechts bij een bepaald door hem aangewezen barbier te laten haarsnijden en scheren, bij een bakker, dien hij uitsluitend voorstond, hun brood te halen, en daartoe zelfs voorgewend een besluit van Gedeputeerde Staten in handen te hebben; al 't welk natuurlijk bij zijn banvonnis mede in aanmerking werd genomen. Minder, als de Schalkwijkers, met stokken en spiesen, dan met woorden en schimpschriften weerden zich de thans onder 't Geuzenbewind der Generaliteit staande Katholieken in de Meyerij. Zij lieten in dezen tijd een «Hellekermis» uitgaan, «gehouden in het groot-Geusjubeljaar, blij Duivelsjaar d. i. den valschen aflaat van alle zonden en straffen, tot voortgang in zonden en aanwas van straffen, overlang gegeven en verleend uit Duivels raad, tegen God den eeuwigen en heiligen Vader en zijnen eenigen en onnoozelen zoon, van Martin Luther en Jan Calvijn, beide eerlooze apostaten, gekeurd tot confuzie van alle afdwalende verloren schapen, en versterking van de liefhebbers en yveraars van het oprecht oud, katholiek geloof; gedrukt in Christiaanstad». Zij kwamen daarmeê hunnerzijds trouwens slechts tegen «een schimpig jubeljaar op, in de stad en Meyerij», van de Geuzenzij gestrooid. Op meer ernstigen toon was de gemoedelijke «nareden» gesteld, door een «gereformeerd Katholiek», als hij zich noemde, achter een «Missive» van roomsch-katholieke zijde geschreven, en in welke hij tegen de daar gedane poging waarschuwde, den roomschen leerstellingen een glimp van waarheid te geven, en er de andersdenkenden voor te winnen.

Aan 's Lands Zuidoostergrens, in de Nederrijnstreken, waar Brandenburg en Nieuwburg het verdeelde gebied voerden, was door verschil van godsdienstinzichten en staatsbelangen in deze dagen een botsing teweeg gebracht, in welke ook de algemeene Staten wel niet ongemoeid bleven, doch zich ook niet meer mengden, dan volstrekt noodig bleek. Hun voortdurende bezetting van Orsoy en Rijnberk had aanleiding gegeven,

[1] Zie de verschillende *Sententiën* tegen hen, Utrecht, 1651.

dat zich de onroomsche bewoners der aan den roomschen Paltsgraaf van Nieuwburg, Willem Wolfgang, onderworpen streek, tot die Staten om steun gewend hadden, en dat enkele roomsche geestelijken naar beide bezette steden gevoerd waren, en daar in hechtenis bleven. Willem Wolfgang toonde zich daarover minder tevreden, en vaardigde in Maart en April een paar bescheiden uit, waarin hij er tegen opkwam, en zijn amptlieden aanschreef, dat zij er zijn onroomsche onderzaten van in kennis zouden stellen, en ze tegen weêrwraak waarschuwen, zoo ze niet voor de gevangen en vervolgde Roomschen in de bres sprongen. De Keurvorst van Brandenburg begreep daarentegen, dat het bij de bedreigingen van Nieuwburg tijd werd zich schrap te zetten, en zijn rechten te laten gelden. Hij meende daarenboven op de medewerking der onroomschgezinde Republiek te mogen rekenen, en nam den 13en Juny eensklaps het besluit, met zijne troepen in Gulik-Berg te vallen, en daar een paar punten te bezetten, in een «kort bericht» tevens rekenschap gevende van de redenen, die hem tot dien maatregel gedreven hadden. Een «grondige wederlegging» van dat Bericht volgde weldra van de andere zijde, en de algemeene Staten, van weêrszijden met klachten lastig gevallen, en persoonlijk door den Keurvorst in den Haag bezocht, zonden hunnerzijds een viertal Heeren naar den Rijn, om tusschen beide partijen te bemiddelen. In 't begin van Augustus kwamen beide vorsten te Angerord bijeen, en zouden de zaken wellicht al aanstonds bijgelegd zijn, wanneer men niet door een misverstand — de vermeende aankomst van lotharinger troepen ten voordeele van Nieuwburg — onverrichter zake weêr uiteengeraakt was [1]. Nu trad de duitsche keizer, die reeds in Juny Brandenburg de voortzetting van zijn gewapenden toeleg verboden had, op nieuw tusschenbeiden, zond den graaf van Hatzfeld, en drong Brandenburg, na eenige weken onderhandelens, van alle verdere gewelddadigheid af te zien, en, even als Nieuwburg, de wapens neder te leggen, en bij een in October te Kleef gesloten vergelijk den stand van zaken als vóór den inval te herstellen.

Van heel wat zwaarwichtiger en langduriger aard zouden de stribbelingen blijken, waarin dezer dagen de nederlandsche Republiek met de engelsche geraakt was, en die, na 't vertrek der engelsche gezanten en hun aan 't Parlement gedaan verslag, weldra tot ver-uitziende gevolgen zouden leiden. De eigenlijke oorzaak zat dieper, en zou thans slechts, door den samenloop der omstandigheden, tot haar onvermijdelijke noodlottige uitwerking komen. Wat koning Jacob I in 't jaar 1622 den nederlandschen gezanten, in naijverige verbolgenheid, had toegevoegd: «gij zijt meesters van de zee»; dat was sedert bij voortduring de stilzwijgende, maar krachtige drijfveêr gebleven aller in Engeland's verhouding tot Nederland werkzame bedoelingen. Het meesterschap, de heerschappij ter zee; dat scheen Engelands als van nature voorbestemde roeping, en

[1] Zie daarover Ranke *Genesis des preussischen Staates*, s. 244.

daarin zag het zich voorloopig door Nederland gestuit. De openlijke erkentenis in arren moede dier verholen gedachte was den koninklijken lippen van den in zijn ijdeltuitigen trots gekrenkten Jacob ontglipt; doch ook waar zij zich verder niet uitte, bleef zij in de diepte van 't gemoed, op den bodem des harten sluimeren, tot de gelegenheid zich aanbood, haar, door een gewijzigde werkelijkheid, een blijden keer de dingen, te niet te doen en er alle aanleiding voor weg te nemen. Daartoe had men, in de laatste dertig jaar, en sedert koning Jacob zich zoo gramstorig uitliet, in Europa en Indiën het zijne beproefd; had — gelijk reeds vroeger in 1609 en 1617 — in 1636 nog weêr de nederlandsche visscherij zoeken te belemmeren, toen de vaart op Indiën te stremmen, en het thans op de algemeene vrachtvaart — de bron van Nederlands handelswelvaart — gemunt. Doch steeds was er hetzelfde hoofdbeginsel, als kiem aller kwaadwillige maatregelen en van elken boosaardigen toeleg, bij werkzaam, in het voorbestemde streven naar de oppermacht te water, de alleenheerschappij ter zee [1]. Men had door zijn gezanten ter Groote Vergadering en bij de Staten van Holland, den vereenigden gewesten een ineensmelting — om 't zoo te noemen — met de engelsche republiek voorgeslagen, door de noord-nederlandsche wel wijselijk niet aangenomen, daar het er op niets anders dan een ontbinding van haar zelfbestaan bij had kunnen uitloopen [2]. Verstoord was men daarop huiswaarts gekeerd, en het bijna onmiddellijk gevolg was het voor de nederlandsche scheepvaart en handel zoo verderfelijk voorstel, den 7en Augustus door Whitlocke in het Parlement gedaan, om den vreemden schepen den invoer van geen andere goederen of waren te veroorloven, dan die in hun eigen land voortgebracht of vervaardigd werden. In diezelfde dagen had de opperbevelhebber van 't engelsche leger, Cromwell, die nog altijd den gebannen en in Schotland gekroonden koningszoon daar met zijn troepen bestookte, geen kans ziende hem anders uit zijn sterke stelling te

---

[1] "Der Vortheil seiner geographischen Position, sein ihm durch die Natur angewiesener maritimer Beruf (kam Britanniën) mehr als jemals zum Bewusztsein. Herausfordend und gewaltsam stellte es sich der ganzen Welt gegenüber". Ranke, *Englische Geschichte* III, s. 392. Over de naijverige verhouding tot Nederland, zie het even zaakrijke als lijvige proefschrift van den gemeente-archivaris van Utrecht, Dr. S. Muller, *Mare Clausum*, bijdrage tot de geschiedenis der *rivaliteit van Engeland en Nederland in de 17e eeuw* (Amsterdam, 1872).

[2] In dien zin had zeker die koningsgezinde briefschrijver gelijk, die in dezen tijd aan zijn "lieven neef" meldde: "'t Was 't woord van de Amsterdammers: men moet Engeland te vriend houden, al zou er den Duivel regeeren. Gewisselijk hij regeert er; worden wij zijn vrienden, *hij blijft ons geslagen vijand*, en wij geslagen. Wie Duivel, vertrouwt den Duivel? Wederstaat hem, zeît de Schrift". (*Extract uyt seeckere brief van een liefhebber des vryen vaderlants*). In een, te Rotterdam bij A. van Lusthof uitgegeven opsomming van *Redenen, waerom het oorbaerder is, dat de Ver. Nederlanden haer met de Rep. van Engelandt verbinden, als met eenige andere princen*, enz., werden van zulk een verbintenis daarentegen allerlei gouden bergen voorgespiegeld.

Stirling in 't open veld te krijgen, zich ter zij op St. Johnston of Perth geworpen, om hem alle verband met die plaats, waaruit hij zijn voorraad putte, te beletten, hem tevens den weg naar 't midden vrijlatende. De koning had daarvan terstond gebruik gemaakt, en was te Carlisle in Cumberland de engelsche grenzen overgetrokken, eerst over Penrith en Warington, waar hij de steenen brug vermeesterd had, naar Chester en voorts naar Shrewsbury gerukt — om zoo op Londen te trekken — doch daar het hoofd stootende naar Worcester gekomen, waar hij vrijdag den 13en September zijn standaard geplant, en zich, in afwachting der dingen die komen zouden, versterkt had. Cromwell zijnerzijds was inmiddels zoodra mogelijk Schotland uit, en over York, Nottingham, en Coventry tot Shaksperes geboortestad, Stratford aan den Avon, voortgerukt, en van daar den 7en naar 't zuidoostwaarts van Worcester gelegen Evesham gekomen. Van daaruit nu greep dinsdag den 13en September, aan beide zijden van den Severn, een hevige strijd met de troepen des konings plaats, die van den toren der hoofdkerk de nadering van Cromwell en de zijnen bespied had, terwijl een deel der laatsten, onder Fleetwood, den vorigen dag de rivier overgestoken was, en een schipbrug over haar en over de Teme gelegd had. Drie of vier uur lang hield het gevecht met afwisselenden kans aan, tot 's Konings leger ten slotte in verwarring binnen Worcester teruggedreven werd. Daar ging het nu nog een poos lang moorddadig toe, doch bleef Cromwell weldra meester, en liet vervolgens den naar alle zijden verstrooiden vijand door zijn ruiters nazetten. De koning zelf, zich met een enkel edelman van de zijnen scheidende, redde zich door de vlucht, en wist, na een avontuurlijke omdoling op het britsche eiland, eindelijk de zeekust en van daaruit Frankrijk te bereiken, om zijn angstvolle moeder het bericht van zijn mislukte onderneming te brengen. Cromwell meldde, in God en Zijne Genade lovende brieven, den heugelijken afloop aan 't Parlement, en leì van nu af het zoo kloek en krachtig gevoerde krijgszwaard neêr, om met niet minder kracht en kloekheid als staatsbeheerder op te treden. Den 22en deed hij zijn plechtige intrede in Londen, van waar hem, den vorigen dag, een viertal Parlementsleden tot Ailesbury te gemoet waren getogen. Het Parlement met zijn spreker, de Raad van State met zijn voorzitter, rechts- en burgerlijke bestuurders, en een tallooze menigte volks van allerlei stand en kunne, hadden hem met luid gejubel en feestgeknal uit groot en klein geweer, verwelkomd en begeleid. Zijn eigen houding en woorden waren, naar een zijner begeleidende vrienden schreef, hoogst minzaam en bescheiden, God alleen de eer gevende, en steeds van anderen, niet van zich zelf gewagende [1]. Toch uitten sommigen van wat scherper doorzicht en losser tong de meening, dat er een innerlijke blijheid en moeielijk te onderdrukken vreugdgevoel uit zijn

[1] "I am a poor weak creature", schreef hij, weinig weken later, aan een vriend te Boston, "and not worthy the name of a worm; yet accepted to serve the Lord and His people. Indeed, my dear

trekken straalde, en wilden daaruit afleiden, dat er nog «een koning van Engeland» in dien man stak. Dat echter begeerde hij niet te wezen. De beslissende zege te Worcester kon intusschen niet nalaten het engelsch bewind ook tegenover Nederland nog zekerder van zijn stuk te maken, en den voorgestelden maatregel tot belemmering en fnuiking van zijn tusschenhandel des te krachtdadiger ter hand te nemen, en te eerder voor goed te doen vaststellen en toepassen. Op donderdag den 19en October greep zijn bekrachtiging in 't Parlement plaats, en werd in de zoogenoemde «Scheepvaarts-acte», door dat Parlement, «tot aanwassing der scheepvaart en aanmoediging der navigacie, onder de goede voorzienigheid en bescherming Gods zoo grooten middel tot behoud en welvaren van 't (britsch) Gemeenebest» vastgesteld en bepaald:

«Dat, van den 1en dag December 1651 en dan voortaan, geene goederen of zaken, hoe ze zijn, 't zij gewassen, soorten van manufacturen uit Azië, Afrika, of Amerika, of uit eenige plaatsen van dien, of eilanden, daar onderhoorig, of ook die neêrwaarts aan deze plaatse in de kaarten beschreven liggen, zoo van de engelsche plantagiën of andere, zullen mogen gevoerd worden binnen dezen staat van Engeland of Ierland, of eenige andere landen, eilanden, plantagiën of territoriën onder dezer Republiek gebied liggende, in eenig ander schip, schepen, boot of booten, hoedanig die zijn, dan in zulken die waarlijk en zonder bedrog behooren onder 't volk van de Republiek en haar plantagiën, als toebehoorige en eigen van die, en waarvan de schipper en meeste bootsgezellen evenzoo moeten zijn van dezer Republiek landaard, op poene van verbeurte aller goederen tegen deze acte in geladen, als ook het schip met al zijn takel, canon, en toebehooren, in 't welk de vorige goederen en waren zullen gevoerd en overgebracht zijn, de eene helft ten behoeve van de Republiek, en de andere helft voor die persoon of personen, welke zoodanige goederen of waren aangrijpen, en ze vervolgen in een gerechtshof binnen deze Republiek».

«Dat verder geen goederen noch waren, van gewas, soorten van manufacturen, uit Europa of eenige plaatsen van dien, na 1 December 1651, zullen mogen gevoerd of gebracht worden binnen deze Republiek, enz. in eenig schip, enz. dan die waarlijk toebehooren eenigen van 't volk dezer Republiek, als ware eigenaars van dien, en in geen andere, uitgezonderd al zulke vreemde schepen en booten, die toebehooren aan dat volk, in welks stede of plaatse de goederen zijn gegroeid en de soorten van manufacturen gemaakt; of ook uit al zulke havenen, waar men de voorz. goederen alleen kan bekomen, en van waar ze meestal gescheept en overgevoerd worden; alles op de boete als gezeïd is».

---

friend, between you and me, you know not me — my weeknesses, my inordinate passions, my unskilfulness, and every way unfitness to my work. Yet, yet the Lord, who will have mercy on whom He will, does as you see!" — Carlisle, *Letters and Speeches* III, p. 111.

«Dat geene goederen noch waren, vreemd gewas zijnde of vreemde soorten van manufacturen, die men gewoon is binnen deze Republiek te brengen in vreemde schepen, voortaan zullen mogen overgebracht worden bij al zulke schepen van eenige plaats of streek, als alleen zulke gewassen en soorten van manufacturen, en uit zoodanige havenen, waar de gezegde goederen en waren alleen bekomen worden, en gewoonlijk gescheept en gevoerd worden, en uit geen andere streek, op boete als voren».

«Dat geen soorten van stokvisch, lingen, haring, pekelharing, of eenig ander slag van gezouten visch, bij 't volk van dezen landaard wordende gevischt en gevangen, noch eenig traan of gemaakte olie, of die gemaakt wordt uit eenige vischvangst, hoe ze zijn, noch geene walvisschen of potvisschen in deze Republiek, enz. gebracht mogen worden, dan alleen in zulke schepen, waarmeê ze gevangen zijn, en die aan 't volk van dezen landaard toebehooren; en zal zulke visch moeten toegesteld en de olie gemaakt zijn bij 't volk van deze republiek, op pene voorzeîd».

«Dat geen stokvisch, ling, haring, pekelharing, of eenig ander slag van gezouten visch, hoe ze zijn mag, die gevangen en toegesteld zal zijn bij 't volk van deze Republiek, na den 1en February 1653 zal mogen vervoerd worden uit deze Republiek in eenig schip, enz. dan die waarlijk toebehooren aan 't volk van dezen Staat, als ware eigenaars, waarvan de schipper en 't meerendeel der bootsgezellen Engelschen zullen moeten wezen, op pene als boven. Willende voor altoos, dat deze acte, noch iets daarin begrepen, zal uitgestrekt worden of tot beperking strekken van den koophandel op de straat van Gibraltar of de middellandsche zee, met waren in schepen onzer nacie geladen, als vermeld is, in gebruikelijke havens of plaatsen, als plag te geschieden binnen die straat of zee, 't zij dan dat hun ingeladen waren op die plaatsen gewassen zijn of niet. Willende ook, dat deze acte, noch iets daarin begrepen, niet verder uitgestrekt worde, om daardoor te beperken het overbrengen van eenige oostindische waren, geladen in schepen van dit volk, in de gebruikelijke havens en plaatsen, daar zij voordezen plachten te laden in eenige van de zeeën, tot Zuid- en Oostwaarts van de *Cabo da bona Esperanza*, onaangezien de waren op de voorz. havens noch plaatsen niet gewassen zijn; willende ook dat het voor een iegelijk van dezen staat wettelijk mag zijn, dat booten of schepen hun behoorende, waarvan de schipper en bootsgezellen van dezen landaard zullen zijn, als gemeld is, mogen laden en brengen uit de havens van Spanje en Portugal alle soorten van goederen of zaken, daar van daan komende, of van eenigen weg of plantagië, die onder ieder van hen haar gebied *respective* gelegen zijn».

«Dat voortaan geen persoon of personen, wie of hoe ze mogen zijn, zal geoorloofd wezen te laden of doen laden en voeren op eenigen bodem of bodems, schip of schepen, boot of booten, hoe ze zijn, waarvan een vreemdeling of geboren vreemdeling — uitgezonderd die anders genaturalizeerd zullen wezen — eigenaars, deelhebbers, of schip-

pers zijn, met eenige visch, victualiën, waren, of zaken van wat soort of natuur die mogen zijn, uit eenige haven of oever van deze Republiek, tot een ander haven of oever daarvan, op pene, zoo wie daartegen handelt, te vervallen als gezegd is, en verbeurte van alle goederen die geladen of vervoerd zullen wezen, als ook van 't schip waarin geladen en vervoerd is».

«Lestelijk, opdat deze acte noch ook geen ding daarin begrepen, worden uitgestrekt tot bullioen of tot het nemen van eenige goederen, of die bij manier van weêrwraak door eenig schip met commissie van deze Republiek worden genomen, wordt gewild: dat deze acte of eenige zaak daarin begrepen niet zal mogen uitgestrekt worden op eenige zijde of zijdewerk, 't welk te lande uit eenige plaats van Italië wordt gebracht, en daar gekocht met voordeel der engelsche waren of anders voor geld of wissel; doch dat het den volke van deze Republiek zal vrij staan, die van Oostende en Nieuwpoort in Vlaanderen, Rotterdam, Middelburg, Amsterdam of eenige andere havenen daaromtrent, in engelsche schepen te laden; en zullen de eigenaars daarop te voren beëedigd of bestendigd worden met andere geloofwaardige getuigen, voor Commissarissen daartoe in der tijd te stellen, of een der Lords van de schatkist, dat de goederen vorenverhaald zijn verkocht op en voor hun eigen rekening in Italië». —

Terwijl men bezig was deze boosaardige acte in Engeland te ontwerpen, had de Raadpensionaris van Holland, na herhaalden aandrang, zijn wensch vervuld gezien, om zijn hooge jaren, in zijn gewichtig ambt vervangen te worden. Na een paar stemmingen op verschillende heeren, was den 27en September één hunner, de voorzittende raad in de rekenkamer, Adriaan Pauw, Heer van Heemstede, die 't ook reeds vóór Cats had bekleed, er op nieuw toe gekozen; waarop zijn grijze voorganger, op zijn knieën vallende, God-almachtig voor Zijn veelvuldige genade, in zoo gewichtige, lastige, en gevaarlijke bediening hem betoond, zijn dank bracht, en daarop de HH. Staten voor de hem bewezen gunst zijn erkentelijkheid betuigde, hun, met de hem eigen welbespraaktheid, een heilzame en langdurige regeering en 't meeste geluk en voorspoed toewenschende. In de minder zorgvolle baantjens van Grootzegelbewaarder en Stadhouder van de Leenen bleef hij hun intusschen ook verder nog zijn dienst wijden. Pauw, den volgenden dag door den Secretaris der Staten, Beaumont, van zijn benoeming verwittigd, en door verschillende Heeren uit Edelen en Steden, door Cats zelf, en door de eerwaarde broeders-predikanten, tot de aanneming aangespoord, gaf, na eenig weifelen, hun aandrang gehoor; onder uitdrukkelijk beding evenwel, dat hij zich voor zijn doen en beheer aan geen «gedelegeerde rechters» — gelijk zijn vader er tegenover Oldenbarnevelt een geweest was — had te onderwerpen, maar alleen aan H. Edelgrootmog. volle vergadering verantwoording zou schuldig zijn, en dat hij zich, wat het recht betrof, slechts aan de gewone Hoven van justicie — zoo 't geval zich immer voordeed — te houden had; dat hij, wat er ook mocht geschieden, zijn voorrechten als Hollander en

Amsterdammer behield, en dat hem open brieven van bescherming en schadeloosstelling werden verleend, om tegen alle geweld, overlast, naspraak, en andere moeyenissen, bekommeringen, schade, en zwarigheid, kosteloos en schadeloos gehouden te worden. Op al deze, nog nader uitgesponnen voorwaarden, aanvaardde de voorzichtige ervaren staatsman, den 4en October, na plechtige beëediging, in Godsnaam zijn bediening.

Nog in die zelfde maand werd, naar aanleiding der engelsche Scheepvaart-acte besloten, van wegen de Generaliteit een gezantschap naar Londen te zenden, en daartoe den onlangs afgetreden oud-Raadpensionaris, den door Holland vroeger afgevaardigden oud-burgemeester Gerrit Schaep, en den Pensionaris van Middelburg, Paulus van de Perre, te benoemen. Nog vóór hun vertrek kwam, in de laatste helft der volgende maand, een nieuw bericht uit Engeland de botsing nog verergeren. Er waren daar namelijk door de admiraliteit aan de weduwe en kinderen van zekeren Paullet brieven van weêrwraak uitgegeven, om de schade van omstreeks 30,000 pond sterling, hun — naar 't heette — door de nederlandsche Republiek toegebracht, op de nederlandsche onderzaten te verhalen, hun daartoe volmacht gevende, alle schepen en goederen van die onderdanen te nemen, totdat de geleden schâ met de renten geheel voldaan zou zijn. Men had het echter niet bij die brieven en volmacht gelaten, maar dadelijk ook twee oorlogsschepen onder de kapiteinen Stanton en Smith uitgerust, die in korten tijd aanmerkelijke schâ aan de nederlandsche koopvaart toebrachten, en des te meer naar 't vertrek der drie benoemde Heeren deden verlangen. Even vóór Kerstmis afgezeild, kwamen deze den eersten Kerstdag te Gravesend op de reê, vanwaar zij, met hun gevolg, in sierlijke sloepen de Teems op werden afgehaald, en, aan den *Tower*-werf aan land gestapt, door verschillende Heeren van 't Parlement verwelkomd werden, en met staatsiekoetsen naar het hun beschikte verblijf op 't paleis van Whitehall gevoerd. Drie of vier dagen later kwamen hen dezelfde koetsen naar de Parlements-zitting in Westminster brengen, waar bij hun binnenkomen de spreker en alle verdere leden opstonden en zich ontdekten, om het althans aan geen uiterlijk betoon van waardige heuschheid te laten ontbreken, en waar Cats nu, het woord vattende, in deftig Latijn en meer vleyende dan doeltreffende woorden, de redenen van hun komst en de wenschen van hun Heeren en meesters ontvouwde.

«*Quod Deus Optimus maximus bene vertat* (Moge de goede en groote God ons doen ten goede keeren). Door Gods gunstig bestier over zee gekomen, zijn wij deze wereldberoemde stad binnengetogen, en hebben, door uw welwillendheid eervol ontvangen, en in deze grootmachtige vergadering toegelaten, op last der Heeren Staten van het Vereenigde Nederland, op deze luisterrijke plaats het woord opgevat, om vooreerst uit Hun naam uit een toegenegen gemoed alle diensten van vriendschap, goedgunstigheid, en nabuurschap aan dit gemeenebest en zijn onderzaten te bieden, en al wat gelukkig en heilzaam is, ten zeerste toe te wenschen».

«Al wie over 't vormen en vestigen van een Staat wijselijk redeneerden, voerden altijd dit zeggen als een orakelspreuk in den mond: dat de steun van een Republiek niet in krachtige en talrijke legerbenden, noch in bemuurde steden, noch schatten, maar in vrienden, makkers, en bondgenooten bestaat; en zij voegen daar met schrander doorzicht bij, dat men die vrienden en bondgenooten niet maar in 't honderd, en als 't blinde geval wil, zoeken, maar met zorg en oordeel kiezen moet. En vooreerst moet men dan, naar 't algemeen gevoelen van geslachten en volken, dezulken tot vriendschap nooden en daarin opnemen, die door hun gunstige gelegenheid van woonplaats van nut kunnen zijn. Niet te vergeefs toch zegt het spreekwoord, dat een naburige vriend nutter is dan een verafwonende broeder.

Geen wapen, sterke muur, noch burg, maar vriendschapsband
In heil'ge trouw gelegd, geknoopt door 's nabuurs hand,
Geeft heul; —

dat toch naburige volken, onder dezelfde hemelstreek wonende, in aard, verstand, zeden, en inborst meer overeenkomen dan die zich op verren afstand van elkander bevinden, staat vast, en maakt ze des te geschikter ter handhaving van onderlinge genegenheid. En wat de kristelijke waarheid betreft, zij leert ons dezulken bovenal tot makkers en vrienden te kiezen, die door den heiligen band van een zelfden zuiveren godsdienst onderling verbonden zijn. De geschiedenis wijst daarentegen uit, dat verbonden, tusschen volken van verschillenden godsdienst aangegaan, zelden hecht of langdurig waren. Dit toegepast op de onderhavige zaak, en de blik op beide Gemeenebesten, die van Engeland en van Nederland, vestende, zal ons de nabuurschap van beide volken al dadelijk in 't oog vallen, en wij kunnen daarbij van hetzelfde beeld gebruik maken, door Cato gebezigd, om den romeinschen Senaat de nabuurschap van Rome en Carthago onder 't hunne te brengen; toen hij, in den boezem van dien Senaat, eenige vijgen — niet gedroogd en gerimpeld, maar versch en in hun natuurlijke tedere kleur — voor den dag haalde en ten toon spreidde. De beschreven vaders bewonderden die sappige en sierlijke vruchten, waarop Cato die frissche en levendige kleur als een bewijs der nabuurschap van Carthago aanvoerde, zeggende, dat hij in drie dagen de reis derwaarts gedaan, en er die vijgen uit meêgebracht had. Wij schudden hier, om de nabuurschap van Nederland en Engeland te doen uitkomen, geen vijgen uit onzen tabbaard, maar kunnen nog een sterker proef aanvoeren en zeggen, dat een goed warm brood, versch van onze kust naar de britsche gebracht worden kan, zonder nog geheel van de hitte beroofd te zijn, in den oven opgedaan. Hoe zou dan de vriendschap tusschen zoo naburige volken gemakkelijk verkoelen, wanneer een over de zee gevoerd brood zijn warmte nog bewaren kan? Welk nut en gemak echter die nabijheid aan beide volken gebaard heeft en in 't vervolg nog baren kan, daarvan is ook

't jaar '88 een sprekende getuige, toen die vervaarlijke vloot, de schrik van gansch Europa,

Haar bliksems uit haar zwavelmonden blies.

En wat die ontwijfelbare stelling van 't Kristendom betreft — die een en denzelfden godsdienst bij deugdelijke verbonden wil — niemand is er onkundig van, dat niet alleen beide volken denzelfden zuiveren godsdienst belijden, maar dien ook door tallooze martelaren van weêrszijden bekrachtigd hebben. Uit dat oogpunt verdient het mede opgemerkt te worden, dat niet alleen blijde en voorspoedige zaken, maar gemeenschappelijk doorgestane rampen en onspoed, de gemoederen der menschen met een hechter band van vriendschap onderling verbinden, om zich over de middelen, in 't vervolg aan te wenden, te beraden. Daaruit spruiten dergelijke troostrijke uitroepen voort:

Wij weten, makkers, van veel vroeger kwaad te tuigen;
Gij, die veel zwaarder leedt, God bracht ook dit ten end.

Wij zeggen *bracht*, en niet — als de Trojaansche held — *zal brengen;* want het is reeds geschied, en beide volken zijn er der hooge Godheid onsterfelijken dank voor schuldig, en dienen dit goddelijke pand zorgvuldig te bewaren. Ik voeg daarbij nog dezelfde beginselen en denzelfden regeeringsvorm van beide gemeenebesten, die ieder voor zich, het eenhoofdige bewind verwerpende, de vrijheid krachtdadig handhaafden. Het is een werk des Heeren, een wonder in onze oogen. Waarom zou ik daar ook der beide volken haast gemeenschappelijke taal niet bij stellen; 't staat vast genoeg, dat wortels, oorsprong, en eerste bestanddeelen onzer woorden uit eene en dezelfde bron voortspruiten. Alle dingen bijna, die tot 's menschen voeding en levensonderhoud strekken, worden haast met dezelfde woorden bij u en bij ons aangeduid: *brood*, *kaas*, *boter*, *wijn*, *honig*, en andere tot voeding voor 't lichaam dienende zaken, brengen dat ten klaarste aan den dag; verder worden ook alle menschelijke lichaamsleden bijna met dezelfde namen in beide talen vermeld, als *hoofd*, *haar*, *ooren*, *neus*, *mond*, *lippen*, *borst*, *armen*, *handen*, en *voeten*, die haast niet in klank verschillen. Ik merk daarbij nog op, dat alle eenlettergrepige woorden van 't Engelsch, te veel om aan te halen, nagenoeg Neêrduitsch zijn. Ik zal nog meer zeggen: geen korter of langer zin kan men haast in 't Engelsch uiten, waarin men ten onzent niet wat inheemsch zal vinden. Aan elkander vreemde talen nu weten wij, naar de Heilige Schrift, dat tot straf zijn ingesteld, en tot scheiding der menschen aanleiding geven. Eenstemmige en gelijkluidende talen, zal wel niemand betwijfelen, dat den menschen als weldaad geschonken zijn, om ze met een hechter maatschappelijker band te vereenigen. Daarenboven meen ik hier niet te mogen voorbijgaan, hoezeer het voor beide Republieken van belang moet wezen, de veiligheid der zee en de gerustheid van den handel te verzekeren, en hen tegen alle lagen en overval van kapers en roovers te waarborgen. Zoo dit ernstig ter harte wordt geno-

men, zullen er handelsaangelegenheden genoeg voor beiden gevonden worden; alle wegen toch staan in deze eeuw open, alles is voor den handel toegankelijk en zoover wereld en wateren strekken, breidt zich de scheepvaart uit; velerlei hulpbronnen spruiten daaruit voort, en staan beiden volken ter hand: de nabijheid van de zee, de geschiktheid der havens, de veelheid der schepen, de ervaring der zeeluî en scheepsvoogden, ontallijk jong zeevolk, ware amfibiën, den zeestrijd gewend, uit welken het volk tallooze zegevanen en triomfteekens zijn aangebracht, en die u doen bezingen

Van waar de zonne rijst, tot waar zij ondergaat.

Doch ook wij, om 't in alle bescheidenheid te zeggen, hebben daarin mede wat lofs en eers behaald. Van oude en afgezaagde dingen willen wij daarbij niet ophalen, en van geen onbekende gewagen; maar éene, daarbij nog nieuwe zaak niet onvermeld laten; een ongehoord feit, gelijk er — zonder roem en naijver gezegd — geen eeuw ooit zag, doch die 't jaar 39 en dit Engeland heeft zien gebeuren. Een onmetelijke vloot, zeekasteelen 67 in getal, met 27,000 man, onder 't opperbevel van Don Antonio d' Oquendo, door de onzen met nauw een dozijn kleine schepen getart, zijn toen, op uwe kust gedreven, met een grooter scheepsmacht besprongen, bestookt, verwonnen, door 't vuur of 't water vernield, terwijl de uwen zich onzijdig hielden en uwe maagden en matronen, gehuwde en ongehuwde schoonen, buiten alle gevaar, van 't land den schrikkelijken aanblik van dien strijd genoten. Dat gij uit dezen klauw onzen Leeuw herkent, vragen en hervragen wij Senaat en Volk van Engeland. Uit dezelfde bron zijn ook van oudsher verschillende verbonden tusschen beide volken en geen geringe, maar heerlijke huwelijken gevierd. Door een langdurigen tijd is dus de vriendschap van beiden versterkt en bevestigd, en een wijze oudheid heeft haar met Gods gunst gekweekt. Laat ons daarom op uwe zaken dat zeggen toepassen, dat uit den diepsten grond der wijsheid schijnt opgedolven: oude vrienden moeten niet te licht der vergetelheid prijs gegeven noch in 't getal der vijanden overgeschreven, evenmin als oude vijanden in een vertrouwde vriendschap opgenomen worden.

Zooveel en zoo gewichtige redenen naar den eisch in overweging nemende, besloten de hoofden van dit Gemeenebest den Heeren Staten van 't vereenigde Nederland een doorluchtig gezantschap te zenden, daartoe hoogwijze en uitstekende mannen kiezende, met den last niet slechts de oude verbonden te vernieuwen, maar ze ook naar de gelegenheid van den tijd tot een hechter vriendschap te bevestigen. Dat werk werd niet alleen gelukkig aangevangen, maar ook bijna volvoerd, toen de achtbare mannen, gezanten dezer Republiek, in hun tijd beperkt, en eerder, dan men hoopte, teruggeroepen, huiswaarts keerden, vóór de zaak tot het gewenschte einde gebracht worden kon. Onze Heeren de Staten der Vereenigde Nederlanden echter, door geen minder zucht voor de bevestiging en aankweeking der aloude vriendschap gedreven, waren

terstond op een weêrkeerig gezantschap bedacht; doch konden, om een zoo verheven en doorluchtig werk niet, als een onvoldragen vrucht, te zien mislukken, door moeilijke en noodlottige zaken verhinderd, niet zoo spoedig de zaak voldingen, als zij gewenscht hadden. Thans evenwel ziet gij hier drie gezanten van 't Vereenigde Nederland voor u, met last, de zaak voor beide Gemeenebesten zoo nuttig en noodig, met den goeden God, tot een gewenscht einde te brengen. En opdat een zoo voortreffelijk werk niet langer worde uitgesteld, verzoeken wij dringend ons afgevaardigden daartoe aan te wijzen, om in hun bijzijn voller en klaarder te ontvouwen, wat ons over zulk een doorluchtige zaak is opgedragen. Doch om met te beter uitslag te kunnen werkzaam zijn, vragen wij u ten ernstigste, dat alles van nu af in dien staat zij en blijve, waarin de achtbare mannen gezanten van dit gemeenebest het bij hun vertrek ten onzent lieten. Het is een slecht voorteeken, op den drempel zelf te struikelen, en daarom vragen wij, dat het besluit onlangs, in uw naam, afgekondigd, en op den eersten December ten uitvoer te leggen, herroepen of althans opgeschort moge worden, opdat niet de vrijheid en regelmaat van den handel, sedert onheugelijke tijden in acht genomen, door deze plotselinge en onverhoedsche nieuwheid verstoord worde, en toekomstige tractaten — zoo de onzen daartegen, naar de omstandigheden, iets beston-den — verhinderd worden. Is dit gebeurd, dan zullen wij ons blijmoedig tot een zoo gewenscht en uitstekend werk aangorden, opdat de oude gemeenschap en vriendschap niet alleen hernieuwd maar met een nauwer band bevestigd worde. Dit is ons opgedragen, oprecht en eerlijk en met de meeste goede trouw aan u voor te dragen, opdat, als het plaats grijpt, en wij de gemeene zaak met vereende krachten en wapenen willen voorstaan, geen Alexander zelf dien gordiaanschen knoop kan doorhakken. Niet gemakkelijk toch zal iemand tusschen de schors en 't hout, de hamer en 't aambeeld, hand of vingers steken. Op onze schepen zullen dan de uitheemsche volkeren dit opschrift stellen:

Niemand zal hen ongestraft tergen! —

Zoo laat ons dan onder Gods oog een verbond sluiten, duurzamer dan metaal, en dat

Geen toorn van Jupiter, noch blakend vuur,
Geen ijzer, noch de tijd, doen einden zal.

Dat hoore de Vader, die met zijn bliksem verbonden bezegeld heeft, en mogen zij vergaan, die tweedracht onder ons willen stoken! —

Na een kort antwoord, bij monde van den Spreker, gaven de drie Heeren hun geloofsbrieven over, keerden Westminsterwaarts, waar zij nog een dag of drie op kosten van den Staat onthaald werden, om zich toen, eerst in de Koninginnestraat, waar men een huis voor hen in gereedheid had gebracht, en daarna te Chelsey te vestigen, om

er den drukkenden dampkring der stad te ontwijken. 't Laat zich denken, dat het gemoedelijk gekeuvel van hun grijzen woordvoerder, bij de min gemoedelijke stemming, waarin de engelsche Heeren verkeerden, de kennelijk vijandige partij, door hen gekozen, weinig of geen baat zou geven. Ook in Holland zelf trouwens aarzelde men niet, weldra den spot te drijven met zijne «flikfloyende oratie, met haar exempelen van warm wittebrood, boter en kaas, neuzen en ooren, en andere malligheden, waardoor de Engelschen zich des te meer verzekeren konden, dat hun zaak wel succedeeren zou, ziende met wat bloeds zij te doen hadden» [1]. Voorloopig begonnen zij met eenige leden van den Raad van State, onder welke ook Cromwell, af te vaardigen, om met de nederlandsche Heeren in onderhandeling te treden. Den 21en January gaf daarop de Raad van State dien Heeren een antwoord op de aan 't Parlement door hen kenbaar gemaakte wenschen, waarbij hij verklaarde, wat de vroegere haagsche samenspreking betrof, deze niet in aanmerking te kunnen nemen, daar zij zonder eenige uitkomst afgebroken was, doch dat hij anders genegen bleef een onderlinge vriendschap te onderhouden, mits men maar stuk voor stuk wilde voorslaan, wat men tot vestiging van een vriendschappelijk verbond van der Staten zij wilde bijdragen. Dat, wat de scheepvaart-acte aanging, deze op veelvuldige billijke redenen gegrond was, en er dus geen reden bestond, haar af schaffen of op te schorten. Dat het verder gewis te wenschen ware, er geen aanleiding gegeven werd brieven van weêrwraak of represalje tegen het volk der Nederlanden uit te geven, en dat dit geschied zou zijn, indien men de vroeger verongelijkten, gelijk met name de weduwe Paulet, slechts op de gedane klachten tot hun recht had willen laten komen, en hen schadeloos stellen voor de goederen, hun lang te voren ontnomen. Dat er geen verdere brieven nog gegeven waren, hoewel er veel klachten waren ingekomen, die men alle aan de Heeren zou voorleggen, om daar in der minne verhaal van schâ op te erlangen, gelijk men in alle billijkheid verwachtte. Dat de engelsche Republiek daaromtrent ook geen strenger recht van anderen begeeren zou, dan zij zelve bereid was, in een dergelijk geval te verleenen. En dat men, om te toonen, hoe weinig men begeerde, tot uiterste middelen over te gaan, sedert de komst der Heeren bevel had gegeven, geen schepen ten gevolge dier brieven meer te nemen. Wat de teruggaaf der reeds genomen schepen en het herstel der geleden schade en gedane onkosten raakte, zoo daaromtrent iets onrechtmatigs begaan was, en 't volk van de vereenigde Nederlanden eenig ongelijk geschied, zoo zou dat voor de daartoe opzettelijk bestemde Admiraliteit in rechten moeten dienen, de behoorlijke bewijzen daar bijgebracht, en alles, wat daartoe stond, ordelijk in acht genomen worden. Daar toch stond het ieder, die iets te klagen had, vrij zijn recht te komen zoeken; en

[1] Zie het *Waarachtigh, kort en bondigh verhael van d' oorspronck ende voortganck der nieuw gepretendeerde engelsche Republique*, enz. (Utrecht, by J. van Santen, 1652) bl. 4.

beter kon men niet doen, dan dat men elk, dien 't aanging, dien wettigen weg tot herstel en heeling aanwees.

Welken schijn van vriendschappelijke gevoelens men in dit antwoord zocht aan te nemen, en hoe men voorgaf slechts billijkheid en recht voor zich en anderen in 't oog te hebben, het was niet moeilijk deze voorgewende beginselen in al hun schijnschoon te doorgronden en er de ijdelheid van in te zien. Men kon bijv. lichtelijk bevelen, geen nederlandsche vaartuigen meer te nemen, nu er reeds meer dan een dozijn schepen in Engeland waren opgebracht, om die veel besproken schâ, door de Paulets geleden, te verhalen; terwijl daarenboven het schip van wijlen den ouden Paulet, in een vijandige haven, en met verboden waren geladen, dezerzijds genomen was. De verwijzing op de Admiraliteit was zeker ook niet de kortste weg, om tot zijn goed recht te geraken, en de weigering, om de acte ook maar tijdelijk te schorten, bewees ten volle, hoe vastberaden men daarin te werk was gegaan, en hoe zeker men was van 't geen men er meê wilde. Men liet zich in den Haag daaromtrent dan ook niets diets maken, en begreep ten volle, waar het op uit zoo moeten loopen. Wat men thans «een gewapenden vrede» zou noemen, was het beste, waartoe men voor 't oogenblik kon overgaan. Zeker waren er niet veel, die zich, als de Heer van Sommelsdijck [1], met het aangename denkbeeld vleiden, dat Cromwell «te *verstandig* zou zijn, om zoo te kwader uur en vol gevaar voor de grondvesting van zijn eigen Republiek, met de nederlandsche te breken; zoodat» — hij aarzelde in zijn baatzieke partijzucht niet, het te schrijven — «wanneer men dezerzijds maar voet bij stuk hield, hij, om 't gevaar, dat hij voorzien kon, te ontgaan, de Engelschen wel zou doen schoot vieren, en zoowel zij, als de Nederlanders, dus hun bewind op den gewenschten ouden voet brengen voor 't welzijn van 't gemeenebest en de bescherming der lieden van eere» [2]. Cromwell was zeker verstandig en wijs genoeg om te weten, wat hem in 't belang van zijn jongen Staat paste; doch deze bevond zich, na de onderdrukking van den schotschen weêrstand, in een zoo gunstigen toestand, dat hij 't daarop gerustelijk kon laten aankomen. Hij zag zich door verschillende noord- en zuid-europeesche Staten reeds erkend, stond op 't punt dat ook door anderen — gelijk met name Frankrijk — gedaan te worden [3], en behoefde dus in 't minst niet te vreezen, tegenover Nederland krachtdadig door te tasten. Zoo begreep men 't daar dan ook, en drong vooral van de zij van Zeeland

---

[1] In zijn brief aan Graaf Willem Frederik van 19 Febr., *Arch.* V. p. 66.

[2] Ook in een vroeger schrijven had hij zich reeds in het uitzicht op een oorlog met Engeland verkneukeld: "de sorte que si la pacience nous eschappe contre les Anglois, l'on pourroit revenir plus tost à notre vieille (*sic*) forme de gouvernement, par où l' Estat se raffermiroit et les gens de bien et d'honneur se relèveroient" (T. pl. p. 63), en: "le meilleur et le plus seur seroit, *qu'il pleust à Dieu* de nous susciter une guerre estrangère" (p. 65).

[3] Zie daaromtrent Guizot's *Histoire de la Rép. d' Angl.* I. p. 212, ss.

en den nederlandschen handel op afdoende maatregelen in 't belang daarvan aan. In 't begin van Maart werd daarop in de algemeene Staten op voorstel van Holland besloten, een vloot zoo mogelijk van 150 welgewapende schepen tot bescherming der koopvaart in dienst te stellen, waarvoor een veilgeld van twee ten honderd op de inkomende, en een lastgeld op de uitgaande goederen en waren zou geheven worden, terwijl bovendien een som van twee miljoen tot vinding der kosten werd toegestaan. Holland, Zeeland, Friesland, en Stad en Lande werden tevens uitgenoodigd, in mindering van dat schepental, door de overheid in hunne zeesteden, bij wijze van pressing, zoo spoedig doenlijk, een vijftig stuks — zoogenaamde *directie*-schepen — in zee te brengen. Den koopvaarders werd voorts verboden tot het einde der maand in zee te gaan, en de verschillende gewesten aangemaand, hunne achterstallige admiraliteitsgelden zonder uitstel te voldoen. Tusschen dat buitengewone uitrustingsbesluit en zijn volvoering was echter nog een groot verschil, en hoeveel moeite men zich bij de verschillende admiraliteiten gaf, deels haar verbrokkeling zonder een algemeen admiraal aan hun hoofd, deels de tragelijk opgebrachte gelden, deels het gebrek ook aan de noodige schepen, maakten het ondoenbaar de anderhalf honderd of nu, of zelfs in beide volgende jaren, zeilreê te krijgen. Men deed intusschen wat men vermocht, en zoo kon de vlootvoogd, aan wien men 't opperbevel ter zee met vol vertrouwen opdragen kon, de Luitenant-Admiraal Marten Harpertszoon Tromp in 't begin van Mei reeds met een vijftig oorlogschepen, waaronder echter veel kleine en lichtgewapende, zee kiezen. Hij kreeg daarbij echter uitdrukkelijk last, alleen verdedigenderwijs te werk te gaan. Zijn uitsluitende taak was de bescherming van de nederlandsche koopvaardij tegen alle belemmering en roof, van engelsche zijde beproefd. Hem en zijn onderbevelhebbers werd daartoe — bij lastbrief van den 10en der maand — bevolen, de nederlandsche handelschepen tegen alle onderzoek van wie het mocht wezen te vrijwaren, ze tegen elk en een iegelijk te beschermen, die ze zou willen aanranden of beschadigen, en ze weder te ontweldigen aan hem, die ze reeds genomen mocht hebben.

Om de onderhandelingen te Londen geleidelijker en zonder noodelooze stremming te laten voortgaan, zond men nog een vierden gezant, den schiedamschen pensionaris Nieupoort, af, met de noodige inlichting, voornamelijk op 't punt der oostindische zaken, voorzien, omtrent welke zich vragen hadden voorgedaan, door de drie andere Heeren zonder ruggespraak niet te beslechten. Nieupoort kwam den 22en Mei aan, doch had nog geen week aan de beraadslagingen deel genomen, toen een onvoorziene omstandigheid een gansche verandering in den stand van zaken bracht, en er een wending aan gaf, geheel overeenkomstig de voorstellingen van hen, die zich van den aanvang af niet anders dan oorlogsrumoer en krijgsgeweld voorspelden, en daarvan reeds eenige maanden te voren de heimelijke voorteekens in 't zwerk hadden meenen te aanschouwen. Zoo toch hadden 27 January l.l., drie maassluizer visschers, de stuurman Gerrit

Ariaansz en twee van zijn bootsgezellen, voor Schout en Schepenen hunner woonplaats betuigd, dat zij donderdags vóór Kerstmis, 21 Dec. 1651, voor hunne visscherij uitgezeild, den volgenden dag, op een afstand van omstreeks 12 mijlen in zee, 's morgens te negen uur, bij helderen zonneschijn, op een mans hoogte boven den gezichtseinder, gezien hadden als een vlak land, waarop zich een menigte van voetvolk en ruiters vertoonde, opgekomen uit den Noordoosten. Toen de stuurman er — als «een wonderwerk Gods» — zijn beide makkers opmerkzaam op gemaakt had, was het vizioen weêr verdwenen, doch weldra door een tweede vervangen, een vloot schepen vertoonende, die uit den Noorden kwamen aanstevenen, sommige de mastzeilen half op, andere de zeilen op de mast, nog andere de zeilen opgegijpt; daaronder ook een groot schip dat terstond zijn steng verloor, maar weder werd opgezet, en zoo nabij hun vaartuig scheen, dat er de vlag — een vlag van drie kleuren of Prinsevlag — als over heen scheen te waayen. Daarna had zich weêr een nieuw gezicht voorgedaan, een machtige vloot van velerlei schepen, uit het Zuidoosten op de andere aanzeilende; terwijl, toen ze bij elkander waren, er een dikke damp opsteeg, als een kruiddamp bij een zeegevecht, en alsof ze elkander bekampten, waardoor alle verder uitzicht beneveld werd. Toen die damp echter verdwenen was, hadden zich de eerste schepen weêr vertoond, zoo helder en duidelijk, dat men al het touw- en blokwerk onderscheiden kon, 't welk omstreeks een uur aanhield. Daarop had zich nog een geweldig groot schip vertoond, dat van voren scheen te zinken, doch van achteren uit het water stak, en door een ander schip voorbij gestevend werd. Dit duurde niet minder dan drie uur, en wekte zulk een schrik onder 't volk, dat de stuurman niet beter wist te doen, dan een stichtelijk boek «de kristelijke zeevaart» ter hand te nemen, en daar wat uit voor te lezen, om de gemoederen allengs wat tot bedaren te brengen. In 't Oost-Noord-Oosten had zich daarenboven nog een Leeuw in de lucht vertoond, die aan den Noordkant der schepen bleef, en daarbij eenige vreemde gedierten, die in schepen veranderden; en waar die schepen zich wendden, de Leeuw bleef in 't Noorden staan, en dat wel twee of drie uren lang. 't Verhaal maakte alom een grooten indruk en sloeg veler harten met schrik over de dingen die gebeuren zouden; de stuurman stond als «een deugdelijk man» bekend, «die hem zijn leven niet dronken» dronk, en wien men dus wel gelooven mocht. Anderen verwierpen 't intusschen, instemmende met den «koopman» uit het *Engelsch Praetjen* [1], die meende dat hij zich wel «vlotte hersenen» zou moeten toekennen, als hij «op 't aanbrengen van drie bootsgezellen, die lichtelijk de brandewijn dingen heeft laten zien, die niet te zien geweest zijn, zulk een miraculeus aspect voor waarachtig aannam. Als God» — zoo sprak hij — «een nieuwe

[1] *Tot Middelburg, gedruckt in 't jaer* 1652.

sterre schept, toen Kristus geboren werd, vertoonde hij die aan de Wijzen in 't Oosten; en als hij zulk een schrikkelijke vertooning, tot waarschuwing van alle vromen tegen 't nakende ongeval, de wereld wil bekend maken, neemt Hij geen drie ruwe bootsgezellen tot verbreiding van dit groote werk, als getuigen van zijn toekomenden toorn». Wat intusschen deze bootsluî hadden gezien of meenen te zien, en wat zeker door hun verbeelding onwillekeurig allengs niet weinig was uitgebreid en vergroot, zou zich een half jaar later, den 29en Mei, in de werkelijkheid min of meer verwezenlijken, althans wat de samenbotsing van twee vloten en den daaruit geboren scheepsstrijd betrof.

Tromp was met zijn vloot in zee gestoken, met last, om alle noodelooze ergernis en samentreffing te voorkomen, van zich zooveel mogelijk aan de vlaamsche zij te houden en de engelsche kust te vermijden; hij liet daarom, de vlaamsche banken ontwijkende, even daarbuiten, tusschen Nieuwpoort en Duinkerken 't anker vallen, doch werd er vier of vijf dagen lang door een harden wind uit den Noord-Oosten bestookt, die hem besluiten deed, zijn zwaar geteisterde schepen naar veiliger plaats en beter reê onder den hoek van Doever te brengen. Om echter den Engelschman bij 't onverhoedsche verschijnen zijner vloot geen aanstoot noch achterdocht te geven, vaardigde hij twee van zijn fregatten naar Duins af, met last den engelschen Commandeur Bourne te begroeten, en met de reden van zijn komst bekend te maken. Dit werd van Bourne's zij wel opgenomen, en in vreedzamen zin beantwoord. Den 29en echter, toen hij onder de fransche kust tegenover Doever lag, kwam hem kapitein Joris van der Zaen, die zich, een dag of wat vroeger, tegen een engelsch fregat over 't strijken van de vlag reeds manhaftig geweerd had, zeggen, dat er daar in de buurt zeven rijk beladen Straatvaarders, onder zijn en eens anderen ontoereikend geleide, lagen, en dus gevaar liepen, door de engelsche vloot genomen te worden. Tromp, het van zijn plicht rekenende, hem zijn bescherming te verleenen, zette daarop koers naar Doever, waaromtrent ze zich ophielden, doch was nog niet lang onder zeil, toen hij, een engelsche vloot — onder Robert Blake — voor zich zag, omstreeks 15 fregatten en andere oorlogschepen sterk [1]. Vermoedende, dat deze de zeven koopvaarders reeds vermeesterd zouden hebben, besloot hij ze den weg naar Doever af te snijden, om ze vandaar uit niet te doen bijstaan. Om evenwel tevens allen schijn van vijandige stemming te voorkomen, haastte hij zich, nog ver buiten schot, der engelsche vlag alle eer te bewij-

---

[1] Blijkens Blake's schrijven aan 't Parlement, was hem door Bourne onmiddellijk van Tromp's aankomst kondschap gedaan, en had hij zich daarop hem in 't gemoet gespoed. Zie zijn *Brief*, opgenomen in het *Bondich en waerachtich verhael van 't gene onlangs is voorgevallen* tusschen (Blake en Tromp) *alsmede diversche brieven, examinatiën en attestatiën;* overgezet na de Engelsche copie, gedruckt by Jan Veld, drucker van 't Parlt. van Eng. 1652. Tot Londen. — Verg. ook Bourne's eigen *Verhael*, aldaar.

zen, en liet daartoe zijn beide mastzeilen ter halver streng strijken, al zijn verdere zeilen even als den wimpel onder zijn driekleurde vlag [1] innemen, en een man bij de laatste plaatsen. Met deze «civiele bejegening» — gelijk hij later aan de Staten schreef — toonde zich echter de engelsche vlootvoogd niet tevreden, en zond, hem nog te nauwernood onder schot hebbende, een kogel over zijn schip, die weldra door een tweeden gevolgd werd. Tromp gaf toen zijn kapitein bevel, met zijn sloep aan boord van den Engelschman te gaan, doch zag zich, nog vóór dat geschieden kon, met een derde schot begroet, dat een zijner matrozen een arm wegnam, en een ander minder gevaarlijk kwetste. Hij achtte 't nu tijd zich te weer te stellen, om den Staat in zijn persoon geen kleinachting te doen ondergaan. Hij beval dus evenzeer te schieten, maar zoo, dat de kogel ver voor den boeg van den Engelschman heenvloog. Deze wendde daarop zijn schip, leî zich naast hem, en gaf hem onder een hevig musketvuur de volle laag. Tromp beantwoordde dit onmiddellijk met gelijke vriendschappelijke begroeting zijnerzijds, en werd door de hem naastbijliggende schepen daarin gevolgd, doch wachtte nog meer dan een half uur, eer hij de roode vlag — ten teeken van den algemeenen aanval — liet uitsteken [2]. Het gevecht breidde zich hoe langer zoo meer uit; ook Bourne kwam er met een dozijn schepen uit Duins in deel nemen, en Tromps achterhoede aantasten. Eerst het vallen van den avond deed, omstreeks acht uur, den strijd staken, nadat hij een uur of vier had aangehouden. Blake's touwen, wand, en zeilen waren doorschoten en gescheurd, en zijn bezaanmast weggeschoten, en achtte hij 't «een groote genade» nog «geen meer schade geleden» te hebben [3]. Uit de hollandsche achterhoede werden een tweetal voor den oorlog toegeruste koopvaardijschepen, de Sint Laurens en de Maria, reddeloos geschoten, en de beide kapiteins Bastiaan Tuinman en Sipke Fockes met hun luitenants gevangen, en weldra door Cromwell zelf in verhoor genomen werden.

---

[1] Ouder gewoonte noemde hij deze, in zijn bericht omtrent het gebeurde — gelijk wij 't ook de maassluizer gezichtezieners zagen doen — de *Princevlag*. Daar er thans echter "geen Prins" — als Stadhouder — "in 't land was", begrepen de Staten van Holland, dat hij den naam *Statenvlag* had moeten bezigen, en besloten daarom, in hun zitting van 18 Juny, "ten eynde gelijcke abuysen in 't toekomende niet meer quamen te gebeuren, dat aen den Lt.-Admiraal (Tromp) (en) de respectieve collegiën ter Admiraliteit advertencie gedaen (zou) worden, ten einde dezelve de commandeurs van de esquadres, jegenwoordich in zee zijnde, en andere capiteinen van oorloge, onder henluyden respectivelijk ressorterende, behoorlijk t'adverteeren, om haer voor diergelijcke abuyzen te mogen wachten".

[2] "Welck teycken van den oorlogh sal sijn een *bloet-vlagge*, hanghende en afwaeyende op des Admiraels groote mast; 't welck sijnde gesien, eenen yder alsdan sijn uyterste beste sal doen; maer soo haest, als de ghemelde bloetvlagge ofte den gemelden Admiraels groote wimpel zal ingehaelt ofte afgenomen worden, sullen alle actiën van hostiliteit alsdan ophouden". (Naar de "Instructie" van Tromp aan zijn "capiteynen").

[3] Zie zijn aangehaalden *Brief* t. pl.

Zoodra de tijding van 't gebeurde te Londen kwam, liet men van regeeringswegen de woning der gezanten te Chelsey met een wacht afzetten, deels om hen tegen de woede van 't verstoorde grauw te bewaren, deels om zich van hun personen te verzekeren, tot welke men niemand in noch uit liet gaan, en dien men het hun door Tromp over al 't voorgevallene toegezonden schrijven eerst na lang dralen liet toekomen. Een dag of wat later kregen zij toegang tot het Parlement, en gaven van hun verslagenheid over het rampzalige feit kennis. Een schrikkelijk gerucht — zeiden ze — was hun ter ooren gekomen: dat van een zeegevecht tusschen beide vloten, waarvan de nederlandsche de oorzaak zou geweest zijn. Zij konden echter voor God van ganscher harte verklaren, dat de zaak geschied was buiten kennis en tegen den wil der HH. Staten, gelijk van hen zelven. Zij verzekerden daarenboven, dat de gemoederen hunner Heeren niet dan eendracht, vrede, verbindtenis, en innerlijke vriendschap voor hadden noch wenschten. Dat zij echter te dezer gelegenheid niet wilden nalaten mede te deelen, hoe zij van den nederlandschen vlootvoogd een schrijven ontvangen hadden, waarvan zij een afschrift overlegden, en waarin de aanleiding en oorzaak van 't gevecht geheel anders beschreven werd, dan te Londen was uitgestrooid. Volgens 't natuur- en volkenrecht achtten zij voorts, dat als in bijzondere zaken een procureur, en in openbare een ambassadeur, de perken van zijn commissie overschrijdt, en als een krijgsoverste buiten orde van 't bewind de naburige landen berooft, ook als een wild dier uit zijn banden losgebroken eenige schâ sticht, niet de HH. bewindvoerders, maar die 't misdrijf begaan hebben, daarvoor aansprakelijk zijn; inzonderheid zoo nog de afkeuring der zaak daarbij kwam, gelijk die in dezen zeker van de HH. Staten te verwachten was. Bij alle volken, die de reden plaats geven, was 't gebruikelijk, wanneer er iets misdaan was, allereerst kennis van de zaak te nemen, en wanneer voldoening gegeven of aangeboden werd, alle vijandschap te staken. Allerverwerpelijkst zou bovendien een oorlog — die oorzaak veler onheilen — zijn tusschen twee zoo geestverwante Staten en van ouds bevriende volken. Wel te recht had een engelsch schrijver die volken bij twee aarden kruiken vergeleken op zee drijvende met het bijschrift: stooten wij tegen elkander, zoo breken wij. De goede man had, naar hunne meening, den spijker op den kop geslagen, en zij meenden dat ook de Heeren van 't Parlement van dit gevoelen waren. Zoo beide volken daarentegen tot een verdrag kwamen, lieve God! wat viel er al goeds te verwachten! De ware godsdienst bevestigd, de zee beveiligd, allen vijanden de gelegenheid tot moedwil ontnomen, alle geloofsverwanten met vreugde overstelpt, en — dat het meeste beteekent — Gode almachtig zou er lof, prijs, eer en dank voor ten Hemel stijgen. Ten slotte vraagden zij daarom: 1. een afschrift van 't verhaal, gelijk dit gedaan werd; 2. verlof dat over te zenden, om, na 't hooren der wederpartij, de waarheid te beter in 't licht te doen komen; 3. dat alles onderwijl ongeschonden en in zijn geheel bleef; en 4. dat de vredehandel er niet om afgebroken

werd, opdat in de toekomst zulke rampzalige voorvallen verhoed, en een eeuwigdurende vrede tusschen beide volken beraamd werd; 't welk alles hun hartelijk bidden was, dat de goede God — de bewerker des vredes — hun geliefde te gunnen!

In 't Parlement waren de gevoelens verdeeld, doch slechts de minderheid gunstig gezind. Vernemende daarom, dat de meerderheid niet slechts van zins was, maar ook reeds gelast had, alle schepen in zee te brengen, nieuwe fregatten aan te bouwen, en nieuwe manschappen aan te werven, zonden zij den Raad van State een tweede boodschap uit Chelsey, om op het eerst vermelde nog nader aan te dringen, daarbij afschrift overleggende van de hen inmiddels door hun gewonen bode toegekomen verslagen van 't verhandelde bij de algemeene Staten vóór het noodlottig gevecht plaats greep, en waaruit, klaarder dan de zon op den middag schijnt, de vredelievende gezindheid dier Staten bleek. Zij verzochten tevens verlof voor den Heer Nieuwpoort, om in een der Statenschepen, in de Teems of elders op zijn vertrek wachtende, naar Holland te gaan, en daar den juisten stand van zaken te beter te doen kennen, en na te gaan wat er in te doen. Men scheen eerst niet zeer willig dat verlof te geven, en hield Nieuwpoort nog verscheiden dagen op, voor hij eindelijk met veel moeite de engelsche hoofdstad verlaten kon. Intusschen werden de drie heeren te Chelsey met klachten van nederlandsche schippers bestormd, wier vaartuigen in 't kanaal of op den Teems door de Engelschen vermeesterd of in beslag genomen waren. Zij stelden daarom een nieuw stuk op, waarin zij, op beide vorige verwijzende, tevens verklaarden, hoe zij dagelijks door boden en brieven meer verzekerd werden van de rouw en verbaasdheid der HH. Staten over die ongelukkige haastige daad, en dat er door hen beraadslaagd en overlegd werd, welk een heelmiddel tot verzachting van die rauwe en bloedige wond aan te brengen, 't welk zij niet twijfelden, dat met Gods gunste weldra gevonden zou worden; dat zij daarom baden en smeekten, dat ondertusschen niets gedaan mocht worden met een al te groote heftigheid, die naderhand onherroepelijk en onherstelbaar zou blijken; dat zij dus liever zonder uitstel een vriendelijk antwoord op hun laatste schrijven verzochten, te meer, omdat zij verstonden, dat de nederlandsche schepen zoowel in 't ruime sop, als in de engelsche havens, met geweld of in 't gevecht werden genomen en vastgebonden. Op dit laatste schrijven kwam eindelijk een antwoord van 't Parlement in, waarin dit betuigde, hoe het, bij zich zelf overdenkende, met welke volhardende bewijzen van vriendschap en oprechte genegenheid — van de eerste beginselen der inlandsche beroerten af — met zijn naburen, de vereenigde provinciën, had omgegaan, niets nalatende, wat tot een goede verstandhouding en toenemende gehechtheid kon strekken, zich op 't onvoorzienst door de onbetamelijke bejegeningen den hunnen daarop aangedaan, overvallen zag, inzonderheid door de daad van vijandschap, onlangs op de engelsche reê zelf tegen de vloot hunner Republiek gepleegd. Op ernstige en welbedachte overweging waarvan, en na kennisneming der

ingeleverde papieren, men goed vond het volgende antwoord te geven: Het Parlement hoewel willig, naar der liefden aard, zich de zaak te verklaren naar de uitdrukkingen, in die papieren gebezigd, pogende 't laatste gevecht voor te stellen als geschied buiten kennis en tegen de meening der hooge Overheid; doch tevens overdenkende, hoe ongelijk aan die betuiging de besluiten en handelingen van den nederlandschen Staat en zijne dienaren ter zee geweest zijn, zelfs te midden der onderhandelingen over een door hen zelf aangeboden verdrag; hoe er namelijk een buitengewone uitrusting van 150 oorlogschepen, zonder eenig merkbare reden, dan die nu onlangs aan den dag was gekomen, gedaan was; — vindt maar al te veel oorzaak tot de meening, dat de Heeren Staten der Vereenigde Gewesten de bedoeling hebben, zich met geweld het bekende recht van Engeland op de zee toe te eigenen; zijn vloten, die, naast God, zijn wallen en bolwerken zijn, te vernielen, en zoodoende zijn Republiek, naar hun welgevallen, aan een inval bloot te stellen, gelijk bij deze laatste daad reeds getracht werd. Waardoor het Parlement zich verplicht rekent, zijn uiterste best te doen, om, door Gods hulp, naar gelegenheid der zaak, herstel van 't alreeds geleden ongelijk, en zekerheid, dat iets dergelijks in 't vervolg niet meer geschiede, te zoeken. Altoos echter met die meening en begeerte, dat — zoo 't mogelijk ware — alle verschil tusschen beide volken vreedzaam en vriendelijk worde bijgelegd, gelijk God door Zijne voorzienigheid den weg daartoe openen zal en de omstandigheden best dienen zullen, met minder uitstel en beter uitwerking, dan tot nu toe in dezen heeft plaats gehad.

In Holland was, zoowel door 't schrijven van Tromp aan de Staten, als door een der beide ontredderde schepen, dat met zijn mindere bemanning naar Amsterdam gekomen was en daar voor 't volk ten schouwspel strekte, het gebeurde bekend geraakt, en had er deels ontsteltenis, deels verontwaardiging verwekt, en den afkeer van de engelsche bevolking niet weinig doen toenemen. Het deed sommigen de hoop reeds uiten, dat God Nederland tot het werktuig had uitverkoren, om die «goddelooze staarten» — als men ze noemde — te straffen, den «contreman» ten verderve te brengen [1]. «De Hollanders zijn veel te goedaardig», zoo lieten ze zich hooren; «wij zeiden menigmaal tegen elkander, zoo ras de ambassadeurs naar Engeland gingen: dat spel en deugt niet; die van de staarten deeg wil hebben, moet ze berijden met harde sporen; hoe je de doggen meer streelt, hoe ze eiselijker knorren. Was 't naar onzen zin gegaan, toen ze brieven van represalje gaven, wij zouden die ook gegeven hebben. Ellekaarten, hadden we daar mogen op slaan, wat zouden we dat huisjen opgeschikt hebben. Ik laat mij hangen als Lucifers staart niet met meer dan zevenduizend nieuwe staarten binnen drie maanden gelardeerd was. Om de waarheid te

[1] De naam *staart* hing — zie later nog — met de Duivels*staarten* samen, die men ze toedichtte, gelijk die van *country-man* met Cromwell's vroeger landbedrijf.

zeggen, ik ken er wel duizend, dien 't hart in 't lijf opspringt, dat ze zich wreken zullen mogen over den vervloekten hoogmoed der Engelschen. Wat zou ons schorten, God den voorste, dat we die doggen niet zouden muilbanden? Heeft de Leeuw dus lang geslapen, hij is wakker gemaakt; en begint hij zijn krachten te gebruiken, de dingen zullen wel terecht komen» [1]. «De traagheid der besluiten gaf den vijand moed», meende men; «wie heeft ooit schelmachtiger stukken gehoord? Men handelt tot Londen om vrede te maken, en men zendt van Londen schip op schip, die de onze nemen zullen. Is dat niet tegen alle gewoonte, tegen goddelijke en menschelijke wetten, tegen alle beleefdheid, het recht door een vervloekten hoogmoed met voeten treden? Waar is elders zulk een ongehoorde manier van handelen ingevoerd, dat men, in verdrag staande, en terwijl men gezanten overzendt, vijandschap zal plegen, de schepen van zijn oude en welgenegen naburen nemen zal? Het lang vertoeven van onze gezanten en de lijdzaamheid der Staten heeft hun een hart onder den riem gestoken. Doch ze hebben nog haar einde niet!» [2] Ook in rijm kwam men openlijk vóor zijn ergernis over de te groote lijdelijkheid der Staten uit [3]. «De Leeuw», zeî men,

De Leeuw, die met zijn zeven pijlen,
Schoot voormaals over duizend mijlen,
En hiel nochtans, al even gauw,
Zijn zeven pijlen in zijn klauw,
Wordt nu zeer derelijk gesteken;
Hij grimt, hij klaagt, en wil 't niet wreken;
En vast, zijn pijlen gaan te niet,
Omdat hij niet één pijl en biedt.
Wil dit de Leeuw nog lang verdragen,
En weren zich alleen met klagen
Zoo zal hij vallen, eer hij vecht,
En hebben 't op het laatst te slecht;
Maer zoo hij eens ter deeg begint,
Hij dwingt den staart wel als een kind,
En toont hem dapper zijne staart;
Ik wed hij dan welhaast bedaart,
Dus bid ik, staartman, u bedenkt,
Eer dat de Leeuw u onderbrengt. —

Hoe strijdlustig zich dergelijke stemmen intusschen lieten vernemen, de bedachtzame algemeene Staten begrepen 't anders, en wilden liever eerst al 't mogelijke be-

---

[1] Zie de woorden van den *Bootsgezel* in het tweede deel van 't *Engelsch praetjen of Oorlogsteyken*, Middelburg, 1652.

[2] Woorden van den *Koopman*, aldaar.

[3] Vliegend blaadjen: *De getergde Leeuw.*

proeven, om in der minne tot een schikking te komen, dan voor goed met hun overzeesche buren te breken. Zij besloten nog een nieuwe bezending naar Londen te bewerkstelligen, en wisten den nieuwen raadpensionaris zelf te overreden, hun daarin van dienst te zijn. Saterdags 14 Juny stak deze, 's avonds te zes uur, op een oorlogschip van den Briel in zee, en zag zich, na een niet al te voorspoedige zeereis van ruim drie dagen, den 18en op den Teems door zijn verraste ambtgenooten verwellekomen, om den 20en, aan den Tower aan land gestapt, met de noodige plechtigheid door drie parlementsleden naar zijn herberg gevoerd te worden, van den, bij zijne aankomst weêr teruggekeerden Nieuwpoort verzelschapt. Den volgenden dag leî hij voor 't Parlement de reden zijner buitengewone zending in een deftige toespraak bloot, zeggende hoe hij, nog pas uit de vergadering der Staten gekomen, met zekere kennis betuigen kon, dat er niets naders in hun harten en wenschen was, dan de nauwgezette handhaving eener vaste en bestendige vriendschap tusschen beide Gemeenebesten. Hij verklaarde daarom ook uit kracht zijner geloofsbrieven, en uit naam der algemeene Staten, dat zij nooit iets in hun gedachten hadden gehad noch gedaan, veel min geboden, dat de waardigheid der engelsche Republiek krenken, de onderlinge vriendschap en goede verstandhouding, die zoo lange jaren geduurd had, kwetsen, noch onder welk voorwendsel ook eenig zaad van misverstand zaayen kon; maar dat zij veeleer van ganscher harten beoogd, en met alle kracht gepoogd hadden, die vriendschap voor eeuwig en altoos, tot beider staten zekerheid en voordeel, plechtstatig te bevestigen. Wel was er in de Nederlanden een groote vloot toegerust, maar alleen omdat men er door de voortdurende klachten zijner onderzaten toe gedwongen was geworden, gelijk algemeen bekend was; en met geen andere bedoeling — gelijk men aan 't Parlement had doen weten — dan om die onderzaten, die groote zeeschade geleden en verscheiden schepen verloren hadden, te vrijwaren en te beschermen. Dat, wat het noodlottige gevecht betrof, men goed gevonden had aan 't Parlement meê te deelen het schriftelijk verhaal door den admiraal zelf overgemaakt, hoe hij, onverwachts met de volle laag begroet, ook zijn geschut had afgeschoten, doch alleen tot zijn verdediging en niet om te beleedigen, waardoor, geheel bij ongeluk, en niet met opzet een gevecht ontstaan was, 't welk, door Gods genade, kort daarna was geëindigd. Men mocht daarom gelooven dat het niet met voorbedachten raad of uit voorafgaand bevel, maar enkel bij toeval en wellicht door de broosheid en ongestadigheid der wereldsche zaken zoo geschied was, en dies te meer de raadslagen dáárop richten, dat met alle spoed alle hinderpalen, beleedigingen, en verdere verongelijkingen uit den weg geruimd en verboden werden, gelijk de Staten willig en bereid waren, daartoe hunnerzijds alle bekwame middelen aan te wenden. Zij oordeelden dat het gansche Kristendom, en voornamelijk den staat der hervormde kerk, veel gelegen was, deze misverstanden tusschen beide republieken niet grooter te zien worden, en

tusschen naburen van eenerlei geloof geen oneenigheid te zien ontstaan. Om dat gevaar te voorkomen, en te maken dat het onheil zich niet verder verspreidde, was hem persoonlijk belast, bij tijds voor te stellen en al zijn best te doen, dat men op geschikte middelen bedacht werd, om zich in der minne te verstaan omtrent hetgeen gebeurd was, en maatregelen te nemen, om voortaan zulke rampzalige gevallen tusschen de vloten van beide republieken niet meer te doen plaats grijpen. Zijn ernstig bidden was dus, dat het Parlement hem geliefde door zijn gemachtigden en den Raad van State zonder eenig uitstel te hooren, en onverpoosd met de vorige vriendelijke verdragen voort te gaan, om zoo de hoofdzaak ten einde te brengen, gelijk de buitengewone gezanten der Staten last hebben en bereid zijn te doen. Hij eindigde met te bedanken voor de gunst, den Heer Nieuwpoort een dag of wat geleden bewezen, om hem een van 's Parlements schepen voor de terugreis te gunnen; daar hem evenwel gelast was, hier raad met hem te plegen, om dan later gezamenlijk terug te keeren, hoopte hij dat die verlenging van zijn verblijf aan 't Parlement niet mishagen zou, in welks goede gunst hij zich en al zijn diensten aanbeval.

Door 't Parlement nog dien eigen dag aan den Raad van State verwezen, richtte Pauw zich den volgenden dag tot dezen, met betuiging derzelfde vriendschappelijke gezindheid bij de algemeene Staten, als die niets liever wenschten dan een verdrag en verbond tusschen beide Republieken te sluiten. Want beide volken van God den Heer begenadigd zijnde met de kostelijke gave der ware religië, en nevens de geestelijke wonderbaarlijk voorzien van tijdelijke zegeningen, door zeevaart en koophandel in alle gewesten der wereld; en mijn Heeren de Staten oordeelende, dat het eerste noodzakelijk behoorde onderhouden, en het andere in acht genomen te worden, de religië gehandhaafd en de Staat vastgesteld, beweerden dat alle onbetamelijkheden van twist en oneenigheid niet beter konden voorkomen worden, dan door de zielen en belangen van beide republieken te verbinden, en daardoor, met Gods hulpe, alle contrarie-aanslagen te mijden; waarom de onverwachte tijding van de ontmoeting beider vloten, en de ergernis aan beide zijden gegeven, hun geen kleine zwarigheid gebaard had, en zij, gelijk de Staten van Holland en Westfriesland, hem nu ten spoedigste hadden afgevaardigd, om alles in 't effen en het reeds in beraadslaging genomen verdrag tot stand te helpen brengen. Hij verzocht derhalve, eenige leden van den Raad aan te wijzen, met wie hij, zoodra mogelijk, kon beginnen, voortzetten, en voleindigen, 't geen moest strekken tot voldoening van beide rijken en wegneming van alle geschillen.

Den volgenden dag kwam men hem aandienen, dat, op zijn verzoek, een tiental Heeren waren gekozen, om met hem te onderhandelen, en daartoe reeds dien eigen middag zouden samenkomen. Bij die samenkomst stelde Pauw hun toen als, naar zijne meening, het beste voor, al het voorgaande, als niet gebeurd, wederzijds te ver-

geten, en voorts order van redres op alles te stellen; mochten de Heeren echter anders meenen, gelijk hij uit de hier vernomen tegenstrijdige berichten vreesde, zoo sloeg hij voor, door wederzijdsche commissarissen de zaak te laten onderzoeken, om zoo tot de juiste kennis te komen, van wie de eerste beleediging was uitgegaan. Zoo dan blijken mocht dat de Lt.-Admiraal Tromp het eerst was uitgevallen, zouden Hun Hoogmogenden zijn houding niet alleen afkeuren, maar hem, als billijk was, straffen; terwijl, was Blake de schuldige, deze door 't Parlement zou gestraft worden. Opdat alle verdere dergelijke onheilen mochten voorkomen worden, verklaarde hij nog uitdrukkelijk, dat men van de zij der Staten nooit de bedoeling had gehad, de engelsche waardigheid te verkleinen, en er daarom, even als voordezen, na deze ongelukkige ontmoeting op nieuw last gegeven was, wat het begroeten op zee en 't strijken der vlag betrof, die van 't Parlement dezelfde eer te bewijzen, die aan de vorige regeering gegeven werd.

Hoewel men van de engelsche zij deze laatste betuiging gaarne zeî te vernemen en zich niet minder vriendschappelijk gezind verklaarde, betuigde men toch tevens, noch in dat vergeten van 't gebeurde te kunnen treden, noch zulk een nader onderzoek doenlijk te achten. Ook de hervatting van 't jongste verdrag, door de drie eerste gezanten begonnen, achtte men «na zulken zwaren breuk daarvan» niet voegzaam, vóórdat «de wonde, die nu onder 't verband lag, t' eenemaal gesloten of geheeld was». Pauw, terecht deze zienswijs betreurende, verzocht, dat men dan van de andere zij, zulke middelen wilde voorslaan, die geschikt zouden zijn, om alles ten goede te richten en in zijn eersten staat te herstellen, doch inmiddels alle vijandelijkheden te doen ophouden, en de aangehaalde schepen spoedig weêr vrij te geven. Tot antwoord daarop ontving hij het volgende inderdaad belachelijke voorstel: dat 1. de Staten-generaal aan 't engelsche Gemeenebest de onkosten en schâ betalen zouden, door dat Gemeenebest geleden, en veroorzaakt door de uitrusting dier Staten ter zee, en hun aanslag onlangs gedaan, waarvan de bijzonderheden ter behoorlijke tijd zouden bijgebracht worden; dat 2. op het betalen van zulk een som, als beraamd zou worden, of haar verzekering tot genoegen van 't Parlement, onmiddellijk zou volgen een stilstand van alle vijandige handelingen, en loslating aller, sedert de laatste verschillen genomen schepen; dat 3. door ten uitvoerlegging van beide eerste punten, de zekerheid voor de toekomst, van 't Parlement verwacht, wezen zou, dat beide Staten een vast verbond en vaststelling van belangen tot beider volken best zouden ontwerpen; waartoe het Parlement, van zijn kant genegen was, al het zijne te doen. Pauw gaf daartegen vrij natuurlijk in bedenking, dat die groote uitrusting een noodzakelijk kwaad geweest was, en wanneer er van geleden schâ en gedane kosten sprake was, bij nader onderzoek, die van de algemeene Staten ruim zoo groot zouden blijken; dat er, in elk geval, tot wering van lang onderzoek, een vrij spoedige schatting zou moeten plaats hebben, en dan uit de gedane eischen van zelf zou blijken, in hoever men werkelijk tot vreê gezind

was of niet; dat, wenschte men een nog vaster verbond, dan in onderhandeling was, men zich daaromtrent slechts nader aan hem te verklaren had; dat hij verder in bedenking gaf, of het niet noodig zou zijn order te geven, dat beide vloten elkander niet ontmoetten noch in botsing raakten, daar hij de gevolgen anders grootelijks duchtte. De Raad van State antwoordde kortaf, dat hij «in overweging genomen hebbende 't papier, door zijn gelastigden, van wegen den Heer Pauw, buitengewoon gezant, enz. ingeleverd; en daarin niet vindende een klaar of onmiddellijk antwoord op de jongste voorstellen en eisch, in schrift, namens 't Parlement aan hem behandigd, daarop een spoedig en stellig antwoord, ten minste voor 't eerste punt, begeerde; inzonderheid om, dit toegestaan zijnde, zich metterhaast onledig te houden, om redelijke en matige sommen te stellen, ten einde, op 't voldoen van het tweede punt, alle daden van vijandschap ophielden, en teruggaaf der aangehouden goederen en schepen geschieden kon; dat het derde punt van dien aard was, dat het zulk een spoedig overleg niet vereischte». Daar men, bij dit barsche antwoord, in plaats van eenige toenadering te toonen, bovendien de engelsche vloot gemachtigd had, om de hollandsche haringbuizen te vernielen, de oorlogschepen in den grond te schieten, en op de oostindische retoerschepen te loeren, om ze te vermeesteren, vraagde Pauw onmiddellijk een nieuw onderhoud, en gaf daarbij te kennen, hoe hem tot zijn groot leedwezen bericht was, dat de engelsche vloot in zee geloopen was, om een of ander vijandige onderneming te bewerkstelligen; dat hij, met alle mogelijke vlijt geen stilstand van alle vijandelijke handelingen kunnende verkrijgen, last had in allerijl weder naar de Nederlanden te trekken, om daar van alles bericht te doen, en van de onvruchtbaarheid zijner onderhandeling rekenschap te geven. Hij verzocht daarom, op morgen zijn afscheid te mogen nemen, en in het oorlogschip van Kapt. Verhoef, met zijn vervoer belast, en te Gravesend op hem wachtende, terug te mogen keeren, na een paspoort van den Staatsraad bekomen te hebben, dat hem tegen alle aanhouding door Parlementschepen waarborgen zou. Ook de andere gezanten hadden hem gezegd, gelijken last te hebben en daarom dergelijk verzoek te doen. De Staatsraad liet hem terstond schriftelijk weten, dat hij den volgenden dag zijn verzoek bij 't Parlement zou indienen, waarop hij nog tweederlei schrijven inzond. Het eene, om zijn bedoeling te verklaren, dat hij, bij zijn terugkomst in 't vaderland, zijn best zou doen, op de hem gedane of nog te doene openingen, middelen te beramen, om alle misduiding en vervreemding een eind te laten nemen, en een deugdelijk accoord in de zaak, en vast verbond tusschen beide Staten, te sluiten. Het ander om te vragen, of de Staatsraad niet goed zou vinden, dat, na zijn verslag aan de HH. Staten, zijn Secretaris of een ander vertrouwd persoon zou overkomen, om de onderlinge betrekking te onderhouden, en over te leveren en te ontvangen wat van weêrszijden tot vereffening der geschillen en herstel van 't bondgenootschap dienen kon; of dat men anders iemand wilde aan-

wijzen, door wien alle desbetreffende stukken konden over en weder gaan. Ook de drie andere heeren verzochten nu eigenhandig verlof om hun afscheid te nemen, en zich in te schepen. Zonder zich intusschen met Pauw's laatste bedenkingen nader in te laten, verleende 't Parlement hun en hem twee dagen later gehoor, en sprak hij de afscheidsrede uit. Hij doorliep daarin, wat er gehandeld en geschied was, en hoe men na al de gedane moeite niet alleen zijn doel gemist had, maar ook groote zwarigheden ontstaan waren, en buitengewone schade veroorzaakt was, en hoe de engelsche vloot op 't onverwachtst, en zonder voorafgaande verklaring, de Staten met vijandige daden bedreigde. Dat hunne gezanten daarom thans hun afscheid namen, doch het nu nogmaals van hun plicht achtten, aan te dringen op vrijlating der genomen en aangehouden schepen en hun bemanning. Voorts baden zij van ganscher harte den grooten God des Hemels, die de auteur en voortzetter van vrede en eendracht is, zulke gedachten en raad dit Parlement der engelsche Republiek in te storten, als mochten strekken tot onderlingen vrede van beide Staten, en handhaving van den hervormden kristelijken godsdienst, die op geen beter fondament dan vrede steunde; en dat Hij in Zijne genade geliefde te voorkomen de onheilen en ellenden van den oorlog, en Zijn hemelsche zegeningen over beide gemeenebesten rijkelijk uit te storten. Met dien wensch eindigde hij, en, belast zijnde zich in der haast naar 't Vaderland te begeven, namen hij en zijn medegezanten, met alle erkentelijkheid voor bewezen weldaden en allen behoorlijken eerbied, hun afscheid van de zeer honorable opperste vergadering der engelsche Republiek, vertrouwende, dat zij de tot hun zekerheid voorgeslagen maatregelen niet zou weigeren, en voor hun veiligen overtocht zorg dragen zou.

Inderdaad hadden 't de Heeren in de laatste weken, tegenover den vijandigen zin van een groot deel der bevolking, allengs hoe langer hoe harder te verantwoorden gekregen. Pauw, die uit den aard der zaak van lieverleê de hoofdpersoon geworden was, werd voor een spie uitgemaakt, en op een spotprent voorgesteld met een cameleon in d'eenen, en drie mombakkesen in den anderen arm, op zijn borst een zon met een leeuwenklauw, en met de schim van Dorislaar voor, en de Tijd achter hem; rondom hem zag men de pijniging der Engelschen op Amboina, het gevecht tusschen Tromp en Blake, een kinderstoel waaronder een aantal geborsten eyeren, de beschimping der engelsche gezanten in den Haag, enz. Ook zijn landgenooten in 't algemeen moesten 't in druk misgelden, en ging er o. a. een stuk tegen hen uit, vermeldende «drie eminente zaken, om welke de Engelschen vertrouwen, dat God de Heer de Hollanders straffen zal», als: «1. om hunne hovaardij, waarin ze zoo opgeblazen, zoo uitermate onverdraaglijk en overmoedig zijn, dat het te beduchten staat, zoo ze zich zelf niet verootmoedigen, God het hen zal doen; 2. om den godlasterenden titel van Hoogmogenden, dien de algemeene Staten zich toekennen, en die niemand toekomt dan God; ook is er niet één der Kristenprinsen, die zulk een titel durft voeren; alleen de Turk noemt

zich hoog en machtig op aarde, doch niemand onder de Kristenen; 3. om de toelating van alle godsdiensten, voornamelijk te Amsterdam; hun acte van vrijdom, om den zondag te ontheiligen midden in hun stad., met drinken, spelen, handelen of al zulke andere dingen, als men gewoon is op de werkdagen te doen, mits het maar niet onder de preek zij».

Den elfden July — den dag na Pauw's afscheidsrede — werd hem en zijn medegezanten plechtstatig uitgeleide gedaan; in Staatskarossen naar de gewone aanlegplaats, de Towerwerf, gebracht, werden zij vandaar in sloepen den Teems afgeroeid, en scheepten zich te Gravesend, Pauw en Nieuwpoort in 't hun verbeidend schip, de andere met hun gevolg in andere, in. Den 15en deden zij in den Haag, ter vergadering der algemeene Staten, door die van Holland in hun geheel bijgewoond, bij monde van Cats en Pauw, verslag van hun wedervaren, en gaf ook Nieuwpoort nog bericht van 't geen het door hem verhandelde afzonderlijk betrof. Na gehouden beraadslaging werden zij voor hunne goede diensten en plichtbetrachting ten beste van den gemeenen Staat, en tot volvoering der goede bedoeling van Hun Hoogmogenden, gezamenlijk en ieder in 't bijzonder bedankt.

Reeds twee weken te voren hadden de Staten, met het oog op den hachelijken stand van zaken, bij besluit van 30 Juny, Tromp gelast een wakend oog te houden op de engelsche vloot, die voor Duins zeilreê lag. Zoo zij in zee mocht loopen, zou hij met zijn onderhebbende schepen, alle voordeel van wind en tij op de engelsche mogen zoeken, zonder dat hij — gelijk vroeger — zou behoeven af te wachten, of hij eerst aangetast of bevochten werd, maar integendeel, gunstige gelegenheid vindende, den eersten slag mogen slaan, en den eersten aanval tot zijn voordeel doen. Zou hij ook, kennis krijgende van 't vertrek der heeren gezanten, aanstonds alle geschikte gelegenheden moeten opsporen, om bovengemelde vloot in de open zee, te Duins of elders, alle mogelijke afbreuk te doen, haar schepen te vernielen of te vermeesteren en op te brengen, naar de gelegenheid van zaken best zou meêbrengen; ook alle andere engelsche schepen, 't zij ten oorlog, 't zij ter koopvaardij uitgerust, zonder onderscheid aan mogen tasten, veroveren en opzenden, of ze, in geval van weêrstand, evenzeer vernielen en in den grond schieten, of doen aantasten, veroveren, opzenden of vernielen door alle commandeurs en kapiteins van oorlog, van wegen dezen Staat in zee gezonden. — Gelijk zij voorts — naar de welbekende zinspreuk — *bidden* en *werken* parende, tijdens de uitrusting hunner groote verdedigingsvloot, in April een algemeenen vast- en bededag hadden uitgeschreven, «om wel te laten gelukken de middelen ten beste van het algemeene lieve Vaderland in 't werk gesteld», hadden zij ook thans, tegen woensdag den 10en July, zulk een dag van boete en verootmoediging bepaald, verklarende dit hoog noodig te achten, «alzoo uit de tegenwoordige conjunctuur van tijden en zaken klaarlijk te zien en te bemerken (was), dat Gods

toorn over deze vereenigde Nederlanden ten hoogste (was) ontsteken, en des Heeren rechtvaardige hand opgeheven, om 's volks zonden te straffen en met Zijne kastijdingen thuis te zoeken; ten einde zich een iegelijk ten zelven dage, met waar berouw, hertgrondelijk leedwezen van zijne zonden, en betering des levens, veroodmoedigde voor de hooge Majesteit Gods, en Hem van ganscher harte bad en smeekte, dat het Hem geliefde, niet naar verdienste te straffen, maar, naar Zijne oneindige genade en barmhartigheid af te weren de groote zwarigheden, onheilen, en ongelegenheden, waarmede Staat en ingezetenen schenen gedreigd te worden, tenzij God de Heer, hen met een ontfermend oog aanziende, daarin remedieerde». Dat deze veroodmoediging voor den Heer met geen geringe verbolgenheid op den Engelschman verbonden was, bleek niet alleen uit de meêgedeelde, Tromp kenbaar gemaakte, Statenbesluiten, maar ook uit hetgeen er in dezen tijd onder 't volk zelf omging en voorviel. Met graagte verspreidde men de hollandsche vertaling der uit Engeland overgewaaide «Tien geboden, Het Onze Vader, en de Geloofsartikelen van 't Parlement», heetende «verordend, om gelezen te worden in alle parochiekerken en vergaderingen door gansch Engeland en Wallis»:

I.

1. Gij en zult geen andere Goden hebben neffens ons, de Heeren van 't Opper- en Lagerhuis.

2. Bij den koning zult gij u niet voegen of eenigsins zijn *commando* behoeven te volgen; gij en zult ook geen beeld van hem, noch van zijn geslacht dragen; want Wij jaloersche Goden zijn, en zullen de misdaden wreken dergenen die ons haten, en onze stemmen, orders, en acten niet gehoorzaam zijn.

3. Gij en zult den name van Ons, uwe Goden, niet misbruiken.

4. Den Vastendag zult gij heiligen; want die is onze Sabbath; dan en zult gij geen werk doen.

5. Bewijst geen eer noch gehoorzaamheid aan den koning, uw Landsvader, noch aan uw eigen vader of moeder, zoo zullen Wij uwe dagen lang maken in de landen, die wij van de boozen en goddeloozen zullen nemen, om ze aan u te geven.

6. De boozen zult gij uit hun stoel verstooten, en hun geslacht uit het land verjagen.

7. De zusters zult gij onderrichten, en menigvuldig zult gij de Heiligen vermeeren.

8. Gij zult krijgen al 't geen dat gij mist, van niets scheiden, geen recht doen, noch geen ongelijk lijden, noch geen schulden voldoen.

9. Een getuige zult gij voor Ons zijn tegen die Wij godloos zullen oordeelen, zoodat We hen mogen uitroeyen en vernielen, opdat de Heiligen van alles overvloedig genieten.

10. Gij zult genieten uws naasten huis, zijn wijf, zijn knecht, zijn dienstmaagd, zijn os, en zijn ezel, en alle ding dat uws Naasten is, maar met provizie, dat hij eerst door Ons beaamd wordt, een zondaar en godloos persoon te zijn.

Al deze geboden bevelen Wij u en een ieder van u, dat gij ze met alle mogelijke naarstigheid bewaart; en Wij, uwe Heeren en Goden, zullen uwe harten neigen, om die te houden.

II.

Onze Vaders, welke meent uwe huizen van 't Parlement Hemelen te zijn; Gij wilt geëerd zijn als Goden, dewijl dat Karels koninkrijk aan U is gekomen; Uw wille moet geschieden op de aarde, even als die van God in de Hemelen; Gij hebt den dag gewonnen, en beschikt ons dagelijksch brood; Gij wilt niemand vergeven, daarom moet gij ook niet verwachten, dat U zal vergeven worden; Gij leidt ons in alle tegenstrijdigheid en in alle andere ondeugd, maar kunt ons van 't kwade niet verlossen; U is 't koninkrijk, en de kracht, en de heerlijkheid, o eeuwig Parlement, Amen.

III.

Ik geloof in Cromwell, den Vader van scheuring, twist, ketterij en rebellie, en in zijn eenigen zoon Ireton [1], onzen zaligmaker, die ontvangen is door den geest van een nar; hij verdient gesleept, gehangen, en gevierendeeld te worden, en onbegraven te blijven liggen; want hij is nedergedaald tot Hull, ten derden dage wederom opgestaan in wederstand en rebellie tegen zijn koning, en zit nu ter rechterhand van de Goden in Westminster. Ik geloof, dat daar geen heilige Geest en is, noch kristelijke kerk, noch vergeving der zonden, maar vergadering der zusteren, verrijzenis der leden, en een eeuwig Parlement. Amen.

Over «de duivelsche valschheid van Cromwell», die «genoegzaam getuigde, dat van zoodanigen, meineedigen en goddeloozen hypokriet geen vrede noch iets goeds te verwachten» was, vertaalde men een schotschrift tegen den Lord-generaal — als hij voorloopig steeds nog heette — uit het Fransch. Eenige Engelsche regeeringsleden liet men de weêrzijdsche kansen van den verwachten oorlog bepraten, en zich in het denkbeeld verkneukelen, dat de waakzaamheid de traagheid de baas is, en dat er een zevental dingen waren, die Holland den knak zouden geven: 1. Zijn onvermogen tot spoedige wijze besluiten. 2. Zijn oogluiking op de inkankerende omkooperijen, waaruit voortkwam, dat ze in Engeland zelf schepen en krijgstuig voor geld zouden invoeren, en hun regenten het land ter gunste van Engeland laten omkomen. 3. De slapheid van zijn bewindvoerders. 4. 't Verloop van de geldmiddelen. 5. De onderlinge naijver der Prins- en Staatsgezinden. 6. 't Klein getal van 't krijgsvolk, kleinte der

[1] Zijn schoonzoon, den Stadhouder van Ierland, die intusschen in 't laatst van 't vorige jaar reeds overleden was.

schepen, onweerbare kust. 7. De trage voorzorg op alles, waarbij ze volhardden. In Engeland daarentegen was alles vastberaden, onomkoopbaar, machtig in geld, volk, schepen. Een ding was bij dat alles intusschen jammer: als Engeland een bededag tegen Holland ging houden, was er maar een onnoemlijk klein getal dat voor den Staat bad — de Independenten — tegenover alle Roomschgezinden, Presbyterianen, Libertijnen, Mennisten, Bruinisten, Adamieten, met duizenden andere dwaalgeesten, daar Engeland wel van voorzien is, en die allen vijanden van de Independenten zijn; terwijl in Holland *alles* voor den Staat tegen Engeland bad, zelfs Arminianen, Joden, Socinianen, Lutherschen, Roomschen; allen, die er wonen [1].

In 't zelfde Rotterdam, waar deze en dergelijke stukken het licht zagen, woonde aan de Roôbrug een Engelschman, die in kannen, glazen, potten, en derg. handel dreef, en die — een paar dagen na de terugkomst der gezanten — met een Schot aan 't praten o. a. zeî, dat hij den admiraal heel graag een kop kleiner zou zien, en dat hij zijn heele vloot te gronde wenschte. De Schot, zich daarover boos makende, gaf hem een oorveeg, waarop 't gepeupel toestroomde, het huis inliep, en niet alleen glazen, potten, en kannen, maar ook zijn luifel en vensters insloeg, en 't gansche huis onder den voet zou gehaald hebben, was niet de burgerij in de wapens gekomen, om het te bewaken, terwijl de huisbaas in verzekerde bewaring genomen en naar Schiedam vervoerd werd. Een «schelm» was 't, zeî veenboer Kees toen Jaapbuur hem 't geval onder 't baggeren vertelde, een «schelm», die «aan de hoogste galg hangen moest; want als er in Engeland waren, die zulke leelijke woorden tegen den Staat dorsten uiten, men zou ze levendig op een rooster braân»; en buur Symen werd er zoo verstoord over, dat hij «wel wenschte, de krijg al aanging; ik nam dan meê», riep hij, «den degen op zij en liet het baggeren varen». Gelukkig had hij «gisteren te Rotterdam een aankondiging van de HH. der Admiraliteit gelezen, als dat ze veradverteerd waren van H. Hoog Mog^{n}., dat de Engelsche admiraal den 8^{en} zijn koers had genomen om den Noord, en den 10^{en} al bij New-Castle was gezien, plegende alle hostiliteit tegen de schepen van dezen Staat, en dat dus alle schepen, zoo Oostvaarders, haringbuizen, Groenlandsvaarders, en oostindische retoerschepen, zich mochten gewaarschuwd houden, om zich voor de Engelschen te wachten. Wel, wat dunkt u? zijn dat geen voorboden van den oorlog? het waar te wenschen, dat Hun Hoog Mog^{n}. dat al lang hadden gedaan». «Dat is recht, Symenbuur», zeî Kees, «indien zij dat gedaan hadden, zij zouden nu zoo hoogmoedig niet zijn, en alles behouden willen wat zij genomen hebben». — «Ja», liet ook Jaap zich ten slotte nu nog hooren, «wij en behoorden zoo lang niet gewacht te hebben, en aan onzen admiraal

[1] Zie de *Engelsche Secreten*, achter *een recht tijdich expostulatie ofte klachte over de Nederlanders*, Rotterdam, 1652.

zulken schurfte Commissie gegeven, maar in 't begin van hun dieverij hen aangetast te hebben, dan zou er alzulken ellende niet geweest zijn onder onze ingezetenen; doch laat ons God bidden, dat Hij Zijn plagen van ons wil wenden en ons kroone met victorie tegen al zulke snoode Bileamskinderen. Het baggren leît nu aan een kant, Ik draag het zwaard voor 't Vaderland» [1].

Als deze stompwijker gebuurtjens dachten en spraken velen in den lande, die niets liever dan de Engelschen te lijf wilden, en die dan ook niet nalieten, Pauw van moedwillig verzuim en opzettelijke vertraging eener doortastende handelwijs te verdenken. Als boekverzamelaar en liefhebber van kunst en oudheden beweerde men, dat hij van Cromwell voor een spotprijs de boekerij van den onthoofden Koning had overgenomen, op voorwaarde van in zijn geest te werken; en men gaf hem na, alleen uit geldzucht naar dat buitengewoon gezantschap te hebben gestaan. Op zijn terugweg uit Engeland was hij, den 13en July, toevallig met Tromps vloot in aanraking geweest, en Tromp zelf bij hem en Nieuwpoort aan boord gekomen; en nu wilde men, dat hij dezen had weten te bepraten van zijn voorgenomen bestoking der engelsche vloot af te zien, en dat hij daardoor de hollandsche haringbuizen prijs gegeven had. Men greep zelfs in rijm naar «den hekel» tegen hem en den grooten hollandschen vlootvoogd. «Daar staan twee draken», riep op heftigen toon, een blijkbaar nog ongeoefend en vrij onredzaam hekelrijmer uit,

Ik meen den Admiraal, wien Neêrland alle toomen
Te mennen trouwde langs de ruime waterstroomen;
En 'k meen dien afgezant, die 't verken zoude wasschen,
Bezoedeld van dien slag, waar Blaak Tromp wou verrassen;
Of klaarder: Tromp en Pauw, verraders van de Staten,
Zoo 't waar is, waar het Y van weêrgalmt langs de straten,
Pauw zocht of kon de vreê in Engeland niet treffen. —
. . . .
Hoe? kon hij beider zijds de vrede voorgeslagen
Niet sluiten? . . . .
Zoo heeft hij 't niet gezocht. — Wat wil die eigenbater?
Zal hij, die op den stoel van Barnevelt gezeten,
En voor belooning aan den Staat zijn raad doet weten,
Niet toonen, uit wat macht hij Tromp heeft opgehouën?
Zal Tromp niet blijken doen, waarom zijn ankertouwen
Gehoorzaam aan den knecht en niet zijn meesters waren.
Ik zie niet — wee haar! — wat die bazen kan verschoonen! —

[1] Zie het *Veenboers praetjen tusschen drie gebuyren, gehouden te Stompwijck, in 't baggeren van haren turf*, enz. Leiden, 1652.

Onder 't opschrift «een adder in 't gras» — *Lutet anguis in herba* — beet een ander, rijm en taal wat meer meester, Tromp toe:

Gestrenge Zeevoogd, die den gaffel van Neptuin,
Indien 't u waar belast, zoudt hebben aangegrepen,
Die Blake's vloot in asch, en Londens Tow'r in puin,
Tot Stuarts roem verdelgd zoudt hebben, met uw schepen,
Hoe geeft men aan uw eer nu zulke geeselstrepen? —

't Is niet genoeg uw eer gebrandmerkt, is het waar;
Die schâ is niet met goud, maar koppen op te wegen:
De spaansche vloot in Duins weegt nergens na zoo zwaar;
Wat baat een lauwerkrans, voor 't Vaderland verkregen,
Wanneer een schelmstuk laat in 't lest zijn heer verlegen? —

De waarheid van de zaak behoudt of kost u 't hoofd;
Men schrijft uw slapheid toe de schâ, ter zee geleden,
Dat menig haringbuis en vaartuig is beroofd,
Doordien gij niet in tijds met Blake hebt gestreden; —
Dit roept men luidkeels uit in dorpen en in steden.

Gij kunt niet zeggen, dat de wind u tegen viel,
Toen, na het zeegevecht, de vloot in Duins geloopen,
Ten anker was gezet, of wat u wederhiel,
Om niet met volle macht de britsche vloot te sloopen;
Of vreest Tromp voor zijn huid? wat staat ons dan te hopen! —

Het hoog woord moet er uit; of hadt gij nog geen last,
Of deed een haagsche vrouw het mannenhart verflauwen?
Hoe? bindt men Hercules zoo aan 't spinrokken vast,
Die met veel minder macht eerst Spanje dorst benauwen?
Helaas, zoo scherpt de Leeuw vergeefs te land zijn klauwen! —

Neen, Juno's Vogel [1] blies den Zeevoogd dit in 't oor,
En wederhield den last, gegeven bij de Staten;
Des gaf hij om 't ontzag des afgezants gehoor,
Terwijl hem Blake ontvlucht met schepen en soldaten;
Die schade treft hem 't minst, 't meest Hollands onderzaten.

(Doch) 't zij, zoo 't wil, de Staat heeft nu een vast besluit;
Hij laat zich onder schijn van vreê niet langer doeken;
Hij maakt een man van Staat niet roekloos tot een guit;
Des wil het Recht die zaak zoo stip niet onderzoeken,
't Denkt om tapisserie noch koninklijke boeken.

---

[1] Er staat eigenlijk "Juno's Voogd"; doch versmaat en zin dulden geen twijfel aan de verbeterde lezing. Ook verder is de druk vrij slordig, en dienden enkele kleine verbeteringen (*'t Is* voor *Is 't*, *Die* voor *Dies*, *Hij* voor *Het*, enz.) aangebracht te worden.

Gij, die den teugel voert ter zee van Hollands vloot,
Den oorlog wordt den Staat nu op den hals gedrongen;
Dies het zijn recht aan God en u betrouwt[1], door nood
Geperst; de vijand dient met volle macht besprongen.
Zoo wordt hij, die ons tracht te dwingen, zelf gedwongen.

Geen twijfel, of ik zie den Zeevoogd haast te moet,
En Blake's vlag ten toon voor ieder opgehangen,
En Tromp de lauwerkrans, besprenkeld met het bloed
Der Britten, op de zaal in 's Gravenhaag ontvangen,
Hun meeste macht verbrand, verdronken, en gevangen! —

Het verwijt, den gezant en den zeevoogd gedaan, bleek echter voor geen van beiden gegrond. Zijn gezantschap had de eerste niet gezocht, maar was hem door de omstandigheden opgedrongen. Had hij die boeken gekocht, 't zou om hun zeldzaamheid geweest zijn, daar hij «bezig (was) de aldergrootste, aldercurieuste, en vermaardste *librerie* te maken van heel Duitschland en Nederland», en dan zeker liefst zoo goedkoop mogelijk; doch niet om zich te laten omkoopen [2]. En wat zijn onderhoud met Tromp betreft, hij had hem alleen een paar brieven van de Staten overgegeven, in Londen met veel moeite van de Engelschen, die ze onderschept hadden, erlangd, en hem verder van den stand van zaken willen onderrichten. En wel ver van hem afgeschrikt te hebben van zijn voornemen, om de engelsche vloot na te zetten, had hij hem integendeel daartoe aangemoedigd, hem «de zegening Gods, de sterkte van Simson, den moed van David, en de wijsheid van Salomo toewenschende»; hij had hem zelfs eerst nog gevraagd of hij het smaldeel der engelsche vloot, dat onder George Aiscue — «scheele Jurrie» als hem Janmaat in de wandeling noemde — nog in Duins gebleven was, niet even zou kunnen in den grond gaan boren; doch Tromp hem geantwoord, dat hij last had, om den Noord te gaan, en er Blake op te zoeken, zoodat hij onmiddellijk zijn koers derwaarts zetten moest.

Ondertusschen liet men niet af Pauw in verdenking te houden, en bedreigde zelfs zijn huis in den Haag, gelijk zijn slot te Heemstede, met plundering, zoodat de Staten van Holland begrepen, zich voor hem in de bres te moeten stellen, en dus den

---

[1] Zoo zal er wel voor *bereit* moeten gelezen worden.

[2] Zie de *Apologia voor de Heer Adr. Pauw:* "niet een enkel woord is daarvan aan; en genomen hij had zulks gedaan, wie weet dat? Was hem dat te misprijzen? Meent gij, al had hij zulks gedaan, als nu neen, dat d' Engelschen hem die voor een lap en een leur zouden verkocht hebben? Waar vindt men spek in een honds nest? en genomen, hij had dat ook gedaan, als nu neen, wat was daaraan verbeurd? Koopt elk een niet zoo goeden koop als hij kan?" — Anderen beweerden intusschen dat hij ze wel gekocht, maar om den last dien hij er van had, weêr verkocht had aan de stad Bremen. En dit laatste was zeker het geval, en Lieuwe van Aitzema zijn bemiddelaar daarbij.

24en Augustus openlijk verklaarden, dat zij «in ervaring gekomen hoe eenige kwaadwillige en andere lichtgeloovige menschen verscheiden geruchten gestrooid en alom verspreid hadden tegen den persoon, de handelingen, en 't beleid van Adr. Pauw», waardoor hij «met alderhande calumniën en onwaarheden nagegaan, en daarenboven in zijn persoon en goederen gedreigd werd; — na rijp beraad en met kennis van zaken, goed en noodig gevonden hebbende daartegen te voorzien, bij dezen bekend maakten hun goede kennis en vast vertrouwen van en in zijn persoon, handelingen, en beleid, waarvan hij zoowel voordezen genoeg blijken gegeven had, en nog dagelijks betoonende was, en inzonderheid ook in de laatste buitengewone ambassade, die hij op hun ernstige begeerte aangenomen en uitgevoerd had, zich wèl en loffelijk, als een getrouw minister van den Staat en goed patriot had gekweten». Waarom zij «wel expresselijk bij dezen verboden, dat niemand zich zou vervorderen, den voornoemden, hunnen Raadpensionaris, met onwaarachtige en calumnieuze propoosten, libellen, of geschriften te diffameeren, en overal zich te onthouden, wat feitelijks tegen hem, zijn familie, en gevolg, mitsgaders zijn goederen, zoo in den Haag, te Heemstede, en elders te attenteeren. Tot welken einde zij zijn persoon en goederen, roerende en onroerende, in hun speciale bescherming en sauvegarde namen, bevelende allen en een iegelijk tegen dezelve niets te misdoen, op pene van hunne hoogste indignacie en verbeurte van lijf en goed».

Bij zijn vertrek uit Londen had Pauw, aan den met hem bevrienden agent der Hanze-steden, Lieuwe van Aitzema, opgedragen, met hem in briefwisseling te blijven, om te beproeven, wat er verder wellicht nog te doen zou zijn. Aitzema polsde een invloedrijk Parlementslid zijner kennis, die hem de verbolgenheid zijner landgenooten, en hun eenmaal opgevatte meening omtrent den smaad door Holland hun aangedaan kenbaar maakte, waaraan alleen door behoorlijke voldoening een wenschelijk einde kon komen. De eisch omtrent het strijken der vlag grondde zich op een bepaling van 't verdrag, in 1635 met Frankrijk gemaakt, en die uitdrukkelijk verklaarde, dat «de Vereenigde nederlandsche Gewesten de vlag zouden strijken voor de Franschen, *gelijk ze ook gewoon waren te doen voor de Engelschen*»; ook was het van algemeene bekendheid, dat men dezerzijds nooit op de bovenhand boven een of ander koninklijk bewind — waarvoor in Engeland dat van 't Parlement in de plaats getreden was — had aanspraak gemaakt, maar zich tevreden gesteld had, na de zooveel oudere Republiek van Veneciën te volgen. De «beleefdheid» door Tromp betoond, en door de volle laag zijner vuurmonden op 't engelsche admiraalschip gevolgd, kon niet volstaan, en de gansche bejegening van Holland ondergaan, niet ongewroken blijven. Wilde men echter op nieuw onderhandelen en daartoe een gezantschap zenden, men zou het afwachten. Aitzema meldde een en ander aan Pauw, doch ontving ten antwoord, dat de verbittering tegen de Engelschen te groot was, dan dat zich zoo iets liet bewerk-

stelligen. Wilde men engelscherzijds een onzijdige plaats — in Vlaanderen bijv. of anders Hamburg — ter samenkomst voorslaan, dan zou men trachten het daartoe te leiden. In Londen woû men daar echter niet van weten. Men was er te veel met zijn eigen macht en grootheid ingenomen, dan dat zich een andere schikking, dan een oodmoedige schuldbetuiging en onderwerping, denken liet. Engeland alleen, zoo liet men zich snoevend hooren, telde 53 provinciën, Schotland 31, Ierland 42, te zamen ver over de honderd; al de nederlandsche waren daarentegen maar 17 in getal, en de vereenigde niet meer dan zeven, terwijl Engelands éene provincie van Kent meer zeestrand bevatte dan gansch Holland en Zeeland samen. Dit alles intusschen — als Aitzema snedig opmerkt [1] — kon den zeven vereenigden gewesten niet anders dan tot eere strekken, als die, met hun zevenen, dien meer dan honderd engelschen genoeg te doen gaven.

In 't laatst der maand ontvouwde het Parlement zijne vermeende grieven tegen de Nederlanden in een breedvoerig stuk, dat het ter algemeene kennisneming in 't licht gaf. «In zooverre men overdenkt» — schreef het daarin — «het lijden van de vereenigde Nederlanden onder 't zware juk van hun verdrukking, eer zij door Gods genade daarvan verlost waren, en de geest die toen in hen was, als ook den vaardigen en standvastigen bijstand, ten allen tijde van 't engelsche volk, en dat met geen klein verlies van goed en bloed, door hen genoten, zal men niet gemakkelijk gelooven, wat slechte belooning zij daarvoor der engelsche Republiek gedaan hebben». Zoo liet zich bijv. niet verzwijgen, «hoe zij, in het memorabel jaar van '48 gepoogd hadden de Engelschen te verdeelen, noch hun groote krijgsuitrusting in het jaar '50, waardoor men gedwongen was geworden de wapenen in Schotland te voeren, als hebbende ontvangen den openbaren vijand der engelsche Republiek uit de Nederlanden, waar die rampzalige aanslag tegen Engeland gebroeid was, en vanwaar haar tegenstanders zooveel openbare en heimelijke assistencie kregen door het belang der Prinsen van Oranje, juist op den tijd, dat die Prins, met zijn aanhang, doende was — als zeer waarschijnlijk is — om een dwangbewind over die landen in te stellen, en ze tot hun vorige slavernij terug te brengen. Ook was het geen plezier te gedenken aan de wreede en bloedige daden op Amboina, vóór dertig jaar, tegen de Engelschen begaan, daar nog altijd geen voldoening voor gegeven was. Zoodanig was echter de genegenheid van 't engelsche volk tot de Vereenigde Nederlanden, en het bevestigen van de vrijheid en de voordeelen van trafiek en sterkte aan beiden, doch inzonderheid tot bevordering van den waren protestantschen Godsdienst, dien zij beiden beleden, en die, naar alle waarschijnlijkheid, door onderlinge vriendschap een grooten aanwas en toeneming zou verkregen hebben; dat, zoodra de zaak in Engeland, door Gods zegening, tot eenige

[1] *Saken van Staet en Oorlogh*, III. bl. 732.

vastheid gekomen was, het Parlement een resident aan de Staten-Generaal overzond, die hem echter voorbedachtelijk weigerden te ontvangen, gelijk wel bekend is. Toen daarna de zaken, door den Almachtige, nog verder prospereerden, zond het Parlement op nieuw, en voegde bij zijn Resident nog een ander persoon, Dr. Dorislaer, met last en macht om te zien, of op eenige goede manier een recht verstand getroffen kon worden; maar hij werd in den Haag, de verblijfplaats der Staten-Generaal zelf, op barbaarsche wijs vermoord; van welken moord de wereld oordeelen zal, als van een afschuwelijke daad, strijdende tegen alle regelen en recht der volken, ja, tegen alle menschelijkheid zelve. En hoe weinig moeite toen aldaar gedaan werd, om de moordenaars te vangen, toen de daad nog versch was, of ook sedert, alhoewel dikwerf daarover aangesproken, weten ze wel, en dient ook hier herdacht te worden. De Staten daarentegen, voordezen hun ambassadeurs in Engeland ten tijde der onlusten gezonden hebbende, werden, hoewel voorwendende alle goede inzichten, bevonden in verstandhouding te wezen met den vijand, en hun gezanten een middel om hem bijstand te doen tegen hen, aan wie ze gezonden werden. Dit was alles wat ze deden, mitsgaders de lasteringen en verwijten, die ze tot nadeel van 't Parlement strooiden; waarover hun evenwel in 't minst geen onheuschheid werd aangedaan, maar hun gedragslijn alleen hun principalen aangediend, en herstel begeerd, doch niet bekomen. Na dit alles, toen het God geliefd had aan de moeilijke zaken in Engeland een eind te maken, en alles in Ierland en Schotland in den besten stand was, zoodat er niet de minste behoefte aan toevlucht tot de vereenigde provinciën bestond, had het Parlement nog altoos zijn vorige gronden van genegenheid en gunstig oordeel behouden, wegens het groote belang van vereeniging tusschen beide Republieken, tot handhaving van het belang der Protestanten en der vrijheid. Daarom vaardigde het Parlement een plechtig gezantschap naar de algemeene Staten af, om te trachten alle vorige verschillen bij te leggen, en een vaste en nauwe Unie te maken; ja, men mag zeggen, dat het gevolmachtigd was, om zulke voorstellen te doen en zulken accoord met de Staten te treffen, dat daaruit op te maken viel, welke genegenheid de engelsche Republiek voor 't welzijn der vereenigde gewesten, gelijk als voor zich zelf, bezielde. Doch hoe onhartelijk en vertragend die gezanten bejegend en op het sleeptouw gehouden werden; hoe onveilig — om niet meer te zeggen — zij voor hun personen, gedurende hun verblijf in de Nederlanden waren; wat onwaardigheden hun en hun gevolg ongestraft werden aangedaan, en wie daarvan de schuld moet dragen, is maar al te klaar gebleken. Waarom de gezanten, door uitstel en afkeerigheid van der Staten zij, met krenking der eer van de engelsche republiek in hun personen, als geheel vruchteloos werkzaam, ten slotte teruggeroepen werden. Slechts toen de engelsche wapenen, door den zege te Worcester behaald, door de genadige hand Gods, het schotsche leger onder commando van Karel Stuart voor goed verdreven hadden; slechts toen, en niet eer, vonden de

algemeene Staten goed, een gezantschap naar Londen te zenden, dat nochtans met zulke welwillendheid en liefde aangenomen werd, dat het genoegzaam bleek, hoe vast men nog bij zijn eerste opzet volhardde. Tijdens de, door over en weêr schrijven naar Holland, langgerekte onderhandeling, maakten de Staten-gezanten aan 't Parlement bekend, dat hun principalen voor hadden, honderd en vijftig oorlogschepen uit te brengen, en dit alles onder voorwendsel van meerder zekerheid ter zee en veiligheid van den handel en de zeevaart der vereenigde Provinciën, doch niet om de Engelschen te krenken. Of dit nu geschied zij om 't Parlement bij den neus te leiden of om het den oorlog te verklaren, is den Staten bekend, evenals de gronden van zulke buitengewone en groote toerusting, daar zij toen geen vijanden altoos ter zee hadden. Het Parlement liet zich daar echter niet verder meê in, dan dat het stilletjens voorbereidselen maakte voor zijn eigen rechtvaardige verdediging, ingeval iemand het op 't lijf wilde vallen. Ondertusschen gingen de Staten voort met hun toerusting, stellende verschillende vergaderplaatsen voor hun vloot, om die te vereenigen onder bevel van den Luitt.-Admiraal Tromp, gelijk zij hem noemen; wat diens bedoeling en lastbrief geweest is, kunnen zijn gedrag en handelingen voldoende uitwijzen. In 't bijzonder toen o. a. een van hun schepen, ontmoet zijnde door een oorlogschip, onder bevel van Kapn. Young, op een vriendelijke wijs was aangemaand, het gewone respect aan de engelsche oorlogsschepen te betuigen, gelijk een ander te voren al gedaan had; zulks zijnde in gebruik niet alleen als een hoffelijkheid en eerbetoon, maar ook als een bepaalde erkenning van *het ontwijfelbare recht van Engeland op het gebied en de oppermacht van de omliggende zeeën*, algemeen door alle naburige Staten en vorsten toegestemd, en in 't bijzonder ook door hen zelf en hunne voorzaten, en veel zeer echte registers en andere onweêrsprekelijke bewijsgronden, mitsgaders ook een bestendige praktijk, bekrachtigd; — toch weigerde zijn kapitein dat te doen, zeggende, dat het hem anders zijn hoofd zou kosten. Niet lang daarna volgde die daad van Tromp, waarvan de bijzonderheden gedrukt staan; uit welke blijkt, dat dat vijandige en ongerechtigde stuk tegen naburen en vrienden, die zoo dikwerf en zoo ernstig begeerd en zich willig betuigd hadden alleen hun vriendschap te willen bekrachtigen en voortzetten, gepleegd is; en dit alles onder deksel en te midden van een vredesverdrag, door hen zelf aangeboden. En dat met zulk een trotschheid en ongerechtigheid, niet alleen tot ontkenning van zulk een ontwijfelbaar recht, maar ook tot eigen aanmatiging daarvan; en ten vervolge van dat ongelijk had men, zonder eenige uittarting, de schepen der engelsche Republiek in hun eigen zeeën, op hun eigen kusten en zeeën opgezocht, en hen daar aangevallen: aldus den oorlog beginnende, en hun volk en schepen zoekende te vernielen en uit zee te slaan, en hun scheepsmacht en den handel hunner Republiek t' eenemaal om te stooten, had God door Zijne goedheid de schande daarvan niet afgewend, en op de hoofden der verongelijkers doen wederkeeren. Na deze zoo lange lijdzaamheid van

't engelsche Gemeenebest, en na deze zoo verregaande krenking en terging, de onderneming ter zee niet slagende naar hun verwachting, geliefde 't den Staten een anderen buitengewonen gezant aan 't Parlement te zenden, die — gelijk alreê de vorige ambassadeurs gedaan hadden — zijn best deed, zijn principalen te verontschuldigen, van eenige bedoeling gehad, of eenigen last gegeven te hebben, om tot die daad te machtigen, die door den ambassadeur genoemd werd een ding enkel bij geval geschied: terwijl zij door hem zelfs namens zijn lastgevers verloochend, en niettemin de commissie en de dader door hen gehandhaafd en versterkt werden. En ofschoon de klare waarheid dier onwaardige daad een deel van 't bewijs in zich zelf draagt, daar de vloot onder 't bevel van Tromp met opzet tot de engelsche op hun reê gekomen is; en de rest betuigd is geworden, niet alleen door veel Engelschen, die het met oogen gezien hebben, maar ook door verscheiden officieren en andere Nederlanders in 't gevecht gevangen genomen; werd er toch een lange en verwarde wijs van onderzoek voorgesteld, een schorsing van alle daden van vijandschap, en een nieuwe voortzetting van de oude lange onderhandeling begeerd, ten einde men aldus tijd winnen en onderwijl zich zelf nog versterken kon. En toen niets door dien gezant werd voorgeslagen, dan deze algemeenheden en het voorstel, dat het Parlement hem een eisch zou doen, was men bereid hem een eisch tot voldoening der geleden schade en tot zekerheid voor 't vervolg in handen te stellen, om daarover tot een accoord te komen; en op zoodanig accoord van voldoening — den eisch van zekerheid tot nader overweging daarlatende — zou er een schorsing van alle vijandschap en krenking wezen, gelijk hij begeerd en 't Parlement ingewilligd had, op deze wijs toe te staan. Maar in steê van tot zulk een accoord te naderen of te trachten tot de bijzonderheden daarvan, als was voorgeslagen, te komen, behaagde het den gezant geensins, zijn vorige ernstige begeerte van een schorsing te ondersteunen of te vervolgen, hoewel het in zijn macht was, het dus te voltrekken, maar wees hij dat ten eenemale van de hand, en verzocht zoo voor zich als voor de andere gezanten spoedig een afscheidsgehoor, om naar zijn land te kunnen vertrekken, gelijk hij zeî uitdrukkelijk bevel te hebben van te doen. Ook daartoe werd hun geen heuschheid noch inschikkelijkheid geweigerd, en waren zij voorts, gedurende hun verblijf in Engeland bejegend, gelijk de openbare gezanten der engelsche Republiek in de Vereenigde Nederlanden bejegend zijn. En met dit vertrek heeft het hun behaagd, een einde te maken zoo aan 't een als aan 't ander verdrag».

«Bij dit beloop van zaken, voor 't oog van de wereld getrouwelijk blootgelegd, zal maar al te klaar blijken, met welke genegenheid en volharding het Parlement naar de vriendschap der Vereenigde Nederlanden getracht, en hoe zorgvuldig het alle verschil en aanleiding tot oorlog tusschen de twee volken vermeden heeft, niettegenstaande alle zoodanige openingen tot vriendschap en nadere verbindtenis verworpen zijn. Eindelijk, toen de engelsche Republiek bevochten en aangerand was, haar schepen ontheisterd,

haar volk doodgeschoten, zonder in 't minste eenigen zweem van krenking gegeven te hebben; zoo heeft het Parlement het zijn schuldige plicht geacht, zich aldus tot een zeer onaangenamen oorlog, door hen begonnen, gedrongen en genoodzaakt ziende, zich zelf te verweren; en nadien er andersins geen rechtmatige voldoening en zekerheid verkregen kan worden, die langs zulke wegen en door zulke middelen te zoeken, als de Heer het zal doen vermogen. En gelijk het Parlement zich overvloediger in de oprechtheid van zijn eigen handelwijs en de getrouwe kwijting van zijn schuldige plicht getroost vindt; zoo verzekert het zich ook, dat alle onbevooroordeelde personen dit heldere getuigenis van de rechtvaardigheid zijner zaak zullen aannemen; tot welker goeden uitslag het niet op eenige staatsmacht of menschelijke kracht steunt, maar op de goedheid en bijstand van den rechtvaardigen God, die zich tot nu toe zoo wonderbaarlijk voor hen betoond heeft, en die nooit dezulken begeeft die Hem zoeken, en met oprechtheid des harten op Hem wachten».

Wie zou, bij 't lezen dezer, het vroomste Godsvertrouwen ademende ontboezeming, vermoeden, dat zij uit mond en pen dergenen voortkwam, die men hier eerder als kinderen des Duivels meende te kunnen begroeten? En toch hield men dat voor te zekerder, als men er 't getuigenis van hun eigen schrijvers voor dacht te kunnen aanvoeren. «Britten», zoo rijmde men bijv. al hekelend [1],

Britten, mag ik u wat vragen, Met behouding van mijn lijf,
Zonder vechten, zonder slagen, Zonder vloeken en gekijf?
Ik zoek niet dan lust en vreden, Heb de Britten bijster lief:
Weg met op de tee te treden, Die haar eer steelt is een dief! —

Waarom hiet uw volkjen *Staarten?* — Met voordacht, niet bij geval,
Roept men, op de weg en vaarten, Staartman, Staartman! overal;
Staartman! dat zijn vreemde tonen; Staart bedekt der beesten gat,
Staarten zijn geen Anglens kronen; Staartman! — wel, wat Droes, is dat?

Staartman, als ik 't ga doorgronden, Heeft voorwaar geen slecht bescheid,
Want de staart versiert de honden, Die gekruld op 't naarsgat leît;
Werd een paard niet hoog geprezen? Is een pauw niet meerder waard,
Als zijn staart staat opgerezen? Wat zijn vossen zonder staart?

Wat zijn Anglen, wat zijn Britten, Wat is Fairfax, wat Crom-wel,
Als zij zonder staarten zitten, Anders als een leêge Hel?
Hel! daar wonen niet dan fielen, Moorders van heur eigen vaâr,
Die zijn goed en bloed vernielen. Wat 's een Staartman, lieve kaar?

Laat ons nog geen zeil bijhalen; Hei, de fok moet van de mast!
Laat ons nog wat dieper dwalen, Tot men Staartmans afkomst tast.

---

[1] Zie de *Nederlandsche Nijptang, gedruckt in 't jaer* 1652.

Siper, ik heb wel gelezen, In een Schotsch of Angelsch boek [1],
Dat den Britton was gerezen Uit des Duivels zwarte broek.

Van den Duivel? Hoe kan 't wezen? Zijt gij mal of stekeblind?
Doch is zulks voorwaar te lezen, Zoo blijft Staartman — Duivelskind.
Wel, hoort toe, ik zal 't verhalen, Uit haar eigen schrijvers pen,
Zonder liegen, zonder dwalen, Op het schoonste dat ik ken:

Der Syrers Prins en Heer, ver over duizend jaren,
Had bij zijn eigen vrouw gekregen door het baren
Veel dochters overhoop, drie'n-dertig in getal,
Die hij op éénen dag den echten Trouw beval.
Dees dochters, stuursch van aard, door boosheid aangedrongen,
Met voorbedachten raad gestadelijk besprongen
Haar mannen, algelijk door wijn en 't vleesch verkracht,
En 't blijde bruiloftsbed de droeve dood aanbracht.
De vader, dol en gram door 't wreede mannenmoorden,
Uitzinnig, heel verwoed, toen hij dees gruwel hoorde,
Riep, met een naar geluid en knarsend uitgeschreeuw:
"Fy liefd'! moorddaad'ge liefd'! Fy, moordvlek van onze eeuw!
Zijn drie en dertig mans verplet en neêrgeslagen
Door drie en dertig wijfs? en zal ik niet verjagen
Dees bloedschand uit mijn Rijk, de zwaarste straffen waard?
't Is geen rechtvaardig Heer, die eigen kinders spaart! —
Dies maakt een schip gereed, beroofd van zeil en masten,
Van anker, spriet, en touw, van stuur- en bootmaatsgasten,
Stelt daar dees teven in, tot spel van wind en zee".
En nauw was 't woord gezeid, zij dreven uit de reê,
Zij dreven uit de reê naar 't midden van de baren
Op wind en strooms genâ, onzeker in het varen,
Waarheen haar Thetis stiert: nu zien ze een steile klip,
Dan weêr een drooge plaat, nu een geborsten schip.
Zoo dwaalt haar kiel al voort, tot dat ze lest genaken
Een woest verlaten land, en in een haven raken;
Een land, rondom bezet met krijt en brakke vloed,
Wiens bergentop in zee zijn witheid blinken doet.
Daar leeft dat koningsbloed, om mannenmoord verbannen,
Alleen in 't Britsche rijk; geen koppe-sek noch kannen,
Geen zetel, disch, of brood, noch bed tot rustgerijf,
Vindt het verdoolde volk voor 't half verdronken lijf.
Zij leven bij het ooft van zellefs voortgedrongen,
Het water dient tot drank; en worden 's nachts besprongen
Van 't onderaardsch gedrocht, als mannen toegereed:
Het booze Duivelszaad schuilt in 't vermomde kleed.

[1] Zie Buchanan, *Rerum Scoticarum*, Liber II.

Zoo komen reuzen voort, heel onbeschoft van leden,
Die telen weder aan, vervullen land en steden
Met duivelsch vuil gebroed. — Wie is eerst vaâr geweest
Van 't Britsch hovaardig volk? — *De helsche Leugen-geest.*

Heer, wat vindt men botte loeren! Anglens podding, 't is te grof!
Wie zag ooit den Duivel roeren, Daar geen staart hing achter of?
Duivels hebben wisse staarten, Duivel is der Britten vaâr;
Vat gij 't nog niet, lieve Maarten, Zoo is u 't begrijp niet klaar.

Ziet dees eigendom zij erven Van haar over-bestevaâr;
Hoe zou dan de staart versterven, Die neêrdaalt van Duivelshaar?
Laat ons daarom dit besluiten, Dat de Staart komt uit de Hel,
En dat Brittons staart moet spruiten Uit haar vaârs begrommeld vel.

Nu, men moet de zaak zoo laten, En de staart aan Brittons gat,
Geen kwaad van dees maats te praten! — Op wiens moêr de Duivel zat,
Die is wis een baas in 't liegen, Stal en moordde van 't begin;
Staartman kan dan niet bedriegen, Staartman heeft den Duivel in.

Wat goeds zoude in Staartman scholen, Die voor 't weldoen vinnig rooft?
Heeft nabûren haaf gestolen, En d' inwoners nek gekloofd.
Onder schijn van in te voeren Een gemeene Republijk,
Scheert men adel, burgers, boeren, En het wordt een Duivelsrijk.

Duivelsrijk, dat Neêrlands vreden, Met een opgeblazen voet,
Gaat verwerpen, gaat vertreden, Bij Elys'bet aangebroed,
En door Jacob meer gewassen, Onder Karel stond in glans,
In wiens bloed dees honden plassen; Ravens, vreet haar diefsche pans!

Hangen moeten deze fielen! Hangen aan den hoogsten boom!
Hangen, die ons rust vernielen! Hangen, tot een schrik en schroom
Van die rooven, moorden, stelen, Ook terwijl men spreekt van vreê,
Van die met haar woorden spelen, En verwoesten land en zee.

Hangen, die de vaart beletten In de vrije noordsche vloed!
Hangen, die kwâ wetten zetten, Dat men tienden geven moet! —

. . . .

Wel moet dy de bast bekomen, Om dijn diefsche hals en keel,
G' hebt uw vrienden haaf genomen, En zoekt echter nog krakeel;
Wat zijn dat voor vreemde vonden? Blaak klaagt over Tromps geweld,
En heeft eerst ons volk verslonden; Dat 's diepzinnig ingesteld!

Hier en valt niet veel te kallen, Woorden vullen zak noch ton;
Is het gansch en al van 't mallen? 't Was de Duivel, die het von! —

. . . .

Gaat dan heen, gij Duivelskinders, Houdt en hangt je vader aan;
Gij zijt buren oorlogsvinders; Uw rijk kan niet lange staan!

God, die zal ons recht beweren, Tegen t diefsch, moorddadig zwaard,
En Zijn tooren op u keeren: Moorders, die zijn straffe waard!

Dies, Heer Tromp, trekt dolk en degen, Dondert uit het rond metaal,
Tot de Staartman is doorregen, Met geketend knarsend staal! —

. . . .

Zijn dat ware Protestanten? Roemt dat volkjen op 't Geloof,
Die haar tegen Neêrland kanten, Zoeken niet dan buit en roof?
Zal men zoo met Gods Woord spelen? — 't Is een kerklijk vuile vlek,
Buren haaf en goed te stelen, En te kloven 's Konings nek! —

En nog wil dat schuim der guiten Mallen met Gods ware leer,
Daar, van binnen en van buiten, Heerscht de helsche Leugen-beer;
't Zijn geen ware Protestanten, Schoon zij voeren dezen naam,
't Zijn Bruinisten, Duivels Santen, Tot den roof en moord bekwaam.

Wettig strijden is geen zonde; Maar te strijden om den roof,
Lijk als doen dees britsche honden, Dat maakt Kristenliefde doof.
Oorlogsmacht, die van de roovers 't Lieve Vaderland bevrijdt,
Oorlogsmacht, die nekkeklovers, Met het zwaard en vier kastijdt;

Oorlogsmacht, die bondgenooten, Tegen 't diefsch, uitheemsch geweld,
Houdt in rust en vredes schooten, Is rechtvaardig ingesteld.
Men mag wel en wettig strijden Voor het Kristen waar geloof,
En ons burgers te bevrijden, Van der vreemden moord en roof.

't Is van gistren noch van heden, Dat dit trotsch meineedig volk
Haar beloften overtreden, 't Komt uit Staartmans oude kolk....
(Doch) 'k zal hier een speld bij steken, 't Is al lang genoeg gepraat:
Staartman steekt vol van gebreken, Vol van boosheid, vol van kwaad.

Wilt gij ondeugd van hem nijpen, Nijpt de staart van 't ritsche vel,
Maar laat eerst de nijptang slijpen, Nijpt en bruit ze naar de Hel! —
Nijptang, nijptang, valt aan 't grijpen, Op het land of op de vaart;
Wil men haar en huid afnijpen, Maak een Duivel zonder staart! —

Wel waren er meer benepen gemoederen, die, als zeker rentenier, in gesprek met een koopman [1], zich over een oorlog met de Engelschen voor «een ellendige zaak» verontrustten, niet inziende, hoe men zich «daar door zoude redden; zij zijn machtig ter zee» — meenden ze — «hebben groote en kloeke schepen, vol geschut, strijdbaar en victorieus, dat hun grooten moed en coeragië geeft; hun havens kunnen wij niet missen, onze haringvangst moet bijna op hun stroomen geschieden, zoodat het veel beter waar, dat men hen wat toegaf»; doch men oordeelde van de andere zij — als de hem te woord staande koopman — te recht, dat men «evenwel geen deeg met

[1] In den *Engelschen Alarm of oorlogsteyken*, enz. *door een vryen Hollander*, Amsterdam, 1652.

de albegeerders hebben zou; hoe meer gij hun biedt», zeî men, «hoe zij meer zullen begeeren; als wij zooveel willen veroorloven, als zij ons reeds dieflijk ontstolen hebben, en als zij ons nog afeischen, zijn wij zeker hun zooveel werk te geven, als zij uitvoeren kunnen. Dat ze machtig ter zee zijn, is waar; maar zijn wij minder in macht ter zee als zij? Dat zal men haast vernemen, indien onze hooge Overheid eens van harten voor de eer en den naam van het land en voor het welzijn van den handel gelieft te zorgen, en de macht, die ze van God, van de natuur, en van haar onderdanen heeft, gelieft te gebruiken, en als zij met ernst eens wil bij der hand nemen de verdediging van haar onderdanen en het aanzien van 't Land».

's Lands Staten marden dan nu ook niet langer, krachtdadig door te tasten en zich gewapenderhand tegen 's Lands engelsche belagers te verzetten. Na de bevelen, Tromp reeds tegen 't midden der maand verstrekt, gaven zij den 20en zoogenoemde «brieven van retorsie» tegen hen uit, aan «allen, die ze zouden zien of hooren lezen», verklarende: «alzoo wij bevonden hebben dat sedert eenigen tijd herwaarts, door de onrechtvaardige en violente proceduren van die der tegenwoordige regeering in Engeland, niet alleen veel en verscheiden van onze goede ingezetenen in haar commerciën en navigaciën, op allerhande pretexten zijn geturbeerd geweest; maar dat ook derzelver schepen en goederen, alsmede eenige den Staat dezer landen toebehoorende, door de schepen van oorloge derzelve Republiek vijandlijk in zee zijn aangetast, bevochten, eenige in den grond geschoten, andere in de havenen van Engeland opgebracht, en den rechten eigenaars afhandig gemaakt, waardoor dezen Staat en zijn goeden ingezetenen excessieve en ondragelijke schaden zijn overgekomen; — zoo is 't, dat wij, door de voorz. schaden genecessiteerd zijnde, om de voorschreven schade door Gods hulpe te repareeren en doen repareeren, en ze voor de toekomst, mitsgaders het verderf van den handel en scheepvaart, zooveel in ons is, te beletten, ook inzonderheid tot behoudenis van den welstand dezer landen, noodig geacht hebben, daartegen, zooveel mogelijk is, met alle middelen van *retorsie* te voorzien; en alzoo, door N. N. een schip van oorloge zijnde uitgerust, een getrouw, bekwaam, en welervaren persoon, om als kapitein daarover te commandeeren, dient gesteld en gecommitteerd; tot welken einde aan ons is gerecommandeerd de persoon van Q. N., ons verzoekende, wij wilden hem met onze commissie daartoe noodig, doen voorzien; — doen te weten: dat wij hetzelve, als tendeerende tot afwering van verdere onheilen en bevordering van den welstand der gemeene commercie en navigacie dezer landen, in behoorlijke consideracie hebben genomen; en daarbeneven geïnformeerd zijnde van de bekwaamheid en vromigheid van den voorz. Q. N., denzelven tot kapitein over het voorschreven schip gesteld en gecommitteerd hebben, gelijk wij denzelven stellen en committeeren mits dezen, met last en autorizacie om het voorschreven schip te voorzien met alzulke officieren en bootsgezellen, als hem goeddunken en belast zal worden, en dat

hij voorts alom, bij *retorsie* tegen de voorschreven onbehoorlijke, ongehoorde vijandlijke proceduren van de Engelschen, zal mogen aantasten en nemen alle oorlog- en koopvaardijschepen, en ingeladen goederen, onder het gebied van de Republiek van Engeland behoorende, of aldaar uitgereed, of van daar of elders met bestellingen uit- en invarende, zonder onderscheid van plaatsen; welverstaande, dat hij, onder pretext van dezen, niet en zal beschadigen mogen eenige kooplieden of ingezetenen van de meergemelde Vereenigde Nederlanden, noch onze goede vrienden of degenen, daarmede wij in goede alliancie of neutraliteit staan. Tot welken einde hij, kapitein, gehouden wordt, zich te regelen naar de artikelbrief of ordonnancie hem voor te houden; gelijk mede alle buiten of prisen, die hij zoude mogen komen te veroveren, behoorlijk te leveren in handen van 't Collegië ter Admiraliteit, onder welker district hij is uitgevaren, om bij hetzelve wettelijk kennis te worden genomen van de deugdelijkheid of ondeugdelijkheid van dien, en behoorlijke verdeeling daarvan gemaakt te worden, volgens de ordonnancie daarop gemaakt of nog te maken; en voorts behoorlijke zekerheid te stellen voor de raden ter Admiraliteit, daar het schip is afgevaren; en daarbenevens een pertinent joernaal van zijne reis te houden, en, wanneer hij ingekomen zal zijn, 't zelve over te leveren aan het voorschreven collegië. Boven dezen zal hij, en zijne officieren, uit alle schepen, die hij zal komen te veroveren, met hem hier te lande brengen den opperschipper en opperkooplieden of eenige van de andere officieren; ten ware hij de veroverde schepen had ledig en zonder volk vinden drijven. Doch zoo namaals bevonden werd, dat hij de voorschreven officieren uit haar schepen gejaagd of ergens aan land gezet had; in zulken geval zullen, zoowel de officieren als de voorschreven kapiteinen, arbitralijk of zelfs, naar gelegenheid van zake, metter dood zonder eenige genade gestraft worden. Op alle 't welk hij voorts schuldig zal zijn, den behoorlijken eed van getrouwheid te doen, in onze handen of aan de respectieve collegiën ter admiraliteit, die wij bij provizie daartoe committeeren. Verzoekende diensvolgende alle koningen, potentaten, republieken, en andere personen, van wat staat, digniteit, ampt en condicie dezelve zouden mogen wezen, den voorschreven Q. N. voor onzen kapitein, ten einde voorz., te erkennen, en hem dienvolgende alle faveur en goede bevordering te betoonen; 't welke Wij tegen een iegelijk, naar zijn hoogheid, staat, en qualiteit willen verdienen en erkennen. Ordonneeren en bevelen daarbeneffens expresselijk allen, oversten, luitenant- en vice-admiralen, kapiteinen, bevelhebberen, en voorts allen anderen, in onzen dienst en onder onze gehoorzaamheid wezende, den voorn. Q. N. voor onzen kapitein te houden en erkennen, en in 't volbrengen van dezen zijnen last, alle hulp en assistencie te verleenen; want wij hetzelve ten dienste en welstand van handel en scheepvaart dezer landen alzoo bevinden te behooren. Gegeven in Den Hage, onder ons contra-zegel, parafuur, en signatuur van onzen griffier».

Tot behoorlijke beveiliging der kuststreken, had men reeds sedert het voorjaar, de steden en landen daarvan, in Holland en Zeeland, met verschillende troepen laten bezetten, Den Briel met nieuwe versterkingen en een garnizoen van 20 compagniën voorzien, te Delft en Alkmaar paardevolk in bezetting gelegd, en omtrent Huisduinen twee batterijen, ieder van zes halve kartouwen, laten opwerpen, om den stroom en 't uit- en inkomen in bedwang te houden. Tessel en Vlieland werden evenzeer met eenige compagniën voetvolk voorzien, en alle boeren, zoo van Den Helder tot Castricum als aan de Maas en de verdere zeegaten, op geweer gesteld, en daarin op bepaalde dagen geoefend. In Zeeland waren Vlissingen, Cadzand, Middelburg, Vere, en Zieriksee met paard- en voetvolk bezet, en order en wacht op dijken en bakens gegeven.

Tegenover het wijdloopige stuk, door Engeland, den 28en July uitgevaardigd, gaven de Staten hunnerzijds, den 2en Augustus een niet minder breedvoerig Manifest uit, waarin zij allen lezers en hoorders daarvan openlijk het volgende kenbaar maakten:

«Nademaal alle wettige overheden, als van God-almachtig gesteld, om te bezorgen het welvaren van haar onderdanen, gehouden zijn, die niet alleenlijk met bescheidenheid te regeeren en in goede order en policie te houden, en verder met wijsheid en voorzichtigheid te voorkomen en af te weren al hetgeen, waardoor dezelve haar onderdanen van buiten in haar rust ontsteld of andersins bezwaard of beschadigd zouden kunnen worden, en daartoe niet min eerlijk en precieslijk als voordeelig en dienstig is, dat zij alle Staten, en inzonderheid haar nageburen, met goede en betamelijke diensten zoeken te verplichten, om daardoor met hen te blijven in een goed, oprecht, en welvertrouwd verstand, en, eenige oneffenheden met iemand voorvallende, dat zij zich benaarstigen, om ze door de beste wegen van zachtheid, min, en vriendschap te vergelijken; maar ook daarenboven, de zaak zulks vereischende, en geen andere uitkomst eindelijk gevonden kunnende worden, met kloekmoedigheid en dapperheid alle geweld en overlast, door de macht, haar van God verleend, en zulks mede met de wapenen van haar volk af te weren, en ze te doen hebben herstel en vergoeding voor het ongelijk en de schâ, haar te onrecht aangedaan; en Wij, zoekende het een zoowel als het andere, met een volle, oprechte en goede meening te betrachten, en dankende God, dat Ons beleid zoodanig wordt gezegend, dat onze liefde en voorzorg tot en over onze gemeente van dezelve bejegend wordt met een uitgedrukte affeccie en gewillige gehoorzaamheid, beide strekkende tot haren en onzen welstand, vastheid, en behoudenis; — hebben wij niet alleenlijk de vriendschap en goede correspondencie, die van allen ouden tijden tusschen deze en de engelsche nacie is geweest, van onze zijde, ongeveinsdelijk en heiliglijk onderhouden; maar de voorz. engelsche nacie nu onlangs in haar eigen zelf ontsteld, in verdeeldheid gescheurd, en tegens den anderen ten hoogste geanimeerd geweest zijnde, hebben 't zelve niet alleen met droefheid en herteleed aangezien, en ons vermijd van alle eenzijdigheid,

waardoor bij de eene of de andere partij eenige kwade wil en ongenegenheid tegen ons opgenomen zou hebben kunnen worden; en ter contrarie zoodanige orde gesteld, en zooveel doenlijk verhoed, dat van deze zijde niets toegebracht werd, waardoor het ontstoken vuur gevoed, de gevallen breuk grooter, en de genezing des te bezwaarlijker en periculeuser gemaakt kon worden; maar toen ook de tweespalt onder die nacie in sommige streken verwoesting, armoede en hongersnood had voortgebracht, en wij daarvoor van wege beide huizen van 't Parlement te dier tijd zijnde, ernstig verzocht werden, ten einde in de kerken hier te lande een openbare collecte gedaan mocht worden, zijn wij, mitsgaders onze goede gemeente, door de voorstelling dier calamiteiten zoodanig innerlijk bewogen geweest met een tedere compassie en kristelijk mededoogen, dat op dat verzoek een zeer notable som van penningen, tot eenige tonnen gouds, uit de gemeente verzameld, en van hier uitgevoerd is; zulks dat de Huizen van 't Parlement daarover haar brieven van dankzegging, met uiterlijk betoon van veel groote genegenheid hebben doen expediëeren, en door haar openbaren minister mondeling bekrachtigen. En met allen dien ons zelf niet hebbende kunnen voldoen naar den ijver, waarmede wij aangedaan waren, om eenmaal een einde te zien van de voorz. misverstanden en onheilen, daaruit voortspruitende, door een goede en oprechte verzoening van de vervreemde en jegens elkander verbitterde gemoederen, en vertrouwende, dat wij van onze oprechte genegenheid daartoe zooveel openlijke bewijzen gedaan hadden, dat wij gelooven mochten, geen onaangename en daardoor ook geen onbekwame instrumenten te zullen zijn, om zoo goeden en grooten werk te helpen bevorderen; hebben wij ons bemoeid, om daarvan door een buitengewoon gezantschap, bekleed door de Heeren Willem Boreel en Johan van Reede van Renswoude, aan den Koning en beide Huizen afgevaardigd, een proef te doen nemen. Doch de goede God, naar Zijn onbegrijpelijke oordeelen, niet beliefd hebbende, door schikking een einde aan de voorz. beroering te maken, maar langs andere wegen de zaak te laten komen in dien staat, dat de regeering van Engeland op een anderen voet als voordezen gebracht is; en van dezelve regeering, op zeer specieus voorgeven, ons wezende aangeboden een handeling van onderlinge alliancie en nader verbintenis, en wij ter goeder trouw geloovende, dat zulks werd gedaan in alle sinceriteit en oprechtheid, en considereerende, dat daardoor kon worden bevorderd de rust en zekerheid van scheepvaart en handel, niet alleenlijk voor ons, maar ook voor alle trafikeerende rijken en landen, inzonderheid hieromtrent, hebben wij niet alleenlijk getoond, dat die aanbiedinge ons niet onaangenaam was, maar bij alle wegen gezocht, de voorz. handeling zooveel de constitucie van onze regeering dulden kon, tot een spoedig en goed besluit te brengen, in voegen dat de herwaarts afgevaardigde ambassadeurs — de HH. Olivier St. John en Walter Strickland — in conferencie getreden met de HH. Commissarissen uit ons midden, en aldaar gedaan hebbende een zeer algemeen

en onbepaald voorstel, is daartegen van onzentwegen, na voorgaande betuiging onzer vredelievende bedoeling, verzocht, dat voorschreven voorstel door een nader opening mocht worden verklaard, en vervolgens afgedeeld en opgelost in eenige bijzondere en nette voorslagen, om daarop met zekerheid en bondigheid ten spoedigste de zaken tot een goed besluit te mogen brengen; en hoewel daartoe zeer bondige redenen werden aangevoerd, en door tegenvoorslagen diverse goede aanleidingen gegeven, konden wij daardoor echter niet anders vorderen, dan dat gemelde Heeren, na kort tijdsverloop, de stof ter nauwernood aangeroerd zijnde, de houding aannamen van te moeten vertrekken, doch door zooveel beweegredenen zich hebbende laten bewegen nog eenigen tijd te verblijven, en sedert nadere voorslagen hebbende gedaan, is de zaak van onze zijde zoo bespoedigd, dat gemelde Heeren, op die voorslagen, die ze verklaarden de belangrijkste te zijn, zoodat men, 't daarin eens geworden, in de overige weinig bezwaar zou vinden, niet alleen zoo door ons zijn bejegend, dat er geen of weinig verschil in de hoofdzaak overgebleven is, maar ook verder daarbij gedaan is, 't geen wij oordeelden, dat ten dienste van beide volken, en, behoudens onze verbonden met andere koningen, republieken, prinsen, en staten, tot eindelijke voltrekking van de voorschreven handeling zou kunnen dienen. En daarop verwacht hebbende de nadere verklaring van gemelde H.H., hebben zich deze daarvan gemijd door een plotseling vertrek, op voorgeven, dat de tijd verstreken was, haar vergund om hier te mogen verblijven, en dat het dienvolgende onmogelijk was voort te gaan tot de van onzentwegen voorgestelde zaken».

«En hoewel nu de voorschreven wijs van doen stof kon geven tot verscheiden bedenkingen aangaande de meening van gemelde regeering omtrent de voorschreven handeling, hebben wij echter van onze zijde — stellende de waardigheid en aangenaamheid der zaak zelfs boven de uiterlijke formaliteiten, op de betuiging door gemelde HH., bij haar afscheid gedaan, van de oprechte bedoeling der regeering en haar vertrouwen, dat, ofschoon haar pogingen nu niet geslaagd waren, ze in tijd en wijlen niet vruchteloos zouden zijn, wanneer wij goed konden vinden een tegenbezoek aan gemelde regeering te doen brengen; — hebben wij niet willen nalaten, tot een aanzienlijk gezantschap aan die regeering te besluiten, en de HH. Cats, Schaep, en Van de Perre in December van 't vorige jaar te laten uitgaan, niettegenstaande, sedert het vertrek der HH. St. John en Strickland van hier, door zeker onvriendelijk en onnatuurlijk placaat, de goede verstandhouding tusschen beide volken genoegzaam werd afgesneden, en wij, door het nemen van verscheiden onzer schepen veel oorzaak hadden om te beduchten, dat de bedoeling der engelsche regeering weinig overeenkwam met onze ongeveinsde openhartigheid. Hetwelk zich ook daarna meer nog heeft geopenbaard, doordien de voorn. buitengewone gezanten, in Engeland aangekomen, en aldaar van onzentwegen een ernstige en oprechte verklaring hebbende gedaan van onze genegen-

heid tot voltrekking der hier aangevangen handeling, met ernstig verzoek, dat alle zaken mochten worden gesteld en gelaten in den staat, waarin ze toen waren, en dat diesvolgende het voorschreven placaat mocht worden herroepen, immers de execucie van dien ophouden, en de genomen schepen en goederen teruggegeven worden; daarop niet alleen naar reden en billijkheid niet is gelet, maar integendeel, terwijl men handelde over de bekrachtiging der oude verbonden van vriendschap, en over een nader gemeenschap en communicacie van liefde, eenigheid, en correspondencie, het voorschreven placaat ten uitvoer is gelegd, en daarenboven nog van alle kanten, onder verschillende ongegronde voorwendselen, als van represalje der voorschreven regeering, de schepen van onze ingezetenen zoo door particuliere represalje-vaarders, als door de gemeene officieren der regeering, mitsgaders allerhande roovers, in zee vijandlijk aangetast, bevochten, vermeesterd, opgebracht, de goederen geroofd, en de schippers en matrozen kwalijk getracteerd zijn geworden, zonder dat bij de voorn. onze ambassadeurs te weeg kon worden gebracht, dat daartegen bij de regeering behoorlijk orde gesteld, veel min aan onze goede ingezetenen behoorlijk herstel van haar genomen schepen en geroofde goederen gedaan werd. En hoewel wij mitsdien overvloedige redenen hadden, om daarvan langs andere wegen onze gevoeligheid te toonen, en, bij wijze van retorsie, de schade onzer ingezetenen op de schepen en goederen van de onderdanen der engelsche regeering te verhalen; zoo hebben wij, verhopende dat zij eenmaal de reden zou plaats geven, voor dien tijd ons willen onthouden van alle wegen van feiten, hoewel daartoe door een ondragelijke *outrage* hooglijk geprovoceerd; ja, wij hebben, zelfs ernstelijk verzocht zijnde, om redenen voorz. geweigerd, brieven van represalje en commissiën aan onze geledeerde onderdanen te verleenen, aan d'eene zijde door onze buitengewone ambassadeurs met ijver doende bevorderen de voorschreven handeling in 't algemeen, en de teruggave van de genomen schepen in 't bijzonder; aan d'ander zijde, om verdere pirateriën en rooverijen in het toekomende te voorkomen, en onze ingezetenen van meerder schâ en den algemeenen handel van geheel verderf te bevrijden, besloten, te equipeeren en in zee te brengen eene aanzienlijke vloot van schepen. En opdat bij de voorschr. regeering daarvan door misduiding geen verkeerd denkbeeld zou oprijzen, hebben wij haar — gelijk mede aan andere onze vrienden en naburen — ter goeder trouw ons voorschr. besluit bekend doen maken, met openlijke en oprechte verklaring, dat die uitrusting geensins gedaan werd, om daardoor onze bondgenooten of vrienden eenige schâ of ongelijk aan te doen, maar dat wij integendeel onveranderlijk gezind waren, met alle de voorschr. onderdanen, zulks als het zoodanigen nageburen betaamt, te onderhouden een goede en oprechte vriendschap en correspondencie; en hoewel dit mede niet anders als voor een teeken van onze ongeveinsdheid had behooren genomen te zijn, hebben wij echter kunnen bemerken, dat de voorschr. regeering, niet anders zoekende als pretexten te vergaderen,

waarmede zij de uitvoering van haar ontworpen plannen te zijner tijd eenigsins zou kunnen een kleur geven, de voorz. kennisgeving mede daartoe hebben willen gebruiken; zoodat onze ambassadeurs genoodzaakt zijn geweest, daarover van onzentwegen nader bericht te doen. En terwijl nu de voorz. handeling door onze ambassadeurs ernstig werd vervolgd, en in zoodanigen staat gepoogd te brengen, dat de voorschr. regeering haar eindelijk zou hebben moeten open leggen, en niet langer haar verborgen plannen kunnen bedekken, om onder schijn van vriendschap, ons voedende met apparencie van een verdrag, op bedachte voorwendsels, onzen handel te verderven en de kracht van onzen Staat daardoor te verzwakken, gelijk wij daarvan niet duisterlijk maar bij evidente proeven zijn bericht; heeft zij den L^t.-adm. Tromp, dien wij over onze voorzeïde vloot gesteld hebben, door haren admiraal, omdat naar zijne fantazie de onzen de vlag niet hadden gestreken — niettegenstaande hij, volgens verscheiden overeenstemmende verklaringen, ook bij anderen en neutralen gegeven, bezig was met het inhalen van zijn marszeilen, en met het doen aanhalen van zijn boot, om daarmede iemand van zijn officieren aan boord van dien admiraal te zenden, en hem te doen complimenteeren — met een volle laag vijandelijk doen beschieten, en verscheiden van zijn scheepsvolk jammerlijk gekwetst; waardoor onze voorn. L^t.-Admiraal en zijne onderhebbende schepen, genoodzaakt zijnde geweest zich te weer te stellen, hebben ze hare verdediging ten opzichte der engelsche schepen zoo onberispelijk gematigd, dat, daar zij merkelijk sterker waren in getal van schepen, en machtig om hare aanvallers t'eenemaal te verderven, zij haar daarvan onthouden, en haar vergenoegd hebben met hare eenvoudige verdediging. Welke discrecie echter bij de wederpartij zoo weinig is gerespecteerd, dat zij, met een tweede smaldeel afkomende, de achterste afleggende van onze vloot insgelijks vijandelijk aangetast, twee daarvan overrompeld en het eene hebben weggevoerd. En opdat de voorschr. rencontre dien van de voorschr. regeering zou dienen tot een pretext, om de voorschr. handeling met eenigen schijn af te breken, hebben ze voorgegeven en onder haar volk uitgestrooid, mitsgaders alle de wereld willen doen gelooven, dat de eerste aanval van onze zijde was gedaan, en daarover haar houdende als in den hoogsten graad geoffenseerd, haar gesteld in postuur, om openbare vijandschap tegen ons te plegen, zonder alvoren de minste klachten aan ons gedaan, veel min reparacie van 't exces, hetwelk zij voorgaven begaan te zijn, verzocht te hebben; dat toch de redelijkheid en inzonderheid het respect van de onderlinge handeling, indien haar bedoeling dienaangaande goed ware geweest, wel had vereischt. Wij daarentegen, met oprechte harten trachtende, dat, hetgeen onordelijk was ontsteld, ordelijk mocht worden gerecht, zoo hebben onze extraordinaris-ambassadeurs, zoo haast ze kennis hadden bekomen van het voorschr. accident, in de vergadering van den Raad van State verklaard, dat, als de zaak zich zoo mocht hebben toegedragen, als aldaar werd voorgegeven, het

zou zijn geschied buiten onze kennis, en tegen ons uitdrukkelijk bevel, en hebben dat bevestigd met vertoon van de oorspronkelijke missieve van onzen Lt.-Admiraal, op dat subject aan haar geschreven, inhoudende een pertinent verhaal van den last, dien hij van ons had ontvangen; en hebben met grooten ijver en ernstigen aandrang gevraagd, dat de waarheid van de toedracht der zaak nader mocht worden onderzocht, en dat ondertusschen de handeling niet en mocht worden verachterd door een onverwacht toeval, buiten en tegens de wille immers van onze zijde, door de onbedachtheid of kwaadwilligheid van d'een of d'ander veroorzaakt, die daarvan zoude hebben te verantwoorden, en dat in allen gevalle de zaak buiten verdere verwijdering gehouden mocht worden. En hoewel dat voorstel van grooten gewichte en van 't hoogste belang was voor 't gemeene beste van beide naciën, heeft echter de voorschr. regeering in lange niet gewaardigd daarop te antwoorden; niettegenstaande het, bij nader memorie door onzen uitdrukkelijken last, aan den gemelden Raad overgegeven, hernieuwd en daarna nogmaals herhaald was, met nader bekrachtiging van onze oprechte bedoeling en hartelijk misnoegen over dat onverwacht en ongelukkig accident; maar heeft zij, integendeel van dien, de schepen van dezen Staat, zoo van oorlog als commercie, die zij in zee heeft kunnen betrappen, aangetast, bevochten, eenige in den grond geschoten, andere, onder schijn van vriendschap, misleid, overrompeld, de matrozen en soldaten uitgeplunderd en mishandeld, en binnen haar havenen en rivieren opgebracht, en, even alsof wij met elkanderen in openbaren oorlog waren, zonder voorgaande ontzegging van vriendschap, veel onnoozel bloed deerlijk vergoten, en verscheiden van onze ingezetenen geruïneerd en bedorven. Wij nog echter bedwingende ons getergd geduld tot volkomen rechtvaardiging van ons pacifiek gemoed en de rechtmatigheid van onze handelwijs, voor de oogen van alle de wereld, niet aangenamer hebbende dan het behoud, de bevordering, en vermeerdering van de goede eenigheid, oprechte confidencie, en vertrouwde vriendschap van onze nageburen, en ter contrarie niet afschuwelijker als de verschrikkelijke vruchten van een verterenden oorlog en deerlijk vergieten van onnoozel Kristenbloed, hebben boven de drie voorn. ambassadeurs, bij een tweede legacie, in de meeste diligencie, den Heer Adriaan Pauw, Heere van Heemstede, raadpens. van Holland. en Westfr. afgezonden, specialijk op het subject van de voorz. rencontre, en 't geen daaruit was gevolgd, en om nader expressie van onze oprechte meening te doen en de zaken tot een stilstand te brengen. En alzoo middelertijd de voorzeide regeering had uitgebracht haar antwoord op het gedane voorstel en de herhaalde memoriën van onze eerst afgezonden ambassadeurs, in hetwelk zij, affecteerende den slechten en verkeerden indruk, dien zij zelf tot een kleur aan haar onrechtmatig en buiten twijfel God en mensch onaangenaam dessein voorbedachtelijk hadden gegeven, alsof de voorz. vloot bij ons was toegerust, om er haar meê aan te tasten, en met geweld, vijandschap, of eenigerhande overlast te bejegenen,

zonder regard te nemen op onze contrarie-betuiging, hebben zij verklaard, dat zij haar verplicht vonden, om bij goede occazie te bekomen herstel van de aangedane — zoo zij zeggen — injuriën, en verzekerdheid, dat dergelijke naderhand niet zou worden ondernomen; en (hebbende) zoo betoond, dat zij noch wil noch genegenheid hadden, om de zaak te brengen tot eenige schikking, maar gezind waren met hare feitelijkheden voort te gaan, heeft de voorn. Heer van Heemstede, zoo in 't Parlement van Engeland als in den Raad van State, krachtelijk den voorz. indruk gedilueerd, en roepende God den Heere, die een kenner is aller harten, tot getuige, met volkomen kennis van zaken, heiliglijk geobtesteerd, dat nooit eenige beraadslaging was gevallen, nooit besluit genomen, veel min eenige commissie gegeven, om eenige de minste oorzaak van beleediging te geven aan de gemelde regeering, veel min haar vloot of eenige van haar schepen kwalijk te bejegenen, maar wel ter contrarie, enz. En dewijl echter de voorzeîde regeering, de zaak anders duidende als die in der waarheid was gebeurd, de voorz. rencontre opnam voor een steen des aanstoots, en in haar antwoord had gesproken van herstel van 't verledene en zekerheid voor het toekomende, heeft de Heer van Heemstede verklaard, volgens den lastbrief bij ons hem gegeven, mede noodig te achten, dat die steen des aanstoots, mitsgaders alle misvertrouwen, door een goede onderrichting werd weggenomen, en dat hij tot dien einde, en om dat te weeg te brengen, derwaarts was gezonden; en heeft vervolgens ernstelijk gearbeid, dat het aangevangen en zeer verre gebrachte tractaat voltrokken, en verders tot genoegen van beide staten een goede order beraamd mocht worden, waar de vloten van wederzijde haar voortaan naar zouden hebben te regelen, enz. En hoewel zijn voorstel zoodanig was, dat geen redelijke ziel, in welke maar eenige overblijfselen zijn van neiging tot vrede, het had kunnen verwerpen, en dat het ten overvloede met verscheiden exempelen van zaken, tusschen andere volken in gelijk geval in achtgenomen, mitsgaders bij aanhaling van verscheiden plechtige tractaten, bekrachtigd is geweest; zoo heeft echter de Raad van State, overtuigd zijnde, dat zijn voorgeven, aangaande de gelegenheid van de voorz. rencontre het licht niet en kon verdragen, en daarom afwijzende het onderzoek van de rechte waarheid, waarvan de onderdrukking iedereen zelfs in particuliere zaken een sacrilegië behoorde te zijn, alle onderzoek volstrektelijk afgeslagen, de continuacie en voortgang van de voorschr. handeling ten principale bemoeilijkt, en daarenboven verklaard, dat wij in de tegenwoordige gesteldheid van zaken van haar niet en hadden te verwachten, dat zij zouden ophouden van het vervolg, vermeld in haar voorgaand antwoord, gegeven op de voorslagen der HH. Cats, Schaep, en Van de Perre, tot zulken einde als daarbij uitgedrukt is. Welk laatste antwoord, scherper als de voorgaande, en nog onredelijker — vermits het voorschreven deugdelijke voorstel — vol zijnde van onrechtmatigheid en violencie, ofschoon het wel billijklijk ons had mogen bewegen, om daarop onze vriendelijke pogingen te sluiten, inzonderheid en te meer doordien het

nemen, rooven en plunderen van onze en onzer ingezetenen schepen en goederen geen einde en nam; — zoo heeft echter de genoemde Heer van Heemstede, in onzen naam, om te betoonen onze standvastige genegenheid en ernstige begeerte, dat alles met vriendschap en onderling genoegen mocht worden gebracht tot een goed en gewenscht einde, en uit dien inzichte alleen ter zijde stellende 't geen anders, in punt van eer en respect, in aanmerking had mogen komen, verzocht, dat van de zijde van de voorschr. regeering eenige andere voorslagen — dewijl de onze niet hadden kunnen gelukken — ten voorschr. einde mochten gedaan worden. Doch die regeering, zoo het schijnt, den overvloed van onze redelijkheid misbruikende tot voedsel van hare opgeblazenheid, onze matigheid tot ontsteking van hare hitte tot verwoesting, en onze vriendelijke aanbieding tot een fondament, om ons te vergen zaken, die bij haar met geen schijn van billijkheid begeerd, noch bij ons behoudens eer en naam toegestaan konden worden, heeft haar niet ontzien voor te slaan, dat bij ons zouden worden betaald alle de onkosten en schaden, die zij voorgeeft gehad en geleden te hebben, ter oorzake van de voorschreven onze buitengewone uitrusting, tot zulken som, als men nader zoude overeenkomen, en, die som betaald of verrekend, dat alsdan van verdere feitelijkheden zou worden gedesisteerd, niettegenstaande de voorschreven uitrusting tot geen ander einde besloten en gedaan werd, dan hier te voren is gezegd, en inzonderheid niettegenstaande die regeering noch haar onderdanen door die uitgeruste vloot of door andere onze schepen het minste teeken niet en was gegeven van kwaden wil, veel min eenige schade aangedaan; maar wel ter contrarie, dat onze schepen bij de hare waren bevochten, enz. En heeft zij daarenboven, gedurende de voorschreven onderhandeling, zonder het einde daarvan af te wachten, hare vloten in zee laten gaan, en precipiteerende de scheuring van de oude vriendschap tusschen beide volken, en haar lust scheppende, om die ongeneeslijk te maken, op nieuw verscheiden van de schepen dezer landen doen nemen en vernielen; ophoopende zoo èn schade èn smaad met volle mate op de schouders van deze onze regeeringe, welke God de Heer veel jaren in welstand geconserveerd en bij vrienden en vijanden haar aanzien heeft gegeven. Al welk onverdragelijk en onrechtmatig beleid, mitsgaders violente proceduren, zoo handtastelijk bij de voorschreven regeering aangewend en in het werk gesteld zijn, om onze macht ter zee ganschelijk te verzwakken en den handel dezer landen te verderven, en daardoor *haar lang gepretendeerde heerschappij ter zee metterdaad over ons en metterlijd over alle andere volken in te voeren, en die, zoo het hun mogelijk ware, tot hun tributarissen te maken.* Als wij, met zonderling geduld en lankmoedigheid, doch te vergeefs hebben beproefd, alle betamelijke middelen van redelijke inductiën, ten einde de voorz. Regeering, tot harer en onzer ingezetenen welvaren, van het voorz. opzet had mogen worden afgebracht, de opgerezen onlusten ter nedergelegd en geschikt, de schepen en goederen, ons en onzen ingezetenen met ge-

weld afgenomen en andersins onthouden, teruggegeven, de schâ denzelven zonder eenige reden aangedaan vergoed, en door een oprecht, vast en bondig verdrag de oude en sedert eenigen tijd herwaarts door de voorschr. regeering gekrenkte en gekwetste vriendschap hersteld, en met weêrzijdsche diensten van vertrouwen meer en meer versterkt, zonder eenige hope over te zien, om langs den voorz. weg daartoe te geraken; — zoo hebben wij volgens de wet der natuur en de verplichting, die wij aan onze onderdanen schuldig zijn, om ze te beschermen tegen alle ongelijk, overlast, en geweld, en te doen hebben herstel van haar geleden schade, mitsgaders om den handel te herstellen in zijn vorige en behoorlijke vrijheid, en tegen te gaan het voorzeîde beleid en kwaad opzet van de voorschr. regeering, die, dronken zijnde van haar successen binnen 's Lands, geen maat schijnt te stellen aan hare verdere onverradelijke concepten, bij rijpe beraadslaging, en door den hoogsten nood gedrongen, *eindelijk* besloten en goedgevonden te gebruiken de macht en middelen, die God en de natuur ons in handen heeft gegeven, om door de wapenen, bij wege van retorsie op en tegen de voorschr. regeering en hare onderdanen, te bekomen 't geen door redenen van haar niet verkregen heeft kunnen worden; met meening en bedoeling daarvan niet af te laten, zoolang bij die regeering haar tegenwoordige koers gehouden en de voorschr. teruggaaf van genomen schepen en herstel van aangedane schâ niet gepresteerd zal zijn. Vastelijk vertrouwende, dat dit ons voornemen, als zijnde ten uiterste daartoe gedwongen, bij al de wereld geprezen, en onze rechtvaardige zaak van God den Heer gezegend zal worden. Vertrouwende ook mede, dat alle koningen, republieken, prinsen, en staten, deze onze politieke verklaring, als *waarachtig, rechtmatig*, en *ons opgedrongen* zullen op- en aannemen, en zoo verderfelijke plannen nevens ons zullen willen helpen stuiten en afweren, en ons in ons noodzakelijk en niet te min geoorloofd en wettig voornemen, mitsgaders onzen goeden onderdanen, alom de hand zullen willen bieden. Gelijk wij alle de onderzaten van de vereenigde Nederlandsche provinciën mede bevelen bij dezen, dat zij, bij wege van retorsie alsvoren, haar tegen het geweld en den overlast, daarmede zij meer en meer worden gedreigd, te weer stellen, zonder haar, onder eenig voorwendsel van vriendschap, verder te laten abuzeeren, of ergens te begeven, daar zij ten appetijte van de voorz. regeering zouden kunnen worden getracteerd, nemaar, op onze en hare *goede en rechtvaardige zaak* betrouwende, de uitkomste van den almachtigen God, door onze voorzorg en aangenomen defensie verwachten».

Zoo ging men — als iemand «den gehoonden Leeuw» bezingende schreef — «het strijdend zwaard, dat Munster op deê steken, Weêr rukken uit de scheê». En niemand zeker, die na al 't vernomene beweren kan, dat men 't overhaast of overmoedig, dat men 't anders dan door den nood geboden deed. Het daarom thans ook des te kloekmoediger gevoerd, en den overmoedigen vijand wakker te weer gestaan:

De nood gebiedt ons 't zwaard; — kloekmoedig nu, als leeuwen,
Vernielt de staartejacht, dat ze om genade schreeuwen! —
Dat krokodilsgebroed, afkomstig van 't serpent,
Arglistig als de slang, men aan de staart herkent.
Zal zoo een dertel volk den leeuw zijn goedheid tergen,
En porren hem tot wraak? in vreê hem oorlog vergen?
Verjaagt dat ongediert; doet nu uw klauwen op,
En slaat hem in 't gebeent, en brijzelt hem den kop,
Bespringt hem in zijn oord, eer hij u overrompelt;
Want die zijn handen eens gelukkig heeft gedompeld
In 't koninklijke bloed, ontziet geen tweede moord,
Maar zou ons onverwacht bespringen in ons boord.
Hoe menig duizend mensch ziet men nu stadig zuchten
Om zijn geleden schâ; den koopman, die moet vluchten;
Zijn goedren zijn beroofd, zijn schepen is hij kwijt,
Van zoo een diefschen aard, o, overgroote spijt!
Waak op nog, fiere Leeuw, laat nog uw krachten proeven,
Zoo zal zoo'n staartejacht in 't end haar nog bedroeven;
Haar wonden zijn nog versch, ontziet niet haar gezag,
Bedwing den dwingeland, eer dat hij meer vermag! [1]

[1] Vliegend blaadjen: *Op den gehoonden Leeuw.*

ZESDE HOOFDSTUK.

Oorlog met Engeland. Johan de Witt Raadpensionaris.

1652—1654.

Toen de Staten hun verklaring uitvaardigden, was van de engelsche zij het oorlogsrumoer ter zee reeds een paar weken gaande. Nog waren hun gezanten niet thuiswaarts gekeerd, of een niets kwaads vermoedende koopvaardijvloot, uit Portugal komende — Sint Ubesvaarders, als men ze noemde — een goede dertig in getal, door een oorlogschip van 30 stuk onder kapitein Percoy begeleid, en bij welke zich nog een schiedamsch Straatvaarder met 20 stukken had aangesloten, vonden zich, dicht bij de fransche kust tusschen Calais en Zwartnes, van een zevental engelsche oorlogschepen bestookt, onder Aiscue van Duins uit op hun afgekomen. De Straatvaarder, kap^n^. Kruick, door den engelschen kapitein Wright aangetast, weerde zich wakker, schoot Wright zijn eene been af, een achttal van zijn manschappen dood, kwetste een paar dozijn anderen, en liep, het eindelijk opgevende, beoosten Grevelingen op strand. Het geleïschip echter, in plaats van zijn kloeke voorbeeld te volgen, liet, op 't eerste gezicht der engelsche schepen, de koopvaarders in den steek en maakte zich uit den weg; hetgeen zijn kapitein later in Holland vóor 't verontwaardigde volk hard te verantwoorden had. Van de overige schepen werden er acht genomen en zeven op het strand gedreven, raakten er een paar in brand, en vond verreweg de kleinste helft nog een goed heenkomen naar 't Vaderland, waar zij de algemeene verstoordheid tegen den verraderlijken «Staartman» niet weinig vermeerderde [1]. Aan de schotsche

---

[1] Zie de *Corte Beschrijving* van 't geval op een vliegend blaadjen, en verg. Aiscues schrijven in den *Holl. Mercurius* van 1652, bl. 68.

kust bestookte Blake te gelijker tijd de hollandsche haringbuizen, die Tromp te vergeefs nog bij tijds te hulp had zoeken te komen, doch welker 12 convooischepen zich — op een na, dat het hazepad koos — zoo wakker te weer stelden, dat er den Engelschen slechts een dertig der andere in handen vielen; van hen zelf werd er een in den grond geboord, twee zoo doornageld, dat ze zonken, drie met de engelsche gekwetsten naar Inverness opgezonden, en de vijf overige door Blake zelf onder zijn vloot meêgevoerd. Kapitein Pieter Gorcom, die een veertien daag te voren met zijn schip «Den Oudenburch» op de hoogte van Aberdeen in zee was, had wel iets dergelijks vermoed, toen hij in 't N. O. t. N. en N. N. O. 's nachts, tusschen twaalven en eenen, een sterre met een staart gezien had, die zich eerst een kwartier lang met veel takken vertoonde, «staande als een roede opwaarts henen», en daarna zich «als een vlammend zwaard met een gevest, en aan ieder zijde van 't kruis een knoop, en ook onder aan 't gevest weder een knoop — recht gelijk een vlammend zwaard behoort te wezen — de punt daarvan geheel naar 't Noordwesten gekeerd, en dus recht tegen de zon in draayende, met zulken vlucht, dat het verschrikkelijk was om aan te zien. God-almachtig mocht weten, wat dit te beduiden had», gelijk hij later, in Tessel binnen geloopen, schreef [1]. —

«Kon onze admiraal den Staartman Blake maar eens terdege aan de veter komen», zeî men in Holland, doch het was ditmaal mis geweest; de vloot van Tromp had niet bij tijds aan de schotsche kust kunnen zijn, om hem in zijn aanval te voorkomen. Hij wilde nu een poging tegen het smaldeel van Aiscue in Duins wagen, verdeelde daartoe zijn vrij aanzienlijke vloot in drie afdeelingen, om den Engelschman geheel in te sluiten, doch zag zich ongelukkig eerst door stilte en daarna door harden tegenwind in zijn loffelijk opzet gestremd en gestuit. Zoo wendde hij zijn koers op nieuw noordwaarts, om Blake op te zoeken en, naar den hem gegeven last, krachtdadig te bestrijden. Weder intusschen zou hij door weêr en wind verhinderd worden, zijn voornemen te volvoeren. Den 4en Augustus was hij, met zijn schepen, reeds bij de hitlandsche eilanden gekomen, toen de heldere lucht allengs met donderkoppen bezet raakte, de wind draaide en in een storm uit den Noordwesten verkeerde, met zulk een gehuil, dat het — naar Tromp aan de Staten schreef — eiselijk om te hooren was, en nog schrikkelijker om aan te zien het huizenhoog branden en storten der opbruisende zee tegen de rotsklippen van Hitland, zoodat ieder schip en lijf met afwenden te behouden, en in de hitlandsche havens een goed heenkomen zocht. Een goede twintig schepen liep te Shalway, andere in de West en Zuidwest baai en elders binnen. Tromp zelf stevende met 40 zeilen naar Holland, nadat hij, onmiddellijk na 't gebeurde, den scheepskapitein Cornelis Watsen naar Scheveningen vooruit

[1] Zie *Copie van een brief van 't schip Oudenburch*, enz.

had gezonden, om hun Hoog Mogenden verslag van alles te geven. Eén goede zij had dit alles intusschen, dat namelijk ook Blake door denzelfden storm belet was geworden jacht te maken op de oostindische retoerschepen, die verwacht werden, en welke nu onder Tromps vloot een veilige toevlucht vonden en behouden wederkeerden. Hij zelf kwam met zijn smaldeel den 17en voor de vaderlandsche kust, en begaf zich den 20en naar den Haag. Zijn ontvangst was niet van de aanminnigste. Men had de onbillijkheid, hem aansprakelijk te stellen voor 't geen weêr en wind, en niet zijn onwil te weeg had gebracht. Of hij, zich op hooger nooddwang beroepende, zeî, dat «tegen God niets te doen» was, «Gods wil geschieden moest», men beweerde, in zijn wrevel en partijzucht, dat het niet de wil van God, maar — als wij reeds vroeger hoorden — die van Pauw was, waardoor hij zich van iederen aanval had laten weêrhouden. «Tromp», rijmde dezelfde hekelaar, dien wij hem dat hoorden toebijten:

Tromp komt nu met de kous op 't hoofd, moê van te jagen
Haar, die om 't Noorden hij, noch die hem nimmer zagen;
Hij liet zijn halve vloot, hij kon ze niet weêr vinden,
Doch dorst zich langer niet op 't stormen van de winden
In Oogstmaand trouwen; doch dit is hem geen oneere!
Zijn val is beter in de handen van den Heere
Dan 's vijands. 't Was vergeefs. Zoo groot een zeevoogdijschap
En macht van stevens, zoo de Almogendheid partijschap
Koos tegen Nederland. Hij kon dit niet verhoeyen,
Maar wel zijn eyerkorf van kogels op de boeyen
Van Brittens zeegezag! —
Wil niemand 's Admiraals geweten onderzoeken? [1]

Inderdaad werden, op al het gemor tegen hem, eenige Heeren afgevaardigd, om zijn scheepsdagboek te onderzoeken, en zijn verantwoording te hooren; daaronder één zelfs zoo op hem gebeten, dat hij te Rotterdam het schip ziende, dat naar zijn eigen bestek voor hem gebouwd werd, dorst zeggen, dat het «al te grooten schip voor zoo kleinen hart» was [2]. Zoo vergat men, voor dezen tijdelijken rampspoed, al wat de kloeke zeeman tot heil van 't land sedert jaren volbracht had, en weet hem, wat zeker, bij al zijn oodmoedige onderwerping aan Gods hooger beschikking, door niemand meer dan hem bejammerd werd. Het ingestelde onderzoek bracht niets tegen hem uit, doch, hoewel ook een uitgegeven *Dagregister* van een der schepen onder zijne

---

[1] Zie den, boven bl. 272, aangehaalden *Hekel*.

[2] Zie *Een*, na zijn dood, in 't volgende jaar, uitgekomen *Praatje van den ouden en nieuwen Admiraal, zijnde een noodige verantwoordinge van den overtreffelijken zeeheld M. Hz. Tromp, tegen verscheiden valsche beschuldigingen, door een oprecht Hollands zeeman* (Amsterdam, bij J. Volkers Hoofdbreker, Boekhandelaar op de Kolk).

vloot, de *Hollandia* van kapitein De Berty, die van Juny af tot nu op zee gezwalkt had, voldoende van alles deed blijken, en stilte en storm, in hun stremmende werking, en niet den wakkeren, op zee vergrijsden vlootvoogd kennelijk schuldig verklaarde, de morrende openbare meening zou voor 't oogenblik in zoo verre zegevieren, dat hem, zeer tegen den zin van 't hem als een vader liefhebbend scheepsvolk [1], eenige tijd van rust gegund, en den bij dat volk veel minder geliefden Witte Cornelisz. de With de vlootvoogdij werd opgedragen.

Inmiddels had men echter de terugkomst van Tromp niet afgewacht, om, reeds met de helft der maand, nog een tweede, kleinere vloot uit te rusten, waarover, op krachtigen aandrang van Zeeland vooral, de sedert eenige jaren reeds aan land verbleven, thans 44jarige Schout-bij-nacht Michiel Adriaansz. de Ruiter, het *Commandeur*schap aanvaardde. Met dertig schepen en 6 branders in zee gestoken, had hij in last een zestig koopvaarders door 't kanaal te geleiden, en daar verder te kruisen, om de terugkeerende te beschermen en veilig thuis te brengen. Den 26en der maand tot voor Plymuiden gekomen, vond hij daar de Engelschen onder Aiscue, een veertig schepen en vijf branders sterk. Hoewel kleiner in aantal, ranker van bouw, lichter gewapend, en minder bemand dan die van den vijand, hield De Ruiters vloot, onder haar manhaften bevelhebber, onmiddellijk op den Engelschman aan, en borst, omtrent vier uur 's namiddags, de strijd los. Een der hollandsche schepen, de Struisvogel, onder den frieschen kapitein Douwe Aukes, het dichtst onder de engelsche geraakt, en door twee of drie van dezen bestookt, zag zijn bemanning een oogenblik vertsagen, en gezind haar bodem op te geven. Doch de wakkere Douwe kwam met de sabel in de vuist op haar af, en dreigde ze allen in de lucht te laten springen, stelden ze zich niet aanstonds kloekhartig te weer. Alle man vloog daarop naar zijn plaats, brandde, op Douwe's sein, uit vier en twintig stukken op den eersten hun bedreigenden vijand los, en zag hem weldra zinken; een tweede, met de tweede laag begroet, bracht het er niet beter af, en ook een derde, die nu naderde, vond zich door 't losbranden van Douwe's vuurmonden zoo afgeschrikt, dat hij van den hem gunstigen wind gebruik maakte, om weg te komen. De Ruiter zelf deed een ander engelsch schip deinzen, terwijl Aiscue het zijne zoo beschadigd zag, dat hij blij was, Plymuiden er nog meê te kunnen halen. Tot tweemalen toe sloeg zich de nederlandsche Commandeur door den vijand heen, en zag zich door al de zijnen zoo wakker

---

[1] "Hy was gewoon met sijn scheepsvolk om te gaan, die hem ook soo lief hadden, alsof hy haer vader had geweest; soo beleefd bejegende hy sijn matrosen, soodat sy het voor een groote eer achten, dat sy in sijnen dienst tegen de vyanden mochten vechten, en al verloren sy een arm of been, soo roemden sy dan daer in, dat sy het op het schip en in dienst van den Adm. Tromp verloren hadden". (Aldaar, bl. 23).

bijgestaan, dat de tegenpartij met het vallen van den avond de vlucht koos, en de engelsche haven opzocht. De nederlandsche koopvaarders stevenden inmiddels het kanaal in, en De Ruiter, de hem opgedragen taak nakomende, bleef nog een week of wat langs de engelsche kust kruisen, en de vaart in 't kanaal beveiligen.

Een kleine drie weken vroeger had er aan de noordzij van 't land, aan deze zij der Doggersbank, een scheepsgevecht van wat minder belangrijken omvang, maar gelijk moedbetoon van nederlandsche zij, plaats gehad. Een vlielander visscher, Jonge Kees, met nog zeven andere maats aan boord, kwam met een engelsch vaartuig van dezelfde bemanning in aanraking, aan 't welk hij een zoô visch vraagde, daar hij er zelf nog geen gevangen of zijn-want uitgeworpen had. De Engelschman echter, wanende dat hij den draak met hem stak, begon, in plaats van die te geven, hem engelsche schimpwoorden toe te roepen en gooide hem met brokken van ballaststeenen, 't geen de Vlielanders met het werpen van brandhout, en wat hun verder onder de handen kwam, beantwoordden. Daarop het mes in den mond nemende, sprongen zij over, en jaagden de Engelschen in het ruim, doch hadden ze zoodra daar niet binnen, of spijkerden, op Kees' aandrang, de luiken dicht, en sleepten ze met hun vaartuig naar Amsterdam. Daar liet men de bemanning loopen, maar den Vlielanders het vaartuig tot buit, die daarenboven van Gecommitteerden ieder een gouden rozenobel kregen, gelijk hun stuurman, Jonge Kees, een gouden eerepenning, met het wapen der Admiraliteit aan de eene, en twee elkander bewerpende scheepjes aan de andere zij, die hem met een blauw snoer om den hals gehangen werd.

Terwijl intusschen groot en klein zich ter zee zoo wakker weerde, bleef te land helaas! partijdrift haar verderfelijken gang gaan, en deed het hare om onderlinge stoornis en tweespalt teweeg te brengen en te bestendigen. In Zeeland vooral, door zijn kerkelijke ijveraars opgezet, toonde men zich daarin vaardig, en roerde men zich in alle stilte danig. De zeeuwsche afgevaardigde ter algemeene Staten Johan van Mauregnault, zijn broeder de baljuw van Vere, en Pieter de Huybert van regeerings-, de welbekende dominee Maximiliaan Teelinck en anderen van de kerkelijke zij, waren in July reeds druk in de weer, om, bij ontstentenis van een mondigen stadhouder, een ander «illuster hoofd» — gelijk zij dat noemden — in de plaats te stellen, die hem, tot zijn meerderjarigheid vervangen kon. Buiten 't voortdurend bidden en «God zoeken», «roepende zonden reformeeren en zich met God verzoenen», was er — naar de meening van den dominee en zijn geestverwanten in kerk en staat — geen beter middel van behoud, dan «dat men de regeering in haar ouden staat en op den ouden vorm» bracht; toen was men «gelukkig, nu ongelukkig; toen de regeering binnen en buiten in hoogachting, nu overal in minachting; toen voer ieder wel, nu kwalijk». Zoo moest er dan «noodzakelijk, naar den ouden voet, een kapitein-generaal gemaakt wor-

den, waar al de kwade Heeren tegen woelen als tegen den dood. Waar toch» — zoo vraagden ze — «wordt ergens een oorlog zonder hoofd gevoerd? de milicie te water en te land kan in geen order of ontzag gehouden worden, dan door een illuster hoofd, waarin zij als den geheelen staat met één opslag zien. Als er geen hoofd is, wie denkt op 't formeeren van desseins? aan wie kunnen secreeten geopenbaard worden, tot nadeel of voordeel van 't Land? 't Is zeker, veel goede dingen blijven achter, omdat er niemand is, om zich aan te adresseeren». Het kwam er maar op aan, wien men tot dit hoofd zou nemen — zoo redeneerden zij verder — daarin moesten de provinciën elkander verstaan, en trachten zoo na te blijven aan 't Huis van Oranje, als ze konden. «God» — zeîden zij — «heeft ons zoo ongelukkig gemaakt, dat of er al een spruitjen is overgebleven, een Prins van Oranje, die is nog maar een kind, kan 't Land nog geen dienst doen; daar moet slechts voor gezorgd worden, dat hij, als een kind van den staat, wel opgebracht worde, in goede maximen, want zoo hij leeft, hij zal groot worden, wie het lief of leed is, doordien hij uit zijn geboorte in den adel van Holland is, zooveel gezag in Zeeland heeft, zoo gegoed in 't Land is, kunnende zooveel beneficiën weggeven, daar de menschen meê te winnen zijn; hij dient daarom niet verbitterd maar gecaresseerd, en niet alleen goede vaste toezegging van den staat te hebben, van tot jaren gekomen en bekwaam zijnde, in de groote charges van 't Land, op behoorlijke instruccie, voor alle anderen geprefereerd te zullen worden, maar van nu af als kapitein-generaal gedesigneerd en zijn naam gebruikt» [1]. Ondertusschen moest er dan naar iemand omgezien worden, die, gelijk hij in naam, inderdaad den werkkring van den Kapitein-generaal, als zijn Luitenant, tot zijn meerderjarigheid, kon vervullen, en daartoe hadden zij het oog op den frieschen Stadhouder geworpen. Deze was thans te nauwer aan 't Huis van Oranje verbonden, als hij, den 2en Mei, met veel staatsie, in 't brandenburgsche Kleef, zijn huwelijk voltrokken had met de zuster der Keurvorstin, Albertina Agnes, Frederik Hendrik's tweede dochter. Een gansche week lang had de schitterende bruiloftspret Kleefs hooger en lager geboren ingezetenen en talrijke bezoekers verlustigd; dans, muziek, vuurwerk, schouw- en wapenspel, ringsteken en andere wedspelen hadden elkander afgewisseld, en waren den 8en met een uitgebreide zinnebeeldige voorstelling en vermomde optocht besloten [2]. De nadere geslachtsverbintenis gaf den Zeeuwen een reden te meer, het oog op den jonggehuwden Graaf te vestigen. Den 11en July ontving hij van Frederik Hendriks gewezen hofprediker, den Eerw. Goethalts, uit Delft een schrijven, waarbij deze hem een brief van zijn maar al te bekenden zeeuwschen amptsbroeder

---

[1] Woorden uit de te Middelburg verschenen *Ontdeckinghe van den tegenwoordigen staet onzes Lands waer het hapert*, enz.

[2] Zie de breedvoerige beschrijving in den *Holl. Mercurius* voor 1652, bl. 27 en vv.

Teelinck overzond, hem uitnoodigende, den Graaf op te wekken om zijn dienst aan alle provinciën aan te bieden, als waartoe het nu «de rechte tijd» was. «Alle menschen», schreef Teelinck, «roepen om een kapitein-generaal in dezen kommerlijken tijd, zoodat ik er niet aan twijfel of, bij aldien Z. Excie. zijn dienst presenteerde, het in Zeeland zou aangenomen en ter Generaliteit aangedrongen worden». Goethals schreef er van zijne zijde nog bij, dat «de gemeenten in Holland mede om een illuster hoofd begonnen te roepen, den jongen Prins tot Kapitein en Stadhouder, en Z. Excie. tot zijn Luitenant begeerende. Sedert men in den Haag en Delft 's Prinsen wapen uit de burgervendels had gedaan», was «de gemeente zonderling omgeslagen en veranderd, en begonnen, Zijn Hoogheid loffelijker gedachtenis te ontschuldigen en de Loevensteinsche Heeren te beschuldigen». Wat Zeeland betrof, onder de wereldlijke Heeren waren 't — als gezegd — bovenal het algemeene-statenlid Johan de Mauregnault, zijn middelburger schoonbroêr Pieter de Huybert, en zijn broêr de baljuw van Vere, die zich in de zaak moeiden. De laatste was naar Turnhout tot de princes-grootmoeder Amalia gegaan, om er haar voor te winnen, wat echter door de tegenwerking van anderen, zelf op een dergelijke hooge staatsbetrekking belust — de Heeren van Brederode en Beverweerd — en haar eigen wantrouwenden en heerschzuchtigen aard minder gelukte. De eerste gaf den Graaf, van den Haag uit, meer in bijzonderheden mededeeling van 't geen hij door den tweeden uit Zeeland vernam. «Al de geestelijken van Middelburg en de geheele gemeente, waren» — naar hij 20 July schreef — «absolutelijk tot de zaak genegen en begeerden in alle manieren een hoofd; ja, zoo verre, dat indien de regeering daar niet over kwam te beschikken, *zij zelf* die voorziening zouden doen. Onder de magistraat der stad waren verscheiden van goede en oude maximen, zoodat, als zij de zaak op het tapijt wilden brengen, aan een gewenschte uitkomst, onder Godes genadigen zegen, niet getwijfeld werd, te meer alzoo de ongeneigden, de algemeene neiging van predikanten en verdere ingezetenen ziende, zich daartegen niet zouden durven formalizeeren», al verschilden zij in de keuze van den persoon. Binnen Tholen, Vlissingen en ter Vere was voorts alles wèl en gezond; ook te Zieriksee en Goes veel goeden. Te Middelburg wenschte men intusschen in 't zekere te weten, «wat vastigheid en vertrouwen in 't gemoed van Zijne Excellcie zouden te vinden zijn». Wilde de Graaf die geven, dan twijfelde hij niet aan den goeden uitslag; een persoonlijke onderhandeling met hem, wat nader bij Zeeland, zou daartoe echter wenschelijk zijn, en de zaak verder met «de grootste acceleracie, eer de occazie voorbij ging» geschieden moeten. Een dienstaanbieding «tot de voorschreven illustre bediening» van 's Graven zijde aan de Staten van Zeeland gericht, gelijk ook reeds vroeger eens door hem gedaan was, zou noodig zijn, en zoo hij niet zelf kwam onderhandelen, een ronde verklaring aan Mauregnault «tot contentement van de gemelde notabelen» dienstig zijn. De eerzuchtige Graaf liet zich geen tweemaal nooden, zond

onmiddellijk eenige brieven aan Mauregnault ter overmaking naar Zeeland af, ontving vandaar den Heer Tjassens, als onderhandelaar, bij zich, en droeg zelfs aan zijn stalmeester Harinxma op, zelf naar Zeeland te trekken, hoewel hij, om alle opzien te vermijden, naderhand weêr beter vond, hem die reis te doen staken. Teelinck kwam onderwijl zelf eens naar den Haag, en verzekerde daar hoe onder geestelijken en wereldlijken in Zeeland de algemeene neiging voor den Graaf was, en het dus, zoo ooit, tijd was, de zaak «met goed fatsoen te laten opperen». Intusschen moest men, als Mauregnault vervolgens schreef, daartoe het rechte en rijpe oogenblik afwachten, opdat ze, op een onrijp tijdstip voorgebracht, niet verbrod en de goede naam van Z. Excellcie in geenerlei opzicht in de waagschaal gesteld werd, zoodat het werkelijk beter was, dat 's Graven afgezonden stalmeester voorloopig dan ook maar in den Haag verbleef. In dien geest richtte zich nu ook De Huybert uit Middelburg zelf tot hem, en deed daarbij van heel wat mindere gerustheid omtrent den afloop blijken, dan dominee Teelinck het in den Haag had voorgespiegeld. «Wij zullen», schreef hij, «alle convenable middelen aanwenden, en die dirigeeren naar de tegenwoordige constitucie van tijd en humeuren, zonder dat wij zullen vergeten wel acht te nemen op het respect, de eer, en het aanzien, dat Uwe Excie toekomt, ook met het minste éclat en engagement van Uwe Excie. De zaak zal ook zoo niet op het tapijt worden gebracht, of wij zullen, naar alle menschelijke apparencie, eene favorable uitkomst kunnen beoogen; *evenwel* zullen wij moeten onderworpen zijn die wisselbare onzekerheid, die alle zaken van de wereld aankleeft, waarvan *zulke illustre desseins*, als wij hebben voorgenomen, ook niet bevrijd zijn. Doch wij hopen en vertrouwen, dat God de Heer onzen ijver en oprechte genegentheid met Zijne gunst zal bekroonen», enz. Een dag of tien later, omstreeks half Augustus, scheen het juiste tijdstip daar. Met hun «acht of tien cordate personen» — gelijk De Huybert zich uitdrukte — brachten zij toen, twee of drie dagen aaneen, de noodzakelijkheid der zaak op het stadhuis ter spraak, en verzochten eindelijk burgemeester De Kuyser haar voor te stellen, die dat «niet zonder groote alteracie», daar hij van de tegenpartij zeer «bevochten en aangegaan» werd, om haar nog wat op te houden, deed. «Bleek als een doek, doch coerageus en vol goede genegenheid tot het huis van Oranje en Nassau», bracht haar «de goede burgemeester» ter tafel. Zijn amptsbroeder Veth, hoewel niet wagende, er zich in beginsel tegen te verzetten, en zijn groote genegenheid voor het huis van Oranje betuigende, bracht tegen de wijze, waarop de zaak thans ter sprake kwam, het zijn burgerlijk-aristokratische zienswijs eigenaardig kenschetsende bezwaar in, dat ze «niet door de rechte deur werd geopperd, daar zich *eenige burgers* bemoeid hadden, hem en zijn amptsbroeder daarover aan te spreken, en het een zaak van schadelijke gevolgen zou zijn, belangrijke dingen *ten verzoeke van eenige burgers* voor te stellen». Zoo eigenaardig als zijn bezwaar was, zoo kenschetsend voor geheel de onvolksmatige

richting ook der tegenpartij, was de wijs, waarop deze dat bezwaar zocht weg te cijferen, zeggende, «dat men de zaak zoo niet moest opnemen, alsof zij *uit de burgerij* kwam, maar als *voortkomende uit de regenten*, die hem, burgemeester, tot het doen van dat voorstel hadden uitgenoodigd, en dat eenige burgers hem alleen fatsoenlijk hadden aangesproken». Anderen voegden daar als hunne meening nog bij, «dat het wonder was, men dit nu in eenige burgers berispte», vragende, «waarom men het dan zelf niet eerder geopperd had; want de oorlog en het gevaar voor den Lande was van daag niet begonnen, en het heelmiddel tegen het kwaad al lang in den mond van alle menschen, zoodat men er nauwelijks, zoo klein als groot, bijeen vond, of ze bespraken en wenschten een militair hoofd». Men kwam ten slotte, nadat Veth al spoedig na 't uiten van zijn meening was weggegaan, tot het besluit, «den jongen Prins aan te wijzen en te benoemen tot kapitein-generaal te land en ter zee; een nauwlettende en teêre zorg voor zijn opvoeding te dragen, en hem van jongs af bij eerlijke en godzalige personen in den waren hervormden godsdienst en alle goede maximen te doen onderwijzen, opdat hem van kindsbeen af een goede vaderlandsche geest werd ingeplant; een Luitenant-kap^{n}.-gen. te maken uit den huize van Nassau, het huis van Oranje in bloede, affiniteit, en alliancie het naast bestaande; en deze goede en heilzame resolucie, door ordinaire en extraordinaire gedeputeerden, in de vergadering van Holland te brengen». Eerst werd ze daartoe wegens Middelburg bij de zeeuwsche Staten ingebracht, en daar «met dankzegging bij al de leden opgenomen»; Vlissingen noemde daarbij zelfs bepaaldelijk den frieschen Stadhouder als den bedoelden Luitenant, die bij Middelburg wel kennelijk aangegeven, maar niet uitdrukkelijk genoemd was. Nu werd het dus tijd, brieven van dezen te laten aanrukken, «in allen deele treffelijk ingericht, met uitdrukking van alle genegenheid en trouw voor het Vaderland, den waren kristelijk-hervormden godsdienst», enz. [1].

Dergelijke voornemens en besluiten waren echter den hollandschen Staten weinig naar den zin, en dezen besloten daarom van hunne zijde tot eene bezending naar Zeeland, ten einde er dit zoo mogelijk weêr van af te brengen. Een viertal Heeren uit hun midden, de amsterdamsche burgemeester Johan Huydecoper, de pensionaris van Purmerende Frans Rijksen, de alkmaarder schepen Jacob van Nieuwstad, en de 27jarige pensionaris van Dordrecht, Johan de Wit, kwamen saterdag 's avonds, den 31en Augustus, naar de zeeuwsche hoofdstad, waar nu de Staten tegen dinsdag daaraan buitengewoon bijeengeroepen werden, terwijl de vier Heeren van den vrijen maandag gebruik maakten, een reis naar Vlissingen te doen, om er eens naar de schepen om te zien, die voor een nieuwen zeetocht in de Wielingen gereed lagen.

---

[1] Zie de verschillende brieven, meêgedeeld in *bijlage* I op Jhr. J. W. van Sypesteyn's *Geschiedkundige Bijdragen* ('s Gravenhage, Gebr. Van Cleef, 1864) I.

Tijdens hun afwezen stormde het middelburgsche grauw naar de Abdij, waar het hen met de Staten bijeen waande en te lijf wilde; gelijk ook een trommelslager, die op naam der algemeene Staten manschappen zocht te werven, door een onverlaat de trommel afgesneden werd, omdat hij den Prins van Oranje ongenoemd had gelaten, en gelijk 's middags, na hun vertrek van Vlissingen, het bootsvolk, van vrouwen en jongens vergezeld, voor de herberg, waar zij gemiddagmaald hadden, was saamgeloopen om hen uit te jouwen. Zij kregen dan ook te Middelburg den raad, liever maar ten spoedigste weêr af te reizen, en hun voorstel schriftelijk in te dienen, doch begrepen, over de machteloosheid der overheid tegenover 't straatpubliek geërgerd [1], en zelf de noodige zorg voor hun persoonlijke veiligheid beramende [2], bij hun eerste plan te moeten blijven. Ze werden daarop den 5en in de Staten ontvangen, deden hun boodschap, doch kregen — als zich verwachten liet — een uitstellend antwoord, waarmede ze zich nu te Vere Haagwaarts inscheepten [3].

Gelijk zij zich door de slappe houding der middelburgsche overheid weinig gesticht vonden, toonden ook anderen zich vrij wat gebelgd over den averechtschen staat van zaken, die daar heerschte, en der hervormde geestelijkheid, met haar volksaanhang en haar staatkundige geestverwanten in den raad, het heft in handen gaf. «Voor mij», liet zich een ronde Zeeuw in een vriendschappelijk praatjen met een Hollander ontvallen, «ik ben altijd goed predikants geweest, en heb hun zeggen aangenomen zonder onderscheid; maar nu begin ik almede op zijn Hollandsch te merken, dat het menschen zijn, die hun passiën en wereldsche desseinen dikmaals minder kunnen bedwingen en inbinden, als de minste toehoorder. Ik heb tot Middelburg al zooveel geleerd en gemerkt, dat er in ons land geen bekwamer instrumenten zijn, om de luiden tot oproer, en, als zij haar oogmerk hebben bereikt, weder tot stilte te brengen, als predikanten». — «Ja, wel», viel zijn hollandsche samenspreker hierop in, «het is een ellendig land, daar hun zeggen in 't stuk van de politie iets vermag, en daar zij dus de gemeente terstond op de hand hebben, om hun bevelen uit te voeren. Men behoorde de predikanten, die buiten hun beroep of predikampt gaan, dat te beletten; laten zij de luiden van zonden afmanen, en de gemeente tot onderdanigheid aan haar

[1] Zij wist er niets anders tegen te doen, dan voor te slaan, om 't grauw door de predikanten in bedwang te laten houden.

[2] Zij lieten zich door eenig krijgsvolk, uit Vlissingen en Vere, begeleiden, en dit voor de abdij stand houden.

[3] Zie het verslag door De Wit aan Van Beuningen gegeven in zijn Brief van 13 Sept. (*Brieven*, enz. V. bl. 12 en v.), en verg. aldaar (bl. 5) het aan een zijner mede-afgevaardigden gerichte schrijven, ten onrechte aangegeven als mede voor Van Beuningen bestemd; gelijk reeds door Jhr. H. J. Van der Heim in zijn akademisch Proefschrift *De legationibus a C. van Beuningen gestis*, Leiden, 1867, p. 11, te recht werd opgemerkt.

wettelijke overheid met een hartelijken ijver verwekken, en voorts de zieken bezoeken en raad geven wat hun te doen staat om zalig te worden; dat is eigenlijk hun werk, en als zij dat naar behooren betrachten, en met ernst de gemeente voordragen, dan blijven zij binnen hun limieten, en daartoe ontvangen zij hun tractement» [1]. In gelijken zin liet zich ook in rijm een «Zeeusche Ratelwacht» hooren, «tot waarschuwing van eenige stokebranden gesteld, opdat ze niet, door 't grauw gespuis, haar meester maken van 't Stadhuis», en — naar 't heette — «tot Dordrecht, bij Jacob de Goyer in de Wijnstraat, naast den zeeuwschen bezem» uitgekomen. «Zult gij», vraagde deze,

Zult gij, wijdvermaarde Zeeuwen,
Die de Spanjaards algelijk
Voortgejaagd hebt over dijk,
U nu laten overschreeuwen
Van een volksken, onbeleefd,
Dat gij kost en hure geeft?

Laat u verder niet bepraten
Door haar heete moeialzucht;
Beter voegt haar rust en tucht,
Dan dat gij uw onderzaten,
Die zich anders houden stil,
Gaande maakt om harentwil.

Laat die zulks betaamt, regeeren:
Of 't gaat boven mijn verstand,
Of 't en past geen predikant;
Maar wel voorgaan en wel leeren,
Dat hem dat ter herte ging,
Dat was heel een ander ding.

Blinde drijvers, hard om buigen,
Die 't gepeupel, na heur zin,
Wondre dingen stampen in,
Die zij uit hun duimpjen zuigen,
Zullen die, op eigen hand,
Dragen heel den staat van 't Land?

Dat hoort Zeeland niet te lijen!
't Is weleer te gauw geweest,
Dan het nu zou, als bevreesd,
Koopen prang en slavernijen,
En kleinachting in zijn eer;
Och, dat hoop ik nimmer meer!

Wijsheid, en geen burgermuiten,
Dient u, nu den Engelschman
Al de boosheid, die hij kan,
Drijft met rooven en vrijbuiten;
Daarom houdt de priesters stil,
Want zij broeden maar geschil.

Och, zij zijn niet eens verlegen,
Wie den Staat in handen heeft,
Als men hun haar wil maar geeft,
Daar ze alleen toe zijn genegen;
Haar bestieren dunkt hun best,
't Ga om 't even met de rest.

Dit 's uit Pausen borst gezogen,
Die zocht ook der Vorsten macht,
Om eens hoogst te zijn geacht;
Maar zijn Vorsten zijn bedrogen,
Want hij zelf heeft al 't bewind,
En zijn Vorsten zijn maar kind.

Eer moet Zeeland Holland schelden,
Liever breekt men 't Vreêverbond,
Eerder slaat men wond op wond,
Dan hun woord niet meer zou gelden;
Liever al in 't war gebracht,
Dan hun voorstel ongeacht.

Al de oprechte predikanten,
Die verfoeyen 't Heers-gewoel,
En hen houden aan den stoel,
Eeren wij voor goê gezanten;
Maar die slimme wegen gaan,
Dient ons zeggen tot vermaan.

[1] Zie *Hollants en Zeeuws Praetjen op 't voorstellen van een aensienlijck en gequalificeert hooft*, enz. Amsterdam, 1652.

Zult gij dit niet eens bemerken,
Dappre Zeeuwen, waar het schort,
Dat men zoo uw macht verkort?
Kent de dwazen aan hun werken,
Zoekt geen druif op doornestruik,
Want dat houdt men geen gebruik

Zoudt gij u, om 's Priesters kuren,
En hun wimbrauw, straf en barsch,
U van Holland houden wars?
Neen, gij zijt te na geburen,
Die malkander, in den nood,
Bijgestaan hebt totter dood.

Daarom, leert de klappers zwijgen;
Want gij, zonder hare gonst —
Zeggen zij — niet hebt de konst,
Om hun wil van 't volk te krijgen;
Zoodat Zeeland schijnt een leen
Van de kerk, en van 't gemeen

Wilt uw eere toch bewaren,
Want zoo die te zoek eens raakt,
't Is vergeefs, al wat gij maakt;
Stukken springen al uw snaren,
Want verliest de Vorst zijn glans,
Weg is 't beste zijnes Lands.

Is 't uw wil, om 't welbestieren
Van den Staat, dat 's Prinsen zoon
Zich als Heer en hoofd vertoon',
Wel, weest stil en goedertieren,
Hoort der andre steden zin,
En schikt dan malkandren in.

Waarom juist uw uitverkoren,
Wijl 't niet Zeeland slechts alleen,
Maar den Staat raakt in 't gemeen;
Billijk is 't, die ook te hooren:
Daar men raad leeft, wat en hoe,
Gaat het zelden kwalijk toe.

Zeeland, bindt uw handen vaster,
Scheidt u niet van Holland af,
Of gij bouwt uw eigen graf,
En gij vult het land met laster;
Daarom, wie u port of drijft,
Maakt maar, dat gij Heeren blijft.

Al die Gods Woord zuiver leeren,
En zijn hiermeê niet verkleend,
Noch in 't minste niet gemeend;
Maar die zoeken te regeeren
Met behulp van 't grauw gespuis,
Dat maakt alles maar confuis.

Zoo min deze welmeenende ratelmans waarschuwing, als de toespraak der hollandsche Heeren, vermocht de meerderheid der zeeuwsche Staten te weêrhouden, een paar weken later, op eigen hand, voor goed een besluit ter inbrenging bij de algemeene Staten te doen vaststellen, dat in de volgende woorden hun meening kenbaar maakte: «De Staten van Zeeland, haar latende den tegenwoordigen bekommerlijken staat van zaken ten hoogste ter harten gaan, en veel zwarigheden — die God-almachtig verhoede! — niet alleen ter zee, maar ook te lande te gemoet ziende, en dienvolgende acht hebbende op de middelen, waardoor de voornoemde perplexiteiten, onder Gods zegen, zouden kunnen voorkomen worden, serieuslijk gedelibereerd hebbende op het beleid en de behoorlijke orde in de zaken, zoo te water als te lande te stellen, hebben goed gevonden en verstaan, niet alleen dienstig maar ook hoog noodig te wezen tot wering van alle desorder en confuzie, die tot leedwezen en droefheid van alle goede ingezetenen voortdurend gespeurd wordt, alsmede tot herstel van de oude order en vorm, waarbij de Staat bijna een gansche eeuw zoo wel en gelukkig zich bevonden heeft, dat een aanzienlijk en gequalificeerd hoofd tot directie en beleid van de krijgszaken zoo te water als te lande, met den titel van Kap^{n}. en Adm^{l}.-gen.

gesteld worde, in welken de oorlogsdeliberaciën en de circumferencie van al de Provinciën, gelijk als in een punt geconfereerd en vereenigd mochten worden, om alzoo alle heilzame resoluciën, die dikwijls langen tijd fluctueeren en buiten exercicie blijven, met beter spoed, vaster beleid, en behoorlijke secretesse, ter intencie van de gemeene bondgenooten in 't werk gesteld te worden; — zoo oordeelen de voorm. Staten van Zeeland, om veel en verscheiden inzichten, dat daartoe behoorde gedesigneerd te worden de jonge Heer Prince van Oranje, zoo ten respecte van zijn illustre geboorte, als van de universeele aangenaamheid en luister van zijn geslacht, wiens voorzaten successivelijk zelfs in de meeste zwarigheden en bijna gedesespereerde tijden goed en bloed zoo coeragieuselijk als gelukkig opgezet en geëmployeerd hebben, en onder welk goed en hoogwijs beleid God-almachtig dezen Staat tot een heerlijke en glorieuze vrijheid gebracht heeft; en ingevalle de genegenheid van de andere provinciën zich in dezen met de hare kwame te voegen — 't welk zij van harte wenschen en verhopen — zullen alsdan en t'allen tijden zich bekwamen, om door een onderling concert en goed verstand der gemeene bondgenooten, te delibereeren en resolveeren op zoodanigen reglement, condiciën en voorwaarden, midsgaders op een generale en particuliere instruccie, als men zal oordeelen, tot uitvoering van de voorz. respectieve charges noodig te wezen, als om te letten op een welervaren en gequalificeerd persoon, die gedurende de minoriteit van den Prince, als Lt.-gen. in beide charges zijne plaats mocht bekleeden, zijnde van hare zijde genegen dat daartoe verzocht en verkozen werd de Heere Graaf Willem van Nassau, Stadhouder van Friesland, met dien verstande, dat ondertusschen de gemelde Prins opgevoed werde door bekwame en godvruchtige personen, die hem in de ware gereformeerde religië en in de kennis van de regeering met alle zorgvuldigheid en wijsheid zullen onderwijzen».

Dit «advies» werd hun afgevaardigden opgedragen, «aan alle bondgenooten en voornamelijk den Heeren van Holland kenbaar en smakelijk te maken». Een maar al te moeilijke, onvoleindbre taak, dat laatste. Nergens minder toch dan daar smaakte zulk een voorstel. «Dat zult gij noch ik niet beleven» — voerde dan ook een Hollander den Zeeuw, die 't hem bij een vriendelijk praatjen meêdeelde, toe [1] — «dat het bij de provincie van Holland zal aangenomen worden, al kwamen al de zeeuwsche Heeren gezamenlijk over, en al voegde zich Teelinck met de geheele walchersche classis daarbij»; de Prins was nog een «zuigend kind», en 't dus beter dat men hem 16 of 18 jaar liet oud worden; doch Graaf Willem bij voorraad als Lt.-gen. te stellen, streed al zoowel met den Nederlandaard als met het voordeel van den Prins zelf, daar hij, na eenige jaren, van de eenmaal aanvaarde regeering wel niet zou willen afstaan. Niet lang geleden was daarenboven die verhoopte Lt.-gen. nog voor Amsterdam geweest, die stad met

[1] Zie het reeds aangehaalde *Hollands en Zeeus Praetjen.*

zijn krijgsvolk bedreigende. «Wijze regenten», maar geen kind, noch zijn Lt.-gen. moesten in 's Lands «kommerlijken» staat heul en redding brengen. «Wee het volk, dat een kind tot Koning heeft», zeî een ander [1], «ziet eens de ellende die Frankrijk overkomen is»; en wat den Graaf betrof, «de Princes-royaal zelve mistrouwde hem» en zou daarbij ook liever haar broeder van York of haar oom Prins Robbert zien aanstellen. De gansche toeleg van Zeeland was niet anders dan 't Land in twee partijen te deelen, waarvan de eene «haar fortuin en voordeel bij 't Hof zoeken en al het water naar 's Prinsen molen trekken» zou. Zoo luidde dan ook het «advies» der hollandsche Staten op den zeeuwschen brief alles behalve gunstig, en werd al het voorgestelde, zoo voor de Prins als de steden «ten hoogste ondienstig» door hen geacht [2]. In Gelderland kwam de zaak nog in de eigen maand op den Landdag ter sprake. De edelen in 't zutfensche kwartier stemden, even als de stad zelve, met Zeeland in, en ook de veluwsche edelen waren 't daarmeê eens; doch de andere steden van beider kwartier achtten, met het gansche nijmeegsche kwartier, dat men eerst een lastbrief voor den te kiezen Kapitein-gen. zou moeten opstellen, en schoven daardoor de zaak op de lange baan, overeenkomstig hetgeen de uit Holland tot hen gezonden Heer vau Obdam hun had aanbevolen [3]. Naar Zeeland vaardigden de hollandsche Staten voorts nog een dringend schrijven af, waarbij zij verzochten, de bekrachtiging van 't genomen besluit nog wat uit te stellen, en vooral niet te dulden, dat «eenige kerkelijke personen zich met zaken bemoeiden, zoozeer buiten hun officie en beroep gaande, 't geen toch allesins schadelijk voor de vrijheid van den Staat en den luister en 't aanzien der regeering» was. Men gaf uit Zeeland ten antwoord, dat men van zulk een kerkelijke inmenging niet wist, en men nader nog mondeling met Holland te onderhandelen hoopte. Toen dit in November plaats greep, bleek bij de zeeuwsche meerderheid de ijver reeds aanmerkelijk verflauwd, en de zeeuwsche afgevaardigden ter Generaliteit vertrokken daarop zelfs zonder 't genomen besluit — overeenkomstig de eerste afspraak — daar ingebracht te hebben; 't geen hun die van Vere en Vlissingen trouwens niet weinig euvel duidden.

Een ergerlijk tooneel had omstreeks half September, door een noodlottig misverstand bij 't beteugelen van eenig oproerig scheepsvolk, te Amsterdam plaats gevonden. Een stuk of wat scheepsgezellen toch van het uit de hitlandsche havens in 't Vlie binnen-

---

[1] Zie *Eutrapelus of Middelburgsch Praetje* (Tot Middelburch, 1652).

[2] *Advies van de H.H. Staten van Holland*, enz. *over 't maecken van een Capn.-gen. ofte illuster Hooft.* Tot Dordrecht, 1652.

[3] "In de provincie van Gelderland", schreef dan ook De Witt aan Van Beuningen, beginnen de patronen van de vryheidt meer en meer de overhandt te krijgen". (*Brieven* V bl. 20; verg. nog aldaar, bl. 28).

geloopen smaldeel, hadden zich zonder verlof van daar naar Amsterdam begeven, om er hooger loon, dan men hun gunde, te eischen, en toen 't hun geweigerd werd, ook anderen opgestookt, met wien zij nu aan 't plegen van allerlei baldadigheid, 't werpen van steenen, en derg. gingen, en de tegen hen opgestelde soldaten te lijf togen. Eenige der handdadigsten werden gepakt, en op bevel der Overheid een paar belhamels kort daaraan voor de waag opgeknoopt, terwijl drie vendels soldaten op den Dam geschaard stonden, om 't saamgestroomde volk in toom te houden. Dit toonde zich echter door die terechtstelling zoo ontsteld en verstoord, dat het op de soldaten indrong en hun gelederen in wanorde bracht. Een hunner officieren — zekere Commelin — daarover gebelgd, gelastte in zijn overijling te vuren, waardoor een vijftal onschuldigen neêrgeschoten, eenige andere gekwetst werden, en allen zich in de grootste verbijstering uit de voeten zochten te maken, 't geen tot nog meerder ongerief aanleiding gaf. De Overheid haastte zich hare onschuld aan 't gebeurde nadrukkelijk te betuigen, verzekerende, dat haar «als vaders en voorstanders van haar gemeente» niets meer ter harte ging, dan de rust, vrede en welvaart van de stad, en zij daarom, tot gerustheid der gemeente, zich had moeten verzekeren van eenige moedwillige matrozen, waaronder twee zoo misdadig, dat zij «door den scherprechter metter koorde hadden moeten geëxecuteerd». Bij de ten uitvoerlegging van dat vonnis was echter, niet alleen tegen haar order en bedoeling, maar ook «tot de innerlijkste en beweeglijkste droefheid van haar harte» gebeurd, dat eenige soldaten hun musketten in 't wild hadden gelost, en daardoor eenige toeschouwende burgers doodelijk hadden getroffen. Uit de vaderlijke genegenheid, die zij ongeveinsdelijk haar gemeente toedroeg, was zij echter van zins een streng onderzoek in te stellen, en noodigde daartoe ieder, die een der schuldigen kende, uit, dien op een belooning van 300 gulden aan te wijzen; terwijl zij 600 gulden toezeî aan wie wist te getuigen, dat een der officieren tot dat schieten bevel had gegeven. Weldra bleek daarop uit het getuigenis der soldaten van Commelins schuld aan 't gebeurde, die zich echter reeds uit de voeten gemaakt had, en nu voor goed uit de stad gebannen werd. De Luitenant Van Eysden, die zelf bekende gezegd te hebben, dat men er onder schieten moest, omdat hij de beweging onder 't volk voor 't doen der medeplichtige schepelingen hield, werd gevangen gezet, doch in 't volgende voorjaar weder vrij gelaten. De weduwen en weezen der gevallenen ontvingen van overheidswegen een milde geldelijke ondersteuning. Dat die overheid echter, na 't opknoopen van de beide hoofdaanleggers der beweging, tevens een algemeene vergiffenis voor alle verdere deelnemers liet afkondigen, werd haar door de Staten van Holland als een inbreuk op hunne Soevereiniteit toegerekend, als wie alleen het recht daarvoor toekwam. Amsterdam erkende dan ook, slechts in den nood van 't geval, en zonder boos opzet, zoo gehandeld te hebben, en beloofde, op nader aandrang der Staten, zich in dergelijke gelegenheden voortaan steeds tot hen te zullen wenden.

De nieuw uitgeruste vloot, door de hollandsche afgevaardigden in de Wielingen bezocht, en die, in plaats van Tromp, Witte Cornelisz. tot admiraal had, was inmiddels in 't laatst van September ten getale van 45 schepen in zee gestoken. Met haar wist, den 2en October, De Ruyter zijn smaldeel te vereenigen. Door zware stormen geteisterd, was men echter genoodzaakt niet minder dan elf oorlogschepen, en alle branders op één na, tot herstel naar huis te zenden, doch besloot toch met de overige de engelsche vloot, die onder Blake in Duins lag, aan te tasten. De engelsche vlootvoogd voorkwam echter dat opzet, door zelf in zee te steken, en op den 8en der maand, Witte's schepen onverhoeds te overvallen. Zijn in drieën gesplitste macht, waarvan De Ruiter den voor-, hij zelf den middentocht, en de amsterdamsche Commandeur De Wildt de achterhoede aanvoerde, terwijl aan den zeeuwschen, Cornelis Evertsen, daarenboven was opgedragen, met een vierde smaldeel, waar 't noodig mocht blijken, bij te springen, raakte 's middags tegen drie uur met den vijand slaags. Witte vooral, die Blake zelf tegen zich over had, kreeg het daarbij hard te verantwoorden, en, naar zijn eigen betuiging, van 't begin tot den einde van 't gevecht, «niets dan rook, vuur en Engelschen» te zien, die zijn armen bodem deerlijk havenden. Zijn strijdvaardig voorbeeld werd door velen gevolgd; anderen echter, deels ook uit wrok over 't verdringen van Tromp en hun minder ingenomenheid met Witte, deels uit gebrek aan moed, onttrokken zich met hun schepen aan den strijd, en schoten over of zelfs door die hunner landgenooten. In spijt daarvan hield het gevecht tot zonsondergang aan, en bleef de nederlandsche vloot vervolgens op de plaats zelf vernachten. Bij 't krieken van den dag riep de admiraal de verschillende kapiteins aan boord, en gaf den schuldigen onder hen zijn verontwaardiging over hun gedrag te kennen, hun verzekerende dat er nog galgenhout genoeg voor hen in 't land te vinden was, en voorts allen bezwerende, den Staat getrouw te dienen en zijn bevelen na te komen. Na 't scheiden, liet hij 't anker lichten, en richtte zich met zijn schip Oostwaarts, om zich met de daar liggende te vereenigen. Door den vijand gevolgd wendde hij den steven, doch zag zich, in spijt zijner hartige toespraak, nogmaals trouweloos door velen verlaten. Hij seinde daarop De Ruiter en Evertsen bij zich aan boord, en besloot met hen, bij den verzwakten staat der vloot en de invallende windstilte, die de engelsche branders dubbel gevaarlijk voor hen maakte, slechts verdedigenderwijs te strijden. Zoo geschiedde 't dan ook bij den aanval dien middag op zijn achterhoede gedaan, en werd daarop de terugtocht met klein zeil voortgezet, zonder dat de Engelschen het waagden zijn schepen te vervolgen. 's Morgens van den tienden werd toen nogmaals krijgsraad gehouden, en bepaald, rechtstreeks naar 't Vaderland te keeren, te meer, omdat sommige kapiteins opnieuw de duisternis hadden te baat genomen, om zich uit de vloot weg te maken, en deze nu niet meer tegen den vijand bestand was. De Maas behouden binnen geloopen, hief hij tegen zijn trouwelooze onderhoorigen

luide klachten aan, en vorderde streng recht over hen. De algemeene Staten benoemden daarop een buitengewone rechtbank van vijf leden, uit elk der admiraliteiten één, met een fiskaal en secretaris, die in last kregen, al de beschuldigden, geboeid naar Den Haag te doen vervoeren. Weldra ving die rechtbank — in weêrwil der tegenstribbeling van sommigen — haar werkzaamheden aan, en velde, na eenige maanden, een vonnis, waarbij aan ettelijke kapiteins onteerende straffen en geldboeten werden opgelegd of zij tijdelijk in hun dienst geschorst werden.

Tegenover hun gewetenlooze handelwijs blonk de kloekheid en moed van anderen des te schitterender uit. Behalve de vier bevelhebbers deden o. a. de kapiteins Adriaen Banckert, Joris van der Zaen, en een ongenoemd Alkmaarder, die midden door den vijand loopende, na hevigen strijd zonk, daarvan blijken. Doch vooral maakten zich de opperstuurman van 't schip Gorkum, Willem Adriaansz. Warmont, en een ongenoemd constabel, verdienstelijk, toen dat schip, zijn groote mast in den strijd verloren hebbende, en door aanzeiling zijn fokkemast, boegespriet en galjoen kwijt geraakt, door zijn kapitein, Boer Jaap, met den luitenant zijn zoon, den schrijver, en eenige andere manschappen, die in een boot de vlucht namen, schandelijk verlaten was. Door een engelsche sloep benaderd, waarvan het volk op het voorschip overspringt, neemt de constabel een lont, en ijlt naar de kruidkamer, uitroepende: «den brand er in, eer wij zoo schoonen schip aan den vijand overgeven». De bemanning, daardoor opgewekt, valt op de Engelschen aan en drijft ze terug, waarna Warmont het bevel op zich neemt, en 't schijnbaar reddelooze schip, door de vijanden heen, nog veilig binnen brengt. De algemeene Staten schonken hem een eerepenning, en stelden hem onmiddellijk, in plaats van Boer Jaap, tot kapitein, gelijk den wakkeren constabel tot luitenant op den schier verloren bodem aan [1].

In de middellandsche zee was, eenige weken vroeger, de scheeps-commandeur Joris Cats, van wegen de Staten, door Johan van Galen vervangen, die den 5en September met een tiental oorlogschepen de reê van Livorno verlatende, op de hoogte van Elba, negen engelsche zeilen, zoo fregatten als gewapende koopvaarders, gewaar werd, en tegen den avond inhaalde. Hoewel in den nacht vier van zijn eigen schepen kwijt geraakt, aarzelde hij niet met de zes andere, den kamp tegen hen te wagen. De rijk met zij beladen koopvaarders zetten 't nu naar den wal, terwijl 't schip de Eendracht hun bevelhebber aan boord klampte, doch, zijn groote mast verliezende, hem weder moest laten schieten; twee andere kapiteins, — Swart en Bont — legden hem daarop aan boord, maar waren, daar hij in brand geraakte, op hunne beurt gedwongen van hem af te houden, en schoten er persoonlijk zelfs het hachjen bij in, terwijl hij, na

[1] Zie o. a. het naschrift op het *Waarachtig schrijven van den 15en October 1652 aangaande den zeeslag*, enz. Rotterdam, 1652.

't blusschen van 't vuur, nog gelegenheid vond, met de andere schepen in Porta-Longana te ontvluchten, waar ze nu door Van Galen gevolgd en ingesloten werden.

De Spaanschen in Zuidnederland, door den uitgebroken oorlog bemoedigd, zochten in 't land van Overmaze vasten voet te winnen, en er zich met hun rechtsbeheer te nestelen. Gewapenderhand trachtten zij hun schepenen, die er van 's koningswege vroeger dat recht beheerd hadden, weder in de hoofdbanken te brengen, doch werden van de zij der Staten, met gewapenden bijstand van 't maastrichtsch garnizoen, daarin verhinderd. Op 't kerkhof te Heerle had zich, eenige dagen lang, spaansch krijgsvolk gelegerd, doch was door de nabijheid van een driehonderd man staatsch voet- en paardevolk genoopt geworden, zich van daar weder weg te maken. Beter waren ze in Brabant geslaagd, waar de procureur generaal den predikant, van Staatswegen in 't klooster van Huibergen gevestigd, met gewapende macht daaruit gedreven en het in zijne plaats weder met monniken bevolkt had. Een en ander noopte de Staten des te meer, naar eene blijvende schikking omtrent deze en verdere twistpunten met Spanje te verlangen, en de daartoe te Mechelen gevestigde halfdeelige Kamer krachtdadiger aan 't werk te zetten. In de eerste helft van December werd de advocaat Graswinkel tot haar griffier benoemd.

Inmiddels was 's Lands vereenigde oorlogsvloot op nieuw onder 't bevel van den weder in eere herstelden Tromp gesteld [1], onder wien nu Witte Cornelisz, De Ruiter, Johan Evertsen, en Pieter Florisz het commando voerden. Den 1en December, ten getale van 70 oorlogschepen, acht branders, en 300 koopvaarders, uit Goeree onder zeil gegaan, werden zij eerst een week lang door stilte gestremd en tegengehouden, doch geraakten den 9en eindelijk op weg naar Duins, waar zij een engelsche vloot van omstreeks 50 groote en kleine zeilen zagen, haar best doende naar Doever en om de West te komen. 's Avonds tegen vijf uur van beide zijden 't anker werpende, gingen ze den volgenden morgen, met het opgaande getij, beiden onder zeil, en begonnen omstreeks één uur eenige der best bezeilde nederlandsche schepen schutgevaart tegen de engelsche te houden. Twee uur later zocht Tromps admiraalschip, bij de Cingels gekomen, den aannaderenden Blake te bezeilen, die van zijnen kant zich moeite gaf voor den wind over te komen, en daarin slagende, in 't voorbijvaren, de volle laag met Tromps bodem wisselde. Het onmiddellijk op hem volgende schip, de Rozekrans, met 44 stukken en 200 man, werd daarop door Tromp aan boord geklampt, waarbij

[1] Op den last, hem daartoe gegeven, ontveinsde hij den Staten den schroom niet, waarmeê hij daaraan voldeed; "met den vijand toch te slaan" (gelijk hij schreef) "en zijn leven te wagen, viel hem niet bezwaarlijk; maar dat hij, alles doende wat hij vermocht ten dienste van zijn vaderland, bij zijn thuiskomst bloot stond aan verdenking en wangunst, en misduiding zijner beste daden, baarde hem kommer en verdriet, en zou in staat zijn hem lust en ijver te benemen". (Zie zijn brief van 7 Nov., aangehaald in De Jonge's *Zeewezen*, enz. I, blz. 435.)

dezes boegspriet en het galjoen van zijn steven afbrak, terwijl een tweede engelsch schip, de Bonaventura, met 30 stuk, hem van de andere zijde enterde, maar nu door Jan Evertsen op zijne beurt werd aangetast. De Rozekrans, zijn kapitein en 60 man verloren hebbende, gaf het op, waarop Tromp dezen bodem in bezit nam, gelijk Evertsen weldra de Bonaventura. Andere schepen hadden intusschen Blake en de overige engelsche bestreden, die toen naar Doever weken; terwijl ook de invallende donker aan den strijd een einde maakte. Van nederlandsche zijde werd die min vrolijk verlicht door den brand, waarin het schip van kapitein Dirk Juinbol teloor ging, terwijl hij zelf met een deel van zijn volk verdronk, zonder dat men uit de geredde manschap de ware oorzaak van 't ongeval vernemen kon. 's Nachts hielden zich Tromp, en wie verder met hem aan den strijd deelnamen, bezig met het stoppen der lekken, het vastzetten der masten, splitsen en knoopen, en zooveel doenlijk alles te herstellen. 's Ochtends werd men in een motregen uit den W. N. Westen een paar schepen gewaar, waar kapitein Van Sanen jacht op maakte, en van welke hij 't een van 14 stukken, en dat met vijgen geladen was, vermeesterde. Tromp, die den Brederode voerde, had dezen tegen een uur 's middags weêr zeilreê, lichtte 't anker, en stevende Doeverwaarts, doch werd door den donker genoodzaakt voor anker te komen. Den 12en werd hij 's morgens door een bezoek van kapitein Bastiaan Centen verrast, die een engelsch oorlogschip van 36 stukken, den Hercules, aan de Cingels vermeesterd, kwam opbrengen. Op den duur door tegenwind in zijn vaarplan op Duins of Doever verhinderd, lichtte hij 's morgens van den 13en met een harde Oosterkoelte, bij 't opkomend getij, het anker, en haalde 's avonds de fransche kust, waar hij voor Boulogne ankerde. Blake was intusschen, zich op zee niet langer vertrouwende, den Theems opgeloopen, en Tromp zou hem daar gaarne zijn gaan bestoken, doch moest dit aanlokkelijke plan uit gebrek aan bekwame lootsen opgeven, en zich met de stuk of wat veroverde schepen en 't verdrijven van Blake tevreden stellen [1].

Een paar van Tromp's kapiteins, Hendrik Camp en Jan Gideonsz, met hun schepen van de vloot afgedwaald, raakten den 13en, met het krieken van den dag, met twee engelsche fregatten van een goede vijftig stukken slaags, en weerden zich niet minder dan "zestien glazen", tot 2 of 3 uur in den namiddag, wakker tegen

[1] Ook dit was intusschen niet te verwerpen; Blake erkende, in zijn schrijven aan den Staatsraad, de geleden nederlaag ronduit, al betuigde hij tevens, die voor een goed deel te moeten wijten aan de lafheid en achteloosheid van een deel zijner onderhebbende officieren. Veel van dezen werden vervolgens dan ook afgedankt, sommige zelfs gevangen gezet, en zijn eigen broeder, Benjamin, als van plichtverzuim verdacht, teruggeroepen. (Zie Guizots *Hist. de la Rép. d'Angleterre* t. pl. p. 239, s.)

Carlisle's belachelijke grootspraak: "They doggedly beat the Dutch and again beat them; their best Van Tromps and De Ruyters could not stand these terrible Puritan sailors and gunners", werd ondertusschen, zoo nu als later, door de daad weêrsproken, en met de proef op de som weêrlegd.

beiden, zoodat het één eindelijk 't ander op sleeptouw nemende, wegsneê. Ongelukkig waren beide Hollanders te zwaar geteisterd — Camp zelf en twee van zijn stuurluî waren gekwetst — om hem te achtervolgen, en zagen zij zich gedrongen, te Helvoetsluis binnen te loopen [1].

Tromp's zoon, Cornelis, die als kapitein onder Van Galens commando in de middellandsche zee diende, had den 15en der maand het ongeluk, zijn schip de Fenix, dat te Livorno op een vrij-plaats en dus, naar allen schijn, veilig lag, door een Engelschman, in spijt daarvan, te zien overrompelen, terwijl een groot deel der bemanning aan land was. De vijand had, van die gelegenheid gebruik makende, een drietal booten met gewapende manschappen toegesteld, die met den avond stilletjens uitloopende maar al te goed in hun voornemen slaagden. Tromp zelf redde zich met het overschot der zijnen in zijn boot, doch kon den overigen nederlandschen schepen eerst na een uur of wat van 't gebeurde kennis geven, toen de Engelschman met zijn prijs reeds was doorgegaan. De groothertog terecht over deze schending zijner onzijdigheid gebelgd zond een brief aan de algemeene Staten, om ze van zijn onschuld in de zaak te vergewissen, en een tweeden aan 't Parlement, om zich over deze schending te beklagen; doch de Fenix bleef in engelsche handen, en haar kapitein vond eerst eenige maanden later gelegenheid zijn schâ op deze, ter zee, te verhalen.

Weder verschrikte aan 't eind van 't jaar, terzelfder tijd nagenoeg als 't vizioen der maaslandsche bootsgezellen, een luchtverschijnsel de angstvallige gemoederen, in den vorm van een staartster, eerst dicht bij den Aldebaran in den Stier, doch zich snel van daar verplaatsende, tot zij ten laatste nog met een flauw licht bij 't hoofd van Meduza gezien werd, zoodat zij in een week tijds omstreeks 30 graden doorliep. «Wat voor een beduidenis dit mocht hebben», dorst men niet bepalen, doch zeker was 't, dat God zijn teekens laat zien om te waarschuwen en tot betering te dringen, gelijk 't in Lukas XXI heette: «daar zullen teekenen geschieden in de zon, in de maan, en in de sterren; en op aarde zal den lieden bange zijn, dat zij niet en zullen weten waarheen» [2]. 't Zag er — naar sommigen oordeelden — allerjammerlijkst met den staat van 't land uit: «o, ongelukkig Neêrland!» — riepen ze uit — «wiens havens belegerd zijn, wiens koopluiden vergaan; alle neeringen staan stille, de buizen liggen aan den wal, de Groenvaart is gestaakt, duizenden van menschen verdwijnen als de sneeuw; de confuziën, beroerten, miscontentenenten groeyen dagelijks meer en meer, alle autoriteit vergaat, alle ontzag is uit het land, enz. Van waar komt, dat in drie jaren alles zoo verloopen is? — De principale oorzake is Gods toorn, ontsteken

---

[1] Zie den *Brief van de manhaftighe Capitein H. Camp*, enz. 19 Dec. 1652.

[2] *Comeetsterre verschenen in December* 1652, door P. S. (Tot Amsterdam in de Langestraat in 't Harlinger Steenschip.)

door de abominable en overloopende zonden van 't land: als verachtinge van den Godsdienst, inzonderheid bij de grooten, die ze maar als een dekmantel voor haar desseinen gebruiken; de schrikkelijke hovaardij, zich vertoonende in kostelijke kleêren, huisraad, banketten tot den minsten slag van menschen; de meerdere in haar pompeuze speelhoven, carossen, treins van knechts en meissens, haar kinderen opbrengende als eertijds prince- en grave-kinderen, zoodat er geen onderscheid van rangen is — hoogmoed gaat voor den val — daaruit ontstaan is de hoogste ongerechtigheid tegen alle naciën, dat ons nu zoo zuur opbreekt; bestelingen van 's Lands middelen; overloopende onkuischheid, welke niet gestraft, ja, nauwlijks geacht wordt; toelating van God-tergende afgoderij, openlijk tot bespotting van alle de plakkaten daartegen gepubliceerd; alle rondigheid, oprechtigheid, trouwhertigheid is uit het Land verstoven; veinzen, bedriegen, haat, nijd, is in de plaats gekomen. Om deze domineerende boosheden heeft God zijn beschermende hand van ons genomen, trekt niet meer met ons op, zegent de desseinen van 't Land niet, stijft onze vijanden, en stelt ons het verderf voor oogen. — De tweede oorzaken, uit de eerste spruitende, van 't verloop des Lands zijn o. a. dat eenige kwade regenten, die de macht van de regeering in de hand gekregen hebben, en het schip nu zoo bekaaid stieren tegen de klippen aan; die hieraan kunnen gekend worden, dat ze in al haar actiën, adviezen en besluiten, als 't er op aan komt, doen blijken, dat ze vijanden zijn van het Huis van Oranje; want vóór den dood van den laatsten Prince, zoo hebben zij, onder pretext van de reduccie, al zijne autoriteit getracht onder de voeten te brengen; 't welk den Prins gedwongen heeft, extraordinarische en extreeme middelen tegen de belhamels te gebruiken. Straks na den dood van den laatsten Prince zonden zij haar creaturen uit in alle de provinciën, en bekuipten, dat men geen stadhouder noch kapitein-gen. zoude nemen, om zonder eenig belet, haar personagië te beter te spelen, en zoo het Huis van Oranje geheel te verschuiven en buiten alle macht te stellen; waarvan meester geworden zijnde, zoo hebben zij de groote vergadering bijeengebracht, om in triomf dit oude fondament van onze regeering, tegen de Unie, omver te werpen; en in dien haat tegen dat Huis zijn zij voortgegaan, hebben de oude princesse haar vereeringe, welke zij naar 't exempel van vorige genoot, van wegen Holland afgeschaft; te Dordt, waar de grootste vijand van den Prince domineert, zijn wapens laten uitbreken en alle de magistraten doen bezweren, nooit stadhouder te zullen nemen, dat bij die kwade regenten in Holland zeer is geapprobeerd; ja, haar passie gaat zoo verre, dat zij niet en konnen verdragen, dat de kinderen met een Oranjevaandel maar in spel optrekken, of zij zenden rakkers, hapscheerders, ja, de milicie zelve, om haar te verstoren, en haar vaandel te ontnemen, en zetten ze gevangen op de Poorte, lichten de Oranjevaandels uit de burgerwachten, enz. Toonen ze dan niet, dat zij met (den koning van Spanje) gelijk staan in haar haat tegen dat Huis, en derhalven

niet waard zijn Nederlanders genoemd, veel min als Regenten geduld te worden?»

«Nu moet gij weten,» heet het dan verder, «wat het dessein van deze kwade regenten is; vooreerst: haar en haar geslachten absoluut meesters van de regeering te maken, die zij onder weinigen in alle provinciën en steden willen brengen, om zoo in al haar desseinen met weinigen te doen te hebben, en te meerder officiën aan malkander te kunnen uitdeelen, om daardoor groote rijkdommen te vergâren, om te meer macht te hebben, om haar zelven boven anderen te handhaven. Dat is ook haar dessein, de vergadering van de Staten-Generaal af te schaffen, de Unie te renoncieeren, de religië te veranderen of gemeen te maken, de Synode van Dordt te veroordeelen, den Prince van Oranje en de Graven van Nassau, en al die daarvan dependeeren, weg te jagen, als zij 't geheel te boven konden komen, even gelijk zij in 't jaar van '18 en '19 voor hadden; want het zijn de nakomelingen, die nu weêr dit spel maken. Om dit nu uit te werken, zoo is 't dat zij sustineeren, dat elke provincie Soeverein is, ja, elke stad, om, daar meester in zijnde, haar soevereiniteit te exerceeren, alle goede regenten uit te werpen, of haar kracht te ontnemen, om als ootjes in 't cijfer te zitten, en in haar actiën van niemand te kunnen gestuit worden, of zij schoon de religië wilden veranderen, den Papisten openbare exercicie geven, gelijk zij al beginnen te verzoeken, en veel van haar daar niet vreemd van zijn, enz. Om zeker en onverhinderd haar kwade desseinen, die God weet welk die nog zijn, uit te werken, zoo is 't, dat zij voornamelijk zoeken uit te roeyen het Huis van Oranje en Nassau; want die zijn haar in 't jaar '18 en '19 in den weg geweest, of zij hadden haar dessein voltrokken. Want zij weten wel, dat die Huizen diep in de affeccie van de ingezetenen, om haar groote en trouwe diensten, geworteld zijn, gelijk zij dagelijks, tot haar groot herteleed, gewaar worden: zij hebben alle geweld gedaan, om haar in ongunst te brengen, uitstrooyende, dat zij gezocht hebben haarzelven soevereinen te maken van 't Land, daar niet het minste blijk van is. Zoo zij zulks hadden willen doen, wie zou het haar belet hebben? Zij hadden de milicie om haar hand, het vermaken der magistraten, de gunste van 't volk, groote alliancië̈n buiten, groote autoriteit in de regeeringe; doch alles hebben zij aangelegd, *niet* op de regeering aan haar te trekken of hooge en lage vergaderingen te vernietigen, gelijk in Engeland geschied is, en bij haar immers zoo wel had kunnen geschieden, als zij gewild hadden; maar al haar macht hebben zij aangelegd, om de oude regeeringe in de provinciën en steden te mainteneeren, en haar strikt aan de Unie te binden, zoodat het vuile lasteringen zijn, daar deze kwade regenten haar mede beschuldigen, en ten uiterste op pure suspiciën steunen; maar de goede ingezetenen weten wel beter, al hoewel zij zeer tot haar voordeel nemen, die laatste daad van den Prins in 't belegeren van Amsterdam, daar de Prins door die kwade Heeren getergd is geweest, die klaar voorzag, dat zij eerst zochten hem en zijn Huis te

gronde te helpen, en dan haar met de macht van Engeland te sterken, om haar meester van alles te maken, en den arminiaanschen stander wederom op te richten. Dit heeft dat genereus en noble jong bloed aangezet, om de instrumenten van dit voornemen uit de regeering te helpen, en de burgers aldaar te verlossen van de groote slavernij van de regenten, daar zij zoo lang onder geweest hadden. Maar de kwaden zijn blijde over deze handeling, nu de Prins dood is, en wilden niet om veel of ze waar geschied, om alzoo eenigen schijn te hebben, om haar venijn tegen dat Huis uit te gieten; doch de goede ingezetenen beginnen dagelijks meer en meer te zien, dat de Prins het recht voorhad, en wat zulke kwaden voor hebben is de handeling zoo ten ergste uit te trompen".

«Dit is zoo haar beleid van binnen, om haar verkeerd en verderflijk dessein tot nadeel van den staat uit te werken; maar vreezende, haar wit niet te zullen kunnen bereiken, zoo is 't, dat zij, vergetende alle trouw aan haar Vaderland, haar zoeken te sterken met machten van buiten, zelfs met het geheele Land in perikel van ruïne te stellen. Daartoe is 't, dat zij Spanje zeer gecaresseerd en alle vriendschap hebben gedaan, en nog doen tegen Frankrijk; zoo verre gaat haar wraakgierigheid, dat zij, om revangië te nemen, Spanje zouden durven betrouwen, hem een weinig inlaten, om eindelijk heel in te boren, en dan met zulke verraders handelen, als hij in Portugal en andere plaatsen gedaan heeft; waar hij, zijn kans waarnemende, die al om hals heeft laten brengen; maar door haar passiën zijn deze kwade regenten blind, om dat niet te zien noch te gelooven. Doch alzoo zij nog eenigsins achterdochtig zijn van Spanje, en al haren aanhang dit vertrouwen op Spanje zoo niet kunnen inprenten, zoo is 't, dat zij met nog een andere macht haar zoeken te sterken, om onwederstandelijk haar dessein mede uit te werken; en dat is door de tegenwoordige macht van Engeland, die zij van gelijke maximen met haar vinden», enz.

Tegenover dergelijke zwartgallige partij-bespiegelingen oordeelden 't anderen maar al te noodig, der goê gemeente een nader onderricht omtrent 's Lands regeering en beheer te geven. Zij deden dat in den vorm van een staatkundigen Katechismus, met vragen en antwoorden:

Vr. Waarom gaat het in 't Land zoo kwalijk?

A. Om onze groote zonden en den engelschen oorlog.

Vr. Men houdt immers tot het een Beêdagen, en tot het ander een armade?

A. Zoo doet men; maar de Bededagen worden met tavernloopen ontheiligd, en zoo wordt God vertoornd, dat we geen geluk tegen Engeland hebben.

Vr. Wat zal men dan verwachten, doen, en bidden?

A. Dat God de Staten-generaal wil zegenen in haar goed beleid, en principaal de Staten van Holland, alwaar wij wonen.

Vr. Wat is dat voor volk de Staten-generaal en de Staten van Holland?

Wat behoeven wij zooveel meesters? Is 't niet beter onder één Prins te staan?

A. De Staten-generaal zijn verkoren Heeren uit de 7 geunieerde Provinciën; uit den naam van deze Heeren zijn alle zaken, zoolang 't Land den Spanjaarden is ontweldigd geweest, uitgevoerd, en zoo doet men nog. Aan die Heeren moesten de Princen van Oranje den eed doen, Haar en 't Land getrouw te dienen. De Staten van Holland, dat zijn de Heeren uit de hollandsche steden, met de Ridderschap, daar de Heere van Brederode de eerste van is. Deze zijn ingeborenen, die hier hun land en zand hebben, en dat in aller manieren zoeken vredig te bezitten, en die alleen meer tot den oorlog tegen Engeland doen, als d' andre zes Provinciën samen; en dit zijn de rechte vaders, die nacht en dag voor ons zorgen. En of het beter onder een Prins te staan zou wezen, dunkt mij niet. Hoort een exempel, dat ik van mijn over-ouwe-bestemoêr heb onthouën. Ten tijde als de beesten spraken, waren in een moeras veel kikvorschen, die, het leven onder haar oude privilegiën moê zijnde, baden Jupiter om een koning, en dat die hen mocht regeeren. Jupiter gaf haar een blok houts, dat zoude haar koning wezen; maar alzoo hun die te stil, zonder verroeren, lag, begeerden zij een anderen koning. Jupiter, ziende dat de kikvorschen het stil leven zat waren, gaf haar een oyevaar tot een koning, die at al de kikvorschen fijntjes op. Let op dit fabeltjen. Wij hebben nog nooit onder een Prins gestaan, maar de Prins wel onder ons; want indien zij ons hadden gegoeverneerd, zoo was 't erfrecht nu niet. En omdat de Prins van Oranje ons diende, gaven hem de Staten voor ieder veldtocht 40,000 gulden, en somtijds wel de helft meer; als hij dan thuis kwam, bedankten Hem de Staten voor zijn vroomheid, en hij Haar voor haar goedwilligheid.

Vr. Nochtans goeverneert de Prins van Oranje te Breda, Grave, en andere steden; waarom ook hier niet?

A. Omdat die steden zijn erfgoed zijn, en niet deze landen.

Vr. Maar behoort men niet weder om een Prins te wenschen, nu, dat men ziet, dat het niet zoo wel in 't Land en gaat, als toen wij een Prins hadden?

A. Ja, als het de Prins verbeteren kon; maar toen wij door den Prins wel voeren, oorlogden wij te land, en nu leît het al ter zee. Nu hebben wij een admiraal, getrouwe kapiteins, en zeeluî te gebruiken.

Vr. Hebben wij die niet, of hoe gaat het doch nog zoo slecht?

A. Omdat God ons tot nog toe niet gezegend heeft.

Vr. Zijn 't dan geen Patriotten, die om een Prins wenschen?

A. Ja het, van de beste; want zij zouden de commercie gaarn verbeterd, en 't land welvarende zien; maar zij zien niet, waar 't hapert, daarom roepen zij om een Prins, zijnde een onnoozel kind, daar ons geen mannen kunnen helpen.

Vr. Zou men hem Graaf Willem niet voor Luitenant kunnen stellen?

A. Wat zou dat zijn als tweedracht maken? Veel Hollanders mogen hem niet luchten.

Dan ware de Heer van Beverweerd of Graaf Maurits (van Nassau) bekwamer; alzoo hier aan Witte Cornelisz. wel gezien wordt, wat een onbemind militair Heer veroorzaakt. Dan, laat ons dat aan God en de Staten laten!

Vr. Nochtans ziet men, dat de gemeene man beternis door een Prins hoopt?

A. Die kan maar zoo op een sprong, als men 't wenscht, niet geboren worden. 't Is een gezegend Land, daar een vroom Prins regeert. Wij hebben de trefflijkste mannen van Europa tot onze veldheeren gehad; daarom waren wij en zij gelukkig; nu voelen wij, wat het missen van zulke nobele Princen bijbrengt, en daarom zijn wij nu ongelukkig.

Vr. Wat raad dan in dezen bedroefden tijd voor zooveel arme menschen, daar niet te winnen noch einde van deze onheilen te zien is?

A. Einde en opening zien ik, als God-almachtig de zaak genadelijk gelieft te zegenen; te weten, de Staten-Generaal — als een Medicijnmeester, die terstond d' oorsprong van de ziekte eens kranken zoekt weg te nemen — wel wetende:

1. De zware lasten des oorlogs. 2. Het uitputten der financiën. 3. Dat wij geen voordeel uit dezen oorlog trekken kunnen, al zijn wij victorieus, makende arm- en beenlooze menschen, weduwen, en weezen; en 4. Dat wij tegens onze religions-verwanten strijden; — hebben op aanzoek en begeerte van de Engelschen, die de ware oorspronk van ons kwalijk varen zijn, in vriendschap te verdragen, maar niet om, gelijk sommige vuilaards uitstrooyen, 't Huis van Nassauwen uit te stooten; geenzins, zullende veeleer onverrichter zake weêr thuis keeren, en tot den lesten droppel Engeland daarin helpen tegen te gaan, als dat toestaan. Zoodat in een maand twee of drie zij met de Engelschen vrede of een ernstigen oorlog zullen hebben.

Vr. De Vrede, als zij goed is, waar best?

A. Zoo doet ze, God wil ze ons geven! [1] —

Wat dien vrede betreft, zoo in Engeland als in Holland was er op den duur bij velen neiging genoeg voor te bespeuren geweest. Wel was de poging, er door zekeren van daar in den nazomer overgekomen Gerbier toe in 't werk gesteld, op niets neêrgekomen, omdat hij al spoedig bleek bij de engelsche regeering geen voldoend vertrouwen te vinden [2], en zijn mededeelingen over hare gezindheid dus ook van minder

[1] *Den Hollandschen Catechismus voor 't jaar* 1653; *geheel noodigh tot onderrichtinghe voor alle eenvoudige oprechte Hollanders, om in dezen verwerden tijdt gelezen en geweten te werden* (Vliegend blaadjen van den dag.) Als tegenschrift verscheen een *Klaerlichtende Bril voor den autheur van den* Holl. Cat[s]. *om deselve op syn neus te setten, om andere boecken en schriften te doorsoecken, hoe dat de Princen van Oranjen hoochl. Mem. als gouverneurs van 't Landt zijn aengenomen*, enz., *'t welck desen autheur syn blinde uijswanende oogen des verstants is voorby ghegaen*, enz. In 's Gravenhage, by W. Breeckvelt, in de Pooten, 1652. (Inhoudende de overeenkomst van Holland en Zeeland van 4 Juny 1575, op welker 24e art. dan meer bepaald verwezen werd.)

[2] Zie De Witts *Brieven* t. pl. bl. 16 en 23.

aanbelang wezen; doch deze mislukte proef nam de blijvende gezindheid van weêrszij niet weg, om zoo mogelijk tot een bevredigende oplossing der strijdpunten — elk in zijn eigen voordeel — te geraken. De onderhandelingen intusschen, waarop aan 't slot van den Katechismus gezinspeeld wordt, waren eerst van wat later dagteekening, en vereischen, vóór wij er nader van kennis gaan nemen, een blik op hetgeen er onderwijl in beide Republieken, na den door Tromp behaalden zege, zoo te zee als te land, in het voorjaar van 1653 had plaats gegrepen.

Wie helpt mijn pen, o Tromp! uw oorlogsdaden zingen?
Dat past een kopren keel vol dreunend krijgsgeschreeuw;

zoo mocht Jan Vos den wakkeren Marten Harpertsz wel toezingen; want voortdurend zou hij, zijn ampt getrouw, ook in de volgende maanden, den vijand met zijn vloten blijven bestoken, en slag op slag leveren:

Het Staatsche waterheir (bleef) zich op zee vertogen,
De Leeuw ontsloot zijn klauw, hij liet zijn tanden zien;
Zijn manen raakten op, gelijk zijn brandende oogen;
Hij kronkelde zijn staart, om moedig weer te biên.

Weldra reeds zou dit noodig blijken. De Engelschen toch hadden niet verzuimd, na de geleden nederlaag, een nieuwe vloot uit te rusten, en toen dus Tromp, die inmiddels een anderhalf honderd koopvaarders door 't kanaal begeleid, en, teruggekeerd, in 't begin van February aan 't eiland Rhé zich ververscht had, nog nauw van daar vertrokken was, om de terugkeerende koopvaarders weêr behouden naar 't vaderland te brengen, vond hij zich, in den morgen van 28 February, ter hoogte van Portland, door een zeventig kloek gebouwde engelsche oorlogschepen bestookt, die hem kennelijk den pas wilden afsnijden, en zich van de koopvaarders meester maken. Zij stonden onder Blake, Monk, en Deane, en den vice-admiraal William Penn, als lid van den hun toegevoegden zeeraad. Tromp stelde zich zijnerzijds nu, met den Schout-bij-nacht Pieter Florisz., in de voorhoede, gaf het bevel over den middentocht aan den wakkeren Jan Evertsen, en liet De Ruyter de achterhoede aanvoeren. Pieter Florisz kreeg het al aanstonds met ettelijke vijandelijke schepen te kwaad, die hem bijna reddeloos schoten, toen hij, Tromp voorbij stevenend, op een hunner vice-admiralen afkwam; Tromp zelf gaf daarentegen Blake driemaal de volle laag, en takelde zijn schip daardoor zoo toe, dat het weinig of geen deel meer aan den strijd kon nemen. De Ruyter enterde en nam een der vijandelijke schepen, dat intusschen later in 't gevecht weer heroverd werd, doch werd daarop door een aantal anderen omsingeld, van welker overmacht hem nu echter Jan Evertsen ontzetten kwam. Onder de lagere scheepsbevelhebbers weerden

zich vooral de kapiteins Cruyck [1], Cornelis Jansse, Isaac Sweers, Jacob Kleidijk van Rotterdam, en de Zeeuw Regemorter, die 't zelf met den dood bekocht, uiterst wakker; niet minder de latere vlootvoogd, Aert van Nes, die eerst een paar vice-admiralen een uur of wat weêrstand bood, en toen met kapitein Balk De Ruyter ter zij stond, de Commandeur, De Wilde, en de in den strijd gevallen Joris van der Zalen. In 't vallen van den avond zag Tromp eenige britsche fregatten op de koopvaarders afzeilen, die zich onder de kust zochten te bergen, en haastte zich ze te gaan verjagen. Daarmeê liep de eerste dag van den strijd af, die er nog twee verdere zou aanhouden. In den 's avonds gehouden raad der vier hoofden werd besloten, den volgenden dag slechts verdedigender wijs te werk te gaan, den vijand «met klein zeil» af te wachten, en de voor de vloot zeilende koopvaarders tevens zooveel doenlijk te beschermen. Tusschen tienen en elven ving daarop 's morgens, op omstreeks drie mijlen noordwestelijk van Wight, de strijd weêr aan, nadat Tromp de verschillende scheepsbevelhebbers bij zich aan boord had toegesproken en tot den wakkersten weêrstand opgewekt. De nederlandsche schepen hadden zich in een halven cirkel geschaard, waarachter de koopvaarders, en wisten zoo tot driemaal toe den vijandelijken aanval te weêrstaan. Slechts twee oorlogschepen vielen, na de krachtigste tegenweer, den vijand in handen, en, door hun eigen nalatigheid, enkele koopvaardijschepen. Ook thans neigde de dag weêr ten avond vóór de strijd eindigde. Bij 't krieken van den volgenden bevond men zich ter hoogte van Bevesier, en werd een uur of drie later op nieuw door den vijand aangetast, die, even als den vorigen dag, den wind in zijn voordeel had. Ongelukkig had men nauwelijks twee uur gevochten, of de voorraad kruid en kogels begon op te raken, 't geen verscheiden kapiteins ontmoedigd de vlucht deed nemen. Tromp, dat bemerkende, richtte eenige schoten op hen, en beval hen, de oorzaak vernemende, zich onder de overige schepen te begeven, zonder van hun bekommering te doen blijken. Zoo zag hij zich nu echter gedwongen, hen zoowel als de koopvaarders, met een 30tal schepen, zoolang de voorraad van dezen strekken zou, te verdedigen. Met De Ruyter, Jan Evertsen, Pieter Florisz, en anderen wist hij dat zoo doeltreffend te bewerkstelligen, dat geen zijner oorlogschepen, en slechts enkele koopvaarders werden buit gemaakt. In den namiddag, twee uur vóór zonsondergang, gaf Blake, die nog een laatste poging wilde wagen, zijn schepen bijeen hebbende, het teeken tot een algemeenen aanval, en deed zoo nog een laatsten heftigen strijd geboren worden, die gelukkig echter maar een uur aanhield, daar bij langer tijdsverloop geheel de krijgsvoorraad ware uitgeput geweest. «Met een half uur langer te vechten», gelijk Tromp den Staten meldde, «hadden wij al het nog overige scherp

[1] Zeker dezelfde wakkere Schiedammer, die zich reeds in 't vorige jaar op zijn Straatvaarder zoo kloek had te weer gesteld (zie boven, bl. 296), doch er nu 't hachjen bij inschoot.

verschoten, en onvermijdelijk den vijand in handen moeten vallen». Nu gaf deze — dat niet vermoedende — 't zelf daarentegen op, en week, tot groot genoegen van den hollandschen Vlootvoogd, af, er zich toe bepalende, den voortspoedenden hollandsche schepen een dozijn fregatten na te zenden, die hen, al schietende, tot in den nacht achtervolgden, en enkele naar de fransche kust afgezakte koopvaarders vermeesterden. 's Ochtends van den 3en Maart, ter hoogte van Calais gekomen, bespeurde men echter geen vijand meer, en kon — zoo goed en kwaad het met de ontramponeerde schepen ging — den terugtocht naar Holland voortzetten. Te vergeefs had Tromp den hem toegezegden bijstand van 30 of 40 schepen onder Witte Cornelisz, met welker hulp hij den vijand een zooveel krachtiger weêrstand had kunnen bieden, verbeid; deze kwamen eerst veel later gereed, en lieten hem dus met zijn reeds door ruwe winterstormen geteisterde vloot voor alles opdraayen. Zooveel te grooter zijn verdienste, het er op deze loffelijke wijs af te brengen. Wel had hij toch eenige oorlogschepen in den strijd zien bezwijken, maar van zijn koopvaarders waren er hoogstens een paar dozijn in 's vijands handen gevallen, de rest, meer dan vijfmaal zooveel, allen behouden gebleven; terwijl Blake, op 't hachelijkst oogenblik-zelf, zich genoopt had gevonden, den strijd op te geven, en zijn aanslag op de nederlandsche koopvaarders te laten varen. Deze gewenschte uitkomst was des te gelukkiger, als de engelsche zeemacht in deze dagen, zoowel door den kloekeren bouw der schepen, als vooral ook door 't verder treffende bronzen geschut, de nederlandsche in krachten overtrof[1], en daarenboven door de eenheid van beheer — onder ééne aan 't Parlement verantwoordelijke Admiraliteit — tegenover de hier zoo noodlottige verbrokkeling, uitblonk. Het hield tot den 6en Maart aan, eer «de hollandsche admiraal, Die voor geen zeeheld vlag moet strijken» — als Vondel hem in zijn «Vrije Zeevaart» verwelkomde — «zijn Maasstroom» binnenkwam, «begroet van 't Vaderland en zeven Staten». Hartelijk toonden die Staten zich hem en zijn medevlootvoogden dankbaar, en vereerden hem, De Ruyter, Evertsen, en Pieter Florisz «voor hunne aangewende devoiren, goed beleid, en manhaftige coerage» elk een gouden beker en penning, terwijl de verschillende admiraliteiten de lagere scheepsvoogden naar verdienste beloonden.

In denzelfden tijd hield de wakkere Johan van Galen den Schout-bij-Nacht Appleton nog altijd te Livorno ingesloten, terwijl de later aangekomen Commandeur Bodley zich in Porto Longono op Elba aan allen strijd onttrok, tot hem eindelijk de toscaansche Groothertog, over de belemmering van zijn handel verstoord, bevelen moest, dat te verlaten. Hij zocht nu Van Galen van Livorno af te lokken, om daardoor Appleton

---

[1] Zie de opmerking van den Italiaan Sagredo in Ranke's *Englische Geschichte* III. S. 395: "mancando le navi Ollandese di cannoni di bronzo e questo soprabbondando agli Iuglesi di grandezza extraordinaria", enz.

gelegenheid te geven, naar buiten te loopen, en met hem gezamenlijk de nederlandsche schepen op 't lijf te vallen. Van Galen, zijn toeleg bemerkende, gaf hun last de stevens naar hem te wenden, maar het oog niet minder op Appleton gericht te houden, om dezen bij 't uitloopen aan te tasten. Zoodra dit geschiedde, en zijn zeven schepen buiten kwamen, wendde een deel der nederlandsche weder den steven, terwijl de overige Bodley bestookten, die, in plaats van aanstonds wakker door te tasten, slechts een traag schutgevaart onderhield. Van Galen ging van zijne zijde des te voortvarender te werk, en tastte, nog vóór Appleton zijn schepen in slagorde kon scharen, een van deze, de *Bonavonture*, aan, gaf het de volle laag en schoot den brand in de kruidkamer, zoodat het met man en muis in de lucht vloog. Twee andere schepen werpen zich op dat van den Schout-bij-nacht zelf, worden door nog een derde bijgestaan, en noodzaken hem, na dapperen tegenweêr, de vlag te strijken. Cornelis Tromp enterde den *Samson*, doch zag dezen, van de andere zij door een brander aangeklampt, in de lucht vliegen. Een engelsche brander werd door den hollandschen Commandeur in den grond geschoten, en buitendien nog twee andere engelsche schepen genomen, zoodat er slechts een van 't gansche zevental voor Engeland behouden bleef, door zich bij tijds naar Bodley te spoeden. Deze zelf maakte zich, met zijn schepen, bij 't invallen van den avond weg, en liet zich sedert niet meer in de middellandsche wateren zien, zoodat zij verder van engelsche schepen vrijbleven, en de nederlandsche handel er van die zijde geen gevaar meer liep. De beslissende zege werd ongelukkig, door 't verlies van den nederlandschen vlootvoogd zelf, duur betaald. Reeds bij 't tweede tegen zijn schip geloste schot werd hem het rechterbeen verbrijzeld, en hoewel hij zich een poos lang op het linker staande hield, dwong bloedverlies hem omlaag te gaan, en het zich te laten afzetten. Hij liet echter niet af, zijn volk voortdurend tot wakkeren strijd aan te sporen, doch zou, na den slag aan wal gebracht, hem slechts luttel dagen nog overleven; hij stierf den 23en, nog geen vijftig jaar oud. Zijn lijk, naar 't vaderland overgevoerd, werd daar, op last der Staten en 's Lands kosten ter aarde besteld, en een weidsch gedenkteeken op zijn grafstede opgericht.

Men had zich daar inmiddels met de uitrusting van een nieuwe vloot onder Tromp bezig gehouden, doch kwam er zijn dringend aanzoek niet bij na, zwaarder, en beter met manschap en krijgsvoorraad voorziene schepen te zijner beschikking te stellen. Zoo zag hij zich verplicht, omstreeks half Mei, met een ontoereikende macht in zee te gaan, om een paar honderd koopvaarders naar Hitland te begeleiden, van waar deze hun verdere reis westwaarts zouden voortzetten, en hij dan de aldaar verwachte retoervloot onder zijn hoede nemen. In die verwachting echter bedrogen, begaf hij zich, op uitdrukkelijke last der Staten, naar Duins, om er, zoo 't kon, de engelsche vloot te verrassen. Hij vond er intusschen slechts drie koopvaarders, die hij vermeesterde, en een fregat, dat zich nog bij tijds uit den weg wist te maken. Zich daarop

naar de vlaamsche kust wendende, kreeg hij 's morgens van 15 Juny de engelsche schepen voor Nieuwpoort in 't gezicht. De zijne, ten getale van 98 en 6 branders, stonden, buiten hem en zijn drie vorige ondervlootvoogden, thans ook onder Witte Cornelisz; de britsche vloot, van nagenoeg gelijk getal, maar grooter, beter bemand en voorzien — meer dan de helft er van waren, naar Tromp en De Ruyters oordeel, beter dan het beste nederlandsche schip — onder Monk en Deane, den Vice-Admiraal Penn en den Schout-bij-nacht Lawson, die den Noordoostenwind in hun voordeel hadden. Omstreeks elf uur begon de engelsche vloot, in halven cirkel geschaard, naar de nederlandsche afzakkende, den strijd, die weldra heviger werd, en bij welken Deane zelf het leven inschoot, terwijl van nederlandsche zij de wakkere kapitein Joost Bulter, manmoedig vechtende, lijf en schip verloor. Even als hij weerde, met gunstiger uitslag, Willem Van der Zaen zich dapper, doch zag dat voorbeeld ongelukkig niet door al zijn medekapiteins gevolgd; sommige toch van dezen toonden zich versaagd en onbedreven, en gaven daardoor aanleiding tot verwarring. Hoewel dus vooral De Ruiter aanvankelijk met voordeel streed, stond de kans verder minder gunstig, en bleef 's avonds het gevecht nog onbeslist. Den volgenden ochtend hield Tromp krijgsraad, en bepaalde men — daar de voorraad krijgsbehoeften ter nauwernood voor dien dag nog strekken zou — den vijand wel te bevechten, en zoo mogelijk op de vlucht te drijven, doch, lukte dit niet, in de Wielingen binnen te loopen. De engelsche vloot, 's nachts nog met 18 schepen onder Blake versterkt, lag weder halvemaansgewijs in slagorde, en Tromp, er op afzeilende, om haar de loef af te winnen, werd door toenemende windstilte in dat opzet belemmerd, en zag de grootste helft zijner vloot buiten staat, om op te komen. Hij zelf raakte met den engelschen vice-admiraal slaags, dien hij vijfmaal de volle laag gaf, aan boord klampte en zijn bovenschip reeds bezet hield, toen meer dan een dozijn britsche schepen hem kwamen bestoken, en alleen op eigen behoud konden bedacht doen zijn. Gelukkig werd hij in dit hachelijk oogenblik door Witte Cornelisz en De Ruyter bijgesprongen, die, op zijn bestokers invallende, tot hem doordrongen en hem uit het gedrang hielpen. Daarop al vechtende naar de schepen afgezakt, die door de stilte waren achtergebleven, achtte hij den tijd daar, om naar de Wielingen af te trekken, en stelde zich daartoe, met De Ruyter, Evertsen, Witte Cornelisz en anderen, wakker tegen den hem bestokenden-vijand te weer. Door schroom en onkunde van eenige kapiteins — van welke enkele zelfs lafhartig de vlucht kiezen — gaat het op dien anders zoo welberaden aftocht wat wanordelijk toe, raken sommige schepen door en tegen elkander, wordt een drietal van deze door meerdere engelsche aangetast en genomen, terwijl intusschen een paar andere er zich doorheen weten te slaan, en naar Goereê en Texel te komen. Ook drie geheel van de andere afgesneden oorlogschepen vallen den Britten in handen, daaronder dat van kapitein Jan Gideonsz Verburgh, die zich eerst na den kloekhartigsten weêrstand overgeeft.

Zoo was het dan ook hoofdzakelijk «bij afsnijding, en verovering door vele engelsche schepen teffens» — als de nieuwe Raadpensionaris De Witt aan een der nederlandsche gezanten schreef — «en niet in een openbaar gevecht van 't eene schip tegen ander», dat ettelijke nederlandsche schepen verloren gingen. Met de overige zette Tromp zijn aftocht langs de vlaamsche kust voort, tot 's avonds omstreeks tien uur door den Engelschman achtervolgd. Hij zelf kwam daarop, met zijn doornageld en bijna zinkend admiraalschip, voor Vlissingen ten anker.

Eenparig waren zijne en der verdere vlootvoogden klachten over de zwakheid der onder hun bevel gestelde schepen en het ontoereikende van hun uitrusting; daaraan schreven zij dan, niet onnatuurlijk, ook den nadeeligen uitslag van den strijd toe, die den Engelschman voor 't oogenblik meester liet van de zee, gelijk hij dat al aanstonds door 't nemen van een drietal Straatvaarders en elf uit de Oostzee komende koopvaarders toonde. Hij ging daarenboven, onder Cromwells krachtigen aandrang voort, zich met nieuwe schepen te versterken. Het ergste liet zich dus ook voor de verwachte oost-indische retoerschepen vreezen, zoo men zich niet haastte, van zijne zijde, ook de krachtigste maatregelen tot verbetering te nemen. «Indien wij», schreef de thans in Zweden verblijvende, wakkere Coenraad van Beuningen aan den Raadpensionaris, in de eigenaardige bastaardspraak dier dagen, maar in de warmstgevoelde vaderlandslievende taal tevens: «indien wij ons zelf niet surmonteeren in een brandenden yver, onvermoeide naarstigheid en promptitude, om een grooter effect te doen, als ooit bij den Staat is gedaan, zoo gaat mijn vreeze verder als ik zoude durven zeggen; en 't mocht nochtâns wel zijn, dat de affronten en ongelukken, die ons over 't hoofd hangen, nog verder uitzien, als mijn vreeze. Men moet gelooven, dat de Engelschen den oorlog door geen redelijk of degelijk accommodement zullen eindigen, indien zij apparentie zien tot een totale verwinninge, van welke zij op dezen haren voorspoed zoodanig ingenomen zullen wezen, dat men zich weêr zal moeten evertueeren, om in zoodanig postuur te komen, dat wij bij haar kunnen ontzachlijk zijn. In somma, tenzij wij begrijpen, dat men dus geen tweemaal mag missen zonder den geheelen Staat in gevaar te brengen, en voor een fondament stellen, dat het beter waar voor ieder van de ingezetenen-van-staat een derde van het hare te geven, als 't hazard daarvan te loopen, zoo zie ik niet, dat men dit werk kan handelen met die vigueur, die daar toe werd vereischt. Nu waar het de tijd, om te komen tot vrijwillige contribucie, en indien men daartoe niet kon komen door resolucie van staat, dat oprechte patriotten hen daarin nochtans acquiteerden, en anderen met een exempel voorgingen, al waar 't ook, dat zij wanhoopten groot gevolg te zullen maken. Ik zoude altoos het weinig, dat ik heb, nieuwers toe met meerder genegentheid besteden, en meen, dat zij daartoe niet minder gehouden zijn, noch ook niet minder gedrongen als den Adel van Veneciën, die 't zelve in diergelijke gelegenheid heeft gedaan. Ik bidde andersins, wat

middel zal er zijn, indien deze oorlog kwalijk komt te eindigen, om de Commercie, om de Financie, om de geheele Wet te maintineeren, en zoo ongelooflijk een bezwaarnis van millioenen, waarmeê het Land bezwaard is, af te leggen, of ooit aan degeen, die men ze schuldig is, te voldoen?» En acht dagen later: hoe hij zijn gedachten haast niet langer kon bepalen «bij 't bepeinzen van middelen, die dienen konden, om het lieve Vaderland en zoo glorieusen Staat voor verder kleinigheid, affront, en zijn ondergang — welken God verhoede! — te bewaren; maar hoe is 't mogelijk, dat een goed patriot, en die nooit zijn leven zooveel geacht heeft, als het land, waarin hij is geboren, in de uiterste ruïne van 't zelve zich kan en behoort te troosten? 't Geen UEd. aanvoert van 't oordeel van onze zeehoofden, rakende de zwakheid van de Geunieerde Nederlanden en de macht van Engeland, is zoo weinig secreet, dat het hier loopt voor een straatmaar, en dies bij de Engelschen niet geïgnoreerd zal worden, en niet weinig dienen, om daar den moed op te zetten, ja, ons voor overwonnen te houden. Daar zijn nochtans anderen, die zeggen, dat men in Holland goede opinie heeft, om een goeden vrede met de Engelschen te kunnen sluiten, en — 't welk ik niet gelooven wil of niet genoeg verfoeyen kan — dat eenige regenten met deze imaginacie haar zoodanig bedriegen, dat ze met minder vigueur handelen 't geen de continuacie van den oorlog concerneert. Ter contrarie denk ik, dat niemand zoo blind is, of hij zal kunnen merken, dat, om de handelingen van vrede — al waar daar de nood niet, die er is — voort te zetten, geen beter, ja geen ander middel is, als de wapenen in een vigoreus postuur te houden, en dat wij van onze partij geen rechtmatige noch dragelijke condiciën zullen kunnen obtineeren als door ontzag; en dat dit weggenomen zijnde, geen verdrag zoo schandelijk en is te hopen, dat het onaanneemlijk zal zijn. Buitendien» — zoo laat hij er op volgen — «om de waarheid te bekennen, zoo ben ik nog niet genoeg geïnstrueerd, om te antwoorden aan degenen, die verzoeken te weten, hoe dat het zonder slordigheid van de regeering mogelijk is geweest, dat men, door de reden, door de ervarenheid, door de vermaning van onze trouwste en beste ervaren zeehoofden, dadelijk in 't begin van den oorlog geïnformeerd zijnde, dat men de defensie van den Staat aan zoodanige schepen, als veel onder onze vloot waren, met geen gerustheid kon aanbevelen, en ook 't Land excessievelijk met de huren van dezelve bezwaarde, en dus niet alleen noodig was, maar ook voordeelig goede kloeke schepen aan te bouwen, met de concluzie van zoodanige resolucie zoo lang gemard heeft, dat na meer dan een jaar verloop nog geen dertig schepen gereed zijn, die men nochtans gezeid had in drie of vier maanden te kunnen opmaken; hetwelk indien 't was geschied, menschelijker wijze zou alle zwarigheid, waarin wij tegenwoordig steken, en de schade van een getal van millioenen, welke ik uit het verloop van koophandel, verval van prijs van vaste goederen, oostindische actiën en diergelijke consideraciën, begroot bij mij zelf en niet zou derven uitspreken,

voorgekomen wezen; maar ik derf wel zeggen, dat bijaldien men dadelijk, in 't begin van den oorlog, had aangebouwd 50 of 60 groote oorlogschepen, die konden gekost hebben vier millioenen guldens, dat men bijna al dezelve penningen zou hebben gevonden uit hetgeen men aan huring van andere schepen zou hebben bespaard, en mids het maintineeren van onze commercie door middel van der Admiraliteiten inkomsten zou hebben gevonden. Doch dit is voorbij, en 't zoude dies zotheid zijn hetzelve aan te voeren, ten ware ik bemerkte, dat men nog lichtelijk aan dezelve steen zal stooten, en dat zij, die, om de gemeente, door 't inwilligen van extraordinaris schattingen, niet al te zeer te bezwaren, dezelve in deze zwarigheid hebben geholpen, ook nu nog de gezegde consideraciën zullen verzuimen, of verachteren de middelen, die konden dienen, om ze, onder Gods zegen, te boven te komen; want, met een woord gezeïd, gelijk de Goddelijke Waarheid dreïgt, dat degene die zijn ziel behouden wil dezelve zal verliezen, zoo kan in deze gelegenheid de menschelijke wijsheid ons lichtelijk doen begrijpen, dat wij ons goedje, onze middeltjes, en onze zinnelijkheidjens willende blijven bezitten, wanneer ze tot het gemeenebest moeten worden besteed, met alles te willen behouden, alles kwijt zullen raken; zoodat het niet te letten staat, hoe bezwaarlijk het is in dezen benauwden tijd, na zooveel belastingen als op de gemeente zijn geleïd, nog nieuwe te vinden, maar hoeveel te bezwaarlijker het zij, door manquement van dien, het geheele Land verloren te laten gaan; en ik verzeker mij, dat niet alleen verscheiden koopluiden, die, de een de helft, de ander een derde, en sommige al hare middelen hebben verloren, maar ook dat een rentenier, die zijn inkomsten in obligaciën op 't Land, actiën in de Oostindische Compie, pakhuizen, huizen, en andere vaste goederen bestaan, ten aanzien van de schade, die zij door afslag van zoodanige effecten en door kwade betaling hebben geleden en nog verder te gemoet zien, reden hebben om te wenschen, dat zij niet een 200e penning, die dikmaals geen 400e effectievelijk bedraagt, maar een tiende en meer hadden gegeven, niet alleen uit liefde van 't vaderland en devoir van een goed patriot *sed quia lucri loco est pecuniam in loco negligere* (maar omdat het niet ontzien van geld, op zijn tijd, voor winst mag gerekend worden). Doch om met eenige order van het kwaad, dat ons drukt, te spreken, zoo dunkt mij, dat het voornaamste wel bestaat uit de groote macht en avantagië van onze vijanden van buiten, en van binnen uit verdeeldheden van opiniën onder de regenten en een disrespect van de gemeente tegens haar overheid, en een licencieuze muitzucht, die uit verscheiden oorzaken maar zonderling door het kwaad succes van onze zaken, en daaruit ontstane schade ter zee, cessacie van koophandel, winneloosheid, verval van neeringen, en diergelijke ongelegentheden daardoor levendig geworden, en door een plausibel pretext van dankbaarheid tegens 't Huis van Oranje, noodwendigheid van een hoofd van autoriteit enz. in geval staat van de forme te krijgen van een openbare *factie*, die

den staat zou kunnen verdeelen, en door de verdeeldheid ten onderst boven werpen. Om de gemeente willig te maken, de klachten over de regeering en alle muitzucht weg te nemen, en aan ieder van de onderdanen te geven een smaak in de tegenwoordige regeering, om na geen verandering om te zien, 't welk ook een remedie zou zijn voor 't kwaad, dat wij van binnen gevoelen; zoo vind ik niet beter, niet prompter noch niet efficacieuzer, dan dat de Heeren van de regeering, die God met middelen heeft gezegend, uit een vrijwillige liberaliteit ieder, hoofd voor hoofd, of bij leening zonder eenige interest — opdat de som grooter worde en de minst ijverige te williger om iets goeds te doen — ten beste van 't Land verstrekten; daartoe ik al het mijne gereed hebbe, om 't zelve met een blijd hart te besteden, zoo haast men daaromtrent eenige ouverture zal willen doen, 't zij dat ik anderen zoude volgen of voorgaan, of alleen met het wel aanleggen van een weinig geld, mij zelf het contentement zal koopen, van aan mijn Vaderland in dusdanige gelegenheid niet gemanqueerd te hebben, dat ik met geen woorden alleen zal toonen mijn meeninge te zijn. Hier nevens zou men mogen letten, of op de officiën niet eenig geld zou kunnen werden gevonden, en dat die en dergelijke zaken werden gedaan, waaruit de gemeente konde begrijpen, dat degene, die tegenwoordig aan 't roer zitten, *populi et non sui causa* (om 't volk, en niet om zich zelf) regeeren. En indien wij niet deugd noch ernst genoeg hebben, om dusdanige en dergelijke resoluciën te nemen, zoo moet de zake God bevolen zijn, dewijl ze mijns oordeels niet zonder mirakel is te helpen, en niet zonder de uiterste schande kan bedacht worden, dat wij zoo glorieus een republiek, opgebouwd door zooveel bloeds van onze brave voorouderen, en onder Gods zegen, gedurende een oorlog van meer dan 80 jaren, niet alleen in postuur gehouden, maar uit kleine en zwakke beginselen tot een grooten en machtigen staat geworden, door onze flauwmoedigheid, slofheid, en blindheid zouden laten verloren gaan, en van al haar luister en welvaren laten berooven. Ik heb liever te sterren, dan 't zelve te zien, en meen, dat wij de weldaden, die wij van God, door middel van onze voorouders, hebben genoten, onwaardig zijn, indien ons niet alleen ons goed, maar ook ons leven zooveel waardig dunkt, dat wij ook, om 't zelve te verschoonen, ons Vaderland en zooveel duizend zielen, als daar besloten zijn, in perikel zouden stellen. Op diergelijke gronden zullen wij moeten gaan, indien wij behouden willen blijven» [1].

Niets geschikter, noch doeltreffender, dan dit even edelaardig als kenschetsend schrijven, waarin de weldenkende man in zijn "uitlandigheid, (zijn) melankolie — als hij zeî [2] — in den schoot van zoo goed en waard een vriend", als 's Lands geestverwante nieuwe Raadspensionaris hem was, uitstortte, om ons te midden der zaken en in den geest te verplaatsen, waarin die door de edelste en onbaatzuchtigste leden en leiders der

[1] *Brieven* van en aan Joh. de Witt, V. bl. 187. [2] Aldaar, bl. 188.

bewindvoerende staatspartij beschouwd en behandeld werden. Dat was wel hun geheele doen en denken. De meest opofferende vaderlandsliefde, met het hoogste besef van hun eigen standplaats en rang in den Lande gepaard. Alles *voor*, niets *door* het volk; alles in 't belang van volk en staat, maar onder hun oppermachtig beleid en uitsluitend gezag, verricht. Kenschetsend is daarbij vooral die zoo argeloos der pen ontvallen toespeling op den venetiaanschen adelstand, de aristokratische beheerders der veneciaansche Republiek. Daar regelden zij zich naar, daarmeê achtten zij het doeltreffendst zich te vergelijken. Een «hoofd van autoriteit» buiten hun verbrokkelde oppermacht rekenden zij even overtollig als krenkend voor hun waardigheid, en wilden er daarom niets van hooren. Als Hollanders achtten zij zich daarenboven, met hun geldelijk meest bijdragend, rijkste, en beschaafdste gewest, als invloedrijke toongevers aan de spits der zaken gesteld, naar welker inzicht en wenken zich de overige, zooveel immer doenlijk, te schikken hadden. Doch onder die voorwaarden waren zij de kloekste, werkzaamste, persoonlijk meest belangelooze, en schranderste staatsbeheerders en staatsluî. De voorwaarden zelf waren echter eenzijdig, en aan die eenzijdigheid ging hun gansche onderwinden te grond. Zij bracht hen allengs in een net van in- en uitlandsche staatkundige verwikkelingen, waar geen uitkomen meer aan was, en dat ten slotte door de omstandigheden zelf gewelddadig vaneen gereten werd, om, helaas! maar tijdelijk — en zoolang die omstandigheden daartoe meêwerkten — door een ander staatsbeleid vervangen te worden, dat, in zijn ongeregelde natuur — gelijk het daar lag — evenmin volstaan kon, om uit de verbrokkelde eenheid der zeven oppermachtige gewesten een hechten en rustigen bondstaat te doen geboren worden, veel min ze daartoe, als een afgerond geheel, saam te smelten. Een werk voor later dagen en rijper staats-inzicht, dan dat der oppermachtige Staten- en regeeringsleden, in hun aristokratisch zelfbezef.

Hun als voorbestemden hoofdman en leider erlangden dezen, juist te dezer tijd, in den 28jarigen burgemeesterszoon van Dordrecht, Johan de Witt, de «scheutige, rustige, en welgemaakte» oudste telg van den door Prins Willem II naar Loevestein vervoerden Jacob. Bij den dood van dien Prins was hij het eerst, als Pensionaris zijner geboortestad, de hollandsche Statenvergadering komen bijwonen, had daar, van den aanvang af, door zijn schranderheid en werkkracht, aller oogen tot zich getrokken; had, bij Pauw's afwezen in Engeland, zijne betrekking waargenomen, en werd — na Pauws dood in February — eerst voorloopig, daarop, den 23en July, met eenparige stemmen der Staten, voor goed tot Raadpensionaris benoemd, om dat in zijn hand zoo gewichtige staatsampt ruim 19 jaar lang te bekleeden; een tijdsbestek in de vaderlandsche en de europeesche geschiedenis, dat zich met zijn naam laat noemen, en waarvan hij voor een goed deel de onverdroten werkzame drijfveêr was. Zijne benoeming tot dat staatsampt werd door Van Beuningen met de hartelijkste instemming, en de hoopvolste voorspiegeling eener daaruit te wachten betere toekomst, vernomen. «Mij kon»,

schreef hij hem na 't vernemen, den 16en Augustus, «geen aangenamer tijding gegeven worden, aan UEd. geen breeder noch doorluchtiger veld, om de uitmuntende begaafdheden van wijsheid, wakkerheid, en goed beleid ten dienste van den Staat te besteden, noch bij den Staat een ander gevonden worden, op welks schouderen het pak van zoo zwaarwichtig en aanzienlijk een ampt met gelijke gerustheid en goed vertrouwen geleid zou kunnen worden; zoodat mij stoffe is gegeven, om voortaan beter en beter hoop te hebben van de directie van onze zaken, en ik nu eerst begin te gelooven, dat het desperaat verloop van 's Lands affaires niet zonder remedie is." Reeds sedert Maart had De Witt, bij zijn voorloopige amptsbekleeding, op die "zaken en affaires" van naderbij kunnen toezien, en, zooveel in hem lag, de noodige zorg voor haar ontwarring dragen. Zeker was dat moeilijk genoeg, en zou hij — in spijt der gunstige voorspiegeling van zijn staatkundigen vriend en geestverwant — ten slotte onder die taak en de hem van alle zijden overstelpende zwarigheden bezwijken. Thans echter had hij zich vol moed en geestkracht aan den arbeid gezet, en ging daarbij van het voor lichaam en geest weldadige beginsel uit, dat, hoe vermoeyend die arbeid den ganschen dag over wezen mocht, de nacht van alle beslommering vrij blijven en aan een gezonden slaap gewijd moest worden; dat zijn «bedgordijnen», als hij 't uitdrukte, «alle zorgen moesten buiten sluiten», zoodat hij, verfrischt en versterkt, zich met vernieuwde kracht aan het nieuwe dagwerk wijden kon. Eenvoudig in zijn leefwijs en behoeften, viel het hem zooveel te lichter, zijn gansche leven door, die onkreukbare eerlijkheid in handel en wandel aan den dag te leggen, van welke hij het, helaas! maar al te zeldzame voorbeeld in den lande was.

Zijn kloeke en geletterde vriend Van Beuningen was reeds sedert Augustus 1652 naar Zweden en zijn geletterde koningin afgevaardigd, om zoo mogelijk den steun van dat Rijk in den engelschen oorlog te winnen. Deels vroegere verdragen, deels het belang, dat het bij den onbelemmerden handel der Nederlanders in de Oostzee had, gaven aanleiding te wachten, dat het zich in dezen niet geheel onbetuigd laten zou. Van de andere zij toonde het zich echter weinig ingenomen met het verdrag, in 1649 door de Republiek met Denemarken gesloten, en was bovendien verstoord over 't in hechtenis nemen van een zijner ingezetenen, zekeren Joachim Groot-Johan, dien men, hoewel met brieven van koningin Kristina overgekomen, wegens schuld had vastgezet. Dit, gevoegd bij den uiterst slechten staat der zweedsche geldmiddelen, en de pogingen, van Engelands zijde in 't werk gesteld, om het nooddruftige land door voordeelige handelsuitzichten voor zich te winnen, bewerkte, dat Van Beuningen, hoe welkom als geletterde, als staatsgezant weinig of niets kon te weeg brengen. Zweden bood alleen zijn bemiddeling tusschen beide oorlogvoerende staten aan, waarom men van hieruit, op zooveel meer aanspraak meenende te hebben, weinig gaf, en dat men dus vrij koeltjens opnam. Evenmin had men in Zweden-zelf zich om de pogingen bekreund,

van Nederland uit, in 't vorige jaar, door de afvaardiging van Jacob de Witt en Antonie Oetgens van Waveren naar Lubeck in 't werk gesteld, om den dreigenden vredebreuk tusschen Zweden en Polen te voorkomen. Voordeeliger ging het in 't naburige Denemarken, waarheen tegelijk met Van Beuningens afreis naar Zweden, de loevesteinsche kerkergenoot van De Witts vader, Nanning Keiser gezonden was. Reeds de naijver op Zweden, en het voordeel uit den nederlandschen handel, door zijn tol in de Sont getrokken, noopten er den koning een gunstig oor aan de nederlandsche voorstellen te leenen, en toonde hij zich dan ook al aanstonds bereid, ruim een twintigtal engelsche schepen, met krijgsvoorraad en scheepsbehoeften, in de Sont aan te houden, zoo slechts de Staten hem vrijwaarden voor de schâ, daaruit mogelijk voor hem te duchten. De Engelschen, die te vergeefs op hun vrijlating aandrongen, lieten daarop wel eenige deensche vaartuigen en wat pakkagië der deensche gezanten zelfs, in beslag nemen, en bedreigden die gezanten zelf met aanhouding, doch hielden daardoor den gunstigen loop der zaken niet tegen. De deensche koning, van wege de Staten, door Keiser niet alleen verzekerd, dat zij hem voor alle schade instonden, maar daarenboven ook al aanstonds met het uitzicht op geldelijken onderstand verblijd, zoo hij onmiddellijk de Sont voor Engeland wilde sluiten, ging daartoe gaarne over. Ook op een ander punt nog bereikte Keiser het doel, waartoe hij gezonden was. Het verdrag van tol-uitkoop in 1649 gesloten, had den Staten, vooral sedert het uitbreken van den engelschen oorlog, vrij wat meer schâ dan voordeel aangebracht, en zij wenschten dus niets vuriger, dan er zoo spoedig doenlijk van ontslagen te zijn. Gelukkig voor hen, had ook Denemarken zelf er niet al het verhoopte voordeel uit getrokken, en de koning dus van zijn kant, in January 1653, door zijn tegenwoordigen Resident Charisius, den Staten de *rescissie* of vernietiging daarvan doen voorslaan. De Staten, niets liever verlangende, bedongen nu echter tevens, dat hij met geen anderen staat een soortgelijk verdrag zou mogen sluiten zonder hun de voorkeur te geven, en dat hij hun voorts al 't vooruitbetaalde geld weder zou uitkeeren, en de schepen nimmer lang in de Sont zou ophouden. Wel toonde hij, na daarin te hebben toegestemd, in April 1653 zijn spijt over die toestemming, en had liefst de overeenkomst van 1649 maar weêr gehandhaafd willen zien; doch men liet hem nu weten, dat de overeengekomen vernietiging een gedane zaak was, op het eigen voorstel van zijn resident in beraadslaging genomen, en tot welker ten uitvoerlegging thans reeds zooveel in 't werk was gesteld, dat men er niet op terug kon komen. Een nieuw verbond werd tevens, in plaats van 't oude, in February, door Keiser gesloten, waarbij Denemarken zich beleedigd erkennende door het Parlement, dat niet alleen gewapende koopvaarders, maar ook oorlogschepen nâar de Oostzee zond, zonder daarvan aan 's konings kasteelen behoorlijk kennis te geven, en daarenboven deensche schepen en goederen in beslag nam, de vaart door de Sont van nu af voor alle dergelijke engelsche schepen sloot;

dat hij, om daaraan kracht bij te zetten, van 11 April tot 11 November, zelf twintig oorlogschepen in zee zou houden, en zich daartoe van de penningen zou bedienen, waarmeê hij volgens het oude verbond de algemeene Staten verplicht was, in geval van oorlog, te ondersteunen, tot een bedrag van 192,000 deensche daalders 's jaars, terwijl die Staten hem thans nog een gelijke som zouden opschieten; dat beide partijen elkander instaan zouden voor alle schade, door den tegenwoordigen oorlog te berokkenen; dat zij zich geen van beiden afzonderlijk met het Parlement zouden verdragen; en dat de Staten iemand zouden aanstellen, om toe te zien, dat de vermelde deensche oorlogschepen behoorlijk werden toegerust, en 't geen daaraan ontbreken mocht, zouden mogen aftrekken van de beloofde penningen [1].

Bij zijn afreis naar Zweden had men Van Beuningen opgedragen, in 't voorbijgaan de Hanzesteden omtrent hun geneigdheid te polsen, de Republiek tegen Engeland al dan niet te ondersteunen. Zijne mededeelingen hadden echter weinig uitzicht op den goeden uitslag eener nadere onderhandeling gegeven. Bremen en Lubeck, meende hij, dat wellicht in 't belang der Staten te winnen zouden zijn, maar Hamburg werd te zeer door eigen handelsbelangen gedreven, om zich de gelegenheid niet eerder ten nutte te maken, zijn handelsbetrekkingen uit te breiden, door de engelsche lakens, die vroeger door hollandsche schepen naar Dantzig gevoerd werden, thans zelf naar die stad te brengen. Verdere bemoeyingen werden daarom vooreerst maar uitgesteld, en bleven daarop geheel achterwegen [2]. Anders ging men met Frankrijk te werk. Men had daar nog altijd zijn houding bij 't sluiten van den munsterschen vrede goed te maken, zonder daarom der fransche staatkunde in haar eigenaardige, baatzuchtige belangen te veel toe te geven, en deze, tot eigen schâ, te bevorderen. Tot een bondgenootschap wilde men er niet dus niet meê komen, doch wel zijn goede gunst zooveel mogelijk winnen, om er deels Engeland meê te dreigen, deels, daar ook Frankrijk thans zich met Engeland in vriendschappelijke betrekking zocht te stellen, van de fransche bemiddeling daar te lande gebruik te maken. Geen wonder dat de daaruit geboren dubbelzinnige houding, den franschen resident Brasset, in een zijner brieven aan den even franschgezinden als 't Engeland dezer dagen verafschuwenden Graaf Willem Frederik, tot de opmerking dreef, dat hem de stemming der Staten omtrent zijn vaderland, aan een monsterkind met twee hoofden en twee harten deed denken, dat juist in die week in den Haag vertoond werd [3]. De verhouding van Frankrijk tot de Republiek werd van te meer gewicht, als er, in de laatste maanden, de zaken hoe langer

---

[1] Zie het geheele verdrag bij Aitsema t. pl. bl. 790.

[2] Zie aldaar, bl. 795.

[3] „Je voy à mon grand regect que la pluralité d'avis n'a fait qu'une espèce d'enfant à deux testes et deux coeurs, tel qu'il s'en montre icy depuis y a huict jours". *Arch.* V. p. 92.

hoe meer tot rust kwamen, en het *Fronde*-rumoer ten einde raakte. De jeugdige erfgenaam der kroon was er den 5en Sept. 1651 zijn veertiende jaar ingetreden, en — naar de door Kārel V ingestelde wet — met dien dag mondig geworden. Twee dagen later verscheen de mondig verklaarde koningsspruit met koninklijke staatsie voor 't Parlement, om het zijn optreden, en tevens zijn koninklijk misnoegen kenbaar te maken over de aanmatigende houding, die het in de burgertwisten getoond had. Een kleine voorspiegeling van 't geen men van den volwassen monarch wachten mocht, die het toen geuite «*Ik* ben de Staat» reeds nu zoo kennelijk in zijn gemoed voelde kiemen. Dienovereenkomstig had hij dan ook, bij zijn intreê te Parijs, in October van 't volgende jaar, geen gehoor gegeven aan den voorslag, om, door zijn lijfwacht omgeven, naast den wagen der koningin-weduwe, zijne moeder, te rijden, maar verkozen, aan 't hoofd dier lijfwacht, als 't hoofd van den staat, zijn hoofdstad binnen te trekken. Tot hem richtte zich dus ook Willem Frederik persoonlijk met de schriftelijke betuiging zijner vriendschappelijke gevoelens, hem door Brasset overgemaakt [1]. Had het van hem en zijn geestverwanten afgehangen, het zou zeker spoedig tot een aanvallend en verdedigend verbond met den franschen koning gekomen zijn, en de engelsche met vereende krachten tegenover Cromwell gesteund, doch ook de spaansche Nederlanden dan onvermijdelijk in fransche handen gevallen. De wederpartij dacht er daarom anders over, en liet den gezant der Staten — Boreel — wel van zijn zijde geheel ter goeder trouw over een verbond van beide Staten onderhandelen, doch was daar zelve niet in 't minst op belust, en streefde er alleen slechts naar, goede vrienden te blijven, en de steeds wat wankele fransche gunst niet voor goed te verliezen, en zelfs zoo veel doenlijk voor zich werkzaam te zien. Op aandrang van Zeeland hoofdzakelijk was men er toe overgegaan, in nader overleg met Frankrijk over een meer beteekenend verbond, dan een enkel verdrag van scheepvaart — gelijk Boreel eerst was opgedragen — te treden, en gaf hem in dien zin dus den noodigen last, zonder hem-zelf echter in 't geheim te nemen, dat men het daarmeê juist zoo ernstig niet meende, en 't meer op onderhandelen dan handelen en afdoen aankwam. Had men 't gewild en — tegenover Spanje — gewaagd, men had eenige maanden vroeger het Generaliteitsgebied met de belangrijke zeehaven Duinkerken en 't naburige Grevelingen kunnen vergrooten, die, door Frankrijk toen nog altijd bezet, aan de Staten werden aangeboden. Nauw echter was van dat aanbod iets uitgelekt, of de spaansche resident liet zich nadrukkelijk daartegen vernemen, en gaf onbewimpeld te kennen, dat men de aanneming van Spanje's zij als een bepaalde vredebreuk zou beschouwen; men zag dus geheel van de zaak af, en de voor Frankrijk niet langer houdbare

[1] Zie Brasset's schrijven, aldaar, p. 103.

plaatsen vielen weldra in Spanje's handen. Te meer toonde men er zich daarom in Frankrijk gebelgd over,. dat nederlandsche koopvaarders het nog niet aan de *Fronde* ontwrongen Bordeaux van krijgsvoorraad kwamen voorzien, terwijl zij het door D'Estrades bezette, en door Spanje benarde Duinkerken aan zijn lot hadden overgelaten. Zoo bleef men, voor en na, in een lastigen staat van spanning, een op den duur vrij gevaarlijk spel spelende, weinig geschikt, den heerschzieken geest van volk en koning vriendschappelijk te stemmen, en niet naar de eerste gelegenheid de beste te doen haken, het zoo weinig toeschietelijk gemeenebest zijn weêrzin tot alle nadere aansluiting gevoelig betaald te zetten.

Na Gerbiers mislukte bemoeyingen, was men van hieruit met den engelschen overste in nederlandschen dienst, doch thans in Engeland verblijvenden Doleman, omtrent de kansen op een vrede met zijn vaderland in ruggespraak. De niet ongunstige berichten, door hem aan De Witt, en zijn medegemachtigden tot geheime verstandhouding, daaromtrent meêgedeeld, werden door hen, omstreeks half Maart, in de hollandsche Statenvergadering ter tafel gebracht, en daarbij in bedenking gegeven, om zich van dezen kant, bij een vredelievend schrijven, niet ongenegen te toonen, den voet van oorlog, waarop men stond, door den tegenovergestelden te vervangen. Op Leiden na, dat zich wat schuw toonde, buiten de algemeene Staten om in dezen te handelen, verklaarden zich allen daar voor, overtuigd, dat die Staten niet vreêgezind genoeg mochten blijken, en het schrijven daarenboven dus gevaar zou loopen, niet zoo geheim te blijven, als men 't bepaaldelijk wenschte. Men vaardigde dus nog dien eigen dag — 18 Maart — een brief in den aangegeven zin af, verklarende, «dat de Staten van Holland, den oorlog voor beide volken en hun gemeenschappelijke godsdienstrichting verderfelijk achtende, vertrouwden, dat ook het Parlement in dat gevoelen deelen zou, en wel de hand zou willen leenen tot het bijleggen der geschillen. Mocht dit evenwel anders oordeelen, dan zouden zij althans, na de gedane betuiging, met een gerust geweten, het einde der verwikkeling van 's Hemels zegen mogen verwachten. Dit hollandsche schrijven trof echter minder gemoedelijke engelsche lezers, dan men verwacht schijnt te hebben; al spoedig toch na de overhandiging aan 't Parlement kwam het, in 't Latijn en Engelsch, gedrukt in 't licht met het opschrift: "Oodmoedig verzoek der Staten van Holland, het Parlement om vrede smekende". Ten antwoord kreeg men bij de hollandsche niet alleen, maar ook bij de algemeene Staten, dat men in Engeland nog altijd gezind bleef, in vriendschap met de vereenigde gewesten te leven, en dus gaarne de vredehandeling hervatten zou op den voet der laatstelijk den Heere Pauw gedane voorslagen. Dit wekte natuurlijk dubbel 't misnoegen der algemeene Staten, van welke vooral die van Stad en Ommelanden zich luide verklaarden tegen den door Holland op eigen hand gedanen stap, en had dit daardoor alle moeite, zich daarover behoorlijk te verantwoorden. Hoe-

zeer echter ook zelf door die weinige toenadering van engelsche zij, sedert de vroeger afgesprongen onderhandeling, getroffen, begrepen de hollandsche Staten hun vredelievend opzet niet zoo spoedig te moeten laten varen, en drongen dus nu bij de algemeene op een gemeenschappelijke poging in dien geest aan. Deze betuigden zich daarop, in een nieuw schrijven van 't laatst der volgende maand, bereid, gevolmachtigden tot de vredehandeling af te vaardigen, zoodra 't Parlement tijd en plaats daarvoor zou aangewezen hebben. Dat Parlement meende echter, dat aan geen andere plaats dan Londen te denken viel, en daar men van de zij der Staten geen lust had, op den vorigen voet te handelen, besloot men nu, eenige afgevaardigden te benoemen en over te zenden, doch alleen om te verklaren, dat men het nimmer op den eenmaal van de hand gewezen voet zou kunnen onderhandelen, en het Parlement dus te polsen, of men 't op de punten zou willen doen, van hieruit eerst in Den Haag en toen in Londen voorgeslagen. Men was daarop, bij de algemeene Staten tot die benoeming overgegaan, en had zijn keuze op De Witts geestverwant, Hieronymus van Beverningk uit Holland, en beide Heeren van geheel tegenovergestelde richting, Maurignault uit Zeeland en Hautbois uit Friesland, gevestigd; een keus, Holland te weinig naar den zin, en ook, met het oog op de engelsche zienswijs, van te luttel uitzicht op een doeltreffenden uitslag, om zich klakkeloos bij neêr te leggen. Het opperde daarom het denkbeeld, dat de benoeming aan de drie het meest in de zaak betrokken gewesten, ieder voor zich, zou staan, en deze dus de drie gezanten persoonlijk zouden benoemen. De Witt wist dit denkbeeld voldoenden ingang te doen vinden, en terwijl zich nu Holland aan den hem welkomen Van Beveningk hield en dezen den vroeger afgevaardigden Nieuwpoort nog toevoegde, bepaalde Zeeland zijn keus, in plaats van op Mauregnault, op Nieuwpoort's oud-medegezant Van de Perre, terwijl Friesland zich eerst ongenegen toonde tot eenige benoeming over te gaan, doch zich weldra door Graaf Willem Frederik, in 't belang van den jongen Prins en zijn stamhuis daartoe belezen liet, en toen zijn keus op den eersten raad in den hove van Friesland, Allard Pieter Jongestal, bepaalde. Zij kregen als lastbrief mede, zich aan 't berichtschrift der afgevaardigden van 1651 te houden, zich daarenboven echter met den franschen gezant te Londen — De Neuville-Bordeaux — in betrekking te stellen, en hem zelfs een drievoudig Verbond, tusschen Engeland, Frankrijk, en de Vereenigde Gewesten voor te slaan. Zeeland had zelfs het voorstel tot een Verbond met Frankrijk-alleen gewenscht, maar Holland dit weten te voorkomen door de opmerking, dat men zich zoo tot den oorlog tegen Engeland verplicht zou kunnen vinden, wanneer dit niet tot eenig verdrag te brengen was. Het wist buitendien te doen bepalen, dat men Frankrijk niet zóó aan de onderhandeling met Engeland mocht vastknoopen, dat men met Engeland niet zou kunnen overeenkomen, als men 't niet ook met Frankrijk deed. Van Beverningk werd voorts nog, op aandrang van Holland, een dag of wat

vooruitgezonden, om te beproeven, of men thans niet genegen zou zijn, den voet te laten varen, dien men vroeger als eenige voorwaarde gesteld had, en van welken men hier terecht volstrekt niet had willen weten.

Er bestond inderdaad alle kans, dat men daarop in Engeland thans niet langer zou aandringen. De verandering in 't Staatsbewind, die op den laatsten dag van April [1] had plaatsgegrepen, moest hem, die haar met doortastende geestkracht tot stand had gebracht, moest Cromwell thans meer dan vroeger naar vrede met zijn onroomsche naburen doen verlangen, ten einde de hand binnenslands des te meer vrij te hebben, en hem dus van alles doen afzien, wat hij in 't belang van zijn Gemeenebest niet strikt noodig moest achten. Hij had namelijk, op den gemelden dag, het slechts op blijvenden eigen invloed bedachte «lange» Parlement, met wapengeweld doch zonder bloedstorting, uiteengedreven, onder de gulle verklaring, dat hij er thans genoeg van had, en aan hun praatjens een eind ging maken. «'t Is alles uw eigen schuld», riep hij uit, «ik heb den Heer nacht en dag gebeden, dat hij mij liever dooden zou, dan tot dit werk noopen». Gelijk zich echter terecht voorzien liet, geen haan kraaide er naar, «geen hond» — als hij zich op zijn Engelsch uitdrukte — «hoorde men er bij blaffen». Met het Parlement verdween ook de oude Raad van State, en een voorloopige nieuwe, met den Kapitein-Generaal Olivier Cromwell aan 't hoofd, verving zijn plaats. Een persoonlijke oproeping tot twaalf maal twaalf «Godvreezende lieden van beproefde trouw en eerlijkheid», door hem onderteekend, volgde den 16en Juny, om op den 14en dag der volgende maand, in de Raadkamer op Whitehall bijeen te komen, en met hem in den vrede, de veiligheid, en het goed beheer van 't Gemeenebest te voorzien [2].

In dien tusschentijd kwamen de afgevaardigden der Staten in Londen aan; Beverningk den 26en, de drie andere den 30en Juny [1]. Vóór hun komst had de eerste

---

[1] Naar Hollandsche tijdrekening; naar de in Engeland gebruikelijke, den 20en. Als een proef van 't verschil in snelheid van maatschappelijk verkeer tusschen toen en nu, is 't niet onaardig te zien, hoe een zoo hooggeplaatst staatsman als De Witt, bijna twee weken later van 't belangrijk feit nog eerst bij gerucht wat vernomen had. "Sedert voorleden Woensdagh ende aght dagen" (schreef hij den 12en Mei aan Van Beuningen) "sijn tot nogh toe geene brieven uit Engelandt noghte by de regeringe ofte de Correspondenten van dezelve, noghte by eenige ministers alhier residerende, ontfangen; ende werd by eenige Engelschen alhier sijnde gezeît, dat tot Londen groote onlusten souden sijn ontstaen, dat de Generael Cromwell in persoon het Parlement soude hebben doen dissolveeren", enz.; en "dat seécker persoon op Donderdagh voorl. ende aght dagen van Londen vertrocken, alhier soude wesen gearriveert, en de voorseide tydingen hebben overgebraght". Hij voegt daar ten slotte zelfs aan toe: "dan alsoo 't selve gerughte nu al vijf of ses daegen alhier geloopen heeft, ende tot nogh toe met geene andere tijdingen wordt geconfirmeert, sal sulcks ontwyfelick een uytstroynge van den een of anderen syn."

[2] Zie de *Summons* bij Carlisle III. p. 139, en verg. ook voor de verdere bijzonderheden aldaar.

reeds gelegenheid gehad zijn voorstel bij den Staatsraad te ontvouwen, en deze gaf nu aan het drietal gezamenlijk ten antwoord, dat de Staten beginnen moesten met schâvergoeding en verzekering tegen verdere verongelijking te geven, en men eerst dan over een verbond van vrede en vriendschap kon onderhandelen; hij beklaagde zich buitendien nog altijd over den vermeenden hoon, door Tromp der engelsche vlag aangedaan. Het wederantwoord was, dat het misverstand, waarvan hier sprake was, den Staten reeds duurder dan den Engelschen was komen te staan; dat de uitrusting tegen de middellandsche zeeroovers en elders door den nood geboden was, de ontmoeting tusschen Tromp daarentegen slechts aan het toeval te wijten, en dat Mogendheden ook niet gewoon waren, elkaâr wegens dergelijke ontmoetingen schadeloosstelling te vragen of voldoening te geven; dat de Staten ook voor de toekomst in dit opzicht niets konden verzekeren, en daaromtrent alleen zekerheid kon voortspruiten uit een nauw en vast verbond van vriendschap en weêrkeerige bescherming. De Engelschen hernamen hierop, dat de voldoening, die zij eischten, even redelijk als gering zou wezen, en den Staten geenerlei reden tot klachten geven; dat de gevraagde zekerheid hun zelf niet minder dan Engeland voordeel zou brengen, daar Godsdienst en Vrijheid — die het hier voornamelijk gold — in beide Republieken verholen en openbare vijanden hadden, tegen welke men zich niet zeker genoeg stellen kon, en een eenvoudig verbond, hoe nauw en vast, niet volstaan zou. Een nadere verklaring verlangende, hielden de gezanten een mondgesprek met Cromwell, dat hen echter niet veel wijzer maakte. In een tweede gehoor, hun 31 July door den Staatsraad verleend, verklaarde hun deze, dat men voor die geleden schâ minder een geldelijke vergoeding begeerde, dan wel een verzekering uit een zoodanig verband van beide Republieken voortvloeyende, dat zij, als 't ware maar ééne zouden uitmaken, een *coalicie* — als men 't noemde — zouden vormen. Nog nader zijn meening ontvouwende, gaf hij te kennen, dat men nog altijd van meening bleef, om de twee oppermachtige gemeenebesten, tot één staat samen te smelten, door één oppergezag, uit ingezetenen van beide landen gevormd, te besturen, naar de onderscheiden wetten bij beide volken in gebruik. De afgevaardigden betuigden hunnerzijds allen ronduit, dat zulk een voorstel hun ongehoord en ongerijmd docht, en zij genoodzaakt

---

[1] Een drukfeil of schrijffout in de uitgave der bekende *Brieven* van Joh. de Witt (V. bl. 109), waar de *Grasmaand* ten onrechte in plaats der *Hooimaand*, en de *Lente* in plaats van den *Zomer* optreedt, is oorzaak, dat men die aankomst verkeerdelijk heeft willen vervroegen, en ook Wagenaar (*Vad. Hist.* XII bl. 260) hier door die dagteekening in de war is geraakt. De zaak is echter te duidelijk, om er meer woorden over te verliezen; des te verwonderlijker ook, dat Jhr. van Sypesteyn (*Geschiedkundige Bijdragen*, II, blz. 21) er zich nog door heeft laten verkloeken.

[2] In zijn brief van 5 July, *Brieven* V. bl. 183.

zouden zijn naar den Haag terug te keeren, zoo men bij deze meening volhardde. Men zeî toen, in dat geval een tegenvoorstel vérwacht te hebben, doch had onderwijl reeds in vertrouwen doen blijken, dat de begeerde voldoening slechts in een tijdelijke schorsing van Tromp zou bestaan, èn men, wat de eenheid van beide Staten betrof, een vast verbond wenschte, krachtens hetwelk drie Engelschen in den nederlandschen, en drie Nederlanders in den engelschen Staatsraad zitting namen, of, zoo men deze bepaling voor min aanneemlijk hield, iets anders van dezelfde strekking werd vastgesteld. Voorloopig bleef de onderhandeling hierbij steken, en keerden Nieuwpoort en Jongestal den 14en Augustus huiswaarts, om van alles mondeling verslag te doen, terwijl beide andere Heeren in Westminster bleven.

In Holland was inmiddels, deels zelfs reeds vóór hun vertrek naar Engeland, in verschillende plaatsen en steden volksrumoer en woeling ontstaan, en de verontruste gemoederen in meerder of minder heftig verzet tegen 't beleid der zaken gekomen. «Zoolang», gelijk Van Beuningen in dezen tijd aan De Witt schreef, «zoolang er staten en regeeringen in de wereld zijn geweest, heeft de gemeene man occazie gezocht, om de ongevallen, die haar overkomen, aan haar overheden te wijten; maar nooit is dat meer te vreezen dan na een verandering in 't goevernement, die aan allen niet even smakelijk is, en inzonderheid wanneer de ongelegenheden, die uit de omstandigheden van den tijd of uit de constitucie van den Staat voortkomen, uiterlijk schijnen de fouten te wezen van hen, die aan 't roer zitten; al hetwelk in de tegenwoordige tijd samenkomt, en dus te meer is te apprehendeeren". Het «*plausibel pretext* van dankbaarheid jegens 't Huis van Oranje», gelijk wij 't hem reeds hoorden uitdrukken, en de meening der «noodwendigheid van een hoofd van autoriteit», enz. deden zich hoe langer zoo luider vernemen, en brachten de gemeente in rep en roer. Burgemeester Hoogenhoek van Vlaardingen liet op naam van den Prins volk voor 's Lands vloot werven, waartegen Gecommitteerde Raden met nadruk opkwamen. Te Rotterdam had zekere Van Naarsen oproerige woorden geuit, en was daarvoor in rechten betrokken. Te Amsterdam wilden sommigen, in July, de trommelslagers dwingen, in 's Prinsen naam de werftrom te roeren, en ging de helft der gemeente reeds voor Prinsgezind door, terwijl een viertal predikanten de stad ontzeîd was, omdat zij openlijk voor den Prins van Oranje hadden gebeden. Aan zulke gebeden hechtte men van weerszijden heel wat waarde; toen, in 't najaar van 1654, Graaf Willem Frederik, met zijn vrouw, te Aken op bezoek was, liet hij den predikant van 't naburige Vaals, waar hij ter kerk zou gaan, uitnoodigen, «in zijn gebeden indachtig te zijn aan het jonge spruitje, als zijnde de eerste, hoogste, en gequalificeerdste personagië van de geünieerde provinciën», en toonde zich zeer boos, toen die predikant daar niet aan voldeed, «uithoofde de classicale vergadering der landen van Overmaze bevolen had, alleen voor de hooge overheid te bidden, en het kleine

Prinsjen niet gerekend kon worden, daar nu reeds toe te behooren». Hij zond daarom den stadhouder van 's Hertogenrade tot zijn Eerwaarde, om er zijn «misnoegen en indignacie» over te betuigen, «met iteratieve dreigementen, dat welhaast zulke bevelen van hooger hand» gezonden zouden worden, als hem «volkomen contentement en reparacie gaven van het affront, hem aangedaan» [1].

Te Dordrecht, waar de stedelijke overheid en gemeente 't nog altijd minder eens waren, trok de Schutterij met Oranje-kleuren op, 't geen men echter de wijsheid had, maar ongemerkt te laten voorbijgaan; even als toen er, omstreeks half Juny, de jeugdige Oranje-spruit zelf, bij zijn vervoer naar Breda, waar hij gehuldigd zou worden, voorbij stevende, en zijn minnemoêr hem optilde en aan 't op de kaai verzamelde volk vertoonde, terwijl dit een luid *Lang leve Hij!* deed hooren, en een op stroom liggende Kaapvaarder zijn geschut loste. In den Haag was men minder toegeeflijk, en had daar, bij de meerdere woelzucht van 't grauw, dan ook reden toe. In Mei toch had daar de Schutterij het er reeds niet bij gelaten, door 't blazen van 't *Wilhelmus* van zijn Oranjezucht blijk te geven, maar ook de vendels doorschoten, omdat er 's Prinsen wapen niet meer in prijkte; en toen hij zelf, in 't begin van Augustus uit Breda terug verwacht werd, was een troep straatjongens met Oranje-papieren vendels, sjerpen, en pluimen uitgedost, alle dag opgetrokken, tot hij, 's avonds van den 5^{en} eerst laat teruggekomen, hun den volgenden dag voor de vensters van 't Binnenhof vertoond werd, en zij al joelende de trompet staken. Om verder rumoer te voorkomen, gelastten de hollandsche Staten den fiscaal Boy de jongens uiteen te laten drijven, 't geen een barbier, hun partij trekkende, hem met schelden betaald zette. Een hoop gemeen trok daarop naar zijn huis en smeet er de glazen in, doch werd toen door de lijfwacht te paard verstrooid. Ook de Statenlogementen van Amsterdam en Dordrecht, en nog drie of vier andere huizen, moesten 't misgelden, en hun bewoners, gelijk ook de Raadpensionaris zelf werden voor «schelmen en prinsenverraders» uitgemaakt. In Juny was de dordsche burgemeester, zijn vader, door den dronken duitschen gemaal van een waschvrouw der koningin van Bohemen op 't Binnenhof met de vraag begroet: «of hij 't met den koning of 't Parlement hield», en had daarop geantwoord, dat hem aan geen van beiden gelegen was; de Duitscher had toen nog gemompeld, dat hij hem wel leeren zou «den Prins tegen te spreken», en werd nog dien eigen avond met een mes in zijn hand voor 't dordsche logement gevonden, al dreigende den burgemeester dood te steken. Een dag of wat daarna raakte hij in twist met een statenbode, een knecht van den fiscaal Ruisch, en een van De Witt, en werd, weder 't mes trekkende, door hen doodgeslagen. Hoewel aan

[1] Zie het meêgedeelde uit Ruysch' brief in de *Geschiedkundige Bijdragen* van Jhr. J. W van Sypesteyn, I, bl. 87.

't Hof van Holland een onderzoek naar 's mans bedoelingen werd gelast, had noch dit noch de aan hem begane manslag, verdere gevolgen. De Staten vaardigden echter in 't begin van Augustus een besluit uit, waarbij «elk, wiens persoon of huis gewelddadig werd aangetast, vrijheid kreeg, op de handdadigen met scherp te schieten, of hen op eenige andere wijs te keer te gaan, zonder iets te verbeuren. Te Alkmaar waren, in de vorige maand, bij een touwslager de glazen ingeworpen, omdat men den man ten onrechte nagaf, touwwerk aan den vijand te hebben afgeleverd; 't plunderen van zijn huis werd gelukkig nog door de in bezetting liggende ruiterij voorkomen. Een paar dagen later trok echter zekere Griet Piet Scheer aan de spits van een troep straatwijven, met Aleid de turfvulster tot vendrigge, naar zijn lijnbaan, waar zij alles vernielden, vóór haar de in der ijl te wapen geroepen schutterij dat beletten kon; een half dozijn van de heftigste werd toen gevat en uit de stad gebannen. Te Haarlem waren de Schutters, tijdens de Kermis, omstreeks half Juny, met Oranje-linten versierd en een *Oranje-blanje-bleu*-vaandel voerende, sommige zelfs met een open hart op de borst, waarin een oranje-appel prijkte, opgetrokken. De overheid had het vaandel laten weghalen, doch de Schutters hadden niet gerust vóór zij het terug kregen, en met een «*Vivat* Oranje, spijt Spanje, en spijt Brittanje!" welkom heetten; waardoor zich de overheid toen zoo geroerd vond, dat zij als haar meening uitte, men dien volkswensch gehoor moest geven, en Holland zelf de eerste zijn, om den jongen Prins, bij de algemeene Staten, tot kapitein-generaal voor te dragen. De pensionaris der stad, dezelfde Albert Ruyl, die vóór drie jaar door 's Prinsen vader op Loevestein was vastgezet, ontving den last, er de hollandsche Staten over te spreken, doch wist door De Witt te bewerken, dat dit haarlemsche voorstel werd aangehouden, tot de vredes-onderhandeling met Engeland afgedaan was. In Enkhuizen was al sedert 1659 oneenigheid ontstaan tusschen den Schout, mr. Johan Mook, en de Wet der stad, waaraan de Staten in 't volgende jaar te vergeefs beproefd hadden een einde te maken. Het twistvuur bleef er sedert smeulen tot het in Juny van dit jaar ontvlamde. Op zomerdag zelf, den 21en, werd een tamboer, die de werftrom sloeg, door 't gemeen gedwongen, den naam van den Prins daarbij niet voorbij te gaan, en de regeering had daar genoegen meê genomen. Het grauw, daarmeê echter niet te vreden, wierp te gelijker tijd bij burgemeester De Lange, tevens admiraliteitslid, de glazen in en plunderde zijn huis, hem beschuldigende den verkoop van een paar prijzen te beletten, die zelfs nog niet verbeurd verklaard waren. De overheid wendde zich toen tot de Staten om krijgshulp, en deze gelastten den Heer van Noordwijk eenige zijner naar Texel bestemde vendels binnen Enkhuizen te brengen; terwijl tevens Graaf Wolfert van Brederode, de veldmaarschalk, die, om 't volk te monsteren, mede naar Texel te vertrekken stond, machtiging kreeg, een paar honderd musketiers, van Amsterdam daar gekomen, en zoo noodig zelfs de ruiterij onder den Heer van Obdam naar Enkhuizen

te doen trekken. De Heer van Obdam zelf en die van der Myle, uit de ridderschap, Alewijn van Halewijn en Jacob van Nieuwstad, uit de steden Dordrecht en Alkmaar, en Joan Dedel en Hugo Blok uit het Hof van Holland werden verder gemachtigd, om met den fiscaal Boy, het noodig onderzoek in te stellen, de schuldigen in hechtenis te doen nemen en naar Den Haag te laten vervoeren, tevens zorg dragende dat de tromslagers in hun bijzijn de werftrom, geheel overeenkomstig het voorschrift der Staten, roerden. Het daartoe genomen besluit zou echter geheim gehouden worden. Ofschoon die van Enkhuizen aanteekening verzochten, dat zij wel krijgsvolk, maar geen gemachtigden hadden verlangd, en ook Leiden zich tegen die bezending, als strijdig met de voorrechten der steden, verklaarde, aarzelden de Heeren niet de reis te aanvaarden. 't Enkhuizer gemeen had nauw de reuk van 't krijgsplan gekregen, of het haastte zich het Stadhuis te bezetten, en 't geschut naar de wallen te slepen, waar het nu tegen de schepen gekeerd werd, in welke Noordwijk met zijn soldaten van den zeekant naderde. Deze werden daardoor gedrongen af te houden en den koers naar Texel te nemen; terwijl 't gepeupel, de stad meester, Oranjevaandels uitstak, de wet afstelde, en mr. Mook het hoofdbewind zocht op te dragen. Het tuighuis werd opengebroken, een kruidmolen dicht bij de stad van 800 pond buskruits ontlast, en de wachthuizen en poorten der stad door de dobbelende en drinkende volksschaar bezet. Onderwijl waren de gemachtigden tot Alkmaar genaderd en van daar naar Hoorn getrokken, waar zij van 't gebeurde bericht kregen. Toch begaven zij zich — den 27en — naar Enkhuizen op weg, met achterlating alleen van den fiscaal, om 't volk niet te ergeren. Tot de kalkovens bij de stad gekomen, greep een woesteling, met een bierkan in de hand, de paarden van den wagen der Heeren Van Halewijn en Van Nieuwstad in den teugel, vragende, waar ze heen wilden? Op 't antwoord, dat dit hem niet aanging, vraagde hij wat ze waren, Prinsen- of Statenvolk? — «Statenvolk», riep hem nu Van Halewijn toe, en hij toen zijn bierkan tegen den wagen smijtende, dreigde hen, zijn mes trekkende, dan niet levend te zullen laten gaan. De voerman leî echter de zweep over zijn paarden, en wist hen zoo van zijn gezelschap te verlossen. In de stad evenwel vonden zij de poorten gesloten, de bruggen opgehaald, en een op de wallen joelenden volkshoop, hun toeschreeuwende, dat zij er niet in zouden, en weder vertrekken moesten. Op den minzaam geuiten wensch, dat men de Heeren graag zou spreken, en bij hen mocht aangediend worden, volgde het antwoord, dat zij zelf de Heeren en Burgemeesters waren, en hen niet in de stad wilden hebben. De Schutterhopman Floris Huigen, op den wal gekomen, beloofde hun nu echter, de sleutels te halen, en de poort te zullen openen. Een poos later — 's avonds negen uur — kwam hij weêr, hen verzoekende nog een half uurtjen geduld te hebben. Zij toonden daarin echter weinig lust en reden naar Hoorn terug, waar zij nu, den volgenden dag, eenigen uit de enkhuizer Wet, den krijgsraad, en de burgerij bij zich

kregen, om hen 't onaanneemlijke voorstel te doen, een paar honderd ingezetenen te bezoldigen, om 't rumoer te stillen. Later werd hun nog gezegd, dat men daartoe 't beste geraken zou, door geen krijgsvolk te zenden, de burgerhopluî buiten de Wethouders te kiezen, en eenige leden der Wet daaruit te weren; de hoofdaanleggers van 't oproer wilde echter niemand hun noemen, en trokken zij daarom maar onverrichter zake Haagwaarts, waar zij den derden July ter Statenvergadering van een en ander verslag gaven.

In deze zelfde July-dagen, was, van den 1en tot den 3en, de vertoonzieke Graaf Willem Frederik, met zijn huisvrouw en hofstoet, een keer komen doen naar Texel, waar in dezen tijd, uit voorzorg vooral tegen een onverhoopte landing der Engelschen, een aantal troepen uit Friesland, zoo van zijne lijfwacht als van Graaf Joan Maurits en den Majoor Grovestins, op verzoek der Gecommitteerden van 't Noorderkwartier lagen, en hij door de gewapende schutterij met veel plechtigheid werd ingehaald [1]. Men bracht dit niet onnatuurlijk met de enkhuizer beroerte in verband, en sprak — Amsterdam in 1650 herdenkende — van de friesche troepen, die hij in Enkhuizen zou willen werpen; doch zonder genoegzamen grond. De Staten van Holland buitendien van die troepenbeweging uit het eene gewest naar 't andere, zonder voorkennis der Staten van dat, hetwelk zij gold, niet willlende weten, bevalen weldra die manschap huiswaarts te doen keeren, ten zij ze er, tot bescherming van zeekust en eiland, volstrekt vereischt werd. Enkhuizen raakte nu allengs ook weder in rust; de gesloten poorten weder open, het tuighuis dicht, en 't weggenomen buskruit op zijn plaats. Alleen de Oranjevaandels bleven er nog wapperen. Deels daarom, deels om alle nieuwe bewegingen te voorkomen, besloten de Staten hun eerste besluit te handhaven, en de noodige krijgsmacht er binnen te brengen. Zij begonnen echter met, in de eerste dagen van September, den enkhuizer Statenleden in den Haag een acte te verleenen, verklarende, dat al wat door hun gemachtigden ingevolge der genomen besluiten ge-

---

[1] Gelijk men in een "tot Haarlem" uitgegeven *Sedich' Ondersouck*, enz. in gesprekvorm, door een Fries liet meêdeelen: "die van Texel hebben op den 2en onsen Stadhouder solemnelijck ingehaelt, de burgeren en soldaten in de wapenen staende, *Salvo*-schietende, haer vaendelen-doek voor Z. Excie buygende, en roepende dat se hem voor Prins wilden hebben; hetwelk 's avonts aan dien selven dach met noch meerder vreuchde wederom geschiede, als Z. Excie van het Eyerlandt quam; want doen de vrouwen oock met ongevlochten hair en kransen op haer hooft hem te gemoet quamen, soodat hem alle eer aengedaen wiert, die aen een Stadthouder aengedaen soude kunnen worden. Dit is een exempel, dat anderen kunnen volgen, en dan sal het welgaen; want ick heb in Vrieslandt van veel luyden klaer uyt hooren segghen, dat soo Graaf Willem voocht was, hy de Engelschen wel een anderen bril op haer neus soude setten, en dat hy haer vloot haest van onse kust en uyt zee soude verdrijven, en maken dat onse commercie en visscheryen, die nu stille staen, weêr souden floreren."

daan worden mocht, «nimmer geacht mocht worden tot krenking te strekken der stedelijke voorrechten, die zij steeds gezind waren te handhaven». Den elfden der maand kwamen daarop die gemachtigden naar Enkhuizen, lieten er op 't middaguur de stadhuisklok luiden, om 't volk in grooten getale voor dat huis bijeen te krijgen, en tevens van dat oogenblik gebruik te maken, om den Overste Duyck de negen vendels troepen, waarmeê hij was komen aanzeilen, in de stad te doen werpen. Het bij klokgeluî afgekondigde stuk hield alleen het verbod in, den intocht van die vendels in 't minst te belemmeren. Deze maakten zich dan ook, zonder eenigen weêrstand te ontmoeten, van poorten en wachtposten meester, en gaven den Heeren gelegenheid, wie zij wilden in 't verhoor, en wie zich 't meest vergrepen hadden in hechtenis te nemen. Schout Mook, die zich in den Haag ophield, werd daar op de Gevangenpoort gezet, en de enkhuizer overheid in haar gezag hersteld, terwijl de stad voorloopig bezet bleef en de gemachtigden weêr naar den Haag terugkeerden. Enkele oproerigen waren voortvluchtig, de gevangenen — waaronder ook hopman Floris — werden weldra weêr vrijgelaten, en Mook eerst met goede woorden, en toen dat niet voldoende bleek, met geld — een 8000 gulden hem, door bemiddeling van den Dordschen pensionaris, Govert van Slingelandt, van stadswege toegezegd — tot het verlaten van zijn schoutambt en zijn verwijdering uit de stad, bewogen. En zoo werd — terwijl hij naar Overijsel trok — het prinsgezinde Enkhuizen naar de Statenzij overgebracht [1].

In Zeeland, waar in den vorigen herfst het besluit tot 's Prinsen verheffing en Graaf Willems aanstelling tot zijn Luitenant genomen was, liet men zich ook dit jaar voortdurend niet onbetuigd. Den 10en Mei werd, ingevolge dat besluit, in de Statenvergadering bepaald, dat men het eerlang voor die der algemeene Staten brengen zou, en in de volgende maand had er te Goes, bij 't vernieuwen der Wet, een oploop plaats, die nog wat meer Prinsgezinden in 't Stadsbestuur bracht, zoodat zij er ver de meerderheid kregen, en 't Oranjevaandel er nu al aanstonds werd uitgestoken. Een week of wat later vraagden de middelburger Schutters daar evenzeer verlof toe, en zagen zich dat, door Wet en Raad, onmiddellijk goedgunstig verstrekt. Te Zieriksee verplichtte 't gemeen de dochters der wethouders-zelf oranjelinten te dragen. Te Bergen op Zoom, thans met het markgraafschap aan de Gravin van Hohenzollern gekomen, had deze zich onvoorzichtig genoeg uitgelaten, dat zij de wapens van wijlen de Prins door de hare wilde vervangen, en een regeeringslid, die 't aptheekers bedrijf uitoefende, daarop gezegd, dat dit «zoo vreemd niet was, daar men er vroe-

[1] Het was er — als in 't zelfde *Sedigh Ondersouck* een Enkhuizenaar verklaarde — "nu Godtdanck wederom redelick stil"; doch was hij beducht, "dat het niet recht wel sal sijn, soolangh de vyandt voor de Zeegaten is, en dat onse visscherye niet uyt mach loopen; want ydele beursen maken ydele hoofden".

ger wel de wapens van den Landsheer, koning Filips van Spanje, had weggenomen". Hij zag zich echter voor zijn overmoed met het verlies zijner ingeworpen vensterruiten en de vernieling van zijn aptheek gestraft, terwijl de stad vervolgens van *'t Vivat Oranje!* weêrklonk, door 't zegevierend volk aangeheven.

Den 28en July bracht de toen wegens Zeeland voorzittende Jacob Veth het zeeuwsche besluit voor de algemeene Staten. De hollandsche zochten door hun gewone en eenige buitengewone gemachtigden, de Heeren van Obdam en Johan de Witt in de eerste plaats, de beraadslaging daarover te voorkomen. Gelderland, Utrecht, en Overijsel verlangden er alleen een afschrift van, doch Friesland en Groningen — Willem Frederiks beide gewesten — betuigden Zeeland hun hartelijken dank. Holland, duchtende, dat er missehien oneenigheid uit geboren zou worden, en dan een nieuwe bezending — onwelkomer gedachtenis — aan zijn steden het gevolg zou kunnen zijn, besloot al aanstonds, dat zulk een bezending in geen van die steden ontvangen mocht worden. Een besluit, daar Leiden in 't eerst niet in treden woû, doch naderhand verklaarde, dat het inzag, hoe zulke bezendingen in het tegenwoordig tijdsgewricht, niet zonder 's Lands ondienst geschieden konden, maar dat het zijn vrijheid begeerde te handhaven, ze voortaan al dan niet bij zich toe te laten. Het werd toen uitgenoodigd, zich thans naar 't beraamde te voegen. Men bepaalde verder een beredeneerd vertoogschrift uit te geven, en aan de verschillende gewesten te zenden, om al 't noodelooze en ondienstige der aanstelling van een Kapitein-Generaal en zijn Luitenant uitvoerig in 't licht te stellen. In dit geschrift betoogde men, dat men, thans geen leger te veld hebbende, ook geen Kapitein-gen. behoefde, wiens gebied zich alleen over een dergelijk leger plag uit te strekken, en dat men van een admiraal-gen., zich niet op zee kunnende begeven, geenerlei dienst ook hebben zou; dat men ook zulk een Kapitein en Admiraal niet noodig had, om wanorde en verwarring te voorkomen, en de besluiten der Staten ten uitvoer te leggen, omdat er sedert de groote vergadering eendracht en goede verstandhouding tusschen de bondgenooten geweest was, en sedert den oorlog met Engeland de belangrijkste besluiten, zoo spoedig als ooit, waren uitgevoerd; dat het weren van wanorde, zoo men tot het aanstellen van een kapitein-gen. overging, het meest zou aankomen op Graaf Willem Frederik, die zelf intusschen, in zijn eigen gewesten, waar hij als Stadhouder en Kapitein-generaal was aangesteld, de verwarring en wanorde, er van tijd tot tijd ontstaan, niet had kunnen voorkomen of wegnemen [1]; terwijl daarentegen de algemeene Staten het geschil tusschen Groningen en de

[1] "Hoe komt het", liet men op dit punt, in een *Sedich Ondersouck* omtrent de dienstigheid van een Kapiteinschap-generaal een Haarlemmer aan een Fries vragen, "dat hy in Vrieslant geen beter order en stelt, daer hy Stadhouder en Capitein-generael is? ick soude van uw lantsluyden niet quaets derven spreecken, ten ware de HH. Staten van Vrieslant selfs daer over ter Generaliteit hadden

Ommelanden gelukkig beslist hadden; dat de verheffing van den jongen Prins en de aanstelling van den Graaf tot zijn Luitenant voor Staat en Prins beiden ondienstig zouden zijn. Voor den eersten, omdat men nog niet wist, welke bekwaamheid God-almachtig den Prins zou gelieven te geven, en aan welke belangen hij in vervolg van tijd zou kunnen verbonden worden; terwijl hij tijdens zijn minderjarigheid volstrekt geen dienst zou kunnen doen, en de Staat integendeel om zijnentwil aanmerkelijke schâ zou kunnen lijden. Daarom hadden ook Zeeland en andere gewesten besluiten genomen tegen 't opvolgingsrecht in enkele hooge Staatsampten, gelijk met name in 't Kapiteinschap-generaal, als waardoor de vrije beraadslagingen der opvolgers in de regeering zonder reden aan band gelegd werden; de hooge amptenaren, in den waan dat zij een erfrecht tot hunne waardigheden hadden, minder aanleiding kregen, om de regeering met behoorlijke liefde, ontzag, en gehoorzaamheid te bejegenen, en zelfs meineedigheid begaan werd, in plaats dat er ook in 't minst maar de oude vorm van regeering door hersteld zou worden. Dat de aanstelling van den graaf tot 's Prinsen Luitenant ook niet zonder ondienst van den Staat zou kunnen plaats hebben, daar het niet alleen een nieuwigheid zou wezen, maar ook tot verkleining strekken van den veldmaarschalk, den Heer van Brederode, wiens geslacht zich voor den Staat vroeger zoo verdienstelijk had gemaakt, en die zelf tien jaar lang zijn ampt onberispelijk had bekleed; terwijl voorts het Luitenant-admiraalschap thans door Marten Harpertsz. Tromp werd waargenomen, en Graaf Willem Frederik ter zee geen dienst zou kunnen doen, die niet met vaster beleid en machtiger aanzien door de hooge regeering zelve gedaan kon worden; dat men van die aanstelling ook ontevredenheid en onmin onder 't krijgsvolk vreezen mocht, vooral wanneer de hooge krijgsoversten eenigen steun vonden in de verschillende gewesten of bij hun voornaamste leden; dat 's Lands benarde geldelijke toestand niet toeliet de aanstelling van een kapitein en Admiraal-generaal ter hand te nemen, daar die een hoog inkomen met zich bracht. Dat de aanstelling van een Luitenant-generaal ook tot nadeel van den Prins zou strekken, vooral omdat zulk een Luitenant, die, tijdens 's Prinsen minderjarigheid het krijgsbewind moest voeren, het krijgsvolk licht zoo nauw aan zich zou kunnen hech-

---

doen klagen: sy mosten, boven haar ordinaris schepen, 17 in 't extraordinaris getal van de 100 equiperen, de directeurs van Vrieslant 2, en die van Groningen 1, maakt 20; waer zijn die te vinden? nergens als op het papier, uytgeseyt eenige seer weynighe, die meer in de wech loopen als dienst doen. En ick heb onlangs eenige van onze vroedschappen hooren segghen, en ick weet dat het waer is, dat de HH. die in commissie van de Staten-generaal in April voorl. aan de Admiraliteyten in Vrieslant waren gezonden, op haar wederkomste gerapporteert hebben, dat zy tot Harlinghen geen HH. van de Admt. vonden, dat oock in langen tijt daer niemant was geweest, zoodat haer tot Leeuwarden mosten gaen soucken; dat den ontfangher van het Collegië een barbier was, die geen cautie hadde gestelt; *in somma* datter geen ordre was", enz.

ten, dàt het hem bezwaarlijk werd, zijn plaatsbekleedende waardigheid, als de tijd daar zou zijn, weêr af te leggen. Het was toch een vrij algemeene menschelijke zwakheid, dat men, de aangenaamheid van 't hoogbewind eens gesmaakt hebbende, hemel en aarde eer in beweging stellen zou, dan er zich van te laten ontzetten; en 't liet zich tevens niet vermoeden, dat de persoon, wien men thans deze waardigheid toedacht, en die, ter zake van zijn hooge staatsampten en van zijn huwelijk met een dochter van Oranje, reeds zoo aanzienlijk was, aan die menschelijke eigenaardigheid minder dan anderen onderworpen zou wezen [1]. Dat men verder, aan één persoon de macht willende opdragen, om de gebreken in alle hooger en lager regeeringscollegiën te herstellen, niet scheen te bedenken, dat zulk een persoon ook zelf aan gebreken onderhevig was, en zijn macht gemakkelijk zou kunnen misbruiken, en in zoodanig geval — zoowel door zijn eigen inbeelding, als door den aandrang van schadelijke raadsluî — moeilijk binnen de grenzen van zijn plicht zou te houden zijn; daargelaten nog, dat regeeringszaken eigenlijk niet onder 't beheer van een Kapitein- en Admiraal-generaal behoorden. Dat de Staten uit dien hoofde, om deze en andere redenen, moesten verklaren, niet te verstaan, dat men voortging met de benoeming tot beide die ampten van iemand, die, bij mangel van jaren en krachten, geen dienst aan 't Vaderland zou kunnen doen; nooit te zullen gedoogen, dat men tot de aanstelling van een Luitenant-generaal overging; zich op geenerlei wijs, met eenige beraadslaging daaromtrent te zullen inlaten; en vastelijk gezind te wezen, om in dezen stand van tijden en zaken, bij de tegenwoordige voet en orde in 't burgerlijk en krijgsbeheer te water en te land, zonder eenige verandering, te blijven volharden. Deze *Deductie* — gelijk men haar noemde [2] — door den Raadspensionaris ontworpen, werd in de hollandsche Statenvergadering van 7 Augustus goedgekeurd. Leiden alleen

---

[1] Nader werd daar nog in 't *Sedich ondersouck* door gemelden Haarlemmer omtrent betoogd: "de grooten passen op geen bloetverwantschap in sulcken gelegentheydt. Ick wil alleen segghen, dat in deze eyghe loffelijcke familie genouch bekent is de jalousie, die tusschen Prins (Fr) Hendrik, grootvader van den jongen Prinse, ende Graef Ernst vader van Graef Willem Fr. geweest is, en dat Graef Ernst sijn best ghenouch ghedaen heeft, om Prins Hendrik een voetje te setten, en 't Gouvernement voor sich te bekomen. En heeft, aen de andere zijde, Prins H. mede sijn slach niet wel waerghenomen, en 't Stadhouderschap van Groeningen Graef Willem ontfutselt en tot sich getrocken, en daerènboven noch de survivance van het Stadhr. van Vrieslandt, latende Graef W. soo als in 't hemdè staen? Wat meent ghy, dat Gr. W. dat vergheten heeft? Hy soude meenen, dat hy een rechtvaerdighe regeringe nam, als hy den beuyt voor sich behiel, en den jonghen Prince op den duym liet fleuyten".

[2] *Eene solide, nerveuse ende bondige deductie van motiven ende redenen, mitsgaders conclusie daarop gevolght, van die Ed. Grootmog. HH. Staten van Holland ende Westfr., aengaende het onnoodigh aen stellen van een Capiteyn-gen. te water en te lande in dese conjuncture van tijden*, enz. Gedruct in 't jaer des Heeren 1653.

betuigde, ook wel te verstaan dat men de benoeming van een Kapitein- en Luitenant-generaal voor 't oogenblik mijden moest; ook op dit punt thans geen gehoor verleenen aan eenige bezending 't zij der zeeuwsche of algemeene staten; maar dat men er iets algemeens voor de toekomst omtrent willende vaststellen, daar eerst een punt van beschrijving van behoorde te maken; en dat, bij onstentenis daarvan, de stad zich de vrijheid voorbehield, in 't toekomende omtrent zulke bezendingen te handelen, als zij, tot 's Lands dienst, zou goedvinden.

Den dag na de goedkeuring van dit vertoog in de hollandsche Staten, ving er aan de hollandsche kust een nieuwe belangrijke zeestrijd aan, in meer dan één opzicht gedenkwaardig. Sedert den vorigen was men krachtig werkzaam geweest, om de zeemacht van den Staat te versterken en uit te breiden, en daarin voor een goed deel geslaagd. Men had van wege de algemeene Staten dezen en genen naar Vlissingen, Goeree, en Texel afgevaardigd, om de verschillende schepen, die schâ hadden geleden te herstellen en andere toe te rusten; de admiraliteiten en directeurs dringend aangezocht en herhaaldelijk vermaand, al wat tot herstel en uitrusting vereischt werd, met den meesten spoed te bezorgen, voorraadschepen gereed te maken, en — ofschoon zonder baat — den aanbouw der 30 op stapel liggende schepen te bevorderen. Men had voorts de Oostindische Compagnie verzocht, de schepen, die zij reeds voor de reis geladen had, weder te ontladen en den Lande tegen schadeloosstelling voor den aanstaanden zeetocht af te staan, en haar, toen zij wat tegenstribbelde, gelast dit verzoek als een bevel aan te merken. Men was — hoewel zonder gevolg — met Denemarken gaan onderhandelen over den ruil van lichtere hollandsche tegen zwaardere deensche schepen. Men had last gegeven, het geschut te vermeerderen en te verzwaren, de scheepsbemanning en zeesoldaten te versterken, en daartoe handgeld en soldij beide verhoogd, de overheid van zeeplaatsen uitgenoodigd, om er de ingezetenen tot dienstnemen over te halen, en bovendien — op voorstel der Admiraliteit van Amsterdam besloten, "het geheele land, dat gansch vol bedelaars zat", van deze, ten behoeve van 's Lands zeedienst te «zuiveren», last gevende hen naar de naastbij gelegen admiraliteiten te vervoeren, en op de schepen — minstens voor één tocht — te verdeelen. Men had verhooging der toelagen voor verminkte medestrijders toegezegd, en een vast jaar- of weekgeld aan allen verzekerd, die door hun bekomen wonden buiten staat werden gesteld voor hun verder onderhoud te werken; men had aan al, wie een vijandelijk schip mochten veroveren, zulk een schip met heel zijn toebehooren toegezegd, en een aanzienlijke som gelds daarenboven, wanneer het een admiraalschip mocht wezen; branders, die een of meer Engelsche schepen vernielen mochten, en zeelieden, het eerst in een vijandelijk schip overspringende of een vlag van een der admiraalschepen halende, had men bijzondere belooningen toegekend; gelijk ook omgekeerd op de vloot doen afkondigen, dat wie — scheepsbevelhebbers of andere

officieren — zonder verlof van den Lt.-Admiraal de vlag verlieten, met den dood gestraft zouden worden. Niet slechts regeerders en beheerders der land- en zeezaken hadden zich zooveel mogelijk beijverd, alles in den best mogelijken staat te brengen; ook verschillende meer gegoede bijzondere personen, van het door Van Beuningen ontvouwde denkbeeld bezield, dat zij verplicht waren het Vaderland met lijf en goed bij te springen, hadden zich daartoe ten volle bereid getoond, en deels — gelijk bijv. de amsterdamsche secretaris Gerardt Hulst, op het admiraalschip van Witte Cornelisz. — zelf dienst genomen, deels ook — gelijk bijv. hij, Jan Oomes, Jan van Uffelen, en Jacobus van den Kerckhove — een grooter of kleiner aantal matrozen uitgerust en bekostigd. Zelfs een drietal vrouwen had zich, in manskleêren gestoken, onder het scheepsvolk laten aanwerven, en tot ze ontdekt en ontslagen werden, als marsklimmer — gelijk Anna Jans van Texel — of andersins — als Adriana La Noy — «vroom en eerlijk» — zoo als haar getuigschrift luidde — dienst gedaan [1]. Ook de godsdienstleeraar Robertus Junius had zich vrijwillig aangeboden, en volgaarne verlof bekomen, «de officieren, matrozen, en soldaten op 's Lands vloot tot hunnen plicht in hun beroep te vermanen, en in voorvallende omstandigheden te vertroosten» [2].

Zoo was door deze vereende pogingen de toestand der zeemacht, indien ook al niet zoo volkomen als men 't gewenscht hebben zou, toch aanmerkelijk verbeterd, en het noodig aantal schepen voorhanden, om met vernieuwde gerustheid een nieuwen kans ter zee met den kloeken vijand te wagen. Zij waren intusschen nog niet bijeen; zij lagen deels ten getale van 82 grooter en kleiner oorlogschepen en eenige branders, onder 't opperbevel van Tromp, in de Wielingen en te Goeree, deels, ten getale van 27 en 4 branders, onder Witte Cornelisz de With in Texel. Alleen met de zijne kon Tromp den kamp met den Engelschman, die met een 120 schepen in zee was, moeilijk wagen, al verklaarde hij zich, in zijn schrijven van 24 July aan de algemeene Staten uitdrukkelijk bereid, «voor het lieve vaderland te leven en te sterven». Gaarne had hij zich daarbij, tot meerdere dekking zijner verantwoordelijkheid, en in zijn bescheidenheid grooter last op zijn schouders gelegd achtende, dan ze konden dragen of 't hem voor één persoon in dit tijdsbeloop mogelijk docht, eenige regeeringsleden met zich in zee zien zenden, om hem van raad te dienen, «geconsideerd ook» — als hij er bij voegde — «ziekten, *geschoten* te worden, en andere onheilen, wanneer Hunner Hoogmogenden vloot gedestitueerd zou zijn van haar opperhoofd». De laatste bedenking zou des te aandoenlijker blijken, als, nog geen drie weken later, een noodlottig schot hem werkelijk, nog in de kracht des levens, voor goed geveld hebben zou. Den 6en Augustus stak hij, langer dralen moê, met zijn schepen de zee

[1] Van daar wellicht het welbekende volksdeuntjen: "daar was laatst een meisje loos", enz.

[2] Zie voor een en ander De Jonge, *Nederlands Zeewezen*, enz. I, bl. 507.

in, met het kloeke voornemen, zich door den vijand heen een weg naar Texel en Witte Cornelisz. te banen, om verder gezamenlijk met dezen te handelen. Voorwind werd de koers Noordwaarts genomen, en den 7en voortgezet, zonder dat men den vijand, die zich wat noordelijker hield, om Witte het uitloopen te beletten, hier of daar bespeurde. Eerst 's ochtends van den 8en meldde hem de buitenwacht, en liep de wind tevens weldra meer westelijk, 't geen hem de hooger zij deed erlangen, en 't voor Tromp raadzaam maakte, zich meer Zuidwaarts te wenden, ten einde Witte door 't weglokken van zijn bestokers, te ruimer gelegenheid tot uitloopen en vereeniging met de hoofdmacht te verschaffen, en zelf niet eer aan 't vechten te raken, dan het eerste doel bereikt was. Dit gelukte hem echter niet. Eenige zijner schepen, wat achter geraakt zijnde, werden 's middags door de engelsche ingehaald en beschoten, en gaven daardoor allengs tot een algemeenen strijd aanleiding, van weêrszijden met de grootste hevigheid gevoerd. De nederlandsche vlootvoogd zocht intusschen slechts verdedigender wijs te werk te gaan, om zijn krachten niet vóór Witte's komst uit te putten; hij hield zijn schepen daartoe, gelijk bij vroegere gelegenheden, halvemaanswijs geschaard en zoo dicht mogelijk bijeen, waardoor de vijand verhinderd werd, er doorheen te breken, en zich met beschieten, in 't voorbij varen, vergenoegen moest. Van weêrskanten werd daardoor geen schip ook vermeesterd, doch de dichtst bij den Engelschman liggende, gelijk die van De Ruyter en Jan Evertsen, hadden er aan want en rondhout veel door te lijden. Tot den avond hield het gevecht aan, toen beide vloten, met de eb, van de kust af en de zee in dreven. Witte Cornelisz. had zich inmiddels, door 't kanongebulder gewaarschuwd, gereed gemaakt om uit te zeilen, doch daarbij al aanstonds moeten besluiten, enkele van zijn zwaarste schepen, nog niet behoorlijk toegerust, achter te laten, en den kans met de andere te beproeven. De wind was daartoe evenwel ongunstig, terwijl de eb, die men er zich toe ten nutte moest maken, eerst 's avonds inviel, toen het regenachtige weêr, in spijt der volle maan, den weg op de baren zooveel bezwaarlijker liet vinden; te meer omdat de tonnen, bij 't naderen der Engelschen, om hen 't spoor bijster te maken, waren weggenomen. Ofschoon hem de loodsluî het uitvaren onder deze omstandigheden ontrieden, liet zich de ervaren zeevoogd er niet door afschrikken, gelastte een aantal vischschuiten, met lantarens en toortsen voorzien, vooruit te stevenen, en zich op twee zijden langs de banken van 't zoogenaamde Spanjaardsgat te rangschikken, waardoor 't hem en zijn schepen van zelf mogelijk was, alle ondiepten te mijden, en bracht ze zoo, ten getale van vierentwintig en drie branders, in zee. Daar gaf hem nu de allengs Noordwest geworden wind, de schoonste gelegenheid Trompwaarts te zeilen, en zich, omstreeks vijf uur in den namiddag, met hem te vereenigen. De vijand, die te vergeefs dien ganschen dag beproefd had, de Nederlanders aan te tasten, doch er door den hevigen wind niet in geslaagd was, kon ook die vereeniging niet

voorkomen, met hoe leede oogen hij ze aanzag. Zoodra zij had plaats gegrepen, besloot Tromp aanvallender wijs te werk te gaan, doch zag zich door den vijand, dien hij den ganschen nacht op de hielen zat, ontweken. Eerst den volgenden ochtend vroeg, Zondag 10 Augustus, begon deze zich tot den strijd gereed te maken, die nu te half zeven, bij een Zuid-zuid-westen wind, op de hoogte van Ter Heide een aanvang nam. In vijf smaldeelen gesplitst zette Tromp op die van den vijand, onder Monck, aan, die zich van hare zij niet langer onttrekkende evenzeer opzeilde. Nog niet lang had de weldra hevig geworden strijd geduurd, of een engelsche musketkogel treft den nederlandschen vlootvoogd, en doet hem bijna onmiddelijk sneven. Gelukkig werd, bij deze, anders in zijn gevolgen onafzienbare ramp, zijn schip door den even ervaren als kloekhartigen kapitein Egbert Meeussen Kortenaer gevoerd, wien de aanstonds aan zijn boord geseinde De Ruyter en andere scheepshoofden, met het volste vertrouwen konden opdragen, de admiraalsvlag te blijven voeren, om dat sneven zooveel doenlijk geheim te houden, en 't gevecht voort te zetten, als ware daar niets van aan. Nog driemalen zeilen de nederlandsche en engelsche schepen nu elkander hevig schietende voorbij, om daarna voor goed op elkaâr in te gaan, waarbij van weêrskanten zware verliezen geleden werden, doch geen enkel nederlandsch schip den vijand in handen viel. De Ruyter zag het zijne, 't *Lam*, dat zich geen lam toonde, zoo deerlijk havenen, dat hij genoodzaakt werd, zich door kapitein Klaas Allertsz van Hoorn op 't sleeptouw te laten nemen en behouden binnen Goeree te doen brengen, van waar hij den volgenden dag den Staten Tromps dood en zijn wedervaren, gelijk dat van Jan Evertsen meldde, die insgelijks met zijn schaloos geschoten schip naar Goeree gekomen was. De schepen van den ouden Cornelis Evertsen, waar zijn zwaar gewonde zoon als kapitein op voer, en van Adriaan Banckert, zonken; twee of drie andere werden verbrand. Evenzoo drie engelsche schepen, door een nederlandschen brander, onder commandeur Waterdrinker, aangestoken, en een tweetal andere; een engelsch fregat sprong in de lucht, een Admiraalschip raakte in brand, een drietal andere schepen zonk. En dat alles ten aanschouwen der op de hollandsche duinen, tusschen Ter Heide en Scheveningen, saamgestroomde volksmenigte, die angstvol den uitslag van den zeeslag verbeidde. Waarschijnlijk had deze een gunstiger keer, dan thans, voor de Nederlanders genomen, wanneer zich allen er even heldhaftig in hadden gedragen. Een paar dozijn scheepsvoogden echter — geen klein getal voorwaar — hielden zich, naar de uitdrukking van Witte Cornelisz «schelmachtig buiten canon van den vijand», en lieten de andere «eerlijke lieden» aan hun lot over, en rampzalig om 't leven komen. Witte, dat gewaar wordende, begreep best te doen, om al vechtende naar Texel terug te trekken, ten einde de gansche vloot niet in gevaar te stellen. Hij schaarde zich daartoe, met Pieter Florisz, de kapiteins Kortenaer, Van der Hulst, Van der Werff en een tien of twaalf anderen, in gelid, om «de achterwacht waar te nemen», en

zoo bij afwisseling zeilende en strijdende, met eere en zonder verdere schâ uit den strijd te raken; wat hem uitnemend gelukte. Was daardoor ook de slag niet gewonnen, het lang beoogde doel was bereikt, den vijand van de kust te verwijderen, die hij weken lang bestookt, en — naar de Raadpensionaris aan Boreel schreef — «als belegerd en bezet» had, doch waartoe hij zich thans te veel verzwakt en geteisterd vond. Jammer slechts, dat deze uitkomst door 't verlies van «een zeeheld» betaald had moeten worden, «welks gelijke» — als die Raadpensionaris mede roemde — «de aarde niet veel gedragen had, en mogelijk niet licht in het toekomende zou vinden»; een man, die, in zijn kloeken eenvoud, «van alle loftuiten» — naar zijn ongeveinsde betuiging — «een gruwel» had, al wat hij deed slechts «tot dienst van 't Land doende, de «bestevaêr» van scheepsvolk en matrozen, die hij zijn «kinderen, zijn lammeren, zijn maatjens en kameraads» plag te noemen, en niet gaarne een hard woord toevoegde. «Waarom zou ik», plag hij te zeggen, «die eerlijke luiden, die met mij vechten, anders als wèl aanspreken en bejegenen? die lammeren moeten immers haar leven met mij wagen; zoude ik die dan nog fielten, schelmen, en honden noemen? Ik kan dat niet doen; het zijn al te zamen menschen, en daarom moet men ze ook als menschen achten en noemen; ik kan met één goed woord zooveel uitrichten als sommige met tien kwade; wat behoef ik dan kwâ woorden te gebruiken?» [1] — Zijn lijk, naar zijn woning in Den Haag overgebracht, werd den 5en September met de meeste plechtigheid in de oude kerk te Delft ter aarde besteld, waar op last en kosten der algemeene Staten, die er 10,000 gulden voor beschikbaar stelden, een praalgraf voor hem werd opgericht. Ook den vier overigen vlootvoogden werd de dank der Staten «voor hun aangewende devoiren, goed beleid, directie, en namelijke coeragië» gebracht, en een schriftelijke verklaring gegeven, dat men hunne diensten, gelijk die der verdere scheepsvoogden, in tijd en wijle, naar behooren erkennen zou. Voor de weggeslopen «schelmen» werd een onderzoek bevolen, en een krijgsraad saamgesteld, die echter niet zonder moeite tot stand kwam, daar weinigen belust waren, over huns gelijken te richten. Toen het eenmaal zoo ver was, zagen zich enkele van de schuldigen, die zich op hun slechte schepen en licht geschut beriepen, vrijspreken, andere daarentegen tot verschillende onteerende straffen veroordeelen, en als onwaardigen 's Lands dienst ontzeggen. Tot ergernis van velen, die ze wel gaarne hadden zien «hangen», werd echter geen hunner ter dood veroordeeld [2].

Met den meesten spoed wist men nu, door het betrekkelijk voordeel gespoord en

---

[1] Zie het *Rotterdams Zeepraatjen tusschen een koopman, een burger, en een stierman*, enz. Schiedam 1653.

[2] Zie de *Memorie van de Sententien van de Capiteynen*, enz. de welke met wandebvoiren zijn beschuldicht, ende van daech, wesende den lesten Sept., haer sententie hebben bekomen, waervan de executie op Vrydagh den derden Oct. 1653 voormiddagh sal geschieden. 's Gravenhage, 1653.

naijverig dat te handhaven, de geteisterde schepen te herstellen, en op nieuw ten strijde uit te rusten. In 't begin van September, nog geen maand na den slag, waren er een goede veertig gereed, die nu onder Witte Cornelisz., als Vice-admiraal, en De Ruiter en Pieter Florisz., als Commandeurs, zee kozen, om bijna tienmaal zooveel koopvaarders tot het Schager-rif te begeleiden, en daar een gelijk aantal andere, onder hunne hoede te nemen, terwijl hun scheepsmacht zelf onderwijl bijna verdubbeld was Hoewel ook de Engelschen inmiddels weder waren uitgeloopen, brachten zij die behouden binnen, en bleven sedert, op last der Staten, buitengaats, doch, om het alleng min gunstig geworden jaargetij, naar eigen verstandig inzicht, niet te dicht bij den wal zeebouwen, en van hun onverzwakt aanzijn blijk geven. Aan wal hield men zich[8] inmiddels met de gewichtige taak bezig, den gesneuvelden grooten vlootvoogd een geschikten opvolger te geven, en verdere belangrijke maatregelen voor 't beheer der zeezaken te nemen. Velerlei eigenaardige bezwaren deden zich daarbij voor. De oudste Vice-admiraal in rang was de stadhouderlijkgezinde Zeeuw Jan Evertsen, en deze, om die dubbele reden, den hollandschen Staten minder welkom. Die Staten kenden zich daarenboven het recht toe, zelf de keus van een Luitenant-admiraal te doen, omdat zij indertijd, van Maurits af, ook de Admiraals-generaal benoemd hadden, en na doode van den laatsten dezer, Prins Willem II, zijn Luitenant in die betrekking, den thans te vervangen Tromp, een nieuwe aanstelling hadden doen toekomen. Zij meenden zich daarom te moeten haasten van dit recht gebruik te maken, vóór zij door de algemeene Staten voorgekomen werden, en iemand tegen hun wil benoemd zagen. Hun eigen Vice-admiraal, Witte Cornelisz., lag dan zeker het naast aan de beurt, doch moesten, in spijt van zijn moed en bekwaamheid, zijn driftig gestel, zijn minder gemakkelijk verkeer met zijn gelijken en ondergeschikten, zijn van Tromp zoo verschillende omgang met zijn scheepsvolk, die hardheid noch kwâ-woorden spaarde, zijn benoeming min wenschelijk en aanbevelenswaard maken. Hem voorbijgaan, en een der beide Commandeurs, De Ruiter of Pieter Florisz., aan te stellen, ging echter ook niet aan. Dit deed hen daarom tot het denkbeeld overhellen, het in Engeland zoo gelukkig geslaagde voorbeeld te volgen, en een krijgsoverste te land aan 't hoofd der zeemacht te stellen. Hun oog viel daarbij op het lid hunner Ridderschap, hun wakkeren en rechtschapen geestverwant, Jacob van Wassenaar, Heer van Opdam, thans overste der ruiterij en commandant van Heusden. Wat hem in ervaring ter zee ontbrak, meenden zij, dat door het toevoegen van zeekundige raadsluî licht kon vergoed worden, en hoewel hij zelf bescheiden genoeg was, om het zwaarwichtige ampt, op een hem vreemd element, liever niet te aanvaarden, wisten zij, en vooral hun Raadpensionaris, hem bij naderen aandrang daar toch toe over te halen. Zoo konden ze, den 22en September, tot zijn benoeming overgaan, van welke zij toen onmiddelijk den Algemeenen Staten kennis gaven, met verzoek hem ook hunnerzijds het bevel

over de Staatsvloot op te dragen, gelijk dat met de vroegere Luitenants-admiraal van Holland en Westfriesland gebeurd was. Die Staten gingen daar echter niet zoo grif toe over; eerst na verschillende beraadslagingen, werd den 17en October den nieuwen Luitenant-admiraal het opperbevel der vloot, doch slechts voorloopig en voor den eersten aanstaanden tocht, door hen toegekend, en hij eerst later in die waardigheid door hen bevestigd.

De indruk der benoeming zoo op de scheepsvoogden en verdere vlotelingen, als op 's Lands overige ingezetenen in 't algemeen, was ver van gunstig te noemen. Het sterkst uitte hij zich, in dien zin, in *Een Praatje*, dat *een oprecht Hollands zeeman* — gelijk hij zich noemde — tusschen den zeerob Joris en zijn neef Goris over «den ouden en nieuwen Admiraal» liet houden, en waarin de laatste door den een als «een treffelijk Hollandsch Heer, een ervaren soldaat, en een kloekmoedig hoofd» geprezen, doch door den ander daarop aangemerkt werd, «dat het heel wat scheelt, een goed en kloekmoedig kapitein en overste te land te zijn, en een goed admiraal en voorganger ter zee te wezen», al bleek men — als hier het geval was — ook nog zoo'n «*extraordinaris* treffelijk man De landkapiteinen» — zoo meende hij — «en weten zoo van de slagen ter zee niet, als diegene die altoos de zee gefrequenteerd hebben», waarbij dan lichtelijk kon komen, «dat de nieuwe Admiraal de zee niet en zou kunnen verdragen; want, neef, dat gij het weet, het en is elks natuur niet, zeehard te wezen. Ik heb verstaan, dat den Heer van Obdam, onze nieuwe Admiraal, van geen heel sterke *complexie* is; dat hij alle dagen wel een schoon hembd, en alle weken tweemaal schoone lakens van doen heeft; dat hij ook gewoon is, van twee knechts hem tweemaal 's daags met warme doeken te laten wrijven, en voorts vier knechts en twee koks zal in zee nemen. Dit vrees ik, zal in zee niet gaan willen, daardoor lichtelijk die goede heer in een groot ongemak en in ziekten zal geraken; daartegen Tromp niet gewend en was, in zee met lakens te slapen; die kroop slechts met zijn onderkleêren in de kooi, gelijk de bootsgezellen gewoon zijn; hij had maar één knecht, die op hem paste, en die hij dan nog tot andere dingen gebruikte. Hij had ook maar één kok, die hem zelden anders als scheepskost schafte; zoodat matroos heel vreemd zal toezien, als hem uit de combuis de vreemde reuk van 't gebraad zal in de neus komen; die daarop dan zal smalen, want gij weet wel, dat het varend volk zelden veel van *spoorjonkers* houdt; en zoo het dan bij ongeluk gebeurt, dat zij iets commandeeren, dat niet volgens het zeegebruik en is, worden zij in hun afwezen bespot, en van matroos weinig geacht en uitgelachen».

Doch hoe bevooroordeeld men zich tegen den nieuwen Admiraal toonen mocht, en hoe zeker het was, dat men zijn gebrek aan ervaring ter zee op den duur maar al te zeer zou blijven bespeuren, in andere opzichten, en die voor 't oogenblik waarlijk niet van belang ontbloot waren, zou hij een gunstigen invloed uitoefenen. Hij wist

toch, waar het in de eerste plaats vooral op aankwam, door zijn beleidvolle houding de onderling wat vervreemde vlootvoogden, gelijk met name Evertsen en Witte, wat eendrachtiger te stemmen, en het heil van 't vaderland boven persoonlijke grieven te leeren stellen; en gaf zoo daarin, als op veel andere punten, van den verstandigsten ijver in zijn gewichtig ampt blijk. Een der eerste zaken, die hij, den 3en Oct., voor 't eerst als Luitenant-admiraal in de Admiraliteiten zitting nemende, ter sprake bracht, was de vermeerdering van 't aantal hoofdofficieren bij 't zeewezen. Tot dusver had men in Holland, gelijk in Zeeland, maar één vice-admiraal gehad, en dit bij het minder aantal schepen, dat men vóór den engelschen oorlog in dienst plag te hebben, ook voldoende kunnen achten; thans echter, nu men telkens zulke groote vloten van om de honderd schepen moest uitrusten, was het voor een voldingend beheer en doeltreffende krijgstucht nuttig en noodig, het getal dier admiralen, gelijk dat der schouts-bij-nacht uit te breiden. Men kreeg daardoor tevens gelegenheid, het misnoegen over de nieuwe benoeming, ook bij sommige hooger scheepshoofden gebaard, door hun eigen welverdiende bevordering te temperen. Ook mocht een zoo werkzame admiraliteit, als bepaaldelijk de amsterdamsche zich in den laatsten tijd getoond had, wel op een scheepsoverste van hooger rang dan — gelijk tot dusver — een commandeur aanspraak maken. Een en ander, door De Witt in de hollandsche Statenvergadering nader besproken, leidde tot het den 11en November genomen besluit, voor elke der drie hollandsche admiraliteiten een vice-admiraal en schout-bij-nacht te benoemen, en daartoe voor Amsterdam De Ruiter en Tromps zoon Cornelis, voor 't Noorderkwartier, Pieter Florisz. en Jacob Cornelisz. de Boer, voor de Maas Witte Cornelisz. en Jan Aertszoon Verhaef te bestemmen. Wat den reeds als Vice-admiraal werkzamen Witte betrof, had men al vroeger, om zijn verhouding tot dien van Zeeland juist af te bakenen, na langdurige redetwist tusschen Holland en Zeeland, die elk voor den hunnen opkwamen, bepaald, dat deze — Jan Evertsen — den voorrang in den krijgsraad werd toegewezen, doch genen het opperbevel ter zee toegekend, zoo den Luitenant-admiraal — gelijk in den laatsten zeestrijd nog was voorgekomen — iets menschelijks overkwam.

Terwijl de Staten zoo aan wal op hun bevordering bedacht waren, zwalkten de bevorderde scheepsvoogden op de baren, en kregen daar, een dag of vier vóór 't genomen eindbesluit, met een hevig stormweêr te kampen, dat niet minder dan vier dagen aanhield, en vooral den 9en November — een dag sedert spreekwoordelijk in gebruik gebleven — hen en hun schepen fel geteisterd had. Een klein dozijn van deze verloren hunne groote masten, zestien hun roeren, vijftien oorlogsschepen en een vaartuig met krijgsbehoeften — een zoogenaamde fluit — vergingen geheel of werden tegen 't strand gejaagd; terwijl een dertien of veertien honderd man er 't leven bij inschoot, en al de overige schepen ook zooveel geleden hadden, dat aan geen langer

verblijf buitengaats te denken viel, en men, na 't bedaren van den storm, gedwongen was een goede haven op te zoeken, en op 't noodige herstel der geleden schâ bedacht te zijn.

Tijdens men zich ter zee zoo krachtig weerde, en de zeezaken, na 't vroeger dralen, te lande zooveel meer ter harte was gaan nemen, liet men daar tevens niet af, naar de bekende spreuk: «bid en werk», van den aanvang des oorlogs af, kerkelijke bedestonden te houden, om de tusschenkomst van den God der hervormde Kristenheid, in 's Lands voordeel af te smeken. Eerst was er, met half July 1652, van wege de algemeene Staten besloten, «een dag in de week» te bestemmen voor «een stichtelijke predicacie en een ijverig gebed, vóór of na den middag, ten einde die God Zijnen toorn, die over deze landen ontsteken scheen te zijn, genadelijk wou afwenden, de beraadslagingen dergenen te schande wou maken, die iets tot verderf of nadeel van die landen ondernamen, en voorts zijn goedertieren zegen over Staat en inwoners continueeren woû». Daarna was nog van hunnentwege, tijdens den zeeslag bij Ter Heide, na 't ontvangen van een brief van Tromp uit het schip *Brederode* 's nachts 2 uur van den 8en Aug., aan de haagsche predikanten Lotius en Tresor opgedragen, den 9en, klokke elf uur vóór en zes uur na den middag, in de Kloosterkerk «een korte vermaninge aan de gemeente en een ijverig gebed tot God den Heere te doen, ten einde Zijn Godd^e^. Maj^t^. geliefde, de rechtvaardige wapenen van den Staat te zegenen». Toen was er, drie weken later, woensdag 27 Aug., nog een, reeds den 7en uitgeschreven algemeene Vast- en Bededag gehouden, «alzoo (men) klaarlijk bemerkte, dat Gods rechtvaardige toorn over deze Landen ontsteken was, vermits de zware zonden daar in zwang gaande, en dagelijks meer en meer opgehoopt; zulks dat ze tusschen hen en God als een dikke wolk stonden, door welke de dagelijksche gebeden niet konden dringen, en daarom ook de aangewende middelen den zegen van God den Heer niet kwamen te erlangen». Eindelijk was in de volgende maand besloten, de wekelijksche bededagen — die maar den halven dag gehouden werden — in een vast- en bededag, den ganschen dag over, ieder woensdag van vijf tot vijf weken — in Holland eenmaal 's maands — te houden, en meende men zich daarmede nu van die zijde genoegzaam gewaarborgd, om den verderen loop der dingen af te wachten.

De beide teruggekeerde gezanten hadden inmiddels, den 20en Aug, van hun zending en de eerste engelsche vredesvoorstellingen verslag gedaan, die echter geenerlei bijval vonden, en door de loopende praatjens, van de zij der engelsche koningsgezinden uitgestrooid en verspreid, daarenboven nog veel verzwaard werden. Volgens deze zou Cromwell, verstoord, dat de kleine Prins, van zijn koninklijken neef in Mei de orde van den Kouseband had gekregen, en door de berichten van 't volksrumoer in verschillende plaatsen verontrust, een stad in Friesland tot zekerheid tegen den Stadhouder begeerd, en de overlevering in zijne handen van 't gansche Huis van Oranje

verlangd hebben. In 't Prinsgezinde Stad-en-Lande richtte men zich daarentegen, met de helft der volgende maand, in een schrijven tot Gelderland, om dit tot de aanstelling van een Kapitein-generaal en zijn Luitenant over te halen; daarin toch, zeî men, lag de macht van den Staat en de eendracht der bondgenooten, en daarvan was men door den ontijdigen en smartelijken dood van Prins Willem II beroofd geworden. Er moest des te spoediger toe worden overgegaan, als de Staat thans in een oorlog met Engeland was gewikkeld, en met veel andere gevaren bedreigd werd. Op 't voetspoor van Friesland en Zeeland sloeg men er den jongen Prins toe voor, en Graaf Willem Frederik tot zijn Luitenant tijdens zijn minderjarigheid, van harten hopende, dat de geldersche Staten het daarmeê eens zouden zijn. Op aandrang van den Raadpensionaris werden nu echter Nieuwpoort en Amerongen, van wege Holland, naar Gelderland gezonden, om, onder schijn van zijn bewilliging in de gemeene lasten te verkrijgen, elken stap in dat opzicht te voorkomen, en te verhinderen, dat het een punt van beraadslaging op den gelderschen Landdag werd. Ook zonder dat echter meende De Witt, als hij Van Beuningen schreef [1], omtrent Gelderland vrij gerust te kunnen zijn, en te meer, omdat die Landdag toen reeds op het punt was uiteen te gaan. Wat de onderhandeling met Engeland aanging, deed Holland bij de algemeene Staten het voorstel, den afgevaardigden te gelasten, om de nog altoos voorgespiegelde samensmelting met kracht van redenen te bestrijden, doch «een nauw verbond tot handhaving en bescherming der vrijheid van beide volken tegen ieder voor te slaan, die hen te water of te land zou willen krenken». Overeenkomstig dit voorstel, dat in de hollandsche Staten zelf, niet zonder tegenstribbeling van Amsterdam en aarzeling van Leiden, Enkhuizen, en Edam, was doorgezet, werd nu den 21en October in de algemeene besloten, Nieuwpoort en Jongestal op nieuw naar Londen af te vaardigen, om er, met hun daar verbleven beide mede-gezanten, in dien zin te onderhandelen. Den 7en der volgende maand, drie dagen na hun terugkomst in Londen, vingen zij daarmede aan. Het nederlandsche viertal, door den ceremoniemeester ten gehoore afgehaald, en aan de deur der audiëncie-kamer in Whitehall, door den serjant van wapenen met zijn vergulden staf in de hand te gemoet geschreden, werd voor de tafel geleid, aan welker hoofd Cromwell gezeten was, met een paar dozijn raadsleden aan zijn zijde, tegenover welke hun vier goudleêren stoelen ter zitplaats werden aangewezen. In een fransche toespraak, naar den oud-testamentischen stijl, thans in Engeland in zwang, ingekleed, gaven zij den wensch te kennen, dat, de goede God hen verschoonen mocht voor de verfoeying der Midianieten, die elkander met eigen wapenen doorboorden, en voor het ongeluk van Israël, als er zich Efraim tegen Manasse, en Manasse tegen Efraïm, en beiden tegen Juda verbonden; want zeker ging

[1] *Brieven*, V. bl. 241.

het gevoelen van den Apostel vast, dat, zoo men elkander verbeet, de een den ander verslinden zou; dat men daarom liever, als het volk Gods, gelijk één lichaam was, en gelijk één man wandelde; dat Engeland weder als vroeger een kweekschool van kloeke mannen tot handhaving van Neêrlands welzijn en vrijheid werd, en het vereenigde Neêrland een bolwerk voor Brittanje tegen al die zich wat onderwonden tegen den vrijdom van zijn regeering, en de billijke belangen van 't volk; en dat wie *zijne* vrijheid krenkte, het *hunne* regeering deed, en wie *hun* staat tartte, *zijn* macht in de wapenen riep. Daartoe sloegen zij dan, namens hun Heeren en Meesters, tot eere Gods en de bevordering Zijner waarheid, tot bescherming van de dienstknechten des Geloofs, de vrijheid van beide Staten, den vrijdom hunner volken, en de wettige verdediging van hun gemeenschappelijke belangen, een nauw en getrouw, zeker en duurzaam verbond tusschen beide Staten en volken voor, op de beste wijs en met aangevoerde belangen en uitdrukkingen zoo krachtig en innig, als ooit tusschen twee oppermachtige Staten was bewerkstelligd of bewerkstelligd worden kon; terwijl, om dat Verbond nog nauwer en zekerder te maken, het zich ook moest uitstrekken tot andere protestantsche Staten der Kristenheid, gelijk tot hen die de vrije uitoefening van het rechtzinnig en hervormd geloof op hun gebied duldden». Onder de eerste had men meer bepaald Denemarken [1], onder de laatste Frankrijk op 't oog, die beiden dringend in 't Verbond begeerden opgenomen te worden. «Om voorts die weêrszijdsche zekerheid nog meer te bevestigen, zou men, van geen van beide kanten, immer een verdrag of bondgenootschap mogen maken met eenige andere europeesche staten of volken, zonder voorweten en kennisneming van den anderen, om daarin, zoo men 't wenschelijk achtte, opgenomen te worden; en zou, in elk geval, in dergelijke verdragen en bondgenootschappen, nimmer iets bepaald of vastgesteld mogen worden, dat eenigsins de bepalingen van dit nauw en zeker Verbond, tusschen beide Republieken verondersteld, kon bevooroordeelen, en veel min tegen werken». — Na deze uiteenzetting zijner wenschen, werd den vier Heeren, bij monde van den voorzitter Strickland toegezegd, dat de Heeren van den Rade hun voorstel rijpelijk overwegen zouden, en er hun na luttel dagen het antwoord op doen geworden [2]. Drie dagen later had toen een nieuw onderhoud met een zevental raadsheeren in Whitehall plaats, waartoe zij, 's avonds vijf uur, plechtig aan de poort werden opgewacht en met flambouwen naar de *Conferencie*-kamer geleid, maar dat anders weinig uitsluitsel gaf, en hen den 26en tot een engelsch schrijven aan Cromwell zelf dreef, door een onderhoud met hem en eenige raadsleden, op den 27en

---

[1] Buitendien echter ook Zweden, de zwitsersche Cantons, en de duitsche Vorsten en Steden, enz.

[2] Zie het *Verbael, gehouden door de HH. H. van Beverningh*, enz. 's Gravenhage, by H. Scheurleer, 1725; bl. 168.

'smorgens negen uur gevolgd. Hij voerde daarin bijna alleen het woord, sprak van de genegen- en gestemdheid van 't Parlement-zelf tot een goeden vrede en vaste Unie tusschen beide Republieken, en zeî, dat men dus ook gaarne over de gedane voorslagen daartoe raadplegen zou. Hij betuigde zelfs «voor God, die hun harten kende, dat men den oorlog haatte, en den vrede voornamelijk met hun Staat zocht, en daarom met alle oprechtheid en openhartigheid wilde onderhandelen; dat men bereid was zijn overwegingen ook verder open te leggen, onder aanbeveling echter van een stipte geheimhouding, daar men deze onderhandeling voor zoo gewichtig hield, dat er ieder buiten- en binnenslands het oog op gevestigd had, en alle Staatsministers er in zouden zoeken door te dringen». Zij beloofden dat gaarne, een gelijke oprechtheid betuigende, en verzochten in kennis gesteld te mogen worden van hun nadere overwegingen. Daarop buiten getreden, en na een korte poos terug geroepen, gaf Cromwell hun te kennen, dat het, om alle later verschil te voorkomen, best zou zijn enkele twistpunten vooraf te vereffenen, waartoe hij het recht op de zee en dat der visscherij vooral rekende. Van den nederlandschen kant zeî men — na eenig overleg ter zijde — het verkieslijker te vinden, om eerst de hoofdbeginselen vast te stellen, en betuigde, wat de eer der zee betrof, dat men er nooit aan gedacht had, het parlement der engelsche Republiek eenige eer of waardigheid te betwisten, onder vorige regeeringen toegekend, en dus volkomen gezind te zijn, de engelsche vlag steeds dezelfde eer te bewijzen, als er van ouds aan bewezen was. Wat de visscherij aanging, meende men, dat, na de vaststelling der algemeene verbondsbepalingen omtrent handel en visscherij, met hun wederzijdsche vrijstellingen, alles licht zou gevonden worden. Daar men aan den anderen kant echter op zijn stuk bleef staan, werd een nadere besprekiug tot den volgenden dag uitgesteld. De onderhandeling werd er juist niet gemakkelijker door, dat Cromwell geen Fransch verstond, en alleen Nieuwpoort en Van de Perre wat Engelsch konden spreken. Men stelde daarom voor, tot het Latijn zijn toevlucht te nemen, met wat gebrekkig Engelsch vermengd, terwijl Cromwell-zelf zich uitsluitend van zijn moedertaal bediende. In dien trant werden nu de beraadslagingen voortgezet, waarbij hij zich aan de eenmaal gestelde punten hield, bewerende, dat men 't, door verwerping aller samensmelting van beide Staten, aan zich zelf te wijten had, zoo men nu over bijzaken moest onderhandelen. Na wat over en weêr gehaspel kwam men engelscher zijds, den 28en November, eindelijk met een ontwerp in 27 artikelen te berde, die echter, op verschillende punten gansch onaanneemlijk bleken. Met name wekte het volgende vijftal bepalingen niet onnatuurlijk het kennelijkst misnoegen:

3.

De schepen, met hun geschut en voorraad, goederen, koopwaren, en andere zaken, op zee, in havens, of te land, sedert den 28en Mei 1652 door 't Gemeenebest van

Engeland van het volk der Vereenigde Gewesten genomen, zullen ter voldoening en vergoeding der schade en onkosten, waarop gezegd gemeenebest gejaagd is, behouden worden; terwijl de Staten-generaal aan dat Gemeenebest zulk een verdere geldsom voor vergoeding zullen betalen, als dit verdrag zal bepalen. Daarmede zullen alle beleedigingen, hoon, schaden en lasten, door een van beide partijen ondervonden, uitgewischt en vergeten zijn, zoodat geen van beide partijen immer eenige vordering dienaangaande op de andere zal hebben, en alle nog hangende twistgedingen daaromtrent van heden af als te niet gedaan beschouwd worden; met uitzondering alleen van de zeeroof in de britsche zeeën na twaalf dagen, tusschen die zeeën en de linie na tien weken, en aan gene zij der linie binnen acht maanden gepleegd, van den dag der openbare afkondiging van dezen vrede af, of onmiddelijk, na voldoende kennisgeving, van dien vreê in de gemelde streken gedaan.

15.

De schepen en vaartuigen van gezegde Vereenigde Gewesten, zoowel oorlogsbodems als andere, het zij 't alleen varende of in vloten vereenigde schepen zijn, een oorlogschip van den engelschen Staat, of in zijn dienst en met zijn vlag versierd, in zee ontmoetende, zullen hunne vlag moeten strijken en hun topzeil inhalen, tot men voorbij is gevaren, en zullen zich evenzoo aan een onderzoek, desverzocht, onderwerpen moeten, en ook alle verdere punten nakomen, aan 't gezegd Gemeenebest van Engeland verschuldigd, aan 't welk het gebied en de oppermacht der britsche zee behoort.

14.

Inwoners en onderzaten van de Vereenigde Gewesten mogen met hun als koopvaarders uitgeruste schepen en vaartuigen vrijelijk varen, zeilen, heen en weêr trekken in de zeeën van Groot-Brittanje en Ierland, en de eilanden daarin gevonden — gewoonlijk de britsche zeeën genoemd — zonder aan eenige krenking of hoon van de zij der schepen van 't Gemeenebest bloot te staan, maar zullen integendeel met alle liefde en vriendschap bejegend worden. En zij mogen evenzoo, met hun oorlogschepen, *zulk een getal niet te boven gaande* als in dit verdrag zal bepaald worden, zeilen en heen en weêr varen door gemelde zeeën, naar en van landen en streken daar buiten; doch in geval de Staten-generaal aanleiding vonden, gezegde zeeën met een grooter aantal oorlogschepen door te varen, zullen zij drie maanden te voren aan gezegd gemeenebest kennis geven van hun bedoelingen, en zijn toestemming erlangen, om dergelijke vloten, vóór zij die in zee brengen, daar te doen doorzeilen, om alle naijver en misverstand tusschen beide Staten op die wijs te voorkomen.

17.

Volk en inwoners van gezegde Vereenigde Gewesten, van welken staat of hoedanigheid zij zijn, zullen met hun buizen en andere vaartuigen, daartoe ingericht, van tijd tot tijd vrijheid hebben, voor een termijn van de 21 eerstkomende jaren, te varen en visschen zoowel haringen als alle andere vischsoorten, groot en klein, op een der kusten of zeeën van Groot-Brittanje en Ierland en de overige bijgelegen eilanden, waar en zoo als 't hun vroeger veroorloofd was te visschen. In overweging waarvan de Staten-gen. dier Vereenigde Gewesten zullen, dien termijn gedurende, in de openbare schatkist van dit Gemeenebest in de stad van London storten de som van.... in twee gelijke deelen, ieder 24en Juny en December; de eerste storting daarvan zal den 24en Juny a. s. plaats hebben.

12.

Geen rebel of verklaarde vijand van 't engelsche Gemeenebest zal ontvangen of metterwoon toegelaten worden in een der sloten, steden, havens, baayen of andere plaatsen, bevoorrecht of niet-bevoorrecht, welke de Prins van Oranje, Princes Maria, weduwe van wijlen Willem, Prins van Oranje, of eenig ander persoon, van welken rang ook, hebben of hierna zullen hebben en bezitten, onder welken titel ook, binnen 't gebied en 't rechtsbeheer van de Vereenigde Gewesten, noch geduld worden, van wege die Prins, Princes, of eenig ander persoon, daar ontvangen of metterwoon toegelaten te worden. Ook zullen de HH. Staten van de Vereenigde Gewesten niet veroorloven noch dulden, dat in een der voornoemde plaatsen, eenige bijstand, raad, of begunstiging in schepen, manschap, geld, levensmiddelen of andersins gegeven worde door den gezegden Prins of Princes, of eenig ander persoon, aan eenig zulken rebel of verklaarden vijand,, maar dat openlijk verhinderen en beletten. En zoo de Prins van Oranje of Princes Maria, of eenig ander persoon of personen, levende of verblijvende binnen 't rechtsgebied van de Vereenigde Gewesten of onder hun macht, daartegen handelen; dan zullen zoowel de gezegde Prins en Princes, en allen en een iegelijk van zulke andere personen, doende als voorzeid is, op gevaar van hun leven, verbeuren en verliezen al zulke sloten, steden, dorpen, landen, en andere plaatsen, als zij of iemand van hen op dien tijd zal hebben of beweren te hebben. En noch de algemeene Staten der Vereenigde Provinciën noch de bijzondere Staten van eenige hunner, te eenigertijd hierna, zullen maken, stellen, of aanwijzen Willem Prins van Oranje, kleinzoon van wijlen den koning van Engeland, noch iemand van zijn geslacht, Kapitein-gen., Stadhouder, of bevelhebber van hun legers en macht te land,

of Goeverneur van een hunner steden, kasteelen of forten, of Admiraal of hoofd van een hunner vloten, schepen, of macht ter zee, maar zullen dat en alle pogingen daartoe werkelijk en opzettelijk tegengaan en verhinderen. En evenzoo zal geen rebel of verklaarde vijand van den Staat der Vereenigde Provinciën ontvangen, of zijn verblijf geduld worden in een der kasteelen, steden, havens of andere plaatsen, bevoorrecht of niet bevoorrecht, die, enz. En zoo eenige poging bij wien ter wereld ook gedaan wordt, om gezegden Willem of iemand van zijn geslacht, Kapitein-gen., Stadhouder, of bevelhebber van gezegde legers of macht te land, of Goeverneur van een hunner steden, enz. of Admiraal of bevelhebber van een hunner vloten, schepen, of macht ter zee te maken, zal het Gemeenebest van Engeland met zijn land- of zeemacht hun bijstand verleenen, als zij 't verlangen, en op zulke voorwaarden, als te dien tijde zal overeengekomen worden, om dat te verhinderen en voorkomen [1].

Deze en de overige artikelen werden den gezanten, onder belofte van «wederzijdsche geheimhouding», meêgedeeld, zoodat zij dan ook voorloopig nog geenerlei bescheiden naar Den Haag overmaakten. Den volgenden dag echter bij tijds saamgekomen zijnde, om ze meer omstandig te onderzoeken, dan den vorigen avond bij 't vluchtig doorloopen mogelijk geweest was, besloten zij er zich ernstig over te beklagen, ze zoo weinig in overeenstemming te vinden met de veelvuldige betuigingen van «vriendschap, candeur, sinceriteit, en openhartigheid, door Z. Excie den generaal Cromwell en de Heeren van den Raad hun zoo menigmaal, in 't algemeen en bijzonder, voor God en menschen, en onder anderen in beide laatste zittingen gedaan»; en voorts met name volstrektelijk te verwerpen het 12e, 15e, en 17e artikel, als niet aanneemlijk; doch omtrent het 14e art. waarin van die «gelimiteerde macht ter zee» en 't vereischte consent van Engeland gesproken werd, hun grootste verontwaardiging te toonen, en er «de onredelijkheid en extravagancie met zulke termen van voor te stellen, dat alle verdere conferenciën bleven afgesneden», zoo men dat vooraf niet in 't effen bracht. Hun schriftelijk verzet tegen een en ander gaf daarop den 9en en 10en tot een nader onderhoud aanleiding, waarbij zij omtrent het 12e artikel o. a. aanmerkten, «dat het onnoodig en ongevoeglijk was de namen van den Heer Prins van Oranje en de Princes-*douairière* Maria uit te drukken, daar alle steden en sterkten òf bezet waren met de garnizoenen òf onder 't gezag van de algemeene Staten, zoodat de algemeene wetten en statuten van den Lande daar mede gehoorzaamd werden, en dat er ook andere aanzienlijke Heeren waren, die onder 't ressort van de Vereenigde Provinciën bewoonde steden en sterkten hadden; en dat men 't dus wel kon laten bij de meer algemeene bepaling van het tiende artikel, daar eenvoudig bijvoegende: *niemand van wat staat en condicie hij mocht wezen;* dat in elk geval de zinsnede in dat

[1] Zie den engelschen en latijnschen text der artt. in 't aangeh. *Verbael*, bl. 198—214.

12e art., waarmeê de gemelde Prins zou gesecludeerd worden van de verkiezing tot eenig ampt, enz. hun zeer vreemd en onverwacht was voorgekomen; dat zoo iets hun principalen niet in de gedachte had kunnen komen, en dat zij daarom ook ronduit bekenden daaromtrent niet ingelicht te zijn of eenige last te hebben»; dat zij het mede «disrespectueus oordeelden, dat in een considerabel tractaat, een zoo machtige Republiek ombragieus zou zijn van een Prins van zoo jonge en tedere jaren», en zij dus verzochten, er die zinsnede te doen uitlichten. Cromwell antwoordde echter, dat men dat juist «om importante redenen hoog noodig had gevonden, en daarmeê niet in 't minst — als hem verweten was — een vrije keus der Staten in den weg had willen staan; doch dat men zoo veel ondienst en ongemak, door het beleid en toedoen van wijlen den Prins had ondervonden, dat men redenen had voor het toekomende zorg te dragen»; ook meende men er «den Staat der Vereenigde Nederlanden geen ondienst meê te doen, zich herinnerende 's Prinsen voornemen in 1650». De gezanten bleven echter bij hun verzet en verzoek volharden, en verkregen ten slotte alleen de toezegging, dat men er zich nader op bedenken zou, met uitnoodiging het zelf ook in nader overweging te nemen.

Daar het de volgende dagen ook met de verdere weêrsproken artikelen niet vlotte, en men met name ook op het recht van zee en visscherij bleef staan, bewerende zelfs, dat Frankrijk daarin had toegestemd — waarvan blijkens 't getuigenis van den franschen resident niets aan was — verklaarden de nederlandsche afgevaardigden zich genoopt te vinden, in den Haag van 't gebeurde verslag te gaan doen, en verzochten den 15en daartoe om paspoort en vrijgeleide, nadat zij den dag te voren, zondag den 14en, een hunner, Van de Perre, die de vier laatste conferentiën door toenemende onpasselijkheid reeds niet had kunnen bijwonen, door den dood verloren hadden. Zijn lijk werd gebalsemd, en in looden kist naar Middelburg ingescheept.

Men wilde hen echter nog niet zoo laten glippen, en liet hen, 's avonds van den 19en, door een der Raadsleden tot wat uitstel der afreis uitnoodigen, hun een nadere bespreking van alles tegen maandag den 22en toezeggende. Den ochtend zelf van dien dag greep er een gebeurtenis plaats, die ook de volgende dag of wat nog aan geen onderhoud liet denken, en zoo voor den engelschen staat van zaken als zijn verhouding tot de nederlandsche van 't meeste gewicht was. Dien ochtend toch had Cromwell het nieuwe Parlement den weg van 't oude op doen gaan, door het zich vrijwillig te laten ontbinden [1], om vrijdag daaraan openlijk mede te deelen, dat hij van nu af als

[1] "Den geheelen Raedt Van State" (zoo vertelt Van Beverningh 't gebeurde aan De Witt), "wat vroeger als ordinaris in het Parlement gekomen sijnde, heeft Sir Charles Wolseley aldaer voorgesteldt, dat het Parlement, soo als het tegenwoordigh was geconstitueert, niet apparent was iets goedts oft vrughtbaerlijks, tot voordeel ende welstandt van het Gemeene Beste te verrighten, en

Lord-Protector van 't gemeenebest van Engeland, Schotland, en Ierland, met een Raad van vijftien of eenentwintig bij zich, het Staatsbewind voeren zou. Dienzelfden namiddag had zijne plechtige inhuldiging in het Kanselarijhof van Westminster plaats. Maandag daaraan werd te Westminster en voor de oude Beurs, ten overstaan van den Lord-major van Londen en alle *aldermen* der stad, onder 't geschetter van een dozijn trompetten, den volke aangekondigd, dat elk en een iegelijk de thans gevestigde regeering onder Zijne Hoogheid den Lord-Protector te gehoorzamen had, en den volgenden dag den gezanten, door den ceremoniemeester Flemming, uit naam van den Staatsraad aangezegd, dat alle ministers dezer of gener Staten iets hebbende voor te stellen of te verzoeken, zich van nu af tot Zijn Hoogheid dienden te richten [1]. Zoo zouden dus, meer nog dan vroeger, ook de nederlandsche afgevaardigden, en hun «principalen», in hun verdere vredesonderhandelingen met Zijn wil en beslissing bepaaldelijk te doen krijgen.

Op Nieuwjaarsdag zelf, had 's middags vier uur de eerste samenspreking met eenige leden van den Staatsraad, namens Hem, weder plaats, bij welke de bekende strijdpunten op nieuw, en met denzelfden onvruchtbaren uitslag, ter tafel kwamen. Wat den Prins van Oranje betrof, gaven de nederlandsche heeren uitdrukkelijk te kennen, dat zij «inderdaad niet konden begrijpen, wat deze regeering (aan zijne uitsluiting en die zijner descendenten) gelegen was; dat het ook een punt was van vrije electie en disposicie, waarin men niet behoorde te prejudicieeren; dat er veel te voorzien was in de jaren van dien jongen Heer, onzeker zijnde wat leven en wat qualiteiten God de

---

dat hy daarom oordeelde, dat het nodigh was, dat se, haer eygen swackheyt kennende, weder in handen van den Hr. Generael resigneerden de Acte van denselven, daermede haer de opperste regeringe over deze Natie in July l.l. was opgedraegen; welk advys van de meeste gesecondeert sijnde, hebben ze den spreker met de *mace* doen opstaen, en sijn in diervoegen met hetselve meerder getal gegaen naer Whitehall by den Hr. Generael, alwaer denselven door den spreker is behandight een schriftelycke acte, daermede syluiden, nae vrywilligen afstandt van het voorn. opperste gesagh, hetzelve aen hem defereren. Ondertusschen de generaal Goff, hebbende met de meeste officieren in de groote zael van Westminster gewandeld, en vernemende dat er nogh verscheyde personen in het Parlementshuys waren gebleven, is daerin getreden, ende heeft haar gevraeght, wat syluiden daer te doen hadden; daerop hem werdende geantwoordt, dat se den Heere haren Godt moesten soecken, segde hy, datse die in hare kameren en in de kerken best konden vinden, datse van daer geliefden te vertrecken, ende hare confraters volgen, ende daerop is het leedige Huis toegesloten. — Sedert s de Hr. Generael dagelijks met den krijgsraedt en eenige van zijne confidenten bezigh geweest, om een vasten voet van regeringe te beramen". (*Verbael*, bl. 255).

[1] Ald. bl. 257. Bij "receptiën" zou dan "distinctie gemaekt worden van degeenen, die de character van extraordinaris of ordinaris ambassadeur hadden, ende van anderen, die maar residenten, envoyees, agenten, ende secretarissen zijn, om de eerste met gedeckte hoofden, de andere niet anders als bloothoofds, te hooren". —

Heer zou believen hem te geven; en (dat zij) mondelijk daarop moesten zeggen, dit zijnde een punt, niet alleenlijk concerneerende de gezamenlijke bondgenooten en ieder van hen bijzonderlijk, dat zij geene apparentie ter wereld zagen, om zoo'n artikel te doen goedvinden». Men antwoordde engelscherzijds, dat men «zoodanige gronden wenschte te leggen, waarop een vaste verzekerde en eeuwigdurende vrede kon worden gebouwd», en men die nooit hebben kon, «zoolang iemand van dat Huis, die op Engelands Staat en vrijheid pretendeerde, in zulken aanzienlijke macht gesteld was; meenende dat het ook het eigen interest (der nederl. gewesten) was, (hun) liberteit bij die manier te mainteneeren; doch dat men geen gedachten had, (hen) in (hun) vrije beschikking en keus te prejudicieeren, en om dat te betoonen, tevreden was, de zaak bij reciprocacie te stellen, en van (engelsche) zij te bepalen, dat men nooit iemand uit de descendenten van koning Filips van Spanje in dergelijke bedieningen zou aannemen». Heeren afgevaardigden hielden zich echter aan 't gezegde, meenende, dat het niet te vergen was, verder te spreken over een zaak, omtrent welke hun niets gelast was, en beriepen zich op «de wijsheid van Z. H. den Lord-Protector», van welke zij zeiden «niet te verwachten, dat men zoo grooten werk zou accrocheeren aan een zaak, die mogelijk niet eens in wezen zou zijn».

's Avonds van den 5en kwam hun de Secretaris van den Staatsraad, Thurloe, het antwoord van Zijne Hoogheid op hun laatste bedenkingen brengen. Daarbij werd in enkele kleine wijzigingen toegestemd, en o. a. ook dat de naam van den Prins in 't bewuste artikel door de aangeduide omschrijving kon vervangen worden, doch tevens gezegd, dat men op de gevorderde «uitsluiting» moest blijven aandringen, 's Prinsen betrekking tot Engelands openbaren vijand van Staat, in aanmerking genomen. Ook het vermeende recht op de visscherij bleef gehandhaafd, doch omtrent de eer der vlag — art. 15 — werd thans in 't algemeen slechts bepaald: «dat de schepen en vaartuigen der Vereenigde Gewesten, zoowel oorlogsbodems als andere, op zee eenige krijgs- of staatsschepen van Engeland ontmoetende, vlag en topzeil zouden strijken, en verdere plichtplegingen, aan den Staat verschuldigd, bewijzen, tot ze voorbij gestevend waren». Drie nieuwe bepalingen werden er aan toegevoegd, waarin o. a. ook de «moord» der Engelschen op Amboina nog weder ter sprake werd gebracht, en gerechtelijke straf geëischt voor hen die daaraan medeplichtig waren, zoo ze nog leefden. Den deenschen koning werd bepaaldelijk de opneming in 't verdrag ontzegd, en van den franschen geheel gezwegen. Een en ander was natuurlijk den Nederlanders weinig naar den zin, en gaven zij dat bij hun in 't Latijn gestelde wederantwoord te kennen. Verder besloten zij thans hun vertrek naar Holland niet langer te vertragen, om den Staten persoonlijk verslag te doen van hun wedervaren. Vóór dien tijd droegen zij echter Van Beverningh op, zich uit hun naam bij Cromwell te vervoegen, om hun redenen met nadruk te ontvouwen, en hun spoedige afreis mogelijk te maken. Op Dertiendag,

's avonds 5 uur, naar Whitehall getogen, werd Van Beverningh daar, met tal van flambouwen, door den ceremoniemeester en een edelman, in de voorzaal gebracht, en van daar, met verschillende andere, in de gehoorzaal, waar hij Cromwell met ontdekten hoofde staande vond, met den rug tegen een lange tafel leunende, en met het gezicht naar 't vuur gekeerd, twee leden van den Staatsraad en de Secretaris Thurloe aan zijn zijde, en verder tal van edelluî en officieren in de zaal verspreid. Na eenige over en weer gewisselde latijnsche beleefdheden, werden laatstgemelde gelast te vertrekken, en bleven alleen Cromwell, de HH. van den Staatsraad, en Van Beverningh bijeen. Bij 't nu gevolgde onderhoud kwam het eerst de deensche koning op het tapijt, van wien Cromwell zeî, dat men zonder eenige reden, zooveel ongelijks en smaads geleden had, dat men er niet af kon daar herstel en voldoening van te eischen, en dat hun Hoog MM. dus niet rechtmatig te werk gingen. Van Beverningh antwoordde, dat men van nederlandsche zij gaarne dat herstel zou bevorderen, en er zelfs voor in woû staan. Ten slotte zeî Cromwell toe, er zijn eindbesluit binnen twee of drie dagen over kenbaar te zullen maken, doch dat men met Denemarken ook nog andere zaken te vereffenen had, deze noch Hun Hoog MM. rakende. Daar hij die niet kende, zeî Van Beverningh over haar belang voor de Staten niet te kunnen oordeelen, maar wel te weten, dat zij aan dien koning met verdragen en vriendschap verbonden waren, en dus tot geen vreêverdrag zouden besluiten, waarin niet zijn rijk ook begrepen was. De koning van Denemarken was wel gelukkig, hervatte Cromwell, de Staten zoo volijverig voor zijn belang te vinden, en beloofde verder een prompte en gunstige bezorging der zaak, waarna men tot Frankrijk overging, en Van Beverningh de redenen ontvouwde, die de Staten bewogen, ook dit in 't verdrag op te nemen. Cromwell antwoordde echter kortaf, dat het groote werk van den vrede tusschen beide Gemeenebesten moest voorgaan, men verder met al zijn naburen in goede verstandhouding zou zoeken te zijn en te blijven, en alles mettertijd in volmaakte orde zou komen.

Omtrent het nu volgende netelige hoofdpunt, de verhouding tot den Prins van Oranje, was hij — als Van Beverningh schrijft — er met geen redenen toe te brengen, om daarvan af te zien, en haalde hij in 't lange en breede van al 't ongelijk en ongemak op, dat hij van dat Huis beweerde ondergaan te hebben, er bijvoegende, dat de engelsche regeering nimmer die volkomen gerustheid nederlandscher zijds zou hebben, die het voornaamste en eenigste doel van haar streven was, zoolang zij moest vreezen, dat de oppermacht en 't bestuur der krijgsmacht te zee of te land, of ook het Staatsbeheer zelf in handen van dezulken zou kunnen vallen, die op haar Landen aanspraak zou kunnen maken, en in zoo nauwe betrekking stonden tot hen, die daar den titel reeds van aangenomen hadden. Te vergeefs dat Van Beverningh zijnerzijds op de oppermacht en 't bestuur in handen der Staten en regenten wees, van de getrouwheid sprak, waarmede alle ondergeschikten, zoo groot als klein, aan den Staat

verplicht en verbonden waren, van de onzekerheid zelfs gewaagde, waarin men omtrent levensduur en aanleg van 's jongen Heeren leven verkeerde, en dat alles, in elk geval, nog van de besluiten in de algemeene of gewestelijke Staten omtrent hem te nemen, zou afhangen. Cromwell antwoordde hem, dat hij zijn redenen voor meer sierlijk dan afdoende hield, en tevens meende, dat er den Staat van Hun Hoog M.M. zelf aan gelegen moest zijn, op dit punt tot zekerheid te komen; dat hij er ook niet aan twijfelde, dat dit de bedoeling der hollandsche Staten was, daar hij een besluit hunnerzijds op dit punt genomen kende, krachtig — naar 't hem docht — en naar de ware vrijheid smakende. Wel begreep hij, dat een punt van dezen aard, en alle gewesten rakende, in zijn beloop van langen adem zou zijn, terwijl de engelsche bedoeling was zich daar niet lang meê bezig te houden; zoo dus Holland maar de geruststellende verzekering wilde geven, dat het bij dat besluit zou blijven, zou men zich daarmeê tevreden stellen, om van de zaak af te komen. Van Beverningh hernam, dat het bezwaarlijk zou gaan, de Staten van één gewest alleen dat punt op zich te doen nemen, en dat hij geen lastbrief van Hun Hoog M.M. noch bijzonderen last van Holland daartoe had. Cromwell bleef echter ten zeerste bij 't eenmaal geuite verlangen volharden, om, zoo niet van alle provinciën, althans van deze alleen, de noodige verzekering te verkrijgen, zoodat Van Beverningh eindelijk nogmaals zeî de zaak vol bezwaren te vinden, en niet anders te kunnen doen, dan te zien wat Hun Hoog Mogenden daaromtrent besluiten zouden. Hij ging daarop tot de bespreking van het punt der Vlag over, bij 't welk Cromwell ook al op zijn stuk bleef staan, er alleen ter verklaring bijvoegende, dat zij de ontmoetingen ter zee verstonden van «de nauwe zeeën, die de britsche genoemd werden». Daar er nu omstreeks drie uur met redetwisten verstreken waren, en Cromwell, die steeds staande was gebleven, blijk gaf er een einde aan te willen maken, liep het onderhoud hiermeê af, en werden den volgenden ochtend te zeven uur de nederlandsche bedenkingen op de verdere artikelen ingediend, op welke hun Thurloe 's avonds nog het antwoord kwam brengen, terwijl zij zich inmiddels op hun vertrek voorbereidden. Dit antwoord gaf — tegen hun bedoeling — weder tot nieuw geschrijf, en een daarop gevolgd onderhoud met Thurloe namens den Protector, aanleiding. Daarin werden al weêr dezelfde punten, met uitzondering van het slechts terloops vermelde der uitsluiting, behandeld. Dat van de vlag werd als de toepassing eener oude praktijk, en een oud recht genoemd, en daarop door de nederlandsche heeren gezegd, dat zij 't gaarne bij die «praktijk» zonder nader onderzoek wilden laten, doch als men van een «recht» gewaagde, of een «plicht» hunnerzijds, op die praktijk gegrond, zij noch recht noch plicht van dien aard erkenden of toegaven. Na den afloop een schip gehuurd hebbende, om naar Holland te zeilen, werden zij van hun vertrek nog alleen teruggehouden door de overweging van 't geen aan 't slot van 't laatste engelsche antwoord geschreven stond: dat, zoo het tegen-

woordige verdrag door de HH. afgevaardigden niet vóór hun vertrek onderteekend was, en wederzijdsche verplichting voor de bekrachtiging binnen een bepaalden tijd aangegaan, Zijn Hoogheid de Protector verklaarde, aan geen enkel deel daarvan zich gehouden te achten, maar het verdrag als niet bestaande te zullen beschouwen.

Nieuwpoort ging zich daaromtrent den 10en nu nog met Thurloe verstaan, en bracht zoo nog een laatste samenspreking met eenige raadsleden op den 12en teweeg, waarbij deze te kennen gaven, dat men alles nu zoo moest aanleggen, om 't voor goed te kunnen afsluiten, daar het tegen de gewone wijs van doen was, een deel er van te onderteekenen, en 't overige niet; en dat Z. H. bij ontstentenis van volkomen overeenstemming in zijn geheel wilde blijven. Wat de medeopneming van bevriende Staten betrof, achtte men het daartoe thans den tijd nog niet, maar was anders niet ongenegen met Frankrijk in goede verstandhouding te leven, ook voerde noch zocht men er geen oorlog meê. Over het punt van den Prins mocht aan Hun Hoogmogenden verslag gedaan worden, en 't zoolang opengelaten. Over Denemarken werd toen nog lang geredetwist. Over de vlag, door de Nederlanders voorgeslagen, dat de Republiek van Engeland als de eerste erkend zijnde, de schepen van HH. Hoogmogenden, waar zij engelsche ontmoeten mochten, dezen met strijken en schieten de eerste eer bewijzen zouden, mits de engelsche daarop onmiddelijk dezelfde eer betoonden, 't geen hun grif werd toegestaan. Ten slotte gold het toen slechts het woord van «inbegrip» of *comprehensie*, door de Nederlanders bij de vermelding van Denemarken verlangd, en waarin de Engelschen een moeilijk te verklaren bezwaar vonden. Zoo namen de Nederlanders eindelijk «met een ernstige *protestacie*» hun afscheid, «dat zoo grooten werk, zoo verre gebracht, nu om éène uitdrukking onvoleind zou blijven, en beide volken in een bloedigen oorlog gewikkeld», aan welken *zij* zich «onschuldig» verklaarden. Zij deelden den franschen gezant, met wien zij zich op den besten voet gesteld hadden en voortdurend in betrekking waren gebleven, dien eigen avond nog hun wedervaren mede, en gingen den volgenden dag naar 's Gravesend scheep. Daar werden zij toen den 14en nog met een kort schrijven van Thurloe achterhaald, waarin nu uitdrukkelijk ook de opneming van Denemarken werd betuigd, en dat zij hunnerzijds met een schriftelijke betuiging van hun genoegen beantwoordden, en door den brenger — Overste Dolman — lieten overhandigen. Zij gaven daarin tevens te kennen, dat zij vertrouwden binnen korten tijd de besluiten der algemeene Staten, en binnen weinige dagen reeds die der hollandsche te kunnen overzenden, zoodat zij meenden te durven verzekeren, dat binnen 6 weken of zoo mogelijk reeds eerder niet alleen de toestemming, maar ook de bekrachtiging der algemeene Staten daar zou zijn. Dolman bracht hun den 15en toen nog weêr een laatste schrijven van Thurloe over, hun meêdeelende dat Z. H. het zegel *hunner* voldoening op de *zijne* ontvangen had; dat hij alle gelegenheid te baat had genomen, om dit verdrag tot een gelukkig einde

te brengen, en hem dus niets meer onverwacht kon zijn, dan het uitstel daarin hunnerzijds gevonden; de slechte gevolgen daarvan op geenerlei wijs voor zijne rekening nemende, vond hij zich door hetgeen hij gedaan had, voor God en menschen verantwoord». Met deze regelen voeren de drie Heeren in kapitein Packs *Amity*, den 16en van 's Gravesend af; en kwamen, na een minder voorspoedige reis [1], den 20en te Hellevoet, van waar zij zich den 21en over Den Briel en Schiedam Haagwaarts begaven, om daar den 24en Hun Hoogmogenden verslag over alles te doen, gelijk 't in hun den 26en gemeenschappelijk onderteekend *Verbael* vervat was.

---

[1] "Den 19en en den geheelen volgenden naght" — als zij berichtten — waren zij "door onervarentheydt van stuurluyden ende quaede gissinge van de engelsche lootsluyden in extreme pericule geweest omtrent Westcappel, en daarna omtrent de vlaemsche banken", en slechts "door rencontre van lootsluyden geluckiglijck in de Mase gebracht" (*Verbael* t. pl. 292).

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Vrede van Westminster en Uitsluitings-acte.

1654 en 1655.

«De oorlog met d' Engelschen» — gelijk Aertsbergen in zijn *Consideratiën* daarover opmerkte [1] — was «lastig en zorgelijk, en de overeenkomst daaromtrent en vergelijking tusschen beide Republieken wenschelijk». Hij zag echter tevens niet minder de moeilijkheid in, om daartoe zonder schâ te geraken. Had men zijne inzichten en die van zijn broeder, Capellen tot Rijssel, in den aanvang gevolgd, men zou zich openlijk bij de koningspartij hebben moeten aansluiten, met hare hulp binnenslands onrust stoken en aanwakkeren, en ter zee de britsche zeemacht verzwakken en fnuiken. Hoe aanneemlijk ook anderen gewesten, gelijk al aanstonds zijn eigen, zulk een plan mocht voorkomen, in Holland en Zeeland dacht men er — als wij weten — anders over, en zag in dat heulen met den verjaagden koningstelg, die meer zijn eigen belang en dat van zijn huis, dan van land en volk op 't oog had, geen heil, en in 't herstel van zijn huis zelf weinig baat. De uitkomst heeft, wat dit laatste betreft, hen volkomen in 't gelijk gesteld; want niet vóór dat van alle zedelijke kracht en degelijkheid verstoken huis voor goed van den engelschen troon verdreven, en door een op hun eigen grond geboren en getogen, kloekhartig vorst van 't schranderste doorzicht vervangen was, zou er van een verband met Engeland voor hun gemeenebest sprake kunnen wezen, voor beider belang, gelijk dat van Europa, bevorderlijk. Die vorst evenwel speelde nu nog, als driejarig kind, aan moeders knie, en 't viel daarom den hollandschen Staten en hun Raadpensionaris minder euvel te duiden, wanneer

[1] *Gedenkschriften*, II. bl. 394.

zij — afwachtende de dingen die komen zouden — voor 't oogenblik liever maar op zich zelf steunden, dan op de onzekere fortuin van een onmondig erfelijk vorstenknaapjen, zelfs met zijn aangehuwden oom, den heersch- en bemoeizieken frieschen Stadhouder, tot Luitenant. Op Cromwell-zelf zagen zij daarenboven niet, met den gelderschen jonkheer [1], als «een gemeen edelman, en geweest gering-persoon» neêr, maar waren eerder van de onbevooroordeelde meening der Princes-grootmoeder van Oranje, die dezer dagen den franschen gezant Chanut ronduit verklaard had, dat zij den engelschen Protector voor een «wakker man» hield, «die een grootsch opzet wél had weten uit te voeren» [2]. Vandaar dat het De Witt dan ook later zoo weinig moeite kosten zou, haar van de noodzakelijkheid der bedongen vredesvoorwaarden te overtuigen [3], die hij 't vergeefs beproefde haar frieschen schoonzoon aan 't kortzichtig verstand te brengen, dat daarenboven door de moedwillige verdraaying en leugenachtige voorstelling der zaken door anderen geheel beneveld was [4]. Willem Frederik toch hield er in den Haag, op den Kneuterdijk, en dus vlak bij De Witts woning, een gedienstigen geest, met name Van Ruyven, op na, die vroeger als krijgsknecht onder hem gestaan had, en thans als stil verklikker voor hem werkzaam was. Deze door-en-door bedorven persoon, dien de friesche Stadhouder onnoozel genoeg was zijn volle vertrouwen te schenken, had zich in de betrekking van huisvriend bij De Witts eersten klerk, den ook onder Cats en Pauw reeds werkzamen Van Messen, weten in te dringen, en hem, die uit gekrenkte eigenmin op De Witt gebelgd was, behendig voor zich weten te winnen, en over te halen hem een kijkjen in de schrifturen te gunnen, door den Raadpensionaris ontvangen en afgezonden, welker inhoud en strekking hij dan, naar zijn bedriegelijke oogmerken verdraaid, aan Graaf Willem Frederik overbriefde. Wetende toch, welk vleesch hij aan dezen in de kuip had, en dat hem niets liever was, dan de meest onprins- en onfranschgezinde feiten en bedoelingen van De Witts kant te vernemen, gunde hij zich het edelaardig genoegen, hem daarop naar hartelust te dienen, en maakte hem de uit eigen duim gezogen ergerlijkste dingen diets.

Na de terugkomst der afgevaardigden uit Engeland, en in de daarop gevolgde

---

[1] *Gedenkschriften*, II. bl. 411.

[2] Lorsque j'entray dans la chambre de la Princesse-douairière d'Orange, elle me demanda sur l'abord ce que je pensois du général Cromwell; je luy dis que, depuis qu'un homme estoit devenu Souverain, je ne me meslois plus de juger de ses actions. "Pour moy" — dit-elle — "je le tiens pour un brave homme qui a bien sçu exécuter un haut dessein" (*Archives*, V. p. 121).

[3] De Prinses verklaarde zich "zoo goede patriotte, dat zy moest bekennen, in *cas* zy in de vergadering van H. Ed. gr. M. stem had, dat zy zelve niet anders zou hebben geadvizeerd". Zie het meêgedeelde uit De Witts schrijven aan Van Beverningh en Nieupoort, in Jhr. van Sypesteins *Bijdragen* II. bl. 66.

[4] Zie het meêgedeelde aldaar, noopens De Witts onderhoud van 12 Mei met den Graaf, bl. 68,

beraadslagingen in den Haag en Londen, zou hij daar de meest welkome gelegenheid toe krijgen, en daarvan het ruimste gebruik maken. Reeds vóór die terugkomst had De Witt aan Van Beverningh de bezorgdheid kenbaar gemaakt, door Cromwell's eischen omtrent den jongen Prins bij hem verwekt. «Ik moet bekennen», schreef hij hem den 2en Jan., «dat het punt van den Prins v. O. mij, nevens UEd., ten hoogste bekommert, en dat ik niet kan zien, dat daar is door te komen op de wijs als 't wordt voorgesteld; ja, dat de belofte dienaangaande verlangd zeker van verscheiden Provinciën, en ontwijfelbaar ook van 't meerendeel niet zal worden verkregen; dat ook mitsdien niet alleen niet zal kunnen vastgesteld worden, dat de Prins van Oranje door de Staten van eenige der particuliere Provinciën niet zou mogen bevorderd worden tot eenige hooge krijgs- of staatsampten, maar dat zelfs mede genoegzaam onmogelijk is, dat zulks van wege de Generaliteit zou kunnen gedaan worden. Doch ik had verwacht, en mij altijd vastelijk voorgesteld, dat de Engelschen de zaak daartoe niet zouden hebben laten komen; dat, aan de eene zij, de Staat en zijn respectieve provinciën volstrekt vrij zouden blijven den gen. Prins te bevorderen of niet, naar hun welgevallen; maar dat het ook, aan de andere zij, aan die van Engeland vrij zou staan, in *cas* van zoodanige bevordering, het verdrag op te zeggen of zich daaraan te houden naar hun goeddunken en welgevallen» [1]. In deze weinige argelooze regelen was het vraagpunt zoo duidelijk en aanneemlijk doenbaar gesteld, en ook voor den meest Prinsgezinden Nederlander zonder de minste aanleiding tot ergernis of aanstoot. Had men zich daar nu ook maar in Engeland bij willen neêrleggen, alle zwarigheid ware voorkomen geweest. Dat dit echter niet het geval was, bleek ons reeds uit de achtervolgende meêdeelingen, omtrent het beloop der onderhandelingen gedaan. Engeland verlangde wat anders, verlangde meer dan dat; het wenschte de bepaalde toezegging, minstens van Holland, dat het den jongen Prins, bij tijd en wijle, niet tot de hooge staats- en krijgsampten der Republiek bevorderen zou; en dàt was de niet onnatuurlijke reden van De Witts en Van Beverninghs bekommering.

Onmiddelijk na zijn terugkomst hadden de laatste en zijn mede-afgevaardigden in de algemeene en hollandsche Staten verslag gedaan van 't geen tot dusver door hen tot stand was gebracht, zonder daarbij van den aan Holland meer bepaaldelijk gestelden eisch nog melding te maken. In de hollandsche Staten had men toen besloten ter Generaliteit het voorstel in te brengen, om, in plaats der uit het 12e artikel gelichte zinsneden, betrekkelijk den Prins en zijn toekomstige ampten, hetzij een nieuw artikel, hetzij een afzonderlijk stuk, vast te stellen, dat allen, die ooit door Hun HoogMogenden tot Kapitein-Generaal of Admiraal van hun krijgsvolk te land of te water, of bij de Staten der verschillende provinciën tot Stadhouder mochten gekozen worden, ver-

[1] Zie zijn schrijven in *Bijlage* III op Sypesteins *Bijdragen* II, bl. 5.

plicht en verbonden zullen zijn, het gemaakte verdrag en al zijn bepalingen te bezweren, en diensvolgens bij eede te beloven, dat zij die, zooveel in hen is, zullen helpen handhaven en ten uitvoer leggen» [1]. Na eenige overleggingen van de gewesten onderling, en van ieder voor zich, was dit «*temperament*», gelijk men 't heette, den 19en February door de algemeene Staten aangenomen. Inmiddels was echter Van Beverningh reeds een veertien daag weêr in Londen, vanwaar hij voortdurend met den Raadpensionaris in briefwisseling was. Het werd toch terecht door beiden niet alleen, maar ook door de meerderheid der Staten van belang geacht, dat er minstens één der drie gewezen afgevaardigden, om de hand aan de zaken te houden, in Engeland verbleef; en zoo was Van Beverningh reeds den laatsten January, niet als afgevaardigde van de Generaliteit of van Holland, maar als vroeger medegemachtigde tot het vredesverdrag, uitgezeild, en na een dag of drie rondzwalkens op de baren ter plaatse gekomen.

Hoewel Cromwell, in zijn ongeveinsd verlangen naar vrede, op 't hooren van zijn wederkomst uitriep: «God zij geloofd! hij moet welkom zijn; ik ben zeer blijde!» [2] toonde men zich toch van den anderen niet weinig gebelgd over het gemis eener nieuwe volmacht, 't zij van Holland of der algemeene Staten, en wilde hem dus — al liet men hem ter begroeting van den Protector toe — niet amptshalve te woord staan. Hij zond toen een zijner klerken over, om op een nieuwe aanstelling voor zich en de hem na te zenden andere Heeren — als afgezanten van den Staat — aan te dringen, en hun komst te doen bespoedigen, en ging inmiddels voort onder de hand het terrein zoo goed doenlijk te bereiden. Niet in 't voordeel der nederlandsche Heeren en hun taak was het, dat de hun bevriende ceremoniemeester Flemming, in zijn betrekking tot hen, door den hun en hun land minder genegen Secretaris van Staat Thurloe vervangen was, van wien Van Beverningh — naar hij klaagde — maar al te weinig goede woorden kreeg [3]. Den 19en February, tegelijk met de aanneming van het *Temperament*, werden Van Beverninghs beide vroegere medeafgevaardigden, met hem, tot buitengewone afgezanten benoemd, en aanvaardden zij daarop in 't begin van Maart hun overzeeschen tocht, die hen den 9en der maand naar Doeveren en den volgenden naar Gravesend bracht, waar Van Beverningh hen, op hun uitnoodiging, kwam ontmoeten. De plechtige begeleiding van 't nieuwe gezantschap naar zijn verblijf in Westminster, waartoe de Protector het zijn eigen «lijfkaros» naar den Towerwerf gezonden had, greep den 13en plaats, en werd 's namiddags van den 14en door een niet minder plechtig eerste gehoor bij Cromwell gevolgd [4]. En niets belette dus nu,

---

[1] Zie de *Secrete Resoluciën van Holland*, 27 Jan. (I, bl. 222).
[2] Zie Van Beverninghs schrijven van 6 Febr., meêgedeeld in Nijhoffs *Bijdragen* X, bl. 303.
[3] Verg. ald. bl. 301.
[4] Zie de uitvoerige beschrijving van een en ander in 't *Verbael*, bl. 313—315.

de aangevangen en reeds zoover gevorderde taak, «het groote werk» — als De Witt het noemde — «hun toebetrouwd», te voleinden.

Alles zou daarin van lieverleê naar wensch geslaagd zijn — het verschil betrof slechts allerlei kleinigheden, omtrent welke men zich engelscher zijds inschikkelijk genoeg toonde — had niet dat groote blijvende struikelblok der prinselijke staats- en krijgsampten den voortgang belemmerd. Geen wonder, dat De Witt — als hij den 3en Maart nog weder aan Van Beverningh geschreven had — er «niet zonder merkelijke bekommering (zijn) gedachten continuëlijk over liet gaan» [1]. Om in zijn behandeling dier netelige zaak niet geheel alleen te staan, was hij er dezer dagen met eenige geestverwante Statenleden van Holland — den nieuwen Luitt-Admiraal Wassenaer van Obdam, den Heer Van Swieten, zijn vaders kerkergenoot Stellingwerff, eenige dordsche afgevaardigden — en den Secretaris Beaumont in overleg over getreden. Zij bleken allen in zijn gevoelen te deelen, dat het — voor zoover zich dat punt niet in 't geheel mocht laten afdoen overeenkomstig het vastgestelde «temperament» — niet dienstig zou zijn, er in de Statenvergadering van Holland zelve gewag om te maken, vóór de bekrachtiging van 't verdrag tusschen den Protector en Hun Hoog Mogenden door die Hoog Mogenden voor goed besloten en opgemaakt zou zijn; ten einde geen gevaar te loopen, dat de afgevaardigden der verschillende provinciën, de beraadslagingen bemerkende, er in de hollandsche Staten over te houden, het gansche werk begonnen te bedillen, en de bekrachtiging, zoo niet geheel te bemoeilijken, dan toch de beschikking daaromtrent aan hun principalen op te dragen, en zoo alles door vertraging te bederven. Hoe de zaak nu daartoe in Engeland behandeld moest worden, bleef best aan de «gewonelijke wijsheid» van Van Beverningh overgelaten; De Witt had zijn meening daaromtrent aan Nieuwpoort kenbaar gemaakt, en zij behoefde dus niet nader uiteengezet te worden. «Immers», gelijk hij er nog aan toevoegde, «hebben al de voornoemde heeren dienstig geoordeeld, dat Van Beverningh over de voorschreven zaak schrijvende, dit zou doen onder zoodanig adres, dat, voor zoo verre het naar de gesteldheid der gemoederen, niet tijdig bevonden werd, haar op het tapijt te brengen, men er eenigen tijd meê kon wachten, zonder noodig te hebben er aanstonds publieke opening van te doen». Toch bleef hij zelfs een maand later nog alle hoop koesteren, dat een bepaalde toezegging van Holland — gelijk die nu, na twee of drie maanden, door Cromwell begeerd werd — nog wel ontdoken zou kunnen worden, en dat men in Engeland zich «op de wijsheid en goeden ijver der hollandsche Staten zou kunnen verlaten, die met het gesloten verdrag (en zijn «temperament») gesteund, zijns inziens, geen reden tot bezorgdheid meer gaven. Mocht dit echter onverhoopt *niet* het geval zijn, dan hoopte hij, dat Van Beverningh een

[1] Sypesteyns, *Bijdragen*, II. Bijlagen, bl. 27.

ontwerp van de verlangde verklaring (*acte-declaratoir*, gelijk hij ze noemde) zou overzenden, met de verzekering, dat daarmeê genoegen zou worden genomen; opdat wij — als hij er op volgen liet — alhier 't geluk hebbende van op dat onderwerp een besluit te nemen, over den vorm in geenerlei tijdroovend debat komen te vervallen. En zou, zijns bedunkens, mede ten hoogste noodig wezen, dat Van Beverningh, voor zoover de zaak zonder zulk een *acte* wanhopig stond, dit niet alleen in zijn eerste schrijven aan de hollandsche Staten kenbaar maakte, maar dat ook achtereenvolgens, met weinige dagen tusschenruimte, telkens, al ware 't zelfs *per expressen*, te herhalen, opdat, wanneer de beraadslaging — gelijk hij bij de geaardheid van eenige leden onfeilbaar te gemoet zag — niet zonder ruggespraak kon eindigen, van tijd tot tijd nieuwe gelegenheid geboren werd, om het werk met meerder of minder kracht tot besluit te brengen. Gelijk ook, zijns oordeels, zeer noodig zou zijn, ingeval dat naar waarheid geschieden kon, dat Van Beverningh die Staten telkens daarbij, met aanvoering van de bondigste blijken, verzekerde van de oprechte bedoeling des Heeren Protector, en dat dit alles alleen uit de begeerte voortsproot, om den vrede eeuwigdurend te maken, opdat alle bewijsgronden, die uit tegenovergestelde vermoedens ontwijfelbaar getrokken zouden worden, en mogelijk in staat zouden zijn het gansche werk te verijdelen, krachtig weêrlegd konden worden.

Ziedaar de gansche kiem der zoo beruchte en verfoeide, zoo boosaardig gebrandmerkte en wreedaardig gewroken, *acte van uitsluiting* of *secluzie;* een stuk, naar 't heette, van De Witt uitgegaan, door hem aan Cromwell in de pen gegeven, op *zijn* aandrang door dezen van Holland gevorderd, opdat men daar tegen alle kans op een stadhouderlijk bewindhoofd voortaan gewaarborgd ware. In plaats van dat is het, uit het gansche beloop der onderhandelingen, thans volkomen gebleken, dat integendeel de door Cromwell al aanstonds geuite begeerte naar eenige zekerheid op dit punt, door Van Beverningh en De Witt met zorg en bekommering vernomen werd, daar zij beiden — hoe weinig Stadhouderlijk zelf gezind — de kaart van 't Land te goed kenden, om niet te bezeffen, wat daarvan te duchten was. Wat in dezen dus ook geschieden zou, moest in 't striktste geheim geschieden, en daar de noodzakelijkheid het geven der gevorderde verklaring gebood — wilde men niet den oorlog op nieuw over den Staat halen, waartoe reeds een vloot van honderd schepen, geen van minder dan 36 stukken, gereed lag — viel er niets anders op uit te denken, dan over kort of lang die verklaring toe te zeggen. Wat was daar ook, wel beschouwd, aan verbeurd? Minstens vijftien jaar zouden er moeten verloopen vóór de dan 18jarige Prins voor zijn hooge ampten in aanmerking kon komen, en aan een Luitenant tusschentijds — laat staan een dergelijke als Willem Frederik — was waarlijk geen behoefte. Tijd gewonnen zou, onder deze omstandigheden, al licht alles gewonnen zijn, en was Cromwell met eene op de toekomst werkende verzekering van Holland gepaaid, dan liet zich — mits

er voor 't heden maar niets van uitlekte — van die toekomst het beste hopen. Dat geheim gold echter niet alleen de algemeene, het gold voor de eerste weken ook nog de meerderheid der hollandsche Staten, bij wie de zaak eerst na de bekrachtiging van 't geheele verdrag ter spraak zou mogen komen, daar er anders licht die bekrachtiging door vertraagd, zoo niet geheel belet ware. In dien geest uitte zich dan ook De Witt in zijn brief van 5 April aan Van Beverningh, en wenschte den Protector gestemd te zien, «om de bekrachtiging uit te wisselen onder beneficie van eene schriftelijke acte, aan Van Beverningh door hem te overhandigen, waarin hij verklaarde, dat, zoo de meergemelde *acte-declaratoir* hem binnen zekeren tijd niet werd toegezonden, alsdan het verdrag te houden voor niet geratificeerd, of hoe hij anders zou willen». Met welke schriftelijke acte De Witt — als hij schreef — dan tevens meende, dat in Holland nog eenige klem bij 't werk zou gebracht worden.

Onderwijl waren de drie gezantschapsleden, den 30en der vorige maand, op nieuw bij Cromwell ten gehoore geweest, die hen met de hem eigen krachtige taal had toegesproken, en gezegd, dat het meer dan tijd werd, de zaken af te doen, en dit door de belangen van beide Staten vereischt werd; dat men nu elkander slechts in onzekerheid hield, en belette andere plannen te volvoeren; dat het verder verschil van inzicht hem louter een verschil in woorden voorkwam, en men daarom nog dien eigen middag met hen zou komen onderhandelen. Die onderhandeling volgde, en na eenig over en weêr gepraat en geschrijf, konden nu de thans tot drieëndertig aangegroeide, in 't Latijn gestelde vredesartikelen — met uitsluiting natuurlijk der geheime verklaring op 't punt der prinselijke ampten — den 15en der maand onderschreven worden. Daartoe kwamen 's namiddags vijf uur de zes met die zaak belaste engelsche Commissarissen naar 't «Logement» der drie nederlandsche Heeren in Westminster, en werden nu, «na weêrzijdsche beleefdheidsbetuiging, lectuur, en vergelijking der bewuste artikelen, en herstel der opgemerkte schrijffouten», die artikelen «onder Gods genade wederzijds gecachetteerd en onderteekend». En zoo was de vrede van Westminster — gelijk hij voortaan heeten zou — tusschen Engeland en Nederland beklonken.

Bij dien vrede werd nu bepaald, dat tusschen beide volken een vaste vereeniging, vriendschap, en verbond zou zijn; dat de van weêrszij na 28 Mei 1652 geleden schâ zou vergeten en vereffend geacht worden; de vijandelijkheden in de britsche zeeën terstond zouden ophouden, verder af, op daartoe gestelde tijdpunten; dat de krijgsgevangenen van weêrskanten zouden vrij gelaten worden; dat men elkanders vrijheid en vrede tegen ieder, die ze woû krenken, beschermen zou; dat men elkanders vijanden of verklaarde rebellen geen oponthoud noch ondersteuning met oorlogs- en levensbehoeften gunnen of geven zou, en elkander integendeel tegenover hen bijstand verleenen; dat ze ook in geen der beide gemeenebesten door iemand, van welke waardigheid

HIERONYMUS VAN BEVERNINGK.

C.L. van Kesteren sculps.

ook, ontvangen mochten worden, op straf van verbeurte der sloten, steden, of heerlijkheden, waar hij ze ontvangen had; dat scheepvaart en handel binnen Europa, en 't inloopen der oorlogschepen — met voorbehoud der wetten en instellingen van beide Staten — over en weêr zou vrijstaan, mits ze 't gezamenlijk getal van acht niet overschreden; dat de nederlandsche oorlogs- en andere schepen, in de britsche zee (een altoos vrij onbestemde uitdrukking) een engelsch oorlogschip ontmoetende, naar oud gebruik (de praktijk, waarvan men te recht alleen had willen hooren) de vlag van den top der mast-zouden strijken en het marszeil laten vallen; dat men beiderzijds geen zeeroovers in zijn havens ontvangen noch ze van voorraad voorzien zou; dat men in verbonden, met andere mogendheden wellicht te sluiten, elkander, desbegeerd, begrijpen zou; dat inbreuk van bijzondere personen op eenig deel van dit verbond, bij wege van rechte hersteld zou worden, zonder dat daarom het verbond verbroken was; dat de onderzaten van beide Republieken in alle vrijheid over en weêr mochten reizen; gewapend echter niet meer, dan met veertig man teffens; dat men elkanders schepen, schrijvers, en kooplui niet zou lastig vallen, dan bij hoogen nood; dat ze bij storm en ijsgang de beiderzijdsche havens mochten binnenloopen, zonder daarvoor tol of recht verschuldigd te zijn; dat de kooplui zich zelf en hun goederen met allerlei geweer beschermen mochten, maar in hun herberg gekomen hun geweer moesten afleggen; dat de oorlogschepen van beide Staten de koopvaarders, één streek met hen houdende, van weêrskanten geleiden en beschermen moesten; dat schepen van 't een of 't ander gemeenebest genomen ten dienste der eigenaars hernomen zouden worden; dat men geen brieven van schâverhaal zou geven, dan drie maanden na rechtsweigering; dat de algemeene Staten zouden zorgen, er recht gedaan werd over den manslag op de Engelschen in Amboina gepleegd, zoo een der daders of medeplichtigen nog in leven was; dat dezelfde Staten de schâ vergoeden zouden der schepen in de Sont aangehouden, ter begrooting van daartoe benoemde scheidsrechters, en dat daarna ook de koning van Denemarken in dit verdrag zou begrepen wezen; dat men ook gemachtigden zou benoemen, om de schâ te begrooten, die men elkander in de Oost, op Groenland, in Moskovië, Brazilië, of elders van 1611 tot 28 Mei 1652 mocht hebben aangedaan, en dat men die schâ dan vergoeden zou; dat allen, die door de algemeene of bijzondere Staten tot Kapitein- of Admiraal-gen., tot krijgsoverste of Stadhouder zouden aangesteld worden, gehouden zouden wezen dit verdrag te beëedigen; en dat de bekrachtiging van 't verdrag wederzijds na twee weken zou plaats grijpen.

Den eigen dag waarop de vrede te Londen onderteekend was, had De Witt in den Haag nog weder de pen opgenomen, om Van Beverningh te melden, hoe gevaarlijk het hem en zijn medeweters van 't geheim voorkwam, wanneer bij het geteekende verdrag ook wellicht brieven van Van Beverningh, dat geheime punt rakende,

in de vergadering van de hollandsche Staten gelezen werden; zoowel uit vrees, dat daardoor in Holland op 't punt der bekrachtiging nog eenig bezwaar zou kunnen gemaakt, of anders uitstel geboren worden; als omdat de zaak daardoor ontwijfelbaar vóór de afzending der bekrachtiging tot kennis der afgevaardigden van de andere gewesten zou komen; in welk geval men zich licht kon voorstellen, wat vertraging, zoo niet onoverkoombare hinderpaal dit veroorzaken zou in 't afvaardigen der bekrachtiging ter Generaliteit. En daar hij zelf, bij 't 31e artikel van zijn lastbrief, opzettelijk gelast was, alle brieven terstond na de ontvangst ter vergadering der hollandsche Staten te openen, met uitdrukkelijk verbod geen brieven of missieven achter te houden, noch naar zijn welgevallen te openen, maar ze terstond voor den dag te brengen, om gelezen te worden en den inhoud kenbaar te maken; zoo had hij — naar hij in argeloozen eenvoud schreef — «niet zonder merkelijke bekommering gespeculeerd en overwogen, wat daarin, de zaken liggende gelijk Van Beveningh hem had meêgedeeld, zou dienen gedaan of gelaten te worden». Het beste wat hij er nog op gevonden had — naar hij verder meêdeelde — was, om te trachten, «de vergadering van Holland nog vóór de overkomst van het Verdrag» (waartoe nu trouwens alle kans reeds verkeken was) «te doen scheiden, hoeveel bezwaar dat ook zou in hebben, daar zij tot nog toe opzettelijk en als *par force* bijeen gehouden was, om den uitval van 't werk te zien, en nog den 14en weder eenige afwezige leden, tegen 't overkomen van 't verdrag, naar den Haag beschreven waren». Niettemin verhoopte hij, «dat God de Heer, die het groote werk dusverre gebracht» had, ook wel «expediënten zou suppediteeren, om over de resteerende difficulteiten te geraken; op welks genade en goedertierenheid» — als hij eindigde — «ik mij berouwende, alles goeds derve hopen». Zoo overtuigd hield hij zich van de deugdelijkheid en den adel zijner bedoelingen, «bekoord» — als Vondel bij zijn bruiloft van hem zong — «door niemands gunst, verschrikt door niemands haat»; want — gelijk hij zich in een volgend schrijven veelbeteekenend uitdrukte — «als quaestie mocht wezen van iets, dat den welstand van 't land betreft, dorst (hij) mogelijk al zoo wel als anderen wat op zich laden, dat (hij) voor de hand wel zag, bij kwaadwilligen (hem) tot een fout, zoo niet hooger, geïmputeerd te worden». Aan die «kwaadwilligen» helaas, ontbrak het — als wij reeds met een woord vernamen — ook toen al in zijn onmiddelijke omgeving zelve niet, en hun trouweloos en laaghartig bedrijf zou hem, in vervolg van tijd, maar al te duur te staan komen. Hij had het trouwens — als hij in deze dagen schreef — hoe jong, reeds door de ervaring geleerd, «dat de meeste menschen hun oordeel geven, niet naar de reden, maar naar hunne hartstochten»; en dat zou in geheel deze uitsluitingsgeschiedenis èn nu, èn later bovenal blijken. Hartstochtelijk was men er bij beroerd, en daarom steeds genegen, er veel meer en veel anders in te zien en te gissen, dan er bij een kalme beschouwing in te vinden is.

Ook zonder de veelbesproken «acte» waren er intusschen, die het denkbeeld van een vrede met het cromwelliaansche Engeland onwaardig zoo niet onteerend vonden, en daarover — zonder van die «acte» iets te weten of nog te vermoeden — hun hart in druk lucht gaven. Reeds vóór zij bepaaldelijk ter sprake kwam, was er o. a. een, in Londen — als 't heette — verschenen vlugschrift uitgekomen, waarin een «smekende hollandsche student» werd voorgesteld «den engelschen Professor verzoekende oodmoedelijk, en met alle behoorlijke reverencie, om in de groote schole te Londen aangenomen te worden». — «Z. Excie, mijn genadige Hr. Protector!» zoo ving die vermeende student zijn smeekbede aan, «ik kniele voor U, als voor een grootmachtige Majesteit; want ik verklare, dat nooit, de dagen mijns levens, de Fortuin een Vorst zoo wel als U gediend heeft, en gij meriteert het door uwe fortuinlijke aanslagen». Op Cromwells vraag, wie en van waar hij is, noemt hij zich van hollandsche ouders geboren, en die zich «onwaardige» gelukkig zou achten, mocht hij «de eer genieten, om (zijn) hooggeachte handen te kussen»; niet alleen toch verdiende hij dit, maar hetzelfde ook «aan zijne voeten, ja, de zolen van (zijn) gebenedijde schoenen». — «Wat rampzalige student is dat», roept Cromwell bij zich zelf uit, die zich «veel te gering» acht, om «mijn handen met (zijn) vochtige lippen te besmetten!» Hij verlangt evenwel nog nader bescheid, en verneemt dan, dat zijn «voorouders voor veel jaren genaamd waren Staten van Holland, doch na vermeerdering van hun tijdelijk goed en verwinning van Spanje, zich tituleerden Hun Edelmogenden». «Maar helaas! vervolgt de smeekeling, «wat is nu van hen geworden? de hoogheid vernederd, het fortuin vergaan en Z. Hoogheid daarentegen van alle zijden toevallende; waarom zij hem ook om hulp en genezing konnen aanzoeken, voor God en hem hun schuld belijdende, dat zij, niet indachtig de nooddruft, hun in hun armoede — «als een kind, dat ter wereld komt, en daar noch luur noch doek is, om dat kind in te winden» — door koningin Elizabeth, «als een getrouwe minnemoeder» tegen verpanding hunner steden gegeven, koning Karel Stuart in ellende en overval zijner vijanden gelaten hebben». Omdat hij zich zoo biddend en smeekend aanstelt belooft Cromwell hem, zich met zijn ondermeesters eens te zullen beraden. In afwachting daarvan vindt de student zich dan echter nog verplicht een verzoekschrift aan Cromwell te zenden, waarbij hij, onderdrukte student, oodmoedelijk te kennen geeft, hoe hij uit ordre van zijn haagsche vaders zich vervoegt tot hem en zijn parlement, zeer oodmoedelijk biddende hem nogmaals ter audiëncie te laten komen; «want wij zeer gaarn met u in vriendschap en broederlijk willen leven; want uwe roede drukt ons zoo hard, dat wij beginnen het fortuin daardoor te verliezen». Cromwell laat hem dan ten gehoore toe, en zegt: «voelt gij de prikkelen mijner zware roê, zoo vervoegt u, benevens andere inwoners, broeders en verdere ingezetenen tot den grooten God des Hemels en der aarde, en bidt oodmoedelijk van ganscher harte en ziele; want als den grooten God gelieft uw

gebed te verhooren, en uwe vorige zonden gelieft achter zijn rug in 't diepste der zee zijner genade te werpen, zoo zal de roede mij ongetwijfeld uitter hand genomen worden». Hij achtte 't echter noodig, als roede voor hem en de andere hollandsche broeders te strekken, omdat hun vaders zich niet ontzien koningen en vorsten tegen elkander op te hitsen, waardoor gevolgd zijn veel weduwen en onnoozele ellendige weezen, wier vaderlijke bloed nog in den hemel om wraak roept. «Wat voor manier van doen is dat? of slacht gij» — vraagt hij — «de Mennisten, die in uw land veelvuldig zijn door uw tolerancie, en die kloeke koppen, maar bloode harten hebben? Zij geven geld, dat het werktuig is waar 't boos en duivelsch kwaad meê gepleegd en volbracht wordt. Zijt gij hun navolgers van natuur, zoo maak ik nog zoo gauw met u geen vrede, maar beschouw u als een meelzak: hoe die meerder wordt geslagen, hoe meer meel dat er uit stuiven zal. Nu, student, vertrek; want mijn volk moet kloppen op uw welgevulden meelzak, en ik mag met u niet langer tijd verslijten; gaat, en haalt mij van uw haagsche vaders nog beter artikelen, dan gij mij hier vertoont en op papier gebracht hebt». — Geheel mistroostig gaat dan de student weeklagende weg: «wat zullen wij langer beginnen?» vraagt hij, «onze welgevulde kantoren raken leêg, en ik word schier desperaat; mijn kaars brandt in de pijp», enz. De haagsche vaders zenden daarop «twee andere studenten, ieder met een bedelstaf», die Cromwell eindelijk tot accoord weten te brengen: «alles» — gelijk zij, teruggekomen, melden — «is bij hem geaccepteerd en onderteekend»; schor geworden van al hun bidden en smeeken, verzoeken zij van alle verdere uitweiding verschoond te blijven, en bevelen alleen aan, in alle gewesten, doch vooral in Holland het geschut te doen losbranden en vuurwerk af te steken; voor «kostelijke vertooningen» zouden de Amsterdammers wel zorgen. Inderdaad werd dan ook — den 27en Mei — in de Amstelstad «op de markt» een tiental zulke vertooningen, op last van burgemeesteren, door Jan Vos bewerkstelligd en berijmd. In de eerste zag men «'t helsche rijk met zijn vervloekte scharen», in de tweede «het oorlog met zijn legerbenden», de staatszucht aan zijn rechterzij, gierigheid, eigenbaat, rooverij, enz. in zijn gevolg, terwijl de engelsche vlootvoogden zich voor den tocht bereiden, en 't scheepsvolk geprest wordt; in de derde werden Neêrlands kwijnende handel en neering zinnebeeldig voorgesteld; in de vierde 't verbond tusschen Denemarken en Nederland; in de vijfde gingen bootsgezellen en soldaten scheep, en ontving Tromp zijn staf van Jupiter, van Mars zijn degen, en van Minerva haar schild; de Tritons bliezen op hun horens, en de vier wateren — Rijn, Maas, Schelde, en Y — wenschten hem den zege toe; in de zesde verscheen de Faam, en zag men de rouwbedden van Tromp en Van Galen; in de zevende vertoonde zich de Heer van Opdam met gerechtigheid, voorzichtigheid, en kracht aan zijn zij, en veranderde de Tijd de rouwvlaggen wegens Tromp en Van Galen weder in roode, terwijl de steden den nieuwen zeevoogd gelukwenschten; in de achtste aanschouwde men Neptunus en

Thetis de bloedige baren doorbruisende, van zeegoden en godinnen omringd, en van een dozijn spaansche, fransche, nederlandsche, engelsche, duitsche, en deensche vrouwen gevolgd, allen om vrede krijtende; in de negende daalde de zoo luid verlangde Vrede uit den Hemel, en in de tiende zat Nederland op een troon, die van ankers, kabels, zeilen, vlaggen, en scheepswapens saamgevlochten was; zij werd door Goden en Godinnen opgetooid, en had de zeven gewesten om zich, terwijl de Generaliteitslanden hun wetten kwamen ontvangen. «De waardige Eendracht», zong Jan Vos er bij,

De waardige Eendracht, die de Tweedracht kwam verjagen,
Verbindt het Zevental door hulp van de oude Trouw.

Intusschen liet die eendracht nog wel wat te wenschen, en zou dat bovenal uit de stribbelingen blijken, door de geheime vredesbepaling te weeg gebracht, en in den lande voortwoelende.

In de hollandsche Statenzitting van dinsdag 28 April werd zij, onder eede van geheimhouding, het eerst ter sprake gebracht. Op Gorinchem en twee heeren van de Ridderschap — Brederode en Duivenvoorde — na, was de vergadering voltallig; het eerste werd door het gorkummer gecommiteerden-lid Van der Colok vertegenwoordigd, die verklaarde de komst der andere heeren te willen afwachten. Dordrecht, Amsterdam, Gouda, Schiedam, en Den Briel stemden onmiddelijk overeenkomstig de begeerte van den Protector; Haarlem, Delft, en Leiden wenschten er ruggespraak met hun principalen over te houden; Rotterdam en Schoonhoven wenschten 't advies der voorzittende leden, om zich dan naar de meerderheid van deze te schikken; in 't Noorderkwartier stemde Medemblik als Dordrecht, de verdere steden voor ruggespraak. Onder de Edelen waren de gevoelens zeer verdeeld, eenige daarenboven voor uitstel tot de tegenwoordigheid der thans afwezige Heeren; Opdam natuurlijk voor de acte, evenzoo Van der Mijle en Merode; Nassau-la-Leck of Beverweerde, Schagen, en Noordwijk, er tegen; Warmond en Wimmenum weifelachtig. Na een herhaalde omvraag en samenspreking kwam men tot het voorloopig besluit, om van het behandelde punt door eenige der afgevaardigden van de steden, in 't bijzonder daartoe af te zenden, onder eed van stipte geheimhouding, kennis te doen geven aan de regeerende burgemeesters dier steden, en in geval die burgemeesters zich bezwaard mochten vinden, daarop zonder verder overleg een besluit te nemen, dat dan, mede onder eede van geheimhouding, hun vroedschappen er in kennis van zouden gesteld worden. De af te zenden heeren namen daarop aan, den volgenden vrijdag te negen uur weder ter zitting te komen, terwijl de afwezigen dan gehouden zouden worden met de meerderheid te stemmen [1].

---

[1] Zie De Witts schrijven van 28 April in Sypesteyns *Bijdragen II* bl. 39, en de *Secrete Resolutien van Holland* I. bl. 54.

In die nieuwe vergadering werd, na eenige beraadslaging door de Heeren van de Ridderschap, bij meerderheid overeenkomstig den zin van den Protector gestemd; door Dordrecht als voren; door Haarlem geklaagd, dat de zaak niet vroeger ter kennis der regeering gekomen was, en thans verklaard, dat die ter Generaliteit aan de andere bondgenooten bekend gemaakt moest worden, om alle mistrouwen weg te nemen, al was de tegenwoordige beraadslaging ook louter gewestelijk. Delft verklaarde er niets tegen te hebben, dat de «acte declaratoir» bij eenparige stemmen door de vergadering gegeven werd; Leiden, dat er eerst met de Heeren van Zeeland over gehandeld en overeengekomen worden moest, naar de Unie met dat gewest in 1576 aangegaan, en dat er vervolgens, volgens de Unie van Utrecht, ook ter Generaliteit van kennis gegeven moest worden. Amsterdam en Ter Goude verklaarden zich, als vroeger, ten zeerste voor de acte, en 't eerste voegde daar zelfs bij, dat in den raad van haar zes-en-dertig eenparig zoo besloten was. Rotterdam meende, dat de nood de acte vereischte, mits er met eenparige stemmen toe besloten werd. Namens Gorinchem verklaarde de alleen aanwezige secretaris Boxtel, dat hij niets stelligs kon zeggen, maar vertrouwde, «dat zijn HH. principalen zouden gelogeerd wezen, gelijk de HH. van Amsterdam hadden geadvizeerd». Schiedam verstond, met eenparige stemmen der vroedschap, dat «de acte gepasseerd moest worden». Schoonhoven wilde zich bij dat besluit neêrleggen, mits met eenparige stemmen genomen. Den Briel verklaarde zich vastberaden als vroeger. Namens Alkmaar zeî de Secretaris, die alleen nog maar ter plaatse was, dat hij de komst der verdere heeren moest afwachten, doch inmiddels wel lijden mocht, dat de zaak «in particuliere besogne» nader overwogen werd; Hoorn, dat er de vroedschappen bezwaar gemaakt hadden, den eed van geheimhouding te doen, en burgemeesteren toen hunnerzijds de Statenleden gemachtigd hadden, met eenparige stemmen de acte in te willigen. De pensionaris van Enkhuizen dorst, bij ontstentenis zijner medeleden, geen advies uit te brengen; de heeren van Edam verklaarden ronduit, dat hun principalen de acte strijdig oordeelden met de gewestelijke vrijheid van Holland, en het, naar hunne meening, dus beter was, den oorlog voort te zetten. Monnikendam stemde in een eenparig genomen besluit. Medemblik sprak met de gewone heftigheid voor. Purmerende zeî, dat het nader zou opineeren als de voorzittende leden allen gesproken hadden. Toen men zoover met omvragen gevorderd was, kwamen er juist brieven van Van Beverningh, die nu eerst in behandeling werden genomen, en toen, om door de langdurigheid der vergadering geen achterdocht te geven, daar het reeds één uur na den middag was, besloten, de zaak 's namiddags te hervatten [1]. Zoo geschiedde 't, en kwam men daarop, maandags den 4en, tot vaststelling der navolgende acte:

[1] Zie het schrijven, in Sypesteyns *Bijdragen* t. pl. bl. 39.

«De Staten van Holland en Westfriesland, geconsidereerd en in achting genomen hebbende, dat God, de Heere-almachtig, goedertierentlijk geliefd heeft, de tractaten van Vrede, Unie, en Confederacie tusschen de Republiek van Engeland, Schotland en Ierland ter eenre, en den Staat der Vereenigde Nederlanden ter andere zijde, nu eenigen tijd herwaarts onderhanden, met een gelukkige uitkomst te zegenen; zoodat die tractaten, op den 15en April, bij Commissarissen van Z. H. den Heere Protector der voorz. Republiek, en de HH. Extraordinairs-ambassadeurs van dezen Staat te Westmunster in Engeland, finalijk zijn gesloten, mitsgaders ter wederzijden met behoorlijke onderteekening en bezegeling bekrachtigd; — en specialijk gelet op 't ernstig verzoek, bij hooggemelde Z. H. tot vaststelling van die tractaten, en om den voorgeroerden vrede eeuwigdurend te maken, itereratívelijk gedaan, mitsgaders op de apprehensie die Z. H. te meermalen verklaard heeft te hebben, van dat de Hr. Prins van Oranje of zijn nakomelingen, als zijnde descendenten van den Huize van Stuart, t' eeniger tijd hier gedefereerd wordende de hoogste ampten van Staat; daaruit, om verscheiden respecten lichtelijk groot mistrouwen en jaloezie tusschen beide naciën zouden komen te rijzen; en dat, vervolgens, mede het voorgeroerde gehandelde daardoor gelabefacteerd wordende, dezelve naciën wellichtelijk wederom in een zwaren en bedroefden oorlog mochten komen te vervallen; 't welk de hooggemelde HH. Staten genegen zijnde in aller manieren te verhoeden; — hebben, na voorgaande speciale beschrijving, en na rijpe delibracie op 't geen voorzeïd is, gedaan en gehouden, tot verhoeding van de voorgeroerde onheilen, en tot voorkoming van verdere effuzie van Kristenbloed, ook voornamelijk om meergemelde Z. H. in de voorgeroerde deszelfs bekommering, zooveel in hen is, volkomen gerust te stellen, en om het effect van de voorgeroerde tractaten metterdaad te genieten, mitsgaders om ze, ten goede van beide naciën eeuwigdurend te maken, wel willen verklaren, gelijk ze verklaren bij dezen, dat Haar Ed. Grootmogenden nimmermeer den gemelden Heer Prins van Oranje, of iemand van zijne linie, zullen verkiezen tot Stadhouder of Admiraal van haar provincie, noch toestaan, voor zooveel het advies van haar provincie aangaat, dat ze ooit worden geëligeerd tot het Kapiteinschap-gen. over de milicie van de Generaliteit, daartoe zich bij dezen in den besten vorm obligeerende. — Gegeven te 's Gravenhage, onder 't groot zegel van den Lande, den 4en Mei 1654». —

Door een vijftal steden — Haarlem, Leiden, Alkmaar, Enkhuizen, en Edam — werd uitdrukkelijk aanteekening verzocht van 't voorbehoud, waaronder zij — voor den drang der omstandigheden zwichtende — daarin toegaven. De eerste verlangde, dat zonder verder uitstel den leden der Unie ronde en klare opening van 't geheele werk zou gedaan worden, zonder iets daarvan achter te houden of te bedekken, als zijnde een zaak de gemeene Unie ten hoogste rakende, en die zonder krenking dier Unie en verwekking van wantrouwen dien leden niet kon onthouden worden; zij gaf voorts te kennen, dat

hare raden en vroedschappen ook verstonden, dat deze acte niet van de provincie kon worden gevorderd dan met krenking der vrijheid van den Staat, door de voorouders van den tegenwoordigen Heer Prins van Oranje, onder Gods zegen gefondeerd; dat daarom die acte ook niet kon worden verleend zonder blaam van den Staat bij heel de wereld, zonder merkelijke verkleining van haar aanzien bij vrienden en vijanden, en zonder grooten ondienst en zwarigheid, die daaruit van binnen zou komen te ontstaan; dat er nog middelen waren, en nader konden worden gevonden, om met de macht van 't Land, onder Gods zegen, den oorlog zoolang voort te zetten, tot men redelijke en eerlijke voorwaarden bedingen kon; dat haar afgevaardigden in de Staten in geenerlei manier toestemmen mochten in 't verleenen der acte, maar met de overige leden en die der verdere provinciën ernstelijk zouden overleggen, wat tot behoud van den Staat promptelijk behoorde gedaan te worden; dat ze ook niet konden verstaan, zich langer verbonden te houden aan de gevergde geheimhouding, maar dienaangaande vrij te zijn, om in tijden en wijlen, zoo tot het verleenen der acte, met meerderheid van stemmen — gelijk in dezen niet geschieden mocht, en ook niet toegestaan, kon worden [1] — besloten werd, en daaruit zwarigheid rijzen mocht — wat God de Heer genadelijk verhoeden wilde! — voor heel de wereld te mogen doen blijken, dat zij er onschuldig aan waren. De leidsche leden verklaren, dat zij om verscheiden — mondeling ontvouwde redenen, bij eenparig besluit van hun principalen, gelast waren, zich tegen 't besluit te verzetten, als nadeelig voor de hoogheid en vrijheid van den Staat in 't algemeen en der provincie in 't byzonder, en dat zij verstonden van den eed van geheimhouding ontslagen te zijn. Alkmaar zeî van advies te wezen, dat de uitsluiting van 't huis van Oranje, zoowel tusschen de provinciën als onder de gemeente, onlust zou kunnen verwekken, behalve nog dat de vrije beschikking van Holland met zulk een «acte declaratoir» op dat punt werd geprejudicieerd. Enkhuizen verklaarde, dat het in geener manier kon toestemmen in de uitsluiting, en zich gebonden hield aan het «temperament» vroeger eenpariglijk vastgesteld; de heeren van Edam, dat zij last hadden te zeggen, de acte niet te kunnen toestaan, ten ware de voorzittende bezwaarmakende leden zich hadden verklaard, en zoo al de leden met eenparigheid van stemmen konden goedvinden, dat de bewuste zaken aan de provinciën en bondgenooten der Unie werden meegedeeld, en ook alle de leden en provinciën het teekenen der acte konden goedvinden, en dewijl dat niet was geschied, daarin part noch deel te hebben [2].

Al deze ingebrachte grieven en bezwaren maakten, dat men, bij de toezending

[1] Omdat er namelijk van regeeringsverandering en van een punt van vrede sprake was, op welke beide, naar het besluit van 1581, geen overstemming mocht plaats hebben.

[2] *Secrete Resolutiën*, enz. bl. 138.

van 't stuk aan Van Beverningh en Nieuwpoort — Jongestal werd natuurlijk, zoo goed als zijn Provincie en haar Stadhouder, buiten alles gehouden — het van een schrijven liet verzeld gaan, inhoudende, hoe men «om vele en verscheiden respecten, den welstand, order en rust der landen betreffende» deze zaak «van gansch hooge en niet min bekommerlijke consideracie vindende», niettemin tot vordering van den vrede en tot voldoening van den Heer Protector der engelsche Republiek goedgevonden had deze acte vast te stellen, en haar overzond, om er zich tot bevordering der werking van 't vredesverdrag van te bedienen; met dien verstande nochtans, dat, vóór men het stuk uit zijn handen gaf, of aan iemand ter wereld deed of liet kenbaar worden, dat het door de Staten was vastgesteld of toegezonden, als nog alle bedenkelijke en doenlijke pogingen aan te wenden, om den Protector daarvan te doen afzien, en zich te vergenoegen met het bewuste *temperament* [1].

Hoewel De Witt — als hij in een afzonderlijk schrijven aan Van Beverningh meldde [2] — wel voorzag, dat Cromwell van zijn voornemen niet zou af te brengen zijn, liet hij toch niet na, er, in de gegeven omstandigheden, op aan te dringen, dat, zoo Van Beverningh hem «door eenige middelen kon bewegen, van den eisch der acte af te zien, hij daardoor aan de vergadering der Staten en hare leden groot contentement en bijzonder genoegen zou geven, daar zij over 't gebeurde niet ten beste genoegd» was. 't Had dan ook heel wat voor hem in gehad, bij het heftig verzet van sommige steden en hare afgevaardigden, de vaststelling door te drijven en 't stuk weg te krijgen. Na eerst met moeite de door Leiden en Haarlem geëischte nadere omvraag omtrent het al of niet gewettigde eener overstemming ontweken te zijn, had hij, op den haast verwijzende, die er bij 't werk was, en het ongeradene haar nog eens weêr op het tapijt te brengen, omstreeks half acht den Heeren in bedenking gegeven, zich voor een korte poos uit hun midden te verwijderen, om in de zoogenoemde «vertrekkamer» metterhaast de acte op te stellen. Teruggekeerd had zich de groote meerderheid bij den inhoud van 't stuk neêrgelegd, doch waren de andere bij haar verzet gebleven; het was daarop echter voor vastgesteld gehouden, en — naar hij vertrouwde — zoo ingesteld, dat er «de vrijheid van den Staat zoo veel mogelijk in bewaard, en de begeerte van den Heer Protector volstrekt door voldaan» werd.

Inderdaad, had men 't vereischte geheim maar kunnen bewaren, geen haan zou wellicht naar 't verhandelde gekraaid hebben, en dit van zelf, bij den dood van Cromwell en de gewijzigde omstandigheden, te niet zijn gedaan. De geheele acte was, wel beschouwd, niets dan een wassen neus, door Cromwells halstarrigheid hem zelf gedraaid, en waaraan geen nederlandsch staatsman noch ingezetene zich behoefde

---

[1] Ald. bl. 137. [2] Bij Sypesteyn t. pl. bl. 49.

te ergeren of te stooten. Doch juist op dat geheim kwam het aan; en niet alleen dat zich enkele steden daar zoo onstaatkundig aan verklaarden te onttrekken, maar de laaghartige rol vooral ook, door Willem Frederiks stillen verklikker gespeeld, verijdelde dat anders zoo wel doordachte opzet. Reeds nu, en nog vóór het stuk was opgesteld en afgezonden, had deze, door De Witts klerk, van de sedert Maart gevoerde briefwisseling met Van Beverningh onderricht, zijn goedgeloovigen betaalsheer daar niet slechts van verwittigd, maar hem zelfs allerlei er over op den mouw gespeld, waarvan niets aan was, en dat enkel strekkeu moest, om den argeloozen Raadpensionaris nog meer te bezwaren, als ware geheel het bedrijf niet van Cromwell maar van hem uitgegaan, en aan den Protector door hem opgedrongen. In een onderhoud, dat De Witt den 12en der maand met den frieschen Graaf had, deed deze dat duidelijk uitkomen, gaf van den vasten indruk blijk, als ware de zaak niet uit den boezem van den Protector voortgekomen, en was daaromtrent tot geen andere gedachten te brengen. Hij vond zich daardoor ook zoo van den Raadpensionaris vervreemd, dat hij niet beter wist, dan tegenover hem en zijn geestverwanten zijn heul bij den franschen gezant te zoeken, en van dezen de toezegging van franschen bijstand te vragen, wanneer de overige gewesten zich onder zijn beleid tegen de hollandsche praktijken kantten. Die gezant, Chanut met name, was sedert het vorige najaar den vroegeren resident komen vervangen, daar de koning besloten had, zich op een weidscher voet bij de Staten te doen vertegenwoordigen. Men had hem bij zijn vertrek de noodige inlichting omtrent den staat van zaken en zijn gansche gedragslijn, te midden der verschillende stemmingen en partijen, verstrekt, en de verhouding doen kennen, in welke zijn land en koning daartoe wenschten te staan. Hij moest zich, zoolang de oorlog duurde, met de meeste behoedzaamheid uiten, opdat noch de Staten hen verdachten den krijg te willen rekken, noch de Engelschen, dat zij die Staten beletten, op billijke voorwaarden vrede te sluiten. Hij moest trachten een beter verstandhouding tusschen beide princessen van Oranje te weeg te brengen, wanneer hij, na ze uit 's konings naam begroet te hebben, begreep dat zijne diensten goed gevolg konden hebben, doch zorg dragen, dat geen van beide in den waan ging verkeeren, dat men der eene meer dan der andere geneigd was, en dat ook de Staten-generaal er niet jaloersch van werden. Hij moest zich in 't algemeen voor niemand partijdig betoonen, opdat hij ook van niemand tegenwerking ondervond. Daar zijn komst door de onprinsgezinde partij niet zonder onrust te gemoet werd gezien, moest hij, in de diensten aan 't Huis van Oranje bewezen, in 't geheim en met de meeste behendigheid te werk gaan, en daar het onstadhouderlijk gezinde Holland Frankrijk met leede oogen aanzag, omdat het zich verbeeldde het voor de belangen van dat Huis partij koos, moest hij te verstaan geven, dat het zeer zeker gewenscht had, de HH. Staten een Huis niet zoo verlaagden, en als een smet aanwreven, dat tot verheffing en ver-

grooting van 't Gemeenebest zooveel bijgedragen had; en dat men 't zelfs wel wat vreemd zou kunnen vinden, dat zij zich door de Engelschen een wet lieten voorschrijven, hen de vrijheid benemende de personen, die zij verlangden, over hunne legers te stellen; dat dit hun vrijheid scheen te krenken, voor welke zij anders zooveel liefde en naijver toonden; doch dat, niettemin, indien zij geloofden, dat hun belang — 't welk zij beter dan iemand anders moesten kennen — meêbracht, dat zij zoo handelden, men er niets op te zeggen vond; en dat hun belang altijd veel grooter was dan dat van dat Huis, 't welk Frankrijk altijd om hunnent wil, en met betrekking tot hen, zoo bijzonder dièrbaar geweest was. Graaf Willem Frederik moest hij, van den anderen kant, verzekeren — en hem zoo de bitterheid dezer wijze van doen verzoeten — dat de fransche koning moeilijk zijn eigen zaak kon schâ doen, zonder hèm daardoor nog te helpen; en dat het veel beter was, Z. M. zijn vertrouwen in de harten Hunner Edelmogenden herwon, door zich naar hun neiging te schikken, hetgeen Haar misschien gelegenheid zou verschaffen, hem, bij een gunstiger gelegenheid, van den tijd te hopen, persoonlijk van dienst te zijn [1]. Met geldelijke middelen, «hoe doeltreffend ook in de wanhopigste zaken vaak van werking», en die hem door Mazarin daartoe aan de hand waren gedaan, meende hij voor 't oogenblik niets te kunnen, en dorst er zelfs noch bij Van Beverningh, noch bij De Witt meê voor den dag te komen, uit rechtmatige vrees, dat zij er hem openlijk voor op de kaak zouden stellen. Het onderzoek naar de omkooperijen, in 1651 bewerkstelligd, had voor een tijd lang zijn doel niet gemist, en deed de lieden dubbel op hun hoede zijn [2]. 't Hielp in deze omstandigheden den armen Graaf Willem Frederik dus weinig, dat hij al aanstonds begonnen was, zijn goede diensten, gelijk die van Jongestal, voor de opneming van Frankrijk in 't Vredesverdrag aan te bieden, en het tegen Holland op te zetten; Chanut ging den hem aangewezen schoorvoetenden gang, gaf Willem Frederik goede woorden, maar trok zich onmiddelijk terug, waar 't op werkdadigen steun zijner heerschzuchtige plannen aankwam. Hij wist integendeel niet minder op den besten voet te geraken met de hoofden der tegenpartij, en het vertrouwen van De Witt gelijk dat van Wassenaar-Opdam, «zoo veel hij maar vermocht», te winnen [3]. Voor Frankrijk zag hij buitendien geen voordeel in een openlijken breuk tusschen beide Staatspartijen, gelijk de friesche Stadhouder daar op belust scheen, en er hem nu weldra ronduit over zou polsen. Bij een nieuwe aanwijzing hoe te handelen, hem den 15en Mei door Mazarin toegezonden, werd hem — in overeenstemming daarmeê — uitdrukkelijk aanbevolen, de onderlinge tweespalt, en het volksrumoer, dat er uit

---

[1] Zie de *Instruction*, opgenomen *Archives* V. p. 118.
[2] Zie zijn schrijven aan Mazarin, ald. p. 124.
[3] Zie het aangehaalde schrijven aan Brienne van 30 April, ald. p. 138.

zou kunnen voortspruiten, niet slechts niet te bevorderen, maar al zijn best te doen, om dit te voorkomen; bedenkende, dat, gelijk er geen verwarring in een Staat kan zijn, waaraan men door een burgeroorlog een einde zou moeten maken, er ook vóor de hollandsche Staten geen ongemak te vreezen was, dat men door een scheuring tusschen de vereenigde gewesten moest ontwijken. Daardoor toch zou men juist dat doen, wat de Engelschen en vooral de Spanjaards wenschten, die dan Holland en Zeeland aan zich zouden trekken, en met vereende krachten een zeemacht vormen, tegen welke in de gansche Kristenheid geen tegenwicht te vinden was. Bleven de zeven gewesten daarentegen vereenigd, welk noodlottig besluit zij dan ook thans mochten nemen, de slechte behandeling, die zij ongetwijfeld, in hun handel en zeevaart, in den loop der jaren weder van Engeland ondergaan zouden, de verandering, die in den tegenwoordigen bewindsvorm zou kunnen plaats grijpen, en andere onvoorziene oorzaken zouden herstellen kunnen, wat thans in 't ongereede scheen. Den Prinsgezinden moest hij maar geheimzinnig en behendig te kennen geven, dat Frankrijk het belang van 't Huis van Oranje altijd ter harte bleef gaan, maar het voor het welzijn zijner voorstanders zelf noodig was, dat van die belangstelling niets openlijk uitlekte, daar dat het engelsche en hollandsche opzet tot zijn vernedering versterken zou; doch dat de tijd, die zooveel verandering en ommekeer te weeg brengt, ook een samenloop van omstandigheden kon doen geboren worden, waarin de fransche koning zich met meer vruchts voor hen in de bres kon stellen [1]. Frankrijks haatzieke staatkunde werkte dus de weinig minder baatzieke bedoelingen van Graaf Willem Frederik als van zelf tegen, en toen deze zich, een dag of wat later, met zijn vrome wenschen om franschen steun tot Chanut wendde, moest hij zich met een ontwijkend antwoord te vreden stellen. Chanut gaf hem te kennen, dat 's konings hulp den gewesten in den nood niet ontbreken zou, doch dat men eerst alle andere middelen beproeven moest, vóór men tot zulk een uiterste kwam, van 't welk hij hem tevens al de bezwaren voorhield. 's Graven belang — gelijk hij in een brief aan Brienne deed opmerken [2] — verschilde met dat van Frankrijk; hij kon zich gemakkelijk verbeelden, dat wanneer de Unie eenmaal ontbonden was, een deel der gewesten zijn buit zou worden, en dat hij dus die ontbinding niet vreesde, waarvan Frankrijk een afschrik had. Men moest hem dan ten minste met geld helpen, hervatte de Graaf, daar Holland de beurs in handen had; doch Chanut hernam toen, dat men nooit tot dien uitersten rampspoed, een burgeroorlog, komen zou. Hij was — als hij schreef — opzettelijk des te voorzichtiger in zijn spreken, als hij, hem kennende, zeer vreesde, dat hij, zonder de schâ te berekenen, daardoor aan Frankrijk te berokkenen, anders al licht de lieden van zijn partij zou opzetten, door hun de beloften kenbaar te maken, hem van

[1] Ald. p. 147. [2] Ald. p. 146.

die zijde gedaan, en dit dan onmiddelijk algemeen verspreid zou worden. Mazarin schonk hem zijn volle goedkeuring op zijn wijze van doen, en drong er op nieuw op aan, dat hij, om Spanje en Engeland tegen te werken, de gemoederen tot eendracht moest zien te stemmen, zonder welke «groote Staten zich met moeite kunnen handhaven, en kleine onvermijdelijk te gronde gaan» [1]. Hij had — naar hij hem meldde — zeer welgedaan, de «heftige» voorstellingen van den frieschen Stadhouder niet te beamen, en niet minder, om zich niet te verklaren omtrent de vraag, of de koning, ingeval van scheuring, de partij der zich afscheidende gewesten zou kiezen en ze met geld ondersteunen. Dergelijke voorslagen toch moest men als gevaarlijke klippen vermijden, en — juist als hij gedaan had — tevens niets laten doorschemeren, dat de minste aanleiding tot verdenking kon geven, als begunstigde men de eene partij boven de andere, en als had men niet het algemeen belang der Republiek op het oog, dat in een goede verstandhouding van al haar leden onderling bestond.

Deze liet zeker voor 't oogenblik nog heel wat te wenschen over, en zou er door de kwaadwillige geruchten, over de met Engeland beraamde acte verspreid, niet beter op worden. Gelijk De Witt reeds den 9en Mei aan Van Beuningen meldde, ging «de spraak onder de gemeente» daaromtrent «t' eenemaal buiten de waarheid, zoo verre dat men zelfs voorgaf, dat de jonge Prins en beide Princessen, met al wat daaraan hing, het land zouden moeten ruimen» [2]. Hij hoopte intusschen, dat zich «de zaken door de gunstige directie en de genade van God-almachtig alle ten beste schikken zouden, en alle verdere difficulteiten, die in de execucie van 't groote werk van den vrede, met 't gene daaraan dependeerde, nog mochten komen, alsmeê zouden worden gesurmonteerd». Den 8en der maand was de zaak reeds door den bevooroordeelden frieschen afgevaardigde Hautbois met veel heftigheid ter sprake gebracht, en had hij zich met den meesten nadruk tegen de afzonderlijke onderhandeling van Holland met Engeland, als strijdig met de vrijheid en de Unie, schadelijk voor den Prins en zijn Stamhuis, en schandelijk voor 't Gemeenebest, verklaard. Meer gematigd uitten zich Gelderland en Utrecht, zich een nadere verklaring voorbehoudende; evenzoo Zeeland, dat echter reeds nu te kennen gaf, dat hetgeen door Holland in dezen op zijn eigen houtjen verricht was, wel geen instemming bij de zeeuwsche Staten vinden zou; terwijl Stad en Landen, in heftigheid Friesland niets gewonnen gevende, zeide dat, daar de uitsluiting van den Prins door Engeland voorgeslagen, doch door alle gewesten verworpen dus, en de bijzondere onderhandeling van beide hollandsche gezanten, die zonder noodzaak en zonder kennis of bewilliging der overige Staten had plaats gehad, als met de Unie strijdig, en tegen den uitdrukkelijken lastbrief der gezanten indruischende, nietig was. Ten slotte bepaalde men, aan Holland onmid-

[1] Ald. p. 151. [2] Zie zijn brief van die dagteekening in Sypesteyns *Bijdragen* II, bl. 52.

delijk opening te zullen vragen van 't geen er, den vorigen maandag, omtrent den Prins en zijn Huis mocht besloten zijn.

Den 9en Mei werd ter hollandsche Statenvergadering verslag gedaan van 't geen ter algemeene was voorgevallen, en het daaruit voortgevloeide verzoek om mededeeling van 't verhandelde; hoe buitendien ook de zeeuwsche afgevaardigden, in een bijzondere samenkomst over andere punten, verklaard hadden van een geheime onderhandeling gehoord te hebben, die zij in strijd achtten met de gewestelijke Unie van 1576, met aanvraag om nadere kennisgeving van 't geen had plaats gehad. Toen 't op een omvragen daaromtrent ging, bleken bij het lid der Ridderschap de stemmen te staken, daar drie van de aanwezige HH. — Brederode, Van der Mijle, en Duivenvoorde — tegen die gevraagde mededeeling of opening, de drie andere — Beverweerd, Schagen, en Noordwijk — van een tegenovergesteld gevoelen waren, en de algemeene Staten, maar vooral Zeeland, tot hun verzoek gerechtigd achtende, oordeelden dat die kennisgeving geschieden moest. Van de steden stemden er 13 onmiddellijk met de drie eerstgenoemde Heeren; Haarlem, Leiden, en Enkhuizen — als zich uit hun vroegere adviezen begrijpen liet — voor «ronde opening» van zaken aan de algemeene Staten; Alkmaar en Edam verklaarden 't een punt «van groote bekommering», van 't welk zij verslag zouden moeten doen aan hun principalen. De slotsom bij meerderheid was dus, dat men ter Generaliteit verklaren zou, hoe er ten vorigen dage «niets ter wereld besloten was, dat die Generaliteit raakte, maar alleen zaken, waarover Holland en Westfriesland de oppermachtige beschikking toekwam, en dat men dus ook niet kon goedvinden zich op het gedane verzoek in eeniger manieren in te laten. Het was toch bekend, dat de Staten der verschillende oppermachtige provinciën aan niemand ter wereld, dan God-almachtig, schuldig waren rekenschap te geven van 't geen ze, krachtens haar Soevereiniteit, van tijd tot tijd in haar boezem kwamen te resolveeren; en verontschuldigde men zich dus van de gevraagde opening, om de provinciale Hoogheid èn nu niet te kort te doen, èn er voor 't vervolg niet omtrent vooruit te loopen. Haarlem alleen liet daarop aanteekenen, dat het bepaaldelijk voor die opening gestemd bleef. In dezelfde zitting kwam ook een schrijven der beide Princessen, moeder en grootmoeder, in, waarin zij, «uit den grond van haar hart en genegenheid zich bewogen en genoodzaakt» noemden, om Hun Ed. Gr. Mog. met behoorlijke eerbieding te vertoonen, hoe zij met verwondering en tot haar uiterst leedwezen werden onderricht, dat bij Hun Ed. Gr. MM. zou voorgenomen wezen zeker besluit, om den jongen Prins, haar zoon en kleinzoon, mitsgaders al zijn afstammelingen» — die zeker nog ver te zoeken waren, en zelfs nimmer te vinden zouden zijn — «voor altoos van alle ampten, bij de HH. Princen zijne voorzaten bekleed, zouden uitgesloten worden»; daar nog bij voegende, «dat ze moesten bekennen niet te kunnen bevroeden, waarop zulk een beraad zou gefondeerd kunnen worden, hetzij men dan acht gaf op de groote

langdurige en getrouwe diensten, bij die Princen achtereenvolgens, met vrijwillig opzetten van goed en bloed, aan den Lande gedaan, of op de goede genegenheid door Hun Ed. Gr. MM. diensvolgens altoos aan het loffelijke Huis van Oranje betoond, of eindelijk mede op de teêre en onnoozele jaren van den jongen Prins, van welken, zoo ten opzichte zijner geboorte, als ten aanzien van 't aanmerkelijke belang, dat hij in den algemeenen welstand dezer landen had, niet anders te onderstellen was, dan dat hij in tijd en wijle de voetstappen van zijn voorouders ten dienste van den Staat zou hebben te volgen; waartoe alzoo hem, in zijn minderjarigheid, de weg niet zonder merkelijke vlek en bevooroordeeling der eer van zijn persoon en geboorte zou kunnen worden afgesneden, Hare Hoogheden Hun Ed. Gr. Mogenden dienstvrindelijk wilden verzocht en gebeden hebben, in geval zulk een besluit ontworpen mocht zijn, de zaak, die in allen deele belangrijk was, in nader overweging te nemen, en niet toe te staan, dat ze ten uitvoer werd gelegd». Terwijl eenige der Heeren van Holland afschrift van dit stuk verzochten, om 't aan hun principalen voor te leggen, andere daarentegen meenden, dat men er verder niets omtrent te doen had, oordeelden de overige, dat men op nieuw aan Van Beverningh en Nieuwpoort schrijven moest, om alsnog alle bedenkelijke pogingen aan te wenden, om den Protector zich te laten genoegen met het bekende *temperament*; en werd overeenkomstig hun meening besloten, er een nieuwe brief in dien geest naar Westminster afgezonden [1].

Inmiddels raakte de handeling «van dag tot dag» meer algemeen bekend, zoodat nu «niet alleen de gansche Haag daarvan vol was, maar er in schuiten en op wagens openlijk over gepraat, en met de noodige toelichting en toevoegselen over gehandeld werd; 't geen dus — als De Witt opmerkte — eenige ontsteltenis in de gemoederen der zwakken veroorzaakte. Zoo waren er zelfs, die met de aanstaande kermisdagen den optocht der schutterij met zorg te gemoet zagen, al vertrouwde hijzelf, dat de goede God, die het groote werk van den vrede tot een goede uitkomst gebracht had, ook daarin goedertierentlijk zou voorzien [2]. Zijne hoop in dit opzicht werd niet beschaamd; want — gelijk hij 't drie dagen later aan Van Beuningen melden kon [3] — alles liep met de grootste «zedigheid» af; er werd in geen der vaandels geschoten, geenerhande moedwil gepleegd, en geen ongelukken veroorzaakt, zoodat er «in menigte van jaren van zoo zedigen optrek» niet gehoord was. Ook in de volgende dagen schenen zich de zaken «veeleer in beter dan erger postuur te stellen; onder de gemeente bleef groote bedaardheid en een algemeene vreugde over den vrede heerschen» [4].

---

[1] *Secrete Resolutiën*, enz. bl. 143. — Ook de Keurvorst van Brandenburg diende vervolgens nog een schrijven in.

[2] Brief van 9 Mei in Sypesteyns *Bijdragen* t. pl. bl. 59.

[3] *Brieven*, V, bl. 345.

[4] Brief van 22 Mei in Sypesteins Bijdragen t. pl. bl. 66.

Minder bedaard gingen daarentegen ter Generaliteit de HH. van Friesland te werk. In de zitting van maandag den 18en deden ze een even «impertinent en exorbitant» als wijdloopig geschrift voorlezen, waarin ze al hun wrevel en weêrzin over 't gebeurde uitten. Holland, zoo verklaarden zij daar, had gehandeld zoowel tegen de Unie van Utrecht, als die met Zeeland en zijn eigen verklaringen, ter Groote Vergadering en bij de bezendingen aan Zeeland gedaan, waarin toch de aanstelling tot het Kapiteinschap-generaal alleen verschoven, en tevens geoordeeld was, dat er slechts door alle gewesten gezamenlijk over geoordeeld kon worden; tegen het eenparig gevoelen van alle provinciën, Holland ingesloten, daarenboven, als die van meening geweest waren, dat het twaalfde vredesartikel, waarbij de uitsluiting begeerd was, verworpen worden moest. Niet eens *alle* hollandsche Heeren hadden van de zaak kennisgedragen, en Van Beverningh en Nieuwpoort dit alleen uitgevoerd, door bewerking van eenige voortvarende regenten, onder 't voorwendsel van een voorgespiegelden nooddwang. Men had daar een bewijs van de grootste ondankbaarheid aan 't loffelijk Huis van Oranje door gegeven, en zich onredelijk en onbarmhartig betoond voor een onnoozele spruit van dat Huis en zijn ongeboren nakomelingen. Geschiedde dit aan het *groene* hout, aan den jongen Prins, dien men zelf, als gevaders, ten doop geheven had, wat zou aan het *dorre* — de provinciën — geschieden, over welke men zich een soort van opperste macht scheen te willen aanmatigen, om 's Lands vrijheid zoo aan den Protector over te geven, dien men, op gelijken grond, later even goed 's Lands oppermacht zou kunnen afstaan. De Prins van Oranje was in de Unie begrepen, door zijn overgrootvader, den eersten Willem en Vader des Vaderlands, bezworen, en deze uitsluiting daarmeê in strijd; zijne beenderen zouden dan ook wel, uit zijn graf te Delft, over zulk een ondankbaarheid wraak roepen, en God er tijdgenoot of nazaat voor straffen. Zij vertrouwden daarom ook, dat de overige gewesten hen zouden bijstaan, om Holland nog van besluit in dezen te doen veranderen. De indruk, door de voorlezing van dit geschrift op de gemoederen der overige Heeren Staten gemaakt, was niet in evenredigheid met den opgewonden toon, waarin het gesteld was. Zij verzochten er alleen afschrift van ter mededeeling aan hun principalen, en gaven daardoor ook Holland aanleiding, er iets tegen te doen aanteekenen, dat — naar De Witts uitdrukking — «handen en voeten had», en 't geen hij oordeelde, «het fondament van alle beraadslaging in de provinciën te zullen wegnemen». Het verklaarde in die aanteekening, het ingeleverde stuk der twee friesche Heeren — Hautbois en Wickel — «vol onwaarachtige stellingen, hoonenden schimp, onbeschaamden laster, en onkristelijke verwenschingen», en hoe het «zich niet genoeg verwonderen kon, dat men Holland in deze doorluchtige vergadering met een taal had durven bejegenen, door geen beschaafde lieden, ook in hun gewone samenkomsten, gebezigd; dat het zich daarom ook verder niet met de friesche Heeren zou inlaten, maar nog wel ten overvloede

verklaren wilde, dat het niet wist, Holland in eenige onderhandeling met den Protector getreden was, die de algemeene Staten aanging, doch wel het tegendeel volmondig kon bevestigen, gelijk het dan ook hierbij deed». Ditzelfde beginsel paste men ook toe op een aanvraag van Gelderland, of niet aan de HH. gezanten in Engeland, in dienst en eed van Hun Hoog MM., zou worden bevolen, dat ze hun kennis hadden te geven van 't geen, met hun weten, door de Ed. gr. Mogenden van Holland omtrent den Prins van Oranje mocht besloten zijn, met overzending van 't afschrift van eenig besluit daarover hun toegezonden. Men verstond daarop toch, dat men zich de moeite zou geven, de HH. van Gelderland te doen begrijpen, dat de Heeren voor Hun Hoog MM. in commissie werkzaam — gelijk die gezanten — hun alleen rekenschap en gehoorzaamheid schuldig waren, in zaken de Generaliteit betreffende, maar niet van andere, waarover hun door eenige provincie, steden, of particulieren aanschrijving gedaan was. Mocht Gelderland op dien grond van geen verderen aandrang in dezen willen afzien, dan zou men, met alle bedenkelijke redenen, motieven, en middelen trachten te voorkomen, dat er bij Hun Hoog Mogenden eenig besluit op genomen werd [1].

Friesland had inmiddels, den 21en, weêr een nieuw vertoog in wat gematigder vorm, maar toch — naar De Witts meening — «in eenige clausulen zeer impertinent» ingediend, dat het echter weêr meê genomen had, na van 't ondoeltreffende er van overtuigd te zijn [2]. Gelderland, Utrecht, en Overijsel verzochten, dat ook de ingediende geschriften van 8 en 18 Mei mochten ingetrokken worden, waartoe de friesche Heeren echter nog niet verkozen te besluiten, al toonden zij zich ook minder overmoedig, en was hun toon aanmerkelijk lager gestemd dan eerst. In de hollandsche Staten werd den volgenden dag besloten, dat men «tot wegneming aller averechtsche indrukken der HH. van Friesland en van alle anderen, die dergelijke denkbeelden mochten koesteren, ter Generaliteit in alle oprechtheid verklaren zou, dat men nooit de allerminste gedachte had gevoed, ooit of ooit iets te ondernemen tegen de Unie van 1579, noch eenige de allerminste indracht te doen in de Hoogheid, Soevereiniteit, of Gerechtigheid van eenige provincie, veel meer om naar eenige overmacht over haar te streven, maar, in tegendeel van dien, altijd besloten te zijn en te blijven, om die Unie heilig te bewaren en handhaven, en ook elke provincie, gelijk hare leden en ingezetenen, volgens die Unie, bij hun voorrechten, vrij- en gerechtigheden, en vooral bij haar Soevereiniteit en volstrekt bewind, met alle behoorlijke en mogelijke middelen, ja, met lijf en goed, waar 't noodig, te helpen handhouden, stijven en sterken, gelijk men dat ook van de andere bondgenooten vertrouwde en verwachtte». Aan de Staten van Friesland besloot men verder bij missieve te melden, «hoedanige geschrif-

[1] *Secrete Resolutiën* t. pl. bl. 145.
[2] Sypesteyns *Bijdragen* t. pl. bl. 67.

ten de Heeren dier provincie hadden ingebracht, en welke men vertrouwde, dat Hun Ed. Gr. Mogenden, even als Holland, zouden oordeelen, in een taal te zijn opgesteld, niet beantwoordende aan de waardigheid van hen uit wier naam ze gesproken werd, noch aan de aanzienlijkheid der plaats, waar ze werd geuit, noch aan de waardigheid van hen tot welke ze gericht was; met gansch gedienstig maar ernstig verzoek, dat Hun Ed. MM. in het toekomende hun Heeren ter Generaliteit zoodanig gelieven te gelasten en in te lichten, dat ze zich tegen hun goede bondgenooten met zulk een matiging mogen gedragen, als tot onderhouding van alle deugdelijk vertrouwen en tot voorkoming aller vervreemding der gemoederen vereischt werd».

Zoolang immer doenlijk wist De Witt de gevraagde opening en 't afschrift aan de algemeene Staten te onthouden. Eindelijk echter, in de zitting van 4 Juny, werd de aandrang te sterk, en moest hij voor de meerderheid zwichten, doch zocht ook toen nog de zaak steeds te vertragen, om die van den vrede niet ter elfder ure nog ongedaan te maken. Was — daar aan Cromwell's inschikking wel niet te denken viel — het uitsluitingsbescheid eenmaal in zijne handen, dan liep men daarvan geen gevaar meer, en was hij ten volle bereid er der Generaliteit een afschrift van in handen te stellen. Zeeland, Friesland, Overijsel, en Stad en Landen, stemden in gemelde zitting alle vier, dat men aan de gezanten in Westminster om opening en afschrift moest schrijven; en ofschoon nu Gelderland en Utrecht, op Hollands nadere verklaring, dat het gaarne beide zou geven, wanneer de zaak, op de eene of de andere wijs beslist was, nog wat geduld wilde oefenen, bleef er, na het verklaarde gevoelen der grootste helft van de gewesten, niet anders over, dan zoo mogelijk nog wat tijd te winnen. Holland beloofde daarom nu, «zijn principalen het gepasseerde te zullen refereeren», gelijk den volgenden dag geschiedde, doch zou dan ook den daarop volgenden niet langer met dat schrijven naar Westminster mogen dralen, in het bemoedigende uitzicht trouwens, dat alles daar dan toch wel zou afgeloopen zijn, en de zaak haar eindbeslag reeds gekregen had [1]. Om de gezanten zelf daarbij uit alle moeilijkheid te helpen, vond hij 't raadzaamst, hen de kortst mogelijke metten te laten maken, en — wanneer de zaak nog niet ten einde was gebracht — òf een verklaring van den Protector uit te lokken, dat hij zonder de acte genoegen nam, òf die acte aan hem uit te leveren. In dien zin stemden, op zijn voorstel, dien eigen avond de edelen en groote meerderheid der steden van Holland, en pende hij dat Van Beverningh nog vóór middernacht over, zoodat deze dus vóór de kennisgeving van 't raadsbesluit der algemeene Staten op alles behoorlijk was voorbereid, en zijn maatregelen in overeenstemming daarmeê nemen kon. Naar aanleiding van dit besluit en de daaruit voortvloeyende noodzakelijkheid, het antwoord der gezanten af te wachten, meende

[1] Schrijven aan Van Beverningh, bij Sypesteyn II, bl. 75 en 77.

men nu echter van de hollandsche zij ook van alle verplichting tot opening af te wezen, ook al mocht vóór zijn aankomst de zaak reeds zijn afgedaan. Men gaf dit in een breedvoerige missive van 9 Juny aan de provinciën te kennen, en sprong tevens voor de door Friesland geschandvlekte gezanten in de bres, als die zich, zoo in 't stuk der onderhandeling, als meer bepaaldelijk in 't onderwerp door beide geschriften van Friesland behandeld, «met alle getrouwheid en voorzichtigheid gedragen» hadden, en zoo, «als tot betrachting van de rust en vrede tusschen beide naciën werd gerequireerd." Friesland liet zich daardoor echter niet weêrhouden, er den 11en op aan te dringen, dat de HH. gezanten ten spoedigste mochten worden terug ontboden, om reden en rekenschap te geven van 't geen ze op naam van Hun Edel Gr. Mogenden afzonderlijk mochten hebben gehandeld, en het vond zich daarin door Stad en Landen gesteund. Hoewel de andere gewesten dat voorstel niet genegen bleken, vond zich Holland nu toch genoopt, den volgenden dag «gansch ernstelijk te doen verzoeken, dat beide provinciën van dit opzet mochten afzien, vooreerst en vooral omdat met den Protector nog een reglement op 't stuk van 't zeewezen moest worden vastgesteld, om nieuwe onlusten en zwarigheden te voorkomen; verder, omdat men ook Frankrijk tot een goede verstandhouding met Engeland moest helpen brengen; voorts omdat zij moesten medewerken, Denemarken voor goed met Engeland te verzoenen; en omdat zij eindelijk met den Protector of zijn Commissarissen moesten overeenkomen, beschikken, en besluiten over den vorm en de manier der werkzaamheden, volgens het 30e vredesartikel door wederzijdsche Commissarissen te doen. Zonder dat zou dat artikel en de geheele vrede onvoltrokken blijven; terwijl beide provinciën, en vooral Friesland, in een en ander te meer belang moesten stellen, als zij het meest voor de belangen van Frankrijk en Denemarken waren opgekomen, en onder voorzitting van 't laatste alle besluiten daaromtrent genomen waren [1].

Ter zelfder tijd dacht De Witt aan eene hem «dienstig en genoegzaam noodig» dunkende «welberedeneerde rechtvaardiging der proceduren van Holland en handelingen van beide hollandsche gezanten, «bekleed met alle mogelijke bewijsgronden, zoo uit de natuur van 't werk en de gelegenheid van 't gepasseerde, als mede uit voorgaande exempelen getrokken». Wel was het hem voor 't oogenblik door tijdsgebrek onmogelijk, zulk een «deductie of justificatie op 't papier te brengen», en had hij daarom wel gaarne gezien, dat Van Beverningh die taak op zich nam, als meer dan iemand berekend, dat «bondig en krachtig» te doen; terwijl hij zelf zich dan maar met het nazien daarvan, en «naar zijn geringe capaciteit» toe- of afdoen van enkele zaken, al naar de omstandigheden en humeuren vereischten, zou tevreden stellen. Hij maakte daartoe zelfs al aanstonds eenige «opgestelde redenen» over, die men hier

[1] *Secrete Resolutiën*, t. pl. bl. 157.

en daar, en voornamelijk in Gelderland, ten beste gaf. Een week of twee later ging hij er echter toch zelf maar toe over, en begon wat «te prepareeren, om de deductie op 't papier te brengen». Hij had daartoe den 7en der volgende maand voorloopig reeds «het principaalste van 't narré» op schrift gebracht, «aangaande het beleid van zaken in Engeland gebruikt», en 't geen beide hollandsche heeren daar «ontmoet» was; hij achtte dit het «wezenlijkste van 't geheele werk», en dat «met de meeste nauwgezetheid of voorzichtigheid» moest worden behandeld, daar het «ontwijfelijk zeer zou worden gezift en bij velen oneindelijk bij den hare getrokken, of er eenige stoffe tot berisping in te vinden mocht zijn». Hij zond het daarom ook Van Beverningh ter kennisgeving over, om het naar zijn inzicht al of niet te wijzigen.

De vredeviering zelve had — gelijk in Holland — zoo ook in Engeland al vroeger plaats gehad. Den 6en Mei reeds was hij te Londen met grooten luister afgekondigd. 's Morgens hadden zich toen voor het thans door Cromwell en zijn gezin bewoonde Whitehall zestig kostbaar uitgedoste ruiters vertoond, waaronder vier herouten en een twintigtal trompetters, de overige allen edelluî en officieren. Voor 't paleis gekomen stegen zij van hun paarden af, en schaarden zich dicht voor de Raadkamer, waar de trompetters nu aanvingen te blazen, en toen dadelijk alle vensters der kamer geopend werden, in welke zich Cromwell met zijn Staatsraad, hijzelf met gedekten, de raadsleden met ongedekten hoofde, bevonden. Een herout kondigde den gesloten vrede aan, en 't volk deed luide jubelkreten hooren, den Protector een lang leven en Gods besten zegen toewenschende. Daarop stegen de 60 weder te paard, reden — onder trompetgeschal — den scepter en zwaard dragenden *Lord-major* met zijn 30 *aldermen*, in scharlaken rokken, te gemoet, en maakten met hen samen den vrede aan de vier hoeken der stad, te Cheapside, en 's middags op de Beurs bekend. 's Avonds werd er lustig feest gevierd, de gezanten bij den Protector onthaald, vuurwerk afgestoken, 't geschut van den Tower gelost, en de klokken geluid; terwijl de feestzaal op 't Paleis van 't plechtstatig muziek weêrgalmde, door Sir Gilbert Pickering voor de bekende woorden van den 133en Psalm vervaardigd. Tegen den 12en Juny werd voorts een algemeene Dank-, Vast-, en Biddag uitgeschreven.

In Holland werd — gelijk we 't van Amsterdam reeds vernamen — den 27en Mei de vrede gevierd; niet overal met dezelfde opgetogenheid. Haarlem liet van den Stadhuistoren de witte vredevlag waayen, richtte op de groote markt een met palmtakken versierd tooneel op, en kondigde daar den vrede af, terwijl een luid trompetgeschal weêrklonk; Leiden daarentegen gaf van geenerlei vreugde blijk [1]; in Rotterdam — waar

[1] Dit reeds voorziende, schreef De Witt 23 April aan Van Beverningh, dat hij raadzaam oordeelde "te esquiveren het ordonneren van vreugdevuyren in alle de provinciën en steden, opdat niet uyt d'eene of andere oorzake geschiede, gelijck ten tijde van 't vuyren over den vrede met Spanjen *binnen Leyden* geschiedt is". (Zie Jhr. van Sypesteyns *Bijdragen* t. pl. bl. 29).

veel koningsgezinde Engelschen verbleven — was 't vreugdbetoon mede maar matig; in Amsterdam vingen de trompetters met het *Wilhelmus* aan, te Dordrecht staken enkele jonge snaken de oranjevlag van den toren uit, zonder dat burgemeester De Witt het belette; in Den Haag lostte men vreugdeschoten ter eer van den jongen Prins, en zocht de hollandsche veldmaarschalk zich te vergeefs door een oxhoofd wijn de gunst van zijn krijgsknechten te herwinnen, die hij door zijn minder Prinsgezinde stem verbeurd had. De algemeene Staten schreven tegen den 3en Juny een algemeenen Dank-, Vast-, en Bededag uit, om «God ijverig te danken en loven voor de onverdiende genade, aan den Staat der vereenigde Nederlanden zoo goedertieren bewezen; en hem te bidden, Zijn aanschijn af te wenden van de zonden der beide volken en hun ongerechtigheid uit te delgen». Daar de vroeger ingestelde vijfweeksche bedestonden nu haar dienst gedaan hadden, namen zij te gelijker tijd een einde. Eenige prinsgezinde predikanten, minder met de vredesvoorwaarden ingenomen, aarzelden niet dat in min of meer bedekte woorden te uiten, gelijk de bekende haagsche heethoofd Stermont al vroeger gewaarschuwd had, dat, zoo de vrede niet oprecht was, God «de Achitofels en hun raadsluî» wel zou weten te vinden; de amsterdamsche werden, om ze des te gunstiger te stemmen, bij de vredeviering met wat wijn vereerd.

Den dag van 't vredefeest zelf liep een engelsch kaperkapitein met zijn schip het Y binnen, en kwam vlaggende en schietende voor de nieuwe brug zijn deelneming in 't vreêgejoel betoonen. De man was een dag of wat te voren door kapitein Willem van Sanen dicht bij de hollandsche wal genomen en te Texel opgebracht, doch daar onmiddelijk weêr vrijgelaten, en kreeg toen lust om 't wijdvermaarde Amsterdam te gaan zien. Een week vroeger waren er reeds drie vaartuigen uit Hull met koren in Texel aangekomen, de eerste die in vriendschappelijk handelsverkeer uit Engeland weder naar Holland kwamen. Tot in de laatste weken toe toch, had men hier en daar op zee nog gestreden. In April had het de De Santberg van Zieriksee, onder kapitein Jan Blankert, met een engelsch fregat, De Fenix, op de Doggersbank te kwaad gekregen, en was na een wakkeren strijd van 7 uur masteloos geschoten, en zinkende naar Grimsby gesleept, waar hij uiteengeslagen werd. Een schip met tarwe en gerst uit Ter Goes naar Bordeaux bestemd, en een ander dat met macht van kazen, pannen, duigen, en boter naar Lissabon zeilde, werden in 't kanaal buitgemaakt. Daarentegen nam een vlissingsch kapitein, die met tabak uit de West kwam en zes stukken voerde, een engelsch schip, dat spaansche zeep en andere koopwaren in had, met vier; bracht kapitein Olivier Daniëls een ander engelsch vaartuig te Vlissingen binnen, even als kapitein Lembrant een derde en nog 5 koolschepen; terwijl een vierde kapitein Jan ter Burgh 2 koolschepen in Ter Veer aanbracht. Voor Katwijk werd een hoeker door een gewapend engelsch scheepjen nagezet, doch gaf van den nood, waarin hij verkeerde, door 't op en neêrhalen van 't zeil sein, waarop hem twee katwijker

pinken, de oranjevlag latende wapperen en met musketten gewapend, ter hulp snelden, en den Engelschman 't ruime sop deden kiezen. Zegevierend brachten zij den hoeker in veiligheid naar den mond der Maas, voor hun vaardigen bijstand met wat levende kabeljauwen beloond. Van ernstiger aard was in Mei het gevecht van een hollandschen Straatvaarder, in de toscaansche zee, met een engelsch schip uit den Levant, dat hij tot in de baai van Livorno vervolgde en daar in den grond schoot. Toen zich de engelsche koopluî dier stad bij den groothertog beklaagden, leî deze, zijn rechten geschonden achtende, beslag op de hollandsche schepen in zijn haven, door ze van hun roer te ontlasten. Daar het gebeurde intusschen vooral in weêrwraak op den euvelmoed van den Fenix had plaats gegrepen, werd later alles in der minne geschikt, en de eene geweldddadigheid tegen de andere vereffend gerekend.

De vrede was, in alle opzichten, voor beide landen wenschelijk, en Cromwell erkende dat volmondig bij de eerste toespraak, in 't nieuwe Parlement den 14en Sept. door hem gehouden, en in welke hij den thans geëinden oorlog, als een krijg beschreef, die de engelsche schatkist uitputte, en het engelsche volk een zwaren last opleî; een krijg, die het ruim zooveel kostte, als de gansche belasting opbracht. Niets kon, naar zijn meening, ook om andere redenen, zoo gewenscht zijn als deze vrede tusschen beide onroomsche Staten, door hun vijanden met even leede oogen aangezien, als de oorlog tusschen beide Gemeenebesten hun welkom was. De thans verkregen zekerheid voor de onroomsche belangen in Europa mocht zich ieder Engelschman wel in 't harte prenten en naijverig gâslaan [1]. In Nederland mocht een bevooroordeeld klankspelend schimprijmer smalen:

> Doolt iemand die daer zeît, dat daar de Droes en Hel is,
> Daar *Oli* in het *vier*, en 't *Krom* en 't moorden *wel* is,

en den vrede, met zoo iemand gesloten, een weinig benijdbare zaak achten; wie minder vrees voor den vermeenden Droes had, en meer doorzicht in staatszaken, kon niet anders dan dien vrede toejuichen, en met Vondel het beleid hulde brengen van den sluwen Staatsman, die hem had weten te bewerken, hoeveel moeite dat, tegenover zooveel hartstochtelijke partijzucht en kortzichtig vooroordeel, als hij in de algemeene en zelfs de hollandsche Staten om zich zag, mocht inhebben. De strekking zijner staatkunde — die netelige vraag naar 't Stadhouderschap, die meer de toekomst dan 't heden aanging, daargelaten — was, in zijn verhouding tot het onroomsche Groot-Brittanje, dezelfde als die van den lateren Koning van dat rijk, hetzelfde

[1] *Letters and Speeches* III, p. 225 en 231. Verg. Guizots *Hist. de la Rép. d'Angl.* II, p. 54: "La paix avec les Provinces-Unies et l'alliance des Etats protestants étaient à ses yeux les deux conditions vitales de la sûreté et de la grandeur de son pays en Europe".

Prinsjen, thans tot een blijvenden steen des aanstoots zooveler zijner landgenooten geworden.

Den 12en Juny — als zij schreven — waren beide hollandsche gezantschapsleden «eindelijk genoodzaakt geweest, ingevolge van 't schrijven der algemeene Staten, de bewuste acte, rakende den Prins van Oranje, over te geven». Zoodra dit, vijf dagen later, in de hollandsche Statenzitting kenbaar gemaakt werd, besloot men daar den Heeren Gedeputeerden tot de zaken van Engeland de samerstelling eener welberedeneerde verklaring of «deductie» op te dragen, een «pertinent *narré* en bondige justificacie behelzende van 't verleenen dier akte, met de proceduren bij H. Ed. Gr. Mogenden daaromtrent gehouden»; een besluit, waar Haarlem, Leiden, en Enkhuizen onmiddellijk verzet tegen lieten aanteekenen. Den volgenden morgen, donderdag, 18 Juny, verklaarde Zeeland ter Generaliteitszitting, dat het zijn reeds gegeven stem aan Van Beverningh, als thesaurier-generaal in plaats van wijlen Govert Brasser, weder introk, tot tijd en wijle eerstgemelde zich zou gezuiverd hebben van 't geen hij afzonderlijk en in 't geheim op last der Hollandsche Staten verhandeld had, en dat het de acte van uitsluiting van zich wierp, door die Staten ten genoegen van den Heer Protector verleden. Dien eigen namiddag besloten de Staten van Holland een ernstig schrijven daarover tot die van Zeeland te richten, «met aanwijzing der onvoegzaamheid en praecipitancie daarin gebruikt, en met voorspiegeling van de ongemakken en onheilen, daaruit en uit de voortzetting daarop met reden te duchten; met verzoek tevens hun oordeel te willen opschorten tot ze de beweegredenen gehoord hadden, waardoor men tot het verlijden dier acte gekomen was; en dat voorts, wat die verwerping aanging, op 't verleenen dier acte, als een provinciale zaak zijnde, niemand, buiten Hun Ed. Gr. Mogenden, daarvan eenige goedkeuring of verwerping — *adveu* noch *desadveu* — toekwam. Twee dagen later werd meer bepaald het schrijven in behandeling genomen, door de Princessen nopens de uitsluiting aan de Staten gezonden, en toen besloten, haar door eenige afgevaardigden uit hun Staatslichaam beleefdelijk bekend te doen maken en te verzekeren, dat «de bekende acte niet verleden werd uit eenige kwade genegenheid of opgevatte haat jegens 't Huis van Oranje, maar alleen uit oorzaak, dat de dienst van den Staat dat, door een evidente necessiteit, kwam te vereischen, met bijvoeging van zulke complimenten, als ter zake passende waren»; en dat slechts «de verkeerde ijver en overijling, door eenige provinciën of hun afgevaardigden op dit punt tegen H. Ed. Gr. Mog. gebezigd, oorzaak was geweest, dat vóór 't overleveren dier acte aan den Hr. Protector nog niet eenige tijd gewonnen, en middelerwijl nog eenige nadere pogingen bij Z. H. aangewend konden worden, om Hem tot berusting te stemmen in het bekende *temperament;* gelijk ook, bij voortgang derzelfde wijze van doen bij die provinciën of afgevaardigden, dat Huis in meer en meer calamiteiten en zwarigheden zou komen te vervallen».

Zeeland liet het niet bij zijn eerste verzet, maar vaardigde, den 22en, nog een breedvoerig gemotiveerd besluit uit, waarin het o. a. verklaarde, hoe het «een gansch neerstig en circumspect ooge hebbende laten gaan over de distincte geschriften, die sedert eenigen tijd herwaarts ter vergadering van de Hoog MM. HH. Staten-gen. bij vorm van aanteekening of protest (waren) uitgewisseld, niet alleen met extreeme droefheid en leedwezen hoorde de bittere dissenciën, alteraciën, en oneenigheden tusschen dezelve provinciën ontstaan, maar ook de occazie van dien vooral te apprehendeeren, als een zaak vol bekommering en sequeele». Het meende daarom de vrijheid te hebben, om, zonder zich in de regeering van eenige bondgenooten te mengen, of dien daaromtrent iets voor te schrijven, zijn meening te uiten over zaken rakende de gemeene bescherming, of bij de Unie bepaaldelijk aan de Gen. opgedragen», gelijk het met die uitsluiting het geval scheen. 't Moest aan een iegelijk, die 't had bijgewoond, nog versch in 't geheugen liggen, «met welk een alteracie en ontsteltenis» het eerste voorstel daartoe in der tijd ter Generaliteit was gehoord, «met zulk een aversie gerejetteerd, niet alleen om het irreparabel ongelijk en disrespect, 't welk daardoor den gemeenen Staat en den Heer Prins werd aangedaan, maar ook om de subjectie en pusillanimiteit, die daardoor zouden worden betoond». 't Was buitendien «van de eene zijde bij alle verstandige politieken kennelijk, dat de Nederlanden in 't generaal of in 't bijzonder nooit in ruste of vrede te conserveeren waren, zonder tot het beleid der gemeene zaken te gebruiken voogden en heeren van qualiteit; en van de andere bij de provinciën in 't algemeen, en vooral bij de HH. Staten van Holland en Friesland voordezen voor ontwijfelbaar gehouden, dat geen Heeren van remarque te vinden of te bedenken zijn, die met meerder confidencie, verzekerdheid, en dienst tot het algemeene goevernement en beheer konden worden gebruikt, dan de descendenten van den Heere Prins Willem I en die van zijnen bloede en familie», enz. Het vertrouwde ten slotte, dat de HH. Staten van Holland, tot voorkoming van alle kwade gevolgen, den gedanen «misslag promptelijk en reëelijk nog zouden gelieven te doen repareeren, opdat alzoo alle verdere dissencie vermeden, alle vertrouwde correspondencie en liefde tusschen de bondgenooten hersteld, de regeering van den Staat bij haar oude luister en ontzag behouden, en vooral de Unie nauwlettend mocht worden gehandhaafd, als het eenigste steunsel, waarop het gebouw van de Republiek was gegrondvest, en na een oorlog van tachtig jaar, alle zwarigheden ontworsteld, tot de prosperiteit en hoogte van thans was geklommen» [1]. Cromwell, van dit schrijven, wellicht licht door Van Beverningh, vernemende, richtte den 6en der volgende maand een latijnschen

---

[1] Zie de *Copia van de Resolutie ende motiven der Ed. Mog. HH. Staten van Zeelandt*, enz. *Gedruckt in 't jaer des Heeren*, 1654.

brief tot Zeeland, waarin hij, zich «bewogen» noemende «door een kristelijk en vredelievend gemoed, en ernstelijk in zich zelf overdacht hebbende, hoeveel kristelijk bloed in den laatsten oorlog, tusschen bondgenooten van een zelfde geloof, vergoten was, en weêr vergoten worden zou, zoo die oorlog — 't welk God verhoeden mocht — op nieuw ging beginnen, het een kristelijke plicht» zeî, «te oordeelen, om, met dat tegenwoordig schrijven, vriendelijk en oprechtelijk te verklaren, dat hem niets liever noch aangenamer was dan het gemelde verbond van vrede, indien de voornaamste grond en zekerheid daarvan niet van andere zijden verzwakt en verbroken werd. Terwijl hij nu uit de gemeene gewesten, en ook uit 's Gravenhage en van andere geloofwaardige personen vernam, dat sommige lieden hun uiterste best deden, om de oprechte en loffelijke bedoeling der Staten van Holland, tot bevestiging van dien vrede, kwalijk te doen verstaan en opvatten», hoopte hij, dat, met en benevens de verdere provinciën, ook die van Zeeland met die van Holland, «zouden willen tegengaan de verkeerde plannen en neigingen van hen, die mochten begeeren, dat de openbare vrede in hun eigen byzonder gebruik en belang zou gebroken, en de algemeene vrijheid en de zaak van den godsdienst onder de voeten getreden en ten spot der gemeenschappelijke vijanden gesteld worden». Hij bad daarom ook «God-almachtig, den eenigen maker van vrede en eendracht, dat Hij hun matige en vreedzame raadslagen wou inblazen, en dit gansche vredewerk hoe langer zoo meer bevestigen, opdat, vóór alles, aan Zijn goddelijken naam eer, aan Zijn zuiveren godsdienst en de heilige hervormde kerkleer, die beiden — hij en zij — beleden, luister, aan de zee en scheepvaart de vorige veiligheid, en aan het onderling verkeer de oude wakkerheid mocht hergeven worden; en opdat eindelijk tusschen beide volken de oude, ware, en broederlijke vriendschap voor altoos toename, en zoo de oude vrijheid van beide volken en de vrede en gerustheid van beide republieken tegen elken kwaadwilligen toeleg van kwaadaardige personen en tegen alle vijandige aanslagen, zoo binnen als buiten zijn land, mochten beveiligd blijven». De Staten antwoordden hem, een maand later, dat hunne vergadering bij de aankomst van zijn schrijven reeds gescheiden, of liever tijdelijk uitgesteld zijnde, hij eerst zooveel later, dan anders behoorlijk waar geweest, beantwoord worden kon; dat zij zijn vredelievende gezindheid niet anders dan aangenaam konden vinden, en vooral niet minder dan hij den oorlog betreurden. «Voorwaar», gelijk zij zich uitdrukten, «dat zachter gevoelen, dat Uwe Hoogheid in dezen heeft gehad, om het menschelijke bloed te sparen, dat heeft ons ook altijd gedacht. het profijtelijkst te zijn, en vermaant ons nog dagelijks ernstig toe te zien en te zorgen niet alleen, dat de gemaakte vrede vrij mag zijn van alle trouwloosheid, maar ook van al hetgeen dat de gemoederen zou kunnen verbitteren, en den eenen mensch van den anderen afkeerig en bij God onaangenaam maken. Ook is hier» — zoo gingen zij voort — «tot nog toe van niemand, onzes wetens, eenig teeken gegeven,

waarom het goed van dien vrede, van allen zoowel ernstelijk verlangd als met groote toegenegenheid van gemoed aangenomen, gezegd zou mogen worden onaangenaam te schijnen, veelmin verstoord te wezen, het publiek gezag bij ons machtig genoeg zijnde, om de oproerige praatjens, zoo er eenige hiertegen onder 't volk verstrooid werden, tegen te gaan of te bedwingen. Gelijk wij ook niet kunnen bedenken, waarin Uwe Hoogheid meent, dat wij niet recht genoeg overeenkomen met de HH. Staten van Holland omtrent den handel van den vrede, *voor zoo veel* die aan het goedvinden van de HH. Staten-generaal, zonder eenige uitzondering, ten volle behoort te staan; en wij kunnen niet gedenken, toen er plechtig in de vergadering dier Staten over geraadpleegd is, ons ooit min gekweten te hebben, dan de gezegde HH. Staten van Holland of ook van de andere provinciën, in 't geen tot het maken en den voorspoedigen voortgang van dien vrede scheen te dienen. Gelijk ons besluit ook is, in de zelfde wil en getrouwheid te volharden, zullende ernstelijk alle dingen bezorgen, die tot onderhouding van onderlinge liefde en verkeer kunnen dienen, en derhalve niet toelaten, dat iemand van onze onderzaten in eenig voornemen, daarmede strijdig, gestijfd worde; verklarende daarenboven uit een oprecht harte, dat wij hier niemand weten, die om byzonder voordeel den vrede wenschte gebroken te zien. Wie dat het mogen zijn, die zulk een klacht voor Uwe Hoogheid gebracht hebben, zoo ze uitlanders zijn, ze behoorden niet lichtvaardig en terstond te gelooven hetgeen verkeerdelijk en kwaadwillig is uitgestrooid; zijn 't inwoners van deze landen, zoo hebben ze zeer onbillijk gedaan, dat ze gedurfd hebben, tegen de openbare waarheid in, uw gemoed met verdenking tegen ons, alsof wij vijanden van den vrede waren, in te nemen, noch ook gevreesd hebben, Uwe Hoogheid daarenboven met de zorg te bezwaren, dat Zij zich bekommeren moest met hetgeen hier omgaat. Welke manier van doen bij alle regenten, die kennis van 't recht der volken en van de openbare orde hebben, met recht niet anders dan verdacht kan wezen; behalve dat wij het ook zeer schadelijk achten, met zulke kwade geruchten de versche en alsnog tedere vriendschap, tusschen de naburen gemaakt, te tergen, en alzoo niet toe te laten, dat die deerlijke wond van Kerk en Kristendom geheeld mag worden. Om welk kwaad voor te komen, wij ernstelijk Uwe Hoogheid verzoeken, te blijven in die goedwilligheid, die Zij onlangs bewezen heeft dezen volke toe te dragen, een goede meening — gelijk onze oprechtheid omtrent dezen handel toeliet — van ons te hebben, en verder tot de vrije oefening van den bekrachtigden vrede de milde en helpende hand altijd met ons te leenen, opdat het gemeene beste van weêrszijden allermeest bevorderd wordt, en de glans van den hervormden godsdienst gelukkig mag voortduren. Ziende dat Uwe Hoogheid daartoe zoo welgemoed is, nemen wij dat met zeer dankbare harten aan, van onzen kant mede vaardig en bereid zijnde, bij te brengen al wat in onze macht is, om Uwe regeering te beschermen, alsmede het recht en de zekerheid van 't engelsche volk volgens den inhoud

van den Vrede, en verder bij alle voorvallende gelegenheden alles te doen, wat van de beste vrienden en bondgenooten begeerd kan worden». Zij brachten kort daarop dit antwoord met Cromwells schrijven ter kennis der algemeene Staten, met de op Holland vrij duidelijk gemunte opmerking, dat ze, altijd openhartig met hun bondgenooten verkeerende, zich zonder voorkennis van dezen in geen afzonderlijke handeling met Engeland wilden inlaten; 't geen, op zijne beurt, Holland tot de vraag dreef, waarom ze dan meer dan een maand gewacht hadden, Cromwells schrijven aan de Generaliteit kenbaar te maken, en hun eigen daar niet hadden overgelegd, vóór het waarschijnlijk reeds in zijne handen gekomen was. Het hield drie maanden aan vóór Cromwell zijn wederantwoord aan Zeeland overmaakte, toen — naar hij schreef te vernemen — de Staten van 't gewest weder vergaderd waren. Hij meldde hun daarin de reden, die hem vooral tot zijn eerste schrijven genoopt had, dat hij namelijk met groot hartzeer zag, hoe openlijk onder hun naam een geschrift uitging, waarin 't geen door de Staten van Holland verhandeld was tot zekerheid en steunsel van den vrede, opzettelijk werd weêrstreefd. 't Was — als hij schreef — het oogmerk van zijn brief geweest kortelijk te verhalen, hoeveel grooter zwarigheid beider republieken over 't hoofd hing, indien die zekerheid werd losgemaakt. Wijl echter hun missieve het getuigenis gaf van hun genegenheid tot den vrede, en dat het bij hen vaststond, in dien wil en beloften te volharden en ernstig zorg te dragen voor alles, wat tot onderhouding van vriendschap en onderling verkeer behoorde, en daarom niet toe te laten, dat iemand van hun onderzaten in eenig voornemen, dat schadelijk of strijdig mocht zijn tegen de eendracht mocht gestijfd worden; hoopte en vertrouwde hij, dat in 't minst niet zou toegelaten worden, dat eenige kwaadwillige lieden, op den openbaren vrede gebeten en na een of anders ondergang trachtende, onder hen of in hun raadkamers zouden kruipen of sluipen, en hun raadslagen tegenstreven, om te krenken en met den voet te treden 't geen zij openlijk, voor de gansche wereld, beloofden te bewaren; maar dat zij daarentegen, naar hun zonderlinge voorzichtigheid en naarstigheid, het kwalijk spreken en de treken der boosaardigen op alle manieren zouden tegenstaan. En gelijk zij voor geen van de andere provinciën in eenig opzicht hadden ondergedaan, in 't geen tot vredemaking dienen kon, zij ook in geen ding zouden te kort schieten, dat tot zijn behoorlijke handhaving kon strekken; veel minder dat zij zich stellen zouden tegen 't geen door de Staten van Holland, zeer redelijk en loffelijk, tot bescherming van den Vrede gedaan was. Het blijde gevolg daarvan zou zijn, dat niet alleen al de gewesten vrede met de engelsche Republiek, maar ook, door onderlinge verbintenis, met elkander genieten zouden, tot troost en vreugde van alle voorstanders van den waren godsdienst, tot schrik van zijne vijanden, en tot verijdeling der goddelooze hoop van hen, die het geluk van beide Republieken benijdden. Moge — zoo besloot hij — «de God der wijsheid en des beleids U goede raadslagen ingeven, en uwe

zaken besturen en bevorderen, in wiens goddelijke bescherming wij U bevelen. Uit ons Hof te Westminster, den 26en October, 1654; Uwer Ed. Mogn. goede vriend, Olivier».

Hoewel deze «goede vriend» der Zeeuwsche Staten het uitstel zijner beantwoording tot zoo laat in 't najaar aan hun zoo laat eerst kenbaar geworden bijeenkomst toeschreef, stond het daarmeê eigenlijk geheel anders. De zaak niet gewichtig genoeg achtende, had hij namelijk verzuimd er het noodige werk van te maken, en moest eerst door Van Beverningh en Nieuwpoort aangespoord worden, zijn wederantwoord gereed te maken. Gelijk toch De Witt, in 't laatst van September, aan dezen gemeld had, was uit het wegblijven van dat antwoord door eenige slechtgezinden afgeleid, dat de zaak hem onverschillig was, en alleen door ingeving van eenigen uit Holland zoo beleid. Hij had daarom zijn wensch naar dat antwoord uitgedrukt, en ook in 't begin van October dien wensch nog weder herhaald, waaruit zijn eindelijk gevolgde voldoening zich licht laat verklaren.

Hij-zelf was intusschen met zijn Rechtvaardiging of *Deductie* sedert geruimen tijd gereed gekomen. Zij werd in verschillende talen gedrukt en verspreid, en opende met een verslag van al de onderhandelingen met Cromwell, om te bewijzen, dat Holland door de omstandigheden in de noodzakelijkheid was gebracht, het uitsluitingsbescheid aan te nemen, wijl daarvan alleen ten slotte oorlog of vrede afhing; terwijl van den anderen kant de overijling en gejaagdheid van enkele provinciën, door ontijdige geruchtmaking van 't in 't geheim beraamde plan, de zaak nog verergerd en den nooddwang versterkt had. Zij ontvouwde daarop breedvoerig 't verschil in meening tusschen Holland en de andere provinciën, die beweerden, dat het 1. de acte niet had *mogen* verleenen, en 2. al had dit vrij gestaan, het niet had *moeten* doen. Als grond voor die eerste bewering voerden de provinciën aan, dat de verleening streed: 1. met de Unie van Utrecht in 't algemeen; 2. met de verklaringen ter groote vergadering gedaan; 3. met de meer byzondere Unie door Holland en Zeeland in 1576 aangegaan; 4. met de bepaalde voorschriften van het 10e art. der Unie, dat geene afzonderlijke verdragen met uitheemsche machten toestond; 5. met het 9e, dat alle vredesonderhandelingen aan de vereenigde provinciën gezamenlijk opdroeg; 6. met het eenparig besluit der provinciën omtrent het temperament, aan 't slot der vredebepalingen aangebracht. In de daarop volgende tweede en verdere hoofdstukken van 't eerste deel bracht Holland zijn tegengronden op deze redenen in, opmerkende 1. dat elke provincie oppermachtig was, en dus ook de macht bezat, om zonder iemands bemoeyingen, al dan niet een Stadhouder aan te stellen, en ter Generaliteit zijn stem omtrent een of ander Kapitein-gen. al dan niet uit te brengen; dat men van dit recht in veel gewichtiger aangelegenheid nog gebruik had gemaakt, gelijk bij de afzwering van Koning Filips in 1581 en de uitsluiting van Anjou in 1583,

zonder dat dit in 't minst met de Unie had blijken te strijden; 2. dat Holland met de andere gewesten ter groote vergadering zijn Oranjezucht voor 't stamhuis en den jongen Prins te kennen had gegeven; doch zich tevens altijd verzet had tegen al wat naar eenige verbintenis tot bevordering van den Prins zweemde; dat het voorts vreemd was hen, die nu de uitsluiting in strijd vonden met de vrijheid der beraadslaging in de Generaliteit, tevens te hooren beweren, dat men zich die vrijheid, door een vooraf-gaande overeenkomst ter groote vergadering wel had kunnen ontzeggen; 3. dat er groot verschil was tusschen de aanstelling en uitsluiting van een Stadhouder, daar, volgens de byzondere Unie door Holland en Zeeland aangegaan, het eerste niet gebeuren mocht zonder onderling overleg, doch in het andere geen der verdere bondgenooten eenig belang had; dat Zeeland buitendien door, tegen het gevoelen van Holland, den jongen Prins tot Kapitein-gen. voor te stellen, zich zoo bevooroordeeld getoond had, dat Holland zijnerzijds geenerlei reden vond, het omtrent de uitsluiting te hooren, waartoe, na 't ontvangen van het schrijven der gezanten, dan ook geen tijd zou geweest zijn; dat Zeeland ook in 1584 wel zoo overhaast tot de opdracht der hooge overheid aan Frankrijk had kunnen besluiten, dat er voor 't hooren van Holland op dat punt geen gelegenheid was; 4. dat het tiende art. der Unie niet toeliet, dat een of ander afzonderlijke provincie een confederacie of verbond met uitheemsche mogendheden sloot; maar dat daarmeê alleen dergelijke konden bedoeld worden als de Unie zelve, geen verdragen of beloften, gelijk er deze acte van sekluzie een was. Dit bleek ook uit het verband van art. 10 en 11 der Unie, en liet zich door veelvuldige voorbeelden aantoonen; Holland had toch, na 't sluiten der Unie in 1579, met Denemarken; Friesland en andere provinciën in 1580 en '81 met Alençon; Holland en Zeeland in 't zelfde jaar met Koningin Elizabeth; Holland-alleen weder in 1586 met Hendrik IV van Frankrijk, en andere provinciën met andere of dezelfde mogendheden, op verschillende tijden, op zich zelf gehandeld en zich verdragen. Evenzoo had ook Prins Willem I nu en dan afzonderlijke verdragen gemaakt; terwijl veel van die handelingen en overeenkomsten waren aangegaan, zonder dat er vooraf eenige opening ter Generaliteit van gedaan was, en zij nu eens door byzondere afgevaardigden, dan weêr door die van de algemeene Staten hadden plaats gehad, welke laatste dan over 't algemeen nooit belet waren geweest, aan de begeerte van eenige byzondere gewesten of steden te voldoen; 5. dat het 9e art. der Unie wel vorderde, geen vrede of bestand te maken dan bij algemeenen raad der bondgenooten; maar dat daarmeê niet bedoeld kon wezen, dat het geen der bondgenooten vrij stond, tot bevordering of behoud van den vrede, iets over te geven of af te staan; dat ook Prins Frederik Hendrik dat had ingezien, toen hij in 1647 door den Heer De Knuit een verdrag met Spanje had doen sluiten, dat den vrede met Spanje bevorderd had; 6. dat het besluit door de algemeene Staten in February ll. genomen, en als tempera-

ment aan 't vreêverdrag toegevoegd, tweeledig was, als bevattende vooreerst, dat de gezanten die wijziging mochten bewilligen, en ten tweede het verbod om verder te gaan; dat het verleenen der acte van uitsluiting door Holland niet streed met dit eerste, daar bij 't verdrag bleek, dat zij die wijziging werkelijk bewilligd hadden, en ook niet met het tweede, daar Holland geen last gegeven had, om verder dan die wijziging te gaan; dat alleen de Protector die acte verlangd had, en ze niet was overgeleverd, dan nadat ze er lang op hadden aangedrongen, hij zich met het temperament alleen tevreden zou stellen; terwijl zij daarmeê veel minder afgestaan hadden, dan gemelde Heer De Knuit, in 't verdrag door Prins Fred. Hendrik aangegaan, waarbij de vrije oefening van den roomschen godsdienst in alle plaatsen was toegelaten, bij dit verdrag aan dien Prins afgestaan; dat men ook niet bevinden zou, dat Holland ooit de Soevereiniteit van den Lande, buiten de andere gewesten om, aan vreemde mogendheden aangeboden had, gelijk bijv. door die van Oostergoo in 1587 aan Engeland geschied was; even als ook Zeeland, in 't heetst van den oorlog met Spanje, tegen den zin der bondgenooten en bovenal van Holland, met de vijandelijke Wet van Brugge twee verschillende verdragen gesloten had.

In het tweede deel werden de redenen weêrlegd van de andere zij aangevoerd, ten betooge dat Holland, al had het de vrijheid, om de misprezen acte te verleenen, dat toch had moeten laten: 1. omdat het streed met 's Lands vrijheid, en de oppermacht der overige gewesten schond; 2. omdat het onderwerping en kleinmoedigheid veronderstelde, en den Staat dus bij andere mogendheden in minachting brengen zou; 3. omdat er scheuring en verdeeldheid onder de regenten en 't volk uit zou voortspruiten; 4. omdat er de jonge Prins door ontzet werd van voorrechten, hem eenigermate als aangeboren; en 5. omdat er de hoogste ondankbaarheid tegen zijn vorstelijk Huis uit sprak. — Omtrent het eerste punt deed men opmerken, dat Holland zich wel de macht of, wilde men, de vrijheid ontzegd had, den Prins tot Stadhouder of Kapitein-gen. te benoemen, maar dat dit geschied was, om den oorlog, die ook de uitoefening dier vrijheid in veel opzichten belette, te weren en vrede te erlangen; dat de Staat veel dergelijke hem verbindende verdragen had aangegaan, als bijv. in 't jaar 1635 met Frankrijk; een verdrag, dat toen vooral werd doorgezet door die gewesten, die het nu zoo beklaagden, dat Holland zich aan banden gelegd had; terwijl diezelfde klagers ondertusschen den jongen Prins reeds zochten te dringen in de hooge waardigheden, door zijn vader bekleed; 't geen veel meer tegen de vrijheid aandruischte, als uit zooveel voorbeelden in de geschiedenis blijken kon. Omtrent het tweede punt schreef men, dat uit de gansche onderhandeling met Cromwell bleek, hoezeer men voor de eer van den staat gezorgd had, zonder ergens eenige onderworpenheid in te toonen; dat het afzien van iets, om vrede te bekomen, nog geen laagheid mocht heeten; dat men vroeger aan de Spaansche Nederlanden het vertrek der uitheemsche

krijgsknechten wel als een voorwaarde van vrede gesteld had; dat Amsterdam in 1650 ook een en ander had toegegeven, om den binnenlandschen vrede te verkrijgen; en dat uitheemsche machten den staat niet minder achten zouden om iets, dat alleen op het inwendig bestuur zag. Omtrent het derde punt betuigde men zich blijde, dat de gemeente in Holland, in spijt der verkeerde pogingen van slechtgezinden, het beleid van haar hooge Overheid, hoe langer zoo meer, begon goed te keuren en er zich in stilte aan te onderwerpen; dat er nog wel groote oneenigheid onder de verschillende provinciën was, maar dat Hun Ed. gr. Mogenden hoopten, dat dit betoogschrift die zou doen verminderen en een einde nemen; dat verder de meeste oneenigheid in den Lande door of om de zoogenoemde hoofden was ontstaan, gelijk ter gelegenheid der aanstelling van den aartshertog Matthias, den Hertog van Anjou, den Graaf van Leicester en and. ten volle gebleken was; terwijl daarentegen de Staat nooit meer rust had gehad, dan als de aangestelde hoofden of nog luttel aanziens hadden of zooveel met de krijgszaken te doen, dat hun geen tijd overbleef, om zich onwettig in zaken te dringen tot het bestuur der algemeene of byzondere Staten betrekkelijk; dat zelfs de tegenwoordige oneenigheid om zulk een hoofd, ja, een gewaand hoofd, ontstaan was, en dat de Staten der byzondere Provinciën door verschillende banden thans zoo nauw verbonden waren, dat men, redelijker wijs gesproken, geen verdeeldheid te duchten had, tenzij er eenig geweld werd gebezigd, 't welk zonder uitstekend hoofd niet te wachten was; dat men daar nog bij kon voegen, dat Holland zonder reden verdacht werd van sluikschen handel met den Protector, daar het verklaren kon vóór de ontvangst van het schrijven van 15 April, door Van Beverningh en Nieuwpoort overgezonden, aan niemand ter wereld eenigen last met betrekking tot den jongen Prins verstrekt te hebben, en zelfs tot na het teekenen van den Vrede, op die dagteekening, niet geweten te hebben, dat door den Protector op zijn uitsluiting werd aangedrongen; dat dus ook de inblazing van het tegendeel eerder in staat was, om tweedracht onder de gemeente te zaayen, gelijk wellicht ook het ontijdig aandringen op de herstelling van den Prins tot Kapitein-gen. den Protector aanleiding gegeven had, zijne uitsluiting te verlangen. Op het vierde punt verklaarde men, dat in een vrije Republiek niemand door geboorte het recht verkrijgt, eenige waardigheid te bekleeden, en er de hooge ampten altijd aan de waardigste moeten worden opgedragen. Op het vijfde punt eindelijk zeî men, dat er in geredeneerd werd, als moest men den jongen Prins bevorderen uit erkentenis voor de diensten van zijn voorzaten; dat dit echter hetzelfde was, als woû men de Staten aansporen, om een nieuwen last te leggen op de schouders van een kind, omdat zijn voorzaten die reeds zoo lang getorscht hadden; of dat, zoo men de opdracht dier waardigheden, met de eer en het voordeel daaraan verbonden, niet aanzag voor een last, men geen grond had te besluiten, dat die opdracht aan de voorzaten — als een eer en gunst aangezien wor-

dende — de verplichting meêbracht, een gelijke gunst en eer aan den nazaat te bewijzen; dat de HH. Stadhouders den Lande groote diensten hadden bewezen, viel niet te loochenen, maar groot was niet minder het gezag, de eer, en 't voordeel geweest, dat zij daarvoor genoten hadden, daar hetgeen door de Prinsen Maurits, Frederik Hendrik, en Willem II getrokken was, op een 20 miljoen guldens berekend worden kon, al erkende men gaarne, dat hetgeen Prins Willem I, door goed en bloed voor 't Land op te offeren, had gedaan, niet naar behooren beloond had kunnen worden. Was het dus ook ooit tijd geweest, de diensten van den vader in den zoon te erkennen, het had na *zijn* dood geschied moeten zijn, en toch had juist Friesland toen reeds kunnen goedvinden, den jongen Prins Maurits voorbij te gaan, en Graaf Willem Lodewijk van Nassau tot Stadhouder aan te stellen, en dorst datzelfde Friesland nu zeggen, dat het gebeente van dien onvergelijkelijken held, den eersten Willem, wraak roepen zou «over een zoogenoemde ondankbaarheid jegens zijn achterkindskind betoond»! Had men echter den volwassen Maurits zonder ondank kunnen uitsluiten, zeker nog eerder den tederen Prins Willem. Had ook niet Stad-en-Landen nog onlangs ditzelfde kind, den zoon van den jongsten Stadhouder over die provincie, voorbij gegaan, om dat Stadhouderschap aan Graaf Willem Frederik op te dragen? De Provinciën, die zoozeer op dankbaarheid aandrongen, behoorden vooral niet te vergeten, hoeveel verplichting zij aan Holland hadden; hoe dit, onder 't beleid van den eersten Willem. met Zeeland, verscheiden jaren, tegen Spanje gestreden had; hoe het voorzichtig verhinderd had, dat de Landen niet aan den Hertog van Anjou onderworpen werden; hoe het de dreigende overheersching van den graaf van Leicester had verhinderd; hoe het meer dan de helft had gedragen in de kosten van den oorlog met Spanje, en aan de overige provinciën daarenboven nog veel miljoenen had voorgeschoten; hoe het op gelijke wijs tijdens den jongsten engelschen oorlog gehandeld had; en hoe het eindelijk, om daar een eind aan te maken, van iets had afgezien, dat bij de overige gewesten zoo hoog geschat werd, dat de hollandsche Staten het daarom als een werkelijken ondank jegens God beschouwden, zoo men, na 't ontvangen van zooveel gunsten, nog zou blijven morren; ten slotte nog verklarende, dat zij, op den eenmaal gelegden grond, alles wilden opzetten, om de Unie te handhaven, waarin zij hoopten door de verdere bondgenooten ondersteund te worden.

In 't begin van Augustus bracht Holland deze Rechtvaardiging zijner handelwijs ter algemeene Staten-vergadering in, en zond ze daarna aan die der Provinciën ieder voor zich. Op den gelderschen Landdag ter sprake gekomen, oordeelden de drie steden van 't nijmeegsch kwartier, dat de uitsluitings-acte slechts met het *temperament* in 't verdrag opgenomen, en dat Gelderland er, in elk geval, niet aan gebonden was; Arnhem stemde, dat de jonge Prins vóór anderen tot Kapitein-gen. gekozen moest worden, zoodra hij oud genoeg zou zijn, om den Staat van dienst te wezen, en als men

dan achtte, zulk een Kapitein te behoeven; als besluit der meerderheid werd daarop bepaald, dat de acte strijdig was met de Unie van 1579, en met het besluit der algemeene Staten op het temperament, bij 't Vredesverdrag beraamd; en dat men den Prins niet uitsluiten, maar van nu af tot Kapitein- en Admiraal-gen. aanwijzen moest, 't inmiddels aan bekwame lieden opdragende, hem in den hervormden godsdienst en in begrippen, aan zijn hooge geboorte passende, op te leiden. In Zeeland werd geheel in gelijken zin besloten; Middelburg achtte voorts, dat men de geheimen der regeering, die men verborgen had moeten houden, door het uitgegeven stuk ten onrechte wereldkundig had gemaakt; terwijl er reeds vroeger op de noodige zorg voor de opleiding van den jongen Prins was aangedrongen. In Friesland ging men verder nog; nadat men er had gelast, openlijk in de kerken voor den Prins te bidden, liet men er, in 't volgende voorjaar, een wederlegging der hollandsche Deductie opstellen, inhoudende, hoe men met leedwezen gezien had, dat de zwakheid van den Staat voor 't oog der wereld werd blootgelegd, en men zich wel wachten zou dit voorbeeld te volgen, door die Deductie van woord tot woord te weêrspreken; dat men echter, om dit zwijgen niet in verkeerden zin te doen uitleggen, verklaren moest, dat men het gemaakte vertoogschrift voor een geschrift hield vol gevaarlijke inblazingen en begrippen, strijdig met de wetten van den Staat, welks ondergang men er door te vreezen had; dat er verschillende tegenstrijdigheden in gevonden werden, en evenzoo enkele hoonende uitdrukkingen, waardoor de bondgenooten, en met name de friesche Staten, zich zeer gekrenkt voelden; dat er de doorluchtige daden van hen, die de eerste grondslagen van den Staat gelegd hadden, in een valsch licht waren geplaatst, er aan hun goede bedoelingen een verkeerde wending werd gegeven, om de acte van uitsluiting eenigsins te kunnen verantwoorden; dat er verschillende voorbeelden zeer ten onpas in werden aangevoerd, doch men niet zonder verontwaardiging den ondank had bespeurd voor de nagedachtenis van Prins Willem van Oranje, den Vorst, die den Staat verlost had van de ondraaglijke slavernij, waarmeê men bedreigd werd, en die tot behoud van dien Staat zijn goed had verspild, zijn eer in de waagschaal gesteld, en zijn leven ten offer gebracht.

Lang vóór Friesland dit stuk had doen opstellen, was er, al spoedig na de uitvaardiging der hollandsche Deductie, een reeks van «Bedenkingen» tegen in 't licht gegeven van iemand, die zich in den aanhef «een privaat persoon» noemde, die noch van 't Huis van Oranje noch van Haar Gr. Mog. van Holland eenig leed of profijt (had) ontvangen, (en) verhopende dies, dat die bedenkingen (zouden) blijven buiten suspicie van partijschap» [1]. Dit voorgeven was echter minder waarheid dan ijdele

[1] *Bedenckingen op de Deductie van de Ed. Gr. Mog. Staten van Hollandt, noopende den artyckel van* Seclusie, *enz., ingestelt door een Patriot van 't Vaderlandt.* Gedruckt na de copye, *anno* 1654.

schijn, gelijk al aanstonds uit het beweren bleek, dat de acte niet van Cromwells zij verlangd, maar uit Holland gesproten en daar was voortgebracht. Geheel het verzinsel dus, door Graaf Willem Frederiks vuigen verspieder, Van Ruyven, uit zijn duim gezogen, en den bevooroordeelden Graaf op den mouw gespeld, maar door geen werkelijk onpartijdige te beamen. Men liet dan ook van de hollandsche zij niet na, een «Korte Aanteekening», als men ze noemde, op dit «libel», gelijk men 't niet ten onrechte betitelde, op te stellen [1]. Tegenover den «bedenker», dien hij naar den stijl te oordeelen uit Zeeland herkomstig achtte, stelde zich de steller als «een geboren subject» van de Staten van Holland voor, die hij voor zijn «hooge en soevereine overheid, en niemand dan alleen God-almachtig boven haar» erkende, tevens «heiliglijk» verklarende, dat hij de meriten en daden van den illustren Huize van Oranje naar haar rechte waarde estimeerde en prees, en overzulks den jongen Prinse van Oranje toewenschende alle voorspoed en zaligheid». Hij doodverfde zijn geschrift als vol van valsche allegaciën, impertinente illaciën, grouwelijke invectieven, walgachtige flatteriën, belachelijke outrecuïdanciën, kinderachtige argumenten, en allesints confuziën en verwerringen en disordre, en niet zonder groote malicie». Hij vergeleek voorts de handelwijs van Holland — naar 't voorbeeld eener handels compagnie-schap, hem door den «bedenker» aan de hand gedaan — bij die van één uit «zeven kooplieden, die te zamen hadden gecontracteerd een gedurige compagnie van haar negocie en reeërij over zee: dat is, dat zij hadden gecontracteerd, dat zij gezamentlijk in alle de schepen deelden, die d'een of d'ander uitreedde en met gemeene vrijwilligers equipeerde. Het geschiede nu» — gelijk hij verder voorstelde — «dat zij hebben uitgerust een van haar capitaalste schepen, tot een verre reis, als bijv. naar de Straat, en 't gebeurt, dat dit schip door een hooge macht wordt aangeslagen, die zoo wel schip als goed wil prijs maken, ten ware dat hem zeker achterwezen, dat hij van de gemeene Compagnie pretendeert, wierd betaald, en begroot zijn pretensie bijv. op tien of twintig duizend gulden. De gemeene compagnons staan toe, dat men hem, om van alle moeite eens af te wezen, zal geven vijfduizend gulden zonder meer. Het komt nu te gebeuren, dat een van dees zeven kooplieden, die voor zijn particuliere rekening dit schip met zijn eigen goederen ten meesten deele heeft bevracht — behalve dat hij in de equipazië, die de gemeene compagnie alleenig aangaat, wel het meeste heeft betaald — inziende, dat hij 't meeste geïnteresseerd is, dat zijn goederen, om het arrest van het schip, niet en kunnen aan de markt komen, dat die nog perikel loopen van met het schip van de Compagnie te worden prijs gemaakt, resolveert, aan die hooge macht van de inlage eenige stukken goudlaken van zijn eigen propre goederen, die

[1] *Korte Aenteeckeninge, dienende tot antwoord op seker libel, genoemt* Bedenckingen, *enz.* Gedruckt in Hollandt, 1655.

de compagnie niet en raken, boven de vijf duizend gulden te geven, waarmede het schip los en vrij raakt, alle pretensiën te niet, en voorts de compagnie, zoo in 't generaal als elk van de compagnons in 't particulier, door het afdoen van die pretensiën gebeneficeerd. Zoo nu kennelijk was, dat, zonder de particuliere vereeringe van 't goude laken, het schip en goed niet en zou ontslagen geworden zijn, zou dan wel iemand zeggen, die zich maar eenigsins op de koopmanschap verstaat, dat die participant de compagnie zou te kort hebben gedaan, en geen goed compagnon zijn; ik zou voor mij verstaan, dat de andere participanten van dien man haar vrij wel behoorden te bedanken». In dien zin had hij dan ook God te bidden, dat hij «de oogen van de andere provinciën en voornamelijk van Zeeland mocht openen, om de oprechte en sinceere intencie van Haar Ed. Gr. Mog. van Holland tot handhaving van de dier gekochte vrijheid van ons lieve vaderland te kunnen erkennen, en dat voorts Zijn gelieven mocht wezen, de gemoederen van die provinciën zoodanig te inclineeren, dat zij, het rechte spoor nevens die van Holland inslaande, mochten zijn en blijven inderdaad als ééne Provincie». — Die oog-opening bepaaldelijk der Zeeuwen was ook het doel van een reeds wat vroeger uitgegeven vlugschrift, onder den titel van «De ooggeopende Zeeuw, gesteld in maniere van een samensprake tusschen een Hollander en een Zeeuw», door een «liefhebber en beminner van den Vrede in ons lieve en vrije vaderland» in druk gegeven. Meer in 't algemeen uitte zich de opsteller van een «Noodig bericht aan alle oprechte patriotten en beminners van de duur gekochte Vrijheid», t' Amsterdam in 't licht verschenen, en die met de uitnoodiging besloot: «doet uwe oogen open, en legt het in de schaal uwer hersenen, en gij zult bevinden, dat het rechtvaardig voornemen van de Staten van Holland zal overhalen en zwaarder wegen; oordeelt zonder passiën of vooroordeel, en gij zult bevinden, dat het den Staten van Holland zoo vrij staat, een Goeverneur-generaal of Kapitein-gen. te verkiezen of te verwerpen naar haar eigen goeddunken, als iemand van de andere provinciën, die het tot verscheiden malen gedaan hebben».

Nog in den laatsten tijd, het najaar van 1654, gaven daar de Staten van Overijsel het doorslaand bewijs van. Daar was, op den Landdag, in April te Deventer gehouden, de vervulling ter sprake gekomen van 't door den dood van Johan Ripperda open gevallen Drostampt van Twente, naar 't welk de Drost van Lingen en Rentmeester van Sallant, Rutger van Haersolte, dong. Om de meerderheid daarvoor op zijn zij te krijgen, had hij van zijn rentmeesterschap ten voordeele van beide steden Kampen en Zwolle afstand gedaan, en zoo hare stemmen bij die van zijn voorstanders onder de ridderschap weten te erlangen. Als Drost van Lingen was hij intusschen niet in Staatsdienst, maar dien van Oranje, en daarom, gelijk om zijn persoonlijke geaardheid, in 't oog van anderen minder vertrouwbaar. Zoo vielen hem dan ook Overijsels derde hoofdstad en eenige anderen van de Ridderschap af, en weigerden zelfs, hem

als Drost van Twente te erkennen. Zijn vrienden en voorstanders in de Staten verlieten daarop den Landdag, dien zij nu eerst naar Kampen en daarop naar Zwolle verlegden, terwijl de weêrpartij de beraadslagingen te Deventer bleef voortzetten. De verdeeldheid ging allengs zoo ver, dat men krijgsvolk tegen elkander begon te werven, en ook de bezettingen der drie steden tot bijstand zocht te bezigen. Zoowel de algemeene Staten echter, als die van Holland, kwamen in September daar tegen op, en verboden den op hun betaling staanden manschappen, zich in 't geval te mengen en een van beide partijen ten dienst te staan. Wel waren, ter Generaliteit, Zeeland, Friesland, en Stad-en-Landen, daartegen opgekomen, en had Friesland er zelfs verzet tegen doen aanteekenen, omdat het in strijd was met de uitdrukkelijke bepaling der Groote Vergadering, dat geen der overige provinciën, noch haar Generaliteit, iets te bevelen had over 't krijgsvolk, in een of ander oppermachtig gewest gelegerd; doch de vier overige Provinciën sloten zich bij Holland aan, dat te betoogen wist, hoe er, sedert de scheiding van den Landdag, geen Oppermacht in Overijsel meer bestond, en er de anders ondubbelzinnige bepaling dus ook niet van kracht was. Het verbod ging dus uit, en tevens het verzoek aan de drie Steden, om de door haar aangeworven krijgsknechten ijlings weder af te danken, en 't geschil ter minnelijke beslechting aan de algemeene Staten te laten. Deventer en de minderheid vond daarin geen bezwaar, doch de meerderheid in Zwolle wilde er niets van weten, en bleef op haar stuk staan. Zij begreep zelfs, dat het beste middel, om de gedane keus door te drijven en zelve meester te blijven van het terrein, de aanstelling van een Stadhouder en Kapitein-generaal zou wezen. Daartoe riep zij nu ook in October beide stadjens van Hasselt en Steenwijk op, die zich echter minder eenstemmig met haar toonden, en zich bij de verschijning ter zitting reeds voorkomen vonden, en de benoeming zoo goed als gedaan [1]. Zoo was den 14en der maand de jonge Prins tot Stadhouder en Kapitein-generaal van Overijsel aangesteld, en Graaf Willem Frederik, tijdens zijn minderjarigheid, en tot hij zijn 19e levensjaar zou ingetreden zijn, tot zijn Luitenant. Nog vóór 't einde der maand haastte zich deze nu naar Kampen te komen, waar hij den 27en door de overheid, van twee keteltrommen, zeven trompetters, en een herout begeleid, plechtstatig werd ingehaald, en zijn triomfantelijken intocht tusschen een dubbele rij gewapende burgers, onder 't lossen van 't geschut, op het Raadhuis deed. 's Namiddags nam hij er aan den hem ter eere aangerichten feestdisch deel, en vertrok den volgenden morgen naar Zwolle, om een week of vier later naar zijn eigen hoofdstad terug te keeren. Zijn nieuwe, verbrokkelde Luitenantschap, hoe luisterrijk geopend, zou evenwel slechts van korten duur zijn. Deventer, of liever de daar vergaderd gebleven Staten-minderheid, gaf met het einde van 't jaar een breedvoerige verklaring in het licht, welker

---

[1] Zie de *Korte Verklaringe van Burgemrn., Schepenen, en Raden der Stadt Hasselt*, Amsterdam, 1655 bl. 3.

laatste of 9e hoofdstuk ontvouwde, «dat de pretense electie van den Stadhouder nul en van geender waarde, en tegens de gerechtigheid, vrijheid, en hoogheid van de Provincie van Overijsel» was [1]. Zij betoogde daarin o. a., hoe het «evidentelijk buiten alle noodzakelijkheid voor den dienst van den lande was, dat iemand met een officie gebenificeerd werd, totte bedieninge van hetwelke hij *notorie* onbekwaam was, en daar beneffens kaarblijkelijk het recht van vrije keur voornamelijk (was) ingesteld, opdat de vroomste, waardigste, en capabelste tot de bediening gepreferéerd (zouden worden). Zijnde voorts de geheele provincie notoir, door hoedanige middelen de beleiders van de onwettelijkheden de zaak tot deze pretense electie hebben gedirigeerd; namentlijk door brassen, teren, en allerhande openbare kuiperij; zulks ook, dat zij de geheele gezworen gemeente van de steden Kampen en Zwolle in publieke taveernen getracteerd hebben; eene zake, in deze provincie niet alleen niet gehoord, nemaar ook, naar het oordeel van verstandigen, in een welgestelde Republiek niet tolerabel, als goede wetten en costumen corrumpeerende, en den weg tot een tyrannieke dominacie prepareerende, gelijk daarvan de exempelen van alle eeuwen consonante getuigenissen geven». Het liet zich dan ook «ten volle speuren, dat zoodanige proceduren niet als om particuliere speculatiën bij der hand genomen zijn, tot uitvoering en stabilissement van haar aangevangen kuiperijen: als zijnde de voornaamste oorzaken, om welke zij alle deze disputen verwekt, en zoodanige ontroering in deze provincie aangerecht hebben». Van de andere zij stelde men een tegenvertoog op; doch zond daarop de minderheid, in Maart 1655, een drietal van haar leden, Rabo Herman Schele en Bernard Bentinck uit de Ridderschap, en den deventer burgemeester Jan van den Beeke, naar den Haag, om bij de geestverwante Staten van Holland over de oneenparige verkiezing van den Stadhouder te klagen, en hun steun te vragen bij de haar dreigende verdrukking door de meerderheid.

Bij de hollandsche Staten waren de gevoelens verdeeld. Dordrecht en Haarlem stemden terstond voor ondersteuning, wanneer men de gedane keus wou doordrijven, en zagen zich daarin door Amsterdam, Gouda, Schiedam, Den Briel, Monnikendam, Medemblik, en Purmerend bijvallen. Toch besloot men ten laatste zich daaromtrent niet te uiten, maar alleen de omtrent de bezettingstroepen gegeven bevelen te herhalen. Eenige weken later, in Mei, daagde toen een bezending uit de meerderheid, de overste Adriaan Jurriaan van Haersolte uit de ridderschap, en de burgemeesters van Kampen en Zwolle, Rudolf van Langen en Hendrik Wolfsen, op, om den hollandschen Staten voor te houden, hoe de ridderschap en de drie steden de oppermacht in Overijsel vormden, en de eerste thans 69 edelen, ten Landdag zitting hebbende, telde, in welken Landdag alles — behalve belastingzaken — bij meerderheid van stemmen beslecht werd; dat voor die meerderheid vereischt werden òf één edele en

[1] *Declaratie van de Staten van Overijssel, vervattende een fundamenteel bericht*, enz. (30 Dec. 1654).

de drie steden, òf 24 edelen en 2 steden, òf 47 edelen en ééne stad; dat er echter thans maar 17 edelen waren, die zich met ééne der steden tegen de verkiezing van den Drost van Lingen tot Drost ook van Twente verzetten; dat hieruit een scheuring van den Landdag en velerlei verwarring en twist geboren was, en men geen beter middel tot herstel der eensgezindheid gevonden had, dan de benoeming van een Stadhouder en zijn Luitenant; dat die Luitenant hun den weg der bemiddeling had aanbevolen, maar Deventer daar evenmin van hooren wilde, als het met den maatregel dier Stadhouderskeuze instemde, terwijl het hun toch scheen, dat zulk een keus bij meerderheid van stemmen kon plaats hebben; dat zij een en ander aan Holland waren komen meêdeelen, om hun houding tegenover de minderheid te rechtvaardigen, en nu verzochten, als wettige Oppermacht 's Lands van Overijsel erkend te worden, tot zoolang zich de meerderheid weêr bij hen had aangesloten, en voorts hersteld te worden in hun rechtsgebied over Twente, dat die van Deventer zich hadden aangematigd, en waar deze niet Haersolte, maar zijn tegenstander Bevervoorde, als Drost, wilden handhaven; naar hun docht zou voor een en ander het beste zijn, de thans herhaalde last omtrent de troepen weêr in te trekken, en deze ter beschikking van partijen te laten. Daarop naar Zeeland getogen, droegen zij er 't zelfde vertoog voor, en vonden er zeker welwillender gehoor. In Holland overwoog men inmiddels de zaak, en kwam tot het besluit, dat er voor de verkiezing van een Stadhouder althans geen overstemming — gelijk deze — mocht plaats hebben, en verder de breuk liefst in der minne geheeld moest worden, nadat alles eerst op den ouden voet hersteld was. Dit gevoelen, bij de algemeene Staten ingebracht, vond daar geen dadelijken bijval; men meende er, dat men, ook zonder zulk een herstel af te wachten, een bezending uit zijn midden kon doen, om alles in der minne te vereffenen. Holland echter, daaruit een bekrachtiging der aanstelling van den Stadhouder duchtende, wilde niet van die bezending hooren, en ook Deventer weigerde haar te ontvangen, en met iemand van wege de algemeene Staten te onderhandelen; zoodat de tweespalt nog altoos bleef aanhouden, en dan ook eerst een paar jaar later — als wij zien zullen — een einde nam.

De stadhouderlijke Luitenant intusschen, weinig kans op een rustig bewind ziende, zou nu weldra om redenen verklaren, dat hij om vredeswil van zijn nieuwe waardigheid afstand deed, 't geen ook velen van hen, die hem hadden aangesteld, volstrekt niet onwelkom was. De Drost van Lingen en zijne sallantsche voorstanders waren reeds in 't najaar van 1654, en vervolgens, met schimpschriften vervolgd, waarin men 't geval als een rechtszaak tusschen hem en een «vromen Patriot» voorstelde, over welke Sint Pieter, de drie Wijzen uit Oriënten, en St. Paul, als keurmeesters en vertegenwoordigers der drie steden, met hun raadsheeren, Mozes, de profeeten en schrijvers van 't Oude en Nieuwe Verbond, Keizer Justiniaan en eenige rechtsgeleerden en wetgevers, zaten. Sint Pieter werd dan echter al aanstonds door den advokaat van den be-

klaagde als «partijdig» verworpen, daar hij niet wilde, dat iemand zich bij de keur met «openbare kuiperijen, veelmin corrupciën» inliet, van welke hier juist sprake was; «de drie wijze koningen en kiezers der magistraat tot Kampen» liet hij daarentegen volgaarne toe; evenzoo Sint Paul, den steller van die te Zwolle, onder voorwaarde evenwel, dat zij zich niet aan de oude wetten, maar de «tegenwoordige loffelijke praktijk» zouden houden, tenzij Sint Paul ook nog «eenige farizeeuwsche maximen» mocht willen behouden. Mozes, de profeeten, en verdere Bijbelschrijvers verwierp hij ganschelijk; wilde men iemand uit de Schrift, dan ware 't best «de zonen Zebedeï», als zijnde in materie van staat wel geverseerd geweest, en daarnevens den Heer Judas Iscarioth, rentmeester-gen. van alle inkomsten der Apostelen, en daarbij een zeer goed beheerder. Ook alle rechts- en wetgeleerden werden verworpen, daar beklaagde en de zijnen zelf Soeverein waren, machthebbende al zulke wetten te maken en te breken, als ze tot hun «eigen gemeene best meest applicabel» achtten. In den beslissenden termijn dier rechtszaak, den 1en Jan. 1655 bepaald, werd door de publieke Faam, namens «Vrederijk, de rechtheer, opperste gebieder en oudste voorzitter in de heilige vier- en vrijschaar», de rechtszitting geopend, en voerde vervolgens de heilige Petrus, als advokaat voor Deventer, het eerst het woord. Hij haalde verschillende texten uit zijne brieven aan, en verweet den Kampenaren, dat zij, «den rechten weg verlaten hebbende», verdwaald, en dien van hun burgem. Rudolf van Langen gevolgd waren, «die den loon der ongerechtigheid lief» had. «O Kampen, Kampen!» riep hij uit, «uw leider is een verleider; hij is de rechte oorzaak, waardoor het kwaad tot zulken hoogte is opgeklommen; zonder hem en zoude Haersolte nooit door opgeblazenheid zich zoo verre hebben laten emporteeren, om te bestaan 't geen waarover hij nu wordt gequerelleerd». Haersolte's gemachtigde roept dan echter uit, dat Sint Pieter «rechtvaardiglijk gesuspecteerd is», en 't woord wordt Koning Balthazar verleend. Hij en zijn confraters, Melchior en Caspar, zouden, naar hij zegt, zich wel «met Sint Pieter's advies willen accommodeeren», doch ze bevinden zich «tegenwoordig onder 't geweld Herodis, die met de Farizeeuwen, Schriftgeleerden, en Oversten van 't volk beraadslaagt, dit jaar de keur òf geheel op te houden òf naar zijn fantazie te bestieren»; zij kunnen dus «zonder perikel» hun oprecht gevoelen niet openbaren». Ook Sint Paul verzoekt om soortgelijke redenen verschoond te blijven, zich verder te uiten, en beveelt alleen «moderacie» aan, en te gedenken, «dat geen kwaad met kwaad behoort te worden vergolden, maar met goed overwonnen». Mozes is voor zeer streng recht, gelijk hij dat ook in Israël altijd heeft toegepast; men moet «den booze uit (zijn) midden wegdoen, opdat het volk het hoorende vreeze, en niet voortvare meer te doen naar het booze»; waarop Haersolte's voorspraak verschrikt uitgalmt: «Genade, mijnheeren; Mozes erkent onze manier van leven niet; misericordia en geen recht!» — «*Silentium*», vermaant nu de voorzitter, en 't woord is aan Samuel. Deze wijst op zijn eigen voorbeeld, en hoe hij altijd «een hater» was

«van allerlei vuiligheden en corrupciën, en de kwade wegen zijner zonen, die geschenken namen en 't recht bogen». Even als deze «van hun Staat gedeporteerd» werden, is hij van advies, ook den beschuldigde niet ongestraft te laten weggaan. Ook de Profeten, die nu optreden, verklaren zich tegen hem, en hun «Eerw. collega Jonas meent, dat hij in zee geworpen moet worden, om de dreigende baren te stillen, daar hij 't alleen is, om wiens wil de Provincie die groote stormwinden overkomen». Mattheus vergelijkt Haersolte en zijn vrienden met de Farizeeuwen, voor welker zuurdesem hij het volk aanmaant zich te wachten. De zonen Zebedeï zeggen, dat hun moeder wel, in een onbewaakt oogenblik, een dwaas verzoek om verheffing boven anderen deed, doch dat zij zelf beklaagde daarom nog «in zijn orgueilleuze desseins niet zullen ondersteunen; hem geschiede als Haman, den Agagiter!» — Keizer Justiniaan, uit naam aller Wetgeleerden het woord voerende, is hem almede niet gunstig, en wil hem «tot alle publieke eerampten *inhabiel* verklaren, en met openbare *infamie* straffen». Slechts Dr. Rijn uit zich in zijn voordeel, en acht dat men «zijn gauwigheden», die hij niet ontkent, niet voor zoo «afschuwelijk» moet aanzien; dat toch ook «in de H. Schriftuur als een lofwaardige sluwheid wordt geprezen de voorzichtigheid van dien rentmeester, die, om zich uit den onrechtvaardigen Mammon vrienden te maken, een vierdepart, ja, de gerechte helft van zijns Heeren inkomsten, deed inslokken». Nu komt echter de advokaat van Deventer op zijne beurt voor den dag, en verklaart, zich niet genoeg te hebben kunnen verwonderen, «dat een zaak van zoo vuilen bejag met zoo specieusen schijn kon worden overtogen»; wat hem belangt, hij is van meening, «dat het fransche spreekwoord hier niet kwalijk zou worden toegepast *à gros larron grosse corde;* want, voorwaar, indien men zoodanige ongeschikte harpijen, grijpvogels, en licencieuse kuipers in de regeering zou moeten tolereeren, en daarenboven als met eeretitels coroneeren; wat zou daaruit anders kunnen volgen, als dat Godzalige, oprechte, incorruptible, voorzichtige, ervaren, cordate, en met alle loffelijke deugden versierde mannen buiten de regeering gesloten, en in plaats van dien gierige, baatzuchtige, doortrapte, arglistige, en in allerlei guiterij gestileerde boeven ingedrongen zouden worden!». Ten slotte roept dan de Rechtsheer «den rentmeester Judas» nog «uit den hoek», om zijn gevoelen kenbaar te maken. «Och, och!» roept deze uit: «rechtvaardige Heere, ik schrik voor het gerecht, ik ben in 't Hof verdorven, en in mijn gierigheid omgekomen. Ik heb met ontsteltenis aangehoord, dat Dr. Rijn het exempel des onrechtvaardigen rentmeesters, tot avantage van den Drost van Lingen, heeft durven te voorschijn brengen. Och! och! hij is daar zeer kwalijk aan: ik heb zelfs hem in persoon zijn misgrepen in de Hel hooren beklagen en verfoeyen». Men moge den delinquent echter niet dooden, maar zijn beurs liever doen leêgen; misschien dat hij nog, «t' eeniger tijd zijn begeerlijkheid afleggende, tot beterschap mocht geraken». Het daarop gevelde vonnis luidde dan ook niet ter dood, maar om

«te debourseeren» een driejarig vuursteêgeld, en verder te pronkstelling in ezelsdosch, met een stokbeurs om den hals en een wijnflesch op zij, in de drie hoofdsteden, als er de Staten vergaderden, verlaging uit den adelstand, en verwisseling van zijn geslachts- met een spotwapen, dat in sierlijke afbeelding aan 't geheel werd toegevoegd [1].

Terwijl in de volgende maanden de beide afdeelingen der Staten in Holland hare belangen zochten te behartigen, deden de steden elkander — of liever Kampen en Zwol aan Deventer, gelijk dit laatste beiden eersten — allerlei verwijten [2], die den twist op den duur gaande hielden, eerst in 't volgende jaar naar bemiddeling door derden deden uitzien, en eerst twee jaar later op een gewenschte beslechting van 't geschil zouden uitloopen; waarom wij er ons dan ook hier niet langer meê bezig houden.

Ook tusschen Groningen en Ommelanden bleef voortdurende tweespalt heerschen, tot welker vereffening te vergeefs van tijd tot tijd door scheidsrechters gewerkt werd, gelijk daartoe o. a. op 't einde van 1653 door beide partijen nog besloten was. De Ommelanders zelf waren 't onderling niet eens, daar men twee hunner — Rengers en Aldringa — had willen verhinderen in de vergadering zitting te nemen, en sommigen, die zich steeds als groote vrienden van den Stadhouder betoond, en daarom ook op zijn steun gerekend hadden, hem, toen hij als opperscheidsman zijn gevoelen moest kenbaar maken, zich tegen hen hadden hooren verklaren. In de stad vonden dezen een voorstander hunner zienswijs in den burgemeester Eisinga; terwijl voorts beide ommelander partijen zich den naam van Statenlid voor de Ommelanden toekenden, en zich van het zegel daarvan bedienden. Een drietal gemachtigden der eene partij, die welke zich tegen de meening van den Stadhouder verzette, ging in Maart 1655 naar Holland ter algemeene Staten, om een klaagschrift in te leveren, waarin zij dien Stadhouder o. a. van majesteitsschennis hunner oppermachtige personen beschuldigden. Natuurlijk liet zich de weêrpartij niet minder scherp hooren, en stond onder die weêrzijdsche grieven en verwijten regeering en rechtsbedeeling nagenoeg stil, daar er noch gedeputeerde Staten noch rechters in de Hoofdmannenkamer gekozen konden worden. De Generaliteit besloot toen zelf in Mei maar tusschen

[1] *Terminus decisorius cum annexa Sententia*, in zake den vromen Patriot, enz. Tot Vryburgh, ghedruckt by Ernst Stuytewagen, wonende op 't hoeck van de Gierstege, tegenover de Grijpvogel, in den Vergulden Adelaar. In 't jaar ons Heeren 1655.

[2] Zie o. a. de *Responsive van de HH. van Campen en Zwolle aan de HH. van de Magt. der Stadt Deventer, dienende tot Justificatie van 't geene de HH. ord. Gedeputeerden van de Staten by missive van den 25n Martij hebben geschreven, tot bericht op de impertinentiën ende reproches daertegens in der HH. van D. missive van den 29n Apr., ende tot bestraffinge van de onwettelycke proceduren soo de HH. van Deventer den 22n Apr. hebben voorgenomen.* Tot Campen, by de Wed. Jasper Hendricksz van Wieringen, 1655.

beiden te komen, vaardigde eene bezending van acht gemachtigden — een uit ieder der provinciën, en den Raadpensionaris — af, om met den Stadhouder in overleg te treden, en maatregelen tot vereffening der geschillen in der minne te beramen. Het gelukte hun na luttel tijds een schikking te treffen, bij welke het Ommelandsbestuur, de keus der Landdagsleden, en de begeving der ampten geregeld werd, zonder daarom nog de tegenpartij geheel te bevredigen, die den Stadhouder teveel gezags toegekend achtte. Zoo bleef ook daar de onmin nog aanhouden, en kon De Witt, niet zonder eenige voldoening, in April 1656 schrijven, dat «al de woelingen, te voren door en voor den Stadhouder, en, zoo 't scheen, ook uit-liefde tot den Hre Prins van Oranje, tegen Holland gepraktizeerd, nu van daar waren afgewend naar de andere gewesten, gelijk met name Stad-en-Landen en Friesland» [1]. Want ook in dit laatste, al zagen de steden den Stadhouder naar de oogen, waren onder de andere leden velen, die zich meer onafhankelijk begonnen te uiten, en daardoor tot velerlei redetwist op de Landdagen aanleiding gaven.

Ook in Gelderland was men, in 't kwartier van de Veluwe en dat van Zutfen, op den duur nog aan 't harrewarren. Arnhem en Zutfen meenden in de amptsbedeeling elk zooveel te hebben in te brengen, als de kleine steden gezamenlijk; deze verlangden daarentegen ieder haar eigen stemmetjen te doen gelden. Zelf geen uitweg daarop vindende, besloten beide eerste steden eindelijk, zich aan de beslissing van een scheidsgerecht te onderwerpen, samengesteld uit het hof hunner provincie met twee gemachtigden uit elk der drie andere provinciale gerechtshoven, die van Holland, Utrecht, en Friesland. Men ging daar nu zelfs tot de keuze dier scheidsrechters reeds over, doch bleek buiten de kleine steden gerekend te hebben, die van hunne uitspraak weinig goeds voor zich verwachtten, en weigerden in de schikking te treden.

In Utrecht lagen Stad en Kapittels over de betaling der predikantstractementen en 't school-onderhoud overhoop, voor welke de eerste een aanmerkelijke bijdrage uit de geestelijke goederen vorderden, en de vertegenwoordigers der laatste — het eerste lid der Staten — daarvan niet hooren wilden [2]. Voorts was er door het tweede Statenlid — de Edelen — in July 1654 de friesche Stadhouder, bij zijn doorreis, ook tot dien van hun gewest gekozen, doch vond men bij het derde vooral geen bijval, en kon 's Graven aanstelling dus niet doorzetten. Wat die kerkelijke geldvraag betrof, was het bovenal Utrechts onroomsche kerkvoogd dier dagen, de heerschzuchtige godgeleerde Gijsbert Voet, die daar de hand in had, en haar op het tapijt had weten te

---

[1] *Brieven*, III, bl. 41.

[2] Zie het *Vertoogh van het Recht, dat de Mag. der Stadt Utrecht is hebbende, om haere onderzaten geestelycke goederen besittende, te belasten mette betalinghe van 't onderhoudt der Predikanten en Schoolen met de appendentiën van dien.* Tot Middelburgh, voor J. van de Vyver, 1655.

brengen. Met zijn overleden amptsbroeder Demaets had hij een ontwerp opgesteld, om tot herstel van de vervallen rechten te dienen, door de kerk binnen Utrecht in vroeger tijd bezeten, en oorspronkelijk aan haar toegekend, en die nu — huns heerschzieken inziens — op de «door Gods genade hervormde» gezinte waren overgegaan. Zij betoogden daarin, dat de kerkelijke en wereldlijke regeering der provincie oudtijds den bisschoppen gegeven en op hun opvolgers was overgegaan, totdat keizer Karel, tegen de bedoeling van den eersten stichter, het wereldlijk bewind ten onrechte verkregen had, en dit nu weêr aan de bedienaars van 't Evangelie, als «de rechte zorg van Kristi gemeente hebbende, komen moest, en bijgevolg van dien ook alle goederen, daar oorspronkelijk in betrokken. Dat, om dit te bewerkstelligen, de beste middelen zouden zijn, zich te wenden tot alle goede bekenden en genegen personen in de Stadsregeering, om die in kerkelijke bediening te brengen, en met hen vooreerst eenige kleine fouten, onder den gemeenen man in zwang, te weren, en hen zooveel mogelijk in 't byzonder in alles gedienstig te zijn en te believen. Daardoor toch zouden zij tot een kerkelijken ijver opgewekt worden, om al wat men verlangde toe te staan. Zij zouden voorts nauwlettend toezien, voortaan niemand tot ouderling of diaken te beroepen, dan die het oog op de regeering in de vroedschap hadden, en den kerkelijken genegen waren. 2. Zijn best te doen om zulke personen ten zeerste voor de regeering aan te bevelen, waardoor het goede voornemen kon worden bevorderd. Daarna diende dan vooreerst bij die personen, en verder voor de gemeente, bij monde of geschrifte, ter sprake gebracht te worden, dat de eertijds gestichte goederen aan de vijf Godshuizen gegeven zijn tot zorg voor de zielen der menschen; welke goederen thans geheel door wereldlijke personen werden bezeten, smakende ten volle naar 't Pausdom. En wanneer men hun deze meening had bijgebracht, zou men eenigen van de voornaamsten bedektelijk voorstellen, dat, wanneer de kanonikschappen waren te niet gedaan, het eerste lid der Staten, uit de kanoniken gevormd, mede zou komen te vervallen. Daarna zou men op den kansel het bijgeloovig gebruik der vicary-goederen blootleggen, zonder dat der kanonikplaatsen nog aan te roeren, om het eerste lid der Staten niet zoo dadelijk te krenken. Daarna zou men dat gevoelen der gemeente met ijver inplanten, en zijn goeden bekenden in die gemeente die goederen tegen maken, met aanbeveling ook anderen in dien geest te onderrichten. Eerst dan zou men er allengs toe kunnen overgaan, ook het gebruik der kanonikgoederen zoetelijk te bestraffen, en er daarop een gewetenszaak van maken, om er de gemeente aldus afkeerig van te doen worden en er weêrzin in te laten krijgen. Mettertijd kon men dan hen, die men op 't oog had, van de tafel des Heeren afhouden. En om dat te gemakkelijker te doen, moest men bewerken, dat al degenen, die in eenige ampsbediening stonden, een eed deden, dat zij van den hervormden godsdienst waren, gelijk die nu ter tijd geleerd en onderwezen werd, en dat zij een verklaring overlegden, het avondmaal des Heeren te fre-

quenteeren. En als de kerk dan verklaarde, dat zij die, tegen hare leer, eenige kerkelijke goederen genoten, met geen goed geweten ten avondmaal konden worden toegelaten, zou de regeering van 't gezegde eerste lid omvergestooten zijn. Ware dit eenmaal gedaan, dan zou men de goederen van de vijf kerken, vicariën, en andere geestelijke goederen, tot gebruik en dienst van de kerk stellen, onder voorbehoud dat het beheer er van aan de bedienaars van 't Goddelijk Woord bleef. Daarna zou men dan de goederen, door de Edelen bezeten en onder hun bestuur staande, mede tot onderhoud van Akademie en Scholen doen strekken, daar ze van dezelfde natuur waren, en die edelen, door 't wegvallen van 't eerste lid, geen macht of aanhang meer zouden hebben. De klooster- en kerspelgoederen, onder beheer der stad, zou men daar laten berusten, om bij andere gelegenheid daarmeê te handelen, als de samenloop der tijden zou vereischen. Door een en ander zou intusschen 't gezag der kerkdienaren zoo toegenomen zijn, dat deze door hun aanhang in de stadsregeering en de kerkelijke gemeente konden teweeg brengen, dat de bedienaars des Goddelijken Woords — als voerende 't bewind der kerkelijke en geestelijke goederen — al die personen vertegenwoordigden, die oudtijds in de regeering van 't gewest waren. En door toenemend gezag zouden die bedienaren dan, met Gods hulp en voorzienigheid, na tijd en wijle, de burgerlijke overheidspersonen zoo regeeren en onder zich hebben, dat ze zich verder op geen andere wijs met de zaken te bemoeyen hadden, dan als ten tijde der bisschoppen gebruikelijk was geweest [1].

In Zeeland waren, in den zomer van 1654, te Goes eenige in 't vorig jaar uit de regeering geweerde Staatsgezinden hersteld, doch grepen in 't volgende op nieuw onlusten plaats, toen de regeerende burgemeester, Bartholomeus Dankerts, die zich van den aanvang af, door een groote mate van heerschzucht, min gunstig onderscheiden had [2], door zich zelf tot baljuw was benoemd. Door doeltreffende tusschenkomst der zeeuwsche Staten werden zij echter voor 't oogenblik gestild. In die Staten zelf was intusschen in 1655 het verschil van meening tusschen de leden zoo groot, dat op velerlei punten de stemmen der steden, drie aan drie — Middelburg, Zieriksee, en Tholen aan de eene; Goes, Tervere, en Vlissingen aan de andere zij — lijnrecht tegenover elkander stonden, en zoo, bij gebrek aan een beslissende uitspraak, allerlei onafgedaan bleef. Er waren er, die zich in hun bevooroordeelde zienswijs niet weêrhouden lieten, de bron dier oneenigheid elders te gaan zoeken, en er De Witt en

[1] Zie *Concept van een instructie, by my Carolus Demaets ende mynen waerden medebroeder G. Voet beraemt, om te dienen tot restauracie van de vervallen gerechtigheden*, enz. (der kerk), *welkers plaats de Bedienaren des H. Evangelii alhier door Godes ghenade in de Reformatie deser Kerke Christi als nu representeeren. Welck gheschrift gevonden is in een folio-boeck, in de auctie van den Pred. Dematius verkoft.* Ghedr. in 't jaer ons Heeren, 1655.

[2] Zie het *Manifest ofte Declaratie van de onderdanige burgerie der stede Goes*, enz.

de hollandsche Staten voor aansprakelijk te stellen, hoewel zij er natuurlijk geheel buiten waren, en zich integendeel terecht verblijdden, dat in hun eigen gewest alles thans zooveel rustiger toeging. Wel was, op een los gerucht, dat Graaf Willem Frederik met krijgsvolk van Groningen naar Amsterdam kwam optrekken, de bezetting daar versterkt, buitenwachten uitgezet, wachthuizen toegesteld, en gewapende vaartuigen in Y en Amstel gelegd, en deden ook de Staten 's Graven vendel, dat zij min of meer verdachten, uit Dordrecht wegrukken; wel wijzigden zij zelf hunne lijfwacht, en verdeelden die in vier vendels, terwijl zij eenige oversten en manschappen, als van te groote Oranjezucht verdacht, vervingen of verplaatsten, en den zich des beklagenden Staten van Friesland ronduit ten antwoord gaven, dat zij reden tot wantrouwen hadden, en men hun dat dus niet euvel duiden moest; — doch van onlusten en staatsrumoer was er geen sprake, en deed in dit opzicht de voor 's Lands ingezetenen zoo welkome Vrede daarin zijn blijde werking reeds gevoelen. Veel bracht daartoe zeker ook bij, dat de Staten hun zoogenoemden Commissarissen-politiek gelasten, den Predikanten ter Synode aan te manen, om hun gemeenteleden tot gehoorzaamheid aan de burgerlijke overheid aan te sporen, zonder hen daarom tot de verdediging van deze of gene «resoluciën, edicten, of decreeten» te verplichten. Hoe groot de invloed van dit kanselvolkjen op de kerkelijke schare was, bleek zelfs Mazarin te bevroeden, die, in 't begin van 1655, den franschen gezant schreef, om, zoodra hij er maar gelegenheid en lust toe voelde, eenige der meest geziene en meest op kuiperij beluste calvinistische predikanten, gelijk er altijd gevonden werden, te winnen, en daarbij op geen toezegging van gelden te zien, die hun welbetaald zouden worden. Daar — als hij zich uitdrukte — «de arminiaansche factie thans het bewind in Holland voerde, moest hij de calvinistische behendig zien aan te vuren en bemoedigen; in een staatkundig opzicht, wel te weten, want — als hij er, zijns hoogen kerkampts waardig, bijvoegde — «uit een geloovig oogpunt, zouden wij de eene partij zoo goed als de andere liefst van haar ketterij genezen zien» [1]. Juist de welgegronde vrees voor de waakzaamheid der Overheid weêrhield echter Chanut — als hij een maand later betuigde — zich nader met hen in te laten, daar zij, met wie hij er in vertrouwen over gesproken had, hem gezegd hadden, dat, hoe genegen die predikanten ook uit den aard der zaak zouden gevonden worden, de Overheid te veel op hun doen en laten toezag, en wanneer de toeleg ontdekt werd, de gevolgen des te schadelijker zouden zijn [2].

Van de gezanten was, op dien tijd, Nieuwpoort nog maar alleen in Londen gebleven. Jongestal, vrij wat misnoegd, dat men steeds buiten hem om over de uitsluitings-acte

[1] Zie zijn schrijven van 14 January, *Archives*, V, pag. 156.
[2] Zie dat van 11 Febr. aan Brienne, ald. p. 158.

gehandeld had, en zich daarover niet onbetuigd latende, was in October reeds vertrokken, en den 5en December door Van Beverningh gevolgd. Kort na zijn terugkomst legde deze ter Staten vergadering van Holland de beëedigde verklaring af, dat, «noch hij, noch iemand anders, met zijn weten, op eenigerhande wijs, den Heer Protector in den mond had gegeven, om de uitsluiting van den Prins, als vredesvoorwaarde, te verlangen, gelijk sommigen dat schenen te meenen, en de friesche Heeren zelfs ter Generaliteit hadden doen verstaan». Hij achtte dit te meer tot zijn verantwoording noodig, als hij het ook voor zijn benoeming tot het Thesorierschap noodig hield, waarin hij echter eerst twee jaar later bevestigd werd, en dat hij tot 1665 bekleedde.

Met Engeland had men in July nog een kleine verwikkeling te water gehad. Kooplui van daar hadden na 't sluiten van den Vrede begrepen, dat hun nu de vaart, als op alle andere stroomen, ook op de Schelde vrijstond, en daarom twee schepen naar Antwerpen uitgerust. De Vereenigde Gewesten echter, die haar in den spaanschen tijd steeds gesloten hadden gehouden, hadden ook bij den vrede van Munster bedongen, dit door hun schans te Lillo te blijven doen, en vorderden daarom van alle uit zee komende schepen overlading op lichters van daar, 't geen, door verzwaring van kosten, geen geringe bemoeilijking van de scheepvaart op Antwerpen baarde. Cromwell had dus ook thans liefst het 17e Vredesartikel, dat den handel in 't algemeen scheen vrij te stellen, op dit punt zien toepassen; maar de Staten wezen hem op het voorbehoud, daarbij aangegeven, dat alle wetten, ordonnanciën, en gewoonten van beide Staten uitdrukkelijk vermeldde, en waaruit volgde, dat Zeeland, altijd met die rechtsheffing op de Schelde bevoorrecht, haar ook nu niet derven mocht; en de britsche Protector bleek, zonder verdere ruggespraak, redelijk genoeg zich te laten overtuigen, zoodat een der beide naar Antwerpen bestemde vaartuigen ontladen, en 't ander naar elders gezonden werd. Op hunne beurt zagen zich de Zeeuwen teleurgesteld, toen zij een schip of wat met allerlei koopmanschap naar Engeland bevracht hadden, in de hoop deze, in spijt der Scheepvaartacte van 1651, thans vrij te kunnen overzenden, en nu die acte, in plaats van dat, tegen zich zagen handhaven.

In zulken stand van zaken was het voor den nederlandschen handel van dubbel gewicht, de elders geopende uitzichten op afzet van koopwaar niet te versmaden, en het van daar gezochte handelsverkeer, hoe betrekkelijk gering het dan ook voor 't oogenblik zijn mocht, niet van de hand te wijzen. Men vond er gelegenheid toe door de aanvraag, van wege den Czaar in Mei 1654 bij mondelinge boodschap gedaan, tot aankoop van 20,000 musketten en den noodigen voorraad kruit en lood. Zijne russische Majesteit beriep zich daarbij op een vermeende gulhartigheid van een paar dozijn jaren vroeger, toen men — naar 't voorgeven van zijn zegsman — voor den oorlog tegen Spanje, aan Rusland verlof had gevraagd, zich te Moskou salpeter te verschaffen, en de Czaar er den Staten voor een kleine 260,000 gulden ten geschenke van gegeven

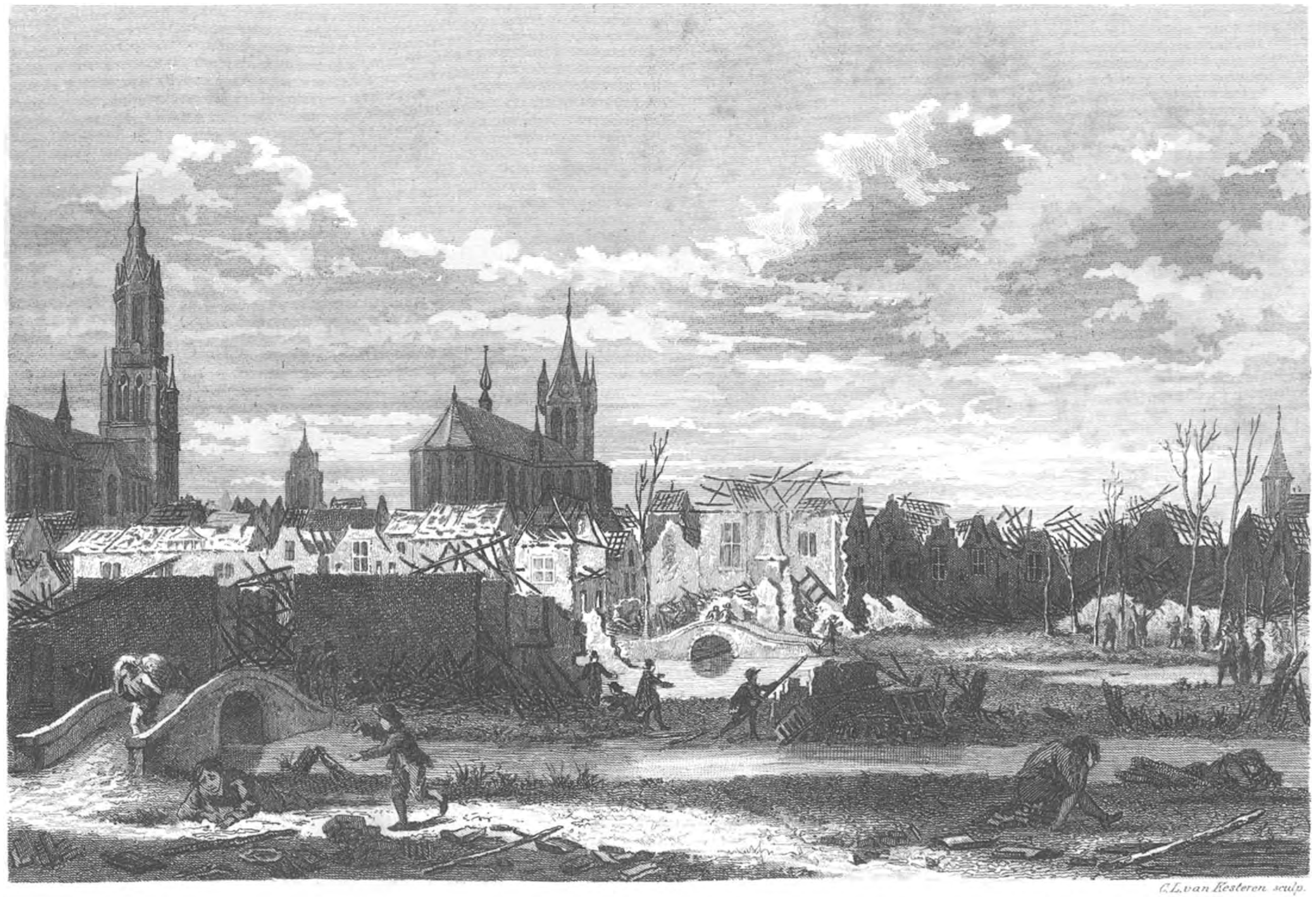

Delft, na 't springen van den Kruittoren, in 1654.

had. Hoewel nu de algemeene Staten te vergeefs hun registers voor het bewijs der waarheid dezer bewering lieten doorsnuffelen, oordeelden zij toch wijzer, den Czaar zijn beleefd verzoek toe te staan, en hun magazijnen daardoor een overtolligen voorraad oorlogsbehoeften van de hand te doen zetten, die elders niet maar zoo aanstonds noch zoo voordeelig te plaatsen was.

Datzelfde buskruit intusschen, dat hier ten bate van 's Lands kas zoo welwillend aan Rusland werd afgestaan, speelde nauw drie maanden later, tot geen geringe schâ van dat Land en zijn ingezetenen, een minder welkome rol, door den 12en October Hollands welgevulden kruittoren te Delft in de lucht te laten springen. De commies Soetens, die met het toezicht belast was, was er 's morgens tusschen tienen en elven ingegaan, om er jachtkruit te halen, doch kwam er niet weêr uit te voorschijn, daar, door een natuurlijk onbekend gebleven aanleiding, alles met hem in de lucht vloog, gelijk tal van huizen en gebouwen in den omtrek, terwijl buiten hem nog een goede vijftig personen het leven verloren. Meer dan twee honderd woonhuizen werden verwoest, boomen uit den grond gerukt, daken en ramen ook van verder afliggende woningen geteisterd en afgeworpen. De steden in den omtrek dreunden van den slag, en 't eerste schrikbeeld was dat eener aardbeving. Het zwaarste verlies echter onderging wel de Kunst, daar niet slechts de kostbare schutterstukken in den Doelen vernield werden, maar ook de geestvolle schilder Karel Fabricius in den ramp omkwam. Als een wonder Gods beschouwde men 't, dat het grafgesteente van den Zwijger in de Nieuwe kerk ook in 't minst niet geleden had, terwijl toch veel andere wapenschilden en versierselen in die kerk zwaar beschadigd waren. Evenzoo was ook, als bij mirakel, in 't koor der Oude kerk een Lieve-Vrouwenbeeld met het kindeken op den schoot ongedeerd gebleven, terwijl toch het vensterraam, waarin het prijkte, gelijk de overige vensterglazen stuk geslagen was. Verwonderlijk scheen ook de wijs waarop sommigen in 't leven behouden bleven; gelijk een paar tweelingen in de wieg, op welke 't verpletterde lijk hunner moeder werd gevonden, en een éénjarig kind in zijn kakstoeltjen, dat twintig uur lang onder 't puin verholen was gebleven, vóór het, nog met een appeltjen in zijn hand, teruggevonden werd. Ook 70- en 80jarige grijzen kwamen na uren delvens nog behouden voor den dag, en een vrouw, die drie of vier dagen later uit de puinhoopen van een huis te voorschijn werd gehaald, vraagde in haar verbijstering of de wereld wellicht vergaan was, doch kreeg tot haar geruststelling ten antwoord, dat slechts de kruittoren in de lucht was gesprongen [1].

Kenmerkte zich het najaar door dezen buskruitramp, het vroege voorjaar had zich door den geweldigen brand gekenteekend, die den welvarenden Rijp in Noordholland

---

[1] Zie de *Perfecte relatie van 't sprihgen van het Magazijn binnen Delft*, enz. 's Gravenhage, 22 Oct. 1654.

voor twee derden in de asch leî. In den laten avond van Driekoningen was daar, bij een hevig opstekenden storm uit den Zuidwesten, een windmolen — een zoogenoemde hennep-klopper — door de vang gegaan, en door zijn niet te stoppen vaart weldra in brand geraakt. De tallooze hennepbossen, die er in bewerkt werden, vatten daarop vuur en werden door den fellen wind in 't rond gedreven, zoodat alras ook de rieten daken en houten wanden en gevels der huizen — tot een hofstede en gansche buurt aan den overkant van 't water toe — vlam vatten, en deze den ganschen nacht lichter laaye bleef voortwoekeren, alsof het — naar de uitdrukking van een ooggetuige — «vuur en sulfer uit den Hemel regende, gelijk men leest van Sodom en Gomorra»; en toch hadden zijn arme Rijper dorpsgenooten zich niets te laste laten komen, dat aan een dergelijk strafgericht kon doen denken. Geheel Noordholland door werd men den brand gewaar, en van de naastgelegen plaatsen ijlde men dan ook zoo spoedig doenlijk te hulp. Zoo kon men, nadat de vóór zestien jaar nieuw gebouwde kruiskerk reeds in de asch lag, het vuur, dat de kozijnen van 't Raadhuis al aanstak, nog doven, en voorts door 't omhalen van enkele huizen en 't bedekken met natte zeilen van andere, eindelijk alle verdere verwoesting stuiten. Er waren toen intusschen ruim 600 — waaronder de beste — woningen reeds vernield, terwijl slechts de helft zooveel, en dan nog de minste, aan 't Westend, naar Graft toe overbleven. Menschenlevens bleven er geen andere te betreuren dan dat eener oude vrouw, die onmachtig was geweest zich te redden; terwijl ook hier natuurlijk een en ander opmerkelijks werd geboekstaafd. Twee heele rijen haringbuizen o. a., wel 70 of 80 in getal, en in twee havens dicht aaneen liggende, werden gespaard, alhoewel ze zoo nabij de vlam waren, dat van sommige de gesmolten teer afdroop, ja, de touwen en palen, waar ze aan gemeerd lagen, hier en daar afbrandden. Een windoliemolen aan 't Oosteinde, ofschoon van boven tot beneden met riet gedekt, en door de vliegende vonken tot tweemaal toe aangestoken, raakte, niet zonder hulp trouwens der waakzame bewoners, vrij, en een vetgemest varken werd den volgenden dag nog levend uit zijn hok gehaald. Vrij wat ander vee ondertusschen was er in zijn ongenaakbare stallen omgekomen. Gelijk gewoonlijk, meende zich ieder na den brand allerlei onheilspellende voorteekens te herinneren, die er klaarblijkelijk op doelden; gezichten waren gezien en geluiden gehoord, die van niets anders konden verklaard worden; zelfs «witte vogels» had men nog bij 't begin van den brand meenen te bespeuren, die, in hun wilde vlucht, den later gevolgden koers der vlammen afteekenden [1].

Dergelijke bespiegelingen der goê gemeente lieten zich te lichter verklaren in een tijd, toen al haar geestbeschaving bijna uitsluitend steeds van de kerk en hare leer-

---

[1] Zie het omstandig verhaal in 't *Kleine Kronykske*n achter Leeghwaters bekende *Haerlemmermeer-boeck*, blz. 14 vv.

stellingen uitging, hoe «hervormd» en gezuiverd deze dan ook mochten heeten. Hoe zorgvuldig op de onroomsche strekking van 't lager schoolonderwijs bedacht, aan de zoogenoemd «hervormde» geloofsbegrippen hield 's Lands hooge regeering bij dat onderwijs des te strikter de hand, en stelde hunne inprenting in 't kinderhart van den aanvang af daarbij op den voorgrond. Het «Schoolreglement», door de Generaliteit in Mei 1655 voor de «steden en 't platte land in (hare) heerlijkheden en dorpen» uitgevaardigd, kan van 't een als van 't ander tot doorslaand bewijs strekken, en doet ons ten volle de welmeenende, maar — naar den aard der tijden — bekrompen beginselen zien, waardoor men daarbij geleid werd. «Alzoo het stuk van de scholen en schoolmeesters», zoo ving het de ontvouwing zijner beweegredenen of «motieven» aan, «een zaak is van al zulk een gewicht, dat in alle welgestelde steden en plaatsen, en vervolgens in de gewesten van Brabant, onder de gehoorzaamheid van dezen Staat staande, daarop zonderling orde en opzicht dient gesteld te worden, ten einde de kinderen — wezende het zaad, daaruit alle geschiktheid in de kerk en republiek te verwachten is — in de kristelijke gereformeerde religië, vreeze des Heeren, en alle zedigheid en gehoorzaamheid, mitsgaders in geleerdheid, goede kennis, elk na zijn gelegenheid en bekwaamheid, mogen opgevoed en opgetogen worden, tot Godes eere, welstand der kerk, en 't gemeene beste, en tot troost en welbehagen van eenen iegelijk in 't generaal en particulier, die de vruchten daarvan te verwachten hebben en genieten zullen bij de nakomelingen; — zoo is 't, dat Haar Hoogmogenden, de Staten-gen. der Ver. Nederlanden, dit ernstelijk in bedenken genomen, en dienaangaande bij vorm van reglement gekeurd, geordonneerd, en gestatueerd hebben, keuren, ordonneeren, en statueeren bij dezen, de punten en artikelen, hierna volgende», en in een vijftal hoofdstukken gesplitst.

Het *eerste* van deze handelde over «de qualiteiten en bekwaamheid der schoolmeesters». Niemand — zoo ving het aan — «'t zij vrouw of man, mocht zich vervorderen eenige school te houden, om de kinderen Duitsch, Fransch, of eenige andere spraak, cijferen, rekenen of schrijven te leeren, tenzij ze eerst, na behoorlijk onderzoek en examinacie, bij den Raad van State of andere rechthebbenden een acte daarvan verkregen hebben, op verbeurte van de eerste maand honderd, voor de tweede tweehonderd, voor de derde driehonderd guldens en arbitrale correctie». Al wie tot schoolmeesters, kosters, voorzangers, voorlezers werden aangesteld, moesten, alvorens hun bediening te aanvaarden, geëxamineerd worden nopens hun bekwaamheid door de klasse of haar gedeputeerden, waaronder de plaatsen, daar zij aangesteld zouden worden (kerkelijk) behoorden. Die bekwaamheid bestond o. a. daarin, dat ze niet alleen gedrukte boeken en geschreven brieven prompt konden lezen, een goede hand schrijven, de Psalmen Davids behoorlijk zingen, ter nooddruft rekenen, maar ook goede godzalige lieden zijn, in de fondamenten van de kristelijke gereformeerde Religië wel

ervaren, om ze de discipelen te kunnen leeren en daarin onderwijzen, zijnde met hunne huisvrouwen leden der gereformeerde kerk, hebbende een welgeschikte familie, en een goede methode om de jeugd ten spoedigste met een getrouwe naarstigheid te kunnen leeren. De reeds aangestelde schoolmeesters en alle die in de toekomst aangesteld worden, zouden gehouden zijn de Belijdenis en Katechismus te teekenen, naar de doorgaande praktijk in de provinciën elk voor zich sedert 1619 gebruikelijk; en zoo iemand dat, na herhaalde vermaning, weigerde te doen, zou hij verwijderd worden en een ander in zijn plaats gesteld. Om te beter hun bediening te kunnen waarnemen, mochten de schoolmeesters noch hun gezin niet tappen, gelagen zetten, gemeene middelen pachten binnen noch buiten hun plaatsen, noch buiten die plaatsen collecteeren, noch eenige politieke officiën bedienen incompatibel met het schoolampt, noch neering en hanteering doen, waardoor de jonge jeugd in 't leeren en goede manieren eenigsins verhinderd of de kerk ontsticht mocht worden. Hun diensten mochten niet door anderen waargenomen worden, en zij zich daarom niet behelpen met ondermeesters, ten ware bij ziekte, of eenige andere noodige zaken, of ook in groote plaatsen, waar één meester alleen niet al de kinderen waarnemen kon. Dit mocht dan echter niet geschieden zonder kennis en toestemming van de magistraat en kerkeraad of predikanten, en mits die ondermeesters daartoe ook voldoende gequalificeerd waren, en zich naar dit reglement regelden, zooveel het hun aanging, ten opzichte van 't onderwijs der kinderen en in den godsdienst te katechizeeren, met den aankleven van dien. — Het *tweede* hoofdstuk betrof het Schoolhouden. De schooluren moesten 's morgens met het morgengebed, en 's avonds met het avondgebed geëindigd worden, en van 's morgens acht tot elf, 's namiddags een tot vier, zoowel somers als 's winters, duren, al waar 't ook dat er weinig kinderen kwamen; de schoolmeesters moesten nagaan of al hun scholieren tegenwoordig waren, en anders vernemen naar de reden van hun afzijn, en dan naar bevinding handelen. Twee halve dagen in de week — 's Woensdags en Saterdags middags — en twee weken in 't geheele jaar mochten zij hun schoolkinderen tot speeldagen en vacanciën geven; meer niet, en vooral nimmer op paapsche feestdagen. Ze moesten voorts de kinderen van jongs af, elk naar zijn bevatting en jaren, doen leeren het Vader-ons, de 12 Geloofsartikelen, de 10 Geboden, het Morgen- en Avondgebed, mitsgaders het Gebed voor en na den eten. Ook moesten zij de kinderen, als ze redelijk konden lezen, dagelijks naarstiglijk leeren schrijven, alle veertien daag of alle maand, naar de veelheid der kinderen, een stichtelijk voordicht geven, en ieder maand door een prijs tot naarstigheid opwekken. Niemand mocht eenige kaart of. monster uithangen, dan met zijn eigen hand gemaakt en geschreven, en van die dingen die hem zijn toegelaten te leeren, en waartoe hij bekwaam bevonden is; en dat, om niemand te bedriegen en alle misbruik te verhoeden, op straf van 12 g. boete. Ook waren zij gehouden

de bekwaamste scholieren van de gereformeerde religië te doen leeren de Vragen in den Katechismus, die t'elken Zondag in de kerk verhandeld werden, om daar openlijk door hen opgezegd te worden; de kleine kinderen moesten zij echter eerst een kort begrip van dien Katechismus leeren, en hen daarin oefenen. 's Woensdags en Saterdags moesten zij de bekwaamste kinderen in 't psalmzingen, en de vragen en antwoorden van den Katechismus, zoo oefenen en prepareeren, dat ze in de kerk geschiktelijk konden zingen, en in de particuliere kerkelijke Katechezacie met meer vaardigheid antwoorden; ook moesten zij in de school een evangelist of epistel laten lezen. Geen schoolmeesters mochten uit eenige lichtvaardige, supersticieuse, en de gereformeerde religië nadeelige of contrarieerende boeken leeren, waardoor de jonkheid kon worden bedorven, maar alleen goede en profijtelijke boeken, met waarheid en eerbaarheid overeenkomende, alles op arbitrale correctie, gelijk in de geunieerde provinciën gebruikelijk is, waarvan de klassen een lijst moesten maken en aan de schoolmeesters ter hand stellen, die ook door haar gedeputeerden in de visitaciën, neffens de predikanten der plaats, daarop gestadig zouden letten, of dit door de schoolmeesters werd nagekomen. En de schoolmeesters, die bevonden werden daartegen te doen, moesten daar eerst ernstig over worden onderhouden, en daarna, ongehoorzaam blijvende, gesuspendeerd in hun dienst en loon, naar gelegenheid van zaken; om dan, als er kennis van gegeven was aan den Raad van State, of die het recht van collacie hadden, verder, door afzetting of andersins over hen te beschikken, als bevonden werd te behooren; waarop door magistraat, klasse, predikanten, en kerkeraad wel striktelijk gelet moest worden. De schoolmeesters moesten verder zorg dragen, dat de kinderen van den hervormden godsdienst vlijtig tot den openbaren kerkdienst kwamen, en daar in goede orde aandachtig de preek aanhoorden, om, ondervraagd zijnde, elk naar zijn jaren en capaciteit van 't gehoorde rekenschap te geven. De predikanten moesten de ouders, voogden, en vrienden, onder wier opzicht de kinderen stonden, ijverig en gestadig aanmanen, om hun kinderen aan deze orde te onderwerpen. De tucht of straf mocht niet te zacht noch te wreed wezen, maar met het doel te verbeteren en met bescheidenheid, naar den aard, de teêrheid, en de humeuren der kinderen getemperd; en dat alleen volgens de gewone schooltucht, met roê en plak, correspondeerende met de huislijke tucht der ouders, die daar door de predikanten bij gelegenheid toe vermaand moesten worden; en de ouders moesten hun kinderen aan de meesters overgeven, om door hen onderwezen en wegens hun fouten gestraft te worden, zonder zich daarover te ontstellen. De schoolmeesters mochten niet toelaten, dat de paapsche kinderen in de school meêbrachten eenige paapsche boeken, rozekransen, beeldekens, crucifixen, schilderijtjens, of iets dergelijks, of dat ze de gereformeerde kinderen zouden kwellen, lasteren, verdoemen, of eenige paperij inplanten. De kinderen die daarmeê, tegen de vermaning der meesters, wilden voortgaan, zouden uit school gezet worden.

De schoolmeesters moesten ook zorg dragen, dat de schoolkinderen zich niet kwamen te verloopen, 't zij in de scholen of bij 't naar huis gaan, in 't misbruik van 's Heeren heiligen naam, in vloeken, zweren, lasteren, ontuchtig spreken, stelen, liegen, dobbelen, kaartspelen; dat ze ook elkander niet sloegen, bijnamen gaven, hun of hunner ouders of vrienden feilen onderling niet verweten, of eenige andere ongeregeldheid, oneerbaarheid, ontuchtigheid, en dartelheid, met te loopen spelen, tieren, gebaren, vechten of roepen, enz. tegen de zedigheid en godzaligheid strijdende, pleegden. Zij moesten zich integendeel bevlijtigen, om de kinderen, in de vreeze des Heeren en goede manieren allenthalven binnen en buiten de school te onderhouden; en datze hun ouders, overheden, predikanten, meesters, en alle eerlijke lieden, vooral die in officie en staat waren, behoorlijk eer en respect bewezen, waarin de schoolmeesters hen met een goed voorbeeld moesten voorgaan. Waar combinacie van standplaatsen was, waren de schoolmeesters en kosters vooral gehouden, hun predikanten te vergezelschappen, en ook het hunne tot stichting der gemeente bij te brengen. De meesters in gemengde scholen van beide kunnen, «knechtkens en meiskens» beiden leerende, moesten daartoe zulke geschikte plaatsen hebben, dat beiden van elkander tot eerbare tuchtigheid gescheiden bleven; en die jongens in de kost hadden, mochten geen dochters daarbij in hunne huizen houden boven de negen of tien jaar oud, en andere, omgekeerd, bij de dochters geen jongens boven de 12 of 13 jaar, op boete van 6 g. voor elk kind, bij den schoolmeester te betalen, boven arbitrale correctie. Het *derde* hoofdstuk gold de «tractementen en emolumenten». De eerste moesten door de rentmeesters van de geestelijke goederen, of waar men anders zijn betaling kreeg, telken drie maanden stiptelijk betaald worden; ook van elk scholier zou men schoolgeld erlangen; en zoo eenige kinderen, door hun ouders ter school besteed, maar vier of vijf dagen school gegaan hebbende, thuis bleven of elders gingen moest er toch de volle maand voor betaald worden. Ten laste van de dorpen, waar men aangesteld was, zou men vrije bekwame woning genieten, en de baten en profijten, zoo voor 't leeren der arme kinderen, als voor 't luiden en begraven der dooden — voorzoover de schoolmeester tevens koster was — van ouds staande. Verder waren de dorpen gehouden, goedgelegen en bekwame schoolhuizen, en wat daar voorts toe vereischt werd, te bestellen en onderhouden; bleven de regeerders dier dorpen daarvan in gebreke, zoo zou er de Raad van State behoorlijk in hebben te voorzien. Het *vierde* hoofdstuk sprak van hen, die geen school mochten houden, en verkondigde dus, hoe alle gewezen paapsche schoolmeesters zich onthouden zouden van de jonge jeugd te leeren en onderwijzen of eenigsins het schoolmeestersambt uit te oefenen, op straffe van de eerste maal te verbeuren vijftig, de tweede honderd guldens, en de derde op arbitrale correctie. Ook verboden de Staten uitdrukkelijk de paapsche schoolmeesters, nog onder 't gebied van de Generaliteit wonende, met de kinderen uit dergelijke plaatsen naar buiten te gaan, naar

dorpen, scholen, schuren, of andersins, buiten der Staten gehoorzaamheid liggende, om daar die kinderen te onderwijzen. Geen school mochten houden eenige papen, monniken, mennonieten, nonnen, bagijnen, kloppen, sectarissen, noch iemand anders, 't zij man of vrouw, niet zijnde van de ware gereformeerde religië, gequalificeerd, bekwaam, en wettelijk toegelaten. Ook wilden de algemeene Staten niet, dat eenigerlei bij- of winkelschool, om te leeren lezen of schrijven, zou worden gehouden door Pausgezinden of andere sectarissen, mans- of vrouwspersonen, in 't privee of publiek, bij de huizen of in de schoolplaatsen, op zondagen of paapsche heilige dagen, bij avonden of ontijden, 't zij in nonnen- of bagijnen-kloosters of byzondere huizen, onder schijn van te leeren naayen, breyen, spinnen, op instrumenten spelen, of andersins. De Rectoren van de latijnsche scholen, ten plattenlande onder de Generaliteit behoorende, en reeds ingesteld of nog elders in te stellen, moesten zich regelen naar de latijnsche schoolorder der steden waaronder zij behoorden, zoo veel die naar den staat van hun school kon toegepast worden; en zouden ook zij onder toezicht van hun overheid, de klasse, en de predikanten ter plaatse staan. Het *vijfde* hoofdstuk eindelijk behandelde het nauw met het schoolmeesters baantjen verbonden Kosterampt. Kerk- en kerkhof, boeken, stoelen, banken, en al 't gereedschap der kerk moest door hen, die het, 't zij afzonderlijk, 't zij gezamenlijk bekleedden, wel bewaard en gâgeslagen worden; de kerk alle drie maanden, of zoo dikwerf noodig, uitgekeerd, en banken, wanden, preêkstoel, wel gereinigd; op het open en toedoen der kerk ter rechter tijd gepast, en alle insolencie en disorder, die in of omtrent de kerk geschieden mocht, geweerd en belet worden. Ook op 't uurwerk moesten ze passen, het behoorlijk stellen, smeren, en te rechter tijd laten slaan. Op de preêkdagen mochten ze zich zonder toestemming niet verwijderen, en moesten in tijds voor den godsdienst alles bezorgen wat hun te doen stond; de klokken ter behoorlijker tijd — vermijdende alle bijgeloovige misbruiken — luiden; 't geen tot bediening der heilige Sacramenten noodig was in tijds bestellen, en voorts van hun predikanten van tijd tot tijd afwachten en vernemen, of iets anders aangaande dienst en kerk bij hun te doen mocht staan. Insgelijks moesten zij, gedurende de consistoriale, klassikale, en andere kerkelijke vergaderingen, naarstig oppassen en getrouwelijk verrichten, wat hen door deze belast werd; eindelijk ook in alle voorvallen, in dezen niet in 't bijzonder uitgedrukt, gezegde autoriteiten gehoorzamen, op straffe van schorsing of afzetting, na gelegenheid van zaken. Alle breuken en boeten bovenvermeld kwamen voor een derde ten profijte van den officier, een derde voor den aanbrenger, en een derde voor de diakonie-armen der plaats.

Zoo werden de jeugdige Nederlanders ter Generaliteit, gelijk in de Provinciën, onder het toezicht van Magistraat en predikanten, grootendeels door de kosters en voorzangers gedrild, bij wie 't echter minder op de kennis van natuur en geschiede-

nis, dan Katechismus en Geloofsbelijdenis aankwam. Geen wonder dus, dat ze, in die natuur rondkijkende, zich aan de zonderlingste misvattingen en verklaringen schuldig maakten, tegen welke koster en dominee, evenzeer slechts in hun kerkgeloof en bijbel thuis, hen onmogelijk op hun hoede konden stellen. Bleken ze maar niet paapsgezind, dan waren zij, gelijk de Overheid, volkomen tevreden, en in zoover hadden zij daarin volkomen recht; want het ware zeker ergerlijk geweest, het van Rome's kerkjuk zoo te goeder uur ontlaste volk, zich dat van lieverlee weêr gedwee te zien opleggen; Dordrecht was in dit opzicht altijd nog heilig bij Rome. Terwijl de algemeene Staten daarom dan, in hun schoolreglement, zoo zorgzaam op alle paapsche inkruipselen en werking toezagen, waakten ook de provinciale, door hun besluiten en afkondigingen, niet minder tegen den gevaarlijken invloed van Rome's zijde ook op volwassenen, in 't geheim, en daardoor met des te meerder kracht, geoefend. Nog in dezelfde Meimaand deden die van Holland en Westfriesland, door hun placaat «tegens het testeeren ten behoeve van geestelijke of andere pausgezinde geordende personen of gezeïde geestelijke armen, gestichten, of godshuizen, enz.» daarvan blijken. «Alzoo wij dagelijks bevinden», betuigden zij daar, «dat niet alleen verscheiden genaamde geestelijke en geordende personen van het Pausdom, zoo hier te lande als elders wonende of resideerende, vaste of roerende goederen alhier possideerende, maar ook vele andere gezeïde leeken, 't zij mans- of vrouwspersonen, mede van de pauselijke religië zijnde, door superstitieuzen en blinden ijver ingenomen wordende, haar achter te laten goederen, simulatelijk onder bedekte namen door gesuborneerde personen, bij testament, legaat, of donacie zijn wegmakende. niet alleen ten behoeve van kloosters, conventen, en andere geestelijke gestichten, plaatsen of personen, buiten 's Lands; maar dat ook, door sinister beleid van degenen die, van tijd tot tijd, meer en meer, binnen 's Lands trachten op te richten een roomsche geestelijke pernicieuse hierarchie of heerschapoij, daardoor de eenvoudige en blindijverende papisten zelf werden geseduceerd en verleid tot het maken van testamenten, legaten, of andere giften en gestichten aan de voorgenoemde gezeide geestelijke personen en plaatsen, of tot heimelijke aankweeking, onderhoud, en samenkomst of bijwoning van papen, monniken, nonnen, en andere genaamde geestelijke personen; en dat nog andere diergelijke schadelijke zaken binnen 's Lands ommegaan, daardoor alzoo een groot lichaam en verzameling wordt gemaakt van nieuwe genaamde geestelijke goederen, en dat genoegzaam in alle steden en plaatsen ten platten lande, wordende dezelve genaamd *olla sacra* of andere bedekte namen gegeven, onder schijn van aalmoezen; en dit niet alleen onder het gezag en tot stijving van de voorz. gezeïde geestelijke hierarchie, maar tot krenking van den staat dezer landen, en voornamelijk tot wegneming der middelen van de goede ingezetenen van dien, mitsgaders tot ontvreemding der voorz. middelen van de gerechte erfgenamen, bekomende alzoo de voorz. geestelijkheid in hare handen macht en gelegenheid

om niet alleenlijk haarzelve en hen die van haar dependeeren, mitsgaders ook degenen, daarvan zijlieden dependeeren, toe te voegen geestelijke tractementen en beneficiën, maar ook om te doen distribucie van goederen en penningen aan zoodanige personen, gestichten, armen, kloosteren, conventen, en collegiën, zoo binnen als buiten 's Lands, als haar goeddunkt; zijnde onze ernstige wil en meening, niet te gedoogen, dat eenige goederen, onder wat naam of pretext ook, komen of blijven in een doode hand, onder andere dan publieke en geautorizeerde administracie. Dat mede veel pauselijk gezinde ouders, kinderen hebbende, die zich begeven tot de kristelijke gereformeerde religië, die kinderen veeltijds zijn verongelijkende, en minder portie in haar erfenis nalatende als aan andere kinderen, professie doende van de religië van 't Pausdom; allegeerende de voorz. ouders dikmaals daartoe veel simulate en opgeraapte pretexten, opdat zoodanige voorgemelde secluzie, exhereditaciën, of verkortingen niet zouden schijnen gedaan te zijn uit haat van de religië, waardoor dan echter zou kunnen veroorzaakt worden, dat veel vrome en devote zielen, door menschelijke zwakheid, van de openbare belijdenis van de voorz. kristelijke gereformeerde religië zouden worden gedeterreerd en gediverteerd; — zoo is 't, dat, wij, naar 't exempel van andere naburige provinciën en landen, daarin willende voorzien, alvorens daarop genomen hebbende het advies van President en Raden van onzen Hove, na rijpe deliberacie, geordonneerd en gestatueerd hebben, gelijk wij ordn. en statn. mits dezen, dat van nu voortaan geen personen, van wat staat, condicie, of qualiteit die zouden mogen wezen, 't zij dat die personen in deze provincie of daar buiten mochten wonen of resideeren, of binnen deze provincie mochten komen, en zullen vermogen, bij testament, codicillen, legaten, giften ter zake van de dood of onder den levende, of andere frauduleuze en in prejudicie van dezen onzen placate aangeleïde en simulate handeling en contracten van hare goederen, geen uitgezonderd, te disponeeren aan of ten behoeve van eenige van de voorz. gezeïde geestelijke personen, kloppen, nonnen, of andere pausgezinde geordende personen, hoe die ook genaamd zouden mogen wezen, noch ook aan eenige pauselijke gezeïde geestelijke armen, gestichten, of godshuizen; en dat de voorz. goederen niet zullen succedeeren, volgens zoodanige disposicie van uiterste willen, donaciën, of contracten, die wij bij dezen verklaren allen van geender waarden; maar dat die goederen zullen moeten volgen aan hen, die naar costume en rechten van den lande bij versterf daartoe mochten wezen gerechtigd. Ordonneeren voorts en statueeren mede, dat alle paapsgezinde ouders, een of meer kinderen hebbende, daarvan een of meer niet mochten wezen van de pauselijke religië, haar kind of kinderen professie doende van de paapsche religië, niet meer zullen mogen beneficieeren, 't zij bij testament, enz. als haar voorz. kind of kinderen, die van de p. religie niet en zijn. En voor zooveel bevonden zal worden ter contrarie gedaan te wezen, en de erfenis nog onverdeeld is liggende, zullen ze uit haar ouders nalatenschap zooveel genieten

en profiteeren als iemand van de pausgezinde kinderen, die allermeest zal wezen gebeneficieerd, ten ware de voorz. ouders mochten hebben andere wettige en suffisante redenen, die daartoe met kennis van zaken van den rechter zullen moeten worden geëxamineerd en gedecideerd. En belangende zoodanige van deze kinderen, die haar tot eenigen gezeïden geestelijken staat zullen hebben begeven, en binnen of buiten deze vereenigde nederlandsche provinciën wonen of resideeren, dat de goederen of erfporcie van haar ouders gekomen, uit kracht van dezen zullen subject wezen, om na der voorz. kinderen dood te komen aan de aldernaaste vrienden en erfgenamen *ab intestato*. En om alle verder beleid en sinistre praktijk in dezen voor te komen en te corrigeeren, zooveel doenlijk is, hebben wij gestatueerd, enz. dat alle pausgezinden, die bij eenige van de genoemde geestelijkheid of leeken van de paus.religië, als erfgenamen, legatarissen, of donatarissen, tot nadeel of bij excluzie van de naaste erfgenamen *ab intestato*, niet zijnde van de p. religië, zullen worden of wezen gesteld, of onder zekere gelimiteerde condiciën en heimelijke instrucciën gebeneficieerd, geïnstitueerd, of geïnstrueerd, om eenige der afgestorven goederen, ergens ten dienste of voordeel van eenige der bovengenoemde geestelijke, 't zij personen, kloosters, of andere gestichten, te ontvangen, regeeren, uit te keeren en te besteden, of voor haar zelf te behouden, zullen gehouden wezen aan die erfgenamen *ab intest.*, ook in zoodanige gelegenheid, daar zij ter zake van dien in quæstie of litispendencie mochten zijn, in alle oprechtigheid te doen hebben vizie, lectuur, en copie autentiek van al de voorz. disposiciën, donaciën, contracten, gelimiteerde condiciën en heimelijke instrucciën, en over te leveren pertinenten staat en inventaris van al de goederen, die zij alzoo zullen hebben aanvaard en beheerd, of die haar als voren zouden wezen gemaakt, ter hand gesteld, roerende en onroerende, geene ter wereld uitgezonderd, alsmede van al de boeken, brieven, munimenten, papieren, en verdere bescheiden van den boedel, met de schifting en scheiding daarvan, en aanwijzing waar en onder wie die zijn berustende, en onder wat condicie; met verklaring dat zij noch van die condiciën of instrucciën, noch van eenige andere schriftelijke of mondelijke last, noch iets van de voorn. goederen, boeken, enz. meer achterhouden, verzwijgen of verdonkeren, of ter kwader trouwen weerloos zijn geworden; alles bij solemneelen eede gesterkt. En of t' eeniger tijd hierna bevonden mocht worden, in 't geen voorz. is, tegens onze goede meening of wil en dezen placate, te wezen mishandeld en de waarheid verzwegen, of dat die goederen of een gedeelte van dien, om niet achterhaald te worden, bij de voorn. gesuborneerde personen of andere mochten worden of wezen geëigend, of door haar of bij haar kennis, door eenige van de voorn. paapsgezinde, gezeïde geestelijke gestichten of zaken, geadministreerd; zoo statueeren, enz. wij ook mits dezen, dat de zoodanigen, boven de restitucie van 't geen haar of ook eenige van de andere personen, conventen, of gestichten, in eeniger manieren, met haar

kennis zou mogen wezen gemaakt, gegeven of toegevoegd, zullen worden verklaard infaam, en daarenboven verbeuren het viervoud van al 't geen, dat zij alzoo zullen hebben verzwegen, verduisterd, en ooit voor haar zelf en anderen, als voren, geëigend of geadministreerd; te appliceeren een derde part van dien voor den aanbrenger, een derde voor den armen, en een derde voor de gemeene zaak, en bovendien arbitralijk gecorrigeerd of gestraft; zullende hetgeen haar alsvoren in eigendom mocht zijn gemaakt, wederom komen aan de wettelijke erfgenamen *ab int.*, met de renten van dien, te rekenen van den tijd af dat zij het onder haar zullen hebben gehad of, in fraude van dezen placate, aan anderen zullen hebben uitgekeerd of gegeven. Zijnde tot dien einde bij ons gecasseerd en geannulleerd alle zoodanige testamenten en codicillen, enz. als dezen onzen wille eenigsins bevonden zullen worden tegen te wezen, gelijk wij ze casseeren en annulleeren mits dezen; zulks wij ook casseeren en annulleeren alle octroyen en concessiën den pausgezinden verleend, om over leengoederen te mogen disponeeren, uit kracht van welke octroyen de naaste erfgenamen *ab int.*, niet zijnde van de paus. religië, mochten worden of wezen voorbijgegaan en verkort. Ordonneerende mede en expresselijk statueerende, dat van nu voortaan geen personen van de paus. religië bij octrooi over leengoederen zullen mogen disponeeren, anders dan voor president en raden in onzen Hove, ten einde zij die tot de successie het meest gerechtigd zijn, niet voorbij gegaan en worden, als met volkomen kennis en goede redenen; blijvende niettemin onze vorige placaten, al 't gene voorzeid is eenigsins concerneerende, in haar volle kracht en vigeur, voor zooveel ze bij dezen niet en worden veranderd. — Gegeven in den Hage, onder onzen zegele, den 4en Mei, *anno* 1655».

Geheel in overeenstemming met deze onpaapsgezinde Staten-stemming was de houding dier Staten in 't vorige najaar tegenover den andersgezinden Drost van Zevenbergen geweest. In spijt der in Juny 1648 uitgevaardigde besluiten, om er den pastoor te doen vertrekken, en uit de schuur, waarin de roomsche eerdienst werd uitgeoefend, alle ornamenten, beelden, misgemaad, enz. weg te nemen, was daar de «pauselijke superstitie» steeds blijven voortwoekeren, en hadden die van de «gereformeerde religië» zich daardoor ten hoogste bedroefd en geërgerd gevonden, gelijk zij in den zomer van 1653 aan de hollandsche Staten schriftelijk berichtten. De pastoor had er zijn woonplaats weêr gevestigd, en geen lust er goedschiks van daan te gaan. De Staten hadden daarom in hun zitting van 15 Aug. van dat jaar ook besloten, de regeering der plaats tot stipte ten uitvoerlegging van dat eerste besluit aan te manen, er den Drost, die van de Princes-grootmoeder uitging, de behulpzame hand toe leenende, of anders, bij zijn nalatigheid, dat zelf te bewerkstelligen. Ook den Drost was te gelijker tijd scherpelijk bevolen, voortaan niet toe te laten, dat er «de hoogtijden van Kerstmis, Paschen, en Pinxteren, noch de zondagen en bededagen, met neeringen, handwerken, koopen en verkoopen, noch met wulpschheden en andersins, werden geprofaneerd of ontheiligd,

en dat hij en de overheid met den predikant en kerkeraad in goede verstandhouding zou blijven, en daarvan, van tijd tot tijd, minstens tweemaal 's jaars rekening geven zou». Een en ander had echter, tegenover de verboden roomsche neiging der ingezetenen en hun volijvrigen herder, weinig of niet gebaat, en zoo was er den 24en Sept. 1654 een nieuw besluit der Staten gevallen, waarbij dien Drost nadrukkelijk bevolen werd, «den priester, die men in 't zeker bericht was, onaangezien de contrarie-order van 15 Aug. 53 wederom binnen der stede te zijn gekomen, en de pauselijke superstitie aldaar met groote stoutigheid te oefenen, aanstonds in hechtenis te nemen, en *pede ligato* te brengen op de voorpoort in den Haag». Hij werd tevens niet minder nadrukkelijk gelast, zich zonder eenig uitstel te vervoegen «ter plaats en in de huizinge, waar die superstitiën gewoon waren gepleegd te worden, en daar te doen amoveeren, breken, en wegnemen al hetgeen tot zulken einde daar gesteld of gemaakt mocht wezen, als banken, gestoelten, tafels, altaren, en alle andere instrumenten of commoditeiten tot hetzelfde gebruik bestemd, *zonder eenige verschooning*; ook de voorz. plaats voorts te sluiten, en wel strikt te beletten, dat noch daar noch elders onder zijn district voortaan, contrarie de placaten van 't Land, eenige oefening van de paapsche religië geschiedde». Hij mocht zich daarbij, zoo 't noodig mocht blijken, van de manschappen der bezetting van de Klundert bedienen, gelijk terzelfdertijd aan hun Commandant van Statenwege gemeld werd [1].

Ook nader in hun eigen buurt hadden die Staten velerlei kerkelijke beslommering gehad. In den reeds gemelden zomer van 1654 was hun door de afgevaardigden der Zuidhollandsche Synode over «de exorbitante stoutigheden en superstitiën van de Pausgezinden binnen de provincie, met de verdere excessen daaraan dependeerende, mitsgaders de krijtende zonden des Lands, en voornamelijk de schending van Gods heiligen naam» geklaagd. Door twee raadsheeren van Holland was hun ook een verslag overlegd, waarbij van 's Hofs wege in bedenking werd gegeven, «geen papen of priesters als wereldlijken en ingeboornen meer aan te teekenen, noch hunne woningen niet meer te laten afzonderen met hekken, heiningen, muren, of schutsels, om zich zoo voor allen overval en achterhaling te vrijwaren: de priesters te bannen, die in zulk een afgezonderd huis woonden, en den eigenaar met honderd gulden boete te straffen; alle publieke kerken of kapellen, door de Raadsgezinden gebouwd, te doen sluiten; bepaaldelijk ook te Hoogmade de kapel of 't bedehuis van den priester weg te nemen, of zoo te veranderen dat er geen bijeenkomst meer gehouden kon worden, en het kerkpad tusschen die plaats en de Rijpwetering, waardoor de predikant der eerste

[1] Zie de *Resolucien, Acten en Brieven, daarby blijkt, waeromme ende in wat manieren d'Heeren Staten van Hollant ende Westfrt. den* Paep *van* Sevenbergen *hebben doen gevangen setten, ende brengen op de poorte van t Hof in s Gravenhage.* 1654.

met zijne gemeente aan de laatste verbonden was, weder toegankelijk te maken, terwijl het nu, door een houten heining met deur en sloot voor zekere boerenwoning, was afgesloten, en 't verkeer tusschen predikant en gemeente dus belet; het reeds ontworpen placaat tegen allerlei beêvaarten en openbare superstitiën omtrent de dooden uit te vaardigen; alle paapsche hoofdofficieren en regenten af te stellen, en andere in hun plaats te benoemen; met name ook de paapsche arm- en kerkmeesters van Hoogmade tot rekenschap te roepen, daar men bevond, dat ze alleen die van hun gezindheid wilden onderhouden, en anderen slechts onder belofte, ter Mis te willen gaan, en daar 't ook wel scheen, dat uit hun gelden woning en kapel van den priester gesticht waren; de predikanten Zondags, «tot meerder afbreuk van het Pausdom en voortplanting van de ware kristelijke gereformeerde religië», ten platten lande, na de middagspreek, de ingezetenen te doen katechizeeren en onderrichten in de grondbegrippen dier religië; tot hunne hulp hun daarbij de proponenten uit 's Lands collegiën, gedurende hun beide proefjaren, toe te voegen, om de eenvoudige lieden, ook zelfs de Paapsgezinde, die gehoor zouden willen geven, van de ware religië te onderrichten; de predikanten hun beklag over de paapsche stoutigheden en bijgeloovigheden ten eerste bij de overheid van hun standplaats te laten inbrengen, enz. In aanmerking van een en ander, hadden toen de Staten, in hun zittingen van 28 en 29 July, na gehouden beraadslaging bepaald, dat alle paapsgezinde hoofdofficieren, baljuwen, schouten, secretarissen, en schoolmeesters, in alle plaatsen, dorpen, en gehuchten binnen Holland en Westfriesland, aanstonds daadwerkelijk afgesteld, en andere van den waren kristelijken hervormden godsdienst in hun plaats gesteld zouden worden; dat mede in alle plaatsen, waar eenige paapsche burgemeesteren, schepenen, ambachtsbewaarders, kerkmeesters, armmeesters of regenten van eenige godshuizen mochten aangesteld zijn, voor zoover binnen die plaatsen ook daartoe bevoegde personen van den hervormden godsdienst zijn mochten, eerstgemelde daadwerkelijk afgesteld en door de andere vervangen zouden worden; dat President en Raden van den Hove bij aanschrijving bevolen zou worden, alle overtredingen en nieuwigheden zonder eenig uitstel tegen te gaan en te verhinderen, door zulke middelen en wegen als hun van beroepswege 't beste dochten en 't bekwaamste waren; in de eerste plaats ook dat gangpad te Hoogmade weder in zijn vorigen staat te doen herstellen; dat zoowel in de besloten steden als inzonderheid ten platten lande Zondags 's middags na de preek, allen die tot het gehoor van Gods woord kwamen, door de bedienaren van dat woord zouden gekatechizeerd en in de gronden van den godsdienst onderricht worden; en dat, «nademaal er veel eenvoudige, ook paapsgezinde personen» waren, die «beter door particuliere onderrichting op den weg ter zaligheid geleid, dan door vigeur van placaten daartoe gebracht konden worden, die bedienaren mede zouden worden vermaand, door particuliere bezoeken en aanspraken, zulke eenvoudige lieden, van de

zuivere religië te onderrichten, en zich daarin met alle naarstigheid en ijver te willen evertueeren»; dat eindelijk ook — in overeenstemming met het gedane voorstel — door de commissarissen-politiek ter aanstaande noordhollandsche Synode, uit naam der Staten, aan de leden dier Synode in bedenking zou worden gegeven, of niet gemelde proponenten, in hun beide proefjaren, die predikanten daarin zouden kunnen bijstaan, terwijl, hadden zij zich wèl daarin gekweten, hun dit ter aanbeveling voor hun eigen bevordering tot den heiligen dienst zou kunnen strekken [1].

Den algemeenen Staten kon, in ditzelfde najaar, de friesche Stadhouder het genoegen smaken te melden, dat hem de keizerlijk-duitsche goedgunstigheid zyn grafelijken met den prinselijken titel had doen verwisselen, door de vier takken van 't Huis Nassau — Dietz, Dillenburg, Siegen, en Hademar — in den duitschen Vorstenstand te verheffen; 't geen hij echter tevens verzekerde, dat hem in geenerlei wijs van zijn schuldige plicht, ijver, en devoir tot hun staat, de welvaart en vrijheid van zijn goede ingezetenen, en inzonderheid de handhaving van de ware gereformeerde religië, volgens het goed exempel van zijn Heer Vader en broeder zal^{r}. gedachtenis, immer afwendig maken zou [2]. In welke richting hij intusschen op den duur bij die volijvrige plichtvervulling werkzaam was, blijkt het best uit zijn, luttel weken te voren, tot zijn frieschen geestverwant Aylva gerichte schriftelijke klacht, dat hij te vergeefs gepoogd had, «de goede steden in Holland zich bij hem en de goede provinciën te doen voegen», doordien zij daartoe «te flauw en te slap» waren. «Ik heb het hun al geraden» — schreef hij — «maar zij waren daarin al te vreesachtig»; hij «hoopte» echter, met de liefderijkste onbekrompenheid van gemoed, dat «de nood en de tijd het haar nog zou laten doen, om die ondankbare, onverschaamde menschen tegen te gaan» [3]. Bij zulk eene steeds maar al te kennelijk uitkomende stemming, moest natuurlijk ook het mistrouwen in zijn bedoelingen en bemoeyingen bij de wederpartij levendig blijven. De Witt liet hem zorgvuldig op al zijn gangen bespieden, zoo in deze maand in Noordholland, als in de volgende, door zijn neef, Jacob Ruysch, advokaat voor den Hove van Holland, bij zijn verblijf te Aken. Hij bekortte dit laatste trouwens, naar hij er zelf zich ontvallen liet, ter liefde der belangen van «dat jonge spruitjen, vermits niemand dan hij zich zijner aannam», en hij zich dus naar Holland spoeden moest, om het «door zijne presencie en autoriteit voor alle onderdrukking te behoeden» [4]. Hoe die «vilaine acte van secluzie» hem tegen de borst was, verklaarde hij den reeds genoemden Aylva, terzelfder tijd als hij haar «onverschaamden en ondankbaren» bekrachtigers die betuiging zijner onveranderlijke gehechtheid aan hun «Staat» ontvouwde.

---

[1] Zie de *Resolutiën van Consideratie der Ed. Grootmog. HH. Staten van Hollandt*, enz., bl. 206 en vv.

[2] Zie zijn schrijven, opgenomen in Aitzema's *Saken van Staet en Oorlog* III. bl. 1108.

[3] Zie de aanhalingen in Sypesteyns *Bijdragen* t. pl. bl. 82. [4] Aldaar, bl. 87.

«Laat den jongen Prins wachten, groeyen, en bloeyen» — riep hij uit — «willen ze hem niets geven, zoo moeten ze hem niets nemen; hetgeen onzedelijk, onmenschelijk, en ongodlijk is, en men in geene historie vindt, dat men hooge *mérites* met zulke onkristelijke ondankbaarheid loont. God zal dat niet ongestraft laten doorgaan, dat weet ik zeker en gewis; de Heer haat de ondankbaarheid al te veel». Hij bleek ook al niet verder te zien, dan den kortstondigen dag van heden, en hechtte te veel waarde aan een blad papier, welks werking reeds binnen weinig jaren — was het verongelijkte spruitjen werkelijk tot krachtigen groei en bloei gekomen, en de omstandigheden elders ook maar min of meer gewijzigd — gelijk de tijd dat van zelf meêbracht, volkomen ijdel zou moeten blijken. Zelfs in zijn eigen gewesten aarzelden dan ook sommigen niet, te verklaren, dat hij «een zot paard» reed. Eenige toenadering tot De Witt volgde intusschen, toen hij dezen in den volgenden voorzomer in de ommelander beslommeringen, als bemiddelaar, werkzaam zag. «Ik ben blijde» — schreef hij hem zelf — «u hier gezien te hebben, en beter te leeren kennen, hebbende u anders gevonden, dan men mij u had voorgesteld; want ik heb niet gezien en bevonden, dan wat redelijk en billijk en rechtmatig was, en tot welvaren van deze provincie strekte; want hetgeen, door Gods zegen, hier gedaan is tot ruste van deze provincie, daar heeft UEd. groot deel in, en had dezelve niet hier geweest, het zou zoo best niet gevonden zijn geworden. Ik wil hopen» — vervolgde hij zelfs — «dat UEd. mij ook anders bevonden heeft, dan men mij dezelve had afgeschilderd; want ik niet anders voor oogen heb dan rust en vrede, redelijkheid en billijkheid en zachtheid; wilde dat al de wereld van die opinie was, het zou vreedzamer toegaan». Ook de Witt betuigde van zijne zijde zijn genoegen voor die kennisneming van 's Prinsen «goede genegenheid en getuigenis»; wel meende zijne bescheidenheid «zulke deugden en uitmuntende qualiteiten» als de Prins hem toeschreef, zich niet te mogen toekennen, doch wilde hij ze «nemen als een vermaning en regel», om zich naar te richten, «als zijnde het zekerste en beste met de bewoners van 't Noorden» [1]. Niet lang daarna lekte ondertusschen het verraderlijk bedrijf van Willem Frederiks haagschen verspieder, Van Ruyven, en De Witts medeplichtigen klerk uit, en moest zich de Raadpensionaris daardoor tot vernieuwd mistrouwen opgewekt voelen. Met kracht werd het rechtsgeding tegen beide schuldigen doorgezet, dat weldra met hun veroordeeling einden zou. Van Messen bekende, dat hij, misbruik makende van het in hem gestelde vertrouwen, waardoor hem zelfs menigte van onderteekende *blanco's* beschikbaar gesteld werden, «uit een misnoegen dat hij tegen den Raadpensionaris zonder

[1] De "volken van Septentrion" als hij ze schertsend noemt (*Bijdragen* t. pl. bl. 97), waar men echter het voorafgaande *niet* in *met* en *de* in *den* veranderen moet; gelijk de zinsnede nu luidt, is zij onzin; verg. het daaromtrent reeds aangeteekende in het kort verslag in Von Sybels *Historische Zeitschrift*, 1865.

reden had opgevat», nu omtrent twee jaar geleden aan zijn medebeschuldigde Dirk van Ruyven had kenbaar gemaakt allerlei geheime besluiten en andere acten en bescheiden, den Staat en den Raadpensionaris amptshalve aangaande, zonder daarvoor eenige belooning genoten te hebben; dat hij hem de brieven aan en van de gezanten in Engeland liet zien, en veroorloofde uit alles uittreksels te maken, maar van zijn misnoegen had laten blijken, toen die Van Ruyven ze te veel divulgeerde; dat Van Ruyven en hij ook hadden besproken, van zeker koffer, ten huize van den Raadpensionaris, waarin een geheime brief van Van Beverningh van 15 April, zich meester te maken; dat hij uit dien brief allerlei ergerlijks verteld had, waarvan er bij vergelijking gebleken was, niets in te staan; dat Van Ruyven in zijn bijzijn den 31en Mei een schrijven ontworpen en geschreven had, aan wijlen den Pensionaris van Haarlem gericht, waarin gezegd werd, dat op tweeden Pinxterdag, den 25en dier maand, op 't Huis te Zwieten Gecommitteerde Raden met den Raadpensionaris een scherpe aanteekening omtrent de uitsluiting zouden vastgesteld hebben, om ze op de Staten-vergadering van Holland tegen die van Haarlem in te brengen; dat in dien brief eenige leden der regeering in Holland «ondankbaar en verbasterd» genoemd werden, «dagelijks hun onkristelijke, verdoemlijke, ongehoorde, en bij alle koningen en potentaten veroordeelde passiën met een dangereuze executie exerceerende»; dat er in zijne tegenwoordigheid ook, «zoo nu zoo dan, eenige discoersen waren voorgevallen, om den Raadpensionaris om te brengen, hem in zijn koets zittende dood te schieten», enz. Van Ruyven beleed volmondig, dat hij al wat hij van Van Messen vernam «aan zeker hoogen standspersoon buiten de provincie» (Willem Frederik) plag over te brieven en meê te deelen; dat hij uit de engelsche brieven ook had voorgegeven te putten, hoe de uitsluitingsacte hier te lande gefabriekt of gepraktizeerd was, doch dat hij, zoo min als Van Messen, dat nooit uit de naar en door de gezanten geschreven brieven had kunnen bemerken; dat hij integendeel uit die brieven wel had kunnen zien, gelijk ook aan 't Hof ten volle gebleken was, dat door den Raadpenss. aan beide HH. Van Beverningh en Nieuwpoort herhaaldelijk geschreven was, en zeer instantelijk bij hen aangedrongen, bij den Heer Protector te bewerken, zich van den eisch der uitsluitingsacte nog te laten afbrengen, en met het temperament van 19 Febr. '53 genoegen te nemen; dat ook die gezanten dat, met gedurige bekommering, ten zeerste beproefd hadden; dat hij zich echter onderstaan had, aan hun medegezant Jongestal te schrijven, dat men hier «een schelmstuk» tegen den Prins voor had; dat hij Van Beverningh openlijk had nagegeven, gemelde acte aan den Protector overgegeven te hebben, hoewel het hem en zijn medegezanten bij algemeen Statenbesluit van 6 Juny '54 zou verboden geweest zijn, terwijl nochtans dat hem ten Hove vertoonde besluit geenerlei verbod van dien aard inhield; dat hij den door Van Messen reeds vermelden brief aan die van Haarlem met eigen hand ontworpen en geschreven

had, daar tevens nog in meldende, dat hij al dat fraais «uit een der amsterdamsche Heeren, wien de wijn meester was, onder 't glaasken, had getapt», ofschoon hij 't «alleen uit presumcie en uit den mond van Van Messen geschreven, en nooit iets dergelijks van een dier Heeren gehoord had; gelijk den Hove dan ook de onwaarheid van 't gansche verzinsel volkomen gebleken was, en er niets van dien aard op 't Huis te Swieten was voorgevallen; dat hij aan zeker hoogen Standspersoon voorgeslagen en er op aangedrongen had, om op naam van den koning van Schotland (Karel II) een galjoot uit te zenden, en om op den bodem van dien van Spanje (in Vlaanderen), eenige soldaten of ander volk op te loopen, om de brieven der voormelde gezanten te onderscheppen, waaraan echter geen verder gevolg gegeven is; dat hij op 't vermeesteren van dien door Van Messen vermelden koffer niet nader had aangedrongen, omdat daarmeê zijn gansche correspondencie ware afgebroken geweest; dat hij had geschreven en ingesteld een zeker Dagverhaal of *Journaal*, getrokken uit de brieven van de HH. Gezanten en den Hr. Raadps. en uit hetgeen hem door Van Messen werd meêgedeeld; en dat hij uit den inhoud van dat Dagverhaal omstandig gediend had zekeren hoogen Standspersoon, in dienst van andere provinciën; dat hij daarin in 't lange had geboekt, en met eigen hand geschreven, dat gemelde Raadps., den 12en Juny '54 door post of bode aan de HH. van Beverningh en Nieuwpoort zou hebben aan de hand gedaan, den Heer Protector in den mond te geven, om de gansche engelsche scheepsmacht voor Walcheren te zenden en de zeegaten zoo te bezetten, dat er geen schip in noch uit kon, en alle zeeuwsche schepen op te vangen, waardoor de handel zou stilstaan en de zeeuwsche Staten gedrongen zijn, zich naar die van Holland te voegen; ook dat zij moesten zien den Protector te verklaren, dat hij niet gerust kon zijn, werd hem niet toegestaan om engelsch garnizoen in eenige zeeuwsche steden te leggen, om dan verder te overleggen, hoe ook eenig engelsch volk in Holland te brengen; zonder dat hij gevangen daar een anderen grond voor wist aan te geven, dan dat hij 't van Van Messen had gehoord, die dat ten stelligste ontkende, en er ook nooit iets van gelezen zeî te hebben. In dat Dagverhaal kwam ook voor, dat De Witt op 28 Aug. '54 aan beide gezanten geschreven zou hebben, den Protector in den mond te geven, om van Frankrijk het vertrek van koning Karel, met zijn broeders en edelluî, van daar te eischen, en dat men anders geen verdrag zou aangaan; terwijl beiden beschuldigden integendeel gebleken was, dat hij zich alle moeite gegeven had, om de fransch-engelsche vredehandeling te bevorderen; terwijl tevens uit een ontcijferden brief van 7 Aug. bleek, dat de Protector reeds geruimen tijd te voren uit zich zelf daarop had aangedrongen. Van Ruyven had voorts De Witt bij monde en geschrifte nog nagegeven, dat hij aan beide gezanten zou gevraagd hebben, het gebruik van haarlemsch garen in Engeland te laten verbieden, zonder dat daar iets van aan was. Ook had hij in zijn Dagverhaal nog vermeld, dat zeker met name genoemd «notabel officier» aan

De Witt geschreven en zich voor Holland verklaard had, met aanbod zich derwaarts te willen begeven, zoo 't noodig was, niettegenstaande dat almede onwaar was, en dat schrijven slechts eenige complimenten of dankbetuigingen in algemeene bewoordingen inhield. Ook de «Deductie» was in dat Dagverhaal niet onbesproken gebleven, maar een «monster» genoemd; en tevens verscheiden Heeren, uit de provinciën ter Generaliteit afgevaardigd, beschimpt, en de een «een guit», de ander «een Hollander in zijn huid», enz. genoemd, gelijk er voorts nog verschillende andere personen, «ministers van vorsten en princen, notable dienaars van Oranje, personen van stand in provinciën en steden, als burgemeesteren en regenten, predikanten, officieren van de milicie en and., in beschuldigd werden; zijnde 't zelfde verhaal ook verder nog vervuld met «veel andere versierselen, verdraayingen, lasteringen, en calomniën van gelijke stof en natuur»; terwijl de steller verklaarde, dat hij van bedoeling geweest was, datzelfde Dagverhaal aan den Prins van Oranje, als hij tot zijn jaren gekomen zou zijn, meê te deelen, hoewel hij het tot dusver alleen aan Van Messen en den meergemelden «hoogen standspersoon» had kenbaar gemaakt, tijdens hij in den Haag, als «*agent* van de drie provinciën Friesland, Overijsel, en Groningen» verblijf hield. Beide beschuldigde en gevangen schavuiten werden, bij vonnis van 27 Oct. '55 tot ballingschap — Van Messen levenslang, Van Ruyven voor tien jaar — uit de landen van Holland, Zeeland, Friesland, en Utrecht, veroordeeld, en om binnen 24 uur Den Haag en Haag-ambacht te ruimen [1]. Een uitspraak, door De Witt, niet zonder grond — althans wat den laatsten betreft [2] — veel te zacht geoordeeld [3]. Wat zijne verhouding tot den in de zaak van zoo nabij betrokken «hoogen standspersoon» aanging, laat zich de werking van de tijdens 't geding allengs zich onthullende handelwijs van dezen op 't gemoed van den Raadpensionaris denken. Waarschijnlijk was het om deze niet nader genoemde «redenen», dat hij — naar hij zijn vriend en geestverwant Opdam meldde — trots het zeer hoffelijk uiterlijk onthaal te Groningen, 's Prinsen bezoek in

[1] Zie de *Sententiën by den Hove van Hollant gearresteert jegens Johan van Messen, enz. ende Dirk van Ruyven.* In 's Gravenhage, by de Wede. ende erfgenamen van wijlen Hillebrandt Jacobsz van der Wouw, 1655. — Verg. voorts *Het Strafgeding tegen J. v. M. en D. v. R., naar oorspronkelijke bescheiden toegelicht door* Mr Nedermeyer van Rosenthal, in Nyhoffs *Bijdragen* X. bl. 195 en vv.

[2] Des te ergelijker was het daarbij, dat Van Ruyven, reeds lang voor de tien jaren om waren — in 1662 — zich weder te Leeuwarden vestigde, en van daar, tegen een jaargeld van 200 pond st., onder verdichten naam met engelsche staatsluî briefwisselde, om hen van al 't hier voorkomende te onderrichten. Nadat dit in 1665 was uitgelekt, en hij van die uitlekking lucht kreeg, maakte hij zich weder weg, doch werd nu in Maart '67 door 't Hof van Friesland, wegens verstandhouding met den vijand, bij verstek tot onthoofding veroordeeld.

[3] Zie zijn *Brieven* II. bl. 124 Kenschetsend voor Bilderdijks standpunt, als geschiedschrijver, is zijne vrij duidelijke toeschrijving van dit betrekkelijk zachte vonnis aan 's Hof's zedelijke overtuiging van De Witt's schuld!! (Zie zijne *Geschiedenis des Vaderlands*, XI. bl. 110).

den Haag eerst «na verloop van eenige dagen, en toen hij op zijn vertrek naar Kleef stond», beantwoord, en hem bij zijn terugkomst van daar eerst na drie dagen, met anderen, verwelkomd had [1]. Juist in dezen tijd had anders de Prins De Witt's invloed ten zeerste noodig voor de hem na aan 't hart liggende, maar te vergeefs verhoopte benoeming tot het opengevallen ampt van Veldmaarschalk. De Heer van Brederode toch was, na reeds eenigen tijd gekwijnd, en te vergeefs aan 't bad te Spa genezing gezocht te hebben, den 3en September overleden. Holland, zijn uiteinde voorziende, was er al een maand te voren op bedacht geweest, in dat geval zijn Staatsampt te laten vervallen, en slechts waar de omstandigheden 't vereischen mochten een veldheer voor elken te ondernemen veldtocht te benoemen; en zoo de provinciën «buiten vermoeden» in een anderen zin mochten willen besluiten, met redenen te betoogen, dat de Generaliteit geen recht had, tegen den wil van een of ander gewest, over het krijgsvolk van dat gewest een overhoofd te stellen, zoodat er tegenover Holland met name daarin niets te doen viel [2]. Daarmede dacht men — als De Wit aan Nieuwpoort schreef [3] — «de andere provinciën wel in een goed spoor te zullen houden», doch een gansch ander zeker, dan de nieuwbakken Prins van Nassau gaarne zou hebben zien betreden. Deze toch aasde zelf op dat glansrijke hooge Staatsampt, en was gewis een der eerste om er voor in aanmerking te komen, doch kon er, zonder De Witts invloedrijke medewerking, nimmer toe geraken. Van daar dat hij hem, reeds drie dagen na Brederodes dood, een brief zond, om zijn aanspraak te laten gelden, en hem zijn belangen aan te bevelen, «met vertrouwen» — naar hij zich uitte — om «de groote genegenheid, tijdens zijn verblijf te Groningen bij hem bespeurd» [4]. Dat «vertrouwen» kon echter wel nergens meer misplaatst zijn; al had ook de Raadpensionaris het veldmaarschalksampt willen zien bestendigen, de Prins van Nassau was wel de laatste, dien hij het ooit zou willen zien bekleeden. 's Prinsen eerzucht was hem echter een welkom middel, hem onder bedwang te houden, en, door voorspiegeling eener mogelijke benoeming, met telkens weder verijdelden kans, naar zijn eigen goedvinden te leiden. Bepaaldelijk maakte hij er gebruik van, om 's Prinsen voortdurend Luitenantschap in Overijsel te beletten, en dreef hij hem, dit er aan te geven, om zich het uitzicht op 't andere ampt niet te zien benemen. In een advies, den 3en December ter Generaliteit door hem uitgebracht [5], en onder den naam van *Harmonie* bekend — omdat men er in streefde, eendracht en vertrouwen der gewesten onderling te herstellen, wangunst en wantrouwen weg te nemen, het aanzien van den Staat

[1] Zie de aanhaling uit dat schrijven bij Sypesteyn, *Bijdragen* I, bl. 102.
[2] *Secrete Resolutiën*, enz. bl. 220. [3] *Brieven* III, bl. 500.
[4] Zie zijn schrijven, aangehaald bij Sypesteyn t. pl. bl. 106.
[5] Hij was er zes dagen te voren toe in commissie gesteld.

te bevorderen, en de goede verstandhouding te versterken — wist hij te betoogen, dat, ingeval de Prins tot veldmaarschalk werd aangesteld, hij zich zou moeten vergenoegen met beide door hem bekleede Stadhouderschappen, dat hij daar geen ander, zoo min als 't Luitenantschap van Overijsel bij aan mocht nemen, en tevens de verdragen met uitheemsche mogendheden aangegaan — gelijk bepaaldelijk den Vrede met Engeland — plechtig moest bezweren. «Aangezien het werk, rakende de acte van secluzie» — zoo ving het beleidvol betoog aan — «met den gevolge en aankleven van dien, mitsgaders de gedragslijn daaromtrent gehouden, van de eene zijde bij de Heeren Staten van verscheiden Provinciën zeer hoog is opgenomen, en van de andere bij die van Holland ernstig verdedigd, waar merkelijke jaloeziën, verwijderingen, en groot mistrouwen uit gerezen waren: mochten Hun HoogMogenden, uit een oprechte genegenheid tot wegneming van dien, en tot herstel van de oude genegenheid en vertrouwen tusschen de bondgenooten, goedvinden daarover te verlijden de navolgende acte»:

«Nademaal de HH. Staten van Holland en Westfriesland, op den 4en Mei 1654, Staatsgewijze hebben vastgesteld zekere *acte van secluzie*, en die ook naderhand doen uitleveren aan den Heer Protector, enz., waardoor sedert verscheiden onlusten in de regeering zijn ontstaan; zooverre, dat daarover tusschen eenige provinciën scherpe protesten en hevige geschriften zijn gewisseld, en in de registers van de Staten-generaal staan geïnterneerd; waardoor dan de noodige *harmonie*, eendracht, liefde, vertrouwen, en genegenheid tusschen de bondgenooten eenigermate is verstoord, hebbende dat tot nog toe geen andere uitwerking gehad, dan verhindering in den voortgang van vele goede en belangrijke beraadslagingen van binnen, en vermindering van achting en aanzien van den Staat van buiten [1]; — zoo hebben de Staten van Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijsel, en Groningen-en-Ommelanden, om de gedachten van de voorschreven onlusten uit te roeyen in de tegenwoordige en toekomende eeuwen, goedgevonden, enz.: dat, zoo uit de publieke als uit de secreete registers van de Generaliteit gelicht, geschrapt, en weggenomen zullen worden al de voorschreven protesten en wederzijdsche geschriften, mitsgaders de besluiten, deductiën, acten, en actitaten, de voorschreven secluzie rakende, die in de voorschr. registers worden bevonden, enz.; hebbende de HH. Staten van voormelde zeven provinciën

[1] "Indien", schreef dan ook Boreel, 17 Dec., uit Parijs, aan De Witt, "indien Godt gelieft te geven, dat de gemoederen van d'Heeren Regenten wat konden werden gereconcilieert, ende herstelt tot de vorige oude ronde vertrouwde confidentie, daertoe UE. my eenige voorslagen toegesonden heeft; voorseker, mijn Heere, de Staet van Hare Ho. Mog. soude hier werden aengesien met geheel andere oogen, als nu niet en geschiedt; daer men nu hoogh verheft, buyten waerheyd, de groote dissentiën, die tusschen de Provinciën ende d'onderlinge leden van dien souden sijn, ende daeruyt dan quade constructiën werden gemaeckt, tot veragtinge ende depressie van den Staet, daerin eenige quaedwillige gloriëren ende haer profijt doen tot nadeel van de regeringe". (*Brieven* I, bl. 239).

wijders verklaard en beloofd, enz., dat de zaak rakende die acte van secluzie gelaten zal worden in haar wezen, en daartegen voortaan niets worden ondernomen, vermits ze alleen de HH. Staten van Holland aangaat, zonder dat haar inhoud andere provinciën eenigsins verbindt, noch dat ook eenig verder misnoegen betoond worde tegen eenige provinciën, personen, ministers of andere, in 't algemeen of bijzonder, over de voorschr. acte van secluzie of het vaststellen en overleveren van dien, of over iets dat dienaangaande in den jare 1654, van de eene of de andere zij, mocht wezen voorgevallen of gepasseerd».

«En nademaal de bekende onlusten en dissensiën, in de prov. van Overijsel zwevende, bij verder verloop geschapen zijn tot meerder en meerder verwijdering en eindelijk tot extremiteiten uit te bersten, dewelke — dat God-almachtig genadiglijk verhoede! — den geheelen Staat dezer landen in droevige verdeeldheid konden brengen, en dat Uwer HoogMog^{n}. Gedeputeerden meenen, dat bij zoover de zaken, rakende de keure van een Stadhouder over gemelde provincie tusschen haar discrepeerende leden, door 't een of 't ander gevoeglijk middel bij Uw Hoog MM., naar hun hooge wijsheid, daartoe in 't werk te stellen, konden worden uit den weg gelegd; zoo hebben die Gedeputeerden Uw Hoog MM. bij dezen wel in bedenken willen stellen, of niet bij U HH. MM. zou kunnen worden goedgevonden, eene aanzienlijke deputacie uit het midden van Haar Vergadering aan den Heer Prins Willem van Nassau, enz. te decerneeren, om hem, door alle gevoegelijke middelen van inductie en persuazie, te disponeeren, van de electie tot Luitenant, enz. in die provincie, mitsgaders de gerechtigheden daarvan dependeerende, uit een vredelievende genegenheid afstand te doen; daarbij voegende — om alle aanstootelijkheid te vermijden — dat de bedoeling van Uw H. MM. geensins is, de gevoelens van de discrepeerende leden in die provincie te prejudicieeren».

«Hebbende Gedeputeerden wijders geoordeeld, dat, tot bereiking van de voren geëxpresseerde heilzame bedoeling, bij algemeen besluit van de bondgenooten zou behooren te worden vastgesteld, dat geen Veldmaarschalk der Vereenigde Nederlanden zal mogen wezen Stadhouder, Goeverneur, of Kapitein-gen. van eenige der geünieerde provinciën, noch voor hem zelf noch voor iemand anders. Doch bijzoover Uw H. MM. alsnu, voor deze reis, mochten goedvinden tot veldmaarschalk te verkiezen diengene, die reeds over eenige provinciën tot Stadhouder, enz. is aangenomen, deze — doordien geen nieuwe reglementen op het verleden doelen, maar alleen op het toekomende van toepassing zijn — de voorschreven ampten zou blijven behouden, maar geene andere van eenige verdere provinciën, noch voor hem zelf noch voor iemand anders, zou mogen aannemen».

«Dat ook voorts de voorschr. veldmaarschalk gehouden zal wezen, alle tractaten, bij dezen Staat met koningen, republieken, prinsen en potentaten opgericht, en spe-

ciaal de Vrede, Unie, en eeuwig Verbond met de Republiek van Engeland gemaakt, en al de artikelen van dien, met plechtigen eede te bevestigen, en diensvolgens heiliglijk onder eede te beloven, ze naar zijn vermogen nauwlettend te zullen in acht nemen, en, voor zooveel hem aangaat, ten uitvoer leggen; ook bezorgen, dat dat bij anderen geschiede. Dat, het voorschrevene eenmaal vastgesteld, en het ter groote vergadering omtrent het krijgsbeheer en 't oorlogsvolk bepaalde van kracht blijvende, daarop tot de keuze van een veldmaarschalk, in plaats van den Heer van Brederode zaliger, op de oude commissie, doch naar 't voorschrevene uitgebreid, zou worden overgegaan. En dat in 't voorschrevene geen verandering, vermeerdering, of vermindering mag geschieden, dan bij algemeene bewilliging en onderling goedvinden der bondgenooten».

Waarlijk niet ten onrechte toonde zich De Witt, in een zijner brieven aan Nieuwpoort, van zijn standpunt ten hoogste ingenomen met de strekking van dit — gelijk hij 't tevens noemde — «important» advies, waarin alle belangrijke punten, «zoo positivelijk waren gecoucheerd, en zoo satisfactoorlijk geëxtendeerd, mitsgaders met zoodanige cauteelen en clausulen tot preservacie van de vrijheid, en tot voorkoming van al te groote autoriteit in één persoon, bezet waren, als men eenigsins zou kunnen desidereeren; immers in velen deele satisfactoorder als (hij) had durven hopen, als voornamelijk dat niet alleen de Hr. Prins Willem van Nassau, veldmaarschalk wordende, geen verdere Stadhouderschappen zou mogen aannemen, maar zelfs een algemeene wet voor de toekomst zou worden gemaakt, dat geen veldmaarschalk der Ver. Nederlanden zou mogen wezen Stadhouder van eenige provinciën; 't welk (zijns) bedunkens uittermaten salutair» was [1]. Bovendien was daarbij — als hij verder deed opmerken — bepaald, hoe er geen verandering in plaatsgrijpen mocht dan bij algemeene instemming, waaruit volgde, «dat den te verkiezen veldmaarschalk geen verder gezag zou kunnen opgedragen worden, zoo lang ééne provincie daar tegen was». Ook 't geen er omtrent de uitsluitingsacte in voorkwam verdiende — naar zijne meening — ten

---

[1] *Brieven*, III, bl. 150. Verg. ook het schrijven aan Boreel van 9 Dec. (*Brieven*, I bl. 239): "UEd. ende alle ministers buytens Landts konnen soo wel, ja mogelyck beter als wy oordeelen, hoeveel den Staet daer aen is gelegen, dat eenmael alle jalousiën ende diffidentiën tusschen de bondgenoten werden weggenomen. Ick hebbe, naer mijn geringh vermogen, tsedert eenigen tijdt herwaerts hertelyck daertoe gelaboreert, ende hope daer van nu een kort ende goedt succes. Immers is het werck dienaengaende nu soo verre gebraght, dat in eene conferentie, door gedeputeerden uyt de respective Provinciën, is geformeert ende aen Heer Ho. Mog. gerapporteert (een) advis, 't welck, mijns bedunckens, vervattende is notable ingrediënten ten voors. eynde sonderlingh dienende. Ick meyne, dat by voortganck ende besluyt op de voors. saecke alle de geallieerden van desen Staet daerdoor vry solider effecten van vriendschap van hier souden hebben te verwaghten, en dat de qualyck geaffectionneerden denselven ook met reden vry meerder souden hebben te redouteren".

zeerste de aandacht, daar men er plechtig bij beloofde, die zaak niet alleen te laten in haar wezen, maar er ook voortaan niets tegen te ondernemen, en 't werk voor louter provinciaal te houden, gelijk door Holland altijd was volgehouden, en waarin eigenlijk de decizie van de gansche quaestie» — gelijk hij 't uitdrukte [1] — bestond.

Wat den Prins betrof, dezen kwam het uitzicht op het bedoelde ampt zoo uitlokkend voor, dat hij zich zonder aarzelen aan de gestelde voorwaarden onderwierp, en daardoor De Witts aanvankelijke bezorgdheid voor zijn bemoeyingen in Overijsel voorloopig reeds wegnam. Zoo konden 't beiden zelfs, op voorslag van beide overijselsche partijen tot scheidslieden aangesteld, in 't begin van February '56 omtrent het door hen te doene voorstel eens worden, dat de keuze van een Stadhouder, zoowel wat den Prins van Oranje als dien van Nassau betrof, «zonder onderscheid te niet gedaan» zou worden; terwijl ook Haersolte bewogen werd van zijn benoeming in Twente afstand te doen, en zich — zonder nadere keus — door den Heer van Bevervoorde, aan de invloedrijkste twentsche huizen (Ritperds, Raesfelt, enz.) vermaagschapt, en die 't Drostampt tot dusver beheerd had, bij voorraad te doen vervangen. Intusschen verblijdde zich de Prins van Nassau in zijn maarschalkelijke vooruitzichten met niets meer dan een doode musch. Daargelaten zijn hollandsche tegenstanders, wekte het denkbeeld, hem het hooge krijgsampt, onder welke belemmerende voorwaarden dan ook, te zien opdragen, al aanstonds Cromwells ergernis en bekommering, en had zich Nieuwpoort, uit zijn naam, in January reeds door Thurloe hooren betuigen, dat men «niet wel kon bevroeden, wat de welgezinden kon bewegen, het veldmaarschalksampt op den man te laten komen, die de meeste aanstoker was geweest van den oorlog tegen de Engelsche republiek, zich tegen den vrede met haar zooveel mogelijk had verzet, en met haar vijanden in verstandhouding had gestaan, van veel andere zaken nog gezwegen, waar zijn drift zich in openbaarde» [2]. In Friesland en Groningen hielp hem al zijn ijver in 't belang der zaak niet, er de Staten voor te winnen; evenmin wilden er ook de Zeeuwen wat van weten, terwijl ook in de andere provinciën verschillende stemmen er zich tegen lieten hooren. Zoo bleef het gansche vraagpunt nog maanden lang slepende, om eerst in 't voorjaar van 1657 op nieuw op het tapijt te komen.

Door Brederodes dood was, buiten dat veldmaarschalksampt, ook het bevelhebberschap in Den Bosch opengevallen, niet het minst belangrijkste zeker der Generaliteit. Holland, dat aan zijn Zuidergrens door die sterke vesting gedekt werd, tot welker

---

[1] Ald. bl. 153; verg. voor dat laatste de overeenkomstige woorden uit den brief aan zijn vader, aang. bij Sypesteyn t. pl. bl.110.

[2] *Brieven*, t. pl. bl. 171.

buitenwerken zelfs de binnen zijne grenzen gelegen Engeler schans beboorde, kon het niet onverschillig zijn, wie daar thans het opperbevel zou voeren; het wenschte er den Heer van Noortwijck voor benoemd te zien, en trachtte daartoe Zeeland ook over te halen, maar faalde in zijn pogingen. Toen het dáár toch op een beslissing aankwam, staakten er de stemmen, en kon Zeeland ter Generaliteit er geene uitbrengen. De zes overige gewesten stonden daarop drie tegen drie, en op voorstel van den Voorzitter werd nu bepaald, dat de door de helft begeerde Jan van Wijnbergen, bevelhebber van Sluis, dit met Den Bosch zou verwisselen, en de door de wederhelft verlangde Noordwijck in zijne plaats te Sluis zou komen. Holland kon zich te gereeder met dien bemiddelenden voorslag vereenigen, als het vooral gevreesd had, zijn ouden vijand Aertsen van Sommelsdijk tot bevelhebber van Sluis te zien aanstellen, en dit kwaad nu voorkomen zag. De Witt — gelijk hij aan Nieuwpoort schreef [1] — verblijdde zich te meer in dezen afloop, als hij de betrekking te Sluis «zoo considerabel» achtte als de andere, en omdat, bij de hooge jaren en zwakke gezondheid van Wijnbergen, Den Bosch toch weldra weêr dreigde open te vallen, en Holland dan «de naaste» zou zijn, om er iemand toe. aan te bevelen, zoo als het daar nu reeds de toezegging van erlangd had; terwijl, zoo Sluis weêr openviel, Zeeland de aanspraak op een benoeming in zijn geest hebben zou. Noordwijck die — naar men zich herinnert — anders wel eens aan zijn welgezindheid omtrent Hollands inzichten had doen twijfelen, had zich juist in de laatste maanden, bij de behandeling der zaken van 't Oversticht, geheel in die richting bewogen, en scheen dus persoonlijk niets te wenschen te laten.

Met meer voldoening nog, dan op deze bevelhebberskeus, met half November, kon De Witt op den maatregel terug zien, dien hij, in 't belang der hollandsche geldmiddelen, drie maanden vroeger bij de Staten had weten door te zetten; «het groote werk» waarop hij, naar zijn betuiging, toen reeds «sedert eenigen tijd al (zijn) krachten ingespannen had» [2]. Gelijk hij, een jaar of zeven later, in zijn beide bondige hoofdstukken over de vrijheid en vrije regeering van Holland betoogde [3], had dit, door den spaanschen oorlog, met een schuldenlast van 140 miljoen bezwaarde gewest, dringend een geldbeheer noodig, dat het op aanneemlijker voet stelde. Niet wat het voorleden betrof in alle opzichten billijk, vergeleek hij het daar bij «een zeker gezin, van God met tijdelijke middelen gezegend, en dat, na 't overlijden der ouders, onder toezicht van een *kwistigen* voogd geraakt was, die, gansch geen rekening makende,

---

[1] *Brieven* t. pl. bl. 142. [2] *Brieven* III, bl. 101.

[3] *Cap.* 29 en 30 van (Pieter de Courts) *Interest van Holland ofte Gronden van Hollands Welvaren*, Amsterdam, 1662. Zie het daaromtrent door de Heeren Heemskerk Bz., Fruin, en Veegens in den *Gids* voor 1853, 1865, en 1867 meêgedeelde.

van den hoogen boom afteerde, en als er geen geld in kas was, terstond een goede som tot last van de arme weezen op interest lichtte». Toen die voogd echter overleden was, geraakten die weeskinders onder 't beheer van een goedgeregelde weeskamer, onder de dagelijksche zorg van een vroom, naarstig, en nuchter man gesteld, zoodat het huishouden op een gansch andere wijs geregeld werd, zonder eenige geldverspilling, ja zoo, dat, in plaats van jaarlijkschen achteruitgang door klimmenden rentelast der opgenomen penningen, de kas ieder jaar merkelijk òverwon, en dit overschot tot afdoening van een deel der hoofdschuld van den weesboedel gebezigd werd. Wel morden daarover sommigen nu, zeggende, dat ze minder lustig leefden dan onder 't kwistige huishouden van den spilzieken voogd; doch ze bedachten niet, dat, als die huishouding nog langer was voortgezet, ze later daar al de treurigheid van ondervonden zouden hebben, en zich geheel te gronde zien richten, terwijl ze nu van hun behoudenis konden verzekerd zijn. — De zaak was, dat hij de hollandsche Staten allengs tot eene hun gewestelijke kas allesins heilzame renteverlaging en schulddelging wist te belezen. Den 10en Maart was daar de eerste opening reeds toe gedaan, met te minder hoop op een goeden uitslag echter, als er zich een zestal steden — Leiden, Gorkum, Schoonhoven, Alkmaar, Enkhuizen, en Edam — volstrekt tegen verklaarden, en vijf andere — Delft, Gouda, Rotterdam, Hoorn, en Purmerend — de beoogde verlaging van één ten honderd slechts op de helft wilden gesteld zien. Van lieverleê echter leerden zij, met weinig uitzondering, een juister oog op den voorgenomen maatregel te krijgen, en zich in het bewustzijn te verkneukelen, dat daardoor jaarlijks bijna anderhalf miljoen gespaard zouden worden, die dan — naar de Raadpensionaris hun voorrekende — tot delging van schuld konden worden aangewend. Door dit laatste vooral onderscheidde zich zijn voorslag gunstig van de ook vroeger reeds eens tot stand gebrachte renteverlaging; en die schulddelging zou niet alleen een vaste som jaarlijks bedragen, maar ook de telken jare daardoor verkregen «avance» daartoe gebruikt worden. Zoo zouden de 140 miljoen van de hoofdsom der schuld dan, niet in honderd, maar «onder Gods genadigen zegen», als hij zich oodmoedig uitdrukte, reeds in een goede veertig jaar kunnen afgedaan worden. Al brachten nu ook de omstandigheden in de volgende jaren meê, dat men er verre van bleef, de hier gestelde eindpaal te bereiken, en dat zoowel nieuwe leeningen moesten worden aangegaan, als na tien jaar reeds het genomen delgingsbesluit buiten werking gesteld; het derfde toch zijn deugdelijke uitwerking niet, en terwijl zonder die verlaging en de eenige jaren volgehouden schulddelging, de schuld der provincie voortdurend gestegen, en onrustbarend vergroot zou zijn, zou zij nu, in spijt aller latere krijgsuitgaven, bij 't einde van De Witt's staatsbestuur, met een kleine veertien ton verminderd blijken. In de zitting van 7 Augustus 1655 zette hij zijn opzet — met ingang van 1 October daaraan — door, al konden er ook toen de Heeren van Leiden en Alkmaar nog niet

toe overgehaald worden. Zij moesten echter voor een overstemming zwichten, welker «wettigheid en noodzakelijkheid», naar De Witt zich uitdrukte, zoodanig gebleken was, dat beide steden «in haar gemoed» zich van haar «ongelijk» in dezen overtuigd moesten houden, en ongetwijfeld de hand meê aan de tenuitvoerlegging van 't besluit zouden slaan, gelijk hij 't aan de houding der Heeren ter zitting reeds had meenen te bespeuren.

Ook ter Generaliteit deed Holland nu herhaaldelijk een gelijke verlaging voorslaan, en wist haar daartoe, in den volgenden voorzomer, eindelijk ook te brengen. In 't begin van Juny toch werd er toen besloten, van 1 September daaraanvolgende, door den Ontvanger-generaal, de Admiraliteiten, en alle verdere Generaliteitsbureelen, renten en interessen slechts op den voet dier verlaging van den penning twintig op den penning vijfentwintig, of van vijf op vier ten honderd, te betalen, en de aldus uitgewonnen penningen tot aflossing der hoofdsom of afkoop van rente te bezigen. Den schuldeischers van staat of gewest, die hun gelden elders voordeeliger meenden te kunnen plaatsen, gaf men natuurlijk volle vrijheid dat te doen, en daartoe de geborgde penningen in te lossen. Het geldelijk vertrouwen van den Staat was echter te goed gevestigd, dan dat men voor de gevolgen eener dergelijke vergunning behoefde te vreezen, en dat niet ieder gaarne, zoo voor als na, den nederlandschen Staat of zijn rijkste gewest zijn gereede penningen had te leen verstrekt.

In Utrecht hadden de Staten mede reeds in den nazomer van 1655 tot de renteverlaging der gelden ten laste van hun gewest besloten. Een paar maanden later verklaarden diezelfde Staten het op naam van De Maets en Voet uitgegeven vertoog over de rechten der hervormde geestlijkheid voor onecht, en beiden godgeleerden ten onrechte toegeschreven. Het drukte echter te sprekend de in hunnen en hunner geestverwanten boesem gekoesterde meening uit, om het niet als 't vermakelijke beeld van hun geestelijken overmoed van harte welkom te heeten en te beschouwen. Die overmoed bleef ook, in de volgende maanden, den milder gezinden gemoederen op den duur in Utrecht aanstoot geven, en zag hen zich daarover voortdurend in meer ondeugende en vermakelijke dan hoogdichterlijke rijmen en onbewimpeld proza uiten. Daar heette het dan o. a., dat

> onder mantel van godsdienstigheden,
> God overal met *Voeten* werd getreden;

of dat

> De voeten zalig zijn, daardoor wij vreê ontmoeten;
> Vervloekt de *Voeten* zijn, die ons met krijg begroeten [1].

---

[1] Zie het straks nader nog aan te halen Schimpschrift *Over de woorden van Vader Lodesteen*, enz Gedr. in 1656.

Vooral duidde men het euvel, dat, naar aanleiding van dat onecht verklaarde geschrift, de Griffier Berck, dien 't maar toegezonden heette, niet minder dan vier maanden in strikte gevangenis had moeten doorbrengen, de boete en kosten moeten betalen, en hem daarop bovendien nog het Avondmaal ontzegd was; terwijl een zijner zwagers, die hem als advokaat ter zij had gestaan, daar mede van werd afgesneden. «De heilige apostel Johannes», zoo schreef men verder, «zeît: bidt voor uwen broeder, als gij hem ziet zondigen; doch zij hebben, gedurende 's griffiers gevangenis, niet alleen voor geen gevangenen willen bidden, uit vreeze dat het voor den griffier mocht wezen; maar ter contrarie hebben ze in hunne publieke gebeden Gode gesmeekt, dat hij de rechters toch zinnen wilde geven, om den gevangen op 't alderrigoreuste te straffen». Dieper woû men — als men zich uitdrukte — «in die kerkelijke proceduren maar niet treden, (uit) vrees het onverzoenlijke volk al te veel te sarren»; want — zeî men —

Papen wraakgierigheid En Gods barmhertigheid Duurt in der eeuwigheid [1].

Toen voorts Vader Lodesteyn zich, met Driekoningen 1656, in Ste. Kathrijnen wat sterk tegen de hebbelijkheid zijner gemeentenaren, om onder de preek te slapen, had uitgelaten, en dat voor «vervloekt, helsch, duivelsch, en zielverderflijk» had uitgemaakt, beet men hem vinnig toe:

'tIs zwakheids zonde in Gods kerk te slapen,
Maar zulks te duiv'len past zielmoordsche Papen;
De liefd' zal dat slapen niet verdoemen,
Noch 't slapen helsch en zielverderfelijk noemen;
Bidt voor uw broeder die niet doodzondt, Vader,
Vloek liefdloos niet de slapers allegader!
Al wie zijn broeder ziet begaan een zonde,
Die niet ter dood en is, die is verbonden
Voor hem te bidden, en hij zal hem 't leven —
Zeît Sint Johan — door zijn gebeden geven.

Tot de «Stichtsche Puriteinen» — als men hem en zijn amptsbroeders gezamenlijk betitelde, sprak men waarschuwend in 't algemeen:

Om 's Pausdoms overschot te stellen 't al in roeren,
In steê van 't oud een nieuw, doch vuiler, in te voeren,
D'onrein' verdreven geest weêr yvrig binnen bellen,

---

[1] *Tragedia vetus et nova sive odium theologicum* d. i. den onversoenlycken haet der Theologanten ofte Godtgeleerden. Ghedruckt in 't jaer ons Heeren, 1656.

En plaetsen hen met zeven boozer metgezellen; —
Zulks is weêrkeeren, met d'hond, tot zijn uitgespogen,
En wentlen in het slik, met de afgewasschen zogen[1].

---

[1] Zie de aangehaalde rijmen *Orer de woorden van Vader Lodesteen*, enz. *uytgebracht in de St. Cathrijnen tot Utrecht*, 1656. In een zestal latijnsche versregels herdacht mén, terzelfder tijd, hem en zijn negen amptsbroeders, de *Decemviri Ultrajectini*, als volgt:

Voetius odit, alit, fallit, defendit, adoptat
Pacem, dissidium, patres, absurda, malignos;
Jurat in haec *Lodesteen; Bogard* et *Veldius* urgent
Ulterius; laudant Judam *Telingius, Essen;*
Quid *Gentman?* simulat; *Teckman*, *Flamannus*, et *Engel*
Mirantur patriæ patres tolerare nefanda.

(Zie *de Vryheid van de vrygevochte Nederlanden tegen de conscientiedwangh der Schotsche Farizeeuwen van het Sticht.* Ghedruckt, *anno* 1656.)

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Uitlandsche beslommering. Inlandsch rumoer.

1654—1657.

Wat, reeds een jaar of vijf geleden, door Capellen van Aertsbergen was opgemerkt [1], dat het in 't beheer van Braziliën hoofdzakelijk «aan goed beleid had gemankeerd», dat er «de president en hooge raden niet waren van zoodanig stof als wel behoorde; allen zonder experiëncie in militaire zaken; de president slap en zonder coeragië, meer trachtende om wederom thuis te komen, als daar langer te blijven»; — dat was er, in spijt der aangewende pogingen tot verbetering en de benoeming van den colonel Sigismond Schoppe tot Luitenant-generaal, eer nog op verergerd, en de Portugeezen van dien treurigen toestand bewust aarzelden dan ook niet daarvan gebruik te maken, en de laatste overblijfselen van 't nederlandsch gebied in die streken, door krachtdadige maatregelen, van Lissabon uit aangewend, in hunne handen te doen overgaan. Een portugeesch gezant was er op dat pas in den Haag niet, en de zending, op raad van den nederlandschen consul te Lissabon — Wouter van der Houven — van een nederlandsch gemachtigde — Gijsbert Rudolf van Nidek — derwaarts, om met Portugal over een minnelijke schikking te onderhandelen, had niets uitgewerkt. De bezette plaatsen en streken werden niet teruggegeven; alleen het Recief, Maurits-tad en omliggende forten, en Olinda in Fernambuk waren der Westindische maatschappij nog in handen gelaten, met het verlof voor hen, die in 't overige deel van dit gewest nog suikermolens in eigendom hadden, daar vrijelijk over te beschikken, en voor hun personen dezelfde gewetensvrijheid te genieten, als in Portugal zelf werd toegestaan

[1] *Gedenkschriften*, II, bl. 224, v.

De achteruitgang der zaken, bij gebrek der noodige hulpmiddelen, had daarop nog het braziliaansche raadslid Michiel van Goch naar de Haag doen zenden; doch de moeilijkheid, door den Engelschen oorlog gebaard, belette de noodige zorg aan de braziliaansche ongelegenheden te wijden, en moest deze aan het in zoo slechte handen verblevene bestuur te bedisselen overlaten. De uitkomst zou echter nog beneden de anders niet ongegronde verwachting blijken. Een portugeesche vloot van een goede zestig zeilen, onder bevel van Francesco Baretto, kwam in 't laatst van December 1653 naar 't schiereiland stevenen, op welks eene uiterste het goed versterkte Recief zoo gunstig gelegen was. Bij hare aankomst drongen de officieren in de forten te vergeefs op de noodige voorziening in de hun ontbrekende levens- en krijgsbehoeften, gelijk op soldij en kleeding voor hun slechtbetaalde en uiterst berooide manschappen, aan, en zagen de misnoegde stemming van dezen dus veeleer toenemen dan verminderen [1]. De vlotelingen, van dezen stand van zaken niet onbewust, maakten toen van de eerste dagen des nieuwen jaars gebruik, om hun vijandelijkheden te beginnen, en zich den 15en January, reeds bij den eersten aanval, van 't eerste fort meester. De hersenlooze Raad deed daarop een ander fort, dat de haven bestreek, in brand steken, en de bemanning van een derde, dat van Altena, sloeg aan 't muiten, en gaf zich aan de Portugeezen over, nadat de voorzitter Schonenburg en 't raadslid Haecks — een vroeger handelsfactoor en te kwader uur in den Raad gedrongen — haar rantsoen nog voor de helft hadden willen verminderen [2]. Toen Baretto vervolgens ook het

---

[1] "'t Is geschiet, den 12en Jan.r, dat een generale monsteringe, zoo op 't Recif als alle de omleggende forten wierde gedaen, de personen daertoe geordonneert, Schonenburgh en Haeex overleverden haer monsterrolle, doende met eenen rapport van haer wedervaren, remonstreerden op 't ernstich en instantelijck versoeck van de officieren en soldaten, hoe meest alle deselve soo naeckt ende bloot waren bekleet, dat vele haer schamelheyt qualyck konden bedecken, versochten derhalve, dat de soldaten op rekeninghe van hare te goet hebbende gagië, een linnen kleet, hembd, ende cousen, met een casiack, tot bedeckinge van haer naeckte lichaem, mochten becomen. Sch. ende H. gaven tot antwoort, datse wel wisten, dat de soldaten naeckt ende bloot waren, maer dat het te veel ende te kostelyck voor de Compie soude sijn, oock noch geen tijt waer, om iets van kledinge aen de soldaten uyt te reycken. — Dese ende meer andere dierg. bejegeninge heeft de soldaten gedwongen ende geport uyt te roepen: "Ghy Sch. ende H. zijt schelmen en landverraders, ende ghy Schop, maer een onverstandich mensch, die het recht van zijn officieren en soldaten niet mainteneert, maer doorgaens met scheltwoorden haer tegen gaet, en dat hy, Schop, hem meest liet vervoeren van Haecx". (*Cort, bondich ende waerachtigh Verhael van 't schandelijck overgeven ende verlaten van de voorname conquesten van Brazil*, enz. Tot Middelburgh, ghedruckt by Thomas Dircksz. van Brouwershaven, *anno* 1655).

[2] "Den 18en Jan. de soldaten in 't fort Altena, haer vindende van den vyant dapper omcingelt ende beschoten, murmereerden onder elkander seer — omdat se verstonden dat de HH. de rantsoenen van *vivres* wilden verminderen, hoewel deselve inderdaet sober genoegh waren, insonderheit 't rantsoen speck, dat niet anders als moscovisch spek was, soo slap ende weeck, dat men 't bynaer door een

vierde fort aantastte, dat door zijn bevelhebber, den Overste Claes Claessen stilletjens verlaten was, zonk de moed beiden Heeren zoo in de schoenen, dat zij een wapenstilstand van drie dagen aanvraagden, waarin zij hun voorwaarden van overgave overwogen, terwijl ook Von Schoppe zich zijnerzijds met den vijand aan 't onderhandelen gaf [2]. De colonel Haultin, die het fort Sint Margriet aan den Rio-grande bezette, en zich daar zonder bezwaar nog had kunnen verweren, gaf dit, in plaats daarvan, prijs, en maakte zich zelf weg naar de spaansche bezittingen [3]. In 't ontmantelde oude hoornwerk van 't fort de Vijfhoek werd door de anderen vervolgens de onderhandeling over de overgaaf aanvaard en na drie dagen, den 26en, in allerijl beklonken, zoodat reeds den volgenden dag het Recief, met zijn forten, in handen van den vijand overging. Zijn gansche legermacht bleek toen intusschen in niet meer dan 3000 man, voor de helft slechts soldaten en verder boeren en boerenjongens, te bestaan, met meer kruit dan kogels gewapend, zoodat men zich met het meeste gemak tegen hen had kunnen verweren. De overgave van Tamarica volgde weinig dagen later, nadat men er de tijding van die van 't Recief door een derwaarts om kondschap gezonden bode gekregen had.

Bij hun terugkeer in 't Vaderland werden de drie helden Schonenberg, Haecx, en

---

pijp conde suygen, gansch onbequaem om te gebruycken, ende dat dit speck door niemant anders als door Haecx uyt het vaderlandt wiert ontboden en in de magazijnen gebracht; ende het beste hollandsch speck, dat door de Cie gezonden was, wist men door den Commissaris Sweers sijn sonen uyt de magazijnen te lichten, naer de WestIndies te zenden, en daer te vercoopen. — Waerop volgde, dat se onder malcander besloten, 't fort op goede conditiën aen den vyand over te leveren, hoewel de majoor Ten Bergen, met zijn officieren, op 't hoochst daertegen waren, haer biddende, met gevouwen handen en gebogen knieën, dat se doch haer eer ende eed wilden betrachten. Maer dit alles niet helpende, hebben sy 's avonds 't fort op zekere conditiën aen den vyand overgegeven; eenige soldaten ende de Brazilianen die daer binnen waren, begaven haer te water, swommen over de revier, ende quamen op 't Recief, omdatse haer op des vyandts woord niet dorsten verlaten". (Aldaar).

[1] "Nu den tijt geboren scheen, om sijn HH. en meesters, wiens penningen, cost en drank hy soo lange jaren was genietende, dienst te connen doen, gaet gemelte Claes uyt het genoemde fort, de Vijfhoeck, hem stillekens onthoudende, sonder yemants weten, in 't logement van sijn vrouwen vader, François Sweers, commissaris over de vivres". (Aldaar).

[2] "Tusschen den 24en en 25en 's nachts heeft Schop den Lt. Faloo tot den vyand gezonden, die in der haest weder quam, met hem brengende seker Portugees, die, naerdat eenigen tijt in 't logement van Schop hadde geweest, weder door hem tot den vyandt gebracht is". (Aldaar).

[3] "Sodanigen plaetse als dit fort was, wel vast in sijn bolwerken gelegen, versien met 36 stucken canon, amunitie van oorlogh naer advenant, ende vivres voor den tijdt van drie maenden, en datsoo lichtelijck niet was te winnen, soo lichtveerdelijck te verlaten, was gands stout ende schandaleus gedaen; doch men seght, dat eenen Joh. Lystry de meeste roervinck hiervan soude sijn geweest, die Haultin tot dit subijt ende ontijdigh vertrecken aengeraden heeft". (Aldaar). De eerste alarm was er van den overste Claes uitgegaan, die er over Tamarica gekomen was, en zich van daar verder weg maakte.

Von. Schoppe met welverdiende klachten en smaadredenen begroet. De Staten-generaal lieten, op voorstel van De Witt, laatstgemelden door een officier en eenige soldaten der lijfwacht van Holland gevangen nemen; Haecx werd op last der hollandsche Staten in zijn woning bewaakt, en Schonenberg, die in Groningen thuis hoerde, en dus zonder voorkennis der Staten van dit gewest niet in rechten mocht betrokken worden, met hunne toestemming evenzeer, om — de een zoowel als de ander — vervolgens voor 't Hof van Holland terecht te staan. De zaak liep echter voor beiden ten slotte met een sisser af, daar zij zich op den veronachtzaamden staat van zaken en hun vroegere aanvraag, daarin te voorzien, beriepen; terwijl de wakkere Luitenant-generaal, voor een krijgsraad gesteld, alleen met verlies van zijn inkomen, sedert den dag der overgave van 't Recief, en de kosten van 't geding gestraft werd. Om zich des te zekerder in Brazilië te vestigen had zich Portugal inmiddels reeds beijverd een handelsverbond met Engeland te sluiten, waarbij dit aanmerkelijke voordeelen werden toegezegd, en dat den 10en July bekrachtigd werd.

Met Spanje zochten zich de Staten van lieverleê omtrent de geschilpunten in de Generaliteitslanden te verstaan. Reeds in October 1653 was eindelijk het ontwerp van inrichting der voorgeslagen tweeledige Kamer of *Chambre-mipartie*, tot vereffening dier punten, gereed gekomen, en daarbij bepaald, dat zij uit zestien rechters — acht van elke zij — bestaan zou, en van drie tot drie jaar om beurten te Mechelen en Dordrecht zitting zou nemen. In 1654 greep dat nu in laatstgemelde stad plaats, daar de vroegere gemachtigden nu reeds drie jaar in eerstgemelde waren vergaderd geweest. De spaansche gezant — Antony Brun — zelf was ondertusschen, den 2en January van dit jaar, overleden, en werd in February van 't volgende door Don Esteban de Gamarra opgevolgd, die een reeks van jaren in Holland verbleef. In de Spaansche Nederlanden bracht de met Spanje verbonden, voortvluchtige Hertog Karel van Lotharingen vrij wat rumoers, en verontrustte van daar uit, met zijn krijgsbende, de grenzen der Republiek. In 't begin van 't vorig jaar had hem Brederode uit de Meyery moeten verjagen; eenige weken later werd hij, door den te Maastricht bevelvoerenden Rijngraaf, uit de omstreken dier stad verdreven, en zocht toen eerst te vergeefs in Luik en Kleefsland, daarop in Brabant heul. Men hield hem daar echter niet zonder reden van geheime verstandhouding met Frankrijk verdacht, en van zins zich met zijn troepen bij de fransche te voegen, die in February 1654 onder Fabri naar Luikerland waren gekomen, om dan gezamenlijk met hen een of ander aanslag op Brabant te beproeven. De brabantsche Landvoogd, Aartshertog Leopold, besloot dus, hem hoe eer hoe beter, te voorkomen, en zich daartoe van zijn woelzieke persoon meester te maken. Den 25en der maand, van 't nieuwe kapelletjen aan de antwerpsche vaart, waar hij zijn devocie was gaan doen, naar Brussel terugkeerende, werd hij daarbuiten door den Hertog van Aerschot en eenige andere grooten opgewacht, die hem diets maakten

dat de Aartshertog hem over de plannen der Luikenaars tegen zijn legerknechten wou spreken; zonder erg, en lachende over de onrust die dit den aartshertog te baren scheen, volgde hij Aerschot in zijn rijtuig. In 't Hof gekomen hoorde hij echter tot zijn eigen bevreemding eerst de eerste, daarna ook de tweede kamerdeur achter zich sluiten, en ontving op zijn navraag ten antwoord, dat de Aartshertog het zoo bevolen had en men zich van zijn persoon verzekeren wou. Den volgenden dag werd hij toen naar 't kasteel van Antwerpen vervoerd, daar eenigen tijd ten strengste bewaakt, en vervolgens den 22en Mei over Duinkerken naar Spanje ingescheept, waar hij een vijftal jaren gevangen bleef. Aartshertog Leopold vaardigde, bij zijn gevangenneming, een verklaring der daartoe dringende redenen uit, en een verbod aan zijn officieren en soldaten, zich niet in den dienst van vreemde vorsten en Heeren te begeven; hun hertog was toch alleen op 's konings bevel in hechtenis genomen, en aan zijn broeder Frans in Weenen geschreven, om, in zijne plaats, het bevel over zijn krijgsvolk te aanvaarden, gelijk dan ook ter bestemder tijd geschiedde.

Bij 't eindigen van den oorlog met Engeland, was — als hij De Witt deed opmerken — Van Beuningens zending bij de zweedsche kroon, die alleen op dien oorlog gegrond was, afgeloopen; hij was haar «meer als moede», en hem «niets meer tegen de borst, als 't er Landsgeld nog langer op zestig graden Westwaarts te verteren» [1]. Hij had er weinig anders gedaan, dan den engelschen gezant in 't oog houden, door Cromwell in 't laatst van 1653 gezonden, om de zweedsche koningin voor de engelsche belangen te winnen. De grillige en levenslustige maar onbevooroordeelde Kristina was er juist de vrouw na, hem in zijn grootsch bestaan te erkennen, en haar bijval te schenken. Zij had zijn haar aangeboden portret met de meeste belangstelling aanvaard, zijn rechtsgeleerden gezant Bulstrode Whitelocke met niet minder belangstelling aangehoord, toen hij haar de meening van den Protector omtrent de vrije vaart in de Sont, tegenover Denemarken en Holland ontvouwde, en hem zelfs — in spijt van zijn kreupelgang — haar hand tot een lustigen dans gereikt, om te beproeven, of hij niet minder man van de wereld dan schrander rechtsgeleerde was. Veel meer leverde die zending wel niet uit, en behoefde dat bij de veranderde omstandigheden ook niet te doen, doch zeker was het niet onnoodig hem, en tevens ook den spaanschen gezant, in hun bemoeyingen ga te slaan, en Van Beuningen had zich naar behooren van die taak gekweten. De koningin zelve maakte, in de laatste maanden van zijn verblijf aan haar hof, de noodige aanstalten, om haar reeds lang opgevat en aan 's Lands Stenden kenbaar gemaakt opzet ten uitvoer te leggen, en van de zweedsche kroon afstand te doen ten behoeve van haar vollen neef Karel Gustaaf van Tweebruggen, dien zij in haar weêrzin van elken huwelijksband, tot man had afgeslagen, doch

---

[1] Zie zijn schrijven van 13 February 1654 (*Brieven*, enz. I. bl. 312).

als haar troonsopvolger reeds had aangewezen, en — hoe noode aanvankelijk — door de Stenden doen erkennen. Van Beuningen stelde zich voor Zweden «een naarstig, coeragieus, en zeer menageerenden koning» in hem voor [1]; en zeker zouden vooral beide eerste en laatste eigenschappen, na 't onnadenkend en grillig bewind zijner avontuurlijke nicht, niet ten onpas gekomen zijn. Hij zelf had zich, in den laatsten tijd op zijn slot van Borgholm op Œland aan 't Hofgewoel onttrokken, en gaf daardoor zeker ook Van Beuningen een hooger dunk van zijn karakter. Wij zullen weldra gelegenheid hebben, hem in de eerste handelingen van zijn koningsbewind ga te slaan. Den 6en Juny leî Kristina in een plechtstatige vergadering te Upsala kroon en scepter neêr, en aanvaardde hij, na haar uitgeleide, de regeering, doch reeds vóór dien tijd was Van Beuningen weder naar Holland vertrokken [2], om daar intusschen bijna onmiddelijk weêr in een zweedsche aangelegenheid aan 't werk gesteld te worden.

Bij den westfaalschen Vrede was namelijk aan Zweden het aartssticht Bremen toegewezen, met handhaving echter van al de voorrechten der vrije Rijkstad zelve, gelijk zij die onder den aartsbisschop altijd bezeten had. Doch Zweden verlangde niet als haar beschermvoogd slechts, maar haar Soeverein erkend te worden, waar zij natuurlijk volstrekt geen ooren naar had. Zoo was reeds in 't begin van 't jaar de Graaf van Koningsmark bestemd, Zwedens gewaande rechten met geweld van wapenen te doen gelden, had hij zich in de eerste dagen van Mei van den burg meester gemaakt, en bereidde zich voor, met zijn geschut en troepen de stad zelve te vermeesteren. Deze wendde zich, behalve in Duitschland, waar zij voorloopig echter geen baat vond, ook naar de algemeene Staten om hulp tegen den haar bedreigenden vijand. Weinig genegen zich in een nieuwen oorlog te steken, doch van het goed recht der stad overtuigd, besloten zij liefst den weg der bemiddeling in te slaan, en droegen dus aan Van Beuningen op, zich, van de HH. Bootsma uit Friesland en Lutzborgh uit de Ommelanden verzelschapt, naar Bremen te begeven, om «door henluiden tusschenspreken de differenten tusschen de kroon Zweden en de voornoemde stad in der minne te doen nederleggen, immers dat ze by provizie van alle wegen van feiten mogen worden geabstineerd» [3]. Den 23en October werden de drie Heeren door den bremer Senaat in plechtige zitting ontvangen, en spoorden bij monde van Van Beuningen

[1] Zie zijn schrijven van 10 April, aldaar, bl. 335.

[2] Min juist is door Mr. van der Heym, in zijn aangehaald Proefschrift (p. 23)), dat vertrek — dat, naar zijn eigen zeggen op 11 Mei plaats greep — eerst als "*post* abdicationem reginae" aangegeven. Van Beuningen had dan ook opzettelijk "al eer de aanstaande verandering (hem) in gedurig verblijf engageerde" — hij had slechts een buitengewone zending gehad — en om "bovendien in geen ongenoegelijk dispuut van prèséance met de Rijksraden" te vervallen (*Brieven* t. pl bl. 328) vóór het tijdstip van den troonsafstand, Zweden verlaten.

[3] Zie de *Secrete Resolutien van Holland* I. bl. 165.

tot minnelijk overleg aan. Zij begaven zich daarop naar Stade, waar Koningsmark, die 't beleg slechts van ééne zijde, en maar slap voortzette, zijn verblijf hield, om ook hem voor hun vredelievende bedoelingen te winnen. Men was daar echter minder op hun tusschenkomst gesteld, en de zweedsche gemachtigde van 's koningswege, Schering-Rosenhave wierp dus eerst bedenkingen omtrent hun volmacht op, doch moest hen ten slotte wel erkennen, en hun leedwezen over den ontvonkten twist hooren betuigen, die, zoo bij langer aanhield, tot een grooten strijd dreigde te leiden, waarin ook anderen werden meêgesleept. Den 6en November vingen daarop de onderhandelingen aan, hoewel nog den 4en de zweedsche Koning zelf een brief aan de Staten had afgevaardigd, waarin hij hun bemiddeling wraakte; en juist vier weken later, 's avonds van den 4en December, werd men 't na velerlei beraadslaging over de voorwaarden eens, waarop een voorloopig vreêverdrag tot stand kwam. Daarbij werd de hoofdvraag omtrent Zwedens oppermacht over de duitsche Rijksstad onbeslist gelaten, doch de vijandigheden gestaakt, onder toezegging der Bremers Koning Karel Gustaaf een gelijke hulde te willen doen, als zij hun laatsten aartsbisschop in 1637 gedaan hadden. Hoewel op meer dan dat belust, leî er de eerzuchtige Koning voorloopig te liever zijn hoofd bij neêr, als hij zijn blik elders gevestigd hield, waar een weidscher uitzicht, dan dat der oppermachtige voogdijschap van een enkele handelstad, hem lokte. Onmiddelijk bij zijn troonsbeklimming toch had hem de op den poolschen koningstroon gezeten nazaat van een ouderen tak zijns huizes zijn verzet daartegen beteekend, en de aanspraak kenbaar doen worden, door hem zelf daarop gemaakt. Een te schoone aanleiding voor zijn op uitbreiding van Zwedens machtgebied belust gemoed, om haar niet van harte welkom te heeten, en zich ten strijd tegen Polen aan te gorden. Wel zond men hem, van zijn toerusting vernemende, en bij den treurigen staat der poolsche zaken tot geen krijg bereid, een gezantschap toe, doch vermocht niet, hem daardoor in zijn ondernemen te stuiten, en moest den aantocht zijns legers door Pommeren vol zorg en bekommering aanzien; te meer, als men ook van Brandenburgs zijde voor gelijke bejegening beducht moest zijn. Daar hield men toch steeds het oog niet minder op Polen dan op Zweden gevestigd, om zijn eigen gebied en macht ten koste van een van beiden, zoo beiden teffens niet, te vergrooten en zich van alle afhankelijkheid hunnerzijds te ontslaan. Voorloopig diende zich de brandenburger Keurvorst te meer naar Zweden te schikken, als zich 's Konings wapenen al aanstonds zoo zegevierend deden gelden. Den 16en July 1655 vertoonde zich het zweedsche leger onder Wittenberg aan de poolsche grenzen, en zag zich terstond door meer dan één misnoegd poolsch edele toegevallen, en verschillende sterkten en steden in zijne hand. Karel Gustaaf zelf had zich den 9en met drie keurbenden ingescheept en was den 15en te Wolgast aan land gestegen, van waar hij zich haastte, zich met de overige troepen te vereenigen. De poolsche Koning zond hem te vergeefs een nieuwen

gemachtigde toe; hij vond geen gehoor en moest zich naar Krakau uit de voeten maken, waar de Koningin zich, met den staatstrezoor, reeds vroeger in veiligheid had gesteld. Het prijsgegeven Warschau was daarop den 30en Augustus door de Zweden en hun koning bezet.

Om zich, bij den voortvarenden ijver van dezen, tegen alle schade in zijn eigen leenstaat van Pruisen en elders van zweedsche zij te vrijwaren, had zich de Keurvorst reeds eenige maanden vroeger door zijn gemachtigde, Weimann, in den Haag tot de algemeene Staten gewend, om over een verbond met hen te onderhandelen [1]. Hun koopvaart op de Oostzee en de pruisische havens van Pillau, Memel, en Koningsbergen, maakten het voor hen van veel gewicht, deze in goede handen te weten, en niet uit die van Brandenburg in die van Zweden te zien overgaan; terwijl ook in Kleef en Gulik de zweedsche Koning, als zoon eens Paltsgraafs van Tweebruggen, te eeniger tijd nog eens zijn vermeende rechten zou kunnen doen gelden, en van Bremen en Werden uit met krijgsgeweld steunen. De Keurvorst vond dus in den Haag geen ongeneigde ooren voor zijne voorslagen tot onderhandeling, die, met het oog òp den Oostzeehandel, vooral door Amsterdam gesteund werden. Toch had het tot den zesden Augustus aangehouden, vóór men het omtrent alle punten eens werd, en het verdrag tot stand kwam [2]. Daarbij werd hoofdzakelijk bepaald, dat men den Keurvorst zou ter zij staan, mocht hij òf in zijn guliksche erflanden òf in zijn staten en steden aan de Oostzee worden aangetast, gelijk hij 't zijnerzijds hen zou doen, wanneer ze binnen hun vereenigde gewesten of die der generaliteit werden aangevallen of ook maar in hun scheepvaart gestremd; dat zij hem daartoe met drie- of vierduizend man, 't zij in geld en wapenen of krijgsknechten, gelijk hij hen met tweeduizend, zou bijspringen; terwijl hij hun daarenboven toezeî, de tollen in zijn Oostzee-havens zonder hun goedvinden niet te zullen verhoogen, noch te gedoogen dat er de handel door anderen bezwaard werd.

De zweedsche Koning liet het echter niet bij Warschau blijven; den 6en September rukte hij van daar voorwaarts, en stond den 25en voor Krakau, waaruit zijn poolsche neef en amptsbroeder reeds naar Silezië geweken was. Den 18en October gaf zich Krakau, na een wakkere verdediging onder Czarnecky over, en bleef Karel Gustaaf daar nu ruim een maand vertoeven, om, in 't laatst van November, den terugweg naar 't Hertogdom Pruisen in te slaan, en zich daaromtrent met den Keurvorst, als leenman, te verstaan. Hoe gaarne deze het nu liever zelfstandig aan zich had zien vervallen, begreep hij terecht in de gegeven omstandigheden, na Karel Gustaafs schit-

[1] Zie over geheel deze onderhandeling de belangrijke mededeelingen in Droysens *Geschichte der Preussischen Politiek* III, 2, S, 158 ff.

[2] Zie De Witts *Brieven* III, bl. 94, en het Tractaat zelf in de *Secrete Resolutiën* bl. 206.

terenden zegetocht, dat onmogelijk te kunnen bewerkstelligen, en gaf dus aan zijn voorstel gehoor, het van hem in leen te ontvangen, onder zulke voordeelige voorwaarden van zelfstandig innerlijk beheer en vrijdom der vroeger geïnde jaarlijksche bijdragen in geld, dat zij, met de belangrijke toestemming gepaard, den leenmanseed eerst na verloop van een jaar te doen, te aanneemlijk waren, om ze in koelen bloede af te slaan, en dus den 17en January 1656 te Koningsbergen onderteekend werden; Ermeland werd daarenboven nog aan 't poolsche hertogdom in gelijk leenverband toegevoegd [1].

Terwijl dit meer in 't Oosten van Europa plaats greep, was Cromwell in 't Westen bezig, zijn doortastend brein op de beste middelen te scherpen tot volvoering zijner welberaamde onroomsche plannen van europeesch staatsbeleid. Engelands — of wil men, zijne eigene — verhouding tot twee toevallig juist niet onroomsche landen, moest — na den met Nederland gesloten vrede — daar het eerst bij ter sprake komen. Frankrijk en Spanje toch waren het, die èn steeds het zeerst om zijn goede gunsten wedijverden, èn — hoe weinig onroomsch dan ook — zijn krachtdadig streven zoo binnen- als buitenslands in de hand werkten en steunden. Beide landen waren nog steeds met elkander in strijd, en hadden hunnerzijds dringend behoefte aan zijnen bijstand. Beiden wilden zich daar gaarne eenige opoffering voor getroosten, en hem — wat hij in Engelands meer bijzonder belang boven al wenschte — zelfs een sterke havenstad op 't vasteland — als Calais of Duinkerken — gaarne afstaan of helpen verkrijgen. Wat hij van Spanje echter buitendien wenschte, geloofs- en handelsvrijheid voor Engelands onderzaten in zijn buiten-europeesche landen en volksplantingen, gelijk vooral die van Zuid-Amerika, daarvoor bleek het te zeer aan zijn kerk en zijn baatziek handelsbeheer verslaafd, dan dat het er Cromwell in te wille waar geweest. Zoo schonk deze het dus, waarop het, tot zijn eigen schâ, zoo belust scheen — krijg tegen zich, in plaats van mèt zich tegen Frankrijk. In 't laatst van December 1654 werd de admiraal William Penn met een smaldeel, van de noodige landingstroepen onder generaal Venables voorzien, naar de westindische wateren gezonden, met last er aan te tasten en in bezit te nemen, wat hij er op Spanje meende te kunnen vermeesteren, het mocht dan een of meer der spaansche eilanden, of een zuid-amerikaansche landstreek zijn, tot straf van de kennelijke zucht der Spanjaards zich in die streken — naar 's Pausen aloude eigenmachtige uitspraak — de alleenheerschappij toe te kennen, en er de engelsche bezittingen te vermeesteren en verwoesten. Met Frankrijk zelf was hij toen nog op zoo weinig vredelievenden voet, dat Penn tevens belast werd, alle fransche schepen, die hem gemoeten mochten, te nemen of in den grond te boren, daar men 't ook van fransche zijde de engelsche had gedaan,

[1] Droysen, t. pl. S. 179, f.

en nog steeds geen schâvergoeding daarvoor geven woû. Naar de middellandsche zee was, een paar maanden vroeger reeds, met een tweede smaldeel, Blake uitgezeild, om er den engelschen naam in ontzag te houden, de barbarysche zeeroovers te tuchtigen, en verder naar voorkomende omstandigheden te handelen [1].

Penn, eerst naar Barbados gestevend, landde met half April 1655 op Espaniola — het latere Haïti — van zins er vasten voet te vatten, doch zonder daarin te slagen. De stad San Domingo — waar hij 't op gemunt had — bleek te ver van de landingsplaats, en de afgematte engelsche troepen delfden het onderspit voor de spaansche wapenen, en waren tot geen tweede poging te bewegen. Zoo wendden de engelsche schepen thans den koers naar het wat westelijker gelegen Jamaica, dat door zijn meer gematigden dampkring des te aanlokkelijker scheen, en door zijn gebrekkige versterkingen zooveel te lichter te overheeren. Bij 't aannaderen der schepen en 't landen der troepen haastten er zich de Spanjaards, uit de hoofdstad naar 't gebergte binnenwaarts te wijken, en lieten den Engelschen de handen ruim. Spanje, ten zeerste over deze handelwijs verstoord, leî nu zijnerzijds beslag op alle spaansche schepen in zijne havens, en gaf den spaanschen gezant te Londen — Don Alonzo de Cardenas — last zijn afscheid te nemen, gelijk hem Cromwell kort daarna zijn paspoort deed toekomen, met uitdrukkelijk bevel Engeland binnen vier dagen te verlaten. Frankrijk daarentegen, waar de geslepen Mazarin nog altijd het hoofdbestier in handen had — al had er, den 7en Juny '54, de plechtige zalving van den even 16jarigen koning te Rheims plaats gegrepen — wist zijn roomschen geloofsijver beter binnen de staatkundige perken te houden, en had voor een bekrompen handelspraktijk minder aanleiding. De fransche protestanten hadden 't rustig en wel onder zijn bewind, gelijk zij aan Cromwell's geheimen agent — den Zwitser Stouppe — volmondig betuigden [3], en de treurige gelegenheid helaas! zou zich eerlang aanbieden, zijne houding omtrent die buiten 's lands, niet ver van 's lands Zuidergrenzen, te beproeven. Karel Emmanuël II, de twintigjarige hertog van Savoye, had daar geen weêrstand weten te bieden aan den kerkelijken invloed der roomsche Propaganda op zijn Staatsbeheer, en haar dweepzieken aandrang gehoor gegeven in de bejegening, die hij den andersgeloovigen dalbewoners van Piémont, in de verspreide kleine gemeenten van La Peruza, Angrogna, Luzerna, St. Martijn, enz., ten Zuidwesten van Turijn, ervaren liet. Een bevel, zich uit negen dier gemeenten, waar hun tot dusver de vrije uitoefening van hun godsdienst was toegelaten, te verwijderen, om zich voortaan in een viertal saam te trekken, en daar dagelijks tevens de mis te zien vieren, was van hunne zijde door een aanzoek

---

[1] Zie Ranke, *Engl. Geschichte* III, S. 510, Guizot *Hist. d'Angleterre* II, p. 160.
[2] Guizot t. pl. p. 186, s.; bij Ranke is de voorstelling van 't gebeurde hier minder juist.
[3] Ald. p. 167.

beantwoord, zich liever voor goed uit zijne Staten te verwijderen. Terwijl daarover te Turijn nog steeds onderhandeld werd, en zich dus voorloopig niets kwaads nog voor de bedreigde Waldenzen — als ze zich noemden — of Barbets — als men ze in de wandeling te heeten plag — vermoeden liet, zagen ze zich, den 17en April, plotseling door den van geloofshaat blakenden markies van Pianezza, aan 't hoofd zijner hem waardige soldaten overvallen, die op zoo wreedaardige en onmenschelijke wijs onder hen huis hielden, dat een eerlijk fransch krijgsman, de kapitein Petit-Bourg, die er, met de zijne, de onwillige getuige van geweest was [1], zich later gedrongen zag te verklaren, hoe hij door Pianezza's troepen de grootste gewelddadigheden en uiterste wreedheden op ongelukkigen van allerlei kunne, stand, en leeftijd had zien plegen; hoe hij die troepen er had zien moorden, hangen, branden, en verkrachten; hoe hij, wanneer men gevangenen voor Pianezza zelf bracht, dezen had hooren gelasten, alles te dooden, daar Zijn Hoogheid, de Hertog, geenerlei lieden van den nieuweren godsdienst in zijne landen verkoos te dulden; dat hij tegenover al deze snoode en verfoeilijke bedrijven, uitdrukkelijk betuigde en voor God bezwoer, tot geen der gepleegde wreedheden last te hebben gegeven, maar integendeel, ziende dat hij er persoonlijk niets tegen vermocht, gedwongen was geweest zich te verwijderen, en het bevel over zijn manschappen te laten varen, om zulke schanddaden niet langer bij te wonen» [2]. Hadden zich enkele Waldenzen, in hun eigen geloofsijver, van tijd tot tijd wel eens aan gewelddadigheden tegen hun moederkerkelijke omgeving schuldig gemaakt, de overtredingen, door deze kleine minderheid tot misnoegen der groote meerderheid gemaakt, konden natuurlijk niet het minst in aanmerking komen bij al de ongehoorde gruwelen tegen zooveel onschuldigen gepleegd; en groot was dan ook de verontwaardiging, op 't bericht van 't gebeurde, in 't onroomsch Europa — gelijk met name in Neder- en Engeland — verwekt. Cromwell had trouwens, in zijn werkdadig onroomsch streven, reeds vóór den thans gevallen slag van zijn belangstelling in 't lot der verongelijkte Waldenzen blijk gegeven. Zoodra hij van de eerste maatregelen had kennis gekregen, te Turijn tegen hen beraamd, had hij door Thurloe aan den engelschen resident in Zwitserland laten schrijven, om de Waldenzen ondershands aan te moedigen, zich tot den engelschen Protector om steun te wenden, die hun dan in geenen deele ontbreken zou. En toen daarop de tijding van 't begane kwaad kwam, en de engelsche gemoederen in stad en land ontroerde, liet hij — den 25en Mei — onmiddelijk door Milton aan den Hertog van Savoye, aan Lodewijk XIV

---

[1] Hij was met zijn compagnie, door den franschen Koning naar den Hertog van Modena gezonden, bij het doortrekken van Piémont staande gehonden en daar tijdelijk in bezetting gelegd.

[2] Zie zijn bij Guizot (t. pl. p. 178) aangehaalde woorden, en verg. voorts de verschillende gelijktijdige beschrijvingen van 't gebeurde.

en Mazarin, aan de koningen van Denemarken en Zweden, aan de Vereenigde Provinciën en de Zwitsersche Cantons, ja tot den Vorst van Transylvanië, George Ragotski, toe, schrijven, om recht en bescherming voor hen te vorderen en in te roepen. Den ondersecretaris van Staat, Samuel Mordant, droeg hij daarenboven op, als buitengewoon gemachtigde, zelf de brieven naar Frankrijk en Savoye over te brengen, en Hertog en Koning in handen te stellen. Buitendien liet hij gansch Engeland door gelden inzamelen, om al aanstonds de van have en goed beroofde geloofsgenooten in hun hoogen nood te steunen, en droeg daarvoor zelf niet minder dan 2000 pondsterling bij.

In Nederland liet zich de openbare meening en de algemeene deelneming in de zaak der Waldenzen evenmin onbetuigd. Ook daar werd een algemeene inzameling van gelden, bij een algemeenen vast- en bededag, uitgeschreven. «Naardien ons», luidde het in den dringenden uitschrijvingsbrief, «in 't lange en breede gepresenteerd is de overgroote ongelegenheid, daarin de inwoners van de valleyen van Lucerna, Angrona, en andere, onder 't gebied van den Hertog van Savoye en Piémont, belijdende de gereformeerde religië en de getuigenis onzes Heeren Jesu Christi, zijn geraakt; zoo is 't dat wij, op 't goed en loffelijk exempel van den Heere Protector van Engeland en de evangelische Cantons van Zwitserland, en die van den hervormden godsdienst in Frankrijk geconsenteerd hebben in een *generale collecte* in de publieke kerken, zoo in de voor- als namiddagspredicaciën, tot subsistencie en vertroosting van voorn. onze verdreven broeders en naakte medeleden, opdat daardoor een liefelijk reukoffer mag opgaan tot God den Heere almachtig, en Zijne eeuwige Majesteit bewogen moge worden, ons en onze posteriteit voor dergelijke ongevallen genadelijk te bewaren; en ten dien einde mede uit te schrijven een Vast- en Bededag, om tenzelven dage God-almachtig vuriglijk te bidden, dat Deszelfs geliefte zij, alle welverdiende en alle reeds gedreigde straffen van ons lieve Vaderland af te weren, en ter contrarie Zijnen zegen en onverdeelde genade over 't zelve en ingezetenen van dien te continueeren tot Zijns H. naams eere en glorie, mitsgaders tot conservacie van de voorz. ware kristelijk gereformeerde religië; en dat daar beneffens Zijne goddelijke Majt. de voornoemde arme religionsverwanten en naakte ledematen Onzes Heeren J. Chri. in deze hare tegenwoordige verdrukkingen, genadelijk wil vertroosten en beschermen tegens de machinaciën van hare vijanden. Verbiedende een iegelijk ten voorzeiden dage eenig handwerk te doen», enz.

De zalvende uitnoodiging tot een "milde gifte" was niet vergeefs geweest; zij had ruim een ton gouds opgebracht. Buitendien schreven de algemeene Staten naar Frankrijk en Savoye, en kwamen al aanstonds overeen, den jongen gelderschen Heer van Ommeren naar Zwitserland en Savoye af te vaardigen, om daar, met den engelschen gemachtigde Downing samen, persoonlijk tot herstel der zaken werkzaam te zijn. Onge-

lukkig verhinderde, zoo de inmiddels gevolgde dood zijns vaders, als een min loffelijk onderling geschil der Gewesten, wie de reiskosten betalen zou, daar men die uitsluitend op Gelderland wou verhalen [1], zijn dadelijk vertrek, dat nu eerst een paar maanden later plaats vond. Ondertusschen was, als Boreel in een zijner brieven uit Parijs het uitdrukte, «de zaak van de massacre der arme Waldenzen een groot discoers door de wereld aan alle zijden» blijven maken. Daar hun naaste geloofsverwante buren in Zwitserland met de andersgeloovige Cantons overhoop lagen, konden zij zelf — als zij anders gaarne wilden — moeilijk met de wapenen tusschen beiden treden, en bleef het dus vooral aan 't geen Engeland op Frankrijk vermogen zou overgelaten, hoe de zaak tot een goed einde te brengen. Morland, den 2en Juny uit Londen afgereisd, stelde een dag of vijf later Lodewijk XIV en Mazarin zelf Cromwells schrijven ter hand, en kon al spoedig aan dezen het welkom bericht geven, dat Lodewijk niet alleen het gebruik afkeurde, dat men in Piémont van zijn doortrekkend krijgsvolk had gemaakt, maar ook te Turijn reeds in 't belang der Waldenzen enkele stappen gedaan had, en Cromwells wenschen dus reeds was voorgeweest. Ook kon — naar hij betuigd had — wel niemand hem verdenken, den Hertog van Savoye in 't kastijden zijner den zoogenoemd hervormden godsdienst belijdende onderdanen te straffen, terwijl hij dien in zijn eigen rijk duldde en zijn belijders daar zooveel blijken van zijn goede gunst gaf, gelijk hij zijnerzijds hun trouw en ijver in zijn dienst moest roemen [2]. Te Turijn, waar Morland een kleine drie weken later door den Hertog en zijn moeder zelf, in plechtig gehoor ontvangen werd, vond hij de gemoederen heel wat minder verdraagzaam gestemd. Men zocht er 't gebeurde bedrieglijk te vergoelijken, wilde 't slechts als een «vaderlijke kastijding» doen voorkomen, doch beloofde ten slotte dan toch eenige voorrechten aan de ongelukkige dalbewoners te verleenen, die van 's Hertogs hoogachting voor den Protector en zijn pogingen tot bemiddeling zouden doen blijken. Juister drukte zich de fransche gezant aan het Hof van Savoye — Abel Servien — uit, die Morland ronduit verzekerde, dat Karel Emmanuel en zijn moeder persoonlijk gaarne den Waldenzen dezelfde godsdienstvrijheid zouden gelaten hebben, hun door 's Hertogs voorzaten toegekend, doch dat enkele invloedrijke personen, door een blakenden ijver voor den katholieken godsdienst gedreven — de rijke,

[1] Zie De Witts schrijven aan Nieuwpoort, *Brieven* III, bl. 94, en dat van Aitsema in Thurloe's *State-papers* III, p. 703. Kenschetsend zijn, wat het laatste punt betreft, Nieuwpoorts woorden, in zijn brief aan De Witt van 13 Aug., hoe hij aan Thurloe gezegd had, "dat door de dood van den vader de reyse van den soon wat was geretardeert", doch dat hij "*het andere obstakel*" maar verzwegen had, "twelk onder reverencie behoorde weggenomen te werden. Het soude hier" — voegt hij er nog bij — "gansch niet wel werden genomen, byaldien de welgemelde Heere sijne reyse niet en vorderde vermits men hier den pressanten nood van die arme luyden seer apprehendeert" (Ald. bl. 103).

[2] Zie het aangehaalde bij Guizot t. pl. p. 176.

schoone, en dweepzieke markiezin van Pianezza zelve behoorde daar in de eerste plaats toe — den Hertog de zaak geheel averechts hadden voorgesteld; hij ried daarom zoo min mogelijk olie in het vuur te gieten, en alles met de meeste matigheid te beleiden. Uit die laatste woorden sprak klaarblijkelijk de behoedzame sluwheid van den franschen Kardinaal-minister, doch zij waren natuurlijk te weinig in Cromwells krachtigen en doortastenden geest, om er zich zoetsappig naar te richten. Na kennisneming van Morlands wedervaren liet hij den franschen gezant te Londen, door zijne commissarissen voor de onderhandeling met Frankrijk, eenvoudig te kennen geven, dat hij het reeds ontworpen verdrag van vriendschap niet zou teekenen, zoolang het fransche Hof niet met al zijn vermogen te Turijn was werkzaam geweest, om den Waldenzen hun aloude vrijheid te doen hergeven. Ondertusschen ging hij voort, de geestverwante Staten tot medewerking aan te sporen, zond een nieuwen gemachtigde — den reeds genoemden Downing — naar Zwitserland om er met die van daar en den Heer van Ommeren werkzaam te zijn, en sprak reeds van engelsche troepen te Nizza en Villafranca te ontschepen, om de Waldenzen gewapenderhand aan hun recht te helpen.

Mazarin, hoe weinig persoonlijk met de Waldenzen ingenomen of voor hunne goede zaak gestemd, stelde, met het oog op Spanje vooral, te veel belang in zijn goede verstandhouding en het ontworpen verbond met Engeland, om niet van zijne zijde al 't mogelijke te doen, dit zoodra mogelijk tot stand te brengen. Hij gaf dus — in 't begin van Augustus — aan Servien last, op een onmiddelijke bevrediging met de Waldenzen aan te dringen, en deed zoo reeds den 18en een vreêverdrag tot stand komen, dat, te Pignerol geteekend, den wreed geteisterden Waldenzen hun oude voorrechten — vrijheid van geweten, handel, en doorvoer — hergaf, niet zonder vrij bezwarende voorwaarden evenwel, die tot nieuwe verwikkeling aanleiding zouden geven, en die wellicht ook niet gesteld zouden zijn, wanneer de nederlandsche gemachtigde, gelijk de nieuwe engelsche, wat eerder ter plaatse hadden kunnen zijn. Ommeren was echter — om de bekende redenen — toen nog niet eens vertrokken, hoewel het geld eindelijk gevonden was, en hij dus weldra de reis aanvaarden zou [1]. Eens op weg hield hij zich niet op, ging in eens door van Keulen naar Frankfort, en kwam 's avonds van 13 Sept. te Bazel aan, om daar den volgenden dag te vernemen, dat de zaak reeds beklonken was. De zwitsersche gemachtigden hadden zoo lang mogelijk de bekrachtiging tegen gehouden, om de komst der engelsche en nederlandsche heeren te verbeiden; doch de Franschman had daar niet van willen weten, omdat men, zoowel van nederlandsche en engelsche als zwitsersche zij, de bepaalde

[1] Zie Aitsema's bericht van 18 Aug : "maintenant aussy enfin l'on a trouvé de l'argent pour le voyage du Sieur Ommeren; la province de Gueldre a esté si pauvre qu'elle n'a sçu fournir rien, ains a fallu que la Généralité luy a fourni cela" een goede *ƒ* 2000 namelijk (*State-papers*, t. pl).

bemiddeling van Frankrijk verlangd had, en zoo was alles dus nu zonder hem ten einde gebracht [1]. Hij ging daarop naar Geneve, om er de uit Savoye terugkeerende zwitsersche Heeren te ontmoeten en Downing af te wachten, en daarop naar Bern te gaan, waar de onroomsche kantons waren saam geroepen [2]. Het kwam er nu op aan, de te harde bepalingen van het verdrag verzacht te krijgen, en daartoe deed hij — naar de uitdrukkelijke bepaling der Staten van 24 September — zijn best, terwijl zijn arme beschermelingen intusschen in aanhoudende vrees eener nieuwe verdrukking verkeerden, daar hun overweldigers zich in hun bergvesting van La Torre Miraboca voortdurend versterkten [3]. Zijnerzijds was Cromwell weinig gesticht door de overhaaste vredesluiting, en verheelde dat den franschen gezant te Londen niet [4]. De openlijke vredebreuk met Spanje, en de verzekering hem van fransche zijde voor de handhaving der gewetensvrijheid in Frankrijk gegeven, deden hem evenwel nu weldra tot het ontworpen verbond toetreden, bij 't welk Mazarin zich daarenboven verplichtte, een twintigtal engelsche uitgewekenen, waaronder Koning Karel II en zijn broeder zelf, het verder verblijf in Frankrijk te ontzeggen. Zoo werd het denzelfden dag te Londen geteekend, als de spaansche gezant te Doevren scheep ging, en vier weken later, den 28en November, openlijk afgekondigd [5].

Cromwell's zorg voor de onroomsche belangen bepaalde zich niet tot het Westen en Zuiden van Europa alleen, zij richtte zich ook naar het Oosten, en de daar door Zweden verwekte beweging. Hij vond daarin een belangstellend geestverwant in den voortdurend te Londen verblijvenden hollandschen gezant, Willem van Nieuwpoort, dien hij, in de eerste helft van July, te Hamptoncourt eens bij zich ziende, terwijl

---

[1] Reeds 30 July had dan ook Boreel uit Parijs aan De Witt geschreven: "ik vreese, dat de Koningh niemandt anders tot de mediatie ofte entremise nevens Sijne Majesteit sal inlaten". (*Brieven* I, blz. 220).

[2] Zie zijn schrijven van 14 Sept., aldaar IV, p. 8.

[3] Ald. p. 109. Verg. Boreels schrijven aan De Witt van 22 Oct.: "men seght niet alleen, dat sy sijn misleyt geweest in 't handelen en formeren van het Tractaet, maer dat sy nu ook vinden eene groote misduydinge ende quade interpretatie van dien. In plaets van 't afbreken van het fort van St. Jean, soo wert een nieuw stercker aengebouwt, ende nu nog voor de helft geamplieert. De monnicken ende roomsche emissarissen nemen overal plaetsen in, selfs daer geen Papisten en woonen, jae, daer in lange eeuwen geene Papen gesien en sijn; d'arme luyden werden ontrust ende geïrriteert, ende als d'impatiëntie van jemandt der religionsverwanten daerover ontydigh sal komen uyt te bersten, soo sal men dat noemen eene contraversie van 't Tractaet, jae, eene rebellie; ende daeruyt sullen dan oorsaeken genomen werden, om die arme ongewapende wederomme met gewelt op 't lijf te vallen, ende erger te tracteren als ooyt voor desen". (*Brieven* I, blz. 224.)

[4] "M. le Protecteur n'est pas satisfait du traité de Savoie", gelijk Bordeaux, den 7den Oct. aan Brienne schreef. (*Documents hist.*, bij Guizot, t. pl. p. 433.)

[5] Guizot, *Hist.* II. p. 187.

hij zich met het balspel vermaakte, daaronder en daarna, over den keer dien de zaken er nemen konden, onderhield. Hoewel persoonlijk in den Keurvorst van Brandenburg geen vriend erkennende, was hij toch onbevooroordeeld genoeg, dezen als onroomsch vorst tegen alle mogelijke kwade bedoelingen van Zweden in zijn leenstaat te willen beveiligen, en leende een gretig oor aan Nieuwpoorts voorstellingen eener bestoking der roomsche staatspartij in Duitschland door Zweden en Brandenburg. Weinig dagen later kwam een buitengenwone gezant van Zweden naar Londen, en vond een voorkomend onthaal, met het oog op alle in dien zin gerichte voorstellingen en eene voor Pruisen wenschelijke wending der zweedsche wapenen [1].

Intusschen vertrouwde hij — niet ten onrechte — den zweedschen Koning maar ten halve, meenende, naar Thurloe het aan Nieuwpoort uitdrukte, dat hij «niet anders voorhad, als om schoone dingen voor te geven, tot dat hij zijn oogmerk bereikt zou hebben» [2]; en in gelijken zin liet zich in de volgende maand Chanut uit, hem nagevende, «dat hij de goede zaak» — door Cromwell voorgestaan — «niet tot hoofdbeginsel had», en Cromwell daarom minder op hem afging [3]. Cromwell zelf werd daarentegen door de onbevooroordeelde onroomsche Duitschers tegelijkertijd als de steun hunner partij beschouwd [4], gelijk zijn gansche staatkunde dat dan ook beoogde, en ook in Holland, zoover de dringend gevoelde behoefte aan vrede daar toeliet, weêrklank vond. «Vrede, vrede, in onze dagen, en vrede overal, dewijl onze commerciën overal gaan», had De Witt uit de volheid van zijn hart vóór eenige maanden nog aan Boreel geschreven [5]; en toch had men, deels ook in 't belang dier «commerciën», in den loop van dit jaar nog ter zee en te land naar de wapenen moeten grijpen. De bremer verwikkelingen hadden 't in Juny noodig gemaakt, door den frieschen Stadhouder een wakend oog op de Boertange te laten houden, en daartoe 1600 manschappen beschikbaar te stellen, terwijl Brederode, graaf Johan Maurits, en Nassau-la-Lek met een vliegend legertjen naar Rijn, Maas, Waal, en IJsel waren gezonden. Indien dit echter zonder dadelijkheden afliep, had daarentegen ter zee De Ruyter meer te keer moeten gaan, nadat hij in Maart met eenige schepen was uitgevaren, om de hollandsche koopvaarders naar de Straat te geleiden, en in Salee order te stellen, waar uit een misverstand oneenigheid was gerezen, en eenige hollandsche schepen aangehouden waren. Onderweg raakte hij eerst met een roofschip uit Tetuan, daarna met een uit Algiers slaags, doch was even gelukkig in hun bestrijding als vervolgens in de bevrediging

---

[1] Zie Nieuwpoorts schrijven van 9 en 30 July (*Brieven* III, bl. 80 en 92.)

[2] Zie dat van 6 Aug. (*Brieven* III, blz. 98.)

[3] Zie de woorden uit zijn Brief aan Brienne. (*Archives* V, p. 164.)

[4] Zie het meêgedeelde uit den door Wicquefort ontvangen brief van Hohenlohe, aldaar.

[5] Aangehaald in Droysens *Geschichte der preus. Politik*, t. pl. S. 482, aant. 228.

van Salee, waar hij den 21sten Oct. een verdrag sloot, bij 't welk alle aangehouden schepen en schepelingen, met de in beslag genomen goederen, weder vrijgegeven werden. Daarna bleef hij nog ruim een paar maanden de Middellandsche zee van hare schuimers schoonvegen, maakte ettelijke turksche barken en roofschepen prijs, en nam, op last der algemeene Staten, in December, de thuisreis aan, daar men zijn langer verblijf minder noodig achtte. Ook had men voorgenomen, tegen het voorjaar eene oorlogsvloot van een kleine vijftig zeilen uit te rusten, in afwachting der dingen, die elders gebeuren konden, dewijl men voorhad Brandenburg, overeenkomstig het aangegaan verdrag, allen doenlijken bijstand, zoo noodig, te verleenen [1].

Deze houding omtrent Brandenburg wekte Frankrijks mistrouwen op, zoolang men daar van de toenadering en 't vreêverdrag tusschen Brandenburg en Zweden niet afwist [2]. De strijdlustige Koning van 't laatste ondersteunde Mazarin echter zooveel mogelijk met geld, om hem Oostenrijk in Silezië te doen bestoken, en dit daardoor buiten staat te stellen, de spaansche Nederlanden bij te springen, daar men er steeds op uit was deze op Spanje te veroveren [3]. Intusschen was der fransche geestelijkheid die vriendschappelijke gezindheid voor den het roomsche Polen bestrijdenden Karel Gustaaf weinig naar den zin [4], en wekte in 't algemeen Mazarin's verbond met het onroomsche Engeland, en zijn heulen met geestverwante Staten en gevoelens, den weêrzin aller voor de Moederkerk ijverende harten. Hoe verheven kwam daartegenover, naar hun begrip, de handelwijs der zweedsche Kristina uit, die, na haar kroon en scepter te hebben neêrgelegd, den 3den September '55 te Inspruck tot het katholiek geloof was overgegaan, en met Kerstmis te Rome gekomen, om er 's Pausen handen te kussen en in zijn heilige nabijheid te vertoeven. Deze gedachte ontvouwde men in een uitvoerig spotschrift, ten bewijze dat Cromwell zoo niet de Antikrist, dan toch zijn voorlooper, gelijk de Dooper die van Jezus Kristus, was, en in 't welk Mazarin op zijn spaansch *mas-ruin* gedoopt, met hem en den Koning van Zweden in verbond werd voorgesteld, om alle drie door de «*illustre* Kristina» beschaamd gemaakt te worden [5].

---

[1] Zie De Witts schrijven aan Boreel, *Brieven* I, blz. 240.

[2] "Ik en kan niet bemercken" (schrijft Boreel 14 Jan. '56 uit Parijs aan De Witt), "dat Haer Ho. Mog. intentiën tot secours van den Heere Keurvorst v. Br. hier seer aengenaem sijn". (*Brieven* I, blz. 252.)

[3] Dez. aldaar bl. 251: "van dese zijde is men ten uyterste gedreven, om de verheerde nederlandsche provinciën te ontrecken aen Spanje".

[4] "De roomsche geestelyckheydt klaeght openbaerlyck, dat men alsoo met goeden ooghen aensiet 't verderf van hare religië, en soude geerne te weghe brenghen, dat men aen den Koningh van Polen assistentie dede". (Boreel, 30 Dec., *Brieven* t. p. bl. 245.)

[5] *Kort Beworp van de dry teghenwoordige aenmerckensweerdighe wonderheden des wereldts, die wy in dese onsalighe yseren eeuwe beleven;* gemaeckt in Hollandt, ghedruckt tot Ceulen, by Johan van Souffenborgh, naest de wereldt vol narren, met consent van Carel Stuaert den tweeden, Koningh

't Had den vorm van een «Hollandsch praatjen in de nachtschuit van Amsterdam op Rotterdam» tusschen mr. Robert, een Engelschman, Pieter Jansen, een Amsterdammer, en twee Vlissingers, Jan van den Bosch en Samuël Jacobs. «De stad Amsterdam», zoo vangt de eerste dat praatjen aan, «is wel een bovenmaten schoone stad, maar 't is jammer dat er de elementen niet aangenamer en zijn voor de kranke natuur van den mensch, eensdeels van wegen de bezwaarde lucht, maar wel ten principale om de brakke en veeltijds stinkende wateren; 't welk niet anders kan veroorzaken als vuilen damp, die de lucht geheel moet komen infecteeren en bederven». — «Dat is waar, mr. Robert», zegt Pieter daarop, «maar wij konnen niet alles te gelijk naar wil en wensch hebben; want wij hebben rijkdom, neering, en welvaren door ons zegenrijke koopmanschap». — «Dat sta ik u ook toe», herneemt mr. Robert, «maar hoe lang dat het duren zal, dat is God alleen bekend; want ik ben van hooger hand wel verzekerd, dat al het doen en laten van Olivier Cromwell daar alleen op aangeleîd is, om al de negocie van Holland, Zeeland, Friesland, te transporteeren aan onze ontzaglijke engelsche nacie. Want het is zeker, dat Cromwell tot dien einde een heimelijk verbond gemaakt heeft met den Koning van Zweden, en ook met den Cardinaal Mazarin, Brandenburger, enz., hetwelk zal strekken tot ondergang van Keizer, Koningen, Princen, Hertogen, Graven, ende Republieken; want, rechtuit gezeîd, de 17 Provinciën zijn de bruid, daar Engeland en Frankrijk om dansen». — «Wij, Hollanders, Friezen, en Zeeuwen», valt Pieter dan echter in, «zouden ons nog liever dood vechten, dan dat wij voor altijd als slaven onder dien anti-kristschen koningsmoorder ons halzen zouden moeten buigen, enz. Wij waren lang vóór den tijd van *Wel-Crom*, hola! ik meene *Cromwell*, van alle de potentaten der wereld groot geacht, ontzien, bemind; en nu zou deze nieuwe opgeworpen tyrannige bloedhond geerne maken, dat alle de wereld aan ons pissen zoude — met reverencie gezeîd — doch hij en zal 't nog zoo licht al naar zijn wille niet hebben; want wij nog al duizendmaal liever een eeuwige, vaste, onverbrekelijke *ligue* met den Keizer, Koning van Hispanje, Denemarken, en met alle Keurvorsten maken, om defensief en offensief tegen dezen Cromwell aan te gaan en Carel Stuart II in zijn erfachtig rijk te zetten». — «Dat zou voorzeker den rechten slag wezen», herneemt dan mr. Robert weêr, «om dat onverzadelijk, bloeddorstig, zevenhoofdig dier van kant te helpen». — «Als iemand», — meent dan wat later Jan van den Bosch — «onpartijdig de H. Schriftuur wel wil inzien, en achtnemen op alle plaatsen, die van den Antikrist zijn meldende, die zal

van Schotlandt". Met kerkelijk keulsche approbacie van 10 Febr. 1655, doch als "schandaleus libel, daerinne staen verscheyde vuyle, ergerlycke, ende lasterlycke dingen", den 10n April, bij placaat van 't Hof van Holland, verbeurd verklaard. "A wicked pamphlet" (gelijk men uit Amsterdam naar Engeland schreef) "I read it, but very secretly" (*Thurloe-Papers* IV p. 734).

Bl. 474. Lith. Emrik & Binger.

Spotprent van 1656.

lichtelijk met de regelmaat van zijn gezond verstand kunnen afmeten, dat de qualiteit en eigenschap des persoons van Cromwell met de qualiteit en eigenschap van den Antikrist wel overeenkomen». Hebben de vrienden «maar een weinig paciëncie», dan hoopt hij, «met Gods hulpe 't zelve klaarlijk te toonen, zoo uit den profeet Daniël als andre Schriftuurplaatsen. Ten eersten zeît die profeet (H. 22), dat de Antikrist van een ongeacht man opkomen zal, den welken de eere des koninkrijks niet toegedacht en was, die 't zelve met arglist, bedrog, en zoete woorden innemen zal. Ieder die niet blind wezen wil, ziet zeer wel, dat dit eerste volkomentlijk op *Crom-geweld* gepast worden kan: is hij niet geweest een ongeacht persoon, en heeft hij niet drie koninkrijken door arglist, schoon spreken, en zoete woorden tot zich getrokken? — De profeet gaat voort, en zeît: en de armen, die gelijk als een vloed daarheen komen, zullen van hem als een vloed overvallen worden; daartoe ook de Vorst, met denwelken het verbond gemaakt was. Die armen, dat zijn de onderdanen der drie koninkrijken, en die Vorst, dat is Carolus Stuart II. V. 24 zegt: en het zal hem wel gelukken, dat hij in de beste steden des Lands komen zal, en hij zal 't alzoo uitrichten, dat het zijne vaders en voorvaders alzoo niet doen en konden, met rooven en plunderen. Dit alles past mede zeer aardig op Cromwell; ja, niemand heeft ooit, vóór dit kromme diers tijd, zoo goddeloos en onrechtvaardig met de koninklijke schatten en de goederen van zoo veel vrome lieden omgesprongen, welke hij ook om 't zelve goed moorddadig om 't leven gebracht heeft. V. 25: en hij zal zijne macht en zijn harte tegen den Koning in het Zuiden verwekken met groote heirkracht; zoo zal de Koning in het Zuiden verwekt worden ten strijd, doch hij en zal niet bestaan. God gave, dat dit van den katholieken Koning niet verstaan en kost worden! — V. 30—32: de Anti-krist zal hem stellen tegen het heilig Verbond, en al degenen tot hem trekken, die 't heilig Verbond verlaten; hij zal het dagelijksch sacrificie wegnemen, en al het Heiligdom ontwijen en met voeten treden; en hij zal hem zeer geveinsdelijk houden kunnen, om de andere afvallige goddeloozen tot hem te trekken; doch het volk, die haren God kennen en vreezen, zullen elkander vermanen, en de verstandigen in den volke zullen er veel anderen leeren; en daarom zullen zij door de creaturen van den Antikrist, door het vier, zwaard, en gevangenis vallen, en geroofd en geplunderd worden; — gelijk 't Crom-geweld in Engeland, Schotland, en Ierland ook aan de Hollanders, Friezen, en Zeeuwen gedaan heeft, en nog dagelijks zoekt te doen; het koninkrijk van Polen gevoelt mede hetzelve door dit kromme diers creaturen, de noordsche ijsberen, en andere ongeloovige volken. En heeft hij ook het H. Verbond niet gebroken tegen zijn wettelijken Koning, als hij hem beroofd heeft van alle staat en koninklijke eere, en ten laatste moorddadig den hals afgekapt? En heeft hij ook zijn verbond niet verbroken met de hoogmogende HH. Staten? En heeft dat kromme dier het redelijk verbond met den katholieken Koning ook niet gevio-

leerd? Welke Koning hem niet dan alle trouwe vriendschap was bewijzende, gelijk onze hollandsche en zeeuwsche kooplieden en schippers getuigen, die het onverdiend goed tractement aan den admiraal Blake in Spanje gezien hebben? — En is het Cromwell niet, die — gelijk geschreven staat *Dan.* IX : 31 en XII: 11, *Mal.* I : 11 — het heilig dagelijksche sacrificie der misse de geheele wereld door zoekt weg te nemen door al zijn creaturen? En heeft hij den gepretendeerden Koning van Portugal niet gedwongen, om met hem aan te spannen? En heeft hij het hoogmoedig Frankrijk onder zijn Crom-geweld niet doen buigen? En heeft hij de Hoogmog. HH. Staten niet gedwongen, om een zoo schadelijk accoord met hem te maken, waardoor al onze oude privilegiën zeer gekrenkt zijn? En heeft hij niet een heimelijk verbond met de Waldenzen, Albigenzen, Cantons van Zurich, en met de Hugenooten van Frankrijk, om met zulke oproerige menschen de k. kerke in Italië in troeble te stellen, om zoo eenen voet ook aldaar te krijgen? En heeft dat kromme dier den bondbrekenden Koning van Zweden met zijn slimme treken mede niet op zijn zijde gekregen, met intencie van het koninkrijk van Polen, ja, zelfs het roomsche Keizerrijk gansch te vernielen, gelijk hij alreede begonnen heeft? En zoekt hij den Keurvorst van Brandenburg onder zijn geweld mede niet te brengen, in prejudicie van 't Huis van Oostenrijk? En heeft hij ook niet een heimelijk verbond met de Kozakken, Moskovieten, Transsilvanen, en grooten Turk? — Ja, Frankrijk zelf, vergetende haren schoonen titel van alderkristelijkste Maj[t], schijnt mede tot een spoedige voortplanting van de kromme rijken iets te willen contribueeren, alzoo ik verstaan hebbe, dat zij, uit kracht van het Traktaat met dit kind des verderfs, hem moet geven 160,000 gouden pistolen! — *Dan.* XI: 36, 37 zeit: en de Koning zal doen wat hij wil, en hem zelf verheffen en opwerpen tegen alles wat Gods is, en tegen den God aller Goden zal hij gruwelijkheden spreken, en het zal hem al wel gelukken tot dat de toorn uit zij; want het is besloten, hoe lange dat het duren zal, en zijner vaderen God en zal hij niet achten; hij en zal noch der vrouwen liefde noch eenigs Gods achten; want hij zal hem tegen alle dingen opwerpen. Dat is zoo eigen in Cromwell te vinden, als het venijn in de slangen en het water in de zee; want hij heeft het oud apostoliek geloof zijner voorvaderen verworpen; ja, hij dwingt de goede katholieke ingezetenen van zijn overweldigde koninkrijken valschelijk te zweren tegen Kristus en zijne H. Kerk, gelijk het blijkt aan de moordgierige placaten, die hij kortelings tegen de Katholieken heeft doen uitgaan». — «Maar» — valt Pieter hem dan in de rede — «Cromwell en veracht de liefde der vrouwen toch niet, gelijk de Anti-krist; want hij heeft een wettige vrouw tot zijn gerief, bij welke hij ook kinderen heeft». Jan meent echter dat men dit niet naar den «letterlijken», maar den «geestelijken» zin moet duiden», in welken hij «een hater en lasteraar is van die allerheiligste Maagd en Vrouw, die ons het waarachtig beloofde zaad voortgebracht en gebaard heeft, waardoor wij allen uit

de slavernij des Duivels verlost zijn: en daarom is 't, dat er van dit engelsche kromme dier geschreven staat (*Apokal.* XII: 7): de Draak was toornig op de Vrouwe, en hij is gegaan om krijg te voeren tegen de anderen van haren zade, die de geboden Gods hielden; even als Cromwell ook doet, die de liefhebbers van de H. Moeder Gods zoo verre zoekt te vervolgen, als zijne goddelooze, moordgierige staart reikt». — Woû men, in spijt van al dat en nog veel meer ander moois, in den voor- en nanacht door de vier reismakkers opgehaald, Cromwell nog niet voor den Antikrist houden, zoo waren nochtans hij en de Cardinaal Mazarin de allerbooste voorloopers, die Adams moeder ooit baarde en de wereld heeft kunnen dragen; en daarom zeît het spaansche spreekwoord zeer wel: *El Cardinal* Richelieu *hombre malo; el Cardinal* Mazarin *mas ruin* (was Richelieu al kwaad, veel erger Mazarin nog); en al draagt hij den titel van Cardinaal, daarom is hij nog geen priester Gods, maar gelijk het zevenhoofdig, tienhoornig, krom-geweldig dier een monstrueus dier in Engeland is, dat het Kristendom in onze onzalige eeuw doet schudden en beven; alzoo is de Cardinaal Mazarin een monstrueus dier in Frankrijk. Deze is het tweede beest, dat hoornen draagt gelijk het Lam, en nochtans gelijk de Draak sprak. En is dat niet een monstrueus dier, die een staatzuchtig hoofd onder den titel van een Cardinaalshoed draagt? En is dat niet een Judas in de vergadering Kristi, en een Achitofel in den raad Davids, die den alderkristelijksten koning, met al de regeerders van Frankrijk, met al hun hoogdravende subtiel verstand, zoo schandelijk kon verdoven en verleiden, dat zij dagelijks met al de ongeloovigen der wereld de alderschadelijkste ongeoorloofde contracten maken, die zijn strekkende tot ondergang van het geheele Kristendom. *Somma*, men mag Mazarin vrijelijk houden voor het tweede wonderbaarlijk monsterdier. (Doch) laat ons nu van wat anders praten. Wat zegt men» — vraagt Samuel Jacobs — «van de koningin van Zweden? Is dat niet een dubbel groote dwaasheid, dat zoo een doorluchtige en machtige koningin haar luthersche geloof heeft gaan verlaten, om naar Rome te reizen?» — Maar Jan antwoordt en berispt hem: «gij lastert, dat gij niet en weet, en gij oordeelt van zaken, die uw verstand te boven gaan. Zult gij den krachtigen roep Gods van gracie in die grootmachtige, doorluchtige, wijze, en voorzienige Koningin wederspreken? Ik zeg tegen uw verkeerd voorstel, contrarie, dat deze doorluchtige Kristina, het alderwijste, voorzichtigste, kristelijkste, en godvruchtigste exemplarigste werk gedaan heeft, dat ooit vóór haar eeuw eenige Koningin heeft bestaan te doen; daarom laat ons stilzwijgende op den mond kloppen, en in haar prijswaardig godsvruchtig doen leeren opmerken de wonderlijke wegen des Heeren! — Ziet, hoe de goede God, in alle eeuwen en tijden, tegen de alderbooste instrumenten een groot uitstekelijk goed weet te verwekken: tegen eenen goddeloozen, nijdigen Caïn, eenen rechtvaardigen Abel; tegen eenen Ismaël, Isaäk; tegen Esau, Jacob; tegen den boozen Farao, den goeden Mozes en Aäron, zijn broeder; tegen den nijdigen

Saul den onn oozelen David; tegen den staatzuchtigen Haman den oodmoedigen Mordachai; tegen den godlasterenden Holofernes de godvruchtige, eerbare Judith; tegen Sisera, de strijdbare Debora; tegen de bloeddorstige en moordgierige Achab en Jesabel, den ijverzuchtigen Elias den Thesbiter; tegen Nabuchodonozor, Sadrach, Mesach, en Abednego, die drie vrome jongelingen in den gloeyenden oven; tegen den grimmigen goddeloozen Antiochus, Judas Macchabeus en Mathias, dien vromen held; tegen Herodes, St. Jan den Dooper; tegen den rampzaligen afval van Judas Iscariotes, de gelukzalige, nooit volprezen bekeering van den grooten Apostel der Heidenen; tegen het bedrog van Simon den Toovenaar, Simon Petrus den prince der Apostelen; tegen den ketter Cerentius den evangelist St. Jan; tegen den ketter Arius, St. Athanasius; tegen den tyran Maxentius, den alderkristelijksten Keizer Constantijn den Groote; tegen den ketter Pelagius en Manicheus den grooten Augustinus; tegen den goddeloozen Leo Isauricus de godvruchtige keizerin Irene en Karel den Groote; tegen den ketter Berengarius, Lanfranc; tegen den godverloochenenden Petrus Waldo, den zoeten honigvloeyenden leeraar St. Bernardus met St. Dominicus; tegen Luther, Calvijn, en Menno Simons heeft God verwekt, en met een grooten ijver ontsteken, den grooten Heilige Ignatius de Loyola; en nu tegen den winkel vol van alle bedriegelijke goddelooze raadslagen, het Cromgeweld van Engeland, heeft God verwekt en voor zijnen Stadhouder hier op der aarden verkozen onzen alderheiligsten Vader Alexander VII, een godzalig prijswaardig man, uitstekelijk in hoogdravende wijsheid en wetenschap boven veel van zijne voorzaten, godvruchtig begaafd met goede zeden en manieren, kloek van daad en wijs van raad. Alzoo heeft nu ook de oneindige wijsheid Gods, in deze onze onzalige ijzeren eeuw, die groote «illustre Kristina» zoo krachtig ontsteken, en geroepen uit de dikke duisternis tot het alleenzaligmakende licht des Geloofs, omdat zij door haar godvruchtig exempel haar cosijn, den goddeloozen Koning van Zweden, met nog meer andere, tot een goddelijke navolging zou verwekken, en den staatzuchtigen Cardinaal Mas-ruïn beschaamd maken. En is 't dat deze niet af en laat van zijn moorddadig plegen, waar zal hij ten jongsten dage kruipen van schaamte en vrees, als deze doorluchtige Koningin over hem zal gesteld worden, en dat Kristus hem zal examineeren, op deze wijze vragende: Mijn vriend, wie zijt gij? — *M.* Ik ben die wijdberoemde Mas-ruïn. *Kr.* Wat is uw ampt geweest in uw leven? *M.* Ik ben zoodanig een hoogberoemd Cardinaal geweest, dat de gansche wereld, tot scepters en kronen toe, hebben voor mij moeten beven, zoodat ik noch Paus, noch Keizer, noch Koningen, noch Princen, heb willen gehoorzamen noch vreezen; *somma*, ik heb door mijn looze praktijken en aanslagen den staat van Frankrijk zoo vermeerderd, dat het Spanje noch den Keizer niet meer en hoeft te vreezen. *Kr.* Is dat het ampt van eenen Cardinaal, dat hij de gansche Kristenheid in onrust en troebel moet stellen? Heb ik u zulke staatzuchtige, moordgierige, en oproerige exempelen nagelaten? Is dat

het ampt en officie van een Cardinaal, zooveel ongeoorloofde verbonden te maken, met den grooten Turk, met het Cromgeweld van Engeland, en met den goddeloozen Koning van Zweden? Maar zeg mij, waaraf zijn uwe kleederen zoo roodverwig bezoedeld? *M.* Dat is van al het fransche en spaansche kristelijke bloed, dat ik in verscheiden veldslagen en in de overwinning van de steden heb doen vergieten, om mijn bloeddorstigen aard te verzaden. *Kr.* Is dat ook al goed Cardinaals werk geweest? En is er niet tien duizendmaal meer gelegen aan den welstand van de ware kerk tot de vermeerdering van het rijk Gods, dan de grootmaking van het vergankelijke fransche Rijk? *M.* De Franschen maakten mij wijs, dat het alzoo de mode was, en die moest men navolgen. *Kr.* Omdat gij die mode nagebootst hebt, en mijne leering niet waargenomen, noch het goed kristelijk exempel van deze grootmachtige Koningin van Zweden niet nagevolgd hebt; daarom is 't nu ook de mode, dat ik tot u zegge: ik en ken u niet voor een Cardinaal; wijk van mij, gij die ongerechtigheid doet, en gaat gij, vermaledijde, in het eeuwige vier, dat voor den Duivel en zijne Engelen bereid is». — «Dat mag alles waar wezen», zoo laat dan Pieter zich weêr hooren, «maar gij tast den Cardinaal daar al vrij wat hard aan; doch nu, rakende de Koninginne van Zweden, waarom moest zij juist naar Rome gaan?» — «Ons predikanten zeggen», voegt Samuel Jacobs er nog bij, «dat de Paus de Antikrist is, omdat hij zijn voeten laat kussen; daarom denken wij, dat zij daaraan lichtvaardig en kwalijk gehandeld heeft. Dat sommige predikanten», antwoordt Jan, «wat beter konden zwijgen, men zou mogen denken dat zij wijs waren; maar nu is dat zoo zottelijk geproponeerd, dat zij beter verdienen uitgelachen te worden, dan geloofd; het is goed te zien, dat zij de profeciën niet al te wel en verstaan. Hoort liever den koninklijken profeet nog eenmaal spreken: de ingezetenen van dorre plaatsen zullen voor zijn aangezichte knielen, en zijne vijanden zullen het stof likken; ja, alle koningen zullen zich voor hem nederbuigen, alle Heidenen zullen hem dienen. En koningen zullen uwe voêsterheeren zijn, hunne vorstinnen uwe zoogvrouwen; zij zullen haar voor u nederbuigen met het aangezicht ter aarden, en zij zullen het stof van uwe voeten likken. Dit stof-likken drukt meer uit dan de voeten kussen». — «Voorwaar ik had nooit gedacht», roept dan de eenklaps overtuigde Pieter uit, «dat men het voetkussen der Pausen zoo klaar uit Gods woord kon bewijzen, daar nochtans velen van de nieuwe secten zoo grouwelijk tegen bassen». — «Daar hebben wij zeker», zoo besluit Samuel Jacobs het gesprek, »onzen tijd wel zoetelijk overgebracht; ik heb in mijn leven met geen vermakelijker gezelschap gevaren; maar waar mag nu Robert steken?» — «Hij ligt ginder», zegt Pieter, «in den hoek van 't schip, dat hij slaapt en ronkt. Op! op nu, Robert! wij beginnen al zeer te naderen, en de dag begint zich al schoon te laten zien». En Robert, zoo plotseling wakker geschrikt, maakt groot misbaar, zegt dat hij zwaar gedroomd heeft, en geeft voorts de volgende rijmen aan zijn

reismakkers ten beste, in de begeleidende spotprent in beeld gebracht:

Vraagt, zoo de eerste Kristnen plegen,
Naar de oprechte en oude wegen,
Maar wacht u voor Cromgeweld,
Die 't nu al wel kromt om geld,
Die hoogmoedig, trotsch, vermeten,
Op 't groot Babel is gezeten,
Met zijn staart, drie dubbel krom,
Zwiert de ronde wereld om,
En zoekt alles te verzetten,
Schepter, staf, en kroon verpletten;
't Zevenhoofdig dier verstoord
Brult van Oost, West, Zuid, en Noord;
Ja, hij maakt door valsche tolken,
Dat de allerbooste volken
Hem nu komen biên de hand,
Tot verderf van 't Kristenland;
Ja, hij durft nog daaglijks rommen,
Dat hij Holland zoo zal krommen,
En doen voor zijn kromme macht
Springen over muur en gracht.
  Doch — vreest niet zijn tuimelgeesten,
Noch de zevenhoofd'ge beesten;
Kristus, die zijn volk bevrijdt,
Voor ons dapperhandig strijdt,
Zal ons door zijn geest versterken
Tegen alle Babels klerken.

Ondertusschen voelde zich, door zijn verbond met dat engelsche «Babel», van zijn koningsgezinde geloofsgenooten zoo verafschuwd, Mazarin tegenover Spanje des te sterker, en liet dat den nederlandschen gezant niet onduidelijk blijken. «Ik moet u», schreef deze 24 Dec. '55 aan den Raadpensionaris, «in vertrouwen zeggen, dat ik, sedert de schikking met Engeland, in mijn betrekking flauwer word aangezien en bejegend, en dat ik somtijds met discoersen word aangetast, die mij zeer doen. 't Schijnt, dat men hier voor heeft, Hun H. Mog^{n}. daar te laten, en met den Heer Protector te beginnen en voort te gaan, zonder acht te geven op onzen Staat». De fransche gezant in den Haag, Chanut, had «na lang aanhouden» al in de vorige maand verlof gekregen, naar huis te komen, en was zeer in der minne en met welgemeend eerbetoon gescheiden; gelijk hij zich dan ook, half December, na een lastige zeereis van niet minder dan 9 dagen, te Dieppe en van daar te Parijs gekomen, per-

[1] *Brieven* I, blz. 241. [2] Aldaar, blz. 225.

soonlijk zeer gunstig uitliet, en er openlijk voor uitkwam, dat een fransch gezant in den Haag «voor den dienst van den Koning» — als één met den franschen staat — noodig was, voor welken reeds verschillende namen genoemd werden, zonder dat men nog aan zijn onmiddellijken vervanger dacht [1]. De oud-colonel in dienst der Staten, Graaf d'Estrades, zocht ook zijnerzijds de ongunstige gevoelens, die hij bij sommige hooggeplaatste personen tegen hen heerschen zag, te temperen, en hun gehouden gedragslijn te verantwoorden [2]. Van den anderen kant had ook Chanut zelf, toen hem door Van Beverningh en andere Statenleden tot de Hoornbrug uitgeleide werd gedaan, hen voor een vriendschappelijke verhouding tot zijn Koning zoeken te winnen, en hen van 's Konings «goede genegenheid» henwaarts verzekerd, hun aanbevelende, daarbij vooral steeds het oog op de aan beide landen gemeenschappelijke belangen te slaan, en elk van beiden de vrije beschikking te laten over zijn eigene, met name (als hij er bijvoegde) in 't stuk van den godsdienst, overeenkomstig het krachtig antwoord door de Staten-zelf tot de fransche gezanten gesproken, toen deze op wat meerder vrijheid voor de «Pausgezinden» in de Vereenigde Provinciën hadden aangedrongen [3]. Deze waarschuwing sloeg kennelijk op de nog altijd niet afgedane zaak der Waldenzen, voor welke men zich zoo wakker in de bres had gesteld, en tot een zekere hoogte ook bij Frankrijk instemming — hoe gedwongen dan ook — gevonden had. Veel begeerde men daar evenwel niet te doen, en hoewel Ommeren in 't begin van January Boreel over «den miserablen staat», waarin de zaken er nog altijd waren, onderhouden en op zijn tusschenkomst bij den Koning had aangedrongen, wilde Mazarin van geen wijziging in de bepalingen van Pignerol hooren, en begreep dat de arme vervolgden zich daarmeê tevreden moesten houden [4]. Meer belang stelde men in de bevrediging der zwitsersche Cantons onderling. Bern en Zurich waren daar, door Genève bijgestaan, met de vijf roomsche Cantons in vollen oorlog geraakt, waarbij zich de eerste om hulp en ondersteuning tot de Generaliteit wendden, die hen echter aanried, zich liever onder medewerking van Frankrijk en Engeland te verdragen. Den 7den Maart kwam daarop zulk een verdrag, hoewel vrij onvoldoende, te Baden tot stand, 't geen de Zurichers Ommeren tot zich deed nooden, vóór hij zelf vervolgens naar Baden trok, om er met de gevolmachtigden van Frankrijk, Engeland, Savoye, en Zwitserland nader te beraadslagen. Hij beval er 't belang der Waldenzen op nieuw bij Frankrijk en Savoye aan, nam den 16en Mei van de evangelisch-zwitsersche gezanten afscheid, hun dat belang niet minder op 't hart drukkende, en henzelf tot onderlinge eendracht manende, en begaf zich toen tot een afscheidsbezoek naar Genève, om den 27sten van daar de reis naar Parijs aan te nemen, vanwaar hij omstreeks het midden van July huiswaarts

[1] *Brieven* I, blz. 235. [2] Ald., blz. 244. [3] Ald., blz. 247.
[4] Gelijk Boreel schreef, had hij "noyt anders van die sijde verwaght" (Ald., blz. 275).

keerde, Zwitsers en Waldenzen verder aan hun eigen beslommeringen overlatende [1]. De jonge fransche Koning deed den laatsten door een schrijven van 23 Mei kond, dat hij hen in de hun toegezegde rechten bij 't verdrag van Pignerol zou handhaven, mits zij-zelf ook in hun eischen niet verder gingen, en er van een uitbreiding dier rechten geen sprake mocht zijn [2].

Tot Holland bleef men op den duur op wat gespannen voet, zoodat Boreel in een vernieuwing van 't oude verbond het eenige middel meende te zien, «om grooter verwijdering en meerder kwaad te voorkomen. Bij ieder», schreef hij 23 Maart, «vond men er «grooten haat», en bleef men er op den duur aan H. Hoog Mog. de oorzaak van den langdurigen spaanschen oorlog, en daaruit voortspruitende ellende wijten. «Harde en ondraaglijke termen» kreeg hij er over te hooren, zelfs «in volle vergaderingen van al de kamers van 't Parlement», die hij onbekend had bijgewoond. In zijne tegenwoordigheid zweeg men veelal, en stemde in met zijne redenen, doch om zich in zijn afwezen zooveel te luider te uiten; zij, die zich door den oorlog gedrukt vonden, drongen zich op, dat het de waarheid was, en zoo werd de meening omtrent die schuld der Staten algemeen, en ging met de voorstelling gepaard, dat men den Koning en zijn vriendschap veronwaardde. Kon men dat hollandscher zijds met onverschilligheid aanzien, op zijn goed geweten zich verlatende, zoo maakte 't natuurlijk niet uit; doch die dagelijks aangroeyende haat kwam maar al te vaak, tot nadeel en verongelijking van nederlandsche onderzaten, feitelijk aan den dag. Alleen met een eerlijk en heilzaam verbond ware daaraan een einde te maken, terwijl er nu bijna geen recht meer te verkrijgen was; en werd het soms verkregen, dan kon men 't niet ten uitvoer doen leggen, gelijk tal van vonnissen, onder den gezant berustende, toonden. Zeeroovers werden onder de hand gesterkt, en veelvuldig waren dan ook de klachten, over 't aanhouden en nemen van nederlandsche vaartuigen gedaan. En kwam het eens tot een vrede met Spanje, vóór men zich met de Vereenigde Gewesten weêr nader verbonden had, dan zou men zich veel hoogmoediger nog toonen en veel vijandiger gezind dan thans. Aan 't fransche Hof verklaarde men hem anders dikwerf rondweg, dat Frankrijk geen beter of vertrouwder vrienden ooit had, dan Hun Hoog Mog., en dezen ook geen beter vrienden dan deze Koning en kroon kon hebben; hun gemeenschappelijke staatsbelangen gaven hun, tot hun wederzijdsch behoud en welstand, gemeenschappelijke vijanden. Frankrijk gunde den nederlandschen gewesten alle handel en zeevaart der wereld; het begeerde die zelf niet, en wenschte er zich alleen door Hun Hoog Mog. in de voordeelen van te doen deelen. Frankrijk zou evenwel de vrienschap dier-gewesten gaarne missen, als die gewesten het de vriendschap der

---

[1] Zie Aitsema, *Saken van Staet en Oorlog*, III. blz. 1328.

[2] Zie het fransche schrijven, door Boreel aan De Witt meêgedeeld, *Brieven*, I. blz. 304.

fransche kroon konden doen. Waren beiden verbonden, zoo hadden ze niemand te vreezen, maar konden in eer en zekerheid, rust en vrede, gedijen [1]. Te bevreemden behoeft het intusschen niet, dat men zich in Frankrijk min gunstig over de stemming in Holland uitliet, wanneer men nagaat, dat van den Haag uit, door fransche pennen, die zienswijs gestijfd en de eenmaal opgevatte wrevel werd aangeblazen met de volmondige mededeeling, dat er wel bij de Staten van een nieuw verdrag met Frankrijk gesproken werd, maar dergelijke ontwerpen in rook verdwenen. Zoolang zekere partij het beletten kon, zou men van geen verdrag vernemen, daar, kwam dit eens tot stand, de vrees voor 't cromwelliaansche Engeland verminderen zou, dat thans als een schrikbeeld door de heerschende staatspartij werd gebezigd [2]. Uit welken kwaadwilligen koker soortgelijke inblazingen kwamen, laat zich licht denken.

Zoolang het evenwel het nederlandsch Gemeenebest niet op zijn hand had, moest Frankrijk zijn heul tegen Spanje elders zoeken, en had daarom de onderneming van Zweden met zooveel bijval begroet, en Karel Gustaaf met geld gesteund, in de hoop er tegen Oostenrijk partij van te kunnen trekken. De tijdelijke aansluiting van Brandenburg bij Zweden werkte in gelijken zin, doch bracht nu ook zijnerzijds het roomschgezinde Duitschland, op aandrang van den zwager des poolschen Konings, den Paltsgraaf van Nieuwburg, in roer, die zich reeds met de Keurvorsten van Keulen en Trier en met Munster verbonden had, en ook Mains, Hessen-Darnstadt, en Hessen-Cassel en anderen voor zijn opzet te winnen zocht, om Brandenburg in Kleefland te bestoken, gelijk hij zelf, in Gulik en Berg, op zijn onroomsche onderzaten al aanstonds zijn roomschen wrevel lucht gaf. Dáár zocht zich dan ook Brandenburg tegen hem te dekken, liet er krijgsvolk lichten, en stelde zich ook zijnerzijds met Frankrijk in betrekking, dat niet minder gaarne zich van zijne manschappen tegen Spanje bediend hebben zou.

In den Haag was men over het gesloten verdrag tusschen Zweden en Brandenburg weinig tevreden; men vreesde zijn vrije vaart in de Oostzee te verliezen, en dat te meer als ook Cromwell niet ongenegen scheen, zich met Zweden nader te verbinden. Reeds had men besloten, naar Denemarken, Zweden en Brandenburg gemachtigden te zenden, doch liet die naar 't laatste voorloopig blijven, en haastte zich slechts die naar 't eerste af te vaardigen, om die naar Zweden eerst wat later te doen volgen. Den 10en January namen de drie naar Denemarken bestemde Heeren — Coenraad

---

[1] *Brieven* t. pl. bl. 281, v.

[2] Zie het schrijven van Chanuts vroeger medgezel in Zweden, Courtin, aan Mazarin, *Archives*, V. p. 167.

[3] Ook ongewaarborgde dagbladnieuwtjens, in de fransche papieren uit de hollandsche overgenomen ("Amsterdamsche Couranten stoffeeren hier veelal de *Gazettes du Louvre*"), brachten het hunne tot het kweeken van misverstand toe. Verg. Boreel's schrijven van 14 April '56, *Brieven* 1, bl. 291.

van Beuningen, Godard van Rheede van Amerongen, en Viersen — de reis over land derwaarts aan, en 't mag wel als een staaltjen der toenmalige middelen en wijze van vervoer en van den tragen voortgang in 't reizen gelden, wat men hen op hun heenreis ervaren ziet. 's Maandags, den 10en, uit den Haag vertrokken, kwamen zij dinsdags ochtends te Utrecht aan, werden daar door Hun Edelmogenden begroet en onthaald, en togen 's middags naar Amersfoort; van daar, na een tweede begroeting door burgemeesteren — *in eens door* — naar Zwol, waar zij weder door de overheid begroet en met wijn gelaafd werden, en voorts over den Hardenberg en Nienhuis naar Lingen, waar ze saterdags den 15en 's avonds laat aankwamen, na eerst niet ver van dat stadjen met hun wagen onderstboven gekanteld te zijn, zoodat ze er zich een dag moesten ophouden, en dan binnen *drie* dagen Bremen hoopten te bereiken [1]. Van Bremen ging de reis naar Hamburg, en toen door Holstein, waar zij te Gottorp, bij den Hertog hun opwachting maakten en bleven eten. Aan den kleinen Belt — het was onderwijl reeds vrijdag 5 Febr. geworden — moesten zij, door gebrek van de noodige vaartuigen, hun wagens, paarden, en verderen omboêl tot den volgenden dag laten staan, en hadden, om naar Kopenhagen te komen, door de slechte wegen, nog een volle week noodig, zoodat ze er eerst meer dan een maand na hun vertrek van huis aankwamen [2]. Aangekomen, misten zij nog de noodige inlichting, en moesten daar met de wekelijksche post herhaaldelijk om schrijven, vóór ze eindelijk voor goed aan 't werk konden gaan. Hoewel ze dadelijk na hun aankomst hun geloofsbrieven in plechtig gehoor overgegeven hadden, werd het nu toch Paaschdrie vóór zij, bij een tweede gehoor, hun eigenlijke taak konden aanvaarden. Zij hadden aanvankelijk in last, der Deensche Majesteit in alle vertrouwen voor te dragen «de bedenkingen en bekommernis van Hun Hoog Mog.» over den tegenwoordigen toestand van zaken op de Oostzee en de landen daaromtrent en daaraan gelegen, en het onafscheidelijk belang, dat beide Staten daarbij hadden, en verder van Haar, als eerstbelanghebbende, te vernemen, welke middelen tot bescherming en behoud der gemeenschappelijke belangen op de Oostzee dienden aangewend te worden; om, door middel van 't geen de deensche Koning daarop verklaren zou, nader door te dringen in zijn meening en bedoeling omtrent de gewapende toerustingen op die zee. Bevonden zij dan in den Koning zulk een volkomen vertrouwen op de trouwhartige vriendschap en goeden ernst van Hun Hoog Mog., als dezen verdienden, zoo moesten ze hooren, welke krachtige besluiten van den Koning te verwachten waren, wanneer Zweden mocht voortgaan, zulke onbehoorlijke tollen, als thans, te Dantzig te heffen». Zij moesten er verder op aandringen, dat hij met H. Hoog Mog., door een gezantschap aan den Koning van Zweden, den vrede tusschen

[1] Zie hun schrijven aan de Staten-generaal in Thurloe's *State-papers*, IV p. 395.
[2] Ald. p. 465.

hem en Polen hielp bevorderen, of, bij voortzetting van den oorlog, hem van die tollen afmaande, ook zijn gedachten meêdeelde omtrent een overeenkomst met Engeland, als derde mogendheid, tot behoud der Oostzeevrijheid; als einddoel toch — zoo mocht men er bijvoegen — hadden Hun Hoogmogenden niets, dan de Oostzeevaart in goeden welstand en vrijheid te handhaven. Ook van 't verdrag, met Brandenburg hunnerzijds aangegaan, moest men kennis geven, en beproeven of ook de Koning zich daarbij woû aansluiten. Mochten de zaken voorts, buiten vermoeden, zoo loopen, dat de staatsche vloot door vijandschap, den nederlandschen koopvaarders op de Oostzee aangedaan, tot handelen gedwongen werd, dan zou men zijn best moeten doen, den Koning die vloot met de zijne of een smaldeel daarvan bij te doen staan, met wederbelofte, dat men dezerzijds, met alle macht zou helpen afweren alle geweld, den Koning, ter zake van dien bijstand, wellicht aan te doen [1].

De deensche Koning zelf had ondertusschen reeds aan Cromwell geschreven, om zijn meening omtrent het hem door Zweden aangeboden verbond te verstaan, en kreeg daarom nu Nieuwpoort van de Staten in last, den Protector meer bepaaldelijk over de Oostzeezaken te polzen, en hem te noopen, een gezantschap naar den Koning van Zweden af te vaardigen, om met hun inmiddels tot hem gezonden gemachtigden voor de gemeenschappelijke belangen te waken [2].

Geleerd door 't waarschuwend voorbeeld der andere, hadden de gezanten naar Zweden — de dordsche pensionaris Govert van Slingelandt, en de raadsheer Fred. van Dorp uit Holland, Pieter de Huybert uit Zeeland, en Johan Ysbrandsz uit Stad-en-Landen — hun reis liever met scheepsgelegenheid aanvaard, en waren 15 Maart met zonsopgang uit het Vlie naar Hamburg gestevend, en vandaar over Lubeck, Wismar, en Rostock, waar zij overal plechtig begroet werden, den 3en April te Stettin gekomen. Vandaar zetten zij, na een kort onderhoud met den zweedschen legaat Oxenstierna, zoodra zij gelegenheid vonden, de reis naar Dantzig voort. Daar kwamen zij, na eenig oponthoud te Lauenburg, den 24en April over Nieuwstad aan, werden er met de hartelijkste hoffelijkheid ontvangen en geherbergd [3], en maakten zich vandaar, den 9en Mei,

---

[1] Zie De Witts schrijven aan Boreel, *Brieven* I, bl. 255.

[2] *Secrete Resolutie*, enz. (Van Dinsdag 18 Maart); blz. 293.

[3] De intocht en ontvangst waren byzonder weidsch en voorkomend geweest. Dicht bij de stad was hun de zoon van den hollandschen resident, Pels, die zelf wat ongesteld was, in een koets met zes paarden te gemoet gekomen, van verscheiden hollandsche kooplui in wagens of te paard verzeld, uit welker naam één van hen, Gesena, hem toesprak; nader gekomen, was hun eerst één, daarna een tweede troep ruiters tegemoet gereden, die hen, de ontbloote sabel in de vuist, door de stad begeleid hadden; en hoewel 't regenachtig weêr, en reeds laat in den avond was, was er veel volk op de been, dat kennelijke blijken van vreugd en genegenheid gaf. In hun herberg werden zij daarop door de Senatoren Aelmer en Rosenberg begroet, die toen dien avond bij hen bleven eten,

naar Mariënburg tot den Koning op weg, die hun — als Slingelandt aan De Witt schreef — «in particuliere audiëncie, zijn welgemeende intencie met vele en krachtige expressie van woorden te expectoreeren geliefde» [1]. 's Konings zaken in Polen stonden op dat tijdstip minder voordeelig. Reeds bij hun komst te Dantzig hadden zij kunnen vernemen, welk een verandering ten kwade er daarin gekomen was, en hoe drie regimenten, onder den Markgraaf van Baden en Graaf Schlippenbach tot zijn bijstand opgekomen, door de poolsche veldoversten Charnecky en Lubienitzky bij Pilau verslagen waren, en laatstgemelde Thornwaarts voortdrongen, alles op hun weg verslaande en verwoestende [2]. En dat gerucht was maar al te waar. Op Polen's afval van zijn Koning was weldra een wederwerking gevolgd, die 't er den zweedschen Koning en zijn troepen hoe langer hoe benauwder maakte. De wonderdadige Moeder Gods van Czenstochau, aan welke Johan Casimir bij een plechtige godsdienstoefening zijn koninkrijk, als beschermvrouw, gewijd had, met de heilige belofte er de moederkerk te handhaven en uit te breiden, droeg er in 't oog van 't geloovige volk de eer van, en deed de vaderlandsche geestdrift van dat volk daardoor des te hooger nog klimmen. Waar zich in Polen en Lithauwen het uitheemsche en kettersche, en dus dubbelgehate zweedsche leger vertoonde, uitte zich de verbittering der bewoners, die door de wijze, waarop het er huishield, daarenboven geen aanleiding tot matiging kreeg. Tot Jaroslow voortgerukt, waar hij de winterkwartieren had willen betrekken, had hij zich door een der edelen met zijn volk zien verlaten, en zich genoodzaakt gevonden den terugtocht aan te nemen. Te Nitko aan de San gekomen, gaf hem ook een tweede met zijn Litthauwers den bons, en zocht, met den generaal Czarnecky vereenigd, hem den verderen weg af te snijden. De hem op zijn bevel te gemoet snellende Markgraaf van Baden werd geslagen, en hem zelf gelukte 't slechts met moeite zich, na 6 dagen marrens, door den vijand heen te slaan, en half April Warschau, met het overschot van zijn leger, te bereiken. Daar liet hij den Graaf van Wittenberg met zijn troepen in bezetting, en haastte zich zelf naar poolsch Pruisen. Hij had daar Dantzig gaarne voor zich gewonnen; maar de stad, die 't onder Polen goed had, wilde niets van hem hooren, noch zich later zelf onzijdig doen verklaren. Zij had zich half February reeds door een afgevaardigde — Schröder — tot de hollandsche Staten gewend, en zag thans met des te meer genoegen het staatsche gezantschap binnen hare muren verschijnen, en eene staatsche vloot in 't gemoet. Haar en haar handel voor zweed-

---

en met wien zij veel over de gewenschte vrijheid van den Oostzeehandel en de weêrzijdsche belangen en de genegenheid van Holland en Dantzig koutten. (Zie hun schrijven opgenomen in de *Thurloe-Papers* IV, p. 706.

[1] *Brieven* V, blz. 398. [2] *Thurloe-Papers* t. pl.

[3] Zie (Aitsema's) bericht in de *Thurloe-Papers* t. pl.

sche willekeur te vrijwaren, was ook het streven dier Staten, dat bovenal te Amsterdam luide werd toegejuicht. Op de amsterdamsche beurs werd het eerste losse gerucht van den onspoed der zweedsche wapenen al aanstonds met de onuitspreeklijkste vreugd vernomen; en geen wonder, daar menigeen aan IJ en Amstel van den Oostzeehandel leefde en bloeide, en van angst gejaagd werd, dat het van Zwedens Koningsgunst zou afhangen, hun dien handel voortaan te gunnen of te onthouden. Tusschen beide andere handelsteden — Pilau en Memel — in gelegen, kwam het vooral op 't bezit van 't bloeyende en machtige Dantzig aan, dat in Polens handen weinig kwaad kon, in die van Zweden daarentegen steeds met willekeurige benadeeling dreigde [1]. Zwedens Koning raakte inmiddels hoe langer hoe meer in 't nauw; die van Polen rukte op Warschau aan en sloot het met wel 100,000 man in; de krijg teisterde 't land, want de dweepzieke woestheid der poolsche legerbenden ging die der zweedsche ver nog te boven. Slechts een nader verbond met den Keurvorst kon uitkomst, althans heilzame afleiding geven, en werd te Mariënburg in onderhandeling genomen, waar het den 25en Juny tot stand kwam. Terwijl Zweden zich verplichtte Brandenburg met 4000 man te zullen bijspringen, wanneer het in zijn pruisische grensstreken, en groot of klein Polen werd aangetast (met 6000, werd zijn hertogdom zelf aangevallen), zeî de Keurvorst — en daarom was het hier eigenlijk te doen — Zweden den bijstand zijner geheele krijgsmacht in 't loopende jaar toe, en stond men hem daarvoor de Soevereiniteit in die grensstreken af, doch hield hem als Hertog nog altijd in leenverband. Zes dagen later gaf Warschau zich over, en werd het des te meer tijd den gemeenschappelijken veldtocht te openen. Toch hield het nog een week of drie aan, vóór de Keurvorst daartoe te vinden was, in de hoop Polen inmiddels tot den vrede geneigd te vinden. Daar die hoop geheel ijdel bleek, vereenigde hij zijne troepen met de zweedsche, en trok het vereenigde leger den 28n July den Bug over op Warschau aan, en begon dien avond de strijd met den vijand, die drie dagen lang aanhield en toen met den volledigen zege der zweedsch-brandenburgsche wapenen eindigde [2]. Verder doortasten wilde nu echter de Keurvorst niet, noch ook Dantzig voor Zweden helpen veroveren, zoodat de Koning het voornemen daartoe voor 't oogenblik maar opgaf.

Aan den dantziger gemachtigde hadden de hollandsche Staten, op zijn aandrang en dien hunner eigene gezanten om geldelijken bijstand, inmiddels hunnerzijds de voorwaarden van tol- en handelsvoordeelen kenbaar gemaakt, onder welke zij genegen zouden zijn, dien te verschaffen; terwijl zij den zweedschen afgezant, Apelbôm, op

---

[1] Het zou, als Nieuwpoort 23 Juny aan De Witt schreef, "Sweden eer aen gelegentheydt als aen genegentheydt ontbreecken, om de Geünieerde Provinciën alle ongemacken ende onheylen te doen overkomen". (*Brieven* III, blz. 242.)

[2] Zie Droysens *Geschichte der preuss. Politik*, t. pl. S. 197 ff.

zijne mededeeling, dat zijn Koning van zins was Dantzig van de zeezijde in te sluiten, hadden doen aanzeggen, dat zij hunne gansche zeemacht op de reê en voor de haven dier stad zouden zenden, om dat opzet zooveel doenlijk te beletten. Den Keurvorst lieten zij door hun afgezanten weten, dat zij het door hem gedaan verzoek, om in Kleefsland geworven troepen over de nederlandsche rivieren naar zee te vervoeren, met het oog op het mogelijk gebruik dier troepen tegen Dantzig, weinig oorbaar achtten, en men hem daarvan dus ten zeerste moest zien af te brengen. De kapitein der hollandsche lijfwacht, Perceval, kreeg voorts verlof, om zich ten verzoeke van den dantziger gemachtigde, naar Dantzig te begeven, met last tevens vandaar van tijd tot tijd met hen te briefwisselen over 't geen hem dienstig of welkom scheen te zijn [1]. Den gezanten in Denemarken achtte men, dat aangeschreven moest worden, den Koning tot samenwerking met Hun Hoog Mog. aan te sporen, om Dantzig tegen 't aanstaande geweld der Zweden te helpen bewaren, en daartoe een schriftelijke verbindtenis tot wederzijdsche gerustheid op te stellen. Engeland wenschte De Witt tot een drievoud verbond, met Frankrijk en de Republiek, te belezen, en Nieuwpoort had, in April, op dit punt een onderhoud gehad met den secretaris Thurloe, naar aanleiding van 't geen hij hem omtrent dat met Denemarken had voorgeslagen. Tegenover Thurloe's stelling, dat de Protector «alle protestantsche hooge machten» onderling vereenigd wenschte te houden, had Nieuwpoort toen als zijne meening op dit punt aangevoerd, dat er eigenlijk «drie notable partijen waren, de roomsche, de luthersche, en de gereformeerde, en dat het behoud van de laatste menschelijker wijs afhing van de vaste unie van Engeland en de Vereenigde Nederlanden, van welke alleen die van denzelfden godsdienst in tijd en wijle eenigen steun konden verwachten; dat de eerste partij heel machtig was door de twee kronen van Frankrijk en Spanje, het huis van Oostenrijk en de verbonden duitsche Princen, en dat men daar te meer tegen moest waken, als het hoofd dier partij, de Paus, alle moeite deed, om niet alleen al de leden van dat werk te vereenigen, maar ook de andere twee partijen door onderlinge verdeelheid te verzwakken, en dat het nu van belang zou zijn, Frankrijk door een verdedigend verbond met Engeland en de Vereenigde Gewesten op te wekken, om den oorlog met Spanje voort te zetten. Thurloe antwoordde toen, dat dit laatste hem meê zoo voorkwam, doch of 't niet raadzaam ware er de twee noordsche kronen dan ook toe te brengen; maar Nieuwpoort gaf te kennen, dat hem dit te groot een getal en omslag docht, om over een verdrag meê te onderhandelen, en zeî verder, toen Thurloe dit toestemde, dat «de partij van de Lutherschen ook zeer

[1] Ook alle andere "officieren in de militie van den Staet" kregen verlof, op Schröders aanvraag naar Dantzig te gaan (Zie *Secrete Res.* (van 23 Juny) blz. 327).

machtig was, als begrijpende die twee noordelijke kronen, beide saxische kreitsen, de Lausnitz, de mark Brandenburg, en al dat aan en om de Oostzee was gelegen; dat men ook wel gelooven mocht, dat die partij in 't algemeen tegen de gereformeerden was ingenomen, en ze dit zou laten blijken, als de plannen van Zweden eenmaal gelukten, en dat juist het verbond tusschen Engeland, Frankrijk, en Hun Hoog Mogenden daar het beste middel tegen zou zijn. Noch Thurloe, noch de Protector bleken daar echter ooren naar te hebben, omdat zij vonden, dat de zaken niet gelijk stonden, daar Frankrijk en Engeland beiden met Spanje in oorlog waren, en Nederland niet, terwijl Hun Hoog Mogenden en De Witt hunnerzijds geenerlei lust gevoelden zich evenzeer ten oorlog aan te gorden [1]. Voor Denemarken toonden zich Cromwell en Thurloe evenmin toeschietelijk; — de eerste had liever zelf, zoo mogelijk, den baas op de Oostzee gespeeld, en stelde zich daartoe ten slotte liever met Zweden dan Denemarken in betrekking, al deed hij den nederlandschen gezant tevens te kennen geven, dat hij, in zijn vriendschappelijke gezindheid tot de Vereenigde Gewesten, «naar geen aanbiedingen, hoe avantagieus en specieus dat ze ook van de zijde van Zweden waren voorgesteld geweest, had willen luisteren, om ze anders als nevens en met de Nederlanden samen te genieten». Nieuwpoort vertrouwde dergelijke betuigingen maar ten halve, en hoopte, in zijn echt-gereformeerden zin, dat de Vast- en Bededag, den eigen dag van zijn schrijven, 25 Aug., in Whitehall te houden, zou meêwerken, daar «goede zinnen te geven, en vooral, om de ingezetenen van de Vereenigde Nederlanden in haren handel en zeevaart geen onrecht noch moeite te vergen» [2]. Hij zelf hield zich dien dag — wat dat bidden betrof — liefst maar buiten schot; hij had in dat opzicht een maand of wat te voren leergeld betaald. «Dezen morgen», zoo meldde hij toen toch De Witt [3], «naar Whitehall gereden zijnde, om mede een gedeelte van den Bededag te houden, ben ik genoodzaakt geweest, daar te blijven van tien uur vóór den middag tot zeven uur 's avonds, de gebeden en predicaciën tot dien tijd toe geduurd hebbende»; hoe «grooten ijver ten goede van de gereformeerde kerken in Zwitserland, en andere overzeesche kwartieren, de drie predikanten, die den predikstoel bekleed hadden», mochten betoonen, was dat zelfs zijn goed-gereformeerde hart toch wat te veel geweest. De hoop ondertusschen, door Zweden op Cromwell gesteld, zou — 't zij dan al of niet ten gevolge van dien biddag — naar De Witts uitdrukking [4], maar «een zeer brooze hoop» blijken, daar er niets geheims in 't gesloten gedrag vervat bleek, en men ook «alle dagen teekenen van vriendschap bij de Engelschen bespeuren» kon, al wilden ze dan ook van dat drievoudig ver-

---

[1] Zie de briefwisseling van De Witt en Nieuwpoort in April en Mei 1656 (*Brieven* III, blz. 212 en 227). [2] *Brieven* III, blz. 268. [3] Aldaar.

[4] Zie zijn schrijven van 15 Aug. aan Wassenaer, bij Van der Heim, t. pl. blz. 40.

drag, noch van een voor de onderlinge scheepvaart, spijt allen aandrang zijnerzijds, niets weten.

De oorlogsvloot naar de Oostzee was, bij een welkomen zuidoostenwind, in twee smaldeelen in 't laatst van Mei, onder den onlangs teruggekeerden De Ruyter van 't Vlie, in 't begin van Juny onder den opperbevelhebber Opdam uit Goeree naar de Sont onder zeil gegaan, om vandaar naar Dantzig te stevenen [1]. Te Kopenhagen bracht de laatste een bezoek aan den voor de hollandsche belangen gewonnen Koning [2], die hem ridder van zijn Olifant maakte, en kwam daarop tegen 't einde van Juny ter plaats van zijn bestemming aan. In spijt van den zège bij Warschau, stonden de zaken voor Zweden minder gunstig, omdat nu ook de russische Czaar, van de gelegenheid gebruik makende, Lijfland was komen bestoken, en dat voor zich te vermeesteren zocht. Dunaburg was daar reeds in zijne handen, en binnen drie weken drong hij tot Riga door, en sloeg er 't beleg voor. Zoo maakten de omstandigheden hem van zelf tot een onderhandeling met de gezanten der Staten geneigd, die te Elbing gevoerd en weldra — den 3n September — met gunstigen uitslag bekroond werden. Dantzig evenwel bleef zich ongenegen verklaren, niet slechts — wat den Staten ten zeerste welkom was — onder Zweden te komen, maar zelfs — wat zij gaarne gewenscht hadden — een onzijdig gebied te vormen, en hield zich aan zijn poolschen meester [3]. Buitendien was er ook in de onzekerheid der tolbepaling — een «omstreeks» in plaats van een vast-gesteld cijfer — een den nederlandsche zeeplaatsen minder aangenaam beginsel ingelascht [4], en zou — als later bleek — ook de deensche Koning zich minder ingenomen toonen met de te zijnen opzichte aangenomen houding. Een en ander veroorzaakte, dat de Staten, ofschoon met de algemeene strekking instemmende, ongenegen bleken het vooreerst nog te bekrachtigen. Slingelandt echter, over 't beleid waarmeê hij 't tot stand had helpen brengen, vrij wel voldaan [5],

---

[1] De Ruyter voerde het *Tijdverdrijf* van 50, Opdam de *Eendracht* van 68 stukken. Van vermaarde scheepsvoogden waren o. a. nog Witte Cornelisz (op *Brederode*), Aert van Nes (op *Prins Willem*), Jan de Liefde (op *Hollandia*), Corn. Tromp (op *Coeverden*), Jan de Lapper (op *Maerseveen*), Pieter Florisz (op *Josua*), Andries Stellingwerf (op *'t Princewapen*), Isack Sweertsz (op *Doesburgh*), op de vloot. (Zie *Holl. Mercurius*, 1856, blz. 66).

[2] Naar Van Viersen's bericht, bij zijn terugkomst, dat "de Koning bij (hun) aenkomen bykans met Sweden was vergeleken en in goet verstant, maer dat hy ende syne mede-ambassadeurs hem hadden op een ander wegh gebracht".

[3] "Wy hebben", schreef Van Slingelandt reeds den 8n Aug. aan de Witt, "soo de Heeren van de Regering, als de gemeente ten hoochste geanimeert gevonden tegens de Sweden, meynende dat het een groote genade zal wesen, soo men deselve over zee nae hare klippen, soo sy spreecken, laet keeren. Extolleren ter contrarie de macht van Polen seer hooch" (*Brieven*, V. blz. 413).

[4] Zie daaromtrent vooral De Witt's uitvoerig schrijven aan Maesdam; *Brieven*, t. pl. blz. 454–456.

[5] *Brieven*, V. blz. 432: "Mijne sincere, jae, sonder roem gesproken, circumspecte conduite".

en meenende, dat hij nu — als hij 't uitdrukte — in dezen «ruim zijn glas te koor gestaan had», verzocht verlof, naar Dordt en tot zijn «gewoonlijke functie» terug te keeren, 't geen hem weldra vergund werd, terwijl de Heer van Maesdam — Van Dorp — nu het verder beheer op zich nam. Opdam bleef nog tot het laatst van September op zee, doch nam toen met het grootste en zwaarste deel zijner schepen meê de thuisreis aan, den schout-bij-nacht Cornelis Tromp met een dozijn van de lichtste achterlatende, die hem echter ook al spoedig zouden volgen. Terwijl de 1500 man krijgsvolk der Staten, onder hun kwartiermeester-generaal [1], Dantzig nog altijd tegen Zweden bleven dekken, rukte er de poolsche Koning met zijn troepen op aan, en deden inmiddels de gezanten der Staten al hun best, den vrede tusschen beide Koningen tot stand te brengen. Nog altoos wilde echter Karel Gustaaf Dantzig niet opgeven, en zocht daartoe niet alleen den Keurvorst van Brandenburg met verleidelijke aanbiedingen te winnen, maar zich ook met den Vorst van Zevenbergen, Ragoczky, te verbinden, die, door een inval in Polen, Johan Casimir's leger uit het Noorden naar 't Zuiden lokken zou. Brandenburg was echter te verstandig om naar zijn woorden te luisteren, en wenschte zijn uitgeputte pruisische Hertogdom door een welkomen vrede liever rust te schenken, dan de valsche eerzucht van Zweden te stijven. Vooral der Keurvorstin ging de ellende en jammer van 's Lands arme onderzaten ter harte; in haar gemoedelijken geloofszin begon zij er een straf des Hemels voor de zucht haars gemaals tot uitbreiding zijner macht in te zien. Ook 's Keurvorsten raadsman en gemachtigde, Graaf Schwerin, begon den toestand hachelijk te vinden, vreesde dat men tusschen beide Koningen nog als tusschen twee stoelen in de asch zou komen te zitten, en meende — als hij aan de Princes van Oranje schreef — dat men «naast God zijn heil uit den Haag te wachten had, waar men in staat was, van alle gevaar te bevrijden» [2]. Daar was men welgezind genoeg, mits men ook zelfs slechts in vrede kon blijven leven en koopvaren, en De Witt uitte zich onmiskenbaar in dien geest in zijn brieven aan Maesdam, hem opwekkende, bij bevordering van den vrede tusschen beide strijdende partijen, onder medewerking van Brandenburg, tevens werkzaam te zijn, hem zelf weêr «met Polen in goed verstand en vertrouwen te herstellen». — «Ik hope», schreef hij nader nog [3], «dat de partijen allerzijds de inconveniënten van den oorlog zullen beginnen te vervelen, en kan ik nauwlijks twijfelen aan een goed succes, inzonderheid bij zoo ver de Keurvorst. ten zelven einde en op gelijken voet nevens Haar Hoog Mogenden daartoe gelieve te coöpereeren, 't welk ons

[1] Perceval, die er in Maart van 't volgende jaar aan 't pleuris overleed, en met groote staatsie begraven werd.

[2] Zie de plaats uit zijn schrijven aangehaald bij Droysen, t. pl. S. 497, aant. 393, en S. 229 f.

[3] Zie zijn Brief van 24 Nov. '56. (*Brieven*, V. blz. 459.)

toeschijnt ten hoogste te wezen van zijn interesse, als, mijn oordeels, van dat van Haar Hoog Mog^{n}. in dien deele niet discrepeerende». Dezen boden zich daartoe zelfs als waarborg aan voor 't geen Polen tot zekerheid der te stellen voorwaarden mocht beloofd worden. Zóó ver mocht, zijns inziens, Brandenburg daarbij echter niet gaan, dat het, bij de ontruiming door Zweden van Pruisen, beide handelsteden Pilau en Memel, tegen vergoeding elders, overliet, gelijk men daar van fransche zijde op scheen aan te dringen. De Witt vertrouwde echter beter van hem, en «dat Zijne Keurvorstelijke Doorluchtigheid in dien deele zijn eigen interesse en de belofte bij haar alliancie aan den Staat gedaan, in behoorlijke achting zou nemen, en zich dien volgende tot het overgeven van de voornoemde plaatsen aan den Koning van Zweden in geenen deele laten bewegen, wat plausible condiciën hem in dien deele ook mochten worden aangeboden» [1]. Toen De Witt dit in Den Haag schreef, had de poolsche Koning vóór tien dagen zijn intocht in Dantzig gehouden, waar hij zijn troepen echter op een uur afstands buiten liet legeren [2], en had zich sedert vier dagen die van Zweden tot een te Labiau gesloten, nieuw verdrag met Brandenburg laten vinden, bij 't welk dit nu de Oppermacht over 't vroegere leenhertogdom en Ermeland werd toegekend. Zoo bleef het oorlogsvuur nog blaken, en zou in den volgenden voorzomer, door toevoer van elders, nog te feller gaan woeden.

Nog weinig weken slechts was De Ruyter met Opdams vloot uit het Noorden in 't Vaderland teruggekeerd, of de omstandigheden riepen hem met zijne schepen naar 't Zuiden, waar de overmoed der fransche stedehoofden en kapers de nederlandsche koopvaart op den duur stremde. Zoowel van Calais als van Toulon uit, was men in 't vroege voorjaar reeds begonnen schaamteloos te vrijbuiten, en stoorde zich niet aan de daar tegen ingebrachte klachten. Amsterdamsche en andere schepen werden buit gemaakt en hunne goederen in beslag genomen, en de zich des beklagende opvarenden met bedreigingen verstooten. Ook in de volgende maanden bleef men daar ongestoord meê voortgaan, en wedijverde met het turksche roofgespuis in 't vermeesteren, zoo

---

[1] Ter plaatse. Wij halen opzettelijk De Witt's eigen woorden in hun geheel aan, omdat Droysen, die zich in 't algemeen steeds op den meest schamperen toon over hem en de Staten uit, er juist het *tegendeel* in verkiest te lezen, en dat, waartegen De Witt met alle kracht opkwam, als uit zijn eigen boezem voortgekomen, met verwijzing op dezen brief-zelf, voorstelt: "(man) könne ihm, *schlug De Witt vor*, Pillau und Memel überlassen, wofür er den Kurfürsten entschädigen möge"!! --

[2] Zij hielden in den omtrek weêr jammerlijk huis: "hier rontomme", schreef Maesdam, den 15^{n} Nov., aan De Witt, "werdt groote outragië ter platten lande door de poolsche soldaten aengezeght, ende verderven het alles tot in Pommeren"; den postboô-zelf, die het hollandsche pakket moest overbrengen, werd daar een dag of wat later "door de Polen het hoofd afgehouwen;" iets, dat Maesdam de drie dagen vetraging, daardoor ondervonden, allesins "excusabel" deed achten (*Brieven*, t. pl. blz. 460 en 463).

niet vernielen, der nederlandsche schepen. De fransche admiraal — de Hertog van Vendôme — zelf aarzelde in April niet, beslag op de lading van sommige te leggen, onder voorwendsel, dat ze uit spaansche goederen bestond, en gaf alleen de bodems vrij. Kort daarop werd weder een rijk geladen schip, uit Venecië gestevend, en een tweede, de Koning Salomon, in de Siciliaansche zee genomen, en hoewel toen, op aanklacht van den gezant te Parijs zelf, orde op de zaak gesteld, en ook naar Calais geschreven werd, om zich in 't vervolg van alle aanranding te onthouden, hielp dit slechts voor 't oogenblik. In 't najaar deden zich vooral de barbarijsche vrijbuiters gelden, en hadden in November weêr een vier- of vijftal nederlandsche koopvaarders veroverd. Een en ander deed nu de Staten besluiten, De Ruyter met een dozijn schepen naar de Middellandsche-zee te zenden, om met geweld tusschen beiden te komen. Daar de helft dier schepen voor rekening der admiraliteit van Amsterdam, de wederhelft voor de andere admiraliteiten kwam, en de eerste al aanstonds met hare uitrusting gereed was, bleef hij, bij 't marren dier andere, nog een lange poos in Texel liggen [1]. Daar gewerd hem 16 December door den Heer Van Coeverden een schrijven van de algemeene Staten, waarbij hem en den met hem zeilenden Commandeur De Wildt, werd aangezegd, zich niet aan een vroeger verstrekten geheimen last van verzet tegen eenig onderzoek der hollandsche koopvaarders door engelsche schepen te houden, maar — in afwachting van het nog altijd in den maak gebleven verdrag van zeevaart [2] — dat onderzoek toe te laten. Weinig gesticht over deze aanschrijving, schreef de ronde zeeman hun «na hartelijke groetenis» terug, dat hem dat vreemd docht, en het hem speet, omdat geen van hen, die den Staat ter zee dienden, dat op die wijs konden doen; dat het den Staat tot schande zou strekken, en zij-zelf door de Engelschen als bloodaards en dwazen zouden uitgelachen worden; 't geen voor eerlijke dienaars van den Staat moeilijk te slikken was. Zij hoopten dus Hun Hoog Mogenden nog een ander besluit te zien nemen, en hun dat op 't spoedigst te zien toezenden; met den eersten goeden wind toch hoopten zij te kunnen zeilen. Vier dagen later meldde hem zijn admiraliteit, van kloeker gezindheid dan de meerderheid der Staten blijk gevende, dat hij, bij 't ontmoeten van engelsche schepen op zee, ingevolge de 13e Vredesbepa-

---

[1] Zie het schrijven der amsterdamsche Admiraliteit aan de Staten van 29 Dec. (*Thurloe-Papers* V, blz. 715).

[2] "D'onderhandelingen op 't subject van de marine in Engeland" — had De Witt juist dezer dagen gemeend aan Boreel te kunnen melden — "nu een geruimen tijt genoeghsaem stil gestaen hebbende, is op de ernstige instantiën van den Heere Amb. Nieuwpoort, eindelyck weder by de handt genomen, en sijn daerover concepten gewisselt, die, alhoewel nogh niet volkomentlyck met d'intentie van den staet overeenkomende, echter noghtans hope overigh laten van een tamelycke uytkomst" (*Brieven*, I. blz. 315).

ling, hun alle eer en vriendschap bewijzen moest door 't strijken der vlag en 't lossen van 't geschut, naar den aard der plaats waar, en de vaartuigen die hij ontmoette; dat hij ook, ernstig gebeden, in algemeene termen voldoende inlichting te geven had, met vertooning zijner zeebrieven, en de verklaring dat het schepen der Vereenigde Provinciën waren, die hij geleidde, en dat die geen goederen aan boord hadden strijdig met die vreêbepaling; dat men dan niet twijfelde, of de engelsche zeekapiteins zouden zich daarmeê tevreden houden; waarom hij dan ook geene spaansche goederen aan boord dier schepen dulden mocht. Doch, zoo onverhoopt en tegen die verwachting, dergelijke kapiteins of andere bevelhebbers, zonder dat verdrag hunnerzijds te eerbiedigen, de oorlogsschepen van den Staat mochten willen onderzoeken, er manschap of goederen willen uitlichten, het verdek der koopvaardijschepen afnemen, of deze zelf stremmen, brieven, kisten of koffers willen open breken, of ze onder eenig voorwendsel naar Engeland zenden; dan mocht hij dat op alle beleefde manieren tegengaan, daar het tegen het hoofddoel van dat verdrag indruischte, het hun niet veroorloofd was daartegen te handelen, en hij dus genoodzaakt was er zich tegen te verzetten; bleven zij dan echter bij hun voornemen volharden, dan moesten hij en de verdere officieren van zijn smaldeel, gemelde schepen moedig en wakker, en met al zulke middelen als hun ten dienste stonden, tegen zulke onrechtmatige aanranding verdedigen, mits er maar dezerzijds geen aanleiding tot zulk een handelwijs gegeven was. Zoo evenwel 't geval mocht willen, dat men onder bereik van een of ander sterkte of in de macht van eenige schepen in engelsche haven was, of hun volle vloot ontmoette, en dat tot onderzoek der koopvaarders van den Staat aanstalten gemaakt werden, dan mocht men wel op alle manieren, in ernstige maar beleefde woorden, voor de meesters dier schepen tusschen beiden treden, opdat zij niet in strijd met het verdrag bejegend werden, maar men moest zich van alle vijandelijkheid onthouden, daar er weinig uitzicht bestond, dat men in zulk een geval in staat zou zijn, die koopvaarders voor die krenking en dat misbruik van macht te vrijwaren, ter tijd toe dat door een billijk verdrag van scheepvaart alles goed geregeld was, waarvan tijdig bericht zou verstrekt worden. Ieder kapitein van zijn smaldeel had De Ruyter in 't geheim een afschrift van deze mededeeling in handen te geven, opdat zij er zich behoorlijk naar konden gedragen [1]. Niet onnatuurlijk merkte de thans als engelsch verspieder in Den Haag dienst doende Hanse-agent Aitzema, omtrent dit schrijven, op, dat hier blijkbaar recht naar macht berekend werd; doch hoe kon het anders, zoolang er geen meer bepaalde omschrijving, dan de algemeene van den westminster Vrede, van de weêrzijdsche rechten en verplichtingen, gemaakt was, en die liet zich — in spijt der voortdurende bemoeyingen van Nieuwpoort — nog altijd wachten. Aitzema

[1] *Thurloe-Papers*, t. pl. p. 696.

merkte verder nog boosaardig genoeg aan, dat men dezelfde praktijk zelf steeds gebezigd had, nemende en beslag leggende op al wat men op de vlaamsche kust onder zijn bereik kreeg, gelijk men ook — naar zijn zeggen — in den engelschen oorlog, alles nam of althans plunderde wat men op zee ontmoette [1]. Te Antwerpen begon zich intusschen allengs het gerucht te verspreiden, dat Engelschen en Franschen beiden van zins waren, alle hollandsche schepen te gaan onderzoeken, en daaruit wellicht een vredebreuk tusschen hen en Holland geboren zou worden, die tot een verbond van het laatste met Spanje kon leiden [2]. Zijnerzijds ontveinsde Boreel in zijn brieven aan de Staten zijn ongerustheid niet, dat het zwakke smaldeel van De Ruyter, waarvan 't gerucht tot hem gekomen was, hem, bij eenige botsing met een fransche oorlogsvloot van meerder sterkte, het onderspit zou moeten doen delven, en de alom gevestigde goede naam der nederlandsche zeemacht afbreuk lijden mocht [3]. De Ruyter was er echter gelukkig de man niet na, immer zulk een vrees als gegrond te doen blijken.

Eindelijk was hij met een klein smaldeel in zee geraakt, en in February de Straat door naar de Middellandsche-zee gestevend, terwijl men, om zich met genoegzame kracht te doen gelden, bij de Staten beraadslaagde, hem nog meerdere schepen na te zenden, en men in Frankrijk inmiddels voortging, den nederlandschen handel te belemmeren. Behalve de voortdurend bedreven zeeroof en aanranding, kondigde men er te Toulon op nieuw de scherpe bepalingen uit den tijd der Valois af, waarbij vijandelijke goederen verklaard werden bevriende schepen te doen verbeuren, en begeerde die op de hollandsche koopvaarders toe te passen. Een van deze, de St. Salvador kapt. Kloppenburg, werd in de nabijheid van Livorno, in den nacht van 27 op 28 February, door twee fransche kapers nagejaagd, en was op het punt hun in handen te vallen, toen De Ruyter, met een viertal schepen er op afkomende, hen in hun voorgenomen opzet stremde, en beide kaperkapiteins — Lalande en Daignac — met hunne schepen, De Koningin en De Jager, opbracht, terwijl hij vervolgens beide kapiteins met hun luitenants naar Amsterdam opzond, om in verhoor genomen te worden. Onderwijl was hij nog een tochtjen naar het hem van ouds bekende Salee gaan doen, waar weêr een kleine moeilijkheid gerezen was, en van daar naar de spaansche kust boven Kaap Trafalgar gestevend, en met zijn schip *Amsterdam* te Cadix voor anker gekomen. Aan 't spaansche Hof had in dien tusschentijd zijn doortastende handelwijs de hoogste verbolgenheid verwekt. 's Konings raad trad onmiddellijk in beraadslaging, en terwijl de minderheid terstond den oorlog wilde verklaren, bepaalde de meerderheid, in alle havens beslag te doen leggen op de nederlandsche schepen en goederen,

---

[1] Zie zijn *Letter of Intelligence*, ald. p. 757.

[2] Zie het schrijven van den venetiaanschen gezant, ald. blz. 752.

[3] Ald. blz. 750.

en voerde de Koning den gezant — Boreel — op zijn beklag daarover en de mededeeling der feiten, toe: «dat men in geen geval *zijne* schepen in *zijne* zeeën had mogen nemen, en die daarenboven nog medevoeren». Hij wilde van geen opheffing van den genomen maatregel weten, en vóór de teruggave der schepen in geenerlei schikking treden. In de nederlandsche Republiek leî men evenzeer beslag op alle fransche goederen en wissels, en dreigde zoo, in plaats van de verlangde vriendschap, een openlijke vredebreuk te ontstaan, gelijk zich daar in Frankrijk het algemeen gerucht reeds van verspreidde [1]. De openbare meening in Holland gaf zich over deze «fransche ontrouw», als men het noemde [2], in verschillende vlugschriften lucht. In een Vrijmarkts-praatjen over den franschen Handel liet men er zich een Brabander, Geldersman, en Franschman over onderhouden. «Ik zeg», riep de eerste in zijn verontwaardiging uit, «dat men noch in grieksche, noch in romeinsche historiën, zulk eene tyrannie niet gelezen heeft; is dit de eerste Kristen Koning, en die zich tituleert den Alderkristelijksten? Dit zou wel verkeerd kunnen verstaan worden; want dit is geen werk van Kristenen, of landen daar men recht of justicie handhaaft!» Gelukkig was in dezelfde dagen, als de vredebreuk dreigde, de nieuwe fransche gezant, Chanut's opvolger, de Parlements-president De Thou, juist uit Dieppe naar Holland gestevend, en, te Rotterdam ontscheept, den 23en April naar Den Haag gekomen. Van staatswegen plechtig ontvangen en onthaald, was hij twee dagen later, met groote staatsie en twee dozijn karossen in zijn gevolg, bij de algemeene Staten ten gehoore gereden, en had zijn geloofsbrieven overhandigd. Met hem ving nu de onderhandeling over 't gebeurde aan, en hoe hard aanvankelijk de eischen, van 's Konings wege door hem gedaan, waren, hoe zij van niets minder dan «een exemplare straf» voor De Ruyter, buiten teruggave en schâvergoeding gewaagden, liep alles toch, na eenige weken, in der minne af. Zoo bleek de voorspiegeling van een oorlog met Frankrijk ijdel, op welken de spaansche gezant zijn hoop reeds gebouwd had, en waarbij hij, den 7den Juny, van spaansch-brabantsche zij — hij was juist van zijn reis naar Brussel tot verwelkoming van den nieuwen Landvoogd, 's Konings basterd, Don Jan van Oostenrijk, teruggekomen — hun alle gunst en bijstand toezeî, mochten de zaken bij geval tot zulk een uiterste komen. Den 20sten Juny werd door de Staten-generaal aan den franschen gezant eene verklaring overgelegd, dat zij met het nemen dier beide kaperschepen nooit een daad van hoon of vijandschap jegens zijn Koning hadden voorgehad, integendeel op de hartelijkste vriendschap met hem gesteld waren; dat zij uit dien hoofde

---

[1] Zie Boreel's schrijven van 30 Maart in de *Thurloe-Papers*, VI, blz. 133.

[2] In een *Gesprek tusschen vier personen*, *een Hollander*, *een Zeeuw*, *een Brabanter*, *en een Franschman*, *zijnde koopluyden* (Antwerpen, 1657), dat echter eerst na de bevrediging uitkwam, daar 't nu toch eenmaal gedrukt was.

ook besloten waren, hem die schepen met geschut en verder toebehooren terug te geven en hun officiers in handen van den gezant te stellen, en zoo zij binnen drie maanden de tegen hun bedoeling reeds verkochte *Koningin* niet terug konden krijgen, zij er de waarde van zouden verstrekken. Van 's Konings zij werden nu, overeenkomstig de vroeger gedane belofte, alle in beslag genomen goederen en zaken weder ontslagen, voortdurende pogingen toegezegd tot een vernieuwd verdrag van scheepvaart, en zoolang dit nog niet tot stand was gebracht, 's Konings bescherming en gezag, om aan Hunner Hoog Mog^{n}. onderzaten een prompt, goed, en volkomen recht te verschaffen in alle belangen, die zij in Frankrijk mochten hebben. Het verdrag, door Frankrijk, den 10^{en} Mei van 't vorige jaar, met de Hanse-steden gemaakt, zou tevens voorloopig ook voor Nederland dienen. Zoo was, overeenkomstig de door De Witt aan Boreel geopperde gevoelens, de netelige zaak vereffend. «Ik zie», had hij hem in de eerste helft van Mei geschreven, «de zaak zoo in, dat de Koning van Frankrijk een punt van eer zal maken van de gedane *saisie* niet af te doen, vóór dat de beide schepen zijn gerestitueerd. En aan de andere zijde zie ik een volstrekten weêrzin, ja een onmogelijkheid, dat Hun Hoog Mog^{n}. tot die restitucie zouden overgaan, alvorens voor 't toekomende een goed *règlement de Marine* uitgewerkt zij; zijnde andersins, mijns oordeels, duidelijk, dat door die restitucie deze staat in excessieve zwarigheden zou worden gedompeld, vermits daardoor van de eene zijde de fransche pirateryen als geauthorizeerd, immers Hun Hoog Mogenden de handen gebonden zouden worden, om daartegens hun ingezetenen door 't nemen van de roofschepen te beschermen, en dat, aan de andere zij, aan alle Potentaten van de wereld een weg zou worden gebaand, om dezen staat telkens mede met gelijke middelen te dwingen tot hetgeen van hun appetijt zou mogen zijn; en dat over zulks de eenige uitkomst, in die zaak te verwachten, schijnt te wezen door het zenden van een uitgebreide volmacht aan den heer De Thou, om Hun Hoog Mog^{n}. op 't gebeurde genoegen te geven, mitsgaders om de zaken van de marine eenmaal te mogen regelen door een goed tractaat, naar 't exempel van de tractaten bij Frankrijk met andere nageburen, en particulierlijk met de Hanse-steden, gemaakt». Men wist in Frankrijk het persoonlijke doorzicht en karakter van De Witt te wel te waardeeren, om zich niet, zooveel immer doenlijk, en met dat koninklijke «punt van eer», dat hij zoo kennelijk wist aan te geven, overeen te brengen was, op zijn zienswijs af te gaan. De geheime lastbrief, aan De Thou, even als zijn voorganger, bij zijn afvaardiging verstrekt, had hem, zoowel wat den Raadpensionaris als andere hoofdpersonen en den stand der partijen betrof, geheel op de hoogte gesteld, en de geschiktste middelen aan de hand gedaan, om met de noodige

---

[1] *Memoriael van S. Exc. Don Esteban de Gamarra*, enz.

[2] *Brieven*, I. blz. 317. [3] Medegedeeld in Groen's *Archives*, V. p. 170 ss.

zeemanschap tusschen de verschillende nederlandsche staats- en partijklippen door te zeilen. «Het is Zijner Majesteits bedoeling», zoo luidde het daar o. a., «het Huis van Oranje-Nassau zijn vrienden en aanhangers te doen behouden, door hun te verstaan te geven, dat het een zaak is, die de eer, het nut, en den plicht der provinciën geldt, de weldaden der Princen van dien Huize in hun nakroost te erkennen, de uiteenloopende belangen dier Provinciën, door middel van een Kapitein-generaal, te verbinden en saam te smelten, en daartoe, meer dan iemand anders, den jongen Prins van Oranje te kiezen. Terzelfder tijd echter, waarop Z. Majts. gezant hun deze meening kenbaar maakt, zal hij tevens aan de andere partij verzekeren, dat Z. M. alleen het welzijn en den voortdurenden welstand van hun staat voor oogen heeft; dat wel is waar ieder meent, dat de uitsluiting der Prinsen van Oranje eervol noch voordeelig is, maar dat, daar de leeftijd van den jongen Prins hem nog een aantal jaren de waarneming eener staatsbetrekking belet, de tijd waarschijnlijk wel zal doen inzien, wat voor den Staat in dezen het best is, zoodra hij de jaren bereikt zal hebben, waarin hij hem van dienst kan zijn, gelijk zijn voorzaten vroeger, en dat de Koning voor 't oogenblik zich niet in hun raad wil mengen, noch hun gedragslijn beoordeelen, die hij voor goed en wijs houdt». De fransche Majesteit giste toen blijkbaar niet, dat, wanneer die tijd eenmaal daar zou zijn, het jonge Prinsjen, in 't belang van den Staat, juist zoo doortastend en krachtvol, zoo vol doorzicht en staatsbeleid tegen Haarzelve, in Haar eenzijdig streven en baatzieke staatzucht, zou opkomen en met den besten uitslag strijden. «Wat de verhouding der gewesten onderling betrof, had zijn gezant thans» — naar 't verder heette — «tot 's Konings dienst zoo behendig te werk te gaan, dat hij den zes gewesten tegenover Holland de meening moest weten in te prenten, dat Z. M. zich geheel op hen verliet, en hij, bracht de noodzakelijkheid het meê, zich voor hen verklaren zou, om hun recht te doen gelden, wanneer Holland zich boven hen mocht willen verheffen. Zij moesten 't er voor houden, dat men hun vriendschap op hoogen prijs stelde, en hun stem bejaagde; en in elk van hen moest de gezant daarom vrienden en verstandhouding zoeken. Van de andere zij moest hij echter met Holland op dien voet blijven en handelen, dat niets van hetgeen het afkeurde, gelukte, en dat het slaagde in meest al wat het woû; hij moest het van alle, meermaals sedert 1648 gebleken, wantrouwen in Frankrijk zoeken te genezen, doch zich ten slotte wel wachten iets te doen, dat de andere gewesten vervreemden kon. 's Konings gezanten werden tusschen die tweederlei belangen, door den weêrzijdschen naijver zóó bespied, dat ze steeds behoedzaam moesten toezien, niet alleen hoe zich te gedragen, maar ook na te gaan en te vernemen, wat men daaromtrent zeî, en alle mistrouwen weg te nemen, uit de valsche geruchten geboren, die meer, en meer onbeschaamd dan ergens elders, in den Haag werden rondgestrooid. De meest gewichtige persoon in Holland» — zoo luidde het dan verder — «was de Raadpensionaris De Witt, met gezonde

bedoelingen voor 't welzijn van zijn land bezield; kloek, zelfstandig, persoonlijk-belangeloos, en man van geest, doch geheel van het denkbeeld der thans door hem en zijn geestverwanten genoten vrijheid vervuld. Met hem onderhandelende, moest men oppassen niets kenbaar te maken, waarmeê hij zijn voordeel kon doen, noch zich over eenige zaak te uiten, die men niet wilde, dat openlijk in de Statenvergadering ter sprake kwam; onder dit voorbehoud mocht zich De Thou heel gemeenzaam met hem maken, daar alle zaken door zijne handen gingen. Ook de Lt.-admiraal Opdam was zeer gezien bij die staatspartij; hij wenschte voor een man door te gaan, zonder eenigen voorkeur voor een of ander uitheemsch belang, en zich geheel en al aan dat van 't Vaderland wijdend; hij was voorts een levenslustig en gezellig mensch, die steeds vrij uit sprak, en met wien het goed zou zijn, dat De Thou verkeer hield, in de veronderstelling altijd, dat hij in den grond van zijn hart Spaanschgezind was, en van de Franschen alleen met hèn op had, die tegen den Koning partij kozen. Verder waren er in Holland eenige steden met franschgezinde neiging, als Leiden, Haarlem, Rotterdam, en and., die hij in die gunstige stemming moest houden; terwijl er zelfs in de overige steden, met staatsgezinde stemming, veel inwoners en enkele overheidspersonen waren, die het tegenwoordig bewind afkeurden en tot het Huis van Oranje neigden; gelijk er, van den anderen kant, in de andere gewesten byzondere en overheidspersonen gevonden werden van de hollandsche partij, hetzij door eigen aandrift, hetzij daartoe door ontvangen gunsten, bij 't opdragen van ampten, voor hen of hun vrienden bewogen. De algemeene Staten waren uit byzondere personen saamgesteld, aan een leeftrant zonder omslag gewend, en een gezant, die zich naar hun eenvoudige en hüiselijke manieren wist te plooyen, zou zich hun voorzeker aangenaam maken; vooral moest hij daarbij ook de noodige beleefdheid voor hun vrouwen niet uit het oog verliezen, naar welker meening men had opgemerkt, dat zich de manluî dier gewesten veel richtten. De diensten hun bewezen mochten echter nooit overdreven en daardoor laag en verachtelijk worden; ze moesten steeds zoodanig zijn, dat zij, dien men ze bewees, nimmer den indruk ontvingen, dat men dat uit behoefte aan hun persoonlijken steun, maar slechts uit welwillendheid en vriendschap deed. Die algemeene Staten-leden toch, niet allen even goed omtrent het beloop der wereldsche dingen ingelicht, en hun eigen zaken, al naar de gelegenheid en de omstandigheden dat meêbrachten, uit zeer verschillende oogpunten beschouwende, verkeerden in onzekerheid omtrent hun eigen invloed en beteekenis, en wanneer men hen al te zeer vleide, zou men gevaar loopen, hen des te minder handelbaar te zien worden door den hoogeren dunk, dien zij daardoor van hun macht en de behoefte aan hun vriendschap zouden erlangen». Deze staat- en menschkundige wenken kon zich nu de nieuwe fransche gezant bij zijn verkeer in de nederlandsche staatskringen, en zijn omgang met hun hoofdleiders en verdere leden, naar behooren te nutte maken.

Voor den spaanschen gezant en zijn meester moest de teleurstelling, door de vereffening van 't geschil met Frankrijk gebaard, des te grooter zijn, als een korten tijd te voren een nauwer verdrag tusschen Frankrijk en Engeland beklonken was, en zijn ongewenschte gevolgen reeds maar al te zeer in de spaansche Nederlanden deed gevoelen. Van den vorigen nazomer af reeds was men, op Mazarin's eersten aandrang, met het onderhandelen over eene engelsche lichting in franschen krijgsdienst begonnen, en had die sedert, met afwisselende warmte en verkoeling, uit wederzijdsch mistrouwen gesproten, voortgezet. Cromwell's aangehuwde neef, Lockhart, als gezant naar Frankrijk overgekomen, was aanhoudend met Mazarin in overleg, en bracht eindelijk met hem het aanvallend verbond tot stand, dat den 23en Maart te Parijs gesloten werd. Daarbij beloofde Cromwell — voorloopig voor een jaar — een krijgsmacht van 6000 man, met een vloot gerugsteund, en die zich bij een 20,000 man Franschen zou aansluiten, om gezamenlijk met dezen de drie zeeplaatsen Grevelingen, Mardijk, en Duinkerken te belegeren, waarvan de laatste dan in handen van Engeland verblijven zou. Soldij en onkosten zouden voor gemeenschappelijke rekening komen [1]. Anderhalve maand na de sluiting waren de engelsche manschappen, onder aanvoering van Sir John Reynolds, te Boulogne ontscheept, waar zij door 't fransche Hof, met den jongen Koning, Mazarin, en Turenne feestelijk verwelkomd en met toejuiching ontvangen werden, en met hun nieuwe roode rokken door Lockhart aan Lodewijk voorgesteld, als bereid, om in zijn dienst, gelijk in dien huns Protectors, werkzaam te zijn. Naar 't legerkamp opgetrokken, om — naar hun meening — overeenkomstig de bepalingen van 't verdrag, tegen een der drie genoemde plaatsen gebezigd te worden, zagen zij zich — tot hun en Cromwells bevreemding — in steê van derwaarts, naar de zij van Kamerijk gevoerd, om daar in uitsluitend fransch belang, naar 't scheen, te vechten. Te recht daarover verstoord, gaf Cromwell er schriftelijk zijn misnoegen over te kennen, en bracht daardoor te weeg, dat men met het beleg van Mardijk aanving, en dit den 3en October veroverde. In afwachting van 't later te nemen Duinkerken, waarvoor men echter nu 't beleg nog niet slaan kon, werd het den Engelschen bij voorraad in handen gesteld, en, na een vergeefsche poging op het door overstrooming ontoegankelijk gemaakte Grevelingen, de veldtocht van dit jaar daarmeê besloten.

In Noord-Nederland had men inmiddels begrepen, de tegen Frankrijk niet noodige vloot naar Portugal te doen stevenen, met hetwelk men bij voortduring nog op gespannen voet was, en daardoor te meer kracht bij te zetten aan de drangredenen der beide op haar ingescheepte gezanten — den bewindhebber der W.-I. Compagnie, Niko-

---

[1] Zie het in zijn geheel opgenomen achter Guizot's *Histoire d'Angl.*, t. pl. p. 476 ss.

laas ten Hove, en den oud-gerechtsraad uit Brazilië, Gijsbert de Witt. Opdam werd met haar opperbevel belast en hem tevens bevel gegeven, bij weigering van Portugal om naar de redenen der Staten te luisteren, voor goed met den Koning te breken. Aan De Ruyter en De Wildt, die zich nog steeds in die streken onthielden, werd bevolen zich op de portugeesche kust bij hem aan te sluiten. Den 5en September liep Opdam met zijn smaldeel, ten getale van 13 schepen, uit, die door de aansluiting van De Ruyter tot een kleine dertig aangroeiden. Daar de onderhandelingen tot niets leidden, werden ze afgebroken, en bleef nu de in drie smaldeelen gesplitste vloot nog eenigen tijd voor de kust kruisen, in afwachting der uit West-Indië verbeide portugeesche suikervloot, van welke daarop, in de eerste helft van November, zeventien schepen veroverd en naar 't Vaderland meêgevoerd werden. Opdam — inmiddels door verlijding en overdracht met de heerlijkheid Wassenaar verrijkt [1] — liep in 't begin van December met een tiental schepen te Goeree, De Ruyter met de zeven anderen te Texel binnen [2]. Beide gezanten waren, na 't afspringen der onderhandelingen, al aanstonds over Rochelle huiswaarts gekeerd, en den 12en November in Den Haag aangekomen. Bij hun vertrek hadden zij een in 't Latijn gestelde schriftelijke oorlogsverklaring aan den portugeeschen Staatssecretaris toegezonden. Na de terugkomst der vloot werd die oorlog openlijk afgekondigd, en de handel op Portugal verboden, terwijl het uit Setubal gehaalde onmisbare zout voortaan, met Spanje's toestemming, uit dit land aan den Punto del Rey getrokken werd. De Portugeezen, daarop niet bedacht, en voor 't verloop hunner zoutpannen beducht, stelden nu den handel daarop open, en gaven daarbij zelfs eenige in beslag genomen nederlandsche schepen vrij. In den volgenden zomer werd De Ruyter nogmaals met 22 schepen der amsterdamsche admiraliteit naar Portugal uitgezonden; daar echter de Portugeezen hun eigen zeemacht wijselijk binnen hielden, kon hij, hoewel er vijf maanden lang verblijvende, weinig of niets uitrichten, dan, door 't insluiten der havens en 't bestoken der kust, den handel te belemmeren. In den Haag begon men intusschen met den portugeeschen gezant Tellez de Faro over een verdrag te onderhandelen, doch werd, door de nader te beschouwen

---

[1] Zie de *Resolutie der Staten van Holland* enz., van 30 Nov. 1656, blz. 317.

[2] Het was deze scheepstocht "*Southward*", op welken Cromwell in zijn schrijven aan Lockhart van 31 Augustus doelde, en die, tot zijn genoegen, tijdens den engelschen tocht naar Vlaanderen, "*the Dutch*", naar hij schreef, "*engaged*" hield. Zie den uit Thurloë overgenomen brief bij Carlisle (*Letters and Speeches* IV, p. 145), die, in zijn aanteekening, dat *Southward* dan echter ten onrechte met *Spainward* en dit als *so much inclined to help the Spanjard* verklaart. Cromwell toch geeft er blijkbaar niets anders meê aan, dan hun verwijdering *Zuidwaarts* en ver van de vlaamsche kust. — Over den ganschen tocht zelf zie het gedrukte *Verhael van den eersten tocht*, enz., *naer de vyandelycke landen van Portugael*, a. 1657.

noordsche aangelegenheden, van het doorzetten der onderhandeling, gelijk van den oorlog in Portugal, afgehouden.

In zijn welmeenende zucht naar «vrede» had de Witt in '56 zelfs niet versmaad, den voorslag van den keulschen bisschop in ernstige overweging te nemen, om een verdedigend verbond met hem aan te gaan, dat eerst wel op gerezen moeilijkheden omtrent de overheidsbestelling te Rijnberk [1] en 's bisschops wrevel daarover, was afgestuit, doch met het einde van 't jaar op meer uitgebreide schaal nogmaals in behandeling genomen werd. Behalve Keulen zonden toen ook het geloofsverwante Nieuburg en Munster hun gemachtigden naar den Haag, waar deze nu met hun voorstellen van «alliancie en verbond met de Vorsten hun principalen,' edoch tot niemands offensie, en alleen tot defensie der wederzijds geallieerde landen» te berde kwamen [2]. Ofschoon, als De Witt aan Boreel meldde, het aan «de genegenheid der hollandsche Staten, om hen met die naburige duitsche vorsten te verbinden», niet ontbrak, en hij hopen dorst dat de opening daarvan niet t' eenemaal vruchteloos zou afloopen», verheelde hij toch de gedane opmerking niet, «dat eenige provinciën wat aanstootelijk vonden, om zich met zoodanige papisten Princen te verbinden» [3]. Wel werd dan ook met het voorjaar de zaak van de duitsche zij met ijver hervat, en lieten toen — 21 Maart — ook Meins en Trier zich nog vertegenwoordigen; wel werd van de nederlandsche zij eene commissie benoemd, van welke ook De Witt lid was, trad deze met de duitsche gemachtigden in onderhandeling, en werd den 9en April zelfs een ontwerp, door de Duitschers ingediend, in de algemeene Staten, gelijk later in de hollandsche, gelezen, en eener commissie ter beoordeeling gegeven; doch na dien tijd ging alles minder vlug van de hand, en zagen zich de Duitschers allengs gedrongen op wat bespoediging aan te dringen. Ook de Raad van State kreeg het stuk in handen, bracht er, nog vóór Holland, advies over uit, de zaak kwam met beide adviezen op nieuw in de algemeene Staten ter tafel, doch bloedde daarmeê nu ook dood, daar Zeeland en Friesland beiden hoe langer hoe meer weêrzin toonden, en Holland zelf slechts op uitstel bedacht was. Buitendien maakten zich de Staten bij Nieuburg onaangenaam door in Augustus hun oppermacht op Ravestein te doen uitkomen, en bij Munster door hun merkbare overhelling naar de zij der met hem overhoop liggende ingezetenen zijner goede stad van dien naam. Hij gaf dus zijn gemachtigde — Wylich — last, zich

[1] Men had daar, tegen 't herkomstige gebruik, dat een half-roomschen, half-gereformeerden raad meêbracht, dezen geheel uit hervormden willen samenstellen, en dit door de Staten-bezetting met geweld doorgezet, doch gaf ten slotte aan de billijke bezwaren van den bisschop toe. Zie het geheel beloop der zaak bij Aitsema, III, blz. 1321 v.

[2] Zie de aangehaalde plaatsen in Mr. Der Kinderen's Proefschrift, blz. 29.

[3] *Brieven* I, blz. 315.

verder met de onderhandelingen te moeyen. Deze werden nu met de overige gemachtigden nog een tijdlang slepende gehouden, doch maakten, bij den steeds kennelijker onwil der Staten, ook hen van lieverleê warsch van de zaak, en deden hen, wier vorsten bovendien ten deele met Munster zelf tegen zijn stad verbonden waren, den een na den ander, ongemerkt uit den Haag vertrekken [1].

Dat geschil tusschen bisschop en stad Munster, dat het nederlandsch Gemeenebest oogenschijnlijk niet zoo onmiddellijk betrof, doch in zijn nawerking het maar al te kennelijk zou blijken te raken, vond zijn oorsprong in de allengs ontwaakte zucht tot zelfstandig gemeente-bestaan dier stad tegenover de aangeboren heerschzucht van haar krijgshaften bisschop. Zij beweerde aanspraak te kunnen maken op een minder afhankelijken staat dan hij haar wilde gunnen, had zich wel gaarne voor een rijksstad, aan geen afzonderlijken Heer cijnsbaar, willen doen doorgaan, zich eenigermate op den voet der Hanse-steden willen stellen, doch faalde in haar pogingen, daartoe bij den duitschen Keizer aangewend [2], en zocht zich nu althans door eigen krachtig verzet een zoo min mogelijk afhankelijk bestaan te verwerven. Zij riep daartoe de medewerking der Hanse-steden en van de Generaliteit in; de eerste, omdat zij, zelve vroeger lid der Hanse, in de rechten, dien steden in 1646 toegekend, wenschte te deelen; de laatste, omdat zij, in haar vrijheidszin, op haar instemming meende te kunnen vertrouwen. De Hanse-steden vond zij zoo gewillig mogelijk, bij de Generaliteit een krachtigen steun in den Raadpensionaris, den bijval voor een goed deel der landgewesten, doch tegenwerking vooral bij de amsterdamsche raads- en statenleden, waardoor alle doeltreffende maatregelen op het juiste tijdstip verhinderd werden. In Mei reeds hadden zich, zoo van bisschoppelijke als stadszijde, gemachtigden tot de algemeene Staten gewend, en die der stad in den haagschen agent der Hanse-steden, L. van Aitsema, een hulpvaardigen medestander gevonden. Toen dan ook vervolgens de zaak van kwaad tot erger liep, en de bisschop met zijn bondsleger het beleg voor de stad was komen slaan, zond die agent, den 19en Augustus, een vertoog in haar belang bij de Generaliteit in, dat echter niet anders teweeg bracht, dan een schrijven van deze aan den bisschop, waarin zij haar «kristelijk en vredelievend gemoed» en 't belang «van de commercie en trafiek, uit verscheidene van haar provinciën op de stad Munster, en *vice-versa* gedreven», als drangredenen voor haar schriftelijke inmenging en haar aanmaning aanvoerde, om het beleg op te breken en 't geschil bij te leggen, daar tevens haar bemiddeling welwillend toe aanbiedende. Een afschrift van dien brief werd aan de stad gezonden, die harerzijds, in haar benarde omstandigheden, die bemiddeling van harte welkom heette, terwijl de bisschop daarentegen zijn afwij-

[1] Mr. Der Kinderen, t. pl. blz. 43 v.

[2] Den 28 Juli 1656 had hij verklaard haar "in *puncto immedietatis* abzuweisen". Ald. blz. 62.

zend antwoord onder allerlei fraaye betuigingen zijner vriendschappelijke gezindheid bewimpelde. De agent der Hanse herhaalde intusschen zijn aandrang, en ook de amsterdamsche «kooplieden en winkeliers» richtten zich met een vertoog tot de Staten, waarin zij het groot belang voor den handel hunner stad bij een spoedige bevrediging ontvouwden, daarbij verklarende, dat hun beroepsgenooten in 't Sticht Munster meer dan een miljoen guldens, alleen ter zake van koopmanschap, te Amsterdam hadden uitstaan, behalve de 150,000 die de stad Munster-zelve, tot ontlasting van haar vreemde inkwartiering, daar gelicht had. Men besloot toen een gezantschap naar Munster te zenden, waartoe Capelle tot Rijsel, Van Beveren van Barendrecht, Borselen van der Hooge, de kamper burgem^{r}. Rudolf van Langen, met Pieter van Peene, als secretaris, benoemd werden. Den 29^{en} September uit den Haag vertrokken, kwamen zij vandaar, over Zutfen en Borculo, den 4^{en} October te Ahaus aan, waar hen de bisschop den volgenden dag gehoor verleende. Van ter zij vernomen hebbende, dat de bemiddeling der Staten door geen wapengeweld ondersteund zou worden, deed hij hun al aanstonds een weigerend antwoord toekomen, en begaven zij zich daarop naar Steinfort, om van daaruit met de stad en de haar genegen Ridderschap van 't Sticht te handelen. Van Beveren ging daarbij van het door hem en De Witt gekoesterde denkbeeld uit, dat, wanneer men beiden bewegen kon de bescherming der Staten te vragen, men die op voorwaarde eener jaarlijksche bijdrage in de staatsuitgaven, onder behoud van een vrij en eigen bestuur, kon toestaan; terwijl zij tevens meenden, dat de nadering van eenig krijgsvolk der Staten dat doel ten zeerste bevorderen, en de stad zoowel van den bisschop en 't zijne te bevrijden, als voor goed van hem vervreemden en onder voogdij der Staten brengen zou. Bij die Staten-zelf wilde men daar voorshands echter nog zoo weinig van weten, dat men zelfs in Augustus het aanzoek der zutfensche ridderschap om versterking der geldersche bezettingen afgeslagen had. Na de weigering van den bisschop begon men nu ook in Den Haag aan gewapende tusschenkomst te denken. Een ingewonnen advies van den Raad van State over den toestand der krijgsmagazijnen aan de grenzen stelde den 12^{en} October voor, er 28 compagniën heen te zenden, over welk voorstel toen over en weêr wat geredetwist werd, om ten slotte, nadat de agent der Hanse-steden zich op nieuw om krachtige ondersteuning tot de Staten gewend had, het besluit te doen nemen, nog 14 vendels paardevolk bij de reeds in Gelderland aanwezige, en 53 te voet — ten getale van 3250 man — op de grenzen bijeen te brengen, en buitendien nog 36 compagniën voetvolk — 2355 man saam — als *reserve* te doen oprukken; zes veldstukjens zouden uit Deventer worden aangebracht [2]. De bisschop-zelf had inmiddels Wylich weêr naar Den Haag

[1] *Bijlage* III, bij Der Kinderen, blz. 438.

[2] Naar de cijfers bij Der Kinderen uit de lijsten in 't Verbaal, blz. 86. Wat deze echter (aldaar)

gezonden, die de Staten met fraaye praatjens en «wissewasjens» — als Aitzema ze noemde — zocht te doeken, waarmede zij zich echter niet lieten vangen. De hollandsche Staten op zich-zelf hielden den 17en eene niet geheel voltallige vergadering, waarbij — als De Witt het in een brief aan zijn vrouws oom, Kornelis de Graeff, uitdrukte — «de deliberaciën vrij wat onzoet en ongemakkelijk» uitvielen, omdat de amsterdamsche leden zich «met byzonderen ernst» tegen de neiging der overige tot tusschenkomst kantten. Hij betreurde dat te meer, omdat «de landprovinciën een groot misnoegen schepten in de traagheid», in deze zaak bij die van Holland heerschende; waaruit hij, bleef men er in volharden, bij de weêrstuit voor onttrekking dier provinciën harerzijds beducht was, wanneer zaken ter sprake kwamen, in welke 't belang der handelsgewesten betrokken was. Hij leî daarom zijn oom opzettelijk de redenen bloot, door de heeren der Ridderschap en de meeste andere heeren, voor de ondersteuning der stad Munster ingebracht, en die ons tevens een blik in zijn eigen onbekrompen en kloeke staatkundige zienswijs veroorloven. Zij gingen van het beginsel uit, dat het nederlandsche staatsbelang de handhaving van de vrijheid der groote en machtige duitsche rijkssteden gebood, omdat die steden — welker belang, even als dat der Republiek, in algemeene rust en vrede en den bloei van den handel gelegen was — altijd de plannen der vorsten tot beroerte belet en weêrhouden hadden, en, naast God, de eenige oorzaak geweest waren, dat, den ganschen tijd van den oorlog tegen Spanje door, onaangezien het groot gezag van Oostenrijk in Duitschland, het nederlandsch Gemeenebest altijd buiten daadwerkelijke vredebreuk met het Rijk gebleven was, en dat ook die steden, bij haar vrijheid gehandhaafd, in de toekomst de zekerste waarborg voor dat Gemeenebest tegen alle zwarigheden van dien kant zouden zijn; dat ook, aangezien, naar uit alle omstandigheden en ingekomen inlichtingen bleek, de katholieke vorsten tegenwoordig, met de belegering van Munster een aanvang makende, een gemeenschappelijk plan gevormd hadden, zich van de grootere steden in hunne streken meester te maken, dat nakende onheil in zijn kiem moest worden gestuit; dat ook «van den aanvang dezer loffelijke Republiek af», dat beginsel bij den voorzaat altijd betracht en in 't werk gesteld was; dat op deze wijs de stad Embden door de wapenen van den Staat van den druk en 't beleg van den Graaf van Oostfriesland bevrijd was, en evenzoo Bremen, Brunswijk, en and.; dat ook t' allen tijde, wanneer aan de grenzen van den Staat wapengerucht zich verne-

---

„kleingeestigs" vindt in de redenen, door den Raad van State tegen 't voorstel der Generaliteit aangevoerd, om geen *twee* hoofdofficieren van gelijken rang aan 't hoofd der troepen te stellen, "want d'een d'ander niet willende cederen, kan daeruyt niet anders als confusie volgen", is moeilijk te vatten. Als hij zich uit zijn Homerus het "één zij er heer, één koning" nog herinnert, zal hij 't, dunkt mij, een allesins verstandige opmerking van den Staatsraad vinden.

men liet, de Staten zich steeds hun eigen oordeel over hun belang daarbij hadden voorbehouden, en dat ook telkens, als 't noodig bleek — gelijk in den strijd over Gulik bijv. — met de wapenen gesteund: dat ook de uitvoering in het thans voorkomende geval allergemakkelijkst was, gelijk uit de opsomming der verschillende Rijkskreitsen en de kennisneming der tegenwoordige Rijksgesteldheid bleek; en dat eindelijk de goede naam van den Staat, liet hij na, thans overeenkomstig die beginselen en de voorvaderlijke kloekheid te handelen, er onder lijden zou, en hem dit te recht als een gebrek aan geestkracht zou worden aangewreven. Hij zelf woû daarbij — als hij verder schreef — naar zijn «gering verstand» gaarne bekennen, dat hij in de redenen, van wege Amsterdam voor de tegenovergestelde zienswijs aangevoerd, «zooveel fondaments» niet gevonden had, als zich de Heeren dier stad schenen voor te stellen. De voornaamste daarvan waren, als hij meldde, dat zij geenerlei rechtsgrond voor de zaak konden vinden, dat men zich zoodoende met andermans zaken, waartoe men niet bevoegd was, zou gaan moeyen, en — gelijk met name burgemeester Schaep verzekerde — «dat het strijdig was met zijn geweten». Behalve echter dat het, naar De Witt opmerkte, «geen oprecht geweten kon ergeren, iemand die klaarblijkelijk verdrukt werd de hand te bieden, kon hij in alle geval» — naar hij snedig in 't midden bracht — «niet begrijpen, hoe zulk een bewijsvoering met de beginselen der stad van Amsterdam strookte, die dagelijks voor haar tastbaar belang in voorvallende uitheemsche zaken den ganschen staat in roer bracht, om er zich meê te bemoeyen, noch — gelijk men haar afgevaardigden had tegengeworpen — met welk geweten Hun Hoog Mog^n^. zich op den ernstigen aandrang van Amsterdam hadden kunnen moeyen met den oorlog tusschen Zweden en Polen, of op welken grond de vloot van den Staat verleden jaar tot bijstand van Dantzig gezonden was; met welk geweten voorts Amsterdam nog dagelijks kon opwekken, om Denemarken tegen Zweden bij te springen; met wat gemoed het nu onlangs zooveel ijver voor de stad Bremen, in haar verzet tegen haar eigen hertog en heer, den zweedschen Koning, had kunnen betoonen; met wat gemoed het in 1644 en '45, nevens de andere leden, door bijzonderen ernst, tegen den raad van den Prins van Oranje en tegen de borst zelfs van verscheidene andere provinciën teweeg had kunnen brengen, dat de Staat den Koning van Denemarken met de wapenen tot het aannemen van vredesvoorwaarden van de zij van Zweden gedrongen had, die hem thans nog drukten, enz. [1] In spijt echter van al 't betoogde bleef Amsterdam ook den volgenden dag, in een voltallige Statenzitting, bij zijn meer bekrompen gevoelens volharden, en was het vooral burgemeester Schaep [2], die «in geenen

---

[1] Zie zijn schrijven, meêgedeeld in *Bijlagen* II bij Der Kinderen, t. pl. blz. 432 vv.

[2] De Witt noemde in een later schrijven aan zijn oom "de conduicte van den Heere borgemr. Schaep, zoo in 't contradiceeren van yders advis buyten de beurte van Amsterdam, als in 't tegen-

deele te buigen» bleek, en daardoor ook de andere meer gematigd gestemde heeren dier stad in zijn tegenstand meêsleepte. Men liet zich daar toen verder echter niet aan gelegen zijn, en nam, in spijt der amsterdamsche weêrspraak, die zich daarop in een uitdrukkelijke aanteekening van verzet uitte, het voorstel van gewapende tusschenkomst aan, dat vervolgens door Hun Hoog Mogenden werd overgenomen.

Tot bevelhebber van 't af te zenden krijgsvolk werd de te Maastricht bevelvoerende Rijngraaf benoemd, die, als in staatschen dienst, onmiddelijk beschikbaar was, terwijl de anders vóór hem in aanmerking komende Prins Johan Maurits van Nassau, in dien van Brandenburg, Kleefsland beheerde [1]. Reeds den 26en was de Rijngraaf te Grol, waar zich de troepen bij hem zouden voegen; doch ook den volgenden dag al ontvingen Hun Hoog Mogenden een brief van hun gezanten te Steinfort, dat Munster zich met den bisschop op vrij gunstige voorwaarden verdragen had. Die bisschop had namelijk, door geheime verstandhouding, van al wat er in den Haag verhandeld was te zijner tijd kennis gekregen, en zich daardoor natuurlijk genoopt gevonden, de gewapende tusschenkomst van daaruit te voorkomen, wat hem door 't aanbieden van aannéemlijke bepalingen dan ook al aanstonds gelukt was, en De Witt's voorspelling daaromtrent bewaarheid had. «Wat mijn gering gevoelen van 't voorzeide werk belangt», had deze toch den 21en aan Barendrecht geschreven, «ik kan niet anders vertrouwen of de bisschop zal, na ontvangen kennisgeving van het genomen besluit, òf, zoo 't hem mogelijk is, aanstonds met de stad accordeeren, òf andersins de bemiddeling van Hun H. Mogn. en den stilstand van wapenen aannemen, om alzoo te vermijden, dat de troepen van dezen staat niet binnentrekken. En zou dit voorwaar, mijns bedunkens, niet alleen voor den bisschop bestgeraden zijn, maar ook voor den goeden naam van dezen staat volstaan, aangezien hetgeen men door *'t blinken van den degen* alleen verkrijgen kan, mijns oordeels niet noodig is door *'t slaan metten zwaarde* te zoeken» [2]. De troepen keerden nu huiswaarts, de Rijngraaf naar Den Haag, om verslag te doen en den dank der Staten voor de gedane moeite te oogsten, en de gezanten deden een keer naar Munster — waar zij met erkentelijkheid begroet en plechtig in de Vredezaal ontvangen werden — en naar den Bisschop om afscheid van hem te nemen, en zoo mogelijk in de nog altijd hangende borculosche aangelegenheid tot een nadere

---

spreecken van alle incidentele conclusiën, selfs diegene, die tendeerden om de saecke door commissarissen te doen examineren, en andersins, soo onfatsoenlijck ende onverdraechlijk", dat ze, door den indruk op de Staten in 't algemeen gemaakt, het in tegenovergestelden zin genomen besluit eerder bevorderden, dan tegenhielden (Ald., blz. 93, aant.).

[1] Daar hij er zich eerst wat gebelgd over toonde, leî hem De Witt de afdoende reden bloot (Zie bij Der Kinderen, t. pl. blz. 96).

[2] Der Kinderen, t. pl. *Bijlage* VI, blz. 453.

afspraak te komen. In dit laatste slaagden zij echter niet; de bisschop gaf hun een uitstellend antwoord, belovende er met zijn raadslieden over te zullen spreken, en de betrekkelijke bescheiden na te zien. Den 18n November waren zij in Den Haag terug, waar zij, bij monde van Barendrecht, zoo bij Holland als ter Generaliteit, verslag van 't gebeurde gaven. Dat, hetwelk twee dagen later door den Rijngraaf over den staat der onder hem gestelde troepen werd uitgebracht, moest, helaas! een maar al te slechten dunk geven van het nederlandsche krijgswezen te lande in deze dagen. Hij deelde toch, als zijn bevinding, meê, dat het meerendeel der ruiterij nieuw en ongeoefend was, en uit lieden bestond, die hunne plaatsen met het geven of dienen van eenige maanden om niet, genoegzaam gekocht hadden, zich met landbouw of neering bezighielden, den oorlog alleen van hooren zeggen kenden, en hem niet om verdere bevordering in den krijgsdienst, maar alleen om hun gezin des te beter te onderhouden, volgden; welk gezag de officieren over dergelijk volkjen konden uitoefenen, meende hij, dat zich lichtelijk vatten liet. De paarden waren over 't algemeen jong, en zoodanig, dat ze bij voorvallende gelegenheden eer in staat waren, de ruiterij in wanorde te brengen, dan den noodigen dienst te helpen doen. Zoowel officieren als soldaten zag men gemeenlijk op onbereden paarden zitten, met springriemen, capeçons, en dergelijke beletselen meer, toegerust die hun ruiters zoo belemmerden, dat ze hun wapenen moeilijk hanteeren konden. Verkeerd moest het ook heeten, dat de gansche ruiterij karabijnen meê te velde bracht, daar deze alleen in de buitenste gelederen en in de garnizoenen van dienst waren. Algemeen was voorts het gebrek, zoo bij 't voet- als 't paardevolk, dat een groot deel daarvan, 't zij officier of soldaat, als nieuweling, zijn hoofdofficieren, noch dezen hun volk kenden. Een andere leemte was, dat de luitenants der haar kapitein dervende of vacante compagniën, daarvoor alleen zorg droegen naar gelang ze meerder of minder hoop hadden, zelf er over aangesteld te worden; voor 't meerendeel toch mocht men zeggen, dat zij meer hun eigen belang dan dat van den Lande zochten. De naar Grol tot hem oprukkende vendels waren daar zoo langzaam en bij gedeelten aangeland, dat, ware er haast bij 't werk geweest, er niet anders dan de grootste ondienst voor den lande uit kon spruiten; ieder ritmeester of kapitein nam den weg die hem zelf best smaakte, zoodat er geenerlei staat te maken viel, wanneer men al het volk bijeen hebben kon [1]. Niet ontevreden waarschijnlijk van den hem opgedragen tijdelijken lastpost ontslagen te zijn, keerde hij dan ook weêr naar zijn limburgsche vesting terug, waar hij trouwens een weinig minder lastige taak te verantwoorden had. Hij leefde daar, aan de spaansch-nederlandsche grenzen, in een onrustige buurt. Wapengeweld en knevelarij bleven in die grensstreek op den

---

[1] Zie bij Aitsema, *Saken van Staet en Oorlogh*, IV, blz. 92.

duur aan de orde. Hij zelf had in 't vorige jaar nog met zijn ruiters en voetknechten moeten uitrukken, om de op roof en moordbrand uitgaande soldaten van den in spaanschen krijgsdienst zijn fransche vaderland bestrijdenden Condé, uit het land van Valkenburg te verdrijven, dat zij toen waren komen verontrusten en waarin zij een heel gehucht hadden geplunderd en afgebrand, doch op zijn aannadering zich haastig wegmaakten. Een zijner kapiteins, Goldstein, verdreef een dergelijke roofbende, die zich te Stein aan de Maas onledig hield met de schippers aan te houden en op cijns te stellen, om zoo in haar gebrekkige soldij te voorzien; gelijk toch een van haar gevangen genomen officieren betuigde, hadden noch kregen ze daar niets dan 't geen de eerlijke voorbijgangers hun gaven, en achtten ze dus ook die schippers, als zoodanig, verplicht, hen in den nood bij te staan. In dit eigen jaar hadden zich, den 19den Maart, de drossaards uit zijne landstreek bij de Generaliteit moeten beklagen over den nood, waarin men er door de knevelarij van zekeren te Aken gevestigden Labbey verkeerde, die, als ontvanger-generaal van 's Koningswege in de landen van Overmaze optredende, met eenige honderden soldaten uit de bezettingen van Gulik, Limburg, en Navaigne, de ingezetenen bij nacht en ontijd kwam overvallen, om hun paarden en rundvee weg te voeren, en hun huizen en hoven te plunderen, en in spijt aller moeite, die zich de maastrichtsche bevelhebber gaf, daar niet van aflaten woû. Nog den eersten der maand was hij met omtrent drie honderd man in 't land van Valkenburg gevallen en had er meer dan dertig paarden weggepakt, en ander groot en klein vee geroofd, doch ook de menschen niet ongedeerd gelaten, en zich tevens van hun spek- en vleeschvoorraad meester gemaakt, zoodat er de arme inwoners in een voortdurende vrees bleven verkeeren. Een dier drossaards-zelf intusschen, die van 's Hertogenrade, Ittersum, had op zijne beurt den abt van 't naburige Kloosterrade [1] meer gewelddadig dan heusch bejegend, zich van zijn vruchten en granen meester gemaakt, en hem zelf op 't kasteel in verzekerde bewaring gezet. Uit weêrwraak daarover overvielen de spaansche soldaten in den nacht van 25 op 26 Juny 's Hertogenrade, van zins den abt te verlossen, en liepen, daarin niet geslaagd, het huis van den Schout en een paar anderen op, plunderden en roofden er, en mishandelden de bewoners. Op de herhaalde klachten van den spaanschen gezant over deze kloosterrader en andere feitelijkheden gedaan, namen de algemeene Staten den 15en Augustus eindelijk het besluit, "uit goede consideraciën en inzonderheid om gevoegswille, onverminderd en ongekrenkt de Soevereiniteit van den Staat in de drie landen van Overmaze, en zonder eenig prejudicie der rechtbank en gewone justicie der stad 's Her-

---

[1] Hetzelfde dat men thans veelal, geheel verkeerdelijk, met den saamgetrokken franschen naam van dat 's Hertogenrade zelf — *Rolduc* (Rode-le-duc) — noemt.

togenrade», voor welke de zaak op hun eigen aanmaning was gebracht geworden, en die den abt, bij verstek, tot verbanning en verbeuring al zijner goederen had veroordeeld, «dat hij uit zijne hechtenis zou worden ontslagen, en in zijn abdij hersteld, op den zelfden voet als hij er na den vrede, en tot op de tegen hem genomen maatregelen, geweest was; mits ook de gezant zijnerzijds, naar zijn eigen aanbod, te gelijker tijd liet ontslaan de gevangenen en teruggeven de goederen en 't vee, uit 's Hertogenrade weggehaald, met vergoeding der geleden schâ, die gerechtelijk zou worden opgemaakt».

Doch niet aan de grenzen alleen, ook binnenslands ging het, in verschillende steden en gewesten, in dit gelijk in 't vorige jaar, door de nog altoos daar woelende partijen, vrij rumoerig toe. Er was maar al veel aan van 't geen in 1655 Chanut nog aan Mazarin geschreven had, dat er verdeeldheid en onderlinge naijver in steden, gewesten, en Generaliteit heerschte, en er maar al te weinigen met ernst en doorzicht, ook voor de toekomst, aan 't staatslichaam en zijn algemeen welzijn dachten [1]. De Witt deed wat hij kon, om het twistvuur in de verschillende gewesten te dooven, gelijk wij hem daar in Overijsel en Stad-en-Landen reeds toe werkzaam zagen, en ook zijn «harmonie» daartoe ontworpen was, die echter maar al te weinig bijval vond. Wat de overijselsche zaken betrof, spijt de door hem en den Prins van Nassau daarin tot stand gebrachte voorloopige schikking, was die te weinig naar den zin der zwoller en kamper meerderheid, dan dat zij er zich rustig bij neêrgelegd hebben zou. In April en Mei 1657 blaakte alles er in nieuwen gloed, en kwam het zelfs tot een openlijken wapenstrijd tegen het met de minderheid eenstemmige Hasselt. Onder bevel van den overste Haersolte trokken er de zwolsche en kamper krijgsknechten tegen op, sloten op Pinxterdag, 24 Mei, het stadjen van alle zijden in, en richtten er beide volgende dagen vier batterijen op den mastenbroekerdijk tegen op, waaruit zij het — als de Hasselaars aan die van Haarlem in een roerenden klaagbrief meldden [2] — «afgrijselijk beschoten met kogels, schroot, rozelingen, ijzeren bouten, en schuiftangen, zich daarbij van constapels uit het land van Hessen bedienende, en zelfs Gods kerk noch toren verschoonende». Twee dagen lang — een booze Pinxter voorzeker — had de burgerij, onder 't gejammer en gekrijt der vrouwluî, getracht, die batterijen door natuurlijke tegenweer schadeloos te maken, en vier dagen en nachten aaneen op de wallen gelegen, doch zich den 29en eindelijk genoodzaakt gevonden, eenige voorgeslagen bepalingen te onderteekenen; en nog den volgenden dag was een door de deventer minderheid tot haar verdediging gezonden hulpbende, op een uur afstands van de stad, onder Roôveen, door hen aangetast, de kapitein en zes man gedood,

---

[1] *Archives* V, p. 163.

[2] Zie hem bij Aitzema, IV. blz. 178.

en de rest voor een goed deel gevangen en te Roôveen in bewaring gesteld. De haarlemmer bieren, voor Hasselt bestemd, had men eenige dagen vroeger te Zwartsluis genaast, en voor luttel stuivers in plaats van eenige guldens 't halve vat verkocht. Die «gruwelijke dingen», tegen Hasselt volvoerd, wekten de verontwaardiging der geestverwante gemoederen, en gaven hun tot een vergelijkende beschouwing, in zestien punten, tusschen dezen overval en dien van Amsterdam vóór nu zeven jaar aanleiding, die zij weldra in druk lieten uitgaan [1]. «Die van Holland», heette het daar o. a. (punt 3), «willende hare financiën verlichten, is Zijn Hoogheid, om daartegens iets te proponeeren, audiëncie in de vroedschap van Amsterdam gerefuzeerd»; en: «verscheiden edelen met die van Deventer, willende de verkwisting der financiën verhoeden, hebben de gedeputeerden uit de Edelen, Kampen, en Zwol, daartegen een missive aan die van Hasselt om eene conferencie afgezonden; maar is bij den raad het openen van dezelve gerefuzeerd». (Punt 4): «Die van Amsterdam hebben haar kloekelijk tot tegenweer bereid, haar sluizen geopend, en het water zoo hoog doen invloeyen, dat in de tijd van twee uur alles ondergeloopen, en het leger geruïneerd had kunnen zijn»; en: «Die van Hasselt hebben zeer coeragieuze minen van defensie gemaakt». (Punt 7): «Z. H., wezende voor Amsterdam, en het aangevangen werk overdenkende, wenschte het nooit ondernomen, en maar een reputazieuse uitkomst te bekomen mocht zijn»; en: «die belegeraars voor Hasselt van gelijken». (Punt 9): «Die van Amsterdam hebben tegen de ongehoorde manier van procedeeren prompte remediën bij de Staten van haar Provincie gerequireerd»; en: «Die van Hasselt hebben tegen deze grouwelijke gewelddadigheden en moorddadige aanslagen bij de Staten van haar Provincie ijlveerdig support en efficacieuze remediën verzocht». (Punt 10 en 12): «Z. H. heeft de belegering voor Amsterdam vier heele dagen gecontinueerd, zonder de stad te forceeren. Ten vierden dage is, bij contracte tusschen Z. H. en de stad, de belegering opgeheven en de stad verlaten»; en: «Die van Hasselt hebben de belegering twee dagen zonder geweld, en twee dagen met geweldig canonneeren uitgestaan. Ten vierden dage gaven die van Hasselt haar op, en traden in accoord». (Punt 13—15): «Bij welken contracte die van Amsterdam hebben beloofd, alle goede en mogelijke devoiren te zullen aanwenden, dat alle onlusten mogen weggenomen worden. Bij denzelven contracte werd dienstig geacht, dat eenige Heeren van Amsterdam zich der regeeringe zouden onttrekken. Na voltrekkinge dezes contracts is de aangevoerde milicie gelast te vertrekken in haar

[1] *Kort ende bondigh historisch Verhael van twee distincte belegeringen, voorgenomen, in 't werk gestelt, en weder opgeheven, in dien tijt als de Vrede in 't Landt waere, door eenerley, ja, deselve persoonen, die den Lande de ruste benijdende, in onruste haer voordeel soecken. Met aanwijzinge, in wat deelen, occasie, voortganck, ende uytkomste, die gemelte belegeringen overeenkomen.* (Zonder drukker of jaartal).

oude garnizoenen, gelijk ook het aangenomen volk gelicencieerd»; en: «Bij dezen accoorde hebben die van Hasselt beloofd, haar te zullen gerust houden, en met de provinciale oneenigheden niet te moeyen; bij dezen accoorde heeft ook Tyman Telvoren tot Hasselt zich der bedieninge van den ontvank moeten beloven te ontslaan. Na besloten accoorde, is het canon en de milicie van voor de stad afgerukt, en het tot haar defensie ingenomen krijgsvolk gelicencieerd». (Punt 16): «Korts daarna werd het bovengemelde contract vernietigd, de uitgesloten Heeren in haar staat gerestitueerd, en tegen de beleiders van dit onwettelijk feit ernstelijk geijverd»; en: «Korts hierna is het voorzeide hasseltsche accoord geannulleerd, wordende te gemoete gezien, dat de beleiders van deze detestable actiën hare welverdiende straffe niet en zullen ontspringen. En zijn die van Hasselt weêr moediger geworden, dan ooit te voren».

Met de «droevige extremiteiten en feitelijkheden» — als De Witt ze in een schrijven aan Nieuwpoort noemde [1] — in dit geval van Hasselt uitgebarsten, begrepen de Overijselaars nu zelf, dat de maat vol was, en lieten zij zich van goederhand bewegen, van weêrszijden der Staten nu gemachtigden naar Den Haag te zenden, met volledigen last, om de zwevende geschillen en twistpunten, door tusschenspraak en bemiddeling van twee Heeren, door Holland daartoe af te vaardigen, in der minne te vereffenen. En werden toen door Holland daartoe aangewezen de Raadpensionaris en zijn oom van Zuidpolsbroek, Cornelis de Graeff. IJverig togen dezen nu aan het werk, om de, na vierdehalfjarige tweespalt, uiterst verward geworden zaken te ontwarren en herstellen. Zij wisten echter bij de nog altijd wat beroerde gemoederen der naar den Haag gekomen gemachtigden, hoe langer hoe vaster, het denkbeeld te doen wortel schieten, dat een langer voortzetting van den twist den ondergang van 't gewest en al zijn eerlijke inwoners ten gevolge zou hebben, en ze daardoor tot een volstrekte onderwerping bij alle geschilpunten te stemmen, die men door minnelijke beraadslaging niet zou kunnen beslissen. Zoo kon — als De Witt 27 Aug. meldde — «de hoognoodige consolidacie van de provincie, onder Godes genadige zegen, te gemoet worden gezien» [2], en kwam den volgenden maandag, een eindschikking tot stand, van welke de voornaamste bepalingen waren, dat de keus van Rutger van Haersolte tot Drost van Twente, even als die van Prins Willem Frederik tot Luitenant-Stadhouder, werd gehouden als niet gedaan; dat de vraag omtrent de aanwijzing van den Prins van Oranje tot Stadhouder, in haar waarde en onwaarde, aan het oordeel en onderling goedvinden der regenten gelaten werd, die ten tijde van 's Prinsen mondige en bekwame jaren de regeering zouden bekleeden, om daarin te doen als de gesteldheid van tijden

---

[1] *Brieven*, III, blz. 337.
[2] Aldaar, blz 408.

en zaken, de dienst van 't Land in 't algemeen, en van de Provincie in 't bijzonder dan zouden vereischen; dat het dien van Deventer vrij zou staan, binnen acht dagen alle openstaande ampten, en daaronder ook het Drostampt, in twee deelen te scheiden, en daaruit de keus te laten aan die der andere zij, om al die ampten dus vóór de vaststelling te vergeven; of, in geval ze daartoe niet zouden willen besluiten, al die ampten vijf jaar lang open te laten, en het Drostampt inmiddels door den Heer van Bevervoort te laten bedienen; dat Hasselt en Steenwijk op alle staatsgewijze vergaderingen, waar van vrede en oorlog, verandering van Landrechten, verkiezing van Stadhouders, en 't opstellen van nieuwe lasten gehandeld werd, mede beschreven zouden worden, om er hun overwegingen over in te brengen, opdat men er in 't vormen der Landschapsbesluiten naar behooren op mocht letten; dat een algemeene amnestie werd aangenomen over al 't geen gedurende de scheuring was voorgevallen, waarvan echter de auteurs der uitgegeven pasquillen waren uitgesloten. Na het uitspreken dezer welkome eindschikking, begroetten partijen elkander met handdruk en ombelzing, en brachten een plechtig bezoek aan beide bemiddelaars, oom en neef, in beider huis en herberg; terwijl den volgenden avond, van wege Gecommitteerde Raden, een luisterrijke feestdisch in den Doele al de in den Haag aanwezige overijselsche Heeren, die van Hasselt en Steenwijk niet uitgesloten, met hen vereenigde, waar alles, als De Witt ons getuigt, met goede orde en eendracht toeging. Den dag daarop reeds verlieten die Heeren den Haag weêr voor hun — zoolang het duren zou — der rust en den vrede herschonken gewest.

In spijt der welgemeende pogingen, door De Witt en den Prins van Nassau tot bevrediging der groninger en ommelander gemoederen in 1656 aangewend, bleef daar het vuur der tweedracht onder de zorgzaam opgetaste asch voortsmeulen, om bij de eerste aanleiding de beste lichterlaaye te ontbranden. De Luitenant der hoofdmannenkamer, Tamminga, kwam zich in January 1657 in den Haag beklagen, dat men hem, hoewel voor zijn leven — naar hij zeî — aangesteld, van beide zijden slechts voor twee jaar wilde erkennen, en werd daarin door zijn met hem gekomen broeder en een drietal andere Heeren gesteund. Van de weêrpartij meldde men, dat men «als oppermachtige provincie» zijn provinciale aangelegenheden naar eigen goedvinden meende te kunnen regelen, en dat gemelde Heeren slechts de onderdanen dier Oppermacht waren, en dus tot deze te verwijzen. Op hun beurt beriepen zich genen weêr op een recht van «zelfredding», waartoe hun echter de macht ontbrak. Men besloot daarom van den kant der Generaliteit, zoowel aan Stad-en-Landen in zijn geheel, als aan 't lid der Ommelanden op zich zelf, voor te stellen, «door *amicable compositie* alle verschillen bij te leggen en onder elkander te stillen», en riep daartoe ook de medewerking van den Stadhouder in.

't Baatte intusschen weinig of niet, en kwam dus in Maart daaraan Tamminga,

met de Heeren Cant en Coenders, als gemachtigden der onderliggende ommelandsche partij, op nieuw naar Holland, om zich deswegen te beklagen, en zoo mogelijk eenige leden der Generaliteit naar Groningen afgevaardigd te krijgen, om door hunne tusschenkomst erger te voorkomen. Zij moesten zich echter met een nieuw schrijven te vreden stellen. Naar 't schijnt was men van Groningen uit in 't geheim werkzaam, om werkdadiger bemoeying te beletten. Zoo ving de nieuwe Landdag, op Sint Pieter, onder zorgvolle uitzichten aan, die zich dan ook weldra verwezenlijkten. Gewestelijk bestier ontbrak er door de voortdurende oneenigheid; in de stad stonden de zestien Overheidsleden negen tegen zeven, van welke de eerste weder de onderliggende partij in de Ommelanden begunstigden. De achttien gilden, die de groninger burgerij vormden, duidden het dien negen Overheidsheeren nog altijd zeer euvel, dat zij op den laatsten Landdag de bestelling der gewestelijke regeering hadden uitgesteld tot de komst van gemachtigden der Generaliteit, en dat te meer, als zij daardoor inderdaad de afstelling van den Luitenant Tamminga — als Ommelander — ten nadeele der stad beletten. Onder de negen waren 't vooral weêr twee, burgemeester Tjassens en het raadslid Buningh, die als hoofdschuldigen golden, en op wien dus de gilden het bovenal geladen hadden. Tegen hen was daarom ook, den 18^{den} Maart, een oploop gericht, voor welken zich de burgemeester nog bij tijds in de kerk wist te bergen. Wel volgde men er hem op den voet, en zocht er hem zelfs een touw om 't lijf te slaan en zoo weêr naar buiten te sleuren, doch de Stadhouder zelf kwam er nu op los, en verschafte hem toevlucht in zijn Hof, waar hij hem een paar dagen bij zich hield. Zijn huis werd intusschen door 't grauw bestormd en geplunderd, dat van daar naar dat van Buningh ijlde. Deze had er, door 't lot van dat van Tjassens gewaarschuwd, zooveel mogelijk uit laten wegbrengen, en weinig meer dan zijn wijn- en bierkelder ter beschikking gelaten, waaraan zich de ruwe gasten dan ook naar hartelust te goed deden, brooddronken plengende wat ze niet verzwelgen konden. Om alle verdere euveldaden te beletten, had de Stadhouder onderwijl, met voorkennis der Overheid, het noodige krijgsvolk, tot versterking der bezetting, van Delfzijl laten aanrukken, doch vond een maar al te slechte ontvangst daarvoor bereid. Nauwelijks de poort nog binnen gekomen, werd het door 't grauw met steenen begroet, en zag zich de regeering gedwongen, het weêr te laten gaan, van waar het gekomen was. Den volgenden dag kregen ook de gilden in de Staten hun zin; Tamminga moest zijn voorstelling van een levenslang Luitenantschap laten varen, en zag zich door den Heer Ter Ham vervangen. Van den Haag uit werd nu echter tot het zenden van een commissie, tegen 13 April, besloten. Vóór dien tijd kwamen ondertusschen zoowel Tamminga en een viertal anderen, alsook brieven der weêrpartij, naar den Haag, en gaven de laatste, van 30 Maart gedagteekend, te verstaan, dat den 19^{en} in de Statenvergadering alle rechts- en staatscollegiën in den eed waren genomen, en door beide

leden der Provincie de Luitenant der Hoofdmannen-kamer geïnstalleerd was, zoodat alles nu tot rust en vrede was teruggebracht, en de komst der haagsche gemachtigden even onnoodig als ondienstig zou zijn; vooral omdat men van de zij der oppermachtige Provincie niet zou kunnen gedoogen, dat er eenige indracht tegen die Oppermacht, «de hoogheid en 't soeverein gezag» van 't gewest gedaan werd, als een zaak, «onverantwoordelijk voor 't nageslacht en strijdig tegen de Unie». Hoe klachtig dus ook Tamminga en de zijnen vielen, men begreep, om meerder kwaad te mijden, nu best te doen, zonder eenige bezending, bij het gebeurde te berusten, en den van levenslang tot tweejarig Luitenant ingekorten Tamminga wat later door een buitenwone afvaardiging ter Generaliteit een kleine vergoeding te verschaffen [1].

Terwijl dit in 't Noordoosten van 't Land voorviel, was in 't Zuidwesten, te Goes, op nieuw twist ontstaan over de verkiezing van twee rentmeesters, waarbij de twee staatspartijen zes tegen zes stonden, en de eene zich aan de uitwijzing der Staten wilde houden, de andere die der Vroedschap den voorkeur gaf, en daardoor de bovenhand kreeg. Tijdens nu intusschen de eerste zich tot die Staten wendde, en krijgsvolk van dezen tot haar steun wachtte, haastte zich de andere, de noodige zorg voor 't bewaren van wallen en poorten te dragen, en liet daartoe van tijd tot tijd, naar krijgsmanier, de ronde doen. Saterdag 's nachts, den 24sten Maart, stuitte zulk een ronde op weêrstand der tegenpartij, die zich echter te zwak vindende, in 't huis van een oud-overheidspersoon, Van de Steene, haar toevlucht zocht. De Overheid gaf daarop last, dat huis te doorzoeken, waartegen men zich evenwel van binnen te weêr stelde, en, met scherp schietende, den burgerkapitein Van der Nisse en een ander burger (Gorsler) doodde, een derde gevaarlijk wondde. Het huis werd daarop stormenderhand vermeesterd en, met wat krijgsbehoeften voorzien gevonden, geplunderd en van zijn dak beroofd, zoodat slechts de vier muren overbleven. De bewoner-zelf was afwezig, doch werd, den volgenden dag naar de stad gekeerd, gevangen gezet [2]. Er werden trouwens

---

[1] Zie Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, IV. blz. 133.

[2] Hij zelf berichtte daarover later, in een beklagschrift aan de Staten, "hoe hy, om zijne noodighe affairen, op den 13n Meert, na 's Gravenhage ende Vianen verreyst sijnde, ende des sondaghs den 25n *dito*, op den middagh weder ter Goes in de haven arriverende, heeft gesien ende bevonden, dat de Stadt in droevige commotie ende oploop was staende, sijn huys gespolieert, vrou en kinderen gegijselt. Ende alhoewel sijne absentie hem van alle bedencken of schult dezer onghemacken hadde behooren te excuseren, is hy nochtans van eenigte schippersgasten, op sijn aenkomste, so furieuselyken aengheranst, dat hij syn zijdsgheweer, op belofte van onverseert aen de Magestraet gelevert te sullen werden, heeft moeten overgheven, ende is alsoo, met duysent peryckelen door die ontstelde ende geabuseerde borgerye geleyt op 't Stadthuys, ende in seer ignoninieuse ende sware gevangnis ghebracht". (*Doleantie by d'Heer* Benjamin van de Steene, *oudt schepen der Stadt Goes*, *overghedient ter vergaderinghe van de Ed. Mog. HH. Staten van Zeelandt*, op den 27 Augusti 1657 (Middelburg 1657).

verschillende geruchten omtrent het voorval verspreid, en allerlei verklaringen omtrent den samenloop der omstandigheden, die tot het woest en moorddadig tooneel aanleiding gaven, gegeven. De befaamde ontschutterde baljuw, Danckerts, die verplicht was geweest zijn ampt te verlaten, werd van medeplichtigheid aan de zaak beschuldigd. Het Hof van Holland zond daarop gemachtigden, om het noodig onderzoek in te stellen, waartoe deze, in spijt van 't verzet der zeeuwsche Staten, overgingen, en zoo tot de geeseling van eenige in de zaak betrokken personen leidden. De stad kreeg toen in 't volgende voorjaar verlof, het getal van haar burgemeesters en schepenen voortaan tot vier en zeven uit te breiden, waardoor de invloed van den baljuw op de jaarlijksche verkiezingen minder werd. Deze, uit de stad geweken, wist kort daarop zijn kans waar te nemen en zich, met eenige soldaten en aanhangers, door de Oostpoort in de stad te werpen, waar hij zich van 't stadhuis meester maakte, en zich op zijn oude plaats zetelde, met voornemen zich daar te handhaven. Hij vond echter geen bijval bij de burgers, en moest, op 't aannaderen der schutterij, die tot verdediging der Overheid in de wapenen kwam, stadhuis en stad weêr prijsgeven en verlaten. Hij werd daarop tot een boete van 500 pond-vlaamsch veroordeeld, uit Goes en geheel Zuidbeveland gebannen, en van wegen de zeeuwsche Staten, den 6ⁿ Juny daaraan, door een anderen baljuw vervangen. Daarna werd een algemeene vergiffenis afgekondigd, en zoo van lieverleê de rust in 't rumoerige stadjen hersteld, gelijk de dichter der *Ween-Klage* over den gewelddadigen dood van Van der Nissen en Gorsler, dat reeds in Maart van 't vorige jaar van den Hemel gesmeekt had:

Laat ons stad, na al dees droeve zaken, In rust geraken!

«Wel, moordlust! zeg», had hij dien bangen nacht uitgeroepen:

Wel, moordlust! zeg, is 't nu niet wel gemaakt,
Of zal in 't bloed de gansche stad nog smoren? —
. . . .
Dit was gewis een Bartelmeüs-nacht
Geworden, was die aanslag niet gebroken;
Men had in 't Scheïng [1] schier zooveel doôn gebracht,
Als eertijds in de purpren Seine doken Door moorders poken! [2]

Van minder bloeddorstige tooneelen was, in 't vorige voor- en najaar, het Spaarne getuige geweest. Buiten de Zijlpoort te Haarlem waren toen eerst, den 22sten Maart,

[1] De Scheiding of Scheïnge, tusschen de hoofden van Goes en Arnemuiden.

[2] Achter het *Manifest ofte Declaratie van de onderdanige Burgerie der stede Goes*, enz. 's Gravenhage, 1657 (in Van de Steene's *Doleantie* (bl. 5) voor "een seer calumnieus en de logenachtigh blaeuboecsken" uitgemaakt).

de bakens voor de nieuwe trekvaart van die stad naar Leiden gesteld, nadat men twee andere richtingen, door Heemstede en door de oude Delft, verworpen had. Daarop was, den 26en September, 's ochtends acht uur, bij 't kwâ-laantjen in de duinen het eerste spit voor die vaart gestoken door de beide zoontjens van den ontvanger der gemeene middelen, elk daartoe van een nieuw spaadjen en samen van een nieuw kruiwagentjen voorzien, omstrikt en opgesierd met rood- en witzijden linten en koorden, naar de kleuren van beide steden. Beide eerste wagentjens werden door hen zelf gevuld en gekroden, daarop ging 't werkvolk zijn gang, en zette den 's Lands verkeer en vervoer op zijn wijs bevorderenden arbeid voort.

Van dat met het buitenland getuigden in gastvrijen zin, dien eigen zomer, de drie schepen met driehonderd poolsche Joden gevuld, die den 6den Juny te Amsterdam den oorlogsnood kwamen ontwijken, waardoor zij in hun woonland gekweld werden. Zij werden voorloopig in een paar pakhuizen gehuisvest, om later een beter woning te erlangen, voor zoover ze niet naar elders — gelijk naar Engeland — verkozen te gaan. Voor hen, als voor allen, die er vreedzaam begeerden te leven, had Holland steeds zijn steden en landen veil, en zijn Staten daarom ook geen gehoor gegeven aan den onverdraagzamen eisch, door de hervormde Synode gedaan, den roomschen priesters en geestelijken personen er de vrije en openbare woning te ontzeggen. Zij hadden integendeel zulk een verbod voor een «zeer bedenkelijke en zorgelijke nieuwigheid» verklaard, «strijdig met de gronden en fondamenten, door hun voorouders in en omtrent het formeeren dezer vrije Republiek gelegd», al wenschten ze daarom ook geen haarbreed te wijken van de besluiten en bepalingen, «tot inbinding der stoutigheden van de Papen en Pausgezinden» vastgesteld [1]. Eerst kort te voren nog had het Hof van Holland, bij afkondiging, orde moeten stellen op de onwaardige bejegening der predikanten, die op last der Staten de inwoners en buren der dorpen van Stompwijk, Zoetermeer, Wilsveen, Nieuwveen en and. kwamen bezoeken, om ze in den waren hervormden godsdienst te onderrichten, en die, de goede luiden van Stompwijk in der minne willende aanspreken, door samenrottende klopbroeders en -zusters en andere personen, met groot geraas en getier, waren uitgejouwd en in hun goed werk verhinderd. Ten opzichte der woordvoerders in de hollandsche kerk en op de godgeleerde leerstoelen-zelf werden zij, in 't najaar van 1656, gedwongen, zich met het jammerlijk twistgeschrijf te bemoeyen, door de carteziaansche wijsbegeerte van kerkelijke zijde uitgelokt. Zekere leidsche dominee Dubois had zich verbeeld, een afdoenden bewijsgrond gevonden te hebben tegen het stelsel van Copernicus en de leer van Descartes, en daardoor een ander tot de uitgave van een «wiskunstig bewijs (zijner) onnoo-

---

[1] Zie *Secrete Resolutiën* (van Dec. 1655) blz. 269.

zelheid» genoopt. Op beiden waren voorts een vloed van vlugschriften over en weêr gevolgd [1], waarin ook de al of niet schriftmatigheid van beide zaken herhaaldelijk ter sprake kwam, en die nu de Staten in een uitvoerig betoog o. a. tot de aanmaning noopten, «dat men, om vrede- en gerustheidswil, de wijsgeerige stellingen, uit de leer van Descartes getrokken en nu ter tijd eenige hindernis gevende, zou nalaten voort te zetten. Curatoren en burgemeesteren van Leiden hadden daarom te zorgen, dat de wijsbegeerte de haar gegeven vrijheid niet zou gaan misbruiken tot kwetsing der liefde en vriendschap van de professoren onderling. Ze hadden daarbij zorgvuldig te letten, dat, van de eene zij, de onderwerpen en vraagpunten der Godgeleerdheid eigen, en die alleen door openbaring uit Gods Heilig Woord bekend werden, den Godgeleerden alleen werden gelaten, en dat, van de andere zij, die, welke der wijsbegeerte eigen zijn, en hoofdzakelijk door 't gebruik der natuurlijke reden en de juiste toepassing daarvan bekend en opgelost werden, evenzoo den wijsgeeren alleen gelaten, en door de godgeleerden niet behandeld werden. De Staten zeiden voorts te meenen, «dat, alhoewel die dingen, die God in zijn Woord omtrent zich-zelf en eenige Zijner werken geopenbaard heeft, ook uit de natuur kunnen bekend worden, ze nochtans veel eerder, lichter, zekerder, en veiliger uit Gods Woord-zelf kunnen verstaan en begrepen worden, als door en uit de natuurlijke reden. Bijaldien dus ook eenige twistvragen mochten geboren worden, tegen welke de H. Schrift als tegenstrijdig zou aangevoerd kunnen worden, mocht de wijsbegeerte zich niet onderwinden, die Schrift uit te leggen naar hare beginselen, maar moest bovenal voor den oppersten regel houden, dat 't geen den menschen van God den Heer door de H. Schrift is geopenbaard, als 't allerzekerst, voor vast en ontwijfelbaar gehouden moest worden» [2]. De Staten, men ziet het, toonden zich-zelf zuiver hervormde Kristenen, en gaven dan ook van hun stoffelijke belangstelling in de hervormde kerkbelangen blijk, door, weinig weken later, uit de opengevallen prebenden van 't decanaat van Hilvarenbeek een drietal beursen van 125 gulden voor de zoons der drie haagsche predikanten Lotius, Stermont, en Linde te bekostigen, terwijl de rest van 't daardoor beschikbare geld aan de bossche dominees werd toegekend [3].

De aanklevers en voorstanders der moederkerk gaven hunnerzijds van hun onhervormde gevoelens in een met rijmen doorspekt, en met een afbeelding toegelicht spotschrift blijk, dat zij «den gereformeerden *Tour à la Mode*» betitelden [4], en waarin

---

[1] Grootendeels bijeen te vinden op het jaar 1656. 2. der *Bibliotheca Duncaniana*.

[2] *Resolutiën van Consideratie*, enz., blz. 274.

[3] Zie Aitzema's *Letter of Intelligence* van 25 Nov. '56, *Thurloe-Papers* V, p. 613.

[4] *Den nieuwen Speculativen* Tour-à-la-Mode-*Speelwaghen, in den welcken nu tegenwoordig swieren ende rijden alle nieuwe gheestdrijvende Quakers, Independenten, Socinianen, ende andere HH. Propheten van dese onsalighe eeuwe; in 't licht gegheven door* Lieven, *den Weghwijzer*. Ghedr. buyten Amsterdam, naest de Onbekende Werelt, 1657.

Den Ghereformeerden Tour à la mode.

Bl.513.

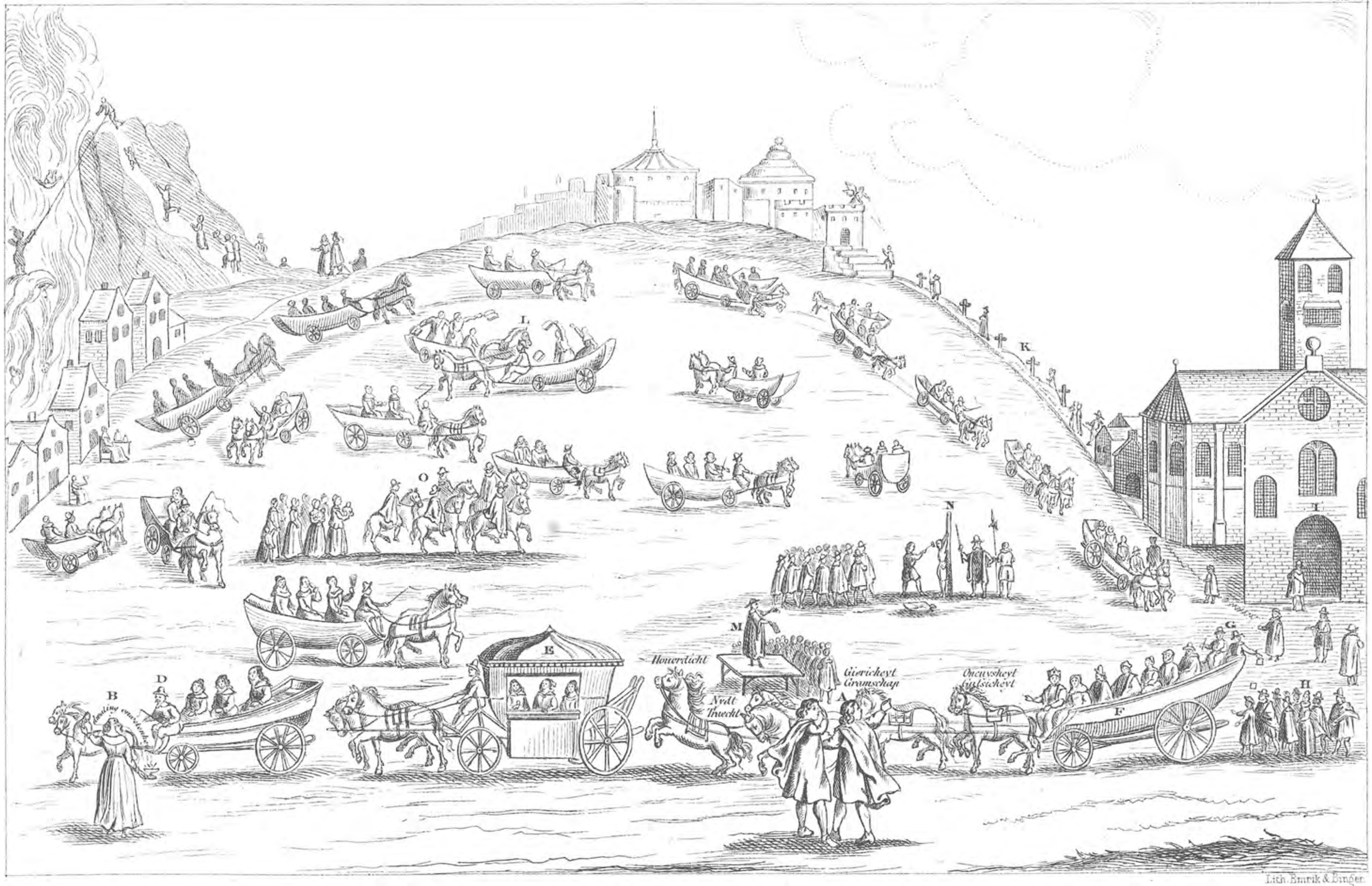

Lith. Emrik & Binger.

A. *Waer-droom en Lieuen den weghwyser.* B. *Bedriegelyckheyt schenckt aen de daemen op den waegen den dranck van dwaeling en onwetentheyt.* D. *Den voerman het quaelyck beraeden* E. *In dese carosse sitten waening, begeerlyckheyt, en wellusticheyt.* F. *Den gereformeerden waegen daer Luther met syn nonne voor opsit.* G. *Pasquil makers, die pasquillen stroyen.* H. *Armynianen die te voet moeten gaen.* I. *Poorte oft Kercke daer alle secten uytgegaen syn op den ruymen wegh.* K. *Den smallen wegh die tot het hemels Ierusalem leyt.* L. *Twee waegens daer de secten met valsche boecken malkanderen bevechten.* M. *Valsche geleertheyt die de omstaenders kettery in plaets van goede leere vercoopt.* N. *Wort Neilor 't hooft van de quakers gegeesselt, en met een B. voor syn voorhooft gebrantmerckt.* O. *Predickanten die vervolgt worden van hunne dienstmaerten*

zij alle onroomsche geesten deerlijk over den hekel haalden. In een droomgezicht werden er in speelwagens, door «kwalijk beraden» voerluî gemend, vertegenwoordigers aller kettersche gezinten, in 't gezelschap van zinnebeeldige vrouwspersonen — Bedriegelijkheid, Laatdunkenheid, Begeerlijkheid, enz. — opgevoerd, en met dat gezelschap beschreven [1]. «Wat is dat voor een persoon», werd er verder gevraagd — bij 't zien van den wagen, waarop Luther prijkte — «die daar op de voorste bank zit, met dat schoone vrouwtjen aan zijn zijde?» En 't antwoord luidde:

Die daar voor zit, met zijn nonne,
Heeft dit speeltjen eerst begonnen,
Toen hij, door zijn trotsch gevoel,
Heeft veracht den roomschen Stoel
En gelasterd de aflaten, *enz.*

«Wat is dat voor volk?» heette het wat verder weêr, bij 't gezicht van een hoop lieden, sommigen te voet, anderen te paard, achter den gereformeerden wagen volgende. — «Dat is al volkjen», werd er geantwoord, «dat mede op hun wagen gezeten heeft, en die zij daar afgestooten hebben». — «Wel hoe,» vraagde men daarop, «valt er dan somtijds ook wel quaestie op den gereformeerden wagen?» — «Ja toch, men plukhaart daar al te mets zoo dapper, dat men schier moord en brand schreeuwt; en 't ging er lestmaal zoo hard aan, met die broeders die daar in een troepjen achteraan komen, dat bijna de geheele wagen onderstboven raakte». — «En hoe mogen zij heeten?» — «'t Is», was het antwoord:

't Is *Harmijn* met al zijn klerken,
Die schreeuwt als een mager verken,
En kraait als een *armen-haan*,
Dat hem wordt onrecht gedaan;
Want hij mocht vóór deze tijden
Mede op den wagen rijden,
Maar, eilaas! den armen bloet
Rijdt niet meer, maar gaat te voet;

---

[1] "Kent gij dese jofferkens namen niet, die daer in de carosse sitten, ende daer soo goede ciere ghemaeckt hebben? — Jae, ick doch, ick ken se alle by naem ende toenaem wel; siet ghy die opghepronckte dame daer wel in 't middelste gat van de koetse, met een kleyn hondeken in haer ermen?

Siet, dees juffrouw is ghebeten
Van haer hondtjen, dat wy heeten
In ons spraeck *Laetdunckentheydt.* —

Maer d'andere joffrouwe, die daer neven haer binnen in de koetse sit, met hare borsten en schouderen bloot, die wordt ghenaemt *Begheerlickheyt*, ende soecket alles naer haer te trecken", enz.

Want het *Calf* met zijn gezellen
Wil niet, dat men hen zal tellen
Onder hunnen fijnen trop,
Die nu zit op d' hoogsten top.

«Dat Calf», zoo luidde het ter nadere verklaring, «is die man met dien langen spitsen baard, die daar op de tweede bank zit, die zoo stuur en melancholiek van wezen, en boosaardig en wreed van harten er uitziet; deze en kan niet verdragen, dat er iemand boven, ja beneven hem verheven wordt, of hij schiet en berst terstond in zulke gramschap uit, dat het al davert dat er bij of omtrent is». Hunne geleerdheid deden al deze kettersche luî aan een stellagië op, waar een, als «Doctoor in de Godheid» uitgedoschte, Jan Potagië hun «valsche geleerdheid» stond te venten. Geen wonder dus, dat ze zoo verdwaasd waren, en — gelijk het ten slotte luidde — «deze gereformeerde ijdele waanwijsheid alles te boven gaat». 't Was daarom ook maar best, «dat rot te laten varen, want het is toch niet anders als den Moriaan wasschen; alle moeite, die men aan hen doet, is vergeefs, gelijk Salomo (*Prov.* V. 27, 22) zegt: wanneer gij den dwaas in een mortier als gort verstoot met den stooter, zoo en laat doch zijne dwaasheid niet van hem».

Hoewel de jonge Prins van Oranje den 14en November 1656 eerst zijn 6e levensjaar voleindde, hadden de, niet minder dan die van Holland, hervormdgezinde zeeuwsche Staten reeds meer dan een jaar vroeger een ontwerp aan de hollandsche overgemaakt, waarbij zij verzochten, dat hem «van nu aan toegevoegd werd een wijs, godvruchtig, vreedzaam predikant, die geheel en alleen zijn werk maakt, om hem de eerste beginselen der ware kristelijke religië in te drukken, gebeden, en alle andere zedige oefeningen te leeren», enz. «Bovendien» moest, naar hunne meening, «de jonge Vorst onderwezen worden in alle moreele staatkundige kennis en deugden, die een Prins betamen, alsmede in alle eerlijke oefeningen, op zijn jaren passende», en moest daartoe «een eerlijk verstandig staatkundig persoon, in de geschiedenis en inzonderheid de kennis van 's Lands regeering wel ervaren, den Prins in de nederlandsche taal oefenende, en daar gedurig in aansprekende, hem allengs de zeden, gebruiken, wetten, enz. der Regeering bijbrengen, en alzoo een goed oprecht Nederlander van hem vormen». Hoe welgemeend dit zeeuwsche voorstel wezen mocht, Holland verklaarde zijnerzijds niet te kunnen begrijpen, «op welken grond men zich zou kunnen aanmatigen, op deze wijs orde te stellen op de opvoeding van een ingezeten zijner Provincie, en geboren onderdaan van Hun Edel Groot Mog.; want zoo men 't wellicht uit hoofde van zijn peterschap, en 't staan als getuige bij 's Prinsen kristelijken doop, mocht meenen te kunnen, zoo kon de tijd daarvoor toch niet eer geboren zijn, dan wanneer 's Prinsen voogden op dit punt in hun plicht te kort schoten, en daaromtrent waren tot dusver nog geene klachten ingekomen; peters en getuigen kwam

in elk geval dan alleen nog maar toe, zulke voogden tot hun plicht te vermanen, en, hielp dat niet, dan daarover te klagen, en herstel te verzoeken aan de hooge of subalterne overheid van 't Land, onder welker rechtsbeheer en gezag de Prins behoorde. Voor zoo ver men echter in hoedanigheid van hooge overheid tot dien stap was gekomen, zou Holland daar in zijn hoogheid en gerechtigheid merkelijk door gekrenkt worden, daar het alleen en uitsluitend de Soevereiniteit over zijn Provincie en haar ingezetenen en onderdanen had» [1]. 's Prinsen «geboortefeest»-zelf werd dit jaar door den Amsterdammer Jan Zoet met een gedicht begroet, waarin hem o. a. de later zoo uitnemend vervulde wensch werd toegezongen:

Dat Willem Hendrik voor de gouden vrijheid waak,
En andren Vorsten mag verstrekken tot een baak,

en 't welk met een *Kroonzang* besloot, waarin het, zeker niet in allen deele in den zin der Edel Gr. Mogenden van Holland, luidde:

Leef lang, o jonge Spruit, tot roem van uw geslacht
En troost der onderdanen,
Die in een zee van tranen
Verdronken, toen de Dood
Uw trouwen Vader schoot.
Leef lang, en groei in kracht
En wijsheid, dag en nacht,
Opdat gij, t' Uwer eeren,
Den staat eens moogt regeeren! —
Zoo kroone God met Zijn kroonrijke hand,
Zijn Hoogheid in zijn mannelijken stand,
Tot opperhoofd van 't vrije Nederland! —

Onder de vrienden van het jonge Prinsjen meenden sommigen te dezer tijd ook den nieuwen thesaurier-generaal, Hieronymus van Beverningh, reeds te kunnen tellen, wien men nagaf in gezelschap op zijn gezondheid gedronken te hebben, en toen men hem zeî, dat Cromwell hem dat ten kwade zou duiden, te hebben gezegd, dat hij zich om Cromwell niet bekreunde, en hij, wanneer de Prins meerderjarig was, gaarne een zijner eerste staatsdienaars wezen zou [2]. De rol, die hij later speelde, zou dit niet onwaarschijnlijk maken. Voor 't oogenblik had hij, in afwachting dier meerderjarigheid, intusschen niets beters te doen, dan de eerzuchtige plannen van 's Prinsen aangehuwden oom, den frieschen Stadhouder, die nog altijd op 't veldmaarschalkampt vlaste, tegen

---

[1] *Resolutiën van Considerantie*, enz. blz. 240.
[2] Zie Aitzema's *Letter of Intelligence* van 2 Febr. (*Thurloe-Papers*, VI. p. 14.)

te werken, en zich daarin bij Holland te blijven aansluiten. De zaak kwam in 't begin van January op nieuw ter sprake. De beoogde «harmonie» had weinig of geen bijval gevonden, spijt de moeite, die er zich de Prins van Nassau-zelf in zijn gewesten voor gegeven had; zij had schier overal op weêrzin gestuit; doch 't veldmaarschalkampt meenden 's Prinsen vrienden, dat daaronder niet vergeten worden mocht. Zoo maakte dus een der afgevaardigden voor Friesland ter Generaliteit, Bootsma, van 't afwezen veler hollandsche leden, en daaronder De Witt, die zijn Kerstmis in Dordrecht was gaan vieren, gebruik, om het punt ter loops ter sprake te brengen, en gaf dit het voorzittende lid, den Overijselaar Mulert, aanstonds aanleiding, er een voorstel in 't belang van den Prins over te doen. Ondertusschen werd de zaak nog aangehouden, en Beverningh, die er door 's Prinsen schoonmoeder, met verzoek haar niet al te zeer tegen te werken, van onderricht was, haastte zich nu een eindbesluit te voorkomen vóór De Witt's terugkomst voor goed een spaak in 't wiel kon steken. Met medewerking van Utrecht, een der geldersche Heeren, en een paar zeeuwsche, gelukte hem dat [1], en ging nu Holland, na De Witt's terugkeer, zijnerzijds zijn eigen, den Prins ter zij stellenden, gang. Een brief van aanbeveling van 's Prinsen zij, ter Generaliteit ingezonden [2], gaf hem daarom ook geen baat, niettegenstaande Zeeland in de algemeene Staten voorsloeg, hem tot veldmaarschalk te benoemen. Holland richtte een schrijven tot de overige gewesten, waarin het verklaarde, dat zulk een benoeming over het krijgsvolk van de Unie, tegen den zin van een harer leden, een inbreuk op de Oppermacht van dit laatste zijn zou; dat men daarenboven thans geen veldmaarschalk noodig had, en dus beter zou doen het ampt af te schaffen, om, zoo de nood drong, een tijdelijk legerhoofd voor één veldtocht aan te stellen. Het schreef, gaarne in nadere beschouwing der daartoe noopende gronden te willen treden; zoo men echter mocht willen voortgaan met die benoeming, zou het de middelen, door de Voorzienigheid in zijn handen gesteld, gebruiken, om de vrijheid en oppermacht van zijn gewest te handhaven. Het stelde buitendien nog een lastbrief op voor het legerhoofd, dat het in tijd of wijle voor zich mocht willen aanstellen over de troepen, die te zijner betaling stonden, en bepaalde daarin, dat zulk een hoofd geen Stadhouder of Kapitein-generaal van eenige afzonderlijke provincie mocht zijn, geen uitheemsche mogendheid mocht dienen, noch naar het Stadhouderschap van Holland mocht staan [3]. Friesland antwoordde op Hollands schrijven, dat men, met bewilliging der hollandsche afgevaardigden-zelf, in de groote Vergadering bepaald had, over de krijgsampten ter begeving der gezamenlijke Provinciën staande, ook door dezen te doen beschikken; dat dat van veld-

---

[1] Zie De Witt's schrijven aan Nieuwpoort, *Brieven* III, blz. 314.

[2] *Thurloe-Papers*, t. pl. p. 2.

[3] *Resolutiën van Considerantie*, blz. 290 en 296.

maarschalk in der tijd ook door de algemeene Staten vergeven was, en de Provinciën daar bij meerderheid van stemmen besloten, met uitzondering alleen van die zaken, voor welke bij de Unie eenstemmigheid gevorderd werd; daaronder kwam echter dat krijgsampt niet voor. Het achtte dus wenschelijk, dat Holland zich daarin aan de meerderheid onderwierp, en den frieschen Stadhouder tot veldmaarschalk hielp benoemen, waarover het ten overvloede gaarne, overeenkomstig Hollands aanbod, in nader onderhandeling komen zou. Stad-en-Landen, 's Prinsen ander gewest, schreef in gelijken geest. Gelderland gaf, wat later, in de algemeene Staten te kennen, dat de brief van Holland verschillende stellingen bevatte, gevaarlijk voor de Unie en den grondslag van 't algemeen bewind, en gaf zich daarom ernstig moeite, de hollandsche Heeren van hunne de Unie bedreigende meening terug te brengen [1]. Een en ander bracht Holland tot het besluit, in Mei een uitvoerig betoog aan de andere Gewesten te zenden, waarbij het de stellingen, in zijn brief geuit, handhaafde, en daar als grond voor aangaf, dat de Nederlanden, zoo vóór als na den tijd, dat zij aan 't Huis van Borgondiën gekomen waren, afzonderlijke en zelfstandige oppermachtige Staten geweest, en dat ook gebleven waren sedert de Unie van Utrecht, bij welker eerste bepaling elke provincie het behoud van haar vrijheden en voorrechten bedongen had; dat het gezag over 't krijgsvolk daartoe gerekend worden moest, en dat geen der Gewesten daar ooit afstand van gedaan had, al had men ook aan de Generaliteit de macht verleend, om over de algemeene verdediging van den Staat te beraadslagen; terwijl het bij de stukken bleek, dat de verschillende Gewesten, na 't sluiten der Unie, meer dan eens, troepen aangenomen en afgedankt hadden, en ze onder den eed der Gewesten, in welke ze gelegd werden, gesteld; dat, krachtens dit recht, de bevelhebberschappen, in de vestingen binnen een stemmende provincie gelegen, ook door de Staten van zulk een provincie begeven werden; dat de Staten-betaalsheeren buitendien nog een byzonder recht hadden over het krijgsvolk hunner betaling, in de begeving aller krijgsampten daaronder en in de vrijheid vervat, om zich van dat volk of door Kapiteins-generaal of andersins, binnen en buiten hun oppergebied, ten nutte van den Staat, te bedienen, het geval alleen uitgezonderd, dat het binnen een andere stemmende provincie in bezetting lag, aan welker Staten het eer en meer gehoorzaamheid dan aan zijn betaalsheeren verschuldigd was; dat de Prinsen van Oranje over de krijgsampten wel beschikt hadden, wanneer het leger te velde was of onder uitheemsche vendels; maar niet — althans niet zonder weêrspraak — onder de krijgsmacht van een provincie, die een anderen Stadhouder of Kapitein-generaal had; waaruit volgde, dat zij die krijgsampten ook niet hadden kunnen begeven als Kapiteins-gen. der Unie, maar alleen als die der byzondere provinciën, over welke zij Stadhouders

[1] *Thurloe-Papers*, t. pl. p. 88.

waren, en ten gevolge van het gezag, hun door de Staten dier Provinciën opgedragen; dat de byzondere Staten ook dikwerf krijgsvolk buiten hun provinciën gezonden, verlegd, en gebezigd hadden, gelijk met tal van voorbeelden werd aangetoond; dat Prins Maurits en zijn zwager van Friesland, Graaf Willem Lodewijk, tegelijk en met even hoog gezag bekleed, bevel gevoerd hadden over de krijgsmacht der gewesten, van welke ze Stadhouders waren, en dat zich beiden meermaals op last der Staten-alleen van hun troepen bediend hadden; dat hetzelfde ook met Prins Frederik Hendrik en Graaf Ernst Casimir had plaats gegrepen; dat — van de groote Vergadering gesproken — Holland daar uitdrukkelijk op eenstemmigheid voor de aanstelling van een krijgsoverhoofd had aangedrongen; dat men het veldmaarschalkampt wel als een ampt beschouwde, door de algemeene Staten te begeven, doch niet met het gezag gepaard over de troepen van een provincie, die in de aanstelling van zulk een veldmaarschalk niet had toegestemd, omdat dit in strijd zou zijn met het recht en gezag over 't krijgsvolk, dat ieder gewest zich altijd had voorbehouden; dat ook de Generaliteit, in dit, gelijk in andere opzichten, niets vermocht dan krachtens de eenparige toestemming der bondgenooten, en ook op geen anderen grond vroeger lastbrieven aan veldmaarschalken verstrekt had, en zoo dit, bij meerderheid van stemmen, gebeurd was, het niet zonder hevige tegenkanting had plaats gehad, en macht voor recht had gegolden; dat Friesland-zelf aan de Generaliteit het krijgsbeheer alleen had willen gunnen onder voorwaarde, dat zijn troepen onder den Stadhouder en Gedeputeerden zouden staan; dat de aanstelling van een veldmaarschalk gevaarlijk voor de vrijheid was, en men daarom beter deed het steeds maar voor één veldtocht te doen, en dat daar nu geen sprake van wezen kon; dat ook andere Landen en Staten zulk een krijgshoofd niet kozen dan bij 't opkomen van een oorlog; dat de Friezen, als van ouds voor hunne vrijheid waakzaam, nu in 't minst niet geroepen waren, zich aan 't gevaar bloot te stellen, die eenmaal te verliezen; en dat Holland althans vastelijk gezind bleef, om zich in dat recht over zijn krijgsvolk te handhaven, dat in dit betoog bepleit was [1].

Het bleef niet zonder werking; de Staten der andere gewesten lieten van verderen aandrang af, en de Prins van Nassau begreep, dat hij, bij dezen stand van zaken en den vastberaden tegenzin van Holland, best zou doen, van zijn opzet af te zien, en er zoo mogelijk gunstiger tijd voor af te wachten; een gelatenheid in zijn teleurstel-

---

[1] *Deductie van de Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt, dienende tot aenwysinge van 't recht, de dispositie, ende het ghesach, de Staten van de Provinciën deser Vereenichde Nederlanden elck in 't bysonder competerende over ende ontrent de militie, by deselve respectivelyck betaelt wordende*, enz. In 's Gravenhage bij de Wed. van wylen Hillebrant Jacobsz van Wouw, 1657. — Verg. ook de *Res. van Consid.*, blz. 399 vv.

ling, die hem meer goed dan kwaad moest doen, en hem, bij langer leven, dan hem te beurt zou vallen, wellicht niet ten onpas gekomen waar. In Augustus van 't volgende jaar kwam Amsterdam nog eens op de zaak terug, met het voorstel een veldmaarschalk voor twee of drie jaar te benoemen, doch vond evenmin gehoor, als een nieuw verzoek van den kleefschen Stedehouder, Prins Joan Maurits, om tot veldmaarschalk te worden aangesteld, in November daaraan gedaan. Hij moest er zich meê tevreden stellen, in 't volgende voorjaar, Brandenburg te Frankfort bij de plechtige keuze des nieuwen Keizers te gaan vertegenwoordigen, daar de vorige in dat van 1657 overleden was. «Keur-Brandenburg» — als Vondel hem daarbij toezong —

Keur-Brandenburg, wiens zorg de scepter werd gegeven,
Als 's Rijks aartskamerling, ziet Maurits aangedreven
Van ijver, om met lof zijn keur-ampt te bekleên,
Zoo loflijk als dit Huis ooit aan de Main bescheen;
Waarom zijn edel paard nu hooger draaft, op 't pralen
Des scepters rood van goud, en de oogen trotscher stralen
Uitschieten, nu de zon van Nassau het berijdt,
Daar 't schuimbekt en, vol gloeds, den gouden breidel bijt,
En knabbelt zijn gebit; —
Schept moed nu, volkren van één tonge en menig landschap,
Eén lichaam, door de ziel vereend, nu 't Keurgezantschap
Prins Maurits wordt betrouwd! [1] —

Hoewel hij-zelf eerst in Maart 1658 naar Frankfort kwam, was toch in 't najaar reeds de plechtige Keur-vergadering geopend, waarbij Keur-Meins en -Keulen, door Frankrijk en zijn gemachtigde, den Hertog van Grammont, gesteund, Oostenrijk zochten tegen te werken, en op Zwedens aanbeveling den jongen Keurvorst van Beyeren de kroon te doen opdragen. De jonge Vorst-zelf had er weinig ooren naar, en des te gemakkelijker moest het nu Brandenburg vallen, dat tot elken prijs den franschen en zweedschen invloed weren woû, om, zich bij Keur-Saksen, -Trier, en -Beyeren aansluitende, den nauw 17jarigen Koning van Hongarije, Keizer Ferdinand III's tweeden zoon [2], Hertog Leopold Ignatius van Oostenrijk, te doen kiezen, tot wiens gunst ook zijn oom, de gewezen Landvoogd der spaansche Nederlanden, aartshertog Leopold Willem, ieder aanbod, om zijn keizerlijken broeder op den troon te volgen, had afgeslagen. Het hield intus-

---

[1] *Keurgedicht* op de Keurstedehouderschap van den doorl. Vorst en Heere J. Mauritius, enz. toen Z. V. D. in den naam van Keur-Brandenburg ten keure van den R. Koning trok.

[2] Zijn ouder broeder, Ferdinand, was in July 1654 gestorven, en hij, eerst voor den geestelijken stand bestemd, hem als Koning van Hongarije beide en Boheme opgevolgd.

schen nog tot den 18den July aan, eer de keur-zelf, op de gebruikelijke wijs, plaats greep, en de jonge aartshertog, in spijt van den levendigsten aandrang der Jezuïten, zijn tweeden voornaam vaarwel zeggende, onder dien van Leopold, het duitsche Keizerschap aanvaardde [1]. Frankrijk wist zich weldra schadeloos te stellen, door met half-Augustus tot den zoogenaamden Rijnbond toe te treden, op aandrang van Keur-Meins met Trier, Keulen, Munster, Nieuwburg, Brunswijk, Hessen-Cassel, en Zweden-Bremen, «tot onderlinge verdediging en handhaving van den openbaren vrede in 't Rijk» — naar 't heette — gesloten, en waardoor het, als zich een zijner gemachtigden later uitdrukte, steeds de meest welkome «gelegenheid vond, zijn vrienden en invloed in Duitschland te bewaren, zijn kroondienaren, in alle openbare beraadslagingen middelijk te doen deelnemen, en zijn Koning als tot een onafhankelijk medelid van den duitschen Vorstenraad te maken [2].

Aan de algemeene Staten deelde Prins Joan Maurits, na de Keur, uit naam van den jongen Keizer, meê, dat deze van zins was een gemachtigde tot hen af te vaardigen, en nam daarom de vrijheid, hen te vragen, of zij 't niet oorbaar achtten, dat hij hem uit hun naam begroette. Zij schreven hem terug, dat zijn bericht en raad zeer naar hun genoegen was, zij er hem voor dankten, en hem nu opdroegen den Keizer bij voorraad uit hun naam geluk te wenschen, met de verzekering, dat 's Keizers voornemen, om iemand tot hen af te vaardigen, hun ten zeerste welkom was. Reeds luttel weken later kwam daartoe dan ook de keizerlijke hofraad Triquet naar den Haag, met een latijnsch schrijven des keizers voorzien, waarin Hun Hoog Mogenden als 's Keizers *charissimi amici* begroet, en van 's Keizers zucht, om vriendschap en goede nabuurschap met hen te houden, verzekerd werden [3].

Openden wij dit hoofdstuk met een blik, op den treurigen staat, waartoe het zuidamerikaansch gebied haars vroegeren beheers vervallen was, en zijn ontkaping aan de Republiek; wij kunnen 't met een meer opbeurenden op een ander werelddeel sluiten, waar aan 't zelfde Portugal, dat zich, ten koste der West-indische Compagnie, nu voor goed in Brazilië genesteld had, in den zomer van 1656, de laatste stad, die het op Ceilon bezat, Colombo, door de krijgsmacht van den wakkeren oud-secretaris van Amsterdam, en vriend van Vondel, den Directeur-generaal Gerard Hulft, in dienst der Oost-indische Compagnie, ontrukt werd, nadat hij-zelf, helaas! bij de bestorming het leven had moeten laten:

---

[1] Zie, voor 't geheel beloop der zaak, de uitvoerige uiteenzetting naar de rijke berlijnsche archiefbronnen, bij Droysen, t. pl. s. 286 ff.

[2] Zie ald. s. 302.

[3] *Thurloe-Papers*, t. pl. p. 297 en 354.

De zeestad zwichtte in 't eind en, om het hart bekneld,
Stond ademloos, en reede op 't punt van overgeven,
Als hem een kogel trof in 't opgaan van zijn leven; —
Zoo stierf die Veldheer, staande in 't harnas, als een held[1].

Een jaar te voren was door den Goeverneur-generaal Maatsuyker een gezantschap naar Sina afgevaardigd, om zoo mogelijk verlof tot vestiging te verkrijgen; het verwierf echter niet meer dan een uitzicht op vrijen handel. Naar Japan had in 1657 een bezending plaats; doch een hevige brand, in Jeddo uitgebarsten, maakte een verder verblijf onraadzaam, en drong tot terugkeer naar Nangasaki, waar men op 't eilandjen Decima een handelskantoor had mogen vestigen, nadat men 't eiland Firando had moeten verlaten.

---

[1] *Op den Ed. Heer Hulft*, enz.

NEGENDE HOOFDSTUK.

Noordsche oorlog; Pyreneesche vrede; Engelsche ommekeer.

1657—1660.

«Er is hier te lande een vogel, kiewit genoemd», schreef Aitzema in April 1657 aan zijn engelsche betaalsheeren [1]: «wanneer men zijn eyeren gaat zoeken, maakt hij veel beweging en gerucht over 't veld, waarin men zoekt; en wanneer men dan zijn nest vindt, lacht men met hem, en zegt, dat hij het gansche veld heeft willen beschermen, en 't niet eens zijn nest heeft kunnen doen. Hetzelfde kan men van de algemeene Staten zeggen, die zooveel beweging gemaakt hebben en nog maken, om de wet te stellen in Polen, de Oostzee, Dantzig, Frankrijk, en Engeland, en toch niet eens de wet of orde kunnen stellen in hun eigen gewesten». 't Was er intusschen ver af, dat zij dat eerste uit louter bemoeizucht deden, en althans hun schrandere raadpensionaris, die voor 's Lands algemeen welzijn en den handel van zijn eigen provincie slechts «vrede» verlangde, had zich persoonlijk daaromtrent niets te verwijten, hoezeer hij wellicht bij sommigen den schijn tegen zich had. 't Lag dan ook waarlijk niet aan hem, in deze dagen, dat men met Zweden steeds op een gespannen voet bleef, door de vertraging der bekrachtiging van de elbinger vredesbepalingen. Hij had niets liever gewild, dan die onmiddellijk te bekrachtigen [2], en zoo tot wegneming van alle mistrouwen en bevreemding te komen, waarom men daar niet toe

[1] Zie zijn *Letter of Intelligence* in de *Thurloe-Papers* VI, p. 147.
[2] Zie o. a. zijn schrijven aan Vogelsang in Sept. 59: "Sijnde UEd. zeer wel bekent, wat ernst by my toegebracht is, om het bekende elbingsche tractaet te doen ratificeeren", en verg. verder.

overging en «nadere verklaringen» verlangde. De tegenstand ging van Amsterdam uit, en vond onder de hollandsche Heeren bijval [1], maar bij de Landprovinciën weêrzin, en allerminst instemming bij De Witt, die in dien vijandigen zin omtrent Zweden slechts aanleiding tot krijgsgevaar ook van de zijde van Engeland en Frankrijk zag [2], al zou men daarvan dan ook bevrijd blijven. Van den anderen kant deed evenwel de deensche resident al zijn best, de Staten tot een nader verbond met zijn meester tegen Zweden te brengen, en drong de spaansche gezant, in 't belang van den zijnen, daarop niet minder aan [3]. Zoover waren de onzweedsgezinde gemoederen evenwel niet, noch hun invloed op 's Lands Staten zoo groot. Dezen bepaalden er zich voorloopig toe, tegen Woensdag den 18en April, «over al de Provinciën» weder «een algemeenen dank-, vast- en bededag uit te schrijven», zoo om «den goeden en grooten God eendrachtig te loven en danken over de onverdiende bewezen genade in 't afkeeren van Zijn toorn, en den plaag» der pest, die te Leiden en elders in 't afgeloopen jaar geheerscht had, en 't mededeelen van Zijn zegen, en 't bewaren van den Staat «bij goede ruste en vrede», als om Hem «vuriglijk te bidden, dien zegen nog veel jaren in zijn genade te continueeren, en voorts in de naburige rijken weg te nemen den ruïneuzen oorlog en alle landverdervende straffen, en tot dien einde te zegenen de middelen, van wegen dezen Staat daartoe aangewend» [4]. Zij hadden zich blijkbaar nog niet laten afschrikken door de waarschuwing, slechts eenige maanden te voren op nieuw tegen hun biddend streven uitgegaan, en in den «Vruchteloozen Biddag», als men zijn tegenwerpingen betitelde [5], vervat. «God», zoo schreef men daar, «zou dat

---

[1] "Heeft men na 't sluiten van 't voorzeide tractaet zoodanige veranderinge in de humeuren bespeurt, dat men 't dezer sijde niet heeft konnen doen ratificeeren, ik soude met waerheit niet konnen affirmeeren, dat de Provintie van Hollandt daeromtrent te eenemael buyten schult is geweest" (De Witt, in 't 29e hoofdstuk van V. D. H.'s *Interest van Hollandt*, 1662.

[2] Zie ald. aan 't slot, en verg. zijn brief aan zijn oom van Zuidpolsbroek, 18 Aug. '58: "ondertusschen de machten van Europa genoechsaem in twee considerable partyen geseten sijnde, daervan de balance aen d' eene zijde jegenwoordigh door Vranckrijck ende Engelandt, ende aen d' andere door Spaigne ende 't gansche huys van Oostenrijck wordt gehouden, schijnt my toe, niet wel mogelijck te wesen, desen Staet met Sweden in onmin soude geraecken, ende tegelijck de confidentie met Vranckrijck ende Engelandt soude vercrijghen", enz.

[3] Zie Courtin's schrijven van 13 Maart '57 aan Bordeaux, *Thurloe-Papers* VI, p. 113.

[4] Zie Kist's *Biddagsbrieven*, blz. 207.

[5] *Vr. B. of vrymoedich ende ootmoedich versoek aen de christ. overheden der Vereenichde Nederlanden*, enz. *door Eusebium Philarchonticum J. C.* (Gedr. in 't jaer 1655). — Hoewel de kennelijk begaafde steller van dit vermakelijk, en voor de geschiedenis der hollandsche zeden waarlijk niet onbelangrijk, geschrift voor een man van de rechten (J. C.) wou doorgaan, blijkt vooral uit het zevende punt van zijn betoog, dat hij wel geen ander dan een dier "Engelen voor Gods aengesichte" was van wier karige bezoldiging voor hun Engelenwerk hij daar (bl. 527) zoo'n roerend tafereel ophangt.

toch niet verhooren, ten zij ze eerst eenmaal begonnen te verbeteren zoo overvloedige zonden, die dien gebeden den hals braken». «Roeit (daarom)», zoo heette het verder, «vooreerst eens t' eenemaal uit die grouwelijke afgoderijen, waarmeê 't Land nog zoo schrikkelijk verontreinigd blijft (door) die menigte van sprinkhanen uit den afgrond, die 't heele Land bedekken; hoe krielen steden en dorpen van papen, kloppen, kwezels, en andere verleidende geesten! Is iewers een predikant, daar zijn dikwils zes papen tegen! Brengt hiertoe de openbare en vrije oefeningen van die godslasterlijke Joden, Socinianen, Coddisten, en Borelisten, gelijk ook die bedrieglijke sociëteit der pelagiaansche Remonstranten. Wat wordt hiertegen gedaan, als een deel placcaten, uitgegeven zonder ziel, d. i. zonder uitvoering; voorders heeft het alles zijn vrijen teugel, zoo is de getrouwe stad tot een hoere geworden! Hoe kunnen Uw Hoog Mog^{n}. met goede oogen aanzien de heerlijke en openbare woningen der roomsche priesteren, midden in ons land! Moogt Gij dat adderengebroedsel zoo dulden in 't midden van uw ingewanden? Is dàt *reformeeren* in Holland, dat de papen in openbare wegen, zelfs in haar afgodisch gewaad, en met de officieren aan hare zijde, zonder in 't minste gemoeid te worden, zich mogen vertoonen, de teekenen der beeste, crucifixen enz. op hare huizen zetten, als ze slechts alle jaar op *nieuw* weêr *koop* maken met diegenen, die haar hierin zouden kunnen hinderlijk zijn? Nooit heeft ons land geleden slimmer *deformatie*. Doch wat wonder is dit, dewijl het zeker is, dat niet weinigen aan 't roer zitten, die wel op zijn Geusch willen regeeren, maar evenwel op zijn Paapsch sterven, en in openbare Synoden durven zeggen, dat het inbinden van de vrijigheid der Papisten niet anders en is als een exorbitante nieuwigheid. De predikanten komen in den Haag met zwarte mantels, maar de priesters met gouden rokken, en kunnen hunne klinkende redenen aldaar veel meer als der predikanten klaaglijke woorden teweeg brengen. Ei, hebt doch acht op uwe zielen, rustet u allen, die den boge spant, tegen Babel, en schiet in haar, en spaart de pijlen niet, want zij heeft tegen den Heere gezondigd! — Stelt ook eens, ten tweede, uw veelvermogend zwaard tegen zooveel openbare, ergerlijke, en roepende zonden, waarvan ons Land overloopt. Och, hoe zucht Hemel en aarde over die schrikkelijke Sabbathschenderij! en och, of dit kwaad nog ophield op den rustdag met slaafachtige en andersins middelmatige werken, maar 't loopt al hooger: Gods dag wordt tot des Duivels dag, zondag wordt zondendag; rechte Sodoms grouwelen, die anders ontijdig worden geoordeeld, als dobbelen, kaatsen, drinkerijen, gulzige brasserijen, dans- en zingspelen, enz. komen dan te passe; is 't niet onder den openbaren godsdienst, 't is er na; want 't Hof van Holland verstaat, dat dan de Sabbath eindigt, zoo wanneer de klok vier uren is geslagen; andersins zouden 's Lands accysen te veel verliezen, zoo op den heelen rustdag, als wanneer 't volk best kan wachten om te drinken, geen bier gesleten en wierd! Zoo zoekt men quansuis door schatten der godloosheid, die immers geen

nút en doen, 't Land aan elkander te houden! Loopt ons Land ook niet over van onmenschelijke ondankbaarheid? Zijn wij wat hoog geklommen in onzen voorspoed, wij kussen gedurig onze eigen handen, en rooken onze eigen netten; en gelijk de zwijnen de eikelen wel gieriglijk inslokken, maar niet eens omhoog zien naar den boom, waarvan ze zijn neêrgevallen, zoo gaat het met ons. Deze ondankbaarheid en wordt niet weinig verzwaard door de woedende bitterheid van velen in ons Land tegen zoodanigen, die wij naast God onze geheele welvaart schuldig zijn. Hebben eenigen ons wat goeds gedaan, 't is toen betaald, en daarmede mag men trouwe dienaars, gelijk de boeren haar afgesloofde paarden doen, wel achter den dijk jagen, die nog veel voor hebben tegen dat onnoozele en eenige afzetsel van dien nooit volprezen Oranjestam, onder welks schaduwe wij ons zoo langen tijd tegen de hitte des oorlogs zoo onbekommerd plachten te verschuilen. 'k Meen, wierden volgens dien regel diegenen, die dit meest voorwenden, eens uit de regeering geschopt, en tot haar gezeîd: staat buiten; hebt gij goede diensten gedaan, gij zijt er voor geloond; — zij zouden haar dapper kwalijk houden, te meer als men haar en haar kinderen inhabiel verklaarde, om ooit weêr in de regeering te mogen komen. — Ziet men op vloeken en zweren, die dat nu niet en kan, en kan niet burgerlijk leven, immers niet gebieden. 't Is nu te hard, om dezulken met een priem door de tong te boren; den grootsten van 't Land is dit nu maar een gewoonte geworden; deden 't de hout- en turfdragers alleen, men zoude wel placcaten daartegens uitgeven, en daer ze zijn wel uitvoeren; maar wie zal den Paus in den ban doen? Of nu de Heilige Israëls wordt gelasterd, dat moet zoo zwaar niet worden genomen; 't is meer uit lossigheid en gewoonte, als uit kleinachting en boosheid; maar och! zal de gewoonte van kwaad doen tot verontschuldinge dienen, zoo zal de Duivel ten leste de alleronschuldigste worden! — Wat neemt ook hoererij, overspel, en allerhande ontuchtigheid onder ons de overhand! Hoeveel welgevoederde hengsten zijn er vroeg op, en hunkeren na de huisvrouwe haars naasten, bedrijvende grouwelijkheid daarmede; die dit maar bedekt kan doen, 't is maar een geestigheid! Velen, op zijn paapsch, houden 't beter, drie of vier bijzitten te hebben als een echte vrouw. Hier wordt niet tegen gedaan. Zoude het Land hierover niet treuren, en zijn inwoonderen uitspouwen? — Och, of dan — ten derde — ook eenmaal bij de hand mocht worden genomen dat hoognoodige en lang gewenschte redres van de Tucht der Kerke, die, helaas! bij ons zoo jammerlijk leît vervallen. Niet, dat wij hiermede Uw Hoog Mog^n^. de macht van kerkelijke straffe te oefenen, eenigsins willen opdragen, gelijk in haren tijden de Remonstranten zochten te doen, om haren haan Koning te maken; dit wordt hier alleenlijk geroerd, om te verzoeken, dat den goeden ijver, die tot dit werk van sommige kerkedienaren wordt aangewend, van de Regeeringe niet gestuit, maar veeleer gehandhaafd mag worden. Wee die kleinachtige en vreesachtige Leeraren, (bij wie) 't gedurig is: al zachtkens, al zoet-

jens; 't is beter zoo wat over te zien en te verdragen, als al te hard te geuzen, men kan altijd tot het uiterste wel komen; en ondertusschen loopen de verkens in 't koren, en maken zulke modderaars, dat vast de alderheillooste menschen ongestraft henen loopen. Kunnen sommigen dit juist zoo slap niet laten gaan, maar zoeken ze 't schuim wat reiner af-te zuiveren, dat ruikt na de mutsaard, of immers na de spaansche en geneefsche inquisicie, die worden weêr paapsch en zoeken den meester te spelen. Aan de zijde van de politieken hapert het hieraan, dat zij zoodanige plaasteraars gedurig maken aan de hand te hebben, gevende den Nazireën wijn te drinken, en gebiedende den profeeten, dat ze niet en zullen profeteeren, verziende haar en de haren met goede beneficiën, waardoor zij dan in classen en synoden zooveel te wege brengen, dat deze hare troetelkinderen, als eenigen iets ernstigs en noodigs zoeken door te dringen, zich daar tegen stellen, 't zelve 't onderst boven werpen, en alle adviezen, debatten, en resoluciën haar op 't spoedigst aanbrieven. Daer benevens spannen veel regeerders zich gedurig in tegen den ijver van dezulken, die deze tucht wel gaarn weêr op de been zouden brengen. Sommige, om te toonen, dat deze bittere saus haar niet en smaakt, maken dat ze in de voorbaat zijn, en in plaats, dat ze zich den kerkelijken straffen zouden onderwerpen, zoo straffen ze de Kerk eerst zelf wat dapper, zoo ze meenen, met van de Tafel des Heeren te blijven of de leeraars in den baard te varen, of tot deze of gene pruilkerk over te gaan. Arme menschen, alsof ze zoodoende haar-zelf niet meer als de kerke of predikanten beleedigden! — Dient ook wel — ten vierde — noodzakelijk verbeterd, die vuile en hooggaande partijschap, die in Uw Hoog Mog^{n}. vergadering wordt gevonden en daaglijks aangroeit; de hoofden stooten tegen malkanderen; men vast en bidt wel, maar 't is tot twisten en gekijf. *Eendracht maakt macht* — plag te voren 's Lands stok-regel te wezen, moeten dan nu die saamgebonden pijlen zoo van een gerukt worden? Ei neen, toch. Kan een Rijk, dat tegen zich-zelf verdeeld is, wel bestaan? en meent gij dat hierop van onze misnoegde naburen niet geloerd en wordt? — 't Is — ten vijfde — hoog tijd, dat ook eenmaal worde weggenomen die jammerlijke antipathie of tegenstrijdigheid, die daar tusschen burgerlijke en kerkelijke personen wordt gevonden. Zullen Mozes en Aaron tegen malkanderen loopen? hoorden zij niet de handen saam te voegen, om het Huis des Heeren te bouwen? Och, of God de Heere dan hier eens één herte en één ziele gave, dan zouden wij vruchten zien van 't godlijke Woord omtrent de overheden, daar nu dikwijls veel dingen uit enkel partijdigheid of kwaad vermoeden tegen de kerk worden in den wind geslagen! — Dient — ten zesde — dit ook wel behartigd te worden, dat de Overheden, 't zij hooge of lage, in 't geen zij haar onderdanen gebieden, wat meer met een goed exempel mochten voorlichten. De onderdanen zijn apen van haar regeerders, gelijk de meéste dorpschouten van hare Heeren: gaan ze wel voor, ze volgen wel na, of anders integendeel. Wat baat het, of de oefe-

ning der afgoderij verboden is, veel grooten, die zelf mede helpen verbieden, stijven ze in hare bijzondere heerlijkheden en houden den Papen de hand boven; waarom ook de zoodanigen gewoon zijn den Schouten, die zij stellen, geen eed af te nemen, omdat ze quansuis niet gehouden zouden zijn, 's Lands placcaten zoo strengelijk te executeeren. Waarom vloekt en zweert het volk? die 't verbieden, doen het zelf; dronkenschap stuit nauw meer in de regeering, als men anderzins van huis en geslacht is gequalificeerd. Maar wat een nut dat dit doet, om de onderdanen in soberheid te houden, laat ik een iegelijk oordeelen! — En — ten laatste — is nog één ding overig, dat het Land doet dreunen en den ondergang dreigt, indien Uw Hoog Mog^{n}. daarin niet spoedelijk en verzien, te weten de magere, verachte, ja bedelachtige staat, waarin de dienaars des Woords dus lang zijn gehouden en alsnog gehouden worden. Waar zijt gij nu, milddadige God des Ouden Testaments, die elf deelen gaaft aan de Levieten en Priesteren, die den dienst uws Huis bezorgden, daar gij maar negen deelen gaaft aan de andere stammen? Smert het U niet aan de ziele, dat Uwe afgezanten, boden van Kristi wegen, uitdeelders van Uwe verborgenheden, Engelen voor uw aangezichte, nu niet als Engelen, maar als verachte Bedelaars worden behandeld? Och, wat is doch hare vergelding in de wereld voor haar dierbevolen zielewacht, voor haar gebeden voor het Land en de Kerke? ten meerendeel beschimping en bespotting en dan nog maar een sobere somme gelds van vijf of zesthalf of ten hoogste zeshonderd guldens, om hare personen en huisgezinnen te onderhouden, 't welk ze dikwijls nog niet geheel mogen genieten, dewijl in eenige provinciën die weinige penningen nog niet eens en mogen door de hand van de rentmeesters of moeten daar nog eerst wat beschroeid worden; gelijk zeker is, dat sommige, eer ze tot betaling kunnen gebracht worden, als ze de behoeftige predikanten — want die op haar eigen smeer zich wat kunnen behelpen, en passen daar niet wel toe — al een langen tijd hebben laten naloopen, nog niet gewoon zijn van 't geld te scheiden, of men moet haar eerst een rijksdaalder of twee van 't honderd voor 't lijf leggen, quansuis omdat ze 't uit haar eigen beurs verschieten, en haar dan met den hoed in de hand nog bedanken, voor goede betaling. Roept dit niet tot U, o God! dat met het zweet van Uw arme dienaars nog woeker wordt gedreven? Weinig te ontvangen, kwalijk te ontvangen, en dan nog maar stuksgewijs te ontvangen, hoe kan dat bestaan? — Wat kan hier anders op volgen, als dat ze haar in schulden moeten verwarren, en alzoo hare behoeftigheid en personen aan een iegelijk ten toon stellen? — 't Is waar, daar zijn er die 't weinige, dat ze genieten, nog kwalijk waardig zijn, en al evenwel tot leedwezen van veel vromen, op zijn oud-geldersch, nog in den dienst worden geleden; maar moeten daarom de onschuldige met de schuldige lijden, en met ééne roede geslagen worden? Behalven dat, hoewel 't sommige niet en mochten verdienen, het aanzien van den dienst in 't gemeen Uw Hoog Mog^{n}. hoorde mild-

dadiger te maken. Hier komt nog dit bij, dat op deze wijze veel predikanten gemaakt worden tot *stomme honden*, zoodat ze de ronde waarheid niet en durven spreken of preêken, uit vreeze van dat haar tractement haar mocht ontnomen of besnoeid worden. Gelijk wij bericht zijn, hoewel het kwalijk gelooflijk is, dat in een van de Provinciën de leeraars ten platten lande honderd guldens boven 't ordinaris toegeleïd worden, 't welk de regeerders evenwel dan alleenlijk geven, als ze na haar zin een heel jaar gepreêkt en van 't Prinsjen geen kwaad gezeïd hebben; maar is er iemand, die, uit drift van zijn gemoed, en uit kracht van de goddelijke waarheid, iemand wat te zeer op de teê heeft getreden, of 't een of ander schurft schaap wat te hard heeft aangeraakt, die moet dan, en òm zijnentwil dikwijls al de rest, dat toewerpseltjen missen. Zoo handelt men daar met de predikanten als met de kwade honden, die men, op dat ze niet blaffen of immers niet bijten en zouden, een muilband aandoet, behalven dat, daar de honden haar met een leêren moeten genoegen, de predikanten nog een gouden of zilveren van 100 of 95 guldens — want dit kleine schaapjen kan ook nog dikwijls niet door sommiger rentmeesters deur, of 't moet er al mede van zijn wolle laten — krijgen. Die uwe huizen, goederen en comptoren bewaren, hoe rijkelijk wordt het haar vergolden; 't komt dan op een honderd gulden twee of drie niet aan; maar die voor de ziele waken, die hoeven zoo vet niet gevoederd, die mogen de zak toeknoopen eer ze vol is! — Men roept en bidt om de zegen over het Land, ziet, hierdoor is ze te bekomen: geeft de eerstelingen uws deegs den Priester, om den zegen op Uw huis te doen rusten; andersins, zoo dit nog langer versloft wordt, te vergeefs smeekt het Land om genade; want met een vloek zal het den Heere vervloekt zijn, zelfs het gansche volk, om dat het Huis des Heeren zoo beroofd wordt! En waaraan schort dat nog, als aan Uw H. Mog. goeden wille? Heeft 't Land de macht niet, daar zoo overvloedige middelen, dikwijls van de genen, die maar een weinigsken gezags hebben, zoo onnuttelijk verkwist worden? Is er nu zooveel niet overig, om den predikanten haren nooddruft toe te voegen? [1] Laat maar de inkomsten

---

[1] In verband hiermede zie het in 1658 (zoo 't heette "te Delft, bij Pieter de Menagië, aldernaest de Goede Hoop") verschenen *Bewijs, dat het een predicant met zijn huysvrouw-alleen niet mogelyck en is op vijfhondert guld. eerlyck te leven*, waarin de volgende vermakelijke begrooting hunner noodwendigste uitgaven: I. "aen broot *f* 36; een 2 vierendel boter met den impost *f* 48; aen kaes, soo koeye, witte, groene, soetemelcx, en wat werme saen *f* 4; aen een vierendel van een os, een half varken, vier bouten (à *f* 2), acht hoenderen (à 15 st.), tien paer duyven (à 4 st. het paer), 33 pont huspot *f* 50; aen varsche en gesoute vis, stockvis, haring *f* 20; aen 25 p. rijst, haver, ende gort *f* 5½; aen erwten en boonen, soo groen en drooch *f* 4; aen warmoes, rapen, ende allerley wortelen ende cool *f* 6; een schepel boekweytemeel *f* 20; 20 p. tarwem. *f* 2½; aen appelen, peren ende ander fruyt *f* 10; aen 200 eyeren (*f* 2 't 100) *f* 4; aen allerley melck en room *f* 10; aen peper, gember, nagelen, foely, enz. *f* 3; aen suycker en siroop *f* 3; aen allerley salade *f* 2½; een halve

des Lands door zooveel handen niet meer gaan, als tot nog toe is geschied, waardoor 't gebeurt, dat dikwijls 't geen, als 't eerst ontvangen wordt, een rijksdaalder is, wel tot een gulden, ja, dikwijls veel minder wordt, eer 't tot zijn rechte gebruik kan komen; zoo veel blijft er onder wege; want een elk wat afknijpt, zoo moet een groote somme al vrij klein worden. Waartoe ook die gulzige slemperijen en brasserijen, die bij alle gerechtshandelingen, voornamelijk op 't platte land, in 't gemeen gevoegd worden? Daar is kwalijk een beschouwinge van een rivier, een dijk, een zandpad, of vogelnest of daar moet een gelag op staan, dat de gemeente menigmaal eens zooveel kost, als ze bij dat werk schade of profijt kan hebben. 't Was daarom geen kwade raad van een onnoozel kind tegen zijn moeder, als haar kalf niet drinken en wilde, dat ze het Schepen zoude maken, 't zou dan wel leeren drinken; gelijk blijkt, dat andersins sobere luiden, hier toe komende, lichtelijk tot dronkenschap vervallen; want de huisluiden thuis de zure wei gewend zijnde, en dan rakende door dat middel aan

---

sack sout, met impost en thuysbrengen *f* 2 1/2; aen asijn *f* 2 1/2; aen oly van olyven *f* 2; aen acht half vaten bier met den impost, enz, *f* 30; aen brant (120 manden turf, met het opdoen, *f* 27, en 13 g. aen hout) *f* 40; een half aem fransche wijn, met den impost, enz. *f* 20; aen licht, soo kaersen als lampen *f* 12; aen mostaert en zwavelstock *f* 1 1/2; aen zeep *f* 7; aen stijfsel *f* 2; aen potten en en allerley aerdewerck *f* 2; aen de waster ende schoonmaeckster, met de kost *f* 12; aen feylen, bezemen, boenders, kalck, zwartsel, schelpsant en bicksteen *f* 2 1/2; tot onderhout van huysraet, soo iser, koper, tin, bedden en deeckens *f* 12; aen briefloon *f* 1; aen reysgelt *f* 10; aen den doctoor, apotheecker, barbier, met scheren, laten, en drancken *f* 10; aen boecken, papier, pennen, inckt, en couranten *f* 25; aen den armen *f* 10 's jaars, 't is ruym een halve st. daegs; de vrouw en mach de diaconen niet laten voorbygaen; alsoo de man alle predicatiën de ghemeente tot mildadicheyt vermaent, soo moet sy een goede voorgangster wesen, ofte daer soude van de diaconen op ghelet worden, die mochten hem dan van giericheyt beschuldigen, ende volgens dien voor een afgodendienaer schelden, *f* 10. *Somma f* 421 1/2. — II. De man alle twee jaer een kleet, dat kost *f* 40, jaerlijcx *f* 20; om de 10 jaer een mantel van *f* 60, j. *f* 6; om de 10 jaer een tabbaert van *f* 40, j. *f* 4; om de 4 jaer een hembtrock van *f* 8, j. *f* 2; aen somer- en winterhantschoenen *f* 1; aen schoenen en muylen voor haar beyden *f* 8; aen boven- ende onderkoussen voor haer beyden *f* 7; tot een hoet 's jaers *f* 3; de vrouw om de 10 jaer een huyck van *f* 40, j. 4; alle 20 jaer een vlieger van *f* 60, j. 3; alle 3 jaer een rock van *f* 24, j. 8; alle 3 jaer een jackjen van *f* 18, j. 6; alle 2 j. een borst met mouwen van *f* 12, j. 6; alle 3 j. een borstrock van *f* 6, j. *f* 2. *Somma f* 80. Hier is noch niet gestelt voor lint in de broeck en veters in de schoenen, voor messen, kannen, kranen, kommen, en veel dinghen, die men alles niet kan bedencken, dus hier *voor memorie.* — III. Voor man en vrou yder een hemdt *f* 8; een paer slaeplakens *f* 8; voor hals-, neusdoucken en beffen *f* 12; voor neusdoucken in de sack *f* 3; twee fluynen *f* 4; een pelue-laken *f* 2; twee servetten *f* 2; mutsen, huyven, en douckhuyven *f* 3; aen nachthalsdoucken *f* 1; vlechtsnoeren 6 st.; een droogdouck 8 st.; dasjes en mansmutsen *f* 2. *Somma f* 45-14 st. — (*Totaal f* 546-14 st.) Ende voorts andere dingen, die om kortheyt worden overgeslagen. Wort in bedencken gegeven, als een predicant met syn huysvrou alleen soo vele nootsaecklyck van doen heeft, hoe becommert dat die moeten leven, die belast zijn met veel kinderen, ende anders geen middelen van haer selven hebben.

den wijn — want bier is nu voor de kleiboeren al te gemeen geworden — zoo nemen ze, den drank niet kennende, daar zooveel van in, dewijl het haar geen geld en kost, als ze immer kunnen. Waarom ook veeltijds de schoutsampten ten platten lande zoo zeer niet gezocht worden om haar aanzienlijkheid of andere eerlijke voordeelen, als wel om de vette en overdadige gerechtslagen, die er aan vastzijn. Is tot al dit werk, dat immers nieuwers toe noodig is, geld van de gemeente te krijgen, wat dunkt Uw H. Mog., zouden ze, dit afsnijdende, 't zelfde niet beter, des noods, tot bedieninge van den godsdienst kunnen besteden? De Papisten houden hare Papen uit de hand, die immers, als de bloedzuigers, gedurig roepen: geeft, geeft! waarom zouden dan de gereformeerden, als er immers gegeven moet zijn, niet zoo gewillig voor hare ziel-*zorgers*, als zulke ziel-*zuigers*, de hand en beurs willen openen? Doch, door Gods genade, 't hoeft niet eens zoo nauw gezocht te worden; daar zijn in voortijden zoo overvloedige middelen van deze en gene tot handhaving van den kerkedienst gegeven, dat er, al waren er nog tien-, ja twintigmaal zooveel leeraars t' onderhouden, evenwel nog al vrij veel zoude moeten overschieten. Laat Kristus maar houden 't geen hem met de Zijnen toekomt, zoo zal 't niet eens noodig zijn, dat Hij aan Uw H. Mog. deure komt kloppen, gelijk, helaas! nu moet geschieden. Doch, dat eens èn Land èn Kerk haar vederen kwamen thuis halen van veel lediggangers en luye buiken, die op het kerkesmeer nu zoo vet worden, zij zouden al zoo kaal als Æsopus' kraai voor den dag komen, en 't en zoude daar niet noodig zijn, dat voor behoeftige predikanten, zoo als om een bete broods, getruggeld wierde. Hoe is 't mogelijk, dat veel menschen, niet in een monnikskap, maar in een kanonniks, dekens, ja ziel-priesters titel haar hoofd zoo gerustelijk kunnen neêrleggen? Vreezen ze niet, dat de zwaarte van het kerkegeld, dat zij daarop hebben genoten, zoo ze zich niet en bekeeren, haar na de Helle zal wegen? — Keert dan zoo veelvoudige kerkelijke goederen eens wederom, maar tot haar rechte gebruik, en schudt een deel lichtvaardige en kerkroofsche pronkertjens haar felpen rokjens maar eens uit, de zaak zal haast ten einde wezen, en men zal niet zoozeer meer hoeven verlegen te zijn, om vermeerdering van der predikanten gagië te zoeken en te vinden!» — «Ziet eens», — zoo werd dan eindelijk de slotsom getrokken — «ziet eens, Hoog Mogende Heeren! zooveel dingen, als wij nu verhaald hebben, behalven ontelbare andere, die een iegelijk in 't oog loopen, staan er nog te verbeteren, indien wij eenige vrucht van al ons *bidden* en *vasten* willen verhopen. Wie kan hier meer toe helpen, als Uw Hoog Mogenden godlijke macht — zoo mag men ze met recht noemen, dewijl we U geerne voor onze Goden op der aarde erkennen — zult Gijl. nu het zwaard te vergeefs dragen? Zijt Gij niet voêsterheeren van de kerke, en hare leden Uwe zuigelingen? nu die zoo erbarmelijk klagen over hare breuke, kunnen Uwe ooren nog langer gestopt blijven? Rommelen niet Uwe ingewanden over Uwe zuchtende kinderen? — Voegt dan Uwe

zwaarden bij Äärons offeranden, en laat nooit toe, dàt Uw volk om Uwentwille zou verloren gaan!» — Als toegift volgde dan nog, om 't geschrevene nader aan te dringen, een «Zang en Tegenzang over de oorlogen des Heeren der heirscharen tegen de Vereenigde Nederlanden, begonnen met het afkondigen van den spaanschen vrede in 1648», die een weinig minder welversneden dichtveêr verried, als de prozapen was, die 't voorafgaand boetbetoog gesteld had. «Het nooit,» zoo ving hij aan:

Het nooit verzadigd vier van Cromwell's staatgemeente —
Zelfs *blakende* in de zee, gelijk een *Oly-vier*,
Gevoed van Hollands Leeuw met merg uit zijn gebeente —
Dat zegt nu: "'t is genoeg". Men steekt de vreêbanier
Voor d'oorlogsfakkel op, de pekton voor den brander;
De brandklok en 't geschut, die vieren zonder rust;
De wacht van Hollands Tuin leeft, als een Salamander,
In zulk een vredevlam, die de oorlogsvlammen blluscht.
Hoe zit het volk zoo stil? Hoe laat men 't hoofd zoo hangen?
Waar blijft het handgeklap in plaats van handgewring?
Was deze Vrede niet ons wenschen en verlangen?
Hoe, acht men nu dan nog 't verkregen goed gering?
Is 't niet genoeg gejaagd, gebeden, en verbeden?
Of staat het veel te dier, in vrede dus te onvreden?

En 't antwoord luidde:

Het vier van burgertwist verteert onze ingewanden,
De *Tromp* van 't vierroer matst in 't laatste Bestevaâr;
Den *Amstel* heeft geen *dam* voor kerk- en raadhuisbranden,
Den *Rijper* dorpenbrand is onze nieuwe jaar.
Wat heeft de sterke God verborg'ne magazijnen,
Schatkameren van toorn en welverdiende straff'!
Hij weet — en wie weet hoe? — de steden t'ondermijnen,
Een vonk, een oogenblik, ver*delft* ze tot haar graf.
. . . .
Den wonderlijken God geeft in den Hemel wondren,
En teekenen op aard, bloed, vier, en damp van rook,
Schiet bliksemstralen uit met schrikkelijke dondren,
Verkeert de maan in bloed, de zon in donkre smook,
Maakt een *parhelion* van diergelijke lichten,
Komt in een wolkkolom of brandende komeet,
Rust oorlogsschepen toe, en toont in voorgezichten
Als of de eene vloot vast tegen de andre streed;
Droogt 's winters stroomen uit, of doet haar overloopen,
Bij midden Zomertijd, een Edens lustprieel;
Hij stelt de watersluis der bovenwaters open,

Of sluit den Hemel toe, en geeft ons Achabs deel;
Hij houdt de winden in, en met den wind de schepen,
Of doet ze door een bui, uit zee, te lande slepen!"

En de toezang klonk:

Gij, Sodoms oversten, gij, volken van Gomorre,
Merkt deze slaande roê, en wie ze heeft besteld!
Gij, zat van Hemelsbrood, maakt aarde en aren dorre,
't Is uwe stille rust, die u met onrust kwelt.
Om uwen hoogen moed zijt gij zoo laag gezonken,
De vloekban van meineed verdrukt en drukt uw kruin;
't Land heeft meer Zonde-vloed dan zondvloed ingedronken,
Die pest verteert den Haag en dreigt den heelen Tuin.
Komt, met een needrig hart, Gods hooge handen kussen,
Eer dat ze t'eenemaal afhouwen staart en kop;
Laat heete tranen nog de heete vlammen blusschen,
En droogt met ijver-vier de toornevlagen op! —
Ei, oordeelt toch u zelf, eer dat u God veroordeel; —
Die zich tot God bekeert, verkeert zijn schade in voordeel! —

Het scherpe vertoog, hoe goed en vermakelijk gesteld, gaf te veel vat op zich, om niet tot weêrspraak uit te lokken, en deed al spoedig een tegenstander de pen opnemen, om het als «seditieus en landverderfelijk libel» met de «noodige aanmerkingen» te begroeten [1]. Even als de steller van 't andere, hoorde ook deze tegenspreker blijkbaar te Utrecht thuis, en ging in zijn redeneeringen dan ook van daar uit. «De kerkelijke discipline godvruchtig geoefend», zoo schreef hij o. a.: «en zal niemand wraken, noch reden geven om na een pruilkerk te gaan, daar men dikwijls gaan moet, om veilig te zijn voor de bitterheid der leeraren; niet dat zij anders misdoen, die in de fransche kerk gaan, ganschelijk niet; want of men somtijds van kerk verandert, en, in plaats van in den Dom, in Joannis kerke Gods Woord hoort en het heilige brood ontvangt, is dat het volk, dat in den Dom of Jacobi-kerke komt, zijn gemeenschap opzeggen? Of maakt het onderscheid van taal het onderscheid van belijdenis? Er zijn verrotte leden, die liever willen in het Fransch gesticht worden, als in het Neêrduitsch hooren lasteren». «Vele predikanten» — vraagde hij verder — «zijn zij niet vol van haat tegen haar evennaaste, vol van heerschzucht over haar kudde, vol van bitterheid tegen de dwalenden? Zachte reden, die een leeraar aangenaam maken, moet men bij haar niet zoeken, maar alleen 't geen in 't oog loopt, en de

[1] Gedr. in 't jaer onzes Heere Jesu Christi 1855.
[2] Gedr. in 't jaer ons Heeren 1656.

onkundigen bedriegt: een effen tronie met een zwart kleed. Haar meeste heiligheid bestaat in het nauwkeurig houden van den Sabbath, enz. De vrome predikanten en kwets ik niet, die ik van harte, hetgeen zij waardig zijn, gunne en zelfs geve; (maar) de ondragelijke manieren van sommige maken de gansche orde ongeacht bij diegenen, die veel werks van een eerlijken naam maken, en de slavernij, die in sommige Akademiën is, beneemt de vrije verstanden den lust om voort te gaan. 't Is bekend, hoe men in Utrecht gewoeld heeft tegen Monsieur Descartes, dien men nog in zijn graf zoekt te vervolgen, enz. Het loon, dat de predikanten genieten, en heeft wel geen gelijkheid met haar dienst, maar echter wel met haar nooddruft. Hetgeen zij in de steden trekken, is machtig om haar te onderhouden, en bedraagt zooveel als de ampten van dezulken geven, die geen minder moeite hebben. Het onderhoud van de dorpspredikanten, beken ik, en lijdt geen korting voor de reê-betaling. Ondertusschen moeten de leeraars haar met het toegeleïde tractement te vreden houden, en haar inbeelden, dat de edelste wetenschappen dikwijls het minste geven. De kennisse van de Theologie is de waardigste bij haar zelve, en leert een rechtschapen Theologant al hetgene boven nooddruft is verachten, altijd niet angstig begeeren. Kennis te hebben boven het gemeen, en de wereld dienst te doen, moet al een groote schat voor een vroom predikant zijn. De nooddruft met een vergenoegde ziel is de beste rijkdom, en hetgeen de Fortuin noch geven kan, noch benemen». Op zijne beurt werd dit weêrschrift weêr als «seditieus», enz. bestreden in een «Doëg, de Edomiter, d. i. der Priesteren aanklager» betiteld hekelschrift, dat zich ijverig voor 't eerste in de weêr stelde.

De Staten lieten intusschen aan de drie stellers en hunne lezers over, om over het al of niet doelmatige hunner vast- en bededagen te redetwisten, en bleven er ook verder uitschrijven als 't hun goeddocht. Met dien van 18 April kwamen zij ondertusschen van de noordsche zaken niet af. De deensche Koning was er te veel op belust, van den poolschen oorlog partij te trekken, om zijn vroeger geleden landschâ op Zweden te verhalen, en vond — in spijt van De Witt en de Landgewesten — daarbij te veel bijval — behalve de reeds genoemden vooral ook van Prins Willem Frederik [1] — dan dat de minder krijgsgezinde partij haar meening op den duur had kunnen doordrijven. Wel had nog in 't begin van January Karel Gustaaf's broeder en krijgsoverste, de Paltsgraaf Adolf, met de algemeene Staten en den krijgsraad feestelijk aangezeten, en had hij toen onder zijn tafelbord een latijnsch en hollandsch dicht van den bekenden Hendrik Bruno gevonden, waarin hem «door zevendubble wensch van Neêrlands zeven

---

[1] Zie bij Sypesteyn, *Bijdragen* I, blz. 123; waarschijnlijk is hij het dan ook wel, dien De Witt, in 't "Interest", met zijn toespeling op de belangen van Brandenburg bedoelt.

leden», vrede met Polen voor Zweden werd toegebeden [1], doch was er toen van Denemarken nog geen sprake. Weldra echter gaf nu Van Beuningen uit Kopenhagen aan De Witt zijn meening, omtrent de Zweden vijandige stemming van den deenschen Koning en daaruit te wachten gevolgen, te kennen, en vraagde hem hoe daarbij zijnerzijds te handelen. Ter Generaliteit gaf men hem tezelfder tijd reeds na, zelf de aanstoker van den Koning tot zijn vijandig opzet te zijn [2], waarover hij zich terecht gebelgd toonde [3]. De Witt gaf hem op den duur zijn afkeuring der «sterke *consilia*» — als hij ze noemde — waartoe men in Denemarken «geresolveerd» scheen, te kennen, en zag dezerzijds uit een «verwijdering met de Kroon van Zweden», niets dan moeilijkheid tegemoet, en een hernieuwing met minder voordeel, na veel bloedvergieten, derzelfde bepalingen, die men thans nog slechts voor 't bekrachtigen had [4]. «God, de Heere almachtig», schreef hij daarom, «geve dat alles moge gedijen niet tot vermeerdering van zwarigheden, maar tot bevordering van rust en vrede». Te vergeefs echter was zijn hoop, dat het Van Beuningens behendigheid en beleid, en vertrouwen en aanzien aan 't deensche hof gelukken zou, een vervreemding der gemoederen, als schadelijk voor beide Staten, nog te voorkomen. Nauw twee maanden, nadat hij dit schreef, verklaarde Koning Frederik, door zijn rijkshofmeester en «trouwen Achates» Gensdorf, in zijn krijgsdrift aangevuurd, in 't begin van Juny Zweden den oorlog, zond een deel zijner troepen uit, om Bremen te vermeesteren, en scheepte zich-zelf met een ander deel op de vloot in. De zweedsche Koning haastte zich onmiddellijk uit Polen weg, om zich naar Sleeswijk-Holstein te richten, waar zijn schoonvader, Hertog Frederik, te Gottorp hof hield, en van waaruit hij zijn krijgstocht tegen Denemarken voeren wou, terwijl zijn veldoverste Wrangel het bedreigde Bremen ontzetten ging, en de Denen dan ook weldra vandaar verjaagde. Een amsterdamsch dichter, die in November van dit jaar er «een kring van tienwerf zeven» sluiten zou, voor zijn handelszaken naar Kopenhagen gekomen, woonde er de krijgstoerusting bij, bezong, in zijn

---

[1] Zie de uitgave op één blad, waarin Bruno's dichtregels in 't midden van den in omtrek aangegeven feestdisch, met de namen der aanzittende gasten, prijkt.

[2] Seggende den Hr. van Mauregnault" — als hem De Witt 16 Febr. '57 schreef — "wel geïnformeert te zijn, dat UEd. (den Coningh en de ministers) tot soodanige consilia aengedreven hadde" (Zie Van der Heim's *Proefschrift*, blz. 45, aant. 1).

[3] Zie aldaar. Toch is hem dat, op voorgang van Pufendorf vooral, ook verder steeds verweten en zelfs Frnin doet dit nog in het aangehaalde opstel in den *Gids* (1865, II. blz. 467): "het zijn Van Beuningen en de stad Amsterdam, die onbezonnen onze Republiek in den krijg tusschen Zweden en Polen betrokken, en Denemarken *tot verzet tegen Zweden* aangemoedigd hebben".

[4] "Weshalve" — schreef hij daarom ook — "het nochte mette reputatie nochte met het interesse van den Staat soude overeenkomen, dat men sich in soodaenigen conjuncture soude wenden tot andere *consilia*, als tot sluytinge van 't zelve tractaet".

«Parnas aan de Belt», 's Konings afscheid, toen hij, «tot heil van 't gansche Rijk» — als hij zich voorstelde — «gewapend ging te velde», en wijdde den gezanten der Staten een amsterdamsch gestemde dichtgroet, waarin hij Zweden als «'t spook des afgronds» opvoerde, dat «den toom van 't Recht» verwierp, als ware niet van Denemarken de aanval uitgegaan. Geen «reden van billijkheid» behoefde dus ook de Staten te noopen, hun «bondgenootschap met de Kroon van Frederik» tot een gewapenden bijstand uit te breiden, hoe dringend ook Amsterdam en enkele hollandsche Statenleden dat verlangden. Vooreerst zou daar trouwens nog niets van komen. In weêrwil van 't geen men in 't Vaderland van hem uitstrooide [1], bleef Van Beuningen er zich toe bepalen, de vrije vaart voor de Republiek in de Sont te handhaven, en de oorlogvoerende partijen, zoo mogelijk, tot een verzoening te brengen, wat, bij den ongunstigen keer, dien de zaken namen, voor Denemarken hoe langer hoe wenschelijker zou worden, en ook de medewerking van den engelschen gezant, Meadow, uitlokte. Het zweedsche leger, door den uitgeweken deenschen rijksregent Korfitz Ulfeld begeleid, die in zijn wrokkend gemoed zijn vaderland gaarne aan Zweden had zien overgaan, en zijn landgenooten — hoewel te vergeefs — tot afval zocht te bewegen, rukte uit Sleeswijk naar Jutland op, en vermeesterde het eerst kortelings aangelegde sterke Frederiksodde of Fredericia. Het betrok daarop in Jutland zijn winterkwartieren, van zins te scheep naar Funen en Zeeland over te steken. De daartoe uitgeruste vloot werd echter door de deensche in haar vaart gestremd. Uit den Haag had 's Konings resident, Harald Apelbôm, intusschen allerlei kwaads van de Staten naar Zweden gebriefd, ze beticht, tegen den Koning saam te spannen, hun de schuld gegeven van al de verwarringen in de Oostzeelanden gesticht, van al 't bloed in den oorlog vergoten; hij had daarbij ook een schrijven overgemaakt van een zweedsch koopman te Amsterdam, waarin met ronde woorden gezegd werd, dat men «met lijf en ziel» den Denen in hun krijgsdrift ter zij stond, dat er «krijgsvolk voor hen aangenomen, schepen voor hen gebouwd werden, allerlei praatjens ten nadeele van den zweedschen Koning rondliepen», enz. Deze brieven, onderweg door de Denen onderschept, waren in afschrift door Van Beuningen naar den Haag overgezonden, en hadden daar veel

[1] "En effect" — schreef Aitzema in Sept. naar Engeland — "avec quatre ou cinq des états de Hollande exercent une façon de supériorité, et certes ils font toute chose imaginable pour irriter la Suède". Ten onrechte gaf ook hij echter Van Beuningen de schuld, "contre toutes les maximes, principes et practiques de ses maîtres", werkzaam te zijn, "qui n'ont rien plus en recommandation que la liberté du commerce" (*Thurloe-Papers*, VI, p. 486).

[2] Zie daaromtrent Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh* IV, blz. 154 vv., en verg. de *Antwoorde van weghen Haer H. Mog.*, enz. *raeckende sonderlinghe differentiën geresen ter saecke van den Hr. Resident Appelboom* (Sept. 1657).

rumoer teweeg gebracht. Zij werden ter vergadering Hunner H. Mogenden van 17 Aug., door de Heeren van Holland, in hun geheel ter zitting verschenen, vertoond en bij monde van den Raadpensionaris in hun aanstootelijke en krenkende strekking blootgelegd, en toen besloten, er een beklagbrief aan den Koning over in te dienen. Apelbôm zelf had hem onderwijl ook van zijne zijde over de zaak geschreven, en zijne handelwijs in dezen wijdloopig verdedigd. De Koning had daarop, den 16^{n} Sept., uit Flensburg een brief aan de Staten gericht, waarbij hij te kennen gaf, dat hij met hunne inmiddels uit Dantzig naar Sleeswijk tot hem gekomen gezanten in geene nadere onderhandeling treden wou, zoolang zijn eigen gezant in den Haag niet in zijn vorig aanzien hersteld was. De Staten gaven toen in October te kennen, dat zij hunnerzijds ook met Apelbôm dan voortaan niet meer zouden onderhandelen, ter tijd toe dat hun buitengewone gezanten met het vereischte gewone eerbetoon ontvangen waren. De Koning toonde zich weinig over dit wederwoord gesticht, scheen ook tot geen verdere briefwisseling geneigd, en de nederlandsche gezanten ontvingen toen in November den last, huiswaarts te keeren, tenzij ze nog wisten te bemiddelen, door den Koning tot zich gelaten en in hun buitengewône zending erkend te worden. Ieder hunner werd daartoe ondershands nog afzonderlijk gemeld, dat zij, om dit te bewerken, de gulle verzekering konden geven, dat door hun toelating ook die van Apelbôm onmiddellijk weêr verstaan zou zijn. Den 25sten der maand werden nu, door de intusschen naar Lubeck vertrokken drie gezanten, nieuwe pogingen aangewend, met het gelukkig gevolg, dat zij reeds drie dagen later te Wismar bij den Koning werden ontvangen. Den Zweden gaf het gebeurde aanleiding tot een drietal latijnsche puntdichten [1], waarin met de onderschepte en verdere brieven de draak gestoken, en over de verhouding der Republiek tot beide noordsche rijken geschertst werd. In een vierde, van wat langer adem, en in hollandsche rijmen overgebracht, kwam ook Van Beuningen niet vrij, daar men hem verweet, enkele kleine geschenken, door Apelbôm aan dezen en genen vereerd, voor «corruptie en vuiligheid» te hebben uitgekreten, en men den Zweed, om die reden, voor «onnut» heette verklaard te hebben. «Onnut», luidde het niet onvermakelijk spotdicht [2],

"Onnut en onbekwaam" wierd Harald uitgekreten,
Omdat hij had iets kleens aen dees of geen vereerd,
Een vat met bier of wijn, wat wild, een os, een peerd,
"Corruptie, vuiligheid" wordt dat bij Kees[3] geheeten.
  Kees zelf geeft schepen, volk, geschut, met ankers, touwen,

---

[1] Meêgedeeld bij Aitzema t. pl. blz. 158.
[2] Ald. t. pl. blz. 159.
[3] *Cornelis* van Beuningen.

Soldaten, kruit, en lood, veel tonnen gouds comptant,
Tot voedsel van den krijg te water en te land;
Dit wil hij voor geen "vuil" noch voor "corrupcie" houën.
Maar Knoet[1] geeft landen weg, geeft steden, en kasteelen,
Geld, schansen, en geschut, geeft bosschen, berg, en dal;
Geeft ossen met de weî en paarden met den stal;
Dit 's ook al weêr geen deeg, dit kan hij meê niet veelen.
Hoor, Kees, en word niet gram, laat ik u dit eens zeggen:
Eer gij den een zijn eer zoo onbescheiden roert,
En de ander op 't *glad ijs* zoo reukeloosljjk voert,
Wilt alles doch voortaan wat rijper overleggen.

Dat *ijs* namelijk zou den Koning, bij ontstentenis zijner vloot, in 't begin van 't nieuwe jaar, wonderlijk wel te stade komen. Den nu vriendschappelijk weder ontvangen gezanten had hij, bij een tweede verhoor, in December te kennen gegeven, dat hij hun aanbod van bemiddeling met Denemarken in overweging zou nemen, zoodra men van de zij der Staten het verdrag van Elbing bekrachtigd had, en alles daaromtrent in orde was; terwijl hij tevens, op de uitnoodiging, een nieuwe commissie daartoe te zenden, de Heeren Coyet en Bjelke daarvoor aanwees [2]. Het bericht daarvan bij Hun Hoog Mogenden gaf tot de vraag aanleiding, «of de schuld in dezen wel geheel bij Zweden en niet ook wel wat bij hen was?» en 't niet onnatuurlijke antwoord luidde, dat men «zeker niet gansch onschuldig was». Met den Koning stond men, in afwachting van 't geen verder gebeuren ging, intusschen weêr op zoo'n goeden voet, dat hij door Apelbôm, bij 't ingediende *memoriaal*, een schriftelijken nieuwjaarswensch liet overleggen, die met een dergelijken beantwoord werd, doch nog vóór 't eind van 't jaar — niet zonder schuld des krijgslustigen Konings voorzeker — een gansch anderen wedergroet ontvangen zou.

Van den strengen winter gebruik makende, had hij zijn troepen tusschen Colding en Hadersleben vereenigd, was er den 30sten January den kleinen Belt meê overgetrokken, en had zich van Funen en zijn hoofdstad meester gemaakt; een deel van zijn leger overviel daarop Langeland en Laaland, terwijl hij-zelf van Odensee uit zijn verdere krijgsplannen beraamde. De aanhoudende vorst gaf hem het stoute opzet in, ook den grooten Belt te overschrijden, en hij zette dit nog vóór half February door. Den 12en wapperde zijn banier van 't oude hofslot te Wordingburg, en maakte hij toebereidselen, de deensche hoofdstad-zelf aan te tasten. Reeds had hij zijn hoofdkwartier op slechts vijf uur afstands van Kopenhagen, te Kjöge, opgeslagen, en maakte men zich deenscher zijds tot den wanhopigsten weêrstand gereed, toen de bemiddelende tusschen-

[1] Koning Frederik, met zinspeling op de weldra door Zweden vermeesterde deensche eilanden.
[2] Zij kwamen in April '58 naar Kopenhagen.

komst van den engelschen gezant — Van Beuningen, als steeds bij Zweden verdacht, hield er zich, op verzoek van Koning Frederik, buiten — tot onderhandelingen, en spoedig daarop tot den voor Denemarken zoo bezwarenden, weinig duurzamen vrede van Roeskilde leidde.

Voor de Staten waren er, in zijn bepalingen, vooral twee punten van overwegend handelsbelang. Dàt, waarbij werd vastgesteld, dat geen der beide thans schijnbaar bevredigde partijen verbonden mocht aangaan, voor de andere nadeelig; en dàt, waarbij ze zich wederzijds beloofden, geen vijandige vloot, wiens ze dan ook zijn mocht, door de Sont naar de Oostzee te laten stevenen, maar dit met alle kracht te beletten en verhinderen. Gelijk de anders zoo voor den vrede gestemde De Witt aan Van Beuningen schreef [1], moest een verdrag onaanneemlijk zijn, dat alleen kon dienen, Zweden op deze wijs voor goed in 't bezit der op Denemarken veroverde streken — Schonen, Blekingen, Bahuus, Halland, Drontheim, en Bornholm — te handhaven, en keurde hij daarom Van Beuningen's waarschuwing tegen de bekrachtiging daarvan niet minder goed, dan de schriftelijke bedenkingen tegen 't tweede van beide punten, bij den deenschen Koning door hem ingediend. Waar wilde 't toch met de vrije scheepvaart der Nederlanders in de Oostzee heen, als zij er hun koopvaarders niet meer door kracht van wapenen mochten beschermen, en daarin van Zweden's willekeur zouden afhangen? Zij, die er steeds op geroemd hadden, «de sleutels van de Sont te Amsterdam» in bewaring te hebben [2]! Gelijk zij reeds vóór 't sluiten van den vrede bepaald hadden, op nieuw een vloot van 48 schepen naar de Oostzee te zenden, besloten zij nu, na Van Beuningens welwijze opmerkingen, den 1en Juny, hem de noodige zorg te gelasten, dat het vreêverdrag van Roeskilde niet, ten nadeele van den Lande, bekrachtigd werd. Hun streven was, gelijk dat door de Staten van Holland in eene zitting van de algemeene, in January, uitdrukkelijk verklaard werd, beide strijdende partijen te bevredigen op den voet van 't verdrag in 1645 te Bromsebro door haar getroffen. Ook Engeland had, te zelfder tijd, door den nieuwen Resident Downing [3] bij de Staten, te gelijk met het aanbod zijner bemiddeling in den twist met Portugal, en 't vriendelijk aanzoek zich dezerzijds met het vijandige Spanje niet te veel in te laten,

---

[1] Zie zijn brief van 16 April, aangehaald bij Van der Heim t. pl. p. 53.

[2] Dat dit zeggen niet — als de overlevering woû — uit Van Beuningen's mond gevloeid, maar uit vroeger jaren (1645 waarschijnlijk) herkomstig is, werd door Fruin, uit een blauwboekjen van 1653, in zijne *Bijdragen* (Nieuwe Reeks, VI) aangetoond.

[3] Zijn residentschap gaf eerst tot eenig gehaspel aanleiding; Nieuwpoort, die hem, als oude engelsche kennis, in een koets met zes paarden te gemoet gereden was, had hem in 't huis der buitengewone gezanten gebracht; daar dit echter niet de plaats was, waar men eenvoudige residenten herbergde, bracht men hem dit in herinnering, met kennisgeving echter, dat, zoo Downing "er op eigen kosten woû blijven, hem dit vrijstond". (*Thurloe-Papers* VI, p. 746).

op hunne medewerking tot verzoening der beide noordsche rijken aangedrongen. In dien zin was hij voortdurend blijven werken, en vond bij De Witt een even geneigd oor, als hij bij anderen, gelijk vooral Nieuwpoort, eene tegenovergestelde stemming ontmoette [1]. In de eerste helft van July had hij met De Witt een uitvoerig onderhoud, als uitkomst waarvan hij naar Engeland meêdeelde, dat het hoofdbezwaar in de overmacht van Zweden in de Oostzee — waarmeê men bedreigd werd — stak, en dat, zoo Cromwell slechts op dit punt met de Staten meêging, hij tegenover Spanje geen moeite met hen hebben zou. Hoe machtiger Zweden aan de Oostzee werd, had De Witt hem daarbij gezegd, hoe gevaarlijker het ook voor Engeland worden zou; wilde het daarentegen Duitschland in, hij zou, voor zijn deel, het een goede reis tegenover Oostenrijk wenschen. Downing zei, hem daarop geantwoord te hebben, dat zoo de zweedsche Koning meer macht in de Oostzee gekregen had, dan den Staten lief was, dit niet aan den Protector, maar aan hen-zelf lag, die het sluiten van een afzonderlijken vrede tusschen Zweden en Denemarken verhinderd hadden, en dat, hadden zij naar zijn raad willen luisteren, dit niet gebeurd zou zijn. Wat Duinkerken betrof, had De Witt hem gezegd, dat het in spaansche handen weinig of geen kwaad kon; in engelsche daarentegen — in geval van vredebreuk — zeer gevaarlijk voor Nederland kon worden. Downing had hem daarop — vrij aanmatigend voorzeker — te verstaan gegeven, dat, wilden de Staten hun nieuwe staatsbeginselen, om de heele wereld in evenwicht te houden, waarbij ze maar slecht gevaren waren, opgeven, en bij het oude, dat van hun eersten Prins van Oranje, beklijven, vriendschap houdende met en zich richtende naar Engeland, zij, in plaats van dergelijke vrees, slechts reden van gerustheid en tevredenheid zouden hebben. In de volgende maand had hij zich ook met Apelbôm in betrekking gesteld, en hem met De Witt saamgebracht. Daardoor was het hem zeker geworden, dat er tot dusver geenerlei verdrag der Staten

---

[1] "Nieuport is most vehement against the King of Sweden", en "I finde no man more Amsterdammer than Nieuport", schreef hij o. a. 8 Maart en 20 Juny, "though he pretends much in discourse to be against the King of Spain and a friend to the Lord Protector" (*Thurloe-Papers* VI, p. 824, en VII, p. 166). Wanneer Aitzema daarentegen berichtte, dat ook de Raadpensionaris en Beverningh van spijt borsten "de voir qu'entre Cromwell, la France, et Suède il y a si bonne correspondance" (ald. VI, p. 824), dan was dat verwijt, vooral wat den eersten betrof, ongegrond, en ook de tweede was niet zoo vooringenomen tegen Zweden en Cromwell; van den laatsten vraagde hij Downing herhaaldelijk om het portret (zie ald p. 121 en 294), en omtrent beiden meldde deze, 20 Juny: "De Witt and Beverningh do protest that they will not in the least engage with the King of Spain, but continue well with England and France", zoodat, gelijk hij er bijvoegde, "Count William expresses great joy at this news" (ald. p. 167). Deze zelf had zich al spoedig zeer minzaam voor hem getoond (zie ald. VII, p. 26), hoewel hij tegenover Zweden natuurlijk — in overeenstemming met zijn zwager van Brandenburg — weldra geheel andere gevoelens aan den dag zou leggen.

tegen Zweden bestond, terwijl De Witt hem tevens uitdrukkelijk verklaard had, dat hij niets liever dan een overeenkomst met Zweden zou wenschen, doch dat dit daartoe de zekerheid eischte, dat men zijn vijanden vóór de bekrachtiging van die van Elbing niet zou bijstaan; dáárin echter kon men nooit toestemmen, doch zou hij van harte gaarne die zekerheid te gelijker tijd met die bekrachtiging geven. Apelbôm had van zijne zijde niet minder stellig gezegd, dat Zweden eershalve nooit de nadere verklaringen bij dat verdrag zou willen aannemen, die De Witt zijnerzijds ongaarne zou opgeven. Downing had daarop De Witt er toe weten te brengen, dat, zoo de Koning van Zweden maar verklaren wilde, dat, wat de handelszaken in die verklaringen aanging, hij alles aan Zijn Hoogheid, den Protector, overliet — waardoor men verzekerd kon zijn de tolgelden vervolgens zóó te zien vaststellen, als in die verklaringen geschied was — hij al zijn best zou doen, de bekrachtiging bij de Staten tot stand te brengen, en hij zich voor 't overige op den zweedschen Koning zou verlaten. Apelbôm wou er echter niet toe overgaan, in dien zin naar Zweden te schrijven, daar zijne orders, in dat opzicht, te stellig waren, en hij bovendien reeds zooveel in 't belang der Staten geschreven had, dat de Koning er half boos over was. Intusschen ging hij daar, een paar dagen later, op Downings herhaalden aandrang, toch toe over, en Downing meldde nu, dat het hem vreemd zou dunken, als door zulk een klein geschilpunt een vredebreuk veroorzaakt werd; De Witt en de algemeene Staten waren hem gebleken ernstig den vrede met Zweden te begeeren [1]. Bij een nieuw bezoek, hem door De Witt gebracht, had deze hem gezegd, dat te meer te doen, als anders de zaken voor Oostenrijk al te gunstig dreigden te staan, en de Staten gevaar liepen tusschen twee stoelen in de asch te raken; dat hij voor zich nimmer zou toegeven, om met de Oostenrijkers ééne lijn te trekken, en hij liever dan dat zijn betrekking nog neêrleggen zou, daar zijn meening was, men zich bij den Protector, Frankrijk, en Zweden moest aansluiten, door zich te verbinden, om de vijanden van dezen niet bij te staan, zonder het daarom hen nog tegen die vijanden — met name Spanje — te doen, waarmeê men den vrede niet kon verbreken; zoover het echter zonder vredebreuk toeging, zou hij alles gaarne voor hem beproeven. Met Apelbôm-zelf dreigde nu Downing het nog te kwaad te krijgen over een door genen gebezigde uitdrukking in een vertoog, dat hij bij de Staten had ingediend, en waarin hij van «andere *mindere* ministers» gesproken had in een verband, dat die woorden op hemzelf kon doen slaan. De kitteloorige Engelschman was over dien *lapsus pennae* — als hij 't noemde — niet weinig gebelgd, en rustte niet vóór de zaak, door De Witt's bemiddeling, weêr in orde gebracht was [2]. Daardoor waren nu tegelijkertijd Apelbôm

[1] *Thurloe-Papers* VII, p. 245, 310, 312.

[2] Zie het geheele vermakelijke verhaal aldaar p. 330. Downings kitteloorigheid komt te grappiger

en De Witt ook meer dan ooit te voren met elkaâr in aanraking geweest, en had dit eerstgenoemden, als hij gul-uit aan Downing betuigde, de vaste overtuiging gegeven, dat De Witt het werkelijk ernstig met zijn vredelievende gezindheid voor Zweden meende, en hij zijn uiterste best deed, Amsterdam en de hollandsche Staten in 't algemeen tot zijn gevoelen over te halen. In 't verdrag van Elbing echter kwam dat «omstreeks» met betrekking tot 1640 en 1645 voor, dat het te vorderen tolbedrag zeer onzeker maakte, daar het in die vier of vijf jaar meer dan eens gewijzigd was; daarbij was Zweden ook meer dan eens geneigd geweest, den hollandschen handel aan zware lasten te onderwerpen. Het best zou dus inderdaad de involging van Downings voorstel zijn, als de Koning van Zweden daartoe te brengen was. De Witt zelf ging kort daarop naar Amsterdam, waar hij reeds vroeger in dien geest aan geschreven had, om er nader met burgemeesteren over te spreken, en hen voor deze schikking te winnen. De zweedsche Koning echter maakte, in zijn overmoed, onverhoeds aan alles een gewelddadig einde, door, terwijl men in den Haag, zoo in zijn belang als in dat van den vrede, onderling alles te bedingen zocht, aan de Belt-zelf in gansch andere houding op te treden, en het niets kwaads vermoedende Denemarken op 't onverwachtst op 't lijf te vallen. Zijne troepen had hij nog steeds in Sleeswijk en op de eilanden gelaten, en het oor gesloten voor de opmerkingen en bezwaren, hem daaromtrent gemaakt. Reeds had daarom ook, op Van Beuningen's aandrang, De Witt in 't begin van Augustus die zaak bij Holland ter sprake gebracht, en was er toen besloten, bij de Generaliteit op bemiddeling aan te dringen, toen de zooveel ergerlijker tijding plotseling de gemoederen ontstellen kwam, dat hij, den 15den der maand, zijn troepen samentrekkende, in schijn van op Pruisen los te gaan, zich te Kiel ingescheept had, met hen naar Korsör gestevend, en van daar onmiddellijk den weg naar Kopenhagen ingeslagen was, 't welk hij den 21en — doch te vergeefs — opeischte. Twee dagen te voren had zijn in Holstein achtergebleven broeder Adolf, met zijn benden, de in en om Gluckstadt gelegerde en niets kwaads vermoedende Denen overvallen, en neêrgeschoten of gevangen gemaakt. Holland maakte er nu onmiddellijk werk van, om, ingevolge de verdragsbepaling van 1649, een paar duizend man troepen naar de Sont te doen inschepen, van een aanzienlijke vloot, onder zijn Luitenant-Admiraal Wasse-

---

uit, als hij zich-zelf eenigen tijd te voren min gunstig over het beklag der Staten had uitgelaten — "you may here in see their *pride*", als hij schreef — dat Cromwell hen *Dominationes* en niet *Celsitudines* betitelde, hoewel in den aanhef van *Celsi et potentes Domini* gesproken werd. Hij verklaarde er-zich zeer sterk tegen, dat men hem hierin te wille zou zijn. "Truely" — schreef hij — "I cannot think it fit for His Highness to call them *Celsitudines;* I myself, in all my memorials, give them only the title of *Seigneuries* in French and *Lordships* in English, and in all the letters I have yet received from his Highness he hath only stiled them *Dominationes* (T. pl. p. 271; vergelijk verder p. 252.)

naer-Opdam, begeleid, en daartoe tevens de smaldeelen, onder Pieter Florisz. en Cornelis Evertsen, uit het Kanaal thuiswaarts te·roepen, en er ook de schepen van Witte Cornelisz, onder de admiraliteiten van Rotterdam en Harlingen, toe te bezigen, gelijk al wat er nog op vroegere aanschrijving in zee stond gebracht te worden [1]. Voor Gluckstadt, Rensburg, en omliggende schansen, werden tevens aan de amsterdamsche regeering 30,000 rijksdaalders ter overmaking aangewezen, om er de bezettingen meê te hulp te komen. De in te schepen troepen werden onder bevel van den kolonel Puchler gesteld, en de uitvoerige lastbrief voor Wassenaer-Opdam en zijn vloot den 14en September vastgesteld. Het hield intusschen nog eenige weken aan, vóór die reddingsvloot in zee kon gaan, zoodat zij eerst 8 November, het Kattegat voorbij geraakt [2], de Sont instevende, door 't zweedsche vuur uit Kronenburg te vergeefs in haar vaart gestremd. Hoewel hij toch, door den kloeken tegenweêr der bevolking, voor Kopenhagen het hoofd gestooten had, was den zweedschen Koning Elseneur en 't slot Kronenburg weldra in handen gevallen, en zocht hij nu, van daar en 't tegenovergelegen Helsingborg uit, den zoo verraderlijk overvallen Vorst en zijn bondgenooten te bestoken.

Wel had hij, Elseneur en Kronenburg bezet hebbende, half September met den resident der Staten te Elseneur, Le Maire, die naar Holland gekeerd was, een vriendschappelijk schrijven aan die Staten meêgegeven, waarin hij hen zelfs beleefdelijk verschooning verzocht voor 't aanhouden van enkele hollandsche koopvaarders in de hitte van den krijg, en hun en hun handel zijn goede gunst toezeî, hun weêrkeerige vriendschap vragende; doch de Staten hadden daar te minder naar geluisterd, als hun reeds eenige dagen te voren Van Beuningen-zelf de toedracht van zaken was komen verklaren, daar men hem op zijn dringend verzoek verlof gegeven had, om terug te keeren en daartoe een oorlogsbodem had overgezonden, op welken hij zich, juist tijdens Karel Gustaafs overval, te Kopenhagen had ingescheept. Zij waren daarom met hun uitrusting voortgegaan, en hadden hun Luitenant-Admiraal zelfs uitdrukkelijk last gegeven, de zweedsche oorlogsvloot, zoo hij haar hier of daar mocht aantreffen, niet te ontzien. Hij vond haar onder den Admiraal Wrangel, aan den ingang van de Sont, onder Schonen, liggen, waar zij der zijne den weg te versperren en de loef af te winnen zocht [3], en hij een hevigen strijd tegen haar te onderstaan had. Zijn eigene in drie smaldeelen — een voorhoede onder Witte Cornelisz, den middentocht onder hem-zelf, en de achterhoede onder Pieter Florisz — splitsende, ging hij er wakker op los. Zoo-

[1] Zie de *Secrete Resolutiën* (30 Aug.), blz. 60.

[2] Reeds den 29en October was hij anders aan de "vierboet" (vuurbaak) van Schagen, doch kon toen tegen den sterken stroom en tegenwind niet verder, en moest er eenige dagen werkeloos blijven liggen. (Zie zijn schrijven in de *Thurloe-Papers* VI, p. 475).

[3] In den vooraf gehouden krijgsraad had Wrangel voorgesteld, de Hollanders in 't Kattegat op te zoeken, en in de open zee te bestrijden, doch de Koning dat niet gewild. Zie Geyer, IV. p. 130.

PIETER FLORISZ.

VICE ADMIRAAL VAN HOLLAND

EN WESTVRIESLAND

wel Witte Cornelisz, als Wassenaer-zelf kwamen den zweedschen admiraal aan boord, gaven hem de volle laag, en dwongen hem met zijn doornagelden bodem onder Kronenburg te wijken, en, tot zijn grievenden spijt, zich alle verdere deelneming aan 't gevecht te ontzeggen. Daarop wendde zich Witte tegen den Vice-Admiraal, die, door twee andere schepen bijgestaan, het een van deze in de lucht springen, het andere door Witte verjagen zag, en nu alleen den strijd voortzette, tot een derde zweedsche bodem hem kwam bijspringen. Zoo keerde de kans tegen den hollandschen vlootvoogd, die nu, met zijn eersten bestrijder aan den grond geraakt, in boeg en spiegel hevig beschoten werd. Toch hield hij nog een paar uur den strijd vol, stortte zelf door twee kogels getroffen neder, doch richtte zich weêr op bij 't enteren van den vijand, dien hij zijn degen weigerde over te geven, tot hij ten slotte, stervende, zijn zinkend schip — de Brederode — verlaten moest, en na luttel oogenblikken den geest gaf. Even als hij sneefde ook Pieter Florisz, reeds in 't begin van 't gevecht, met zijn scheepskapitein, doodelijk gewond. Wassenaer-zelf werd, nadat hij met Witte Wrangel had doen afdeinzen, door twee andere schepen aan bakboord, en door een derde van achter bestookt, terwijl er ook aan stuurboord verscheiden kwamen opzetten. Op een stoel voor zijn hut gezeten, daar hem 't pootjen 't gebruik van zijn voeten verbood, deelde hij van daar kalm zijn bevelen uit. Gelukkig kwamen hem, tegenover al die bestrijders, drie nederlandsche kapiteins, Jan de Liefde, Jan van Kampen, en Aert van Nes te hulp. De laatste valt een der zweedsche schepen — de Pellikaan — zoo hevig aan, dat het zinkt, doch ziet het zijne ook zoo geteisterd, dat hij verder weinig of niet meer verrichten kan. De Liefde's groote mast wordt omver geschoten, en hij daardoor evenzoo verhinderd verderen bijstand te bieden; terwijl Van Kampen's schip, na evenzeer zijn groote mast verloren te hebben, in brand raakt, en met een der vijanden slaags geworden, niets meer voor zijn admiraal kan doen. Hoewel deze dus weder zoo goed als alleen staat, geeft hij echter — zoo min als zijn scheepsvoogd, Kortenaer — den moed niet op, schiet een der zweedsche schepen in brand, en belet ook de anderen hem te enteren. Eindelijk geven dezen alle verdere pogingen op, om zijn fel geteisterden, bijna reddeloos geschoten bodem te vermeesteren, en nemen naar Kronenburg de wijk, terwijl hij-zelf, in haast zinkenden staat, zich bij de andere nederlandsche schepen voegt, die, na vijf of zes uren strijdens, den Zweed naar Landskroon hadden zien afdeinzen, en deels onder Tycho Brahe's eilandjen Hveen, deels te Kopenhagen voor anker kwamen. De zweedsche Koning had, met zijn Koningin en hofstoet, van Kronenburg uit den geweldigen kamp aanschouwd, en begaf zich nu naar Landskroon, om vandaar het verder beloop gâ te slaan, en nadere plannen te beramen. De hollandsche landingstroepen werden inmiddels te Kopenhagen ontscheept, waar, als in gansch Denemarken, de vreugde ten top was. Niet minder juichte men in Holland — in spijt der zware verliezen — Wassenaer-Opdam's doeltreffende kloekheid toe. De alge-

meene Staten betuigden hem hun dank, en die van Holland beloonden kort daarna zijn wakkeren kapitein Egbert Meeussen met hun Vice-admiraalschap, door Witte's dood open gevallen. 's Lands groote dichter bezong in zijner en het grootsche feit waardige verzen, de op Zweden overweldigde vrije vaart. «Nu staat», riep hij uit,

Nu staat de vaart naar Oosten open,
Obdam bezegelt 's Lands verbond,
De zweedsche Zeedraak legt gekropen
Aan weêrzij van den Oresont.
Obdam doorhieuw hem met zijn sabel:
Het hoofd aan Kronenburg hangt stijf
Gewoeld, gebonden met een kabel;
De slingerstaart en 't achterlijf,
Ter komme in van Landskroon gedreven,
En krimpende van bijstre smart,
Gekorven, zonder hoop van leven,
Verlangde naar 't gemiste hart. [1]

Beide gesneuvelde Vice-Admiralen werden naar Holland vervoerd, op 's Lands kosten met groote staatsie ter aarde besteld, en voor den een te Rotterdam, voor den ander te Hoorn, een weidsche graftombe opgericht. Intusschen beklaagde zich Wassenaer, niet geheel ten onrechte, dat noch hij, noch vooral Witte, niet krachtiger waren bijgestaan en door tal van kapiteinen aan hun lot overgelaten. Een klacht, door de Admiraliteit van Amsterdam hem zeer ten kwade geduid, omdat, volgens haar, de oorzaak van 't gebeurde niet in het plichtverzuim dier kapiteinen, maar in de verwarring gelegen was, uit gemis aan behoorlijk overleg en een vast beraamd krijgsplan vóór den slag, en dus grootendeels uit zijn eigen wanbeleid, als vlootvoogd, ontstaan [2]. Voor een deel was die verwarring echter ook daaruit voorzeker geboren, dat men zich binnen een zoo klein bestek moest bewegen, en een duitsch tijdgenoot maakte dan ook de opmerking reeds, dat, zoo de slag «in de open zee» had plaats gegrepen, waar de Hollanders hunne oorlogsschepen naar believen hadden kunnen keeren en wenden, de zweedsche nederlaag vrij wat grooter had kunnen zijn, terwijl zij daarbij ook nog voor de behouden doorvaart der koopvaarders, onder hun geleide, en de zes fluiten met hun landingstroepen te zorgen hadden [3]. Gewis is, dat

[1] *Vrije Zeevaart naar Oosten* (*Dichtwerken*, II. blz. 322).
[2] Nadere bijzonderheden zie bij De Jonge, *Geschiedenis van het nederl. Zeewezen*, 2e druk, I. blz. 571 vv.
[3] Zie het *Kort bericht getrocken uyt de publieke acten van 't gene sedert het Vredebesluyt tot Roschild*, enz. *verhandelt en geschiet is*, enz. *Uyt het Hooghduyts in 't Nederduyts overgeset.* Na de copye van Kopenhagen, 1658.

Wassenaer persoonlijk zich met voorbeeldige onversaagdheid van zijn vechtersplicht gekweten had. «Ik en kan met geen pen schrijven» — als Jan de Liefde, die hem van zoo nabij had kunnen gâslaan, aan zijn moeder meldde [1] — «de manhaftigheid van dien Heer, en wat hij ten dienste van ons Vaderland en de kroon Denemarken hier gedaan heeft». Van zijn eigen wedervaren en bedrijf, in verband met dat van den Admiraal, geeft dezelfde wakkere scheepsvoogd, in ongekunstelden, maar des te aantrekkelijker zeemansstijl, het bondigst verslag. «Het is zulks, beminde moeder», schreef hij, «dat wij op den 8en dezer onder de Lap lagen, hebbende met een goeden wind zee genomen naar den Oresond, alwaar wij 's morgens, de klok omtrent acht uren, met den Zweed in een heftig gevecht raakten, dat duurde tot de zon Zuidwest ten Westen, dat wij malkanderen hebben verlaten. Zijn Excie, den Heer van Wassenaar, den meesten tijd drie Zweden aan boord hebbende, deed (ik) mijn best naar Z. Ed. toe te komen, maar werd belet door de zweedsche schepen en een brander, dien wij al brandende aan boord kwamen. Dit duurde omtrent een half uur, dat wij, met groot mirakel, ons schip van achter in den brand zijnde, den brander in den grond schoten, en afschaveelden, krijgende veel vreemd volk van gevangens, als uit haar eigen schepen confuzelijk gevlucht in ons schip. Toen weder van deze schepen klaar zijnde, deden (wij) ons best naar Z. Excie te komen, daar wij kapitein Van Nes bij zagen leggen, en in het oploopen naar Z. Ed. hadden wij vier Zweden aan wederzijden omtrent een pistoolschot, daar wij van tijd tot tijd gereed stonden, een van de kloekste van te abordeeren, schietende ondertusschen onder en boven zooveel wij doen konden; maar iets meer te schaveelen van zeilen was voor mij ondoenlijk, alzoo alles bij de masten neêrhing en schadeloos geschoten was. In dat vier en damp komt een van de zweedsche schepen, aan Z. Excie's boord gelegen hebbende, en raakt los, zijnde veroverd door Zijn Excie, hebbende 12 van zijn volk daarin, en valt mij voor den boeg, alwaar hij steil neêr zinkt, dat ons admiraalsvolk haar op mijne boegspriet salveerden, met omtrent 45 Zweden, zoodat (wij) toen omtrent 90 gevangens inhadden, en (ik) lag daar midden in den vijand en dreef zonder een zeil te kunnen reppen en veel schoten door de groote mast, die in 't passeeren van de Zweden voort met stag en al over boord geschoten werd, als bezaanroê, kruissteng, vlaggestok, lantarens; de bezaanmast bleef kaal staan met de fokkemast en voorsteng, zoodat daar niet zonders van rond hout op mijn schip gebleven is, en het volk zeer miraculeuslijk van God bij het leven behouden; hadden omtrent, zoo van vreemden als van ons eigen, 12 dooden en in de 30 gekwetsten, met een schot in mijn slinkerarm; dan 't is een vleesch-

[1] Zie *Twee brieven, d'een geschreven door Jan de Liefde, d'ander door Aert van Nes, beide Kapen. ter zee* Rotterdam, by Jan Naeranus, boekverkooper op 't Steiger by de Korenbeurs, 1658.

wonde, en heeft, God lof, geen nood, en de doodgeschoten en hard gekwetsten zijn meest vreemde soldaten en andere luiden. Wat de gelegenheid aangaat van Z. Exc^{ie}'s schip, (het) had wel vijf voet water in, zijn roer aan stukken, veel schoten onder en boven water, de masten meest beschadigd, veel poorten van 't schip weg, met wel tusschen 40 en 50 dooden, en gekwetsten wel 60 of 70; maar God heeft zijn persoon bewaard, met Egbert Meeussen, een weinig in zijn hand gekwetst, den luitenant, en zijn principaalste hoofdofficieren. Kapitein Van Nes is mede zeer schadeloos aan schip en masten, en heeft omtrent 70 dooden en gekwetsten, maar zijn persoon is gezond. Commandeur Verhaef's boegspriet en galjoen schâ-, zijn persoon is gezond, met luitenant en hoofdofficieren; van matroos weet ik niet hoeveel dooden of gekwetsten; kan voor als nog niet particularizeeren, dan dat God de Heer de victorie aan ons zijde gegeven heeft, dat wij drie van de zweedsche schepen veroverd hebben en vijf in ons gezicht gezonken, en dicht op zij ons nog vier of vijf bij den anderen gezien aan den wal zitten, en de resteerende van den vijand zeer schaars en reddeloos, een van haar admiralen ten anker leggende voor Kronenborg: en wij vermissen met groot leedwezen een van de onze; 't is den Ed. Heer Vice-Admiraal De With, zijnde in den grond met twee zweedsche, zijn persoon met twee kogels door 't lijf doodgeschoten, en is nu in een kist op Kronenborg bij den Koning van Zweden, met veel van zijn volk gebergd, daar Z. Exc^{ie} over geschreven heeft, tegen zijn volk te lossen. D'Ed. Heer vice-admiraal Pieter Florisz., met zijn kapitein, dood. 's Avonds kwamen wij voor Kopenhaven ten anker, daar wij zeven deensche schepen van oorlog vonden. Des anderen daags zagen wij de zweedsche schepen onder zeil omtrent het eiland Ween. Z. Exc^{ie}, ons admiraal, zeer kreupel zijnde van de jicht, liet hem in een stoel overhijschen in een galjoot, gaande op kapt. Snoeck [1], resolveerde met den deenschen Admiraal en 26 van ons gezonde schepen naar de Zweden toe te zeilen, en zijn victorie verder te vervolgen. De Zweden, dat ziende, retireerden naar Landskroon — jagende een Zweed tegens den wal, die bij de onzen in brand gesteken werd. Op gisteren (13 Nov.) kwam Zijn Exc^{ie} wederom, en bracht hem met mijn sloep, benevens kapitein Van Nes, naar Kopenhaven. — In 't schip *Dordrecht*, leggende aan 't einde van 't Bosch voor Kopenhaven, dezen 14 Nov. 1658» [2].

Ook Van Nes schreef aan zijn moeder [2], dat «de Admiraal zijn eerste proefstuk wel gedaan» had; zijn broêr Jan was onder de 12 man op 't veroverde en gezonken schip geweest, die zich op de boegspriet van de Dordrecht gered hadden. «Het was een heet

---

[1] Paulus Egbertsz Snouck, op *Duivenvoorde* van de Admiraliteit te Amsterdam. Zie de volledige lijst aller schepen en scheepsvoogden achter 't *Kort bericht*, blz. 33.

[2] Zie de aangehaalde *Twee Brieven*, enz.

gevecht», meldde hij, «dat ik in mijn leven in geen harder geweest ben». De Admiraal en hij hadden er — naar hij niet zonder eenig zelfbehagen schreef — «het spits moeten afbijten; ik kwam bij hem aan boord met mijn schip, en sloegen heel hard, zoodat de Admiraal en ik daar twee zoo havenden, dat zij het opgaven, maar zijn beide gaêr gezonken, en de grootste ging door, zoodat, God lof, de victorie aan onse zijde is gebleven».

Zoodra Hun Hoog Mogenden de zekere tijding van 't gebeurde ontvingen — wat echter vrij lang aanhield, daar de galjoot, door Wassenaer den 9n reeds met het bericht naar 't Vaderland uitgezonden, door tegenwind eerst den 26en binnenliep — haastten zij zich, er door de HH. van Gent en Huygens, als leden der met de fransche en engelsche zaken belaste commissiën, aan de gezanten van beide rijken mededeeling van te doen, onder uitdrukkelijke betuiging, dat hun doel niet anders was, dan den deenschen Koning in zijn druk te verlichten, en den vrede in 't Noorden te herstellen. Beide gezanten hadden hun bemoeying slechts met leede oogen aangezien. Downing vooral, die van den meest bekrompen naijver blaakte, had op den duur niet afgelaten, zijn grieven en bezwaren in zijn brieven te luchten, die tevens van al de nieuwmaren doorspekt waren, omtrent de bewegingen in omloop, door de engelsche koningsspruiten en hun partij, vooral in de laatste maanden, beproefd. Persoonlijk maakte zich de arme man niet weinig ongerust over het in July tot hem gekomen bericht, dat de hoofddeelnemer aan den aanslag op Dorislaer — Whitford — in 't land was, en 't nu op zijn leven toeleí, om den ijver, waarmede hij zich tegen zijn partij kantte, en met name dezer dagen nog het bidden der engelsche predikanten voor de Stuarts belette, waardoor hij zelfs de Koningin van Bohemen en hun verdere koningsgezinde hoorders uit de kerk gedreven had [1]. Hij was niet gerust vóór Whitford zich, in October, over Rotterdam heel naar Rusland weêr uit de voeten had gemaakt [2]. Beide stuartsche prinsen, Karel en Jacob, waren herhaaldelijk dan eens te Honselaarsdijk of op Teilingen, dan te Zevenbergen, dan weêr te Breda en Prinsenhage bij de Princes, hun zuster, of haar schoonmoeder geweest [3]. Vooral in de laatste weken waren de woelingen van hun aanhang toegenomen, sedert den 13en September de dood hun grooten vijand, Engelands gehaten Protector, op 59jarigen leeftijd, had weggenomen; een Jobstijding, door Downing, den 20en, met even «onuitsprekelijke rouw en kommer» vernomen [4], als zij de harten zijner tegenstanders met blijd-

---

[1] De geldelijke schâ, hun en hun armen daardoor berokkend, vergoedde hij door een op zijn aanvraag hun verstrekte toelage van 150 pond 's jaars; zie *Thurloe, State-Papers*, VII, p. 246 en verder.

[2] Aldaar p. 429.

[3] Aldaar, op verschillende plaatsen.

[4] Aldaar, p. 379.

schap vervuld had. Nieuwpoort, die voor zijn persoonlijke zaken eenige maanden in den Haag had doorgebracht, was eerst sedert een week of negen weêr in Londen terug, en vond hem reeds ongesteld, gelijk hij dan ook in Maart al in den Haag voorspeld had, dat de staat van zijn gezondheid hem geen lang leven meer vergunnen zou [1]. «De ziekte», meende hij nu al spoedig te bespeuren [2], dat «meer was dan men wel woû laten blijken», en hoewel men een korte poos weer «wat geruster» scheen, bleek die tijdelijke hoop op beterschap toch ijdel, en leî de gevreesde Protector — wiens teêrgevoelig vaderhart in de laatste weken daarenboven door het smartelijk lijden en den dood van zijn meestgeliefde oudste dochter, zwaar beproefd en geschokt was — het in den morgen van 13 September af, en bekrachtigde zoo Nieuwpoorts in 't voorjaar gedane voorspelling. Wat deze toen echter mede gezegd had, dat men wel «geen van zijn *bengels*» — als hij ze oneerbiedig noemde — zijn macht in handen zou laten, werd, aanvankelijk althans, niet door de daad bevestigd, daar hij nog juist vóór zijn dood een van hen, Richard, met zijn veege lippen tot zijn opvolger had kunnen aanwijzen, en deze onmiddellijk eenparig als zoodanig erkend was. Een deerniswaard vervanger eens mans van zooveel doortastende kloekheid en geestkracht, onder en door wien Engeland zich tot een ongekende hoogte van staatkundig aanzien verheven had, en die — als de pen van een britsch staatsman in de volgende eeuw verklaarde [3] — er meer dingen tot stand bracht dan een der Koningen zijner eeuw, terwijl zijn afkondigingen en bepalingen de beste en aanneemlijkste maatregelen van verschillenden aard bevatten, die maar tot den dag van heden ongelukkig steeds onuitgevoerd bleven, en hij-zelf, zoolang hij leefde, de grootste maatregelen, voor welke het land toen vatbaar was, niet slechts ontwierp, maar ook doorzette en ten uitvoer leî. Wat de indruk van Zweden's «trouwloozen overval» — gelijk De Witt zoo gaarne vernomen had — op hem geweest zou zijn, kon daardoor minder

---

[1] Zie Aitzema's *Letter of Intelligence* van 11 Maart. *Thurloe*, t. pl.

[2] Zie zijn schrijven van 23 Aug. '58, *Brieven* III, blz. 452.

[3] William, Earl of Shelburne, zie het *Chapter of autobiography* in zijn *Life* by Lord Edw. Fitz-Maurice (Londen, Macmillan and Co. 1875), I. p. 30: "it must be allowed, that, while he had power, short as the moment was, he did set more things forward thans all the kings wo reigned during the Century. England was never so much respected abroad; while at home, though Cromwell could not settle the government, talents of every kind began to show them selves, which were immediately crushed or put to sleep at the Restoration. The best and most unexceptionable regulations of different kinds are to be found in his ordinances and proclamations remaining to this day (1757) unexecuted; and during his life he not only planned, but enforced and executed the greatest measures of which the country was susceptible. See his conversations with Ludlow (*Memoirs* I, p. 319, ed 1398) particularly about a reform of the law, and his wish to make Ireland a field of experiment and an example to England."

blijken; die op zijn Raad — naar Thurloe te oordeelen — kwam Nieuwpoort voor, alles goeds te doen verwachten. Zeker is het intusschen, dat er nu — door 't afsterven van het groote Staatshoofd — minder doortastende maatregelen in een of ander zin te wachten waren, dan anders gewis 't geval geweest was. Downing voor zich schepte alles behalve behagen in de houding, door de Staten omtrent Denemarken aangenomen, sedert de zweedsche Koning het opnieuw en zoo verraderlijk overvallen had. Hij was er volstrekt niet op zijn gemak over, en schreef al aanstonds na 't eerste bericht daarvan, «de gevolgen grootelijks te vreezen» [1]; hij stelde zich die, wat de bedoelingen der Staten aanging, hoe langer hoe schrikwekkender voor. Zijn groote vrees — als hij 't den 18en October onverholen betuigde [2] — was, dat zij «Kronenborg zouden nemen, en daardoor opnieuw de wet aan Engeland trachten te stellen». Een week later uitte hij zich meer bepaald en duidelijk nog, dat zij 't zouden gaan «bezetten, gelijk ze 't veel plaatsen voor Brandenburg deden, en 't dan niet zoo gauw weêr los laten», en dat zou voor Engeland niet goed zijn. Toen, gelijk ook later nog weer [3], vergeleek hij het post vatten door de Staten op het deensche Zeeland, bij dat door Engeland op het nederlandsche, maar beweerde, dat men 't «niet zoo spoedig weêr zou vrijgeven». Niets had hij daarom ook liever gewenscht, dan dat men een engelsche vloot naar de Sont deed uitzeilen, en maakte zich blij over elk gerucht, dat hem daaromtrent ter ooren kwam, en waarvan hij den min-aangenamen indruk, in den Haag gemaakt, dan met welbehagen meldde [4]. Het doel der Staten was toch altijd — naar hij zich uitdrukte — «Engeland's handel en scheepvaart te fnuiken», en dat zou men op deze wijs het best beletten. Met ergernis briefde hij, 25 Nov., de vreugde over, door 't eerste losse gerucht omtrent Opdams zege, in den Haag gebaard [5], en verblijdde zich niet weinig, toen het nog maar weinig grond bleek te hebben, en er integendeel, van Engeland uit, een veel ongunstiger kwam, dat nu echter weldra door de juiste tijding gelogenstraft werd. Zoodra hij door de Staten van deze en hun doel met hun tusschenkomst vergewist werd, haastte hij zich hun terug te schrijven, dat zijn regeering hun vredelievend oogmerk ten opzichte van Zweden en Denemarken en in samenwerking met Engeland en Frankrijk allesins goed keurde, doch dat hij hen waarschuwen moest tegen alle verdere bemoeyingen — gelijk het gerucht liep, dat zij zich met het Huis van Oostenrijk zouden willen verbinden — en niet minder ook tegen het zenden van meerdere schepen, troepen, en voorraad naar 't Noorden. In gelijken geest uitte zich den zelfden dag ook de fransche gezant, met wien — gelijk beide rijken in hun laatste krijgsonderneming — hij zich natuurlijk op den

---

[1] *Thurloe-Papers*, VII. p. 427.

[2] Ald. p. 441. [3] Ald. p. 507. [4] Ald. p. 506. [5] Ald. p. 508.

duur in betrekking gesteld had, en die nu den Staten vooral in bedenking meende te moeten geven, zich in hun vredelievend streven niet tot nieuwe verbindingen te laten meêslepen, of zelfs meerderen bijstand naar de Sont te zenden van zooveel gewicht, dat het aan de oprechtheid hunner bedoelingen zou kunnen doen twijfelen. Hij achtte het daarom best, wanneer zij te zamen met Engeland voorslagen deden, om alles in 't Noorden in 't effen te brengen, op zulk een grondslag, dat ook voor 't vervolg de vrede bestendigd bleef [1].

Wat dien fransch-spaanschen krijgstocht betreft, deze was reeds in den voorzomer met den gewenschten uitslag, door de beoogde vermeestering van Duinkerken, bekroond, De engelsche gezant aan 't fransche hof, generaal Lockhart-zelf had het bevel der troepen op zich genomen, en den 25en Mei het beleg voor de stad geslagen, terwijl de jonge fransche Koning en Mazarin naar Calais gekomen waren, om van daaruit alles gâ te slaan. Turenne voerde 't opperbevel over de fransche krijgsbenden, en Lockhart liet hem volgaarne het hoofdbestuur. Beider krijgsijver werd nog in de hand gewerkt door de overmoedige onachtzaamheid van den spaanschen land- en legervoogd, die slechts in Condé een beter raadsman vond, wiens waarschuwingen hij echter in den wind sloeg. Zoo had hij, den 13en Juny, de roekeloosheid, zich met zijn leger, dat voor een goed deel uit paardevolk bestond, en waarvan 't voetvolk voor 't fransch-engelsche verre onderdeed, in de duinen te wagen, om de belegerde stad te ontzetten, met den door Condé voorspelden, ongunstigen afloop [2], dat hij den volgenden dag geheel verslagen werd, en Duinkerken zelf toen den 25en der maand overgegeven, en, volgens afspraak, den Engelschen in handen gesteld. Nauw een week later volgden Sint Wynoxbergen, Veurne, en Dixmuiden, en werd in Augustus Grevelingen belegerd, dat zich mede nog vóór het eind dier maand overgaf; Oudenaarde 9 September; Meenen den 17en; Yperen eindelijk den 27en; een «vloed van veroveringen», gelijk ze op een gedenkpenning vereeuwigd werden, die krachtig medewerkte, om den oorlog voor goed ten einde te brengen.

Geheel anders dan Frankrijk en Engeland, nam, als natuurlijk was, Brandenburg de werkzame tusschenkomst der Staten in Denemarken, en haar aanvankelijk reeds zoo gunstige gevolgen, op; het was alles koren op zijn molen, en was hij-zelf aan de landzij, in Holstein, reeds met zijn troepen op komen dagen, om ook daar den Zweed te bestoken. Hij liet dus ook niet na, de Staten onmiddellijk geluk te wen-

---

[1] Zie beider schrijven aldaar p. 520, 521.

[2] "Hebt gij ooit een veldslag bijgewoond", vraagde hij den jongen Hertog van Gloucester, die onder hem diende, "anders kunt gij er nu een zien verliezen". (*Mémoires du duc d'York*, aangeh. in Gaillardin's *Histoire du Règne de Louis XIV*, II, p. 112, en Guizot's *Hist. d'Angl.* II, p. 308.)

schen met den zoo gunstigen uitslag van den zeestrijd, en hun Gods besten zegen toe te bidden op hun «rechtvaardige wapenen», die er geen behagen in schepten, dat de Zweden tegen alle volkenrecht den hun zoo voordeeligen vrede braken. Verre van hun dus ook verdere pogingen met dat doel te ontraden, hoopte hij, dat zij de deensche kroon ook van allen verderen druk door hun zeeghafte wapenen verlossen, en op die wijs een zekeren en bestendigen vrede tot stand brengen zouden. De Staten bleken meer geneigd, overeenkomstig deze, dan de engelsche en fransche zienswijs te handelen. Toen De Ruyter, den 22en, met zijn smaldeel van 16 oorlogsschepen, van de portugeesche kust terugkomende, te Texel was binnengeloopen, had hij al aanstonds last gekregen, zich gereed te houden, om er meê naar de Sont te trekken en de volgens 't verdrag nog verschuldigde 4000 man verdere hulptroepen over te voeren; en toen daarop van Denemarken aanzoek kwam, er een deel der vloot liefst te laten overwinteren, werd in de zitting der algemeene Staten van 29 en 30 November besloten, er twaalf schepen te laten, en De Ruyter, zoo over deze, als die welke hij er zoodra mogelijk nog brengen zou, tot vlootvoogd te stellen. De zweedsche Koning liet nu weldra van zijne zijde een manifest uitgaan, waarbij hij, uit aanmerking van 't gebeurde, en van de vijandelijke bejegening van Denemarken niet alleen, maar ook van de Staten, ondergaan, macht gaf, «alle schepen en goederen den onderdanen van den Koning van Denemarken of van de Republiek der Staten-Generaal toekomende, overal waar men ze op zee of in vijandelijke havens kon aantreffen, te nemen, op te brengen, en te verkoopen».

De plotseling invallende sterke vorst maakte, dat van De Ruyter's afreis voorloopig nog niets komen kon, daar reeds vóór half December het ijs in de Zuiderzee de levensbehoeften van de reeds ingescheepte en voorgaats liggende landingstroepen binnen Amsterdam besloten hield, en men die troepen dus weder ontscheepte en in de naaste zeesteden van 't Noorderkwartier in bezetting leî [1]. Deze stremming was den Staten in zoo ver minder onwelkom, als de gansche tocht Engeland en Frankrijk minder welkom bleek, en beider gezanten zich tot hen gewend hadden, om veeleer in gemeenschappelijk overleg met Zweden te treden, en zoo den vrede te bewerkstelligen. Beiden wilden daartoe het roeskiller verdrag ten grondslag leggen, met uitzondering der alle uitheemsche oorlogsschepen uit de Oostzee werende bepaling, en De Witt verklaarde zijnerzijds in vertrouwen aan Nieuwpoort [2], dat, hoewel hij tegenover hen dat van Bromsebro daartoe had voorgeslagen en gehandhaafd, hij er persoonlijk gaarne in berusten zou, werd de zaak overeenkomstig hun voorstel afgedaan;

---

[1] Zie De Witt's schrijven aan Nieuwpoort van 6 en 13 Dec. (*Brieven*, III, bl. 507 en 513.)
[2] *Brieven*, III, bl. 534 en 550.

hij zag slechts met leede oogen het toenemende mistrouwen van beide mogendheden aan, omtrent de oprechte bedoeling van den Staat tot bevordering van den vrede. De al of niet terugkomst der vloot uit de Sont werd daarop naar omstandigheden aan Wassenaer overgelaten, en in de eerste helft van February door Holland bepaald, dat men 't daarheen zou zien te leiden, om alles op den voet van 't verdrag van Bromsebro te brengen, en althans «niets van minder voordeel» in 't nieuwe vredesverdrag te doen stellen, dan 't geen in dat van Roeskilde vervat was, met weglating altoos der bewuste bezwarende bepaling [1]. Zoo had men zich al aanstonds de noodige speelruimte voor zijn vredebemoeyingen verschaft, en zette in dien zin het overleg met De Thou en Downing voort. Men weigerde intusschen in eenig voorstel te treden, dat de onmiddellijke terugroeping der nederlandsche vloot meêbracht, en stemde er alleen in toe eene verdere bezending in te houden, tot de uitkomst der onderhandeling met Zweden en Denemarken beslist was, mits Kopenhagen intusschen, zonder naderen bijstand, geen gevaar liep, genomen te worden. Eenige weken lang hield daarop de onderhandeling nog aan, tot er, ten slotte, 's avonds van den 21^{en} Mei, tusschen acht en half negen uur, het zoogenoemde Haagsche Concert» uit geboren werd. Den vedel, daarin van wege Engeland door Downing gespeeld, had het verreweg de meeste moeite gekost, er naar den eisch van te stemmen. Nog in de laatste dagen zocht hij herhaaldelijk uitstel, vóór hij zich eindelijk met de anderen eenstemmig, en tot de teekening der eindelijk vastgesnelde bepalingen bereid verklaarde [2], met welke zich noch Denemarken, noch Brandenburg in 't minst ingenomen toonden, doch die geheel de slechts naar «vrede» strevende staatkunde van De Witt uitdrukten. Volgens deze — en hij hoopte de nieuwe engelsche regeering, «wat anders als tot nog toe geschied» was, in die zienswijs te zien deelen — was het ware belang van beide Republieken dáárin gelegen, «dat de Koningen van Denemarken en Zweden elkander mochten balanceeren, en dat alle de landen, aan de Oostzee gelegen, *illico*, en was 't doenlijk te gelijk, in vrede mochten worden gebracht, opdat de commercie zonder verhindering haar loop mocht hebben, en geensins dat de Koning van Zweden dien van Denemarken ten onder bracht, of hem zooverre bleef prevaleeren, dat hij als op zijn genade zou moeten leven». — «Is Schonen de ziel van Denemarken», uitte zich

[1] *Secrete Resolutiën*, II, bl. 7.

[2] Zie daarover vooral De Witt's *Brieven aan Nieuwpoort*, t. pl. bl. 607 vv. "Wij hebben", schreef hij, nog den dag na de sluiting, "den gemelden Heer Downing in deze negociatie zeer difficil gevonden, ten respecte hy niet alleenlijk in de substantie, maer ook in de woorden aen sijnen last vermeynde gebonden te wesen, ende hebben ook konnen bespeuren, dat hy nogh niet dan met seer groote scrupule tot de teeckening heeft geprocedeert, ten aensien van eenige passagiën, die hy niet hadde konnen doen ter nederstellen in de termen van zijn last". (Ald. blz. 600).

wat later een in denzelfden geest gesteld schrijven [1], «de commercie is de ziel van onzen staat. Wij hebben te doen gehad om de commercie met Frankrijk, met Spanje, met Engeland, ook met Denemarken, lange jaren, dik en menigmaal; 't einde is geweest vrede. De commercie en vrijheid van dien is 't al, en 't zijn al menschen; met menschen moeten wij handelen, en wij zijn zelf ook menschen. In de Sont is te voren groote exactie geschied, 't zou bij Zweden niet veel erger kunnen worden gemaakt; maar als Frankrijk, Engeland, en onze Staat het eens zijn, gelijk door 't haagsche tractaat die eenigheid is gemaakt, dan zijn wij gezamenlijk buiten allen twijfel meester van de navigacie en van de Sont. Den drie Staten is 't genoeg, als maar de navigacie wordt hersteld in vrijheid». Van de zij der Staten was het meeste bezwaar gevonden in de bepaling, dat de vloot onder Wassenaer de macht benomen was, aanvallenderwijs te handelen; dezelfde bepaling gold trouwens ook voor de engelsche vloot, die onder Montague naar de Sont gezeild was, terwijl omtrent die van De Ruyter bepaald werd, dat ze binnen 't zelfde tijdsbestek niet naar Kopenhagen, noch door Sont of Belt naar de Oostzee, stevenen mocht [2]. Zij ging juist den dag na de sluiting, ten getale van 39 oorlogschepen, het ander vaartuig niet meêgerekend, uit Texel zeil, en werd haar dus de haar geldende bepaling nu met de post nagezonden. Op haar had zich een viertal buitengewone afgevaardigden der algemeene staten — de pensionarissen van Dordrecht en Amsterdam, Govert van Slingelandt en Pieter Vogelsangh, de friesche edelman en lid der Staten Willem van Haren en de secretaris van Zeeland Pieter de Hubert — ingescheept, om, als 't in hun lastbrief luidde, «ingevolge der alliancïen van 1649 en 1657, Zijne Majesteit van Denemarken nader bij te springen met zoodanige verdere middelen van defensie, als bij overweging van de tegenwoordige hoogdringende ongelegenheden, de afwering van de gevreesde oppressie zal geoordeeld worden te requireeren»; doch zich daarbij tevens «te informeeren, over de negociaciën, die door andere koningen, republieken, princen, potentaten of staten bij Z. M. òf aangezocht of gedreven, òf ook wel al bereids aangegaan of gesloten zijn, met last, om op 't geen nog in zijn geheel is, een wakend oog te houden, en die voorzorg te gebruiken, dat, is 't doenlijk, voor het toekomende geen zoodanige contracten, onderhandelingen, en alliancïen mogen worden geëntameerd, veel min tot sluiten gebracht, dan met kennis en voorgaande communicacie van H. Hoog Mogenden» [3]. De Staten, men ziet het, begeerden zich, spijt alle tusschenkomst van anderen, in hun sleutelmeesterschap van de Sont te handhaven; hun scheepvaart en

---

[1] *Missive van den Hr. A. N. tegens de loopende discoursen, geruchten, ende memoriën.* Amsterdam, 1659.

[2] Zie het Tractaat in zijn geheel bij Aitzema, IV, bl. 383 vv.

[3] Zie aldaar, bl. 380.

handel had er te veel belang bij, zich de vrije vaart en doorvoer te verzekeren, dan dat zij gevaar wilden loopen, die door een derde te zien stremmen of afsnijden, en de amsterdamsche dichter juichte er hun blijde voor toe. Denemarkens benarde omstandigheden, zijn bittere benauwing door Zweden gaven hem aanleiding, het onder Zweden's handen als op 't nijpen voor te stellen, en de Sont als zijn «keelgat», dat door den zweedschen «hangman» zoo aanstonds voor goed zou dichtgeknepen worden. «Het keelgat», zoo stelde hij zijn «Noordsche Nachtegaal voor 's Konings» hem van een vorig jaar bekende «kroegjen aan de Sont» zingende voor:

Het keelgat was gevangen;
De hangman met de bast
Stond reê de keel te hangen,
Zij had te veel gebrast;
Meester Henker maakte vast
Den strop gereed;
Toen brak hem 't zweet,
Doodzweet, uit van angst en last.

De hangman sprak: "nu prevel
Voor 't leste nog een woord";
Het keelgat kreet gansch krevel:
"Och, meester, spaar uw koord;
Meester, ga zoo ras niet voort;
Och, scheld mij kwijt
Een luttel tijd,
Eer de strop den âsem smoort!" —

Elk merkt dat hier gevaar is,
Men hoort elks stem in 't rond,
En gaf een Pensenaris
Van 't lijf, den vrijen mond,
Last, dat hij de keel terstond
Van strop en touw
Verlossen zou,
Eer zich 't lijf verlegen vond;

Dat, bij gebrek aan handen,
Verboden weer te biên,
De mond zijn koopren tanden
Eens fel zou laten zien,
Eer hij 't halsrecht liet geschiên;
Want vindt de beul
Bij 't recht geen heul,
Hij zal de galg ontvliên.

---

[1] Zie Vondel's *Hekeldichten*, nieuwe uitgave; Schiedam, 1876

In de eerste dagen van Juny in 't Kattegat gekomen, kreeg De Ruyter door Van Slingelandt het bericht omtrent de drie weken uitstels in handen, en zette daarop de reis voort. Den 15en vereenigde hij zich met Opdam in den grooten Belt — nog vijf dagen vóór zij geheel om waren — en gingen daarop twee der afgevaardigden, Vogelsangh en Haren, tot den deenschen Koning naar Kopenhagen, beide andere tot den zweedschen naar Kronenburg. Opdam had, terstond na Montague's aankomst in de Sont, in 't begin van April, in de vriendelijkste bewoordingen bericht daarvan ontvangen [1], gelijk ook, een week of wat later nog, Engeland's nieuwe Protector den britschen vlootvoogd had aanbevolen, zich vriendelijk omtrent de Hollanders te gedragen [2], en was beider verhouding geheel overeenkomstig dat welgemeende voorschrift geweest. Die tot Engeland in 't algemeen liet thans dan ook niets te wenschen over, en betuigde zelfs Downing, den 6en Juny, De Witt volmondig, «dat er tegenwoordig niet·een eenige actie of materie van klachten tegen den nederlandschen Staat overig was, 't welk hij zelfs vertrouwde nooit bij menschen memorie geschied te wezen», en door De Witt, meer hoopvol dan zeker, «als een goed voorteeken van soliede vriendschap tusschen beide naciën» begroet werd [3]. Minder vrede had Brandenburg met den tegenwoordigen stand van zaken, en zich «met de uiterste heftigheid tegen het effect van 't in den Haag verhandelde verklaard [4], gelijk ook de deensche Koning er zich niet minder misnoegd over toonde. Brandenburg wist men weldra met de verzekering te paayen, dat, wanneer de Keurvorst er in slaagde, zich met zijne troepen van Funen te verzekeren, en dit dan «onder de macht en gehoorzaamheid van den Koning van Denemarken stelde», Wassenaer, «onaangezien het gesloten tractaat, en zelfs gedurende de daarin vastgestelde drie weken, gehouden zou zijn, met zijne onderhebbende vloot, dat eiland nevens andere Zijner Majesteits landen te verdedigen» [5]. Daar intusschen die Keurvorst, in de volgende maand, de landing op Funen te vergeefs beproefde, en zich met zijn troepen terug zag slaan, was er vooreerst aan die verdediging nog geen denken, hoewel de drie weken zelfs met een tweede drietal verlengd werden, daar de engelsche gemachtigden nog niet waren aangekomen; een uitstel, waartoe zich Wassenaer, als Montague meldde, slechts met moeite door hem had laten bewegen [6]. Den Koning van Denemarken zocht men, op zijn herhaalde

[1] Zie Montague's schrijven in de *Thurloe-Papers*, VII, p. 644 en 652.

[2] Ald. p. 666.

[3] Zie zijn schrijven aan Nieuwpoort van die dagteekening, *Brieven*, III, blz. 649.

[4] Zie aldaar bl. 684.

[5] Zie De Witt's meêdeeling over zijn onderhoud met den brandenburger gevolmachtigde Weymann, in zijn schrijven aan Van Slingelandt van 15 Juny (*Brieven*, VI, blz. 19).

[6] Zie Meadows schrijven van 28 Juny, in de *Thurloe-Papers* VII, p. 691.

klachten, in een uitvoerig vertoog [1] aan 't verstand te brengen, dat men wel door 't haagsche verdrag zich verbonden had, in dat korte tijdsbestek, met de vloot «niet offensivelijks te *entrepreneeren* tegen den Koning van Zweden, maar geensins om Zijne deensche Maj^{t}. niet zoo goed als voorheen te blijven verdedigen en alle vijandelijke verdrukking naar vermogen af te weren», zoodat men daartoe zelfs wel «offensivelijk *ageeren*» mocht, en daarom ook opzettelijk den L^{t}.-Admiraal had aangeschreven, dat «hem volkomenlijk vrij bleef om te *ageeren* defensievelijk tot afwering van alle oppressiën, die tegen Z. M. of deszelfs rijken en landen, 't zij tot benauwing der stad Kopenhagen, 't zij met verrassing op eenige eilanden of andere plaatsen onder Z. M.'s gebied, of andersins in eenigerhande manier zou worden ondernomen; ook ingeval iets zou mogen worden *gemolieerd* tot nadeel van de nederlandsche vloot of ingezetenen; en dat hij bijgevolg, niettegenstaande dat Tractaat, de aldus voorbehouden vrijheid ten beste van Z. M. en tot behoud der macht van den Staat, hem toevertrouwd, mitsgaders tot bescherming der goede ingezetenen van dien, resolutelijk vermocht te gebruiken». Dat de zweedsche Koning zich dan ook van de eilanden Langeland, Falster, en Laaland had meester gemaakt, was vóór 't sluiten van dat Tractaat, in de maanden April en Mei, gebeurd; gelijk hem daarop Moen in handen geraakt was den dag-zelf vóór het door den Lt.-Admiraal ontvangen was. Men mocht die vermeestering dus niet, gelijk van andere zij gepoogd was, als de «kwade vruchten van dat tractaat en bedroefde efferten van de wapenschorsing» doen voorkomen, «zijnde» — als er ten overvloede, in echt wittiaanschen stijl, nog werd bijgevoegd — «zijnde voorwaar in de nature en in 's menschen begrijp eene impossibiliteit en een notoire contradictie impliceerende, dat de vruchten en effecten hare oorzaak zouden precedeeren, en niet excusabel van groote onbedachtzaamheid, dat men in punten van zoo hooge importancie Z. Mt.'s genegenste en getrouwste geallieerden, zoo hatelijk had zoeken te bezwaren, en Z. Mt.'s koninklijk gemoed bekommeren met zaken, die uit de toedracht van dien en de simpele tijdsaanmerking, overtuigend konden blijken, inderdaad anders gelegen te zijn».

Onderwijl waren ook de engelsche gevolmachtigden aangekomen, en hadden onmiddellijk eene vriendschappelijke samenkomst met al de nederlandsche, op het fregat *de Landford* voor Rongstedkro, halfweg Elseneur en Kopenhagen [2]. Zij vaardigden daarna

[1] Zie de *Missive* van H. H. M. Staten-Generaal enz. aen S. K. M. van Denemarke, *over de bevredigde noortsche koningen* (31 July). Amsterdam, 1659.

[2] Dit waren de "Koningskroegjes" van welke Vondel in zijn vers gewaagt, dat waarschijnlijk däár aan boord door Vogelsangh werd meêgedeeld, en door hem en zijn hollandsche vrienden gezongen: "aengaende de conferentie" — zoo schrijft hij toch 30 Aug. aan De Witt (*Brieven* VI, bl. 157) — "gehouden aen Koninghscroegh, op het fregat de Landtfort, waer my onmogelijck geweest meerder

een tweetal hunner naar laatstgemelde stad af, die van den deenschen Koning de welkome verklaring vernamen, dat hij bereid was met Zweden te onderhandelen, en daartoe twee senatoren afvaardigde. Daarop echter naar Kronenburg gekomen, voerde hun de zweedsche Koning te gemoet, dat hij hen wel «als bemiddelaars, doch niet als scheidsrechters» erkende, ofschoon hij evenzeer een tweetal senatoren in commissie stelde. Hij zeî ook, «voor zijn veiligheid, op zijn eigen kracht, en niet den bijstand zijner vrienden te vertrouwen». Bij een volgend bezoek, hem in zijn leger gebracht, en waarbij zij hem een ontwerp van bevrediging ter hand stelden, weigerde hij dit van hen aan te nemen, en zeî alleen met Denemarken te willen onderhandelen; en zich daarop tot de mede-aanwezige nederlandsche gemachtigden, Slingeland en De Hubert, wendende, verklaarde hij dezen, hen als zijn vijanden te beschouwen en in geenerlei wijs hun bemiddeling zelfs te willen aannemen, draaide hun toen in arren moede den rug toe, en ging naar de andere zij van 't vertrek, waarin hij hen te midden van zijn officieren, hovelingen, en lakeyen ontvangen had [1]. De onderhandelingen werden in de volgende weken met de in commissie gestelde heeren voortgezet, terwijl de engelsche vlootvoogd zich te gelijker tijd met zijne schepen, op een paar fregatten na, weêr huiswaarts begaf [2], weinig gesticht over de door Karel Gustaaf aangenomen houding. De deensche resident in den Haag, Charisius, beklaagde zich van zijne zijde bij de Staten over de onwaardige handelwijs van Zweden, en Holland vooral toonde zich daarover zeer gebelgd, doch stelde voor, er met Downing en De Thou over te beraadslagen. Men trad echter tevens in overleg, om Opdam met een

---

te schrijven, als wy geschreven hebben; het was laet naedemiddagh doen wy aen boordt quaemen, ende setteden wy ons aenstondts aen de tafel, alwaer de maeltijdt gepasseerd werdt met taefeldiscoursen; van mienen en contenanciën die daer voorvielen soude Uw Wel Ed. my niet vergen, soo deselve present waer geweest, niet om exces van dranck, maer redenen van *andere vrolyckheydt*, die het best is de penne niet te vertrouwen"; doch die dan waarschijnlijk in het vermaak bestond, uit Vondèls guitige scherts geput, van welke eerst zoo het laatste coplet: "Dit werd voor 's Konings kroegjes" enz., geheel verstaanbaar wordt. In den brief van Van Slingelandt (blz. 123 aldaar) leze men, met betrekking tot dezelfde samenkomst, *Koningscroegh* voor *Koningsweg*. Verg. voorts den *Ned. Spectator*, 1876, Mei.

[1] Zie het bericht der beide engelsche Heeren in de *Thurloe-Papers*, t. pl. p. 733, en verg. de *Letter of Intelligence*, ald. p. 736. "Wij zijn", schreef dan ook Van Slingelandt den 30n Aug. aan De Witt (*Brieven*, VI, blz. 146), "op eergisteren in 't legher met soodanige rudesse bejegent, dat S. M. ons genoechsaem dreyghde te arresteren; ende naedat ick hadde geseght, dat hetzelve noghte met sijn justicie, bescheydenheyt noghte generositeyt soude accorderen, antwoordde daerop, dat hy geen goedtheyt hadde voor syne *vyanden*, ende hadden wy een project gemaeckt op de vloote, hy hadde een project op syde, slaende op den degen; ende alhoewel ick seer misnoeght waere, hebbe ick S. M. met saghtmoedigheyt getraght, met deductie van kraghtighe redenen, in 't ongelijck te stellen, maer alles te vergeefs".

[2] Zie aldaar bl. 734.

dozijn schepen terug te doen komen, wat echter minder naar den zin der beide noorder gewesten was, die een nadere onderhandeling met Brandenburg verlangden, met het oog ook op het vervoer van zijn paardevolk naar Funen. De engelsche gevolmachtigden te Elseneur verklaarden zich het stijfhoodig verzet van Zweden niet, daar het, juist door de in den Haag gestelde punten aan te nemen, elke beweging der nederlandsche vloot tegen zich voorkwam, en gelegenheid kreeg tot wijdloopige en hem voordeelige beraadslaging over de ontruiming van 't land en andere zaken; terwijl het zich nu natuurlijk op een vijandige beweging van nederlandsche zij kon bereid houden [1]. De Koning-zelf «betoonde zich» — als Slingelandt den 6en Sept. naar den Haag meldde — «niet min op Engeland als den Staat van Nederland misnoegd, en ontsloeg alle officieren en matrozen van die nacie in zijnen dienst te water geweest, vóór hij ze nog betaald had [2]. Vogelsangh kon er intusschen wel in komen, dat Zijne zweedsche Majesteit zich vrij wat verstoord vond. Hij zeî, wel in te zien, «dat het voor een Koning, victorieus en coeragieus zijnde», een hard gelag was, zich, op 't voetspoor van den deenschen, naar 't ontwerp der hem opgedrongen bemiddelaars klakkeloos te schikken, en dat daartoe «door omstandigheden een andere zwier aan de zaak gegeven behoorde te worden» [3]. Die omstandigheden waren echter ver te zoeken, en hij stelde daarom ook «het succes van vrede als desperaat»; hij hoopte maar, dat Kopenhagen «in postuur gebracht zou kunnen worden, om den winter uit te houden, waartoe levensbehoeften, geld, en brandhout noodig waren», die men echter, daar de zee open en er winst meê te doen was, allen kans had bij tijds te erlangen. Van beide nederlandsche vloten, die thans onder Femarn lagen, waren De Ruyter en Jan Evertsen, met 26 schepen en twee branders, den 5en September naar Kopenhagen gekomen, de overige onder Wassenaer ter plaatse voor anker gebleven; wat den gevolmachtigden maar half naar den zin was, daar zij meenden, dat men ze thans tot belangrijker doeleinde bezigen kon, dan — als Wassenaer scheen voor te hebben — er «onbekommerde» koopvaarders meê te geleiden [4]. De Witt stortte zijnerzijds in een vertrouwelijk schrijven aan Vogelsangh zijn hart uit [5] over den loop, allengs, tegen zijn zin, door de zaken genomen, en over de handelwijs sedert 1657 door Denemarken gevolgd, waardoor «Zijne deensche Majesteit tegenwoordig in zoo perplexe gelegenheid vervallen» was, in plaats van «paisivelijk en glorieuselijk in possessie van zijn gansche rijk te zijn». Hij herinnerde hem daar, hoe ernstig hij er naar gestreefd had, «den

---

[1] Zie hun schrijven van $^{12}/_{22}$ Sept. ald. p. 742.
[2] *Brieven*, VI. bl. 161. [3] Ald. bl. 163.
[4] Zie aldaar, en verg. Van Slingelandt's brief van den 10, bl. 168.
[5] Aldaar bl. 177.

ongelukkigen oorlog te voorkomen, dien het Z. M. geliefd had, in den jare 1657 aan te vangen; met hoedanige bekommeringen hij voorts, in 't laatst van dit jaar, toen de ondervinding geleerd had, hoe ver zij zich hadden misgrepen, die geoordeeld hadden, dat Denemarken in dien oorlog Zweden de wet zou stellen, zich moeite had gegeven, het werk tot een spoedig besluit van vrede tusschen beide rijken te brengen; en hij maakte hem daarbij thans *in vertrouwen*, *met waarheid*, bekend, dat hem omtrent dien tijd met kennis, ja, door last van den Koning van Zweden zelf — als hij vertrouwde en nog meende — voorslagen aan de hand waren gegeven, om alles te herstellen op den voet van het verdrag van Bromsebro, mits Zweden voor de ontruiming van Jutland en Sleeswijk-Holstein de betrekkelijk geringe geldsom van zes ton gouds erlangde; dat hij daarvan den deenschen minister in den Haag, Charisius, gesproken had, en, om alle ongemak te voorkomen, dat geld wel door de Republiek had willen doen verstrekken, gelijk hij dat ook zijn oom van Zuidpolsbroek reeds had voorgesteld en dezen niet ongenegen gevonden; doch dat hij van deensche zij op zulk een weêrzin daartegen gestuit was, dat er onmogelijk vooreerst iets aan te doen was, en daarop plotseling de harde winter ingevallen, die het zweedsche leger naar Funen en Zeeland gebracht had, en de zaak geheel van gedaante doen veranderen. En nu had hem 't haagsche verdrag het eenigste middel gedacht, om den deenschen Koning nog zooveel doenlijk te redden; o, riep hij daarom Virgilius nazingende uit:

O, waar der Denen zin toen niet zoo linksch geweest!

want hij meende met zekerheid te kunnen betuigen, dat, zoo de Koning, bij de ontvangst van 't verdrag, er zich naar had willen richten, de vrede gemaakt waar geweest, of anders Zweden de weigerende partij gebleken, en dan het zomerseizoen niet nutteloos zou voorbij gegaan zijn. Nu 't eenmaal zoo ver was, meende hij, dat men niet zijn hersenen moest kwellen, om te redetwisten, wiens beleid omtrent het gebeurde te prijzen of te laken was, maar alleen zijn vernuft gebruiken en alle krachten inspannen, om alsnog het werk ten beste te keeren, en voor de toekomst meer voorzichtigheid te plegen, dan ten aanzien van 't verleden gebezigd was». Daartoe zou hij zijn «klein talent met alle oprechtheid en zorgvuldigheid te werk leggen, zonder zich in 't minst te bekreunen, wat men daarvan 't zij binnen, 't zij buiten 's lands mocht oordeelen. *Hic murus aheneus esto: nil conscire sibi et nulla pallescere culpa*» — gelijk hij er uit zijn Virgilius bijvoegde, of, gelijk Vondel hem geteekend had, «Bekoord door niemands gunst, verschrikt door niemands haat». Het geval, waarvan hij gesproken had, had zich thans werkelijk voorgedaan, de Koning van Zweden was weigerachtig of — gelijk hij zich uitdrukte — *refusant* gebleken, en behoefde dus als zoodanig slechts door de haagsche concertanten — met name Engeland en Neder-

land [1] — erkend te worden, om hen gewapenderhand tusschen beiden te doen treden, en den vrede in 't Noorden gemeenschappelijk te herstellen. Men duidde 't, in dat opzicht, den weggezeilden engelschen vlootvoogd zeer ten kwade, dat hij zich met zijn schepen uit de voeten gemaakt had, en daardoor de nederlandsche alleen voor alles liet opdraayen. De Witt en de Staten kweten zich intusschen van hun plicht, beraadslaagden, hoe Kopenhagen vóór den winter van alle nooddruft te voorzien, namen 25 September reeds voorloopig het besluit, door den Raad van State voor 8 maanden levens- en andere behoeften voor hun krijgsvolk derwaarts te zenden, die men het voor billijken prijs zou kunnen afzetten, buiten de bezorging van zooveel rokken, hemden, kousen, en schoenen, als het noodig had en men het natuurlijk om niet zou verstrekken. Zij bepaalden tevens, dat zij te Lubeck een commissaris in dienst van den Staat zouden aannemen, waartoe in de eerste helft der volgende maand de resident Le Maire benoemd werd. Al hun ijver volstond niet, om den anders goedwilligen deenschen gemachtigde in den Haag, Charisius, gunstig voor hen te stemmen; hij leverde ter zelfder tijd «aanstootelijke» vertoogen bij Hun Hoog Mog^{n}. in, die «niet zonder de hoogste verontwaardiging» door dezen werden opgenomen, en «met een eenparige verfoeying» van al de leden aangehoord, gelijk ze hem dan ook, zonder nadere kennisneming, eenvoudig weêr behandigd werden [2].

In spijt van den wrevel, waarmede Karel Gustaaf den franschen gemachtigde en zijn secretaris verzekerd had, dat hij zich «liever met een ponjaard het hart wilde afsteken», dan den ontworpen vrede aannemen, en «zich aan duizend stukken laten hakken», dan zich de wet te laten voorschrijven door dezulken, die 't er slechts op toeleiden, hem tot weigering te dwingen [3] — «Koningsmoorders en kramers», gelijk hij zich bij een andere gelegenheid uitdrukte — zond hij thans toch nog een nieuw onderhandelaar, den Ridder Coyet, naar den Haag, om, met schitterende beloften, de Staten ter elfder uur nog voor zich te winnen. Blijkbaar was het hem echter hoofdzakelijk te doen, om wat tijd te winnen, en zoo mogelijk verdeeldheid onder zijn vijanden te brengen. Men liet er zich niet door van de wijs helpen, en ging in den Haag, gelijk aan de Sont, rustig zijn eigen gang. Tijdens Coyet naar den Haag op weg was, bevond de zweedsche Koning zich te Nyköping op Falster, en hadden daar Van Slingelandt en twee

---

[1] "De fransche ambassadeur" toch — gelijk Van Slingelandt 8 Oct. aan De Witt meldde — onttrok zich "genoeghsaem aen alle de besoignes, onder voorgeven van defect van last", gelijk hij zich dan ook bij dat tooneel in 't zweedsche legerkamp, bij 't aanbieden van 't vredesontwerp, van de andere heeren gescheiden had, en niettegenstaande hem dezen "iterativelijk ende overluit sommeerden., onder de officieren bleef staen". (*Brieven*, VI. blz. 220).

[2] Zie De Witt's schrijven van 17 Oct. (*Brieven*, VI, blz. 224.)

[3] Zie Van Slingelandt's Brief van 10 Sept., ald. blz. 169.

zijner medegemachtigden — Voghelsang bleef te Kopenhagen — een onderhoud met hem, waarbij hij zich zeer vreêgezind voordeed, maar toch tot geenerlei afdoende voorslagen kwam. 't Werd daarom hoe langer hoe meer tijd van de andere zij eerst door te tasten, en door een krachtdadige handeling blijk te geven, dat men 't ernstig met de zaak meende. Wassenaer-Opdam was met 21 schepen naar 't vaderland teruggekeerd, en De Ruyter, die eerst met zijn vloot voor Landskroon gelegen had, om er de zweedsche werkeloos te houden, was nu naar de Belt gezeild, om daar op Funen het krijgsvolk aan wal te brengen, dat, in verband met het brandenburgsche, zich op dat eiland legeren en er, door de nederlandsche vloot gerugsteund, den Zweed uit verjagen zou. Omstreeks 28 November ging men daartoe over. Men beproefde toen eerst bij Nyborg te landen, doch slaagde daarin niet, en stevende dus naar het noordelijker gelegen Kartemunde, waar men, door 't geschut der vloot gedekt, de voetknechten ontscheepte, die, door Killegrew en anderen voorgegaan, post vatten en den hen tegenstrevenden vijand keerden. Den volgenden dag zette ook het paardevolk, onder den ridmeester Buat, voet aan wal, en trokken de troepen daarop gezamenlijk voort, om zich met de uit Middelfort aanrukkende Duitschers en Polen onder den veldmaarschalk Everstein te vereenigen. Den 24en kwam het toen tot een bloedigen strijd met de zweedsche, die, door De Ruyter van zijn scheepsboord uit aanschouwd, den ganschen dag aanhield, en met de vlucht van Zwedens leger binnen het sterke Nyborg, het verlies van al 't veldgeschut en een groot aantal dooden en gekwetsten eindigde. Door goed weêr begunstigd, ging daarop De Ruyter dien eigen nacht ook met zijn schepen onder zeil, zond zijn schout-bij-nacht Cornelis Evertsen, den commandeur De Wildt, en drie kapiteins aan den Noord van Nyborg, en stevende zelf met de overige de baai in, twee van de Zweden bezette forten voorbij, die hij hen door zijn geschut ontruimen, en door zijn volk met de Princevlag beplanten deed. Hij beschoot daarna een uur lang de stad, tot ze hem door een trompetter liet smeken, om dat te staken, daar ze te land aan 't onderhandelen was. Hij gaf haar een uur tijds, en begon, toen dit om was, op nieuw te schieten, tot ze hem door een schrijven van den deenschen veldoverste Schack deed blijken, dat ze zich op genâ en ongenâ had overgegeven, en daardoor geheel Funen weder aan Zweden ontrukt was.

Het heir, dat fluks al 't eiland klemde,
En blank in 't harnas brieschte op strand,
Stond uitgeplonderd in het hemde,
Versmacht van rook, geroost van brand;
Ei, hoort, hoe ze om genade schreeuwen,
En strijken vlag en standerdvaan! [1] —

[1] Zie Vondel's *Triomf over Funen.* (Dichtw. II, blz. 328.).

Niet minder dan 88 standaards en 28 vaandels vielen den verwinners ten buit, terwijl van 's vijands zij meer dan 2000, van de hunne slechts een paar honderd bleven, 10 stukken geschut uit Nyborg, 7 in den slag veroverd werden, en 18 andere te Middelfort vernageld waren. Gevangenen werden er tusschen de vier- en vijfduizend gemaakt, waaronder de oudste en ervarenste zweedsche hoofd- en andere officieren. 's Maandags den 26en ging De Ruyter met den deenschen admiraal Bielke aan wal, om uit den mond van Schack den dank voor den bewezen dienst te ontvangen, en vond het er «zoo vol menschen, van Denen, Neêrlanders, Keizerlijken, Polen, Brandenburgers en alle gevangen soldaten, dat men er kwalijk door kon komen». Hij voer dan ook maar «ijlings weêr aan boord», te meer daar «'t plunderen bij velen zeer gruwelijk omtrent het vrouwvolk aanging, 't geen droevig was om zien: ze lieten veel menschen in haar hembd staan», en 't bleek dus wel, hoe «d'oorlog alles verslond». Den volgenden ochtend zeilde hij met zijn schepen de baai van Nyborg, even als 's middags van den 28en de Belt, weêr uit, om langs Langeland — van waar hij Sweerts met zeven schepen en eenige fluiten naar Kiel om brandhout voor Kopenhagen zond — naar Lubeck te stevenen, waar hij 's ochtends van 1 December op de reede voor anker kwam [1].

De zweedsche Koning had zich, op 't eerste bericht der onderneming, van Falster naar Korsör op Zeeland begeven, en was, na den afloop, van daar weêr naar Elseneur vertrokken, waar toen de onderhandelingen nog een poos lang, zonder veel baat, werden voortgezet [2]. Met Nieuwjaar ging hij naar Gothenburg, waar hij de Stenden bijeen had geroepen, om er over 's Lands zaken te beraadslagen; hij zou er echter niet weer uit terugkomen. Als om Vondels voorspelling, bij den «triomf op Funen», in den letterlijksten zin gehoor te geven,

De stokebrand — hij stort, hij zinkt,
En is gereed den geest te geven,

blies hij, nog vóór het einde der beraadslagingen, door hevige koortsen aangetast en weldra overmand, den 23en February den laatsten adem uit; juist toen hij, door den weêrspoed zijner wapenen, zoo op Funen als in Koer- en Duitschland, gedrongen, zich hoe langer zoo meer tot den vrede geneigd begon te voelen [3]. Naarmate hij zich

---

[1] Zie, over een en ander, zijn schrijven van dien eigen dag, van daar, aan boord van "'s Lands schip 't Huis te Zwieten", aan de admiraliteit van Amsterdam.

[2] "De Kopenhagen on a", als Aitzema 20 Dec. schreef, "que les 3 députés estoient encore toujours à Elsenor, qu'on y brouilloit beaucoup de papier sans rien faire" (*Thurloe-Papers*, VII, p. 796).

[3] "The King of Sweden has, until of late, shewed reluctance unto the peace we have proposed unto him; within these few weeks he hath seemed to be of a gentler temper, and we believe, in a

echter meer vreêgezind betoonde, krabde die van Denemarken nu op zijne beurt weêr achteruit, en dat niet zonder toedoen van een der nederlandsche gemachtigden, den frieschen edelman, Haren, die, zeer tot ergernis zijner medeafgevaardigden, alles deed wat hij kon, om hem tegen de ontworpen vredebepalingen op te zetten, en in zijn weêrzin over 't verlies van Schonen te stijven. Gelijk Van Slingelandt reeds 19 January gemeld had, hoe de deensche Rijksraden beweerden, dat, zonder herkrijging van Schonen, de vrede «noch eerlijk noch verzekerd» kon wezen, en deze meening «door de onvoorzichtige discoersen van één zijner HH. Collegen, bij alle gelegenheid, en doorgaans als 't het minst te pas kwam, niet weinig gestijfd» werd [1], was dat ook verder, in toenemende mate het geval gebleven, en dit vooral gebleken, toen, in de volgende maand, een door Sidney en Van Slingelandt ontworpen, en doör de overige Heeren goedgekeurd verdrag was ter tafel gebracht. Sidney had toen een door den Koning en Haren in 't Nederlandsch gevoerd gesprek bijgewoond, dat hij-zelf wel niet woordelijk verstaan had, doch uit enkele fransche uitdrukkingen en de geheele houding wel had kunnen opmaken, daarover te loopen. Daarbij had Z. M. o. a. gezegd, dat hij liever woû sterven, dan zulken vrede aan te gaan, bij welken Kopenhagen «een grensplaats zou blijven, en hij-zelf in geen volkomen zekerheid op zijn bed kunnen rusten» [2]. Zoo scheen, als van zijne zijde De Hubert opmerkte, «de koninklijk-deensche staatkunde als op twee zeeën te drijven, aan de eene zij de haagsche overeenkomst aan te nemen, om zich van Hun Hoogmogenden zee- en landmacht te kunnen bedienen; aan de andere, wanneer dezen daar de vruchten van zochten te plukken, die te weigeren, om hare voorwaarden verbeterd te zien». 't Was — schreef hij verder — als wilde men hier in praktijk brengen 't geen bij Plautus staat: «'t verdrag is al of niet verdrag, naar hun behagen» [3]. Haren's zienswijs scheen eensklaps veranderd, sedert men van Elseneur naar Kopenhagen terug was gekomen, en had zich eerst in geheel anderen zin verklaard. Thans schreef hij-zelf op eigen hand naar den Haag aan den griffier Ruisch, om de handelingen zijner amptsbroeders en hun mede-afgevaardigden van Engeland en Frankrijk te misprijzen, en Hunner Hoog Mogenden staatsdienaars-zelf te verwijten, tegen de gegeven last en order te handelen. 't Moest inderdaad «ongelooflijk schijnen, dat een man van verstand en oordeel in zoo korten tijd over een en dezelfde zaak voor zoo verschillende gevoelens vatbaar kon zijn», en hij nu niets deed

short time, all the difficulties on that side could have been removed, when it pleased God by a fever to put an end to his life". (De engelsche gemachtigden, Sidney en Honeywood, uit Kopenhagen. *Thurloe-Papers*, VII, p. 825. Verg. ook het P.S. op Van Slingelandt's schrijven van 14 Febr.: "alsoo Sweden een merkelijken pas tot den vreede heeft geadvanceert". *Brieven*, VI, blz. 374).

[1] *Brieven*, VI, blz. 342.

[2] Ald. blz. 371.

[3] Ald. blz. 375, v.

dan afkeuren en verwerpen, wat hij vroeger zelf met zooveel ernst en warmte voorstond. Zich «verkouden» houdende, had hij zich aan de gemeenschappelijke beraadslagingen den 12en der maand onttrokken. Bij deze houding van Denemarken begonnen er de fransche en engelsche gezanten op aan te dringen, dat men dit nu zelf als weigerachtig zou gaan beschouwen; 't geen, op zijne beurt, toen ook Vogelsangh weder partij er voor deed kiezen, en, tot ergernis van Van Slingelandt, meer naar Haren's zij deed overhellen. Hij meende toch, dat «welgemelde Heeren Franschen en Engelschen niet anders zochten, dan materie van disputen en querellen», alleen om zoo gelegenheid te vinden, dat hem en zijn landgenooten «de handen gebonden mochten worden, om vloot en landmacht buiten werking te houden» [1]. Een brief, door Mazarin in December uit Toulouse geschreven, gaf van 't gevoelen blijk, dat men Zweden, bij vredelievende gezindheid, krachtig tegenover Denemarken steunen moest, en scheen dit gevoelen te meer gewicht in de schaal te leggen, nu Frankrijk sedert eenige maanden op zoo veelbelovende voorwaarden met Spanje bevredigd was. Daardoor toch had het van die zij de handen ruim gekregen, en in dit rijk een staatkundig bondgenoot, in plaats van vijandig tegenstander, erlangd.

Na al 't voordeel, in de spaansche Nederlanden door 't fransch-engelsche leger behaald, was voor den spaanschen Koning de behoefte aan vrede steeds grooter geworden, terwijl tevens zijn huiselijke omstandigheden — de geboorte van een Infant en 't uitzicht op meerder kroost — maakten, dat een vroeger onmogelijk geachte voorwaarde hem thans aanneemlijk docht. Hij maakte van de terugreis van een zijner edelen — Antonio de Pimentel — naar Milaan gebruik, om hem een vertrouwde zending naar Frankrijk op te dragen, waarbij den jongen Koning de vroeger hem afgeslagen infante Maria Theresia — als vredepand tusschen beide rijken — ten huwelijk werd toegezegd. Pimentel trof dien Koning en zijne moeder in 't laatst van November te Lyon, juist terwijl hij zich met de nadere kennismaking eener andere hem toegedachte bruid, princes Margaretha van Savoye, onledig hield, en tijdens zijn hart nog altijd aan een derde schoone, Mazarin's bekoorlijke nicht, Maria Mancini, hing. Haar oom wist hem intusschen, in 't belang van zijn rijk, van alle huwelijksplannen met deze af te brengen, en de savooische princes werd met een schriftelijke verzekering afgescheept, dat, zoo Z. M. niet voor 't welzijn der Kristenheid en van zijn rijk met een andere huwen moest, hij 't zeker met haar zou doen [2]. Het spaansche huwelijk was echter te zeer naar 't hart zijner moeder en van zijn eigen heerschzuchtigen inborst en roemzieken zin, dan dat hij — met terzijdestelling zijner persoonlijke genegenheid —

---

[1] Zie zijn brief van 22 Febr. ald., blz. 397.

[2] Zie de *Mémoires de Mlle de Montpensier*, coll.ées sur le M S. autographe par A. Chéruel, Paris, 1859; III, p. 320.

't gedane voorstel niet weldra met beide handen had aangenomen. De verdere voorwaarden werden daarop voorloopig besproken, den 8en Mei van 't volgende jaar een wapenschorsing ingesteld, en 13 Augustus daaraan, op 't Fezanten-eilandjen in de fransch-spaansche grensrivier, de Bidassoa, de eigenlijke vredehandel tusschen Mazarin en den spaanschen minister Don Luïs de Haro geöpend. Hij hield, in niet minder dan 24 bijeenkomsten, tot 7 November aan, toen de Pyreneesche Vrede, gelijk men hem noemde, op de voor Frankrijk meest gunstige voorwaarden, eindelijk beklonken en door wederzijdsche partijen onderteekend werd. Wel deed daarbij de fransche Koning van alle mogelijke aanspraak op den spaanschen troon afstand; doch niet alleen dat Don Luïs-zelf zich ontvallen liet, dat, zoo wellicht beide thans levende infantjens ongehuwd stierven, niets de Spanjaards verhinderen zou, de aanstaande fransche Koningin als de hunne te begroeten; men wist ook van de fransche zijde daarenboven een bepaling ingelascht te krijgen, waarbij die afstand afhankelijk gesteld werd van een prompte betaling van 't huwelijksuitzet der jonge koningsbruid, in vaste termijnen, die later werkelijk niet in acht genomen werden [1]. Frankrijk erlangde voorts het in Italie veroverde Pignerol; in de spaansche Nederlanden Arras en de vermeesterde steden, op Yperen en Oudenaarden na; in 't Zuiden Roussillon. De nog altijd in Spanje gevangen gehouden Hertog Karel van Lotharingen werd in zijn bewind hersteld, doch enkele plaatsen, waaronder Stenay en Clermont, aan Frankrijk toegekend, en de vestingwerken van Nancy gesloopt. De uitgeweken Hertog van Condé keerde, in eer en goed hersteld, aan 't fransche Hof terug, dat van zijn kant beloofde 't Huis van Braganza in Portugal niet langer tegen Spanje te steunen, terwijl de spaansche bezetting uit Gulik, ter liefde van den Paltsgraaf van Nieuwburg, die stad zou verlaten. Het koninklijke huwelijk-zelf had den 9en Juny te St. Jean-de-Luz, door den Bisschop van Bayonne, plaats, en 17 dagen later hield het jonge echtpaar zijn feestelijken intocht te Parijs.

Door den pyreneeschen vrede was Spanje aan zijn aloud staatkundig verband met Oostenrijk onttrokken, en in dat met Frankrijk gebracht. Frankrijk trad thans, met het van hem afhankelijke Spanje, gelijk vroeger dit laatste met Oostenrijk, op den voorgrond in Europa, en zocht daar voortaan de wet te stellen. Met den dood van Cromwell was de kracht van Engelands tegenwerking voorloopig gebroken, om weldra voor een met Frankrijk heulende staatkundige richting plaats te maken. Cromwell's «bengel» toch voerde er met te slappe hand den teugel, was bij alle welwillendheid te onzelfstandig en onverschillig, om er zich-zelf te handhaven, laat staan zijn invloed elders krachtdadig te doen gelden. Nog vóór de vrede in 't Noorden gesloten werd, zou ook hij reeds van het staatstooneel getreden, en als britsch staatshoofd door een

[1] Zie Ranke, *Franz. Geschichte*, u. s. w. III, s. 184.

Koning van den ouden stempel vervangen zijn. Al spoedig na zijn bewindsaanvaarding bleek het, hoe weinig hij in staat was, de verschillende kerk- en staatspartijen, het leger en de burgerij, onder 't bedwang te houden, waaraan zijn vader hen met geweld onderworpen had. In April 1659 was het geheel met zijn gezag uit. Het door Cromwell in 1653 ontbonden of — zooals het zich-zelf liever uitdrukte — «in de rede gevallen» romp-parlement [1] was wel weder saamgekomen; het zou ook zelf echter alras te kort blijken te schieten tegenover de koningsgezinde neiging van 't meerendeel des volks, dat uit de schromelijke verwarring en onzekerheid van 't oogenblik geen ander redmiddel kende. De leus van «een vrij Parlement», waaruit geen Koningsgezinden noch Presbyterianen langer geweerd werden, werd het wachtwoord der naar herstel van zaken snakkende staatsburgers, en vond in de eerste helft van Augustus in 't presbyteriaansche partijhoofd Sir George Booth, in Chester, haar tolk. Onder die leus stelden zich ook 's Konings getrouwen te zelfder tijd in betrekking met den in Schotland gelegerden veldoverste George Monk, die, door zijn broeder Nikolaas, zijn vurig koningsgezinde vrouw, en den staatskerkelijken kapellaan Price gedreven, zich liet overhalen, om aan 't hoofd zijner troepen den gewenschten staatsommekeer tot stand te gaan brengen. Half November maakte zich Monk met zijn leger op weg, en zag zich van elders op den duur velerlei manschappen toevallen. Het hield evenwel nog een geruimen tijd aan, vóór hij Londen bereikte. Een nieuwe Raad van State was daar inmiddels gekozen, de uitgeworpen parlementsleden weder aangenomen. Van een geheel nieuw en vrij wilde dit echter nog niet hooren; en ook Monk stelde daarom, in een schrijven aan zijn landsluî in Devonshire, nog een maar half gemeende poging in 't werk, het daarbij voor 't oogenblik te laten. «Er was», schreef hij hun, «tengevolge van den burgeroorlog nu eenmaal een republikeinsche regeering in zwang gebracht, de belangen van 't volk daardoor veranderd, de goederen en 't inkomen van kroon en kerk vervreemd; men moest zich daarom niet te roekeloos tegen het nu bestaande Parlement laten opruyen, en zulk een verandering bejagen, door welke de monarchie weêr hersteld werd. Het algemeen verlangen naar een «vrij parlement» was echter te groot, en het denkbeeld, dat slechts door een regeering op den ouden voet alles in rust zou komen, had te veel veld gewonnen, dan dat een ander nog ingang vinden of zich daartegenover handhaven kon [2]. Den 10^{en} Maart bepaalde het Parlement zelfs, dat

---

[1] De parlementsklerk Scobell, die het in 1653 als "dissolved" door "the Lord-general Cromwell" in zijn Register had aangegeven, werd in Jan. 1660 ter verantwoording geroepen, en verschoonde zich toen te vergeefs met de gulle betuiging, dat hij 't niet op zich had durven nemen, een ander woord te smeden, zes jaar vóór men het nu een "interruption" noemde. Zie *Pepys Diary deciphered*, etc. by Rev. Mynors Bright (London, Bickers and Son, 1875). I, p. 10.

[2] Zie Nieuwpoorts schrijven van 6 Febr. 1660 (*Brieven*, III, blz. 809).

C. L. van Kesteren sculps

het niet langer dan den 25en zitten zou, en den 26en ontbond het zich vrijwillig en ging blijmoedig uiteen [1], terwijl het algemeen verlangen naar den Koning zich hoe langer hoe luider hooren liet. Deze-zelf hield zich dit voorjaar te Breda op, en liet van daar aan 't nieuwe en vrije Parlement, den 14en der volgende maand, een schrijven uitgaan, waarbij hij ieder genade aanbood, die zich binnen veertig dagen daarvoor aanmeldde, alleen hen uitgezonderd, die 't Parlement-zelf uitzonderen zou; terwijl 't aan ditzelfde Parlement werd overgelaten, omtrent den landverkoop in de afgeloopen jaren, en alle andere zaken van soortgelijken aard, te beschikken. Men besloot terstond een wederschrijven van dank af te vaardigen, en den Koning 50,000 p. sterling ter beschikking te stellen, die hem, in zijn berooiden staat, uiterst welkom waren. Een maand later werd hij met groote plechtigheid tot Koning der drie rijken uitgeroepen, en gemachtigden afgevaardigd, hem daar bericht van te brengen en tot de overkomst uit te noodigen. Reeds lag toen sedert eenige weken de vloot zeilreê, die hem onder Montague — in de Sont, naar hij zeî, tot zijn aanhanger geworden — uit Scheveningen zou afhalen en naar Engeland geleiden. Van Breda kwam hij daartoe nu naar Den Haag, waar hij door eene commissie uit de Staten op 't Mauritshuis geherbergd werd [2].

Op voorstel van den heer van Schuilenburg, als tijdelijk voorzitter der algemeene Staten, was er eene commissie van zeven heeren uit de verschillende gewesten benoemd, bij welke zich van wege Holland nog de burgemeesters van Dordrecht, Amsterdam, en Alkmaar voegden [3], om den van zijn ballingschap thans ontheven Koning als zoodanig te begroeten, en hem uit te noodigen, «zijn commoditeit» in die provincie te nemen [4]. De sergeant-majoor-generaal van 't leger, de Heer van Beverweerd, werd bui-

---

[1] Zie *Pepys Diary*, t. pl. p. 61 en 72.

[2] Zie De Witt's Brieven, III, blz. 878, en VI, blz. 436.

[3] "Reflexie nemende op de eer en de hoogheydt van de Provincie", had men eerst zelfs zwarigheid gemaakt, "als Soeverein van het territoir, zich door iemand anders, en namentlijck mede met Hare Hoogh Mogen, 't zij *en corps*, 't zij door Gedeputeerden, by de receptie en 't gelag van Z. M. op dat territoir te doen assisteeren"; doch was vervolgens van deze overdreven hoogheidshandhaving terug gekomen, en, in overleg met de Generaliteit, in deze schikking — vermeerdering van wege Holland van 't naar Breda afgevaardigde personeel — getreden. Zie 't verhandelde in de zitting van Maandag 24 Mei (*Resolutiën van Consideratie*, blz. 499 en v.).

[4] Reeds eenige weken vroeger had Downing naar Engeland bericht: "the States-general are wonderfully alarmed and upon the coming of every post ready to take some resolution what to do therein; for that they say, that if England will receive him in, it concerns them not to be too late in making their peace with him. And moreover, however those who are engaged against the Prince of Orange would rather have one to be there, who were not of the family of Orange; yet all here universally think it is best for them, upon the account of their trade, that England be under a King". (*Thurloe-Papers*, VII, p. 876).

tendien uitgenoodigd, den Koning van hun komst te vergewissen. Pinxter-twee vertrokken zij uit den Haag, en werden te Breda — als zich wel denken liet — allerheuschelijkst ontvangen. Koning Karel betoonde zich aangenaam door hun uitnoodiging getroffen, en gaf van ter zij te kennen, dat hij den weg naar den Haag liefst te water zou afleggen. Den Heeren der Admiraliteit van Zeeland en te Rotterdam werd daarom verzocht, orde te stellen, alle jachten binnen hun bereik ten spoedigste op te zenden tot vervoer en dienst van den Koning en zijn gevolg. Het wemelde daardoor van fraai versierde jachten, toen 's morgens van den 24en ten tien uur de reis aanvaard werd. Aan de Moerdijk werd gemiddagmaald, voor Dordrecht het gunstige tij voor de Noord — onder donderende saluutschoten en terwijl de 12 vaandelen schutters aan de Merwede in 't geweer stonden — afgewacht. Te Rotterdam kwam evenzeer, van 't Oude tot het Nieuwe Hoofd, de burgerij onder de wapenen; te Delfshaven werd van de op stroom liggende schepen lustig geschoten. Te Overschie overnachtte de Koning, en werd den volgenden morgen, te Delft, door het gansche lichaam der Staten van Holland te gemoet gereden, om naar den Haag geleid te worden:

Omcingeld is uw schaauw, op 't heerlijkst veneld
Met pagiës en lakeyen;
De Staten van dit Land, die hebben zich gesteld,
Om Uwe Majesteit tot in den Haag te leyen;
Daar gij de herten vindt van ieder burgerman
Genegen tot belooning
Van uw Heer Vaders dienst; nu roept men wat men kan,
Men een verheugde stem: "lang leef de goede Koning!" [1]

Omstreeks 't middaguur deed hij, onder geschutgebulder, zijn intreê, en werd vervolgens door de Staten van Holland onthaald. 's Namiddags kwamen hem daarop eerst de algemeene, bij monde van den Heer van Gent, daarop de Staatsraad, bij monde van Prins Willem Frederik, voorts de algemeene rekenkamer bij dien des Heeren van Reigersbergen, allen met fransche toespraken, verwellekomen. Van heinde en ver kwam alles naar den Haag, en heel Holland liep leêg, om den Koning te zien, zoodat er nauw nachtverblijf te bekomen was:

De Straten zijn te nauw, daar gij door henen rijdt,
Van 't volk, dat aan komt dringen;
Men hoort er, in 't gedrang, geschrei, geroep, gekrijt;
De krijgsluî kunnen 't volk nauw uit de perken dringen.

---

[1] Zie de *Vreugdebazuyn, uytgeblazen doe Carolus II van haer H. Mt. pompeuselijck wierdt inghestelt ende veruellekomt* (door J. Polaert). In 's Gravenhage gedr. by Joh. Rammazeyn op de Veerkaey in de boeckdruckerie, 1660.

Leeftocht van allerlei aard werd van alle zijden aangevoerd. Den 26en kwamen de Staten van Holland allen gezamenlijk, Wassenaer, als Luitenant-Admiraal, en Beverweerd voorop, daarachter de Raadpensionaris, voorts Edelen en Steden, Zijne Majesteit plechtstatig begroeten, en hielden zich omstreeks een uur bij hem op [1]. Den 27en bezocht hij de scheveninger duinen, om er de tien vendelen van de lijfwacht der Staten te zien exerceeren, en onthaalde daarna, op kosten van Holland, de Princes van Oranje, zijne zuster, met haar zoon. Den 28en onthaalde hem-zelf de spaansche gezant, nadat hij nogmaals Scheveningen bezocht had; den 29en was hij op nieuw bij de hollandsche Staten te gast, die hem bij die gelegenheid voor 8000 gulden fijn haarlemsch linnen en een goede som penningen vereerden en andere kostbare geschenken toezeiden [2]. Aan den feestdisch gaf hij toen 't verhaal van zijn hachelijken zwerftocht na den slag van Worchester ten beste [3]. Den 1en Juny kwam hij de zitting van Hun Hoog Mogenden bijwonen, en werd daartoe van hunnentwege door afgevaardigden uit elke provincie plechtig afgehaald. Tot beneden aan de trappen der groote Hofzaal gingen hem de Staten gezamentlijk te gemoet, door den daartoe uitgenoodigden frieschen Stadhouder, als 's Konings wegwijzer, vooruitgegaan. In de vergaderzaal gekomen, nam hij met ongedekten hoofde op den voor hem aangebrachten zetel, onder een sierlijken troon-

[1] De gehouden toespraken zie in de *Secrete Resolutiën*, blz. 254 v. — In de zitting, dien dag door de Staten gehouden, werd tevens bepaald, dat, daar "de aenspraecke van Haer Ed. Gr. Mogenden *en corps* verstaen most werden te vervatten de stem ende toewenschinge van alle collegiën, lichamen, ende particuliere ingezetenen onder Haer Ed. Gr. Mn. behoorende, en dat oock de Koningh sich door soo menichvuldige aenspraecken ende complimenten merckelijck soude vinden geïncommodeert, alle Collegiën, Kameren ende Lichamen onder 't gesagh van H. Ed. Gr. Mn. behoorende sich van aenspraecken ende geluckwensingen aen S. M. souden hebben te abstineren" (gelijk daartoe anders 't voornemen bestond) "ende sou daervan aenstonds kennisse ghegeven werden aen de presidenten van beide de Hoven, aen den eersten raedt ende meester van de rekeninghe over H. Ed. Gr. Mn. Domainen, aen den kerckenraedt van 's Gravenhage, ende aen den Rector van de Universiteyt tot Leyden, sich jegenwoordich" (waarschijnlijk met dat opzet) "alhier bevindende" (*Resolutiën van Consideratie*, blz. 500).

[2] Gelijk een fraai gebordunrd ledikant, tot dat einde van zijne zuster, de princes-royaal, door bemiddeling van den Heer van Wimmenum voor *f* 100,000 aangekocht, en voor *f* 80,000 italiaansche schilderijen uit het kabinet van wijlen Gerrit Reynst, hem, met drie keurige stukjens van Dou, door den kunsthandelaar Uylenburg van Amsterdam in October overgebracht. Zie *Ned. Spectator* voor 1876, blz. 184 vv.

[3] Hij hield er veel van, dit te doen, en onthaalde er o. a. ook na zijn afvaart zijn reisgezelschap aan boord op; zie Pepys' *Diary* (nieuwe uitgave, p. 128): "all the afternoon the King walked here and there, up and down, very active and stirring. Upon the quarterdeck he fell into discourse of his escape from Worcester, where it made me ready to weep so hear the stories that he told of his difficulties, that he had passed through, as his travelling four days and three nights on foot, every step up to his knee in dirt, with nothing but a green coat and a pair of contry-breeches on and a pair of country-shoes that made him so sore all over his feet, that he could scarce stir".

hemel, op een kleine verhevenheid aangebracht, plaats, en dekte zich, gelijk ook Hun Hoog Mogenden zich nu, voor zooveel er plaats was, nederzettende deden, terwijl de deur, om allen verderen toeloop te mijden, gesloten was. Daarna opstaande en zich weder ontdekkende, sprak hij de evenzeer met ongedekten hoofde weder opstaande Statenleden aan, en werd door den tijdelijken voorzitter, die tegenover hem, aan de zuidzij der tafel, in een fraai versierden voorzittersstoel, had plaats genomen, het lid der Staten voor Zeeland, Veth, beantwoord, waarna hij zich weder verwijderde, en op gelijke plechtige wijs, als hij gekomen was, werd uitgeleid, om nu ook de Statenzitting van Holland, in hun door Post gebouwde nieuwgewelfde zaal [1], te gaan bijwonen. Dezen gingen hem evenzeer gezamentlijk te gemoet, door den met hem bevrienden Graaf Maurits van Nassau op hun verzoek vooruitgegaan. Ook daar sprak de Koning, na eerst, gelijk zij, met gedekten hoofde een oogenblik gezeten te hebben, de Staten met ongedekten hoofde in 't Fransch toe, hen dankzeggende voor de beleefdheden, die hij verklaarde van hen ontvangen te hebben, en waarvoor hij hun thans weêrkeerig zijne hartelijke vriendschap aanbood, en hen tevens verzoekende, de belangen van de koninklijke princes — zijne zuster — en den Prins van Oranje — haar zoon — ter harte te nemen, en haar bij gelegenheid, daartoe door Hare Hoogheid verzocht, de uitwerking van hunne gunst te willen doen gevoelen [2]. De Raadpensionaris antwoordde hem, uit naam der Staten, evenzeer in 't Fransch, als volgt: «Gelijk wij de eer van dit luisterrijk en schitterend bezoek niet verdienen, konden wij ook niet hopen, dat Uwe Majesteit tot ons zou afgedaald zijn; doch wijl het Haar behaagd heeft, dit nieuwe blijk van Haar genegenheid en welwillendheid aan ons te geven, en ons met hare majestueuze tegenwoordigheid te dezer plaats te vereeren, zullen wij de gedachte daaraan al den tijd onzes levens, met alle denkbare achting en dankbaarheid, en met al dien eerbied, dien men aan een zoo machtig monarch verschuldigd is, bewaren. Uwe Majesteit heeft de goedheid, te betuigen, dat Zij voldaan is over het weinige, dat wij hebben kunnen bijdragen, om Haar, gelijk het Heelal, het genoegen te doen kennen, dat wij in deze ontmoeting scheppen; en het behaagt Uwer Majesteit tevens, ons op nieuw van de eer Harer

---

[1] Zie Wicqueforts *Histoire des Provinces Unies*, II, p. 201 en 658.

[2] Op verzoek stelde hij 't gesprokene op dit laatste punt later nog schriftelijk aan den Raadpensionaris, in de volgende bewoordingen, ter hand: "*Messieurs!* d'autant que je laisse ici entre vos mains la Princesse, ma soeur, et le Prince d'Orange, mon nepveu, deux personnes qui me sont extrêmement chères, je vous prie, Messieurs, de vouloir prendre à coeur leurs intérests, et de leur faire ressentir les effects de vostre faveur aux occasions que la Princesse, ma soeur, vous en priera ou pour elle mesme ou pour le Prince son fils, vous asseurant que touts les effects de vostre bienveillance envers eulx seront recognus de moy, comme si je les aurois receu en ma propre personne. CHARLES R." (*Secrete Resolutiën*, II, blz. 257).

vriendschap te verzekeren; wij durven hopen, Sire! dat Uwe Majesteit in onze gelaatstrekken, gelijk op die van al onze onderdanen, de ware vreugde en openbare blijdschap zal gelezen hebben, ons door Haar gelukkig herstel op den troon gegeven; en zeker hadden wij daarvan gaarne krachtiger bewijzen willen geven, daar wij gedwongen zijn te bekennen, dat de uitkomst niet in evenredigheid is met de koninklijke en verheven waardigheid Uwer Majesteit; doch wij bidden Haar liever te beschouwen wat wij hebben willen doen, dan wat wij deden. Wij weten wat wij aan een zoo groot monarch verschuldigd zijn; maar ons Land en onze Macht hebben ons niet veroorloofd onze neigingen en begeerten in dezen te voldoen. — Uwe Majesteit beveelt ons ook de belangen van Mevrouw de Princes-royaal en den Heere Prins van Oranje, haar zoon, aan; wij kunnen Uwer Majesteit verzekeren, dat wij niet zullen nalaten daarin aan Hare verwachting te voldoen. De overweging alleen reeds, dat zij Uwer Majesteit van zoo nabij bestaan, zou volstaan, om ons met dien aandrang te bezielen; doch wij kunnen er nog bijvoegen, dat wij er ons door verschillende andere beweegredenen toe geleid voelen, en dat het zelfs met betrekking tot de Princes-royaal slechts een billijke erkenning is der liefde en genegenheid, die zij ons en het welzijn onzer provincie in 't byzonder steeds betuigd heeft; en met betrekking tot den Prins slechts een gevolg der herinnering, die wij van de verdiensten zijner voorouders bewaard hebben» [1]. Na afloop der plechtigheid werd den Koning de trap af weder even plechtstatig uitgeleide gedaan, den eersten trap naar zijn zusters vertrekken op, waar de Staten onder aan den tweeden trap van hem scheidden, om hem den volgenden dag in 't Mauritshuis nog een afscheidsbezoek te brengen. Hij betuigde hun toen op nieuw zijne genegenheid, en hoe hij niet alleen verlangde met hun Staat in een goede verstandhouding te leven, maar er ook een vast en nauw verbond meê aan te gaan [2]. Na hem daarop eerst weder naar zijn zuster geleid te hebben, begeleidden zij hem vervolgens nog gezamentlijk naar Scheveningen, en door afgevaardigden nog in 't schip, dat hem naar Engeland zou overvoeren. Met hunne lijfwacht te voet en te paard, en door de haagsche burgerij, en 't planten van 't geschut, en dergelijken, werden hem op 't strand tevens alle mogelijke blijken van vreugd, ontzag, en eer gegeven:

Vreugde bovenmaten
Tot 's Konings eere,
Deden al de Heeren;
't Volk in 't geweere;
Tot lof en wondren
Men 't geschut hoort dondren;

[1] Zie het oorspronkelijke — hoewel vrij foutief afgedrukt — in de *Secr. Res.* t. pl.
[2] Aldaar, p. 258.

gelijk het, in de kreupelrijmen van haar *Vrolijk Banket der Goden* [1] — als had Z. M. aan dat der Staten en van Spanje nog niet genoeg — de «genealogiste», als zij zich betitelde, Juffr. Maria Margaretha van Akerlaecken, door «de negen Muzen met al de Goden» samen zingen liet. «Schooner», dan gansch dit goddelijk gezelschap, hief Vondel's amsterdamsche «nachtegaal» te zingen aan:

> Nu Stuart (rees) veel schooner uit den nacht
> Van misverstand, en allerhande dingen
> Zijn verwe (gaf), met grooter glans en kracht.[2]

Jammer maar, dat die Stuart aan 's dichters vleyende beeltenis zijner toekomst en werkzaamheid zoo weinig beantwoorden zou. «Reisvaardig, om, na lange ballingschap, het wettig erf te kleên», kwam hij nu, met zijn twee broeders, de hertogen van York en Gloucester, aan boord van Montague's *Naseby*, te zijner eer in een *Charles* herdoopt. Zijn moei, de Koningin van Boheme, en zijn zuster, de princes van Oranje, met haar tienjarig spruitjen, deden hem tot daar uitgeleide, en middagmaalden met hem op den *Charles*. Daarna begaven zich zijn broeders aan boord van den *London* en de *Swiftsure*, waarop zij de zeereis maken zouden, zijn haagsche verwanten weder naar haar woonstad. Den 4^{en} reeds zette hij te Doeveren voet aan wal, en werd er door Monk in tegenwoordigheid eener onafzienlijke juichende schare verwelkomd. Van wege de stad werd hem door haar Meyer een Bijbel vereerd, het liefst, wat men, naar zijn zeggen, hem geven kon. Den 8^{en} deed hij zijn plechtige intrede in Londen, na zich onderweg nog te Kantelberg te hebben opgehouden. Vóór zijn vertrek uit den Haag had hij, den 27^{en}, De Witt in afzonderlijk gehoor, met uitsluiting aller andere personen, in zijn kabinet ontvangen, en deze hem toen in 't lang over de noordsche zaken onderhouden. Hij had er hem zoo gunstig over gestemd, en zoo vastberaden van inzicht over gevonden, als men maar kon of mocht verlangen; de zweedsche handelwijs had hij afgekeurd, en zijn goede genegenheid voor Denemarken te kennen gegeven, zoodat zich daaromtrent nu des te meer alles goeds ook van de engelsche gemachtigden verwachten liet [3]. Een onderhoud daarop ook met zijn Kanselier nog gehouden, en waarbij De Witt gaarne in meer bepaalde overleggingen en afspraak nog getreden zou zijn, leidde daartoe echter niet, maar zag alle nadere overeenkomst op dit punt tot Zijn Majesteits aankomst in Engeland verschuiven [4]. Uit Denemarken

---

[1] *Poëetswijse afgebeelt op den 25en Mey* 1660. 's Gravenhage, gedr. by Joh. Rammazeyn, op de Veerkaey.

[2] Zie zijn *Opgang van Karel Stuart den tweeden*, enz. (*Dichtwerken*, II, blz. 395.)

[3] Zie De Witt's schrijven aan Van Slingelandt (*Brieven*, VI, blz. 444).

[4] Zie ald., blz. 445.

KAREL II, KONING VAN GR: BRITTANJE EN IERLAND.

C. L. van Kesteren sculps

waren ondertusschen in 't begin van 't jaar twee nieuwe gemachtigden, Otto Krag en Boeckwalt, de belangen van hun koninklijken meester en zijn land komen behartigen, en had men met hen daaromtrent voortdurend onderhandeld, en hunne grieven en bedenkingen aangehoord en beantwoord [1]. Men was hier wel genoeg voor den Deen gestemd, doch werd daarin vooral van fransche zijde tegengewerkt, daar men in Frankrijk Zweden volstrekt niet verzwakt wilde zien, en dus voortdurend op de handhaving der bepalingen van het haagsch verdrag aandrong. Engeland was het daarbij slechts om eigen handelsbelang tegenover het nederlandsche te doen. De groote vraag werd nu allengs of er een algemeene vrede, waarin ook Brandenburg en Polen, betrokken waren, of slechts een afzonderlijke tusschen Zweden en Denemarken, op den voet der Roeskiller bepalingen getroffen worden zou. Tegen 't laatste was zoowel de duitsche Keizer, bij monde van Friquet, en Brandenburg bij dien van Weimann, als Denemarken, gestemd. Coyet en De Thou ijverden niet minder bepaald voor 't eerste. Het minst welkom moest het voor de Staten zijn, wanneer Brandenburg, Polen, en Zweden zich verzoenden, vóór de vrede tusschen beide noordsche rijken tot stand gebracht was, daar zij dan alleen tegenover Zweden en Frankrijk, gelijk wellicht ook Engeland, stonden [2]. Bij de moeilijkheid echter, waarin zij door hun haagsche overeenkomst met Frankrijk en Engeland verkeerden, en de vruchtelooze pogingen daardoor van wege Brandenburg op hen beproefd, om hen tot krachtdadige samenwerking tegen-

---

[1] Hun statige inhaling op 2 January gaf tot een kleine botsing in den rijstoet met de koets van den franschen gezant aanleiding, die tot kenschetsing der kleingeestige Staatsmanieren strekken kan. In 't afhalen aan de Hoornbrug — gelijk De Witt naar Kopenhagen schreef — was die koets onmiddellijk achter de eerste van beide deensche heeren ingereden, waaruit zij in de Staatskoets waren overgegaan. De koetsier der tweede poogde daarop die fransche weêr voorbij te rijden, waardoor hij en de bijhebbende lakeyen omtrent de haagsche brug, bij 't inrijden, met de fransche handgemeen raakten, zoodat een der laatste een houw in den arm kreeg, en eindelijk alleen door tusschenkomst der Gedeputeerden van Hun Hoog Mogenden alle verder onheil voorkomen werd. De Thou toonde er zich heel verbolgen over, in de meening, dat alles op order dier Gedeputeerden geschied was. Hij liet zich alleen daardoor stillen, dat den volgenden dag, bij 't eerste gehoor der Denen, deze hun karossen thuis lieten, en die van den Staat bezigden. (*Brieven*, VI. blz. 308 en 310.)

[2] Kenschetsend wordt het engelsche standpunt tegenover 't nederlandsche aangegeven in Downings schrijven van 26 Maart (*Thurloe-Papers*, VII, p. 849): "I can assure you, that (the States) will be glad of a peace in those points, for that war cost them dear, and is like to cost them dearer if the Poles make their peace with the Swedes; and in regard they see plainly, that if this war continue, the traffique of all the Sound would in a little line fall principally into the hands of the English, as indeed I am sure it would, if your Lordship would please to take course, that the English may have a constant sure convoy thither as the Dutch have. And the reason why I do so often make mention of this particular, is because I think there is not any one thing would so much contribute to the encouragement of shipping and mariners of England".

over Zweden te noopen, liet dit zich door het naar vrede met Zweden snakkende Polen te eerder tot deelneming in dien vredehandel bewegen, die in 't klooster Oliva bij Dantzig in 't begin van 't nieuwe jaar geopend was. Wel had den 10^en^ February De Witt nog, bij een samenkomst in den Haag, aan den Keurvorst laten verzekeren, dat men Nieuwpoort had opgedragen alles in 't werk te stellen, om Denemarken wat meer te doen toekennen, dan te Roeskilde bepaald was, daar Zweden het door zijn onverantwoordelijke handelwijs zooveel nadeel had toegebracht, en dat men daarom ook den gezanten in Denemarken gelast had, den oorlog met kracht door te zetten; wel had de Keurvorst, daarop afgaande, te Amsterdam over den aankoop van twintig oorlogsschepen onderhandeld, en daarvoor de opbrengst van zijn tol te Pillau verpand; doch toen het op 't punt van zaken aankwam, maakte men in den Haag zwarigheid, en waren uit Amsterdam slechts ontwijkende antwoorden te erlangen [1], zoodat hij zijn opzet moest laten varen, en nu besloot maar op eigen hand te Oliva door te tasten. Zoo kwam daar dan ook den 3^en^ Mei de vrede tot stand, bij welken hem de Oppermacht in Pruisen voor goed werd toegekend, doch anders weinig of geen voordeel aangebracht [2].

Inmiddels was men in Denemarken en Den Haag blijven onderhandelen, en daarbij niet altijd eenstemmig geweest. De engelsche gemachtigden drongen er op aan, dat men den Koning als weigerachtig zou beschouwen, en dienovereenkomstig bejegenen, omdat hij het hem aangeboden ontwerp, dat door Zweden was aangenomen, aarzelde goed te keuren. Men had daarop de door De Ruyter nog altijd in Landskroon ingesloten zweedsche schepen laten uitloopen, wat echter in Den Haag minder welgevallig bleek. «Ik hadde wel gewenscht», schreef De Witt op dit punt, den 19^en^ April aan Van Slingelandt, «dat, met brieven aan den Staat of aan mij, pertinent en omstandig bericht had mogen overkomen van de redenen, gronden, en fondamenten, waarop Uw Ed^n^. goedgevonden hebben, de zweedsche vloot de ruimte te geven, om die van Denemarken allenthalve afbreuk te doen, zonder die van Denemarken te beschermen. . . (Die) lamentable tijding geeft alhier een zonderlinge ontsteltenis, weshalve ik te meer verlang naar spoedige tijding van een goed besluit van vrede» [3]. Men had intusschen aan de Sont deze weêrspraak niet afgewacht, maar al aanstonds, om alle inconveniënten te voorkomen, die aan het deensche rijk en onderdanen door dat uitloopen veroorzaakt konden worden, en tot handhaving ook van 't gezag der vloot van den Staat, De Ruyter aangeschreven, om alle koopvaardij- en andere schepen, zich in de vloot of onder haar geschut bevindende, te beschermen, met last, om,

---

[1] Zie Droysens *Geschichte der preusz. Politik*, t. pl. S. 355.
[2] Zie aldaar, S. 360.
[3] *Brieven*, VI. blz. 413.

zoo iets daartegen beproefd werd, dat metterdaad te beletten. Buitendien had men, gezamenlijk met de fransche en engelsche gemachtigden, aan den Rijkshofmeester met den meesten ernst een algemeenen wapenstilstand te water en te land aangeboden voor het luttel dagen, binnen welke men den uitslag van den vrede ter eener of ter andere zij kon wachten». Daar men hem deenscherzijds echter niet tot Holstein ook woû uitstrekken, was die voorslag niet tot uitvoering gekomen. De Witt's «net en klaar ziende oordeel, mitsgaders bescheiden wijsheid», meende Van Slingelandt «ongelijk te zullen doen», wanneer hij niet vertrouwde, dat hun handelwijs zijn goedkeuring wegdroeg, gelijk dan ook bepaaldelijk dat uitloopen bij Denemarken een nadere verklaring had uitgewerkt, die men zonder dien «klem» niet verkregen hebben zou [1]. Buitendien lagen de stuk of wat uitgekomen schepen, op een of twee na, nog altoos tusschen Landskroon en De Ruyters vloot, en werden daar behoorlijk in 't oog gehouden, zoodat, deed zich de gelegenheid voor, dat men tegen Zweden moest handelen, zij onmiddellijk besprongen en aangetast konden worden. Zoo bleven zij er eenige weken lang bewaakt, en werden, naar Cornelis Evertsen het uitdrukte [2], «alle nacht in verzekering» gehouden, «met schut te boorde en bijl bij den kabel, om bij de minste beweging het ankertouw te kappen en op hen los te gaan». Achtte men nu in 't belang van Denemarken en tot bevordering van den vrede noodig, de aldus bezette zweedsche oorlogsschepen aan te tasten en te veroveren; dan verzekerde Van Slingelandt, dat hij voor zich dat wel zou kunnen aanzien, «waagt gij uw laken, zeî de kleermaker, ik waag mijn schaar»; doch daar men, van deensche zijde, herhaaldelijk verzocht had van allen krijgshandel af te zien, wilde hij «God liever vuriglijk bidden, en op 't allerkrachtigste door een goed beleid trachten den vrede ten beste van beide rijken uit te werken» [3]. Niet lang meer zou het daar nu meê aanhouden, en kon Van Slingelandt den 6en Juny De Witt eindelijk melden, dat «heden, God zij des geloofd, de vrede na veel moeite en traversen beklonken was, en door de Heeren Commissarissen wederzijds onderteekend; tot genoegen» — als hij er bijvoegde — «van beide partijen, immers overeenkomstig de haagsche conventie, met uitlichting van 't gewraakte derde artikel van Roeskilde, en onder uitdrukkelijke bepaling, dat Zweden geen tollen, noch ter zake van nachtvuren op Schonen, noch om eenige andere redenen, in de Sont zou mogen heffen; terwijl, wat het bedrag van Elbing betrof, van Zwedens zij zulk een verzekering was gegeven, dat men oordeelde er zijn volkomen zekerheid in te kunnen vinden» [4]. Weldra keerden nu twee der ge-

---

[1] Aldaar, blz. 418.
[2] De Jonge, *Geschiedenis van het nederl. Zeewezen*, X, blz. 587.
[3] *Brieven*, VI, blz. 443.
[4] Aldaar, VI, blz. 468.

zanten, Haren en De Hubert, naar 't Vaderland terug; Vogelsangh bleef nog tot in 't volgende jaar te Kopenhagen, en Van Slingelandt ging naar Stokholm, om er de Koningin-weduwe en regentes en haar minderjarigen zoon Koning Karel XI te begroeten, en 't verdrag van Elbing te laten bekrachtigen. Naar Kopenhagen teruggekeerd, aanvaardde hij een week of zes later de reis naar Holland, waar hij den 19en September te Amsterdam ontscheepte. Veertien dagen te voren was ook De Ruyter daar terug gekomen, na eerst in Denemarken het oog te hebben gehouden op 't behoorlijke nakomen der vredebepalingen. Van 't Vlie, waar hij was binnengeloopen over de Zuiderzee naar Amsterdam stevenende, raakte hij daar, niet ver van de stad, door overzeiling in gevaar; doch kon zich, door 't vatten van 't touwwerk, nog bij tijds gelukkig bergen.

Zoo was dus de vrome wensch verijdeld dergenen, die, als Nieuwpoort, kort vóór Karel II's overkomst naar Londen, aan Monk verzekerd had, «wel hadden mogen lijden, dat het werk in de Sont als een been soude blijven liggen, daar de noordsche kronen en haar geallieerden aan zouden blijven knabbelen» [1]. Hij-zelf had nu niets meer in Engeland te verrichten, en reeds eenigen tijd te voren de wenschelijkheid uitgesproken, dat Hun Hoog Mogenden, «in deze importante conjuncture, in dewelke de Koning drie koninkrijken — die van Engeland, Schotland, en Ierland — zonder slag of stoot wederkreeg, met den eersten eene aanzienlijke ambassade aan Zijne Majesteit zouden decerneeren en bezorgen, opdat in deze gelegnheid des tijds, in welke men merkelijke verandering in de directie van zaken te gemoet zag, niets werde geresolveerd tot nadeel van 't Vereenigde Nederland», en dat te meer als er waren, die «niet weinig woelden, om de engelsche nacie tegen het vaderland te verbitteren» [2]. Daarom gingen er dan ook de Staten, hem-zelf — bij hun besluit van 29 Mei — veroorlovende «een keer herwaarts te doen» [3], nu weldra toe over, een buitengewoon gezantschap naar Londen af te vaardigen, en kozen daartoe den 15en July den Heer van Beverweerd, Simon van Hoorn, oud-burgemeester van Amsterdam, Michiel van Gogh, rekenmeester van Zeeland, en den Heer van Farnjum, Joachim Ripperda. Het hield intusschen nog meer dan drie maanden aan, vóór zij gezamentlijk hun post te Londen betrokken. Alleen Beverweerd vertrok al aanstonds derwaarts, om het terrein te verkennen, en van wege Holland de onderhandelingen met den hem persoonlijk niet ongenegen Koning voor te bereiden. Aan boord van den *Rotterdam* zeil gegaan, kwam hij 's avonds van 30 Juny voor Gravesend ten anker, en had dinsdags

---

[1] *Brieven* III, blz. 875.
[2] Aldaar, in 't schrijven van 19 Mei, blz. 874.
[3] Zie De Witts kennisgeving van dien dag, ald. blz. 880.

daaraan zijn eerste gehoor bij Koning Karel, die zich op de meest verplichtende wijs over den nederlandschen Staat tot hem uitte [1].

Ook naar Frankrijk en Spanje gingen, ten gevolge van den veranderden stand van zaken, in October nieuwe gezantschappen uit, tot welker afzending reeds in de laatste dagen van April was besloten. Naar 't eerste, in aansluiting bij den reeds aanwezigen Boreel, de HH. Joan van Gent, Justus de Huybert, pensionaris van Zieriksee, en de vroegere noordsche gezant Koenraad van Beuningen; naar 't laatste de baljuw van Kennemerland, Jan van Merode, de Heer van Amerongen, Godard Adriaan baron van Reede, en de Heer van Ee en Juwswier, Filips van Humalda. Met Portugal werd door de Staten van Holland een vredesverdrag ontworpen, dat zij door de andere Provinciën gaarne onmiddellijk hadden zien aannemen, doch waarvoor Gelderland, Zeeland, Utrecht, en Stad-en-Landen, die den oorlog tot de herovering van Brazilië wilden doorzetten, zich al aanstonds niet lieten vinden. Men besloot intusschen, met vier tegen drie der Provinciën, de onderhandeling met den portugeeschen gezant, den Graaf van Miranda, te vervolgen. Zeeland en Gelderland verlangden echter hoogstens slechts een bestand, om dan later, met het beoogde doel, den oorlog te kunnen hervatten; en de Oost-Indische Compagnie, die met goed gevolg den specerijhandel der Portugeezen in de indische zee belemmerde, en dien spoedig geheel aan zich hoopte te hebben, diende een krachtig vertoog tegen het ontworpen vredeverdrag in, vooral ook omdat ze — naar ze aangaf — den strijd in Oost-Indiën slechts op aandrang der Staten-zelf tegen Portugal aanvaard had. De spaansche gezant deed den Staten namens zijn Koning het gulle aanbod, om, zoodra deze 't Huis van Braganza weder van den portugeeschen troon gestooten en 't land onder zijne kroon teruggebracht zou hebben, hun alles weêr te geven, wat Portugal hun sedert 1641 ontnomen had. Van de andere zij deed evenwel Koning Karel II, die over een huwelijk met eene portugeesche princes onderhandelde, zijn best, den vrede te bevorderen, en Brazilië voor Portugal te behouden. Zoo duurden de onderhandelingen over en weêr tot den volgenden zomer voort, toen — den 23^{en} Juny 1661 — door vijf der zeven Provinciën — Gelderland en Zeeland bleven zich tot den einde er tegen verzetten — besloten werd, tot vrede met Portugal te komen, wanneer dit òf Brazilië, òf een geldelijke schadeloosstelling daarvoor wilde afstaan. Het belang, dat beide tegenstribbelende gewesten bij de West-Indische Compagnie hadden, was wel de hoofdreden van hun weêrstand, waarbij zij zich op de negende bepaling der Unie van Utrecht beriepen, volgens welke slechts met eenparigheid van stemmen tot vrede mocht besloten worden. De vijf andere provinciën lieten zich daardoor evenwel niet weêrhouden,

---

[1] Zie zijn briefwisseling met De Witt (*Brieven*, IV, bl. 1 en 3).

met onderhandelen voort te gaan, en zoo kon de vrede eindelijk den 6en Augustus gesloten en geteekend worden. Gelderland en Zeeland deden er echter verschillende bedenkingen tegen boeken. Stad-en-Landen toonde zich verstoord op zijn vertegenwoordiger ter Generaliteit, Schuilenburg, dat hij zijn stem voor den vrede gegeven had. Hij zocht en vond intusschen zijn troost een tijdlang bij Holland. De hoofdbepalingen waren, dat Portugal den Staten vier miljoen *crusado's* — of *f* 8,000,000 Holl. — in geld of waren zou geven, en daarmeê alle verschilpunten tusschen beide landen zouden vereffend zijn; dat men zich telken jare op nieuw zou verstaan over den prijs van 't zout, door de nederlandsche ingezetenen uit Setubal te halen; dat de handel in Braziliё, behalve dien in braziliënhout, vrij zou zijn; dat alle vijandelijkheden in Europa twee maanden na de onderteekening zouden ophouden, overal elders twee maanden na de bekrachtiging en afkondiging; dat de nederlandsche ingezetenen allerhande goederen, krijgsbehoeften niet uitgesloten, van waar en waarheen zij wilden, zouden mogen vervoeren, mits ze slechts geen krijgsvoorraad uit Portugal haalden, om dien Portugals vijanden in handen te geven; en dat die ingezetenen eindelijk, in Portugal, in hunne huizen en op hunne schepen volle vrijheid van godsdienstoefening zouden hebben [1]. Eenige bezwaren, die zich vervolgens bij de ten uitvoerlegging voordeden, werden niet zonder moeite uit den weg geruimd.

[1] Zie het gansche verdrag in de *Secrete Resolutiën*, II, blz. 309.

TIENDE HOOFDSTUK.

In- en uitheemsche zaken.

1658—1664.

Wie zich, bij den noordschen oorlog, over 't gedreigde sluiten der Sont mocht verontrust hebben, de eerwaarde herder en leeraar der hervormde gemeente van Gameren, Michiel Spranger, zou hem daaromtrent anders hebben ingelicht. «Hoe komt», vraagde hij aan 't slot van zijn boete- en strafrijmen op den vuur- en watersnood van 't jaar 1618,

Hoe komt gij, Neêrland, dus uw ziele neêr te buigen?

en liet op het kommervolle antwoord:

"Och, sluit de Zweed de Sont, zoo sluit hij onze mond!"

het klankspelend wederwoord hooren:

Vreest, Neêrland, voor geen Zweed: uw *zonde* sluit de *Sont*.

Vandaar alleen sproot alle kwaad, in- en uitlandsch beide. De brand, die Haaften, en de watervloed, die de geldersche streken teisterde, waren alleen aan die zonde te wijten, gelijk hij 't in zijn *Silo* en *Mara* [1] breedvoerig uiteenzette. «'t Was Vastenavonddag», verklaarde hij van den laatsten,

[1] *Mich. Spranger's* Silo *of Haften in brand, ten spiegel voor gantsch Nederland, waar in 't korte bygevoegt is deszelfs* Mara *of regte oorspronk van Gelderlands groote en droeve watersnood des jaars* 1658. T' Amsterdam, z. j.

Als iedereen den vloed op onzen bodem zag,
Om dat er dan zooveel den dag des Heeren schenden
Met vleeschelijk vermaak, of met haar hand te wenden
Tot 't werk van haar beroep. Op 's Heeren rustdag brak
Het water door, rustdag vol onrust, ongemak;
Omdat er veel van ons, gelijk de Gadarenen,
Meer om haar verkens als om Kristus Jesus weenen;
Omdat m' aan ons rivier, ten tijden van verdriet,
Zooveel geen Psalmen zingt als wel een ijdel lied;
Omdat zeer veel bij ons 't doopwater weinig achten,
En 't licht lang stellen uit, omdat zij willen wachten
Na peters groot en rijk: de eerste dag de best
Wil God men 't kintjen doopt, en niet en wacht op 't lest;
Omdat m' als Pharao des hoogmoeds hooge baren
Te hoog doet steigeren, tot 's naasten kwalijk varen,
Zich zelven acht te veel, zijn naasten niet en acht.
Dit was 't, dat Pharao en ons in 't water bracht.
Dáárom was 't water hoog, omdat wij niet en zoeken
De dingen van omhoog, maar die wij moesten vloeken,
De dingen hier omlaag; met kracht en met geweld
Zoekt men niet 't hemelrijk, maar 't aardrijk, eer en geld.
Dáárom zendt God een vloed van hooge waterplassen,
Omdat m' in land en kerk de Achabs en Jonassen
Bij tijds niet tucht en straft en buiten boord en smijt,
Maar haar, met al haar kroost, tot smert der vromen, lijdt;
Omdat veel juffertjes het aangezicht bestrijken
Met haar gomwatertjes, opdat zij schoonder lijken;
Omdat men d' heilgen geest bluscht met zijn gaven uit,
Geeft God ons huis en hof het water tot een buit;
Omdat de heemeraân, die veel den dijk beschouwen,
Dik na haar weerdig ampt zich niet te weerdig houën,
En schoon ze amptshalve zijn behouders van den dijk;
Geen water door en breekt — haar zonde breekt den dijk.
Daar geen bekeering volgt op voorgegane plagen,
Daar volgt d'een plaag op d'aêr, als aller oogen zagen;
Daar volgt het water 't vuur; daar zendt Gods straffe hand
Om onzer zonden vloed een zondvloed na den brand.

Die brand had hem geen minder ernstige vermaning ontlokt, en zijn haagschen dichtbroeder en geloofsverwant Constantijn Huygens-zelf tot die ongeveinsde betuiging genoopt:

Wat zijnder lessen, en hoe stichtelijk vertaald,
Door een ontsteken hert uit eenen brand gehaald!

Boeren en burgers had hij ze op 't harte zoeken te drukken, en de eerste vooral ook over hun kroeg- voor kerkdienst onderhouden:

Op rustdag d'huisman rust van alle huismans werk,
Nog laster ik hem niet, kwam hij maar wel ter kerk;
Maar bij de kerk zoo heeft de Duivel zijn kapelle,
Het heet het Leugenhuis. —
Ziedaar, de kerk is leêg; ziedaar, meer banken, stoelen,
Als menschen in de kerk; d'huisman heeft geen gevoelen
Van God, zijn dag, zijn woord, of iet dat godlijk is;
Zijn hert is bij de kan, de ham, de bout, de visch,
Bij 't veêltje, 't meisje; hier wil hij zijn Hemel stellen;
Daar zulken Hemel is, daar volgt hier na de Helle! —
Des rustdags tapt de Waard, en zou hij dan niet tappen?
Dan is 't zijn beste dag: bij hem de kannen klappen,
En schijven in het berd; 't heeft anders niet om 't lijf;
De tap is zijn beroep, hij doet de luî gerijf,
Maar ongerijf zijn zelf en zielen van die allen,
Die in Gods Bethlem niet, maar in zijn Babel stallen,
En drinken 't onrecht in, gelijk zijn bier en wijn;
Die waard is niet veel waard, hoeveel hij waard wil zijn! —
Ik zie de steêluî, die wat meerder willen wezen
Als d' huisluî, huismans kwaad niet uit dit boekje lezen
Of ieder kokermuilt; ei, meent niet dat ge uw poort
Voor al de grouwlen sluit, die gij van d'huisluî hoort;
Een ieder heeft de zijn' — (en) in de groote steden
Vindt men, bij groote deugd, ook groote vuiligheden.
De wachters in de poort niet waken voor haar ziel.
Hoe dik heb ik gehoord, de Duivel haar ontviel!
In plaats van Godes Woord tot heil der ziel te lezen,
Het damberd en de kaart zal haren Bijbel wezen,
Daar speelt men rustdags meê, daar leest men werkdags in! —
Ga 'k van de krijgsluî tot hun oversten, die zweren
Nog eens zoo zeer: hij zweert men kan geen volk regeeren,
Indien men dus niet vloekt en zweert en tiert als hij! —
Zoekt gij de overhand, gij moest ze dus niet zoeken,
Vecht dapper als een man, roer d'hand en uw geweer,
Maar roert ge dus uw tong, gij vecht met God den Heer!
O, vader van de zee en 't vaderland voor dezen,
'k Meen u, o zaalge Tromp! wie dorst uw woord niet vreezen,
Al vloekte en zwoert gij niet, al was 't geen "Duivel, Hond,
Bij God en Sacrement", dat voorkwam uit uw mond?
Gij noemd' haar kinderkens en maakte ze tot leeuwen! —
Wat diefsche listigheid en schandelijke streken
Dat ieder schier gebruikt, en is niet uit te spreken;
Het spreekwoord zegt daarvan: "elk is een dief in 't zijn',
Indien dat ik bedrieg, een ander doet het mijn";
(En) ach de grootste dief en acht zijn doen geen stelen.
Ziet daar een korendief, niet één, maar ziet er velen:

Hij koopt het koren op voor een geringen prijs,
En houdt het lang bij zich; en, ziet — de man is wijs!
Hier is een Landsdief, die de schattingen en tollen
Des Lands, meer als hem komt, laat in zijn builtje rollen;
De burger steelt d'accijs en zegt: "de Overheid
Steelt dik het aldermeest, die ons dees last opleît.
Hier vindt ge een grooten hoop van pleiters voor kwâ zaken,
Die 't recht verkrommen, en het kwaad nog kwader maken.
Zoo maar de richters niet op hare rechterstoelen
Het recht en oogen, als haar handen 't liefkruid voelen
Van giften en van geld, hetgeen een krom geslacht
Van snoode menschen haar met last in stilte bracht.
Hier ziet gij koopluî geld op snoode woeker halen,
Den rijkdom van 't gemeene volk, en dan betalen
Die wèl in 't eerst: men koopt veel schoone waren in,
En maakt die straks tot geld; nu heeft men 't na zijn zin;
Men strooit gerucht, m' in die en die gebleven schepen
Geleden heeft veel schâ, dit heeft hen veel genepen,
Een vriend vaart achter uit, daar men veel geld van moet,
Of men nu wil of niet, men moet nu meê bankroet;
Daar varen ze saam heen, en nooit zoo wel en voeren —
Terwijl dat weeuw en wees, en heel geringe luiden
Haar tranen zijn tot spijs, wier geld zij met haar kruidden!
Veel koopluî, die 't nog zijn, haar averechtsche slagen
Roer ik niet, 't *Koopmans Roer* u dit best voor zal dragen
Van Udemans, een man die recht door zee gaat, maar
Die hier meer weten wil, vraag het zijn makelaar.

Inderdaad stond het, wat makelaardij en handel betreft, in dit opzicht, weinig anders dan later: vuig winstbejag en bedrog waren aan de orde van den dag. In een kluchtspel dezer dagen hooren wij een amsterdamsch handelsman de in zwang gaande praktijken aan zijn eerzame huisvrouw blootleggen op haar vraag: «waar kreeg je dat geld tot den inkoop? ons houlijksgoed kon zoo verre niet reiken». «Wijf», zegt hij, «gij verstaat het u niet: wij namen geld op interest en op wissel; daar moet in deze tijd zoo grof en zoo veel gewaagd worden, zal men winnen, en het moet al te mets eens staan, om koning of keutel te zijn. Lukt het wel, zoo is men in korten rijk; slaagt het kwalijk, zoo moet men 't op een andre manier weêr zoeken; en wil 't dan ook niet lukken, zoo accordeert men licht, en een accoord geeft nog al winst». Zij daarop: «Man, je hebt goed zeggen, nou 't je zoo gelukt is; maar gij zeide mij lestent van onzen buurman, dat die zoo wijd en zijd handelt, en zoo groote dingen doet; hoe zal 't met hem afloopen?» Hij: «ik vrees zijnentwegen; hij heeft zich te verre laten inwikkelen; hij beleent vast al zijn nieuwe partijen, neemt zooveel gelds op, als hij krijgen kan, en verkoopt alles anders wat hij met fatsoen

weet kwijt te worden, al is 't wat onder de merkt, om zich te redden. De verbruide — ik had schier gezeid fieltige — makelaars hebben een duivelsche manier opgebracht; ze houden, elk op zijn seizoen, twee maanden lang, alle avonden comparicien, daar zij alleman verzoeken en noodigen, wakker opschaffen, en 't gaarne betalen. Onder het glaasje hebben ze haar volk, waarmede ze brouwen, gemaakte partijen, totdat ze tot haar wit zijn gekomen, en eenigen in 't net hebben; daarna ontknoopen ze haar gemaakte partijen en deelen de makelaars met de meesters in de winst, boven haar coertazië, ja, gekken dan nog met die, die ze bedrogen en de beurs gelicht hebben. Onder dezen is onze buurman mede». Zij: «Waar houden zij deze comparicien?» Hij: «Haar vergaderplaatsen zijn eerst d'Actionisten in *Malta*, de oudste en beste soort; daarna de Brandewijn-varkens in *Montagne renommée*, de tweede en erger soort; dan de Traanbokken in de *Brakkegrond* en 't *Heerenlogement*, de derde en nog erger soort; eindelijk de Peperhaalders in het *Hof van Holland*, de vierde soort; wat van die worden zal, zal de tijd leeren». Zij: «Gaat het schikkelijk en vredig in de vergaderingen toe? hoe draagt men zich daar?» Hij: «Maar tamelijk; zij kunnen het dobbelen en spelen niet wel laten, waardeur er vele worden opgehouden, en niet vóór 's morgens half achten somtijds thuis komen; doch vele moeten er ook blijven tegen haar wil». Zij: «Hoe versta ik dat?» Hij: «Wie de markt of de coerante prijzen perfect wilde weten, most eertijds wachten tot het afgaan van de Beurs; nu moet men wachten tot het scheiden van de geheele vergadering; de handel wordt gedreven en de prijs gesteld meest als de sop in 't hart is, en de kaarsen in de pijp afbranden en om andere roepen». Zij: «Man, wat zeggen de gemeene kooplui op de Beurs daarvan?» Hij: «dat het een kanker in de negocie, en een ruïne van de beurs zal zijn, zoo het niet gestuit wordt; want het is ondoenlijk op de Beurs of op de Merkt iets te verkoopen of te koopen, zonder bedrogen te worden; nooit zullen er meer royale partijen gedaan kunnen worden; altijd zullen de makelaars den handel zetten en drijven zooze begeeren, en zal alles in de kroeg gedaan moeten worden». Zij: «Wat zal in 't eind niet al gepraktizeerd worden, om malkander uit het nest te nemen en te bedriegen? Als de makelaars den handel zullen mogen drijven, zetten, of beletten, zoo zullen zij er beter aan zijn als de koopluiden zelf. Maar, liefste, ik heb wel hooren zeggen, dat de handel geen drift nocht beletsel mag lijen, dat ze moet houden een vrijen loop, zoo als ze best voort wil of voort kan?» Hij: «'t Is zoo; en dan hebben de gauwste koopluiden noch genoeg te doen, al praktizeeren ze nacht en dag, dat ze afspeculeeren de streek, waar langs den handel kan of wil. Maar wil men toelaten, dat de makelaars daar bijstreken of verlijstreken om brengen, gelijk ze in deze vergaderingen doen, zoo is 't ondoenlijk voor de grootste koopluiden zelfs, iets te doen als met schade, en tot bederf van den handel en

nadeel van den Staat» [1]. Doch doorloopen wij thans verder 't zonde- en zondaarsregister van den haafter gemeenteherder en leeraar. «Hier», zoo zegt hij verder,

Hier ziet gij dik een voogd zich al te veel voogd maken
Van weêuw- en weezengoed, dat hij niet aan moest raken
Dan tot hun best; der weezen vader, weêuwen man,
Is God; hij is het ook, maar — steelt waar dat hij kan.
Ik zie een heerlijk huis in meest de steden pronken;
Dat is het Leenhuis of de Lombaart; geld te leen,
Hij kom vrij, wie dat wil, is hier voor iedereen
Zoo hij maar pand in brengt; —
Mijn wensch is, men dit huis kost op een nieuw herbouwen
Van barremhertigheid, van liefde, en van trouwe;
Dat was een groote zaak, dat zoo een rovenest
Dus wierd van ons herbouwd uit liefde en ernst op 't best! —
Hier ziet ge, als Jezabel, de dochters haar vercieren;
Het hair hoort in de kap, zij laten 't buiten zwieren;
God maakt het zwart of grauw, zij maken 't wit en grijs
En krullen 't, 't schepsel is zijn schepper hier te wijs.
Mijn God! gij schiept den mensch, en zeide: "ziet, 't is wel!"
Hier wil een juffers hand uw welgemaakte vel
Nog beter maken en nog schoonder met blanketten,
Met schoonder verven op haar wang en lip te zetten;
Met waters toegemaakt glimpt zij haar aangezicht,
Gij kent haar niet, komt zij dus voor Uw laatst gericht
Haar uitgespannen vel 't uitspansel is, de sterren
Dat zijn haar pleistertjes; zie ik haar aan van verren,
Ik zie in 't firmament haars aanzicht zon en maan,
En op een hoekje hier en daar een dwaalster staan; —
Zijt gij geen Lazarus, vol zeeren en vol zweeren,
Zijt gij gezond en gaaf, ei, wilt u dan niet smeren
Noch pleisters leggen op 't gezonde vleesch en vel;
Weg pleisters, daar ons God gezond doet zijn en wel,
't Is wonder u van God niet werden toegezonden
Voor zooveel pleistertjes, zooveel bebloede wonden.
Een Jehu zelf die schrikt voor zoo een Jezabel,
Die vuil van binnen is, en schijnschoon is van vel.
Hierbij ontbloot zij beid' haar borsten en haar armen
Tot aan den elboog toe; 't staat wel, wil 't niet wel warmen;
'k Krijg koû dat ik het zie; deed het een arme sloor
Uit armoê, men gaf geld, en zeî: "koop stof hiervoor".
Gaat zij ten avondmaal, dan zal zij 't hair insteken,

[1] *Klucht van de Koeckvreyer.* Docet et Recreat. Ter druckerye van Erasmus, achter de Koeckkraem, in de drie dubbele Hylickemakers. *Anno* 1660.

Blanketsel, plaastertjes wordt samen afgestreken;
Zij schaamt haar, dat z' haar hoofd zou brengen bij het hoofd
Haars Heilands, van zijn glans en heerlijkheid beroofd.
Hierbij is Jezabel behangen met juweelen,
Met paarlen om den hals en handen, die vereelen;
Het stinkend oor bedekt .een stuk van diamant,
En 't schijnt, dat op haar borst een boot van starren brandt;
Ik zie mijn oogen blind, zie ik eens op haar kleêren,
Waarmeê zij als een pauw pronkt met zijn oogeveêren,
Ziet, Sions dochter haar in zijde en purper kleedt. —
'k Moet bij dees juffertjens nu eens een Paris voegen,
Getooid gelijk als zij, opdat hij haar genoege;
Wat maakt hij al gedoen met d' hantjes aan zijn hoofd!
Ik wedd', indien hij kost, hij 't wel aan vieren kloofd';
Hoe brandt en braadt hij 't hair met gloeyend ijzer t'krullen!
's Nachts steekt hij 't in de muts, om hem de kap te vullen,
's Daags kamt hij 't weder uit, en neemt de poeyerdoos,
En maakt het wit en grijs, en riekende als een roos;
Nu laat hij 't eensjes dus, dan weêr eens anders scheren,
Staat nu de knevel smal, dan zal hij 't breed begeeren;
De scheerder vraagt zijn zin en scheert hem allesins.
Dan spiegelt Paris hem, en meent, hij is een Prins,
Te meer als hij zijn lijf gaat kostelijk bekleeden,
En na de snof van 't Hof van boven tot beneden,
Hij maakt niet een nieuw kleed of 't is een nieuw fatsoen: —
Dan maakt hij hem gelijk een onderdaan van Spanje,
Dan eens van Frankrijk, dan weêr eens van Grootbrittanje,
De Nederlander lijkt dus in zijn eigen land
Zich zelfs het alderminst, zijn eigen land tot schand!
Hier zal een rijke man zijn .tafel overladen
Met allerlei banket, gezoden, en gebraden; —
Bij overdaad van spijs volgt overdaad in 't eten.
Fij u, die dik niet bidt tot best van 't Vaderland,
Maar drinkt nu alderbest ons Land tot schâ en schand;
Och, storte iedereen voor God zooveel gebeden
Als hij wel glazen wijns stort in zijn lieve leden,
Zijn vriend en Land tot best, o, 't zou veel beter zijn,
Voor hem, zijn vriend, en 't Land, als overdaad in wijn!
Daar ziet gij nauw een dag van God uit d'hemel dalen,
Gij ziet de herberg vol, en elk zijn zelf onthalen
Meer als hij halen kan; al heeft men thuis volop,
Men brengt het geld uit 't huis, en thuis een dronken kop.
(Ook) is 't gemeen, na wel te drinken en te schransen,
Men van de tafel gaat aan 't springen en het dansen,
Gelijk als Israël, wanneer 't afgoderij
Met 't gulden kalf beging door Duivels razernij.

Liefhebbers van toebak kunt gij niet wel onthalen,
Hoe wel gij haar onthaalt in uw gepronkte zalen,
Zoo gij haar van dat maal en uit die zaal niet wijst
Alwaar met rook en smook haar wellust werd gespijsd;
Zoo is 't met onze jeugd, tot dansen heel genegen:
Al discht God voor haar op een tafel vol van zegen,
Vol alderhande spijs en liefelijke drank,
Zoo men niet dansen mag, men weet 't zijn vriend nauw dank.
Waar d'helsche voorburg zij, is veel twist om gerezen
In 't Pausdom; is er een, het moet de Schouwburg wezen;
Want alle duivelsch kwaad, dat ik niet noemen mag,
Dat brengt de Duivel daar op 't snoodste voor den dag.
Maar 't aldersnoodste kwaad, in steden ooit gevonden,
Mijns oordeels, is de druk van boeken, vol van zonden,
Die pleiten voor het kwaad en strijden tegen 't goed.
Ik woon op 't land en woû de steêluî wel verschoonen,
Maar ach! 'k en kan 't niet doen, mits alle grouwlen wonen
Zoowel bij haar als ons: raakt Haaften in den brand,
De Rijp, van zonden rijp, meer dorpen in het land,
De steden gaan niet vrij; zulks tuigen d'hoofdgebouwen
Van 't machtig Amsterdam: 't vier deê de kerk "verkouën
In 't hardst en 't hartje van de gure wintertijd",
Gelijk haar spreeuwpoëet haar koel en droog verwijt;
't Vier stak 't Stadhuis in brand en zette het in vlammen,
En 't onderaardsche vuur te Delft het Magazijn,
De zonden van die stad die maakten deze mijn;
Getuig ook, Kuilenburg, wiens kerk door 't vier des Heeren,
Zijn bliksem, is vernield, geen menschenhulp kon 't weren;
Getuig ook, Amesfoort, gezet in vier en vonken,
Omdat ge als wijn en bier het kwaad hadt ingedronken! —
Dat ieder stad in 't Land met zonden is vervuld
Tot aan den hemel toe, getuigt de Leeuw die brult,
De donderende stem der dienaars tegen zonden;
De Dog, die onze Leeuw bijna ter dood toe wondde,
De Haan, die onze hen woû bijten in de kam,
D'afschouwelijke pest, die veel het leven nam,
Het water bij het vier, niet om het uit te gieten,
Maar voorts te schenden 't geen de vlammen overlieten,
De ingetrokken zon, die niet of weinig scheen,
Omdat de hitt' en 't licht van liefde in ons verdween. —

De geldersche watervloed was de eenige niet, die 't land in dit jaar kwelde; in den nacht van den voorlaatsten op den laatsten December bruischte ook in de Lage Waard bij Dordrecht

Een vloed, die met zijn kracht
De dijken scheurt en alle tegenweer belacht;
Zooveel verdriet en schâ kon eene ijsdam brouwen,
Terwijl z' in 't lang en breê
Bleef liggen in de Merw', gelijk een rots in zee [1].

Een ramp, ook hier natuurlijk weder aan de brooddronkenheid en zonde der ingezetenen toegeschreven:

De Lage Waard, een land van voorspoed en van weelde,
Dat al te dertel speelde In ongebonden lust,
Zag nu haar dertel vier door watervloed geblust.
Nu leît haar eer in 't slijk; de watervloeden naken
Tot boven aan de daken: Dit dreigt, o wee, o wee!
Een droeven ondergang aan menschen en aan vee.
Zoo volgen na de zond' de goddelijke plagen
En geven scherpe slagen; Zoo leert men, dat de val
Den Hoogmoed op het spoor gemeenlijk volgen zal.
Zoo zag men Watersnood de eerste wereld temmen
En vee en menschen zwemmen; Zoo wierd Gomorr' geleerd
En door den bliksem Gods geheellijk omgekeerd.
En nu is 't uwe beurt, o Lage Waard! Te spade
Roept gij nu Gods genade Om hulp en bijstand aan;
Gij hadt alleen zijn roê behooren ga te slaan.
Bedauwt uw zonden dan met ongeveinsde tranen
En zoekt u zoo te banen Het pad tot Gods genâ;
Bidt dat Hij op u neêr een gunstig ooge sla!

Met zulk eene opvatting der algemeene rampen was blijkbaar de zienswijs van 's Lands overheid min of meer in strijd, die tegen 2 October van 't zelfde jaar een dankdag had uitgeschreven [2], waarbij «God de Heer-almachtig» gezegd werd «den Staat dezer landen tot nog toe te beschutten», terwijl «Hem verscheidene andere natiën van Europa, naar zijne rechtvaardige oordeelen, met het zwaard zijner grimmigheid thuis te bezoeken, beliefd» had. Geen wonder dus, dat een paar utrechtsche kerkijveraars, de HH. Van de Velde en Teling, die meer met de eerste dan de laatste beschouwing instemden, in 't aflezen van dien biddagsbrief weinig behagen schepten, en de eerste hem daarom met de toelichting begeleidde, dat hij hem slechts met weêrzin meêdeelde, daar hij met leugentaal vermengd was; de ander hem geheel

[1] *Dordrechts Traanen gestort over de swaare inbreuk van de Laage Waard*, enz. Tot Dordrecht, gedr. by Hendrick van den Esch, 1659.

[2] Zie Kist, *Neêrlands Bededagen en Biddagsbrieven*, II, blz. 209.

ongelezen liet, onder 't voorwendsel hem thuis te hebben gelaten, en met de bijvoeging, dat daar toch niets aan verbeurd was, omdat de Staten er slechts in logen, en integendeel de eene ramp na den anderen 't Land getroffen had [1]. In 't algemeen hadden zich beide Heeren steeds in dien geest uitgelaten, den vrede van Munster reeds als een zondige daad misprezen, tegen de acte van uitsluiting uitgevaren, zich met Voet, Demaet, enz. tegen de onttrekking der geestelijke goederen aan de kerk verklaard, de banken van leening veroordeeld, en bleven zoo ook in beide volgende jaren met hun woelziek preêken voortgaan. Een viertal van hun amptsbroeders gaf — als minderheid van den kerkeraad — op verzoek van burgemeesteren en vroedschap, in Nov. 1659, een afwijkend advies of bericht omtrent het gebruik der geestelijke goederen; 't geen echter de meerderheid slechts te vijandiger stemde, en met name ook beide heethoofden in 't minst niet tot kalmte bracht. Het besluit der vroedschap, van harentwege twee gemachtigden in den kerkeraad zitting te doen nemen, maakte de zaak nog erger, en verbitterde de heerschzuchtig gestemde geestelijke Heeren nog meer [2]. De

---

[1] Zie daaromtrent *Op de ongehoorzaamheyt ende Godenlaster van den Utrechtschen Teling*, enz. In 't jaer ons Heeren 1658.

[2] "Deze vier predikanten hebben in 't begin van dit jaar haar advys schriftelyck ingegeven, en is ook gedrukt in February uitgekomen. Voetius en zijn complices dit advys ziende, en merkende dat haar medebroeders — niet van dien begeerlijken aard zijnde — met de Heeren conformeerden, en haar, te weten de acht andere, in 't ongelijk stelden, hebben (de vier) daarover seer qualick bejegent, gecensureert, ende gedreycht te excommuniceren. De HH. Magistraten zulken heerschappy en overmoet verstaande, ende besorgende, dat dit kerkelijk vuur hooger zonder klimmen, hebben geoordeelt, dat het aan haar stond en haar toequam, daarin tijdelijk te voorsien, 't zelve te remediëren, ende het quaad, dat door alzulke proceduren te vreezen stond, in tijds tegen te gaan en te stuiten; waaromme haar Ed. Achtb. geraden gevonden hebben, dat zy uyt haer collegie zouden committeren twee, opdat die, wanneer het kerkenraad zoude zijn, haar zelven present zouden laten vinden, om te hooren en te zien wat er omgaat, en hoe ende wat de broeders met malkanderen in de kerkelijke vergadering handelen. Doch niettegenstaande dat dit het voorrecht der HH. Mag_n. is, ende volgens het 37^e art. van de kerkenordre, gesteld bij de Synode Nat. a^o 1619, mach ende moet geschieden, zoo en hebben echter Voetius en zijn complices niet willen lijden noch gedoogen, dat de HH. in deselve kerkelijke vergaderinge zouden tegenwoordig zijn. Dit van die twee HH. aan de Mag^t. gerapporteert zijnde, is ten andermale geresolveert ende de predikanten geboden te gedoogen (haar) presentie, maar en hebben 't Voetius en zijn medegezellen niet willen toestaan, ende geen kerkelijke zaken willen handelen zoolange de HH. present waren; waarop de Magistraten, na rijpe deliberatie ende met advies van de Ed. Gr. M. HH. Staten van Utrecht, de predikanten hebben doen aanseggen, dat syl. haar kerkelijke saken zouden hebben af te handelen in bywezen van de HH. Gedeputeerden uit de Mag^t., of dat men degene, die onwillig en halsterrig bleven, zoude uit de stad doen gaan. Maar wat was het? In plaatse van dat de predikanten hare wettelijke overheden zouden gehoorsamen, en de van haar zelf onderteikende kerkenordre zouden nakomen, zoo hebben deze dominees haar heul aan haar tong, en haar heil aan 't gemeene volk gesocht, predi-

verdeeldheid der gemoederen liep zoo hoog, dat men zich in den zomer van 1660 eindelijk gedwongen zag, 10 vendels voet- en paardevolk te laten binnenrukken, om, door deze gerugsteund, krachtdadiger maatregelen van bedwang te nemen [1]. In een den 29en July gehouden vergadering van Staten en Vroedschap werd daartoe bepaald, beide predikanten de stad vóór zes uur 's avonds te doen ruimen, gelijk hun dat daarop door den deurwaarder De Wees werd aangezegd, met nader bericht, dat zij 't ook het geheele Sticht binnen 24 uur hadden te doen. Vóór hun aftocht in den kerkeraad verschenen, erlangden zij daar een getuigschrift, nooit door dat of eenig ander kerkelijk lichaam aangeklaagd te zijn geweest, en togen daarop, door tal van gemeentenaren en andere lieden uitgeleid, weg, terwijl de soldaten met kruid en lood voorzien waren, om alle oproerige bewegingen zoo noodig terstond te keer te gaan. Een besluit der Staten gelastte voorts den predikanten, zich voortaan strikt te houden aan 't geen omtrent leer en kerkvergadering, in de jaren '18 en '19, te Dordrecht was vastgesteld, en zich te wachten, eenige de wereldlijke regeering of den staat der kapittelgoederen rakende zaken te gispen of bedillen. Van de Velde, vervolgens naar Medemblik beroepen, zag zich echter in Maart daaraanvolgende reeds genoodzaakt ook die stad te verlaten; daar de overheid, voor zijn woelzieken aard beducht, bij de Staten van Holland bewerkt had, dat hij geheel 't gewest moest ruimen, terwijl drie vendels soldaten de tenuitvoerlegging van dat besluit kracht kwamen bijzetten. Hij ging daarop naar Zeeland, waar hij te Middelburg predikant werd, en nu hevig tegen de hollandsche Staten, als «verbondbrekers» — gelijk hij ze schold — uitvoer. Teling was in gelijke betrekking te Zieriksee aangesteld. Een hunner geestverwanten vond in een op 18 July 1661, zoo te Utrecht als elders, voorgekomen luchtverschijnsel, met een te half elf 's avonds vernomen vreemden donderslag gepaard, aanleiding, om het zoo kennelijk «bedreigde» vaderland over zijn zonden te onderhouden, en daarbij niet onduidelijk op Van de Velde en Teling's naam en bejegening te zinspelen. «Ach!» riep hij jammerend uit:

Ach, land! verbijsterd land! waar bent gij toe vervallen!
Ach, land! ellendig land! hoe derft gij nog zoo brallen!

---

kende ende scheldende zoodanig op de HH. Mag^n. en hooge overheden, dat het grouwelyck is". *Amsterdamsche Buurenkout over den handel der predikanten van Utrecht, door H. v. V.* (Tot Haarlem, by Anthonis van Heusden, 1660).

[1] "De kerckelycke animositeyten tot Utrecht" — als De Witt 9 July aan Van Slingelandt schreef — "schijnen meer ende meer te groeyen, in dier voege, dat Haer Ed. Gr. Mogn. eergisteren toegekomen is een verzoek van de Staten van Utrecht om assistentie, waerinne by H. Ed. Gr. M^n. is bewilligt met het toezenden van eenige compien ende andersins". (*Brieven*, V, blz. 471). Verg. voorts het besluit der Staten in de *Resolutien van Consideratie*, bl. 501.

Ach, land! nog zondig land, van alle heil beroofd,
Wat hangt u ongeval en rampen over 't hoofd!

Slechts dan alleen, als men zich «schikken» wou «na Gods woord en bevel»,

Zoo komt de Heere weêr en woont in Israël,
Zoo zal de kerkenvrede in eenigheid aangroeyen,
Zoo zal ook Mozes en Aaron in liefde bloeyen,
Zoo zal in de gemeente een geestlijk *teling* zijn
En in Gods *velden* zien een hemel-sonneschijn [1].

In geheel anderen zin was de ongenoemde klinkdichter gestemd, die «HH. Staten en de Stad van Utrecht» den volgenden «getrouwen raad» zond:

Gij, Heeren, die aan 't roer zit van den stichtschen Staat,
Wilt gij uw goed en bloed, gezag en macht bewaren,
Zoo doet de plonderzucht des Kerkeraads bedaren,
En licht aan *Voet* de voet, en zet *Demaet* de maat.
Dit laatste deed de dood, en was van dezen raad,
Het eerst nu ook gedaan. Men kon de moeit' dan sparen,
Van, na geleden hoon, de krijgsmacht te vergâren
Der Bondgenooten tot beschut der Magistraat.
Doch, Heeren, nog is 't tijd, voorzichtig te herstellen
De zuilen van den Staat, die nu al zijn aan 't hellen;
Opdat geen goed geroofd noch bloed en word gestort,
Is 't noodig, dat men hun, die zoo met laster streelen
Des volks oor, om zijn hart aan d'overheid te ontstelen,
De voet licht, en dat Voet een voetjen werd gekort.

«Wel, Klopuit, Klopuit!» zeî schipper Koen Stuurrechter, tot Hans Klopuit, den bontwerker, met wien hij zich over 's Lands zaken onderhield, op 't hooren van dien «raad»: «Wel, Klopuit, hoe dus hevig tegens de broeders uitgevaren? Weetje niet, dat ze Engelen en boden Gods zijn? Wie haar raakt, raakt Hem, die haar gezonden heeft». Doch Hans hernam: «ik weet wel, Stuur-recht, dat de leeraars Engelen en boden Gods in de Heilige Schrift worden genoemd; maar of zij wel weten, dat die zelve Geest, die haar Engelen noemt, de magistraten Goden noemt, en dat het billijk is, dat de Engelen zich gehoorzaamlijk aan de macht en bevelen der Goden onderwerpen?» En Koen, daardoor tot zwijgen gebracht, zeî: «'t is waar, dat het zoo be-

[1] Over de gansche utrechtsche kerketwist, zie verschillende vlugschriften in de *Bibl. Duncaniana* op 't jaer 1660; en verg. ook De Hartog's Opstel over 't *Collegië der Savanten* in den *Gids* voor 1876, en de daar aangehaalde stukken.

hoort te zijn, en ik zou in dat stuk het met u eens wezen; doch wij willen 't zelve aan de soevereine overheid bevolen laten, die naar hare wijsheid wel zorg zal dragen, die lieden, volgens hun ampt, in den toom te houden» [1].

De twistvraag omtrent de geestelijke goederen werd kort daarna door Prof. Nethenus op nieuw in voetiaanschen zin behandeld [2], en daarbij tevens de handelwijs omtrent de beide verdreven dominees als «een booze conjuncture van tijd, een verzeerde of verwonde staat der kerke, en geëxaspereerd geval van zaken» afgeschilderd, als «een tempeest, dat korts daarna was uitgebreid», en waarin zij «uitgewòrpen» en «als twee ghazazels in de woestijne gezonden» waren; «met eere hadden zij echter geleden en verdienden vergeleken te worden met het voorbeeld des zaligmakers, en zouden in hun uitwerping glorieuser bij God zijn als het verblijf van anderen». Nethenus werd dien ten gevolge voor de vroedschap gedaagd en, na zijn onvoldoend gebleken verdediging, den 14en April 1662, op zijne beurt «uit zijn functie en professie verlaten». Geen wonder, dat zich bij al dit utrechtsche kerkrumoer een vredelievend en verdraagzaam gemoed aangelokt vond, de kerkelijke stokebranden en hun aanhang op de kerketwist te wijzen, een kleine eeuw vroeger in datzelfde Utrecht blakende, en die tot de scheuring der Sint Jacobs- en Consistorie-partijen had aanleiding gegeven. Toen had de Geuzenpreêker van 't Verbond der Edelen en leidsche hoogleeraar Franciscus Junius, «een vermaard en geleerd man», met «een vreedzame, zachtmoedige, en godvruchtige ziel», een latijnschen zendbrief «aan alle broeders, die tot Utrecht wonen, geroepen Heiligen», doch zoo onheilig in hun bedrijf, gericht, waarin hij hen in liefde te vereenigen zocht, en welks «treffelijke redenen ook op deze tijden zoo wel pasten». Met den vromen wensch, dat God in deze landen «veel zoodanige Theologanten» geven mocht, liet men dien thans herdrukken [3], en deelde daarmeê geheel in 't gevoelen, door de utrechtsche overheid in haar besluit tot het afzetten van Nethenus uitgedrukt, «dat tot bevordering van de kristelijke vrede en eenigheid in staat en kerk in haar akademie werden opgekweekt herders en leeraars, die alle ziele leeren den overheden en machten over haar gesteld onderdanig te zijn, en dat geweerd werden, die stout, eigenliefdig, hoovaardig, laatdunkend en onverzoenlijk zijn, en die zichzelven behagen; en dat alzulks allesins beoogd en betracht werde 't einde

---

[1] Zie *De Mot in 't Vossevel.* In 's Gravenhage gedr. bij J. Pieterszoon, 1660; bl. 18.

[2] In zijn *Necessaria Defensio concordiae Pastorum Ultrajectinorum*, over welke de daarin doorgestreken Staten van Stad-en-Landen zich bij de utrechtsche vroedschap beklaagden; zie Aitzema, IV. bl. 973.

[3] *Francisci Junii Vermaninge aen de Kercke Godts, die tot Utrecht is*, enz. (T' Rotterdam, by Dirck Lamberse, op de oude Graft, a° 1662).

des gebods: de liefde uit een rein harte, uit een goed geweten, en uit een ongeveinsd geloof».

Het bezit der kerkegoederen was niet het eenigste punt, waarop zich Voetius en zijn geestverwanten roerden; tegenover den op Descartes' voetspoor meer wijsgeerig gestemden leidschen professor Coccejus en zijne volgelingen, stonden zij, met de striktste handhaving der dordtsche geloofsbegrippen, ook die van den kristelijken sabbath of wekelijkschen rustdag voor. Met name was deze ten vorigen jare in de goudsche Synode op 't tapijt gebracht, en lokte, naar 't verslag door den Staatscommissaris, die haar had bijgewoond, daaromtrent gedaan, den 7[en] Augustus een besluit der hollandsche Staten uit, waarbij uitdrukkelijk verklaard werd, dat men de behandeling dier vraag op geenerlei wijs verder op dergelijke Synoden gedoogen zou, en eens vooral op de bepalingen der nationale van 't jaar '19 daarover verwees; terwijl den 18[den] December daaraan de schrijfjeukte der leidsche hoogleeraren, op dit twistpunt, door een tweede besluit gestuit werd, bij 't welk curatoren der universiteit en burgemeesteren der stede gelast werd, zoodanige orde daarin te stellen, dat hun godgeleerde professoren aflieten verder daarover te schrijven en hun geschrijf tractaatsgewijs in druk te laten uitgaan, hen daarbij te gelijker tijd verwijzende op 't geen in Augustus besloten was [1].

Niet alleen echter met de leidsche professoren, ook met de leidsche studenten hadden, in die eigen Decemberzitting, de Staten af te rekenen. Den 1[en] October was namelijk een aantal hunner met de binnenwacht bij hare ronde slaags geweest, had haar met steenen begroet en verscheiden er van zwaar gekwetst. Eèn der belhamels, door rector en akademierechters daarvoor beboet, had zich echter, daardoor niet getemd, niet alleen met eenige anderen naar 's rectors huis begeven en hem daarover op dreigenden toon rekenschap gevraagd, maar hem ook een paar dagen later in zijn openbare lessen met groot geraas «uitgeklopt of -gestampt», en voorts twee of drie nog bestaande studenten-genootschappen of collegiën, onder één praetor met zijn assessoren, vereenigd, om zoo met vereende kracht nog te beter te werk te kunnen gaan. Op aanklacht en aandrang van rector en rechters bepaalden daarom de Staten nu, dat, in verband met beide bepalingen van December '27 en September '29, tegen 't aantasten der wachten en 't houden van ongeoorloofde genootschappen, voortaan geen studenten meer zouden ingeschreven worden vóór zij den gebruikelijken eed op de statuten gedaan hadden; dat ook rector en rechters dergelijke genootschappen, gelijk hun praetoren, assessoren, en verdere leden onder eede zouden te keer gaan, en de schuldigen naar den eisch straffen; dat verder aan alle en ieder der studenten striktelijk verboden zou worden rector of professoren, 't zij in de lessen, disputen, oraciën

---

[1] *Resolutiën van Consideratie*, blz. 491 en 494.

of elders met eenige insolencie of onfatsoenlijkheid te bejegenen, veel min ze uit te kloppen of uit te stampen; gelijk hun ook scherpelijk zou worden ontzegd, bij dage of bij nachte, eenige pistolen, zakpistolen, of dergelijke wapenen te dragen of gebruiken.

Tegen «de stoutigheid der Papen en Pausgezinden» verstond men, in de hollandsche zitting van Vrijdag 30 July 1660, de placaten, tot wering hunner conventikelen tegen hen uitgevaardigd, en het verbod, hun jonge jeugd ter schole of op de studiën, van de paapsche landen uitgaande, te zenden, ten strengste te handhaven en ten uitvoer te doen leggen, zonder daaromtrent in eenig vergelijk te treden of de minste oogluiking te gebruiken. In alle nalatigheid op dit punt bij de hoofd- en mindere officieren, ten platten lande en in de steden, zou door voorzitter en raden van 't Hof naar hun eigen goedvinden voorzien moeten worden, en konden zij daartoe die placaten òf in persoon òf door gemachtigden doen toepassen en over de boeten èn breuken, daarbij bepaald, beschikken, zonder door iemand daarin gekrenkt of weêrstaan te mogen worden.

Ook in klankspelende rijmen trokken de andersgeloovigen tegen de leer der moederkerk te velde, en een *Waarschouwing tegen de misselijke mis* op 't wijsjen van «Prins Robert», riep onder meer ander moois uit:

O, *mis*-geloof, hoe gansch verkeerd
Is 't *mis*-verdichtsel, dat
Een *mis*-God, een *mis*-Kristus eert
En waarheid zoo *mis*-vat!
't *Mis*-huisje, 't welk de *mis*-koek toont,
En bergt voor rat en muis,
Besluit met die op d'aard niet woont,
Maar in Zijn Vaders huis.

Wat baat *mis*-loopen en *mis*-gaan,
Mis-hooren en *mis*-zien?
Geen rotte *mis*pel winje er aan
Al hoorje er één of tien.
O, geen verzading vindt men daar,
Wijl 't slechts een *mis*maal is,
*Mis*deeld van drank, dien Heeroom maar
Uitpooit, en 't gaat u *mis*.

Hij leêgt de *mis*kelk met een veeg,
En zet die niet eer neêr,
Dat niemand daar een drop van kreeg
Al dorst hij nog zoo zeer.
Houdt gij 't *mis*schepsel voor uw God,
Gij eert 't geen gij niet weet;
Die *mis*-dienst is te bot en zot,
T'aanbidden 't geen men eet! —

Dat deê de blindste Heiden niet,
Dat hij zijn God opat! —
't Welk echter in de *mis* geschiedt;
Wat *mis*-begin is dat! —
Door *misse* mist men 't offerbloed,
Door Jezus eens gestort,
't Welk eeuwig voor de *mis*daân boet
En nooit herhaald en wordt.

Toon u *mis*noegen, Kristenziel,
En dat gij dit *mis*prijst,
Dat die *mis*gruwel u *mis*viel
Daar billijk 't hert voor eist, enz.

Van een heel andere stoutigheid, dan de paapsche, getuigden de «pasquillen», die van tijd tot tijd het licht zagen, en waartoe vooral in dezen tijd de engelsche ommekeer, in verband met de rol op 't nederlandsche staatstooneel den Prins van Oranje toegedacht, aanleiding gaf. Dat 's Prinsen uitzichten door de verheffing van zijn oom op den britschen koningstroon merkelijk veranderd waren, sprak van zelf; doch, gelijk de fransche gezant dat in zijn brieven van Juny of July aan Mazarin deed opmerken, en daar de gedragslijn van zijne regeering naar wenschte geregeld te zien [1], wachtte ook in Holland de partijzucht niet, zich daaromtrent onmiddellijk op de vuigste en vijandigste wijs te uiten. Zij nam daartoe natuurlijk al aanstonds den man bovenal tot mikpunt, die — zooals De Thou het, in 't vorige jaar, te recht reeds geschreven had — «door zijn staatsampt en zijn onverdroten werkzaamheid, het verstand — als men 't zoo mocht noemen — was, dat het raderwerk der regeering in beweging bracht» [2]. Hem en wie 't met hem hielden randde men, terstond na 't onthaal en de afreis van Koning Karel, in een half latijnsch, half hollandsch, ook al op de wijs van «Prins Robert was een gentleman», te zingen schimprijm aan, dat men uit den bek van een raaf, «roepende: *cras*, *cras*, *cras*», door den schoorsteen der hollandsche Statenkamer zeî gevallen te zijn «op die tijd, als de Koning van Engeland uit zijn ballingschap geroepen en in Den Haag onthaald wierd» [3]. «*Quod movet*», zoo hief het aan,

---

[1] *Archives*, V. p. 196 en 198.

[2] Ald. p. 190: M. de Witt par la qualité de sa charge et de son activité et diligence est l'intelligence, s'il faut ainsy dire, qui fait tourner la roue de ce Gouvernement".

[3] *Dit heeft een Rave*, enz. Een blaadje zonder jaartal, en vol misstellingen, als *est* voor *et*, *met* voor *het*, *Hermerlandiae* voor *Kermerlandiae*, *Schande* (Holl.) voor *Scande* (Lat.), *sterckte* voor *stercke*, *In* voor *Ni*, enz.; alles hier, voor zoover de aanhaling strekt, verbeterd.

Quod movet sensus intimos
Van Meester Jan de Witt
Est Carolus Rex Angliae
Die nu op 't kussen zit; —
Nieuportius cum sociis
Die zijn ook zeer ontsteld,
Quod Beverninghus pessimus
Opkraamt met goed en geld
Quaerens Thurloüm profugum
Die al den handel weet,
Quare Princeps Auraïcus
Ontvangen heeft het leed,
Quod est cum suis posteris
Gesloten uit den Raad
Et ab istis sceleribus
Is aangedaan die smaad.
Vive, Princeps celsissime,
Het rad is omgekeerd:
Te Belgica restituet
Schoon dat het Witte deert.

Wittenium, zoo luidde het dan verder, nog vuiger op den man en de bedoeling af:

Wittenium depellite
En Beverningh daarbij;
Si tolerantur longius
Zoo raken wij in lij;
Nieuportius hic etiam
Kan werden niet geduld,
Nam istis cum sceleribus
Heeft even groote schuld.
Nieuportius Ordinibus
Heeft kort verhaal gedaan
Introïtu de regio,
Maar niet, hoe 't was gegaan
Cromwelliano tempore
Daar hij, met slim bejag,
Auraïco cum posteris
Benam het hoog gezag.
Haec cura manet Carolo,
Die daarvan t' zijner tijd
Correctionem exiget
Tot aller schelmen spijt.
Vive, Princeps Auraïce,
Neemt op de vrijheid acht,
Et scande super titulos
Van uw beroemd geslacht! —
Wittenius cum reprobis
Mag wroeten, zoo hij wil,
Aper privatus dentibus
Bijt niet, maar houdt hem stil.

Hanc pestem, zoo besloot het dan, na nog wat denkbeeldige grieven, omtrent de titulatuur der Staten en de begunstiging van Zeeland [1], geuit te hebben,

Hanc pestum Reipublicae
Roeit uit eer 't is te laat,
Instar prudentis medici,
Die voorkomt 't hoogste kwaad.

Intusschen was de man zelf, die hier zoo partijdig bejegend, en vuig gehoond werd, van de eerlijkste bedoelingen, met name op het aangeroerde twistpunt, bezield, en gaf daar in zijn met Beverweerd gevoerde briefwisseling de kennelijkste blijken van. Vóór zijn vertrek had hij bij burgemeester Van Hoorn een onderhoud met beiden

[1] *Transferret ut Zelandiam* Aan Hollands sterke zij,
Et reliquas Provincias Mocht brengen in de lij,
Praecipue quae Principi Meest waren toegedaan;
Ni advertisset Dominus, Het was met ons gedaan."

gehad, en daar de hoofdpunten van het te maken verdrag besproken. Bij de overzending van 't ontwerp, den 23n July, herinnerde hij hem tevens, wat er omtrent den Prins tusschen Koning en Staten verhandeld was, en hoe zoowel Zijne Majesteit als Hare zuster van gevoelen waren, dat men voor 't oogenblik 's Prinsen bestemming tot het Kapiteinschap-generaal om meer dan eene deugdelijke en gezonde reden niet verhaasten moest, doch vooral omdat de neiging van hen, die de andere Provinciën bestuurden, van dien aard was, dat zij aan de beraadslaging daaromtrent onvermijdelijk het Luitenantschap of Veldmaarschalksampt voor Prins Willem Frederik zouden vastknoopen, en de Koning en zijne zuster betuigden, dat ten zeerste te schuwen. Sedert echter had, naar De Witt schreef, die zuster van hare meening blijk gegeven, de bestemming van haar tienjarig zoontjen tot dat Kapiteinschap te wenschen, en hem persoonlijk zijn gevoelen daaromtrent gevraagd; doch hij niet geaarzeld haar te zeggen, dat, naar zijn oordeel, zulk een voorslag zoowel den Staat als den Prins en 't Huis van Oranje schaden zou. Vooreerst toch zou men, op dit belangrijke punt, op 't recht van hèn vooruitloopen, die aan de regeering zouden zijn, als de Prins tot den leeftijd gekomen was, waarop hij dat ampt zelf zou kunnen bekleeden, en die het dan grootelijks te vreezen zou zijn, dat, juist als de Prins het meest behoefte zou hebben aan hun liefde en genegenheid, misnoegd, dat men over een hun toekomend recht van te voren beschikt had, daarin aanleiding zouden vinden, om dat recht te toonen en de punten van de opdracht en den lastbrief te beknibbelen; gelijk dat, na den dood van Prins Frederik Hendrik, omtrent Prins Willem II geschied, en dit zelfs het begin van den naijver geweest was, waaruit zooveel onheils was voortgesproten. Verder was het van veel belang, een zoo gewichtig Staatsampt eerst aan den Prins op te dragen, wanneer hij tot de jaren gekomen was, om dat gewicht te doorgronden, opdat die opdracht dan te meer liefde en genegenheid voor den Staat bij hem deed geboren worden. Buitendien was ook de handelwijs der overige Provinciën — gelijk reeds 't kwartier van Nijmegen tot de «designacie», met toevoeging van twee maarschalken, besloten had, zeer stuitend voor Holland, daar dan Gelderland en Overijsel, die weinig of geen krijgsvolk bekostigden, Friesland en Groningen, die er een eigen Kapitein op nahielden, en dus geen enkelen soldaat zelfs hadden, om onder den Kapitein-generaal te stellen, over 't krijgsgezag van Holland zouden gaan beschikken; wat volkomen onverdraaglijk was, en waardoor dus een verschil tusschen de meeste gewesten aan den eenen kant en Holland aan den anderen zou geboren worden, en de Prins van Oranje tusschen hamer en aambeeld, als men zegt, in den knel zou raken; hetzelfde wat, om dezelfde gedragslijn, aan Prins Willem II tot groot nadeel van zijn Huis overkomen was. Om al deze redenen, en tot vermijding van 't onheil, dat er ontwijfelbaar uit te wachten zou zijn, zouden de wijsste en welberadenste der hollandsche Heeren zich tegen zulk een voorslag verzetten, terwijl naar de wetten van den Staat,

in een dergelijke beraadslaging niets zonder eenparigheid van stemmen beslist mocht worden. Opdat echter Haar Koninklijke Hoogheid zag, dat de aangevoerde redenen uit geenerlei weêrzin zijnerzijds tegen dit princelijk Staatsampt voortvloeiden, en om haar den zekersten weg tot het beoogde doel te wijzen, had hij Haar voorgesteld, den Staten van Holland voor te slaan, zich met de zorg voor de opleiding van den jongen Prins en 't beheer van zijn goederen te belasten, hem ook een inkomen uit die van den Staat te geven, en in het besluit daartoe dan nog te zeggen, dat dit geschiedde, om den Prins des te bekwamer te maken voor de hooge ampten, die men van zins was, hem toe te vertrouwen, wanneer hij mondig zou zijn en in staat ze te bekleeden; om een en ander te bewerkstelligen, had hij haar zijn ijverige medewerking toegezegd. Zij had intusschen verlangd, er zich eerst met haar broeder over te beraden, en deze daarop geschreven, dat hij liefst reeds onmiddellijk tot de «designacie» zou zien besluiten. Hij vertrouwde echter, dat Zijne Majesteit met al de redenen, daartegen in te brengen, bekend gemaakt, zich wel bij dat voorstel tot opleiding van den Prins, en wat er meê samenhing, zou willen neêrleggen [1].

Ondertusschen deed de Princes, harerzijds, op uitnoodiging van burgemeesteren, met den jongen Prins een keer naar Amsterdam, waar zij eenige dagen aaneen op 't luisterrijkst onthaald werden. Jan Vos gaf hun een sierlijke reeks vertooningen uit den ouden en nieuwen tijd, op staatsiewagens ten beste, waarbij 't echter minder voor zijn kieschheid van smaak bewees, dat hij ook den gewelddadigen dood van 's Prinsen koninklijken grootvader, den vader der Princes, in herinnering bracht, gelijk hem dat weldra dan ook in boosaardige toespeling verweten werd [2]. Smaakvoller en waardiger waren de even keurige als wakkere verzen, waarmede Vondel den ruiteroptocht herdacht, tot 's Prinsen eer gehouden, en waarbij deze zelf, lustig gepluimd en op een kastanjebruin paard gezeten, door een talrijke stoet en den ridmeester Van Waveren, allen met oranje-sjerpen en pluimen, gevolgd, van den Kolveniersdoelen naar den Dam, langs den Nieuwendijk, de Heere-, Keizers- en Princegrachten reed [3]:

De Ridderschap van Troje wordt herboren
En oefent zich langs onzen Amstelstroom;
Daar zit zij op en noopt het paard met sporen,
Het brieschend paard, gewend naar roede en toom
Te luisteren en 't steken der trompetten;

[1] Ald. bl. 7 en vv.

[2] Zie o. a. de *T'samenspraak tusschen Jan Tamboer en Jan Vos.* T'Utrecht by Symon Jaspersz, 1660; en verg. ook *de Mot in 't Vossevel*, enz., waarin de bekende verzen van P. de Groot op de Bickers en 't afsterven van Z. H. op zijn naam gesteld, vinnig doorgehaald, en tegenover zijn feestelijke begroeting van den jongen Prins en zijn moeder gesteld werden.

[3] *De Ridderschap van Amsterdam onder Z. K. H. Willem van Oranje*, enz. (*Dichtwerken*, II, bl. 413).

Prins Willem draaft alle Amstelridders voor. —
Zoo volgen zij de schaduwrijke graften,
De cingels en de straten van de stad,
Door wolken van veel duizend burgerijen
En Bataviers van Zuid en Noord vergaârd;
Zoo plag de zon alle oogen te verblijen,
Als jonge Oranje op zijn schuimbekkend paard
Een schooner dag den sterfelijken menschen
Hier toevoert en zijn grootvaârs naam ververscht,
Op 't juichende geschal van zooveel menschen
Te dicht op een gedrongen en geperst.
Lang leef Oranje, en handhaaf 't Recht der Staten,
De Vrijheid en de Rust van 't Vaderland,
Ten schimp van hen, die Hollands welvaart haten; —
Zoo blink' hij, als in goud een diamant!

Dat wenschten — die welvaart nu daargelaten, die hun slechts om zijnentwil min of meer ter harte ging — zijn koninklijke oom en moeder ook, en daarom drongen zij op zijn «designacie» aan, die zijn vroegere «secluzie» moest doen vergeten. Zonder dat, betuigde de Princes 's Prinsen secretaris Laurens Buysero, bij zijn bezoek op Honselaarsdijk, den 10^{en} July, uitdrukkelijk, zou men Zijne Majesteit geen «contentement» geven. Wel had hij, bij zijn onderhoud met De Witt, vóór zijn afreis, daarop niet bepaald aangedrongen, doch hij had toen zijn troon ook nog niet beklommen; men moest echter in aanmerking nemen, dat op begeerte van Cromwell de uitsluiting tot stand was gekomen, en men dus nu evenzeer op aanbeveling van den Koning zulk een goede zaak, als dit herstel van rechten, moest bewerkstelligen. Men had die uitsluiting voornamelijk altijd dáármeê verontschuldigd, dat men, Engeland te vriend willende houden, gedwongen was geweest haar in te willigen; de achting voor dat Engeland en zijn Koning moest nu des te grooter zijn, en te meer tot de intrekking noopen; en dat het voorstel daartoe van den Staat-zelf uitging, was beter dan dat de zaak van 's Konings zij bij de gezanten in behandeling gebracht werd, gelijk anders onvermijdelijk was. Toen De Witt dit van Buysero vernam, zocht hij deze meening terstond met veel redenen te bestrijden, en hem tot zijn eigen gevoelen eener «educacie» van wege Holland, zonder «expresse designacie», over te halen, en verwees hij, in de overtuiging, dat men «van hem zoo goede impressie niet had over de gepasseerde zaken met zijn vader», de princes tot zijn oom van Zuidpolsbroek, die hem-zelf op het denkbeeld dier «educacie» gebracht had. Buysero zocht dezen te Soestdijk op, waar hij — aan 't graveel lijdende — op zijn hofsteê de stilte van 't buitenleven genoot, en vond hem, na kennisneming der koninklijke bedenkingen, tot den middenweg geneigd eener uitdrukkelijke vermelding in het omtrent die «edu-

cacie» te nemen besluit, «dat, in consideracie der groote diensten van 's Prinsen voorouders, die dezen Staat hadden gevormd en gegrondvest, men Zijne Hoogheid zou aannemen als «een zoon of kind van den Staat, op zijne educacie laten letten en het onderhoud van dien bezorgen, ten einde hij bekwaam zou worden, om, tot zijne jaren van (onderscheid) gekomen, de voetstappen van zijn voorvaders, *in al hun digniteiten en charges* te volgen»; daardoor toch zou hij «het volkomen effect van de designacie hebben». Er grepen overleggingen ook met nog andere Heeren — Buysero's zwager De Vlaming van Oudshoorn, burgemeester Simon van Hoorn, den haarlemmer burgemeester Van Thilt, Beverningh, Noordwijk, enz. — plaats; een brief van den Koning drong op de «designacie» tegen 's Prinsen 16[e] jaar, en zonder Luitenant, aan; de Princes bleef niet minder op haar stuk staan; doch ook De Witt week niet van zijn opzet af, en zocht Buysero op nieuw «met veel krachtige redenen» te betoogen, «dat de gerequireerde designacie groote aanstootelijkheid en vertooning zou veroorzaken, kwaad bloed zetten, gelijk voordezen de verkregen *survivance* op Prins Willem, en daarna zelfs zijn huwelijk; dat alle dingen, die men extorqueert tegen de borst, gelijk de secluzie-zelve, aanstootelijk zijn, en al de zwarigheden en verdeeldheden met Prins Willem daarover gerezen waren; dat Zijn Hoogheid nu alles met gemak, liefde, en zoetigheid kon bekomen, en hij zich sterk maken woû, dat het Z. H. niet zou ontschieten, veel minder nog dan of er designacie plaats had; dat dit evident was, als men de zaak zoo kon leiden, dat de Staat Z. H. aannam, op zijn educacie lette, daartoe expresse personen afvaardigde, om er met de voogden 't oog op te hebben, en te letten, dat hij wèl werd opgevoed in de costumen en manieren dezer landen; dat hij, de Witt, zich-zelf daartoe wel zou willen laten gebruiken, als men 't goedvond; dat, als de Staat zoover ging, dit waarlijk meer was dan een simpele designacie», enz. De princes aanvaardde den 22[en] July zelve de reis naar Amsterdam, om er met De Witt's oom, den eenige bij wien men eenigen invloed op zijn neef veronderstelde [1], over de zaak te handelen. Hij kwam er Maandag den 26[en] bij haar, en scheen persoonlijk welgezind genoeg, doch vond in Beverweerds bestemden medegezant, den burgemeester van Hoorn, een minder inschikkelijk gemoed. Deze en zijn beide door hem bewerkte amptsbroeders, Maarseveen en Andries de Graaff, gaven Buysero dan ook te verstaan, dat zij zelf wel «volkomen genegen» waren, «H. K. H. en Z. M. te believen en te gemoet te gaan als het met harmonie van de andere leden kon geschieden; dat zij ook niet van de laatsten zouden wezen, om hunne genegenheid

---

[1] "Ik zeide" (schrijft Buysero) "dat H. K. H. nu moest met den Heer van Zuidpolsbroek in ernstige termen spreken en al (haar) redenen allegeren, dewijl niemand de kracht had over den Raadpensionaris, om hem te kunnen omzetten, als hij alleen". (Sypesteyn's *Geschiedk. Bijdragen* I, blz. 238).

tot den Prins te toonen; maar dat zij bericht werden, die zaak nog zeer rauw en onvoorbereid bij de leden lag, dat velen van de principaalste zwarigheid en aversie toonden in de designacie», enz. Bij een nieuw onderhoud met de Princes beloofde oom van Zuidpolsbroek De Witt nog eens te schrijven. Hij meldde hem daarbij echter niet anders dan wat te Amsterdam was voorgevallen, en dáár de bedoeling der Princes was gebleken, omdat hij — als hij schreef — het op haar verzoek niet wel kon nalaten, doch bad en beval De Witt verder alleen aan, «alles ten beste te helpen disponeeren, naar 't geen hij naar zijn wijsheid oordeelen zou, met het beste van 't lieve vaderland overeen te komen» [1]; gelijk hij in 't algemeen niet ten onrechte meende, dat — naar hij hem een dag of wat vroeger van Soestdijk nog geschreven had — «de wijsheid, daar God de Heer hem meê begaafd had, thans wel te pas zou komen» [2]. Het ging inderdaad hard tegen hard, en ook de engelsche Koning liet nu, door den naar Engeland overgestoken Secretaris zijner zuster, Nikolaas Oudart, aan Buysero weten, dat hij vast besloten bleef, het belang van den Prins bij Holland te handhaven, «volgens 't gevoelen» trouwens «van Holland», als hij er bijvoegde, «wel te weten, dat de designacie uitdrukkelijk slechts voor Z. H. wezen en niet verder strekken zou». Men had «met Cromwell ook wel onder de hand getracteerd», als hij zich tevens vernemen liet, «zelfs tegen hem zelf», doch die laatste opmerking behoefde den Staten niet ter ooren te komen. Hoe beiden — Koning en Princes — zich echter ook beijverden, «de heer raadpensionaris» — naar Buysero den 6en Augustus nog weêr meldde — «bleef even precies bij zijn opinie en voorslag, en deed alle devoiren, zoo onder de hand als openlijk, om de andere leden onder zijne opinie te brengen»; te Amsterdam stond Buysero's zwager, Oudshoorn, daardoor alleen, en moest zich zoo mede naar de anderen voegen. De eenige hoop bleef nu nog op 't geen Beverweerd De Witt uit Londen schrijven zou, en diende dat vooral van 's Konings verlangen naar een «designacie» blijk te geven, die — naar Buysero's meening — «ten eenenmale redelijk was, en waartoe ook alle menschen, zoo in Holland als in de andere provinciën» — naar zijn overtuiging — «genegen waren, behalve diegenen, die aan de *cabale*» — als hij 't noemde — «vast waren en nu nog meest aan 't roer zaten». De Witt vestte van zijn kant evenzeer zijn hoop op Beverweerd en 't geen deze bij den Koning vermogen zou [3]. De Koning toonde zich echter te onverzettelijker, als men hem in de meening gebracht had, dat «de groote steden van Holland de designacie niet alleen wenschten, maar er ook op aandrongen» [4], zoodat Bever-

---

[1] Aldaar, bl. 244. [2] Aldaar, bl. 242.
[3] Aldaar, bl. 247, v. en *Brieven*, IV, bl. 12.
[4] Zie Beverweerds schrijven van 30 July, *Brieven*, IV, bl. 12.

weerds voorstelling, hoeveel beter het voor den Prins-zelf zou zijn, geen oorzaak noch onderwerp van oneenigheid tusschen Holland en de overige gewesten meer te wezen, gelijk door die designacie het geval kon worden, als ongegrond door hem verworpen werd. Hoe weinig intusschen het de groote en kleine hollandsche steden op dit punt oneens waren, bleek, toen ter Statenzitting van 30 July het verzoekschrift gelezen werd, door de Princes over de aanhangige zaak tot Holland gericht. Zij gaf daarin te kennen, hoe zij «uit moederlijke genegenheid tot den Prins van Oranje, haar zoon», de belangen van dien zoon den Staten ten zeerste aanbeval, er bijvoegende, dat, hoewel zij geensins twijfelde of de bedoeling van Hun Edel Gr. Mog^{n}. was, den Prins, tot zijn bekwame jaren gekomen zijnde, de groote diensten en verdiensten van zijn loffelijke voorvaders omtrent Staat en Provincie in aanmerking genomen, te laten bedienen de ampten en waardigheden door die voorvaders bekleed; het Haar nochtans aangenaam zou zijn, ingeval het hun goede geliefte ware, haar daartoe van nu af goede hoop en eenige verzekering te geven, en ook tot dien einde het oog op zijn opvoeding te werpen»[1]. Niet één der Statenleden toonde zich toen toch ter «designacie» geneigd. Anders stond het bij de algemeene Staten, waar een soortgelijk, doch meer bepaald verzoek der Princes tot «designacie» werd ingediend[2], en waar zich Friesland en Groningen, den 9^{en} Augustus, al aanstonds «tot contentement van de Princes» bereid verklaarden, en ook Gelderland, Zeeland, en Overijsel zich achtereenvolgens in gelijken zin uitten. Er bleef zoo op den duur bij de «zeven zusters» gemis aan die eenstemmigheid van zin, die door den gemoedelijken Mr. Willem van Velde, in 't *Voorhangsel* van zijn *Hoftapiit tot cieraed van de niewe gewelfde Staetzale van 't vriie Batavia*[3], als de hechtste waarborg van 's Lands welzijn geschetst was. «Gij zult», schreef hij, de vergaderzaal der algemeene Staten gedenkende,

> Gij zult met liefde daar zien zeven zusters uiten
> Wat tot behoudnis van haar algemeenen band
> Van eenigheid behoort, en tegen macht van buiten
> Een bolwerk zien gemaakt rondom het Nederland;

---

[1] *Resolutiën van Consideracie*, bl. 506.

[2] "Soude H. K. H. seer aengenaem wesen, ingevalle Uw H. M. goede gheliefte ware, haer daertoe van nu af versekeringe te geven; sullende H. K. H. neffens d'andere vooghden, goede sorghe helpen dragen, dat de gemelde H^{re} Prince als een kindt van 't Land wel werde opgetrocken tot dienst deser landen, in de ware christ. gheref. Religie, in alle princelicke deughden, ende in de kennisse van de humeuren, rechten, ende costuymen van dese landen, omme alsoo bequaem te werden tot bedieninghe van de voors. charges ende employen, by syne voorvaderen bekleet, niet twijfelende, of den Prince haren Soon sal de loffelycke voetstappen ende deughden van syne voorvaders, ten dienste deser landen, naevolgen, en dat Uw H. M. daeruyt sullen trecken de ghewenschte vruchten ten besten van haren Staat".

[3] In 's Gravenhage, by Johan Veely, boeckverkooper, woonende in de Gortstraet, 1659.

De «vaders des Vaderlands» waren heel wat minder «eensgemoed» dan hij ze zijn «goedwilligen lezer», in hun «hooge vergaderinge» en hun «onderlinge liefde en trouw, vrede en eenigheid», als «de sterke hoofdzuilen» voorstelde, waarop «'s Lands glans en hoogheid» rustte. De Staten van Zeeland hadden, in tegenoverstelling der hollandsche, in hun zitting van Saterdag 7 Aug. verstaan, dat de tegenwoordige gunstige stand van zaken tot redres en vaststelling van den Staat moest worden aangewend door de «electie van een of ander gequalificeerd persoon, aan welken het hooge goevernement, zoo van den Staat in 't gemeen, als de provincie in 't particulier weerdiglijk en met de meeste confidencie» zou kunnen worden opgedragen; en daar zij «geen zoodanig persoon, noch van meer gewicht en aanzien» kenden dan Z. H. den Prins van Oranje, als wezende niet alleen een nazaat van de Heeren Prinsen, die met hun goed en bloed de fondamenten van de Republiek hadden gelegd, en haar door hun treffelijk en wakker beleid gebracht tot zoo eerlijke en glorieuze vrijheid, maar ook door bloedverwantschap en alliancie verbonden met de grootste en machtigste potentaten van het Kristenrijk, van welke deze Staat in zijn benauwdheden en perikelen voornamelijk ondersteund was geweest, en aan welker vriend- en bondgenootschap ook voor de toekomst het meest gelegen was; daarbij in aanmerking genomen de princelijke eigenschappen en deugden, waarmeê God-almachtig Z. H. al van jongs af geliefde te begenadigen, zeer wel overeenkomende met de regeering en humeuren van den landaard; en dat ook die Prins zeer veel heerlijke en aanzienlijke goederen, in meest alle kwartieren en districten van den Staat, en met name ook in de Provincie bezat; — zoo hadden zij eenparig besloten, dat men van wege de provincie, met de andere bondgenooten, ter vergadering van Hun Hoog Mogenden, Z. H. zou designeeren en nomineeren tot Kapitein en Admiraal-generaal der Vereenigde Nederlanden, onder een behoorlijke commissie en instruccie, en met een pensioen van 100,000 g. jaarlijks over al de leden der Unie op den staat van oorlog te verdeelen; ten welken einde al aanstonds uit hun midden een aanzienlijke deputacie zou worden aangewezen, om dat aan Hun Hoog Mog^{n}. ernstig aan te bevelen en smakelijk te maken, en het tot een gelukkige en spoedige uitkomst te beleiden. Zij bepaalden verder, met en beneven Holland, den Prins bij designacie op te dragen de bediening van Stadhouder, enz. van beide gewesten, en daartoe den Staten op 't allervriendelijkst te zullen noodigen. Zijn Hoogh. zou intusschen die bedieningen in geen geval mogen uitoefenen dan met zijn 18de jaar, en geen Luitenant inmiddels voor hem optreden. Verder zou Z. H. de waardigheid van eersten Edele worden opgedragen, doch mede eerst met zijn 18^{e} jaar worden bekleed. Met zijn 16^{e} jaar echter zou hem toegang verleend worden tot den Raad van State, op den voet, als 't aan zijn grootvader Frederik Hendrik vergund was geweest, om van jongs af geïmbueerd en geïnstrueerd te mogen worden van de fondamenteele wetten en maximen, de regeering, en 't natu-

rel van de ingezetenen dezer landen; terwijl op zijn opvoeding met de meeste ernst gelet en behoorlijke orde gesteld zou worden».

Nauwlijks hadden 's Prinsen moeder en grootmoeder, te Honslersdijk en Turnhout, van dit besluit der zeeuwsche Staten schriftelijk kennis gekregen, of zij zonden ieder een brief van dankheb in antwoord, betuigende hoe aangenaam de goede genegenheid en de meêgedeelde tijding der Staten haar was. Terwijl de eerste daarbij de verzekering gaf, er haar koninklijken broeder bericht van te zullen geven, wetende, hoe welkom ook hem dat bericht zou zijn, en hij dat te zijner tijd jegens de provincie van Zeeland zou erkennen; beloofde de andere, zoo uit haren naam als dien van haar schoonzoon en 's Prinsen medevoogd van Brandenburg, te zullen opletten, dat de Prins, hun pupil, onder Gods genade en zegen opgetrokken en bekwaamd werd ten dienste van den Staat in 't gemeen en de provincie in 't byzonder. Ook Koning Karel liet niet na, zoodra hij 't heugelijke nieuws door zijne zuster vernam, Zeeland zijn blijdschap daarover kenbaar te maken. 't Was — naar hij 't uitdrukte — een blijk van dankbare genegenheid, waarmeê de kroon op zooveel andere gezet was, aan 's Prinsen huis gegeven, en over 't welk men zeker nimmer berouw zou hebben; daargelaten den luister toch van een zoo edelaardige en rechtmatige daad, had men niets kunnen doen, wat hem-zelf meer verplichten noch erkentelijker stemmen kon. En als hij, uitte zich zijn broeder Jacob, die — toen nog kinderloos, en eerst in 't geheim met de dochter van den Kanselier Hyde gehuwd — zeker niet vermoedde, dat hij zijn thans als toekomstig Stadhouder begroete jonge neefjen later tot schoonzoon en zeer ongewenschten troonopvolger krijgen zou. In Engeland zelf zette onderwijl Beverweerd zijn onderhandsche bespreking der zaak met den Koning voort, die door de werking van 't zeeuwsch besluit des te meer bij zijn verlangen bleef, en juist nu zijne zuster-zelve bij zich wachtte. Een smaldeel van tien schepen zond hij onder Montague naar Goeree om haar af, op 't welk zij in 't laatst van September naar Engeland vertrok, om er niet weêr uit terug te keeren. Den 10^{en} der maand was inmiddels de zeeuwsche raadpensionaris Veth de zaak der designacie voor de hollandsche Staten komen bepleiten, en was het op schrift gestelde stuk den 18^{en} daaraan door de zeeuwsche gelezen en hervat, om vervolgens aan die van Holland overgeleverd te worden.

Daar waren, naar aanleiding der behandeling van 't ingediend verzoekschrift der Princes, de gemoederen inmiddels wat verdeeld geraakt, en had vooral de overgroote ijver des Heeren van Wimmenum die verdeeldheid bevorderd, en een deel der steden meer vijandig gestemd [1]. Er scheen daardoor groot gevaar, dat alles nog in de war

[1] "Je croy", schreef De Witt den 17^{n} aan Beverweerd, "que l'on auroit formé un avis par unanimité, n'eust esté que M. de Wimmenum monstrant à mon avis trop de zèle, eût conduit l'avis des Nobles à la désignation de M. le Prince au plus hault poinct en toutes les charges, etc. et cela

zou raken, tot men ten slotte de zaak nog naar wensch in orde kreeg. Wimmenum zelf had, 's avonds van den 18en van Leiden komende, De Witt een bezoek gebracht, en hem met bondige redenen, in onbewimpelde bewoordingen verklaard, dat hij, meer en meer bespeurende, welk een oneenigheid er uit de beraadslaging te duchten was, zoo ze niet door een verder goed beleid van zijn kant en dien der Edelen werd voorkomen, hij vast besloten was, zulk een onheil van den Staat te helpen afwenden. Hij meende, in 't geen hij ter Statenzitting gesproken had, nu al het doenlijke te hebben bijgebracht, om voor den jongen Prins, aan wiens Huis hij den Staat en zich-zelf ten hoogste verplicht rekende, de verlangde designacie te bewerken, en oordeelde daarmeê de plicht van erkentenis en schuldige dankbaarheid voldaan. Ziende evenwel, dat hem dat alles niet gebaat had, en dat vooral Amsterdam insgelijks van een andere meening was, begreep hij, dat men den Staat — als hij zich uitdrukte — niet overhoop smijten, maar met de grootste eenparigheid te werk moest gaan, beloofde dus al zijn vernuft — waarmeê, als De Witt volmondig betuigde, «God de Heer hem overvloediglijk begaafd» had — daartoe te zullen gebruiken, en wenschte daarover met de amsterdamsche Heeren nader te handelen, om met hunne medewerking de zaak, tot dienst en rust van den Staat, ten goeden einde te brengen. Reeds had hij daarom ook met eenige der haarlemsche en leidsche regenten gesproken, en hen niet kwalijk gestemd gevonden, om, op zijn voorgang, tot hetzelfde doel werkzaam te zijn [1]. Zoo kon men den 25en al tot het eenstemmig besluit komen, om «de educacie van den Prins bij der hand te nemen, te behartigen, en zorg te helpen dragen, dat hij, als een waardig pand en instrument van groote hoop voor dezen Staat, naar behooren (mocht) worden opgetrokken tot dienst dezer landen in de ware kristelijke gereformeerde religië, in alle princelijke deugden, en in de kennis van de humeuren, rechten, en costumen van deze landen, om alzoo bekwaam te worden tot de bediening van de hooge charges en employen, bij zijne voorvaderen en bloedverwanten, op commissie van de HH. Staten van Holland en Westfriesland bekleed» [2].

De Prinses, van 't gebeurde in kennis gesteld, toonde zich maar half voldaan over den afloop; hoewel de Staten «zeer bedankende voor de significante teekenen van hun goede genegenheid», in het genomen besluit vervat, ontveinsde zij in haar schrijven

---

en des termes et avec des expressions qui ne choquoient pas moins les députez des villes que la désignation même, etc. Tellement qu'à cette heure il y aura plus de peine à diriger l'affaire au tempérament proposé qu'il n'y auroit eu, si MM. les Nobles eussent apporté plus de modération à l'affaire", etc. (*Brieven* IV, p. 23).

[1] Zie De Witt's schrijven aan zijn oom Andries de Graeff, in Sypesteyns *Bijdragen* I, bl. 269.

[2] *Resolutiën van Consideratie*, bl. 506.

daaromtrent niet, dat zij had «verwacht en gewenscht» meer volledig voldaan te zullen zijn noopens hetgeen zij in haar ingediend bescheid verzocht had. Zij betuigde 't daarom ook slechts «als een inleiding tot een verder en volledig besluit aan te nemen, dat zij met verlangen zou afwachten, om daardoor des te meer geëncoeragieerd te worden, om de belangen van Staat en Provincie, bij haar aanwezen in Engeland» — waarheen zij toen op haar vertrek stond — «naar haar uiterste vermogen te behartigen». Inmiddels naar Hellevoetsluis vertrokken, schreef zij den volgenden dag — 29 Sept. — nog van daar, om de nadere zorg voor 's Prinsen opleiding en de behartiging zijner belangen op te dragen aan de Heeren van Beverweerd en van Noordwijk uit de Ridderschap, van Berendrecht, van Zuidpolsbroek, en van Foreest uit de steden, met toevoeging meer bepaaldelijk van den Heer Raadpensionaris, om den Prins haar zoon «van jongs af wel in te wijden in de kennis van de humeuren, rechten en costumen deser landen», daar zij toch proefondervindelijk wist, hoe hij met de volledige wetenschap daarvan de gewoonte paarde, er een vrijmoedig en oprechtelijk goed onderricht in te geven [1]. Hoewel de Princes-grootmoeder, mede namens haar schoonzoon van Brandenburg, ten deele andere personen voorsloeg, en enkele steden er in de Staten voor waren, beiden princessen ter wille te zijn door een twaalftal Heeren te benoemen, zegevierde echter de zienswijs, door de Edelen, Dordrecht, en Delft voorgestaan, om uitsluitend de uitverkorenen van 's Prinsen moeder, met voorbijgang der lijst van zijn grootmoeder, te kiezen, niettegenstaande Haarlem zich daar eerst ten sterkste tegen verklaarde en Leiden het daarin bijviel. Men bepaalde tevens de jaarlijksche som ter bekostiging van 's Prinsen opvoeding en tegemoetkoming zijner geldmiddelen, naar zijn waardigheid en luister aan te wenden, op veertigduizend gulden [2]. Reeds eenige dagen te voren — den 29^{en} Sept. — hadden de Staten verstaan en verklaard, «de acte van secluzie», rakende 't employ van den H^{re} Prinse van Oranje», door Cromwell in der tijd «gedaan extradeeren», voortaan voor «gemortifieerd en van geender kracht, waarde, of effect» te zullen houden, sedert het «den grooten God, naar Zijn onbegrijpelijke bestiering, beliefd (had), de gemoederen in Engeland zoodanig te herstellen, dat in de maand van Mei ll. 't Parlement, in beide de Huizen vergaderd, wederom ingeroepen en solemneelijk ingehaald had den Koning van Grootbrittanje, Charles II, jegenwoordig aldaar regeerende», enz. [3] Te vergeefs was echter de poging, door Beverweerd op De Witt's verzoek aangewend, om het door Nieuwpoort aan Cromwell overgeleverde stuk zelf weêr in handen te krijgen.

---

[1] Zie beide brieven bij Aitsema t. pl. IV, bl. 646 en v.

[2] Zie De Witt's schrijven van 15 Oct. aan Beverweerd (*Brieven*, IV, p. 35).

[3] Zie het geheel bij Aitsema, t. pl. bl. 647.

«Ik houd mij verzekerd», schreef hem De Witt den 1en October [1], «dat de Koning in de gelegenheid zal geweest zijn kennis te nemen van alles wat omtrent de acte van uitsluiting in 1654 heeft plaats gehad, en dat hij daardoor zal bespeurd hebben, dat er dezerzijds niet alleen geen aanleiding is gegeven, om wijlen den Protector tot het vragen dier acte te noopen, maar dat integendeel de dienaars van den Staat, zoowel zij, die ter plaatse waren, als zij, die hier aan 't beheer der zaken deelnamen, alle vlijt aangewend, en zich alle mogelijke moeite gegeven hebben, om dien grilligen geest van zulk een onaangenaam aanzoek af te brengen; en hoewel bij hen daaromtrent voor hen-zelf geenerlei ongerustheid noch bezwaar meer kan bestaan, en dat de HH. Staten van Holland zich bij openbaar besluit duidelijk omtrent die zaak verklaard hebben, zou het mij eene byzondere voldoening zijn, indien het Z. M. behaagde, het stuk-zelf aan de Staten terug te zenden, en in een begeleidend schrijven getuigenis der waarheid te geven, omdat er hier nog altijd personen gevonden worden, die òf door kwaadwilligheid, òf door een hun van nature eigen achterdocht, zich-zelf van 't tegendeel zoeken te overreden en het anderen diets te maken». Beverweerd schreef hem echter terug, dat hij bij Koning en ministers wel noopens de teruggave van het stuk geen groot bezwaar gevonden had, maar wel om den Koning iets in dien zin te doen schrijven; men beweerde toch, dat daartoe een opzettelijk onderzoek in de papieren van Cromwell, Thurloe, en anderen in 't werk gesteld zou moeten worden, 't geen veel tijd en moeite zou vorderen. De Witt haastte zich toen hem te melden, dat hij hem volstrekt bij den Koning niet wilde zien aandringen op zulk een verklaring, wanneer Z. M. zich niet volkomen omtrent de zaak had vergewist; dat hij echter gemeend had, dat deze zich dat genoegzaam gedaan zou hebben. Verdere aandrang zou Haar echter slechts argwaan kunnen baren, en dus het tegendeel van 't beoogde bewerken. Hij weigerde echter te gelijker tijd een hem, zoo hij 't verlangde, aangeboden bescheid van een Staatssecretaris, waarbij deze betuigen zou, dat hij, op 's Konings last, alle geheime papieren doorsnuffeld en de personen geraadpleegd hebbende, die onder 't vorig bewind de belangrijkste zaken hadden beheerd, bevonden had, hoe de uitsluitingsacte door Cromwell uit eigen beweging was gevraagd, en zonder dat hij er door één der hollandsche Staatslieden toe gebracht was. De Witt weigerde dit, omdat het niet zou passen, zulk een bescheid van een ondergeschikt Staatsamptenaar openlijk aan de Staten eener soevereine Provincie te zenden, en het dus slechts tot hem persoonlijk gericht zou kunnen worden; in welk geval het niet de verlangde werking zou kunnen doen, die geheel daarvan afhing, dat het een eigenhandig getuigenis Zijner Majesteit ware, dat indruk maken en in weinig tijds bij iedereen be-

[1] *Brieven*, IV. bl. 27, waar men natuurlijk voor *escrit*, *esprit* lezen moet.

kend zijn zou. En daar dit zijn eenige doel was, versterkte hij zich hoe langer zoo meer in de meening, dat men niet verder op de zaak moest aandringen, maar afwachten, dat de Koning of een zijner ministers er op terugkwam. Beverweerd kon daarin dan aanleiding vinden, er nogmaals in alle bescheidenheid, doch zonder eenigen aandrang, om te vragen [1]. Mocht zich evenwel die gelegenheid niet aanbieden, dan ware het beter, hij er in 't geheel niet meer van repte, opdat men niet ging wanen, dat een zaak, die De Witt om zoo te zeggen onverschillig moest zijn, van groot aanbelang voor hem en de zijnen was. Vooral moest er ook de teruggave van 't uitsluitingsbescheid zelf niet van afhankelijk gesteld, maar dit zoo spoedig doenlijk overgemaakt worden, «opdat een zaak van openbaar belang, en waarover op last van den Staat geschreven was, niet op 't sleeptouw raakte van louter persoonlijke overwegingen». Zoo wist de groote staatsman persoonlijke beweegredenen en belangen van die van den Staat te scheiden, en kwam daarbij zeker des te voordeeliger uit tegenover een Koning, bij wien alles van geheel persoonlijke drijfveêren uitging, en die zich in zijn staatsbeheer geheel door persoonlijke inzichten en bedoelingen leiden liet.

Zoo vond hij zich o. a. in dezen tijd in zijn bewegingen nog belemmerd door het uit Cromwell's tijd herkomstige krijgsheer, en zag geen ander middel zich daarvan te bevrijden, dan de hem ontbrekende noodige gelden. Waar deze gelden echter beter dan in 't rijke Holland te bekomen? Geen wonder dus, dat Beverweerd, op een Zondag morgen omstreeks half September tegen drie uur 's namiddags bij zijn Majesteit ontboden, zich de vraag door Haar hoorde voorleggen, of de Heeren Staten Haar niet met een paar miljoen guldens konden gerieven? Indachtig aan 't geen ook een klein jaar vroeger, als de uitkomst van een onderhoud met Nieuwpoort, door een van 's Konings trouwste aanhangers, John Evelyn, was opgemerkt, dat de Hollanders niets uit dankbaarheid, en alles slechts met het oog op hun eigen winst of veiligheid deden [2],

---

[1] Zie beider schrijven van 22 en 29 Oct., ald. p. 38 en 39.

[2] "Din'd with the Dutch Ambassador. He did in a manner acknowledge, that his Nation mind only their own profit, do nothing ont of gratitude, but collaterally as it relates to their gaine or security". (*Memoirs of John Evelyn, Esq. comprising his diary*, etc. *ed.* by W. Bray, p. 262). "This", laat Evelyn er op volgen, "this was to me no very grateful discourse, though an ingenious confession". Hij vergat daarbij echter op te merken, dat de door Engeland bewezen diensten, waarvoor hier dan die dankbaarheid betoond had moeten worden, alles behalve belangeloos en met de baatziekste bedoelingen bewezen waren, en dat er dus hoogstens nog maar van een leer om leer kon sprake zijn. Gewis klinkt dan ook uit den mond van een Engelschman een dergelijke betuiging al byzonder eigenaardig. Daarenboven is het, bij zulke overwegingen, steeds ook de vraag, *waarin* men zijn voordeel ziet; wanneer dit toch één is, niet met het stoffelijke welzijn slechts, maar met 's menschen verstandelijke en zedelijke beschaving in 't algemeen, kan er van geen baatzucht meer

zocht de Koning zijn tegenwoordige aanvraag bepaaldelijk uit dat oogpunt aan te dringen, en spiegelde Beverweerd voor, hoe, door 't volkomen herstel der rust in Engeland, ook de naburige volken, en met name dat der vereenigde provinciën, gebaat zouden zijn, daar er geenerlei verandering in zijn eiland kon plaats hebben, waarvan men ten harent den weêrstuit niet ondervond [1]. Meer dan van dergelijke algemeene beschouwingen zou Koning Karel, voor zijne aanvraag, een gunstig onthaal hebben mogen verwachten van een of ander bepaalden voorslag, als in de eerste plaats de intrekking der Holland zoo schadelijke scheepvaart-acte van 1651. Doch juist deze zou, in 't uitsluitend belang van den engelschen handel, gehandhaafd blijven, en 't was daarom niet te verwonderen, dat, al toonden zich zoowel De Witt als de Statenleden, die hij er over raadpleegde, aanvankelijk niet ongenegen, 's Konings geldelijke wenschen te voldoen, zij daar weldra minder belust op bleken, en geen verderen aandrang vonden, hem met de verlangde penningen bij te springen [2].

De tijd naderde intusschen, waarop zich Beverweerds medegezanten op weg zouden maken; men begon in Engeland reeds vrij ongeduldig te worden, en beweerde, dat er in Cromwell's tijd nooit zoo lang met zijn overkomst gemard was. 't Had echter bij de algemeene Staten heel wat voeten in de aard gehad, om met den lastbrief behoorlijk klaar te komen, en Zeeland vooral door zijn besluiteloosheid de zaak vertraagd [3]. Toen dit in de eerste helft van September eindelijk gereed was, waren de overijselsche leden nog weêr afwezig, en zoo hield het tot in October aan vóór men 't voor goed eens was [4], en verliep toen ook nagenoeg deze gansche maand nog eer 't gezantschap in zee stak. In 't begin van November werd het met de meeste eer en luister door den Koning ontvangen, en ving daarop zijne onderhandelingen aan. Aan Beverweerd persoonlijk waren die met de Princes opgedragen, omtrent hetgeen noopens de voogdij en opleiding van haar zoon bepaald zou worden. Zij toonde zich ingenomen met de door De Witt daarvoor beraamde plannen, gelijk deze zich dan ook steeds de meeste moeite voor de degelijke opleiding van den veelbelovenden jongen Prins bleef geven, met hoeveel onverdiend wantrouwen hem 's Prinsen voogden voortdurend bleven gâslaan. De Princes-zelve zou dat niet lang meer kunnen doen; na

---

bij sprake zijn, maar smelt het byzondere volksbelang met het algemeen menschelijke samen. Wij laten hier natuurlijk de toepassing op het Holland en Engeland der 17e eeuw geheel ter zijde, en hebben alleen het oog op het te berde gebrachte beginsel, door den engelschen dagboekschrijver zoo jammerlijk eenzijdig opgevat en toegepast.

[1] Zie Beverweerds schrijven van 14 Sept. (*Brieven* IV, bl. 24.)

[2] Zie aldaar bl. 28, 30, en 33.

[3] Zie aldaar, bl. 19, 27, 41 en v.

[4] Aldaar, bl. 29.

weinige weken — nog vóór het einde des jaars — bezweek zij aan dezelfde ziekte, die tien jaar vroeger ook haar jongen gemaal in 't graf gesleept had, en waaraan een paar maanden te voren ook haar jongste broêr, de hertog van Gloucester, overleden was. Vóór haar dood beval zij de belangen van den Prins ten zeerste bij haar koninklijken broeder aan, en deze liet nu door zijn beide secretarissen de nagelaten papieren en bescheiden zijner zuster nazien, en daarop den Staten van Holland weten, dat hij, na 't verslag hem omtrent het verhandelde met wijlen de Princes gedaan, zijne goedkeuring aan de genomen maatregelen hechtte, en hen verzocht, den ingestelden raad van opvoeding en beheer op het hart te drukken, naar zijn beste inzicht voort te gaan, voor 's Prinsen welzijn zorg te dragen.

Inmiddels zweeg hier te lande de partijzucht niet, maar ging steeds voort de Heeren van Holland, met het oog op de Staatsverandering in Engeland, en haar wenschelijken invloed op de nederlandsche staatkunde, te tergen.

Door dezelfde raaf, die men haar *cras*, *cras*, *cras* door den schoorsteen der hollandsche vergaderzaal had laten hooren, liet men ook de volgende «hollandsche klacht» langs gelijken weg bij den engelschen Koning indienen [1]:

Magnanime rex Carole,
Hoe kan Uw Majesteit
Perferre contumeliam,
Die u De Witt bereidt?
Secreta dum legatio
Van hem werd uitgesteld,
Ut interim cum Gallia
U aandoen mocht geweld.

Quod nuper mense Martio
Verstaan is in den Raad,
Dum tua restitutio
Voor hem was desperaat.
Auraïcum non patitur
Noch immer zal toestaan,
Quod dignitates patriae
Hem werden aangedaan.

Illius conscientia
Vreest voor een kwaden slag,
Auraïco si Principi
Gegund werd 't hoogst gezag;
Ob id perturbat Patriam,
Vergift veel steden meê,
Et inter illas fortiter
De stad aan d'Amstelree.

Quae duos fratres Gravios [2]
Alhier ter dagvaart zendt,
Ne quidquam pro Auraïco
Mocht worden aangewend.
Deploro fatum Patriae!
Waar is nu d'hoogste macht,
Quae quondam cum Concordia
Tyrannen t'onderbracht?

In een *Praatjen tusschen een soldaat en een snijder* schimpte men op den *omgekeerden hollandschen rok*, gelijk men de gewijzigde houding noemde, en liet den

[1] *De Rave, die lest eenen brief heeft laten vallen in de schoorsteen van de Staten van Hollandt, heeft dezen brief ook in Engelandt door de schoorsteen van de kamer van den Koning laten vallen.* Querela Hollandica. (Los blaadjen, zonder dagteekening of plaatsnaam).

[2] De Witt's beide ooms, Andries en Cornelis de Graeff; zie boven.

ten tooneele gevoerden «snijder» over de veelvuldige bestellingen doorslaan, hem en zijn beroepsgenooten gedaan: «het was» — zoo liet men hem er uitroepen — «om Oranjen uit het hert te doen, en nu weet men geen snijders genoeg te krijgen, om de rokken om te keeren; zoo wonderlijk is God in Zijne bestiering, die het gekrenkte Recht, als eene reine maagd moedwillig geschoffeerd, wederom doet oprijzen en een eerlijken luister weder geeft.» En de soldaat zeî daarop: «wat is er doch eerlijker als een wettig Koning? Wat pronkt er ook schooner als Oranjen? Meent men, dat het zoo te onderdrukken was? Neen, voorwaar; deze Staat kan zonder de vriendschap van Engeland en den dienst van Oranje niet bestaan. 't Exempel is manifest: Oranje had, met bloed en goed beleid, den Staat in den allerhoogsten graad van alle loffelijke qualiteiten gebracht; en sedert men het verschoven heeft, zoo is alles in een vuil Moriaans wezen veranderd. *Bonjour*, ik ga naar het *corps de garde*». — «Adieu», roept hem de snijder na, «ik ga nog een deel omgekeerde rokken thuis brengen». — Het ontbrak intusschen niet aan hartige weêrspraak op dit soldaten- en snijderspraatjen. Snedig liet men zelfs hun beider personen door een «goed hollandsch Patriot» omtrent den eigenlijken staat van zaken inlichten en van hun eerste meening bekeeren [1]. «Wel, buurman», zegt deze tot den snijder, «ik heb jou, zoo mij dunkt, al van gewichtige zaken hooren ophalen; ik meende zoo bij jou te komen; wel, vrienden, wat was jou dispuut? Zijn het zaken van staat, daar weet ik meê zoowel een burgerlijk praatjen van; maar evenwel, het spreekwoord waar: Heerenboeken zijn duister te lezen». — «Patroon», zegt dan de soldaat, «ik heb doorgaans goed Prinsch geweest, en volgens mijn *sustenu* behoorde elkeen zoo te zijn; want het land is er niet kwalijk bij gevaren, en zoolang de Prinsen leefden, was het in volkomen respect, en wie den naam van Holland hoorden, beefden; ja, zelfs den grooten Turk en Moscovieter, en alle indiaansche eilanden schrikten als men begon te praten, dat de Staten den oortogstrommel roerden; de Koning van Spanje heeft zelfs zijn eigen erfgoed ten volle voor vrij en vrank verklaard. Dit is al door God en de Prinsen van Oranje, hoogloffelijker memorie, uitgewerkt», enz. — «Wel vriend», vraagt hem daarop echter de Patriot, «wien dient gij nu? of aan wien hebt gij uwen eed gedaan? Zijn 't niet de Staten van Holland? Betalen die u niet dat u beloofd is? Ik meen van ja; ik denk niet, u iets onthouden wordt van uw gagië. Wel, leert dan van mij, volgens het spreekwoord: wiens brood dat gij eet, diens lied moet gij zingen; dan betracht gij uwen eed recht, anders niet. Heeft u de Prins ooit betaald uit zijn inkomen? Is hij niet een dienaar van de Staten, hoe-

---

[1] *Den nogt omgekeerden rock ofte t' samenspraeck tusschen een goedt Hollandts* Patriot, Snyer, *en* Soldaet. Gedr. tot Amsterdam, by Pieter Bronchorst; z. j.

wel in een hoog en aanzienlijker charge als gij? Hij had ook meer van doen als gij; en is hem ooit iets beloofd, dat hem niet gegeven is? Is aan 't Huis van Oranje, van den eerste tot den laatste, niet zooveel eer bewezen als men aan een soeverein Koning zou konnen doen? Zijn die van Oranje niet als Goden geëerd en gerespecteerd? Doet men het niet nog tot op deze uur aan de jonge spruit? En is 't aan zijn moeder niet onlangs nog in 't machtig Amsterdam gebleken, dat zij meer als gemeen dankbaar zijn aan 't Huis van Oranje? Ik bender in dien tijd geweest; ik geloof, had de magistraat iets meer weten te praktizeeren, zij zouden het gedaan hebben. Is er voorleden jaar niet van gelijken de oude Princes gelijk een Koningin gefesteerd?» — Snijder: «Neen, waarachtig, ik moet het bekennen, 't is gelijk gij wel zegt, (en) het schaamt zich-zelf, dat er luiden zijn, die hier tegenpraten. Ja wel, 't is waar, ik was mede zoo gek». — «Ik en de korporaal praatten en meenden, alle die van Holland zouden den Prins, dewijl de Koning hier geweest had, straks in hetzelfde postuur van zijne voorouders stellen. Maar waarachtig, als ik het wel bedenk, zoo mag men daar wel van zwijgen; want wat zoude het kind doen? Zijn vader was bijkans tweemaal zoo oud, en die stierf nog aan de kinderpokjens. Wel hoe, dit is maar een kind, en heeft, eer hij bekwaam is, nog zooveel te verwachten! Neen, patroon, ik moet bekennen, dat toen ik van de omgekeerde rokken praatte, ik toen in den dut was; doch onwetende zondigt men niet». — «Ja wel, buurman», zegt de Patriot dan weder tot hem, om hem geheel tot reden te brengen, «dat je meende rijk te worden van die rokken om te keeren, is een groot misverstand van jou; ik durf wel rechtuit zeggen, dat ik vastelijk geloof, dat er niet één Heer, die des Lands welvaren zoekt, ooit toestaan zal, dat de Prins in die qualiteiten komt, daar zijn voorouders in geweest zijn; altijd bij zijn minderjarigheid niet. Wat zij daarna zullen doen, zal de tijd dan leeren. En geen verstandige zal, zeg ik nog, den rok omkeeren; want het zoude tegen recht en reden zijn, dat men het Land op zulke onnoodige kosten jaagde. Neen, Snijer, het is beter dat het geld in 's Lands kas blijft; de Prins heeft wel zooveel inkomen als tien groote vorsten in Duitschland; dat weten de Heeren wel, en daar kan hij wel van leven». — «Maar compeer», roept nu de Snijder uit, «hoe hebben we zulken misverstand van dat rokken omkeeren gehad? Wel mag je zeggen, dat ik daar niet rijk meê worden zal.» — De soldaat werpt dan echter 't bezwaar op, of «de Koning van Engeland het werk niet wel contrarie de secluzie zou kunnen drijven», en dat men 't dus om zijnentwil wel zou moeten doen? — «Neen, vrienden», herneemt de Patriot, «gelooft zulke dingen niet; wij hebben zoo menigen jaar, met God, glorieuze oorlogen gevoerd; wij moeten ons, gelijk toen, op God en onze wapenen verlaten, als het — daar God ons voor behoeden wil — daartoe kwam. (Doch) ik twijfel niet, of de Staten van Holland zullen met diezelve rokken, daar zij zoo menig jaar mede geregeerd hebben, met Gods hulp wel voort-

regeeren; want zetten wij den Prins in eenen stoel, hij zal welhaast een paard eischen, en zijn persoon prezenteert nog te paard niet. Als hij zoover gekomen is, dat die tijd gepasseerd is, die er eenpaarlijk met rijpe deliberacie in der Staten Groote Vergadering gesloten is, dan is 't tijds genoeg daarover te calculeeren; en ik geloof en hoop, dat de Staten van Holland ten volle weten zullen, dat daar geen kinderen gezeten hebben, die resolveerden, dat men van Zijn Hoogheids avancement of stelling in zijn vaders of voorvaders digniteiten niet spreken of reppen zoude, voor en aleer hij 16 jaren oud is. — Den meesten hoop praten er van als blinden van de kleur, en de Zeeuwen willen nu een plasdank behalen, maar wellicht zouden zij haar kunnen beklagen. Doch willen zij Zijn Hoogheid in possessie zetten, die van Holland zullen 't haar niet beletten, die zullen de rokken om der Zeeuwen wil niet omkeeren; willen zij Uniebrekers zijn, paciëncie! — Branden zij haar gat, zij mogen op de blâren zitten». Daarna leest hij dan uit de *Deductie* de bladzij of wat voor, waarin betoogd wordt, «dat in eene vrije Republiek niemand door geboorte eenig recht heeft tot hooge digniteiten, en dat de secluzie niet strijdig is tegen de vrijheid», en stelt daartegenover het eerste voorstel van Zeeland; waarop de soldaat uitroept: «Wel, wel, is die proposicie zoo, zoo mochten de HH. Zeeuwen wel andere praktizijns opzoeken; een woord, dat er in 't eerste geschrift staat, heeft meer zin als deze heele brief; ik kan mij niet genoeg verwonderen, hoe het volk zoo bot kan zijn, dat zij zulk onnoodig voorstel durven drukken!» — Patriot: «Wel, mij zal verlangen, wat de Zeeuwen (verder) inbrengen om haar zaak een kleur te geven; ik denk, dat het een ding vol haken en oogen wezen zal. Zoo is mij al gezeìd van die het schrift gelezen hebben». Onderwijl is de snijder dat van den drukker gaan halen, doch de soldaat erkent zich uit het stuk van de *Deductie* reeds «zoo vergenoegd, dat der Zeeuwen, noch der muitmakers, noch der kale geldersche jonkers praat (hem) niet anders krijgen zal; De Witt» (zoo betuigt hij) «moet een persoon zijn van ongemeen verstand; dat blijkt uit het weinig, dat U L. ons daarvan voorgelezen heeft. Gisteren» — zoo gaat hij tot nader bewijs van 't gezegde voort — «was ik in *de Vergulde Kabel* op 't Spui; daar wierd verteld, dat alle schepen, die uit 't Oosten kwamen, zoodra niet aan den wal waren, of ontvingen dadelijk geld. Daar moet waarachtig eene groote menigte van geld in de stad zijn; dat Amsterdammetje doet wat het wil! Ik hoorde dien borst ook veel verhalen van 't werk van Funen; hij prees mijnheer De Ruyter zoo extreem, dat hij zijn lof niet genoeg uitbreiden kon; en al had hem de Koning van Denemarken nog zooveel gegeven, hij had het wel verdiend volgens zijn zeggen. Is die kerel overal bekwaam toe? Hij weet zijn respect zoo te houden, of hij een Koning geboren was; die borst had hem tot Koppenhaven gezien, toen hem die gouden ketting van den Koning vereerd was; die was in zwaarte met een ijzeren keten te vergelijken, en daarbij had hij een fulpen rok aan, die stijf van gouwe passement was;

maar dit goedjen most weêr uit toen de staatsie gedaan was; toen weêr het bootsmans rokjen aan, met een vaart.» — Patriot: «Ja, korporaal, als ons God zulke prinsen maar geeft, wij hebben dan opperhoofden genoeg; de Staten van Holland zullen 't wel voorthoofden, mogen zij De Witt en andere geleerde luiden wat houden. Zulke hoofden, gelijk De Ruyter is, kan men zetten waar men hen hebben wil; maar denkt daar eens om, als men daar zoo een ingewortelden Prins te voên heeft, al dede hij nog zooveel kwaads, hij zou der nog al veel hebben die 't met hem hielden. Daar, daar is onze buurman al terug». Die buurman komt dan met de gedrukte toespraak van den zeeuwschen Pensionaris. «Na ik zie», zegt hij, «zoo heeft het ding al veel letters; of het veel verstand heeft, zal de tijd leeren; mij werd daar onderwegen al gezeîd, dat er al een antwoord bij mijnheer De Witt onderhanden is; ik meen dat dat van klink wezen zal». Zij doorloopen 't dan, en halen er een en ander uit aan, waar zij den draak meê steken. «'t Is kennelijk voor ieder, zeît de man» — zoo laat zich de Patriot hooren — «dat, sints dat er geen Prins geweest is, het Land in kleinachting geraakt is; het respect, dat ons benomen is, heeft (echter) weinig te beduyen; hebben wij 't in den engelschen oorlog zoo wat verloren, wij hebben 't met den deenschen wel weêr gekregen; of het ons de Zweden of Engelschen geven, dat komt zoo nauw niet; ik meen dat de Zweden wel weten, wie haar van Funen gejaagd heeft. Wat heeft het Land al kosten gedaan, en schaden geleên bij den engelschen oorlog, en nu onlangs met dien deenschen van gelijken! En, gelijk flus gezeid is, daar is zijn leven geen beter betaling bij de Admiraliteit geweest, als tegenwoordig; hebben wij dan niet respect genoeg, als wij geld hebben? — Wel, buurman, heb ik 't niet gezeîd, dat het haken en oogen zouden zijn? 't Is best, dat gij deze proposicie aan de broeken en wambassen zet». Terwijl zij zoo voortgaan met haar te bespreken, komt Leendert-buur binnen stuiven met de nieuwmaar: «wel, karel, weet je al wat de Staten van Holland voor een bril op maat Zeeuwen neus gezet hebben? Hoor, ik zal 't je zeggen, den heelen Haag is er vol van! Ze hebben aan maat Zeeuw ten antwoord gegeven, dat zij, als mombers van 't kind van H. K. H. haar stellen, en dat zij zullen zorg dragen voor zijn princelijke opvoeding, en dat zij hem aannemen als een kind van 't Land. Wat dunkt jou, borst? Is 't niet treffelijk?» — Snijder: «Maat, daar smaakt een roemer op. Wel, dat is een neus!» — Nog een tweede samenspraak tusschen het drietal volgde [1], waarbij een en ander van dezelfde strekking verhandeld werd; van de verhouding der andere gewesten tegenover Holland heette het daar, bij monde van den soldaat, o. a.: «het heugt mij nog wel, toen wij

[1] *Tweede samenspraeck, enz., dienende tot antwoordt aen den fieltachtighen pasquilmaecker.* Gedr. tot Delft, by Pieter Heydooren, 1660.

in de overzeesche provinciën in garnizoen lagen, dat, als de vijand daar een koe stal, daar wij wel 20 tegen karbokslen, dan moest de Schout af, en andere kale adel dadelijk naar den Haag, om over den vijand te klagen, en verzochten dadelijk in hare provincie meer volk te hebben. Was Holland niet dadelijk gereed, dan was 't: ja, wij bewaren jou Land, wij moeten de punt afbijten, wij zijn de buitenwerken, en diergelijken stenen meer, daar zij toch haar *quote* in de Landsmiddelen niet opbrengen [1], en willen nog den meesten praat hebben, omdat zij juist de eerste stem hebben. 't Was beter, dat zij de eerste geldgevers waren». Omtrent Cromwell, en het verwijt, dat «Holland het hoofd voor hem in den schoot leî», komt de snijder met de vraag op: «is er wel iemand die zeggen kan, dat hij zooveel tegen hem gedaan heeft als Holland? Heeft hem iemand het hoofd weinig in den schoot geleîd, 't is Holland geweest; maar dat hem in de vredestractaten toegegeven is, is geweest, om de negocie in Holland niet langer te corrompeeren; van twee kwaden moet men het beste kiezen, (doch) luiden van eenige kennis kunnen of zullen niet zeggen, dat Holland het hoofd in des tyrans schoot geleîd heeft». Ook nog een *Weêrstuit van den Snijder en Soldaat* verscheen er in gelijken zin [2], waarin een Koopman en Barbier als samensprekers optraden, en — nog niet van beider eerste bekeering door den patriotschen buurman wetende — beiden vinnig doorstreken, den eersten voor «een rechten kous-lapper» uitmakende, «nog niet bekwaam, om een nieuw kleed voor een Prins of Vorst te maken», en die zich daarom «met omkeeren» behielp; den laatste voor een «kwant», gelijk de Barbier, toen hij nog «veldscheerder» was, er «veel gekend had, en die, met de kit in de hand en de haneveêren op de muts, dapper den soldaat speelden, maar als het op een treffen kwam, dikmaal van Z. H. loffelijker memorie, Prins (Frederik) Hendrik, met de rotting gegroet werden, omdat ze voor

[1] Inderdaad moest nog den 7en Dec. '60 door de Staten van Holland bepaald worden, dat zij "in achting nemende, dat de Provinciën, die tot nog toe meest in gebreken zijn gebleven, haar gedragen consenten te suyveren, tot haar eigen defensie of bezetting van noode hebben, immers begeeren en metterdaad gebruiken, verscheiden compagniën krijgsknechten, betaald wordende by zoodanige provinciën, die hunne quoten in dezelve consenten effectievelijk hebben voldaan, ja zelfs van zoodanige, die voor de voorz. gebrekige provinciën nog merkelijk in verschot zijn; alle zoodanige compagniën, t'haarder betaling staande, als in de steden en plaatsen van die gebrekige provinciën in garnizoen leggen, op die provinciën zouden assigneren, en by de HH. Staten van dien doen betalen ter tijd ende wijlen toe Haar Ed. Mog. hunne defecten in de voorgeroerde consenten gesuyverd, en van de door haar gedebourseerde penningen volkomen rembourseme nt zullen gedaan hebben", enz. Het bepaalde zou intusschen "niet reëelijk ter execucie gesteld werden, ten ware de Provinciën, onaangesien alle ernstige debvoiren, noch een geheel jaar na date deses in gebreke bleven, het voorschr. remboursement te doen, en de voorgeroerde hare defecten behoorlijk te suyveren". (*Secrete Resolutiën* II, blz. 280).

[2] Gedr. na de copye, ao 1660, z. pl.

't blauwe suikerbanket vreesden en daar niet van eten wilden». — «Maar wat denkt gij van de secluzie?» vraagt dan de Koopman; — en de Barbier antwoordt: «Nood breekt wet; wij doen zeker in ons ampt» — men bedenke, dat de man met zijn baardscheerdersbaantjen dat van heelmeester nog paarde — «dikmaal ook wel wat, dat wij niet gaarn doen, al geven wij daar expres raad toe, en gebruiken liever een scherpe corrozief of zetten een merkelijk goed en noodig lid af, als dat wij 't geheel lichaam laten verloren gaan. Maar» — laat hij zich vervolgens nog tegen 't doen der anderen vernemen — «zoo gaat het; zoo hitst men de gemoederen tegen malkander op, en daar zijn zulke maats, als onze omkeerder, rechte oorzaken en verfoeilijke instrumenten van. Hare Hoogheden (van Oranje) zijn altijd, en zijn nog bij mij in zoo groote liefde en waarde gehouden als bij iemand; doch men behoort niet buiten redelijkheid te gaan». — «'t Is te beklagen», laat zich de Koopman dan hooren, «dat wij zulke schadelijke onverstanden veel in ons Land hebben, die altijd dwars in 't garen willen, ja, niets doen als het vermogen van onzen Staat te verkleenen, om andere potentaten, die toch kitteloorig genoeg op ons zijn, meer moeds te geven, om op het fondament van den onrust dier wargeesten onzen ondergang te brouwen, daar ons de groote God voor bewaren wil!» — En de Barbier besluit met de rooskleurige betuiging en vromen wensch: «ik verblijde mij, dat de gemoederen van onze overheden zoodanig door God bestierd zijn, dat ze, alle voorgaande onheilen onderling vergetende, haar wederom verzoend hebben, hopende dat zij allen — gelijk de gramschap van vrinden, nadat ze gestild is, dikmaal tot een heviger zucht van liefde uitberst — met een vereenigd hart, zoowel van Z. H. den Prins tot de HH. Staten, als van dezen weder tot Z. H., tot voordeel van ons vaderland en Gods eer voor altijd zullen verknocht blijven». Van de weêrpartij uit, liet men tegen dezen *Weêrstuit* de Snijders- en Soldaten-vrouwen optreden, die bij den oranjerok nog een oranjebroek ook omkeerden, en dien met allerlei sierlijke strikken en kwikken bezetten [1]. «Wel, lieve Aaltjen», klaagt Griet, de snijdersvrouw, «wat geloop is hier om deze oranjebroeken! — Het schijnt dat den omgekeerden rok niet wel voegen en wil zonder den broek, en onze mans moeten ons juist daarmede kwellen; het huishouden brengt wel wat anders meê, al zaten wij daar niet aan en knoeiden; maar d' Heeren laten ons niet een ommezien met vreden; het wil al met oranje-rokken en broeken pronken, dat er is». — «Gevaârtjen», spreekt Aaltjen, de Soldatenvrouw, haar daarop bemoedigend toe, «en klaagt niet; God dank, daar neering is, daar is welvaren, al hebben

[1] *Praetjen tusschen Griet Leunis ende Aeltjen Kraecx, voorghevallen in 't omkeeren van de Hollandtsche Orangjebrouck, sijnde d' een een snijders- ende d' ander een soldatenvrouw; gecallefaet voor Frans Janssens ende Pieter Bronckhorst, gequalificeerde druckers tot Delft ende Amsterdam, in de Uyle- ende Kromstraetsteegh woonachtigh.* Gedr. ter liefde van den Welstandt des Vaderlants. Ao 1660.

wij 't wat druk. T'sa lustig, daar niet over gekreund; het gaat nu tegens de slachttijd; met zulk rokken en broeken om te keeren, verdient men geld, en daarmede een verken en een voet ossevleesch in de kuip gezouten, en zal te winter niet kwalijk smaken. Lustig, keert maar gauw om, ik wil je dapper helpen, ter eer van ons lodderlijk sulleken, ons Prinsken van Oranjen; doch het wordt nu al een vrijer; dat haasken staat in mijn hert geprent; ja, mijn eerste kind, dat ik zel krijgen, moet hem als twee droppelen water gelijken. — Ja, Oranje moest kapitein zijn, en zijne baniere in onze oogen flikkeren, dan wist ik een geheel leger van Alen en Grieten bijeen te krijgen, om, als d' oude Amazonen, voor den Staat en 't Vaderland te kampen. Onze Patriot zal hier mede lachen, en zeggen: een kind tot kapitein, en vrouwen tot soldaten, wat leger zou dat geven! — De liefde tot een generaal is schild en zweerd van een leger, en de kloekmoedigheid, die daaruit consequeert, haast de victorie. De exempelen in de oude tijden zijn tot bewijs menigvuldig, en men heeft ondervonden, dat vrouwen dikwijls den lauwerkrans boven de mannen hebben verkregen». — Griet: «Dat is waar, daar zijn wel vrouwen, die drie mans zouden op mogen. In Zomers reis naar de Levant heb ik gelezen, dat hij in een stad geweest is, daar de vrouwen den broek en 't rapier dragen, en de mans den rok zonder wapenen, omdat die stad, door de vijanden belegerd en bestormd wordende, de mans de muren verlieten en gingen loopen; daartegens de vrouwen, de wapenen in de hand nemende, wederstonden de vijanden, dreven ze uit de stad, volgden ze na, en sloegen ze meerendeels dood, verkregen de victorie, en verlosten de stad; daarover zij, door privilegie van den Prins, tot eeuwige memorie, de mansbroek dragen met 't rapier op zijde, en hare mans mogen geen broek, maar een rok als de vrouwen dragen. Nu zijn 't andere tijden, en zulke actiën, uit desperaatheid voortkomende, daarvan hope ik, zal God het Land bewaren. Maar noteert eens, als ter liefde van een Kapitein van 't Oranjebloed de vrouwen zoo manhaftig hunnen dienst aanbieden, wat kloekmoedigheid en oud-bataviersche feiten zullen de soldaten en mannen niet doen, die met geen minder affectie zulken Kapitein zullen volgen». — Aal: «Daar is niet aan te twijfelen; Prins Maurits, in zijne lentejaren, in den hevigsten brand van den spaanschen oorlog, d' eene stad voor en d' andere na winnende en Geertruidenberg belegerd hebbende, stak 't garnizoen een wiege buiten den wal en wiegden die met een touw, lachende en spottende zoo met dien jongen Vorst; daar was wel de volle praktijk en theorie niet in volwassen, maar daar was een liefde en een affectie van officieren en soldaten, in voegen dat de wiegers straks het liedeken van compozicie moesten zingen». Daarop verdiepen zich beide vrouwen, met een geschiedkennis, die een welonderleide kweekelinge van een der hoogere burgerscholen onzer dagen eer aan zou doen, in een reeks van uit- en inheemsche feiten van ouder en later tijd, zich onderwijl met omkeeren en opsieren van den broek bezig houdende,

Als alles gereed is, betuigen beiden haar vreugd over den ommekeer, dien zij thans in de gemoederen der hollandsche Heeren meenen te bespeuren. «Het zijn goede kinders», zegt Griet, «die hunne fouten bekennen en haar beteren; gij ziet nu wel, dat onze Heeren van Holland het heel anders — dan in Cromwell's tijd — meenen, en hebben nu korts geëxperimenteerd, als men Oranje verschoof, dat men de fondamenten en pilaren van den Staat uitrukte, en al dat schoon werk van religië, van welvaart van staat, van eendracht, en van onbeschroomde negocie onder den voet stond te vallen; want wie de fondamenten van een huis wegstoot, noodzakelijk moet de rest des gebouws vallen. Deze regeering is gegrondvest op de Prinsen, God zegent ons door dezelven; en wanneer zulken komen, en — nog onder onrechtvaardige coleuren en pretexten, dat de Prinsen de Soevereiniteit zouden t' hunwaarts trekken — de fondamenten van den Staat wegrukken, dat zijn d'ampten, welke de Prinsen plachten te bedienen, doen ze 't gebouw van den Staat met schande en verderf vallen; d'exempelen hebben 't bewezen, en opdat ik dit met een geringe vrouwenopinie niet desireere staande te houden, zoo refereere ik mij aan de getuigenisse van d'andre Staten en provinciën der Unie, en voornamelijk aan het gedicteerde bij de Ed. Mog. Staten van Zeeland, die daaromtrent met groote wijsheid en zorgvuldigheid ten beste van den Staat spraken, dat die Staat met het verval van den Prins vervallen was, en door 't verhef van den Prins wederom verheven moest worden; en daar moest geen uitstel van wezen, dewijl door het gepasseerde de columnen ondermijnd, 't gebouw van den Staat en van de diergekochte religië op 't vallen stond; want daar moest maar een onverwachte draaiwind en storm van oorlog opkomen, daarmede lag de gansche hollandsche tuin in duigen. Indien het anders waar, de gansche wereld, in staatszaken en policie ervaren, zoude 't dagelijks niet sustineeren; en is 't anders beter, waarom keert Holland den rok en broek om, en waarom houden zij aan de secluzie niet? Als ik wist, dat mijn consciëncie aan een zaak niet verplicht was, of dat ik wist, dat iemand, dien ik mijn huizinge vertrouwde, mij daaruit zoude stooten, voorwaar, gevaârtjen, ik zou zoo draailoopig van zinnen niet zijn, dat ik mijne consciëncie zoude bezwaren, noch dien persoon voor bewaarder van mijn huis aannemen; en al ware 't zoo, ik zouder hem wel uitkrijgen. Doch, voorwaar, ik zegge u, dat 's Prinsen gedachten zoo onrechtmatig en goddeloos niet en zijn, noch dat hij zulks ooit en zoude uitvoeren, en dat het zijn gansche verderf en ondergang zou wezen». — «Gij spreekt wel», zoo besluit Aal dan, «en omdat het werk al omgekeerd is, voege ik tot dit kleed een oranjen hoed vol sierlijke oranje-pluimen; en kom, Grietjen, het is al hoog dag, brengt het hier voor op den winkel; het is marktdag, laat de boeren het fatsoen ook eens zien; ik wed om een mudjen, dat zij zeggen, dat het louter omgekeerd is. En hiermede, adieu. Maar of den Heeren deze nieuwe rok, broek, en oranjenhoed niet aan en stond, omdat daaraan te veel linten en

strikken staan, zoo zullen wij dit schoon omgekeerd kleed den Prins binnen Leiden» — waar hij thans ter studie was — «voor een Nieuwjaar gaan schenken, en wij zullen ons van de oranje jongens-garde laten convoyeeren, lichtelijk dat wij eenen geheelen wagen met oranje-zoetekoek krijgen».

Niet slechts dergelijke onaanzienlijke personen, als korporaals, snijders, barbiers, en hunne wederhelften, voerde men ten tooneele, men verdichtte ook een gesprek tusschen twee zulke hooggeplaatste Heeren, als de engelsche Koning en zijn hertooglijke broeder van York, zelf, om hun de gedachten in den mond te leggen, welke men, in meer bekrompen zin nog, over 's Lands zaken koesterde. «O, weerde Majesteit!» zoo liet er zich die Hertog hooren, «wat arm verblinde regenten zijn dat! eenige albedrijvers, aldaar in 't Goevernement, hebben 't sap van Cromwells vileinie en boosheid ingenomen, dat zij daarvan druipen als een sponse, die te veel nats ingezogen heeft. Zij zoeken hun eigen profijt, en prefereeren geensins de eer, vriendschap, noch consciëncie. Wie kan bij zulken zeker zijn? Ik las lest d'italiaansche fabelen van Esopus, hoe dat de hond, die naar de schaduw vatte, ontviel het stuk vleesch, dat hij vast had. Het schijnt, dat de Hollanders door haar geleden schâ nog niet en willen leeren wijs worden. — Zij moeten», vervolgt hij later, «kiezen of deelen, 't zij met wil, 't zij met onwil; zij moeten nu naar Uwe Majesteits rechtgestelde muziek luisteren; zij hebben wel moeten dansen naar de valsche tonen en pijpen van een der alderwreedste tyrannen». — «Ik considereere meest», zegt de Koning, «de drift van die wonderbare regeeringe aldaar te lande: de wereld heeft verbaasd gestaan over deze van Engeland, maar die van Holland is niet vreemder. Wat helpt het, dat de hollandsche koe veel melk geeft, en eenigen smijten 't met den staart om? — Intusschen,» zoo besluit hij, «ik zal 't met geen strengheid zoeken, ik heb den Staat van de geünieerde Nederlanden weerd en lief; maar dat ik zekerlijk wil, om haren beste, is om door bondige vriendschap en alliancie gelijk één lichaam te zijn, en door oprechte offensieve en defensieve tractaten gevreesd en geredoeteerd te worden van al die ons zou willen deren. Wat macht te water en te lande zouden wij niet bijeen kunnen brengen; wij hebben ééne religie; de roomsche vrienden zouden ons vreezen zelfs, en hare gedreigde massacre over onze medebroeders in de religië wel laten slapen; hoe veil zoude de zee zijn; en de barbaren en roovers, zouden zij wel lang durven in zee blijven? Hoe zou Holland dan floreeren! Al dit heil en geluk hebben zij door mij te verwachten; zij weten ook, dat door de herstellinge van den Prins haar verwelkte luister zal gaan bloeyen, en in plaats dat hun hof met gras overloopt, zoo zal men daar de wereld, in glans van goud en zilver gewaad, haar respecten zien doen!» [1]

---

[1] *Tsamenspraeck tusschen Carel de IIe ende den Hertog van Jorck, ter saecke vande aenstaende*

In spijt der hier den Koning in den mond gelegde broederlijke betuigingen, wilde 't met de aangevangen onderhandelingen van 't gezantschap volstrekt niet vlotten. De scheepvaart-acte bleef bekrachtigd; omtrent de haringvisscherij, die men als een belangrijke staatszaak beschouwde, zocht men zich evenzeer op 't oude, baatzieke standpunt te handhaven, en bleef, op aandrang van den met Beverweerd bevrienden markies van Ormond, daarop eerst allengs wat minder stijf staan [1]. Men toonde echter — als de gezanten in February '61 meldden — bij de gansche onderhandeling voortdurend «kleiner genegenheid, om iets toe te staan, dat een wezenlijk voordeel aan de nederlandsche ingezetenen zou kunnen brengen», en maakte op «alle bepalingen, de vrije visscherij, den handel, en het reglement van 't zeewezen betreffende», zooveel moeilijkheid, dat er maar al te luttel neiging scheen te bestaan, om iets daaromtrent toe te geven. Men beriep zich steeds maar op «de wetten van Engeland», naar rechtsgeleerde spitsvondigheid uitgelegd, en daarbij «meest zoodanig gesteld, dat er alle vrijheid van handel, niet voor vreemden alleen, maar vaak ook voor de inboorlingen, door bemoeilijkt» werd; terwijl men zich tevens «noch door redenen van billijkheid, noch door eenige andere overweging» bewegen liet, om in 't allerminste af te wijken van 't geen bij die wetten bepaald heette [2]. Er scheen dus geen kans op iets anders dan — waartoe de Staten natuurlijk allerminst zouden willen overgaan — een verbond van weêrzijdsche verdediging en waarborg «zonder eenige vastigheid voor de visscherij of voordeel voor handel en scheepvaart» [3]. Daarbij kwam nog, dat men zich naijverig op Frankrijk en de daar van wegen de Staten gevoerde onderhandeling begon te toonen, en verlangde, daar niets tot stand te zien komen vóór in Engeland alles was afgedaan. Te recht meende echter De Witt, dat, zoolang men van den kant der Staten «geen zekerheid had, een goed verdrag met Engeland te erlangen, het meest geraden (was), de vriendschap van Frankrijk niet te veronachtzamen» [4]. Eigenlijk ware hem een drievoudig verbond dan ook het liefst geweest, maar bestond er weinig of geen uitzicht dit tot stand te brengen.

Te gelijker tijd dat het engelsche gezantschap op de Maas was scheep gegaan, had ook het fransche de reis over land naar Parijs ondernomen, doch had daar in de eerste weken, door de lichamelijke verzwakking van den kardinaal Mazarin, wien zijn medicijnmeesters reeds in Augustus nauw een half jaar leven meer toezeîden [5], tot

---

Hollantsche Ambassade. Naer de Engelsche copye — als 't heette — 1660. Gedruct te Wilmstadt by Philips Langhstraten.

[1] *Brieven*, IV. bl. 66 en 69.

[2] Ald. bl. 73.

[3] Ald. bl. 81 en 89.

[4] Ald. bl 85.

[5] Zie het bericht, aangehaald in Gaillardin's *Histoire de Louis XIV*, II. p. 445.

groot misnoegen vooral van den voortvarenden Van Beuningen, werkeloos moeten blijven. Eerst na half December kon de plechtstatige ontvangst ten Hove plaats hebben, en de onderhandelingen op het touw gezet worden. Over een drievoudig verbond, waarvoor laatstgemelde de gemoederen al aanstonds polsde, liet men zich maar flauwtjens uit, doch zeide zich bereid, de oude betrekkingen van vriendschap weder aan te knoopen, mits de eischen, in zake handel en scheepvaart, maar niet te hoog waren, en men geen voorwaarden verlangde, waardoor «alle voordeel» — naar 't heette — «dat gemeen behoort te zijn, aan de eene zij zou komen of blijven» [1]. Dit alles beloofde weinig, en deed van minder toeschietelijkheid, dan zucht tot afwachting blijken, wat de engelsche onderhandelingen wel zouden uitwerken. De ziekte van den cardinaal, verergerde inmiddels, en daar — als Van Beuningen schreef — «het geheele beloop van de regeering» nog steeds zoo «volkomen» op hem rustte, dat «noch in groote, noch in kleine zaken iets gedaan werd dan op zijn order», viel er vóór zijn afsterven — dat nu weldra te gemoet werd gezien — aan geen voortgang van zaken te denken, al mocht hij ook in de weinige uren van verpoozing, hem door zijne ziekte gelaten, «zoo nu zoo dan over zaken van importancie, met zooveel standvastigheid en zulk een onbezet gemoed, als in zijn gezonde dagen», handelen. De regeling zijner huiselijke zaken en de beschikkingen, omtrent zijn hem steeds zoo ter harte gaande aanverwanten te nemen, vorderden daarenboven het meerendeel van den hem «door kracht van afdrijvende middelen» veroverden tijd [2]. Den 9en Maart bezweek hij, en beval, bij zijn testament, den Koning, met het oog vooral op een deugdelijk algemeen geldbeheer — waaraan het thans maar al te veel ontbrak — zijn intendant Colbert als een vertrouwd en bekwaam dienaar aan [3]. Een wenk, door dien Koning niet uit het oog verloren, toen hij, de jonge en tot dusver slechts voor zijn vermaak levende vorst, het besluit nam en doorzette, zelf nu, als heer en meester van den Staat, de teugels van 't bewind in handen te nemen, door de schranderste kroondienaren van zijn eigen keus geschraagd. Reeds luttel uren na Mazarin's dood aanvaardde hij zijn taak, om ze meer dan een halve eeuw lang niet te verzaken, al bleef hij daarbij tevens zoo ook op dat vermaak bedacht, dat hij zich gedrongen vond, dien zelfgekozen dienaren al spoedig te verklaren: «ik beken u ronduit, dat ik een zeer groote neiging heb voor al wat plezier is; zoodra gij echter bespeuren mocht, dat mij dit de zaken doet verwaarloozen, gelast ik u mij te waarschuwen» [4]. Zoodra hij

---

[1] Zie Van Beuningen's schrijven aan De Witt, *Brieven*, I. blz. 340 en v.

[2] Ald. bl. 370, 372.

[3] Zie de woorden, aangehaald in Clément's *Histoire de Colbert et de son administration* (Paris 1874), I. p. 112.

[4] Dit was geheel overeenkomstig met de stelling in zijn *Mémoires*, (in 1671) ten dienste van zijn

't doodsbericht van den albeheerenden kardinaal ontving, had hij zijn kanselier Seguier, de ministers Letellier en Lyonne, en den opperintendant der geldmiddelen, Fouquet, tot zich geroepen, en hun zijn voornemen van volstrekte zelfregeering kenbaar gemaakt. De laatste der vier zou weldra — in Augustus reeds — zijn koninklijke ongenade voor zijn baatzieke spilzucht en gewetenlooze toeëigening van 's Lands gelden ervaren, en door Mazarin's beschermeling en sluwen medewerker tot zijn anders welverdienden val, wel niet in zijn afgeschaft staatsampt, maar in zijn geldelijken werkkring, onder den Koning, vervangen worden, nadat hij al aanstonds, van Maart af, als intendant en verraderlijk dwarskijker van Fouquet was werkzaam geweest. Zijn nieuwe werkkring strekte zich echter buiten de buitenlandsche staatkunde — geheel door den Koning voor zich genomen — en de krijgszaken — aan het beheer, onder den Koning, van den eerst nog onder zijn vader (Letellier), later zelfstandig optredenden Louvois toevertrouwd [1] — over handel, nijverheid, landbouw, openbare werken, zee- en policiewezen, kunst, letteren, en wetenschap, uit. Hoe omvangrijk deze taak echter zijn mocht, door de eigenaardige aanleg en richting van den franschen volksgeest, was die van den krijgssecretaris, al beperkte zij zich tot het krijgswezen, van niet minder gewicht. Gelijk toch de geboren vrijgraafschapper in oostenrijkschen staatsdienst, Lisola, een jaar of vijf later opmerkte, was — overeenkomstig dien volksaard — het hoofdbeginsel der fransche regeering, zooveel doenlijk den staat van oorlog met het buitenland te onderhouden, om den jongen adel ten koste der naburen te oefenen; «een beginsel», als hij er bijvoegde, «haar zelf zeer te baat komende, maar voor ieder ander vrij lastig. Het staat echter vast, dat de fransche landaard de werkeloosheid van den vredestijd niet lang verduren kan; dat het vuur, dat in hem gloeit, steeds voedsel noodig heeft, en zoo hij dat niet van buiten af kreeg, hij het in 't binnenland zoeken zou. Bij deze aangeboren neiging komen nog de gewoonte en 't gebruik, die de oudste zonen der aanzienlijke geslachten zoo bevoorrechten, dat er voor de jongere weinig anders overblijft, dan 't zwaard en de nijverheid; en daar hun stand hun niet toelaat, zich op de laatste toe te leggen, rest hun niets dan oorlog of gauwdieverij, om zich voor armoede te vrijwaren. Dit brengt te weeg, dat er in Frankrijk altijd een talrijke leêgloopende en woelige jongelingschap gevonden wordt, gereed om alles te ondernemen, en zoekende zijn moed steeds ten koste van ieder ander te koelen. Terwijl daarenboven het meeste inkomen der fransche kroon uit de beurs van

---

jongen zoon, geuit: "que le temps que nous donnons à notre amour ne soit jamais au préjudice de nos affaires".

[1] "Peu a peu Le Tellier se retire; il fait tous les jours la part plus grande à son fils; en 1668 il sort (de l'administration militaire) pour n'y plus rentrer" (Camille Rousset, *Histoire de Louvois* (4e ed. Paris, 1872) 1, p. 20). Louvois, twee jaar jonger dan de Koning-zelf, telde er toen eerst 27.

't volk moet komen, en de zware belasting in vredestijd niet zonder groot misnoegen te wekken kan ingevoerd worden, is het noodig, dat volk met den ijdelen wind van eenige veroveringen te paayen, en daartoe altijd een gereed voorwendsel te hebben, om onder de wapenen te blijven, en daar het koninklijk gezag te handhaven, dat zich thans volstrekter dan ooit openbaart»[1]. Inderdaad was dat, van zijn eerste bewindsaanvaarding af, het onverbloemde streven van den hooghartigen jongen Koning, alles in de meest volstrekte oppermacht en alleenheerschappij, naar eigen koninklijke zienswijs te beschikken. En al nam hij daarbij de fraai-klinkende leus aan, steeds ook met anderen raad te plegen, om zijne denkbeelden aan de hunne te toetsen — daar, als hij zeî, in plaats van weêrspraak te schuwen, «niets heilzamer is, dan lieden te vinden, die ons weten te weêrspreken, en de oppermachtige Landsheer zoo alleen 't gevaar ontloopt zich door zijn persoonlijke neiging en hartstocht te laten vervoeren» — lag het in den aard der zaak, dat zijn ondergeschikten zulk een weêrspraak slechts in dien zin zouden verstaan, als zijn hofdichter het, nog dezen eigen zomer, reeds uitdrukte:

O, notre roi n'est pas un monarque en peinture,
Il sait faire obéir les plus grands de l'Etat,
Et je trouve qu'il fait en digne potentat;
Quand il faut le *servir* j'ai du *coeur* pour le faire,
Mais je ne m'en sens point quand il faut lui *déplaire*[2].

Hij-zelf hield er zich dan ook van overtuigd, dat het — als hij aan zijn moeder schreef — «de beste partij was, zich aan hem te houden», en 't zou hem, van den aanvang af, aan geen lieden van allerlei slag ontbreken, die 't verkieslijker vonden en minder gevaarlijk achtten, zijn ijdelheid te stijven, dan hem zijn struikelingen onder 't oog te brengen. «Il n'a qu'à tout oser», zongen zij hem toe,

Et le ciel à ces voeux ne peut rien refuser[3],

en, op zijn besluit zinspelende, zelf alles te bedisselen en volbrengen:

Jeune et vaillant héros, dont la haute sagesse,
N'est pas le fruit tardif d'une lente vieillesse,
Et qui *seul*, sans ministre, à l'exemple des Dieux,
Soutiens tout par toi-même et vois tout par tes yeux.[4]

---

[1] *Bouclier d'estat et de justice*, etc., aangehaald bij Rousset, t. pl. p. 23.
[2] Zie Molière's *Fâcheux* (I, 10), in Aug. 1661 te Vaux opgevoerd.
[3] Pellisson's voorafspraak bij diezelfde gelegenheid.
[4] Boileau. - Racine, hem niets toegevende, sprak, in de opdracht van zijn *Alexandre*, in proza, van een Koning, "qui ne doit qu'à ses seuls conseils l'état florissant de son royaume, et qui n'a besoin que de lui-même pour se rendre redoutable à toute l'Europe".

Nog geen jaar na zijn bewindsaanvaarding sloeg men, in denzelfden geest, reeds een gedenkpenning te zijner eer, waarop hij als de zon werd voorgesteld, alles met haar stralen verlichtend, en die hem van toen af het daarbij passend devies deed aannemen: *nec pluribus impar*, met de weidsche bedoeling, dat hij — even als die zon — wanneer 't noodig was, ook andere werelden nog met zijn gloed verwarmen kon, gelijk hij 't deze reeds deed. «Geen schooner en sprekender beeld», meende men, «voor een groot monarch, dan die éénige zon, die den anderen gestarnten hun glans verleent, en over de verschillende wereldstreken hare weldaden gelijkelijk verdeelt». Waar viel daarbij nog aan heilzame en gewenschte weêrspraak te denken, en hoe wilde een jeugdig vorst, door al wie hem omgaven of zich tot hem wendden, zoo in het zwak zijner roemzucht en van zijn koninklijk alvermogen versterkt, ook bij de fraaiste voorspiegeling van het tegendeel, iets anders dan zijn persoonlijke driften en neigingen, zijn verderfelijke vooroordeelen op staats- en vooral ook kerkgebied volgen? Zijn godsdienst was de bekrompenste gehechtheid aan 't alleenzaligmakend geloof der moederkerk. De grondslag zijner staatkunde, het besef, dat, gelijk Frankrijk in hem opging, hij met Frankrijk de wereld overheeren moest. Tot verwezenlijking van dat roemzieke doel waren hem alle middelen welkom en heilig. Reeds vroeg meester in de kunst van veinzen; nauw zestien jaar oud had hij er al de bewondering van een zoo onverdacht getuige als de Jezuïten-pater Paulin door opgewekt [1]; aarzelde hij natuurlijk niet, zijn gansche leven door, alle goede trouw en eerlijkheid met de koelbloedigste zekerheid te versmaden, en dat vroeg verkregen meesterschap, in al zijn in- en uitheemsche ondernemingen en verbintenissen, toe te passen. Verbonden achtte hij een soort van plichtplegingen, onmisbaar voor de staatkundige samenleving, maar, evenals die van 't dagelijksche leven, even uitbundig in haar veelbelovende woorden, als nietsbeduidend van strekking en beteekenis; weêrhielden ze soms van openbare vijandelijkheid, niets belette dan nog ze in 't geheim, en zonder dat het opspraak gaf, te verbreken. Sluipmiddelen en spitsvondige treken, achterbaksche en bedriegelijke handelingen, geheime overleggingen en samenspanningen maakten de schering en inslag uit van het staatkundig weefsel, door zijn ijdeltuitige heerschzucht en baatzieke eigenmin gespannen, en vormden met zijn krijgsdrift en oorlogszucht het voor landzaat en vreemden zoo weldadig geheel zijner thans aangevangen vijftigjarige werkzaamheid in 't volks- en staatsleven der 17e eeuwsche maatschappij [2]. Spanje, reeds door zijn

---

[1] In zijn schrijven aan Mazarin van Dec. 1652, anderhalf jaar later met de verzekering bekrachtigd: "le Roi croît en sagesse et dissimulation". (Bij Gaillardin, t. pl. II, p. 465).

[2] Opmerkelijk is daaromtrent het onbevooroordeeld getuigenis van den franschen geschiedschrijver zijner regeering, die, na de volmondige erkentenis, dat hij, hoe "avide de suprématie (dans) ses relations avec les puissances étrangères", daarin slechts "conforme" was "à ce *goût de préséance qui est*

huwelijk van hem afhankelijk geworden, bestookte hij daarenboven nog van ter zij in Portugal; in Engeland hield hij den om geld verlegen Koning door zijn goede giften onder zijn bedwang, en wist hem ook Duinkerken daardoor voor de noodige penningen weldra afhandig te maken; de nieuwe duitsche Keizer, voortdurend door de heimelijk van Frankrijk gesteunde Turken bedreigd, kon zoo weinig de handen roeren, dat hij, in plaats van voor Frankrijk gevaarlijk te zijn, zich eer gedwongen zag, naar zijn bijstand uit te zien; door zijn betrekking tot de Vorsten van den Rijnbond was hij met het grootste deel van 't verdere Duitschland in gewenschte aanraking. Zijn noorder nabuur slechts, de nederlandsche Vrijstaat der Vereenigde Provinciën, moest, in zijn zelfstandige houding tegenover 't heerschzieke Frankrijk, een doorn in zijn oogen blijven, en hij des te meer steeds belust, hem in zijn burgerlijke trots en fierheid te fnuiken, en «de hollandsche kaaskamer in duigen te doen vallen». In dezen zin liet men er hier te lande reeds Mazarin — nog vóór zijn dood, doch toen hij op 't nijpen lag — zich over uiten, in een onderhoud met Cromwell en Karel Gustaaf, na beider afsterven, in de Hel ten overstaan van Lucifer door hem gevoerd, en waar men ook Johan de Witt ten slotte bijhaalde [2]. «Om Holland te vexeeren», achtte hij 't voorloopig echter genoeg, dat men «d'aangevangen zaak in Engeland op zijn beloop liet», afwachtende, wat er uit volgen zou; men moest het blijven «flatteeren, belooven en niet doen, bestelen en berooven, alle lasten en bezwaarnissen op den hals leggen», en, om zijn «negocie» te belemmeren, het voortdurend «in zee bestoken». Lucifer zocht hem daarenboven aan te zetten, «de schattingen op vreemden inkomenden traan en hollandsche waren te doen rijzen, en van het vat- en lastgeld, op de hollandsche schepen gelegd, niet af te laten», daar Holland steeds «genoeg won en woekerde». Ook Cromwell intusschen toonde zich zeer misnoegd: «voorwaar», riep hij uit, «ik ben mede op die broeders niet wel te vreden; want hunne contracten en woorden keeren zoo gezwind als hunne scheepsvlaggen. Zij noemden mij doorluchtigste en grootmachtigste protector, zij baden mij haast als een God aan, in Holland mocht men niet een kwaad woord van mij spreken; en ziet, nu korts hebben ze mij gevoerd met een bloedige bijl, als den grouwelijksten tyran van de wereld, voor

dans tous les temps la grande passion des Français", door, als "conquérant" en "maître" op te treden, "affectant ouvertement la domination, va rapprocher contre lui des intérêts autrefois distincts et hostiles", en dat zoo "bientôt ses alliés eux mêmes passeront dans les rangs de ses ennemis". (Gaillardin, *Histoire du règne de Louis XIV*, III, p. 130).

[1] *Conferencie*, *vervolgh van Conferencie*, en *Schrijvens uyt de Hellè van de derde ende naedere Conferencie ende t' Samenspraecke*, enz. (Gedr. ten Diependal in Lucifers blaesbalgh. 1660). Lucifer werd er "onder sijn verhemelt, en de menigte van d'oudste en geraffineertste Duyvels raadsheeren op hun plaats, de zwarte billen op 't kussen, daar 't helsch wapen op geborduurd was", bij voorgesteld.

gansch Amsterdam op hun staatsiewagens». Wat Johan De Witt aanbelangt, Lucifer had hem doen komen, dewijl «het noodig was hem op zijn zijde te hebben, als een geveinsden en gesimuleerden persoon», op wien «veel gelet diende». Bij zijn komst werd hem gevraagd, of er uitzicht was, dat de Prins uit de ampten van zijn voorouders zou gehouden worden? «Grootmachtigste Duivel-Keizer», was zijn antwoord, «die van onze partij woelen daar machtig tegen, wel wetende dat het met haar gedaan is, en haar trotsch soeverein gezag onder den voet zal komen te leggen; want de Prins hersteld kan niet minder als zijne creaturen helpen; 't welk de reden is, dat eenigen, niet wel openbaarlijk — want zij nu den omgekeerden oranje-rok dragen — maar heimelijk, den voortgang trachten te stuiten; en ik zie daar geen mouwen aan te zetten, de Prins moet komen, of Engeland zou toornen, en dan zou de knarstandende gemeente ons met St. Stefanus' wijwater kwispelen». — Lucifer: «Hier van geen wijwater gesproken, of wij dansen altemaal ter vergadering uit». — De Witt: «Het is geen paapsch wijwater, dat ik meen, maar straatsteenen, waarmede zij ons zouden dood werpen; de gemeente is machtig voor den Prins en ons tegen; doch wij weten wel, dat wij 't maken als eyeren, die uitloopen. Echter nog ben ik eigenlijk 't grootste instrument niet, want ik drink nog somtijds, met den Admiraal (Opdam) en Wimmenum, des Prinsen gezondheid», enz. Doch wat er daaromtrent door Mazarin, vóór zijn afsterven, met zijne helsche Majesteit en de anderen mocht bekonkeld heeten, het was juist het streven van den jongen Koning niet, om den Prins tegenover de Staten te verheffen, en zoo den invloed van Engeland te vergrooten. Hoe gebeten hij op de Staten mocht zijn, die hem in zijn plannen op de spaansche Nederlanden den voet dwars zetten, zijn kans zou er niet op verbeteren, wanneer hij den Prins aan 't roer hielp. Hij moest zich dus intoomen, en de voldoening van zijn koninklijken weêrzin tegen den jeugdigen onroomschen Vrijstaat tot later gelegenheid uitstellen. Zoo werden de onderhandelingen met Boreel en Van Beuningen, hoe traag en als tegen heug en meug ook, voortgezet. Zij golden vooreerst dat reeds door Lucifer vermelde vat- of tongeld, den last op ieder hollandsch schip geheven, niet alleen als het naar of uit Frankrijk zeilde, maar dat ook slechts van de eene fransche haven naar de andere stevende, en dan telkens op nieuw weêr betalen moest; verder de bezetting door de Staten van enkele buiten hun grenzen gelegen steden, als Rijnkerk en Ravestein, in 't recht waarvan zij zich door Frankrijk wenschten te zien handhaven; en de vrije visscherij, die zij zich wilden zien waarborgen. Het eerste vond om 't geldelijk nadeel, uit de afschaffing voor Frankrijk te wachten, het tweede ter liefde der vorsten van den Rijnbond, het derde ter wille van Engeland, dat van die vrijheid niet hooren wilde, weêrspraak. Toen in 't laatst van July de nieuwe fransche gezant in Engeland, Graaf d'Estrades, zijn eerste gehoor bij den Koning had, sprak deze hem daar onmiddellijk over aan, om er alle tusschenkomst van Frankrijk

bij te verhoeden, en liet ook de kanselier Hyde den volgenden dag er zich in denzelfden zin nog duidelijker over uit, zeggende o. a., dat, terwijl men den franschen visschers van Dieppe gaarne alle vrijheid liet, en daarvan door het teruggeven hunner eerst weggenomen netten had doen blijken, de algemeene Staten daarentegen, die het — aangematigde — recht van Engeland op die wateren «verkrachten» wilden, daarbij geen ondersteuning moesten vinden [1]. Ook later liet men zich steeds in gelijken geest uit, en 't bleef tot in 't volgende voorjaar het hoofdpunt, waarop het gansche verdrag dreigde af te stuiten. «Tot zoolang toch» had de fransche Koning, naar hij toen aan Estrades schreef [2], «den Hollanders de volslagen afbreking van dat verdrag voorgehouden», zoo zij van de inlassching dier *visscherij* — die hij ook zonder uitdrukkelijke vermelding van 't woord er zijnerzijds reeds in begrepen achtte — «niet wilden afstappen». Daar hij intusschen, naar hij verder schreef, er eigenlijk «hetzelfde belang bij had, als zij, omdat het toch op de vrijheid dier visscherij aankwam, die de Engelschen zich slechts onderwinden konden te stremmen wegens hun *gewaand* recht van opperheerschappij ter zee, en hij hun deze zoo weinig kon toestaan, als hij met ongelijk meer reden meende ze zichzelf te mogen toekennen; en omdat buitendien die vrijheid door de Engelschen mogelijk zoowel aan zijne onderdanen als aan die van de algemeene Staten kon betwist worden»; zoo begon hij in te zien, «dat die Staten door dat tot dusver weêrsproken verlangen, welbeschouwd, niet meer van hem vergden, dan hij hun voor zijn eigen zekerheid en het voordeel zijner onderdanen behoorde in te willigen». Hij meende buitendien zeker te weten, dat, zoo hij de nederlandsche gezanten, zonder 't sluiten van een verdrag, vertrekken liet, zij, die thans den meesten invloed in 't bestuur der vereenigde gewesten hadden, gezind waren zich in de armen der Spanjaards te werpen, en het oor te leenen aan de voorstellen, hun te dien einde door den spaanschen gezant gedaan. Om dien slag te verhoeden, waardoor de onafhankelijkheid van 't met Engeland thans door 's Konings huwelijk zoo nauw verbonden Portugal bedreigd zou worden, achtte hij 't ook voor Engeland gewenscht, het billijk verzoek der Staten niet te weêrstreven; te meer daar de engelsche gezant Downing zelf ter Generaliteit bij geschrifte beloofd had, dat hun gewesten door de Engelschen niet in hun visscherij gestoord zouden worden. Met het oog op die betuiging zelf, dorst hij zijn broeder, den engelschen Koning, vragen, wat wezenlijk belang hij er in had, den Staten niet een recht te waarborgen, waarvan hij openlijk liet betuigen, geen belang te hebben, het te verstoren; of hem althans een

[1] *Brieven, Mémoriën, en Negociatiën van den Heere Grave d'Estrades* (Utrecht, 1755), I. blz. 133 en 138.

[2] Aldaar, blz. 280.

goede reden aan de hand te doen, waardoor hij zich van dien waarborg van een recht zou kunnen verschoonen, dat hij-zelf met de Staten gemeen had, en dat hij niet zien kon, hoe iemand het hen zou willen betwisten. Nadien dus» — zoo besloot hij — «in de gansche wereld geen nacie was, die billijk meenen kon, dat Frankrijk en de Vereenigde Nederlanden geen recht tot de visscherij hadden, was het zonneklaar, dat, als zulk een recht vervat werd in een verdrag, dat slechts de eenvoudige handhaving van zulk een recht bedong, dit redelijkerwijs voor niemand nadeel kan opleveren. Ook was het onweêrsprekelijk, dat een algemeen offensief verbond, zoo ter zee als te land, noodwendig ook het recht der visscherij bevatten moest, zoo men geen open deur woû laten, om het, wanneer men wilde, weêr krachteloos te maken voor zoover de zee betrof, en een gedeelte der wederzijdsche onderdanen uit te sluiten van de bescherming, die allen gelijkelijk toekwam. Maar zelfs wanneer hij daarvan wilde afzien, en alleen ten genoegen van den engelschen Koning de nederlandsche gezanten vertrekken liet, en als hun Staat vervolgens wegens die visscherij door Engeland werd aangetast, zou hij zich dan kunnen weêrhouden laten, om deel te nemen in een oorlog, die in zijn gezicht, en voor een belang, dat hem met dien Staat gemeen was, de vrijheid der zee wel te weten, gevoerd werd? En zou hij in dat geval niet moeten duchten, dat zoo de Vereenigde Provinciën voor het geweld bezweken, en verplicht werden, dat recht en die bezitting te laten varen, Engeland terstond dezelfde heerschappij over zijn eigen onderdanen ter zee zou willen oefenen?» — Bij deze onbewimpelde verklaring zijner gezindheid, waarbij zijn eigen heerschziek streven zoo weldadig met de rechtmatige eischen van den nederlandschen Vrijstaat samentrof[1], liet het zich verwachten, dat de sluiting van 't verdrag, voor zoo ver ze van dit punt afhing, niet lang meer vertraagd zou worden. En zoo werd dit dan nu ook — daar men zich op de andere allengs van weêrszijden reeds verstaan had — den 27^{en} der vol-

[1] Terwijl Holland daarvan niet afliet, maar besloot geen verdrag te sluiten, waarin niet die *visscherij* uitdrukkelijk vermeld stond, zoodat — als De Witt het in zijn schrijven van 22 Maart (*Brieven*, t. pl. bl. 514) uitdrukte — "d'insertie van 't woord *visscherye* (bleef) eene conditie necessair", hoopte Prins Willem Frederik, dat men om dat woord het verdrag niet prijs zou geven: de fransche Koning was zoo geducht, schreef hij aan Huygens, die toen om de belangen van 't Prinsdom Oranje in Frankrijk was, dat hij anders kwaad genoeg zou berokkenen, vooral wanneer hij zich met Engeland verbinden woû (*Arch.* V. p. 223); alsof hij daartoe de minste lust had, en niet veeleer het in zijn heerschzucht ter zee wou tegenstreven, gelijk — in volkomen overeenstemming met de zienswijs van den Koning — De Thou reeds in Dec. 1661 aan Estrades geschreven had: "sa grande ambition et ses forces maritimes nous donnent du soubçon" (*Arch.* t. pl. p. 215). De Heer van Sommelsdijk wenschte, in tegenoverstelling van den frieschen Stadhouder, daarentegen, dat het wakkere besluit der hollandsche Staten omtrent die visscherij, bij voortdurende weigering van Frankrijk, de gemoederen in *zijn* partijbelang tot Engeland neigen zou (Ald., p. 221).

gende maand te Parijs geteekend, en Zondag den 30sten door De Witt's neef, Jhr. Ascanius van Sypesteyn, die 't had overgebracht, aan den Raadpensionaris overhandigd, waarvoor hij zich door Hun Hoog Mogenden met een gouden beker van honderd ducatons vereerd zag [1]. Men beloofde daarbij elkander te handhaven in 't bezit der landen, goederen, en rechten, van weêrszijden bezeten of bij verdrag verkregen; en ook handel, scheepvaart, en visscherij waren in die weêrzijdsche bescherming begrepen. Werd een van beide Staten openlijk beoorloogd, dan zou de ander, uiterlijk vier maanden later, den aanvaller evenzeer den oorlog moeten verklaren, en daarna slechts met beider goedvinden de vrede gemaakt mogen worden. Geraakten beiden onverhoopt samen in oorlog, dan zouden beider onderzaten een half jaar tijd hebben, om zich met hunne goederen te verwijderen. Geen van beiden zou toelaten, dat die onderzaten van een of ander vreemde mogendheid verlof erlangden, om op elkander ter kaap te varen. De handel zou van weêrskanten vrijblijven, uitgenomen den invoer van traan in Frankrijk, zoolang het octrooi der traanmaatschappij daar nog duurde, terwijl ook die in contrabande-waren — alleen krijgs-, geen mondbehoeften — verboden zou zijn, en ook die mondbehoeften zelf niet aan plaatsen verstrekt zouden mogen worden, door een van beide bondgenooten belegerd of berend. Waren van een van beiden, in schepen der vijanden van een der bondgenooten vervoerd, zouden verbeurd zijn, doch die der vijanden — mits geen contrabande — in schepen van een hunner geladen, vrij blijven. Beiden verklaarden voorts geen verbonden aangegaan te hebben, met den inhoud van dit verdrag in strijd, en bepaalden, dat dit zelf voor een kwarteeuw geldig was. In eenige geheime punten werd daarenboven vastgesteld, dat de fransche Koning de Staten zoo noodig met twaalfduizend man, de Staten den Koning met zesduizend, in manschap of geld, zouden bijstaan; geschiedde 't laatste, dan werd dat voor 10,000 livres ter loopende maand voor ieder duizend man bepaald. Onder de plaatsen, door de Staten bezet, zou de Koning niet gehouden zijn Rijnberk en Ravestein in hun bezit te handhaven, wanneer deze door den Keurvorst van Keulen en den Hertog van Nieuburg, mits alleen met hun eigen macht, werden aangetast. De vijftig fransche stuivers voor ieder vat of ton van de nederlandsche schepen in Frankrijk gevorderd, zouden voortaan maar eenmaal, bij 't uitgaan, geëischt worden; terwijl die vaartuigen, die zout kwamen laden, met de helft dier som zouden volstaan, en boven dit bedrag ook de fransche schepen binnen 't gebied der Staten niet belast mochten worden.

Hoewel de fransche Koning zijn gezant in Engeland geschreven had, dat hij het hem omtrent de visscherij gemelde den Engelschen «zoo rauw niet zou voorstellen»

[1] Zie De Witts schrijven van 3 Mei aan Van Beuningen, *Brieven*, I. bl. 528.

als 't hem gemeld was [1], toonde er zich de laatste, bij 't vernemen, even als zijn kanselier, toch «zeer geraakt» over, toen Estrades hun de zaak meêdeelde. Deze-zelf zou nu trouwens weldra Londen verlaten, om in den van ouds hem bekenden Haag, de plaats van De Thou, als vertegenwoordiger van zijn Heer en Meester, te vervangen. Laatstgenoemde gaf zijn genoegen over den afloop der onderhandelingen meer dan eens te kennen, en roemde de voordeelen, die er voor zijn rijk, gelijk voor den nederlandschen Staat, uit te wachten waren [2]; een Staat, naar hij zeî, dien de groote Hendrik, zijn grootvader, wiens voetstappen hij in dat opzicht wenschte te drukken, steeds zoo genegen was geweest, gelijk ook die Staten, naar hij zeî te weten, dien grootvader niet minder hadden lief gehad. Van zijn kant, zeî hij tevens, den Staten reden te willen geven, hem niet minder lief te hebben; hij gaf zich daarom alle moeite het regeeringsbeleid en de staatsbeginselen van zijn grootvader, vooral met betrekking tot de Vereenigde Nederlanden, zoo nauwkeurig mogelijk te leeren kennen, en was het dan ook — als Boreel De Witt meldde — «verwonderenswaardig, hoe grondig en pertinent hij er van te spreken wist» [3]. Intusschen bleef de bekrachtiging van 't veel belovende verdrag nog langen tijd achterwege, en kwam eerst in Mei van 't volgende jaar tot stand, nadat Koning Karel van Engeland tot den verkoop van Duinkerken was overgegaan, en de Staten — in spijt der weêrspraak van Zeeland — er in toegestemd hadden, Koning Lodewijk ook daarin te handhaven. Zijn nieuwen gezant bij die Staten — hoe goed uit zich zelf in Holland reeds thuis — had hij, tot richtsnoer voor zijn staatkundige gedragslijn in den Haag, een uitvoerig bescheid doen ter hand stellen, waarin hij hem uiteenzette, hoe hij de Vereenigde Provinciën, zoowel door de byzondere verhouding en belangen van ieder van haar, als door de verscheidenheid van geesten en gemoederen, in zeer uiteenloopende stemming zou vinden, sedert geen gezagvolle eenheid van bewind haar meer in toom hield, en zij aan haar eigen aandrift en willekeur waren overgelaten. Daar echter die van Holland de meeste bedrijvigheid aan den dag leî, ook meer dan al de andere samen in de uitgaven bijdroeg, en de hoofdzetel van 't algemeene staatsbestuur was, kon men haar voor een goed deel den boventoon bij de beraadslagingen toekennen, en hadden de personen, die er 't bewind voerden, daardoor een overmacht verworven, die, hoe onmerkbaar in 't eerst voor de overige, toch vrij aanmerkelijk mocht heeten. Zij hadden tevens, zoowel in den engelschen als in den noordschen oorlog, van een kloekheid doen blij-

---

[1] *Brieven*, enz. *van d'Estrades*, t. pl. bl. 287.

[2] Aldaar, bl. 304.

[3] Zie zijn schrijven van 8 Juny, *Brieven*, I. bl. 533. Hoe de Koning zich, in 't geheel, Hendrik IV tot voorbeeld zocht te stellen, sedert zijn eerste goeverneur er hem op gewezen had, zie, naar Lisola's opmerkingen, in Roussets *Histoire de Louvois*, I. p. 27.

ken, die hun een invloed verschaft had, waardoor ook de overige gewesten begrijpen konden, dat zij op den tegenwoordigen hoofdeloozen voet konden voort blijven leven. Daardoor bleven dan echter Holland en zij, die dit bestuurden, meester. De hollandsche raadpensionaris, een man, naar 't algemeene oordeel, van veel gezond verstand en uiterst bekwaam, had bij alle beraadslagingen het meeste in te brengen. Daar ze van Spanje thans niets meer te vreezen hadden, hadden zij er door hun gezanten niets anders gedaan, dan een grondslag gelegd, waarop zij te gelegener tijd konden voortbouwen, zoodra er meerdere toenadering noodig bleek; met Portugal was nog geen schikking getroffen, en zij daarom toeschietelijker ten opzichte van anderen. De onderhandeling met Engeland was, door verschil van belangen, nog niet ten einde gebracht, daar beide Staten machtig ter zee waren, de een — de nederlandsche — meer geschikt voor den handel, de ander meer in staat zich te doen vreezen, zoowel door de herinnering aan den vorigen oorlog, als door zijn vereeniging van krachten en macht onder een Koning, 't geen de beraadslagingen vaardiger en krachtiger maakte. De nederlandsche onderhandeling in Frankrijk was, na vrij lang geduurd te hebben, met een verdrag besloten, waarover men zich zeer voldaan had getoond, als in zijn oude staatsbeginselen er door erkend en hersteld. Dat was dus ook de toestand, waarin de nieuwe gezant alles zou aantreffen, en waarbij zich de mogelijkheid voorzien liet, dat zich weldra verschillende partijen zouden kenbaar maken van hen, die meenden, dat het goed was met Frankrijk verbonden te blijven, en anderen, die den argwaan der Provinciën tegen datzelfde Frankrijk zouden opwekken, en haar diets trachten te maken, dat zulk een verbindtenis tegen haar belang was, omdat men 't niet te aanzienlijk en te machtig mocht doen worden. Daarin zouden zich de voorstanders van Spanje en van Engeland beiden met hun byzondere inzichten mengen; de eersten, om zoo, in geval van nood, de belangen der Vereenigde Gewesten met de hunne te vereenigen; de laatsten, opdat Frankrijk, in vereeniging met de Staten, hun macht op zee niet zou opwegen. De nauwe verwantschap van den engelschen Koning met den Prins van Oranje, die bij een groot deel van 't volk goed aangeschreven stond, en ook onder de Staten veel vrienden telde, gaf Engeland veel voordeel tegenover de fransche belangen. De gezant, ter plaatse zelf aanwezig, moest daarom zorgvuldig nagaan, welken loop de werking dezer verschillende belangen in de gemoederen nemen zou. Daar echter De Witt zeer zeker de spil was, waar bijna alles om draaide, en hij wel zeer belangeloos, doch tevens op de handhaving van zijn gezag belust was, zou hij altijd tegen hen geneigd blijven, die hem dat zouden willen betwisten, en zou men hem gemakkelijker winnen, door hem zoowel tegen de Engelschen te waarschuwen, om de meerderheid, die zij zich door de verheffing van den jongen Prins willen verschaffen, als tegen de Spanjaards, om de aanspraak, die zij van ouds op 't land hebben, en den algemeenen volkshaat, die den landzaat nog altijd voor

hen bezielt, dan door de beloften, die men hem van de zij van Frankrijk zou kunnen doen. En daar hij zich op zijn vaderlandsliefde en belangeloosheid liet voorstaan, moest men hem van fransche zij geen uitzicht op eenig voordeel openen, omdat hij zich met zijn deugd er tegen aangorden zou. Zoo Estrades zag, dat De Witt uit argwaan omtrent Frankrijks vergrooting in de Nederlanden een of ander verdrag met Spanje wou aangaan, zou hij best doen, er zijn hoogste misnoegen over te toonen. Zeker toch was het, dat men in Holland het verdrag met den (franschen) Koning vergeten zou, wanneer men meende hem niet te moeten vreezen, daar men geenerlei genegenheid voor hem had, en slechts vrede, voordeeligen handel, en gelijkheid onder zijn buren verlangde. Het verdrag met den Koning moest hem dus tot een billijk voorwendsel strekken, om hen te beletten in eenige verbintenis, in strijd met 's Konings belangen, te treden. En door dàt te voorkomen, en hen, van den aanvang der onderhandelingen daaromtrent af, te doen zien, dat men niet verstaat hen daarmeê te zien voortgaan, stond het vast, dat, wanneer men den vrede bewaren wilde, men, òf uit vrees, dat de Koning zich met dien van Spanje of van Engeland vereenigde, òf uit schroom voor verdeeldheid in de provinciën onderling, geen doortastende besluiten zou nemen, wanneer men er zich in 't begin slechts krachtdadig tegen verzette. Een der belangrijkste zaken van 't land was de vestiging van den Prins van Oranje, waarin buiten zijn verbond met den Koning van Engeland voor Frankrijk niets verkeerds zou zijn; mettertijd echter kon dat veranderen. Voor 't oogenblik evenwel moest Estrades De Witt en zijn aanhang steunen, doch hem daarbij doen begrijpen, dat de Koning van meening veranderen kon, wanneer hij tot een verdrag met Spanje bleek te neigen. Verder moest hij den Koning ook in de provinciën vrienden weten te behouden, en vooral in Zeeland, om er zich tegen Holland van te bedienen, zoo dit aan een ander verdrag dan dat met Frankrijk bleek te denken. Thans echter moest men de zaken laten zoo als zij waren, zich door allerlei soort van goede bejegening de vriendschap van De Witt en de voornaamste regeeringsleden verwerven, hen in hun tegenwoordige staatsbegrippen laten, tot de tijd een of ander punt in 't licht stelde, vóór of tegen 't welk men handelen moest. Daarbij moest men intusschen de invloedrijkste der overige gewesten niet zoo verwaarloozen, dat men er zich niet van kon blijven bedienen, zoodra er iets nieuws ter baan kwam, hun altijd, zooveel men kan, de achterdocht ontnemende, uit de grootheid van den Koning geput, en hun latende weten, dat hij op de grenzen van Frankrijk zoo naijverig is, dat hij zich steeds herinnert, hoe bij de minste wanorde in den Staat de vijanden in vier dagen voor de poorten van Parijs ziet, en 't hem zeker, zonder die gedachte, zeer voordeelig zou zijn de Nederlanden tot buren te hebben, zoolang zij niet door het geld en de macht van Spanje werden gestijfd. Omtrent de duitsche zaken scheen zich Holland altijd weinig te bekreunen, en slechts het oog op Engeland en de spaansche Nederlanden te hebben; in den laat-

sten oorlog tegen de Zweden was echter van hun afkeer van hem gebleken, en kwam hun naijver uit tegen het verdrag, door Frankrijk met hem gemaakt, als wilden zij zich van den oorlog tegen Polen bedienen, om aan de Weichsel of in Pruisen post te vatten; iets, dat door Holland ten uiterste geschuwd werd wegens de tollen op de granen uit Polen te duchten, en den last, hun handel op de Oostzee daardoor berokkend. Men had in Holland gevreesd, dat de Zweden wellicht te Bremen meer den meester zouden spelen, dan zij er 't zijn, het scheen echter niet, dat zij er eenige verandering wilden te weeg brengen. Wat Portugal betrof, zou 't zaak zijn, de Staten onder de hand opmerkzaam te maken, dat de Koning het zeer vreemd zou vinden, zoo zij de Spanjaards bijstonden en den Portugeezen het noodige weigerden, wat slechts door de inmenging van byzondere belangen gebeuren kon, daar het belang van den Staat de handhaving van Portugal meêbracht, en er geen land is, dat daarbij zooveel belang heeft als de Vereenigde Gewesten. Men diende ook wel acht te geven, dat de naijver op de verbintenis van Engeland met Portugal, door het thans tot stand gekomen huwelijk van Koning Karel II met de infante, de Hollanders niet tot het een of ander ten gunste van Spanje leidde, dat Frankrijk nadeelig zou zijn [1].

De schuwheid voor alle bevoorrechting van Spanje, in deze onbewimpelde koninklijkfransche ontboezeming aan den dag gelegd, en die anders eenigsins vreemd kon schijnen met betrekking tot het Staatsgebied van zijn eigen schoonvader, hing met het begeerig oog samen, door den jongen franschen Koning niet zoozeer op het eigenlijke Spanje als op de nederlandsch-spaansche bezittingen geslagen. Deze wenschte hij aan Frankrijk liefst geheel of minstens ten deele gehecht te zien, en daartoe strekte steeds zijn staatkundig streven. Zijn onmiddellijke nabuurschap was echter voor de Vereenigde Provinciën te gevaarlijk, dan dat zij er hem onvoorwaardelijk bij gesteund hadden. Zij hadden daarom — en hij zag dat natuurlijk slechts met leede oogen aan — gaarne het oor geleend aan de vriendschapsbetuigingen, hun door den spaanschen gezant gedaan, en een eigen gezantschap naar Spanje afgezonden, waarmeê zij, door hun verhouding tot de Generaliteitslanden en Brabant, voortdurend toch in aanraking en in wederzijdsche beraadslaging waren. Lodewijk bracht het in Zuidnederland dus ook niet verder, dan de in November 1662 tot stand gekomen aankoop van Duinkerken voor derdehalf miljoen guldens, en die de overkomst van Estrades naar den Haag tot in de Kerstdagen vertraagde. Hij stond op zijn vertrek uit Engeland, toen die zaak meer bepaaldelijk ter sprake kwam, en keerde dus, hoewel eerst reeds naar Parijs overgekomen, in Augustus nog weêr naar Londen terug, om er alles naar den eisch te beklinken. Voor Spanje had zij, buiten den vasten voet, door Frankrijk daardoor

[1] *Mémoire pour le comte d'Estrades, ambassadeur en Hollande* (*Arch.* V. p. 226 ss.).

aan de vlaamsche kust gevat, het onaangename gevolg, dat het geld, door Koning Karel er voor verkregen, hoofdzakelijk aangewend werd, om het door Spanje benarde Portugal te kunnen bijspringen.

Voor de limburgsche streken was, na lang over en weêr handelen, in 't voorjaar eindelijk een bepaalde deeling tusschen Spanje en de Generaliteit tot stand gekomen, waarbij 's Hertogenrade met zijn slot aan 't eerste, Valkenburg en Dalem met hun kasteelen aan de Staten kwamen, terwijl de verschillende heerlijkheden en dorpen der drie landen tusschen beiden verdeeld werden [1]. Uit Madrid was het buitengewoon gezantschap, dat tot geen nader verdrag gekomen was, en dit, met het oog op de fransche onderhandelingen, dan ook minder noodig had, reeds in Mei 1661 teruggekeerd.

Engelands wrevel over 't met Frankrijk gesloten verdrag toonde zich, al spoedig na de sluiting, in de voortdurend opgeworpen klachten en in den weg gelegde bezwaren bij de te Londen plaatsgrijpende onderhandelingen. Niet ten onrechte uitten de nederlandsche gezanten daarover herhaaldelijk hun mistroostigheid, en haakten naar verlossing uit hunne «langwijlige en vervelende negociaciën» in een land, waar «de ongezonde lucht» hun, en met name Beverweerd, buitendien niet weinig schadelijk was [2]. De onwil der engelsche regeering — die thans vooral bij den Holland weinig genegen schoonvader van York, den tot Graaf van Clarendon verheven Hyde, berustte — was des te minder gerechtvaardigd, als men haar nog onlangs, minder grootmoedig en edelaardig dan inschikkelijk, te wille geweest was in de uitlevering van een drietal uitgeweken rechters van den onthoofden Koning, die toen naar Engeland overgevoerd en ter dood gebracht werden. De engelsche resident Downing, die in der tijd, en toen bij nog republikeinsgezind geestelijke was, een hunner zelf als vicaris gediend had,

---

[1] Uit het land van Valkenburg werden aan den Koning toegedeeld: Nuts, Oud-Valkenburg, Strucht, Schin, en 't Huis Oost op de Geul, Wynandsrade, Geleen, Schinnen, Span-, Oors- en Ja-beek, Bronsen, Schinveld, Hoensbroek, Vaasrade, en Schaasberg; terwijl intusschen de landweg van Heerle, die daar midden doorliep, aan de Staten bleef; aan den Koning kwamen verder van de valkenburger buitenleenen-, de abtshof van Godsdaal te Munster Gelein, St. Maartensvoeren, 't Huis van Wolfrade, de hof van Coenrade, de tienden van Reimersdaal en van Teuven (in 't hertogdom Limburg), de heerlijkheid Gimbricht, de molen te Schertsheel (bij Aken), hof en molen van Susterzeel, het Leenhof der 17 te Sombref, het veer te Stockhem, Visschersweerd, de hof Langveld, en 't Leen van Reimerstok. In 't land van Dalem de banken, heerlijkheden, en dorpen van 's Gravenvoorn, Meer, Noorbeek, Varsage, Molingen, Aubel, Cheratte, Neufchateau, Mortier, Hons, en Richel. Aan de Staten kwamen uit het land van 's Hertogenrade: de banken, heerlijkheden, en dorpen van Gulpen, Markgraten, Holset, Vylen, en Vaals. Voor nog nadere bepaling, verg. het geheele *Accoord* bij Aitzema, IV, blz. 797, v.

[2] *Brieven*, IV, bl. 220.

aarzelde evenmin hen op te eischen en zich te laten overleveren [1], als hij ook tegenover de Staten voortdurend van de meeste kwaadwilligheid blijken liet, en zooveel in hem lag, de gevoerde onderhandelingen, zocht te stremmen en vertragen. Eenige deels verouderde, deels gezochte grieven omtrent in Oostindiën of elders in hun recht — naar 't luidde — door de Nederlanden gekrenkte koopvaarders, of in beslag genomen schepen, werden steeds met den meesten ijver en de hartelijkste instemming door hem overgebracht en aangedrongen, en noopten De Witt tot de niet onnatuurlijke ontboezeming, dat zulk een handelwijs weinig in overeenstemming was met de gulle betuiging van Koning Karel, bij zijn bezoek, toen hij de verzekering gaf, dat «hadden Cromwell en de zijnen Holland uiterst slecht behandeld, men thans met lieden van eer te doen had», en 't dus geheel anders toegaan zou. Men had zich veel minder nog zulk een «exorbitante iniquiteit» van dien Koning kunnen voorstellen, als uit de hevige bedreigingen, uit Downings mond en pen, van een aanstaande weêrwraak voortvloeide, wanneer men niet onmiddellijk omtrent een en ander voldoening gaf. De Witt liet dan ook niet na, hem «bij particuliere ontmoetingen met zonderlingen ernst» te vertoonen, dat zulk een handelwijs niet alleen ten hoogste ongegrond, maar zelfs «barbaarsch», en er «een rechtvaardig God in den Hemel was, op wien Hun Hoog Mogenden zich, in zulk een goede zaak, nevens de menschelijke middelen, zouden verlaten»; terwijl hem tevens van wege den Staat in beleefde termen schriftelijk zijn ongelijk was voorgehouden [2]. Mocht men daardoor verwachten van die gedreigde weêrwraak vooreerst nog wel verschoond te zullen blijven, de gebleken onwil duurde voort, en vond een nieuwe, welkome aanleiding, zich meer feitelijk nog te uiten, door 't in beslag nemen van een achttal hollandsche schepen, in 't begin van Juny, ten gerieve van een aanklacht, namens den groot-prioor der Malteezer orde, den Cardinaal van Hessen, bij de admiraliteit door zijn agent te Londen gedaan omtrent bezittingen zijner orde, die zich de Staten heetten toegeëigend te hebben. «Het was inderdaad onbegrijpelijk», als De Witt schreef [3], «hoe een ondergeschikt collegië, ingesteld om 't recht te beheeren, bij zichzelf kon besluiten tot het verleenen van arresten ter beslaglegging op goederen, die zelfs niet gesteld of voorgegeven werden

---

[1] "Last night", schreef Pepys den $^{17}/_{27}$ Maart in zijn Dagboek (I. p. 424), "the Blackmore pinke brought the three prisoners, Barkestead, Okey, and Corbet to the Tower, being taken at Delfe in Holland, where the Captain tells me, the Dutch were a good while before they could be persuaded to let them go, they being taken prisoners in their land. But Sir G. Downing would not be answered so; though all the world takes notice of him for a *most ungrateful villain* for his pains". Een maand later werden ze alle drie opgehangen en gevierendeeld (Zie ald. p. 435).

[2] *Brieven*, IV, bl. 216.

[3] Aldaar, bl. 256.

aan hèn toe te komen, tegen welke recht gevraagd werd, maar alleen aan ingezetenen van eèn Staat, in welken men beweerde door anderen verongelijkt te zijn». Het hield dan ook niet lang aan, of men zag in Engeland-zelf het gedane onrecht in, dat in den Haag door de inhechtenisstelling van den agent der orde gevolgd was, en liet de in beslag genomen schepen na luttel dagen weder vrij. De rechter der engelsche admiraliteit, die «andersins», als Van Hoorn aan De Witt meldde, «een eerlijk man» was, was blijkbaar door den loozen schijn verschalkt, en had alleen op onjuiste aangifte de in beslagneming bewerkstelligd. Ofschoon nu echter de gezanten, na half Juny, bij herhaling van hun wensch naar verlossing uit hun langdurige ambassade, tevens weinig uitzicht betuigden te hebben op de afdoening der zaken en de voltooying der nog openstaande bepalingen van 't verdrag, zou dit toch nu weldra gereed, maar daardoor ook alles behalve volledig zijn. Het bleef op de belangrijkste punten brokwerk, en stelde haast alle onderhavige vraagpunten tot nadere beslissing uit. Een eigenaardigheid, die niet alleen den brandenburger resident Von Brandt de opmerking in de pen gaf, dat het slechts voor een «*interims*-vriendschap» getuigde, er alleen een «uitstel» der licht te voorziene vijandschap door bewerkt was [1], maar die inderdaad ook voorbedachtelijk door den britschen kanselier-zelf zoo beraamd was, in de aan Downing opzettelijk gedane aanbeveling, om in geen nadere byzonderheden op sommige punten te treden, die voor 't oogenblik tot redetwist zouden leiden, en, wanneer men 't zelf raadzaam achtte, later weêr opgevat konden worden [2]. Zoo als 't daar lag intusschen, werd het met half September geteekend. De hoofdzakelijke bepalingen hielden in, dat «oorlogs- of andere schepen der Staten, een engelsch schip van oorlog ontmoetende, steeds — naar 't oude gebruik tegenover die van een Koning [3] — de vlag van den masttop zouden strijken en het marszeil laten vallen; dat de geschillen met de Oostindische Maatschappij, na 1659 geboren, door wederzijdsche gemachtigden zouden worden afgedaan, gelijk dat omtrent een paar schepen[4], in 1660 door kapitein Enno Doedes en and. genomen voor den gewonen rechter; dat het verdrag, van de zij der Staten, door den Kapitein-generaal

---

[1] Zie de zinsneden uit zijn schrijven, in Droysen, *Geschichte der preuss. Politik*, III, 3, s. 21.

[2] Aangehaald in Ranke's *Englische Geschichte*, IV, s. 264, aant.

[3] Zie boven, bl. 377, en verg. De Witt's schrijven aan den nederlandschen consul te Alicante, in 1664, dat "het strijken van de vlagge" niet geschiedde "uit krachte en in erkentenis van haren gepretendeerden eigendom over de zee; daar men van dezer zijde verstaat, voor de Engelschen en voor alle andere *koninklijke* vloten te strijken, uit respect voor haar respectieve Heeren en Meesters, als souveraine Monarchen" (*Secrete Resolutiën*, III, bl. 424). Men deed het daarom ook opzettelijk in alle wateren, en niet in de uitsluitend zoogenoemde britsche zeeën.

[4] De *Charles* en de *Experience* (zie bij Aitzema, t. pl. blz. 891) niet te verwarren — gelijk bij Wagenaar XIII, blz. 48, geschiedt — met de "oude" en niet minder "ongefondeerde pretensie" (De Witt) der *Henry-Bonnaventure* en *Bonne Espérance*.

en Stadhouders in der tijd zou beëedigd worden; terwijl in een afzonderlijk artikel nog bedongen werd, dat, zoo de Staten meubelen, juweelen of kleinoodiën, den Koning toekomende, binnen hun gebied ontdekten, die onmiddellijk zouden doen overgeven; evenals zij, kennis erlangende, dat er zich ten hunnent nog personen ophielden, schuldig aan den verfoeilijken Koningsmoord van 1649, die moesten doen vatten en overvoeren. — Verblijd, dat «door Gods genade» hun onderhandeling dan nu toch ten einde was, haastten zich de gezanten — van welke intusschen Beverweerd reeds in Juny naar Holland was gekomen — hun «afscheid te nemen en huiswaarts te keeren, om in 't volgende voorjaar door den Heer Van Gogh in die betrekking te worden vervangen.

Zoo kon dus de Delvenaar nu te vreden zijn, die, een maand of wat vroeger, zoo over 't fransch als 't engelsch verdrag, aan een rotterdammer vriend in zijn ongeduld geschreven had: «wat aangaat het nieuws, wij verwachten de sluiting van de tractaten zoowel in Frankrijk als Engeland; en zeker, 't duurt wat lang; 't is wel te zien, dat de ambassadeurs daar haar mantel niet hebben gevoerd met het drijvende hout, gelijk in 't Noorden. Gij meent, ons is niet veel gelegen aan deze alliancïën met de twee Koningen? Ik zeg ja. 't Zijn beide formidable Koningen. Een verbond, al was 't maar van eenvoudige vriendschap, goede correspondencie, en goede nagebuurschap, was genoeg. 't Is in allen gevalle beter, haar te zien naderen aan onze frontieren in vriendschap, met het karakter van geallieerden, als van vreemden. En de Franschen en de Engelschen zullen de schuld werpen op ons. 't Zal zeer onfatsoenlijk zijn, dat d'ambassadeurs thuis komen zonder alliancie; ja, de gemeene man zal 't nemen of het daarmeê al oorlog was. 't Zoude een groot decoeragiëment geven in en buiten de regeering; maar medebrengende eenig tractaat, 't zal een eer en aanzien geven aan d'ambassadeurs, diensvolgens aan den Staat. En 't ga dan voort met de spaansche Nederlanden — na doode van den Koning van Spanjen, die uitgeleefd is — zoo 't wil: wij hebben een tractaat met Frankrijk en Engeland; wij hebben haar gunst en vriendschap». De man was blijkbaar zeer op den uiterlijken schijn gesteld; hij wist zich — als velen — met een ijdel vertoon te paayen. Hij dacht daarin anders dan die hollandsche patriot, die omstreeks denzelfden tijd, met een fransch hoveling in gesprek, zeî: «wil uw Koning met ons niet sluiten, hij kan 't laten. Ik vertrouw, dat hij de equiteit en justicie zooveel plaats zal geven, dat hij tegens ons niet voornemen zal, schoon de handeling afbrak, dat ons troebleeren en schade bijbrengen kon; anders, voor mij, ik zou 't getroost zijn; ik zie nog gelds en machts en praktijk genoeg, om hem te stuiten. Onze eendracht betreffende, al schoon die

[1] *Extract; missive uit Delft aen een vrient tot Rotterdam. Tot R., by Simon van der Kley, Boeckverkooper op de Marct* 1662.

wat flauw is, weet, dat vechtende koeien haar samenvoegen als de wolf komt». — «Uwe eendracht, *monsieur*,» had de Franschman gezegd, «is thans zoo broos, en de band van uwe nog gepretendeerde samengebonden pijlen zoo rot en doorgesleten, dat er haast geen vreemden toe vereischt worden, om die te breken; want het schijnt wegens het onderling misverstand, dat de Unie van-zelf te niet gaat door de onderlinge twistigheden. Hoe zoudt gij dan eenen nieuwen engelschen oorlog kunnen uitstaan, en wat wilt gij langer tegen Frankrijk leggen warrelen? Ei, goede Hollander, keert uw doodslapenden leeuw toch wat op zijn ander zijde, hij heeft lang genoeg en als ongevoelig op d'eene gelegen; dat in eenen diepen slaap leït, moet men niet schielijk wakker maken; laat hem nog wat leggen, totdat eerst de tijd komt, en dat de vliegen, de steerten, de mooren, en veel wilde muggen hem met gemak uit den slaap wekken, en dat zij hem blind gesteken, zijn ooren opgegeten, en al 't haar afgepluisd hebben, 't zweerd beroest is, de schichten losgebonden, de klauwen en pooten verstijfd geworden, de vrienden vervreemd zijn, en de tuin allesins rondom vol vijanden belegd is» [1]. Dienzelfden slapenden Leeuw liet een ander door den jongen Prins een bezoek brengen, wekken, en tot een onderhoud over 't Verleden en Heden noopen [2]. «Vermoeid van studiën, melankoliek, en zwaarmoedig van ongelukken, welke God de Heer nu en dan den Huize van Oranje toezond», had de jonge Prins bedacht, «zijn geest van zwaarmoedigheid wat te gaan opheffen met het bezoeken en aanspreken van den nederlandschen Leeuw». En daar hij «veel wonders van den tuin», waar die Leeuw verbleef, «had hooren zeggen, bezonderlijk hoe sterk, sierlijk, en stralende hij door gansch Europa geroemd was geweest, bedacht hij 't rondom eens te bezien, of er niets veranderd, en alles zoo geschapen stond, als men 't hem had aangediend». Maar helaas! 't verschil was zoo groot, dat het hem onmogelijk scheen, den tegenwoordigen Staat met dien anderen te vergelijken: «het bewerp stond nog wel, de tuin scheen ook nog wel gelijk gesierd en behangen met de zeven provinciale wapenen en die van de principaalste steden; maar ze zagen er zoo besmet en bevlekt uit, dat die van 's Prinsen gezelschap, die den vorigen luister gezien hadden, verbaasd en verslagen stonden. De tuin was gelijk ondermijnd en waggelde bij de minste aanstooting, het hek stond op de klink, en het koninklijk dier, dat lag en

[1] *T'samenspraeck tusschen een frans hovelinck ende een hollants patriot*, enz., anno 1662. Tot Haerlem, voor Gillis Gillissen, naast den Witten en Swarten hondt.

[2] *Visite en aenspraeck van den Doorl. en hooghgeb. Furst Wilhelmus Henricus, Prins van Orangiën, gedaen aen den Leeuw der Vereenighde batavische Nederlanden, leggende in een diepen slaep, en wacker gemaeckt werdende treden in een tsamenspraeck over de gepasseerde en de jegenwoordige tijden.* Te Leyden, 's lincks over d'Academie, 1662. Voor Pieter de Zwaertvegher in 't Orangieharnasch, aldernaest den hollandtschen tuyn.

sliep, dat lag en ronkte en snorkte, en zag er heel vreemd en vervallen uit. «Wel, hoogmoedig dier», zeî de Prins, hem aanstootende, «hoe ligt gij dus desolaat? Ontwaak, ontwaak, sluimer noch en slaap niet meer; 't is meer dan tijd, dat gij uw vervallen tuin herstelt en onderschraagt; ei, rijst op, rijst op, ziet, 't eenig oranjenbloed komt u bezoeken. Ach, wat slapen is dit! Zijt gij dan niet wakker te maken? Hoe zijt gij dan in zoo diepen slaap geraakt? Het schijnt, dat gij in den doodslaap leît», enz. De Leeuw, allengs ontwakende: «wel, wat is dit? wie is zoo vrijmoedig, mij in dezen zoeten slaap te storen? Weg, weg, ik moet ter degen uitslapen; ik word zoo niet wakker, ik leg in een welgeschud munstersch Vredebed, en dat rustbed is mij gemaakt door de grootsten van den Lande; zoude ik dan niet zacht liggen? Ziet, Heer Barthold van Gent van Loenen, uit de Ridderschap van Gelderland, Heer Johan van Matenesse uit de hollandsche, hebben 't geschud; de Heer Adriaan Pauw van Heemstede, en de Heer Johan Knuit van Oud- en Nieuw-Vosmeer hebben mij 't oorkussen onder 't hoofd geleîd; de Heer Godert van Rheede van Nederhorst, president van de Edelen en Ridderschap van Utrecht, en de Heer Hinnema Heelsum uit Friesland hebben de schoone lakens en warme dekens over 't lijf gespreid; de Heer Willem Ripperda uit Overijssel, en de Heer Adriaan Clant uit Groningen hebben de gordijnen dicht toegemaakt, opdat ik van geen ongedierte van vliegen noch muggen gekweld, noch gebeten, noch wakker gemaakt en werde; en d' algemeene Staten hebben 't slot gecacheteerd. Ei, laat mij nog liggen; ik begin eerst ter degen de rust te smaken; ik heb zooveel onstuimigheids, zooveel beroerten, vervolgingen, oorlogen en bloeddorstigheden uitgestaan; 80 jaren lang heb ik haast nacht en dag moeten waken, patroeljeeren, en loopen en rennen, om dezen tuin tegen alle vijandelijke aanvallen te beschutten. Is 't dan wonder, dat ik na zoo grooten arbeid sluimer en slaap? Ei, laat mij toch nog wat liggen; 't is immers nog zoo vroeg!» — Prins: «Ach, edel dier, uw slaap is al te schadelijk, gij hebt lang genoeg gelegen». — Leeuw: «Hoe lang is 't dan wel? Mij dunkt, dat ik mij eerst pas ter neder geleîd heb! Den 30sten January 1648 was mijn bed geschud, en den 5^{en} Juny daaraan ging ik mij ter ruste leggen, zoodat ik gis, dat ik maar van drieën tot vijven geslapen heb. Ei lieve, Prins Frederik, laat mij nog wat liggen!» — Prins: «Is 't niet te beklagen? Ach, koninklijke Leeuw, ontwaakt ter deeg en doet uw oogen open; gij zult veel wonders zien; gij praat al of gij maar twee uren geslapen hadt, maar 't zijn al een goede veertien jaren geleden. Gij overtreft alreede den lubekschen scholier, die en had nog maar zeven jaar geslapen; 't is immers niet natuurlijk, en brengt aan 't gemoed en lichaam schade toe, gelijk 't alreede aan uw woorden blijkt; want gij spreekt mij aan of ik Prins Frederik waar; zelfs mijn vader Prins Willem is nu al veel jaren dood! — Ei, opent doch uw oogen, de groote verandering uws tuins zal u de lankheid uwes slaaps genoeg openbaren». — Leeuw: «Ai mij, wat is dit? Slaap ik of

droom ik? ik hoorde nooit zeldzamer reden; 't discoers alleen altereert en ontstelt al mijne leden!» — Prins: «Coeragië, edelhartig Soeverein! ontwaakt maar ter degen, opent uw oogen; al is 't dat gij veel verandering zult zien, houdt maar moed, daar is nog middel van redres! Hier komt tot u een instrument van God gegeven, en alleen tot behoudenis uwes tuins van den Hemel gemenageerd, acht dagen nadat mijn vader, Prins Willem, stierf geboren, en door de Voorzienigheid Gods opgekweekt, om u nog van uwen doodslaap te wekken, en uwen vervallen tuin te redden. Ontluikt uw oogen, rijst op, ziet mij aan, en laat ons toch eens rondom uwen tuin spaceeren, zoo zal uw hert wat mogen ontlast worden. — T'sa, Leeuw, op! wat schande is dit? moet ik u dan, als men de luyaards doet, met roeden uit het bed halen? Op, op, of ik trek u bij de ruige haren en baard van 't ledekant af! T'sa, fluks; laat u wat opschikken, eer u meer volks ziet; 't en zou geen fatsoen hebben, dat zoo een koninklijk dier zoo oolijk voor den dag kwam! Op dan, zeg ik nog». — Leeuw: «ik zou zoo geern nog wat slapen!» — Prins: «Daar is geen tijd toe. Meent gij, dat ik een verloren reis wil doen? — T'sa, op! of andersins zal ik met het platte uws eigen zweerds u den slaap haastelijk uit d'oogen geveegd hebben! Meent gij, dat ik dulden zal, nu, dat ik tot de jaren van discrecie en verstand kome, dat door uw lang en onbillijk slapen uw nederlandsche tuin verloren ga?» — Leeuw: «Houd op, houd op! trekt mij bij de haartuiten niet, ik zal opstaan. Ach, Prins, hoe ben ik dus machteloos! hoe ben ik dus verzwakt! Ik hinke, ik sta zoo vast niet meer als ik plag; ik ben gelijk blind; mijn ooren tuiten en zijn als doof! En hoe is dit? mijn hart, dat vóór den slaap onbeschroomd en onverschrikt was, dat is flauw, klopt, en beeft, en schijnt vol timiditeit te steken. Ziet, ik kenne mij zelf niet. Ach, grootmogendste Prins, laat ik weder gaan liggen! ik merk, dat ik mij kwalijk redden en op de been houden kan». — Prins: «Dat zal geensins geschieden; maar neemt dit cordiaal, dat zal u 't hart sterken, en kom gewandeld door den tuin; is er wat vervallen en ontredderd, van den nood een deugd gemaakt, aan 't herstellen en repareeren. 't Is nog tijds genoeg, als men maar voorzichtiglijk toeziet. — Nu, Leeuw, mijn chirurgijn heeft u wat opgepoetst, en uw hart is wat versterkt; kom, kom!» — Leeuw: «Mijn hooft duizelt mij zoo; ik ben 't gaan, zoo 't schijnt, niet gewend; ik begin te gelooven, dat ik mij overslapen heb, want ik zie nog meer disorder: wat wapen is dat?» — Prins: «'t Is 't hollandsch wapen». — Leeuw: «dat plag ik lest in mijn linker poot te houden; hoe ziet het zoo hoog geel van kleur?» — Prins: «Dat is, dat het schijnt meer zeggens alleen, als d'andere Provinciën te gelijk, te willen hebben, en zich met koninklijke gardes voorziet, 't welk de andere tot nog nooit gepraktizeerd hebben, en wat die voortbrengen niet en wil overstemd zijn, maar alleen echter wel bestaan heeft, met den tyran Cromwell te tracteeren, en byzondere tractaten aan te gaan, om mij en mijne linie uit de successie van 't Stadhouderschap

te secludeeren, doende zoo dien Duivel een offerande; en 't zelfde is nog stand houdende, of mijn oom schoon op zijn onthalsden vaders troon zit. Ik ben bij Holland nog te jong; ik moet nog onderwezen zijn in de kennis van zaken, de fondamenten van den Staat betreffende, en ook nog geëxamineerd worden door de Heeren, t'mijnder educacie geordonneerd, als de Heer van Wimmenum en de Heer Jan de Witt, en andere, die het oppertoezicht over mij hebben». — Leeuw: «Is dit staande mijn slaap gebeurd, zoo wil ik daaraan ook geen deel hebben. Is 't om u te doen, dat dit hollandsch blazoen zoo hooggeel-jaloersch is?» — Prins: «Wat zal ik zeggen, lieve leeuw? ik moet nog simuleeren, totdat ik het hecht in de hand heb.» — Leeuw: «'t Is goed, uwe meesters te Leiden hebben u heel wel onderwezen; want die niet en kan simuleeren, en kan niet regeeren». — Prins: «Nu, daarvan genoeg; kom maar door den tuin, en zie wat er ontsteld is, sedert dat gij gaan slapen zijt. Als gij alles afgemeten, gezien, en gespeculeerd zult hebben, dan zullen uwe vervaakte oogen immers ter degen geopend worden, en oordeelen, hoe onmogelijk dat het is, dat de geünieerde Staat zonder Stadhouder of Kapitein-Generaal wèl geregeerd kan worden. Ik zeg niet, dat men een in zijn kindschheid moest aannemen, maar de survivance, buiten verklaring van secluzie, dat had behooren plaats te grijpen». — Leeuw: «Ik sta in mij zelf vol gedachten; de gemeente, welke Oranje zoo ingelijfd hebben, en haarder aller herten Oranje is, hoe hield zich die?» — Prins: «Ik mag daar niet van spreken; verneemt dat eens bij iemand anders; het zoude zijn, of ik mij-zelf veel groote dingen liet voorstaan; eigen roem stinkt, hier is nu wat anders te zien». — Leeuw: «Kom dan, Heer Prins, laat ons den tuin vlijtig omwandelen!» — Prins: «Mijn oude vriend, spoed u zoo ras niet, gij mocht nog een duizeling krijgen! — Holland, zoo onbloot zijnde van Stadhouder, aanmatigde zich zelf de verkiezing van de regenten, vroedschappen, en officieren, en daar vielen veel confuziën voor, als u de wapens verder zullen toonen». — Leeuw: «Is dat het zeeuwsche wapen en blazoen niet? Mij dunkt, ja; mij dunkt, dat het ook zoo onttakeld uitziet?» — Prins: «Dat is zoo; die vlek, die gij ziet, is een populaire tumulte en oproer, in de hoofdstad te Middelburg gepasseerd». — Leeuw: «Ik hoor wel, de meester was van huis, de zwijnen liepen in 't koren». — Prins: «Ja, daar is al vrijelijk veel wonders en vreemds in de drie uurkens, welke gij pretendeert geslapen te hebben, geschied, en dan hier, dan daar.» — Leeuw: «Foei, ik beklaag mijnen ongelukkigen slaap. Ik zegge, neffens anderen, dat de luye slaap des Duivels oorkussen is; want ziet, als iemand achteloos diep in slaap leît, dan spookt de Booze, dan zaait hij al dat schandelijk en al dat schadelijk is». — Prins: «Die Booze heeft in weinig jaren ruim dapper op stelten gereden. Nu, ik hope, dat hij met Cromwell's uitvaart mede naar der Hellen grond gemarcheerd is, en dat hij voortaan daar blijven zal. Middelburg was kwalijk gestild, of Den Briel schikte zich tot hollen». — Leeuw: «Is 't daarom, dat

het brielsche wapen ook zoo bestoven is? — Wat is dàt nu voor een wapen, doorluchtig Vorst?» — Prins: «Kent gij dat niet? Dat is het dordtsche wapen, almede vernield door des gepeupels opstand tegens de Magistraat. Eenigen wierden gevangen naar den Haag gevoerd, alwaar de haagsche ooyevaar ook een vlekjen kreeg, gelijk gij kunt zien, en dàt door 't veranderen van de wapenen en 't afnemen en verbieden van oranje-papier, waarmeê de kinderen speelden. En voorders het amsterdamsche wapen, dat daar over hangt, heeft ook die streep gekregen door de moedwilligheid van eenige bootsgezellen». — Leeuw: «Hadden de Prinsen, uw vaders, geleefd, zij zouden die wapens voor zulke vlekken wel bewaard hebben! Komen wij niet bij 't enkhuizer wapen? Mij dunkt, dat dit al mede bevlekt is». — Prins: »Ja 't, edelmoedig dier; daar zocht men, wegens geleden schade omtrent de haringvangst, 't gemoed op de Overheid te koelen. Verder, ziet dat tweevoudig gescheurde goessche wapen nog eens! Daar heeft 't gepeupel nogmaals geweest, accuzeerende de magistraat. Dat wapen van Alkmaar, dat ook zijn glanskleur verloren heeft, ziet ge hier ook.» — Leeuw: «Dat 's wonder, ik zie haast niet één wapen, of het is bevlekt; dat van Deventer, Zwol, en Kampen zien der ook al zus en zoo uit». — Prins: «Dat is ter oorzake van eenige gepasseerde oneenigheden, enz. Te dier tijd stond Leeuw en Leeuw ook haast tegens malkander, wegens mijne secluzie, ten opzichte van den Heer Van Beverningh, die zulke tractaten met Cromwell had helpen sluiten; (doch) toen Holland deed bekend maken, dat zij 't gedaan hadden en alles voor goed keurden, zoo passeerde dit, en de hollandsche leeuw behield den eerkrans van dit bestel». — Leeuw: «Zulk bestel Klinkt niet wel». — Prins: «Ziet hier nu ook het wapen van Groningen, dat ook een streek heeft; nu breng ik u verder bij 't wapen van Hasselt, dat is gelijk als met kamper en zwolsche kogels doorschoten. Zelfs ziet het wapen van Medemblik, dat is niet onvervuild gebleven». — Leeuw: «Doorluchte Prins, wat zal ik zeggen? Voorwaar, ik schaam mij, dat door mijn slapen d'affairen van mijn Staat zoo zeer bevlekt zijn geworden». — Prins: «Dat mijne voorouders nu eens opzagen en aanmerkten dit groot wapen van de Unie; hoe dat de goede eendracht verslorst en, verslingerd is, en hoe dat de een den ander van 't kussen stoot, en hoe dat men kuipt, met alle middelen, om hooger en hooger te klimmen. Zulks en kan niet geschieden, wanneer er een Stadhouder is wegens d'electie, die hij heeft, en om zijns respects halven. Doch, terwijl ik merk, dat 't aanschouwen van al deze wapens u niet weinig altereert, en bevreesd ben, dat u de koorts daarover mocht bevangen, zoo zal ik daarvan eindigen». — Leeuw: «Het kan niet minder wezen; want iemand, die bereids uit een flauwte komt, en ontvangt nieuwe alteracie, zoo staat hij in perikel van wederom in te storten. Maar daar zijn nog twee principale wapens, deze zien ik al mede berookt; wat zijn dat voor blazoenen?» — Prins: «Ik meende die voorbij te gaan, maar ik en kan uw verzoek niet afslaan; het eerste is dat van de *justicie*,

bevlekt, zoo door corrupcie als door vervolgen en verdrukken van de gerechten en onnoozelen. Ik mag niet meer zeggen, protesteere van onschuld; ik en hebbe in mijn *lit-de-justice*, als Stadhouder en Opperpresident, niet gezeten. Het ander wapen is dat van *religie*. Ik danke mijne preceptoren, dat zij mij in de vreeze Gods dus zorgvuldiglijk hebben opgebracht; wanneer mijn tijd komt, zoo zal ik van den Hemel afbidden, dat zulken vlek van aanstoot, in 't leggen van een gebit in den mond der gezanten Kristi, niet gemaakt en werde, voor zooveel als zij bij de zuivere leer en 't Evangelie blijven en prediken, en de Schrift eenvoudelijk en oprechtelijk toepassen. Hoe dat die vlek gekomen is, en hoe dat d'een leeraar tegens d'ander kritskratst, en hoe d'een tegen d'ander schrijft en wrijft, dat zal ik voorbijgaan, opdat de vijanden van de h. gereformeerde kerke, geen meer voordeel daarmeê en doen, en God bidden, dat er geen vlek meer valle, noch onrust, noch tweedracht; maar liefde, vrede, eendracht, eeuwiglijk continueere tusschen policie en kerk, opdat het werk van de ware religië meer en meer gepropageerd en voortgeplant worde». — Leeuw: «Het zal tijd zijn, dat gij 't Stadhouderschap bekleedt; want ik zie, dat mijn tuin ook wakker lucht staat. Men ziet genoeg, dat er veel verzuimd en veel gefaald is. Maar nu uw grootmachtigste oom te Londen op den troon zit, heeft men uit vrees en schrik van een tyran, of andersins om zulk een te complaizeeren en behagen, Uw Hoogheid van alle hooge ampten en diensten gesecludeerd, men zal ook nu niet slabbakken en verzuimen, alles te redresseeren. Ik twijfel immers niet, of alles is zoo verstaan en zoo gegaan». — Prins: «Neen, nog niet, batavisch dier; maar men heeft zoo wat begonnen, en mij met 16 jaren geadmitteerd om in den Raad van State te verschijnen, en als ik 18 jaar oud zal zijn, dan zal ik de commissie van Kapt.-gen. krijgen op zeker instruccie. Ik heb ook op 't goed succes t'Amsterdam met de Heeren een fluitjen geleêgd, alwaar men t' mijnder eere louter gebanketteerd en getriomfeerd heeft, en den ganschen nacht bliezen de trompetten helder en lustig *Het daget uit den Oosten;* en toen ik te Leiden mijne studie ging aanvangen, daar werd ik ook lustig en triomfantelijk ingehaald; en lest bovenal door de Ed. Heeren van Utrecht [1], en het begon te keeren naar 't spreekwoord *Staat maakt Vrienden*». — Zij bespreken daarop nog de buitenlandsche krijgsalarmen, waarbij de Leeuw herhaaldelijk zijn spijt over zijn vasten slaap betuigt, zegt: «ik woû dat ik met mijn ruige billen op een hekel gezeten had, in plaats zoo gemakkelijk geslapen te hebben», en 's Prinsen hulp tot herstel van zijn «vallenden tuin, is er nog herstellen aan», inroept. — «Ik wil u geern

[1] Vrijdags vóór Pinxter, 10 Juni 1661, bij zijn terugkomst van een uitstapjen naar Kleef; zie de *Triomphante Inkomste van den doorl. Prins van Orangiën W. H. binnen de wijtberoemde stadt Utrecht, beneffens alle de particulariteyten, van Vrydaghs tot Dinghsdagh aldaer voorgevallen.* T'Utrecht, by Anthony Benedicti, recht tegenover 't Paushuys; voor den autheur.

en ben u schuldig te helpen», antwoordt de Prins, «en daarom ben ik gekomen; maar gij moet mijnen raad volgen». — Leeuw: «Ach, doorl. Prins, dat zal ik doen met ganscher ziele en met al mijn vernuft; geeft mij maar onderwijzing, want ik zie, dat het meer dan tijd is.» — Prins: «Vooreerst, vreest uwen Schepper; 't begin der wijsheid is de vreeze des Heeren, en dat zuiver en onbevlekt, in alles recht door zee gaande. Ten tweede, laat de policie en de kerk eendrachtig zijn. Ten derde, laat uw godsdienstigheid met een rechtvaardige justicie geaccompagneerd zijn. Houdt geduriglijk in uw memorie geprent het testament van den koninklijken Profeet David, wanneer hij den rijksstaf aan zijn zoon Salomon overreikte. Deze goddelijke lesse dient gij in gouden letteren op uwen Staatstuin mede te affigeeren». — Leeuw: «Niet alleen op mijn tuin, maar in mijn harte.» — Prins: «Ten vierde, edel grootmogend dier, bind uw schichten opnieuw wel vast, en laat de provinciale unie en eendracht, die genoegzaam los wil worden, met nog een ijzer band van liefde en concordia bezet worden; want

Eendracht maakt macht, Tweedracht breekt kracht;
Eendracht verwint, Tweedracht verslindt.

Gij moet ook goede achting nemen, dat er geen, of zij schoon den rok omgekeerd hebben, van andere religië besmet, onder de regenten vermengd en worden, maar volgen het reglement van den voorzichtigen Koning David:

Ik wil heel vroeg, bij tijds, de godloos' van mij keeren
En drijven uit het Land, enz.

Ten vijfde, neemt goede achting op uwe milicie, en laat die, door kwade monstering van heele compagniën, niet beter als op ordinaire korporaalschappen vervallen, en maakt er een Generaal over, gelijk altijd geweest is; want daar geen hoofd en is, daar en kan 't lichaam niet bezonders zijn, gelijk men nu experimenteert». — Leeuw: «Heer Prins, indien Holland mij niet in den weg waar, ik maakte u straks generaal-veldheer, eer gij nog uit mijnen tuin gingt, zonder eenige verandering en op de commissie, als uwe voorvaders naar verdiensten geëxerceerd hebben. Gij zoudt den dubbelen titel hebben naar de dubbele autoriteit, die de Prinsen-Stadhouders in oorlog en vrede gebruikt hebben. Wat zoude men aan zulk een Prins niet doen? Ja, ik zoude u *stante pede* estimeeren in hooger graad als d'eersten Wilhelmus, dien de Staten weerdig hebben geacht de heerlijkheid van den Lande». — Prins: «Nu toont gij u zeer gunstig; toen ik u fluks kwam wakker maken, zoo scheen 't, dat gij uwe tanden wilde toonen». — Leeuw: «Heer Prins, daarin moet gij mij excuzeeren, onbekend maakt onbemind; ik was niet gewend, dat iemand in mijnen slaaptuin mij zoo overrastte. Ik wenschte, dat Uw Hoogheid wat eer gekomen hadt, om mijn ver-

stompt zwaard wat te helpen scherpen». — Prins: «Dat zullen wij wel haast op een goede snede stellen, en doen blinken en klinken, enz. Ten zesde, verzuimt toch niet uwe navigacie en de zee te bevrijden; want wie 't meesterschap van de zee afsnijdt, is meester van den Lande». — Leeuw: «Dat 's waar, doorl. Prins, en ook zoo waar mij de keel toegebonden, als er door 's Lands zeegaten niet en kwam». — Prins: «Ten zevende, zoo moet gij ook niet te gierig noch al te begeerig zijn naar anders goed, mitsgaders onbehoorlijk opvreten van ander luiden schepen en koopmanschappen, doordien gij die brokjens eindelijk driedubbel moet uitspuwen, en veel occazie geeft om u te haten en ieders vijand te worden. Gij moet ten achtste u wachten voor de zeer verderfelijke ambicie, die noch meester noch compagnon en kan lijden, en zoo veroorzaakt tweedracht en d'een of d'anders verderf, ja wel van beî te gelijk. Ten negenste, wacht u van onmatigen toorn, want het een tyrannie is ten hoogste redoetabel. Ten tiende, wacht u wel voor d'envie en nijdigheid, met al uw verstand, en neemt tot uw nut de exempelen van die mannen, die daarvan gansch vrij geweest zijn, als Mozes, Sint Jan Baptista, d'Apostelen, zelfs den heidenschen Lykurgus en andere deftige mannen. Ten elfde, wacht u wel voor wellustigheid en voluptueusheid; de gulzigheid en dronkenschap stelt de menschen slimmer als de beesten, verderft 't lichaam en den geest, en neemt 't oordeel en discrecie weg. Ten twaalfde, wacht u vooral voor timiditeit, vervaardheid, en vrees, en vergeet nooit te volgen onzer voorouders kloekmoedigheid, en tracht om te behouden dien naam en die daad. Slabbakt geensins van uw oude genereusheid, past altijd de gerechtigheid op uw zijde te hebben, en vreest dan niemand noch declineert uwen plicht voor niemand; maar vreest en buigt u alleen, in liefde en dankbaarheid, voor den grooten Soeverein en Opperkoning, die uwen Staat zoo wijd gebracht heeft, en 't verval wel haast herstellen zal door zulke instrumenten, als Hij, tot uwen luister en welstand, opkweekt. Maar eer ik eindige, zoo moet ik u nog wat zeggen: Van zelf en stoort niemands rust, Getergd zijnde vecht met lust.» — Leeuw: «Ach, Prins, mijn hertsvertrouwen, praat nog 25 jaren lang; ik wenschte, dat gij eeuwig bij mij in dezen tuin bleeft; ik meen, wij zouden niet slapen, maar tegens allen aanstoot, tot voorstand van de diergekochte vrijheid, dapper waken en de ronde doen». — Prins: «Eer ik mijn afscheid neme, zoo zal ik u nog twee vermaningen geven: wacht u voor de serpenten, welke in uw eigen boezem zitten, en verlaat u niet op Vorsten». — Leeuw: «Hoezeer verdriet het mij, dat Uw Hoogheid zoo ras wil weg gaan!» — Prins: «Ik zal dra weder komen. Als gij nu al deze dingen onderhoudt en observeert, zoo vergeet eindelijk niet God vieriglijk te bidden». — Leeuw: «Ik beloof Uw Hoogheid, dat ik voortaan altijd wakende bidden zal».

In deze niet onvermakelijke tweespraak vinden wij de grootendeels denkbeeldige, veelvuldig overdreven grieven der stadhouderlijke partij, gelijk ze zich in dezen tijd

lieten hooren, getrouw weêrgegeven. Het hoofdpunt, een knaap, van welken prinselijke herkomst, en hoe voorbeeldig van aanleg dan ook, in zijn twaalfde jaar reeds volwassen te rekenen en aan de spits van 't bewind te stellen, hem zelfs naar de fransche koningsmanier, *lits-de-justice* te willen laten houden, was zeker onverdedigbaar. Over dien aanleg was anders slechts ééne stem. «De jonge Prins belooft veel», schreef Estrades dan ook reeds dadelijk na zijn aankomst, in January 1663, aan zijn Koning [1], en 't kwam er nu maar op aan, dien veelbelovenden aanleg door degelijke studie van boeken en menschen te ontwikkelen. De leiding dier studie en ontwikkeling viel — in spijt zijner aristokratische of, juister nog, oligarchische zienswijs — gelijk 's Prinsen moeder dat reeds had te kennen gegeven, aan niemand beter, noch met meer vertrouwen, dan aan den hollandschen Raadpensionaris op te dragen. Hij was ten volle overtuigd van 't belang, dat het land-zelf bij de degelijke ontwikkeling van den jongen Vorst had, en zijn schrander hoofd moest, meer dan eenig ander, de begaafdheid waardeeren, waarvan reeds op zoo jeugdigen leeftijd bij dien Vorst bleek, en van welke hij voor die ontwikkeling het best partij zou weten te trekken. Hij moest er behagen in scheppen, een zoo veelbelovenden knaap persoonlijk te helpen opleiden, en zijne uitstekende geestvermogens door grondige studie en ervaring te zien en te helpen ontwikkelen. En hoe zeer hij dan ook die taak ter harte nam, is niet slechts door zijne tegenstanders erkend, maar werd hem zelfs door sommige medestanders, van minder edelaardigen inborst dan hij, ten kwade geduid, daar 't hun wantrouwen inboezemde wegens 't kwaad, dat zij er voor hun partijbelangen van duchtten. De Witt stond echter te hoog, om zich daarin door zulke kleingeestige en laaghartige bedenkingen te laten leiden. Hoe oligarchisch zelf in zijn nederlandsche staats- en regeeringsbegrippen gestemd, en hoe weinig gezind dus ook tot een monarchisch beginsel in het nederlandsche Staatsbewind meê te werken, of dit later door den rijkbegaafden jongen Prins tegenover Holland te doen vertegenwoordigen en handhaven, dien Prins-zelf zou hij daarom zijn gewenschte opleiding niet laten derven, en alleen waarschijnlijk trachten, hem zooveel doenlijk met de inzichten bekend te maken en daarvoor te winnen, waarop, volgens hem, 's Lands welzijn, in zijn verhouding tot uit- en inheemsche toestanden, gegrond was. Wat er later met den thans twaalfjarigen Stadhouderszoon ten beste van dat Land te doen viel, zou de tijd leeren, zoodra hij zich, naar verstand en gemoed, genoegzaam beschaafd en ontwikkeld had, en men met meer juistheid en zekerheid, dan thans, over zijn aard en karakter, niet naar zijn gelukkigen aanleg slechts, maar naar de volledige ontwikkeling daarvan, oordeelen kon. Anderen loerden daarop slechts in hun wederzijdsch eigen en persoonlijk belang; bij De

---

[1] *Archives*, V. p. 231.

Witt was dit aan dat van 't Land ondergeschikt, welke voorstelling hij zich van dat Land dan ook, in 't onderling verband zijner verschillende gewesten, mocht maken. En die was — naar zijn oligarchischen denktrant — zeker verbrokkeld en onsamenhangend genoeg, en meer dan voor een heilzame eenheid van Staatsbestaan en bestuur nuttig of weldadig was. Hij stelde zich de Unie dier gewesten — gelijk hij, in een bijeenkomst hunner verschillende vertegenwoordigers, in Mei 1663, de ongezochte gelegenheid vond, haar te schetsen — «alleenlijk als een confederacie tot eventueele defensie», een wederzijdschen verweringsbond dus, voor, zoodat «de Vereenigde Nederlanden, tegenover uitheemsche Koningen, Prinsen, en Republieken, wel werden aangezien als één lichaam, maar op zichzelf beschouwd waren zeven onderscheiden lichamen en republieken, zonder dat de eene provincie over de andere, of ook de Generaliteit over allen het minste gezag of superioriteit toekwam» [1]. Hollands stoffelijk en zedelijk overwicht moest daarbij van zelf te weeg brengen, dat het op den voorgrond trad, en in dien geest was dan ook een jaar te voren, onder den titel van *Interest van Holland ofte gronden van Hollands welvaren*, een gedenkwaardig geschrift verschenen, dat, in den zomer van 1660, door den staathuishoudkundigen leidschen lakenfabrikant Pieter de la Court opgesteld, en, met een paar hoofdstukken van den onlangs benoemden amsterdamschen Pensionaris, De Witt's en zijn geestverwant, Pieter de Groot, verrijkt, aan De Witt-zelf ter beoordeeling gezonden en door hem herzien, gewijzigd, en aangevuld was [2]. Het ging, naar zijn Voorreden, van de stelling uit, «dat den hollandschen ingezetenen geen grooter kwaad kon overkomen, dan geregeerd te worden door een monarch, heer, of hoofd; en dat, ter contrarie, God de Heer over een land, gebouwd op zoodanige grondslagen als Holland, geen grooter zegen uitstorten kon, dan met er in te voeren een vrije republieksche of staatsgewijze regeering». Wel, naar 't er verder heette, verhieven «niet alleen de officianten, hovelingen, edelluî, en soldaten, maar ook allen, die het gaarne zouden weren, door 't bederf der regeering zich verrijkende of hun grootheid zoekende, de monarchale regeering, om eigen profijt, ten Hemel, als daar uit nedergedaald zijnde; hoewel God de Heer geen dan een republieksche regeering genadiglijk ingesteld, en daarna in zijn toorn een uitstekend hoofd er over verkoren had (I Sam. 8)»; wel dorsten ook «al die bloedzuigers van den Staat en van het menschelijk geslacht, de republieken tot in den drek verachtende en van muildieren olifanten makende, haar feilen breed uitmeten, en de deugden verduisteren, omdat zij wisten daarover van niemand te zullen worden gestraft»;

---

[1] Zie zijne woorden, aangehaald in Willem van Haren's schrijven aan Prins Willem Frederik, in Sypesteyns *Geschiedkundige Bijdragen*, I. bl. 255.

[2] Zie de vroeger reeds vermelde doorwrochte studie van den Heer Veegens, *Johan de Witt als Publicist*, in den Gids voor 1867, I.

wel plag «al 't gemeene volk, ontbloot van kennis en oordeel, daarop *amen* te zeggen, voornamelijk als het werd geblindhokt en tegen de wettige regeerders opgehitst door predikers, die naar de heerschappij stonden; hoedanige» — als De Witt hier eigenhandig had ingelascht [3] — «ook al eenige in Holland en de omliggende Provinciën gevonden werden; doch nam dit de gebleken waarheid niet weg, «dat de ingezetenen van een Republiek oneindelijk gelukkiger zijn als de onderdanen van een Land, geregeerd door een Heer of een uitstekend hoofd». Houden zich daarom ook «alle verstandige onderdanen der monarchen, die niet als de hoofsche pluimstrijkers de schaamte hebben afgelegd, in 't algemeen nu overtuigd van de voortreffelijkheid eener Republiek boven een eenhoofdige regeering, zoo houden nochtans eenigen staande, vele volkeren zoo geaard te zijn, dat ze niet gelukkig dan door één Heer geregeerd kunnen worden, en met name de Hollanders zoo wrevelig, factieus, en bot, dat ze niet dan door een zeer uitstekend hoofd in dwang gehouden zijnde, gelukkig zouden kunnen geregeerd worden». Zulk een «hoofd, Kapitein-generaal of Stadhouder, zou (zeker) hier hebben een eigen lijfwacht in den Haag, de plaats der dagvaart, alsmeê de gunst van een groote bezoldigde krijgsmacht, van alle predikanten en door die van de gemeene ingezetenen; daarenboven zou hij, door de Gedeputeerden ter Generaliteit t' zijnen gelieve kunnen beschikken over de onwinbare grensplaatsen der niet stemmende steden, al kwam hij zijn macht door geen uitheemsche verbonden te sterken»; hij zou daardoor ook «meest alle hollandsche steden, genoegzaam openleggende, ter loops kunnen overweldigen, en diensvolgens zou iemand waarlijk kunnen zeggen, dat de Hollanders door 't kiezen van zulk een hoofd, als onnoozele lammeren zouden geregeerd worden door een onwederstandelijk Soeverein. Of de hollandsche ingezetenen alsdan (echter) gelukkig zouden wezen», liet men anderen te denken, zeggen, en schrijven over. Wat evenwel hun bottigheid aanging, «of die zoo groot was, dat ze niet verstand genoeg zouden hebben, om een vrije republiek te kunnen vormen, en dat ze, dien kostelijken steen, de vrijheid, gevonden hebbende, met den esopischen haan een graantjen korens meerder zouden achten», dat kon nog niet wel worden beoordeeld, daar ze eerst een jaar of tien waren vrij geweest, en het «daar te voren zeer ontijdig en schadelijk was, zijn goed verstand in 't stuk der regeering te toonen; alsmeê omdat het klaar was, dat een geslacht van menschen in vrijheid moest worden doorgeworsteld, eer men er te recht over oordeelen kon». Men moest dat dus «God en den tijd overgeven, om daarna, zoo deze slaafachtige wederstrevers werden overleefd, een goed oordeel voor of tegen te vellen. Ondertusschen kon men dan het volgende tractaat *onpartijdig* lezen, om te beoordeelen, of er het waarachtige interest

[1] Zie het opgemerkte bij Veegens, t. pl., naar het oorspronkelijke H. S. ter koninklijke boekerij, blz. 9.

dezer landen getroffen was; indien neen», meende toch de schrijver «meer danks dan ondanks van (zijn) vrije vaderland verdiend» te hebben, alzoo misschien door (zijn) pogen en dwalen een ander, veel bekwamer zou opgewekt worden om beter te doen».

Deze laatste vrome wensch bleek even ijdel, als de verlangde onpartijdigheid, waarmeê men zijn betoog had moeten behandelen, alles te wenschen overliet. Hoeveel eenzijdigs men aan zijne verdediging der oligarchische staatsinrichting kon verwijten, welker aanvankelijk reeds afgeworpen vruchten De Witt in zijn beide ingelaschte hoofdstukken met klemmende redenen, doch niet zonder eenzijdige veronwaarding ook der vroegere stadhouderlijke tijden, in 't noodige licht zocht te stellen; de verschillende er tegen uitgegeven vlugschriften en vertoogen, die zich niet lieten wachten, gaven van meer hartstochtelijke partijzucht en verguizende miskenning dan bezadigde weêrlegging en onbevooroordeeld doorzicht blijk, al mochten zij hier en daar de kennelijke zwakke zij van 't betoogde treffen. In een «Haagsch Hofpraatjen», door een Hagenaar met een Leyenaar en een Amsterdammer gevoerd [1], liet men er den laatsten door beide eersten in de heftigste bewoordingen tegen waarschuwen, waarbij de Hagenaar zeer kenschetsend met de opmerking begon, dat hij 't «ook gelezen had, doch niet achtervolgens, maar 't geen hem docht 't meest tegen des jongen Prinsen van Oranje's avancement te strijden; want wij Hagenaars» — als hij rondweg betuigde — «na des Prinsen avance en grooter aanzien haken, gelijk de visch naar 't water; wat was er een gulden eeuw, toen de Prinsen in haar vigeur, staat, en aanzien waren; toen was er geld te winnen, daar men nu op zien moet». En even als hij, meende ook de Leyenaar, tegenover de bezwaren, door La Court tegen de lasten der hofhouding ingebracht: «de geheele wereld weet wel, dat, hebben de Prinsen van Oranje gehouden koninklijke hofhouding, 't zelve niet en is geweest tot last en bezwaarnis der gemeente en inwoonders, maar ter contrarie heeft gestrekt tot groot profijt en welvaart, wordende dagelijks door 't Hof en die daarvan dependeerden, geconsumeerd een groote quantiteit brood, boter, vleesch, klein gevogelte, wijn, bier, en andere noodwendigheden, wordende zulks der gemeente niet afgedrongen, maar eerlijk betaald; zoodat verscheiden burgers van den Haag door die leverancie gedaan hebben zeer groote conquesten en voordeelen». Hoewel dan ook — naar hij verzekerde — die «loffelijke helden door (zijn) prijzen niet heerlijker konden gemaakt worden, zoo konden ze niet met al toch ook van hun eer en reputacie verliezen door het schelden en lasteren van dien verwaanden gek en interestschrijver». Daarentegen — en de opmerking was zeker niet onjuist, al was ze meer ontkennend ter eene, dan bevestigend ter andere zij — «de

[1] *Haeghs Hofpraetje*, enz. *op ende tegens de valsche calumniën ende versierde leugenen van Pieter la Court*, enz. *door een liefhebber der waerheyt ende verachter der leugenen.* Tot Leyden gedr. by Christoffel de la Ruelle. *Anno* 1662.

collegiale en veelhoofdige regeering, werd wel licht als de beste en liefelijkste gezeid, maar kwalijk gepraktizeerd en volvoerd; 't herte van een mensch is hoveerdig en begeerig, trachtende daarom dikwijls meer naar zijn eigen, dan 't gemeene beste en welvaart. Neemt of stelt de regeeringe, zoo als gij wilt, 't moet door menschen geschieden, de regeerders moeten zijn hoofden of leden, en geen hoofd noch Prins regeerende, zoo moeten er noodzakelijk leden regeeren. Is men dan geen hoofd, men zoekt het te worden, door dag en nacht te kuipen, corrupcie en derg. te plegen, waardoor het zeer lichtelijk gebeurt, dat in de steden — haar eigen raadsbestelling door octrooi geobtineerd hebbende — groote geslachten alleen eenhoofdig en gelijk als princelijk regeeren, ja, weten die regeering aan zich en haar geslachten alleen te brengen, en, wat deputaciën de stad doet, zoo in provinciale als staatscollegiën, haar vrienden en bloedverwanten daartoe te eligeeren. Wel is waar» — als hij niet ontkennen kon — «dat ook de princelijke of opperhoofdige regeering mede inconvenienten en misbruiken subject is, maar ze werd» — verzekerde hij — «nochtans gehouden voor de convenabelste en secuurste voor den Staat der Vereenigde Nederlanden». Wat den Prins persoonlijk betrof, wilde hij hem alleen tegen zijn achttiende jaar gedesigneerd hebben, lettende «op de goede deugden en gaven, daar God hem mede begaafd en gezegend had, en dat de Heeren Staten aannamen 't opzicht, en bezorgden een goed gebruik van zijn middelen, die tegenwoordig werden door zijn beampten opgegeten en ingeslokt», gelijk voornamelijk door den thesorier Ketting, die nu raadsheer geworden was en zijn schoonzoon Ardes in zijn plaats had doen aanstellen, en den griffier Buysero, bij wien «inzonderheid ook men 's Prinsen geld blinken zag», terwijl zijn huis eer een paleis dan dat van een persoon geleek, «die bij menschen geheugenis met de liverei-mantel achter zijn Heer gegaan had», gelijk er dan ook 16 jaar aan getimmerd, gebouwd, en geschilderd was» [1]. De vrijheid van godsdienst, door La Court voorgestaan, was den Leyenaar een gruwel: «Hebben ze,» vraagde hij omtrent de Roomschen, «nog niet vrijheid genoeg? durf dezen uitzuiper nog sustineeren, dat ze meerder vrijheid behoeven te hebben, en daardoor zoude de Vrede onder de ingezetenen aanwassen? Ik vertrouw, dat hij ons nog wel zal wijsmaken, dat wit zwart, en zwart wit is. Dit capittel is nog ongerijmder en ongefundeerder als eenige van de te voren wederleide». — «Ik zie wel», zegt eindelijk de Amsterdammer, door zijn redenen getroffen, «den interestschrijver had wel mogen zijn

---

[1] Ook Estrades schreef: "avant qu'il soit en aage il sera tout à fait ruiné dans ses biens" (*Arch.* V, p. 281). In *'t Afgeruckte Masker van den Haegsen Hofprater* werden de HH. Ketting en Buysero krachtdadig in bescherming genomen, en van den laatsten o. a. gezegd: hoe hij "door zijn eygen meriten, grondige kennisse van saken, en gunst van mijnheer den Prins v. Orangien, tot het griffierschap gepromoveert was", gelijk hij eerst onder den griffier De Jongh was werkzaam geweest.

pen en boek thuishouden». Een ander, zeker F. J. A., trok tegen dat boek in rijm te velde [1]. «Een man», riep hij uit:

Een man kan 't heele land verwarren door zijn schacht:
Dit blijkt aan u, doordien gij hebt het Land gebracht,
Door uw besmette veêr, in duizend bijgedachten;
Gij doet de gulden Vreê en Eendracht gans versmachten.
Waartoe 't papier vervuld met die tweespaltigheên?
Vooreerst gij tergt den Leeuw, gij stelt u tegens God
Houdt met Zijn zuiver Woord zoo schendiglijk den spot:
Gij schrijft, men hoort in 't Land het Pausdom vrij te laten,
Daar God zijn volk belast den beeldendienst te haten,
En dat Afgoderij men bannen moest uit 't Land. —
O, wonderlijk geschrijf! Wie heeft uw pen betooverd?
Wie heeft uw hersen-vat met zulk een zin veroverd?
Wat heeft u dus vervoerd, dat gij de Prinsen hoont? —
Zoolang als Israël most zonder hoofdman dwalen,
Zoo zag men haar verspreid door bergen, bosschen, dalen,
Totdat een Jozua opstak zijn gulden staf,
En 't dwalend Israël vernieuwde wetten gaf.
't Is waar de Staat die bloeit, maar als de woeste plagen
Des oorlogs komen aan, wie zal de last dan dragen?
Wie zal dan hoofdman zijn? Of meent gij, dat een Vorst
Maar is een hoofd van 't heer? — Een Prins die moet regeeren
Zoo wel in vreê als twist, om 't landschap te vermeeren.
Gij zegt, men hoorde God te bidden, dat dit Land
Zou blijven zonder hoofd; hoe zijt gij dus gekant? —
O, Vaders, bidt gij dan, dat hij u wet zal stellen
En dat een vreemdeling uw waarden Prins zal schellen,
En zeggen, dat hij was een kwister van uw goed?
Neen, Vaders van het Land, bezwalkt niet uw gemoed
Met zulke doffe reên! —

Een ander rijmelaar, zekere A. van den Bergh, die zijn fraaye verzen aan den Prins en zijn grootmoeder-zelf opdroeg, en die daarbij, met Jan Orlers, de Prinsen van Nassau tot den tijd van Julius Cesar terugbracht, in wiens dienst twee gebroeders Graven van Nassau, Severus en Nasua, waren, van welke de een de Heerlijkheid van Coblenz, de ander 't Graafschap van Borgonje kreeg, liet zich in veel heftiger bewoordingen tegen den «Interest-maker» hooren. «Foei!» riep hij uit:

---

[1] *Wederlegginge tegens eenige poincten, dewelcke soo lasterlick verhaelt worden in het boeck, genaemt* De hollandtsche Intrest, enz. *door* F. J. A. T'Amsterdam, by Cyprianus van der Gracht. 1662.

Foei, schender van Nassouwen!
Men hoorden u den kop van 't lichaam af te houwen,
Eer dat nog dieper loopt uw duivels helsch venijn
In 't hart van 't vrije volk! — Foei, eerdief van den bloede,
Dat ons heeft vrij gemaakt naast God, weest op uw hoede!
'tIs wonder, dat de Staat of Vaders van het Land
U, een dief van Nassau, niet uit het Land en bant! [1] —

In geheel anderen trant liet zich daarentegen, een maand of wat later, een ander over den eersten en zijn schendboek — als 't hier genoemd werd — uit. Deze, wel verre van tegen La Courts geschrift te waarschuwen, of er zich tot de bede door te laten noopen:

O God, hoed doch dit Land voor twist-aanbrengend snappen!

achtte het een «zoo weerdig, zoo noodig, en zoo profijtig boekjen», dat hij meende «mijnheeren de Staten van Holland en Westfriesland behoorden 't door D. Arnoldus Montanus, predikant en latijnsche Schoolmeester tot Schoonhoven, of een ander geleerd man, in goed Latijn te doen overzetten en het, in plaats van de *disticha Catonis*, of iets van Ovidius, in de latijnsche scholen te laten leeren, opdat de jeugd alzoo van jongsaf mocht kennen en weten, wat het Recht der Groot Mog. HH. Staten tot des Lands vrijheid zij, en leeren schrikken voor de usurpacie der gezeide Stadhouders; zoo zoude men van een geschikter en wel onderwezen jeugd niet anders te verwachten hebben als vrome en gehoorzame onderzaten. Mij heugt het nog» — schreef hij — «dat onze schoolmeester, die een groote schrik voor de Spanjaards had, ons expres liet leeren een boekjen, genaamd *de Spiegel der Jeugd*, een verhaal van meest alle de bedreven tyranniën der Spanjaards. Dit boekje is nu zoo noodig niet als het leeren voor alle kinderen van het boekje des *Interest van Holland*» [2]. 't Haagsche Hofpraatjen achtte hij dan ook niet «gekomen» te kunnen zijn «als van een rechten flatteur en hoofschen pluimstrijker».

Zoo stonden de partijen met steeds toenemende scherpte tegen elkander over, en zouden nu weldra nog een nieuwe aanleiding vinden, om van haar verbittering blijk te geven. De wijziging, door den dood van 's Prinsen moeder, in de onderlinge verhouding zijner aanverwante voogden gebracht, had tot een verdrag tusschen dezen — Koning, Keurvorst, en Princes-grootmoeder — geleid, en de hollandsche Staten zich daardoor tevens aan zijn opvoeding en de daarvoor vereischte kosten doen ont-

---

[1] *Verdediging of antwoort op het schandaleuze en monstreuse boek, genaamt Hollandts Interest*, enz. Te Dordrecht by Gillis Neering, in 't jaar 1663.

[2] Zie *Hollands Nieuwjaar gezonden aan den Hre Officier van Utrecht*, enz. Gedr. in het Vrije Holland voor de vrije Patriotten. 1664, bl. 8.

trekken. 's Prinsen voorstanders, daarmeê minder ingenomen, hadden in July daarin verandering zoeken te brengen; in diezelfde maand was toen, niet zonder toedoen van De Witt, die met de oude Princes voortdurend in aanraking was, door deze een vertoog tot de Staten gericht, waarin zij haar wensch te kennen gaf, die Staten zich de opvoeding, overeenkomstig hun vroeger voornemen, weder te zien aantrekken. Hoewel zij in 't volgende voorjaar dit verzoek gezamenlijk met Koning Karel vernieuwde, bleken echter de Staten, op meer invloed, dan men hem verleenen wilde, belust, weinig toeschietelijk, en bleven ook bij die nadere aanvraag weigerachtig. Met die van Zeeland hadden zij intusschen in September eene overeenkomst aangegaan, dat men den Prins tot Stadhouder en Kapitein-generaal van geen van beide provinciën zou aanstellen zonder goedkeuring van beide, vóór hij zijn achttiende jaar bereikt had. Zeeland verzekerde tevens, dat het zich de zaak der voogdijschap, en de daaromtrent tusschen Holland en de voogden gevoerde redenen, niet zou aantrekken, en alleen gaarne met Holland samen zou willen zorg dragen, dat de Prins, als hij te zijner tijd door beide gewesten tot bekleeding zijner hooge staatsampten beroepen mocht worden, daartoe ten volle geschikt zou zijn; waarom het hoopte dat Holland zich in zake der opvoeding niet langer onbetuigd zou laten [1]. In afwachting van 't geen daaromtrent later bepaald zou worden, waren inmiddels de hollandsche Staten reeds sedert geruimen tijd op de wijziging van 't openbare gebedsformulier, met betrekking tot hunne eigene oppermacht en 's Prinsen hun thans onvoegzaam voorkomende persoonlijke vermelding in dat gebed bedacht, en was daarom reeds vijf jaar vroeger — in 1657 — aan eenige van hun leden opgedragen, dat formulier — ook met het oog op andere wenschelijke wijzigingen — te herzien. Het had echter tot December 1662 geduurd, eer deze daarmeê gereed waren, en verslag van hun bevinden konden geven. Zoo kwam eindelijk in Maart van 't volgende jaar, op De Witt's aandrang, een besluit tot stand, waarbij dat formulier, overeenkomstig zijn zienswijs, werd vastgesteld. «Wij bidden U», zoo luidde dat nu, «voor degenen, die het U believd heeft over ons te stellen, te weten de Staten van Holland en Westfriesland, zijnde onze wettige Overheden; wij bidden U ook voor de Staten van de Vereenigde Provinciën, hare bondgenooten, voor derzelver gezamenlijke Gedeputeerden ter vergadering van de Staten-Generaal, en den Raad van State (voor de Gecommitteerde Raden, voor de Hoven van Justicie, de Kamer van Rekening [2]), mitsgaders voor de achtbare Magistraat en regeerders dezer plaatse (of stad). Verleen Hun allen Uwe genade en gave, een iegelijk in zijn beroep en staat, daarin hij van U is gesteld, opdat zij het volk, dat Gij

[1] Zie de *Resolutiën van Consideratie*, blz. 630 en 632.

[2] De drie laatste alleen in Den Haag te vermelden.

hen vertrouwd hebt, wijselijk regeeren, kloekelijk beschermen, Uwen dienst getrouwelijk handhaven, en de justicie aan hare onderdanen getrouw bedienen. Wilt voorzitten met Uwen Heiligen Geest in hare samenkomste, opdat zij in alle zaken niet anders doen dan, hetgeen goed en behoorlijk is, besluiten, en daarna 't zelve ook gelukkelijk uitvoeren mogen, ten einde, deze Landen van hare vijanden bewaard, de kwaaddoenders gestraft, en de vromen voorgestaan zijnde, Uw naam daardoor geëerd, en het Rijk des Konings der Koningen, Kristi Jesu, gevorderd mag worden; en dat wij, onder de regeeringe van de voornoemde onze Hooge Overigheid een gerust en stil leven leiden mogen in alle Godzaligheid en eerbaarheid. — Vorder bidden wij U ook voor alle Koningen, Prinsen, en Potentaten, enz.»

Dit formulier, waarin de hollandsche Staten, tegenover den «Koning der Koningen» en zijn eenswezende Vader en Geest, gewis een even bescheiden en onderworpen houding aannamen, als zij zich in alle Potentaten-hoogheid over hunne «geruste en stille, godzalige en eerbare onderdanen» stelden, werd met het volgende rondgaande schrijven hunnerzijds aan de regeering aller steden en plaatsen hunner provincie overgemaakt:

Edele, Erentfeste, vrome, discrete, goede Vrienden!

Wij hebben Ons genoodzaakt gevonden, Onze deliberacie te laten gaan over de ordre en vorme, doorgaans in publieke kerken hier te lande, in het bidden voor de Hooge en subalterne Overheden gebruikt wordende, en daarin geremarkeerd eenige merkelijke essencieele incongruïteiten, als namentlijk: dat de Bedienaren des goddelijken Woords dezelve doorgaans zoodanig reguleeren en uitspreken, als of de Heeren Staten-generaal waren de wettige hooge Overheid van deze Provincie en over de ingezetenen van dezelve, met deze of diergelijke expressiën: «wij bidden U voor diegene, die 't U beliefd heeft over ons te stellen, als daar zijn de Hoogmogende Staten-generaal», enz. En nademaal zulks in eenvoudige, onkundige, en onervaren luiden zou kunnen verwekken of foveeren een impressie, als of de Ridderschap, Edelen, en Steden van Holland en Westfriesland, zijnde de Staten van denzelven Lande, en daaruit onze vergadering bij presentacie wordt gecompozeerd, niet en waren de ontwijfelbare Soeverein, en, naast God, de eenige Hooge Overheid van deze Provincie; dat mede, volgens het voorz. gebruik binnen dezelve provincie, op Onzen eigen grond en onder Ons soeverein gezag, aan de hooggemelde Heeren Staten-generaal vóór Ons rang en plaatse gegeven wordt; zoo hebben Wij, om zoodanige incongruïteiten en informaliteiten te redresseeren, en de abuizen en inconveniënten, die daaruit ontstaan zouden mogen, te prevenieeren, goedgevonden, te doen stellen het formulier hier geïnsereerd, om in alle kerken binnen den voorz. onzen Lande, bij de Bedienaren des goddelijken Woords voortaan achtervolgd te worden; wel expresselijk begeerende en bevelende,

dat UEd. onze goede meening den voorz. Dienaren, onder het ressort van de jurisdictie UEd. aanbevolen, in Onzen name bekend zult maken, ten einde zijluiden hen na het zelve formulier poinctelijk zullen hebben te reguleeren, zonder nalatigheid, infractie, of verandering; en ons daartoe verlatende,

Edele, erentfeste, vrome, discrete, goede vrienden,

bevelen Wij UEd. in de beschermingе Godes.

Geschreven in den Hage, den een-en-twintigsten Maart,
zestien honderd drie en zestig.

Nauw was dit kenschetsend hollandsche Staten-besluit, dat hun eigenaardige opvatting van den nederlandschen Staatsbond, en van de onderlinge verhouding zijner leden, zoo sprekend afteekende, algemeen bekend geworden, of de hevigste weêrspraak deed zich zoo in als buiten hun gewest vernemen. Zoo verscheen er al aanstonds een *Bedunkelijke Brief van d' een vriend aan den ander in Holland* — naar 't heette — *over het nieuwe formulier*, doch blijkbaar door een kerkelijke pen, gewoon voor den kansel te stellen, geschreven [1], die zich op den zalvendsten schimptoon tegen de vermeende noodzakelijkheid verklaarde, om «de publieke gebeden, welke God in zoo zwaar gepasseerde tijden, en bijna een geheele eeuw, zijn aangenaam geweest, en als een liefelijk reukoffer wel behaagd hebben, en daarop zooveel zegens heeft uitgestort, te veranderen. Zulke verandering» — schreef ze — «schijnt *in specie* veel hoogmoeds bij te brengen, en alle gebeden, daarmeê vermengd, zijn niets als Kaïns offer. Een oodmoedig en nederslachtig gebed wordt bij den Heere aangenomen; geen, waaronder heimelijk eenige afgunstigheid, nijd, of kwaadaardigheid resideert. Heilzamer en beter», achtte zij 't, «dat het blijve naar 's voorvaders methode en orde, dan dat men zoo een nieuw formulier invoere», dat «niet als onrust en tweedracht veroorzaken» kan; «want als een provincie tegens d' eer en luister van 't geheele lichaam wil gaan, daar en kan geen goeds uitkomen». Ze wees verder op 't voorbeeld «onzer broeders van de republiek, de Cantons van Zwitserland», die, «ofschoon ieder stad, ja ieder dorp in den haren de wettige overheid is», toch «uzeeren publiek te bidden voor de generale Heeren, de Cantons eerst, en daarna voor ieder particulier». Zij zijn wel wijzer, dan van tot die ambicie te steigeren, om een particulier lid vóór 't algemeen lichaam te noemen». Was men hierin te weinig algemeen; te veel was men 't door voor alle prinsen en potentaten zonder onderscheid te bidden; «want», luidde 't, «zoo men geen distinctie maakt, en simpelijk alle prinsen noemt, zoo kan men nog verder zeggen, dat de Hollanders voor den Duivel-zelf bidden; immers wordt ook de Satan een

[1] *By Yemandt van Waermondt Tot Leyden, z. j.*

Prins genoemd. Wonderbaar» was 't daartegenover, en «een onbegrijpelijke ondankbaarheid», dat werd nagelaten «den Prins van Oranje in den gebede te noemen; wat schaadt het Holland, dat men bidt voor een goed instrument voor land en kerk? Hoe plag men wel in de dagen van angst en wreede persecucie voor zulker Prinsen behoudenis te bidden; maar nu schijnt hoogmoed en ambicie de tongen te breidelen». De briefschrijver verklaarde daarom ook «zulke ondankbaarheid te zullen laten onderblijven, en nooit in eenig publiek gebed te zullen nalaten voor den Prins van Oranje te bidden; «gelieft het den predikant», schreef hij, «niet te doen, ik zal 't doen; hij heeft een nieuw regel en formulier, en, wil hij, hij mag zich daar naar schikken en reguleeren, maar ik doe 't niet, en zoo haast als de leeraar zal zeggen in 't gebed *en voor alle prinsen en potentaten*, zoo zal ik daarbij doen, in 't volgen, overluid den doorluchtigsten Prins van Oranje en 't loffelijk Huis van Nassau, opdat het hier en namaals eeuwig gezegend worde, en de Staat door haar, meer en meer, in glorie, en prosperiteit! Wat reden is ter wereld, om zulks niet te doen? Ze bidden wel in de kerk, onder de galg, en op 't schavot voor moordenaars, hangdieven, en alle booswichten en misdadigers, en zal men voor 's Lands kristelijken Prins niet bidden, een spruite van de behoudenis des Staats?» — Bij veler instemming, en vooral die der openbare voorbidders, de predikanten, zelf met de zienswijs van den briefschrijver, was 't natuurlijk, dat men zich zooveel doenlijk aan de letterlijke nakoming van 't genomen besluit onttrok, en onder schijn van aansluiting, door wijziging der woorden, den geest weêrstreefde. Dit holde intusschen den Staten zoo weinig, dat zij, voet bij stuk houdende, een maand later, 27 April, een nieuw besluit uitvaardigden, waarbij zij zeiden «in ervaring gekomen» te zijn, hoe «eenige bedienaren des G. W's., trachtende de materie van 't formulier wel te achtervolgen, maar haar niet bindende aan de vorme van dien, dikmaals daardoor, bij misverstand, nog al wederom in merkelijke incongruïteiten vervallen; tot verhoeding van dien in 't toekomende», zonden zij tevens «een goed getal gedrukte exemplaren voor alle steden en plaatsen, om er onder de bedienaren des Woords rond te deelen, en hun «expresselijk te belasten en bevelen, dat ze, in 't uitspreken van haar gebeden in de publieke kerken, *formaliter* en na de letter zouden hebben te volgen de drie perioden van 't voorz. formulier: 1. Wij bidden U voor degenen, die 't U beliefd heeft over ons te stellen, t. w. de Staten van H. en W. fr., zijnde onze wettige H. Overheid; 2. Wij bidden U ook voor de Staten van de Vereenigde Provinciën, hare bondgenooten; 3. voor derzelver gezamenlijke Gedeputeerden ter vergadering van de St.-gen. en in den Raad van State; en dat zij haar naar den verderen inhoud ook zouden hebben te reguleeren, is 't niet *formaliter* en *precise* naar de letter, ten minste *materialiter* en naar den zin van dien, welverstaande dat zij haar zorgvuldiglijk hebben te wachten van te gebruiken eenige clauzule, die in zoodanigen zin zou kunnen worden

verstaan, alsof de Staten-generaal of de Generaliteits-collegiën participeerden aan de regeeriug dezer Provincie, en dat zij mitsdien ook specialijk zullen hebben te vermijden de clauzule voordezen dikmaals gebruikt, t. w.: dat wij onder hare regeering een gerust en stil leven leiden mogen; maar, in plaatse van dien, hebben te observeeren de woorden van 't voorz. formulier, namelijk: dat wij onder de regeering van de voornoemde onze Hooge Overheid een gerust, enz.; of wel: dat wij, onder de regeering van de Staten van H. en W. fr. voorn. en van de achtbare magistraat dezer stede, enz. Welverstaande, dat in de Heerlijkheden bij voortduring zal worden gebeden voor de Heeren of Ambachtsheeren aldaar, als tot nog toe in gebruik is geweest» [1]. Terstond nam nu ook de bedenkelijke briefschrijver de pen weêr ter hand, om zijn verontwaardiging te staven, en tegen de staatszucht, de hovaardij, en de waanliefde uit te varen, van welke Holland voortdurend deed blijken. «Men weet», schreef hij [2], «dat onze republiek een loffelijk gebouw is, welks twee sterkste ondersteunsels zijn de regeering des Staats conform d'Unie, en de bestiering der kerk conform de Synoden. 't Is een wijs meesterstuk, deze pilaren onbeweeglijk te houden in haar oude en eerste postuur; indien ze vervallen, 't is wijsheid, die liever te verbeteren, dan te verzetten; zij, die 't oude ter neder werpen, om 't nieuw te verzetten, die mogen het dak op hun hoofd trekken, en ruïneeren het fondament». — «Bederft men», vraagde hij verder, «zoo 's Lands ruste niet? Men wil als de spreeuw de middelste zitplaats van den hoop hebben. Doet men niet als de scholvers, die niet dan door ijdele lust en begeerlijkheid wijd en zijd duikelen, om alles in haar wijden zak te slokken? En doet men niet als de spek-eters, schalbijters, en puistebijters, met door alle moeilijkheid en kwellingen hooge en lage staatspersonen te vexeeren, invoerende onreine nieuwigheden? Ach, fijne leer der zwaluwen, die hare jongen in even en gelijke maat houdt, èn d'eene niet meer in de opvoeding geeft, noch en laat als d'ander, en 't eerst, dat zij ze leeren, is den aars buiten den nest te steken, om alle vuiligheid fluks buiten te werpen. Zoo dient men ook, als verscheiden landen samen één lichaam door onverbrekelijke unie geworden zijn, even gelijk te zijn, en d'een moest niet meer verheffing hebben, noch naar zich trekken als d'ander, en alle nieuwigheden en veranderingen, die den Staat mochten komen vuil te maken, schielijk buiten werpen». — «Och, het zoude een goede vrucht voor de regenten wezen, dat ze, in de plaats van zoodanige, tegens God, Zijn Woord, en de gestabilieerde kerkelijke order en veler vromer consciëncien strijdende formulieren, een getrouwe consciëncieuze kerkedienst over de gansche republiek oprichtten; dat ze beter zorg over alle scholen der geleerdheid hadden, dat er geen verdorven gevoelens aldaar waren, gelijk

[1] *Resolutiën van Consideratie*, bl. 662, v.

[2] *Vervolgh op den bedunkelycken brief*, enz. By yemandt enz. *Anno* 1663.

God beter 't te veel komen; dat ze niet toe en lieten, dat sommige, naar de Kwakerij hellende hoofden zoodanige (dingen) den leerlingen voorhielden, als: deze verklaring van dien text heeft de H. Geest mij dezen nacht ingegeven; dan zou de eenigheid in kerk en policie gehouden worden, en dit is 't ware *Hollands Interest.* Wat hebben de dienaren, de leeraars, met de zaken van staat te doen? begeeren onze Heeren van Holland den voorgang voor d'Algemeene Staten van de Unie, begeeren ze de secluzie van den Prins, met den gevaarlijksten tyran gemaakt, in leven en vigeur te houden, en willen ze zijn gedachtenis uit aller menschen harten trekken en daarvoor niet bidden; wat hoeven ze zulke heete kastanjen, uit zoo een glimmend vuur, met de handen of tong der predikanten te halen? Immers hebben zij macht genoeg, en men kan andere middelen gebruiken, zonder den dienaars een briefjen in de hand te steken, gelijk men den leer- en schooljongens doet, wat gebeden of wat lesse dat ze zullen hebben op te zeggen. — Wat zou er volgen, indien de HH. Staten-gen. door alle de Provinciën en geassocieerde landschappen lastten, men zou het oude formulier volgen, en bidden eerst voor de hooge machten, d'Heeren Staten-generaal van de Vereenigde Provinciën, en voor den doorluchtigen Prins van Oranje, gelijk van ouds gebruikelijk is? Zouden de leeraren in Holland niet dapper tusschen twee stoelen in d'assche zitten, niet wetende wat zij doen zouden? En dit zoude recht zijn, en veel beter passen dan de nieuwe formulieren te volgen; want d'Unie, den Staat één lichaam gemaakt hebbende, en dat men daarvoor met de generale wapenen moet strijden, zoo is oorbaar, dat men met algemeenen publieken gebede daarvoor vooral bidde. — Holland gedenke wat het geweest is, Holland denke wat het worden kon, en zie eens aan de machtige Assyriërs, de hoogmoedige Egyptenaars, de dartele Perzianen, de nijdige Grieken; deze hebben over machtiger landen en volkeren gebied gehad, nochtans zijn ze allen vergaan en verwoest, en hoe hooger, rijker, en machtiger dat zij geworden zijn, hoe dies te zwaarder haar val geweest is».

Hield deze bestrijder van Hollands staatkundig-kerkelijken maatregel er van, zijn vergelijkenden geschiedblik, met uitstalling veler oude volks- en stedenamen [1], te pas of te onpas, naar elders te slaan; een ander bleef daarin meer bij honk, en wierp zijn oog op de hollandsche geschiedenis van een halve eeuw terug, om in den toenmaligen tijd een beeld van den tegenwoordigen te zien. «Den verrezen Barneveld, betabberd met al zijn politieke Maximen» [2], liet hij daartoe te voorschijn treden, om aan te toonen, hoe «'t gene doen gepleegd was, ten kwade van kerk en policie, en mis-

[1] Na de bovenvermelde landsnamen haalde hij er Babel, Thebe, Jericho, Althene, Korinthe, Tyrus, Karthago, Jeruzalem, Troje, Ninive, Alexandrië, Persepolis, Sparta, allen nog bij, om met den "ouden geburen" Staveren en Vronen te besluiten.

[2] Zieriksee. Voor Pieter de Schrijver In 't jaer ons Heeren, 1663.

schien tot eene totale ruïne van beiden gestrekt zou hebben, tenzij 't door Gods voorzienigheid en des Prinsen van Oranje en der zijnen wijs beleid gestuit waar, wederom begon in gebruik te raken. Barnevelts regelen» — riep hij uit — «influeeren tegenwoordig in sommiger waanwijze hersenen, 't gecondemneerde bij generale en particuliere personen willen eenigen met recht en onrecht justificeeren. De oude rokken der Remonstranten, die eensdeels vermuft waren, anderdeels door de motten verteerd, worden hervoor gebracht, men verlucht ze, lapt ze, verschoont ze, om dezelfde *komedie*, indien niet eene *Tragedie!*» — en helaas! dat zou 't inderdaad na luttel jaren worden — «nog eens te spelen. — Toen heeft men voorgewend, dat de Provincie van Holland, als zijnde de importantste en de meeste middelen inbrengende, het hooge woord zoude voeren, en alzoo in gezag zweven boven de andere provinciën, die als bijloopers en als zes andere planeeten om die zon zouden spelen, en daarvan daan haar glans en luister verwachten; dat niets en zou bij de gezamentlijke Provinciën of de meerderheid van dien kunnen geresolveerd worden, 't geen niet eerst in Holland of veel liever in den Achterraad van Holland, d. i. bij eenige weinigen, geconcipieerd en gesmeed was. Dit heeft men in de naburige utrechtsche geïnclaveerde provincie zoeken smakelijk te maken, en die met de maximen van Holland te imbueeren, die als een bootjen achter 't groote schip te slepen, daar te beginnen de schadelijke maximen in kerk en policie te exerceeren, en dan met die over de andere provinciën te domineeren, of die daartegen zijn, laten drijven en teren op haar eigen smeer. Of dit niet huidendaags mag en behoort te werden gepraktizeerd, zal u de *Hollandsche Interest*-schrijver, met geheele bladeren, instampen. Toen is men bezig geweest, om de autoriteit van Hun H. M. de Staten-generaal in kleinachting te brengen, beneden de Staten van ieder Provincie dezelve te stellen, en zooveel mogelijk was 't geheele collegie den bodem in te kloppen, om alzoo dien band van de Unie, immers daardoor op de Unie beter order gesteld wordt, te vernietigen, en Holland alleen, weinig passende op de singuliere Provinciën, buiten 't spoor te laten loopen; — 't zelve drijft nu wederom zeer heftig die vergiftige padde in zijn poelvergiftig *Interest.* De Generaliteit moet worden verkleend, en Holland moet voorgaan! — Waarom dan», vraagde hij vervolgens, «de Generaliteit Hoog Mogenden genaamd, daar de Provincie van Holland te vreden is met den naam van Groot-Mogenden? Wat slechthoofden zijn ook de Prinsen van Oranje geweest, die schrijvende aan Hun H. Mog. onderschreven *Uw Dienaar*, doch aan de particuliere provinciën onderteekenden *Uw Vriend.* Of moeten de Staten-gen. achterstaan, omdat het gecommitteerden zijn, welker committenten alle de provinciën zijn? Waarom dan niet elk stedeken gesteld voor 't collegie der Gecommitteerde Raden? Waarom niet elke stad gezet boven de geheele Provincie?» enz. Toen zochten de Remonstranten, en die van hare maximen waren, de macht der Stadhouderen geheel te verkleinen, en bijna van eenen Pensionaris dependent te

maken, die in Holland meer gezags kreeg, als de Stadhouders van alle de Provinciën. Indien een Stadhouder iets deed voor Unie en Religie in extra-ordinaire gevallen, die ook vereischen extra-ordinaire middelen, men zocht hem te suspecteeren, alsof hij wilde domineeren boven zijne Mentors. Dit geschiedt alsnog met gedrukte boeken, men tracht de stadhouderlijke regeering geheel verdacht te maken; (toch) zou veeleer de regeering zonder Stadhouders verwerpelijk zijn; ziet men niet, dat in zulken regeering sommigen niet anders en zoeken dan een oligarchie op te richten, die dan zelf de meester, elk in hun provincie, willen spelen? zulks dat de borgeren dikwijls gebukt moeten gaan en gebengeld worden van een of weinigen, die 't gezag aan haar trekken. Onder welke weinigen te staan het veel verdrietiger valt voor een getrouwen onderdaan, als onder een Prins of Stadhouder. Onverdragelijk is een knecht, als hij Heer wordt, zegt Salomo, of een dienstmaagd, wanneer zij Vrouw wordt. Zoo gaat het ook met zoodanige luiden, die schielijk tot gezag geraken. Ongewend te regeeren, misbruiken (zij) de autoriteit, ja willen voor Goden geadoreerd wezen. Toen heeft men 't Huis van Nassau en in 't zelve den Prins van Oranje bij ieder een willen verdacht maken», enz. 't Gaat hedensdaags bijna grover; sommigen zoeken niet alleen tak en stronk, maar ook den wortel van Oranje uit te roeyen. Om niet verre te gaan, ziet daar te voorschijn komen eenen veraarden, ongeurigen, en verrotten Waal (La Court), 't fondament van de regeering dezer landen omverre werpende met zijne geschriften, en toont daarin zulk een afkeer van Prins en Kerk en Unie, integendeel, zoodanig een genegenheid tot Spanje en anderen, gelijk de man zijn boeken met eenige spaansche en italiaansche loopjens en treken doorspekt, dat ik wel zoude gelooven zijne moeder van Spanjaards of Italianen gelardeerd te zijn geweest». Wat nu 't Gebedsformulier betrof, waarop hij, na breedvoerige weêrspraak van La Courts beschouwingen, eindelijk kwam: «geene Provincie» zou, krachtens de vernieuwde Unie van 't jaar 1651, «vermogen in den haren eenige verandering in de religië te doen, of te gedoogen. En wat is veranderen? Is het niet, in dezen, zoo wanneer een provincie, separaat van de andere, zich aanmatigt zonder eenige de minste communicacie te veranderen, ja, te verwerpen de liturgie, en in dezelve voor de oude formuliergebeden, tot nog toe gebruikt in de Vereenigde Provinciën, andere tot haar heerschappijzucht te fabriceeren, en de predikanten alzoo verbinden tot schadelijke en periculeuze politieke maximen, om vóór de Generaliteit particuliere Staten te moeten zetten? — Het is wel alzoo, dat somtijds in de formuliergebeden verandering is gemaakt, wanneer de drukkers, bij abuis, de oude formulieren vóór het afzweren des Konings van Spanje nadrukkende, nà dat afzweren lieten influeeren te bidden voor onzen Genadigen Heere den Koning van Hispaniën; doch dit abuis was zoo notoir in ieders oordeel, dat het zonder aanstoot te geven lichtelijk kon weggenomen worden. Maar dit is ook zeker en gewis, dat in de formulieren der gebeden nooit is aangewezen of gebleken van

eenig gepretendeerd abuis, wanneer daarin de generale Staten vóór de particuliere werden gesteld, bestaande de ordre van regeering hierin, dat 't generaal gaat voor het particulier (zie: Merula van den *Staat der Ver. Provinciën*, Cap. II, num. 9 en vv.). Daar beneven zoo is het een nieuwigheid, en ongerijmde manier, dat bij een Provincie eerst van de politieken een formulier van gebed is geconcipieerd, en den predikanten thuis gezonden. Wel is waar, dat de Hooge Overheid toekomt te zeggen en te verklaren, wie zij voor hooge of lage overheid wil verklaard, erkend, en gehouden hebben; en dan wijst het zich-zelf, dat een leeraar gehouden is, uit kracht van zijn ampt, volgens de leer des Apostels, te bidden voor alle degenen, die in Hoogheid over ons zijn gesteld. Mede is waar, dat niemand macht en heeft, om overheden te maken of declareeren, ampten te vergeven, qualiteiten te imprimeeren, dan de Hooge Overheid, en daarom ook de leeraren niet en vermogen te prescribeeren, op iemands persoon een karakter te zetten van de bediening eeniger hooge chargiën. Maar dit is ter contrarie dan ook buiten bedenken, dat niemand en vermag, een predikant te belasten, dat hij, tegen recht en reden, tegen waarheid zal bidden, om alzoo door abuis van zoo een gebed, een Soeverein in zijne Soevereiniteit te prejudicieeren, en alzoo een predikant in de lij te brengen. Een misverstand is 't, te willen sustineeren, dat men specialijk biddende voor iemand in den Staat hem daarmeê zou imprimeeren een karakter òf van soevereiniteit òf van minder gebied. Wat gemeens heeft het gebed met de eer en reputacie, die de grooten malkander in de wereld toeschrijven? of waarom, als men bidt voor de opvoeding van de jeugd, en inzonderheid van dien jongen Vorst, geeft men hem een marque van oppergezag meer als wanneer iemand, voor de zieken in 't generaal biddende, inzonderheid in 't speciaal bidt voor een notabel leeraar van de gemeente? Anders dan omdat men wil te kennen geven, dat, gelijk ons meer gelegen is aan 't welvaren van dien leeraar als van een gemeen lid in de gemeente, zoo mede de Nederlanden veel meer daaraan gelegen is, dat de kinderen van illustre huizen wel opgevoed worden dan van particuliere en gemeene, omdat men niet deze, maar gene gewend is, ook behoort, *ceteris paribus*, tot hooge chargiën te employeeren in den Lande? Waarom, dat mij voor waar vernaald is, heeft in de provincie van Utrecht, de Eerw. D. Lodesteyn, zoo significant gebeden toen een zeker burgemeesterskind ten doope gebracht werd, voor dat kind, even als of van zijn goede opvoeding der Republieks welvaren merkelijk zou dependeeren? — inzonderheid zoo 't zijn vaders voetstappen in 't uitzetten der predikanten navolgde? — En wie heeft dat kwalijk genomen? — En nochtans, dezelve Lodesteyn, even ijverig biddende voor des Prinsen opvoeding, zal van dienzelven burgemeester lichtelijk gecalangieerd worden! — De Soevereinen zijn zoo jaloersch van hare Soevereiniteit, als ooit de Staten van Holland in den haren; toch hebben ze nooit die zaak zoo hoog opgenomen, dat indien men voor een Heer specialijk bad, hem

daardoor eenige luister of oppergezag zou worden gecontribueerd. Die Engeland doorreisd hebben, zullen niet onbewust zijn van deze costume, dat èn bisschopsgezinde leeraren èn presbyteriale, in haar gebeden, inzonderheid en met naam en toenaam, bidden zullen voor een Heer of Edelman, die haar toegedaan is, veel faveurs en gunst bewezen heeft, welken zij haren patroon zullen noemen. En nochtans heeft Koning Karel I en II dit nooit tot nadeel van zijn Soevereiniteit geduid. Of zagen eenige Barneveldisten liever, dat zelfs de gedachten en naam der Prinsen van Oranje zouden worden uitgeroeid, nooit meer gedacht, en alzoo de trouwe daden des — wat titel zal ik gebruiken; want Barnevelt heeft den hoogloffelijken al verkregen — doorluchtigen Huizes van Nassau, aan dezen Staat bewezen, begraven werden? Of is daar vrees, dat trouwe patriotten voor vrijheid en religië, die niet gebengeld zoeken te wezen van luiden die minder dan zij zijn — de magistratuur buiten gezet — nog hoop mochten behouden, en zuchten om den jongen held, in godzalige en deugdelijke maximen opgevoed, te zien bekleeden den troon en hoogheid zijner onsterfelijke voorouders, die goed en bloed en al voor 's Lands Vrijheid en de Religië gewaagd hebben? — O, groote jaloezie, en overgroote ondankbaarheid!»

In dit hartstochtelijke mengelmoes van deels zeker niet geheel onjuiste, deels echter ook zeer bevooroordeelde en uit kennelijke partijzucht voortspruitende bedenkingen, wordt ons een kenschetsende proef gegeven van 't geen in de gemoederen der prinsgezinde volkspartij en hare drijvers, tegenover de oligarchisch gestemde leiders der hollandsche Staten, omging, en dat, bij de onverzettelijkheid van dezer eenmaal opgevatte staatsbegrip, maar al te zeer — gelijk 't reeds hier min of meer voorspeld werd — hoe langer zoo meer een tragischen afloop der schier onvermijdelijke botsing moest doen vreezen. Bij de Staten van verschillende gewesten, gelijk hunne afgevaardigden ter Staten-generaal, wekte de handelwijs der hollandsche al aanstonds groote opspraak en weêrzin, waarvan die van Friesland het eerst door openbare handeling deden blijken. Zij namen den 21^en^ Juny een besluit, waarbij zij, op voorgang hunner Gedeputeerden, tot inlichting hunner Gecommitteerden ter Staten-generaal, dezen machtigden, om met en nevens de HH. Gecommitteerden der overige provinciën, door alle gevoeglijke middelen de HH. Staten van Holland en Westfriesland de incongruïteit en onbetamelijkheid van 't nieuwe formulier te doen begrijpen, en 't weder te doen intrekken, latende alles berusten bij 't oude gebruik en de praktijk over de 80 jaren gevolgd, op de eeuwigdurende Unie in den jare 1579 binnen Utrecht gesloten, daarop aangenomen in de gedrukte liturgiën der gereformeerde-nederlandsche kerken in de jaren 1618 en 1619 op de Synode te Dordrecht, geconfirmeerd in verscheiden Bijbels — nu door de gansche wereld verspreid, en op octroyen van Hun H. MM. en attaches van al de provinciën geapprobeerd — conform verscheiden resoluciën van dezen Staat, bij dewelke eenpaarlijk verklaard werd, dat de Hoogheid en Soevereiniteit van

de Vereenigde Nederlanden ongetwijfeld is bij Hun H. Mog. en de Staten van de respectieve provinciën; voorts: om met de verdere HH. Gecommitteerden tegen 't invoeren van dat formulier te mogen besogneeren, als zij ten meesten dienste van den Staat der Vereenigde Provinciën en het behoud van 't openbaar gezag vinden zouden". De friesche Heeren in den Haag, onder welke de vroegere gezant in Denemarken, Willem van Haren, de hoofdrol speelde, haastten zich, om vóór de behandeling der zaak in de openbare zitting der Staten, haar ondershands met hun verschillende provinciale medeleden te bespreken, en vonden de meeste van dezen zeer ontstemd en misnoegd; terwijl die van Gelderland tevens verklaarden, er reeds eene missive der HH. van 't Hof over ontvangen te hebben, en bereid te zijn, het werk «te helpen redresseeren». Ook den hollandschen Staten gaven zij mededeelingen van de verkregen machtiging en last, met opsomming der redenen, dié hun «principalen» tot het genomen besluit geleid hadden. De Witt ontwikkelde hun toen zijn (boven, bl. 646) kenbaar gemaakte Staatsbeschouwing, en zeî, wat de dordtsche Synode betrof, dat daar geen formulier, om voor de hooge overheid te bidden, was vastgesteld; dat dit ook geen kerk-, maar Staatsbelang was, en al was het daar onbevoegd geschied, Holland in geen geval de handelingen der Synode bij besluit had goedgekeurd. Het oude gebruik zelf noemde hij «abusief», en 't moest daarom «geredresseerd» worden; 't was ook nooit eenparig geweest, daar in sommige hollandsche steden al lang op den voet van 't nieuwe formulier gebeden was; terwijl eindelijk ook de predikanten er zich algemeen reeds in geschikt en 't aangenomen hadden. De weêrspraak van Haren en zijne mede-afgevaardigden baatte niet; tegenwerking der andere provinciën, verklaarde De Witt, dat wel «groote onrust in veel gemoederen» zou kunnen veroorzaken, maar de Staten van Holland toch nimmer bewegen, verandering in de zaak te brengen, daar alles eerst «na een opereuze deliberacie» van niet minder dan driejarigen duur was vastgesteld [1].

Geheel in dien geest was dan ook het wijdloopig betoog opgesteld, den 27^{en} July, door de Staten van Holland, tegen de «erroneuze positieven en abusieve gronden» van de friesche HH., en «tot onderrichting» tevens «van de HH. Gedeputeerden van zoodanige andere provinciën ingebracht, «als daaromtrent mede eenige consideraciën mochten hebben of, bij foute van genoegzame informacie, eenig geloof geven aan 't geen in 't friesche besluit zoo positievelijk en nochtans zoo abusievelijk was ter neêr gesteld». Men kon daartegen vooreerst in 't algemeen verklaren, dat men zich zeer zorgvuldig heeft willen wachten voor alle aanleiding tot «aanstoot, die er bij iemand ter wereld, 't zij politiek, 't zij ekkleziastiek, op zou kunnen genomen worden», en daarom nauwlettend onderzocht had, of «noopende d'ordre en vorm van 't bidden voor de

[1] Zie Haren's schrijven by Sypesteyn, *Bijdragen*, t. pl. bl. 257.

hooge en subalterne overheden hier te lande ooit iet bij concurrencie van de gezamentlijke bondgenooten, ter vergadering van Hun H. Mog^{en}, of bij eenige wettige beraadslaging verplichtend gesteld zou zijn»; waartoe ook mededeeling gedaan was aan de Ridderschap en de verschillende vroedschappen der steden, die er «elk in den zijnen, alle doenlijke informacie op genomen hadden», doch niet alleen van zulk een vaste orde niets hadden kunnen bespeuren, maar ook bevonden, dat zelfs in de kerken der Vereenigde Gewesten, gelijk van Holland, tot dusver geen «eenparige voet gevolgd was geworden», dat ieder naar zijn zin en genegenheid te werk ging, en er allerlei abuizen waren ingeslopen. Tot een proef daarvan dienden verschillende uittreksels uit de formulieren achter de Bijbels, Nieuwe Testamenten, en Psalmboeken, hier te lande van tijd tot tijd achtervolgens gedrukt; als in 1567: «wij bidden U ook voor dat wereldlijk regiment, voor den roomschen Keizer en Koning, voor alle andere Koningen, Vorsten, en Heeren, en inzonderheid voor onzen genadigsten Koning van Spanje, zijnen hoogen raad, goeverneurs, en regenten des ganschen Nederlands, enz.; in 1581, achter een delfschen Bijbel: «wij bidden U voor dat wer. reg., voor den R. K. en en K., voor den K. van Sp., voor alle andere KK. VV. en HH., doch inzonderheid voor onzen hoogsten raad», enz.; 1589, achter een leidsch Psalmboek, nagenoeg hetzelfde; 1590, achter een leidschen Bijbel: «wij bidden U voor dat w. R., voor den roomschen K. en K., voor alle andere KK. VV. en HH., en inzonderheid voor onze genadigste Koningin van Engeland, haar hoogen raad, goeverneur en regenten des ganschen Nederlands», enz.; achter Marnix' Psalmen, in 1599 te Middelburg gedrukt: «Wij bidden U ook voor dat w. R., voor den R. K., voor alle andere KK. en HH., inzonderheid die gij met Uwe zaligmakende kennis begaafd hebt; wij bidden U ook voor de K. M. van Spanje, voor den goeverneur dezer Landen, insgelijks voor de Raadsheeren en Staten der voorz. Landen», enz.; in 1594, achter een amsterdamsch Psalmboek en Katechismus: «Wij bidden U ook voor dat w. R., voor den R. K. en K., voor alle andere KK. VV. en HH., inzonderheid voor mijn Heeren de Staten-generaal van de Geünieerde Nederlanden, voor mijn Heeren de Staten van Holland», enz.; achter een dordtschen Bijbel: «Wij bidden U voor dat w. R., voor den R. K., voor alle KK. VV. en HH., en inz. voor Z. Exc^{ie} Graaf Mauricius, ook voor de Staten, goeverneur, en regenten des ganschen Nederlands», enz.; uit een derg. in 1610: «inz. bidden wij U voor die Overheden, die 't U beliefd heeft over ons te stellen, voor de edele wijze HH. Staten-generaal van deze Vereenigde Nederlanden en voor den eerzamen Magistraat, Schouten, burgemeesteren, schepenen en raad dezer stad», enz.; uit een formulier in 1611 te Middelburg gedrukt: «voor alle KK. VV. en HH., als voor de KK. van Frankrijk en Gr. Brittanje, en alle andere welke Uwe kerke voorstaan of dezelve herberg vergunnen in hare landen; maar inzonderheid bidden wij U ook voor degene, die gij over ons gesteld hebt, als de H. M. HH. Staten-

gen. van de Ver. Nederlanden, voor zijn princ. Exc^{ie} Graaf Maurits van Nassau, voor de Edelmog. HH. Staten van Zeeland en haar Gecommitteerde Raden», enz.; achter een N. T., te Dordrecht gedrukt in 1626: Inz. bidden wij U voor de Overheden, die 't U beliefd heeft over ons te stellen, voor de Ed. wijze HH. Staten-gen. en voor den Raad van State, voor onzen getrouwen goeverneur, voor mijne Heeren van den Hove Prov., en voor den eerz. Mag^{t}., Schout, burgem^{ren} en schep^{en} en raad dezer stad»; achter een leidschen Bijbel van 1638: «voor de Overheden, enz. de H. Mog. HH. Staten-generaal, Raad van State, onzen getr. goeverneur, mijne HH. de Staten van deze landen en de HH. Gecomm. Raden, mijne HH. van den Hove prov. en voor den achtbaren Mag^{t}.», enz. De Synode van Dordrecht was er niet bij te pas te brengen; deze was gescheiden vóór men iets omtrent de liturgie had vastgesteld, en kon zulk een vaststelling in geen geval iets anders dan de «kerkelijke ingrediënten» gelden, niet de orde en vorm of woorden, waar de hooge en lage overheden der provinciën en andere wereldsche machten naar of meê moesten opgesomd worden; de friesche Staten-zelf hadden bovendien in 1622 verklaard, dat geen synodale besluiten ten hunnent eenige kracht of werking zouden hebben, tenzij bij die Staten goedgekeurd. Octrooi was er door de Staten in 1632 alleen voor de nieuwe Bijbelvertaling verleend, niet voor de daarbij gedrukte formulieren, Katechismus, gerijmde Psalmen, enz., die allen en een iegelijk der ingezetenen van de Ver. Provinciën zooveel jaren bevoegd waren te drukken, zoodat het zelf een hardigheid geweest zou zijn, hun die bevoegdheid te ontnemen. Ter Synode van Gouda in 1620 was voorts reeds besloten, de overheden der plaatsen, waar drukkerijen waren, te vermanen, dat zij de drukkers belastten, de ongerijmdheden, door de gemelde Synode in de formulieren opgemerkt, toe te laten; zoodat de Staten van Holland eigenlijk thans slechts «gedaan hadden, wat die Synode toen reeds verzocht had; zij konden daarom nu ook niet verwachten, «dat iemand ter wereld daarin eenigen aanstoot zou hebben gevonden, noch iemand van de bondgenooten immers, met zoo weinig fondament en op zoo abuzieve gronden, als in 't besluit van Friesland geschied was, zich zou hebben willen bekommeren, om hun provinciale beraadslaging en huiselijke beschikking, in welker uitvoering die bondgenooten gehouden zouden zijn, Hun Ed. Gr. Mogenden, volgens het verbond, voor zooveel des noodig, met alle mogelijke middelen, de hand te bieden». Zoo echter, eindigde men even ondeugend als kenschetsend, «de HH. Staten van Friesland of iemand van de andere Provinciën, nu of namaals, in zoodanige huiselijke beschikking iet mochten aanstootelijk vinden of berispelijk oordeelen, zou het Hun Ed. Gr. Mogenden altijd zeer aangenaam zijn, daarvan bij zoodanige bondgenooten in 't vriendelijke te worden geadverteerd, om, na ontvangen inlichting, het begane abuis, zoo er eenig bevonden werd, te redresseeren, of anders hun bondgenooten behoorlijk contentement te geven; hoedanige orde en handelwijs Hun Ed. Gr. Mog. en meer andere

bondgenooten, in gelijke omstandigheden jegens elkander weêrkeerig met vrucht in acht genomen en onderhouden hadden, maar geensins de provinciale besluiten en huiselijke beschikkingen der bondgenooten getracht te brengen onder eenige beraadslaging van de Generaliteit, of onder eenige navraag van Gedeputeerden van Hun H. Mog^{en}». Zij verzochten diensvolgens dan ook, dat, zoo de friesche Heeren of iemand anders van de Provincie, *buiten alle vermoeden*, nog eenige verdere aanstoot in 't genomen besluit mochten vinden, zij daarvan op de gemelde wijs aan Hun Ed. Gr. Mog^{en} opening en meêdeeling zouden doen, met bijvoeging van de redenen daartoe dienende; zij konden zich in zulken geval verzekerd houden, niet alleen «in alle minnelijkheid, maar ook naar reden en billijkheid te worden bejegend, en door voldoende onderrichting en overtuiging of andersins, behoorlijk contentement te zullen erlangen» [1].

Friesland kwam de volgende maand, in zijn antwoord, niet onnatuurlijk juist met het verwijt te berde, dat Holland dit «provinciaal advies» niet had ingebracht ter vergadering der algemeene Staten, noch het daar ten onderzoek wilde stellen, terwijl die Staten toch «de hoogste en soevereine Overheid van alle Vereenigde Provinciën» waren. Dit punt van verschil trouwens was de onoverkoomlijke hinderpaal voor alle goede verstandhouding tusschen de «bondgenooten», en de hoofdvraag was daarmeê gewis zeer zuiver gesteld, en op den weg, door Holland ingeslagen, niet op te lossen. Dat het dien weg echter niet verlaten zou, was even zeker, en, bij zijn zelfgenoegzaam machtsbesef tegenover de minvermogende zusters, ook door alle verder verzet tegen zijn gewestelijke willekeur niet te verkrijgen. Van de friesche zij overdreef men de zaak, door, op voorgang der te Sneek gehouden gewestelijke Synode, 't nieuwe formulier als een «nieuwigheid in de kerke Gods» voor te stellen, daar het met den godsdienst-zelf niets te maken had, en slechts een punt van volgorde in rang en staat betrof. Hollands Commissaris ter haagsche Synode, waar de sneeker door een leeuwarder predikant vertegenwoordigd was, weigerde dan ook dezen te hooren en zijn voorstel zelfs in de handelingen der haagsche te laten inschrijven, vóór een besluit der hollandsche Staten daartoe gemachtigd had; een handelwijs, door de friesche, in hun antwoord, ten onrechte als een daad van ongehoorde machtsaanmatiging, «naar 't exempel der paapsche hierarchie, nu over de tachtig jaren in deze landen niet gehoord», voorgesteld. Hun hoop op beter van de aanstaande hollandsche Synode te Haarlem bleek des te meer ijdel, als deze, meer bezadigd oordeelende, met algemeene stemmen, besloot, «oprechtelijk te betuigen, dat de kerken en klassen, door haar vertegenwoordigd, het gemelde formulier niet anders aangenomen hadden, dan met volkomen vertrouwen, dat door den *rang*, daarin voorgeschreven, bij Hun Ed.

[1] Zie het geheele betoog bij Aitzema, t. pl. bl. 996—1004.

Gr. Mog[en] niet het minst werd bedoeld, dat eenigsins kon strekken tot prejudicie van de algemeene Synode, in 1618 en '19 te Dordrecht gehouden». Alle misplaatste geloofsinmenging werd daardoor voor goed buitengesloten, en de zaak op het staatsterrein, waar zij behoorde, thuis gebracht.

Inmiddels hadden ook Zeeland en Gelderland zich tegen «de incongruïteiten en nieuwigheden» van Holland verklaard, en 't eerste verzocht, «zoo bij monde als bij geschrifte gediend te mogen wezen van de overwegingen, die Holland tot het doen van zoodanige aanmerkelijke veranderingen hadden kunnen bewegen», en daarover met de Gedeputeerden der andere provinciën te raadplegen; terwijl Gelderland, verder gaande, al dadelijk kenbaar maakte, dat het de zaak, als van een «ver inzicht, waardoor vele gemoederen ten hoogste verontrust werden, na rijp onderzoek, gedesavoeëerd, en daarnevens goed gevonden en verstaan» had, dat door zijn afgevaardigden ter Staten-generaal, «met allen ijver en ernst met die der overige provinciën in overleg getreden, en ten opzichte van 't voorschreven formulier onderling overeen gekomen, ook een heilzaam besluit zou uitgewerkt worden, waardoor de provincie van Holland en Westfriesland, met de fatsoenlijkste middelen van instruccie, tot afstand van de voorgenomen nieuwigheid aangemaand en bewogen werd, en het collegië van Hun Hoog Mogenden, bij zijn ouden luister, rang, en gezag gehandhaafd mocht worden, gelijk Hun (geldersche) Ed. Mogenden bij dezen verklaarden het voor altijd te zullen handhaven, zonder te gedoogen, dat daartegen iets middellijk of onmiddellijk ondernomen of gedaan werd. En zoo gedachte provincie van Holland en Westfriesland, buiten verhopen, tot dien afstand niet kon gebracht worden», zouden de geldersche afgevaardigden met die der andere vijf provinciën onderling hebben te beraadslagen, en op papier te brengen zulke «heilzame remediën, redenen, en motieven, als Hun Ed. ten meesten dienste van de gemeene bondgenooten en behoud der Unie zouden oordeelen noodig te zijn, om, die ten naasten Landdag gezien en onderzocht zijnde, verder te doen 't geen bevonden zou worden te behooren». Zeeland stelde in September vervolgens nog de van een bondgenootschappelijk eenheidsstandpunt zeker niet onaanneemlijke wijziging van 't hollandsche formulier voor: «wij bidden u voor degenen, die gij over ons in Hoogheid en 's Landsregeering gesteld hebt: voor de Staten-generaal der Vereenigde Nederlanden, en voor de HH. Staten, onze wettige hooge Overheid» [1].

't Een noch 't ander mocht echter tegenover Hollands halstarrigheid niet baten. In een uitvoerig vertoog richtte het zich den vierden October tot de verschillende gewesten, om de handhaving van zijn formuliersbesluit ten volle te verantwoorden en alle «sinistre impressiën» dienaangaande weg te nemen. Het betuigde daarbij te «ver-

[1] Aitzema, t. pl. bl. 1020.

meenen, dat het lichaam der Unie in alle manieren diende behouden te worden, gelijk het door alle behoorlijke wegen en middelen daartoe oprechtelijk besloten was», doch van de andere zij dan ook te «verwachten», dat, bij alle «aanzienlijkheid», Hun Hoog Mogenden «openlijk en ongeveinsdelijk» toegekend in 't geen Hun eigenlijk toekomt, men niet zou aarzelen te bekennen, dat «Hun Hoog Mogenden of 't lichaam der gezamenlijke Bondgenooten geensins was opgedragen de allerminste Soevereiniteit of uitoefening daarvan over die provinciën in eenig punt, hoe gering dan ook, en veel min dus in 't regard van de edelste en essencieelste deelen». Het verzekerde ten slotte, dat, voor zoover na de tegenwoordige onderrichting en oprechte verklaring, buiten vermoeden, nog eenige bedenking of bekommering mocht overblijven, het zich bereid hield, door opzettelijke afgevaardigden uit den zijnen, in de aanstaande gewestelijke Staatsvergadering — zoo men daarvan bij tijds wilde berichten — of anders aan de afgevaardigden ter Generaliteit nader inlichting en geheele voldoening te geven» [1]. Overijsel gaf intusschen eerst op het einde der maand zijn almede van Holland afwijkende meening omtrent de gebedsvraag te kennen, gelijk zijn besluit, om «serieuslijk te laboreeren en te helpen laboreeren», ten einde de HH. Staten van Holland «door alle bedenkelijke reden en salutaire middelen» te bewegen tot afstand van deze nieuwigheid en effectieve intrekking van deze aanstootelijke alteracie»; en zoo «buiten vermoeden mocht gebeuren», dat die HH. Staten zich daar niet naar schikten, de afgevaardigden van Overijsel gelast werden, om met de andere Provinciën te mogen beraadslagen over eene aanteekening in de notelen der Generaliteit te doen, of andere bekwame middelen, zooals tot behoud en handhaving der Unie en 't recht der Bondgenooten zou bevonden worden te behooren» [2]. Stad-en-Landen, de zaak eerst dinsdag 22 December in behandeling nemende, verklaarde Hollands gebedsverandering evenzeer «aanstootelijk», en verstond eenpariglijk zijn Gecommitteerden te gelasten, om met en benevens de overige gedeputeerden alle mogelijke pogingen aan te wenden, om Holland tot afstand van zijn nieuwigheid en «onderhouding van de goede en heilzame conformiteit in de publieke gebeden» te bewegen, «voornamelijk bezorgende, dat het recht, gezag, aanzien, en rang van Hun Hoog Mogenden allesins werd gehandhaafd [3]. — Bij een onderhoud te Middelburg in 't begin van November tusschen vier hollandsche Heeren en de zeeuwsche Staten, over verschillende aangelegenheden gevoerd, werd door Zieriksee, Goes, en Tholen voorgesteld: hoe zij, ziende dat de zaak van 't formulier die van Holland «aan de hartaâr scheen te raken, te vreden waren, om dit punt te laten varen, en de HH. van Holland daarover niet

[1] Zie het geheele betoog ald. bl. 1021 en vv., en in de *Resolutiën van Consideratie*, bl. 718—733.
[2] Zie het geheele advies bij Aitzema, t. p. bl. 1035.
[3] Aldaar, bl. 1036.

meer te molesteeren», mits ze van hunne zijde «bewogen konden worden, om bij een afzonderlijke acte te verklaren en den bondgenooten te verzekeren, dat zij geensins genegen waren, zich te verheffen boven 't lichaam der Unie, veel min om iets te impetreeren op den rang, luister, en de rechten der Generaliteit, en ook geen de minste verandering te doen omtrent het stuk van den godsdienst en de besluiten der dordsche Synode», en zich daaromtrent te houden aan de verklaringen ter groote vergadering in 1651. Middelburg, Vlissingen, en Vere hielden zich echter geheel aan het vroeger bepaalde, en werd daarom toen eenvoudig besloten, dat de zeeuwsche Staten niet van 't in Sept. genomen besluit konden afgaan, en de hollandsche HH. dus verzocht werden, alle redenen, daaromtrent gevoerd, wel nauwkeurig te willen overbrengen, om Holland zoo mogelijk tot bevrediging van 't geuite verlangen te leiden, «opdat andersins de HH. Staten van Zeeland zich niet genoodzaakt mochten vinden, om bij nadere, *amiable* en *serieuze*, wegen en middelen te trachten, Hun Ed. Gr. Mog^{en} daartoe met bijstand der andere bondgenooten te bewegen» [1].

Tegenover al dezen tegenstand bij de «bondgenooten» vond Holland een vurig verdediger zijner zienswijs en belangen bij den ongenoemden schrijver van den *Hersteldden Barneveld*, die in den gebruikelijken onderhoudenden vorm van een Samenspraak tusschen een Hollander, Zeeuw, en Fries, den *Verrezen Barnevelt* en den bedenkelijken brief met zijn vervolg met kracht van redenen zocht te weêrleggen, en tevens «het bewijs te leveren, dat het maken van 't formulier niet was geschied door eenige ambicie van Holland, om boven de andere provinciën te prevaleeren, maar alleen een noodzakelijkheid door de predikanten veroorzaakt; dat ook iet de Staten-generaal, maar die van Holland, en die van elke provincie, in den naren Soeverein waren, en dat zulk een Soevereiniteit zich uitstrekte over zaken van kerk beide en staat, zoodat den Overheden, onder en na Gods Woord, de macht over den godsdienst toekwam. Dat de hollandsche Staten daarom «de rechtzinnige leer en leeraren (zouden) muilbanden» — merkte zijn Hollander op — was «een ongehoorde en notoire onwaarheid; maar dat ze de predikanten» — zeî hij — «wat in toom houden, is waar; wat zou 't zijn, indien 't niet geschiedde? Wat doen ze anders dan seditieus en oproerig preêken, alle politieke zaken brengen op den preêkstoel, de gemeente kitteloorig en onrustig maken, ja, tegens haar overheden ophitsen, prediken na d'oogen en welgevallen van den Prinse? Dorst die hoofsche flatteur en *Lauwerkrans*-maker — waarvoor hij zijn loon nog dagelijks te gemoet ziet, ja, meende daarom, dat hem het goeverneurschap van den jongen Prins niet kon missen — dorst Stermont niet zeggen, dat zij meer vrucht voor den Prins konden doen met een predicacie, dan met honderd blauw-

---

[1] Zie nader bij Aitzema, t. pl. bl. 1031 en 1035.

boekjens? Wat dorst die H. Schriftuur-verdraayer Teeling niet betoogen uit de H. Schrift, in zijn aanspraak aan Z. H. konnende bewijzen, dat het noodzakelijk was, dat de Prins zijn eigen meesters verried en Amsterdam belegerde! Wat zou 't met zoodanige en andere hoofsche flatteurs wezen, indien ze bij de Overheid niet wierden in den band gehouden? Wat doen zij liever als verkeeren in lichtveerdige en dertele gezelschappen? Is er maar 't minste belet, dominee kan niet preêken, daar komt een proponent op stoel; maar is er wat te teren en smeren, daartoe gebruiken ze geen proponenten-hulp, en als 't dan al gelegen komt, dat ze op stoel komen, zoo preêken ze als voren, ja, zouden 't nog erger doen, indien ze niet vreesden van haar preêkampt te werden ontzet, gelijk die voren verhaalde» — Stermont, bij zijn schorsing — «den smaak daarvan geproefd heeft; (hij) gaat liever tot Mevr. Paeu, om te zien of de dochters in 't dansen wat toegenomen hebben, als bij zieken, kranken, of andere ledematen. Wat ergernis schept de gemeente van Delft niet uit de familiariteit van Ds. Goethals en Mevr. Heylerzigh, en of het al eerlijk toegaat, wil liever denken als zeggen! Wat slimme en sinistre praktijken gebruikt Bornius niet, om juffrouw Welhoeck van haar ouders af en tot hem te trekken, haar op een nieuwe mode te katechizeeren, nog dagelijks tegen den wil van haar ouders, ja, tegens het gebod van de magistraat, die hem belast hebben, zich van haar t'absenteeren of hem te zullen doen de stad verbieden [1]; 't helpt niet, hij spreekt en frequenteert nog dagelijks haar gezelschap, dan gekleed als een metselaar, dan dat hij aan zijn beide zijden (o, groote grouwel van een mensch, dien God zijn gezondheid heeft gegeven, en zulks anderen behoort af te raden en Gods straf te verkondigen!) mank gaande, gelijk nog onlangs. Wat moeite heeft niet de kerkeraad in Den Haag moeten aanwenden, om zeker predikant te doen absenteeren het fameuze huis van de Vrouw van Achttienhoven! Ja, hebben zij, predikanten in Den Haag, ten tijde Hun H. Mogen-

---

[1] Zie alle, sedert 1655 — toen zij 18 en hij 45 jaar was — daaromtrent gewisselde brieven en stukken in de *Eerlycke Vryaedje gepleeght by Arnoldus Bornius, predikant der stadt Delft, omtrent juff. Agatha Welhouck, in 't licht gebracht door een liefhebber der Waerheyt*, enz. Tot Utrecht by Nicolaes van der Beeck, woonende by de Gansemarct, 1664.

[2] In een *Schuytpraetje* van 't jaar 1658, mede naar aanleiding der zaak Bornius geschreven, *tusschen vier personen, varende van Delf op Leyden, over den godtloozen en onwettigen handel van een Predikant van Delf, die eens burgemeesters dochter wil trouwen tegens wil en danck van haar vader, mitsgaders eenige andere aanmerkenswaardige saken* (Tot Delf; gedr. voor D. Bornius en Samuel de Jonge, in Cie van twee nichten); waarin ons — zijn vrijagië daargelaten — intusschen, door den alles behalve vriendelijk gestemden schrijver, Bornius als "een redelijk geleerd en welsprekend man" wordt geschetst, en niets anders tot zijn last gelegd, dan dat hij van min-aanzienlijke herkomst was en in mingegoede omstandigheden leefde dan den delfschen burgemeester welkom was; — daar heette het, bij monde van een Rotterdammer, van die delfsche predikanten in 't algemeen: "wie heeft zijn

den nog delibereerende waren, hoe en op wat manier men Koning Karel II de condoleance en congratulacie zou doen, dat gedaan vóór en aleer 't publiek was gedaan van den Staat. En de predikanten van Delft, ter tijd van de aankomst van dien Koning tot Delft, gingen 's morgens heel vroeg, zonder order en vóór de magistraat hem congratuleerde. Ziet, zoodanig zijn de predikanten; indien zij konden, zouden (ze) de geheele kerk niet alleen, maar 't geheele land gaarn regeeren; daarom een oud spreekwoord is: Gods Barmhartigheid en de geestelijke Hoogmoed en Haat duurt eeuwig. — Dat de Hollanders zouden het gezag van de Generaliteit zoeken te verminderen en haar den bodem in te werpen, is ook onwaar; alhoewel men zoude met goed recht en reden kunnen zeggen: waartoe is dat collegië noodig? Ziet men niet dagelijks, wat heilzame resoluciën die van Holland nemen, dat d'andere Provinciën zulks contramineeren? Is het haastig, zoo zijn ze ongereed of hebben geen last, en eindelijk, als zij 't willen ophouden, verzoeken ze advies van den Raad van State, ja, zoeken alles wat mag strekken tot ruïne van Holland en van haar ingezetenen, die gansch bestaan bij de negocie en commercie, daar zelfs d'andere provinciën zijn geworden 't geen ze nu zijn, naast Gods zegen, meest door Holland's goed en bloed, geheele provinciën ten deele gewonnen, ten deele van de spaansche garnizoenen gezuiverd, ten deele met nieuwe fortificaciën, nieuwe forten, met geschut, met ammunicie, met logiesgelden en subsidiën verzien en geholpen geweest, alles door hollandsch geld, daarvan de provinciën nog groote sommen schuldig zijn aan Holland. Was er iet te doen

---

leven van zulken rot van Papen gehoord, waarvan de prenten overal verkocht en opgehangen worden, daarvan ik lest een jongen hoorde roepen: zeven predikanten van Delf, gemutst en ongemutst, zeven om vijf stuivers! — Zeker, mogen de predikanten van Delf niet meer als vijf stuivers gelden, zoo is 't een teeken, dat ze niet veel weerd zijn; doch voor mij, al konde ik zulke Dominees vijf voor één stuiver krijgen, ik zoude meenen dat ik nog al te veel bekocht was, of ik moest ze na den grooten Turk of na China op haar geloof zenden, en laten ze de Turken en Heidenen bekeeren". En een Amsterdammer, nog meer in 't algemeen tegen de Voetianen — onder welke ook Bornius behoorde — te veld trekkende, zeî: "ja, heeft hij onder Voetius gestudeerd, zoo moet hij een gauwert zijn; de studenten van Voetius zijn even als de Jezuïten, die en achtten niemand ter wereld, hij zij hoog of laag van staat, als die van hun Collegië; zij verachten alle hoogheden en magistraten, zij zoeken alle geestelijke — zoo zij 't noemen — inkomsten in te slokken en voor zich te behouden. Een discipel van Voetius en een discipel der Jezuïten is een recht instrument om een deugniet af te maken, die haar gansche werk daartoe aanleggen, om alle fielterij en schelmerij, die zij bedrijven, den luiden aangenaam en smakelijk te maken, en onder schijn van godsdienst en godvruchtige werken voor goed en welgedaan te keuren; en ondertusschen zijn zij lasteraars van haar wettige magistraten, beschuldigers van haar medekristenen, en de grootste leugenaars, die gevonden werden; zoodat een fraai poëet van onzen tijd zeer wel van eenige van die luiden zeîde:

Beschuldigen, liegen, en lasteren daarbij
Staat hier te lande alleen den predikanten vrij".

daar (men) geld toe requireerde, Holland of Amsterdam moest geld schaffen. Gelderland en Overijsel zijn tot den Trèves toe geweest contribueerende, en de Unie is als een manneken aan de muur, en hoe de Generaliteit, die op verscheiden tijden en plaatsen heeft onderhouden, is genoeg bekend. Waarom zoude (men) niet als van ouds een of tweemaal 's jaars kunnen vergaderen; want alles kan wel bij den Raad van State verricht en gedaan worden; de provinciën, ieder voor haar hoofd, zouden er veel jaarlijks bij profiteeren, en daardoor de gemeente wat kunnen ontlasten. De Raad kan wat neerstiger besogneeren, zoo zullen (ze) de besognes van de Staten wel nevens de hare kunnen verrichten. Wat behoeft men alles op secretarissen, commiezen, klerken, en andere officieren te laten aankomen? Laat ze zelf de hand aan de ploeg slaan; door welke officieren veel slimme streken en landdieverijen zijn gepleegd, zoo in 't koopen van der werkbazen ordonnanciën, die men voor een vierde of derde part, en ten hoogste voor de helft, kocht, en dan wist te weeg te brengen, dat daarop prompte betaling volgde, als andersins. — De Staten-generaal zijn Soevereinen, te weten over Brabant, Vlaanderen, en alle gemeene geconquesteerde steden en landen; competeert haar ook over die kwartieren de jurisdiccie, als spruitende uit de Soevereiniteit; maar geensins hier in Holland of in eenige van de andere provinciën». — Fries: «Maar wat dunkt u, Hollander, zoude het niet beter zijn, indien de provinciën waren onder één hoofd, en tot zulks verkozen den jongen Prins van Oranje?» — Hollander: «De provinciën te stellen onder één hoofd is onmogelijk. Datzelve had voor de Koning van Spanje en zijne voorzaten; maar hoe haar 't zelve is mislukt, is genoeg wereldkundig; men zal bevinden, dat de provinciën 't recht van Soevereiniteit nooit hebben willen overgeven, of geleden hebben, dat het in eenig deel werd gevioleerd». — Fries: «Mijnheer Hollander, door ons discoers ik begin van een heel ander sentiment en gevoelen te worden, maar kan niet bevroeden, hoe onze Staten haar zoo bloot geven en resolveeren tegens een zaak haar geensins dependent, en gelijk als in een andermans huis order stellende; al resolveeren ze niets tegens d'order, die een andere provincie instelt, zij zouden zelf wel genoeg te redresseeren vinden; maar 't gaat met haar gelijk in den Evangelie verhaald wordt: ze zien den splinter in een andermans oogen, en de balk niet in haar eigen». — Hollander: «Uw Staten doen 't niet, maar uw Vorst doet het door den mond en de resolucie van de Staten; uw Staten zijn de kat, daar uw Vorst zoekt de castanjen door uit het vuur te halen». De arme friesche Prins wordt dan ook verder nog duchtig doorgehaald, en de Hollander ten slotte bedankt «voor de zoete en goede onderrichting».

Doch ook de levenslustige zestiger, die op Ockenburg onder Loosduinen zijn weduwnaarsdagen in wakker dicht- en jachtvermaak sleet, en dien die van den ouden Barnevelt en de dordtsche Synode nog maar al te wel heugden; Jacob Westerbaen, die in dicht en leven zijn remonstrantschen zin in staat- en kerkbegrippen steeds onverdroten trouw geble-

ven was, voelde zich de vingers thans jeuken, en liet zich niet weêrhouden «mijn heeren den Staten van Holland met een ernstige aanspraak», als hij 't noemde, zijn hartelijke instemming met hun doen te betuigen, en hun een bladzij of wat welgeslaagde, pittige verzen, bij een terugblik op dat verleden, te wijden. «Doe Trigland», zong hij hun, in zijn *Kranckentroost voor Israël in Holland* [1], toe:

Doe Trigland op den Stoel vrij kloppen mocht en dondren,
En 't grauw ophitsen, om Rem Bisschops huis te plondren;
Doe, tegens 't Raadsbesluit der Staten van het Land [2],
De twist- eu bloedvlag op de preêkstoel werd geplant;
Doe Holland leê geweld, en haar Gerechtigheden,
Haar Hoogheid, haar Gezag en Vrijheid zag vertreden;
In 't jaar van tien en acht, doe men den Advocaat
Van het gemeene Land — dien Altlas van den Staat —
De Groot, en Hogerbeets nam op het Hof gevangen,
Mijnheer de Prins alsins de hekken ging verhangen,
Veel oude en wettige regenten gaf den schop,
En van het kussen wierp, en bracht er nieuwen op;
Doe men in Holland, op den naam van vreemde Staten [3],
De goede steden dwong met krijgsluî en soldaten,
Wachthuizen opwierp, *corps-de-garde* bouwen deê,
En geen godsdienstige vergaderingen leê
In huizen noch in 't veld, nadat men 't laag gevoelen
Van Godes voorbeschik te Dordrecht, op den Doelen,
Voor kettersch had gedoemd; doe men den Remonstrant
Zijn herderen benam en bande ze uit het Land,
En joeg ze langs den dijk met kinderen en vrouwen;
Als men den ouden Heer het hoofd had afgehouwen,
Het zwaard des beuls geverfd in dat onschuldig bloed,
En voor zijn weldoen nam zijn leven en zijn goed;
Doe men de burgeren, die tegen de plakaten
Haar godsdienst oefenden, met schouten en soldaten
Vervolgde, plonderde, verstrooide, schoot ter neêr,
In boei en gaten wierp, als of Duc d'Alve weêr,
Alsof weêr Vargas met zijn Bloedraad was verrezen;
Doe niemand preêken, noch voorzingen mocht, noch lezen
Noch leeren in de school, noch voêren plak en roê,
Die niet woû teekenen — tot klop en kwezel toe —

---

[1] Gedruckt buyten Geneve, in 't jaer 1663.

[2] De Resolucie der Staten van Holland tot den Vrede der kerk, in 't jaar 1614, waartegen Trigland (zonder zijn naam) zijn *Antwoord op drie vragen* en zijn *Verklaring* omtrent *het formulier van eenigheid* schreef.

[3] Versta de andere provinciën.

't Geen de Synode, van 't Verkiezen en 't Verstooten,
En 't geen daar meer aankleeft, te Dordrecht had besloten;
Doe koster, noch portier, noch bode van de steên,
Noch korenmeter, noch klapwaker wierd geleên,
Noch stads vroedwijven, noch de moeders, die de weezen
Bezorgden — hoe bezorgd, hoe zuinig, hoe geprezen —
Noch iemand, die in eed of dienst was van de stad —
Tot vulnisrapers toe — of eenig amptjen had
Of dienst of werk van 't Land of levering van waren,
Die niet ter kerk en ging, daar zij gezuiverd waren;
Doe oude luiden uit het Gasthuis mosten gaan;
Arme en behoeftige huiszitten, die noch aan
Noch om en hadden, wierd haar weekgeld afgenomen,
Indien zij weigerden aldaar ter kerk te komen; —
Doe 't zoo in Holland ging, doe ging het Sion wel!
Toen was 't een gulden tijd voor 't zuiver Israël!
Dank heb de Veldheer, dien zij aan de koorde kregen;
Want als hij in haar schaal leî zijnen stalen degen
Bij Beza en Calvijn, viel de andre veel te licht;
De rok des Advokaats was van gering gewicht,
En al der Staten recht kon 't zwaard niet overwegen.
Zoo spanden zij ook in voorgaande tijden tegen
Der Landen Overheid met Graaf Leycester aan[1],
Tot hij genoodzaakt wierd weêrom naar huis te gaan
En 't Land te ruimen, en zij anders leerden preêken,
Nadat hen hier de kaart te leelijk was versteken,
En Oldenbarnevelt het wettige gezag
Der Staten had hersteld, dat in het voetzand lag.
Zoo zochten ze ook, nadat de Vrede met Hispanje
Te Munster was gemaakt, bij Willem van Oranje
Te Hove wel te staan, die onder zijne kling
Zijn meesters voeren deê uit haar Vergadering
Na Loevestein, en als den aanslag hem mislukte
Op Amsterdam, steeg in den Haag te paard, en rukte
Straks derwaarts, daar de stad met hem kwam in verdrag,
En hem most toestaan, dat hij beî de Bickers zag
Van alle vordere regeering haar ontleêgen.
Dit bolde Sion wel; 't had nu een Vorst gekregen,
Die 't weêr opbouwen, en de hand haar bieden zou,
Zoo zich de Staat weêr met de Kerk bemoeyen woû,
En meende daar weêrom het hoogste woord te voeren;
Dit zou een Maurits zijn, die 't hoofd nam van zijn schoêren,

[1] Veel predikanten kenden in dien tijd de Staten niet meer, en verzochten, zonder hun voorkennis, Leycester de bijeenroeping eener Synode.

Indiender wederom een Barnevelt verrees.
Maar deze vreugd was kort: de Dood, die 't Prinsevleesch
En het doorluchtig bloed van luî, die scepters voeren,
Niet meer verschoont noch spaart als van de minste boeren,
Die spand' haar boog en schoot den jongen Vorst daarheen,
Waardoor haar 't hart ontzonk en deze hoop verdween. —
't Valt nu gevarelijk aan Mozes stok te bijten;
Eerst hadden zij de loef, nu zijn zij in de lij,
De degen van den Prins hangt op der Staten zij,
En 't scheen dat niemand ons van buiten licht zou krenken,
Dies docht het Holland goed, eens op haar huis te denken,
Opdat daar alles ook ordentlijk toe mocht gaan;
En om de dienaars van Gods Woord te doen verstaan,
Wie in haar Landschap zijn de wettige Opperheeren,
En wie men daar voor zulke erkennen moet en eeren,
Ook om bij 't volk geen kwâ indrukkingen te voên —
Dat alles keurt voor goed wat zijne herders doen —
Heeft men een formulier gemaakt en uitgeschreven,
Hoe dat men in de kerk, die in haar Landschap leît,
Zal bidden voor de hooge en minder Overheid.
Dit is een Raadsbesluit en 't moet gehoorzaamd wezen;
Wat raad? Die 't niet en volgt, heeft voor een schrap te vreezen.
Dat dient de broeders niet, dies nemen zij geduld;
Al is 't een bittre pil, zij zwelgen ze om 't verguld.
Al roept de zuiverheid: *Is Barnevelt verrezen?*
Haar gramschap zonder macht, die is niet zeer te vreezen;
Al briest de Fries, al schreeuwt de Zeeuw, de zaak en lijdt
Geen last, ze zullen zich bedaren metter tijd.
De luister en 't gezag der Algemeene Staten
Werd ook van Holland niet gekrenkt, maar heel gelaten
In alles wat men aan de Bondgenooten liet —
Daar 't zelfs een lid van is, en van de minste niet —
En bij gemeen verdrag aan haar is opgedragen;
Meent ook, dat over haar zich niemand kan beklagen
En dat een Landschap, dat zijn soeverein gezag
Aan zich bedongen heeft, wel order stellen mag
Op zijn byzondere en maar huiselijke zaken.
Ook zijn 't geen dingen, die de leer of godsdienst raken;
Waarom een predikant, die dit niet aan en gaat,
Noch zich te moeyen heeft met zaken van den Staat,
Niet onderzoeken mag, veel minder tegenstreven
Den last, die hem in zulks de hooge machten geven,
Daar onder haar gezag de predikstoelen staan.
Hij late met dat werk zijn Overheid begaan! —
Hij volge 't voorbeeld van den ouden Lootius,
Die, onlangs Praetor van de haagsche Synodus,

Zijn hand sloeg op zijn borst en zijn gezicht na boven,
En zeide, niet genoeg zijn God te kunnen loven
En danken, dat Hij hem, in zijnen ouden dag,
Nog die genade deê, dat hij nu klaarlijk zag,
Wie waren zijne rechte en soevereine Heeren,
De Staten namentlijk van Holland, die hij eeren,
Daarvoor erkennen, en gehoorzaam wezen woû
In al wat tegen Gods gebod niet strijden zou.
Hoe, hadden zulke luî van nooden zooveel jaren,
Eer dat zij wisten, wie dat hare meesters waren?
Zoo was het meer dan tijd, dat hun van haar gezicht
Door d'hooge Overheid de schel werd afgelicht.

Maar gij, mijnheeren, dien de volkeren en landen
Van Holland zijn vertrouwd, die 't roer hebt in uw handen
Van 't kostelijke schip! past op, en ziet wel toe,
Dat niemand weêr geweld in uw kajuit en doe! —
Gij wordt benijd van uw gemeene Bondgenooten,
Maar laat u wederom niet van de stuurplecht stooten;
Gij hebt geen nood zoolang gij zelf eendrachtig zijt,
De hooge Scheepsraad is dien Opperbootsman kwijt,
Die, als men na zijn zin niet zeilen wou of roeyen,
Zijn meesters zelven wel deê zetten in de boeyen,
Die 't boots- en krijgsvolk in zijn handen had, en mocht
Doen gaan en keeren, daar 't hem goed en raadzaam docht.
Houdt vrij een waakzaam oog op die den dienst bekleeden
In uwe kerken, en den preêkstoel daar betreden,
De machten lasteren, en 't volk, door slim beleid,
Afkeerig maken van haar wettige Overheid,
Die, niet te vreden, dat zij overal uw kerken
In hebben, nacht en dag bespiegelen en werken,
Hoe ook de Magistraat raak' onder haar gezag,
En van het Raadhuis meê haar vendel waayen mag.
Let op die zuivre broêrs, die iedereen verdoemen;
Zij zijn zoo heilig niet, als zij wel derven roemen,
Maar wreed en heet na bloed, vol doodelijken haat,
Die onverzoenbaar is, en nimmer overgaat;
Het is een nijdig volk, dat niemand wil verdragen
Noch dulden, maar het Land veel liever uit zag jagen
Al wat van haar verschilt, Papist, Arminiaan,
Die in gehoorzaamheid haar ver te boven gaan.
Uit hun weêrspannigheid is al het kwaad gekomen,
Dat naderhand, tot smert en deernis veler vromen,
Ging over Land en Kerk, nadat zij met het zwaard
Des veldheers wierd gestijfd. Toen raakten zij te paard
En gij ten zadel uit; maar past nu op den teugel:

Gij hebt de voeten weêr gekregen in den beugel,
En 't zwaard op zij; ziet, dat gij daarvan meester blijft! —
Al die haar dragen als gehoorzame onderzaten,
Beloont die wel, en wilt het onder u niet laten,
Maar wat oproerig is, dient niet op stoel geleên,
Die van vreedzamige behoort te zijn betreên.
Gij weet, wat recht gij hebt in policie en kerken,
Gij hebt de macht om uw bevelen uit te werken,
En Israël geen Vorst, die haar de hand kan biên
De blinden onder u begeeren meê te zien,
En zullen metter tijd nog vrij al beter leeren
Wat vrijheid is, en wat verwisseling van Heeren
En dat men nauwelijks iet meer bevochten had,
Als dat men onder dwang van zijnen *Dienaar*
Daar men de wapenen weleer had aangenomen,
Om uit de slavernij van zijnen *Heer* te komen.

Als «toegift» voegde de zoo ouderwets-Hollandsch gezinde dichter daar dan nog de volgende welgemeende algemeene wenken bij:

Uw welvaart, Holland, leît in dezen:
Gij moet vooral eendrachtig wezen,
Houdt vrede binnen uwe muren,
En vriendschap — kunt gij — met uw buren,
Met na en verre Bondgenooten,
Die hare handen met u sloten.
Fokt neeringen en koopmanschappen,
Laat u de zeevaart niet ontsnappen,
En wilt ge uw vrijheid niet verliezen
Zoo wacht u, om een hulp te kiezen,
Die groot gezag hebb' in uw Landen;
Houdt daar 't Bewind alleen in handen.
Stelt hoofdluî over uw soldaten,
Waarop ge u zelven moogt verlaten;
Houdt in uw dienst goê oorlogsknechten,
Al valt er nu niet veel te vechten.
Zoo men weêr mocht in oorlog raken,
En dient men dan een hoofd te maken,
Zoo wilt dat ampt niet helpen geven
Aan iemand voor zijn heele leven,
Veel minder, eer hij komt te sterven,
Bij overleving van zijn erven.
Verziet uw kerk en predikstoelen
Van die tot matigheid gevoelen:
Past daar het hoog gezag te houën,
Of 't zal u naderhand berouwen;
Laat Oom de stok u niet onttrekken,
't Is volkje, die er niet meê gekken,
Maar slaan haar meesters wel om de ooren,
Die na haar pijpen niet en hooren,
En doen haar, als zij onder leggen,
Op al haar veesten *amen* zeggen.

Wacht u voor harde fijne Geuzen,
Als voor vervarelijke Reuzen,
Die Jupiter weleer bevochten,
Om hem ten Hemel uit te bochten;
Zij steken in der Pausen schoenen,
Die Koningen ten troon afboenen,
En Keizers op den halze treden.
Stelt leeraars, die haar Overheden
Zich garen willen onderwerpen,
En tegens haar geen pennen scherpen.
Handhaaft de Vrijheid der gemoeden;
Wilt iedereen voor dwang behoeden,
Hoort niet na zulke zieltyrannen,
Die 't al verdoemen en verbannen,
En uwen arm gebruiken willen,

Om elk te braden en te villen [1].

Laat onder uw bescherming wonen
Al wie gehoorzaamheid betoonen,
Maakt geen verwoesting in uw Landen
Om die door blinden ijver branden,
En niemand dulden noch verdragen,
Maar liever 't Land uit zagen jagen,
Die ergens in van haar verschelen. —
De rest moet gij aan God bevelen. —

Voor die van den dordtschen Doelen her verfoeide «harde, fijne Geuzen», volgde dan ten slotte «Nog wat voor Fijn de Geus», met zinspeling tevens op den «verrezen Barnevelt»:

"Is Barnevelt weêr uit het graf verrezen?"
Roept Fijn-de-Geus, "ik heb er van gelezen,
En dat het weêr met de Regeering gaat,
Gelijk het deê, toen hij zat in den Raad". —
Neen, Fijn, hij rust, maar zal weêrom verrijzen,
Ten jongsten dage, als God zijn zaak zal wijzen,
En nemen wraak van zijn onschuldig bloed,
Daar klein en groot ten oordeel komen moet.
Hij had gevolgd den last der Heeren Staten,
Die wettelijk aan 't Roer van Holland zaten,
En 't Recht bewaard, dat het van ouds bezat;
Maar zijnde door den Prins bij 't hoofd gevat,
Zijn meesters van de stierplecht afgesmeten
Een nieuwen hoop in hare plaats gezeten,
Had het geweld zich meester hier gemaakt;
Doch mettertijd is 't over boord geraakt,
Waardoor de Staat haar vrijheid heeft bekomen,
En weêr haar oude en rechte plooi genomen.
Zoo 't nu dan weêr met de regeering gaat,
Gelijk het deê toen hij zat in den Raad,
Zoo denkt: het Recht raakt nu of dan weêr boven,
De Waarheid is niet heel wel uit te dooven.
En meent gij, dat gij nu den moed en neus
Niet vrij en hebt, en zoo voortaan den Geus

[1] Gelijk W. Teeling, in zijn *Eubulus*, bl. 144: "de Overheid heeft niet alleen de macht, om door vermaeninghe en aenspraecke hare onderzaten tot den suyveren godsdienst op te wecken, maar zy heeft noch daerenboven een *lichamelyck dwinghende macht*, om hare onderzaten daertoe te *pramen*; die moet se dan oock ten dienste Christi aenleggen". Bl. 242: "de Overheyd staet vry, hare onderzaten somtijds te *dwinghen* tot hetgeene, dat zy betuygen *tegen hare consciëntie te strijden*". Bl. 226: "Alle die niet met vlijte doen zullen de wet des Konings, die zullen zijn oordeel inderdaet wel hebben, hetzij *ten doode ofte in den ban of ter breucke aen goeds* of in de ghevanckenisse (*Esra* 7, 25); ziet, desen lichaemlycken dwangh der authoriteyt houden wy oock een middel te wesen, om de beroerten der gemeynte Christi te stillen".

Niet spelen moogt als in voorgaande tijden,
Zoo hoort eens, Fijn: gij waart nooit wel te rijden
Als onder dwang van *capeçon* of iet
Dat u den toom niet al te vrij en liet;
Gij zijt gewend te vallen door de stengen,
En wil men u het hoofd wel in doen brengen,
Hebt gij van doen een mondstuk, dat wat dwingt,
Eén teugel, dat gij niet te hoog en springt.
Wilt u maar tot gehoorzaamheid begeven,
Geust properlijk; 't geschut van Sinte Steven,
Daar gij weleer u vrij wat op verliet,
Dat geldt niet, daar men met blauwe erten schiet! —

Hoe gerust zich de ockenburgsche Statenzanger op de toekomst toonde, hoe hij van de doortastende handelwijs dier Staten zich alles goeds in 't handhaven hunner Staatsbegrippen tegenover die der weêrpartij beloofde, de feiten zouden hem na weinig jaren weêrspreken, en al de ijdelheid zijner welmeenende woorden in 't licht stellen. De toenemende heftigheid, waarmeê men van de andere zij tegen de door hem en zijne medestanders, ten beste van 't Land, naar hun inzicht, gehuldigde zienswijs optrad, en voor welke men onder de goê gemeente een maar al te gretig gehoor vond, sprak reeds nu trouwens duidelijk genoeg voor 't geen er te duchten stond, zoodra 't partij maar eens gelukken mocht, de minste gelegenheid om zich te doen gelden, te vinden. Westerbaen-zelf werd, door een ongenoemd en onbekend gebleven rijmelaar, de toegeworpen *kaatsbal* terstond, naar 't heette, *weêromgekaatst*, en hij daarbij, als «ockenburgsche baanboef», voor «zijn oproerig, laster- en logenschrift tegen de ware gereformeerde kerk, en deszelfs leere, leeraars, en voorstanders in Holland», met meer vuilaardige grofheid van taal dan degelijkheid van bewijsgronden begroet. Zinspelende op zijn huwelijk met Groenevelds weduwe, wijlen de Vrouw van Brandwijk, ving zijn verwoede tegenstrever met de volgende keurige toespraak aan:

Baanboef, had je 't fulpen rokje
Niet van Groeneveld, en 't stokje,
Daar den grooten advocaat
Lest op leunde voor den Raad;
Had je niet dat vette brokje,
Schenbrok; —
Zou je zoo wel durven kijven
Als de vuilste appelwijven,
Als de snoodste logenaar?

En dus schelden op een aâr,
Had je niet de gouden schijven
Van dien Prinsemoordenaar,
Die jou tot een Ridder maakte
Van Michiel; — hoe makklijk raakte
Jij hier, met jou kale gat
In dat groote botervat! —
't Was een hoû-beet, die jou smaakte
En je hebt ze wel geschat.

In denzelfden toon en trant ging het dan de gansche volgende reeks rijmcopletten door, om ten slotte met de stellige verzekering te eindigen :

Schoon gij hier der vromen eer steelt,
En verraders schenkt een eerbeeld,
Schoon gij goddeloozen roemt,
En rechtvaardigen verdoemt;
Schoon gij hier de rol van Heer speelt,
En de deugd een dwaasheid noemt;

Schoon gij u vermeet te leeren
Onze wijze Overheeren,
Die, als Vaders, 't vrije Land
Heerschen, met een kloek verstand;
Niemand zal de waarheid weren,
't Zij, wie zich daartegen kant!

Intusschen liet zich Westerbaen daardoor niet afschrikken, nog eene berijmde *Catechisatie tot onderwijzinge der Eenvoudigen* ook uit te geven, waarin hij gelijkerwijs de oude veeten ophaalde, en de hollandsche Staatsbeginselen, in verband met die van 's Lands onthalsden advokaat en zijne medestanders, aanbeval:

Vr. Was niet mijnheer de Prins Stadhouder van de Staten
Van Holland, toen hij daar veel oude magistraten
De zak gaf?
Antw. Ja.
Vr. Waar kwam hem dan die macht van daan?
Antw. De Staten-generaal, die hadden 't zoo verstaan.
Vr. Maar, zegt eens, hadden die in Holland wat te zeggen?
Antw. Zooveel als ik of gij, waar de Grauwbunders leggen.
Vr. Wat heeft den Advokaat van Holland omgebracht?
Antw. Der Godgeleerden Raad en zucht tot meerder macht.
Vr. Wat reden was er, dat zij dezen man zoo haatten?
Antw. Hij wild' haar in de kerk het hoog gezag niet laten.
Vr. Wat hadden Hogerbeets en Grotius gedaan?
Antw. Het recht van 't Land en van haar steden voorgestaan.
Vr. Deên zij dat buiten last van hare principalen?
Antw. Daarover heeft men haar nooit kunnen achterhalen.
Vr. Heeft men de Heeren, die zij dienden, iet gedaan?
Antw. Men zette ze af, en liet haar onbeschadigd gaan.
Vr. Ging dan de meester vrij, en moest de dienaar lijden?
Antw. In tijden van geweld staat billijkheid ter zijden.
Vr. Doe Grotius zich weêr in 't Land begeven had,
En zocht te wonen vrij in de eene of de andre stad,
Wat deed hem, dat hij geen Landwinning heeft verworven?
Antw. Veel rechters waren dood, maar nog niet uitgestorven.
Vr. Waarom verzocht hij dat?
Antw. Hij meende, dat hij most
Zijn vaderland voldoen, en zien eerst, of hij kost
Daar vrij en veilig als een stille burger leven,
Eer hij zich in den dienst van vreemden ging begeven.

Vr. Waarom was hij bezwaard in andren dienst te gaan?
Antw. Omdat hij daar misschien zou moeten doen of raân
Iet, dat tot nadeel van zijn Land zou strekken mogen.
Vr. Wat heeft de Magistraat van Amsterdam bewogen,
Zijn zoon te vorderen tot Raadsman van haar stad?
Antw. De vrome inborst, dien hij van zijn vader had,
Die Hollands wettige regeering heeft verdedigd,
Waaraan hij zich van ouds verplicht hiel en geëedigd.
Vr. Heeft men dat boek niet voor een lasterschrift verklaard,
En den auteur aan lijf en goed te straffen waard?
Antw. Dat was, toen Holland nog stak in de pagië-kleêren;
Nu is 't een dier kleinood voor die het Land regeeren,
Een wisse Leîstar voor de stuurluî van ons schip,
Dat God beware voor een zorgelijke klip! —

Door die «stuurluî» toch werd thans, als 't elders [1] heette, dat schip «naar de rechte haven gestierd»; terwijl «de verkeerde stuurluî meest alle over boord» waren, «of zich zoo stil hielden, dat men er niet meer van hoorde. De regeering der loffelijke provincie zeilde nu op het rechte kompas, haar voorgegaan en voorgeschreven bij die heerlijke en treffelijke mannen, Heer Johan van Oldenbarnevelt, en dat uitmuntend licht, de Heer Hugo de Groot, wiens zoon onze magnifique en groote stad heeft vereerd met het ampt van haren pensionaris. Zelfs de HH. burgemeesteren der stad Rotterdam hebben toegestaan, in hare stad openbaarlijk te vertoonen *de Vermoorde Onnoozelheid*, zijnde de tragedie van den griekschen *Palemedes*, waarin klaarlijk vertoond werd de onnoozele en onrechtvaardige dood van onzen hollandschen Palamedes, Oldenbarnevelt. Dus schikken zich alle dingen in Holland naar de oude, vrije, en wettelijke, hoewel vóór dezen schandelijk onderdrukte en verkrachte regeering, eertijds zoo heerlijk, onwedersprekelijk, en onberispelijk verdedigd door den gezegden Heer Hugo de Groot, in zijn nooit volprezen Apologie». Zoo was alles over en weder van de oude herinneringen en hare toepassing op de hedendaagsche dingen vervuld, en terwijl van de eene zij de hollandsche vrijheid tegen de aanmatiging der Stadhouders verdedigd werd [2], was van de andere het oude schimpschrift der *Gulden Legende*

[1] Zie het reeds aangehaalde *Hollands Nieuwjaer*, enz. Gedr. in het vrye Holland voor de vrye Patriotten, 1664.

[2] *Hollandse Vrijheid verdedigt tegen de usurpacie der Stadhouders, zijnde een verhaal van de schendige handelingen derzelver tegen de beste en vroomste voorstanders der gezeide vrijheid, in een t'zamenspraak van drie personen, varende van Leiden op Haarlem.* Door H. v. V. Het eerste deel. Gedr. voor Loevestein, by Lieven van Vrijheid. 1663. — In 't volgende jaar van een tweede deel gevolgd.

van den nieuwen Sint Jan weder opgerakeld en herdrukt [1]. Het eerste zag juist naar aanleiding van 't laatste het licht. Een Amsterdammer, met een Zeeuw en Hagenaar in de haarlemmer schuit varende, zag er dien Zeeuw in zitten lezen en vraagde hem naar bescheid. Op 't vernemen van den titel, door den Hagenaar als dien van «een oud vilein en goddeloos pasquil» toegelicht, riep hij uit: «Is het dat boekje! Wel, wat mogen de luî al weder op de been brengen? Waartoe kan dat goed doen? Men spreekt nu immers geen kwaad van dien ouden Heer meer». — «Het schijnt», antwoordde de Hagenaar, «dat er nog booze menschen genoeg in Holland zijn, die, haar boosheid niet kunnende in 't werk stellen, haar met schenden en lasteren behelpen». — De Zeeuw zegt intusschen, dat hij «dikwijls dien Barnevelt voor den grootsten verrader des Lands heeft hooren uitmaken. Wij weten», bekent hij gulweg, «in Zeeland anders niet, of hij is de grootste schelm ter wereld geweest». — Doch de Hagenaar weet hem beter in te lichten: «Barnevelt is geen verrader geweest» — zoo verklaart hij — «maar een getrouw en ijverig voorstander van onze hollandsche wetten en privilegiën; hij was onkreukbaar in die voor te staan, en onwankelbaar in het handhaven van de Hoogheid en de Soevereiniteit van de Landen. Hij heeft altoos ook een getrouw dienaar geweest van Zijn Exc^{ie} Prins Maurits, en voorname oorzaak van zijn opkomst ten tijde van den Graaf van Leicester, maar is van denzelven Prins Maurits kwalijk geloond geweest, enz. Ik heb expres, om in de schuit te lezen, meêgebracht een oud vertoog van den H^{r}. van Oldenbarnevelt, korts vóór zijn gevangenis aan de HH. Staten van Holland overgeleverd, dat nu tot een goed tijdverdrijf wel zal te pas komen». Na mededeeling daarvan zegt hij, hoe dit «zoo klaar als de dag betoont, dat men dien ouden en trouwen Heer het grootste geweld en overlast heeft aangedaan», enz. Ze doorloopen dan zijn verdere geschiedenis, verklaringen, en schrifturen nog, zoodat de verraste Zeeuw weldra uitbarst in de woorden: «Wel hoe is Holland toen zoo verkeerd en verduiveld geweest? Zoo een man te vangen, zulke rechters te stellen, ik kan dit niet verstaan. Wie zou gelooven, dat dit in Holland gebeurd was? Het is waarachtig niet om te gelooven». In de zoogenoemde «gulden Legende» werd, als bekend is, op de vuilaardigste en nietsbeduidendste wijs over zijn herkomst en die zijner edelaardige vrouw geschimpt, zijn vader als Gerritjen Slecht en manslager op de kaak gesteld, en van haar bloedschendige geboorte — naar 't gerucht liep — opgehaald; dingen, waarvoor — al wilde men ze aannemen — geen van beiden toch aansprakelijk konden zijn [2]. Ook zijn verdere geslachtsleden, broeders, zusters, zonen,

---

[1] *Gulden Legende van den nieuwen Sint Jan*, d. i. *Kort verhael van den Edeldom, Deughden, ende Handelingen van meester Jan van Barnevelt, tot klaer bericht gestelt voor den nieuwen geresenen Barnevelt*, enz. Gedr. anno 1663.

[2] Het moet ons daarom ook bevreemden, dezer dagen Prof. Fruin, in zijn anders zoo lezenswaard

kwamen er niet in vrij, en werden er op de lasterlijkste wijs in aangerand, terwijl hem-zelf natuurlijk al zijn handelingen van vroeger en later tijd ten kwaadste werden uitgeduid en verdraaid. Geen wonder dat men zich over den herdruk verontwaardigde, en deze zelfs bij geestverwanten ten halve slechts instemming vond. Zoo liet zich de Geldersman ook, in gesprek met den Rotterdammer, over 't eerste deel der Hollandsche Vrijheid hooren: «Men behoeft de nieuwe Sint-Jans legende niet op te halen», zonder welke genoeg bleek «wat van Barnevelts familie en afkomst was; doch dat zeît weinig, daar zijnder meer van laag tot hoog gekomen; maar de kunst is, zich daar wel in te houden» [1]. Beiden deden dan zelf trouwens het noodige af, en lieten 't aan geen beuzelpraatjens ontbreken. Zoo vertelde de Rotterdammer o. a., dat «Barneveld Agrippa's» was. — «Wat is dat, vriend?» vraagde de Geldersman, en kreeg tot antwoord: «Agrippa's dat is iemand die tegens de nature geboren is, en met de voeten nederwaarts komt, en dezen, naar de getuigenis der naturalisten, heb-

---

scherpzinnig opstel "over de Historie van het Leven en Sterven van Joh. v. Old." (*Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde*, N. R. IX, bl. 119 en vv.), met name dit laatste punt op nieuw als een grief tegen hem te zien opvatten, hem er gebrek aan "kieschheid" voor ten laste te zien leggen, en hem te hooren verwijten, dat hij "ter liefde van geldelijk voordeel over een defect in de genealogie van zijn aanstaande (zou) zijn heengestapt". Hij acht "ter kenteekening van den Staatsman (dit) feit niet zonder beteekenis", en meent, dat "hoezeer wij den grooten man vereeren, wij toch het oog niet mogen sluiten voor zijn *gebreken*, en wij het der waarheid verschuldigd zijn, ook datgene op te merken, wat tegen hem schijnt te pleiten". Juist echter, dat wij *hier* met een *gebrek* zijnerzijds, en iets dat *tegen hem pleit*, te doen zouden hebben, mag met volle recht weêrsproken worden. Dat Oldenbarnevelt zijne hem ten volle waardig gebleken gade trouwde, was, als hij in zijn brief aan de Staten nadrukkelijk zegt, omdat hij "behagen hadde in de persoon", die hem daarenboven, wat hem niet onwelkom behoefde te zijn, doch zonder dien eersten en afdoenden grond geen gewicht in de schaal kon leggen, wat geld en goed aanbracht. Zou hij nu zijn liefde en die der vrouw zijner keuze, aan 't maatschappelijk vooroordeel hebben moeten opofferen, dat zich aan haar vermeende herkomst hechtte? Integendeel verdient hij allen lof, dat hij zich boven dat vooroordeel verhief, en een onschuldig en edelaardig wezen niet boeten liet voor de doemwaardige schuld — als er daarvan bleek — harer ouders. In plaats van den blaam van onkieschheid voor deze onbevooroordeelde handelwijs, komt er hem de onvoorwaardelijkste lof voor toe, dat hij de inspraak van zijn hart en verstand beiden tegenover een maatschappelijk "defect in de genealogie", dat hij daarenboven als zoodanig "door autoriteit van den soevereinen rechter" nog kon doen wegnemen, gehoor gaf, en de vrouw koos, die hem in alle opzichten paste. — Wat de tweede grief der Legende, zijn vaders wangedrag, betreft, even als wel niemand er ooit aan gedacht heeft G. K. van Hogendorp dat van zijn vader te laste te leggen — en Gerritjen Slecht had al heel "slecht" moeten zijn, als hij met een ellendeling, in den volsten zin des woords, als gene, op één lijn zou mogen gesteld worden — evenmin kan ook Oldenbarnevelt aansprakelijk zijn voor 't geen zijn vader mag hebben misdaan, en 't zij hij dan een "osseweider" of "doodslager" of beide was.

[1] *Tsamenspraeck tusschen een R. en een G. over d'hollantsche gepretendeerde Vryheyt.* 's Hertogenbosch, in de stadt Wesel, voor Hardebol Ondanck. *Anno* 1663.

ben gemeenlijk een ongelukkig einde. Dus was Nero geboren, die zoo een gruwzaam leven leidde en een zoo schrikkelijk einde had; Olivier Cromwell was ook Agrippa's, en wat gruwzaam onheils heeft hij niet verwekt!» — «Zijn dat Agrippa's», zegt de Geldersman, «zulks heb ik nooit geweten; o, ik zoude dan wel gelooven, dat er te dezer tijd nog wel sommigen in 't Land zijn, door de wonderen, die men vermeent, welke ook met de voeten eerst geboren zijn». — «Ik ken der», herneemt de Rotterdammer, in onmiskenbare zinspeling op den grooten bewindsman van den dag, «ik kender altijd een, dat al een wonderbaarlijke haan is, en ik geloof, dat hij gelaarsd en gespoord, met voeten en beenen ook zoo eerst ter wereld is gekomen; doch ik zal hem niet noemen. Hij zal apparentelijk nog zoo vreemd kraayen, dat hij hem zelf wel zal doen kennen; wij zullen dat laten rusten en buiten spoor niet gaan». — «Het considerabelste en exemplaarste», zegt, na nog wat verder gebeuzel, de Geldersman, «is, dat zulke geringe hooggesteigerde rijkdommen en staten zoo schandelijk ter neder plotsen, gelijkerwijs als de hoogmoedige Lucifer; de onnoozele kinders, lang nog na Barnevelts rechtvaardige sentencie, zongen een liedeken, daarvan ik dit volgende hebbe onthouden:

D'oude Jan van Barnevelt, Ridder, Heer van den Tempel,
Is gevallen uit zijn Staat Door Lucifers exempel".

Bij een tweede trekschuitreis zetten zij hun stichtelijk onderhoud voort, en komen ook op de toestanden en geschriften in rijm en onrijm van den dag te spreken. «Lieve», zegt de Rotterdammer, «ziet eens, hoe dat de Arminianen schoffermuilen; men zoude haast zeggen, dat haar haan koning kraait, en Barnevelt wederom op den troon zat». — «Lieve Nederlanders, wacht u voor de vuurstokers!» roept de Geldersman dan uit, en de Rotterdammer wijst dreigend «op dat heilzaam tuchthuis te Loevestein». — «Al 't Arminiaansch schrijven en wrijven», zegt de eerste ten slotte, «zie ik, dat langer niet verrichten zal: de getrouwe Patriotten zijn de oogen gezalfd, ze zien de *menées* en landverderfelijke maximen, en zullen haar voor al 't zelvige wel hoeden». Mocht men echter 't «Armiaansche paard» willen binnentrekken, dan meent de ander had men daartegen het «Palladium, dat zijn de wijze Hoogmog. HH. Staten-generaal; zoo lang die in staat zijn, zal de Republiek tegens al deze booze maximen bestaan. En zij zullen als staatsgeneesmeesters met de fakkelkaars des vernufts de ongezondheden des Lands zien, en het broeyende krokodilsei der oude schendige praktijken in den dop vertrappen». — «Ik twijfel dienaangaande geensins», zegt de gerustgestelde Geldersman, «aan de wijze voorzichtigheid der algemeene Doorluchtige Heeren en regenten».

[1] *Vervolgh t'Samenspraeck*, ald. 1663.

Intusschen was er door de tegenpartij, onder den naam van «den Schotschen Duivel», een vinnig schimpschrift uitgegeven, waarin de verschillende geschriften der andere werden gehekeld en ter verantwoording van «'t Utrechtsche presbyterie» en «de lessen en legenden» van Voetius-zelf, als «aartsmuitmeester», gesteld [1]. Want is 't, als men er schreef, «de man-zelf niet, 't is een van zijn Utertsche of Zeeuwsche echte zonen, zoo net komt alles met zijn gewoonlijk zeggen en drijven overeen. Met zulken vrucht heeft men gesabbatizeerd en gekatechizeerd. Is nu (echter) Barnevelt verrezen, zoo is er, tegen (zijn) dank, een meester verrezen, die 't kwâ bloed purgeere van wrokken en vijandschappen, welke dus lange de gemoederen zoo hevig ontstellen. Uit Holland moet het heil komen, als uit Sion alleen, door Gods gracie, daartoe gesteld. O, dan welzalige verrijzenisse! Want, uitgenomen uwe verblinde en begoochelde katechizanten, kan men voor kundigen de tegenwoordige regenten niet hooger verheffen, als die met Barnevelt gelijk te stellen, den patriarch en martelaar van onze vrijheid. Voor onkundigen kan men Barnevelt niet beter zuiveren, als met hem gelijk te stellen den tegenwoordigen regenten van Holland; zijn die behouders en vaders van Land en kerk, in 't betrachten van de hoogheid, vrijheid, vrede en welstand van 't Land, en 't voorstaan van de Kerk na alle zedelijkheid, en 't weren en breidelen van (zijnen) verderfelijken geest, gelijk Goddank de waarheid is, zoo was 't Barnevelt ook. Wat argwaan valt er op 's Lands Staten, die 't Gemeenebeste zoo loffelijk bewaard hebben? Honderden van Raadspersonen uit de Edelen en Steden stemmen daarover; geen schijn, dat die voor 't meerendeel verraders zijn of verraders konden toestemmen. Maar ze worden, zou Voetius zeggen, misleid, gelijk weleer, ook nu door den verrezen Barnevelt. Ja, 't zijn kinderen, gekken, blinde hummelingen; de Schotsche Duivel zal hun brillen opzetten en haar pedagoog zijn. Daar liggen de mosselen, dat ze *magister noster* ontwassen zijn, en zijn schotschen Katechismus voor geen Evangelie laten gelden. Gereformeerde harten, hollandsche patriotten, onderzoekt het; gij zult bevinden, dat uw welstand, vrede, wijsheid, luister, ontlasting, het eenig WIT en oogmerk is, daar uwe regenten op toeleggen, zonder dat ze evenwel voor u, voor haar, haar recht en hoogheid, iet beoogen en begeeren, of ze maken 't met hare bondgenooten in gelijken graad gemeen. Zouden die, of eenige derzelven, voor gemeene vrijheid een gemeene slavernij kiezen, houdt gij 't met de vrijheid! Daar heeft men zoolang om gevochten, Holland en Zeeland hebben ze vóór andren bevochten; willen die ondankbaar zijn, van 't beneficie renuncieeren, houdt gij ze in waarde;

---

[1] *Den Schotschen Duyvel betabbert in den verr. Barnevelt, de gulden-Legende, den bed. brief, en zulke brandschriften meer, met alle zijne jesuïtische maximen van 't Presbyterisch Convenant en 't Utr. Presbytery, uyt de gemeene lessen en legenden van Gisb. Voetius, Aertsmuytmeester.* Tot Utrecht, voor Jan Neef, boeckhandelaar in de Peperstraat. *Anno* 1663.

ze is dier gekocht en nog geld waard. Afgunst benijdt en disputeert de vrijheid, omdat ze voordeel in de slavernij ziet; liever zelf slaafsch wil zijn, als u vrij zien, omdat ze op uw vrijheid minder kan azen, in gelijke slavernij uw meerder en meester, in gelijke vrijheid, door Gods zegen, uw minder is. Maar de schotsche Duivel bestrijdt uw vrijheid, uit schroom voor zijn gewisse en vreeze voor zijn Pausdom. Hij roept al *unie*, *unie!* maar hij meent slavernij. Ik bemin de unie, maar ik haat de slavernij. Vrijheid is de ware band en 't oogmerk van de unie; in slavernij deugt en duurt geen unie. Die de unie verder trekken als tot gemeene vrijheidsbescherming, beoogen noch vrijheid noch unie, machineeren op de vrijheid onder den naam van d'unie. 't Geweld van 't jaar '18, van 't jaar '50, was al unie, om d'unie. Nu is 't, al weêraan, al unie. De Heeren Friezen, tot nog toe kregel voor de vrijheid, in 't jaar '18 nog mannen, gaan de stok nu trekken tegen Hollands vrijheid, geven de hare over, binnen aan de Kerk, buiten aan de Generaliteit; maar men moet het den HH. Friezen ten goede houden: zij hebben een Stadhouder verwacht, gij uw heil van de hollandsche — niet van de friesche, niet van de generale — Staten, en kent ze, eert ze die God over u gesteld heeft; dat zal uw welvaart zijn. — Onaangezien al het achteruitspelen wil het oude spel in Holland al weêr op den wagen komen. De Schotsche Duivel is al doende met het voorspel: eerst speelt men met papieren, daarna met rapieren. Geeft het spel geen ruimte, Hollandsche Wachters, gij zijt immers genoeg geleerd; wordt de schotsche Duivel 't spel meester, leelijke parten zal men u spelen; de verrezen Barnevelt is bij hem met den anderen al verwezen, nevens al zijn deugdgenooten, die aan de vrijheid van 't Vaderland, boven gemeene stuurluî, schuld hebben. Zijne klachten zijn dreigementen; terwijl hij verhaalt wat er geschiedt tegen zijn wille, voorzeit hij met eenen wat hij doen zal, zoo hij komen kan tot zijn wille; en 't geen uwe voorzaten wedervaren is, dat ulieden, als hare voetstappen volgende, ook wedervaren zal. — Wilt gij», vraagt men vervolgens, zich tot de tegenpartij wendende — «wilt *gij* van *factie* spreken, die uw professie van *factie* maakt, enkel *factie* leest en preêkt, al uw leven in *factie* versleten hebt, onlangs van *factie* overwonnen, als *factieus* gedoemd en gecorrigeerd, nog met ruiters en knechten moet bewaard worden? Wat blazen deze uwe libellen als *factie* en *seditie* tegen de wettige machten van den Lande, om Staat en Kerk op zijn Schotsch weêraan 't onderste boven te werpen. Maar noemt eens een eenig stuk van *factie*, een eenig feit tegen de Unie, 's Lands en Gods wetten, begaan bij de remonstrantsche regenten; weêrlegt een eenig kapittel van Grotii *Apologie*, en ik zal zeggen: den eenen is zoo goed als den ander, hoewel ik er u tien, ja, honderd tegen één kan leveren! — De heele raad van uwe schotsche kerken is enkel wereldsch beleid, om overhand te hebben en te houden, niet door waarheid, reden, schriftuur, kristelijke deugden, maar door valschheid, lastering, meesterschap, scheuring, geweld, en factie.

In Engeland en Schotland is dit openbaar, gij durft het niet ontkennen; te vergeefs zult gij het ontkennen na die bevinding in Holland, en, ik neem aan het waar te maken, de Schotsche Duivel zal ook niet nalaten het openbaar te maken, tenzij het God, dat ik wensche en hope, hem verhindert tot 's Lands rust en beste! — God is een God des Vredes, de vreedzamen zullen Gods kinderen genaamd worden. Andere landen varen wel, Holland moet leven bij vrede, verplicht door een zalige noodwendigheid, om dien, als haar hoogste interest, overal te zoeken, voor zijne commerciën door alle landen. Door Gods genade, der Staten en des verrezen Barnevelts kloek bestier, heeft het Land, na vele en zware ontmoetingen, glorieuze en gewenschte vrede van buiten met alle Koningen, Prinsen, en Staten. Deze vrede zal beklijven door vrede van binnen, die alleen resteert, om den Staat, bij Godes zegen, ontzaggelijk en onverwinlijk tegen alle vijanden te maken, en niet gevonden kan worden als door vrede in de kerken, 't afschaffen van paperij [1], 't smoren van alle kwade impressie, alle partijschap en vijandschap van religië, en 't herstellen van de broederlijke affectie onder alle Protestanten en Evangelisch gezinden. Niet alleen Holland, maar al de wereld zoude een licht en heil opgaan, uit zulken exempel en resolucie. Papen zouden tegenspreken en tegenstreven; maar uw werk, doorluchtige Staten, is, uw volk en uzelf te vrijen, en uw Land te bevredigen. God heeft u, door voorspoedige raadslagen, de handen niet ledig gemaakt, om ledig te zitten; 't is grooter, dat er te doen is voor uwe grootmogendheid en grootmoedigheid, als dat er gedaan is; en door 't gene te doen is, moet bestaan al dat er gedaan is, ook de Staat en uwe personen. Komen deze geringe letteren ook tot uwe hooge handen, zoo ontvangt dit kort oodmoedig vertoog, hoewel uitberstende bij geval, met gunstige ooren, van een uwer geringste onderdanen, maar — des zij de Hemel getuige! — in lief of leed beste patriotten, die eerst voor God, daarna voor uwe hoogheid en 't Vaderland, nevens zijne voorouders, daarin beproefd, goed en bloed gering acht; die niet voor, maar tegen partijschap krijt, en met lijf en ziel het beste betracht, dat waarlijk gemeen is». — En dan weder zich tot partij wendende: «gij verdient boônbrood, schotsche wervel- en tuimelgeest, voor de goede nieuwmaren van Barnevelt. *Vive* de verrezen Barnevelt! *Vive* Voetius, ook tegen zijn dank, om 't heil te beleven, dat God den Lande, der Kerke, der Kristenheid belooft door 't wonder van die verrijzenis, tot allemans vreugde, niemands droefheid, als die zich verheugen in andren te bedroeven. Hoe klaagt gij zoo bitterlijk over Gods werken, lieve Voeti, de verrezen Barnevelt lacht immers *wit*, zal u geen kwaad doen; hij moet ook niet, als

---

[1] Versta priesterdwang, geestelijke tyrannie, naar de vroeger geuite stelling: "papen zijn papen, 't zij wat fatsoen en coleur haar kap ook heeft. Zoo hebben vast alle kerken haar klein of groot Pausdom of immers hare Papen: arminiaansche, calvinische, engelsche, schotsche, luthersche Papen".

gij maar kunt laten, anderen en u zelven kwaad te doen! — Vreest niet, lieve Voetî, niemand als u zelven; gij hebt geen vijand als van binnen, den Schotschen Duivel. Ik zweer 't u bij alle Heiligen, ik ben u borge met al mijn vrienden, u zal geen leed geschieden, als gij 't u zelven niet en doet. De verrezen Barneveld, wil hij leven, moet ook laten leven, en beide te zamen zal hij 't willen, is hij de rechte Barnevelt. Maar de Schotsche Duivel, uw *spiritus familiaris*, moet ruimen. Treurt daar niet om, 't is t' uwen en ten gemeenen beste, of gij u, met uw eene been in 't graf, nog bekeerdet van uwe schotsche zonden, 't welk ik van harte wensche; geensins dat men u doe gelijk gij anderen gedaan hebt, en doen zoudt, hadt gij uw wensch en wille. — De nederlandsche confessie is goed, de engelsche is goed, de augsburgsche is goed, al de protestantsche confessiën zijn goed; elk meent, dat de zijne de beste is — ook goed; maar anderen, in wat manieren het zij, de zijne te willen opdringen, is kwaad; om verschil van confessie te scheuren, erger; dwinglandij, geweld, oproer, krijg tegen broeders, tegen wettige overheid daartoe en daarom aan te stellen, is 't slimste kwaad van alle kwaden. En zoo zijt gij, schotsche confessiepapen, kwade kristenen, kwade menschen! Wonderbaarlijke creaturen zijt gijl.; gij, papen, wilt dat u alles geoorloofd zij tegen anderen, uwe hooge overheid niet te commandeeren hebbe over u. De canons van 't dortsche Synode, waren die niet een nieuw ongehoord schrift, om te onderteekenen? Maar niet ongefondeerd, zult gij zeggen; een ander zal zeggen: ja. Wie zal nu rechter zijn? Als ons onderdanen d'Overheid iets op leît, staat het aan ons te oordeelen, of 't gefondeerd zij of niet? Zijt gij, papen, van andere condicie als wij? of wilt gij doen als de kwâ wijven, die wel niet kunnen ontkennen, dat ze haar man onderdanigheid schuldig zijn, maar deze exceptie daarop maken, dat ze haar schuldig zijn in alle billijke zaken, maar van die billijkheid willen oordeelen. Doch hier leît de knoop, paap; gijlieden wilt independent zijn van de overheid, en de kerk op uw eigen hand regeeren; maar als ik een leeraar en geen paap was, dependeerde ik veel liever aan de Overheid als aan u, papen. Niet importuner en intolerabler dan 't papenjuk, voor die onder de papen geen paap wil zijn met de papen. Degelijke, bescheidene, verstandige leeraars, die, onder een hoop papen vervallen, niet paapsch kunnen zijn, zouden er van weten te spreken. — Ondertusschen, eerwaardige Voetî, bevele ik u van herten Gode tot beter zinnen, als een van uw meeste vrinden en meeste vijanden, hebbende geleerd gebreken en ondeugden, geen personen te haten. Konde ik u deugd en vriendschap doen, d'occazie daarvan zou mij aangenaam en lief zijn».

Niet alleen de vrienden en geestverwanten van den «nieuwen Barnevelt» — als zijne tegenstanders en vijanden hem doopten — kraaiden zoo triomf over den tijdelijken zege der hollandsche staatsbeginselen, aan zijn onwrikbare houding en doortastend beleid vooral te danken; ook de fransche gezant, die hem in zijn gansche be-

drijf van nabij gâsloeg, liet niet na, er zijn Koning opmerkzaam op te maken, in zijn lof uit te weiden, en de groote schranderheid en persoonlijken invloed te roemen, waarmeê hij die «verandering in de openbare gebeden tot stand had gebracht, en zijne provincie als de *eerste* soeverein had doen erkennen. Wanneer uwe Majesteit weten zal» — zoo vervolgde hij, in zijn brief van 30 Maart dezes jaars, waar hij zich zoo over hem uitliet [1] — «dat hij maar 36 oud en sedert tien jaar in de grootste bedieningen is; dat hij alle buitenlandsche zoowel als binnenlandsche zaken met ijver, schranderheid, en, wanneer hij zich moet doen gelden, gezag bestuurt, hoû ik mij overtuigd, dat Uwe Majesteit overtuigd zal zijn, hij een man is van ongemeene verdiensten». Hij was met dat alles te meer ingenomen, als De Witt's buitenlandsche staatkunde voor 't oogenblik tevens ten zeerste met de belangen van Frankrijk strookte, en 's Konings onspaansche plannen in Zuid-Nederland stijfde. Spanje had gaarne gezien, en zocht dat door zijn gezant, Don Esteban de Gamarra, en zijn volijvrigen secretaris Richard, in dezen tijd te bewerken, dat de vereenigde nederlandsche provinciën tot een zoo nauw verbond met hare zusters van 't Zuiden kwamen, dat de zeventien nederlandsche gewesten tegenover 't buitenland, en met name Frankrijk, als één Staatslichaam optraden, terwijl daarentegen vooral in Vlaanderen velen genegen waren, zich van Spanje af te scheuren, om zich met de vrijgevochten Noordergewesten te vereenigen. In dien laatsten zin beraadslaagden thans, in strijd met Spanje's voorslagen, De Witt en Estrades, en maakten daartoe zelfs een plan van verdeeling der spaansche Nederlanden op, dat zij gewapenderhand zouden verwezenlijken. De Vereenigde Gewesten zouden daarbij Ostende, Brugge, en omliggende streken erlangen; Frankrijk Kamerik, Sint-Omer, St. Wynoxbergen, Veurne, Nieupoort, Aire, en geheel Artezië; terwijl de verdere Spaansche Nederlanden tot een gemeenebest, onder bescherming van de Vereenigde Nederlanden en Frankrijk, zouden gevormd worden. Daar Spanje, naar De Witt Estrades meêdeelde, niet alleen veel vrienden onder de Staten, maar zelfs «loontrekkende» aanhangers had, werd dit alles zoo geheim mogelijk tusschen beide staatsluî besproken, en zocht Estrades van zijn zij Frankrijk zooveel vrienden te verschaffen, als hij kon. Hij stelde daartoe zelfs verscheiden schilders te werk, om het levensgroot portret van den franschen Koning, dat in zijn gehoorvertrek prijkte, een paar dozijn maal te verveelvuldigen, daar er hem meer dan twintig personen reeds om verzocht hadden [2]. De Koning-zelf zocht zich

---

[1] *Brieven, Mémorien*, enz. II, blz. 173.

[2] Aldaar, blz. 184. Deze belangstelling in de afbeelding van Z. M.'s tronie was trouwens zoo weinig belangeloos, dat gemelde Heeren later te kennen gaven, zoo de portretten en dozen, waarin men ze gaf, niet minstens een waarde van 3000 gulden hadden, men niet gezind was, ze aan te nemen; zie ald. blz. 220.

daarbij, in zijn brieven aan Estrades, van de meest belangelooze zij en met de edelaardigste bedoelingen vervuld, voor te stellen, en De Witt tevens zoo hoog mogelijk te verheffen. Hij verheugde zich — naar hij den 20^{en} April schreef — «noch die gevaarlijke nabuur, noch die zoo overmatig heerschzuchtige, naar eens anders Staten begeerige Vorst» te zullen blijken, als zijne «benijders met haatlijke vergrooting uitstrooiden, om alzoo een groote bekommering over zijn macht te verwekken. Ik bevinde mij» — schreef hij — «Gode zij dank te wel bedeeld, dan dat ik eenigsins ongerust zou zijn of een hevig verlangen voeden, om mijne heerschappij verder uit te breiden». En wat De Witt betrof, achtte hij 't «de beste partij, in deze zaak te nemen, om het bestier er van in zoo goede handen, als de zijne, over te geven, en het beleid er van aan zijn ijver en bekwaamheid over te laten. Het blijkt» — zoo vervolgde hij —, «dat God hem tot groote zaken heeft doen geboren worden, en ik geloof ook, dat het niet door het eenvoudig geval is, dat ik in hem zoo'n goeden vriend bekomen heb, maar door de goddelijke Voorzienigheid, die te goeder uur de werktuigen beschikt, waarvan hij zich tot de roem der fransche Kroon en het voordeel en de zekerheid van de Vereenigde Provinciën bedienen wil» [1]. Om de zaak bij Holland aangenaam te maken, dat alleen in 't verdrag gemoeid was, en zich later dan op zijn Soevereiniteit beroepen kon, om er — even als 't verdrag met Engeland in Cromwells dagen — als een gedane zaak, de verdere provinciën in te laten berusten, bereisden zoowel De Witt de groote steden van Holland, als Estrades die van 't Noorderkwartier, waar zijn regiment in betaling lag; terwijl de eerste daarenboven op 't buitengoed van zijn oom van Zuidpolsbroek een onderhoud met eenige hollandsche heeren had, die hij vooral op 't gevaar wees, dat er voor de Kristenheid in 't algemeen en Oostenrijk in 't byzonder van den Turk te wachten was, als deze zich, gelijk oogenschijnlijk bleek, weldra tot aan de grenzen van Duitschland zou hebben uitgebreid, en dit daardoor te zwak worden, Spanje in de Nederlanden bij te springen. Een verbond met Frankrijk zou, met het oog op die Nederlanden, 't verkieslijkst zijn, te meer nu er sprake was, dat de duitsche Keizer met de infante van Spanje huwen zou, en er alle kans was dat Frankrijk, bij 't afsterven van den spaanschen Koning en de slechte gezondheid van zijn jongen troonopvolger, zijn aanspraak op die Nederlanden, na den dood van beiden, zou doen gelden. Koning Lodewijk trouwens was zelf althans zoo nauwgezet, dat hij, bij 't nader ontwerpen van het beoogde verdrag, en gelijk dit door De Witt was opgesteld, Estrades bepaaldelijk op de onvoegzaamheid opmerkzaam maakte, om in een verdrag op de eene plaats te bepalen, dat men gezind was, de laatste, met een land, als hier Spanje, gesloten overeenkomst heilig te houden, en op een andere plaats bepalingen met een derde, gelijk hier met Holland, om-

[1] Aldaar, blz. 200.

trent Vlaanderen te maken, die daar lijnrecht meê in strijd waren. Er was, meende hij, den Staten zooveel als hem zelf aan gelegen, dat men hun zoo iets nimmer te laste kon leggen. Wel zou men kunnen zeggen, dat zulke bepalingen ten uiterste geheim konden blijven; maar al kon men 't een tijd lang geheim houden, voor de nakomelingschap zou het toch uitlekken, en er waren in elk geval dingen, welker uitvoering goed, doch ze in geschrifte te stellen, kwaad was. Zeker ware hem voor zijn eigen fransche belang niets wenschelijker, dan dat Vlaanderen er zich van stonde aan op toeleî, om de Spanjaards naar huis te zenden, en hem van hun slechte nabuurschap in 't Noorden te ontslaan, en ieder redmiddel zou hem daarom welkom wezen, dat dit in de hand werkte, zonder tot dergelijke lijnrecht tegen elkander indruischende bepalingen, die zich met geenerlei glimp van recht lieten kleuren, te komen. Hij zond daarom een gewijzigd ontwerp, waarin dergelijke «onvoegzaamheid» vermeden werd, doch dat, wat de slotsom betrof, op 't zelfde neêrkwam, en waarin «de Koning en de HH. Staten (van Holland) verklaarden, dat zij, ofschoon in den tegenwoordigen staat der wereldsche zaken aanmerkende, dat door Gods goedheid de meeste kristen Koninkrijken en Staten een diepe rust genoten, die alleen in eenige afgelegen oorden van Europa gestoord was, het nochtans te duchten vonden, dat bij 't openvallen der spaansche Kroon het Kristendom in dezelfde wanorde, ongevallen, en rampen zou kunnen vervallen, waaruit men zoo gelukkig geweest was, het door den vrede van Munster en dien der Pyreneën met zooveel moeite te redden; dat Zijne Majesteit en de Staten, door een voorziening en verhoeding, hunne groote wijsheid waardig, des oorbaar geacht hadden, zich door een nieuwen en nauweren band te verbinden, en opdat hunne vriendschap nimmer door eenig toeval gestoord werd, te zamen, van nu af aan, geregeld en vastgesteld hadden, hoe omtrent de tien nederlandsche provinciën, onder beheer van Spanje, te handelen. In welker bestaan en houding Koning en Staten toch zoo'n aanmerkelijk belang hadden, het geval plaats grijpende der spaansche troonsopvolging, die alsdan *onweêrsprekelijk*, *volgens alle recht en billijkheid*, aan Zijne Majesteit zou toekomen, bij de krachteloosheid en nietigheid van den troonsafstand der fransche Koningin, vóór zij naar Frankrijk kwam, *afgeperst*, en bij gebreke der vervulling door Spanje van verschillende voorwaarden, bij 't huwlijksverdrag bedongen, en waarop die vermeende afstand geen betrekking had. Zijnde dit alles zoo zonneklaar en ook bij de ingezetenen van Vlaanderen een zoo bekende waarheid, dat, als men wist, reeds eenige der voornaamsten hunner beraadslaagd hadden over de middelen, om zich tegen de hen dan bedreigende onheilen te beschermen, en zij het verstandigst hadden geoordeeld, van nu af aan te besluiten, om zich tot een vrij Gemeenebest in Cantons te vereenigen, met de HH. Staten en onder 's Konings bescherming verbonden; daar zij door een pijnlijke ondervinding gezien hadden, hoe, sedert anderhalve eeuw, onder beheer van den huize Oostenrijk geraakt, hun land

slechts tot een bloedig tooneel van oorlog, ellende, en verwoesting geworden was. De oprechte genegenheid, dat land, door den Koning en de HH. Staten toegedragen, en het verlangen van Z. M. om hunne vriendschap en eendracht te verduurzamen, zonder dat eenige argwaan of machtsvergrooting daarin verandering zou kunnen brengen, hadden Z. M., met het oog op de HH. Staten, bewogen, om te bewilligen, dat, ingeval der openvalling dier troonsopvolging, Z. M. geen gebruik zou maken van zijn volslagen rechten op die nederlandsche provinciën, maar hij er zich, door een uitwerksel zijner zonderlinge gematigdheid, meê tevreden zou stellen, haar ingezetenen te zien vrijworden door 't stichten van een nieuw Gemeenebest, met die HH. Staten, onder beschutting van Zijne M. verbonden, met uitzondering alleen van eenige weinige vestingen, die Z. M. tot beter dekking der grenzen van zijn koninkrijk en tot zijn meerder zekerheid te stade kwamen, en eenige andere, die Z. M., onaangezien zijne rechten, mede bewilligde, tot meerder zekerheid der Staten, in hun eigendom te laten, gelijk hierna volgen zou. In aanmerking daarvan hadden die HH. Staten zich vrijwillig bij dit verdrag verbonden, met Zijne Majesteit eenstemmig te handelen, en met al hun vermogen zijn edelmoedige oogmerken te ondersteunen, onder de volgende bepalingen:

1. verklaren Z. M. en HH. Staten, gezind te zijn, de laatste verdragen, met Spanje gemaakt, heilig in acht te zullen nemen, zonder den oorlog in de Nederlanden te brengen, dan in geval de rechten Zijner Majesteit, uit hoofde der Koningin, Zijne gemalin, in werking treden. 2. Wanneer de opvolging der spaansche kroon, ten behoeve der Koningin, openvalt, vóór de ingezetenen van Vlaanderen het besluit genomen mochten hebben, waartoe zij genegen schijnen, om zich tot een vrij Gemeenebest te maken, ten einde de onheilen, waarmeê zij bedreigd worden, te verhoeden; zal men, daar alle rechten van die kroon Zijner Majesteit zullen toekomen, en Zijne Majesteit er naar welgevallen gebruik van zal kunnen maken, *zonder eenigsins die laatste vredesverdragen* te overtreden, gezegde tien provinciën zich tot Cantons en een vrij gemeenebest laten vormen, en zullen Z. M. en HH. Staten daar des noods zelfs geweld en wapenen toe gebruiken, zoo om ze daartoe te doen besluiten, als tegen allen, die er zich tegen mochten willen verzetten. 3. En nadien er, om de boven bijgebrachte redenen, Z. M. en HH. Staten bij die verandering en nieuwen vorm der nederlandsche zaken, kennelijk aan gelegen is, hun grenzen wèl te dekken tegen de vreemde mogendheden, die er zich in mochten willen mengen, zullen zij alle mogelijke pogingen aanwenden, om in Zijner Majesteits handen te stellen de steden en vestingen van Kamerik, Aire, Nieuwpoort, Veurne, en de kasteleiniën van Cassel, Belle, en Poperingen; en in handen der HH. Staten: Ostende, Plassendaal, Brugge, Damme, en Blankenberg, met hetgeen Spanje thans in de geldersche kwartieren van Overmaze bezit, beneffens de kasteelen van Navaigne en Argenteau, met toebehooren».

Hoe belangeloos zich de fransche Koning voordeed, de wijze vooral, waarop hij zich over de onweêrsprekelijke rechten zijner Koningin uitte, kon niet anders dan argwaan wekken, en moest niet onnatuurlijk doen huiveren, zich in een verbond met hem in te laten, waarbij men voor die rechten instond. De Witt verheelde dan ook zijn bezwaren te dien opzichte aan Estrades niet, en zocht die in een nieuw ontwerp zijnerzijds te ontduiken, dat daardoor echter voor den Koning minder smakelijk werd. Van Spanje's zij zocht men tevens de Staten met toenemenden aandrang tot een verwerend verbond der 17 nederlandsche gewesten te belezen, dat Frankrijks toorn niet minder dan achterdocht wekte, en Koning Lodewijk in zijn brieven aan zijn gezant op den hevigsten toon deed uitvaren. «Niets kan verstandiger, noch krachtiger zijn», schreef hij hem, «dan 't geen gij De Witt omtrent dat verbond te gemoet gevoerd hebt, door vooral op de tegenwoordige zwakheid van Spanje, de teleurstelling van Frankrijk te Munster, en mijne hooge gevoeligheid over een dergelijke nieuwe vervreemding te wijzen, en hoeveel grooter zekerheid mijn algemeene waarborg, die hun Staat reeds van een oorlog met Engeland bevrijd heeft, dan dat hun voorgespiegeld verbond zou geven. Ik zal er echter nog bijvoegen wat gij intusschen vooralsnog voor u moet houden, dat, zoo de Staten-generaal, na een jaar lang mijne vriendschap, verbond, en bescherming gevraagd, en met allerlei voordeelen verkregen te hebben, in staat waren, mij zulk een ongelijk te doen en zelfs in een tijdsomstandigheid, dat ik om hunnentwil en met een *onbaatzuchtigheid*, *die haast geen voorbeeld heeft*, met hen te goeder trouw wel wil overeenkomen, dat een groote Staat, die mij en mijn zoon t'eeniger tijd wettig kon toekomen, vrij wordt; — dat het dan daarmede niet zoo als met den vrede van Munster zou afloopen, en het minste, waarin ik mijn gevoeligheid over zoo'n onheusche handelwijs zou toonen, wezen zou om te verbreken al wat ik in dat verdrag bepaald heb, den schepen van hun Staat allen handel in mijn rijk te verbieden, mij ten nauwste met Engeland te verbinden, en den Engelschen al den koophandel in handen te stellen, dien mijn onderdanen, bij gebrek vooralsnog van een voldoend aantal schepen, niet kunnen drijven [1]. Ik wil niet, dat de Heer De Witt mij door den molik van dat verbond overhale tot alles wat hij verlangt en wanneer het hem goed dunkt: mijne zaken staan zoo niet geschapen. Ik weet, wie ik ben, en dat men mijne vriendschap zoeken moet, die denzulken, die haar verkregen hebben, nutter is dan de hunne mij; en dat daarom zij, die haar verliezen, meer verliezen dan ik [2]. Wanneer gij echter — vervolgde hij in alle voorzichtigheid — met den Heer De Witt spreekt, «zou ik niet willen, dat hij uit uw gesprek mocht kunnen

---

[1] *Brieven*, enz., t. pl. bl. 313.
[2] Aldaar, bl. 356.

opmaken, dat ik bij het overlijden van den spaanschen Koning *gewisselijk* den oorlog in de (spaansche) Nederlanden brengen zou; daar ik inderdaad die gedachte niet heb; maar dat hij veeleer begreep, gelijk het waar is, dat ik, zoo dat geval plaats greep, zoo slechts de Spanjaards mij geen onrecht wilden doen, door de Koningin van haar huwlijksgift en alle opvolging te ontzetten, gewillig tot alle soort van redelijk vergelijk zou verstaan, en de HH. Staten zou vertrouwen, zoo zij dan niet in eenig verbond tegen mij getreden waren; 't geen daarenboven een nieuwe zeer krachtige reden is, waarvan gij u bedienen kunt, om hen van het doen van dien stap af te brengen, die hen terstond van een bemiddeling zou uitsluiten, waarin zij tot algemeen welzijn en rust van veel nut konden zijn» [1]. Welke «krachtige» redenen of schijngronden de Koning echter ook zocht bij te brengen, of welk een dreigenden toon hij aansloeg, De Witt was, naar Estrades-zelf hem deed opmerken [2], een man van te veel doorzicht, dan dat hij zich zoo bij den neus zou laten leiden; en hoewel Koning Lodewijk dus zelfs, met het einde van 't jaar, nog een ander gevolmachtigde, Batailler, afvaardigde, om Frankrijks belangen in Holland voor te staan, het eenigste, waartoe hij zich brengen liet, was, dat hij beloofde den Statenleden van Holland, die hij in 't geheim gewonnen had, voor te slaan, bewoordingen voor het verdrag met Frankrijk te zoeken, die geen nadeel aan de rechten van Z. M. toebrachten, doch die ook tevens geen bekommering bij de provinciën konden verwekken; terwijl trouwens zulk een verdrag alle soorten van maatregelen met Spanje of andere Vorsten van zelf overhoop zou werpen [3]. Batailler — 't was nu February 1664 geworden — was inmiddels naar Frankrijk teruggekeerd, en Estrades wachtte zijne wederkomst naar Holland af, om tot verdere overleggingen over te gaan. Hij verzuimde den Koning daarbij niet te melden, dat zich eenige tegenstand tegen De Witt in Holland-zelf begon te openbaren, en zelfs twee groote steden zich tegen den vorm der regeering, en den alvermogenden invloed van den Raadpensionaris wilden verklaren, hoewel deze zich steeds nog verzekerd hield, dat zijne streng de sterkste was, en hij, door Frankrijk gerugsteund, meester van het terrein zou blijven. De Koning mocht dus naar bevind van zaken handelen, en de hem voordeeligste partij kiezen [4]. Onderwijl kwam er echter een nieuwe spaak in 't wiel door 't geen De Witt, met Amsterdam over de zaak in nader overleg tredende, te hooren kreeg. Men had hem daar ronduit verklaard, dat men van geen verdrag met den Koning hooren wilde, waarin niet de sluiting van de Schelde — in welker bezit men door den westfaalschen vrede was gekomen — naar 's Konings uitdrukkelijk bevel ook voor 't vervolg gewaarborgd was [5], daar het zijn handelsbelang, tegenover het thans gefnuikte Antwer-

[1] Aldaar, bl. 357. [2] Aldaar, bl. 365. [3] Aldaar, bl. 390. [4] Aldaar, bl. 391. [5] Aldaar, bl. 400.

pen, niet in de waagschaal wilde stellen. Ofschoon dus ook Batailler met het einde van April terugkwam, werkten geen verdere beraadslagingen iets uit, daar de Koning evenmin van een zijner voorstellen wilde afgaan, als Holland die zoo onvoorwaardelijk aannemen. Welken schijn Estrades in 't belang van zijn meester nog aan de zaak te geven zocht, De Witt zag er — naar zijn schrijven [1] — «door heen, en zeer wel in, dat Zijne Majesteit zijn eigen belangen voor oogen zou houden, en niet besluiten, die, door hem nadeelige voorwaarden, te bederven. Hij verklaarde dus ten slotte eenvoudig, «gedacht te hebben, dat de voordeelen van den Koning in de weêrsproken ontwerpen gelegen waren, en de in verschil staande voorwaarden gemakkelijk geschikt konden worden; dat de zekerheid van den Staat daar in gemoeid was, en hij dus gewenscht had, de zaak door een doeltreffend verdrag af te doen; doch dat nu dit verdrag zich wachten liet, hij alleen kon trachten de bondgenooten in hun goede genegenheid voor Zijne Majesteit te houden, en van een verbond met Spanje af te schrikken». Hij toonde zich vervolgens, naar Estrades zich beklaagde [2], «achterhoudender dan vroeger omtrent hem», en deze betuigde den Koning dan ook ronduit, dat, zoo De Witt 's Konings «oogmerken op de (spaansche) Nederlanden eenmaal ontdekt had, hij zeker geen gelegenheid verzuimen zou, om de belangen van zijn Staat daartegenover te behartigen, en alle middelen te zoeken, om ze tegen het gevaar te beschutten, waarmeê de vergrooting van Frankrijk dien Staat te bedreigen scheen». 's Konngs weêrzin tegen hem en Holland was daarmeê eens vooral voldongen. Hij moest nu daarenboven nog vernemen, dat men, op aandrang van den spaanschen gezant, den nederlandschen resident in Spanje, den gezantentitel geven wou, zonder hem daarvan verwittigd te hebben. «Die handelwijze der Staten», schreef hij, 20 Juny, aan Estrades, «of van die 't voornaamste bestier der zaken hebben, is geensins die van een waren vriend en bondgenoot; zoo ze toch onverschillig was, behoefde men er geen geheim van te maken, en was zij dat niet, dan was men verplicht er zijn bondgenoot van kennis te geven, wanneer hij er eenig het minste belang in hebben kon».

Korten tijd te voren had Estrades, langs het toen met een balie afgesloten Voorhout huiswaarts rijdende, een min aangename ontmoeting met den jongen Prins van Oranje gehad, die door De Witt's beleid tot geen verdere verwikkeling leidde, en waarin de fransche ijdelheid een kleinen triomf behaalde. Daar de koetsier van den Prins, om de hooger hand te houden, zich aan de baliezij hield, liet ook Estrades' koetsier, overeenkomstig den eens vooral gegeven last van zijn meester, niet na hetzelfde te doen, en gaf dit nu tot een botsing aanleiding, waarin zich van de eene zij het straatpubliek, van de andere Estrades' vrienden en volgelingen, die uit zijn huis kwamen toeschieten, mengden. De toeloop was te grooter, als 't — den 6n Mei — juist haagsche

[1] Aldaar, blz. 438. [2] Aldaar, blz. 455.

kermis was, en deze op de Plaats gehouden werd. Gelukkig kwam nu ook De Witt er op af, onderrichtte zich bij Estrades naar 't gebeurde, en ging daarop naar den Prins, dien hij den raad gaf, in 't wandelpark binnen de balie uit te stappen, waardoor zijn koets zonder bezwaar voor den franschen wijken kon. Den volgenden dag werd daarop van wege de Staten een verordening afgekondigd, die alle onderdanen van den Staat, van welke hoedanigheid en rang ook, gebood, den rijtoer aan de linkerzij der balie te beginnen, en daardoor voortaan alle dergelijke ontmoetingen te voorkomen.

De geheime onderhandeling met Frankrijk nam intusschen, als tot niets leidende, een einde, en Koning Lodewijk zou het van de omstandigheden laten afhangen, wat omtrent de spaansche Nederlanden in de toekomst te doen. Een verbond met Spanje werd in elk geval verijdeld. Evenzeer echter ook wat sommigen in 't belang van den jongen Prins verlangden, het nemen van weêrwraak voor den onwil, door Spanje betoond, 's Prinsen persoonlijke vorderingen op den Koning te erkennen; een maatregel anders, den 1en December 1663, door beide hooge gerechtshoven als niet in strijd met het verdrag tusschen beide Staten erkend, doch door de meerderheid in Holland afgekeurd, en daardoor bij de Generaliteit tegengehouden en belet; en dàt, niettegenstaande Prins Willem Frederik er De Witt zijn invloed bij de benoeming van den dordschen pensionaris — Govert van Slingelandt — tot Secretaris van den Raad van State, in plaats van den overleden Eyckelberg voor verpand had [1]. De Witt zelf was korten tijd te voren in zijn ampt van Raadpensionaris voor vijf jaar verlengd. Reeds den 25 July was daartoe, nadat hij zich uit de Staten-vergadering tijdelijk verwijderd had, de lastbrief voor zijn Staatsampt, na gehouden onderzoek, op nieuw bevestigd [2], en hij drie dagen later herbenoemd. Hij had toen, krachtens een besluit der Staten, eén keer naar Dordrecht gedaan, om daar met burgemeesters en raad, als in wier eed, dienst, en plicht hij stond, over de zaak te raadplegen, en zich vervolgens aan de Staten bereid verklaard, zijn betrekking weder aan te nemen op denzelfden voet en onder gelijke voorwaarden, als hij ze in de laatste jaren bekleed had, er bijvoegende, dat zijne dordtsche principalen hem gelijkerwijs «acte van dispensacie» verleend hadden voor den tijd hij in zijn ampt zou blijven; niets belette nu de Staten dus, hem op nieuw in den eed zoo van zuivering — naar 't formulier van February 1656 — als op zijn vernieuwden lastbrief te nemen [3]. Zoo kon hij, tot ergernis zijner bevooroordeelde tegenstrevers, die hem op den duur nagaven, «allesins te woelen» [4], zijn onverdroten werkzaamheid, in 't belang zijner provincie, voortzetten.

---

[1] Verg. daaromtrent Sypesteyn's *Bijdragen*, enz. I. bl. 148 vv.

[2] Zie hem, in zijn geheel, in de *Resolutiën van Consideratie*, blz. 698, vv.

[3] Zie het verslag der zitting van 25 September, ald. blz. 710 v.

[4] Bootsma, in zijn schrijven van 19 Juny aan Prins W. Fred. (Sypesteyn's *Bijdragen*, t. pl. bl. 141, aant.)

Nauw twee maanden vroeger hadden hij en die provincie hun op nieuw aanstoot gegeven door de den 29sten July uitgevaardigde «acte van *indemniteit*», waarbij de hollandsche Staten, «in achting genomen hebbende, dat in hun vergadering, volgens hun beroeping en den eed, waarmeê zij tot voorstand van 't gemeene Land en de ingezetenen van Holland en Westfriesland verbonden zijn, van tijd tot tijd vele belangrijke zaken, den Staat van den Lande betreffende, voorgesteld, verhandeld, en besloten werden, en daarin bij een iegelijk van de Edelen, steden, en anderen de vergadering bijwonende, vrijmoedig ten dienste van 't Land werd gesproken, geadvizeerd en besloten, gelijk dat in een welgestelde vergadering van Staten behoort, en dat het tegen de rechten, vrijheden, en welvaren van den Lande strekken zou, dat iemand eenige zwarigheid zou worden aangedaan ter oorzake van zulk een voorstel, advies, of besluit»; — verklaarden, dat zij, «na rijpe beraadslaging daarover in de order van Ridderschap en Edelen, mitsgaders in de vroedschappen der steden, besloten en vastgesteld hadden, dat, of 't kwame te gebeuren — wat God, de Heer almachtig, verhoeden mocht — dat de Ridderschap of iemand dier Edelen, Steden, of van haar regeerders of gedeputeerden of anderen hun vergadering bijwonende, ter oorzake van voorstellen, vertogen, adviezen, of besluiten, voordezen gedaan, gegeven, of genomen, tot behoud der vrijheid of andersins den staat van 't Land betreffende, of wel over en, ter zake der tenuitvoerlegging en voltrekking van de besluiten en commissiën, door Hun Edel Groot Mog. genomen of opgedragen, met al 't geen daaruit gevolgd was, en naderhand te eeniger tijd zou komen te volgen, bij eeniger manieren, binnen of buiten den Landen van Holland en Westfriesland, bij eenige wegen van feiten of rechten, tot eeniger tijd werden lastig gevallen, verontrust, of beschadigd in lijf of goederen, in staat of ampten, dat zou worden gehouden en beschouwd alsof 't tegen den Staat en 't welvaren van 't geheele Land en alle ingezetenen van dien geschiedde, en diensvolgens tot gemeene last van 't Land van Holland en Westfr. zou worden aangewend, en behoorlijk hersteld en vergoed, zoo ten opzichte van hen, die lastig gevallen, verontrust of beschadigd mochten worden, als ten behoeve van hun weduwen, kinderen, en andere erfgenamen, zonder dat daaraan in den weg zou kunnen staan eenig verval van tijd of verloop van jaren, om hun vorderingen dien aangaande in te stellen en vervolgen. Alles onder verband van de gemeene Lands goederen, middelen en inkomsten, zonder onderscheid waar en hoedanig die zouden mogen zijn». Van dit stuk werden voor de verschillende leden oorspronkelijke exemplaren opgemaakt, om t' allen tijden te mogen dienen, met uitdrukkelijke verklaring nochtans, dat het nimmer onmiddellijk noch middellijk gebruikt mocht worden, om Hun Ed. Groot Mog^{n}. in 't algemeen, noch eenigen hunner leden in 't bijzonder, en veel min iemand anders in recht of daarbuiten aan te spreken tot eenige vergoeding of herstel omtrent overlast, verontrusting, of beschadiging, die vóór dagteekening

dezes mochten voorgevallen zijn»[1]. Met dit stuk wekten De Witt en zijn geestverwanten de hoogste verbolgenheid hunner wederpartijders. «Hiernevens gaat een acte», schreef de friesche afgevaardigde ter Generaliteit, Bootsma, aan den Stadhouder van zijn gewest[2], «waarbij Holland zijne ministers gaande buitenslands, in commissie van de Generaliteit, niet responsabel acht als bij Holland; waartoe dient dan de eed, dien zij Hun Hoog Mogenden presteeren, en toch niet houden? Als nu alles op het hoogste met de menschen is, kan God haast verandering geven; want deze zaken kunnen zoo niet gaan. Was Zijne Hoogheid — Prins Willem — eenige jaren ouder, de provinciën moesten alle deze dingen weder omversmijten; en daartoe zal het nog komen, of men is het spel kwijt, en Hunner Hoog Mogenden autoriteit de bodem genoegzaam ingesmeten». Vijandiger kon het wel niet: in eenstemmigen geest schreef echter ook de zeeuwsche Prinsman, Pieter de Huybert, aan dien Stadhouder, omstreeks denzelfden tijd: «de goede patriotten moeten maar niet verflauwen in hunnen ijver en weldoen, maar den anderen handbieden, om het vaderland tegen de verbrekers van alle banden en regelen van de Unie cordatelijk te vindiceeren, waartoe dan de aanzienlijke hulp van Uwe vorstelijke Doorluchtigheid, en de hoop, die gesteld wordt op de aangroeyende jaren van Zijne Hoogheid, veel kunnen bijdragen». Weinig maanden later — in Maart 1664 — werd deze briefschrijver, in plaats van den in December overleden Adriaan Veth tot Pensionaris van Zeeland aangesteld, in spijt der tegenwerking van De Witt, dien men in de brieven aan Prins Willem Frederik voor niet meer of minder dan een «duc d'Albe» uitmaakte, terwijl men zijn zeeuwschen voorstander en werktuig, den fiscaal der Admiraliteit, Daniel Fannius, den wat minder hatelijken naam van Fabius gaf[3]. De friesche Stadhouder werd voortdurend op de hoogte gehouden van 't geen er in Zeeland voorviel, en zijne geestverwanten daar in 't belang hunner partij werkten. In zijne eigene gewesten had hij 't intusschen in de laatste jaren woelig genoeg gehad. In Friesland klaagde men bitter over 't bekrimpen van ampten en betrekkingen, en 't aanbieden en aannemen van geschenken, om zich en zijn begunstigden in de regeering te dringen. Het Hof vond zich daardoor gedrongen, zich zijnerzijds in de zaak te mengen, en de wetten te gaan handhaven, tegen alle misbruik in dezen uitgevaardigd; terwijl de Staten hun amptenaren een nieuwen eed van zuivering oplegden, en een prijs van honderd gouden rijders uitloofden aan wie een meineedige of wetsovertreder wist aan te wijzen. In November 1663 werd door die Staten tevens een reglement omtrent het recht van stemming in lands-, deels-,

[1] *Acte van indemniteit voor de HH. Edelen en Steden, mitsgaders derselver Gedeputeerden*, enz., en *Resol. van Consideratie*, bl 696.

[2] In Sypesteyn's *Bijdragen*, t. pl. blz. 140, aant. 1.

[3] Zie aldaar, blz. 159.

dijks- en andere aangelegenheden ontworpen, dat een einde maakte aan de daarover ontstane oneenigheid. Erger evenwel was het in Stad-en-Landen toegegaan. Van daar hadden zich, in 't begin van 1662, eenige ommelander Heeren naar den Haag begeven, om den algemeenen Staten hun grieven omtrent hun verminderden invloed kenbaar te maken, sedert het getal der gerechtigden ter Landschapsvergadering zoo bovenmatig was toegenomen, daar ieder, die dertig grazen lands bezat, er zitting nemen kon. De stad, van hun beklag onderricht, had zich daarop harerzijds evenzeer Haagwaarts gericht met de betuiging, dat de Ommelanden niet bevoegd waren, een zoo groot deel van de plattelanders hun recht te betwisten om ten Landdag te zitten, waardoor toch de landerijen allicht meer dan een derde in waarde verminderen zouden, en de stad, wier inwoners mede ten platten lande gegoed waren, benadeeld worden zou. Vóór het uit die wederzijdsche vertogen voortgevloeide besluit der Generaliteit tot nader onderzoek der zaak ten uitvoer gelegd kon worden, was er in de stad groot rumoer ontstaan door den oud-afgevaardigde der provincie ter Generaliteit, Johan Schuilenburg, die, na buiten den hem gegeven last in den vrede met Portugal gestemd te hebben, van zijn betrekkingen ontzet was [1], doch nu eerst door mislukte kuiperij bij de overheid, daarna door zich, met klachten en grieven, tot de oldermans der gilden te wenden, zijn vorig aanzien te herkrijgen zocht, en daarbij allerlei gebreken in 't regeeringsbeleid aangaf, op welker herstel hij aandrong. De gemeene man, daardoor gaande gemaakt, had zich met een verzoekschrift in dien geest tot den raad gericht, en deze, met de geringe bezetting — nauw zeshonderd man — geen kans ziende de burgerij te bedwingen, besloot toe te geven, en zoowel de gezworen gemeente — naar men verlangd had — in voortdurenden dienst te doen blijven, en in geen andere ampten te dulden, als het stuk, waarbij den raddraayer Schuilenburg alle amptsbekleeding ontzegd was, voor zooverre de stad belangde, in te trekken. Sommige gezworenen, hun ampten wenschende te behouden, lieten hun gezworenschap varen, en zagen toen andere in hun plaats benoemen, doch de rust bewaard blijven, totdat eenige overheidsleden nu, op hunne beurt, de burgerij gingen bewerken en tegen Schuilenburg opzetten. Zoo gebeurde 't, dat in 't najaar door de oud-taalmannen en gezworenen een verzoekschrift bij den Raad werd ingediend, bij 't welk zij de gedane keus onwettig verklaarden en op een nieuwe aandrongen. De gilden, mede ten gehoore gekomen, werden met de aanmaning begroet, dat zij zich voortaan in geen overheidszaken te steken hadden; een nieuwe verkiezing volgde, en de verschillende zoo oude als nieuwe regeeringsleden beloofden elkander te handhaven. De gildemees-

[1] Zie de *Acte van de Staten van Groeningen ende Ommelanden, daerby Heer Johan Schuilenburgh, gecommitteerd in de Staten-gen., van alle ampten gedeporteert wert*, enz. Naer de copie. Te Groeningen, voor Hendrick Bronswijck. 1662.

ters lieten 't daarbij echter niet berusten, maar riepen de gildebroeders samen, om zich tegen de Wet schrap te zetten. Deze evenwel, op de gewapende bezetting steunende, deed de beide bouwmeesters der gilden gijzelen, en ze niet weder slaken vóór zij en alle oldermans beloofd hadden, zich voortaan alleen met hun gildezaken te zullen bemoeyen. Zij verminderde tegelijker tijd de belastingen op de eetwaren, en kondigde een soort van vergiffenis omtrent al 't gebeurde af. De Ommelanden, fel op Schuilenburg gebeten, verklaarden zich echter tegen die vermindering, zoolang de stad geen rechters over hem gesteld had, die thans door twee soldaten in zijn huis bewaakt werd. Een en ander deed den Prins-Stadhouder zich daarop naar Groningen spoeden en er met de regeering in overleg treden, om het garnizoen te vergrooten en zich voor goed van den toestand meester te maken. Veertien vendels voet- en twee cornetten paardevolk werden daartoe bereid gehouden, en kwamen, 30 November, plotseling binnenrukken; terwijl Willem Frederik zelf aan 't hoofd der bezetting in de wapenen stond, om alle tegenstribbeling te voorkomen. De binnengerukte troepen bezetten onmiddellijk markt en wachthuizen, en eenige kwaadgezinden werden gevat; Schuilenburg echter, die anders in hun lot zou gedeeld hebben, had zich nog bij tijds uit de voeten weten te maken, en was in vrouwenkleêren den weg naar Bremen ingeslagen, van waar hij vervolgens naar Munster uitweek, en daar onder schut en in dienst van den bisschop langen tijd verbleef. Anderhalf dozijn gevolmachtigde rechters uit Stad-en-Landen traden daarop samen, om, ten overstaan van den Stadhouder, over hem en zijne medestanders uitspraak te doen. Zijn vonnis, nog vóór 't einde van 't jaar, den 30en December, geveld, veroordeelde hem tot verbeurdverklaring van goederen, en den dood met het zwaard, zoodra men hem in handen zou kunnen bekomen. Met hem werd ook de in hechtenis genomen oud-bouwmeester der gilden, Warendorp, ter dood veroordeeld, en in 't begin van 't volgende jaar onthalsd. Zijn beide medestanders, de advokaat Dr. Lukas Harken en de olderman der snijdersgilde Gerard Udink, werden, ofschoon meê des doods schuldig verklaard, met genade voor recht, onder verhoopte goedkeuring der overige provinciën en den Graaf van Oost-friesland, slechts uit de Republiek en dat naburige graafschap verbannen. De vroeger afgekondigde vergiffenis scheen weinig met deze terugwerkende kastijding in overeenstemming; doch men oordeelde, dat de stad daarmede haar machtsbevoegdheid te buiten was gegaan, en meende daarom ze te kunnen voorbijzien. Holland en de Generaliteit gaven hun welgevallen over de gestrengheid der gevelde rechtspraak te kennen, en boden zoo noodig zelfs meerder troepen tot handhaving der orde nog aan. Na 't herstel der rust in de stad, beijverde Willem Frederik zich nu ook de tusschen haar en de Ommelanden heerschende geschillen te vereffenen, en beraamde daartoe met de gemachtigden der eerste een reglement, waarbij dat van 1610 en 1659 grootendeels bevestigd, en tevens een vaste voet bepaald werd, op welken het vergeven der

gewestelijke ampten voortaan gesteld werd. De algemeene Staten bekrachtigden den 22en Febr. 1663 dezen maatregel, en wisten voorts, met medewerking van Holland, ook de stad nog te bewegen, een tweede reglement tot betooming van haar 18 gilden in 't leven te roepen, waarbij dezen elke algemeene vergadering ontzegd, slechts een bijzondere bijeenkomst van ieder gilde op zich zelf, met voorkennis van burgemeesteren, veroorloofd, en 't ampt van bouwmeester tevens afgeschaft werd. Zoo zegevierde in Groningen het oligarchisch regeeringsbeginsel, en bleef, zoo dáár als in de Ommelanden, de gewelddadig aangebrachte orde nu een jaar of wat heerschen.

In 't naburig Oostfriesland was in April 1660 de nog jonge Graaf Enno, voor wien, bij 't afsterven zijns vaders in 1648, Prins Willem II tot voogd en de algemeene Staten tot uiterste wilvoltrekkers benoemd waren, overleden en door zijn broeder Joris Kristiaan opgevolgd. Deze raakte weldra met de Generaliteit in onmin over de heffing der belastingen, waaruit de weêrzijds aangenomen troepen betaald moesten worden, en zag zich daarop in 't volgende jaar een voorslag daaromtrent doen, dien hij echter niet aanneemlijk oordeelde. Weêrzijdsche gemachtigden kwamen toen in Den Haag bijeen, om tegenover elkander gehoord te worden, en die der Staten achtten nu, in Juny 1662, noodig, een landdag te Emden te doen houden, op welken men 't echter niet eens werd. Eerst in 't volgende jaar kwam er op een nieuwen, in Augustus en September gehouden, een voor den Graaf en zijne Stenden, gelijk voor de algemeene Staten, bevredigende uitslag tot stand, en verlieten dezer afgevaardigden Emden, met de toezegging der bekrachtiging door Hun Hoog Mogenden van de gesloten overeenkomst [1].

Was zoo de Graaf met zijn Oosterburen weêr in 't effen, hij zou het aanstonds met zijn Zuiderbuurman, den krijgslustigen bisschop van Munster, te kwaad krijgen, en ook die eersten daar in betrokken worden. Zijn voorzaat, Graaf Enno III, had, in 1600, van zijn dochter Agnes haar moederlijk Harlinger erfland tegen een goede geldsom gekocht; de penningen daarvoor lagen ruim 20 jaar later in zijn burg van Etens gereed, doch werden toen door den Graaf van Mansfelt weggekaapt, en waren sedert steeds onbetaald gebleven. Agnes, met den Vorst van Lichtenstein gehuwd, had haar toevlucht tot Keizer en Rijk genomen, zoodat nu, na telkens herhaalde vergeefsche aanmaningen, ten slotte, den munsterschen bisschop was opgedragen, die schuld met de renten te gaan innen. Bisschoppelijke troepen rukten den 3en December 1663 tegen de uiterst zwak bezette deiler schans op, en dwongen den anders wakkeren bevelhebber weldra tot onderhandeling en overgave tegen vrijen aftocht naar Coesfeld. De algemeene Staten, weinig belust, den heerschzieken bisschop, met wien zij buitendien nog altoos over Borkelo aan 't haspelen waren, van de sterkte meester te zien, scho-

[1] Zie daaromtrent Onno Klopp's *Geschichte Ostfrieslands*, S. 366.

ten den Graaf nu omstreeks de helft der verschuldigde gelden voor, onder beding, dat de oostfriesche Stenden het overige zouden bijpassen, en hun zelf de schans werd ingeruimd. De Heeren Van Beverningh, Haren, en Gerlach werden naar Emden afgevaardigd, om de zaak op die wijs te vereffenen. Zij hadden echter een harden kamp met de eerst onwillige Stenden, tot zij, in arren moede, in Maart met hun vertrek dreigden, en zich de Stenden nu den 24en dier maand ter betaling bereid verklaarden. Nu weigerde echter de bisschop, weinig geneigd de schans in nederlandsche handen te zien, het geld aan te nemen, tenzij ze gesloopt of door 's Graven troepen bezet werd, en zond zijn domdeken Brabeck naar den Haag om in dien zin te onderhandelen. De Staten hielden evenwel voet bij stuk, en verklaarden haar, zoo niet goed-, dan kwaadschiks te zullen bezetten, daar zij op die voorwaarde den Graaf hun geld hadden voorgeschoten. Reeds vóór het einde der embder onderhandeling hadden zij onder Prins Willem Frederik een legertjen bij Ootmarsum saamgetrokken, en dit rukte nu, in spijt der weêrspraak van den keizerlijken gezant in den Haag, in Mei tegen de Schans op. De overste Elberfeld, die haar met 300 man voor den bisschop bezet hield, weigerde eerst de overgaaf, doch opende men toen de loopgraven, wat hem, na veertien dagen, den 4n Juny, de trom ter onderhandeling roeren, en nog dien eigen dag, op beding van vrijen aftocht met al wat hij had meêgebracht, zijn sterkte in handen des Prinsen stellen deed, die er nu onmiddellijk ook een Staten-bezetting in legerde. De Staten-zelf vaardigden onmiddellijk een uitvoerig schrijven tot den Keizer af, waarin zij de rechtmatige redenen hunner geweldadige handelwijs ontvouwden, hun voortdurende goede gezindheid omtrent Keizer en Rijk betuigden, en zich alleen ongezind noemden, 's bisschops heerschzuchtige grillen te verdragen [1].

De friesche Stadhouder-zelf zou zijn laatsten — zooveel beter dan, vóór nu haast 24 jaar, zijn eerste geslaagden — legertocht niet lang meer overleven. Den 24en October toch had hij, in zijn Hof te Leeuwarden — gelijk hij 't den volgenden dag eigenhandig nog aan den Prins van Oranje naar Honslaarsdijk kon melden [2] — «in zijn kamer een pistool willende beproeven, die weigerde af te gaan», bij 't omkeeren van 't wapen, om te zien wat er aan schorten mocht, de volle lading «recht in de kin» gekregen, zoodat er «al zijn tanden los van stonden, en hij niet meer spreken noch eenige verstaanbare woorden uitbrengen kon». Wel voedde hij toen nog hoop, «dat de kwet-

---

[1] Zie het *Pertinent en Waerachtich Journael van den Heyrtocht der H. M. HH. Staten-generaal van de Vereenighde Nederlanden, onder het beleydt van den Doorl. Hooghgeb. Furst ende Heer Willem Frederick, grootm. van de artillerye, generael veltheer over 't voors. leger*, enz. Gedr. in 't jaer ons Heeren, anno 1664.

[2] Opgenomen in het *Verhael van de ongeluckige quetsure, mitsgaders het overlijden en laatste woorden van Z. Vurst. Genade Prins Willem Frederick*, enz. blz. 2.

suur niet doodelijk zou zijn, daar er geen gevaarlijke deelen geraakt schenen, en de medicijns hem dus uitzicht op een volkomen genezing» gaven; wel scheen ook nog de volgende dagen de zaak aanvankelijk niet ongunstig te staan; doch de moeilijkheid, om hem op kunstmatigen weg het noodige voedsel bij te brengen, daar hij niet slikken kon, en de toenemende koorts en zwakte deed hem reeds den laatsten der maand bezwijken. 's Daags te voren had hij zijn echtgenoot tot voogdes over zijn onmondige kinderen aangesteld, en haar en hen den Staten van Friesland aanbevolen. Deze verleenden daarop zijn oudsten zoon, Hendrik Casimir, overeenkomstig de reeds in 1659 gedane toezegging, onmiddellijk een kennisgeving en lastbrief, waarbij zij hem tot Stadhouder verklaarden aan te nemen, zoodra hij zijn 20e levensjaar zou bereikt hebben, terwijl de Princes-moeder inmiddels het recht der Wetbestelling hebben zou. 's Prinsen plechtstatige ter aarde bestelling in 't volgende jaar gaf bijna tot een nieuwen noodlottigen slag voor 't graaflijk-nassausche huis aanleiding. De oude Prins Joan Maurits toch, van die plechtigheid terugkeerende, en met zijn gevolg over de burg te Franeker rijdende, plompte, met een vijftal ruiters, door 't instorten der brug in 't water, geraakte daarbij onder zijn paard, en werd zoo eerst 't laatst van allen, en daarenboven op de borst bezeerd, weêr gered. Zijn sterk gestel intusschen deed hem het ongeval, in spijt zijner gevorderde jaren, weêr te boven-, en tot zijn vorige gezondheid terugkomen.

Even gewelddadig, maar niet onrechtmatig, was men, als dit jaar met de Schans te Deile, in 't naastvorige met het Huis te Leuth in Limburg te werk gegaan, dat zich de Hertog van Nieuwburg, krachtens een keizerlijk bevel, waarbij het als een vrije rijksheerlijkheid beschouwd werd, had toegeëigend, terwijl de Staten het voor een leengoed van 't hun toegekend Valkenburg hielden, en er daarom de nieuwburgsche bezetting gewapenderhand uitdreven. De Hertog had er daarop in November 1662 vergoeding voor verlangd, en tevens aangeboden, het door de Staten bezette Ravestein voor een deel van Overmaze aan hen af te staan [1]. Men had echter te minder lust aan zijn begeerte gehoor te geven, als men daardoor in gevaar zou geraakt zijn, Maastricht van de noodige dekking te berooven. Even weinig was men genegen, aan 't verlangen van den Keurvorst van Brandenburg, met betrekking tot de door hem nog verschuldigde penningen der zoogenoemde hoefijzersche schuld te voldoen, en bleef daarin op zijn stuk en den vollen eisch staan. Met Portugal was men eindelijk in December 1662 tot bekrachtiging van den reeds in 't vorige jaar gesloten vrede gekomen, doch kondigde hem niet vóór Maart van 't volgende jaar af. Een uitstel, dat vooral ook in 't voordeel der beide indische Maatschappijen werkte, van welke

[1] Zie de *Antwoorde van den Heer Hertoch van Nieuwburgh aan de HH. Staten-gen., daardoor hy verzoeckt reparatie en satisfactie*, enz. Haerlem, voor Adr. Verbiest, ter sijden de Molesteegh, 1662.

de eene, die van Westindië, zich in 't begin van 1662 van 't afrikaansche Annobon had meester gemaakt, de andere in January en February 1663 Kochin en de noordelijk daarvan gelegen sterkte Kananor vermeesterde, en zoo van de gansche malabaarsche kust tot Goa toe meester werd. De portugeesche gezant Rebello drong te vergeefs op teruggave aan, en nam, na bekomen weigering, zijn afscheid. Minder gelukkig, dan aan deze kust, was men een jaar vroeger in de sineesche wateren geweest, waar het een tijdlang door de Maatschappij bezeten eiland Tayoean of Formosa, dat als welkom uitgangspunt van den handel gebezigd was, door den sineeschen vrijbuiter Coxinha, in den zomer van 1661, was vermeesterd [1], en zoo voor goed voor de Maatschappij verloren ging, al leed twee jaar later Coxinha-zelf ook, met haar vlootvoogd Borth slaags geraakt, een volkomen nederlaag, waarbij hij-zelf het hachjen inschoot. Zijn zoon toch wist zich, in spijt der herhaalde pogingen, Formosa weder machtig te worden, daar krachtdadig en beleidvol te handhaven.

In de Middellandsche en Noordzee kruisten, sedert het voorjaar van 1661, de Vice-admiralen De Ruyter en Cortenaer met hunne smaldeelen; de eerste om de afrikaansche zeeroovers te tuchtigen [2], de laatste om den euvelmoed der portugeesche kapers in toom te houden. De Ruyter, in Mei van dat jaar in zee gestoken, wist de beide roofstaten van Tunis en Algiers tot vrede te noopen, en een aantal europeesche, waaronder vooral ook nederlandsche slaven te bevrijden. Met het derde lid van den edelaardigen statentrits, Tripoli, ging dat niet zoo vaardig van de hand, en bleef hij dus de weinige roofschepen bestoken, die 't waagden de haven dier stad te verlaten, tot hij in 't voorjaar van 1663 in 't vaderland terugkeerde, en door den Schout-bij-nacht Cornelis Tromp vervangen werd. Niet lang was deze nog werkzaam, of de Algerijnen verbraken den gesloten vrede, en kreeg hij nu, met Cortenaer, last, hunne schepen

---

[1] Het was bij 't beleg van 't fort Zelandia op dit eiland, dat de gevangen genomen predikant Hambroek, door Coxinha afgevaardigd, om de bezetting tot den overgang te noopen, haar met de edelste zelfopoffering tot het tegendeel aanmaande. Behalve 't eiland verloor de Comp[ie] hier vijf schepen, twee fluiten, een kostbaren krijgsvoorraad, levensmiddelen en koopgoederen, en twaalfhonderd man; terwijl voorts verscheiden inwoners van Batavia, die er hun geld in den landbouw hadden belegd, te gronde gericht werden. Zie De Jonge's *Opkomst van 't nederl. Gezag in O.-I.*, VI, bl. 93, aant.

[2] "In de discoursen", had Boreel, den 7[en] Jan. van dat jaar, aan De Witt geschreven, "die wy hier met verscheyden Heeren hebben gehad, is ons meermalen voorgekomen, dat de maght van de rovers van Barbaryen, daeghlycks bedenckelyck toeneemt, en dat men met beweeghde harten behoort aen te sien de jammerlycke slaverny van sooveel Christenen als in derselver gewelt sijn, ende 't pericul van degeen, die daer in kunnen vervallen"; en veertien dagen later voegde hij daaraan toe: "de Heer Hertogh van Mercoeur, gouverneur van Provence, heeft ons geaffirmeert, dat de voors. rovers in vier weecken 18 ofte 20 schepen van alderhande natiën hebben genomen". (*Brieven*, I, bl. 343 en 353.)

op te sporen en te bevechten. Een zijner scheepsvoogden, kapitein Willem van der Zaen, een paar van gene ontmoetende, wist ze, na een hevigen strijd, te dwingen, de vlag voor hem te strijken, en zag zich door de admiraliteit van Amsterdam daarvoor met een gouden keten en eerepenning, ter waarde van zeshonderd gulden, beloonen. Dezelfde belooning viel ook Tromp-zelf en kapitein Schey van die admiraliteit ten deel, toen zij gelijkerwijs twee algerijnsche fregatten vermeesterden. Een oogenblik scheen het, als zou nu de roofstaat de handen weder in den schoot leggen; maar al te spoedig echter ving hij zijn oude treken weêr aan, en zocht de nederlandsche koopvaarders te verderven. Daar Cortenaer's smaldeel niet volstond, om hem doeltreffend daarin tegen te gaan, werd De Ruyter in 't voorjaar van 1664, op nieuw, met een grooter in zee gezonden, met het bevel, vergoeding voor de toegebrachte schâ en loslating aller in den laatsten tijd gemaakte slaven, van welken volksaard dan ook, te eischen. De Algerijnen echter bleven hardnekkig weigeren aan zijn verlangen gevolg te geven, en de met hen aangeknoopte onderhandelingen [1] brachten den nederlandschen vlootvoogd niets verder, dan 't verwerven der vrijheid van den nederlandschen Consul Van der Burgh en zijn gezin, in ruil van een aantal gevangen genomen Turken en Mooren. Hij verliet daarop de reê van Algiers, om dit in de middellandsche zee te bestoken, en bracht daarmeê eenigen tijd zoek, tot hem den 1en September, terwijl hij voor Malaga ten anker lag, een geheime lastbrief der Staten gewerd, die hem en zijn smaldeel tegen een geheel anderen vijand, naar de groenkaapsche-eilanden riep.

Daar toch had reeds in 1661 de Engelschman Robert Holmes van wege de koninklijke maatschappij getracht, den bewindvoerder der west-indische aan de Groenkaap te verdrijven, onder voorwendsel, dat de gansche afrikaansche kust aan Engeland toe-

---

[1] Waartoe reeds in 't vorige jaar Johan Bertram van Montaigne, als aangewezen Consul-generaal voor de kust van Barbarijen, en mr. Gilbert van Vianen, als fiscaal over 's Lands vloot, naar die van Cortenaer gezonden waren, doch zonder vrucht waren werkzaam geweest. Hoe weinig alle onderhandeling met Turken en Barbaren met veler Kristenzin strookte, en er hen waarschuwend hun stem tegen verheffen deed, blijkt o. a. uit het in dezen tijd uitgegeven "Grondigh en bondigh berecht, op de vrage of de Christenen vry staet handelingen van vrye commercie te maken met Turcken ende Barbarische volckeren", dat met de woorden besluit: "Wel, heylich Christendom, eviteert ende vervremt u van sulcke Tractaten, daervan de vruchten u perniciеuser ende schadelycker sijn, als den oorlogh met soodanige grouwsame Barbaren. Is één macht niet souffisant genoech t' haerder vernielinge, ach! uwen Godt heeft u onderlingh met soo groote heerschappye ende kracht voorsien, voeght u t' samen; ghy wert wel te gelijck sonder onderscheyt berooft; ende valt dat helsch zoet des Afgodischen Mahumets op 't Lijf, distrueert ende verbrant het, datter niets van overblijve. Hier ontbreeckt niets als uwen onderlingen wille ende goede eenicheyt. 't Is immers beter, met eenmael wat bitters couragieuselyck door te swelgen, als te liggen severtanden ende geduyrich de gal in de mont te houden, ende altijdt door 't bitter gevexeert ende gequelt te sijn." —

kwam. Wel was hij in zijn opzet niet geslaagd, doch twee jaar later, door 's Konings eigen broeder, den Hertog van York, als opperbewindhebber dier Maatschappij, op nieuw uitgezonden, en had hij toen verscheiden nederlandsche schepen genomen, daarna, den 1en Febr. 1664, zelfs een fort op het eiland Goeree aan de Kaap veroverd, en in April daaraan ook dat van Takorari stormenderhand vermeesterd. Daarmeê nog niet te vreden, bestookte hij vervolgens ook Sint George del Mina [1], nam er elf schepen weg, en beschoot en veroverde tevens nog het fort van Kaap Kors [2].

Nauw had men van 't eerste in Holland kennis gekregen, of men haastte zich er in Engeland over te klagen, waar de Koning echter alle schuld van zich zocht af te werpen [3]. Men begreep daarom best te doen, zelf maar de handen aan 't werk te slaan, en de in haar afrikaansche bezittingen zoo fel bestookte en verongelijkte West-indische Maatschappij, met een dozijn oorlogsschepen bij te staan. Geen vaardiger middel, deze terstond ter plaats te hebben, dan er die van De Ruyter toe te bezigen, en werd daarom den 7en Augustus door de hollandsche Staten, in geheime zitting, besloten, hem bevel te geven naar de Groenkaap te stevenen en de zoo wederrechtelijk vermeesterde forten te hernemen. De Engelschen hadden inmiddels, onder Nicholls, reeds naar den overkant van den Oceaan koers gezet, en zich daar, den 27en Augustus, ook van 't fort en de stad Nieuw-Amsterdam, nu weldra in Nieuw-York herdoopt, meester gemaakt, om vervolgens binnen weinige weken geheel Nieuw-Nederland te onderwerpen.

Al deze onheilspellende oorlogsfeiten konden trouwens hun niet onverwacht komen, die, naar het nog altijd heerschend volksvooroordeel, in den schijnbaren warloop der ster-

---

[1] "Uit oorsake", als de gezant der Staten vervolgens aan De Witt meldde (*Brieven*, IV, bl. 374), "de sterke imaginatie, die sy over die gewesten hebben opgenomen wegens den groothandel, als ook goutmijnen, die aldaer gevonden sijn, en waeraf sich seekerlyck geinformeerd houden". Prins Robert van de Palts vooral, die zich, sedert zijn terugkeer met den Koning, "sonderling, ja ook te eenemael tot de mechanica, specialyken voor soo veel deselve het bewerken van mineralen is betreffende, had begeven", was er op belust, en maakte zich in 't najaar gereed, er met de noodige schepen heen te varen (Ald. bl. 373).

[2] Deze sterkte was in 1650 door den Deen Carlhof aangelegd, vervolgens door de Westindische-Compagnie gekocht, doch door de negers haar weder afhandig gemaakt, en aan een drietal Zweden voor hun Koning overgedragen, zoodat er nu door dezen — doch zeer ten onrechte — aanspraak op gemaakt werd. Zie De Witt's schrijven aan Boreel, *Brieven* I, bl. 652 en 656.

[3] "De Koningh gelieft te verklaren geene ordre te hebben gegeven tot het innemen van Cabo-Verde, zelfs, dat Syne Majesteyt geresolveert is kapiteyn Holmes te straffen, in cas hy schuldigh bevonden wert" (*Brieven* VI, bl. 311). Hoe weinig hij dat echter meende, blijkt uit niets beter dan 't geen Sir Carteret wat later aan Pepys vertelde, naar aanleiding van 't "fresh newes of our beating the Dutch at Guinny quite out of all their castles almost": "that the King do joy mightly at it but asked him laughing: how shall I do to answer this to the Embassador when he comes?" (*Diary* III, p. 21).

ren, en de stoornis harer banen, een droevig voorteeken zagen van de ongevallen op den wereldbol, en daarvan ook reeds in de pest, die in dit jaar Holland, en met name Amsterdam, teisterde [1], een onmiskenbaar blijk meenden te zien. Reeds een paar jaar vroeger had een gemoedelijk sterrekijker, die zich Godfried Vreesniet betitelde, op den grooten samenloop der dwaalsterren in den Schutter opmerkzaam gemaakt, die, naar zijne meening, in 't volgende jaar stond te geschieden [2]. Zulk een «samenkomst of conjunctuur», als hij ze noemde, achtte hij «zoo wonderbaar en zeldzaam, dat hij niet meende dergelijke in de wereld reeds voorgevallen» was; ze kwam hem, «bij vergelijking van spreken», niet anders voor dan «alsof de roomsche Keizer in een zijner rijkssteden tot een Rijksdag intrad, daar te voren de Keurvorsten en Stenden des Rijks allen waren, om op den Keizer te wachten en hem in te halen; evenzoo toch ging nu hier Jupiter in zijn eigen stad of slot, den Schutter, in, alwaar te voren die andere planeeten, als hemelsche vorsten, allen waren. Ontsteking des bloeds, brandende koortsen, en *pest* waren daardoor te vermoeden, als welke grootelijks van zoodanige constellacie aangestookt worden». Ook een groote Staatsberoerte was er uit te wachten, daar «Mars, als generalissimus, aan de spitse trok». Een Staartster kwam zich daarop in November '64 vertoonen, en een Amsterdammer, die «uit zijn vaderstad, wegens de groote pestilentiale sterfte, gevlucht» heette, onthield er zich nu met een Dortsman over, en gaf hem in gemoede te kennen, dat, naar zijne overtuiging, steeds

— de staarten der Komeeten
Voor gewis ons beelden af
Teekens van des Heeren straf.

---

[1] Zie o. a. de op 8 Aug. genomen *Resolutie van de Ed. Gr. Mog. HH. Staten van Hollandt en Westfr., behelsende middelen en precautiën tegens het voortzetten van de Pest*, naar aanleiding van het ingewonnen advies der Professoren van de leidsche faculteit der medicijnen, en verscheiden voorname medicijns uit de naestgelegen steden, tot dien einde beschreven over middelen en remediën, die, onder Gods zegen, met hope van goed succes zouden kunnen worden uitgevonden en by der hand genomen tot demping en stuiting der contagieuse ziekte". — Zeeland vaardigde, tot ergernis van Holland, een plakaat uit, waarbij "alle smakken, komende van Haarlem, Utrecht, Leiden, Amsterdam, met geladen goederen", veroordeeld werden niet minder dan veertig dagen, aan de Zijpe te blijven liggen, vóór zij zich verder wagen mochten. Dat men in Zeeland anders de pest niet behoefde te schromen, getuigt de middelburger burgemeester Jan Boreel, die aan zijn haagschen vriend Kinschot schreef: "indien de quaede sieckte het Haechje quam aen te tasten, kompt spoedich by ons, want sy en heeft op een *ziltich-stynkent Zeeuws luchtjen* geen vat". (Uitgeg. in den *Codex Dipl* van 't *Hist. Genootschap* te Utrecht, II, 2, bl. 10.)

[2] *Een voorlooper der groote Conjunctie te geschieden anno* 1663, enz. Tot Amsterdam, gedr. tot algemeene Nuttigheyt door Benedictum Bahnsen, 1662.

«Alreede waren dit jaar boven de 15000 menschen t'Amsterdam gestorven» [1], en wie wist of er niet meerderen nog zouden vallen; «wie verzekerde 't naaste jaar schorsing van pestilencie? wie van geen verderfelijken oorlog met Engeland?» — En de Dortsman vond slechts in 't «nalaten van alle roepende zonden», in «tuchtiging en bekeering» heul [2]. — Geheel met hem eenstemmig dacht daaromtrent de voorrijmer van Hendrik Labeen's *Korte beschrijving van 't hedendaagsche Komeetgestarnte* [3], die waarschuwend uitriep:

Kijk nu vrij, Nederland, en, Engeland, zie toe:
Een sterre met een staart, een vreeselijke sterre,
Die flikkert in ons oog, en staat gelijk een roê! —
De geesel is gereed, God heeft hem al in handen,
En zal daarmede slaan of uwe of onze landen
Of beiden te gelijk! —
Die Sterre met de Steert wil ons wellicht vertoonen,
Dat God of deez' of die haar zonden wil beloonen! —
Wanneer men zonde doet, God smeedt wel haast een straf;
Maar als men zich bekeert, Hij keert ze weder af.

«'t Bewijs is klaar genoeg», riep evenzeer Jan Pietersz., voor de beschrijving, door den middelburger wiskunstenaar, Arent Roggeveen, van dat »nieuwe droevige nachtlicht, ontsteken in Godes toorn en vertoond op den aardbol» [4], uit:

'tBewijs is klaar genoeg, dat God op ons zal toornen,
Zoo wij geen boet en doen met die van Ninevee;
Daarom — valt in de roê, en maakt met God eerst vreê! —

Wie zich daartoe nader met alle overtredingen bekend woû maken, voor welke boete te doen of straf te lijden viel, vond daar ruimschoots gelegenheid toe in de schriftmatige bespiegeling, door den zich noemenden Timotheus Philadelphus aan het onstichtelijk «Rustdags Vermaak» gewijd, en waar hij zich over den «Duivelsdienst» door zoovelen gepleegd, aldus liet hooren: «Ziet eens uit de venster van uw huis, en merkt eens op den gang van den meesten hoop! Wat is er menigeen, die liever in 't Taphuis als in de Kerk zit! — Och, hij kent dat geestelijk wijnhuis niet,

---

[1] In 't geheel telde Amsterdam dit jaar ruim 24,000 dooden; Haarlem daarentegen maar 1660. Zie *Hollantse Mercurius* voor 1664, bl. 193 en v,

[2] *Tsamenspraeck tusschen een Dortsman en een Amsterdammer*, enz. Tot Gorcum voor Thijssen Jansen, 1664.

[3] Tot Dordrecht, gedr. by Simon onder de Linde, 1665.

[4] Tot Middelburgh, gedr. by Thomas Berry. 1665.

die drank is hem te schraal; hij is liever daar men de beste wijn en 't vetste bier verkoopt; hij hoort liever de viool in de herberg als de harpe Davids, de vuile hoereliederen als de lofzangen Israëls, het gesnater van de spotachtige tafelbroêrs als de stem van den Predikant. Wanneer vindt men de Doelen, herbergen, en andere scholen des Duivels voller als op den Zondag? Dan krielen ze als een kouw vol gevogelte! — Zoo vindt men 't in steden en dorpen. O, mijn vaderplaats! mij staan nog te voren uw straten vol gewoels, de herbergen zoo opgepropt, de jeugd zoo lichtveerdig, de bierbank zoo omzet. 't Heeft God uit den Hemel verdroten!» [1] — Ook een meer verlicht reiziger zelfs, dien Fr. Ridderus zich met een leidsch student en burger in een geleerd gesprek over de Staartster onderhouden liet [2], erkende, dat «het gemeen gevoelen de komeet als voorbode van kwade tijden beschouwde». Al wie in dat gevoelen deelden, gingen dan ook zeker het aanstaande oorlogsjaar met des te grooter ongerustheid in; want — naar 't op een zinnebeeldige prent dezer dagen luidde, waarin Engeland en Holland als Dog en Leeuw waren afgebeeld [3]:

De Leeuw en Pas-op staan gereed
Malkandren in de huid te vatten
Om de Guineesche gouden schatten,
Maar denken niet eens om het leed,
Dat uit dees oorlog staat te wachten!
O, al te grooten ongeval,
Dat licht u beiden treffen zal!

---

[1] *Rustdaghs vermaeck of onderzoeck, hoe verre een Christenmensch op des Heeren dagh zijn playsieren ende genuchten magh opvolghen.* Gedr. in 't jaer onses Heeren 1664.

[2] *Reysdiscours op het verschijnen van de Comeetsterre,* enz. door F. Ridderus. Tot Rotterdam, 1666.

[3] *Sinnebeelt voor den Verstandigen, over den oorlog geresen tusschen den Staet van Engelandt, ende die van de Vereenighde Nederlanden* (met fransche en hollandsche text; z. j.)

ELFDE HOOFDSTUK.

Tweede engelsche oorlog.

1665—1667.

Al mocht wijlen de friesche Stadhouder, nog luttel dagen vóór zijn noodlottig einde, De Witt den raad hebben gegeven «den vrede met Engeland te zoeken, op wat wijze het ook was», omdat «op alle manieren, hoe men het wendt of keert, de oorlog tusschen beide volken niet deugde» [1]; en al had De Witt gewis uit eigen beweging niets liever dan zulk een oorlog voorkomen, deze was, bij Engelands houding tegenover de Republiek niet te ontwijken, en daadwerkelijk eigenlijk reeds aangevangen vóór hij daar opentlijk nog voor gold. «Het is», had De Witt reeds den 22^{en} Augustus aan den nieuwen gezant der Staten in Engeland, Michiel van Gogh, nu sedert twee maanden daar werkzaam, geschreven [2]: «het is lichtelijk te gelooven, dat de Engelschen wel genegen zullen wezen den vrede met dezen Staat te onderhouden, als men dezerzijds met goede oogen kan aanzien, dat zij den Staat en zijn goede ingezetenen straffeloos van het hunne mogen berooven». En zoo stond het inderdaad geschapen. Wel had nog weinig dagen vroeger de engelsche kanselier den gezant betuigd [3], «dat zijn meester, de Koning, een rechtvaardig Vorst was, die alle onrecht van zich wilde laten vreemd wezen, en de rechtvaardigheid zou betoonen lief te hebben, gelijk alle regeeringen door justicie moeten bestaan»; wel had hij daarbij zelfs te kennen gegeven, «dat het zijn meester ook ongelegen kwam, nu van nieuws in

---

[1] Zie de woorden uit zijn schrijven van 18 October 1664, aangehaald in Sypesteyn's *Bijdragen*, I, blz. 167.

[2] *Brieven*, IV, bl. 359.

[3] Ald. blz. 334.

oorlog te treden, en dat nog wel wegens een twistpunt, dat veeleer bijzondere dan staatsvragen gold». Doch dat zou alles, hoe langer zoo meer, maar beuzelpraat blijken, en de stemming heel anders, dan zoo vreêgezind te zijn. Een voorwendsel vond men in 't gerucht der afzending van De Ruyters smaldeel naar de Kust; indien dat gebeurde, had de aartsbisschop van Kantelberg aan Van Gogh gezegd, zou het ongetwijfeld den oorlog te weeg brengen [1]. En toen dat gerucht weinig weken later zekerheid was geworden, verzekerde hem de kanselier, dat zoowel 's Konings genegenheid als de zijne steeds tot goede vriendschap en verstandhouding met de Republiek geweest was, en zij daarvan blijk hadden gegeven; doch nu men gezien had, hoe zij schepen uitrustte, en daarmeê aan die kust ging braveeren, men thans de kwade stemming zag, en alleen in het thuisblijven der schepen nog een aanleiding tot een goed handelsverdrag zou vinden, waarop anders alle kans reeds verloren was [2]. De Hertog van York liet zich veel heftiger nog uit, en zeî, dat hij de Hollanders even bang hoopte te doen worden, om de Engelschen onder 't bewind van een Koning te tergen, als hij 't hen onder dat van een schelm gezien had [3]. Van die bangheid viel intusschen — hoe gaarne men allen krijg vermeden had — geen zweem te bespeuren. De hollandsche Staten — als De Witt reeds in Juny aan Boreel had geschreven — hadden vastgesteld, niet het minste aan Engeland toe te geven, waar het zoo tastbaar in 't ongelijk was, om het niet «insolenter» nog te maken, naar het spreekwoord: dat men, door een oude beleediging lijdzaam te verdragen, slechts een nieuwe uitlokt; men was alleen van meening, «in zaken, die eenigsins twijfelachtig mochten zijn, wat over zijn kant te laten gaan, om in allen gevalle voor God en de wereld een gerust gemoed te hebben, wanneer het tot uitersten komen mocht». Wel achtte hij toen nog, dat geensins te moeten verwachten, «zoo Hun Hoog Mogenden zich maar zoo in postuur stelden en hielden, dat de Staat niet weêr op 't onrechtmatigst overvallen of ongewroken aangetast mocht worden» [4]; doch de uitkomst zou 't weldra anders leeren.

Reeds in 't voorjaar had er het Parlement op aangedrongen, dat men den oorlog met de nederlandsche Republiek — welker nijver streven men steeds even wangunstig bleef gâslaan — hervatten mocht, en daar den bereidvaardigsten geldelijken steun voor toegezegd; en nauw zag de Koning in 't najaar den kans schoon, of hij besloot daartoe over te gaan, en opende den 24en November de beraadslagingen met de herin-

---

[1] *Brieven*, IV, bl. 342. "All our discoursse", schreef evenzoo Pepys, "is of a Dutch warr, and I find it is likely to come to it, for they are very high and desire not to compliment us at all, but to send a good fleete to Guiny to oppose us there". (*Diary* III, p. 22; verg. aldaar p. 31, op $^{15}/_{25}$ Aug., het zeggen van den Hertog van York, "who tells more and more signs of a Dutch warr, and how we must presently set out a fleete for Guiny, for the Dutch are doing so", enz.

[2] Ald. bl. 370. [3] Zie Pepys *Diary*, t. pl. p. 41. [4] *Brieven* I, blz. 681.

nering dier toezegging, aan welke men ook nu zich gaarne gebonden hield. Men stond zelfs niet minder dan twee miljoen pond sterling toe, over een drietal jaren verdeeld, de grootste geldsom ooit nog beschikbaar gesteld, doch thans onder het uitdrukkelijk beding verstrekt, haar uitsluitend voor den oorlog tegen Holland te besteden [1]. Hoe groot deze geldelijke opoffering wezen mocht, meende men te geruster in dezen te kunnen doortasten, als men zich zeker waande, ook elders op instemming en medewerking te kunnen staat maken. Zoowel Frankrijk als Zweden, Denemarken, en Brandenburg, de duitsche Keizer, Munster, en Nieuburg achtte men, dat, om verschillende voor de hand liggende redenen, niet ongaarne de nederlandsche Republiek in 't nauw zagen brengen. Intusschen zou dat slechts voor een zeer klein deel het geval blijken. Koning Lodewijk, die reeds in den zomer, zoo in den Haag door Estrades als in Londen door Comminges, zijn bemiddeling bij de toen nog slechts over de onafgedane twistpunten haspelende partijen had aangeboden, bleef ook verder, in spijt van Engelands aanbod, hem in de spaansche Nederlanden de handen vrij te laten, liever de rol van bemiddelaar spelen, daar hij geen lust gevoelde, Engeland in de Republiek den baas te laten spelen noch zijn macht bovenmatig te zien vergrooten [2]. De Staten vaardigden ten overvloede, in de laatste helft van December, nog Van Beuningen naar hem af, om hem, overeenkomstig het in 1662 gesloten Verbond, voor hun belang te stemmen. Zweden, hoewel sedert de sluiting van 't elbingsche Verdrag nog altijd verbolgen, en zich daarenboven over sommige handelingen der W.-Ind. Maatschappij in den grooten Oceaan beklagende, bleef daardoor wel weigerachtig in 't belang der Republiek werkzaam te zijn, doch weêrhield zich evenzeer Engeland ter zij te staan. Denemarken, evenzeer over de handelingen dier Maatschappij in Afrika verstoord, waar het haar verweet, het forten en schepen afhandig gemaakt te hebben, en met de Staten over de betaling zijner achterstallige schuld oneens, weigerde wel evenzeer zijne hulp aan die Staten, doch liet zich evenmin door Engeland tot bijstand belezen. Brandenburg, ofschoon op den duur weinig te vreden over de bezetting, door de Staten bij voortduring in enkele plaatsen in Kleefland — Emmerik, Orsoy, Wezel, Rees, enz. — gehouden, en over hun tol te Gennep en hun Schenkenschans aan den Rijn misnoegd, maakte wel van de omstandigheden gebruik, om in de hoefijzersche schulden nu tot een meer bevredigenden uitslag te komen, doch toonde zich te minder bereid, Engeland werkdadig bij te staan, als het de schepen zijner door Statentroepen bezette plaatsen, als waren 't nederlandsche, bedreigen zag. De duitsche

[1] Zie Ranke's *Englische Geschichte*, IV, s. 271.

[2] Verg. Van Beuningen's schrijven aan De Witt (*Brieven* II, bl. 26): "dat de interessen van dit Rijck niet lijden, dåt Haer Hoog Mogenden in desen oorlogh souden succomberen, soo verre dat sy de wet van Engelandt souden moeten ontfangen".

Keizer was wel nog altoos over de bemoeyingen der Staten in Oostfriesland verstoord, en had wel in 't voorjaar te vergeefs beproefd, hen, door den Graaf van Sinzendorf, tot onderstand tegen den «aartsvijand der Kristenheid», met welken hij op den duur in strijd was, te noopen; hij had ook thans wel door den vrede met dezen de handen ruim, doch schroomde, wegens de spaansche Nederlanden, zich in den strijd te mengen. De bisschop van Munster slechts — als weldra blijken zou — zijn krijgszieken aard getrouw, zou zich in Engelands belang vaardig toonen, en met beide handen de gelegenheid aangrijpen, voor zijn verschillende grieven tegen de Republiek te vuur en te zwaard voldoening te vragen. Voor 't oogenblik echter rustte, behalve in beide afgelegen werelddeelen, West-Afrika en Noord-Amerika, het zwaard nog in de schede. In een, omstreeks dezen tijd, in Nederland verschenen Vlugschrift werd de wederzijdsche stand van zaken in den vorm van een troefspel, tusschen de verschillende mogendheden gespeeld, niet ongeestig geschetst [1]: «Ik, die een goed en rechtvaardig spel zal spelen», zegt er de Hollander, «vertrouw niet anders, of 't zal u bekomen als de hond de worst.» — «Gauw maar, de kaart gekregen», roept de Engelschman uit, «mij beginnen de handen al te jeuken!» — *Holl.:* «Verstaat mij wel, ik speel niet dan grooten troef, met 12 bladen, ten 31en uit.» — *Eng.:* «Wel, dat 's goed; daar is de meid met een nieuwe kaart; alle spel goed?» — *Holl.*: «Ja, maar behoudens bedrog en onrechtvaardig spelen». — *Eng.:* Waarom zullen wij nu spelen?» — *Holl.*: «Om dat redelijk is.» — *Eng.*: «Wij moeten om al wat considerabels spelen.» — *Holl.:* «Wel, moet ik daaraan, coeragie! maar ik protesteer, dat *mij* niet, maar *u* alle onheilen zullen geïmputeerd en te laste geleid worden. Ik heb nog wel bij heeter vuur gezeten, als ik met den Spanjaard om den gouden stok moest spelen; dien heb ik eerlijk gewonnen; geen Engelschman en zal mij dien ontleggen. — Wie zal de kaart geven? Omleggen, niet?» — *Eng.:* «Ja!» — *Holl.:* «Gij moet de kaart geven; geef 12 kaarten, en met 4 en 4.» — *Eng.*: «Ik zal geven naar mijn zin; als 't uw beurt is, doet ook zoo; daar hebt gij al uw kaarten.» — *Holl.*: Dat's waar; maak troef; herten troef, dat is goed. Daar, speel op klaveren.» — *Eng.*: «Mijn, met ruiten.» — *Holl.*: «Hola, zult gij met ruiten klaveren halen? Dat 's valsch; 't schijnt dat gij anders niet gewend zijt, dan kwaad spel te spelen». — Terwijl ze voortgaan, komt er meer gezelschap. «Komt, messieurs!» spreekt de Hollander dat toe. «François, Don Diego, Rodrigo, Zweeds- en Deensman, neemt uwe stoelen, en laat u dienen van ververschinge van 't geen u blieft». — *Eng.*: «Heer Franschman, wilt gij niet meêspelen?» — *Fr.*: «Neen, ik zal scheidsman zijn; ik hoop mijn voordeel daar

[1] *Troef, grooten troef tusschen Engelandt en Hollandt, gespeelt in de tegenwoordigheyt van een Fransman, een Spanjaert, een Portugees, een Sweedt, ende een Deen.* Gedr. in 't jaer ons Heeren, anno 1664.

genoeg bij te doen.» — *Eng.:* «Gij, Don Diego, lust u dan, meê te spelen?» — *Diego:* «Neen, nog niet, mijnheer; ik zie toe, en mag mij alsnog in geen spel inlaten; ik speel eerst mijn spel met den Portugees uit. Ondertusschen geloof ik, dat de zweedsche en deensche Heer zich wel in 't spel zullen mengen.» — *Zw.*: «Ja, gants tausent», enz. — *Holl.*: «Ik verwonder mij niet, dat gij 't met den Engelschman houdt; en evenwel, gij weet, hoe lustig dat ik op Funen troefde! Daar bleven al uw kaarten in den loop; en voorts stondt gij met kale billen; het was al verspeeld. Dien speelman, dien *Ruiter*, die goede kaart weet ik altijd te krijgen.» — *Eng.*: «Heer Deen, gij zult immers ook mede spelen?» — *Deen:* «Ja, ik zekerlijk; ziet hier, daar zet ik in.» — *Holl.:* «Wel, lieve Heer Deen, denkt gij ook tegen mij te spelen? Is dit voor mijn dank, dat ik lest voor u zoo dapper speelde, dat men daardoor kroon en scepter behield, die de Zweed al half in de vuist had?» — *Eng.* (tot den Portugees): «Heer Rodrigo, zult gij mede met ons troeven?» — *Rodr.:* «Heer Engelschman, mijn hert is goed; doch dat ik metterdaad niet doen kan, dat zal ik met gedachten doen. Ik houde een Verkeertjen met Don Diego, en daar heb ik veel gelds in gesteld.» — *Eng.*: «Kom, Heer Hollander, de tijd staat niet stil; aan 't spelen, aan 't spel. Ik geef de kaart.» — *Holl.*: «Eilieve, laat het spel nog steken; de Franschman zal ons wel effen stellen.» — *Eng.*: «Neen, het is mij te ver gekomen; het is gesponnen, het moet afgehaspeld worden.» — *Holl.*: «Ga dan voort, en laaf uw hert ook wat, want ik meen u goede kaarten voor den neus te stellen. Zietdaar, messieurs, let wel op 't spel, hoe dat het begonnen en gespeeld wordt. Ruiten uit». — *Eng.:* «Mijn, met den boef.» — *Holl.*: «'t Is waar, met een boefstuk kont gij dien trek doen, maar het zal weinig tellen». — *Fr.*: «Heer Hollander, houd uw kaarten dicht; daar staat een Engelschman, die ziet uw kaarten door een spiegel van uw domestiek, en toont ze den speler». — *Holl.*: «Ik heb dat al te voren gemerkt; die vogel zal Messens en van Ruyvens gang moeten gaan; ik ken hem wel. Dit 's de eedelijke trouw van die onder mijn tractement en dienst zijn». — *Eng.*: «tZa, tza, maar voortgespeeld!» — *Holl.*: «Speel maar op; gij hebt goed zeggen, het scheelt u niet wiens huis dat er brandt, als gij u maar bij de kolen warmt». Na nog wat spelens, neemt dan de eerste zitting een einde. In de tweede [1] zegt de Hollander: «Gelooft mij, messieurs, dat ik over dit spel lang gedelibereerd hebbe, en God weet het, hoe weinig vermaak ik er in scheppe, dat Efraïm tegens Benjamin kampe. Wil de Engelschman, nog scheidde ik daaruit; is er wat verschil over 't eerste spel, ik wil d'Engelschman veel toegeven, en nog wel een considerablen penning uitkeeren.» — *Eng.:* «Kom, Heer Hollander, of ik grijp al het geld, en al dat er bij staat; wacht gij maar nog een weinig langer, zoo zult gij 't al te maal kwijt zijn. — Kom, ik

[1] *Vervolghtroef*, enz. Gedr. (als voren).

moet de kaart weder geven. Don Diego of Signor Rodrigo, die niet en speelt, die snuit de kaars». — *Fr.*: «Dat zullen wij wel doen; lustig dan, speel op; ik mag u beiden wel zien spelen, ik zal er altijd de tering niet om zetten». — *Holl.*: «Nu, ik ben klaar, ik ben klaar; ik moet van den nood een deugd maken. Ik hoop niet, dat gij die mannen zeven armen zult afslaan; weet, dat, tegens de hond wast, mijn kluppel ook gewassen is. — Ik stoor mij zelden, en het moet al hoog komen, eer ik mijn hoofd eens oplichte uit mijnen slaaptuin; maar eens gaande, zoo zou ik ten leste de vrijheid van mijn eigen huis zoo voorstaan, dat ik alle speelders en hun aanhang wel fluks zou uitdrijven; Engelsman, Engelsman!» — *Eng.*: «Wat schort u, Heer Hollander? Zeg liever Duivelsman!» — *Holl.*: «Dat scheelt de helft niet. De wereld ziet aan uw vederen wel, wat voor een vogel gij zijt; doch peper, kap, en kalk Dekken menig schalk; gij speelt niet als kleine kaarten; het zijn niet als negentjes, achtjens, vijf-vier-tweetjens, enz.» — «Kunt gij niet beter troeven, loopt,' en leert hutseklutsen; hebt gij geen schaamte met zoo slechte en lompe kaarten gedurig tegens mij voor den dag te komen; liever dat ik met zulke kaarten wilde spelen, ik maakte er spaansche lobben af, en hing ze d'apen om den hals, en liet er de kwakzalvers van de boeren meê spelen. Doch, Heer Engelsman, gij roeit met de riemen, die gij hebt. Hebt gij anders geen kaarten, en raast gij zoo voor al dit gezelschap om te spelen? deze partij zijt gij ook kwijt». — *Don Diego*: «Dit spel is weêr uit; al wederom, Heer Engelsman, hebt gij weinig of geen treken gehaald, die tellen». — *Rodrigo:* «Helaas, dat jammert mij.» — *Zw.*: «Waarom, Heer Rodrigo?» — *Holl.:* «Ik weet het wel; hij zoude geern al dit opgesteld geld, schepen, en goederen d'Engelschman voor huwlijksdote geven, zoo is hij gewoon, vogels in de lucht voor betaling t'assigneeren, gelijk hij gedaan heeft met de geheele afrikaansche kust, gevende heele landen, daar hij niet één voet proprieteit aan heeft, en zaait zoo speeltwist tusschen naaste geburen, oude verwanten, en die één religie professeeren. Gij zaagt liever, dat ze malkanderen de oogen uitpikten, en dat er noch in Frankrijk, noch in Duitschland, Parijs, Brandenburg, Zwitserland, en Piémont niet één Protestant noch Gereformeerde meer overschoot.» — *Eng.:* «Daar is den hollandschen raasbol alweêr in de praat verward, als Abrahams offerram in de doornen; ik moet hem daar nogmaals uithelpen, en op 't pad des spels brengen.» — *Holl.:* «Willige paarden zal men niet te veel vergen. Ziet, daar is 't nu mijn beurte om voor te spelen; gij hebt de kaart geschoten, en herte-jonkvrouw, herte-lief kom-kus-mij, is weder troef; hoe zal ik u nu achter uw engelsch gat zitten! — Wel, hoe word ik zoo aangepord! Nu is er geen uitscheiden te praktizeeren; 't is nu al vergeefs rechts, links, keert u; d'Engelschman slaat gedurig de marsch; mijne kieremieren, dilayen, en traagzaamheid zouden ten leste ook mijn eer en goeden naam schandvlekken; neen, zoo niet, want

Die om wit worden een robijn bleekt,
En om weldoen den Duivel smeekt;
Die tegen wind zaait pluimen,
Die 't bier uitgiet en drinkt de schuimen;
Die zonder schip ter zee wil varen,
Die zijn visch geeft de Kat te bewaren,
Zijn wijf den papen, zijn goed den dief,
Die en heeft noch eer noch welvaren lief.

«Waarom zullen wij nu eerst gaan spelen? Om d'oranje-appel? Immers neen; ik heb dien boom geplant, en door mijn tuinluiden en hovenieren op zijn aardvoeding en wasdom verordonneerd te letten; ik zal voor de vrucht, die ik in mijn eigen tuin kweek, al beter passen dan gij; daartoe heb ik wijsheid en verstands genoeg; die boom, daar de plant van afkomstig is, is met mij van den begin al opgewassen; ook versta ik geen vreemden daaromtrent in mijn tuin toe te laten, om te ordonneeren en te schikken, hoe ik dien boom zal opkweeken en snoeyen en rechten, zoo als 't mij oorbaarst en dienstig is». — *Eng.*: «Lieve man, bewaart uw zinnen nog wat; laat ons eerst het einde van de aangevangen spelen zien; als men lang om geld en pand gespeeld heeft, zoo moet er voor 't lest op een snaperijtjen gedacht worden». — *Holl.*: «Wij hebben alreê hier haast zooveel als wij op mogen; ook zijn de oranje-appelen nog niet volwassen; wie zou die onvolwassen lusten? onrijpe vruchten maken pijn in de buik». — *Eng.*: «Kom, wij moeten nog om de beste brokjens spelen; ziet gij niet wat considerable forten en landen, dat ik in 't oog heb? — Capo Verde, Capo Corse, en Nieuw-Amsterdam steek ik in mijn tesch; ziet, dat gij 't daar weder uit krijgt!»

Nog een tweede spel werd naast dit eerste gesteld, dat van zeeuwsche zij uitging, en als «de gereformeerde troef» optrad [1]. «Laat ons een ander spel oprechten», zegt de Engelschman, «maar niet van troef; want het spreekwoord zegt: tiktakken en troeven, dat doen boeven; maar goedkaarten en verkeeren, dat zijn spelen van Heeren». — *Holl.*: «Recht heeft den Engelschman: geen beter spel in de wereld als goedkaarten en verkeeren; doch met het verkeerbord kunnen niet meer als twee personen spelen; maar het goedkaarten dat speelt men met zijn drie personen, en die niet en spelen, die zitten op de breuken; zoo is 't goedkaarten tegenwoordig best, omdat wij met ons vijven zijn». — *Eng.*: «Mijnheer Hollander is machtig heet gebakerd tegenwoordig; ik heb hem wel in een anderen staat gezien». — *Zeeuw:*

---

[1] *Den Geref. Troef herstelt in een goet Kaertspel, tusschen een Zeelander, Hollander, en Engelsman gespeelt, alwaer een Spangiaert en Portugees op de breuck sitten; en op het kraekeel van den Engelsman soo komt daer een Franschman met een Schotsman by, welcken Franschman het spel in handen gestelt wert, en verwacht uytspraeck.* Byeengestelt door een liefhebber der Welstant, V. R. A. — Middelburg, gedr. onder de persse. In 't jaer 1664.

«Waarom is mijnheer H. heet gebakerd? lang morren doet er niet toe, toebijten is 't al; ik vertrouw immers niet, mijnheer Engelschman, dat gij u beklaagt, om 't spel aan te vangen?» — *Eng.:* «Neen ik, mijnheer Zeelander, ik heb geld genoeg, om tegen u te spelen; en als dat op is, dan kan ik nog met uw geld spelen, met gouden munt, welke ik uit Guinea verwacht». — *Holl.:* «Spreek niet te bout; 't bescheid, dat daar van daan verwacht wordt, zou u wel kunnen andere tijding brengen». — *Eng.:* «Nu, mijnh. Holl., geeft de kaart; want daar is geen verschil in, wie eerst geeft; elk moet een beurt hebben, eer 't spel uit is». — *Holl.:* «Dat zal ik mij wel wachten, dat ik eerst beginnen zal; gij hebt de kaart eerst aangetast, daarom weet ik, dat gij genegen zijt, die eerst te geven, en met hetgeen gij mij geeft, daar zal ik meê spelen». — *Zeel.*: «Recht gesproken, mijnh. Hollander. Nu, mijnh. Engelschman, weest niet beschaamd; gij hebt niet beschaamd geweest, om in Guinea eerst te spelen, daar wij niet van wisten; gelijk gij in Nieuw-Nederland ook gedaan hebt; heb nu ook de coeragië in onze presencie». — *Eng.:* «Ziedaar, mijnheer, alzoo lief ik als een ander; hef af; daar is de kaart, mijnh. Zeelander, want gij zit achter voor dezen tocht, en mijnh. Hollander zit voor». — *Zeel.*: «Ziedaar, mijnheer E., schoppen-aas onder, dat is voor mij». — *Eng.:* «Gij kunt er een les mede krijgen; het zwijgen is best, terwijl de kaart wordt omgedeeld. Ziedaar, schoppenheer voor mijnh. Hollr., en schoppen-aas voor mijnh. Zeelr., en schoppen-boef voor mij». — *Spanjaard* (die met den Portugees op de breuk zit): «Mij dunkt, mijnh. Portugees, mijnh. Engelschman is met boeven gebruid». — *Eng.:* «Dans op, Heer Portugees, daar is ronde van boeven voor mij». — *Holl.*: «Dat schut ik, mijnh. E., daar is ronde van Heeren; 't schijnt dat al onze Heeren eendrachtig zijn, dat zij allen zoo bij malkander vergâren; doch de gerechtigheid grijpt plaats, mijnh. E., uw boeven en deugen niet; gij zult uw eerste beginsel met een nul schrijven; gij mocht willen, dat gij met geen boeven opgescheept waart, het zou u tegenwoordig beter gaan». — *Zeel.*: «Dit spel kan ik niet verstaan: den Eng. heeft alle de boeven in zijn macht, en den Holl. alle de Heeren op zijn hand. Ziedaar, messieurs, daar is een blanke kaart, 17 blanke brieven; danst op, Signoor Spanjaard en Portugees, daar is genoeg aan gewonnen». — Spanjaard en Portugees dansen, en zingen, naar den eisch van 't spel:

Den Engelschman heeft te mart geweest, wat heeft hij daar bedreven?
Zijn gouden ring en besten rok, het is er al gebleven;
Dat heeft den Engelschman gedaan; Hoe, drommel, zal 't nog vorder gaan?
Griet, Griet, Griet, Griet, Den Engelschman heeft niet!

Wat later kondigt de juffrouw dan nog een paar andere Heeren, een franschen en een schotschen, aan; de Hollander verhaalt hoe het spel staat, en de Franschman zegt dan: «Mijnheeren spelen goedkaarten, en, naardat ik merk, zoo verstaat mijn-

heer Engelschman geen goedkaarten; waarom neemt mijnheer dan zulk een spel aan? gij moest van den beginne liever kwaadkaarten gespeeld hebben; dat verstaat mijnh. E. best». — *Holl.:* «Dat ken ik niet, mijnh. François, want ik wil niet dat onwettig is». — *Fr.*: «Mijnh. E. is zoo nauw van consciëncie niet, hij speelt kaap te grijp». — *Zeel.:* «Dat hij dan maar begost, hoe zouden wij lachen! O bloed! mijn bloed wordt heet, en als 't aan kooken is, dan is er geen bedaren aan, voor dat het de spiegaten uitloopt in den grooten Oceaan!» — «*Holl.:* «Bedaart u wat, mijnh. Zeelander!» — *Zeel.*: «'t Onrecht is te groot, ik versta recht te hebben van de valsche Heeren». — *Fr.*: «Of ik u al scheidde, gij zoudt met mijn zeggen niet tevreden zijn; daarom is 't best, dat ik dat laat berusten». — *Schotsman*: «Kom, mijnheeren, de zaak moet bijgelegd worden, vergeeft de kaart op een nieuw; gij hoeft niet te vreezen, dat mijnh. E. bankerot zal spelen, ik zal zijn borg zijn». — *Zeel.*: «Wat kan borg helpen, daar valsche Heeren zijn? Het spel is verloren». — *Eng.:* «Wel, Heer Zeel., wat is uw pretencie?» — De Zeeuw legt dan zijne en de hollandsche grieven bloot, en de Franschman zegt: «Mijnh. E., gij hebt u in 't goedkaartspel beholpen met valsche heeren; wilt gij wel doen, zuivert u, en speelt rein spel», enz. — De Engelschman zegt dan ter zij tot Portugees en Schot: «Wat dunkt u van mijnh. H.? Hij heeft mijnh. Fr. t' eenemaal op zij, en het schijnt, dat hij hem het spel hard aantrekt. Hoewel ik moet toestaan, dat ik met mijnheer H. en Z. niet wel en heb gehandeld in 't spelen, ik wil het efter daarom niet bekennen, mijn herte is daar te grootsch toe, en zoo ik het in zijn handen stel, zoo is 't spel t'eenemaal uit, en ik zou nochtans zoo gaarn van haar trekken; 't is mij evenveel, hoe ik het krijg; want haar kassen en banken zijn vol geld. Wat dunkt u, of wij den voorslag van mijnheer Fr. wat in beraad verzochten?» — *Sch.*: «Dat zou heel wel konnen, mijnheer, en bezien, of wij eenige andere praktijk kunnen bedenken; want het beste dient voorgewend». — *Port.*: «Het was of er de Duivel meê speelde; eerst had mijnh. E. ronde van boeven, maar zij verwierpen die met haar ronde van Heeren, en daarna kwamen onze valsche Heeren in 't openbaar. Ha, bloed, had dat niet uitgekomen!» — *Sch.*: «Het kwaad loont altijd zijn meester». — *Eng.*: «Dat meugt gij hier wel zeggen, maar niet daar de Hollanders bij zijn». —

In een berijmd tafereel [1] worden Engelschman en Hollander, «bezig en verwarrend in den grooten troef, om geld, landen, forten, steden, schepen, goederen, en de geheele commercie» voorgesteld, terwijl «ondertusschen Hecuba, Eris, de drie helsche Furiën, en Charon de Veerman in actie raken, om dat spel nog meer en meer aan te stoken, en den hoogmoedigen Engelschman den grooten troef te doen verliezen». —

[1] Gedruckt 1665, naer de copye van Engelandt, op approbatie van den Protector Richard Cromwell.

«Nu is», roept er de Twistgodin uit,

> Nu is mijn tijd geboren,
> Om, naar mijns herten wensch, den vrede te verstoren.

En Charon, omtrent den loop der dingen ingelicht, vraagt:

> Hoe, is de Steertman gek en met den kop gekweld,
> Dat hij zijn naasten buur in zulk perikel stelt?

Doch de drie Wraakgodinnen antwoorden:

> *Wij* hebben dit berokt, 't is ons alleen te wijten;
> Wij, drie gezusteren, zijn oorsaak dezer feiten,
> De dog zich vindt bedolt, hij ons ontsteekt eën kaars;
> Brandt hij zijn aars, hij zal ook zitten op de blaârs.
> O, broek! hoe zal de Leeuw den Dog zijn steert verzetten,
> Wanneer hij op zijn zaak ter dege maar wil letten!

Charon.

> Hoe heetjens zal het daar dan van den rooster gaan,
> Wanneer zij beiden zijn gekomen op de baan!

Megeer.

> Het is des Steertmans schuld, hij doet zijn hoogmoed blijken,
> Aan Prins-, aan Vorstendom, en alle Koninkrijken.

Alekto.

> De tijd, de snelle tijd ons overvallen zal,
> Daaromme haast u wat; ik hoor al krijgsgeschal,
> Ik hoor de trommelstok op trommelen al roeren,
> Ei, spoeit u met uw boot, die steerten weg zal voeren!

En dan heet het ten slotte, op de wijs van Prins Robert, en als voortzetting der *cras-cras*-kreten van den bekenden raaf:

> *Nauclerus Charon loquitur:*
> "Mijn schuitjen is al reê;
> *O, infernales Furiae!*
> Weest maar met mij tevreê:
> *De Ruyter nec non Trompius*,
> Als admiraals ter zee,
> *Concedent nobis animas*
> Te voeren na beneê."
>
> "*Certare quidem cupio*
> Om zooveel als gij wilt,
> *Quod fiet miri quippiam*
> Haast in der Doggen gild.
> *Quare cantemus gaudium*,
> Gij allegaêr vrij lacht,
> *Quod nostra cymba forsitan*
> Zal krijgen zware vracht."
>
> *O turbatores Angliae!*
> O, moorders van den King,
> *Vos vehet hinc ad Inferos*
> Dit bootjen zeer gering.

Vos veham, procul dubio,
Op 't Huis te Diependal,
Sub signo nostri Belzebub,
Dicht bij der zielen stal".

"*Eumenides Tartariae,*
Houdt nu in 't zeil een oog,
Quandoquidem non dubito
Aan dezen ooreloog.
Non negligam interea
Dat spel te schouwen aan,
Cum cymba hac exigua
Om 't hoekjen blijven staan".

't Zou inderdaad nu niet lang meer duren, al hield het nog een paar maanden aan, voor die oorlog openlijk zou verklaard worden. De geruchten, die van De Ruyters wakkere bedrijven uit Afrika kwamen, waar hij in 't begin van November Kaap Cors reeds hernomen en een achttal schepen veroverd had, brachten inmiddels niet weinig onrust en bitterheid in de engelsche gemoederen. Zij beschuldigden hun manschappen van lafhartigheid en ontrouw, en achtten er zich geheel te gronde gericht [1]. «Groot zijn onze toebereidselen», teekende de aan 't zeewezen verbonden Pepys, 11 Jan. '65, in zijn Dagboek aan, «groot was onze uittarting, doch na al onze aanmatiging zijn wij thans even bang voor de Hollanders, als wij ze eerst onlangs nog verachtten» [2]. Deze stelden zich intusschen «met cordate eenparigheid van al de provinciën», als De Witt aan Van Gogh schreef [3], ook in Europa «in postuur, om door kracht van wapenen herstel te bekomen van de feitelijkheden door de Engelschen geleden», en waren daartoe niet alleen de verlangde consenten tot de geldmiddelen, door Holland voornamelijk gedragen, bestemd, maar ook nog een som van drie miljoen bij voorraad opgenomen, om voorloopig bewaard, doch in geval van onverhoopte ongelegenheid aangesproken te worden. De scheepsmacht, die men wilde uitbrengen, was, de ondersteuning der Oostindische Compagnie daarbij gerekend, op over de honderd kielen beraamd, zoodat men, «onder Gods zegen, de gerechtige zaak merkelijk gestijfd» mocht achten. Men voelde zich te meer nog in zijn goed recht gekrenkt, als men bericht ontvangen had, hoe de vloot, uit den Levant verwacht, en rijk geladen uit Smirna onder zeil gegaan, met de drie haar onder kapitein Pieter van Brakel begeleidende oorlogschepen, door zeven engelsche, onder 't bevel van Thomas Allen, ter hoogte van Cadix onverhoeds aangetast, en de niets kwaads vermoedende scheepsvoogd, met de volle laag van den Engelschman begroet, zelf in den strijd gevallen was. Gelukkig weerden zich de zijnen verder zoo wakker, dat slechts een tweetal onweerbare koopvaarders overweldigd werden; een derde, de *Koning Salomo*, onder

[1] "I hear fully the news of our being beaten to dirt by De Ruyter with his fleete". — "At noon to the Change, to the Coffee-house; and there heard Sir Richard Ford tell the whole story of our defeat at Guinny where our men are guilty of the most horrid cowardice and perfidiousness, as he says and tells it, that ever Englishmen were". Pepys, in zijn *Diary* III, p. 89, 90.

[2] Ald. p. 84.

[3] *Brieven* IV, bl. 438.

Jan Roelofsz. uit Hoorn, bood den hem aantastenden engelschen oorlogsbodems kloek het hoofd, tot hij, geheel reddeloos geschoten, door een der engelsche fregatten aan boord geklampt, in de diepte wegzonk. Een fluitschip, de *Sint Jacob*, door een ander fregat vervolgd, wendde eensklaps den steven, zette voor wind den Engelschman met volle vaart in de zij, boorde hem zoo een groot gat, deed een deel van zijn geschut over boord plompen, en kreeg zoo zelf gelegenheid zich in de haven van Sint Lukas in veiligheid te brengen [1]. Nauw was de mare van 't gebeurde in Holland gekomen, of men besloot nu, van de zij der algemeene Staten, de verraderlijke Britten, zoo in als buiten de europeesche wateren, met gelijke munt te betalen. Nog vóór 't einde van January werden onder Opdam, als Oppervlootvoogd, drie Luitenants-Admiraal, Kortenaer, De Ruyter, en Meppel aangesteld, en daar nog drie Vice-Admiralen Aert van Nes, Tromp, en Schram, en even zooveel Schouten-bij-nacht aan toegevoegd; Hellevoetsluis werd bewald en met geschut en krijgshehoeften voorzien, en op Goeree een versterking opgeworpen. Daar zou een deel der vloot bijeenkomen, terwijl de engelsche, onder York, als Opper-Admiraal, te Duins voor anker ging leggen. Half Maart werd van 's Koningswege de oorlogsverklaring, in Londen en Westminster, door twee wapenboden, vier gewapenden, en acht trompetters plechtig afgekondigd. Daarin heette het, hoe «op de veelvuldige klachten van onrecht en rooverij, door de Oost- en Westindische Maatschappij, en andere onderhoorigen en onderzaten van de Vereenigde Nederlanden, aan engelsche schepen, goederen, en onderdanen, tot hun zeer groote schade gepleegd, in plaats van de daarvoor gevorderde vergoeding te doen erlangen, De Ruyter bevel was gegeven tegen de engelsche onderzaten in Afrika geweld te plegen; hoe daarop van engelsche zij wel last gegeven was, beslag op de nederlandsche schepen te leggen, doch deze, noch hunne lading niet prijs te verklaren en te verkoopen, vóór van de tenuitvoerlegging van dat bevel door den nederlandschen vlootvoogd gebleken was; hoe men zich nu echter ook op nieuw ongelijk zag aandoen, een groote oorlogstoerusting tot stand brengen, en brieven van schâverhaal tegen de engelsche ingezetenen uitgaan; hoe alle verder marren even vruchteloos zou zijn, als alle pogingen, om de vriendschappelijke verstandhouding te handhaven, dat gebleken waren; en hoe het daarom thans, met toestemming van den geheimen raad, den Koning had goedgedocht, aan de gansche wereld te verklaren, dat de algemeene Staten de eerste aanvallers waren, en daarvoor door ieder gehouden moesten worden; zoodat zijne vloten en schepen, gelijk alle verdere, die van 's Lands opperzeevoogd, zijn lieven broeder, den Hertog van York, brieven van schâverhaal erlangd hadden, wettig mochten strijden tegen de schepen der Vereenigde Nederlanden of hunne onderzaten, en die veroveren en vernielen; hoe daarom ook allen engel-

---

[1] Zie W. Swinnas' *Engelse, Nederlandse, en Munsterse Krakkeelen* (Rotterdam 1666), X, bl. 21.

schen onderzaten bevolen, en ieder ander, van welken landaard dan ook, gewaarschuwd werd, geen soldaten, wapenen, buskruit, en andere krijgsbehoeften met eenig schip naar de landen of plaatsen te vervoeren den algemeenen Staten onderhoorig, op verbeurte van beide, schip en goed; hoe ook alle schepen, van welken landaard ze mochten zijn, met goederen en koopwaren, nederlandsche onderzaten toebehoorende, voor goeden en wettigen buit verklaard werden, in een of ander nederlandsch of een Nederlander toekomend schip geladen». Na de ontvangst van dit gedenkwaardige stuk deelden de Staten 't aan alle hoven, met welke zij in betrekking stonden, met een begeleidend schrijven meê, om op het gevaar opmerkzaam te maken, waaraan op deze wijs alle uitheemsche handel ook buiten de hunne van engelsche zijde blootstond. Aan 't zeevolk werden een aantal prijzen van verschillende grootte voor veroverde oorlogschepen toegezegd: wie den engelschen oppervlootvoogd vermeesterde, zou, boven schip, geschut en goed, *f* 50,000, wie een onderzeevoogd *f* 30,000, een minder scheepsvoogd *f* 20,000, een schip boven de veertig stukken *f* 10,000, een minder *f* 6000 erlangen; wie vechtenderhand de vlag van den oppervlootvoogd afrukte, zou *f* 5000, van den onder-zeevoogd *f* 2500, voor de vlag van de voorsteng *f* 1250, van de bezaan *f* 750, van den achtersteven *f* 250 hebben; voor hen, die met brieven van schâverhaal voeren, zou de prijs verdubbeld worden, en de weduwen der omgekomenen evenzoo een dubbele belooning ontvangen. Van den anderen kant zouden echter ook zij, die hun schepen mochten overgeven, of er zich als lafaards meê uit de voeten maakten, met den dood gestraft worden. Reeds een paar maanden vóór de oorlogsverklaring was, tegen 21 January, door de algemeene Staten een vast- en bededag uitgeschreven, om zoowel «God te loven», dat Hij «de slaande hand en zware plaag der pestilencie, waarmeê Hij deze Nederlanden sedert eenigen tijd geleden bezocht had», weder genoegzaam geheel had weggenomen, als Hem te bidden, «om te niet te maken alle listige praktijken tegen deze landen ondernomen», daar toch sedert geruimen tijd de Staat «door hare naburen en bondgenooten niet alleen gedreigd (was) geworden met geruchten van oorlog, maar dat ook die geruchten gevolgd (waren) met feitelijke oppressiën, eerst buiten en naderhand ook binnen Europa, tot excessieve schâ en droefenis van alle vrome en goede ingezetenen dezer Landen» [1]. Ook in Engeland werd op 's Konings last (den $^{5}/_{15}$ April) een algemeene vast- en bededag wegens den oorlog gehouden, en de toerusting en wapening te water met den meesten ijver voortgezet [2]. Toen de vloot er, eenige weken later, geheel gereed was, bestond zij uit meer dan honderd schepen, van welke ongeveer een derde tusschen de 50 en 90 stukken voerden, en die een goede twintig duizend man aan

[1] Zie Kist's *Bededagen en Biddagsbrieven*, II. bl. 217.

[2] Zie Evelyn's *Diary and Correspondence*, p. 305. Pepys, t. pl.

boord hadden. Haar Groot-admiraal, 's Konings broeder van York, had zich door 't invoeren van nieuwe scheepswetten beijverd, de krijgstucht bij die manschappen te bevorderen, en bovendien doeltreffende verordeningen voor 't zeilen der schepen en hun bestrijding van die des vijands uitgevaardigd [1], naar welke men zich vervolgens jaren lang met het beste gevolg bleef richten. In spijt van oorlogsverklaring en krijgstoerusting bleef intusschen de fransche gezant nog altoos naar bemiddeling tusschen beide partijen streven. Gelijk 't in een vervolg op het groote Troefspel genoemd werd, «hoopte hij 't nog zoo te stellen, dat de vloten, dat de krijgskaarten niet zouden gebruikt worden», en gaf voor, door zijne tusschenkomst meer te zullen uitwerken, dan of hij de Hollanders — overeenkomstig het gemaakte verdrag, en waarop zij steeds hadden aangedrongen — in den krijg ter zijde stond. «Maak dat de narren wijs!» gaven zij hem echter op zulk een beweren kortaf ten antwoord, en hij-zelf zag dan ook ten slotte wel in, dat «van geen schijn eener gewenschte uitwerking van een neêrleggen der wapenen meer te spreken viel, de zware onkosten, van weêrszijden gemaakt, de breede opsomming der engelsche grieven, en geheel de loop van zaken en omstandigheden in aanmerking genomen [2]. Het kwam nu slechts op een kloek doortasten aan, en op het hoopvol vertrouwen, dat — naar een rijm van den dag [3] zei —

De deugd van Tromp herleefde in 't bloed der Wassenaren,
Die praalde in eer gelijk als Admiraal der baren!

Aan Tromps krijgsdeugd zou 't inderdaad bij den Oppervlootvoogd niet falen; bij Tromps zee-ervaring van kindsbeen af, en daarmeê gepaard zee-beleid, kon daarentegen de wakkere krijgs- en staatsman, wien men eerst op later leeftijd de zeevoogdij als opgedrongen had, natuurlijk niet halen. Tot 's Lands schâ en zijn eigen verderf zou men dit thans — doch te laat — bespeuren, maar mocht er hem zelf zeker slechts half voor aansprakelijk stellen. Hadden dezelfde staatslieden — Hollands Raadpensionaris in de eerste plaats — die hem vroeger het zeebewind tegen heug en meug deden aanvaarden, hem thans niet het opperbewind toevertrouwd, de kans zou waarschijnlijk anders geloopen zijn. Doch aan zijn krijgsmoed of goeden wil ontbrak niets, en hij verdiende ten volle den «goedereis-wensch» [4], hem en zijn vloot, reeds vóór 't begin van 't jaar, door een hollandsch rijmer, gewijd. 's Mans inderdaad vrij kreupele verzen zouden minder de aandacht van den nazaat verdienen, wanneer hij zich niet in zijn

---

[1] Zie de in De Jonge's *Geschiedenis van 't Ned. Zeewezen*, I. bl. 629, aangehaalde *Instructions for better ordening His Majestys fleet in sailing and in fighting*, van 27 April 1665.

[2] Zie Van Gogh's schrijven aan De Witt, 27 April '65, *Brieven* IV, bl. 458.

[3] In 't vijfde deel *Vervolgh-Troef*. 1665.

[4] *Goede-Reyswensch aen de Hooghgeb. Heer Jacob van en tot Wassenaer*, enz. *en zijn bijhebbende vloot*. Gedr. in 't jaer onzes Heeren, anno 1664.

rijmgeknutsel beijverd had «zegen en vloek» — naar mate men het doorloopend of tweeledig las — beide daarin te leggen [1], en zoo niet de uitkomst gewild had, dat juist de laatste, en niet de eerste, helaas! doel trof, en dat daarbij, wat den vlootvoogd-zelf aanging, de «vloek» maar al te letterlijk waar blijken zou. «Wenscht nu», riep hij uit:

Wenscht nu al geluk en heil	Aan ons Neêrlands vijands schepen
Die uit Holland maken zeil	Wensch ik veel kartouwsche nepen
Ik wensch toe de zegepraal	Die haar toonen ons vijanden
Opdam Eendrachts admiraal	Moet het bliksemkruit verbranden.
Nog zoo wensch ik Davids moed	Al des vijands officieren
In al 't geen dat Opdam doet	Moet nimmer de zege vieren
Ik wensch sterke Samsons kracht	Die, die Holland willen dwingen,
Al de Bataviersche macht	Moeten sneuvlen door haar klingen.
Ik wensch 't beste wind en weêr	Die, die Hōllands kielen zoeken.
D'eedlen Wassenaarschen Heer	Wensch ik steeds bevuilde broeken
Ach Heer! wees een vuur en wal	Al die Neêrland wil benouwen
Neêrlands Tuin en Schepen al	Wilt verbrijzlen door kartouwen!

Slechts het daaraan toegevoegde besluit was voor geen averechtsche opvatting vatbaar, en toonde 's mans blijkbaar goede bedoeling, al kenmerkte 't hem evenmin als daadwerkelijk dichter:

'k Bid, de Schepper van de zielen Ons vijanden wil vernielen,
En altijd wil voor u gaan En voor ons den slag wil slaan;
'k Wensch, dat gij moogt zegepralen En de vijand schand behalen,
't Nestors hoofd gelauwerierd En uw helden lof gevierd! —
W. A.

Hoeveel «nederlandsche schepen» van verschillende grootte, overeenkomstig dien vloek, verbrijzeld zouden worden, «Neêrlands Tuin» zou gelukkig ongedeerd blijven, of zich, uit de kleine geleden schâ althans al aanstonds weêr herstellen. Doch zien wij, hoe zij haar werd toegebracht.

Behalve de reeds genoemde Luitenant- en Vice-admiralen van Holland, hadden de Staten van Friesland, om niet bij hen achter te blijven, in Maart ook hunner zijds twee dergelijken aangesteld, en daartoe hun wakkeren kapitein Auke Stellingwerf — den broeder van het bekende hollandsche Statenlid voor Medemblik — en zijn amptgenoot Rudolf Coenders benoemd, en tevens een derden kapitein, Hendrik Bruinsvelt, tot Schout-bij-nacht verheven. Holland zijnerzijds had in de plaats zijner tot Vice-admiralen verheven Schouts-bij-nacht, den Commandeur De Wildt, Kapitein De

[1] Om de tegenstelling duidelijk te laten uitkomen, had hij tusschen beide eerste halfregels — om ze zoo te noemen — een kruisjen geplaatst, met de aanteekening:

't Kruys ons nae den Hemel leyt,
't Kruys hier *vloeck* en *zegen* scheyt.

Liefde, en Kapitein Stachouwer aangesteld. Zoo telde de vloot der Republiek dus het noodige aantal vlagofficieren, en gaf dit tot hare verdeeling in niet minder dan zeven smaldeelen aanleiding, onder 't opperbestier van hun op zee minder beproefden vlootvoogd, die, op zijn schip *de Eendracht*, van 84 stukken, de wimpel van de groote steng voerende, tevens het eerste smaldeel meer bepaald onder zich had, en daarin den Vice-Admiraal Van der Helst, op de *Amsterdam*, van 66 stukken; Albert Claesz de Graeff, als Schout-bij-nacht, op de *Tijdverdrijf*, van 62; Kapitein De Reus (van de O.-I. Comp.) op de *Maerseveen*, van 78; Jan van Amstel, op de *Vrijheid*, van 60; Jacob Wiltschut, op de *Harderwijk*, van 48 stukken, en nog 9 anderen. Over het tweede smaldeel voerde, met den wimpel op de voorsteng, Jan Evertsen, als Lt.-Adm., op *'t Hof van Zeeland*, met 78 stukken, bevel, en had onder zich den Schout-bij-nacht De Liefde, op *Klein Hollandia*, met 52; zijn 23jarigen wakkeren zoon Cornelis, op de *Utrecht;* Kapt. Bastiaan Centen (van de O.-I. Comp.), op de *Oranje*, van 75; Jacob Kleiwijk, op de *Dordrecht*, en Bastiaan Tuinman, op *'t Wapen van Zeeland*, beiden van 44 stukken; Jan Bankert, op de *Delft*, en nog zeven anderen. Het derde smaldeel stond onder Cortenaer, die op de *Groot-Hollandia*, met 70 st., zijn wimpel van de kruissteng voerde, en had Dirk Schey, op de *Oosterwijk*, als Vice-Admiraal; verder Juriaan Poel (van de O.-I. Comp.), op de *Delfland*, beiden mede van 70 st.; Pool (van dezelfde Comp.), op de *Wereldbol* (*Sphaera Mundi*), van 40; Joost Verschuyr, op de *Zuiderhuis*, van 56 st., en nog 20 anderen; — het vierde smaldeel, met de geele vleugel gemerkteekend, stond onder Stellingwerf op de *Zevenwolden*, van 70 st.; had verder Koenders, op de *Groningen*, den wakkeren Kapt. De Boer, op de *Oostergoo*, van 62 st.; den niet minder wakkeren Tjerk Hiddes (de Fries) op de *Elf Steden*, van 42; zijn broeder Barend, op de *Postiljon van Smirna*; Willem Codde van der Burg, op de *Ylst*, met 38; Corsten Krijnsz (van de O.-I. Comp.) op *'t Huis te Zwieten*, van 70 st., en nog 8 and. Het vijfde smaldeel — roode vleugel met geele streep — werd door Tromp, op *de Liefde*, met 82 st., aangevoerd, had verder, als Vice-Admiraal, Van Kampen, op de *Koeverden*, en Jan de Haen, op *Stad-en-Landen*, beiden met 60; Jan Pietersz. Onklaer (van de O.-I. Comp.) — weldra helaas! maar al te «onklaar» gebleken — op de *Nieuw-Batavia*, van 44; Jan Adelaer, op *'t Raadhuis van Haarlem*, van 56; Thomas Fabricius, op de *Jaarsveld*, van 52; en nog een tiental anderen. Het zesde smaldeel — witte vleugel met roode streep — onder Jan Evertsen's broeder, Cornelis, die echter zelf eerst den 12en Juny, van Zeeland uit, bij de vloot kwam, op de *Vlissingen*, van 60 st.; het had verder den Schout-bij-nacht Adriaan Bankert, op de *Vere*, van 50 st., Pieter Bronsaert, op *De drie helden Davids*, met 50; Jacob Oudaert, op de *Utrecht*, met 44; Jacob van der Kamme, op de *Gorcum*, met 44 st., en een dozijn anderen. Het zevende smaldeel eindelijk — dat van den blauwen vleugel met gele streep — had Schram, op *'t Wapen van*

Nassau, met 60 st., aan 't hoofd; onder hem: Stachouwer, op de *Eendracht*, met 44 st.; Houttuyn, op *'t Wapen van Medemblik*, met 59; Bruynvis, op de *Westfriesland*, van 50; Huysman, op de Jupiter, van 45; Halfhoorn, op *De jonge Prins*, van 30 st., en tien anderen [1]. Buiten deze vloót, die voltallig niet minder dan 103 groote schepen, 7 jachten, 11 branders, en 12 galjoten telde, waren er nog, met goedkeuring der Staten, een aantal koopvaarders voor byzondere rekening uitgerust, waarin zich, behalve Amster- en Rotterdam, vooral Vlissingen niet onbetuigd had gelaten. Eene Vereeniging der «particuliere Kruisserie» of «nieuwe equipazië», als ze zich noemde, had daar niet minder dan 25 commissievaarders te water gebracht. Twee van deze, de *Eendracht* met 32 en *De jonge Leeuw* met 22 stukken, onder 't bevel van den jongen Evertsen, hadden in April reeds gelegenheid, een blijk van hun kloeke krijgslust te geven. Zij waren toen met een drietal engelsche oorlogsschepen, de *Yarmouth*, de *Diamond*, en de *Mermaid*, in aanraking gekomen, en hevig beschoten geworden, doch hadden den strijd niet opgegeven, vóór zij na vier uren vechtens, waarbij de Kapitein van den *Diamand*, Golding, zelf sneefde, deerlijk gehavend voor de overmacht bezweken. Evertsen, met zijn medebroeder naar Londen gebracht, werd daar door den Koning, die uit zijn ballingsdagen zijn voor- en toenaam nog in aandenken had gehouden en zijn jeugdigen moed huldigde, in zijn slaapvertrek ten gehoore bescheiden, en terstond in vrijheid gesteld, zoodat hij zich nu weldra onder zijn vaders smaldeel stellen kon. In 't gevecht zelf had hij een kogel door zijn hoed gekregen, doch — als hij den Hertog van York te Londen te kennen gaf — dien liever door zijn hoofd gehad, dan zich te moeten overgeven [2].

Die Hertog was inmiddels geheel met zijn vloot van 109 oorlogsschepen, 21 branders, en 7 kitsen — als men ze noemde — gereed gekomen, en ging nu den 1^{en} Mei onder zeil. Hem ter zijde stond, als Kapitein-gen., de van jongsaf bevaren Admiraal Penn, die zich in den vorigen oorlog reeds zoo wakker betuigd had, en hem nu op zijn schip, de *Royal Charles*, met 80 stukken, aan 't hoofd van 't eerste smaldeel, dat der roode vlag, begeleidde; de *Royal Oak*, onder Lawson, met 76, de *Swifture*, thans door Berkeley gevoerd, met 60, de *Sint George*, onder Buckingham, evenzeer met 60, de *Plymouth*, onder Allen, met 56, voeren onder tal van andere krijgsbodems van grooter en kleiner omvang met hen. Het tweede smaldeel, dat der witte vlag, stond onder Prins Ruprecht, op de *Royal James*, met 78 stukken, die o. a. den Vice-Admiraal Kristoffel Mings, op de *Triumph*, met 48 stukken, Sansum op de *Resolution*, met 55, Kapt. Spragg, op de *Lion*, onder zich had. Het derde smaldeel, dat der blauwe vlag,

---

1 Zie de opgaven in de *Holl. Mercurius* voor 1665, en in de Bijlage op De Jonge's *Zeewezen*, I.

2 Zie Pepys' *Diary*, t. pl. p. 144, en verg. dat van Evelyn, die Evertsen-zelf bij den Koning begeleidde, op 24 April '65.

onder Lord Sandwich (Montague), op de *Fen*, met 58 st., had den Vice-admiraal Sir Georg Ayscue, op de *Henry*, met 76, Stanley, op de *York*, met 58, en veel anderen onder zijn bevelen. Zij zetten koers naar de hollandsche kust, om de nederlandsche schepen op te zoeken, doch hadden al aanstonds met wind, water, en gevaar van stranden te kampen, en werden daarop door een zwaren storm beloopen, die hen, met aanmerkelijke schade, naar Engeland terugdreef.

Ze waren nog niet weder uitgeloopen, toen de nederlandsche vloot, na lang marren, in zee stak. Zij had zich in de laatste weken voor Texel vereenigd, en liep den 23en en 24en Mei van daar uit. Eenige afgevaardigden der algemeene Staten waren zelf ter plaatse gekomen, en hoewel de lootsen aanvankelijk zwarigheid maakten, haar naar buiten te brengen, gaf De Witt, die onder die afgevaardigden was, en persoonlijk het Landsdiep gepeild en de gesteldheid opgenomen had, last, om het anker te lichten [1]. Buiten gekomen, scheen ze aanvankelijk niet ongelukkig te zullen varen: negen uit de Elbe huiswaarts stevenende engelsche koopvaarders toch, die haar weldra ontmoetten, vielen haar, met hun geleider, een fregat van 34 stukken, al aanstonds ten buit. Dat heilspellend voorteeken zou echter niet bewaarheid worden, en voor haar zelve de kans weldra anders loopen. Weinig tevreden over het luttel spoeds, dat zij scheen te maken, om met de vijandelijke vloot in aanraking te komen, en dit, in plaats van aan windstilte, aan gemis van den noodigen dienstijver toeschrijvende, richtten de Staten den 8en Juny een brief aan den oppervlootvoogd, waarin zij hem hun bevreemding betuigden, dat zijne vloot, tot den vorigen dag toe, steeds nog maar Noordwest-ten-Noorden van Texel omtrent acht of negen mijlen van den wal bleef zwalken, en hem verzochten, niet in gebreke te blijven, zich ten uiterste te bespoedigen, om den vijand op te zoeken, en, hem aangetroffen hebbende, naar den verstrekten lastbrief te bejegenen. Wassenaer antwoordde, twee dagen later, van de Breeveertien, ten Westen van Texel, dat hij, bij 't aanhouden en doorwoelen van den nu opgekomen Noordewind, de vijandelijke scheepsmacht weldra hoopte te bereiken [2]. Om te toonen, hoe ernstig hij 't opnam en 't uiterste wagen zou, zond hij vervolgens nog al zijn aan boord berustende kostelijkheden naar land. Den dag daaraan reeds kreeg hij den vijand in 't gezicht, en achtten sommigen, dat men bij den voorspoedigen wind dien gemakkelijk had kunnen betrekken. In plaats van dat echter, liet men 't, uit vrees van anders wellicht op de banken te raken [3], drijven, en zeilde 's nachts slechts met klein zeil door, om de loef op hem te houden. Vrijdags den 12en was het stiller, doch hield men

---

[1] Zie De Jonge, II. bl. 7, aant.

[2] Aitzema, Saken van Staet en Oorlog, V. bl. 446.

[3] Naar Tromps meening, "dat ze ons zochten te lokken op de banken, daar wij dicht voor waren"; zie zijn brief van 15 Juny, in den *Holl. Mercurius*, 1665, bl. 75.

nog altijd de bovenzij; men bleef echter weêr drijvende, en 's nachts op nieuw met klein zeil varen, tot de wind in den nanacht zuidelijk liep, en de Engelschen zoo de hoogerzij kregen en ook verder de loef bleven houden. Met het krieken van den ochtend ving toen de strijd aan, waarbij het friesche smaldeel wel twee schepen van de engelsche vloot afsneê, en de wakkere Tjerk Hiddes een daarvan zooveel gaf, dat hij geen schot meer loste en geeu man boven bleef, doch de hoofdmacht zich in minder gelukkigen stand bevond, en in de lij benard raakte [1]. Zoo groot de orde was, die — overeenkomstig Yorks maatregelen — in de engelsche vloot en hare drie smaldeelen, in hun onderlinge verhouding, heerschte; zoo veel liet die der zeven nederlandsche te wenschen, welker bevelvoerders op elkander drongen, en door hunne verschillende onderhebbenden niet behoorlijk onderscheiden noch gevolgd konden worden. De persoonlijke dapperheid van velen vermocht niets bij deze algemeene verwarring, en kostte wel sommige kostbare levens, doch kon tot dien prijs den kans nog te minder doen keeren, als juist de bij ontstentenis van den oppervlootvoogd voorbestemde hoofdleider, Cortenaer, het zijne er bij inschoot. Reeds bij den aanvang had deze de maar al te juiste bedenking geuit, dat de admiraal «wat laag liep, en men zoo niet boven den wind zou komen», en nauw twee uur later stootte hij zelf reeds, bij 't wenden, door een kogel getroffen neêr. De ramp was te grooter, als aan zijn boord niemand was, die hem ook maar eenigsins als scheepsvoogd vervangen kon; zijn stuurman, zekere Ate Intes Stinstra — omtrent wien hij zelf zich in dit opzicht iets beters had voorgespiegeld — toonde zich zijner volkomen onwaardig, en ging, in plaats van wakker door te strijden, luttel uren daarna, met de admiraalsvlag in top, in lij liggen, en vervolgens een der eersten op de haal. Lafhartiger nog dan hij gedroegen zich de Kapiteins der Oost.-I. Comp., Pool en Onklaar, die zelfs in 't hevigst van den strijd hun geschut ongebruikt lieten, gelijk de proppen bewezen, er na den slag nog ongerept op gevonden. Ook anderen nog schoten weinig minder in hun plicht te kort, en verlieten, in de algemeene verwarring, eerloos den strijd. Geheel anders gedroegen zich, schoon bij die verwarring en lafhartigheid zonder baat, tal van hunne wapenbroeders, hun opper- en verdere bevelhebbers in de eerste plaats. Wassenaers *Eendracht* werd door York's admiraalschip aangetast, en raakte er weldra in 't felste gevecht meê; de Graaf van Falmouth, en twee andere engelsche edelluî, sneuvelden aan Yorks zij, door Wassenaers geschut getroffen, en deze was reeds op 't punt den vijand te enteren, toen een ander engelsch schip dat van zijn admiraal te hulp schoot, en kort daarop de nederlandsche met man en muis in de lucht vloog. Door een noodlottig toeval was de brand in 't kruit gekomen, en slechts drie of vier der

[1] Zie Tjerk's eigen schrijven aan de Admiraliteit van Harlingen, ald. bl. 448.

manschappen brachten er 't leven af. Het was nu omstreeks drie uur na den middag, en de algemeene ontsteltenis te grooter, als, na 't sneuvelen van Cortenaer en het afdeinzen van zijn admiraalschip, alles in onzekerheid verkeerde, waar en bij wien de vlootvoogdij te zoeken. Sommigen waanden ook Jan Evertsen gesneuveld, wiens schip vreeselijk geteisterd was, en Tromp achtte zich daardoor met het opperadmiraalschap belast, doch bezigde dit slechts, om in den avond het sein tot den aftocht te geven, en met een zestigtal schepen naar Texel te stevenen. Daar kwam hij den volgenden middag aan en liep er, in spijt van 't verzoek der Gedeputeerden tot de vloot, om weder zee te kiezen en den vijand op nieuw te bevechten, binnen, met de betuiging, dat hij met zooveel lafaards, als uit den slag gevloden waren, niet weder in 't vuur wilde gaan. Hij-zelf had zich ten wakkerste geweerd: want en zeilen waren zoo geheel aan flarden geschoten, dat er «geen arme hals zich een linnen broekjen meer uit had kunnen snijden». Even als hij hadden zich Van der Hulst, Schram, en Coenders, Adriaan Bankert, en de Kapts. Tjerk Hiddes, Hasevelt, Van Amstel, en Treslong kloek gehouden, en hun best gedaan de vluchtenden tegen den vijand te hereenen, daartoe ook zelfs geen scherp geschut gespaard. Auke Stellingwerff was gesneuveld; Kapitein De Reus verdedigde zich tot laat in den avond tegen de overmacht, en moest ten slotte zijn ontredderd schip zich in een paar kleinere — de *Ter Goes* en *Swanenburg* — zien verwarren, en, door een engelschen brander aangestoken, met hen in de lucht springen. Bastiaan Centen had met zijn *Oranje* Lord Sandwich's *Fen* geënterd, en er de Statenvlag reeds meer dan een uur voor de engelsche doen wapperen, toen hij, van alle zijden bestookt en door niemand bijgesprongen, den vermeesterden bodem weer verlaten, en zijn eigen tot zinkens toe doornageld schip prijsgeven moest en zag verbranden. Drie andere schepen raakten onder 't wijken in elkaar vast, en werden door 't vuur van een engelschen brander verteerd. Kapitein De Haan enterde en veroverde daarentegen de, 't zij door Tjerk Hiddes of Jan Evertsen [1], deerlijk gehavende *Charity*, met 46 stukken, het eenigste schip, dat werd buitgemaakt, en hem van de Staten een rijke geldelijke belooning aanbracht. Op de *Hilversum* en *Carolus Quintus* dwong het muitende scheepsvolk zijn Kapiteins tot de overgaaf, en speelde beide schepen zoo den Engelschen in handen. De *Nagelboom*, onder den anders wakkeren Kapitein Boon, was voor Petten op 't drooge geraakt, en werd, in weerwil van den scheepsvoogd, schandelijk door de manschap verlaten, die zich langs het strand wegmaakte, zoodat ook dit schip aan den nazettenden vijand verloren ging. Gelukkiger kwam er, door De Witt's kloekmoedigheid, ter zelfder hoogte, een ander af; deze toch, als Staten-afgevaardigde naar den Helder onder weg, zag eenige vluchtende hollandsche

[1] De berichten daaromtrent toch loopen uiteen. Zie De Jonge's nagelaten aanteekening, bl. 33, die van Evertsen spreekt, en den *Holl. Mercurius*, bl. 74.

EGBERT MEEUWSZ. KORTENAAR

LUITENANT ADMIRAAL VAN HOLLAND

EN WESTVRIESLAND.

schepen, en liet zich in allerijl met een visschersbom naar 't laatste van hen brengen, waarmeê hij — hoewel 't mede aan den grond raakte, en gevaar liep veroverd te worden — nu Texel bereikte. Zestien of zeventien andere schepen liepen nog in 't Vlie binnen, terwijl Jan Evertsen, 's avonds, als opperadmiraal, een vuur opgestoken hebbende, den koers naar de Maas zette, en daar met een tiental schepen ankerde. In den Briel aan wal gestapt, werd hij door 't verstoorde volk met slik en steenen geworpen en in 't water gedrongen, waaruit hij met moeite door eenige beter gezinde aanzienlijken gered werd. De even onwaardige als onverdiende bejegening gaf den ouden zeeman zulk een weêrzin in den dienst, dat hij weldra besloot, zijn ontslag te nemen, en zich tot geen terugkomen van dit besluit bewegen liet. De zeeuwsche Staten benoemden toen zijn broeder Cornelis tot Luitenant-admiraal in zijne plaats.

De geleden neêrlaag was te meer te betreuren, als te Londen zij, die 't weten konden, zich overtuigd hielden, dat, welk een houding men er thans mocht hebben aangenomen, men niet in staat was, een tweede vloot, hoe klein ook, toe te rusten, wanneer 't met deze misliep [1]. Van den anderen kant mocht men hier te lande nog van geluk spreken, dat de vijand zijnerzijds niet meer partij nog van 't behaalde voordeel en de aangerichte verwarring wist te trekken, en hij zooveel schepen ontkomen en zich in veiligheid bergen liet. Trouwens, al had hij-zelf maar één schip, en dat niet van de grootste, verloren, zonder kleêrscheuren was hij er niet afgekomen: de vice-admiraal Lawson, in zijn knieschijf getroffen, bezweek te Greenwich aan zijn kwetsuur; de Graaf van Marlborough, Portland, en de Vice-admiraal Sansum sneuvelden; evenzoo de Kapiteins Kirby en Ableson. Enkele anderen hadden zich daarentegen maar slecht gehouden.

Wat de nederlandsche lafaards betrof, zij ontgingen hun welverdiend loon niet. Een krijgsraad werd door de algemeene Staten benoemd, van welken het voorzitterschap aan den Vice-admiraal Tromp werd opgedragen, en die, onder medewerking der afgevaardigden van de Staten, haar onderzoek instelde en weldra ten einde bracht. Drie scheepskapiteins, Jan Pietersz. Onklaar, Anthony Evertsz. de Marre, en Jacob Bruiningh

---

[1] "We, as high as we make our show, I am sure, are unable to set ont another small fleete, if this should be worsted. Wherefore send us peace! I cry". Pepys (8/18 April) *Diary*; t. pl. p. 140. Geen wonder, dat hij zich dus zooveel te blijder voelde na den afloop: "With my beart full of joy home, and to my office a little; then to my Lady Pen's, where they are all joyed and not a little puffed up at the good successe of their father; had a great bonfire at the gate... I did give the boy 4 sh. among them (in the street), and migthy merry. So home to bed with my heart at great rest and quiett". (Aldaar p. 169). — Hij schafte zich, ter eer van de behaalde zege, vervolgens zelfs een nieuw zijden costuum aan, "though" — als hij schrijft — "I had one lately"; nu echter kon er wat byzonders op staan, "and after long resolution of having nothing but black, I did buy a colored silk ferrandin" (Ald. p. 171). Zijn vrouw verzekerde hem, toen hij 't, den 15/25, voor 't eerst aan had, dat het hem heel deftig stond.

werden door hem veroordeeld, om doodgeschoten te worden, en ondergingen in de schans aan den Helder, den 13^{en} July, hun lot; drie anderen, Willem Codde van der Burg, Jan van der Marsche, en Apolony Pool werden eerloos en ongeschikt verklaard den lande immermeer te dienen, en veroordeeld, hun zijdgeweer voor hun voeten door beulshanden aan stukken te zien breken; nog twee, Samuel Huysman en Jacob van der Camme, van hun ampt ontzet en onbekwaam verklaard voor 's Lands dienst in den oorlog te water; terwijl eindelijk Cortenaers onwaardige stuurman gedwongen werd, met den strop om den hals de tenuitvoerlegging dier vonnissen bij te wonen, en voorts eerloos en infaam werd verklaard en voor zijn leven uit de Vereenigde Nederlanden gebannen, op straffe van anders met de koord gestraft te zullen worden, dat er de dood na volgde [1].

Behalve de geldelijke belooning en eerepenning, aan De Haen toegekend, werd door de algemeene Staten besloten, voor Wassenaer in de haagsche hoofdkerk een praalgraf op te richten, en zeî de Admiraliteit van de Maas een dergelijk in de rotterdamsche aan Cortenaer toe. Het latijnsche opschrift van Wassenaers grafteeken werd door Westerbaen in vloeyend rijm verhollandscht. «Heb ik», heette het daar o. a.

Heb ik, die Ammiraal was van de vloot der Staten,
Door heilloos ongeluk mijn leven moeten laten,
Een ongeluk, dat mij in 't midden van de zee
Met schip, en schut, en volk, en alles springen deê;
Daar is geen aard of graf, die mijn gebeent bewaren,
Neptunus zwolg mij in zijn wilde woeste baren.
Maar valt het iemand zwaar, dat hij een aarden graf
Moet derven na zijn dood, ik weet daar weinig af;
't Scheelt mij niet, wat mij dekt, of 't water is of aarde;
Dit doet mij goed, dit is bij mij van hooger waarde,
Dit troost mijn geest: dat mij te beurt viel, voor mijn Land
Te sterven, voerende de sabel in de hand,
En dat ik 't leven niet als vechtend heb verloren. —

Meer gezwollen luidde het in elders hem gewijd klinkdicht [2]:

"Ach!" klaagt gij, "had de dood, die nimmer neigt tot zoen
Zoo vele bliksemen tot éénen val van doen?

---

[1] Zie de *Sententiën gewesen by den E. manhaftigen krijghsraedt*, enz. (In 's Gravenhage, by Zirach Gout, boeckverkooper aen het Hof). Tijdelijk geschorst en van hun betrekking ontheven werden nog de beide Vice-Admiraals Stachouwer en Schey, en de Kapt. Van de Voorde, Berckhout, Bekker, Ritsema, Solderwagen, Herman Egbertsz Wolf, IJsbrand de Vries, en Jan Adelaer, doch reeds dit eigen najaar — beide eerste in lageren rang — weêr in dienst gesteld.

[2] *Papiere Grafnaald, opgerecht ter gedachtenisse van onze zeehelden, gebleven in het gevecht, enz.* Tot Rotterdam, by Joh. Borstius, 1665.

Een gansche zee gebrek, om 't heldenlijk te zwelgen?" —
Ja, 't vuur is 't element van die zoo vurig slaat,
En 't past ook dat een zon te zeewaart ondergaat;
Maar vuur noch zee zal ooit den roem des helds verdelgen.

Eenvoudiger lichtte een ander, door Westerbaen aangenaam verhollandscht rijm, met het oog op zijn leêggebleven haagsche grafsteê, hetzelfde denkbeeld toe:

Het graf, dat gij hier ziet,
Is leêg; hij leît er niet;
Daar heel de zee hem gaf
Haar boezem tot een graf,
Omdat, die maar gemeen zijn,
Te nauw en al te kleen zijn,
Om zulke dappre Heeren
En helden te logeeren. —

Een terzelfder tijd «aan alle matrozen» toegezongen liedjen zeî, met betrekking tot de toegedeelde belooning en straf:

Stoute mannen, op de baren
Van den wilden Oceaan,
Schoon die nog zoo vreeslijk gaan,
Kan u de Engelschman vervaren?
Neen, matrozen, rappe knechten,
Daar van hebje nog geen nood:
Bloode pronkers schiet men dood,
Loon naar werken doet wel vechten.

En een daaraan toegevoegde in tonen gezette «algemeene artikelbrief» [1], sprak:

Wil je nu vechten, zoo krijg je tot loon
Een penning of keten van goude heel schoon;
Maar wil je niet vechten, zoo krijg je een strop,
Al waar je een Prins, zoo verlies je je kop! —

De «matrozen-tegenzang» [2] luidde:

Fiscaal, als gij aan 't loopen zijt, is 't dan wel recht in zee?
Maar vechten alle hoofden, matroosje die vecht licht meê,

---

[1] "Geschoten uit een Canon met 4 stemmen, te zingen of op allerlei speeltuig te spelen, ook met 4 trompetten lustig door malkander te steken".

[2] "Geschoten uit een canon met 3 stemmen, te zingen", enz. "ook met 3 trompetten", enz.

Dat zag men aan Tromp en d'Heer Obdam, wanneer men aan den vijand kwam.
" " " " " " Cortenaer, die zaten d'Engelschen vrij in 't haar.
" " " " " " Van der Hulst, zij gaven d'Engelschen lustig bulst.
" " " " " " onzen Haen, die kosten wel op den vijand slaen.
" " " " " " andren meer, wie dat den vijand bood tegenweêr.

Een «geldschafferszang» eindelijk antwoordde weêr op den «matrozen tegenzang»:

Omdat Jan Hagel niet vechten wou, zoo ging de Nagelboom uit,
Den eedlen Carolus Quintus, dien maakten ze 's vijands buit.
Wat zegt gij, matroos, op hoofden of op d'Heeren, die d'helden geld vereeren?

Terwijl men zoo, naar volle verdienste, loon en straf uitdeelde, richtte men tevens onmiddellijk ook het oog op 't geen er, naar aanleiding der geleden schade, in 't belang van 't zeewezen thans te doen viel, om hoe eer hoe beter die schâ weêr op den voor 't oogenblik juichenden vijand te verhalen. Wel verre van, door den slag verbijsterd, de moed in de schoenen te laten zakken, begreep men niet beters te kunnen doen, dan de hoofdoorzaak der schromelijke verwarring, waaraan bovenal die slag te wijten was, na te sporen en zoo in 't vervolg te voorkomen. «Die ná lachen», zeî men met den Nederlander, in een opwekkelijk vlugschrift dezer dagen in een gezellig onderhoud met een Engelschman voorgesteld [1], «hebben zooveel als die vóór lachen; ik en klauwe mijn hoofd niet over den gepretendeerden oorlap. Gij juicht misschien, omdat ik binnen mijne havens wedergekomen ben; dat en wil niemendal zeggen, zoo lang mijne retoeren uw schelmachtige klauwen ontleggen: wanneer mijne oost-indische schepen, Smirna-, Spaansch-, Lissabons-, Franschvaarders en mijn De Ruyter bij u niet geschoffeerd en worden, zoo acht ik het inkomen mijner schepen niet. — Wat wilt gij, dat ik van den zeeslag zal zeggen? Men weet wel, dat zonder het afsterven van onzen admiraal-generaal en d'admiraal Cortenaer, uw hoogmoedige krulstaart al gezouten had geweest. Doch de almachtige God heeft 't zoo niet beliefd, opdat wij niet, op onze macht leunende, victorizeerende te trotsch zouden worden. De nederigen verheft Hij, en uw trotschige nacie, die 't onrecht indrinkt als zoete most, die wil hij, door een kleine apparencie van voordeel, zoo nog wat meer verhoogmoedigen, om ze te haastelijker, door een harttreffenden zeeslag en de gevolgen van dien, in de diepe laagte te plotsen». — *Engelschman.* «Ik heb wel hooren zeggen, dat, die eens gaan loopen is, kwalijk meer aan den man is te krijgen». — *Nederlander.* «Gij zoudt dit wel op ons willen toepassen, maar 't en is zoo niet; wij zijn niet gaan loopen als verslagene, maar om het misverstand van de vlag, gelijk in 't onderzoek blijkt». — *Eng.* «Ik hoor u nog geern spreken, gij hebt nog

[1] *Neêrlander en Engelsman, t' samen redenkavelende over den Zeestrijt,* enz. Gedr. 1665.

coeragië, en uw hope toont, dat gij van een genereus en heroïek gemoed zijt; zulke bezeilen ten leste nog de hoogte». — *Ned.* «Waarvoor zoude ik verflauwen? voor een Engelschman? neen; schoon men hem Duivelsman noemt; de naam baart de kracht niet. — Gij lacht, omdat mijn admiraal gesprongen is; wel, dat is door uwe kloekheid niet, maar door eigen kruit en ongeluk. Wel, Engelschman! had gij zoo kloek geweest, als gij meent dat gij zijt, waarom, toen de onze, door de confuzie van de vlag, her- en derwaarts scheidden, niet dapperlijk toegezet?» — *Eng.* «Men doet wel eenen misslag; had uw admiraal ook fluks gauw geweest, toen onze vloot in 't Koningsdiep, door storm onttakeld en ontramponneerd was ingekomen, Zijn Exc[ie] en zou misschien nu niet gesprongen, noch wij u zooveel schade en ongelegenheids toegevoegd hebben». — *Ned.* «Wel, lieve hanselink, weet gij niet, dat het eerste begin is kattegespin? het leeuwenbloed was nog niet doorwarmd; past wel op de naaste reis, men zal u dan met steviger, scherpgevijlde tanden wat dapperder in uw doglenden zitten!» — *Eng.* «Bij provizie zijt gij schoon veel kwijt, de beste schepen, de beste zeeluî. Waarvan zult gij kapiteinen maken, als er zooveel worden doodgeschoten, en als men andere ophangt, 't rapier voor de voeten breekt en wegjaagt?» — *Ned.* «Godlof! wij hebben nog mannen in 't Vaderland; laat de heer Tromp maar sommigen zeeluiden in de hand voelen, of ze ruig, of ze bepekt is; hij zal wel zulken uitvinden, die bekwaam zijn, om uwen steert tusschen de tanden te nemen!» — *Eng.* «Intusschen zijt gij uit zee, en als onze reserve, uwen Ruyter ontmoetende is, en uwe O.-Indische retoerschepen, zult gij dan nog niet weten, wat voordeel dat er gedaan is?» — *Ned.* «Daartegens is al voorzien: de galjoots zijn al spoedig vooruit om den Noord, om al die schepen t'adverteeren en te waarschouwen, en die hebben ze aangetroffen, en zijn nu, daar uw reserve wel zal van daan blijven».

Inderdaad had die retoervloot, met nog zestig Smyrna-vaarders, bij tijds gewaarschouwd, een toevlucht gevonden in de onzijdige haven van Bergen in Noorwegen. Den Engelschen scheen dit intusschen geen beletsel, een poging op dien rijken buit te doen, en hun Schout-bij-nacht Tiddeman ging er dus met een smaldeel van veertig groote oorlogsbodems, drie branders, en vier kitsen op af. «De nijd», — als Vondel zong —

> De nijd zwoer Smyrna's oogst te slepen
> En d'indiaansche geur en lucht,
> Naar Nieuw-Algiers; —

men had zijn rekening daarbij echter geheel buiten den waard gemaakt. Toen Tiddeman voor Bergen kwam en den deenschen bevelhebber der stad de uitlevering der nederlandsche koopvaarders vraagde, werd hem deze kortaf geweigerd; en toen hij zich, in spijt daarvan, den 12n Augustus slagvaardig maakte, stelden ook genen zich,

onder den wakkeren Commandeur Pieter de Bitter, naar hun beste vermogen, te weer. Buitendien ook van 't kasteel uit krachtig beschoten, moest hij, na vier uren strijdens, onverrichter zake, en met zwaar verlies en schade, de geworpen ankers kappen en den terugtocht aanvaarden, bij welke hij nog een paar van zijn schepen te loor zag gaan. «In 't eind» — zong Vondel hem na —

In 't eind bezwijkt het valsch betrouwen,
De schenen branden voor dit vier,
Dat gloeit te heet: "voort, voort, van hier!
Hakt af, hakt af, uwe ankertouwen!" —
Nu vlucht het zeegeweld te spâ,
Gelijk een waterslang, wiens leden,
Van 't wagenrad werd overreden,
De roofvloot sleept de lenden na.
Geen aardsche macht bepaalt de baren
En handelvrijen Oceaan;
Zoo moeten havenschenders varen! [1] —

Onderwijl was men in het Vaderland met een nieuwe toerusting geheel gereed gekomen, en daarbij begonnen, den 24^{en} July, een «nadere order» uit te vaardigen «tot observancie van goede discipline in 's Lands vloot», om zoo alle toekomstige verwarring zooveel doenlijk den pas af te snijden, en dergelijke noodlottige gevolgen te voorkomen, als thans uit gemis van goede tucht en orde op zee voor een goed deel waren voortgesproten. Gelijk toch De Witt later in een schrijven aan Van Beuningen opmerkte, hing «de goede of kwade uitslag van een zeestrijd, naast den wil des Allerhoogsten, ongelooflijk veel van een goede of verkeerde beweging van 't schip van den Admiraal, en de seinen, die daaruit gedaan werden, af», en was door de ongeregelde vaart der verschillende schepen, die met elkander verward raakten, het ongeval hoofdzakelijk veroorzaakt. «Alle Kapiteinen en Commandeurs», zoo heette het daarom thans ook bepaaldelijk in het 5^{e} art., «zullen haar onder haar geordonneerde escaders hebben te houden. Des zal ook het opperhoofd van de vloot, en ook de admiraals van de respectieve escaders bedacht wezen niet meer zeils te maken» — gelijk met Wassenaer 't geval geweest was — «als d'occazie en de nood vereischen zal, en op de onbezeildste schepen gissing maken, om bij elkander te kunnen blijven. Ook zullen de particuliere Kapiteinen order stellen, bij hun officieren, die de wacht hebben, dat, zonder regard te nemen op de zeilen, die bij 't opperhoofd, admiraals, of andere welbezeilde schepen worden gevoerd, op hun onderhebbende schepen zooveel zeilen bijgemaakt en gehouden worden, dat ze bij en onder hun escader kunnen blijven».

[1] *De Havenschenderij te Bergen.* Dichtwerken, II, bl. 758.

Men benoemde voorts De Witt-zelf, den Geldersman Rutger Huygens, die, in spijt zijner 78 jaren, nog altoos wakker werkzaam was, en den oud-burgemeester van Middelburg, Johan Boreel, tot gevolmachtigden Hunner Hoog Mogenden voor al wat de uit te rusten vloot en 's Lands zeewezen in 't algemeen betrof; en werden hun, bij hun veelomvattende taak, opzettelijk nog drie krijgsoversten der Landmacht en twee ervaren zeevaarders — de burgemeester van Monnikendam, Jan Cornz. Vrek, en de middelburger koopman Simon Willemsz. — ter zij gesteld, om hen, voor 't inschepen van 't krijgsvolk en de behandeling der zeezaken, van raad te dienen. Aan 't hoofd der vloot zelve werd voorloopig Tromp gesteld, tot men den 7en of 8en Aug. op 't onverhooptst het heugelijke bericht ontving, dat de lang verbeide De Ruyter te Delfzijl was binnengeloopen. Na de vermeestering van kaap Cors was deze in Maart naar Amerika overgestoken, had daar Barbados met zijn kleine scheepsmacht aangetast, doch zich niet sterk genoeg gevonden het te veroveren, en toen verschillende andere westindische eilanden onder britsch gezag bestookt, er koopvaarders en visschersvaartuigen bemachtigd en vernield. Hij was echter, op 't eerste bericht, dat de oorlog was uitgebroken, door 't Noorden naar Europa gekeerd, na in Terra Nova nog eenige schepen en een fregat veroverd te hebben. Den 21en Juny beoosten Hitland gekomen, had hem een huisduiner galjoot, *de Verloren Zoon*, schipper Simon Jansz, de jobsmare van 't geleden ongeval, in al zijn omvang, gebracht, was hij daarop den 23en voor Bergen, en van daar, met stilte en tegenwind strijdende, veertien dagen later de Westereems binnengekomen, en kwam nu ter reê van Delfzijl voor anker, van waar hij uit zijn schip *de Spiegel* zijn wedervaren overbriefde [1]. Vijftien engelsche prijzen, waarvan drie meestal vol suiker, en twee ledige schepen, 't een tot een brander bestemd, bracht hij meê, doch kon omtrent den staat der Landsschepen, die hem

[1] Over zijne ganschen tocht, zie, behalve zijn aangehaald schrijven, het *Journael, gehouden op de Reyse naar Guinea*, en het *Journael, gehouden op 's Landts schip De Spiegel*, in den jare 1664 en 1665 (T'Amsterdam, by Jacob Venckel, boeckverkooper in de Beursstraet, in de Historyschrijver, anno 1665). "D'opperhemelvoogt", zoo hief men bij zijn "zegenrijke wederkomst" dankbaar aan:

> Heeft desen Amirael met Zijne hand bewaert,
> Dat hy geluckich is, door stormen, klippen, baren,
> Ter goeder reê gelandt, en tot ons heil gespaert.
>
> (*Vlugblaadjen*, z. dagt)

"De Ruyter", schreef daarentegen Pepys op $^5/_{15}$ Aug. in zijn Dagboek (III, p. 215), "is come home with all his fleete, which is *very ill newes*, considering the charge we have been at in keeping a fleete to the northward so long, besides the great expectation of snapping, wherein my Lord Sandwich will, I doubt, suffer some dishonour". En drie dagen later: "The news of De Ruyter 's coming home is certain, and told to the great disadvantage of our fleete, and the praise of De Ruyter; but it cannot be helped, nor do I know what to say to it" (t. pl p. 216).

vergezelden, weinig goeds melden. Voorraad hadden ze luttel, en water in 't geheel niet meer; Kapitein Sweerts had zijn fokkemast en boegspriet verloren; de Kapiteinen 't Hoen en Pomp waren zoo lek, dat ze zelfs galjoen en boegspriet hadden moeten afslaan, en 't schip van den Schout-bij-nacht Haeckswant was niet veel beter. Goddank echter, dat hij er weêr was! — riep hij ten slotte uit, en niet minder de haagsche Heeren, die hem nu, vier dagen na zijn aankomst, op De Witt's aandrang, en tot overgroote voldoening van Boreel en beider mede-afgevaardigden, tot oppervlootvoogd benoemden[1]. Tromp, daardoor van zijn eigen uitzicht op 't opperbewind verstoken, weigerde eerst onder hem te varen, doch liet zich ten slotte gezeggen, en ging als Luitenant-Admiraal van de Maas scheep. In dezelfde betrekking ging Cornelis Evertsen voor Zeeland meê, die — minder ijverzuchtig dan Tromp — openlijk zijn ingenomenheid met De Ruyters wederkomst en benoeming betuigde; voor Friesland ging de in Slellingwerfs plaats benoemde Tjerk Hiddes. Als Vice-Admiralen namen Aert van Nes, Meppel, Van der Hulst, Adriaan Banckert, en Koenders deel aan den nieuwen scheepstocht; als Schouts-bij-nacht o. a. De Liefde, Bruinsvelt, en de jonge Cornelis Evertsen. De gansche vloot bestond uit ruim 90 oorlogsschepen, 20 jachten en galjoten, 12 branders, en de noodige voorraadschepen. De grootste helft van dezen ging «in heerlijken stand en vol coeragië» den 14^{en} en 15^{en} Augustus uit Texel onder zeil, waar De Witt-zelf op 't voorste en zwaarste van allen, de *Delfland*, gescheept, hen door 't Spanjaardsgat naar buiten bracht, na zich de vorige dagen door herhaalde peilingen van de mogelijkheid daartoe overtuigd te hebben, en de waarschuwingen der bevooroordeelde loodsen in den wind slaande. Tjerk Hiddes volgde den 15^{en} met de overigen. 's Morgens zes uur van den 18^{en}, terwijl de vloot 7 mijlen ten W. N. Westen van Texel zeilde, kwam ook De Ruyter zich bij haar vervoegen, aan boord van 't admiraalschip *De Liefde*. Onmiddellijk stelde men nu — om bij den strijd alle verwarring te voorkomen — de slagorde vast. De Ruyter zou 21 schepen voor zich ter beschikking hebben, om er overal, waar de nood drong, meê bij te springen, en voorts met zijn admiraalschip aan de spits zeilen; dan volgden de drie Luitenant-admiraals: Evertsen in 't midden, Tromp ter rechter, Tjerk Hiddes

---

[1] Den 10^{en} reeds had eerstgemelde uit het Nieuwe Diep geschreven: "Wij hopen, dat H. H. M^{en} ons den Heer De Ruyter sullen toesenden, ende evenwel de Zeeuwen laten houden den tweeden rangh; mogelyck wierden wy van (Tromp) verlost". En den 12n juichte hij over "de verwachte promotie, tot ons geluck, van den Heer De Ruyter tot Lt.-Adm. van Hollant, met groote blijdschap ende verlangen; ende opdat wy daarover ons overgroote satisfactie souden bekent maecken, hebben wy door deze weegen — met een galloot in de zee, met een kaeck over de wadden, ende met een expressen te lande — Sijne Ed. laten notificeren onzen wensch ende genegentheit, om S. Ed. met ons te geleyden in zee". Zie zijne Brieven aan Kinschot, medegedeeld in den *Codex dipl. Neêrl.*, uitgeg. door 't *Hist. Gen.* te Utrecht, II. 2, bl. 38 en 39.

ter linker zij; in 't gevecht zouden de Zeeuwen den eersten aanval hebben, de Hollanders op hen volgen, en dan de Friezen. De genomen voorzorg zou intusschen ditmaal, helaas! niet noodig blijken; men had bij dezen tocht wel met weêr, wind, en baren, slecht eten en drinken, doch niet met den vijand te kampen. «Het moeilijkste van de gansche reis is», schreef, den 20en September, een der afgevaardigden zelf, «dat wij altijd, zelfs in onze spijze, hebben gebruikt stinkend water, somtijds het bier mede». 't Was inderdaad wonder, dat er de oude Huygens zijn gezondheid bij hield, doch hij overtrof daarin beide, Holland en Zeeland. «Gort, haring, op den rooster gebraden, stokvisch, gezouten vleesch, en andere ruigte» at men 's middags, doch «alles smaakte» en scheen, in den aanvang althans, wel te bekomen. Op den duur echter hield men 't er niet meê uit, en op 't schip *Delfland* alleen werden er vóór October 130 man naar huis gezonden; scheurbuik en koortsen teisterden een aantal schepen [1]. Ongunstige winden voerden de vloot eerst naar 't Noorden, waar zij tot voor Bergen kwam, en van daar toen de nog altijd daar toevende koopvaarders onder hare vleugelen kon meêvoeren; een schip, dat niet kon uitzeilen, het *Slot Honingen*, moest men er laten, dat toen onder geleide van twee oorlogschepen bij een booze zee de terugreis aannam [2]; twee andere retoerschepen, de *Ooyevaar* en *Nieuwehoven*, kwamen zonder roer en zwaard, als een exter zonder staart, uit Breêzand bij de vloot. Half September vond men zich weder ter hoogte van Texel, en nog vol hoop nu weldra den vijand eens te zullen aantreffen; doch «'t water was zeer breed en 't zoeken wild», en geen vijand liet zich speuren. Een hevige storm overviel daarentegen de vloot, die haar een paar dagen en nachten aaneen teisterde, en eenige door wind en misverstand uit den koers geraakte schepen deels te loor deed gaan, deels in engelsche handen speelde. In 't laatst van September kwam men voor Goeree, zag zich daar wat leeftocht aanbrengen, en nam 's maandags den 5en October de reis naar Texel opnieuw aan. Intusschen was, door den weêrspoed op den tocht, ook de bemanning geheel ontmoedigd, en deed er allengs zich tal van lieden onder openbaren, die «eer, eed, orde, noch coeragië hadden, onderhielden, noch kenden; ze liepen met hun schip naar land, verlieten hun vlag, en toonden zich dom en verstandeloos. Den 29en September was een nieuwe storm komen opzetten, en had den *Delfland* o. a. het voorschild weggeslagen, en wel zes of acht last water tegelijk binnen boord gebracht, zoodat de zieken dreven en gevaar liepen te verdrinken. Drie andere groote schepen gaven uiterste noodseinen. De afgevaardigden gingen in de nieuw aangekomen *Hollandia* over, waarop ze nu weêr, met de anderen, eerst naar Noordwijk en van daar naar Scheveningen zwalkten, en vervolgens met een zuidwesten wind de zeeuwsche eilan-

[1] Zie aldaar bl. 45 en 55, waar men echter, voor *ijval*, *inval* leze.

[2] Het viel toen echter den Engelschen in handen; zie Pepys *Diary*.

den langs stevenden, om daarna, met een harden noordwesten, naar de engelsche kust te geraken, zonder daar evenwel iets uit te kunnen richten. Slechts waar «stormen en ongemakken te halen waren», als Boreel zuchtend uitriep, «vischten ze niet achter 't net». Den 1en November zette men koers naar 't vaderland, zag Zeeuwen en Maaslui den volgenden middag van zich scheiden, en kwamen de overige schepen — op een smaldeel, onder den Schout-bij-nacht Izaak Sweerts, na, dat tot bescherming der koopvaart in zee bleef — den dag daaraan te Texel. Vandaar spoedden zich Boreel en Huygens naar den Haag, terwijl De Witt reeds een kleine maand vroeger de Maas was ingestevend, om zijn gewichtige betrekking te land uit handen van zijn tijdelijken vervanger, den pensionaris zijner vaderstad, Vivien, weder over te nemen. Hij zou, dank vooral den woelzieken munsterschen kerkvoogd, werks genoeg vinden.

Gelukkiger dan beide groote vloten onder De Ruyter en Wassenaer waren, in den loop van dit jaar, enkele schepen onder hun kloeke Kapiteins tegen de engelsche geweest. Zoo had het in de eerste helft van Mei Kapitein Dirk Jansse Duysent, met zijn schip *De drie Koningen* in de haven van Sint-Marie over Cadix liggende, met den Kapitein van den grooten *Sint Joris*, Jacob Pietersz. Twisk, gewaagd, een van Tanger landwaarts stevenend engelsch oorlogsschip van 48 stukken aan te tasten, en, daar Twisk op een klip vastraakte, alleen den strijd moeten aanvaarden. Hoewel hijzelf maar 30 stukken voerde, weerde hij zich daarbij zoo goed, dat de ander eerst, midden in den nacht, om een wapenstilstand vraagde, en zich daarop in de baai van Cadix bergde, waar hij 't echter door den spot der Spanjaards niet harden kon. Kapitein Duysent-zelf en zijn Luitenant waren ongelukkig in 't gevecht gesneuveld, doch de te Cadix gevestigde Nederlanders, hem-zelf geen blijk hunner hulde aan zijn krijgsmoed kunnende geven, schonken zijn nagelaten dochter een gouden keten [1]. In de tweede helft der maand had Kapitein Douwe Harcx met zijn schip van 24 stukken een engelsch van gelijke sterkte nagezet, geënterd, en na een bloedige worsteling vermeesterd; in brand geraakt, viel het echter weldra den golven ten prooi, en kon hij alleen de gevangen bemanning meêvoeren. Tijdens den tweeden tocht was, in de laatste helft van Augustus, de amsterdamsche scheepskapitein Thomas Tobias zich met het in den vorigen oorlog veroverde schip van 64 stukken, de *Luipaart*, uit Texel naar de vloot willende begeven, den 25en der maand aan de schotsche kust in aanraking gekomen met het engelsch vice-admiraalschip van de witte vlag en van nagenoeg gelijke sterkte, dat hij onmiddellijk aantastte en tot 's avonds laat bestreed, zoodat eerst de nacht het gevecht staakte. Den volgenden ochtend echter terstond hervat, hield het tot half vier 's namiddags met dat gevolg aan, dat de Engelschman met zwaar verlies op den haal ging, en alleen de treurige staat, waarin Tobias' zei-

[1] Naar den brief van den ned. Consul, aangeh. bij De Jonge, t. pl. bl. 55.

len verkeerden, hem belette, den vluchtende na te zetten. Tegen den winter zond men, behalve 't smaldeel van Sweerts, nog een van 36 schepen van 24 tot 40 stukken, onder den Luit.-Admiraal Evertsen, uit, waarmede deze tot February in de Noordzee en bij de vlaamsche kust bleef rondzwalken.

Te vergeefs was dus de «klachte» gebleken, door den eerwaarden herder en leeraar van Rijsoord, Jacob Fey, der «Kerke» in den mond gelegd, «over den bloedigen oorlog tusschen Manasse en Efraïm», gelijk hij in zijn Bijbeltaal beide strijdende, onroomsche Kristenvolken betitelde, en dien hij gewenscht had, dat zij na het eerste noodlottige zeegevecht hadden bijgelegd. «'t Was», liet hij haar in zijn vloeyende verzen o. a. uitroepen:

'tWas nog verdragelijk, indien Sarmaat
Of Turk of Roomschen Antikrist, vol haat,
Mij fel bestreên, en zochten door verraad
    Mijn val te werken;
Want ik verwacht nooit beter van dien aard,
Die loos en boos mij heeft veel kwaad gebaard,
Waartegen God mij altijd wel bewaart,
    En nog wil sterken;

Maar dat een van die Zions muur verplicht
Zijn op te bouwen, dat Manass' zoo licht
Zijn zelfs vergeet, en iets tot schijn verdicht,
    En breekt den vrede;
En valt straks Efraïm met groot geweld
Op 't lijf, berooft zijn schepen en zijn geld,
Die, zoo geperst, zich tot bescherming stelt,
    Met recht en reden;

Dat hierom blaast de schorre krijgstrompet,
Het glinstrend zwaerd ter snede wordt gewet,
De trom geroerd, de schepen uitgezet,
    Dit prangt mij 't herte;
Dat broeders zijn verbitterd in 't gemoed
En dol van wraak, 't onnoozel Kristenbloed
Wordt uitgestort, en wegstroomt als een vloed,
    Dit is mijn smerte.

Keer dan weêrom, o Sulamieth! Waarom
Nog weêr geroerd de dolle oorlogstrom,
Alarm verwekt, soldaten van rondom
    Bijeen vergaderd?

Heeft de eerste zeeslag, waarin zooveel bloed
Gestort is, geen berouw in uw gemoed
Gebracht? zult gij nog even zeer verwoed

En wrevlig blijven?
Manasse, die van dezen broedertwist
De eerste oorzaak zijt geweest, och! of gij wist
Wat tot den vrede dient, en niet door list
Uw haat liet stijven!

Verblijd u niet, dat Efraïm de wijk
Genomen heeft; roemt dat niet als een blijk
Van uw gerechtigheid; — voor mij, ik strijk
Zoo haast geen oordeel:
God is altijd rechtvaardig in 't gericht,
Haar zondig leven heeft Gods aangezicht
Van haar gewend; daarom hebt gij wellicht
Nu eenig voordeel;

Maar zoo gij eerst u zelven wel beziet
Geen minder zonden zijn van u geschied,
En daarom zult gij t'allen tijden niet
Voorspoedig strijden.
Ja, hoe 't ook valt, en wie van twee den slag
Ooit wint, niet één triomfe zingen mag;
Het geeft niet veel als schade met beklag
Aan beide zijden!

Ei, Efraïm, dit ongelijk vergeet;
Zoek vrede, jaag ze na, vergeef dit leed,
U van uw broeder aangedaan; gij weet:
Men moet vergeven!

Doch Efraïm had goed vergeven, en naar vrede wenschen, hij had inmiddels integendeel van een anderen kant zich ook nog den oorlog moeten getroosten; een kant trouwens, van welken het dezen openlijken hater van den «roomschen antikrist» minder onnatuurlijk moest voorkomen, en tegen welken hij 's Lands Staten dus zeker ook met minder ergernis trompet en trommel hoorde steken en roeren en 't zwaard ter snede wetten zag. De «averechtsche» bisschop van Munster — als men hem om zijn onherderlijke krijgsdrift noemde — die nog altijd zijne eischen omtrent Borculo zocht te doen gelden, kon allerminst de gewelddadige ontruiming der deiler schans verkroppen, door de Staten met zoo goed gevolg ondernomen. Hij had zich zelfs verkneukeld in de gedachte, een maar al te gerechte straf des Hemels te mogen zien in 't noodlottig ongeval, den frieschen Stadhouder en aanvoerder van 't Statenleger, door 't onverhoedsch afgaan van een pistool, overkomen, 't welk — naar hij zich had laten vertellen — juist bij 't beleg dier Schans reeds geladen was [1]. Dubbel welkom moest

[1] Blijkens het meêgedeelde in de *Decas de vita et rebus gestis Christophori ep. mon.* door J. Alpen, p. 647.

hem dus de ongezochte gelegenheid zijn, hem door den engelschen oorlog geboden, om, wat hij alleen natuurlijk niet zou hebben kunnen of durven ondernemen, thans in vereeniging met den engelschen Koning te beproeven, en, door engelsch geld gesteund, zich gewapenderhand meester te maken van 't geen hij door onderhandeling niet verkrijgen kon, met zoo veel meer nog daarbij, als hem een welkome krijgsbuit zou wezen, en wellicht in niet minder dan Utrecht met al zijn geestelijke goederen bestaan zou. Reeds in January was hij aan 't werven gegaan, en begonnen de Zutfenaars zich bang te maken, dat hij hun graafschap binnen weinige weken overvallen zou. Niet lang daarna zond hij een benedictijner monnik als voorloopig onderhandelaar naar Londen, dien hij weldra door den domheer Wrede, met meer bepaalde voorslagen verving. Omstreeks half Juny kwam er toen een overeenkomst tot stand, waarbij de bisschop beloofde, met een heerkracht van 20,000 man voet- en 10,000 man paardevolk in de Vereenigde Provinciën te vallen, en Koning Karel van zijne zijde een goede geldsom, deels in eens, deels maandelijks, toezei. Sir William Temple werd van 's Konings wege tevens naar den Bisschop afgevaardigd, dien hij te Coesfeld aantrof; en een met macht van tin beladen vaartuig ging uit Engeland naar Ostende, om zijn vracht daar tegen 't goud en zilver in te wisselen, waaruit in de spaansche munt de gereede penningen geslagen werden tot betaling der munstersche werfofficieren, die vooral in de spaansche Nederlanden in 't geheim werkzaam waren. Voor zijn veldoverste sloeg hij het eerst het oog op den duitschen Graaf van Waldeck, die echter juist in 't vorige jaar het graafschap Kuilenburg had geërfd, daarbij onroomsch was, en dus beleefdelijk voor de eer bedankte; toen op den franschen Hertog van Bournonville, die er zelf wel ooren naar had, doch van den spaanschen Nederlandvoogd, den markgraaf van Castel-Rodrigo, geen verlof erlangde, om Brussel te verlaten, waar hij in spaanschen krijgsdienst was. Eindelijk vond hij in den roomschgeworden Graaf van Hessen-Homburg, die achtervolgens Spanje, Frankrijk, den duitschen Keizer, en Saksen gediend had, ook een tot zijn dienst gereed krijgshoofd, maar maakte in die betrekking slechts kort van hem gebruik, om hem, in 't laatst van 't jaar reeds, met een zending naar Weenen te belasten. Met Waldeck knoopte men inmiddels van Holland uit onderhandelingen aan, en vond hem al aanstonds niet ongenegen, terwijl den met zijne polsing belasten Arent Juriën van Haersolte tevens werd opgedragen, met den Bisschop van Osnabrück, Ernst August van Brunswijk-Luneburg, en zijn broeder, den Hertog van Celle, over 't overnemen der troepen te onderhandelen, die zij eerst tegen elkander gebezigd hadden, en over welke Waldeck dan 't bevel zou voeren. In den loop van September kwam, na de terugkomst van Haersolte, het verdrag met beide Vorsten tot stand, waarbij deze een leger van 12,000 man, voor een derde ruiters, beloofden, en zich van zins verklaarden, Waldeck tot legerhoofd aan te stellen. Binnenslands was men reeds een paar maanden te voren werkzaam ge-

weest, de troepen voor den weldra te gemoet gezienen legertocht aan te vullen en in gereedheid te brengen, had Prins Joan Maurits van Nassau tot legerhoofd, den Rijngraaf tot opperhoofd der ruiterij, en den overste Kirkpatrick tot sergeant-majoor (als de titel luidde) benoemd, om hun wat later in Mozes Pain-et-Vin en Anthony van Haersolte een kwartiermeester- en commissaris-generaal toe te voegen. De verschillende officieren kregen aanschrijving zich naar hun garnizoenen te begeven, en hunne vendels voltallig te maken en uit te rusten; de engelsche en schotsche, die men in dienst had, werden, op voorstel van Holland, tot een nieuwen eed verplicht, en anders uitgenoodigd zich te verwijderen. Ieder vendel voetvolk was voorts met 25 koppen vermeerderd, en de kosten voor hun onderhoud over de verschillende gewesten naar evenredigheid verdeeld. Holland, dat daardoor weêr verreweg het zwaarst belast was, liet zich dat zonder eenig bezwaar welgevallen, uit aanmerking vooral, als het schreef, «dat verscheidene van de bondgenooten zich bij dezes tijds gelegenheid zeer loffelijk gekweten hadden in 't dragen der consenten voor de zeezaken, en met het vast vertrouwen, dat ook de andere dit voorbeeld zouden volgen [1]. Tot afgevaardigden of gedeputeerden te velde, «om Prins Maurits» — gelijk de term luidde — «in deze expedicie met raad en daad te dienen — werden voor Gelderland Raesfeld, voor Holland Merode en Cornelis De Witt, voor Zeeland Crommon, voor Utrecht Rhede van Renswoude, voor Friesland Glinstra, voor Overijsel Palland, en voor Groningen Nyeveen benoemd [1]. Tegen woensdag 2 Sept. werd weder een algemeene vast- en bededag uitgeschreven, nu de Staat bij den zwaren en bederfelijken oorlog te water met een tweeden aan de landzij bedreigd werd, «ontwijfelijk ter oorzaak van de zwevende zonden in den lande, waardoor Gods toorn over 't lieve Vaderland ontsteken» was.

Aan den gelderschen IJsel hadden inmiddels 's Bisschops geheime aanhangers reeds voorbereidselen gemaakt, hem den weg over de rivier naar de Veluwe te banen, en met name de richter van Doorwerth, Gozewijn van Raesfeld, een oudgediende onder de ruiterij van den Staat, zekeren Jan Muller, en een buiten de Sabelspoort woonachtig Arnhemmer, Hendrik in den kelder, omgekocht, om den IJsel bij Dieren te peilen, het Muizengat door te steken en zoo de grachten der vesting te laten leêgloopen. Door een derde, dien zij in de zaak zochten te betrekken, schipper Hendrik Geurts te Dieren, werd alles echter onmiddellijk uitgebracht, en boette nu Hendrik zijn kwade voornemens met onthalzing, terwijl Jan Muller zich, na 't gehouden scherp onderzoek, in zijn gevangenis verworgde, zoodat slechts zijn lijk op de Galgenberg pronken kon, en zijn medewetende vrouw, voor haar stilzwijgen, tot aanschouwing van Hendrik's schavotstraf en levenslange ballingschap veroordeeld werd [2]. De Staten

[1] Zie over een en ander de in Der Kinderens *Proefschrift* (bl. 301 en v.) aangehaalde plaatsen.
[2] Zie de *Copie van die Informatiën, Confessiën ende Sententiën van die twee Verraders ende conspirateurs*, enz. (Gedr. tot Arnhem, by Jacob van Biesen, 1665).

maakten van dezen uitgelekten aanslag gebruik, om door Van Beuningen Frankrijk, overeenkomstig het verdrag van 1662, tot gewapenden bijstand te bewegen, doch kregen ten antwoord, dat het daartoe eerst bereid zou gevonden worden, zoodra werkelijk van bisschoppelijk wapengeweld zou blijken, waarvoor men het gebeurde nog niet houden kon. Toen deze woorden omstreeks half September te Parijs gewisseld werden, had de bisschop zijn van den 14en gedagteekend oorlogsmanifest den Staten reeds toegezonden, waarbij hij herstel zijner grieven omtrent Borculo en de Schans verzocht, onder schijnschoone betuiging nochtans, dat zijne bedoeling niet verder strekte, dan «om door zulken middel tot des te vaster eenigheid met Hun Hoog Mogenden te geraken, in 't goede vertrouwen, dat ze terstond en zonder eenig tijdverlies, door toonder, zijnen trompetter, zich gunstiglijk verklaren zouden»; van alle medeweten van den gelderschen aanslag betuigde hij zich tezelfder tijd volkomen vrij [1]. Zijn legertjen, ruim 7000 man groot, onder den overste Gorgas, stond intusschen, van goed geschut voorzien, reeds aan de grenzen, terwijl de overste Tilly nog met 1600 man meer uit Duitschland kwam aanrukken en zich te Borken legerde. Een week vóór de Staten — den 29en der maand — hun antwoord op zijn schrijven afvaardigden, was hij, hun grenzen overtrekkende, reeds in Twente gevallen, en had er Enschede, Ootmarsum, Almelo, Oldenzaal, en Diepenheim bezet, ook den 29en persoonlijk den steen des aanstoots, Borculo, reeds overweldigd; zoodat zij hem in vollen gemoede konden verzekeren, gaarne in «alle natuurlijke goede vriendschap en verstandhouding met zijne Vorstelijke Doorluchtigheid te hebben willen blijven, wanneer Deze-zelf daartoe maar gelijke neiging had betoond; daar Zij echter, in plaats van dien, ondernomen had verscheiden plaatsen van hunnen staat onverwacht en vijandelijk door zijn krijgsmacht te doen binnenrukken en te gronde richten, wilden zij Haar bij dezen wel bekend maken, ook van hunne zijde niet ledig te zullen staan, maar al zulke middelen bij de hand te zullen nemen, als de goede God hun zou gelieven te suppediteeren, totdat zij onder Diens genadigen zegen Zijn vorstelijke Doorluchtigheid tot reden gebracht, en over alle geleden schade en geweld behoorlijke voldoening erlangd zouden hebben; als wanneer zij wilden vertrouwen, dat Zijne vorstelijke Doorluchtigheid zou indachtig worden, dat die zich aangordt zich niet en had te beroemen als die losmaakt». [2]

Tracht Munsters wolf met Nederland te vechten? —
Tast hij de zeven pijlers aan,
Om die met force van een te slaan?
Die stalen zuilen zijn te sterk,

---

[1] Zie de *Copye brief van den Bisschop van Munster aan de Staten-generael*, enz. 1665.

[2] Zie het *Antwoord van H. H. M. de HH. Staten-Generael*, enz. *in dato* 29 Sept. 1665.

Te trouw geheven in haar perk;
O, Barend-oom, keer weder
En leg den degen neder![1] —

Doch Barend-oom dacht daar vooreerst nog niet aan; hij bleef zich «met het merg en bloed van boeren» liefst nog voeden, en zette zijn roof- en plundertocht ten platten lande van Zutfen, Twente, en Drenthe voort:

Daar (ging) een veldgeschreeuw, een kreet op in 't Noord-Oosten;
Wat schubbig schrikdier is 't, dat zoo bloeddorstig woedt?
Helaas! den herder, die zijn kudde zou vertroosten,
Is zelf een weêrwolf en vernielt wat hem ontmoet!

Een helsche razernij heeft hem den geest ontsteken,
De bisschop wisselt zelf zijn weîstaf voor een piek,
Zijn myter voor een helm; hij geeft het bloedig teeken,
En ruit de knechten op, als een herboren Griek,
Die een Helene uit de asch van Troje weêr wil halen; —
. . . .

't Is, om de mellekkoe, die tot een buik in klaver
Gaat weyen, wijl de Leeuw in 't West ten strijde trekt,
Te melken, en zijn ros met leeuwen hooi en haver
Te voeden, dat bijna van honger scheen verrekt.

Dit heilloos monster poogt de grenzen in te breken,
Begruist, berookt, bebloed in d'IJsel gaan te wed;
Om zoo den grooten Leeuw een kroon van 't hoofd te steken;
Het heeft de tanden reeds op roof en moord gewet.

Die smaad en past geen Leeuw geduldig in te kroppen;
Schoon hij tot aan de borst in zee met reuzen strijdt,
Zijn achterpooten zijn nog vrij, te slaan, te schoppen,
Waarmeê hij somtijds muur en torens nedersmijt.

Ik hoor met lust alreeds de trommels en trompetten:
Prins Maurits volge 't spoor van Maurits in het veld,
Hij rukke 't heir bijeen, de vanen en cornetten!
Wie lustig rustig is, die volg dien braven held!

Men schiete 't harnas aan, men gorde 't zwaard op zijde;
Te wapen, wapen, op! den vijand in 't gemoet!

---

[1] *Toezangh* op den *Triomphzang der bisschoppelycke Victoriën*, enz. 1666.

Wie 't Vaderland bemint, die ga gerust ten strijde:
Het geldt hier eigen haard, het geldt hier goed en bloed!

Het (was) te lang betrouwd, te lang gerust geslapen:
Bouwvallig is de staat, die zijne wachten slaakt;
Men moet in vrede zich voorzien van weer en wâpen,
De vrede is veilig, zoo men staâg in 't harnas waakt [1].

Men had dat inderdaad te lande onwillekeurig wat verwaarloosd; in spijt van al de in de laatste maanden genomen besluiten op dit punt, was daardoor de landmacht verre van voltallig of voldoende, om zoowel te velde den vijand te bestrijden, als al de grensvestingen tegen hem te bezetten. De laatste, hoewel daarbij dan nog lang niet genoegzaam voorzien, vorderden nagenoeg al de troepen voor zich, en kon men daardoor den Bisschop en zijne benden, in hun plattelands strooptocht der eerste oorlogsdagen, niet stuiten. Zoodra Prins Joan Maurits intusschen van Mooiland bij Kleef — waar hij verbleef — naar Den Haag geijld was en daar zijn lastbrief ontvangen had, was hij den 22en Augustus naar Zwol getrokken, en had de grensplaatsen daaromtrent bezocht, om ze zooveel mogelijk in behoorlijken staat van tegenweer te stellen, en daartoe met de hem verzellende Statenleden beraadslaagd. Voetknechten en ruiters waren daarop langs den ganschen Veluwzoom gelegerd, om het verder doordringen der bisschoppelijke benden te beletten. Bij een, den 30en September, 's avonds elf uur, op 't Raadhuis te Deventer gehouden samenkomst van Gedeputeerden en hoofdofficieren werd besloten daarin te volharden, ofschoon die officieren en de Prins van meening waren, dat men voor de bezetting der steden de gansche macht noodig had. Den 6en October liet men echter eenige compagniën voet- en paardevolk naar Zwol rukken, daar de vijand over Ommen kwam aanzetten, en men hem beletten woû, den pas van Staphorst en Roveen te overmeesteren. Toch geschiedde dit intusschen na luttel dagen, daar de 280 musketiers, die den pas bezetten, zonder merkelijken weêrstand te bieden, met hun kapiteins naar Hasselt op den loop waren gegaan. Bij den daarop gevolgden marsch door Drenthe waren de Munsterschen wel aan de Puntenbrug afgeslagen, maar toen over Foxhol naar de Oldampten gerukt, zoodat de Staten van Stad-en-Landen om meer krijgsvolk schreven. Van De Witt, Glinstra, en Nyeveen begeleid, kwam de Prins-zelf daarop den 22en naar Groningen, om er de beste maatregelen tot verdrijving van den vijand te beramen. Deze had zich inmiddels te Winschoten en Heiligerlee

---

[1] Zie *De Leeuw en Weerwolf of Munsters Onbescheid,* met het toevoegsel:

De *bisschop* t' Utrecht was voorhenen 's Lands Eklips,
De nieuwe *bisschoppen* vervreemdden ons van Filips,
Het engelsch *bisschop*rijk wil ons de zeevaart hindren,
Maar Munster vecht met ons om welvaart, vrouw, en kindren.

gelegerd, waar hij nu, van Scheemda en Mieden uit bestookt, en door 't verbranden en ontspillen der korenmolens te Beerta, Finsterwolde, in de Pekel, en te Westerloo, van de noodige voeding verstoken werd, zoodat verscheiden van zijn manschappen overliepen. In de eerste helft van November werd ook het kerkhof van Finsterwoldezelf nog bezet en versterkt, en de Munsterschen door een en ander zoo in benauwing gebracht, dat zij zich gedwongen zagen uit hun kamp op te breken en, zoo goed en kwaad het ging, over de moerassen af te trekken [1]. «Terwijl», riep men hun en hun overste, met hun beknelling en aftocht spottend, na:

Terwijl dat Gorgas tijgt met zijne guits aan 't stroopen,
Zoo raakt hij, als de muis, ellendig in de val;
Daar zit hij nu en kijkt, geheel als buiten hopen,
Weet niet, hoe dat hij hem hierin gedragen zal.
Gebrek van brood en zout en andere behoefte,
Dat maakt hem desperaat, zoodat hij, met zijn stoet
En al 't geroofde goed, en 't schuim van zijn geboefte,
Van honger uitgeteerd, met schand' verhuizen moet.
Ten laatste grijpt hij moed, zoekt elders door te breken,
Maar raakt met man en paard zeer deerlijk in 't moeras,
Zoodat zijn eigen ros blijft in de modder steken,
En wilde wel, dat hij weêr in Westfalen was.
O, Gorgas, laat gij u van Barendjen bedriegen,
En meent, met kous en schoen, Holland te loopen af?
Gij zult, o dommen hoop! saam in de kaars nog vliegen; —
Dit is uw eind', gij dwaas! — op kwaaddoen volgt straf [2].

Onderwijl kreeg de Prins-veldheer, den 15en der maand, bericht uit Den Haag, dat hij zich naar den IJselkant begeven moest, om daar de hulpbenden te verwachten, door den franschen Koning, ingevolge zijn vroegere toezegging bij een inval van den bisschop, gezonden [3]. Eerst had hij nog beproefd dezen zijn bemiddeling aan te bieden, doch op zijn weigering te minder geaarzeld de Staten ter wille te zijn, als met half September zijn schoonvader, de Koning van Spanje, overleden was, en hij met het oog op de spaansche Nederlanden zich liever goed met hen verstond. Daar werd hem intusschen door den Landvoogd de doortocht geweigerd, op voorwendsel, hij van zijn nieuwen Koning — Karel II — nog geen inlichting erlangd had, hoe te handelen,

---

[1] Zie het *Rapport van de HH. Gedeputeerden, die de laatste expeditie te velde hebben bijgewoond.* 1666.

[2] Vliegend blaadjen z. j., met prent en opschrift:

De roover op een wolf, bekleed met schapenvel,
Omringd van geest en dood, raakt dapper in de knel.

[3] Bovengemeld *Rapport*, enz.

en was men dus gedwongen geweest, met verlof van den Keurvorst van Keulen, als Bisschop van Luik, den weg over dit gebied te nemen. Den 4en November, onder Turenne, van Sedan op marsch gegaan, gaf deze, den 10en November te Maastricht gekomen, het bevel aan den markgraaf van Pradel over, die tot opperhoofd der hulptroepen bestemd was. Zij bestonden uit vier duizend man te voet en 2000 te paard, en waren uit de keurbenden van 't fransche leger genomen [1]. Hun krijgstucht zou er juist niet te beter om blijken; waar zij zich vertoonden, gingen maar al te gegronde klachten over hun ongebondenheid en overmoed op, en zouden dat voortdurend blijven doen. Hun verzorging van de zijde der Staten zou trouwens ook wel iets te wenschen overlaten, hoe ingenomen zich deze met Lodewijks handelwijs getoond hadden, en zijn troepen daarvoor zelfs 4000 paar schoenen en kousen hadden toegezegd. Deels echter had tegenwind het vervoer van dat schoeisel over de rivieren belemmerd, deels had de baatzucht der leveranciers en de haast, waarmeê het vervaardigd had moeten worden, juist «het beste goed» — als De Witt zich later beklaagde — «niet geleverd» [2]. Naar Arnhem gekomen, ving men, onder 't opperbevel van Joan Maurits en 't overleg der Staten-afgevaardigden, den tocht in de zutfensche Graafschap aan, pleegde op 't Huis te Eerbeek en te Zutfen gemeenschappelijk raad, en richtte zich in de eerste plaats tegen 't door de Munsterschen bezette Lochem, dat men van 't Huis Ampsen en den Lochemer berg uit bestookte, Zondag 13 December beschoot, en zoo nog dien eigen nacht tot de overgave, met krijgseer voor de kleine bezetting, noopte. Men besloot daarop Munsterland in te trekken, doch bracht het niet verder dan Boeckholt, dat men wel verkende, maar, op aandrang vooral der naar hun winterkwartieren hakende Franschen, verder niet lastig viel. Afgevaardigden en leger scheidden, en Prins Joan Maurits ging naar Den Haag, om er, den 9en January, verslag van zijn legertocht aan de algemeene Staten te doen, en hun dank voor zijn gedane diensten te ontvangen, hoe weinig voldaan zich met name De Witt, die als afgevaardigde alles van nabij had gâgeslagen, en zich met zijn medebroeders te vergeefs tegen de fransche lauwheid en nederlandsche toegeeflijkheid verzet had, over den afloop had getoond [3]. In plaats van met kracht door te tasten en den bisschop het vuur aan de schenen te leggen, had men de wapenen tijdelijk neêrgelegd, op 't oogenblik, dat zij waarschijnlijk de beste diensten hadden kunnen bewijzen, en viel er slechts over «de groote traagheid en palpable onwilligheid» te klagen, «die al de generaalspersonen» in dezen bezield had, en in den Prins het meest te beschuldigen was, «omdat hem 't oppercommando was toevertrouwd geweest», ofschoon men van de andere zij

[1] Zie Rousset's *Histoire de Louvois*, I. p. 86.

[2] Zie de plaats uit zijn schrijven, aangehaald in Der Kinderen's *Proefschrift*, bl. 344.

[3] Zie zijn onuitgegeven schrijven aan Waldeck, aangehaald bij Der Kinderen, t. pl. bl. 355.

tot zijn verschooning zeggen kon, dat «de fout meer aan zijn goedheid en flauwheid, dan aan eenige kwaadaardigheid» lag [1].

Minder goedaardig dan dit betreurenswaardig te kort komen in doortastende wilskracht van den grijzen Prins en legervoogd, was het openlijk verzet der heerschzieke kerkelijke warhoofden, die zich van de hollandsche kansels uit, bij elke daartoe in 't minst maar strekkende gelegenheid, tegen hun gewestelijke overheid en haar stadhouderloos streven keerden, en de goê gemeente tegen haar zochten op te ruyen. Op den biddag van 3 September had zoo de goudsche herder en leeraar Sceperus «tot geen kleine ontsteltenis» der hem aanhoorende stedelijke regeering, niet alleen zaken op den preêkstoel gebracht, zijn kerkelijke bediening in 't minst niet rakende, maar zich ook veroorloofd, 's Lands bewind in hatelijke termen en vergelijkingen, uit de oude en joodsche geschiedenis, te veronwaarden, en was hem daarop door de Magistraat onmiddellijk zijn stads-tractement tot nader orde onthouden [2]. In Den Haag had zijn geestverwante ambtsbroeder Thaddeus de Lantman in zijn woensdag-ochtendpreek van 4 November allerlei aanstootelijke zinsneden over Staatszaken ten beste gegeven, die een nader onderzoek der hollandsche Staten uitlokten, en, daar 's mans verantwoording minder voldoende was, tot zijn schorsing en onthouding van salaris hunnerzijds leidden, 't geen hem noopte, weinig dagen later, even oodmoedig het hoofd in den schoot te leggen, als hij eerst hevig uitgevaren was. «Het geheele oogmerk» zijner zoo misprezen predicacie, was, naar hij in zijn onderworpen verzoekschrift voorgaf, «geen ander geweest, dan de gemoederen der toehoorders, volgens zijn ampt en de bedoeling van Hun Hoog Mog^{n}. op het effacieuste te bewerken tot ijverige gebeden en noodwendige boetvaardigheid», enz., en verklaarde hij zich dan ook «willig en bereid, als hij altijd geweest was, om zich naar de order van Hun Groot Mog. te gedragen in schuldige gehoorzaamheid en voorzichtigheid». De Staten daarmeê echter nog niet vol-

[1] Zie aldaar (bl. 356) zijn schrijven van 31 Dec. aan Van Beuningen.

[2] Zijne preek-zelf kwam vermeerderd en naar het verder beloop van zaken uitgebreid, in 't volgende najaar, te Amsterdam (bij Jacob Vinckel, in de Beursstraat, in de Historie-schrijver) onder den titel *Juda en Israël tegens Benjamin, mitsgaders Engelant tegen Hollant, voorgestelt uyt Judicum XX:* 27, 28, in 't licht. "Even als Romulus" — zoo ving zij, als een merkwaardig staaltjen van kanselwansmaak aan — "een bijl en roede voerde, had ook God zijne roeden, pest en oorlog, waarmede hij de volken als thans van Nederland, strafte", en haspelde zij verder oud-romeinsche en joodsche overleveringen en herinneringen met de 16de en 17de eeuwsche dooreen, om dan o. a. tot de slotsom te komen: "laat ons voorkomen alle vordere verbittering, opdat het Engelsch en Hollantsch bloet, te samen vereenight sijnde in dien *grooten en weerdighen persoon*, welke Hollants Hof bewoont, niet meer vervreemt, verhit, en verwoet worde van en tegen elckander". Hij spaarde anders Engeland zoo min als Holland in zijn ontboezeming, en liet zijn ongelijk en onrecht van den aanvang af duidelijk uitkomen.

daan vindende, betuigde hij hun een week later nog, in een tweede verzoekschrift, hoezeer het hem «van harte leed was», in zijne preek «eenige politieke toespelingen gebruikt» te hebben, «met alle eerbiedigheid» smeekende, «dat Hun Groot Mogenden het gebeurde geliefden ten beste te houden, en hem weder in zijn bediening toe te laten, zich verzekerd houdende van zijn genegenheid, om zich altijd in schuldige gehoorzaamheid te gedragen». Door zijn onderworpen toon en oodmoedige houding verzoend, besloten toen de Staten, vrijdag 4 December, «ten aanzien der *submissie*, bij zijn verzoekschrift gedaan, en op 't vertrouwen, dat zich Zijn Eerw. naar den inhoud zou regelen», hem weêr de waarneming van zijn beroep en 't innen van zijn salaris te vergunnen. Zij namen echter tevens den volgenden dag een besluit, waarbij zij bepaalden, dat «of mogelijk hierna eenige predikanten waagden beraadslaging en besluit der regeering openlijk van den preekstoel voor de gemeente te brengen, en de overheid bij de onderdanen verdacht te maken, of andersins door 't verhandelen van staatszaken op den preêkstoel, of 't houden van briefwisseling buiten 's Lands» — gelijk al mede voorkwam — «het besluit daartegen, den 7en November reeds genomen, overtredende, zulken predikanten zonder eenige verschooning de oefening van 't preêkampt voor goed verboden, en zij er nooit weêr in toegelaten zouden worden». De eerwaarde haagsche heethoofd Simonides, die, in die dagen over de ondankbaarheid preêkende, ook had uitgeweid over den ondank, tegen 't Huis van Nassau en Oranje begaan, werd daarover wel in alle vriendelijkheid door den Raadpensionaris, die hem had bij zich doen ontbieden, vermaand, doch verder minzaam ter maaltijd gehouden [1].

Deze, 't zij meer open of bedekte, vermelding van 't vorstelijke Huis en zijn veelbelovenden jeugdigen stamhouder hing met het voorstel samen, in 't begin van October, door een paar Staten-leden van Overijsel, de HH. van Pallant en Langen, ter Generaliteit gedaan, om, tot bevordering van den Vrede — op welken Koning Karel van Engeland voorgaf den meesten prijs te stellen — den Prins van Oranje met een byzondere zending naar Londen te belasten, en hem tevens het bepaalde uitzicht op de hooge waardigheden van zijn vader en grootvader, gelijk, met zijn aanstaande 16de jaar, zitting in den Raad van State te verleenen. Holland gaf zijn bevreemding te kennen, dat een gewest, als 't Oversticht, «dat steeds het minst in de uitgaven bijdroeg, en over zijn onvermogen klaagde, om zijn eigen krijgsvolk te onderhouden, zich vermat, zulk een gewichtig punt zoo ten ontijde aan de vergadering te willen opdringen, daar dit toch slechts beweging onder de gemeente wekte tot schâ van 't noodige staatsbeleid». Zochten velen onder die gemeente, als in de Staten, weder op de verheffing van den jongen Prins aan te dringen, anderen hadden hun bedenkingen daartegen, en een hunner riep zelfs waarschuwend uit:

---

[1] Aitzema, *Saken van Staet en Oorlog*, V. bl. 504.

Die hier wil een Heer verhopen,
Ook een dienstbaarheid verhoopt;
Want die staat bij Heeren open,
En men zoo de landen stroopt.
Dikwijls is een Prins een peste
In zijn eigen Vaderland;
Maar een goed Gemeenebeste
Zoekt zijn eigen vrijen stand.

Is 't u ook niet wedervaren,
O, gij droevig Engeland!
Wat een Koning nog kan baren,
Door zijn Staatzucht, die zoo brandt?
O, gij Engelschen en Schotten,
't Bloed druipt immers allesins,
Ja, nog al door uw schavotten
Om uw Koning ofte Prins[1].

Wat die vermeende vredelievende stemming van den engelschen Koning aanging, De Witt schreef daaromtrent den 20^{en} November te recht aan Van Gogh: «Hun Hoog Mog^{n}. hebben uit verscheiden van uw missieven wel de algemeene betuigingen vernomen, die de Koning van Groot-Brittanje van zijn neiging tot vrede doet; maar dewijl hoogstgemelde Koning zich nooit tegen u uitgelaten heeft omtrent eenige byzonderheden of voorwaarden, waarop hij genegen zou zijn, dien vrede aan te gaan, zoo hebben Hun Groot Mogenden geoordeeld, dat UEd. op zoodanige algemeene verklaringen zou verzoeken, dat Zijne Majesteit, tot proeve zijner verklaarde genegenheid, bij geschrift geliefde ter hand te doen stellen de punten en artikelen, waarop Z. M. gezind mocht zijn den vrede aan te gaan». Zoolang toch dat niet geschiedde, en de voorwaarden-zelf niet gezien werden, waren zulke algemeene betuigingen als niets te achten, en schenen alleen aangelegd, «om de onkundige gemeente een slechten indruk te doen krijgen van haar Hooge Overheid». 't Was er dan ook zooverre af, dat Koning Karel inderdaad tot een billijken vreê geneigd zou zijn, dat Frankrijk nu weldra zijn ter bemiddeling naar Londen afgevaardigde gezanten terug riep, en op zijn aandrang, nog vóór 't einde der maand, het vertrek van den nederlandschen, als bij Engelands onwil verder tot niets dienstig, volgde, nadat de Staten den 11^{en}, in een gemoedelijk, maar bondig schrijven hadden verklaard, hoe, in spijt van alle voorgewende vredeneiging, noch hun gezant, noch die van Frankrijk, in dat opzicht iets vermocht

[1] *Op de Komste van een Soevereine Koningh of Prins*, achter de *Schrickelycke Vertooninge van den Staetzuchtigen Duyvel*, enz. (Gedr. in 't jaer onzes Heeren, 1665).

[2] *Brieven*, IV, bl. 481.

hadden. Zij vermeenden dus ook, dien gezant, zonder groot nadeel van hun goeden naam, niet langer in Engeland te kunnen doen verblijven», te meer daar 's Konings eigen gezant, Downing, den Haag reeds verlaten had. Zij zelven betuigden zich in gemoede steeds tot een redelijke schikking geneigd, en niet verantwoordelijk voor de te wachten bloedstorting, «den dag afwachtende, dat Z. M. dezelfde vreedzamige gedachten zou hebben, doch wenschende, dat die kwamen vóór zij Haar als werden opgedrongen door de ondoorgrondelijke openbare rampen, waarmeê ze 't gansche Kristendom gedreigd zagen». Zich den 26en December in 's Konings schip *The little Mary* inschepende, kwam Van Gogh den 29en te Vlissingen aan, van waar hij zich naar Den Haag spoedde, om Hun Hoog Mogenden mondelijk van alles verslag te doen.

De Bisschop ging intusschen voort, het platteland in Drenthe, Overijsel, en Gelderland met zijn troepen te teisteren. Emmen over 't moeras overvallende, werden zij wel eerst door Kapitein Bootsma afgeslagen, doch daarna, door verraad der tot hen overgeloopen soldaten, van het terrein meester, en kregen Bootsma en zijn vaandel zelf in handen. Van Ootmarsum uit keerden zij zich tegen Vriezenveen, dat zij moordbrandden, en werden slechts door 't dooiweêr belet, een heirtocht over 't ijs tegen Koevorden of de Boertanje te ondernemen, waartoe zij reeds geschut en stormladders, wolzakken en rijs, bijeengebracht hadden. Op Winterswijk trokken van een andere zij de overste Forjats en de Graaf van Homburg met hun munstersche ruiters af, en roofden en stroopten er in den omtrek.

Geen wonder, dat de oorlogzuchtige kerkvoogd zoo op den duur het mikpunt van den niet altijd even fijnen spot der verstoorde landzaten was. «Zijn», vraagde men, «de vredemakers zalig, waar zal dan zulk een oorlogsstokebrand blijven? In *Nobis*-kroeg onder Lucifers staart. Moet het vier van oneenigheid met menschenbloed uitgebluscht worden?» — Men vergeleek hem met dien bisschop van Beauvais, die in 1195, door den Koning van Engeland gevangen genomen, door dezen in zijn volle rusting in een toren opgesloten werd, en in dien «ijzeren koorrok» dag en nacht bewaard; terwijl, op Paus Coelestinus aanvraag, dat men wat zachter met zijn zoon zou omgaan, hem diezelfde rok met de woorden van Jozefs broeders aan Jacob ten antwoord gezonden werd: «dezen hebben wij gevonden; beziet of het uws zoons rok is, of niet». Dezelfde schande, zoo dreigde men hem, zou hem ook nog overkomen. Wie hem tegenkwam, moest hem «voor geen bisschop, maar een straatschender aanzien, gewapend met pistool en boog, een geschoren hoofd, stuursche wimbrauwen, wreedziende oogen, een pluim op den hoed; een soldaats paltrok en doorsneden broek bedekten toch zijn bisschopshart». En wat zijn soldaten aanging, van welke hij beweerde, dat ze «met *discrecie*» bij de ingezetenen zouden leven, «wie nooit beproefd had munstersche soldaten in zijn huis te hebben, op *discrecie* logeerende, indien hij zalig sterven woû, zoo mocht hij God van harten bidden, om eer te sterven, dan hij 't

beproeven zou» [1]. Van 't nu aanvangende jaar voorspelde men de zeldzaamste dingen, allen in «dezen gemyterden en gehoornden Bernard» hun grond hebbende; want — als een Hollander tot een Fransman in een praatjen onder tafel te Antwerpen zeî — naardien «zijn naam het nieuwe jaargetal meêbrengt, wie twijfelt of hij zal er 't rad van onrust in draayen, en van alles de eerste oorzaak wezen». — Franschman: «Dit verstaan ik niet». — Holl. «Ziet hier in mijn tafelboekjen:

BERNARD VAN GALEN BISSCHOP VAN MVNSTER

maakt samen MDCLVVVI (1666); zoodat niemand mijn zeggen zal derven tegenspreken; en hoewel wij niet minder als iemand onze rol op het bloedig oorlogstooneel zullen spelen, echter zal deze twistkop de schuld daarvan dragen» [2]. Spelingen met dat jaartal [3] waren er in menigte van weêrszijden, zoo van roomschen als onroomschen kant. Een «*Onvervalschten Hollandschen Waarsegger* of *Voorzegging op 't jaar ons Heeren* 1666, gepraktizeerd door Joa. Calvinus, prof. en math. der stad Geneve, en gedrukt tot Geneve, bij de weduwe en erfgenamen van Mr. Jan Calvyn, in de doolwegstraat tegenover den dwaalgeest, aldernaast 't Misverstand in den nieuwen vervalschten Bijbel, met disgratie en sacrilegie», liet men van gene zijde uitgaan, en zag hem van deze beantwoord in een «*Oprechten hollandschen Waarzegger* of *Prognosticacie op het groote Wonderjaar* 1666, eertijds gepraktizeerd door *D.* Martinus Luther en na verlicht door *D.* Joa. Calvinus, professoren in de aanwijzing der roomsche dwalingen, waarin de bouwvalligheid van den roomschen Stoel, als mede de voorspoed en vrede der Hollanders met den koning van Engeland wordt vertoond tegen de hoop der Jezuïten, die haar verderf op 't uiterste zoeken; tot Antwerpen gedrukt in de Verdrukkery der rechtzinnige leer, bij de erfgenamen van Paus Jut, wonende in de toegemetselde straat tot Romen, aldernaast daar men de overtollige goede werken der roomsche Heiligen om geld verkoopt, in 't uitgepiste vagevier». Week voor week werden daar

---

[1] *De Geest van Barentje van Galen, anders Bisschop van Munster*, enz. Gedr. in 't jaer ons Heeren, 1665.

[2] *Tafelpraatje, gehouden in een Ordinaris binnen Antwerpen, den* 30*en* *November* 1665, enz. Tot Munster by Barent Knipperdolling, onder Sint Lambrechts toorn, *anno* 1665.

[3] Ook een drieledige latijnsche voorspelling, met de toepassing *Obruetur Rex, dispergetur Grex, Evertetur Lex*, was er op gevonden:

Dic mihi fatalis *Regem* quem denotat annus?
LVDoVICUM (1666).
At quis erit *Grex* et quinam disperget eundem?
reX angLIae hoLLanDVM (1666).
Quomodo dic et quae *Lex* evertetur a quo?
InDVstrIa LaboreqVe epIsCopI MonasterIensIs.
LeVrs haVtes pVIssanCes DoMtées.

van weerskanten in 't wilde voorspellingen gedaan, met letterspeling op de romeinsche jaarcijfers. Daar «Gods barmhartigheid honderdmaal grooter was dan Zijn rechtvaardigheid», schreef de eerste in zijn voorrede, had Hij «de groote beeldstormerij der Calvinisten, die men noemt de Geuzen, in 't jaar 1566», ook niet op staanden voet gestraft, doch mocht men nu den tijd «vervuld» achten, «dat de goede Katholieken zich met Noach in de Arke, d. i. met Kristus in de ware kerk, salveerden, en God de rest zou te niet doen. Waaraan men» — als 't verder luidde — «gansche-lijk niet twijfelen kon, gemerkt de zelfde drie planeeten, die verzaamd waren in den tijd van den Sontvloed, nu, in February van 't jaar 1666, zouden verzaamd zijn in 't zelfde huis, als zij toen waren; ja, wat nog meer is, men schreef juist 1666 na de Schepping der wereld, ten tijde van den algemeenen Springvloed, als men 't nu deed na Kristi geboorte». Bij 't «eerste kwartier», op 13 January, heette het dan al aanstonds van den munsterschen Bisschop:

aLDer-eerVVeerDIChsten Vorst enDe heer
bernarDt Van gaLen, bIssChop Van MVnster,
Doet Dogh De VerVLoeCkte geVsen te nIet.

Waartegen de ander opmerkte, dat de «bijtschaap tot Munster wellicht een anderen weg zou gaan, dan hij waande». In 't laatste kwartier van Maart vertoonde zich, van roomsche zij, «Luna in 't zesde huis des Hemels met de blonde Venus, roepende van boven: hoLLant, 't Is nV aL Ver Met V geDaan», terwijl 't van onroomsche zij heette: «VeCht oM De LIeVe VrIheIt». Bij de volle maan van 18 Mei, schreef de eerste, dat er «veel nieuwigheên ontstaan» zouden, «strekkende tot nadeel van de rebellen, die onder den Kreeft wonen, te weten Holland en Zeeland. Wat wil ik meer zeggen dan de waarheid? 't Is Met de geVzen Van hoLLant aL Verbrot»; de ander daarentegen: «daar zullen veel nieuwigheden ontstaan; de kramerij der Papen raakt in 's werelds verachting, de brillen der Papen zijn goed den aars aan te wisschen; de arme zielkens besterven van koû, Loyola's tooveryen zijn krachteloos geworden; de bisschop verdwijnt in rook; al de wereld mag klaar der Papen schelmstukken zien: heI, papenbroeDseL Maakt V VVeCh! de vorsten mogen u niet langer lijden; zij willen niet langer zijn bedrogen door de versierde gifte van Constantijn; dus naakt aan alle kanten des Paus' verwoesting: sIet, roMes gLans WorDt heeL VersLenst. Het weder stelt zich heel vruchtbaar aan op alle goede vruchten». Bij de nieuwe maan van 2 Juny, bij den een: «Wel, gij Geuzen Spinnekoppen, wat is er gaans? waarom ziet gij zoo langs den neus? geVzen Van zVtfen, Laat Den Moet zInken!» — bij den ander: «Het laat zich hier al wonderlijk aanzien: zij, die hen met roof hebben zoeken te verrijken, worden uitnemende mager bevonden; kwalijk verkregen goed kan nimmer bedijen. Nu staat men zeer desolaat en ziet. Arme kapsgekken, wat past u schoon

een groote veelvervige kovel met een langen staart en grove bellen! De DVVaze sCheppen haar LVst In De kap»; en een week later: Wat kooMt haer hoop eLenDIg te VaLLen! Waar zult gij toch, ellendigen, loopen? Naar den Keizer? — Neen, die is wijzer. Naar den Koning? Daar hebt gij geen woning. Naar alle Santen? 't Zijn slechte kwanten. Leert ras dan wat geuzen, Zoo krijgt gij goê neuzen; Al koomt gij wat laat, 't Is nog niet te spaad. Gij, papen, vreest wind, donder, tempeest!» — De volle maan van 18 October zou, volgens den «Onvervalschte», wel «schoon weder» maken, doch «boven Holland nog veel donkere wolken hangen», zoodat DIe geVzen noCh Dapper gegeeseLt WerDen». De «Oprechte» voorspelde daarentegen «schoon weder, voornamelijk voor Nederland, dat in glorie lustig het hoofd zou opsteken; want De geVzen zVLLen Dapper haar VIanden geeseLen». Volle maan van 11 November: «groote beroerte ter zee ontdekt, welke groote coeragië aan de Engelschen zal veroorzaken, tot nadeel en schade der Geuzen; want het *Chronikon* zeît ons: aLLe De geVzen staan nV Met Lange neVzen; ja, zij staan bedut, bedot; al hun zaken zijn verbrod». Bij den ander: «groote beroerte, daarin de Nederlanders zullen glorieeren; d'onnoozele Brabanders, die de voordeelen des bisschops hopeloos hebben zien eindigen, vinden al haar dwaze hoop verijdeld: brabanD Is deerLIIk In zIIn paapsChe hoop beDrogen». —

Doch wat men zich, van de een of ander zij, voor 't nieuwe jaar voorspellen mocht, het oude had zich, in de eerste dagen der laatste maand, voor bijna gansch westelijk Europa, en Holland in 't byzonder, onder 't vreeselijkste noodweêr, op de meest onwelkome wijs geuit, en de onaangenaamste herinneringen van zich achtergelaten. Te Rotterdam voer men met schuitjens tot aan 't beeld van Erasmus op de groote markt; te Schiedam werden de buizen op den dijk en binnen 't land geworpen; in Ter Hei, te Scheveningen, en te Katwijk spoelden verschillende huizen weg; de Slaperdijk aan 't IJ brak op drie plaatsen door, en liet het land om Haarlem overstroomen, in Amsterdam kelders en pakhuizen volloopen; een doorbraak bij Durgerdam zette heel Waterland onder; 't eiland Marken werd van de zee overloopen; Wieringen midden door gescheurd; de dijk op Texel bij 't Schild stortte in; aan den Helder dreven niet minder dan 17 huizen, daaronder de herberg *de Roô Leeuw*, weg, en werd de schans geheel verwoest; bij Huisduinen brak de zee in, den grooten zanddijk wegnemende; de bliksem sloeg in den Oude-kerkstoren te Amsterdam, zonder evenwel brand te veroorzaken; te Westzanen leî hij daarentegen 7 huizen in de asch, en te Valkenburg twee of drie huizen en schuren. In 't Zuiden brak de Klunderdijk bij de Willemstad door, en liep 't nieuw bedijkte land aan de Kil onder. Ook Zeeland bleef niet vrij; te Cadsand liepen drie polders onder; te Vlissingen en ter Vere spoelde 't hoofd weg. In 't Noorden liep de dijk bij Vollenhoven en bij Groningen door, en moesten veel sluizen 't misgelden. Langs de friesche Wadden, de Eems, de Wezer,

de Elve, en verder op tot Noorwegen toe, deed het hooge water aanmerkelijke schade [1].

Maakten 't de vijandelijke troepen van den Bisschop bont, waar zij dorpen of hoeven overrompelden en plunderden, de fransche hulpbenden waren in hun winterkwartieren weinig minder tot overlast, en gaven op den duur aanleiding tot de bitterste klachten. Gelijk de arme Gelderschen en Veluwenaars in December reeds gejammerd hadden, hoe ze «niet alleen, als door hun vijanden, van al hun goed, vee, meubelen, beroofd, maar daarenboven met voortdurend slaan, stooten, kwetsen, en travaljeeren zoodanig mishandeld werden, dat ze, 't niet langer kunnende uitstaan, en tot de uiterste wanhoop gebracht, hun huizen verlieten, en zich in den kouden winter grootendeels naakt met de vlucht hadden moeten redden»; zoo leî ook na Nieuwjaar de brandenburger Keurvorst, zoo te Parijs als in Den Haag, zijn grieven bloot over al de gewelddadigheden, door de fransche benden in Kleefland gepleegd [2], 't geen Koning Lodewijk nog te meer noopte, om zooveel doenlijk de onderhandelingen over den vrede met Munster te bespoedigen. Er waren er die deze fransche bemiddeling maar met leede oogen zagen. «Considereert eens, wat nacie wij tot hulpe geroepen hebben!» schreven zij, en zeiden, zeer te vreezen, «dat de Franschen nog eens zoo fataal aan onzen Staat zouden blijken, als den Trojanen het paard der Grieken, gelijk een der predikanten wel had geobserveerd. Het is waar, ze waren nu onze vrienden, maar hoe lang zou dat duren? Men had maar eens te bedenken, dat ze Papisten waren, en daarom nooit geen broederlijke liefde hebben konden. Ook zag men alle dagen, wat een antipathie ze tegen onze nacie hadden: ze lachten en spotten, waar ze kwamen met onze evangeliedienaars, tot groot schandaal van de gemeente, en onze vrouwen en dochters waren niet vrij van hunlieder insolencie en luxurie; in 't kort gezeid, 't was een volk, niet te betrouwen, als veel geleerde mannen — van Julius Cesar, Tacitus, en Procopius af — al verklaard hadden» [3]. Des te meer betuigden zij zich tot een vrede met Engeland geneigd, en meenden, dat deze «lichtelijk» tot stand kon komen, wanneer men het maar te wille was omtrent den Prins van Oranje, en dezen, ten deele althans, nu reeds verschafte, wat zijne rijpere jaren en bekwaamheid later geraadzaam zouden doen vinden. Dit zou buitendien niet meer dan rechtmatig jegens dien Prins-zelf zijn, wiens doorluchtig Huis men zooveel verschuldigd was [4].

Doch hoe genegen men tot vrede met Munster en Engeland beide zijn mocht, overtuigd van de waarheid der uitspraak:

---

[1] *Hollandsche Mercurius*, 1665, blz. 164.

[2] Zie de plaatsen aangehaald bij Der Kinderen, bl. 353 en 360.

[3] Zie de *Observatie van eenen Amsterdammer*, *geschreven aen eenen goeden Patriot*, *op het subject van dezen teghenwoordighen Oorlogh met Enghelandt* (Gedr. in 't jaer 1666), blz. 8 en 9.

[4] Ald. blz. 12.

O, wee het volk dat steeds des oorlogs plagen lijdt,
En hoort den donder van musketten en kartouwen!
O, wel het volk, dat steeds in Peis aanschijn verblijd,
Mag in een veilge rust zijns vaders erven bouwen! —

was men toch op een toegeven daarin weinig gesteld. Het eenige, waar men zich toe verledigen wilde, was, bij de benoeming van nieuwe veldoversten, den jongen Prins het bevel over de ruiterij op te dragen, mits Turenne het opperbevelhebberschap van 't leger op zich nam. Daar deze dit echter weigerde, werd het op nieuw aan Prins Johan Maurits toevertrouwd, terwijl de Prins van Tarente tot generaal der ruiterij benoemd werd, «geensins» — gelijk De Witt uitdrukkelijk meldde — «uit aversie of ongenegenheid tegen den persoon van den nu niet benoemden jongen Prins, maar alleen uit aanmerkelijke overwegingen van Staat en vermits de peremptoire hinderpalen, daaruit voortspruitende, die Hun Edel Groot Mogenden, de Staten van Holland, zoo door een goede zorg voor den persoon van dien Prins, als andersins, genegen waren naar vermogen te helpen wegnemen». Inmiddels waren echter, op Frankrijks aandrang, onderhandelingen met den daar vertoevenden Keurvorst aangeknoopt, en met het eind van January Van Beverningh van wegen de Staten, en Colbert-Croissy van wegen Frankrijk daartoe afgevaardigd. Na drie weken onderlingen overlegs, brachten dezen, den 16en der volgende maand, een verdrag van «nauwere vereeniging» tot stand, waarbij Brandenburg werd gemachtigd, bij den Bisschop krachtdadig op herstel van den vrede aan te dringen, en, bleef deze weigerachtig, zelfs 8000 man voet- en 4000 man paardevolk op de been beloofde te brengen, om hem daartoe te dwingen; terwijl Hun Hoog Mogenden hem binnen vier weken 16,000 rijkdaalders toezeiden, en verder vier maanden lang voorloopig een geldsom, zoo tot gedeeltelijk onderhoud zijner troepen als van zijn geschut; die troepen zouden den eed aan den Keurvorst, gelijk, op 't grondgebied van den Staat, aan de Staten doen; hij-zelf zou er 't opperbevel over hebben, en onder hem de Vrijheer van Sparre, die echter op dat grondgebied — was de Keurvorst-zelf niet aan 't hoofd — onder bevel van der Staten legerhoofd zou staan; de tol van Gennep zou, tegen betaling eener gereede som van 50,000 gulden, nog twaalf jaar in handen der Staten blijven, en dan, overeenkomstig het erfverdrag, in 1543 tusschen Karel V en Willem van Gulik gemaakt, de twistvraag daaromtrent voor goed vereffend worden. Het was noch in Brandenburgs belang, de nederlandsche Republiek door een bestoking van haar landgewesten in de volle ontwikkeling harer krachten ter zee tegenover Engeland te belemmeren, noch een papistisch Landsheer, als de krijgshafte munstersche kerkvoogd, in zijn bewegingen de vrije hand te laten. Integendeel was het, in spijt zijner aanvankelijk reeds voortgezette strooptochten, met deze nu zoo goed als gedaan, en Brandenburgs welberaden stap beslissend voor den weldra gesloten vrede. Zonder juist «geslagen» te zijn, zou

DEN

AVERECHTSCHEN BISSCHOP.

Ne Sutor ultra crepidam.

(Gedruckt buyten Munster 1665)

Lith. Emrik & Binger.

hij — als 't op een tegen hem uitgegeven spotprent luidde — nu zijn «biezen» moeten gaan «pakken». Lukas van Leyden's bekend geestig tafreeltjen op zijn zoogenoemden *Uilenspiegel* ten grondslag leggende, had men hem-zelf daar als myterdragend doedelzakspeler voorgesteld, met Vrouw Duivelsmoêr aan zijn zijde, die hem Hovaard, Baatzucht, Haat, Krakeel, enz., in een drom kinderen aanbrengt, met welke beiden dan op weg gaan:

Ei hoor, ei hoor de Moezelman,
Hoe geestig, dat hij spelen kan,
Op zijne zakkepijp ten rei;
Zijn toon verstrekt een veldgeschrei.
Als hij dus neurde op 't instrument,
Kwam Vrouw Madleen, 't zij ze is bekend
Voor papebijzit, hoer of snoer,
Of, zoo men zeît, de Droezemoêr,
En sprak: "Och, Heeroom! zie uw nicht;
Ik offer u, en 't is mijn plicht,
Dees kinders, u ten dienst bereid,
Van goede stoffen opgeleîd:
Mijn *Baatzucht* is van Domheers kroost,
Krakeel en *Hatert* van broêr Joost,
En *Hovaard*, met zijn uil, en *Boos*,
Zijn uit de barrevoeters doos.
Ik breng u al dit schoon gebroed,
Bij kloosterzusters opgevoed.
  Verzin nu vrij een nieuwe wet
Als Koning Jan in Munsterland,
Of trots den nieuwen Joodschen Sant,
Die in de araabsche wildernis
Een hope veler zotten is[1];
Zoo zal de gansche wereld heugen,
Wat papekinderen vermeugen!" —
"O neen", hernam de Moezelaar,
"Die zak te heffen valt te zwaar;
't Is best, dat ik mijn pijpen stel
Naar roomsche toon en Trente-spel,
En voer in Holland en in 't Sticht
De Bisschopsmyters in, na plicht;
Een werk, waarin Granvel bezweek,
Toen Willem in zijn kaarten keek.
  Best, dat ik, met devote schijn,

[1] De nieuwe Joodsche Messias, van wien in dezen tijd veel gerucht was; zie o. a. het *Historis Verhael van den nieuwen gemeinden Koning der Joden*, Sabatha Sebi; *alsmede sijn byhebbende propheet* Nathan Levi, *opgestaen in 't jaer* 1666. (Gedr. in 't jaer der Joden-hoope, 1666.)

Aan de Inquicicie biê de hand
En 't heilig kruisjen weder plant;
Zoo word ik als een Sant gevierd,
Hoe vreeslijk of Heer Luther tiert.
Ik moet óf Kat óf Keizer zijn,
Al bleef in Munster niet een zwijn;
Wij hebben niet veel te verliezen,
En slaat men mij, ik pak mijn biezen! —
Kom, zuster, dans op uwen toon,
Laat *Hovaard*, uwen oudsten zoon,
De voortred doen met zijnen uil,
De jonge *Baatzucht* op zijn muil,
En ik, als een Kristoffel, plant
Krakeel en *Haat* in eene mand,
En draag ze samen op mijn schoêr,
En *Boos* bewaar zijn kuische moêr;
Zoo treên wij lustig, naar de maten
Van brave en wakkere soldaten.
Is iemand nu zoo stekeblind,
Die denkt: wat wil dit, kind bij kind?
Die kent de naam en krachten niet
Van Boos, Krakeel, en wat verdriet
Dat uit mijn Haat en Baatzucht spruit,
En hoe mijn Hovaardij vooruit
Zich aan de minste dingen stoort; —
Maar laat mij pijpen, ik moet voort!
Waar ergens Papekuiken is,
Dat ons dus spelen hoort, gewis,
Het zal ons volgen, zelfs in 't graf,
Met duizenden, zoo dicht als kaf.
Ik wed, dat Geusbuur nooit en dacht,
Dat zich ons geestelijk geslacht
Dus uitbreidde en vermeerde en wies,
Als Barend in zijn zakpijp blies! —
Sta breed, maak ruim baan om te vechten,
De Bisschop komt met Papeknechten!" —

Voor 't oogenblik waren die knechten, behalve in 't Oversticht, nog in Brabant en Limburg doende. De Graaf van der Nat was er met zijn vendel het markgraafschap Bergen binnen getrokken en had er het slot van Wouw vermeesterd, doch daarop aan Prins Johan Maurits' broeder, Joris Frederik van Nassau, zijn man gevonden, die hem welhaast verdreef en, Brabant door, naar 't Akensche de vlucht deed nemen. Van daar uit begon hij toen brandbrieven te schrijven, maar zag zich daarin door de Staten gestremd, die de akensche regeering met schâverhaal dreigden. Een ander bis-

schoppelijk vendel, onder Carp, was den 9^en^ February den Oudenbosch komen plunderen, en had zich daar op het kerkhof verschanst, tot het Tarente, uit den Bosch opgetrokken, kwam bespringen, en Carp-zelf met een groot deel der zijnen gevangen nam. Zijn en Van der Nats toeleg, de Willemstad te gaan overrompelen, om er de engelschen vervoerschepen den toegang te verschaffen, was daardoor voor goed verijdeld. Naar 't Limburgsche was, in 't laatst van January, de maastrichter schoêmakerszoon Cleuter, met zijn te Brussel aangeworven bende [1], op weg gegaan, had daar voor Valkenburg het hoofd gestooten, doch daarop Heerle bezet, waar hij nu echter van Maastricht uit weldra bestookt, en, spijt zijn wakkere tegenweer, tot de overgaaf gedwongen werd.

Te vergeefs had de Bisschop, zoo bij de vorsten van 't Rijnverbond, als bij den duitschen Keizer, heul gezocht; de Keurvorst van Meins had den eersten betoogd, dat het hun belang niet was, Engeland tegenover de Staten voor te staan; en de laatste, op geen nieuwen godsdienstoorlog in Duitschland belust, had, in 't laatst van January, door Friquet in Den Haag den Staten een vredesontwerp met Munster doen aanbieden, dat geheel in hun voordeel gesteld was. Munsters eenigste toevlucht bleef daardoor Engeland, tot hetwelk het zich nu in de eerste plaats om geld wendde, terwijl het intusschen tevens begon het oor naar de aanmaning tot vrede te neigen, van Brandenburg uit met des te krachtiger werking gedaan, als dit zeî, anders, ten gevolge van zijn verdrag met de Staten, gewapenderhand te zullen moeten optreden. Reeds begon het troepen aan te werven, veldoversten aan te stellen, en verdere toebereidselen te maken, nadat in Den Haag zijn eigen vredesbepalingen, als — met die des Keizers vergeleken — te onvoordeelig voor den Staat, waren afgewezen. De Staten zonden hunnerzijds nu Van Beverningh weder naar Kleef, met een negental punten tot grondslag der onderhandelingen toegerust. Van 's Bisschops zij waren er Matthias Korff-Schmising en Wiedenbrück gekomen, Frankrijk nog altijd door Colbert-Croissy vertegenwoordigd, terwijl voor Brandenburg Schwerin en Blaspeil optraden. In 't laatst van Maart vingen de vredesonderhandelingen meer bepaald aan, nadat de bisschop

---

[1] Zoo in Brabant als Vlaanderen toch maakte men zich, onder geestelijken en leeken, over 's Bisschops inval blij, en "rekening", zelfs, dat hij nu te "Paschen de misse wel zoude zingen in de groote kerk te Amsterdam", gelijk hij-zelf beloofd had, om van 't nieuwe stadhuis daar zijn paardestal te maken. Te Brugge was een profeet voor den dag gekomen, die, onder den naam van "Hollandsche Nabuchodonoser, als een tweede Zedekias den val van Holland profeteerde", enz. Zie *Den Vlaamsen Achitofel vertoont onder den schijn van een hollandsen raatsheer of Politijke disputatie*, enz. door H. V. V. (Tot Rotterdam, gedr. bij Joa. Naeranus, in 't jaer 1666), bl. 23; en *Een Stichtelyck Nieuwejaersliedt ter eeren van den bijtschaep tot Munster* ('s Gravenhage, by Joh. Rammezeyn, boeckdrukker op de Veerkaey, 1666), bl. 6: "Stadthuys der Heeren, Die den Amstel-dam regeeren, Dat bedinge ick voor mijn stal".

eerst, een dag of wat te voren, nog een vergeefsche poging bij Lodewijk XIV had aangewend, om dezen in zijn belang te winnen. De zaak van Borculo verwekte de meeste moeilijkheid, daar Munster, door Keulen's vertegenwoordiger, den Graaf van Fürstenberg, gestijfd, weigerde toe te geven. Hij maakte er drieërlei aanspraak op, die van «de soevereiniteit of 't zoogenoemde territoriaal recht», die van «'t *dominium directum* of 't recht van manschap als leenheer», en die van «verval, door versmading en verzuim, om binnen behoorlijken tijd verlij te vragen». Het eerste bovenal wilden de Staten hunnerzijds volstrekt niet prijsgeven, en gaven de bisschoppelijke onderhandelaars daardoor eindelijk op dit punt toe, zoodat het hoofdbezwaar uit den weg geruimd was, en nu, den 18^{en} April, het vreêverdrag onderteekend worden kon. Het bevatte 15 bepalingen, bij welke vooreerst «een eeuwige vrede, met wederzijdsche amnestie, behalve voor verraders — Schuylenburg, Raesfelt, en derg. — tusschen Munster en de Republiek werd vastgesteld; de bisschop toestemde alle bezette plaatsen, met name slot en stad van Borculo, onmiddellijk te ontruimen, en al zijn troepen uit haar grondgebied te doen aftrekken; gelijk de Staten van hun kant de hunne zijn Sticht zouden doen verlaten, en de gevangenen van weêrskanten worden vrijgelaten; de Bisschop zou terstond na de uitwisseling der vredesbekrachtiging, binnen veertien dagen, zijn gansche leger, op 3000 man na, afdanken, en dit getal alleen in 't belang van 't duitsche Rijk of naar aanleiding van een verbond, met dit verdrag niet in strijd, mogen vermeerderen; het *dominium directum* van Borculo bleef in denzelfden staat als vóór den oorlog, terwijl de Bisschop van het territoriaal recht afstand deed; onverhoopte toekomstige moeilijkheden tusschen Munster en de Staten zouden langs vriendschappelijken weg vereffend worden, en de Keizer, Frankrijk, Meins, Keulen, Brandenburg, Paderborn, Nieuwburg, Brunswijk-Wolfenbuttel, en Lunenburg-Hannover borg staan voor de trouwe nakoming van 't verdrag, in 't welk ook Denemarken, Lunenburg-Celle, Osnabrück, Holstein-Gottorp, en Oldenburg, als bondgenooten der Staten, de Keizer en de Vorsten van 't Rijnverbond, als die van Munster, waren opgenomen [1].

Den eigen dag, waarop de Vrede geteekend werd, had de in aller ijl uit Engeland over Brabant en Dusseldorp naar Westfalen gesnelde Temple te Munster nog een onderhoud met den Bisschop, om hem, met toezegging van geld en troepen, tot het voortzetten van den oorlog aan te porren, welks einde hij niet zoo na op handen wist. De Bisschop, die tijd zocht te winnen, om althans het reeds afgezonden geld te Antwerpen nog te kunnen innen, beproefde Temple nog wat in Munster te houden, doch slaagde daarin niet. Temple haastte zich even vaardig weg, als hij gekomen was, en

[1] Zie over een en ander Der Kinderen, bl. 390 en vv., en de daar aangehaalde plaatsen, en verg. Droysen *Gesch. der preuss. Politik*, t. pl. S. 85 ff.

geraakte zoo nog juist bij tijds naar Antwerpen, om er de betaling der munstersche wissels te voorkomen. Te Londen liet zich daarop de Bisschop, bij den verontwaardigden Koning, zoo goed hij kon, over den buiten hem om gedanen stap, door zijn vertegenwoordiger Wrede verontschuldigen, en zond in de volgende maand zelfs nog een afzonderlijk gezant, om hem van zijne voortdurende gehechtheid aan zijn persoon en belangen te verzekeren [1].

Hoe eer hoe beter zochten zich de Staten, nu de Vrede eenmaal gesloten en zoodra de wederzijdsche bekrachtiging gevolgd was, van den overlast der fransche troepen te bevrijden. Den 6en Juny te Boxmeer, als loopplaats, saam gekomen, werden zij van daar tot Mook door Prins Johan Maurits uitgeleid, om nu over luiksch grondgebied den terugweg aan te nemen. Hun opperbevelhebber en verdere hoofden werden met vrij aanzienlijke geldsommen — Pradel met tien-, de verderen met vijf-, vier-, en drieduizend gulden — beschonken; van die van 't Statenleger kreeg de Rijngraaf, als hoofd der ruiterij, *f* 7500, de majoor-generaal Kirkpatrick *f* 5000, en Prins Johan Maurits, wat later, een gelijke som als Pradel. Met den Bisschop hadden vervolgens nog allerlei kleine stribbelingen over 't nakomen der vredesbepalingen, omtrent ontruiming der bezette plaatsen, betaling van schatting en schulden, en daarvan afhankelijke uitlevering der gevangenen plaats, tot welker vereffening Johan De Witt-zelf en de Heeren van Pallant, voor Overijsel, en Roelof van Paffenrode, als lid van den Staatsraad, in de tweede helft van July naar Nordhorn trokken, om er met de bisschoppelijke afgevaardigden in overleg te treden. Na een dag of tien beraadslaagd te hebben, aanvaardden zij met het eindontwerp, schoon 't hen niet volkomen bevredigde, de terugreis, en brachten den 9en Augustus hun verslag bij de Staten uit, waarop het verdrag, van den 28en July gedagteekend, naar den Bisschop werd overgemaakt [2].

Was zoo, als Mars het zelf in zijn bovenaangehaald gesprek met Venus uitdrukte, «een vredevenster» voor de Republiek geopend, en «het duifken met den olijftak langs Munster komen invliegen», zijne hoopvolle meening, dat nu «de groote olijfboom uit Engeland ook al fluks wel zou overgebracht worden», zou nog geruimen tijd onvervuld blijven. Niet, dat daar juist alles zoo voor den wind ging; geldgebrek, zoo klaagde men er reeds in 't begin van January, maakte, dat de oorlog met Holland weinig vorderde [3], en nu kwam, in 't laatst der maand, daar een oorlogsverklaring van Frankrijk bij, die, hoe min ernstig gemeend, als weldra genoeg zou blijken, den stand van zaken toch geensins voordeeliger maakte. Lodewijk's persoonlijke bedoeling bij zijn krijgstoerusting ten gunste van Holland gold veel meer den

[1] Zie bij Der Kinderen, t. pl. bl. 405.

[2] Het nadere, zie bij Der Kinderen, t. pl. bl. 411 en vv.

[3] "The Dutch war goes on very ill by reason of lack of money" (Pepys' *Diary*, t. pl. p. 344).

slag, dien hij hoe eer hoe beter in Brabant hoopte te slaan, dan den steun van zijn noorder bondgenooten, voor welke hij voorgaf, de wapenen aan te gorden. Onmiddellijk na 't afsterven van zijn schoonvader had hij der spaansche Koningin-regentes zijn baatzieke meening omtrent zijn voorgewende rechten op de spaansche Nederlanden kenbaar gemaakt, en daarbij een onderscheid in zijn voordeel zoeken te maken tusschen die gewesten, welke er zijner gemalin, krachtens vaderlijk erfrecht, naar germaansch gebruik, ten deel vielen, en die, welke den spaanschen Koning slechts uit een staatkundig oogpunt toekwamen. Op de eerste kende hij zich door zijne vrouw een onvervreemdbare aanspraak toe, nam hij voor, die des noods met de wapenen te handhaven, en zocht daartoe met zijn noordnederlandsche buren op goeden voet te blijven, door zich in schijn thans hun belangen aan te trekken, doch tevens tot zijn eigen voorbereiding voor den brabantschen veldtocht werkzaam te zijn. Hij schreef dus, wat dat eerste betrof, den 16^{en} February, zijn vlootvoogd, den Hertog van Beaufort, aan, zich met zijn smaldeel uit de middellandsche, waar hij zich bevond, naar de Noordzee te begeven, en gaf hem daarbij zijn vertrouwen te kennen, dat de fransche wapenen, die te land steeds zoo zeeghaft gestreden hadden, onder zijne handen, ook ter zee niet minder zouden slagen [1]. Wel spoorde nu ook zijn minister Colbert Beaufort in gelijken zin aan, om zich in 's Konings dienst door een schitterend wapenfeit te onderscheiden, en zocht hij in de havens aan de Westkust alles ter kaapvaart op den nieuwen vijand te doen inrichten; wel vraagde hij in Holland-zelf op fransche kosten een zestal schepen aan, gereed in zee te gaan, en stelde voor, er twaalf voor gemeenschappelijke rekening uit te rusten; wel ontving ook terzelfder tijd de fransche resident te Stokholm last, een groote werkplaats voor scheepsbouw, 't zij te Kopenhagen, Lubeck, of Hamburg in te richten, en hout aan te koopen, om binnen luttel jaren de fransche zeemacht met een twintigtal schepen te versterken; dit alles echter beteekende voor den engelsch-hollandschen oorlog te minder, als Beaufort opzettelijk toch vooreerst nog, tot het begin van April, op de reê van Toulon werd opgehouden, daarop zijn verderen tocht aan de kust van Portugal vertragen moest, onder 't schijnschoone voorwendsel, de jonge Hertogin van Nemours, die als aanstaande Koningin de reis over zee derwaarts aanvaard had, tegen alle aanranding der Engelschen te vrijwaren [2]. Zijn geheime lastbrief luidde buitendien, zich in den strijd-zelf geheel naar omstandigheden te regelen; zag hij de nederlandsche schepen zegevieren, dan moest hij zich bij hen voegen; raakten deze daarentegen verstrooid, dan moest hij trachten ze te hereenigen en gemeenschappelijk met hen de Britten bestoken; zoo evenwel de britsche vloot te zeer de overmacht had, moest hij de fransche in veiligheid brengen. Van

[1] Zie zijn schrijven, aangehaald bij Gaillardin, t. pl. p. 312.

[2] Zie aldaar, p. 310 ss.

nederlandsche zij was zich inmiddels de wakkere Commandeur Jan Gideonsz. Verburgh, op last der Staten, met zeven schepen te Toulon bij hem gaan aansluiten.

De Staten hadden in den zelfden tijd, na de terugkomst van den naar Kopenhagen afgevaardigden Godard Adriaan van Rhede en Amerongen, die gelukkiger dan zijn ambtsbroeder Johan Ysbrandsz in 't hard-oorige Zweden geslaagd was, met een door Koning Frederik naar Den Haag afgevaardigd gezant, den 11en February, een verdrag gesloten, waarbij de deensche Koning zich verbond, met geldelijke ondersteuning der Staten vloot in zee te brengen, waarbij voorts alle wederzijdsche twistvragen en vorderingen opgeheven en vereffend, en de houttollen in Noorwegen geregeld werden, en eindelijk in een geheime bepaling een toezegging van Denemarken vervat was, Engeland met de Staten den oorlog aan te doen; een geheim, ook bij de bekrachtiging, voor de overige provinciën door Holland bewaard. Met Zeeland was dit laatste, in deze dagen, op nieuw in weêrstrijd, omtrent de al of niet benoeming van den nu 16jarigen Prins van Oranje tot een of ander hoog krijgsampt. De zeeuwsche Raadpensionaris, Pieter de Huybert, opperde de meening, dat deze thans mans genoeg was, om in dienst van den Staat het harnas aan te schieten; doch Holland gaf daartegen in bedenking, dat men, dit thans reeds beproevende, evenzeer gevaar liep, zijn vrienden te verliezen, als men zijn vijanden te bevoordeelen dreigde, terwijl Zeeland-zelf daarenboven eerst 's Prinsen achttiende jaar er toe had willen afwachten. De Huybert antwoordde, dat dit wel van 't generaal-kapiteinschap, maar niet van een wat minder hoog krijgsampt — het bevel over de ruiterij bijv. — gold, 't geen hem door Holland-zelf, had Turenne 't eerste willen aannemen, reeds toegedacht was. Toen de zaak daarop, in 't laatst van Maart, in de hollandsche Staten, in behandeling kwam, was het lid der Edelen blijven verstaan, dat men den Prins niet naar den wensch van Zeeland bevorderen mocht vóór men hem aan allen engelschen invloed had weten te onttrekken, en tevens het gevoelen geuit, dat men daartoe 't best geraken zou, als men de gansche zorg voor zijn verdere opleiding aan Holland opdroeg. Dordrecht verheelde in gelijken zin zijn vrees niet, dat men, hem op zijn jeugdigen leeftijd in den Staatsraad brengende, bij zijn tegenwoordige gehechtheid aan Engeland, al het daar voorvallende aan zijn engelsche vrienden zou zien kenbaar worden, en sloot zich daarom bij 't voorstel der Edelen aan. Haarlem daarentegen verlangde dat men zich gunstig voor Zeelands wenschen uitte, den Prins bevorderde, en zich met zijn opleiding niet belastte vóór zijn grootmoeder dat schriftelijk had gevraagd; Leiden was het met Haarlem vrij wel eens; Amsterdam wilde Zeelands aanzoek heuschelijk afslaan, doch ook van die opleiding niet weten, voor welke daarentegen Rotterdam, in den zin van Haarlem, stemde; Alkmaar en Enkhuizen daarenboven nog voor 's Prinsen zitting in den Raad van State; Medemblik sloot zich bij Rotterdam aan, en Hoorn stemde evenzoo voor de opleiding, onder voorwaarde van na te slaan, wat daaromtrent vroeger

reeds bepaald was. Zeeland ontving dus een weigerend antwoord op zijn aanzoek, doch liet daarom niet na, ter Generaliteit de verheffing van den jongen Prins tot hoofd der ruiterij voor te dragen, en zitting in den Raad van State voor hem aan te vragen. Zijne grootmoeder had intusschen, met het opzet van Holland omtrent zijne opleiding bekend gemaakt, Vrijdag 2 April, een schriftelijk aanzoek daartoe bij die provincie ingediend [1], waarop men nu weldra besloot die taak weder op zich te nemen, en de zorg voor hare volvoering aan dezelfde heeren toe te vertrouwen, die men er in 1660 toe benoemd had, alleen de plaats der sedert overledenen door anderen vervullende. De Heeren van Noordwijk en Naaldwijk — Wigbold van der Does en Adriaan van Blijenburg — burgemeester Gillis Valckenier van Amsterdam, en het alkmaarder raadslid Nanning van Foreest werden er dus met den Raadpensionaris toe gekozen, en tevens bepaald, dat 's Prinsen tegenwoordige bedienden, waaronder er waren, die uit Engeland geld trokken, uit hun betrekking ontslagen werden. In plaats van den Heer van Zuilestein werd de Heer van Gend tot goeverneur van den Prins aangesteld, en de eerste met een vijfjarig wachtgeld van *f* 4000 ontslagen, terwijl zijn gewezen hofmeester Joan Boreel, zoon van den franschen gezant, een vendel ruiters werd toegedacht [2]. De aanvraag van Zeeland, om mede aan 's Prinsen opvoeding deel te hebben, werd, op verschillende gronden, als vroeger afgeslagen, en zoo de Prins door Holland-alleen als «kind van Staat», gelijk men 't noemde, aangenomen, met het doel hem — naar de lastbrief aan gemelde Heeren luidde — «wel en grondelijk» te doen onderwijzen «in de ware kristelijk gereformeerde religië, mitsgaders in de goede en heilzame rechten, privilegiën, en maximen van den Staat» [3]. Omtrent Zuylesteyns verwijdering toonde zich — naar De Witt aan Van Beuningen schreef [4] — de Prins vrij gevoelig, en ook die van Boreel scheen hem wel wat te spijten, doch die beider andere Heeren zijner hofhouding — Heenvliet en den Engelschman Bromley — hem niet anders dan redelijk en welgegrond te dunken. Het oogmerk der Staten intusschen, «om al de Engelschen en Engelschgezinden van 't Hof van Zijn Hoogheid te remo-

---

[1] "Daar zij" — als Estrades den 8en schreef — "gezien had, dat alle de cabalen der steden en deputaciën der provinciën niets hadden kunnen uitwerken, dan die van Holland te meer te verbitteren, had zij de beste partij gekozen, en hem in handen van Holland gesteld". (*Brieven, Memoriën, en Negociaciën*, IV, bl. 225). Hoezeer zij echter daardoor alle "crediet" verloren, en zich eigenlijk door De Witt had laten "verstrikken", zie aldaar, bl. 296.

[2] Gelijk De Witt den 6en Mei aan zijn vader schreef, die zich te zijnen gunste tot hem gewend had: "ik wil seer gaerne alles helpen contribuëren, tgeene tot syne meeste advantagië ende satisfactie sal konnen strecken, ende *in specie* mede alle goede officiën aenwenden, om hem tot eene compagnie te paerd te helpen promoveren". (*Brieven*, II, bl. 252).

[3] Zie den Commissiebrief van 15 April 1566, bij Aitzema, t. pl. bl. 793.

[4] *Brieven*, II. bl. 250.

veeren, tot den Heer en Vrouw van Zuylestein incluis, en andere vertrouwde personen in hun plaats te stellen, zoodat, in plaats de Koning van Engeland en zijne creaturen zich verbeeld hadden, in dezes tijds gelegenheid, door middel van den Prins, iets op den Staat te avanceeren, zij integendeel, door den genomen maatregel, een merkelijk misnoegen zouden ontvangen» [1]; dat oogmerk kwam den Heeren van Holland voor, geen wijziging in de gedane keuze te dulden. Te vergeefs was daarom ook het dringende verzoek geweest, door den Prins bij den Raadpensionaris tot het behoud van Zuylesteyn in zijn dienst gedaan, en de tusschenkomst van anderen, gelijk met name van Estrades, daartoe door hem ingeroepen [2]. «Met de tranen in de oogen», was de arme Prins hem nog den 12^{en} April komen smeeken, bij De Witt daarop aan te dringen; zijne engelsche vrouw zou hij naar een van zijn landgoederen zenden, en haar-zelf niet spreken vóór de vrede met Engeland gesloten was; voor hem-zelf zou hij borg staan, dat hij zich in alles naar de meening van Holland gedragen zou; hij zijnerzijds zou zich gaarne De Witt in handen stellen en hem als zijn vader beschouwen; terwijl, zoo men zich verbeeldde, dat hij door zijn vermaagschapping met den Koning van Engeland eenige gehechtheid aan dien Koning voelde, men hem ongelijk deed, en hij, een kind van den Staat zijnde, geene andere verknochtheid dan voor de HH. Staten en hun vrienden en bondgenooten had. Estrades had hem toen de onmogelijkheid van Zuylesteins aanblijven zoeken te betoogen, al verklaarde hij, niet te zullen nalaten, er De Witt — hoewel zeker vruchteloos — over te zullen spreken; wellicht dat Zuylesteyn best zou doen, uit eigen beweging maar van hem te scheiden; De Witt's genegenheid voor hem bleek voor 't overige genoegzaam uit zijn bevordering van Zuylesteyns voordeel, door 't hem toe te kennen jaargeld met het uitzicht op 't eerst open vallende bewindsampt [3]. Hoe vriendschappelijk en welmeenend tot berusting aangemaand, was de jonge Prins, naar Estrades' verdere berichten, nadat de slag gevallen was, «ziek van verdriet». Hij toonde zich vooral gebeten op zijn grootmoeder, aan wier schriftelijke bemoeying hij niet onnatuurlijk het gebeurde voor een goed deel weet, en wier suppoosten hij daarenboven meende aansprakelijk te kunnen stellen voor het onverantwoordelijk wanbeheer zijner goederen en geldelijke belangen. Bij een eerste onderhoud met zijn hollandsche voogden liet hij zich daar zeer onverbloemd

[1] Zie De Witt's woorden aan Van Beuningen, aldaar, bl. 230.

[2] Zie aldaar, bl. 236. "Mijns bedunkens" — schreef De Witt noopens dit laatste — "heeft gemelde Heere Ambassadeur daeromtrent wat te veel faciliteit getoont, alhoewel hy my sedert heeft doen verklaren, den hooghgemelten Prince ernstigh te hebben gerepresenteert, dat de veranderinge, by Haer Ed. Gr. Mog. gedecreteert, was streckende tot sijn eygen beste ende behoudenisse". Verg. Estrades' aanstonds aan te halen voorstelling van zijn onderhoud-zelf.

[3] Zie Estrades' schrijven van den 15^{en}, in zijn aangehaalde *Brieven*, enz. IV, bl. 246, v.

over uit, hun vragende, nu zij de zorg voor zijn opleiding hadden op zich genomen, ook wel voor zijne zaken te willen zorgen, en zijn raad en thesorier nopens het bestuur zijner goederen rekenschap te doen geven, daar men zijne landerijen dagelijks voor een beuzeling verkocht en toch geen zijner schulden betaalde; en daar hij, ofschoon, in spijt van zijn hooge geboorte, geringe kosten makende, wist, dat men toch voor zijn tafel aan slager, bakker en andere neeringdoenden gansche jaren schuldig was gebleven» [1]. De Witt's schrander bijzijn en verkeer wist hij op den besten prijs te schatten, al kon hij zeker, wegens zijn onverbiddelijkheid in zake Zuylesteyn, voor 't oogenblik althans, geen groote genegenheid voor hem koesteren. Hij onderhield zich dagelijks met hem, en gaf zijn grootmoeder, toen zij hem daarover sprak, ten antwoord, dat, daar zij-zelve 't noodig geacht had, hem ter opleiding in handen van Holland te stellen, hij de Staten dier provincie zou beschouwen als dezulken, van welke zijn lot en bestemming afhing, en dat hij dus met hen en De Witt in alle achting en vriendschap zou leven. Geest en zelfbeheer vielen hem, hoe jong nog, niet te ontkennen, en Estrades verheelde, op dat punt, zijn onwraakbare meening den franschen Koning niet [2], die later persoonlijk maar al te wel zou ervaren, wat er in dat pleegkind der hollandsche Staten en van hun Raadpensionaris stak. Hoeveel hoofdbrekens hem en zijn raadslieden dat te bestemder tijd eenmaal baren zou, voor 't oogenblik kon hij er zich toe bepalen, zijn gezant, in antwoord op zijn berichten, zijn «genoegen» kenbaar te maken, dat de Heer Prins van Oranje al aanstonds aanving zich zoo wèl te gedragen, als hij deed» [3]. Hij had te meer reden, zich daarover te vreden te betoonen, als de Prins aan Estrades verzekerd had, dat hij «voornemens was, het voorbeeld zijner voorzaten te volgen, en zich aan de belangen Zijner Majesteit te verbinden». Zijn nieuwe goeverneur, de Heer van Gent, was diens belangen niet minder toegedaan, en had daarvan ook vroeger reeds als commissie-lid voor de fransche zaken doen blijken. Meenende, dat hij zich tevens niet wars ook van 't fransche goud zou betoonen, dat hem, bij zijn groot gezin en mindere gegoedheid, uitnemend te stade kwam, liet hem de Koning in zijn nieuwe betrekking een jaargeld van 4000 *livres* toezeggen, in de hoop hij zich des te meer beijveren zou «in het tedere gemoed», dat aan zijne zorg was toevertrouwd, «alle goede gevoelens voor (zijne) kroon in te boezemen». Van Gent weigerde echter [5]. In 't algemeen liet anders de onbaat-

[1] Aldaar, blz. 269.

[2] Aldaar, blz. 273 ("Ce prince a de l'esprit et aura du mérite; il est fort dissimulé").

[3] Zie zijn schrijven van 30 April, aldaar, blz. 281.

[4] Zie zijn vroeger aangehaald schrijven van 15 April, blz. 247.

[5] Zie zijn schrijven van 6 Mei aldaar, bl. 291, en verg. blz. 288, 296, en 345. Hij vraagde en verkreeg alleen voor zijn zoon, den luitenant bij de ruiterij van den Lande, vergunning in 's Konings dienst over te gaan, wanneer deze met Spanje ging oorlogen.

zuchtigheid der nederlandsche staatslieden dezer dagen nog al te wenschen over; mag men Estrades gelooven, die echter wel wat overdreef, dan was er eigenlijk maar een drietal — De Witt, Van Beuningen, en Van Beverningh — dat 's Konings gulhartig aangeboden geld versmaadde.

Stond de Prins met zijn vaderlijke grootmoeder voor 't oogenblik op minder goeden voet, de nog altijd te Parijs verblijvende moederlijke, gaf zich juist in deze dagen te vergeefsche moeite, daar als bemiddelaarster voor den vrede met Engeland werkzaam te zijn. In haar Hof had er maandag 21 April daartoe een samenkomst tusschen Lionne van fransche, Lord Hollis van engelsche, en Van Beuningen van nederlandsche zij plaats, die echter, als zich bij Engelands vasthoudendheid verwachten liet, geen doel trof, en na weinig dagen door den terugkeer van Hollis naar Londen gevolgd werd [1]. De oorlogskans zou dan nu ook weldra op nieuw beproefd worden. Onder 't opperbevel van De Ruyter, wien voor Zeeland Cornelis Evertsen, voor Friesland Tjerk Hiddes ter zij stonden, werd een nieuwe vloot uitgerust, minstens — naar De Witt aan Van Beuningen meldde — «een derde part considerabelder in macht, als ze in 't vorige jaar ooit was geweest». Tegen 't laatst van Mei was ze klaar, en telde toen 85 groote oorlogsschepen en fregatten, 8 adviesjachten, en 9 branders; hoewel dus in aantal vaartuigen kleiner, had zij haar meerdere kracht aan het groote getal manschappen en zware schepen te danken, waaronder twee zelfs van tachtig stukken. Een van deze, *De zeven Provinciën*, was de Ruyter's, in den vorigen tocht voor 't eerst gevoerd, voortreffelijk Admiraalschip, dat, met de uiterste zorg door de Admiraliteit van de Maas toegerust, thans niet minder dan 475 man voerde. Zijne vloot telde verder elf schepen van 70, en een-en-twintig van 60 stukken; in 't geheel een groote dertig «kapitaler en sterker dan 't kapitaalste, waarmeê men in 't vorige jaar was uitgevaren». Onder De Ruyter had zij als Luitenants-Admiraal nog Aert van Nes, dien bij ziekte, ongeval of aflijvigheid van genen, de oppervlootvoogdij was opgedragen, Cornelis Evertsen, Cornelis Tromp, Meppel, en Tjerk Hiddes; als Vice-Admiraals De Liefde, Van der Hulst, Adr. Banckers, Wouter Schram, en Coenders; als Schouts-bij-nacht Jan van Nes, Izaak Sweerts, de jonge Cornelis Evertsen, Bruynsvelt, en Stachouwer. Onder haar verdere scheepsvoogden telde zij de Kapiteins Willem van der Zaen, Hendrik Adriaensz, De Haen, Pieter Salomonsz, Dirk Schey, Jan Matthijsen, en anderen; voorts den smyrnaschen koopvaardij-kapitein Ruth Maximiliaan, die zich bij den overval in Bergen door zijn heldhaftigheid onderscheiden had, en daarom in Lands dienst was overgeplaatst; onder de jongeren De Ruyter's schoonbroêr Van Gelder, Filips van Almonde, Gotskens, van Amstel, Fabricius, Jan Bont, Hendrik Vollenhoven, Treslong, en and. In zee gekomen, verdeelde zij zich in drie smaldeêlen, aan

[1] Zie aldaar, bl. 281, en Aitzema, t. pl. bl 930.

't hoofd van welker eerste De Ruyter, en onder hem Aert van Nes; van het tweede Cornelis Evertsen en Tjerk Hiddes; van 't derde Cornelis Tromp en Meppel stonden. Aan hoofdofficieren en scheepsvoogden werden tevens de noodige voorschriften gegeven, naar welke zij zich voor, in, en na den te wachten strijd te houden hadden, terwijl als toevluchtsoord en verzamelplaats der schepen, bij onvoorziene rampen, de Wielingen werden aangewezen. Tegenwind en stilte veroorzaakten, dat men niet vóór 10 Juny de zoogenoemde Hoofden bereikte, waar men den nacht door drijvende bleef; toen echter een stijve zuidwester koelte den volgenden morgen allen noodzaakte, tusschen Noordvoorland en Duinkerken, een goede zeven mijlen O. Z. O. van de engelsche kust, het anker te laten vallen, bespeurde de buitenwacht 's morgens vroeg reeds de engelsche schepen, over welke de Hertog van Albemarle — generaal Monk — op de *Royal Charles*, met 82 stukken en 675 man, het opperbevel voerde, en tevens aan 't hoofd van 't eerste smaldeel, dat der roode vlag, stond. Over dat der witte vlag was de Vice-Admiraal George Ayscue, op *the Royal Prince*, van 92 stukken, gesteld; over dat der blauwe, voor 't oogenblik, de Vice-Admiraal Thomas Allen, op *the Royal Charles*, met 82. Monk had toch de onvoorzichtigheid gehad, luttel dagen te voren, een goede twintig schepen, onder Prins Robert, die de eigenlijke aanvoerder van het derde smaldeel was, weg te zenden, om het fransch-hollandsche onder Beaufort en Verburgh, waarvan de aannadering uit de portugeesche zee verwacht werd, in 't gemoet te stevenen en het zoo den pas af te snijden. Zijne vloot telde daardoor thans niet meer dan hoogstens een goede zestig schepen, de kleine buiten gesloten. Van die zestig waren er echter één van 100 en één van 92 stukken, met zes- tot zevenhonderd koppen bemand, twee van 80, zeven van 70, 13 of 14 van 60, en ruim 20 van een goede 50, terwijl de onder Prins Robert weggevarene, buiten 't zijne, niet tot de grootste behoorden. Bij de nederlandsche vloot hield De Ruyter met zijn smaldeel het midden der slagorde, waarin zij zich van 't N.Oosten naar 't Zuidwesten geschaard had, Cornelis Evertsen de rechterzij, Tromp de linker ter achterhoede. Toch zou juist deze daarmeê het eerst in 't vuur komen. De vijand toch, onvoorzichtig genoeg bij zijn verzwakte gesteltenis, omtrent den middag met voorwind onverhoeds uit het Westen komende afzakken, was het eerst aan zijn kant. De Ruyter nu onmiddellijk het sein gevende, om de ankers op te winden, kon dit door den harden wind en de holstaande zee niet spoedig genoeg gedaan krijgen, en moest men ze dus voor 't grootste deel kappen en prijsgeven. Die zelfde wind, op hen in spelende, maakte echter, dat zij hun onderste laag beter dan de Engelschen de hunne konden gebruiken. Hevig werd er nu van beide zijden gevochten, nadat al spoedig ook De Ruyter en Van Nes in den strijd gemengd waren. Tromp's admiraalschip was weldra onbruikbaar geworden, en hij daardoor gedwongen op een ander over te gaan; een maatregel, dien hij ook vervolgens nog meer dan eens herhalen moest; de schepen

der Kapiteins Block en Treslong raakten in brand, en gingen met beide aanvoerders te loor, terwijl slechts de manschap voor een deel gered werd. 's Namiddags vijf uur wendde de engelsche vloot, zich allengs te veel onder de vlaamsche kust en in gevaar van stranden vindende, waardoor Tromps smaldeel gelegenheid kreeg, drie groote schepen af te snijden en te vermeesteren. Een van deze, de *Swifture*, werd door Kapitein Hendrik Adriaansz. aan boord geklampt, en de daarop bevelvoerende Vice-Admiraal Berkeley doodgeschoten; beide andere, de *Royal George* en de vroeger op de onzen vermeesterde *Zevenwolden*, door de Kapiteins Joan Andriesz. Swart en Willem van der Zaen buitgemaakt. Aan de andere zij had inmiddels een deel der engelsche schepen, om de schâ, die ze gekregen hadden, het anker reeds laten vallen, dat ze nu, bij 't wenden en naderen der hollandsche, kappen moesten, om op nieuw den strijd te aanvaarden. Bij dezen geraakte toen Cornelis Evertsen in 't hevigst gevecht met den Schout-bij-nacht Herman, die zich van zijne zij, ofschoon van al de zijnen afgesneden, en door branders bestookt, zoo wakker weerde, dat hij ten slotte nog te ontkomen wist, na in den laten avond met een noodlottigen kogel den zeeuwschen zeevoogd-zelf «uit deze wereld te hebben weggehaald». De nacht maakte aan de woelige worsteling een eind, en gaf aan beide vloten gelegenheid, zich, door 't stoppen der lekken, vullen der kardoezen, en splitsen en knoopen, voor die van den volgenden ochtend voor te bereiden. Weder hadden toen de Engelschen de loef, en begonnen den strijd. Tromp, met een deel van zijn schepen, en door Van der Hulst, en de Kapiteins De Haen, Van Amstel, Pieter Salomonsz. en anderen ter zij gestaan, brak door de vijandelijke slagorde heen, en wikkelde zich in 't vinnigst gevecht. Door een brander geënterd, sprong Salomonsz. met zijn schip in de lucht; De Haen moest fel geteisterd in de eerste haven opdouwen, en Van der Hulst-zelf sneuvelde, terwijl zijn admiraalschip mede een goed heenkomen zoeken moest. De Ruyter, hun nood bespeurende, had onmiddellijk de roode vlag, ten sein van den algemeenen aanval, geheschen, stortte zich met eenige anderen op den vijand in, en kwam nog juist bij tijds, om Tromp te ontzetten. Van zijn eigen schip werd de groote steng met vlag en wimpel afgeschoten, zoodat hij 't opperbevel een tijd lang op Van Nes moest doen overgaan, tot zijn steng weêr hersteld en opgericht was. In den namiddag staakte de vijand het gevecht, en wendde zich Theemswaarts, geen kans ziende, den strijd langer vol te houden. Zooveel de windstilte gedoogde, zochten hem de nederlandsche schepen na te zetten, en gingen daar, den volgenden morgen, bij opkomende Oosterkoelte meê voort. Naarmate zij hun kusten naderden, werd hun anders wel bestuurde aftocht gevaarlijker, en geraakte nu, tot zijn groote schâ, Ayscue met zijn admiraalschip 's namiddags op een zandbank — de zoogenoemde Galper of Calloper — waar hij zich door den op Izaak Sweers' schip overgeganen Tromp gedwongen zag te strijken, en zich gevangen te geven. Hij werd daarop in een galjoot naar Holland gezonden — om daar op Loevestein

geherbergd te worden — en zijn schip in brand gestoken. Dien eigen avond kwam Prins Robert, met zijn smaldeel, uit de spaansche zee opdagen, en tegen den volgenden dag een nieuwen kampstrijd voorspellen, daar hij, zich thans aan geen strijd wagende, alleen zijn vereeniging met Albemarle beoogde en wist door te zetten. 's Morgens besloot men dan ook al aanstonds, op den vijand, dien men aan lij had, op nieuw in te breken, waarbij Van Nes en De Liefde den voortocht hadden. De laatste liep nu Prins Robert, op zijn bodem met 80 stukken, zelf op zij, zoodat de nokken elkander haast raakten, en men «een glas lang» elkander van boven en onder de volle laag gaf, en haast reddeloos schoot. De Liefde's groote ra kwam van boven neêr, en een brander, van achter Prins Robert op hem afkomende, werd alleen daardoor van zijn boord geweerd, dat een zijner soldaten den Engelschman, die er met den enterdreg op gereed stond, nog bij tijds neêrschoot. Nu kwamen echter De Ruyter-zelf, beide Van Nessen, en eenige andere schepen hem bijspringen, en gelegenheid geven, om van zijn, aan zijn Kapitein tot herstel en behoud toevertrouwd schip, op de *Utrecht* van Kapt. Du Bois over te gaan, en daar den strijd op door te zetten. Een oogenblik staat de kans daarop gevaarlijk, doch heeft men weldra 't geluk op nieuw door den vijand heen te breken, die nu uiteen gedreven, met alle zeilen bij, aan 't loopen tijgt, en tot den mistigen avond toe door de nederlandsche vloot achterna wordt gezet. Toen, geen scheepslengte meer voor zich uit kunnende zien, moest men hem aan zijn verder lot overlaten, om zelf, den volgenden morgen, op het sein van den Vlootvoogd, Zuidoostwaarts aan wendende, bij een zuidwest-ten-westen-wind, met klein zeil, den koers naar de Wielingen te zetten, en daarmeê den roemrijken vierdaagschen zeeslag voor goed te besluiten. Bloedig was dien laatsten dag de strijd geweest, en door 't aanbrengen dier versche oorlogsbodems de kans hachelijk; maar De Ruyter's kalme onverschrokkenheid en de mannenmoed zijner onderbevelhebbers, scheepsvoogden, en bemanning hadden, op 't beslissend oogenblik, den doorslag gegeven. Prins Robert-zelf en Monk worden, met hun ontredderde schepen, buiten gevecht gesteld, en noopen daardoor de overige nog te eerder te wenden; twee hunner, aan elkaâr vastgeraakt, werden door Bruynsvelt geënterd en vermeesterd; niet sterk genoeg bezet, raakten zij weder vrij, maar alleen, om op nieuw door Kapitein Pauw veroverd te worden. De in Juny '65 op de Nederlanders veroverde *Nagelboom* wordt door Coenders hernomen; een ander engelsch schip wordt door Ruth Maximiliaan, onder de lij van Prins Robert, die 't met goede oogen moest aanzien, zonder bij machte te wezen het te ontzetten, vermeesterd: «alleenlijk» — als Ruth schreef — «dat hij mij één man dood schoot en één een arm af» [1]. In 't geheel waren er in de vier dagen zes van 's vijands schepen

[1] Zie zijn brief aan de Admiraliteit van de Maas, en verg. over den ganschen zeeslag verder die van De Ruyter, De Liefde, en Tromp, en 't *Verhael van 't gepasseerde in de zeeslagh*, enz., opge-

C. L. van Kesteren sculps.

genomen, zeventien verbrand of gezonken; een goede vijfduizend hunner manschappen gevallen, daaronder Berkeley, de Schout-bij-nacht Mings, en verschillende Kapiteins; een drieduizend, waaronder Ayscue, gevangen. Van Statenzijde was, buiten de reeds genoemde, ook Stachouwer gesneuveld, en vier schepen verbrand, een aantal zwaar beschadigd, doch geen den vijand in handen geraakt; aan dooden en gekwetsten telde men in 't geheel nog geen tweeduizend. Een algemeene dankdag werd door de Staten tegen den 30^{en} uitgeschreven, vreugdevuren alom ontstoken [1], aan beide gesneuvelde vlootvoogden — Cornelis Evertsen en Van der Hulst — sierlijke grafgesteenten gewijd; De Ruyter, Tromp, Van Nes, De Liefde, en den verderen bevelhebbers lof en dank toegebracht, en den veroveraars van vijandelijke schepen het toegezegde loon gegeven. «Nu», zong de haast 80jarige Vondel als in jeugdige opgetogenheid:

Nu den Hemel lof geschonken!
Nu eens lustig omgedronken,
En op 's Lands triomftrompet
Eenen hoogen toon gezet!

En «waar», vraagde hij in zijn *Zegezang:*

Waar voerde ooit Ruyter zoo rechtschapen
In zijnen schild het eêlste wapen,
Voorzichtigheid en krijgsbeleid? —
Dees zeeheld gaf de maat en wetten
Aan zooveel stemmen van trompetten,
Kartouwe en donderbusse ineen,
Als naar de zangkunst, hecht gesloten,
En rolde, op korte en lange noten,
Den oorlogspsalm op 't water heen. —
Geluk en heil, doorluchtste Staten,
Met zulk een zege, zonder gâ! —

---

stelt volgens last ende ordre van de HH. Staten-generaal, in date den 24 Juny 1666. (In 's Gravenhage, by Hillebrandt van Wouw, 1666).

[1] In den Haag zag men een doorschijnend doek verlicht, met het schertsende opschrift, dat men nu wel met recht de Engelschen Heeren der zee mocht noemen:

Pugnatum est Batavos inter, fortesque Brittannos
Et vix post quartum pugna peracta diem;
Litora nota tenent Batavi, *fundum* maris Brittanni:
Hos merito *Dominos* dixeris esse *maris.*

In Amsterdam lieten zich zelfs de roomsche geestelijken en klopjens niet onbetuigd, en de eerste o. a. zinspelende op 't verbranden van Aiscue's schip, in de gracht voor hun deur een toegesteld vaartuig met zeilen en trielen te vuur gaan. (Zie de *Holl. Mercurius* voor Juny, bl. 93).

In Engeland was de tegenovergestelde indruk van dien zege des te jammervoller, als men er zich, na de afwisselend goede en slechte berichten der eerste dagen, na dat der aankomst van Prins Robert, met de tijding eener heugelijke overwinning niet slechts gevleid had, maar deze, met een valsch gerucht, daadwerkelijk reeds was aangebracht. Nadat men zich dus eerst, bij 't bericht vóór die aankomst en van den aftocht op den derden dag, reeds tot de weeklacht had bewogen gezien, dat dit kon leeren zijn hoogmoed en aanmatiging te temperen, om op goed geluk met een volk den kamp te wagen, dat toonde even goed als 't engelsche te kunnen vechten [1]; en zich daarop weder, omgekeerd, op het vieren van een luisterrijk zegefeest niet alleen had voorbereid, maar ook de vreugdevuren reeds ontstoken, op het ijdele gerucht, dat de gansche nederlandsche vloot op den haal was gegaan, en nauw de helft der schepen behouden waren [2]; — zag men zich, den volgenden dag, op eens in al dat voorbarig vreugdbetoon gestremd, en door het bericht verslagen, dat juist het tegendeel het geval was geweest, zoodat men op nieuw zijn aanmatigenden trots beklagen kon, en 't al «een heel treurig nieuws» vinden, zoo in ieder opzicht geslagen en de verliezende partij te wezen [3]. 't Was een treurige aanblik, een dag of wat later te Sheerness de overgebleven schepen in hun jammerlijk ontredderden staat, en nauw een enkel gaaf, allen daarentegen als zooveel wrakken en rompen te zien [4]. Hoe «beschadigd aan want en rondhout» er ook een aantal der nederlandsche, hoe «doornageld» er sommige ook uitzagen — zoo als De Witt's zuster, Maria, die haar broeder bij zijn bezoek aan de vloot begeleidde, uit Dordrecht naar Amsterdam schreef [5] — het weldadig gevoel van den behaalden zege stelde alles in een geheel ander licht. «De maats» waren allen dan ook van den wakkersten moed bezield; men «hoorde er velen zeggen, dat zij van harte verlangden om weêr in zee te zijn, en haar vijanden weêr te gaan vinden» [6]. Gelijk men in Holland geen lof genoeg voor De Ruyter en zijn kalm be-

---

[1] Pepys, in zijn *Diary*, t. pl. p. 464.

[2] Aldaar, p. 466.

[3] Aldaar, p. 469. Verg. ald. p. 470: "but Lord! to see how melancholy the Court is, under the thought of this last overthrow (for so it is) in stead of a victory, so much and so very unreasonably expected!" —

[4] Zie Evelyn's *Diary* op 17/27 Juny (p. 315).

[5] Aangehaald in De Jonge's nagelaten aanteekening, *Gesch van 't Ned. Zeewezen*, II, bl. 83.

[6] De keerzij van hun wakkeren krijgszin en zegevierenden overmoed schetst ons burgemeester Boreel, uit Middelburg, aan zijn vriend Van Kinschot, als hij hem hun "dartele ruwheid" en der "burgeren overlast" in de zeeuwsche hoofdstad en omstreken met levendige kleuren teekent: "op onze straten en wegen zingen en springen is toegelaten; maar vrouwen aan te randen, alle ijzers en bellen voor de huizen te breken, en van de kaai op de schepen te smijten in 't water; mantels en hoeden af te nemen en te ransoeneeren voor geld; de wagens af te zetten en daarin gaan zitten zonder betaling, en slagen voor geld te geven; koebeesten en kalveren en schapen op 't veld te

leid en strijdvaardig doorzicht had, kreeg in Engeland Monk voor zijn roekeloos bedrijf meest alles op zijn rekening; terwijl hij-zelf daarentegen de schuld op ettelijke van zijn Kapiteins zocht te schuiven, die hij van de onmannelijkste flauwheid beschuldigde, en zeide nooit met slechter officieren gestreden te hebben [1]. De Schout-bij-nacht Herman, die zich persoonlijk zoo wakker gekweten had, verheelde dan ook niet, dat in den krijgsraad, na 't wegzeilen van Prins Robert en bij 't naderen der nederlandsche vloot gehouden, het tegen zijn raad geweest was, het gevecht te beginnen, bij een wind — gelijk wij 't reeds door de Nederlanders ook zagen opmerken — die belette, dat men de ónderste rij stukken gebruiken kon, zoodat alle bezadigde lieden het voor een heel treurig iets hielden, de eer en 't welzijn van 't land zoo dwaselijk op 't spel te zetten [2]. Men begon nu tevens meer te vragen, waarom toch eigenlijk die gansche strijd gevoerd werd, en zich-zelf te verwijten, hem zoo onrechtmatig begonnen te hebben. En rekende men, dat ééne neêrlaag van de Nederlanders dezen naar den vrede zou doen reikhalzen, men kwam er bij zich-zelf niet minder gul voor uit, dat eene door de Engelschen ondergaan dezen op dat punt niet minder gewillig zou maken [3]. Het was, men erkende 't, «maar al te waar, dat reeds nu de moed van 't zeevolk en zijn bevelhebbers geknakt was, en men tegenover zijn vijanden op 't vaste land geld noch kracht meer bezat [4]. Van nederlandsche zij gaf men bij alle voortdurende zorg, aan een nieuwe toerusting ter zee besteed, van zijn onweêrsprekelijke gezindheid tot vriendschappelijker verhouding, door de verplichtende wijze blijk, waarop men omtrent het naar Holland meêgevoerde lijk van den Admiraal Berkeley handelde [5]. Men liet dat door den ontleedkundigen geneesmeester Ruysch balsemen, zette het in een der kapellen van de groote kerk in Den Haag bij, en bood het daarop, bij een vredelievend schrijven, den engelschen Koning aan, die dit bij de erkentelijke aanvaarding, in gelijken toon beantwoordde, en zoo tot verdere vredebriefwisseling — ofschoon vooreerst nog zonder baat — leidde [6].

Inmiddels was door de krijgsdrift van 't scheepsvolk, en den voortvarenden ijver van Johan De Witt, die, als afgevaardigde der Staten, op alles 't oog hield, reeds vóór half July een vloot van 88 oorlogschepen en fregatten, 20 branders en 10 advies-

---

slachten, het vleesch te deelen en den afval te laten voor den eigenaar; — zijn alles dagelijksche werken, doch in dronkenschap meest". (*Cod.-dipl.* t. pl. 76).

[1] Zie bij Pepys, t. pl. p. 469.

[2] Zie Pepys' verslag van zijn bezoek bij hem, *Diary*, III. p. 476.

[3] Zie aldaar, p. 498.

[4] Aldaar, p. 500.

[5] Aldaar, p. 525. Verg. De Witt's *Brieven*, II. blz. 312.

[6] Zie Aitzema, V, blz. 723, en het *Antwoord van de H. M. HH. Staten-generael op 's Konings Missive in dato* $^{4}/_{14}$ *Aug.* enz.

jachten weder gereed, over welke De Ruyter weêr als vlootvoogd gesteld werd, en onder hem Van Nes, Tromp, Meppel, en Tjerk Hiddes bevel voerden; terwijl in plaats van Cornelis Evertsen zijn verongelijkte broeder Jan den zeeuwschen Staten zijn dienst aanbood, «om zijn leven ter bestemder tijd voor 't Gemeenebest te kunnen opofferen, gelijk zijn vader, vier van zijn broeders, en één van zijn zoons, dat reeds gedaan hadden». Op De Ruyters rondborstige verklaring, dat hij «gansch geen tegenzin of ongenegenheid tegen zijn indienststelling had», werd hij, in weêrwil van De Witt's tegenkanting, mede als Luitenant-Admiraal geplaatst; terwijl in Van der Hulst's steê Isaac Sweerts als Vice-Admiraal optrad, en zelf, als Schout-bij-nacht, door Willem van der Zaen vervangen werd, gelijk Kapitein 't Hoen in die betrekking den gesneuvelden Stachouwer verving. Buitengaats geraakt, splitste men de vloot in drie smaldeelen, met een van welke De Ruyter den middentocht vormde, terwijl Jan Evertsen met het tweede den voortocht hield, Tromp met het derde de achterhoede uitmaakte. Stilte en tegenwind stremden eenige dagen de vaart, zoodat men eerst den 3en Augustus in 't gezicht der nieuw toegeruste engelsche vloot geraakte, met welke men tusschen Duinkerken en Noordvoorland samentrof. Weder voerde Monk er 't opperbevel, doch had thans Prins Robert-zelf bij zich aan boord. Met den koninklijken standaart en de roode vlag prijkende, voerde hij 't bevel over den middentocht; de Vice-Admiraal Allen, met de witte vlag, dat over den voortocht; zijn ambtsbroeder Jeremias Smith, met de blauwe vlag, dat over de achterhoede. In de stilte van den morgen, die een nadere aanraking belemmerde, werden slechts enkele kanonschoten gewisseld; doch tegen den middag kwamen Evertsen, Tjerk Hiddes, en Coenders in een hevig gevecht met de vijanden, die 't voordeel van den wind hadden, terwijl de overige nederlandsche schepen daardoor in lij bleven, en hun slagorde verbroken werd. Den wakkeren Tjerk Hiddes werd zijn been afgeschoten; naar Vlissingen vervoerd, stierf hij daar aan zijn verminking. Jan Evertsen en Coenders sneuvelden, en de Vice-Admiraal Banckert, door de Engelschen omsingeld en bestookt, had te nauwernood tijd, zich van zijn zinkend schip in een ander te bergen. Het gansche smaldeel geraakte door al deze onspoed en verwarring aan 't wijken, zonder naar de seinen van den vlootvoogd te luisteren, of zich zelfs aan het waarschuwend gebulder van zijn kanonalarm te storen. Hij-zelf, met zijn smaldeel, was inmiddels door dat der roode vlag aangetast, uit hetwelk zich twee der zwaarste schepen, de *Soverein* en de *Royal Charles*, zijn *Zeven Provinciën* aan boord legden en drie uur lang in den heftigsten strijd bezig hielden, om hem toen slechts een korte verademing te schenken. De wijkende voorhoede toch, die hem, Van Nes, en enkele anderen aan hun lot overliet, gaf den Engelschen gelegenheid, hun vuur op nieuw op hem te richten, terwijl Tromp met zijn achterhoede, in plaats van zich bij hem aan te sluiten, met het smaldeel der blauwe vlag den strijd aanving, dit met Meppel, Sweers,

Van der Zaen, De Haen, Van Amstel, en anderen fel bestookte, zoodat zelfs een engelsch oorlogschip van 64 stukken, *The Revolution*, door 't vuur te gronde ging, en daarop de wijkende Engelschen tot dicht bij hun eigen kust nazette, zonder zich in 't minst om de nederlandsche schepen van beide andere smaldeelen, of althans dat van De Ruyter, te bekommeren. Zich uitsluitend met hetgeen hij zijn persoonlijke taak achtte, bezig houdende, en die dan in zoover ook manhaftig volbrengende, had hij er zich op toegelegd, 's vijands achterhoede af te snijden en voor den wind na te loopen, tot het hem, Meppel, en hun verderen medestrijders eindelijk inviel, eens «om de Zuid te wenden, en te zien hoe het met den Heer De Ruyter stond» [1], zonder toen natuurlijk vóór den zesden iets meer van hem te vernemen. Gelukkig, dat hij zich-zelf inmiddels naar omstandigheden had weten te helpen. Met het nauw half dozijn schepen, dat hij bij zich had, doch dat in de mannelijke kloekheid van zijn bevelhebbers ruim vergoedde, wat het in stoffelijke kracht te kort schoot, had hij, als van zelf sprak, geen kans gezien, beiden hem bestokenden engelschen smaldeelen duurzaam weêrstand te bieden, en 't daarom best geacht, zich al wijkende met de zijnen te verweren, en zoo tevens den smadelijken aftocht der eerst geweken schepen te dekken. Monk, van zijn kant, leî het natuurlijk het meest op zijn admiraalschap toe, en zond daar een grooten brander op af, tegen welken De Ruyter echter in der ijl vier sloepen bemande, die nu recht op den brander aanzetten, en hem van 't schip wisten af te houden. Een viertal fransche edelen — de ridders van Lorraine, Coislin, Lavois, en Busca — die aan De Ruyter's boord den tocht meê maakten, en zich in een der sloepen geworpen hadden, kweten zich daarbij wakker van hun plicht [2]. Na 't afweren van den brander, met des te heftiger aandrang door de Engelschen bestookt, verkeerde de nederlandsche vlootvoogd in 't grootste gevaar, doch wist zich, door beide Van Nessen, en de Kapiteins David Vlug, Van Meeuwen, Vollenhoven en anderen kloekhartig bijgestaan, de Engelschen al wijkend van 't lijf te houden, tot dezen zich in de nabijheid der vlaamsche banken minder vertrouwden, de een na den ander afdeinsden, en den terugtocht aannamen. Hij zeilde daarop — den 5^{en} der maand — met zijn wakkere bijhebbende scheepsvoogden, hoe fel geteisterd, behouden de Wielingen binnen, waar hij de hem vooruit gestevende zeeuwsche en friesche schepen der voorhoede reeds vond, en ook Tromp nu den volgenden dag eindelijk kwam aanzetten [3]. Zijn wel wat eigen-

---

[1] Zie de woorden uit Meppel's schrijven, aangehaald bij De Jonge, t. pl., bl. 126, aant.

[2] Zie de *Mémoires du Comte de Guiche* (Londres, 1744), p. 279, en verg. De Ruyter's Brief van 5 Aug. "in 't inkomen van de Wielingen, dwars van Westcappel".

[3] Zie De Ruyter's Brief van den 7^{en}: "is hier des anderen daeghs namiddags by ons ter reede verscheenen den Lt.-Adm. C. Tromp met desselfs esquadre", dat 's avonds van den 5^{en} onderweg ook het schip van den zwaar gewonden Tjerk Hiddes, maar zonder "vlagh of bramsteng", ontmoet en met zich gebracht had Verg. ook Tromp's eigen brief van den 6^{en}, vóór hij De Ruyter nog had

machtige wijs van doen gaf aanleiding tot allerlei — onverdiende — booze verdenking, en leidde zelfs veertien dagen tot zijn vervanging, als Lt.-Admiraal, door den Kolonel der mariniers, Willem Jozef van Ghent [1]. Ter verantwoording voor de algemeene Staten geroepen, gaf hij met de meeste bereidvaardigheid te kennen, dat hij zich gaarne in alles den Oppervlootvoogd onderworpen wilde toonen, en er zelfs niets tegen had, zijn eigen smaldeel bij den eerstvolgenden scheepstocht door een ander te zien aanvoeren, terwijl hij persoonlijk met het hem toevertrouwde schip als «seconde» van De Ruyter werkzaam zou zijn, om zoo ten volle te doen blijken, dat hij hem nooit zou willen verlaten, en zijn leven zelfs gaarne voor hem wilde opofferen [2]. Men vreesde echter zijn onstuimigen aard, die hem al licht beletten zou, dit goede en welgemeende opzet, als 't er op aankwam, getrouw te blijven, en zich zelf steeds genoeg te beheeren; en men verstak zich zoo van zijn anders zoo onwaardeerbaren steun, terwijl men hem tevens gelastte zich vooreerst in Den Haag te blijven onthouden, en onder geen voorwendsel naar de vloot te gaan of te schrijven [3]. De Staten van Zeeland hunnerzijds benoemden, in plaats van den gevallen Jan Evertsen, Adriaan Banckert tot hun Lt.-Admiraal, en vervingen dezen als Vice-Admiraal door den jongen Cornelis Evertsen, voor wien als Schout-bij-nacht Jan Matthijsz benoemd werd. Buiten de reeds genoemde dooden, waren in 't gevecht nog gesneuveld de Schout-bij-nacht Govert 't Hoen en de Kapiteins Ruth Maximiliaan, Juriaan Poel, Hendrik Vroom, en Hugo van Niehof. Hoe zwaar dit verlies van zooveel wakkere, hooger en lager bevelhebbers en scheepsvoogden wezen mocht, het behoud der in zoo hachelijken toestand gebrachte vloot-zelve, van welke slechts twee schepen verloren gingen, mocht er des te heuchelijker om heeten, gelijk men dan ook in Engeland erkende, dat men «niet veel stof tot roemen» had, en alleen uit het houden der zee kon besluiten, werkelijk den slag gewonnen te hebben [4].

Meer voordeels verschafte den Engelschen een verraderlijke onderneming, den 19en Augustus op Terschelling en Vlieland beproefd, en waarbij zij geholpen werden door een

---

uitgevischt: "huyden morghen sijn wy voor de Wielingen aenghecomen met ons esquadre, dat noch wel in goedt postuyr is, uytghenomen cruyt ende scharp; wenste maer dat wy wisten, waer de Hr. De Ruyter aen te treffen was, souden niet manqueren, om alle debvoiren te doen, om met hem te conjungeren".

[1] Die echter reeds als Kapitein in den tocht onder Wassenaer-Opdam gevaren had; zie o. a. het *Schuytpraatje*, bl. 10.

[2] Zie De Witt's schrijven aan Van Beuningen, *Brieven* II, bl. 327.

[3] Verg. De Jonge, *Nederl. Zeewezen*, II, blz. 145, waar zijn gansche houding uitnemend in 't licht gesteld, en alle zweem van verdenkimg zijner goede bedoelingen, zoo in den zeestrijd als later, voor goed is weggenomen. Zie ook de opmerkingen in gelijken zin van Dr. P. Scheltema, in zijn *Oud en Nieuw*, II. bl. 165 vv.

[4] Naar Pepys' uitdrukking in zijn *Diary*, op 29 July. (8 Aug.)

eerloozen oudscheepskapitein, Laurens Heemskerk, die onder Cornelis Evertsen's smaldeel, bij Wassenaers vloot, op *de Vrede* bevel had gevoerd, doch zich toen reeds als lafaard doen kennen en sedert uit de voeten gemaakt had. Er lagen daar een anderhalfhonderd weerlooze koopvaarders op de reê, die men, een overval duchtende, van de zij der Staten, reeds herhaaldelijk gewaarschuwd, en zelfs gelast had op te zeilen. Vóór zij daar echter, in hun halstarrigheid, gehoor aan hadden willen geven, had zich de vijand, door Heemskerk geleid, met eenige fregatten en andere schepen, vijf branders, en zeven kitsen, onder Holmes — guineescher herinnering — derwaarts begeven, met dat gevolg, dat hij er niet minder dan 140, die te laat nog, door de ankers te kappen, de vlucht zochten te nemen, verbrandde, en de tien of twaalf overige hun behoud alleen aan hun kloeke bescherming door een drietal daar mede liggende kapers en een Guineevaarder dankten; terwijl hij den volgenden dag zijn vernielingswerk bekroonde, door 't Westeinde van Terschelling te plunderen en in de asch te leggen. «Stak» zoo — naar Vondel's teekenachtige woorden —

De helsche Stokebrand der Britten
(Al) juichende den Vliestroom aan
En Schelling, daar de visschers zitten,
In armoê om den kost belaân,

en deed hij daarmeê, veel meer dan dien armen visscher nog, den rijken reeders en kooplieden afbreuk, wier zwaar bevrachte vaartuigen bij zijn vernielingstocht te gronde gingen, de daardoor in hun beurs getaste heeren en hun vrienden weten dien ramp minder den Engelschen nog, dan der bewindvoerende Staatspartij, die — naar hunne meening — dat had moeten weten te voorkomen. Intusschen had men niet alleen, van de nog altijd voor de kust zwalkende engelsche schepen weinig anders verwachtende, de koopvaarders-zelf meer dan eenmaal bij tijds gewaarschuwd, doch zij — als wij hoorden — die waarschuwing roekeloos in den wind geslagen [1]; maar ook opzettelijk nog den amsterdamschen burgemeester Hasselaer en het friesche Statenlid Baert van staatswege naar Texel en 't Vlie afgevaardigd, om den waarschuwenden woorden kracht bij te zetten, en de onwilligen met macht van geleîschepen en uitleggers tot opzeilen te dwingen. Nauw hadden echter beide Heeren de hun opgedragen taak in Texel volbracht, of het ongeval in 't Vlie greep plaats, vóór zij er zich konden heenspoeden, doch de hardoorige schippers dat dan ook hoofdzakelijk aan hun hardnekkig verloeven onder 't bereik van den vijand te danken. Een kleine weêrwraak voor

---

[1] "Siet" — schreef te recht burgemeester Boreel, na 't gebeurde, aan zijn vriend Van Kinschot — "hoe onvoorsichtigh ende baetgierich men is in het Vlie; in de ooghen van de stoute Engelsen te blijven liggen sorgeloos sonder bescherminge!" — *Cod. dipl.* t. pl. bl. 77.

't gebeurde werd een dag of tien later aan den mond der Elve genomen, waar de nederlandsche convooi-kapitein Adam van Brederode, op 't fregat *Leyerdorp*, die met een ander, in 't belang van 's Lands handel, een tijdlang voor Glückstadt gelegen had, op last der admiraliteit van Amsterdam, een anderhalf dozijn engelsche koopvaarders overviel, een drietal daarvan in brand stak, en twee veroverde, terwijl de twaalf overige zich alleen door een tijdige vlucht in de haven van Hamburg een dergelijk lot bespaarden. Hadden twee der andere convooikapiteins willen medewerken — een derde raakte op 't drooge; — hadden zij hun den pas naar Hamburg afgesneden, en daardoor ook de rest der engelsche vaartuigen in 't lot der vijf andere doen deelen, de weeklacht, door Engeland bij Keizer en Rijk over 't gebeurde op een duitsche rivier aangeheven, ware zeker nog vrij wat luider geweest dan nu, doch zou het waarschijnlijk even weinig als nu gebaat hebben, daar 't, naar Brederode deed opmerken, op deensch grondgebied had plaats gehad. Ongelukkig was echter ook een hamburger schip door kapitein Brederode, bij 't nazetten der andere, in brand gestoken, en een tweede naar Amsterdam opgebracht, en diende 's Keizers vertegenwoodiger in Den Haag, op 't beklag van Hamburg, een klaagbrief bij de Staten in, waarin hij Brederode's aanslag als een schending van 't volkenrecht, tot nadeel der oude onzijdigheid en goede verstandhouding, afschilderde, en om betaling voor 't eene, en terugzending van 't andere schip, en tevens de noodige zorg verzocht, dat voortaan hun zeeofficieren niets deden, dat de vrijheid en zekerheid van den handel in de rivieren van 't Rijk kon storen, en zij zich onthielden van alle dadelijkheid tegen de personen, schepen, en goederen van 's Rijks onderdanen [1]. Toch leidde ook deze aanklacht, hoe billijk ook, tot niets, daar, als Aitzema opmerkte, «een ieder veelal zijn recht naar zijn macht meet», en werden daarentegen beide werkeloos gebleven convooi-kapiteins, Pelicorne en Polanen, bij hun wederkomst in 't vaderland, van hun betrekking ontzet [2].

Na den overval van het Vlie, en het stoffelijke nadeel, daardoor Nederland's handel en nijverheid toegebracht — de voornaamste vrucht van hun zeehouden bij den laatsten zeeslag — begaven zich de engelsche schepen weldra voor goed huiswaarts, en koos nu harerzijds de nieuw uitgerukte nederlandsche vloot, den 5[en] van Herfstmaand, zelve zee. Zij telde een goede honderd zeilen, waarvan een 25 branders; buiten de reeds genoemde bevelhebbers, was, in plaats van den Vice-Admiraal Coenders, op

---

[1] Verg. over de nadere toedracht der zaak, Aitzema, t. pl. bl. 982 vv.

[2] De eerste had zich bij Brederode met de uitvlucht zoeken te verontschuldigen, dat de ander "in 't aankomen der Engelschen zijn anker had gekapt en hem voor de boeg was gedreven", en de tweede voorgebracht, "dat zijn volk niet had willen vechten"; doch, als Brederode schreef, "twijfel niet, indien (beide) jachten haer devoir hadden gedaen, dat niet éénen soude hebben geëschappeert". (Zie zijn brief van 6 Sept. bij Aitzema, t. pl. bl. 982.)

verzoek der Staten van Stad-en-Landen, door De Ruyter de Kapitein Enno Doedes Star aangesteld, die zich een jaar of zes vroeger door 't nemen van eenige kapers in 't kanaal had onderscheiden, en daarop ter koopvaardij gevaren had, doch bij 't uitbreken van dezen oorlog op nieuw in zeedienst gegaan was. Als Schout-bij-nacht voor de amsterdamsche Admiraliteit kwam er voorts Beaufort's vergezeller — Verburgh — Van der Zaen, die 't meer bepaald met Tromp had gehouden, vervangen. Men wenschte, zoo mogelijk, de engelsche vloot, vóór haar uitzeilen, te overvallen, of anders zich met de te lang reeds verbeide fransche te vereenigen, die een goede veertig schepen, onder Beaufort's bevel, telde. Tegenwind en het spoedig uitloopen der engelsche schepen verhinderden echter 't eerste, en vóór de fransche Admiraal zich nog vertoond had, trok de nederlandsche nu, den 11en der maand, niet ver van Boulogne, met den vijand samen, die echter bij zijn aannadering afdeinsde, en alleen een zijner kloekste schepen — den *Royal Charles*, van 56 stukken — dat zijn fokkemast en boegspriet in 't noodweer was kwijt geraakt, in den steek liet, en het, door Sweers en Evertsen genomen, op last van De Ruyter moest zien verbranden. Daar De Ruyter-zelf, kort daarop door een in zijn keel vliegende gloeyende pluis van een lont was gekwetst, en ten gevolge daarvan door ijlende koortsen op 't krankbed geworpen, begrepen de Staten, bij 't voortdurend uitblijven der fransche vloot onder schijnschoone voorwendsels, en bij 't toenemen ook der verdere zaken, tien dagen later, zijn vloot terug te moeten roepen, en maar een paar dozijn schepen nog zee te laten bouwen, om de oostindische retoervloot, die op haar komst was, veilig binnen te brengen. Bij 't nemen van dit besluit was men nog niet nader onderricht van den ramp, die luttel dagen te voren Engelands hoofdstad getroffen had, en haar vier etmalen lang teisterde. Zondags nachts was er bij 's Konings bakker in Puddinglane brand ontstaan, had onmiddellijk voortgewoed, weldra ook de Sint Magnuskerk en Vischstraat aangestoken, en vóór den morgen reeds 300 huizen in de asch gelegd.

Een storm van 't Noorden [1] stookt er onder,
En voedt de vlam, die los en vrij,
Gaat weiden over 's Koningshuizen
En weidt gebouw en kerken af.
Men hoort de vlammen vreeslijk bruisen;
Zoo wordt, als in een gruwelgraf,
De aloude stad in asch gedolven
En rookt en smookt; de viergloed raast,
Gelijk een roode zee vol golven,
Daar Gods orkaan in bruist en blaast. [2]

---

[1] Eigenlijk "Oosten"; want, schrijft Evelijn, "the fire continued all this night, conspiring with a fierce *Eastern* wind" (*Diary* op $^{3}/_{13}$ Sept.).

[2] Vondel, in zijn *Jammerklacht over de gruwzame verwoesting van Londen.*

«De brand was zoo algemeen», zegt een tijdgenoot, die 't bijwoonde [1], «en 't volk zoo verbijsterd, dat men van 't begin af, 't zij door moedeloosheid of 't noodlot, zich nauwlijks moeite gaf het vuur te blusschen, en er niets gehoord of gezien werd dan schreyen en weeklagen, en een rondloopen van verwierde personen, geen poging in 't werk stellende, om hun goed te bergen, zulk een zonderlinge ontsteltenis beving hen; terwijl aan alle zijden, in de lengte en de breedte der stad, alles brandde: kerken, openbare gebouwen, Beurs, gasthuizen, gedenkteekenen en versieringen, gelijk de vlam zich, op de verwonderlijkste wijs, van huis tot huis, van straat tot straat, op groote afstanden van elkaâr, uitbreidde; want de zomerhitte van een reeks heldere en warme dagen had zelfs de lucht ontvonkt en alles te gereeder gemaakt, om door 't vuur ontstoken te worden, dat op de ongeloofelijkste wijs huizen, inboedel, en al verteerde. Hier zag men den Theems met varende have overdekt, al de schepen en schuiten geladen met hetgeen sommigen tijd en moed gehad hadden, te redden; daar allerlei voertuig ander goed naar buiten brengende, waar de velden, uren ver, overspreid lagen met roerende have van allerlei soort, en tenten waren opgericht, om de lieden te bergen met het goed, dat zij hadden kunnen meêvoeren. O, rampzalig en ellendig schouwspel! welks gelijke de wereld sedert hare schepping wellicht niet gezien had, en dat geen weêrgâ zal vinden tot den dag van haar algeheele verbranding!" — «'t Is niet om uit te spreken», schreef men gelijkerwijs, uit Londen, aan een goed vriend in Holland, «wat groote verwarring over de heele stad was met dat verhuizen; de rivier was bedekt met lichters en booten met goed uit der lieden huizen; den eersten dag is er machtig veel goed verbrand in de Theems-straat en daaromtrent, daar de luiden zoo geweldig verrast waren. Doch 's achtermiddags zag ik in Lomberdstraat, dat al de goudsmids verhuisden, en al de straten daaromtrent. Men kost over de straten niet gaan voor al de karren; elk zocht om zijn goed te redden, en lieten den brand zijn gang gaan. Veel goeds, dat de lieden in de kerken hadden gebracht, als o. a. in Sint Pauwels, meenende dat het daar veilig zou zijn, is daar verbrand; veel is twee en driemaal verhuisd geworden». Dinsdags en woensdags woedden de vlammen, door den Oostewind gestijfd, nog altijd voort. Donderdags eerst ging die wind wat leggen, en kreeg men daardoor tegen den middag meer gelegenheid, maatregelen tot sluiting te nemen; men liet toen verscheiden huizen met buskruit springen, en zette zoo eindelijk der vernieling paal en perk, doch niet voor dat het grootste en schoonste deel der stad, de Sint Paulskerk meê, in puin lag.

Nu leît de stad der Londenaren;
Die wereld, die twee duizend jaren
In hoogmoed wies, van uur tot uur,

[1] Dezelfde Evelijn, ald.; zie ook dat van Pepys op dezelfde dagteekening.

Is in een roode zee van vuur
Laas! in een dag of vier verdronken,
Aan brand geraakt van bakkers vonken!

Men hoort van Trojes val veel zeggen,
Daar ziet men meer dan Troje leggen
In puin en asch, van hout en steen
En allerhande kostlijkheên,
Van meer dan tachtig schoone kerken
En twintig duizend timmerwerken.

De vlam ontzag geen magazijnen
Van koninklijke schattingmijnen,
Geen lakenhal, geen zijdestof,
Geen goudsmidsstraat, geen rechtershof,
Noch 't wonderstuk van Pauwels toren;
Al moest het in den brand versmoren.

Het krijschen, knappen, druischen, kraken
Van houten muren, gevels, daken,
En zolders stortende op den vloer,
En van 't gezwerm en bergrumoer,
En zoo veel duizend ongelukken,
Is met geen pennen uit te drukken.

Hun nijd had *ons* verderf besloten,
Maar op *haar* kop is 't uitgegoten;
Zij blies een vier voor Holland aan,
Maar Londen is er door vergaan.
Zoo delft hij kuilen voor zich zelven,
Die voor een ander die doet delven.

Lag Amsterdam nu zoo geschonden,
Hoe zou men lachen binnen Londen!
Maar Amsterdam, nu Londen leît,
Zit om haar vijandinne en schreit;
Kan iemand zich om haar verblijden,
Ik — heb met Londen medelijden![1] —

Over 't algemeen werkte in Nederland de jammerklacht van den brand der engelsche hoofdstad, als eigenaardig tegenhanger van dien, door de Engelschen-zelf, nog geen maand vroeger, op Terschelling en in 't Vlie gesticht, en van de schâ, daar aan den hollandschen toegebracht. Zoo als wij dat reeds in Vondels aangehaalde versregels

[1] *Londen in assche* (door J. S. V. C.); t' Amsterdam, by Paulus Matthijsz in de Stoofsteegh, in 't Musycboeck, gedrukt.

konden vernemen, heette het ook in die van Westerbaen bijv., «*Op 't afbranden van Londen*» [1], tot Engeland:

Gij, die de schepen van uw goede nageburen
En bondgenooten hebt genomen en ontlaân,
Haar goed verkocht, en dat gesleept in uwe schuren,
Zaagt nu in lichte vlam dat groote roofnest staan.

Gij, die zoo reê zijt om te stoken en te branden,
En 't vreugdevier ontstaakt na 't laatste Pinxterfeest,
Zelfs toen gij in de vloot der vrije Nederlanden
Zoo van de boterbaks gehavend waart geweest.

Gij, die nog onlangs hebt doen vieren binnen Londen,
Omdat uw volk in 't Vlie ons vaartuig stak in brand,
En daaromtrent door 't vier een dorpjen had geschonden,
Hebt nu een ander vier zien opgaan in uw Land! —

Geen vier van vreugde, maar van jammer en ellende:
Een vier, dat Londen zelf, met menig schoon gebouw
En kerken, heeft vernield, en huizen zonder ende,
Daar niet van staat als hier een toren, daar een schouw!

Nu schreit er veel bij u, die om de schade lachten,
Die Holland door uw vier in 't Vlie geleden had;
Nu is haar vreugd verkeerd in kermen en in klachten,
Die nu een puinhoop zien, in plaats van zulk een stad! —

In gelijken zin luidde 't bij Vollenhoven in zijn ontboezeming «*Op den brand van Londen*»:

Hoe steekt die brandkreet op, hoe zucht,
Hoe klinkt omhoog dit nachtgerucht!
Heel anders dan voorheen het schreeuwen
Van uw triomffeest, zoo verheugd
Om 't jamm'ren van den Nederlander!
  Och Londen, al te mild beschonken
Met weelde, ei, zie eens beter in,
Nu zie eens met een nuchtren zin,
Wat gij bedreeft te dol en dronken!
Gij ziet geen vijand dus verbolgen;
Geen Fransch noch Neêrlandsch Sinon stak
Uw huizen aan, van dak tot dak;

[1] In 's Gravenhage by Joh. Tongerloo, boeckverkooper in de Veenestraet; met de zinspreuk: *Discite justitiam meriti.*

Maar Schelling en het Vlie vervolgen,
Beschreid, bestrooid met gruizige asch
Den moedwil, al te wijd verwilderd; —
Gij ziet ze in 't groot hier afgeschilderd,
Zij volgen u dus kort en rasch
Met duizend vloeken op de hielen,
Tot aan den wreeden Theemsstroom toe!
Gods wraak verteert haar eigen roê,
Te heet in 't blaken en vernielen.
Dat heet de britsche zeebanier
Met helsche gruwelen besmetten,
Een visschersdorp in vlammen zetten,
Zich vrolijk warmen bij dat vier!
Dat heet met vier en staal ontzeggen
Eilanders, die men overmag,
En, zonder zeegevecht of slag,
Met moord en huisbrand eer inleggen! —

Het kortst en bondigst, het puntigst en scherpst drukte Jeremias de Decker het in zijn klinkdicht «op 't afgebrande Londen» uit:

"Helaas! zal Londen dan nooit komen tot bedaren?
Zal 't eeuwig tegen God en reden staan gekant?"
Dus zuchtte Europe vast en 't vrije Nederland:
Met komt de wrake Gods zijn straten ingevaren,
En zet het plondernest van al des werelds waren
En al den plonderbuit met éénen zet in brand,
En rust niet vóór die plaag ligt plat geveld in 't zand,
En uitgeroeid door 't vier in 't midden van haar baren.
Zoo, zoo, dat komt er af van, tegens de natuur,
Te dertlen in 't verderf van zijnen nagebuur! —
Zeeschuimeren, waakt op, en spiegelt u aan Londen:
Leert, dat de Zeevaart vrij en veilig blijven moet,
Leert ook, dat brand met brand bij wijlen wordt geboet,
En waterroof door 't vier niet zelden wordt verslonden.

Ook in preêkmatig proza over «Londen's Puinhoop» zette men 't uiteen, hoe «de brand van 't Vlie en Ter Schelling waren 't vuur en de sulferstokken, die Londen hadden ontsteken; het zuchten, kermen en weenen der naakte Schellingers is tot den Hemel opgeklommen, en heeft zoo lang gesmeekt, dat het vuur van den Hemel, gelijk de Koning-zelf bekende, in zijn uitschrijving van den algemeenen Vast- en Bededag tegen 20 October, is nedergedaald en had Londen aangestoken» [1]. Nu was 't dan

[1] *Londens Puynhoop oft Godts rechtvaardige straffe over dezelve, in 't verbranden der stadt, den*

ook tijd den vrede te kiezen, en de eigen ingezetenen, gelijk het buitenland, van 't ondraaglijk juk des oorlogs te ontlasten. «Is 't nu», riep Vollenhoven uit:

Is 't nu niet wel gevierd, gestookt?
Is 't nu geen tijd om uit te scheiden,
En, eer 't zich wijder koom te spreiden,
Het vier te dempen, dat dus rookt
Europe en al den aardkloot over,
Van uw ellende alom gedrukt? —

En Westerbaen zong den engelschen Koning toe:

Doorluchtige monarch der Britten, kom tot reden!
Gij zult eerlang de smart wel voelen van den brand,
Die u de zeen'wen van den krijg heeft afgesneden;
Denkt nu aan vrede: die is noodig voor uw land!
De beurs van Londen zult gij vinden toegesloten,
Dat u van geld verzag en allen bijstand deê;
't Is kwaad in zee te gaan met onbetaalde vloten,
Snijdt, snijdt den oorlog af, en stelt uw Land in vreê! —

Voor 't oogenblik was het echter daartoe nog niet gekomen, en was ook na Londen's brand de vloot der Staten nog in zee. Zelfs bepaalden nu die Staten, den 26en der maand, van hun eerste besluit, op aandrang van De Witt, die 't slechts noode had zien nemen, terugkomende, in spijt van De Ruyters krankte, haar nog eenige weken daar te laten, en met het oog op die laatste, een drietal gevolmachtigden uit de algemeene Staten — uit Holland, Zeeland, en Friesland genomen — naar de vloot te zenden, om daar, zonder ruggespraak met de vergadering, de zaken te besturen, en met het nadere doel, om haar zoo spoedig doenlijk met de fransche te vereenigen, ten einde gemeenschappelijk den vijand te bestoken. Van Hollands wege werd daartoe zijn onvermoeid werkzame Raadpensionaris benoemd, die zich onmiddellijk op weg maakte, en, daar de keus zijner beide mede-afgevaardigden achterbleef, zich alleen met de zaak belastte. De Ruyter keerde inmiddels, door zijn ziekte in alle persoonlijke bemoeying verhinderd, naar 't Vaderland terug, en werd door Aert van Nes in de vlootvoogdij vervangen, met wien nu De Witt alles beraamde. Stilte en tegenwind beletten hun, hun opzet door te zetten, om, de Hoofden doorzeilende, de fransche vloot op te zoeken, terwijl intusschen de engelsche kwam opdagen. Vóór men ech-

---

12—16 *van Herfstmaent* 1666, *haer op den hals gehaelt door de overgroote wreedheden begaen in het brandstichten in 't Vlie, alsmede aan de arme en onnoozele menschen op 't Eylandt der Schellingh.* Tot waerschouwinge voorgestelt van alle goede ingezetenen van 't Vaderlandt, door S. V. H. V. (Tot Rotterdam, by Pieter Blyenbergh, in de Brandstraet, *anno* 1666.)

AERT VAN NES,

LUITENANT ADMIRAAL VAN HOLLAND EN WESTFRIESLAND.

J. F. C. Reckleben sculps.

ter nog gelegenheid had gevonden, zich ook zonder de fransche schrap tegen haar te zetten, en een kloekhartigen strijd met haar te aanvaarden, had zij zelve, zich niet daaraan wagende, den steven reeds weder gewend, terwijl een opgekomen storm haar vervolgens nog verder uiteen dreef. De fransche was, in plaats van naar de nederlandsche op te komen, westwaarts afgezeild en te Brest binnengevallen. Van een vereenden aanval op de britsche en een gemeenschappelijke bestoking des vijands kwam dus niets. Het min gunstige jaargetij, de afnemende voorraad levensmiddelen, en het toenemend aantal zieken noopten daarom de Staten, hunne vloot nu weldra uit zee te doen keeren, wat dan omstreeks de helft der volgende maand ook geschiedde. De fransche Koning nam toen den schijn aan, als ware daardoor de beraamde vereeniging verhinderd, en beklaagde zich daarover, bij monde van Estrades; doch de Staten, van hun onschuld in dezen overtuigd, stelden die klachten niet hooger dan ze 't verdienden, en trokken ze zich gansch niet aan. Naar het al aanstonds beraamde plan, bleven er slechts twee smaldeelen — onder de Schouts-bij-nacht Enno Doedes en Van der Zaen — in zee, om er den handel tegen elken aanslag van den vijand te beschermen, en hem tevens, waar zich de gelegenheid mocht aanbieden, te bestrijden.

Op vrede bleef men intusschen altijd bedacht, en er — mits op even deugdelijken als voordeeligen grond — naar streven. Zoo was zelfs sedert het vorige najaar, met voorkennis van De Witt, de ridmeester Buat, die zich bij de landing op Funen als zoo wakker soldaat had doen kennen, en tot het thans ontslagen gevolg van den jongen Prins behoord had, in briefwisseling daarover getreden met een gewezen dienaar van 's Prinsen moeder. Ongelukkig voor hem bepaalde hij zich daartoe niet, maar had zich ook, in 't belang van zijn «jongen meester», als hij hem noemde, in een voor De Witt verzwegen verstandhouding met den engelschen Minister Arlington gesteld, bij welke hij van het denkbeeld uitging, afgescheiden van Frankrijk, met Engeland in onderhandeling te treden, en den jongen Prins in 't bewind te brengen. De zaak lekte uit, doordien hij de achteloosheid had een der brieven, uitsluitend «voor hem zelf» — als 't bijschrift luidde — bestemd, met de anderen den 18^{en} Augustus aan De Witt te overhandigen. Deze had er zoodra geen kennis van genomen, of hij leî hem den Staten van Holland voor, die nu, Buat ontbiedende, hem eerst op de kasteleinie, daarna op de voorpoort gevangen deden zetten, en de zaak aan 't Hof in handen gaven, terwijl tevens zijn woning doorzocht, en op zijn papieren beslag werd gelegd. Dit gaf tot het vinden van nog andere verdachte schrifturen aanleiding. Geen echter van dien aard, dat men, bij eenige meêgaandheid, en zonder anderen aandrang, het den armen ridmeester, die, tot overmaat van ongerief, de dochter van wijlen den beruchten Griffier Musch tot huisvrouw had, met den dood behoefde te laten bekoopen. Bij zijn verhoor beleed Buat, dat hij al 't gewraakte met kennis had gedaan van Tromps zwager, Kievit, lid van Gecommitteerden voor Rotterdam, en het oudlid

van 't zelfde lichaam; thans lid van den Staatsraad, Ewoud van der Horst. Kievitzelf was, weinig dagen te voren, evenzeer voor het Hof gedaagd, om zich over druk en verspreiding van een schotschrift tegen De Ruyter te verantwoorden, 't geen hij toen inderdaad bekende, door zijn vrouw en haar beide ongetrouwde zusters, na door de hand van haar neef Molenwater overgeschreven te zijn, aan haar broeder Jan te Amsterdam gezonden, en door dezen ter drukpers bezorgd te wezen. Door de Staten daarvoor uit hun midden en dat van Gecommitteerden geweerd, tot hij zich gezuiverd zou hebben van alle medeplichtigheid in dezen, had hij zich naar Brabant uit de voeten gemaakt, en was vandaar naar Engeland uitgeweken, gelijk ook Van der Horst, zich in Holland niet langer veilig achtende, naar Brabant getogen was. Voor Buat scheen de meerderheid der leden van 't Hof kennelijk niet tot het ergste gestemd; aandrang echter van Hollands zij, door De Witt's bemoeying, dien blijkbaar deze nieuwe ervaring van een hem om den tuin leidend briefwisselaar des te meer ontstemde, als hij de vorige maal zich — met meer recht dan nu, zeker — over de te zachte straf van den misdadige beklaagd had, deden Buat's geding den meest ongunstigen keer nemen. Nadat de leden van 't Hof den 17en September eerst opzettelijk ter Statenvergadering van Holland hadden «binnengestaan», om zich «van wege Hun Edel Gr. Mogen. de enormiteit van de feiten en delicten, door den Ridmeester Buat begaan, ernstig te hooren voor oogen stellen, mitsgaders de zware gevolgen daaruit voor den Staat te vreezen, als zoo hooge misdrijven niet met de vereischte strengheid der wetten werden gestraft», werd den 2en October op nieuw door de Staten besloten, door eene bezending uit hun midden, «den Hoven die enormiteit als nog op 't krachtigste voor te stellen, gelijk de gevolgen, die bij ontstentenis eener seveere administratie van justitie met reden te beduchten stonden, met ernstige aanbeveling, daarop behoorlijke reflexie te willen maken, en met speciaal bevel, dat de Raden zich daarin stiptelijk naar de wetten en placcaten zouden hebben te regelen, dewijl H. Ed. Gr. Mn. niet dan met de hoogste onaangenaamheid zich van hun rechtmatige verwachting in dezen gefrustreerd zouden kunnen zien». De daartoe bestemde Heeren deden twee dagen later hun boodschap, en ontvingen toen van den Heer van Maasdam, Frederik van Dorp, als eersten raad, de verzekering, dat de Raden in het termineeren der zaak van Buat zich stipt naar de wetten en placcaten van den lande zouden regelen, en toonen goede patriotten en liefhebbers van 't Vaderland te wezen, zoodanig als ze in goede conciëncie zouden bevinden te behooren». Toch gingen zij er — den volgenden dag — slechts met een meerderheid van vijf (Van Dorp, Fannius, Nierop, Pauw, en Van Honert, de laatste daarbij slechts schoorvoetend) tegen drie stemmen (die van Sixti, Willem Goes, en Pieter Ockers) toe over, hem des doods schuldig te verklaren; terwijl hun medelid Van der Graaff, die zeer zeker tegen de doodstraf gestemd zou hebben, door een noodlottig toeval of kwaadwilligen toeleg verhinderd was geworden aan de

beraadslaging deel te nemen [1]. In zijn vonnis verweet men hem «met den vijand tweederlei correspondencie» gehouden te hebben, «eene opentlijk en met kennis van de hooge regeering, eene secretelijk en zonder kennis, en tegen haar expresse ordre en waarschuwing», en waarin die regeering «van zijne goede vrienden en welgeïntencioneerde werd onderscheiden, en gecalomnieerd alsof zij den vrede niet en begeerde, omdat zij dien op de ware gronden, volgens de tractaten en gemeene staatsbesluiten, en niet naar de fantazie van deze complicen, tot grootmaking van den vijand, en nadeel van dezen staat en zijn geallieerden, betrachtte. Al hetwelk, als strijdig met de plicht van een onderdaan jegens zijn soevereine Overheid en in dadelijken weêrstrijd met de beschreven rechten, wetten, en placaten dezer landen, en zijnde zaken van zeer gevaarlijken inzichte en verderfelijken gevolge, waardoor de gemeente verontrust, de hooge regeering zoo buiten als binnen verdacht, de bondgenooten van den Staat wantrouwig gemaakt, de vijand van de vermeende verdeeldheid en partijschap in die regeering verwittigd, in zijn genegenheid tot den tegenwoordigen jammerlijken oorlog versterkt, en de zoolang gewenschte, en door alle mogelijke en eerlijke middelen betrachte vrede tot nog toe, naar alle menschelijke waarschijnlijkheid achtergebleven is, tot onuitsprekelijk prejudicie van dezen Staat en de gemeene Kristenheid en voornamelijk van het protestantsche wezen, tot storting van zooveel Kristenbloed en verderf van zooveel goede ingezetenen dezer landen, en overzulks zoo in zich zelf, als ten voorbeeld en afschrik van anderen ten hoogste strafbaar». Hoe zeer het Hof eerst — en niet ten onrechte — tot een verschoonende zienswijs geneigd was geweest, en zijn meerderheid slechts voor den aandrang der Staten gezwicht, getuigde de houding, waarvan het bij Estrades — naar hij schreef — had doen blijken, toen het opzettelijk had doen betoogen, dat Buats misstap zoo zwaar niet was als die van Chenailles, den raadsheer in 't fransche Parlement, die de officieren der bezetting van Sint Quintijn had willen omkoopen om dat in 's vijands handen te leveren, en er toch bij zijn vonnis het leven had afgebracht. Estrades echter, die zich anders persoonlijk zeker wel meer zijn vroegere verhouding tot het Huis van Oranje en zijn aanhangelingen had mogen herinneren, doch zich nu uitsluitend naar 's Konings inzichten richtte, gaf ten antwoord, dat dat vonnis 's Konings goedkeuring dan ook niet had weggedragen, en 't Parlement bij die gelegenheid een zijner medeleden had begenadigd, en dat hij nu ook wel zag, dat het be-

---

[1] Hij was namelijk als uit naam van Buat, in 't voorbijgaan, verzocht, eens even bij dezen aan te komen, die hem begeerde te spreken, en had toen, in tegenwoordigheid van den cipier, een paar onbeduidende woorden met hem gewisseld, na eerst van den verrasten gevangene te hebben moeten vernemen, dat de uitnoodiging tot dat bezoek niet van hem gekomen was. Zie Tydeman, in de *Ophelderingen en Bijvoegselen* op Bilderdijks *Geschiedenis des Vaderlands* IX. bl. 281, en verg. daar tevens over 't gansche beloop der stemming.

lang der maagschap van verscheiden zijner medebroeders met Buat hen tot zachtheid neigde; doch dat zij moesten letten op de gevolgen, die er ieder uit trekken zou, dat de geheime verstandhouding met Engeland nog niet gansch en al ophield, en hij het Hof dus voorzichtigheid aanried [1]. Het was, buiten De Witt's persoonlijke verbolgenheid en teleurstelling over zijn nu op nieuw misbruikt vertrouwen, Frankrijk vooral, dat de zaak tot het uiterste dreef. Ook de opmerkingen van Van Beuningen uit Parijs maakten dit maar al te kenbaar, daar hij al in 't begin van September aan De Witt schreef, dat het fransche Hof «zeer het oog (zou) hebben op 't geen in de zaak van den Heer Buat en zijn complicen gedecreteerd zou worden, dewijl haar menees schenen te impliceeren, dat ze de Engelschen in haar dessein, om bij factie H. Hoog M.M. van de fransche Kroon te separeeren, hadden behulpzaam willen zijn»; en, in de tweede helft van October, toen het vonnis geveld, en de doodstraf ten uitvoer was gelegd: «de straf van den Heer Buat is hier van zeer goede operacie en confirmeert de gemoederen tegens alle diffidencie». Het ter dood gebrachte slachtoffer zijner strafbare gehechtheid aan zijn jongen meester, die het zeker niet zoo duur had behooren te boeten, en hoogstens met ballingschap moeten betalen, was toen reeds een dag of tien ter zielen. Zijn vonnis was hem zondags den tienden der maand, nadat in alle kerken voor hem gebeden was, kenbaar gemaakt en den elfden aan hem voltrokken, terwijl de keurbrandenburgsche Resident Copes zich intusschen nog te vergeefs tot de Staten van Holland met een schriftelijk aanzoek tot verzachting van straf gewend, en zelfs 's morgens van den elfden nog weder verzocht had, hare voltrekking, bij de onvolledigheid der vergadering, althans op te schorten. Ook Buat's vrienden hadden zich te vergeefs met een verzoekschrift aan de algemeene Staten gericht, om hen, in aanmerking zijner diensten en die zijns vaders, tusschen beiden te doen treden. Wel toonden die Staten-zelf zich niet ongenegen, maar hun door De Witt aan die van Holland overgebrachte wensch werd met het bericht der onvolledigheid van dezer vergadering, en hare aarzeling uit dien hoofde, beantwoord; terwijl den Resident van den Keurvorst gemeld werd, dat men dezen-zelf de redenen zou kenbaar maken, waarom men in de gevraagde verzachting van straf niet kon treden.

Het hield nog tot December aan eer de zaak van Kievit en Van der Horst vereffend was; het toen tegen hen uitgesproken vonnis luidde, voor den eersten, die 't in Engeland ontweken was, op onthalzing met verbeurdverklaring van goederen, voor den laatsten op eeuwigdurende ballingschap uit Holland, Zeeland, en Utrecht [2]. Tromp's zuster, Alida, werd tot een geldboete veroordeeld. De Staten van Zeeland, persoonlijk

---

[1] Zie zijne *Brieven*, enz. t. pl. bl. 613.

[2] Even als zij werd, in Febr. daaraan, zeker te Delft gevestigd geneesmeester, Macdowel, die in November gevangen was genomen, uit den Lande gebannen.

zóó met Buat ingenomen, dat zij reeds vroeger besloten hadden, zijn vendel ruiters, dat tot hun betaling stond, tot lijfwacht voor den Prins-Stadhouder, als 't daartoe kwam, te bezigen, toonden zich over 't voltrokken doodvonnis niet weinig misnoegd. Gelijk zij zich eerst reeds tegen de uitsluitende behandeling der zaak door Holland verzet hadden, verlangden zij thans mededeeling der gebezigde stukken. Hun was toch uit het vonnis gebleken, dat die provincie en haar Raadpensionaris weder op eigen hand over den vrede gehandeld hadden; zoodat men — naar ze schreven — nu bevestigd zag, wat men, toen de Provinciën nog geen algemeen Minister — den hollandschen Raadpensionaris — hadden, reeds voorzag en vreesde, dat namelijk Holland al 't gezag der regeering aan zich zou zoeken te trekken, en over de andere gewesten te heerschen; dat men ook reeds, in Cromwell's dagen, in de hatelijke uitsluitingsacte een voorbeeld van tweederlei handel met den vijand gegeven had; en dat men nu door Buat op nieuw over den vrede had gehandeld zonder voorkennis der algemeene Staten, en hem daarvoor tegen alle goede orde had gestraft. Holland bekreunde zich echter om die aanmaning niet, en liet zich volstrekt niet vinden, om de bedoelde stukken voor de algemeene Staten open te leggen.

Dat «Buats kniën» — gelijk men 't later in een boosaardig *Schuitpraatjen* uitdrukte [1] — «op 't groene zoodjen voor 't zwaard buigen moesten», dat hij «dood en kop-af moest», werd De Witt door de tegenpartij op 't hevigst verweten, en in verband beschouwd met den vrede, dien men zonder hem, door de eenvoudige verheffing des Prinsen, en met voorbijzien van Frankrijk, wel zou kunnen erlangen. «Van dezen Heer De Witt», zoo liet men zich zelfs een Geldersman, in de «vraagschuit, varende van Amsterdam naar Utrecht», tot een student, een Vlaming, uiten [2], is in ons kwartier veel te zeggen, en men houdt hem daar «voor de fijnste man niet, zeggende, dat men zonder hem buiten dezen droevigen engelschen oorlog zou gebleven hebben», waarmeê men kennelijk op zijn onstadhouderlijken zin en met Frankrijk tegen Engeland verbonden staatkunde doelde. Meer gematigd uitte zich het gerijmde bijschrift eener zinnebeeldige spotprent, reeds wat vroeger in 't licht gegeven, en waarop men wel den Prins in verheffing, maar met Frankrijk samen in den hollandschen Tuin voorstelde, in welken tevens de hollandsche Leeuw zijn klauwen tegen den hem aanblaffenden engelschen dog toonde, terwijl ook de munstersche wolf in schapenvacht daarnaast aan 't wroeten was. «Liefhebbers», luidde het begeleidende rijm:

---

[1] *Eenvoudigh schuytpraetje tusschen een Hagenaar en een Amsterdammer*, 1672.

[2] *Schuytpraatje*, enz. *over de twee boekjens onlangs uitgegeven*, *'t een genaamt den* Oprechten hollandschen Bootsgezel, *en 't ander* Onpartijdige t'Samenspraak, *waarin wederzijds fauten en mislagen worden aangewezen en den staat der vrye hollandsche regeeringe tegen alle lasteringen verdedigt, door* D. V. *patriot des Vaderlands.* Tot Uytrecht by Sybrant van Korteweg, op de Gansemarkt, 1666.

Liefhebbers, ziet dit zinnebeeld,
Dat u nu dus voor oogen speelt:
Hier is een welbeplante Tuin,
Waarin de Leeuw verheft zijn kruin,
Gansch dicht beheind aan alle kant,
Met schoone boomen rijk beplant.
De dog zoekt daar te komen in,
Maar 't is den Leeuw niet naar den zin;
Al doet hij schoon zijn allerbest,
Hij moet toch wijken op het lest. —
De Molik in den kerseboom
Staat hier verheven zonder schroom:
Zoo haast hij voert en zwaait zijn vaan,
Zal 't blaffen van den Dog vergaan.
De Leeuw bewaart zijn Tuin zoo wel,
Hij staat zoo grimmig, fier, en fel,
Nu hij zijn ruwe klauw verheft;
Indien hij dan den Dog eens treft
Hij zal hem in de leden slaan,
Dat straks zijn blaffen zal vergaan.
Al was zijn klauw laatst wat verzeerd,
Dat heeft zijn brieschen slechts vermeerd;
Dit zeer had zeker weinig nood,
Hij heelt nog al zijn eigen poot. —
Doch Reinart is zijn hulp en raad,
Die vaardig hem te helpen staat;
Want zoo hij eens den degen trekt,
Gij zult het blaffen zien begekt;
Hij staat zoo dapper en zoo fier,
Hij slaat de poot al aan 't rapier,
Hij past zijn slag te nemen waar;
Dus raakt de Leeuw uit al 't gevaar.
Hierbij komt nog, in 't schapevel,
Het dier voor lammers veel te fel,
Dat zoekt te wroeten met zijn poot,
En wenscht den Tuin te zien ontbloot;
Doch zoo men hem de kruin eens scheert,
Al maakt hij al 't gediert verveerd,
Het helpt toch niet hoeveel hij klaagt,
Als hem de Leeuw eens heeft verjaagd;
De jager staat nooit zelver stil.
Men hoeft hiertoe noch kaars noch bril,
Om 't zinnebeeld te leggen uit;
Dies ik hiermeê mijn rijmen sluit. [1]

[1] Zie bijgaande prent.

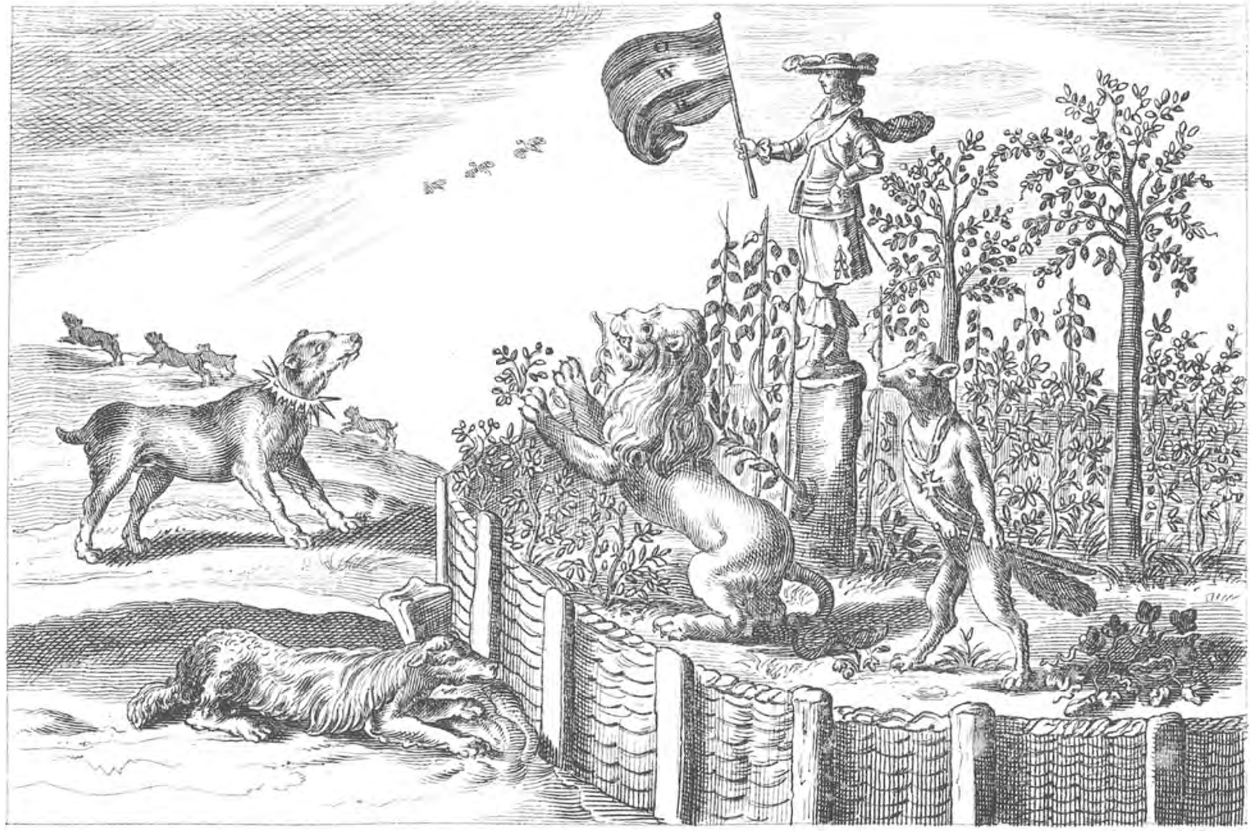

Sinnebeeld voor gaeuwe geesten;
Voor de minsten, voor de meesten.

Elders stelde men Engeland als «een hollende stier» voor, die de «hollandsche tuin» poogde te vernielen, en daardoor «gansch Europa te verkrachten», en tegen wien men dit dus in de wapenen riep. «Tsa», heette het daarbij,

Tsa, gij Monsieur Franschman, voor!
Gij, andre Heeren, strekt ons samen tot een schoor;
Wij laten hem geen rust, totdat hij uit de handen
Komt eten, als een koe, en willig gaat in banden. [1]

In het *Testament van de gestorvene Vrede* luidde het evenzoo, met het oog op Frankrijk, in verband trouwens met de onderlinge eendracht:

De Staten-generaal der vrije Nederlanden,
Behouden haar gebied en mogendheid in handen,
Door Eendracht in het Land en hulpe van Louïs:
Zoolang dit samengaat, behouden zij den prijs. —
Des grooten Henriks zoon en al de vrome vorsten,
Die na de rust en vreê en kristenwelvaart dorsten,
Beveel ik slechts de wraak van mijn dood onverdiend,
En 'k weet hij zal hem daarin kwijten als een vriend.
De Tijd stel ik tot voogd van dit mijn Testament,
Weest met zijn doen te vreên; vaartwel, en ziet op 't end. [2]

Daarbij spaarde men dan intusschen ook een meer doortastenden raad niet. «Daar helpt», riep men uit [3],

Daar helpt geen mis noch Beêvaart,
Nu Vrede is van kant;
Doch wilt gij haar weêr steêwaart
Zien nadren triomfant,
Treedt, met gelijke krachten,
De krijgszucht op den nek:
Die 't middlaarschap verachten,
Breekt dien te zaam den bek.

Gelijk gij voor de Denen
Den zweedschen Karel dwong,
Zoodat, de krijg verdwenen,
Men vreê in plaatse zong;
Zoo moet gij Karel dwingen,
Nu *King* van Engeland,
Eer dat wij konnen zingen:
De vrede is weêr tot stand.

---

[1] *Europa strijdende*, 1666; met prent.
[2] *Begraeffenis en Testament van de Vrede;* met prent.
[3] Aldaar.

Die Koning, gelijk De Witt opmerkte [1], zocht zich juist van Frankrijks dubbelzinnige houding te bedienen, en hoopte, door de werkeloosheid der fransche vloot, de Staten zich te zien vertoornen, en zoo tot een afzonderlijk verdrag met hem te neigen, waarbij dan meer zijn belang dan 't hunne, en tevens dat van den jongen Prins van Oranje, gebaat zou zijn. Voor dat laatste kon hij zeker op den steun veler weldenkenden ook rekenen, die zich met burgemeester Boreel overtuigd hielden, dat «aan zijn wèl of kwalijk wèzen 's Lands behoud of ondergang hing; hem buiten alle emplooi te houden» leek hun onmogelijk, en «daarom 't best, hem in tijds te verobligeeren en goede wetten en instrucciën voor te schrijven, liever dan «er naderhand in de verwarring geen te hebben of ze zelf te moeten ontvangen» [2]. Daaraan viel echter bij Holland's en De Witt's onverbiddelijke houding niet te denken. Het gebeurde met Buat, die juist alleen ten dienste van den Prins had zoeken werkzaam te zijn, en dat met de doodstraf moeten boeten, kon er tot doorslaande proeve van strekken. Nog tijdens zijn geding had anders De Witt den franschen Koning door Estrades laten meêdeelen, dat verschillende Provinciën, als Gelderland, Utrecht, Friesland, Overijsel, en Stad-en-Landen, den vrede begeerden, en de Heer van Renswoude zelfs in volle vergadering verklaard had, dat zijne provincie (Utrecht) de kosten van den oorlog niet langer dragen kon, en men den vrede moest bewerken [3]. Onder de steden van Holland-zelf heerschte groote verdeeldheid op dit punt, en zag De Witt zich daardoor niet weinig in 't nauw gebracht; de zware kosten, de geleden verliezen, de kwijning en stilstand van den handel begonnen hoe langer hoe meer hem geweten te worden, en het eenige wat hem tegenover die vreêgezindheid der anderen te baat kwam, was het handhaven van den grondslag, bij de parijsche onderhandelingen den engelschen Koning voorgesteld, en van welken hij dus ook verlangde, dat Frankrijk niet wijken zou. Bleef Koning Karel dien dan van de hand slaan, zoo was men tegenover die vredewenschers verantwoord. Intusschen haalde ook dat hem bij zijne tegenstrevers slechts de beschuldiging, met Frankrijk te heulen, op den hals. Zoo door den zweedschen gezant Apelbôm, als in zijne brieven, bij de overmaking van Berkeley's lijk gewisseld, had de Koning hem zijn genegenheid om vrede te maken betuigd [4]; doch zijn bewoordingen in zijn brieven waren even dubbelzinnig, als zijn door Apelbôm kenbaar gemaakte eischen «onredelijk». Met name wilde men ook van geen afvaardiging naar Engeland ter vredesonderhandeling weten, en verlangde die op een onzijdige plaats gehouden te zien, en daarbij niets zonder zijn franschen bondgenoot te doen [5]. Toch voelde men

[1] *Brieven*, II. bl. 325.
[2] Brief van 21 Febr. aan Van Kinschot, *Cod. dipl.* t. pl. bl. 68.
[3] *Brieven*, *Negociatiën*, enz. IV. bl. 497.
[4] Ald. (schrijven van 9 Sept.) bl. 501.
[5] Ald. (schrijven van 28 Oct.) bl. 615, 618.

zich van dezen niet zoo afhankelijk, om zich tegen zijne steeds meer in 't licht tredende brabantsche veroveringsplannen, door een bondgenootschap elders niet zooveel doenlijk te waarborgen. Men greep daartoe de bremensche aangelegenheden aan, in welke zich Zweden door den veldoverste Wrangel op nieuw betuigd had, en waaruit men de gereedste aanleiding trok, zich met Denemarken, Brandenburg, en Brunswijk-Lunenburg tot een zoogenaamde *Quadruple-alliancie* te verbinden, van welke Koning Lodewijk maar al te wel begreep, dat ze meer zijne houding tegen over de spaansche Nederlanden, dan die «zaak van Bremen» gold, die «zoo groote vereeniging van machten niet vereischte». Den 25^{en} October was dat verbond voor zes jaar tot stand gekomen, en bepaalde, dat de geallieerden elkander, zoo zij aangevallen mochten worden, zouden bijstaan; Denemarken en de Staten met 1800 ruiters en tweemaal zooveel voetknechten; Brandenburg met 1200 man te paard en 2400 man voetvolk, en Brunswijk-Lunenburg met 600 der eerste en 1200 van 't tweede, 't zij in manschap, geld, of wapenen en krijgsbehoeften; in welk laatste geval duizend man voetvolk op 10,000 gulden in amsterdamsch bankgeld, en ieder ruiter voor twee man te voet zouden gerekend worden; dat echter, werd een van allen binnen de eerste twee jaar aangetast, de anderen hem gezamenlijk met alle macht moesten bijstaan, tot de aangebrachte schâ vergoed was; dat voorts ook andere vorsten, gelijk met name Zweden, Keulen, Nieuwburg, en Hessen-Cassel, tot het verbond mochten toetreden, gelijk daarover reeds onderhandeld werd. Het eenige wat Frankrijk daartegenover eischte, was om althans de toetreding ook van Spanje en den Keizer te voorkomen, die zich beiden daartoe genegen toonden, doch 't welk, met het oog op de spaansche Nederlanden, Frankrijk weinig bollen zou. «Het ligt er thans toe», schreef de Koning 5 Nov. aan Estrades [1], «maar ik bemerk heel wel, dat mogelijk nooit een zaak gesloten is, die mij in 't vervolg nadeeliger zou kunnen wezen; want het is een verwerend verbond, t' eenemaal gericht tot ondersteuning van de Staten der Vorsten, die er in treden zullen. Daarbij zie ik, dat men ieder uitnoodigt, om er deel in te nemen, tot den Koning van Zweden zelf, tegen wien het inzonderheid gesloten heet; Spanje zal ongetwijfeld niet nalaten, zijn ministers bevel te geven, om terstond te verzoeken, er in te mogen treden; en Van Beuningen heeft hier erkend, dat Friquet er reeds van gesproken had, om dat den Keizer te laten doen, doch men dien voorslag behendig had afgewezen. Ziedaar dus een kantsteen, om de zaak tot voordeel der Spanjaards in haar verband te leggen, zoo vaak en wanneer de Staten er toe genegen zijn. Ik vertrouw wel, dat dit nu niet te vreezen is; doch wanneer zij een vredebreuk tusschen Frankrijk en Spanje, *die alle dagen gebeuren kan*, nakende zagen, had men den Koning van Spanje maar in dat verdrag op te nemen. Ik zou daarbij zelfs het nadeel lijden, dat ik, in

[1] Zie zijn schrijven van 5 Nov. aan Estrades, ald. bl. 631.

plaats van mij enkel tegen de Staatkunde der Staten te dekken te hebben, die mogelijk zich alleen ziende, niets zouden ondernemen, zij niet schromen zouden dat te doen, zich door verscheiden duitsche vorsten ondersteund ziende. Ook moet ik mij grootelijks bedriegen, zoo De Witt, die verre uitzichten heeft, daarop niet bij 't sluiten van 't verdrag het oog heeft gehad» [1]. Hij was thans dubbel op zijne hoede omtrent hetgeen met Engeland verder onderhandeld zou worden, en om te voorkomen, dat men dat zonder hem deed. Namens de steeds in Frankrijk verblijvende engelsche Koninginmoeder, was de Heer van St. Albans te Londen in 't belang van den vrede werkzaam, terwijl de zweedsche gezant voor de Staten bij Karel II te bemiddelen zocht. Zoo kwam men allengs tot de bepaling, dat men van wegen de Staten den Koning schriftelijk zou meêdeelen, waarom er aan geen onderhandeling in zijne hoofdstad zelf te denken viel, en hij er zich in schikken zou, eene of andere, aan Frankrijk en Denemarken welgevallige, plaats op 't vaste land daartoe te zien voorstellen. Van een wapenstilstand in afwachting van den vrede, wilde men echter niet hooren. Men hield zich daarom ook reeds met de toebereidselen onledig, om de Statenvloot zoo vroeg doenlijk te kunnen doen uitloopen. De verschillende Admiraliteiten hadden daartoe 15,000,000 aangevraagd, die hun gaarne werden ingewilligd, terwijl Amsterdam aanbood daarvan 10 voor te schieten; ook de andere steden hadden echter de betaling van haar aandeel vóór de aanstaande Aprilmaand toegezeid, en dat voorschot zou dus wel onnoodig blijken.

Voor een werk van meer vredelievende strekking dan dat, opende dit jaar Den Haag zijne beurs. Het zag zich, na driejarige voorbereiding, met de fraaye Zeestraat verrijkt, die het, door de zandige duinen, met het Scheveninger strand verbond, gelijk dat in 1663 door Constantijn Huygens tegen 't vooroordeel van 't publiek, met zulk een warmen aandrang, zoo doeltreffend bepleit was, en thans in zijn *Zeestraat* zoo geestig bezongen werd. De uitkomst bewees, hoe zeer hij in zijn recht was geweest, en hoe wel men deed ten slotte naar zijn onbevooroordeelde taal te hooren, voor welke men eerst geen ooren bleek te hebben. Thans echter was het werk volwrocht, en — gelijk zijn vriend en dichtbroeder van Ockenburg zong [2] —

---

[1] Ald. bl. 630. In gelijken zin gewaagt Droysen: *Gesch. der preus. Politik*, t. pl. van de "Bedeutung", die "der Abschluss der Quadrupel-Allians" had. "Wie viel", schrijft hij, "hatte der kluge De Witt nachgegeben, sie dem Kurfürsten annehmbar zu machen; sie war nun ein rein defensives Bündniss", terwijl hij haar eerst als een "offensives" op het touw had willen zetten (Ald. S. 98), doch toen terstond in dat louter verwerend verdrag veranderde. Minder strookt dan echter met deze juiste voorstelling der zaak, hetgeen S. 110 voorkomt, dat de Keurvorst tot de sluiting vooral gebracht werd, omdat de "Friedliebenden" en "Freunde des Prinsen von Oranien fast mit aufgehobenen Händen darum gebeten hatten, damit *De Witt sich nicht ganz in Frankreichs Arme werfte*". De Witt toch wenschte zelf niets liever, dan zich van het steeds gewantrouwde Frankrijk zooveel doenlijk vrij en onafhankelijk te houden, en had daarom zelf de zaak het eerst op 't tapijt gebracht.

[2] In zijn *Onderwijzing voor de Vrijers*.

Men (had), om met gemak te Schevening te komen,
De heuvelen geslecht, de kliften weggenomen,
De duinen en 't gebergt verkroôn en heengevoerd,
Een effen weg gemaakt en met een straat bevloerd;
Men (had) ze wederzijds beplant met jonge boomen,
En doen met akkeren van jongen elst bezoomen,
(Al gauw) aan 't wassen, en waardoor men mettertijd
Zou worden van de zon en van den wind bevrijd.

In de Staten van Holland had, in 't begin van December, een uitbreiding van 't, op vijf Heeren — Wimmenum, Noordwijk, Duivenvoorde, Asperen, en Maasdam — na, uitgestorven Huis der Edelen plaats gegrepen, en waren daar, met uitsluiting van den zoon des Heeren Van Beverweerdt, Nassau-la-Lek, als schoonbroêr van den engelschen Minister Arlington, de Heeren van Oversliedrecht, van Mathenesse, Wassenaer-Obdam, van Zevender, en van Werkendam, als nieuwe vertegenwoordigers voor beschreven, terwijl tevens een nieuwe orde voor dat beschrijven in 't vervolg door de Edelen ontworpen werd. Volgens deze zou, bij 't overlijden van een der Heeren, zijn vijf-en-twintigjarige oudste zoon of nakomeling terstond beschreven worden, wanneer niet alle beschreven Edelen dat eenparig voor de orde ondienstig achtten. Bij gebreke van een nazaat zou de oudste broeder van den overledene, op gelijke voorwaarde, in de plaats treden. Bij meerderheid van stemmen mochten ook alle verdere hollandsche Edelen beschreven worden, mits de Heeren een gepasten tijd te voren bijeengeroepen waren, en geen twee broeders uit één vader, oom en neef, of twee broederszonen te gelijk werden toegelaten. Edelen van buiten de Provincie moesten alleen met eenparige stemmen worden beschreven; terwijl in elk der vermelde gevallen het oude recht en gebruik ongekrenkt moest blijven, naar 't welk niemand in de orde werd opgenomen, tenzij bezitter van een hooge of minstens een ambachtsheerlijkheid binnen Holland en Westfriesland, en alleen van de Staten leenroerig, of ook van zulk een adellijk Stamhuis of Ridderhofsteê, welker bezitters oudtijds plachten beschreven te worden [1]. In 't Prinsgezinde Zeeland zette Nassau-la-Lek's uitsluiting kwaad bloed, en zocht men er, doch zonder baat, tegen te stoken. Tusschen den jongen Prins en De Witt had intusschen het minzaamst gezellig verkeer plaats. Estrades zocht hen, een der laatste dagen van 't jaar, terwijl ze samen aan 't kaatsen waren, op, en liet zich — ofschoon hij 't in geen dertig jaar gedaan had — op hun aandrang tot een partij overhalen, waardoor hij gelegenheid kreeg, den Koning zijn nog altoos rappe «armen en beenen» ten gebruike in zijn dienst aan te bevelen [2], «wanneer Z. M. hem

[1] Zie Aitzema, V. bl. 357.

[2] "Zonder mijn rok uit- of kaatsschoenen aan te trekken", zoo schreef hij, "primeerde ik en speelde (met een seconde) zes spellen, die ik won". (*Brieven*, enz. IV. bl. 706.)

dat waardig keuren mocht». Op dien Prins hield de eigenbaat steeds meer het oog gevestigd, naar mate hij zijn kinderschoenen ontwies; «een ieder», naar Burgemeester Boreel het uitdrukte, zocht «in 't crediet te zijn tegen den zomer, dat de *oranje*-appelen zouden rijp zijn, om van die aangename vrucht de eerstelingen te plukken»; terwijl men tegelijkertijd meende, dat Engeland, wat den vrede betrof, «niets zou willen zonder toezegging, met zijn 16e of 18e jaar, van 't Stadhoudersampt aan zijn neef» [1]. Om het trouwens te eer tot dien vrede te drijven, hadden de Staten den uitvoer van pannen, tras, en deelen of planken, tot herbouw van 't afgebrande Londen, voor drie maanden verboden, en vonden zich daartoe zeker te meer genoopt, omdat de thans gebannen Kievit, voor zijn aan Engeland bewezen diensten, door den Koning met den uitsluitenden inkoop dier pannen begunstigd was geworden [2].

Den 14 February richtte Koning Karel intusschen een brief aan de Staten, waarin hij, hun schrijven door zweedsche bemiddeling beantwoordende, zijn voornemen betuigde, engelsche afgezanten naar den open Haag te zenden, om met hen en hun bondgenooten over den vrede te handelen. Deze keus was echter noch Holland, noch Frankrijk naar den zin; het eerste sloeg daarom liever een der vestingen Breda, 's Hertogenbosch, of Maastricht voor; het laatste — om de engelsche beleefdheid met gelijken voorslag te beantwoorden — Doeveren [3]. Zeeland toonde zich, in zijn naijver op het heerschzieke Holland, weinig te vreden over de wijze, waarop dit eigenmachtig Den Haag had afgewezen. Het vond dat — als 't zich, goed rond goed zeeuwsch, uitdrukte — «zeer precipitant en tegens d'ordre van de regeering geprocedeerd, vermits aan de respectieve provinciën en speciaal aan de zijne, geen tijd ter wereld was gegeven, om over een zaak van die importancie haar advies te kunnen inbrengen»;

---

[1] *Cod. dipl.* t. pl. bl. 80.

[2] Swinnas *Krakkeelen*, II. bl. 84. De Koning had hem ook geadeld; zie Evelyn's *Diary*, p. 326.

[3] Zie de *Missive van S. Allerchristelyckste Majesteit van Frankrijk*, in dato 25 Febr. 1667, *rakende het nomineeren van een neutrale plaats, tot het aenvangen van de Vredehandel*, Rott. 1667: "Gelijk in alle groote zaken de voorzichtigheid vereischt, dat men zich zoekt te verzorgen tegen alle ongemakken, die men voorziet, dat zouden kunnen overkomen; hebben wij in deze nominacie van een uwer steden opgemerkt, dat het zeer schadelijk wezen kan voor een volksstaat, die zich in oorlog vindt, vóór en aleer de vrede gemaakt is, aldaar te ontvangen de ministers van een Vorst, met welken hij nog in rupture was. En inzonderheid wanneer dezelfde Staat heeft andere geällieerden, op welker interessen mede gelet dient in die negociacie; want zoolang de vrede nog onzeker blijft, kan de tegenwoordigheid en 't bedrijf dier ministers een vasten band maken tot allerhande soort van cabalen, om misvertrouwen te zaayen en scheuring te verwekken", enz. "Ondertusschen, om dit groot werk van vrede, zoo noodig aan alle de Kristenheid, niet een oogenblik te vertragen, en klaarlijk te betoonen, hoezeer ons de herstelling der gemeene rust ter harte gaat.... verklaren wij, dat wij geerne toestaan, dat het Tractaat gemaakt worde binnen Doevres, zijnde in den staat van denzelven Koning", enz.

het oordeelde 't verder «zeer aanstootelijk, dat men niet alleen Den Haag niet tot handelplaats van den vrede begeerde, maar geen andere stad in gansch Holland of Westfriesland daartoe wou laten gebruiken, even alsof het ééner Provincie geoorloofd was, dat te weigeren, als de andere bondgenooten het voor den gemeenen dienst en goeden naam van den Lande mochten noodig achten; wezende ook die afwijzing van Den Haag strijdig tegen voorgaande praktijk, waartoe o. a. tot voorbeeld kon dienen de handeling van het 12jarig Bestand, toen er geen zwarigheid gemaakt werd, de ambassadeurs van Spanje en van de Aartshertogen in Den Haag toe te laten en hun personen te beschermen, niettegenstaande een andere haat en animoziteit van vijandschap tegen de Spanjaards in de gemoederen van de ingezetenen ingeworteld en als aangeboren was, als wel tegenwoordig ten respecte van de Engelschen; zijnde de HH. Staten van Zeeland van gevoelen, dat het een byzondere reputacie voor den Staat zou wezen, ingeval de Vrede binnen zijne palen kon geschieden, en dat daartoe alsnog alle convenable devoiren behoorden te worden aangewend; doende H. Ed. Mogenden daartoe bepaalde aanbieding van haar Provincie en met name de stad Middelburg, waar de commoditeiten, daartoe vereischt, overvloedig te vinden zijn, terwijl zij geen scrupule ter wereld zouden maken, om de ambassadeurs van den Koning van Groot-Brittanje daar te ontvangen, en aan hun personen en karakter met hun geheel gevolg de noodige zekerheid, bescherming, en vrijheid te geven». Zij verklaarden zich ondertusschen tevens, in 't belang van den zoozeer «gewenschten vrede», ten volle en «om alle obstakelen van vertraging» weg te nemen, bereid en genegen, ieder andere stad, die men mocht voorslaan, gelijk ook Doevren of Londen-zelf, te willen aannemen, om hoe eer hoe beter in handeling te treden» [1]. Ook Friesland had zich over Holland's handelwijs verstoord getoond, en met Zeeland ééne lijn getrokken. Gelukkig maakte Koning Karel, in de volgende maand, zelf aan de zaak een eind, door zich voor 't hem uit zijn ballingstijd zoo gunstig bekende Breda, de heerlijkheid van zijn princelijken neef, te verklaren, werwaarts hem nu verlofpassen voor zijn gevolmachtigden werden afgevaardigd, die er in Mei — naar men voornam — met de nederlandsche zouden samentreffen. Van nederlandsche zij werden daarop de HH. Van Beverningh uit Holland, Pieter De Huybert uit Zeeland, Jongestal voor Friesland, Ludolf van Tjaarda van Sterkenburg uit Stad-en-Landen, en Ripperda tot Beurze uit Gelderland benoemd, met nadere bepaling intusschen, dat alleen de drie eerstgenoemden onmiddellijk naar Breda zouden gaan, beide anderen eerst, zoodra men gereed was het Vreêverdrag te onderteekenen. Ten grondslag daarvan zou het vroeger reeds gedane voorstel moeten strekken, òf in 't bezit te blijven van wat men wederzijds bemachtigd

[1] *Advies ende Resolutie der HH. Staten van Zeelandt over het verbieden van de handelplaets tot Vrede met Engelandt*, enz. Gedr. te Veere, *anno* 1667.

had, òf dat van weerskanten terug te geven. De zweedsche gevolmachtigden, de graven Flemming en van Dohna, en Coyet — die intusschen vóór 't beëinden der zaak aan de koorts overleed — speelden de rol van bemiddelaars, en handelden daartoe over en weêr met de verschillende partijen. Van Engelands zij kwamen de Heeren Hollis en Coventry, van Frankrijk Estrades en Courtin, van Denemarken Klingenberg en Charisius. Beide fransche Heeren waren 't eerst ter steê; de engelsche en de bemiddelaars lieten 't langst zich wachten. In Vlissingen binnengestevend, en daar, zoodra zij op het staatsjacht waren overgegaan, met geschutgebulder begroet, kwamen de Engelschen van daar naar 't slotjen Ter Heide, waar zij een paar dagen vertoefden, tot alles voor hun verblijf te Breda gereed was. Daar werd op 't kasteel onderhandeld, waar de groote zaal met de noodige staatsie was ingericht, een ronde tafel met groen fluweelen kleed bedekt, en van zestien armstoelen omringd stond. Slechts zelden, en eerst tegen 't laatst, hadden daar algemeene zittingen plaats; meestal kwam men in de drie andere vertrekken gelijkvloers bijeen, in welke zich de partijen verdeeld hielden, en de Zweden dan heen en weêr liepen, of ook partijen met elkander samentroffen. Een andere vergadertrant werd door de fransche ijdelheid belet, die zich op oude herinneringen beriep, om de vooraanzitting voor zich te eischen. «Niet alleen toch» — als Koning Lodewijk-zelf aan Estrades schreef — «had in den jare 1609, bij de onderhandeling over den Trèves, de fransche gevolmachtigde Jeannin zonder verhindering voorgezeten en den engelschen afgevaardigden alom den rang betwist; maar ook had, toen een Koning van Engeland eens in Frankrijk kwam, en hem daar de eereplaats werd aangeboden, Zijne britsche Majesteit die niet aangenomen, en steeds de tweede verkozen. Sedert het intusschen Koning Gustaaf Adolf van Zweden ingevallen was, een gelijkheid aller Koningen te beweren, daar hun naam en titel dezelfde zijn, hadden ook de andere dit aangenomen, en scheen het daarom wel te wachten, dat de engelsche afgevaardigden te Breda hetzelfde zouden verlangen» [1]. Dit was echter den franschen trots te na, en kwam het Koning Lodewijk dus voor, dat men, «om hierover niet in twist te geraken, best zou doen, te handelen als te Munster geschied was, en, 't zij door bemiddelaars of door wederzijdsche bezoeken, met elkander in overleg te treden» [2]. Daar De Witt verklaarde, daarin geenerlei zwarigheid te vinden, werd alle moeilijkheid op die wijs vereffend. In weidschen praal zochten de fransche en engelsche afgevaardigden elkander de loef af te steken [3]; terwijl de Staten hunnerzijds, om de noodige plechtigheid aan de zaak bij te zetten, de stad met twintig vendelen voet- en zes vendelen paardevolk bezetten.

Nog weinig dagen slechts waren de fransche Heeren te Breda verblijvende, en

---

[1] *Brieven, Memoriën, en Negociaciën*, enz. V. bl. 197.
[2] Aldaar, bl. 197. [3] Zie aldaar, bl. 306 en v.

daar voorloopig reeds met de hollandsche en deensche in beraadslaging, of de fransche Koning bereidde zijn nederlandsche bondgenooten onverhoeds een min aangename verrassing, die hij in de laatste jaren reeds voorbereidde, en voor welke hij thans het oogenblik rijp achtte. Zijn krijgstoerusting, in schijn tegen Engeland gericht, gold — als ter loops reeds werd opgemerkt — veeleer Spanje en zijn nederlandsche gewesten, als 't vermeende erfgoed der fransche Koningin. Daartoe had hij zijn troepen en schepen laten uitrusten; daartoe ook ondershands door een paar bekwame vestingbouwkundigen — een van hen geen ander, dan de later zoo vermaarde Vauban — de vlaamsche sterkten achtervolgens laten opnemen [1]. Den 9^{en} Mei lichtte hij nu eensklaps het masker af, door tot den te Breda vertoevenden Estrades een schrijven te richten, waarin hij hem gelastte, «een keer naar den Haag te doen, en De Witt daar van zijn besluit kennis te geven, om nog in deze maand, aan het hoofd van zijn leger, in de spaansche Nederlanden te rukken, ten einde te trachten zich in 't bezit te stellen van 't geen hem uit hoofde der Koningin toekwam, of iets daarmeê evenredigs en dat de Spanjaards noopen zou hem te geven wat hem toekwam [2]. Zoodra De Witt dat zou kenbaar gemaakt en met hem overwogen zijn, moest Estrades gehoor bij de algemeene Staten vragen en hun een schrijven Zijner Majesteit daaromtrent meêdeelen, met eenige afdrukken van zijn betoog over de vlaamsche rechten der Koningin, en van zijn brief, aan die van Spanje geschreven. De Koning betuigde daarbij nog altijd «een oprechte geneigdheid te hebben, om zich met de Spanjaards, en dat zelfs op zeer gematigde voorwaarden, te vergelijken, en hoe aangenaam hem daarom ook alle bemoeinissen en vertoogen zijner vrienden zouden zijn, om die Spanjaards over te halen, hem recht en voldoening te geven. Hij schreef, zich daardoor zelfs ten hoogste verplicht te zullen achten, daar hij niets dan een billijke schadeloosstelling en de handhaving van den vrede verlangde; een vrede, dien hij van zijn kant niet zou breken, zoo Spanje hem niet eerst den oorlog verklaren mocht. Door het thans bij de hand genomen — gewelddadige — middel meende hij trouwens ongelijk meer gelegenheid tot het spoedig sluiten van een goed vergelijk te geven, dan door 't in stand houden van 't verdrag der Pyreneën; daar men nu, om de rust der Kristenheid te handhaven, partijen slechts tot overeenstemming behoefde te brengen omtrent de schâvergoeding, door Spanje voor de verstorven rechten der Koningin van Frankrijk te geven. De Witt en den Staten kon Estrades gerustelijk betuigen, dat deze schadeloosstelling in geen geval landen of steden zou betreffen, de Vereenigde Nederlanden rakende, noch in staat hun eenige bekommering te verwekken [3].

---

[1] Zie zijn *Mémoires*, aangeh. bij Gaillardin, t. pl. p. 324.

[2] *Brieven*, *Mémoriën*, enz. t. pl. bl. 241.

[3] Aldaar, bl. 244.

Door Estrades, naar de bekomen last, van een en ander verwittigd, stond De Witt «niet weinig versteld», den Koning zoo plotseling op 't punt te zien, de spaansche Nederlanden binnen te rukken, terwijl hij toch den gezant der Staten, Van Beuningen, herhaaldelijk verzekerd had, dat hij niets dan in overeenstemming en met medeweten der Staten ondernemen zou. Estrades zocht zijn bedenkingen zooveel doenlijk te wederleggen, en leî daarop den volgenden dag het doel zijner zending aan de algemeene Staten voor, die niet minder «versteld» stonden dan de Raadpensionaris, en, bij monde van hun voorzitter, in korte woorden hun verbazing te kennen gaven over 's Konings gewelddadig opzet, dat nu echter inderdaad al spoedig stond volvoerd te worden.

Weldra toch stelde zich 't fransche leger, onder den Koning-zelf, die den 16en Mei uit St. Germain trok, in beweging, ging den 25en uit Amiens op marsch, kwam den 30en tusschen Quesnoy en Valenciennes naar Bavay, en van daar over Binche, den 2en Juny, 's morgens 9 uur, voor Charleroi, dat door de Spanjaards verlaten was, nadat zij er de sterkte hadden laten springen, doch waar nu de Franschen zich aanvankelijk nestelden [1]. Aan de brabantsche en vlaamsche grenzen toog alles ten platten lande in ontsteltenis op de vlucht, om zich in de steden te bergen. Hartelijk gaarne had men zich nu door de hollandsche Geuzen zien bijstaan, over wier bestoking door den munsterschen Bisschop men zich in 't vorige jaar zoo verkneukeld had, en dien men toen den ondergang voorspelde. In een samenspraak tusschen een vlaamschen boer, brugschen stedeling, en hollandschen vrager, liet de vlugschrijver H. van V., die zijn pen reeds herhaaldelijk in gelijken geest geroerd had, den laatste beiden eersten dat onder den neus wrijven, en aan de vriendschappelijke wijs herinneren, waarop men de Vereenigde Nederlanden, vóór twee jaar, met de «witte leliën» van Frankrijk dreigde; «toen meende gijlieden», zoo sprak hij, «u al te zamen te verblijden over den ondergang van onze Nederlanden, die toen in uw gedachten en wenschen al overwonnen en vernield waren; toen meende gij, dat uw heilige Bisschop van Munster over Holland zou triomfeeren en meester zou zijn over ons kostelijkste pand, dat is onze dier gekochte vrijheid, en dat hij zou te niet doen, verdelgen, en uitroeyen onzen hervormden godsdienst en zuivere religië; toen meende gij en dorst wel zeggen, in mijn presencie, dat men haast eên daalder zou geven, om een Geus te zien! Toen zeide uw vlaamsche Zedekias, dat over Holland zou het engelsch Kruis vallen, over Holland zou de tanden scherpen de avondsche Leeuw; de witte Leliën zouden Holland niet meer toelachen, en menigte van smadige dingen! Ziet gij nu niet, hoe dat verkeerd is, en hoe merkelijk God al uw kwade wenschen en vermaledijdingen in zegeningen

---

[1] Zie *De fransche Wapenen, zijnde een verhael van den ganschen legertocht des alderchristelicxsten Koninex*, enz. Gedr. in 't jaer ons Heeren, 1667, bl. 4 en 5.

heeft verkeerd? Weet gij niet, dat het God zoo heeft beliefd, dat alle de Potentaten en Vorsten, daar uw Nebukodonozar ons mede heeft gedreigd, òf onze Staatsvrienden zijn geworden, òf ten minste geen vijandige daden aan de Hollanders betoond of bewezen hebben? Die Arend, waarmede hij den Keizer woû beschrijven, heeft onzen Staat noch zijn inwoners niet gekrenkt noch eenig kwaad teeken getoond; de noordsche Koning is onze bondgenootschappelijke vriend; Brandenburg heeft den vrede met den Bisschop bevorderd, en is, in plaats van — naar uw Bileam's profecie — een vijand, een verzorger van vrede voor onzen Staat geworden; den hoogmoedigen engelschen Koning-zelf, die zich alleen de heerschappij van de gansche zee dorst toekennen, en die meende geheel den meester over de Nederlanden te spelen, heeft God de Heer zoo veroodmoedigd, dat hij zijn gramschap tegen die Nederlanden ter neêr geleîd, of ten minste ontveinsd hebbende, den oorlog moede geworden, om tot vrede te geraken, als onderhandelplaats een van de drie steden heeft gekozen, onder het gebied der Staten-generaal, en hem door die Staten voorgesteld» [1].

Toen Estrades, den 18en Mei, uit den Haag weder naar die «plaats» terug keerde, nam hij te Rotterdam de gelegenheid waar, om, in 't fransche belang, eenige van de voornaamste leden der Admiraliteit van de Maas te gaan zien, en van hun persoonlijken wensch naar den vrede in hun handelsbelangen partij te trekken. «Meer dan honderdduizend rijksdaalders» verklaarden zij «in de zaken der Oostindische-Compagnie en der walvischvangst te zullen verliezen, als die vrede niet spoedig gesloten werd»; en hij gaf hun van zijne zijde, in vertrouwen, den raad, om «als het beste middel den vredehandel te bevorderen, het in zee gaan van de vloot der Staten te vertragen. Zij hadden» — zeî hij op den man af — «De Ruyter's admiraalschip en nog zeven van de kloekste der andere in hun haven, en konden ze voor hun mondbehoeften en verderen voorraad lichtelijk de gansche maand nog terughouden, zoodat het wel 10 Juny werd vóór zich al de smaldeelen in Texel voor een nieuwen tocht vereenigen konden». Zij zeiden hem zonder aarzeling toe, in dien zin te zullen handelen, en hoe sterk ook de Staten op 't in zee brengen der vloot mochten aandringen, te bewerkstelligen, dat de admiraalschepen niet voor 't laatst der maand konden uitloopen. Natuurlijk moest men te Parijs zorg dragen, dat van dit onderhoud niets aan Van Beuningen uitlekte, daar, niet minder dan de fransche Koning en de geldgierige rotterdamsche admiraliteitsleden, ieder in hun eigen belang, naar een overijld gesloten vrede haakten, het algemeene Staatsbelang meêbracht, dat, om den oorlog tot een gunstig einde te brengen, een zoo voordeelig mogelijken vrede te sluiten, in den

---

[1] *De Vlaemse Boer, zijnde een t' Zamenspraak tusschen drie personen, rakende de tijden, die nu loopen*, enz. door H. van V. Gedr. te Rotterdam voor P. Naeranus. 1667.

[2] *Brieven, Negociatiën*, enz. t. pl. bl. 276.

weldra te ondernemen nieuwen scheepstocht den vijand — gelijk daar alle kans toe bestond — danig in 't vaarwater gezeten en zooveel mogelijk afbreuk gedaan werd. Niets werd daarom ook — als Estrades wel wist — door De Witt verzuimd, om dien scheepstocht te verhaasten, en gelukkig zou daar de baatzieke houding dier admiraliteitsleden van de Maas weinig of geen stremming in te weeg brengen.

Reeds met Kerstmis van 't vorige jaar hadden de algemeene Staten besloten, 72 kloeke oorlogschepen, voor de helft van 60 tot 80, voor de wederhelft van 40 tot 20 stukken, met 12 fregatten, 24 branders, 12 nieuwe jachten en de verdere noodige kleine vaartuigen, tegen dit voorjaar uit te rusten, terwijl men nog anderhalf dozijn groote schepen in de zeegaten zou houden, om, na een algemeenen zeeslag of bij een of ander onvoorziene omstandigheid, tot vervanging van andere te kunnen dienen. Daarenboven werd nog bepaald, dat ook voor de Oost-Indische Compagnie nog een 16 groote schepen door de admiraliteiten zouden uitgerust worden, waarvoor dezen een som van 12 tonnen gouds zou worden uitbetaald. Voor de geheele uitrusting der alle vroegere in aantal overtreffende vloot werd door de gezamenlijke Provinciën een som van nagenoeg $9^1/_2$ miljoen toegestaan. Een aanhoùdende vorst en eene in Maart daarop plotseling weder ingevallen strenge koû, die opnieuw het water in de rivieren en zeegaten stollen deed, weêrhield de spoedige verwezenlijking der voorgenomen goede plannen, en 't hield daardoor tot in Mei aan vóór alles gereed was, en er in ernst aan het uitloopen gedacht kon worden.

In den voorafgaanden winter was intusschen door de Staten en Admiraliteit van Zeeland, op eigen hand, hun wakkere Kapitein Abraham Crijnsen, als Commandeur van een vijftal schepen van 10 tot 34 stukken, met 300 man troepen onder een paar hoplieden, naar Afrika, en vervolgens naar West-Indiën gezonden, waar hij den op den Surinam gelegen vijfhoek Paramaribo op de Engelschen, onder Lord Willoughby, aan wien die landstreek door den Koning was geschonken, veroverd had. Vandaar naar het vroeger door de Zeeuwen beheerde, maar eerst door Engeland en daarna door de Franschen vermeesterde, doch door dezen weêr verlaten, Essequebo gestevend, herstelde hij er het nederlandsch gezag, en nam daarop ook nog het eiland Tabago, dat in Essequebo's lot gedeeld had, in bezit, waar hij een kleine sterkte aanleî. Hij zette toen naar Martinique koers, en vereenigde er zich met den franschen bevelhebber Delabarre, om gezamenlijk met hem de engelsche scheepsmacht in die wateren te bestoken. Den 14^{en} Mei van de reê van Martinique uitgezeild, ontmoette hun in tweeën — onder Crijnsen en Delabarre — gesplitste smaldeel, ten getale van 18 schepen, het engelsche, dat wel kleiner in aantal, maar kloeker van bouw en sterker van geschut was. Een hevig gevecht greep plaats, waarbij Crijnsen Willoughby reddeloos

---

[1] Zie de bij De Jonge, *Ned. Zeewezen*, II. blz. 155, aangehaalde besluiten.

schoot, een ander engelsch schip gesprongen, en een derde op den wal gejaagd was, doch dat ongelukkig, door de werkelooze houding der Franschen, niet kon doorgezet worden, en waaruit zich de nederlandsche schepen dus met een beleidvollen aftocht moesten weg maken. Zij stevenden toen naar de kust van Virginië, overvielen daar de Engelschen, op wien zij een schip van 26 stukken veroverden, drie geladen en één leêg schip in brand staken, en elf rijke prijzen buit maakten. Deze allen met zich voerend, nam Crijnsen de terugreis aan, en liep den 25^{en} Augustus behouden te Vlissingen binnen, waar hem, bij besluit der Staten, welverdiende dank werd betuigd voor zijn «naarstigheid, goede conduïte, promptheid, en coeragië in 't uitvoeren van zijn last, en hem een gouden keten en gedenkpenning werden toegezegd [1].

In afwachting, dat de gansche vloot gereed en zeilvaardig wezen zou, was inmiddels in 't begin van Mei een smaldeel van twintig schepen en vier branders, onder Van Ghent, naar 't Noorden gestevend, om daar een koopvaardijvloot van 50 zeilen achter Schotland om te geleiden, gelijk dan ook zonder eenigen tegenspoed ten uitvoer werd gebracht. Op den terugweg echter nog meer wil van de reis willende hebben, liep Van Ghent van Hitland naar de rivier van Edinburg, om er de schotsche kapers, van welke men veel afbreuk leed, te bestoken. Hij droeg daartoe aan Kapitein Tobyas de taak op, om met een drietal schepen, een paar branders en galjoten, en eenige gewapende sloepen, de rivier binnen te zeilen, en er de koningschepen en kapers te vermeesteren of verbranden. Ongelukkig beantwoordde de moed der branderaanvoerders niet aan den zijnen, en hoe wakker hij-zelf zich dus van den hem opgedragen last zocht te kwijten, de vluchtende koningschepen te onderhalen, en de verdere vaartuigen in brand te doen steken, moest hij, door hun werkeloosheid, onverrichter zake terug keeren, en nam met Van Ghent de reis naar Holland weder aan, waar ze een halfdozijn prijzen, en daaronder één der schotsche kapers, met zich brachten. Een der brander-aanvoerders werd wat later, wegens plichtverzuim, onbekwaam voor 's Lands dienst verklaard en voor vier jaar in 't rasphuis gezet; de tweede in zijn dienst geschorst [2].

«De opiniâtre Westewinden» — als De Witt aan Van Beuningen schreef [3] — hielden daarop De Ruyter, met de schepen van de Maas, nog in 't laatst van Mei, in 't Goereesche gat, op, terwijl de voorafgegane harde wind belet had, nog wat ge-

---

[1] Zie over een en ander De Jonge, t. pl. blz. 162, en voor de vermeestering van Paramaribo, Essequebo, enz. het daar ook aangehaalde schrijven van Abraham van Westhuysen, aan zijn broêr, uit een der schepen, uitgegeven onder den titel van *Waerachtich Verhael van de heerlijke overwinning van Pirmeriba ende de reviere Seraname*, enz. In 's Gravenhage, by Joh. Rammazeyn.

[2] Zie bij De Jonge, t. pl. bl. 164.

[3] *Brieven*, II. bl. 509

schut en andere scheepsbehoeften, naar die, welke te Texel zeilreê lagen, over te brengen; anders ware reeds den 26en de gansche vloot in zee geweest. Te recht toch hield hij 't er voor, dat «het uitloopen en de nadruk dier vloot het werk van den Vrede wat beter zou kunnen aanzetten» [1], en Engeland tot wat meer voortvarendheid daarin drijven. Reeds in 't begin van den oorlog had hij begrepen, dat het beste middel, hem met gunstigen uitslag te beëindigen, de vernielende bestoking der Engelschen in hun eigen havens zou wezen [2]. Daartoe had hij dan ook in Maart 1665 de Admiraliteit van Amsterdam reeds aangezocht, om eenige loodsen en stuurluî op te sporen, in het vaarwater van de Theems en elders in Engeland thuis; en in den vorigen zomer had hij, in denzelfden zin, aan De Ruyter geschreven over het inzeilen eener niet met name genoemde plaats, zoo ruim en diep, dat er de grootste engelsche schepen in- en uitvoeren, ja, geheele vloten er vaak in ankerden. Thans zou dit doeltreffend opzet met kracht volvoerd worden. Een haast onverklaarbare lichtzinnigheid van den engelschen Koning, en het geldgebrek, uit zijn verspillingen geboren, hadden hem, bij zijn vertrouwen, dat door toedoen van Frankrijk de oorlog weldra een einde zou nemen, weêrhouden, van zijne zijde op nieuw een oorlogsvloot uit te rusten, en de toerusting der nederlandsche als een zaak van weinig beteekenis doen aanzien. Het eenige, waartoe, bij de onmiskenbare werkzaamheid der nederlandsche Republiek, zich tot een nieuwen zeetocht gereed te maken, van engelsche zij besloten werd, was de versterking van eenige havensteden, als Portsmouth, Sheerness, en and., en het aanleggen van batterijen aan de Theems in de buurt van Chattam. De Koning en zijn broeder, de Admiraal, deden daartoe zelfs opzettelijk een keer derwaarts, doch lieten 't werk verder, door gemis vooral van gereede penningen, in den aanvang reeds steken [3]. Wel werd er een keten over de rivier gespannen, doch geen branders zelfs uitgerust, noch de oorlogschepen althans wat hooger op gelegerd, zoodat zij zoo goed als onverdedigd bij Rochester en Chattam bleven liggen, en men eerst aan 't toerusten der noodige branders ging, toen het daarvoor reeds te laat was.

Met het meeste beleid had de Raadpensionaris zijn doeltreffend opzet tot het laatst geheim gehouden, en 't slechts aan zijn broeder Cornelis, aan De Ruyter, en enkele vertrouwde vrienden kenbaar gemaakt. Zelf eerst van zins, den tocht, evenals den

---

[1] Ald. bl. 524.

[2] Zie bij De Jonge, t. pl. bl. 523, aant.

[3] "The Dutch", schrijft Pepys in zijn *Diary*, "are known to be abroad with eighty sail of ships of war, and twenty fireships, while we have not one ship at sea to do them any hurt with, but are calling in all we can, while our embassadors are treating at Breda, and the Dutch look upon them as come to beg peace and use them accordingly; and all this through the negligence of our Prince, who had power if he would, to master all these with the money and men that he has had the command of". (*Chandos' ed.*, p. 394).

vorigen, als gevolmachtigde der Staten, meê te maken, had hij, door de gevaarlijke plannen der Franschen, die zijn tegenwoordigheid te land van meer dienst dan ter zee deden zijn, van dat voornemen afgezien [1], en de keus der Staten van Holland, den 20en Mei, op zijn broeder, den dordtschen burgemeester en ruwaard van Putten, oud-lid der Admiraliteit van de Maas, doen vestigen, zoodra overeenkomstig zijn verlangen bepaald was, dat op nieuw een drietal leden door de Staten ter leiding van de onderneming zouden afgevaardigd worden. Beide andere, door Zeeland en Friesland te benoemen, bleven ook thans weder uit. Ook de smaldeelen van beide die gewesten lieten zich nog wachten, en dat van 't eerste bleef zelfs geheel achterwege, daar de kas der Staten uitgeput en er geen scheepsbemanning te vinden was. Het friesche, onder den nieuwen Luitenant-Admiraal Hans Willem van Aylva, die eerst als Kolonel te land gediend had, voegde zich later, ten getale van tien oorlogsbodems, één adviesjacht, één brander, en drie galjoten, met nog enkele hollandsche schepen, bij de reeds in de engelsche wateren werkzame hollandsche vloot, die daardoor tot een goede zestig oorlogschepen en een veertig branders, galjoten, en ander klein vaartuig aangroeide. Ten getale van 51 groote schepen, drie fregatten, zes adviesjachten, 14 branders, en verscheiden galjoten —ruim 80 dus in 't geheel— was zij den 6en Juny uit Texel onder zeil gegaan, van waar zij door Johan De Witt uitgeleid, en tevens aan haar opperbevelhebber en den gemachtigde der Staten de lastbrief ter hand gesteld werd, die haar nadere bestemming inhield. Dienovereenkomstig moest men, na eerst aan den mond der Maas het op haar in te schepen krijgsvolk en de verschillende voor haar tocht benoodigde werktuigen opgenomen, en zoo mogelijk het zeeuwsche smaldeel ingewacht te hebben, «zonder verwijl naar de engelsche kust oversteken, daar, onder Gods toelating, de rivier van Londen inzeilen, en die van Chattam of Rochester — de Medway — met gewapend klein vaartuig, branders, en zooveel oorlogschepen, als doenlijk, oploopen, om daar, onder Gods genade en zegen, te veroveren of verwonden, en tevens ook te verbranden of onbruikbaar te maken de koninklijke magazijnen, levens- en krijgsbehoeften, die daar werden aangetroffen. Ook zouden verder het krijgsvolk, de zeesoldaten, en een zeker aantal matrozen ontscheept worden, om er de sterkten en blokhuizen te bemachtigen, terwijl de verdere byzonderheden, naar omstandigheden, aan den gevolmachtigde der Staten, in overleg met den vlootvoogd en de overige hoofden, werden overgelaten». Om het belangrijke werk te beter te volvoeren, waren, buiten enkele hollandsche met de britsche rivieren bekende lootsen, ook een paar engelsche aangeworven, die daarbij uitnemend dienst deden [2].

---

[1] Hij had daar zeker Estrades raad niet voor noodig gehad, hem bij een vroegere gelegenheid, welmeenend gegeven (*Brieven en Neg.* IV. bl. 679; verg. Lionne's schrijven, ald. bl. 658).

[2] Zie het aangeteekende bij De Jonge t. pl. II. bl. 170, aant.

Na een dag of wat langs de hollandsche kust geloopen, het toegezegde volk en verdere zaken aan de Maas ingenomen, doch te vergeefs de zeeuwsche schepen verbeid te hebben, wendde men den 14^en^ den steven naar Engeland, werd den volgenden nacht door een hevigen storm overvallen, die eenige stoornis te weeg bracht, doch niet belette, dat men in den avond van den 17^en^, voor den mond van den Teems, in 't Koningsdiep het anker wierp, en daar nu de nadere maatregelen beramen kon. Men bepaalde dus, met een smaldeel van 17 oorlogschepen — twee van 60, zes van 50, vier van ruim 40, en vijf van 32 tot 36 stukken, vijf adviesjachten en de noodige branders en galjoten, eerst de Theems en daarna de Medway in te stevenen, om er de opgedragen krijgstaak te volvoeren. Aan Van Ghent werd het opperbevel toevertrouwd, en onder hem de Vice-Admiraal De Liefde en de Schout-bij-nacht Vlug met het hoofdbeleid belast. Van Ghent ging daartoe van zijn zwaren oorlogsbodem, van 84 stukken, op de slechts 50 voerende *Agatha* van Kapitein Vollenhoven over, en ook de gevolmachtigde der Staten verliet De Ruyter's admiraalschip voor dit, dat nu de admiraalsvlag hijschte. 's Morgens vier uur van den 19^en^ ging Van Ghent's smaldeel onder zeil, laveerde eerst het Koningsdiep op, en maakte daarna van een voordeeligen Zuidoostenwind gebruik, om den tocht voort te zetten, terwijl De Ruyter-zelf, met de verdere vloot, tot de Oostzij der Middelgronden opzeilde en daar voorloopig het anker vallen liet.

Den 20^en^ nog met tien schepen en twee branders door den vlootvoogd versterkt, zakte Van Ghent tegen den middag bij ebbend water den Theems tot voor de Medway af, en gaf daar aan de scheepsvoogden Johan van Brakel, Pieter Magnussen, en Eland Dubois in last, de sterkte van Sheerness op Sheppey te vermeesteren. De troepen werden, onder bescherming van het geschut, ontscheept, en stapten onder hun Kolonel Thomas Dolman aan wal. Na zich anderhalf uur verweerd te hebben verliet de vijand de sterkte, de wakkere matroos Cornelis Gerritsz Vos beklom vaardig den wal, haalde de engelsche vlag omlaag, en plantte de hollandsche in de plaats. De sterkte-zelf werd daarop doorzocht, de aanzienlijke voorraad rondhout, die men er aantrof, deels ingescheept, deels verbrand en met de magazijnen vernield, en de wallen geslecht, daar men er, na rijp beraad, geen voordeel in zag, haar te blijven bezetten.

In Londen was thans goede raad duur; toen er, den 20^en^, de eerste jobsmaar van 't inzeilen der nederlandsche schepen kwam, en vóór men nog iets van 't verder gebeurde wist, zocht men in der ijl wat branders in gereedheid te brengen. De Hertog van York stelde zich onmiddellijk in de weer, Monk snelde met een stoet van heeren naar Gravesend, waar al wat met het beheer der zeezaken in betrekking stond, zich tevens al aanstonds vinden liet, en men, tot vermeerdering van schrik, nu duidelijk 't beschieten van Sheerness reeds hoorde. Thans riep men te laat ovêr de noodzakelijkheid, om alles in 's Konings dienst altijd goed te regelen, en zag, bij 't volle

besef, hoe veel daar aan haperde, met angst de dingen, die komen zouden, te gemoet. Reeds begonnen de lieden aan 't bergen van goed en lijf te denken, en waar een goed heenkomen te zoeken [1].

Toen 't bericht van Sheerness' vermeestering kwam, vreesde men onmiddellijk voor Chattam, en vestigde zijn eenige hoop op de keten, die daar vóór een dag of wat over de rivier, op verschillende voor anker liggende blokken, gespannen was [2], en aan weêrszijden op versterkte palen bevestigd. Voor de nederlandsche schepen leidde thans de weg derwaarts, om hun verder plan te volvoeren. In de nabijheid lag 't slot Upnor, en vóór de keten had men nog twee schepen en vijf branders laten zinken, terwijl het van Sheerness in der ijl gevluchte fregat, de *Unity*, daar tevens voor anker lag. Aan de andere zij van den keten lagen drie groote oorlogschepen, de *Carolus Quintus*, de *Matthias*, en wat verder op de *Monmouth*. Nog bij tijds wilde men het weidsche Admiraalschip, de *Royal Charles*, door 't hooger op te brengen, tegen alle schade waarborgen, doch kwam daarvoor in de verwarring van 't oogenblik sloepen te kort, en moest het dus evenzeer aan zijn lot overlaten als het in de *Mary* herdoopte, op de Republiek veroverde *Slot Honingen*, dat men, tot stremming van den waterweg, bij de andere had willen laten zinken, doch dat ongelukkig op 't drooge geraakt was, en daar nu zijn ouden bezitters weêr in handen viel. Den 22^{en} hadden dezen, 's morgens zeven uur, bij een frisschen noordoostenwind en een hun gunstigen springvloed, het anker van voor Sheerness gelicht, en liepen nu de Medway op. Door den bochtigen loop der rivier moest men — naar de uitdrukking van den fiscaal der vloot, Otto de Vooght, die op de *Agatha* den tocht meê maakte [3] — haast «het halve compas omzeilen, om nabij Chattam te komen. Op veel plaatsen was zij daarbij niet veel breeder dan de rotterdamsche Schie, zoodat slechts de lichtste fregatten — tot 17 in getal — er bruikbaar waren». Daar, waar de gezonken schepen lagen,

---

[1] Zie Pepys *Diary* op $^{9}/_{19}$ en $^{10}/_{20}$ Juny: "I find an order for the getting some fireships presently to annoy the Dutch who are in the kings channel. — Up, and news brought us that the Dutch are come as high as the Nore; and more pressing orders for fireships.... The duke of York gone this morning betimes to send away some men down to Chatham.... It is an admirable thing to consider how necessary it is in a State to keep the kings service always in a good posture and credit. Down to Gravesend, where I find the Duke of Albemarle just come with a great many idle lords and gentlemen... but the Dutch are fallen as low as Sheerness and we do plainly at this time hear the guns play", enz.

[2] Naar de beschrijving in 't *Journael* van De Voogt (zie lager): "groote blokken houts met ankers in den grond vastgemaakt, en daaraan kettingen die omtrent drie of vier voet in 't water gezonken lagen." Verg. ook Pepys' *Diary* p. 411, waar hij beschreven wordt als "borne upon the several stages across the river."

[3] *Journael, gehouden by de Heer Otto de Voogt*, enz. Tot Delft, gedr. by Gerrit de Jager, *anno* 1667.

was «het gat» voor den doortocht «niet wijder dan de haagsche vaart», en had dus ook de *Mary* daar, in plaats van te stranden, haar dienst gedaan, ware de onderneming wellicht verijdeld. Kapitein Van Brakel neemt op zich, met zijn 40 lichte stukken voerend schip, *De Vrede*, den weg te banen en de *Unity* te vermeesteren; van twee branders gevolgd, zeilt hij recht op het schip aan, geeft het de laag van voren, en klampt het aan boord, met het gelukkig gevolg, dat hij 't in luttel tijds verovert. Een der hem volgende branders, de *Suzanna*, zeilt toen op den keten af, maar wordt terug gestooten; de tweede, *Pro Patria*, onder Jan Daniëlsz van de Rijn, bonst er met kracht tegen aan, en doet hem stuk springen, om nu onmiddellijk den *Matthias* in brand te zetten, en na korten tijd in de lucht te doen springen. De overige branders en adviesjachten volgen den hun geopenden weg, sloepen en booten worden uitgezet, en de *Carolus Quintus* daarop gelijkelijk in brand gestoken. De batterij, aan de kust ter elfder uur nog door de Engelschen opgeworpen, wordt, na korte tegenweer, door hen verlaten, en het daarbij gelegen magazijn door de inmiddels gelande troepen verbrand. De Vice-Admiraal De Liefde, die den voortocht had, was *De Vrede* op den voet gevolgd, en roeide, na 't springen van den *Matthias*, met zijn sloep op den *Royal Charles* af, doch vond dezen reeds door die van zijn Luitenant Bartel Jacobsz en van den Kapitein Tobyas aan boord geklampt, en op de vluchtende bemanning veroverd. Aan boord gegaan, hijscht hij er de nederlandsche vlag boven de britsche in top. Van Ghent's *Agatha* komt daarop zelf ook aanzeilen, en zet den gevolmachtigde der Staten van zijn boord op dat van den britschen verwonneling over, van waar nu de eerste blijmare van den welvolbrachten zegetocht aan die Staten wordt overgebriefd [1].

Batavieren, uitgelaten,
Bruisen, dat het ijzer knarst,
En de keten breekt en barst
Van dit turksche Damiaten
Op de (Medway), naar den stijl,
Van het Sparen aan den Nijl;

---

[1] "Op huyden heeft Godt-Almachtigh de wapenen van den Staet soo goedertierentlyck ghelieft te zegenen, dat wy en alle de ingesetenen Syne Goddelycke Majesteyt over desselfs genade niet genoeghsaem konnen dancken... alsoo aenstondts dit exploict soo ver ghebracht is, dat wy de *Royal Charles* ghenomen hebben, ende noch een schip gemonteert met omtrent de vijftigh stucken... Sullende met allen vlijdt ende naerstigheydt trachten, dit Conings schip ende de andere, die wy sullen konnen conserveren, af te brengen, ende nae 't vaderlandt over te senden... danckende Godt Almachtigh, dat Hy door Syne Goddelycke Voorsienigheydt den hoogmoet van de Engelsche Natie door de glorieuse Wapenen van U Hoogh Mog. soodanigh gelieft heeft te vernederen. — In de Royal Charles, den 22 Juny 1667, des naemiddaghs, omtrent den twee uyren, leggende op de riviere van Chattam". — C de Witt.

gelijk het in Vondel's jubelzang luidde [1]; en geheel overeenkomstig de voor hem en zijn land zoo blijde werkelijkheid, kon hij er, zonder de minste overdrijving, in de aanschouwelijkste dichttaal bijvoegen:

Londen voelt zijn krachten smelten
Staat nog eens in vier en gloed,
Die de koorts in de adren voedt;
Nieuw Karthago rijdt op stelten;

want niet anders was de indruk, door 't gebeurde, in de engelsche hoofdstad en de gemoederen zijner ingezetenen van hooger en lager rang gemaakt.

Slecht nieuws hoorde men dien eigen dag bij den Commissaris voor de zeezaken, Coventry, die zelf afwezig was, maar wiens klerk aan wie 't hooren woû meêdeelde, hoe «de Hollanders de ketting te Chattam gebroken hadden, 't geen het hart deed bloeden». Slecht nieuws te Whitehall, als men er zich nader vergewissen ging, en er «niemand aantrof, die er niet uitzag alsof hij schreide». Slecht nieuws ook, al wat men thuis te geven en te hooren had, en waarvan de harten dreigden te bersten; 't was maar al te waar toch, dat de ketting stuk, en de schepen, en vooral de *Royal Charles*, verbrand waren; en men wist niet wat er nog van komen kon, en of 't gansche rijk niet om koud was. God mocht weten, in welke verwarring men nog geraken mocht. 's Morgens vroeg, te vier uur, waren de Koning en de Hertog van York al in de weer, om 't zinken van schepen hooger op te gelasten, dat de vijand toch maar niet verder kwam. Alom heerschte in de stad de grootste verslagenheid, en hier en daar geroep en geweeklaag, dat men verkocht en verraden was door de Papisten en anderen van 's Konings omgeving. Men beschouwde zich als verloren, en haastte zich goed en gezin in veiligheid te brengen. Te Wapping liepen de vrouwen der zeeluî rond, krijtende, dat er dat van kwam, als men haar mans geen betaling gaf, en 't werk moest laten doen door hen, die 't niet verstonden. De verbijstering, waarin allen verkeerden, was alleen met den toestand der brandende stad te vergelijken, toen niemand wist, waar zich te keeren of te wenden, en alles slechts scheen meê te werken, om 't kwaad te verergeren, gelijk hier de springvloed en Noordoostewind, om den vijand de rivier op te stuwen en den ketting te doen breken [2].

De Nederlanders hadden inmiddels hun zoo wakker aangevangen werk voortgezet, nadat zich De Ruyter, op De Witt's opontbod, tot hem en Van Ghent begeven, en men overleîd had, wat verder te doen. Een drietal groote engelsche oorlogschepen lagen toen nog ongedeerd wat hooger op de rivier, en 't zou nu hun vernieling

[1] *Zeegevecht der vrije Nederlanden op den Teems*, 1667.
[2] Zie Pepys' *Diary* van 22—24 Juny (p. 397—401).

gelden. Kapitein Naeldhout kreeg in last, als Commandeur, met de Kapiteins Dubois, Nanningh, en Smient, drie adviesjachten, en eenige branders, 's middags van den 23^{en}, met den voorvloed onder zeil te gaan, en kwam omstreeks 2 uur bij 't versterkte slot van Upnor aan. Daar lieten ze, in spijt van het tegen hen gerichte vijandelijke vuur, het anker vallen, terwijl De Witt, De Ruyter, en Van Ghent, De Liefde en David Vlug, in sloepen tot hen voeren, en hen tot den strijd aanvuurden. Corn. Jacobsz. van der Hoeven klampt nu met zijn brander, *De Maes*, den *Loyal Londen* aan, die al brandende afdraait. Een tweede brander, *de Princes*, van Meyndert Jentjes, steekt evenzoo de *Royal Oak* aan, terwijl een derde, *de Groene Draak* van Amsterdam, onder Willem Willemsen, op den *Old James* aanzeilt, en ook dezen in brand zet; nog twee andere branders helpen bij 't vernielingswerk, dat binnen één uur tijds volbracht is. De drie trotsche zeegevaarten vlamden toen lichterlaaye, in 't gezicht der Hertogen van York en Albemarle en Prins Robert van de Paltz, die 't van den wal uit moesten aanzien [1].

Te Londen was men er thans «na aan toe, zich de haren uit het hoofd te trekken», schreef een Engelschman aan 's Konings moeder, bij 't vermelden van 't ongeval, waarvan hem de tijd ontbrak een omstandig verhaal te geven: «de *Royal Charles*, de *Mary*, de *Unity*, de *Royal Oak*, de *Royal James*, en de *Loyal London* verbrand of verloren; een aantal schepen in de rivier gezonken, om 't binnenkomen te beletten; doch 't had niet gebaat; men was er overheen geraakt, en over de ketting ook. De kooplieden te gronde gericht, en de groote geldkantoren gesloten. Van Greenwich en Blackwell was alles op de vlucht getogen, en te Woolwich verkeerde men reeds in vrees voor de komst der vijanden» [2].

Met beide buitgemaakte schepen, de *Unity* en de *Royal Charles*, die «heilige oorlogskiel», het koninklijk admiraalschip, waarop Karel II-zelf in 1660 van Scheveningen was overgezeild, als prijzen, nam men daarop de terugreis naar Queensbo-

---

[1] "Binnen een half uer sagh men alle drie die groote schepen in den brandt, in het aensien van Monck, Prins Robert, en Duc de Jorck, en de ontelbare Edelen". (*Brief* van den scheepsdominee Noach van Francken, uit het schip *De Ridderschap;* gedr. tot Delff, by Corn. Maertensz). —

[2] Zie den brief van $^{15}/_{25}$ Juny, uit de Staatspapieren van 't Kon. Huis onlangs uitgegeven in het *Handbook of London Bankers:*

MADAME.

I have not tyme to give a Narrative at large of our great Losse by ye Dutch in Chattam River but in breefe ye Royall Charles ye Saint Maria ye Royall Oake ye Royall James ye Loyall London and the Unity all great shipps consumed with ffyre, besides two Lesser shipps wherein weere 500 men who are all Lost and twelve more of or shipps suncke in the River mouth to Prevent the Enemyes comeing in: butt yett they gott over them and the chayne too. And did us this mischeefe. And forced us on thursday Last to sincke all other our great shipps neere. Chattam Docke not Leaving one above

rough, waar de vloot geankerd lag, aan, en van waar ze nu, onder Van Brakel's geleide, weldra naar 't Vaderland werden overgebracht. «Nu zie 'k», als men den engelschen Koning klagend deed uitroepen:

Nu zie 'k mijn Zeepaleis ten toon en spot vervoeren,
En brengen in triomf op Texel voor den wal;
Nu zie 'k den vijand op den ondergang vast loeren
Van Land en Vloot; — ach, dus komt Hoogmoed voor den val! —

Nu is 't met ons gedaan, nu wordt mijn naam en glorie,
En uw, o Engeland! weleer gevreesde macht,
In 't koninklijke schip, misbruikt tot haar victorie,
En, dat ik eertijds dacht een schrik was, nu veracht;

Nu door mijn vijands volk, in schepen aangedrongen,
Zelfs in mijn eigen rijk hun teeken is gesteld,
En mijn gewapend land hun Zeepaard heeft besprongen,
Dat door mijn eigen kruit mijn vloten zijn geveld; —

Nu Hollands donderbus ook op den Theems gehoord is,
En bulderde in het oor van mijn verbrande stad;
. . . .
Nu 'k uit de vlam, in 't Vlie, van hutjens opgeheven,
En schepen wereloos ter koopvaart uitgerust
De krachten van mijn vloot en magazijn zie beven. —

Die herinnering aan Terschelling werd ook uit engelsche pen, naar deze aanleiding, geboekt tot meerder eer der nederlandsche wapenen, in vergelijking van 't geen de engelsche op het uitgeplunderde eiland hadden bedreven. «Ik vond het heel opmerkelijk», schreef Pepys, na zijn bezoek aan Chattam, in zijn dagboek, «en een groote

---

water, but those wee hope wee shall in tyme Recover. The Marchants are undone, our great Banckers of money have shutt up their shopps. People are ready to teare their haires off their heads. Great Importunity hath beene used att Whytehall for a Parlim^t, & more particulerly by Sr. George Savill; but nothing will prevaille; their is one great Gowne man against it, and all ye Buiships and Papists, and all those who have Cosened and Cheated the King. Newes came this day to ye king: the ffrench are come from Brest and appeare before the Isle of Wight. Some at Court give out thatt they are freinds and not Enemyes. Wee expect the Dutch as ffar as Woollage: people are fled from Greenage and Blackwall with their ffamilyes and Children. Wee are betrayed, Lett it Light where it will. I am,

London June 15th 1667. Your humble Servant

John Rushworth.

[1] *Naaklachte van den britsen koning aen sijn onderdaanen*, enz. door Joh. Laurentius, JC^tus.

eer voor de Hollanders, dat diegenen hunner die te Gillingham landden, niettegenstaande zij in lijfsgevaar waren, en eenigen van hen sneuvelden, toch in spijt van de wijs, waarop ze in Terschelling getergd waren, geen van de onzen doodden, noch hun huizen plunderden, maar alleen wat licht vervoerbare dingen meênamen, en al de rest ongedeerd lieten, zonder één huis in brand te steken; zoodat dan ook de schipperluî, die ons daar brachten, verklaarden, dat onze eigen soldaten voor onze plattelands bewoners veel meer te vreezen zijn dan de Hollanders-zelf» [1].

Zoo groot als de verslagenheid en verbijstering over dezen zegetocht in Engeland, was natuurlijk het vreugdgevoel en de ongeveinsde juichtoon daarover thuis. «Nooit grooter victorie voor Nederland!» jubelde men, en gaf van zijn erkentelijke stemming, naar 's Lands gebruikelijke wijs, in 't uitschrijven van een algemeenen Dankdag tegen woensdag 16 July blijk, waarbij men tevens niet vergat den «eerlijken vrede» te gedenken, dien men door den afgebeden verderen «zegen van 's Lands wapenen», nu weldra verbeidde, om «navigacie, commercie, trafiek, neering, en hanteering alom weêr als voordezen te zien floreeren» [2]. Klokgelui, geschutgebulder, en vreugdevuren werden met die dankzeggingen en gebeden gepaard, en de Admiraliteit van Amsterdam droeg den schilder Willem van de Velde op, het gedenkwaardige feit, met zijn keurig penseel te vereeuwigen. Den gevolmachtigde der Staten, den oppervlootvoogd, en den bevelhebber van 't smaldeel werd de schriftelijke dank der algemeene Staten betuigd voor hun kloekheid, ijver, en wakkerheid, hun moed en waakzaamheid, bij 't leiden en volvoeren van den aanslag betoond. Die van Holland vereerden ieder hunner een gouden drinkbeker, waarop het glansrijk wapenfeit, in kunstig drijfwerk was afgebeeld, «niet om te dienen tot een belooning, maar alleenlijk *tot een gedenkteeken in hun geslacht*, en tot *herinnering voor de nakomelingschap*». Weinig giste men toen zeker, dat dat «geslacht», een paar eeuwen later, dat «gedenkteeken» aan een uitheemsch opkooper verschacheren, en dier «nakomelingschap» de blijde gelegenheid verschaffen zou, er de «herinnering» van te gaan opfrisschen in het kunstkabinet van een rijken frankfoorder Jood! [3] Van Brakel ontving een gouden eereketen

---

[1] *Diary*, p. 413. Er was daar in de laatste dagen proefondervindelijk van gebleken: "Mylord Douglas'men", toch, "who came after (the Dutch) plundered and took all away what they found".

[2] Kist, *Biddagsbrieven*, bl. 223.

[3] Zoo geschiedde het toch, vóór weinig weken, met den aan Corn. de Witt vereerden kop, die door huwelijk van de laatste afstammelinge der De Witts met Mr. H. C. Hoog, in 't bezit van beider kleinkinderen geraakt, op bovengenoemde wijs, door dezen te gelde werd gemaakt, omdat ze er — naar een hunner aanverwanten 't in den deftigen Haarlemmer zoo naïef uitdrukte — zoo "buitensporig" veel geld van konden maken; anders ware het tot dusver zoo trouw bewaarde gedenkstuk ook nu "niet te koop" geweest. Die van Van Ghent, werd, in een oogenblik van dolzinnige verontwaardiging, in 1795 of 1796, door den toenmaligen bezitter, een Schwartzenberg, vertrapt en vernield,

en penning, en, met zijn bemanning, een som voor den gemaakten prijs van 12,000 gulden boven de waarde van 't schip, terwijl hem tevens het bevel over een der zwaarste oorlogsbodems werd opgedragen. De tien branderkapiteins, die zich zoo vaardig van hun taak gekweten hadden, kregen elk van 6 tot 4 duizend of minder guldens. Van Ghent, De Liefde, Vlug, en Tobyas, ontvingen voor 't aandeel, aan de verovering van den *Royal Charles* genomen, elk een gouden keten en gedenkpenning van meerder of minder waarde, met de vermelding van 't feit aan de eene, en 't gekroonde wapenschild der Republiek aan de andere zij [1].

Terwijl de vloot nog in den mond van den Theems lag, waren daar eindelijk eenige zeeuwsche schepen onder den Lt.-Admiraal Banckert zich bij komen voegen, met welke zij nu een getal van 84 beliep. Een smaldeel daarvan, ten getale van 18, werd nu aanstonds onder Van Ghent naar Hitland gezonden, om er de oostindische retoervloot in te wachten en die naar huis te begeleiden. Een ander smaldeel zou, onder Evertsen, tusschen Harwich en de Hoofden, in 't kanaàl kruisen; een derde, onder Van der Zaen, zich tusschen Harwich en 't Koningsdiep houden, om den vijand zooveel mogelijk afbreuk te doen, en de engelsche schepen in 't oog te houden. Cornelis de Witt en de Ruyter bleven eerst nog wat te Queensborough op de reê, doch begaven zich daarna weldra naar buiten, om den mond van den Theems in te sluiten, en 't uit- en inloopen aller schepen te beletten. De Engelschen, door de geleden schade geleerd, beijverden zich intusschen, batterijen langs de oevers der rivier op te werpen, opnieuw eenige vaartuigen te laten zinken, en hun overige schepen hooger op te doen ankeren. Daardoor mislukte de poging, op last der algemeene Staten door hun gevolmachtigde en admiraals beproefd, nogmaals de rivier op te loopen en eenige schepen te nemen of verbranden. Evenzeer liep ook een andere aanslag, om de sterkte van Harwich te vermeesteren, ongunstig af. De deugdelijke staat dier sterkte, met hare krachtige bezetting, en de ondiepte van 't water beletten het volvoeren der onderneming, en brachten teweeg, dat men de reeds ontscheepte landingstroepen, onverrichter zake, weêr aan boord nemen moest.

De vloot was nu — omstreeks half July — in twee smaldeelen gesplitst, over 't eene van welke de Ruyter-zelf, over 't andere Aert van Nes het verder bevel had. Het eerste liep het kanaal in, verkende enkele zeehavens, en verbrandde eenige sche-

---

omdat hij er de gedwongen heffing niet van betalen woû; en die van De Ruyter berustte tijdens 't schrijven van De Jonge's *Geschiedenis van 't Ned. Zeewezen*, II, bij den Graaf van Goltz in den Haag (Zie aant. 2 op bladz. 200 ald.) 't Ware te wenschen, dat deze althans — zoo hij er nog te vinden is — het Vaderland niet verliet, hoe "buitensporig" — en zelfs voor de *Haarl. Ct.* verleidelijk — hoog men er buitenaf voor mocht willen betalen! —

[1] Welk gehaspel er trouwens over het juiste aandeel van elk in die vermeestering plaats greep, zie in De Jonge's nagelaten aant. t. pl. bl. 201 en v.

pen, doch werd verder geen vijand gewaar, en mocht zich dus tevreden houden met de onrust en vrees, die 't onder de bewoners der Zuidkust van Engeland verspreidde. Het ander smaldeel bleef nog een veertien daag rustig voor den mond van den Teems liggen, vóór het zich, op zijne beurt, in beweging zou stellen. In dien tusschentijd waren echter de onderhandelingen te Breda met wat meerder spoed voortgezet, en met een goed einde bekroond. Hoe onverschillig de engelsche Koning zelf zich onder alles betoonde, in zijn omgeving was toch de indruk van 't gebeurde niet te miskennen, en in den Raad, die tijdens den inval der nederlandsche schepen gehouden werd, had Lord Anglesey uitdrukkelijk als zijne meening te kennen gegeven, dat hij als doel der samenkomst het onderzoek beschouwde, wat te doen om tot vrede te geraken, in wiens hand dat lag, en waar dat werd tegengehouden of bevorderd [1]. Waren de zaken te Breda — als De Witt zich aan Van Beuningen beklaagde [2] — tot dusver nog weinig gevorderd, daar de Engelschen stijfhoofdig bleven volharden bij hun oude eischen van vóór Maart 1664, en met name die, welke in 't 15e verdragsartikel van 1662 vervat waren, en schenen zij er zich zelfs weinig om te bekommeren, of de Franschen hun daarbij ongelijk gaven; thans ving dat aan anders te worden, en zou de verwachting van den Raadpensionaris, dat de volbrachte zegetocht niet slechts «tot vernedering der hoovaardige engelsche nacie», maar «vervolgens ook tot een eerlijken, verzekerden vrede mocht dienen», niet lang meer onvervuld blijven [3]. Toonde zich de Koning vooreerst nog weinig genegen, mildere voorwaarden toe te geven, en bleef hij persoonlijk op zijn eerste verlangen staan [4], zijn onderdanen waren te weinig met den loop der dingen onder zijn bewind voldaan, dan dat zij hem dáárin eenvoudig naar de oogen waren blijven kijken. Niet tot zijn voordeel stelden zij vergelijkingen tusschen hem en zijn voorganger, den verafschuwden Cromwell, in: welk een kracht van dezen uitging, hoe geducht hij was, en hoe hij de naburige vorsten voor zich deed beven; terwijl men thans een Koning had, met grooter blijken van genegen- en welwillendheid ontvangen en ingehaald, dan ooit te voren gezien waren, en die in zóó korten tijd alles te gronde had gericht, dat het een wonder scheen, hoe hij 't had aangelegd, om in zoo luttel tijds zoo veel te verliezen! [5] Waren de Nederlanders thans veeleischend, zij hadden maar al te veel reden, dat te zijn; en hun schepen voor de Theems waren daar, om hun eischen kracht bij te zetten. Men mocht daarom nog maar vreezen, dat, wilde men engelscherzijds nu toegeven, zij

---

[1] Zie Pepys' *Diary*, p. 407.
[2] *Brieven*, II. bl. 522, en *Brieven en Negociaciën*, V. bl. 379.
[3] Ald. bl. 527.
[4] Pepys' *Diary*, 407, 414.
[5] Ald., p. 415.

van hun kant gingen weigeren [1]. Men zag het hier echter verstandiger in, en begreep ten volle, met Van Beuningen [2], dat men, van de gunstige omstandigheden gebruik makende, den vrede meer dan ooit bevorderen moest; en dat de voordeelen, die men, met hard op zijn stuk te blijven staan, bij 't aangaan van een vredesverdrag, met verlies van tijd wellicht zou kunnen bedingen, niet opwogen tegen de nadeelen, die men, door 't voortzetten van den oorlog, in de meest gewichtige belangen zou kunnen ondergaan, vooral met de onoprechte houding en handelwijs van Frankrijk, en zijn bedoelingen met de spaansche Nederlanden. Het gebeurde in de engelsche binnenwateren bracht bij de bemiddelaars al aanstonds een wending teweeg, die hun alle oude engelsche eischen, zonder verdere praatjens, deed in den wind slaan, en Van Beverningh kwam daardoor den 13en July ook met voorstellen naar Den Haag, voordeeliger — als De Witt betuigde — dan men zonder den behaalden zege had kunnen verwachten [3]. Met dezelfde voorstellen was ook Coventry naar Londen vertrokken, en — hoe weinig ze den Koning persoonlijk eerst aanstonden — ze zouden weldra ten grondslag gelegd worden aan het, nog geen twee weken later tot stand gekomen Vredesverdrag. Den 26en July was de engelsche afgevaardigde weder in Breda terug, met last en volmacht om het voorgestelde te onderschrijven. Den 31en waren alle verdere besprekingen afgeloopen, en namen met de wederzijdsche onderteekening en bezegeling der aangenomen bepalingen een welkom einde. Deze stelden vast: dat voortaan zouden ophouden en vernietigd worden alle oneenigheden, vijandschappen, tweedrachten, en oorlogen tusschen den Koning en de Staten-Generaal, en hun onderzaten en inwoners zich zouden onthouden van alle weërzijdsche roof, plundering, beschadiging, enz.; dat alle beleedigingen, schaden en verliezen van weërskanten, in of vóór den oorlog, uit wat oorzaak ook, vergeten zouden worden en t'eenemaal uit de gedachten gesteld, alsof ze nooit waren voorgevallen; en dat, om van heden af alle oorzaken van nieuwe twist en oneenigheid af te snijden, ieder van beide partijen in eigendom en bezitting zou mogen houden alle zulke landen, eilanden, steden, sterkten, plaatsen, en coloniën, als gedurende den oorlog of daarvóór, door geweld en wapenen of op eenigerlei andere wijs aan partij ontnomen waren, en wel in dier voegen als ze op 20 Mei l.l. bezet en bezeten werden; dat ook alle schepen met hun toerusting en koopmanschap, en alle roerende goederen, gedurende den oorlog of van te voren in de macht van eene der partijen of van haar onderzaten gekomen, zonder eenige vergoeding of herstel zouden zijn en blijven aan hun bezitters; dat ook alle acten en pretenciën, gelijk meer bepaaldelijk ook die welke bij 't 15e art. in 1662 waren voorbehouden, zouden zijn

[1] Ald., t. pl.
[2] *Brieven*, II. bl. 535.
[3] Ald., bl. 533, 536.

en blijven krachteloos, afgeschaft, en vernietigd; dat bijaldien een der beide partijen na 20 Mei, of na den vastgestelden vrede of de onderteekening dezer verdragsbepalingen, eenige landen, eilanden, enz. kwam af te nemen, ze te goeder trouw terstond in denzelfden staat zouden worden hersteld, waarin zij te dier tijd werden bevonden; dat echter, om alle stof van twist en geschil in zake herstel of vereffening te voorkomen, alle zulke schepen, koopmanschap, en andere roerende goederen, die misschien na de sluiting en openbaarmaking van dit tegenwoordig verdrag mochten geoccupeerd worden, in het Canaal en de Noordzee binnen twaalf dagen, van 't kanaal tot Kaap St. Vincent binnen zes weken, voorbij die Kaap tot de Linie, zoo in den Oceaan en de Middellandsche zee als elders, in tien weken, en dan vandaar aan de andere zij dier Linie door de gansche wereld, binnen acht maanden, zouden zijn en blijven ten behoeve van hen, die ze hadden geoccupeerd; dat onder die vernietiging ook zouden worden begrepen alle brieven van schâverhaal, enz. zoo algemeene als byzondere; dat, alzoo in verre gewesten, als Afrika en Amerika, en voornamelijk in Guinea, eenige verklaringen, en derg. van de goeverneurs en officieren, uit naam van hun overheid wederzijds waren uitgegeven, strijdig tegen de vrijheid van koophandel en zeevaart, van gelijken verdragen werd, dat zulke bescheiden in het toekomende voor nul en van geener waarde gehouden werden; dat de gevangenen van weêrszijden zonder rantsoen of losgeld zouden worden ontslagen, mits betalende al hetgeen ze ter zake van mondkost of anders mochten schuldig zijn; dat Koning en Staten, als verbonden vrienden, door noodwendige vriendschap verknocht zouden blijven, om te beschermen de rechten en immuniteiten der weêrzijdsche onderdanen tegen een iegelijk, die zou onderstaan, den vrede van een van beide Staten te land of ter zee te verstoren: dat geen van beiden iets zou doen ondernemen tegen den ander, in eenige plaatsen of land, zee, havenen, districten, baayen, en versche wateren, enz.; dat noch de Koning, noch de Republiek, noch iemand hunner onderdanen, ingezetenen, of anderen, in hun gebied zich onthoudende, des anderen rebellen met eenigen bijstand, raad, of gunst stijven of helpen zou; dat ze elkander oprechtelijk en getrouw tegen de rebellen van den een of den ander zouden te hulp komen, zooals 't de nood zou vereischen, met volk en schepen; dat noch Koning, noch Staten of hun onderzaten, enz. in hun gebied zouden ontvangen die rebel of voortvluchtig van den een of ander zouden zijn of verklaard worden; dat men, bij 't ontvangen van kennisgeving daaromtrent, gehouden zou zijn, zulken rebellen binnen 28 dagen te gelasten en bevelen, om te vertrekken; dat geen rebel van den britschen Koning zou mogen ontvangen worden in eenige kasteelen, steden, vlekken, enz. binnen de heerschappij en 't gebied der Vereenigde Provinciën; en van gelijken geen rebel der Staten binnen de rijken of heerschappijen van gemelden Koning; dat Koning en Staten en hun onderzaten, enz. zouden verbonden zijn, elkander in alle zaken heusch en vriendelijk te bejegenen, en wederzijds handel drijven en

inkoopen doen; dat de schepen en vaartuigen der Vereenigde Provinciën, zoo van oorlog, en om de macht van den vijand af te weren, uitgerust, als andere, die eenig schip van oorlog van den gedachten Koning in de brittannische zeeën kwamen te ontmoeten, de vlag van de top van den mast zouden strijken en 't marszeil laten vallen, in voegen als ooit in vorige tijden gebruikelijk was geweest; dat, tot meerder vrijheid van handel en scheepvaart, Koning noch Staten in hun havens, steden, en plaatsen zouden ontvangen of gedoogen, dat iemand van hun onderdanen ontving piraten of roovers, of hun verblijf, hulp of voorraad verleende, maar zich integendeel benaarstigde ze te doen vangen en straffen; dat het aan geen der onderdanen en onderzaten van Koning en Provinciën, enz. zou toegelaten worden, onder eenig voorwendsel of schijn iets vijandelijks of gewelddadigs tegen elkander te plegen; dat, wanneer Koning of Staten-generaal eenig verbond, vriendschap, of verbindtenis met iemand, 't zij Koningen, Republieken, Prinsen, of Staten zouden aangaan, zij elkander met hun weêrzijdsche heerschappij daar mede in zouden begrijpen, ingeval zij daarin begrepen wilden wezen; dat, zoo gedurende dit verbond, bij iemand der onderzaten, of bij de inwoners van de eene of de andere zijde, tegen dit verbond of een lid daarvan iets werd gedaan of ondernomen, ter zee of te land, enz. daarom dat verbond niet verbroken zou zijn, maar in zijn kracht en geheel blijven, en alleen zij gestraft worden, die tegen dat verbond hadden misdaan; dat alle onderdanen van gemelden Koning, vrij-, zeker, en veilig in en door de Vereenigde Provinciën, en ieder gebied van dien in Europa, zouden mogen reizen, hunnen koophandel in alle plaatsen drijvende, als mede hun handelaars, factoors, of dienaars, gewapend of ongewapend — doch de eerste niet meer dan 40 teffens — zoowel zonder als met hun goederen en koopmanschap; en dat ook de onderdanen en inwoners der Vereenigde Provinciën denzelfden vrijdom in heel het europeesch gebied van den Koning zouden genieten, mits zich in dien koophandel ieder wederzijds hield naar de wetten en bepalingen van dat gebied; dat, wanneer de koopvaardijschepen van des een of des anderen onderdanen door storm, zeeroovers, of eenigen anderen nood, in de havens van een van beider heerschappij liepen, zij vrij en onverlet van daar weder mochten vertrekken, zonder eenigen tol of andere rechten te betalen; dat wederzijds kooplieden, schippers, stuurluî, of scheepsvolk, of hun schepen, goederen, of koopmanschappen niet mochten worden aangehouden of met arrest bezwaard, in des anderen landen, havens, reeden, of stroomen, uit kracht van eenig algemeen of byzonder bevel, hetzij ten oorlog of eenig ander gebruik, ten ware de hoogste nood het vereischte, en behoorlijke vergoeding daarvoor werd gedaan; behoudens nochtans dat niet te kort werd gedaan aan de aanhouding en arresten, naar rechten en wetten van een of ander gebied rechtmatig en ordelijk geschied; dat wederzijdsche kooplieden, enz. tot bescherming van zich en hun goederen, alle soorten van wapenen mochten dragen en gebruiken,

maar, in hunne herbergen aangekomen, ieder hun geweer moesten afleggen, ten tijde toe, dat ze zich weder scheep zouden moeten begeven; dat wederzijds convooi- en oorlogschepen in zee eenig koopvaardijschip of schepen, den anderen toebehoorende, die denzelfden koers mochten houden of dezelfde reis doen, ontmoetende of onderhalende, zoolang ze dat deden, hen zouden moeten convoyeeren en beschermen tegen allen en een ieder, die hen met geweld mocht aantasten; dat, als eenig schip of schepen, onderdanen of inwoners van de eene of de andere zijde of eenig onzijdige toekomende, in des een of anderen havens genomen werden bij derden, die niet van de onderdanen of ingezetenen van den een of den ander waren, zij, uit wier haven of gebied die schepen waren genomen, gehouden waren, met de andere partij samen te bevorderen, dat die werden vervolgd en hernomen en hun eigenaars weder ter hand gesteld; dat de zoogenoemde *cherchers* en andere dergelijke officieren van weêrszij zich zouden hebben te regelen naar luid der wetten van ieders gebied; dat, als bij een van beide heerschappijen of haar onderdanen enz. dien der andere eenige schade was aangedaan, of tegen de bepalingen van dit verbond of de gemeene rechten, nochtans geen brieven van schâverhaal, enz. verleend zouden worden vóór het recht volgens de gewone wetten onderzocht was; doch dat, als dat recht werd geweigerd of lang vertogen, Koning en Staten of hun gemachtigden openbaar recht zouden zoeken, om alle zulke verschillen in der minne, of bij gewoon rechtsbeloop af te doen; voor zoover de zaak evenwel nog langer mocht worden uitgesteld, en geen recht noch voldoening gegeven binnen de drie maanden, nadat zulk een openbaar verzoek zou zijn gedaan, eindelijk zulke brieven mochten verleend worden; dat, of t' eenigen tijde kwame te gebeuren — wat God genadiglijk verhoeden mocht! — dat de reeds vereffende geschillen tusschen Koning en Staten weder opkwamen en tot een openlijken oorlog uitbarsten, de schepen, koopmanschappen, en allerhande roerende goederen van de eene of andere zijde, die in havens en gebied der tegenpartij wederzijds bevonden werden, geensins verbeurd verklaard of geïncommodeerd zouden worden; maar dat aan wederzijdsche onderdanen en inwoners de tijd van volle zes maanden vergund zou worden, binnen welke die goederen te vervoeren werwaarts zij wilden; dat zij, die byzondere brieven of commissiën van een van beide zijden hadden verkregen, voor den rechter voldoenden waarborg zouden stellen door zulke personen als daarvoor volstonden, en geen deelhebbers in 't schip waren, dat ze geen schâ of ongelijk aan weêrszijdsche onderdanen of inwoners zouden doen; dat dien onderdanen of inwoners in elkanders havens de toegang en 't verblijf zou vrijstaan, niet alleen met hun koopvaardij- en vrachtschepen, maar ook met die van oorlog, zóó nochtans dat ze 't getal van acht oorlogschepen niet te boven gingen, en niet langer dan tot herstel der schepen, inkoop van levensmiddelen, en andere benoodigdheden vereischt zou zijn; terwijl een grooter getal niet mocht binnenloopen zonder voorafgaand verlof van hen, dien de voorzeide havens toekwamen,

tenzij ze door storm of eenig geweld of nooddwang daartoe genoopt waren, om zeegevaar te ontgaan; zoo dit gebeurde, zouden zij den plaatselijken Goeverneur of der opperste Overheid de oorzaak van hun komst aanstonds bekend maken, en niet langer blijven dan hun door dezen vergund zou worden, noch ook in die havens niets vijandelijks of nadeeligs ondernemen; dat beide partijen dit verdrag waarlijk en vastelijk zouden nakomen en ten uitvoerleggen, en zorgen dat het bij haar onderzaten en inwoners nagekomen werd; dat tot meerder verzekering en vastigheid, HH. Staten-Gen. zich verbonden, dat alle en een ieder, die òf zij òf de Staten der provinciën ten eeniger tijde zouden maken of stellen tot Kapitein-Gen., Goeverneur of Stadhouder, Veldoverste of Admiraal, gehouden zouden zijn, dit verdrag en zijn bepalingen met eede te bevestigen, en heiliglijk en onder eede te beloven, zooveel in hun zou zijn, alles nauwgezet te zullen nakomen, en, voor zooveel hun aanging, ten uitvoer leggen, en zorgen, dat het bij anderen nagekomen en uitgevoerd werd; dat onder dit verdrag begrepen zouden worden al die vóór de uitwisseling der bekrachtigingen of binnen zes maanden daarna van de eene of andere zij met gemeene bewilliging werden genoemd; dat ondertusschen, terwijl de zich verdragende partijen dankbaar erkenden de oprechte diensten en onvermoeiden ijver, met welke de doorluchtigste Koning van Zweden dit heilzaam werk van bevrediging, onder Gods genadige hulp, tot een gewenscht einde had gebracht, met gemeene bewilliging dier partijen was vastgesteld en verdragen, dat Z. K. Maj. met al zijn rijken, heerschappijen, provinciën, en rechten in dit verdrag besloten zou zijn; dat eindelijk dit verdrag bij Koning en Staten, door wederzijdsche open brieven met hun groot zegel bekrachtigd, en binnen vier naastvolgende weken, of eerder zoo doenlijk, zou worden geconfirmeerd en geratificeerd, en de wederzijdsche instrumenten binnen dien tijd te Breda uitgewisseld, om dan terstond na die uitwisseling, op de wijze en plaats als gewoonlijk was, openlijk afgekondigd te worden. — In een afzonderlijk artikel werd voorts nog bepaald, dat, indien bij geval eenige tapijten, behangselen, schilderijen, huisraad, juweelen, kleinoodiën, baggen, kostelijke gesteenten, of eenige andere roerende goederen, toebehoorende den Koning van Groot-Brittanje, bij de Staten of iemand van hun onderzaten nu waren of in de toekomst gevonden mochten worden, die Staten beloofden, de bezitters daarvan op geenerlei wijs te zullen beschermen, en hun best te zullen doen, om zooveel doenlijk, *de plano* en *summarie* te doen procedeeren, ten einde ze den Koning terug te doen erlangen; dat ook, zoo eenige personen schuldig zijnde aan den moord van Koning Karel I, en wettig over die misdaad beschuldigd, verwezen, of verwonnen, in het gebied der Staten zijn of na dezen daar komen mochten, zij, zoo haast zij of eenige hunner officieren daarvan kennis kregen of 't aangediend was, gevangen, in bewaring gesteld, en gebonden in Engeland overgezonden zouden worden of geleverd in handen van hen, die de Koning zou gesteld hebben, om hen te bewaren en naar Engeland

te zenden; geheel overeenkomstig 't geen op den 4en Sept. 1662 te Whitehall besloten was. — Wat handel en scheepvaart betrof werd nog meer uitvoerig bepaald, dat «al zulke edicten en plakaten, die de eene partij, ter zake van den oorlog, tot nadeel der andere tegen de vrijheid van beiden had laten uitgaan, van weêrszij zouden worden afgeschaft; dat tot toelichting van het plakaat, van de zij van Groot-Brittanje in 1660 uitgevaardigd, en waardoor aan vreemdelingen werd verboden eenige andere waren binnen Engeland te voeren, dan welke in ieders land wiesen of door handwerk werden gemaakt, den HH. Staten en hun onderdanen geoorloofd zou zijn, met hun schepen in Engeland te brengen alle gewassen, vruchten, en manufacturen van Neder- en Hoog-Duitschland, die doorgaans het geleidelijkst, en als meest gebruikelijk was, door het gebied der Vereenigde Nederlanden te land of langs de rivieren werden vervoerd naar de zeehavens, om van daar over zee vervoerd te worden; en dat, daar de Koning al over lang had aangehouden, dat de waren en koophandel van weêrszij op een vaste en bekwame orde en regel mochten worden gebracht, en de Staten altoos hadden getracht dat door zekere en altoosdurende reglementen te doen bepalen, en nochtans deze zaak van zwaren en langdurigen arbeid scheen te zijn, wederzijds was goedgevonden dit tot bekwamer gelegenheid uit te stellen; in dier voege nochtans dat metten eersten na den besloten vrede van weêrszij commissarissen daartoe bij elkaâr zouden komen; doch dat bij voorraad verdragen en vastgesteld was, dat het verdrag van scheepvaart en handel, in 1662 door de Staten-Generaal met den allerkristelijksten Koning getroffen, van 't 26e tot het 42e artikel tot regel en richtsnoer zou strekken, om een wijdloopiger handelsverdrag ter zee tusschen beide partijen te voltrekken [1].

Vóór de bekrachtiging en uitwisseling der stukken had kunnen plaats grijpen, had het voor de Theems geankerde smaldeel den vijand nog een laatsten slag zoeken toe te brengen, en was daarin niet ongelukkig geslaagd. Twee dagen na de beëindiging der onderhandelingen, den 2en Augustus, was de wakkere vlootvoogd, die er 't bevel over voerde, op nieuws de rivier ingezeild, om den engelschen Vice-Admiraal Spragg, die met een vijftal fregatten en 17 branders voor de zoogenoemde Hope lag, te bestoken, en zond nu daartoe vijf zijner oorlogschepen en twaalf branders onder Meppel af, terwijl hij-zelf zich met een sloep naar die branders begaf, om hun manschap aan te vuren. Acht der branders gingen daarop onder Kapitein Naeldhout vooruit. Op zijne nadering zochten de Engelschen eerst de noodige tegenweer te bieden, doch kapten weldra het anker, en liepen op Spraggs fregatten, die, vreezende in brand te raken, zelf ook de vlucht namen. Door Naeldhout achtervolgd, werden zij echter gedwongen te strijden en wikkelden hem en de zijnen nu in 't hevigst gevecht, in 't welk een viertal nederlandsche even zooveel engelsche branders vernielden, zeven andere echter in den grond geschoten of verbrand en door de bemanning verlaten werden, en dat

[1] Als *Tractaat van Marine* kwam dat in *Febr.* 1668 tot stand.

daarmeê eindigde, dat de vijand afdeinsde, en door Naeldhout, Meppel, en Van Nes tot onder 't geschut van Gravesend vervolgd werd. De nederlandsche schepen gingen daarna 's avonds voor anker liggen waar de engelsche 's morgens gelegen hadden, doch vonden zich den volgenden dag, zonder branders, niet in staat, den Engelschen verder afbreuk te doen, en zakten naar Sheerness af, waar zes hunner zwaarste schepen onder Doedes gebleven waren, om den vijand de vaart uit de Medway af te snijden. Daar gekomen, rangschikte Van Nes zijn smaldeel in een halve maan, om beide rivieren gesloten te houden, afwachtende wat de omstandigheden hem verder te doen zouden geven. 's Morgens van den tweeden dag daarna, den 5en der maand, kwamen toen een twintig zeilen — vijf koningsfregatten, 14 branders, en 2 galjoten — met een stijve koelte, voor wind en tij, onder den Schout-bij-nacht Jordan, van Harwich uit aanzetten. Twee der branders naderden den vooraanliggenden Naeldhout, die echter onmiddellijk zwenkte en beide afweerde, waarop zij den zeeuwschen Schout-bij-nacht Matthijszen aanklampten. Ook hij, hoewel in zijn blinde steng getroffen, gierde nog bij tijds, en deed zoo een der branders in zijn eigen vuur verteren, terwijl de overige toen nog een poos lang tusschen Van Nes' schepen bleven indrijven, en ook hem-zelf bedreigen, doch deels in den grond geschoten, deels met het beste gevolg afgeweerd worden; zoodat ten slotte Jordans vijftal, alle hoop opgevende, op den loop ging, en door de nederlandsche adviesjachten en verder klein vaartuig nagezet, nog twee hunner branders zagen afsnijden, waarvan de een mede in eigen vlammen opging, de ander zich te nauwernood in een kleine haven bergde. Spragg en Jordan hadden 't bij hun landgenooten zwaar te verantwoorden voor de achtelooze wijs, waarop zij ieder voor zich te werk waren gegaan, terwijl Jordan zelfs zoo luttel van Spraggs doen en drijven geweten had, dat hij zijn schepen ziende liggen, die voor een deel der nederlandsche gehouden had [1]. Dezen waagden 't vervolgens, tot bewondering der Engelschen, onder 't oog van den vijand, met tegenwind, naar de Middelgronden en 't Koningsdiep onder zeil te gaan, zonder de vele droogten te vreezen, waarop zij dreigden te stooten; wat, als de Hertog van York volmondig betuigde, door zijn landgenooten niet ondernomen zou zijn [2]. Zoo brachten zij er uit de onverdachte pen hunner vijanden zelf den lof af, «in alle dingen, in beleid, moed, kracht, kennis der engelsche wateren, en goed geluk, den Engelschen de loef af te steken, en den oorlog hunnerzijds zegevierend te voleinden» [3]. Van Nes bleef nog eenigen tijd

[1] Aldaar, t. pl. [2] Zie Pepys' *Diary*, p. 422.

[3] Pepys, t. pl.: "Thus in all things, in courage, force, knowledge of our own streams, and success, the Dutch have the best of us, and do end the war with victory on their side". Cornelis De Witt had dan ook aan zijn broeder reeds gemeld, dat men den mond van den Theems zoo nauwkeurig had opgenomen, gepeild, en op kaart gebracht, dat men er zoo goed meê bekend was geworden, als met de vaderlandsche zeegaten. — Zie De Jonge, *Gesch. van 't nederl. Zeewezen*, II bl. 211.

voor den Theems liggen; terwijl zich de noordwaarts opgezeilde Van Ghent, door gebrek aan levensmiddelen genoopt vond, naar Holland terug te keeren. De wakkere Kapitein Magnussen, die met eenige voorraadschepen door Van Nes naar hem uitgezonden was, stootte ongelukkig op een viertal engelsche oorlogschepen, tegen wier overmacht hij zich manhaftig verweerde, doch schip en leven laten moest. De Ruyter zwalkte nog eenige weken in 't kanaal en langs de engelsche kust om, beproefde te vergeefs een aanslag op de sorlingsche eilanden en enkele havens, en keerde, even als de rest der nederlandsche schepen, in October naar 't Vaderland weêr, door den gevolmachtigde der Staten, die hem vergezeld had, reeds eenigen tijd voorafgegaan.

«Weest wellekom», riep men dezen in vervoering bij zijn weêrkomst toe,

Weest wellekom, o groote held!
Mijn borgervoogd, op wien mijn wallen
En maagdelijke spitsen brallen
Tot daar men duizend Echo's telt: —
Weest wellekom, o Lands beschermer,
Die ons, naast God, de Vrede bracht! [1] —

---

[1] *Dordrechts Maagdegroet aan haren heldtdaadigen borgervader*, enz. door L. van de Roer. — "Het werk" — als een ijverig Staatsgezinde schreef — "zoo op de Rivier van Londen als Chattam uitgevoerd, en den Engelsen Koning den vrede afgedrongen hebbende, is de burgemeester weder in zijne stadt gekomen, alwaar hy met groote vreugde van de burgers wierd onthaald en ontfangen, en het ampt van een krijgsoverste afgeleid hebbende, heeft dat van Burgemeester weder aangenomen". (*Dubbele Victorie* enz., *vertoond in een t'Zamenspraak van drie personen*, *varende van Leiden op Haarlem*, by malkanderen gesteld door H. van V. L. (Te Amsterdam, by *Libertas Ergo* en *Pugna pro Patria*, boekhandelaars, 1667). Bl. 37.

"Doorluchte", als een opgewonden stadgenoot hem toezong:

Doorluchte *burgerheer* van Hollands eerste stad,
Getrouwe *raadsman* in 's Lands ramp en ongelukken
Wanneer de Munster-paap het in den grond woû drukken,
Manhafte *krijgsheld*, die het zweerd hebt aangevat —
Weest welkom en betreedt weêr met gezonden voet — Ons Raadhuis.

In dat Raadhuis hing men een schilderij te zijner eer op, waarop het roemrijke feit van Chattam was afgebeeld en zijn eigen beeltenis ten voeten uit prijkte, met het bijschrift:

Dus komt de konst De Witt te malen,
En Engeland rondsom in zee,
De Theems, met Chattams kromme reê:
Hier breekt men ketenen en palen,
Ginds werd de britsche vloot verbrand,
En 't geen de vlam ontvlucht, gestrand.
Ik zie den Koninklijken Karel

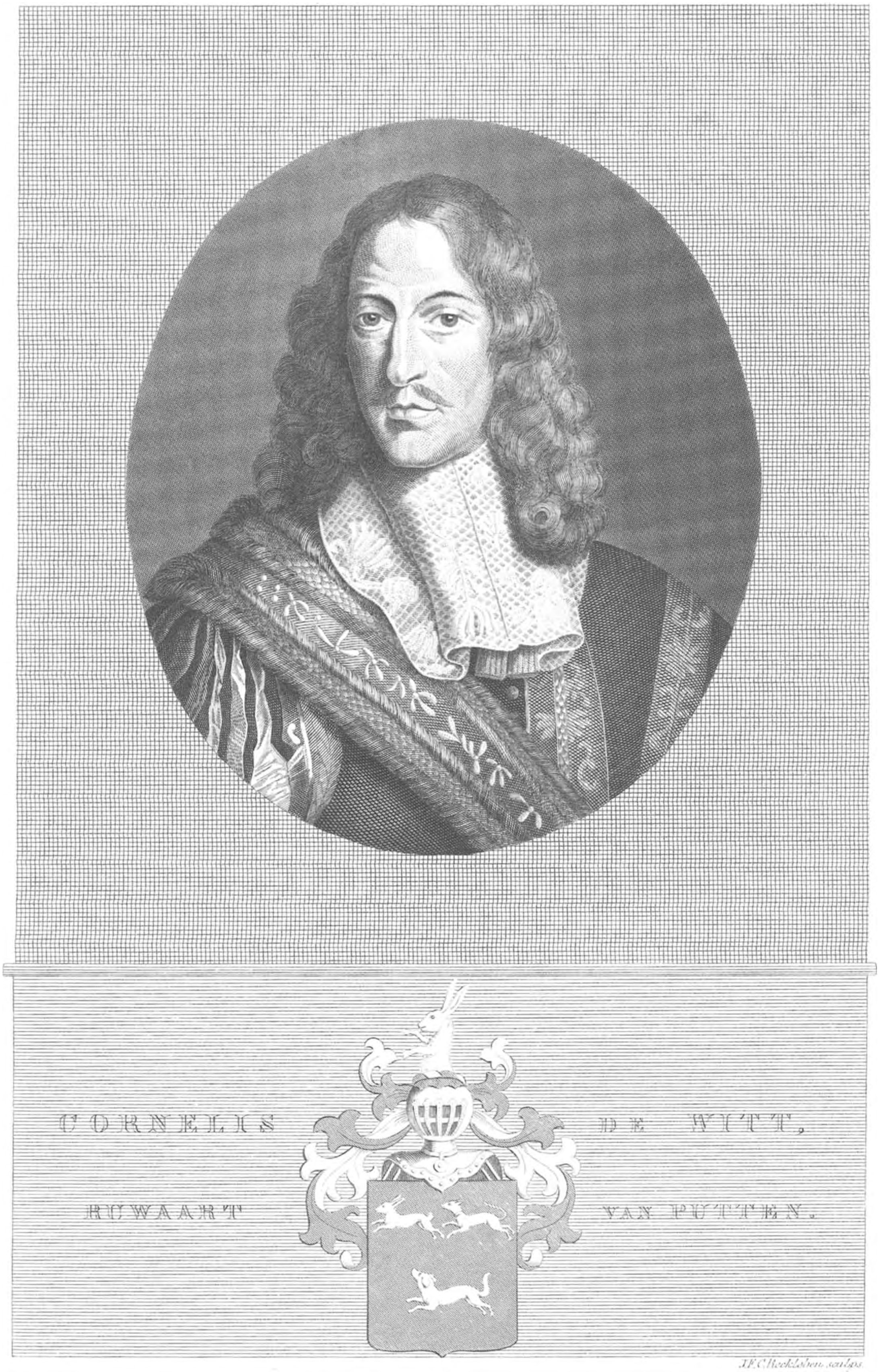

J.F.C. Reckleben sculps.

Zoodra den 23^en^ Augustus het bericht der bekrachtiging naar Breda gekomen was, werden de daartoe betrekkelijke stukken, den volgenden morgen, op 't kasteel uitgewisseld, en de Vrede daarop, 's middags vier uur, door de gevolmachtigden der Staten voor het Stadhuis afgekondigd, en 't bericht op alle hoeken der straten aangeplakt. De fransche gezant deed den te gelijker tijd tusschen Engeland en Frankrijk gesloten vreê met trompetgeschal vóór zijne woning afkondigen, en even zoo de engelsche en deensche voor de hunne. 's Avonds werd er van wegen eerstgenoemde een groot vreugdevuur, met macht van flambouwen op acht staken, voor 't Stadhuis ontstoken, en een feestdisch daarbinnen aangericht, waartoe de schoonste nederlandsche juffers genoodigd waren, «negen daaronder» — als Estrades aan Lionne schreef — «die hem

---

— Weleer versnorker van Neptuin —
Met Statenvlaggen op zijn kruin;
Doch aan dees kroon de schoonste parel
Is, dat dees nooit volprezen daad
De zee bevredigt en den Staat.

In een Tijdrijm "DorDreChts rVart benaVt LonDens rIVIer" heette het:

Mijn Kinders kweek ik op tot vaders van den Staat,
In wapenhandel geen mijn borgers boven gaat;
Nooit onderbracht, hiel ik den roem van Batavier
In nood te Land, ter zee ik mijnen Ruart stier,
Des Vaderlands behoud is mijn oprechte *Wit*
Met dees in staat en raad met recht ik de eerste zit.

Doch het schitterendst kweet zich zeker een ander lofrijmer van zijn taak, die naar aanleiding der vermelde schilderij uitriep:

De Oudheid wordt nu kindsch, haar luister is verdwenen,
De Witt stapt alles, wat er voor hem ging, voorbij;
Dit is een kort begrip van deugd; zijn schilderij
Daagt al het marmer uit van Romen en Athenen.
Dit hoofd en deze hand gaf 't Kristenrijk de Vrede.
Hoe vreeslijk trok hij uit! hoe lieflijk kwam hij weêr,
Die Karels schepen brak tot houtskool, om 't geweer
Tot zachte seisens en tot kouters te versmeden.
Gelukkig Raadhuis, en verheugde galerijen
Wiens naam, dat eeuwig werd door deze schilderij;
Indien gij wilt, dat ook de Vrede eeuwig zij,
Verciert de spiegels van ons schepen met copyen.

Zie dit en al de overige tot een bundel verzamelde Chattam- en Vredeverzen in het *Verheerlijckt Nederlandt*, enz., *uytgebeelt door verscheyde Rijmoefeningen der geestigste Poëten.* MDCLXVIII.

weêr gezond zouden gemaakt hebben», en met welke hij dus met niet weinig genot «sommetjes» had gedronken. «Dat gaat» — als de levenslustige oude heer verder meldde — «zóó in zijn werk: men doet wat wijn met suiker in zijn glas, de juffer neemt er een slokjen uit en reikt dan 't glas aan den heer, die 't haar gaf, met een kus op zijn mond, over; hij doet daarop 't zelfde van zijn kant, en zoo om en om, totdat er geen droppel meer in 't glas te bespeuren is. Dat hield zoo tot laat in den nacht aan» [1]. Van den fraayen kerktoren waaide de vredevlag, en waren van boven tot den laatsten omloop brandende lantarens gehangen, die in hun midden het woord PAX vormden. Voor 't Stadhuis en de verschillende woningen waren wijnfonteinen aangebracht, die rooden en witten wijn in overvloed leverden, en waaraan de bredasche burgerij zich te goed deed. Het fraaiste weder begunstigde het nachtfeest; want hoewel 't — na langdurige droogte — over dag juist weêr was gaan regenen, klaarde met den avond de lucht geheel weêr op, om eerst na den afloop van 't vuurwerk weder te betrekken [2]. In Den Haag vierde men vervolgens niet minder feest. Na zijn terugkomst liet Estrades er, den 7en September, een vreugdevuur ontbranden, en vereenigde den Prins van Oranje, de gezanten, en verschillende leden der Staten aan een feestmaal, terwijl hij voor 't volk op straat den wijn vier uur aaneen vloeyen liet. De Witt, die thuis gebleven was, jubelde en danste voor zijn deur met het volk tot twee uur na middernacht; en onder 't vuurwerk kwam men elkander zien, en met het volk op 's Konings gezondheid drinken, zoodat er Estrades — als hij gul uit bekende — «den volgenden dag nog moê van was» [3]. 't Was — als de jeugdige Antonides, in zijn *Bellone aen bant*, te dezer gelegenheid zong — 't was

— nu de rechte stond om vreugde te bedrijven,
De berkemeyer schuim van 't fransche en rijnsche vocht —
De vierstellagiën nu en teerton aangestoken!

Men voerde «d'oorlog om 't oorbaarlijkst Vreêbesluit» — als een ander 't uitdrukte [4] — daar «Holland's fiere Leeuw

D'een klauw strekte uit naar Vreê, wijl de andre, door het zwaard,
De forsche doggen poogt te korten hunnen staart,
Die de ooren te Breda voor 't Vreêgeluid toestopten; —

---

[1] *Lettres, Mémoires et Négociations*, etc. VI. p. 24.

[2] *Hollantse Mercurius*, voor Aug., bl. 135. Over de feestelijkheden te Amsterdam, Haarlem, Den Bosch, enz., zie aldaar voor Sept. bl. 148. [3] *Lettres*, etc. t. pl. p. 30.

[4] W. van Heemskerk, in zijn *Zeegejuiching, Ernstbetuiging, en danktbre buiging over Hollands Heldendaad, Neêrlands beter staat, en vervulde Vredemaat.* Tot Leyden, gedr. voor Joh. van der Brugge, boekverkooper op de Mare, by de Nieuwe Kerk. 1667.

Maar ofschoon snoode list voorzicht in slaap (wou) zussen
Door 't liedjen van verlang, de Leeuw zwom ondertusschen
De Theems op, noodde zich in 't wolvenhok te gast,
Sloopt Landkasteelen neêr, ontwringt den magazijnen
's Rijks zeen'wen, en den Vorst den hoog gestegen moed;
Zoo dreef rechtvaardige ernst, als 't vet, ten leste boven,

en kon men nu van blijden vrede zingen, en «hemelhoog, door penne, mond, en handen, den roem van hen, die 't Vreêgeding behartigden», doen klinken. 't Bleek, hoe

'tVrijvolk niet slechts (had) helden om te vechten,
Maar die den krijg ook wijselijk beslechten.

«Nu», als Vondel zong [1]:

Nu een eeuwig zegeteeken Van den Zeepeis opgehaald
In de lucht aan 's Hemels streken, Heerlijker dan Memfis straalt,
Op het Hof der zeven Staten, Vaderen van 't Vaderland,
In wiens schaduw onderzaten Rusten, door de sterke hand
Van het hoog gerecht verdadigd, Dat dien Zeedraak 't hoofd verplet,
Met triomf ons begenadigt, En in 't erf der Zeevaart zet.
Laat, zoo wijd de deining strand schaaft, D'afgrond bassen uit zijn kolk,
't Waterrecht, van God gehandhaafd, Komt, uit 's oorlogs donk're wolk,
Voor den dag met schooner glansen: —

inderdaad was men er lang niet bij achteruit gegaan. Van de scheepvaart-acte waren nu althans de duitsche waren en vrachten uitgezonderd, en was men ook gedwongen, Nieuw-Nederland zijn naam blijvend in dien van Nieuw-York te zien verwisselen, men kon daarentegen Paramaribo en Essequebo voor zich behouden, en ontving in Oost-indiën het tijdelijk reeds bezette Poeleroen [2] nu terug. Daarenboven waren nu voor goed alle van vroeger dagteekenende, en nog altoos aangehouden geschilpunten ter zij gesteld.

Intusschen zouden 't met dat al wel even ijdele als vrome wenschen blijken, wat een der gemelde vredezangers zich, in zijn opgewonden gemoedsstaat en de vreugd van 't oogenblik, ontvallen liet:

Dat 's oorlogs zwaard nu in de scheê verroeste,
Dat nu de tong van Brit en Batavier
Niet smaadlijk meer op 's andren Landaard schelde,

---

[1] *De Vreêpilaar der vrije Nederlanden.*

[2] Eigenlijk Poeloe-rhun, dat den 10en December 1665 door den koopman Abbema en Luitenant Sloot op de Engelschen vermeesterd was. Zie Mr. J. K. J. de Jonge's *Opkomst van het Ned. gezag in Oost-indië*, VI. bl. 103.

Maar elk om strijd zijn 's naasten deugden melde;
Verteer beî haat en wraak door Liefde's vier,
Dat 't onderling verwijdren der gemoedren
Verwijder door een nauwen harteband,
Die *eeuwen lang onbreekbaar* blijf in stand,
Niet slechts als bondgenooten, maar als broedren! —"

Bescheidener was men kerkelijker zijds in zijn wenschen en uitdrukkingen, bij 't uitschrijven tegen 7 September van een algemeenen Dank-, Vast-, en Bededag over al de Vereenigde Provinciën, «om God den Heer oodmoedelijk en vieriglijk te bidden, ten einde Zijn Vaderlijke goedertierenheid den gemaakte Vrede genadelijk wilde zegenen en ten algemeenen beste van den Staat dezer Landen, en van Gods kerk daarin, wilde laten uitvallen; voornamelijk dat Hij Zijn aanschijn afwende van de zonde van beide de naciën, en uitdelge al hare ongerechtigheden, haar die vergevende naar de grootheid Zijner goedertierenheid, en haar aanneme tot een erfdeel mitsgaders een heilig volk, opdat Zijne weldadigheid en liefde haar geduriglijk behoude, en haar van dage tot dage meer en meer bekrachtige in onderlinge kristelijke liefde, hare herten vereenigende tot de vreeze Zijns naams!»

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Laatste jaren en val van 't Stadhouderloos Bewind.

1667—1672.

Een der hoofdredenen, waarom De Witt het sluiten van den vrede bespoedigd wenschte, was, als hij 't onverbloemd betuigde [1], de zorg hem door de krijgsmarsch van den franschen Koning gebaard, die — als Mevr. de Sevigné 't uitdrukte — «zich verlustigde met Vlaanderen in te nemen, gelijk de spaansche Landvoogd, Castel-Rodrigo, met zich uit alle steden terug te trekken, die Zijne Majesteit begeerde» [2]. De zaak vereischte niet minder kracht dan voorzichtigheid, en hij was niet de man, om 't aan een van beiden te laten ontbreken. Al aanstonds bij de eerste schreden op spaansch-nederlandsch gebied, kwam men in de hollandsche Staten, op zijn voorgang, overeen, door de algemeene bij dien Koning «op ronde en vertrouwde opening» te doen aandringen, waar eigenlijk de gedachten van Z. M. zich toe bepaalden, en, zoo ze wat «te ver uitziende» mochten blijken, met allen ernst te trachten, «ze tot meer gematigde termen terug te brengen». Wilde Z. M. daarom verzekeren, dat hij zich zou te vreden houden, zoo hij bij verdrag de steden Kamerik, St. Omer, en Aire, en het door Spanje beheerde borgondische Vrijgraafschap verkreeg, terwijl alle verdere spaansche Nederlanden, onder uitdrukkelijken waarborg van Keizer en Rijksvorsten, Engeland en de Republiek, tegen alle toekomstige bezwaren zouden vrij blijven; men zou dan van hieruit zijn best doen Spanje daarin te laten bewilligen, om zoo de

[1] "My dunckt de vrede met Engelandt dient verhaest, ende deze saecke vervolgens gehandeld met alle de applicatie, omsightigheyd ende rigueur, die de grootheyd van deselve vereyscht". (*Brieven* II. bl. 519).

[2] *Lettres* (Paris, 1863) I. p. 104.

grenzen van den Staat van alle feitelijkheid en verdere geruchten van oorlog te bevrijden. Hoe «doenlijk» hij deze voor de veiligheid van beide Nederlanden wenschelijke zaak achten mocht, de «gematigdheid» van Koning Lodewijk bleek zoo aanstonds niet van dien aard, dat men haar zoo maar tot stand kon brengen, en er zich in 't eerst maar al te weinig van «verwachten» liet [1]. Ze scheen Van Beuningen integendeel zelfs «desperaat» te staan [2]. Intusschen bleek Frankrijk niet geheel ongenegen, zich op zekere voorwaarden te verstaan, wilde men die binnen een bepaalden tijd in Spanje aannemen. Die voorwaarden, door Estrades kenbaar gemaakt, bleken echter wat al «te wijd te gapen», over hoe veel zaken men anders zou meenen te mogen «heenstappen», om een gewaarborgden vrede te verkrijgen, en hoezeer deze «voor Spanje best en voor de Kristenheid noodig» ware [3]. Van Beuningen en De Witt brachten er te Parijs en in Den Haag hun bezwaren tegen in, op «veel meer matigheid» van 's Konings zij aandringende. Daartoe kon zeker de voorspoed niet leiden, waarmeê zijn gewapende uitstap over de spaansch-nederlandsche grenzen bekroond werd, en waarvan ons Mevr. de Sevigné den overeenkomstigen indruk reeds schetste. Na Charleroi, waren Sint Wynoxbergen en Veurne in Vlaanderen, verder Ath, Doornik, Douai, Kortrijk, en Oudenaarde reeds in fransche handen, en lag, na een vergeefsche poging op het nog bij tijds door Spanje verzorgde Dendermonde, het koninklijke leger thans voor Rysel, dat het zich, weinig dagen later, 27 Aug., door de burgerij zag in handen spelen. Het sloeg daarop eenige der stad te laat toegesnelde ontzettingstroepen onder den uitgeweken franschen graaf de Marsin, en nam voorts den 13en Sept., onder Turenne's bevel, Aalst stormenderhand in, terwijl de Koning-zelf in triomf naar huis keerde. De spaansche Koningin-regentes zocht, in deze benarde nederlandsche omstandigheden, aan alle zijden hulp en steun, riep, buiten Engeland en Holland, ook de medewerking van den te Regensburg vergaderden duitschen Rijksdag in, en vaardigde, tegen Lodewijks schriftelijke vertogen over het vermeend goed recht zijner gemalin, een ander voor 't hare uit [4], terwijl zij Frankrijk tevens uitdrukkelijk den oorlog verklaarde, zich beklagende door zijn vredelievende verzekeringen jammerlijk bedrogen te zijn.

De Koning liet er zich daarentegen bij de Staten zijnerzijds niet weinig op voorstaan, dat hij, bij machte — naar hij verzekerde — om, na de uiteendrijving van Marsin's ruiterbenden, Gent en Brugge zonder slag of stoot te vermeesteren, en gansch Zuidnederland van daar uit te onderwerpen, van zijn «onbaatzuchtige genegenheid tot

---

[1] *Brieven*, t. pl. bl. 523, 525. [2] Ald. bl. 531.

[3] Ald. bl. 539. De voorwaarden-zelf zie ald. bl. 540. Zij verlangden o. a., buiten 't genoemde, nog Luxemburg, Doornik, Douai, Charleroi, St. Wynoxbergen, en daaraan hangende plaatsen en landen, door de Staten des noods gewapenderhand te verschaffen.

[4] *Le bouclier d'Estat et de Justice,* door den Graaf de L'Isola voor haar opgesteld.

SIR WILLIAM TEMPLE.
J.F.C. Reckleben sculps.

de Staten» had blijk gegeven, door zijn leger terug te trekken en zelf naar Frankrijk te keeren. De Witt wist echter wel beter, en dat alleen gemis van het noodige voetvolk, om al die groote steden te bemachtigen en bezet te houden, hem in zijn vaart gestuit had, en 't nu bij de slechting van Aalst en Deinse deed laten [1]. Hij liet zich daarom ook niet door 's Konings fraaye praatjens verschalken, en, terwijl hij natuurlijk beleidvaardig het oor leende aan de betuiging van Z. M.'s neiging tot een «vergelijk op zeer redelijke voorwaarden», begreep hij tevens, dat men best zou doen, zich tegen alle fransche veroveringszucht, door een tijdige overeenkomst met andere mogendheden, behoorlijk te dekken. Het best achtte men trouwens, voorloopig een wapenstilstand van zes of acht maanden te verkrijgen, om in dat tijdsverloop dan tot geheele vereffening van 't geschil te komen [2]. Lodewijks voorwaarden voor dit laatste waren er inmiddels niet op verminderd; hij gaf der spaansche regeering thans de keuze tusschen den afstand van al de gevraagde landstreken of van dat, wat hij nu in Vlaanderen en Brabant bezet hield. Daarbij zocht hij zich goede vrienden in Duitschland te maken, en wist zelfs den Keizer, als schoonbroeder zijner vrouw, en daardoor evenzeer als hij, bij een niet onwaarschijnlijke toekomst, in de spaansche erfenis betrokken, door zijn sluwen gezant, den Ridder de Crémonville, te betuigen, dat het veel voordeeliger voor beiden wezen zou, zich bij een geheim verdrag nu reeds over een toekomstige verdeeling der spaansche landen te verstaan, dan daar later in Spanje zelf, in Italië, in Borgondiën, en de Nederlanden, allerlei gehaspel over te zien ontstaan. Dit verdrag kwam den 19[en] January 1668 tot stand, en verzekerde den Keizer Spanje, Milaan, Sardinië, de balearische eilanden en de Westindiën, en den Koning de spaansche Nederlanden, het Vrijgraafschap, Navarre, Napels en Sicilië, de filippijnsche eilanden en de verschillende steden in Afrika. Bijna te zelfder tijd met dit geheime verdrag, kwam echter in Den Haag een ander, naar 't verlangen van De Witt, tot stand, waarbij Engeland en de Republiek zich tegenover den overmoed van Koning Lodewijk, in 't belang der spaansche Nederlanden, vereenigden. Op zijn aandrang waren daartoe, dit najaar, de Heeren Johan Meerman en Johan Boreel naar Engeland gezonden, en, in 't laatst van December, Sir William Temple, als onderhandelaar naar Holland gekomen, en werd toen luttel weken daarna, den 23[en] January '68, een drieledig verdrag gesloten. Bij 't eerste verbonden zich beide Staten, elkander wederkeerig te verdedigen, zoo hun boden te zee of te land mocht worden overvallen; bij het tweede verklaarden zij het van hun duren plicht, om, zelf over hun verzoening te Breda verblijd, het in hun buurt ontstoken oorlogsvuur te blusschen, en de tusschen de spaansche en fransche Kroon gerezen geschillen te beslechten. Zij

[1] *Brieven en Negociatiën*, VI, bl. 119 en 4.

[2] Zie De Witt's schrijven van 15 Sept. *Brieven*, II. bl. 566.

verplichtten zich daartoe, te trachten, om den franschen Koning tot den vrede te bewegen, en den spaanschen daarin te doen toestemmen. Zoo Spanje zich ongenegen toonde, zouden zij 't verplichten toe te geven, doch Frankrijk, door hun pogen te vreden gesteld, er zich van onthouden, om zelf vóór het einde van Mei de wapenen weder in de Nederlanden te voeren. Het derde punt, dat geheim moest blijven, voorzag in 't geval dat Frankrijk en Spanje niet mochten willen onderhandelen: de Republiek en Engeland verbonden zich dan, hen daartoe met geweld te dwingen, tot desnoods de pyreneesche vrede in al zijn bepalingen zou hersteld zijn. Om te meer haast bij 't werk te zetten, werd dit verdrag ter Staten-Generaal, zonder voorafgaande overweging in de verschillende gewesten, bekrachtigd, en daar zich vervolgens ook de zweedsche Rijksraad tot deelneming liet overhalen [1], raakte het sedert algemeen onder den naam van *Drievoudig Verbond* of *Triple-Alliancie* bekend. Een dag of drie na de sluiting gaven de Staten er den Koning kennis van, hem verklarende, dat zij, bij Spanje op veel weêrzin gestooten zijnde, om hem de gevraagde voldoening te geven, zoo gelukkig geweest waren, den Koning van Engeland tot gemeenschappelijke tusschenkomst met hen te noopen, «en zij zich verzekerd hielden, ook Zijne Majesteit hun handelwijs, als blijk van hun ijver voor zijn roem, en voor de rust der Kristenheid, zou loven». Zijne Majesteit was daar echter verre af; en hoe voordeelig hem dit verdrag schijnbaar luiden mocht, daar het Spanje, als vredesvoorwaarden, slechts dezelfde onvoordeelige kans, als bij het door hem voorgeslagen *alternatief* — als men 't noemde — liet [2]; was hij in zijn koninklijk-franschen hoogmoed ten uiterste gebelgd over een onderhandeling, over hem en zijn belangen, buiten hem om, door een staatjen als de Republiek, met Engeland gehouden en voleind [3]. Hij had dan ook die voleinding zelve niet afgewacht, om zijne maatregelen te nemen, zich elders schadeloos te stellen voor 't geen hij zich genoodzaakt had gevonden in de spaansche Nederlanden ongedaan te laten. Hij had daartoe door zijn Landvoogd van fransch Borgondiën, den Prins van Condé, den verweringstoestand der Vrijgraafschap laten verkennen, en liet hem zich, bij de blijk-

[1] Zie daaromtrent Carlson's *Geschichte Schwedens*, IV. s. 506 f. Hoe zeer geldelijke beweegredenen, de door Spanje toegezegde subsidiën, er de hoofdzaak bij waren, zie ook in P. de Groot's schrijven uit Stockholm van 14 July '68 (*Brieven*, II. bl 577; verg. De Witt's schrijven ald. bl. 575).

[2] Gaillardin, *Hist. de Louis XIV*, III. p. 355. Rousset, *Hist. de Louvois*, I. p. 125.

[3] "Je ne trouvai" — schreef hij in een door Rousset (*Hist. de Louvois*, I. p. 517 ss) uitgegeven *Mémoire* — "dans mon chemin que mes bons fidèles et anciens amis les Hollandois qui, au lieu de s'intéresser à ma fortune, comme à la base de leur Etat, voulurent m'imposer des lois et m'obliger à faire la paix, et osèrent même user de menaces, en cas que je refusasse d'accepter leur médiation. J'avoue que leur *insolence* me piqua au vif, et que je fus près de tourner toutes mes forces contre cette altière et ingrate nation. Mais, ayant appelé la prudence à mon secours, et considéré que je n'avois ni le nombre des troupes, ni la qualité des alliés requis pour une pareille entreprise, je dissimulai".

bare zwakheid daarvan, nu gereed maken, om er met het voorjaar een inval te doen en ze voor hem te bezetten. Een dag of wat na de sluiting der *Triple-alliancie* liet hij daar door Estrades de Staten kennis van geven, onder de geveinsde betuiging, dat er opnieuw zijn «byzondere gematigdheid» uit bleek, en hij daarom vertrouwde, zij nu van zelf wel tot een beter dunk omtrent het algemeene welzijn en dat van hun Staat zouden geraken. Zijn persoonlijke wrok omtrent hun vermetele veronwaarding zijner koninklijke grootmachtigheid behield hij zich bij zich zelf voor, later te voldoen [1].

Koning Lodewijk's heertocht, zoo nabij 's Lands grenzen, en de onzekerheid der daaruit te wachten gevolgen hadden, in den vorigen zomer, de Staten zich, buiten hun doeltreffende zorg voor de zeezaken, ook met de krijgsinrichting te land doen bezig houden, en toen bepaaldelijk mede de vraag weêr op den voorgrond gebracht, wien tot legerhoofd aan te stellen. Verschillende gewesten neigden tot de keus van den nu haast zeventienjarigen Prins van Oranje, die in den vorigen winter tot lid der hervormde kerk was aangenomen. Holland en Utrecht daarentegen bleven de meening voorstaan, dat daarvan in geen geval vóór zijn achttiende jaar sprake mocht zijn. Zou men het dan moeilijk voorkomen kunnen, men zocht zich in Holland reeds nu tegen de mogelijkheid te vrijwaren, dat hij bij die hooge krijgsbetrekking dan tevens, op 't voetspoor van zijn voorvaders, 't stadhouderlijke ampt verkreeg. «Waar de Soevereín altijd tegenwoordig is» — gelijk men 't een Delvenaar in gesprek met een Briellenaar liet zeggen [2] — «daar is geen Stadhouder van nooden»; en al mocht de ander antwoorden: «ik beken 't gaarne met u, dat hij er eigentlijk niet van nooden is; maar 't geen niet noodig is, kan evenwel van nût zijn», men woû ook van dat nut niet weten, en de Raadpensionaris had daarom een ontwerpbesluit opgesteld, waarbij bepaald werd, dat het Kapitein-generaalschap voor altijd zou afgescheiden blijven van het Stadhouderschap, zoodat beide hooge ampten nimmer door een en denzelfde konden bekleed worden. Dit besluit, eerst door de Staten overgenomen, werd weldra eenparig door hen goedgekeurd en aanvaard, en daarop den 21en July den Gemachtigden der algemeene Staten tot de geheime zaken, uit naam van Holland, voorgeslagen, om Prins Joan Maurits tot eersten en den oud-Generaal in zweedschen dienst, Paulus Wirtz, tot tweeden Veldmaarschalk aan te stellen, en voorts bij eenstemmige overeenkomst der Provinciën te bepalen, dat wie immer tot Kapitein-Generaal mocht gekozen worden, of onder eenig ander titel het opperbevel over 't krijgsleger te water of te land voeren, geen Stadhouder van eenige provincie of pro-

---

[1] "Résolu de remettre la punition de cette perfidie à un autre temps". Aangehaald *Mémoire*, t. pl.

[2] *Vive Oranje of t' Zamenspraak tusschen een Uitersman, een Delvenaar, en een Brielenaar, varende van Amsterdam na Utrecht.* Gedr. tot Vryhaven, in 't eerste jaar der Hollandsche Vryheid. 1668. Voor Frank van Loevestein, bl. 29.

vinciën mocht zijn of blijven. De toekomstige Kapitein- of Admiraal-Generaal zou zich tevens bij eede moeten verbinden, nimmer eenig verzoek daartegen te doen, en een hem aangeboden of opgedragen Stadhouderschap af te slaan. De Prins van Oranje zou zitting erlangen in de Raad van State, en, werd er een leger te velde gebracht, daar in staatkundige hoedanigheid naar kunnen afgevaardigd worden, om, op die wijs, grondige kennis van geldzaken en krijgsbeheer te verkrijgen, en des te bekwamer te worden voor zulke bedieningen bij en over 't oorlogsvolk, als men naderhand wellicht hem zou willen opdragen. Zeeland verzette zich echter tegen dit voorstel, onder betuiging, dat het den nazaat te veel aan de willekeurige bepalingen van 't heden bond, en dat men den ouden, door de Unie van 1579 geijkten regeeringsvorm niet moest verzaken, waarbij den Stadhouders de beslechting werd toevertrouwd der geschillen tusschen de verschillende Provinciën. Het wilde voorts wel Joan Maurits benoemd zien, doch als tweeden Veldmaarschalk de Graven van Waldeck of van Dohna. Gelderland wenschte den jongen Prins tot Kapitein- en Admiraal-Generaal te zien aanstellen, op voorwaarde, dat hij eerst op zijn 18e jaar beide ampten werkelijk zou bekleeden, en stemde verder voor Joan Maurits en Waldeck, als Veldmaarschalken; wat de uitsluiting betrof, meende het dat men Provinciën geheel vrij moest laten. Friesland viel het op beide punten toe. Utrecht bleef het integendeel met Holland eens. Overijsel ried, wat later, dat men, wat die uitsluiting betrof, tot een eenstemmig besluit moest zien te komen; terwijl eindelijk Stad-en-Landen zich bepaaldelijk tegen die uitsluiting of scheiding van beide hooge betrekkingen verklaarde. Holland sloeg daarop, als gewoonlijk, zijn eigen weg weêr in, en nam den 5en Augustus een besluit, waarbij verklaard werd: dat de Staten, na rijp beraad en overleg, bij eenparige stemming van al de leden, tot een duurzaam gebod en eeuwige wet, tot voorstand der vrijheid en behoud der eenigheid en gemeene rust, bepaald hadden: 1. dat de macht tot beschrijving in de orde van de Ridderschap en Edelen, en de benoeming der stedelijke Overheden zou blijven aan de orde van Ridderschap en Steden, volgens oud gebruik en voorrechten; 2. dat alle ampten en bedieningen ter vergeving staande der Staten van Holland en Westfriesland, daaraan verblijven zouden, de krijgsampten uitgesloten, omtrent welke zij zulke schikkingen zouden maken, als ze ten meesten dienste van den Lande oorbaar vinden mochten; 3. dat ze nimmer zouden vergunnen, en de zaken bij de algemeene Staten zoo helpen leiden, dat ook bij de overige Provinciën besloten werd, om nooit te bewilligen, dat hij, die immer tot Kapitein- of Admiraal-Gen. of beiden teffens verkozen werd, of onder anderen titel het opperbevel te land of te water erlangde, tevens Stadhouder van een of meer Provinciën was of bleef; dat ook, wat Holland en Westfriesland op zich zelf aanging, niet alleen hij, die dat opperbevel voeren zou, maar ook niemand anders tot Stadhouder van dat gewest mocht aangesteld worden, en die waardigheid daarentegen te niet gedaan werd

en bleef; terwijl Gecommitteerden Raden zou aanbevolen blijven, om spoedvereischende zaken, in afwezigheid der Staten-zelf, af te doen. 4. dat de Edelen en de Vroedschappen der steden, de leden der Staten-vergadering, en hun Raadpensionaris, bij eede moesten beloven, bovengemelde punten heilig en oprecht te helpen handhaven. 5. dat eindelijk bovengemeld derde punt in den lastbrief voor den Kap^{n}. en Adm.-Gen. zou gevoegd, en deze bij eede verbonden worden, daartoe nimmer een aanzoek te doen, en 't stadhouderschap, mocht het hem onverhoopt opgedragen worden, te zullen afwijzen.

Zeeland duidde den hollandschen Staten dit eigenmachtig besluit niet weinig euvel, en ook elders zette 't, zoodra het in December voor goed was vastgesteld, en de eed er op door de Statenleden, den Raadpensionaris, en de Secretarissen, gelijk vervolgens ook door de Vroedschappen der steden was afgelegd, niet weinig kwaad bloed. Als *Eeuwig Edict* raakte het weldra bij de tegenstanders der hollandsche zienswijs even berucht en verafschuwd, als er zijn voorstanders — niet minder eenzijdig voorzeker — het kostbaarste onderpand hunner en 's Lands vrijheid in zagen. De verdeeldheid der gemoederen werd er niet weinig door vergroot, het verschil van inzichten en gevoelens door versterkt, de vijandige verhouding en tweespalt der partijen er steeds heviger door. Terwijl de tegenstrevers van het stadhouderloos Staatsbewind zich niet ontzagen, van tijd tot tijd reeds openlijk uit te roepen, dat «het niet zou deugen zoolang de regeering zoo bleef, en meester Jan de Wit niet van kant was» [1], wisten zijn vurige voorstanders niet genoeg te roemen van den Raadpensionaris en zijn broeder, als de beide zuilen van den Staat, onder wier steun het dezen niet anders dan wèl kon gaan. «Daar», zoo riep men o. a., de tegenpartij hoonende, uit:

Daar een der broederen met wijsheid 't roer bewaart,
Daar de ander 't voorst van 't schip verdedigt met den degen
Daar gaat het wel; en die hier morrende spreekt tegen,
Stap uit het schip, want hij en is de vracht niet waard! [2]

of men jubelde ook den jongsten van beide broeders, met meer persoonlijke genegenheid dan profetisch doorzicht in de toekomst zoo van hem zelf als den oudsten, tegen:

Geen leed noch ongeval kom ooit uw stam ontmoeten,
De Hemel spaar u lang ten beste van den Staat,
En gun hem 't hoog geluk van uw Heer broeders Raad,
En trap de bittre nijd fier onder uwe voeten; —
Zoo zien wij Nederland kloekmoedig onderschraagd,

---

[1] Zie de aldaar bl. 27 aangehaalde woorden.
[2] Aernout van Overbeeke, *Op de Victoryvreught* (van Chattam).

Den Leeuw van nieuws gesterkt met kracht van zeven pijlen;
Een Staat ploft zelden neêr, die steunt op zulke stijlen,
Schoon dat geweld en spijt gedurig haar belaagt! [1]

In verband daarmeê zocht men ook de hollandsche Edelmogenden op hun ingeslagen weg, door de toejuiching hunner maatregelen in kerk- en staatszaken, te stijven, en riep hen aanmoedigend uit:

Gij wachters, die nu voert den toom der vrije landen,
En door uw zorg bewaakt het recht van Hollands Staat,
Laat u dien teugel niet weêr rukken uit de handen,
Betrouwt ze aan geenen wulp; — blijft gij ons toeverlaat!
Tweemaal hebt gij gevoeld uw dienaars eerloosheden
Tweemaal heeft God u weêr verlost uit zulken druk;
Laat voor de derde reis uw Staatrecht niet vertreden,
Bewaart u zelf en ons voor zoo een bloedig luk!
Laat u van 't muitend schuim der Farizeên niet plagen,
Temt door uw wettig recht haar woeden en geraas;
Een wreevlig Papenrot en moogt gij niet verjagen,
Maar volgt het wakkre spoor van Hollands vrije Maas.
Zoo wacht uw Staat een stand en reeks van menig eeuwen,
Die glinstren zal in macht de gansche wereld door,
Noch wijken in gezag Sint Markus' Waterleeuwen,
Indien gij moedig volgt uw aangevangen spoor.
Hier leît de welstand in van uw gebied en stroomen:
Dat gij uw recht bewaart, en 't Papendom moet toomen [2].

Het beeld der veneciaansche Republiek, met den Raadpensionaris bij wijze van Doge, bleef kennelijk steeds bij voorkeur het Staatsbeeld hunner bewonderende navolging, waaraan zij zich door hun *Eeuwig Edict* nu zeker een geduchten stap nader

[1] I. R. *Aan den Ed. Gestr. Heer* C. *de Witt*, enz. — Elders heette het in gelijken hoogdravenden trant:

De nacht en is geen nacht als zulke sterren schijnen.
Laat anderen 't getal van veel triomfen melden,
Of roemen over vreê, gemaakt met haars gelijk,
De Witts zijn Hollands pronk: met zulken machtig Rijk
Te maken zulk een vreê, was 't werk van zulke helden! —
Dat wij van zulk bestier maar nimmer zijn beroofd! —

Zie de versregels, aangeh. in den *Holl. Mercurius* voor 1667, blz. 179.

[2] Wellicht van Pieter de Groot, en opgenomen in de *Dubbele Victorie*, enz., *vertoond in een t'Zamenspraak van drie personen*, *varende van Leiden op Haarlem*; by malkanderen gestelt door H. van V. L. (Tot Amsterdam, 1667).

waanden, doch om, na een viertal jaren reeds, met des te vreeselijker schok aan dien waan ontrukt te worden. Dan zou 't — maar te laat voor de slachtoffers — blijken, hoe onjuist de stelling en beschouwing was, waarvan zij in hun nederlandsche Staatsbespiegelingen uitgingen: dat «uit de natuur van de gelegenheid het Stadhoudersampt al vervallen zijnde, de bediening daarmeê uit was, en men geen Stadhouder weêr behoefde noch behoorde in te stellen. Het ampt van Stadhouder» — schreef men [1] — «wordt gegeven van een Koning of Prins, of die den Prins vertegenwoordigen, in zulke landen of Staten, daar de Koning of Prins zelf niet tegenwoordig is, of gedurig niet tegenwoordig zijn kan. Zoo heeft voor dezen de Koning van Spanje, als Graaf van Holland en hij in Spanje zijn verblijf houdende, in Holland een Stadhouder gesteld, gelijk hij nu nog stelt in de 10 verheerde Provinciën van Nederland, te Napels een Onderkoning, te Milaan een Goeverneur; maar in Spanje, daar de Koning zelf is, daar heeft hij geen Stadhouder, Onderkoning, noch Goeverneur. De Staten-Generaal hebben, door langen en kostbaren oorlog om hunne en onze vrijheid, den Koning van Spanje eindelijk zoover gebracht, dat hij deze landen heeft verklaard vrije landen en Provinciën, waarop hij niet te zeggen of te pretendeeren had, en dat ze, elk in den haren, Soeverein waren, en niemand onderworpen. Dit zoo zijnde, zijn de Magistraten der steden van al die Provinciën, uit welke de Staten van den Lande gemaakt en gesteld worden, Prinsen van den Lande, en vertegenwoordigende den Graaf of Heer van dat Land; en zoo zijn nu de HH. Staten van Holland en Westfriesland, vergaderd zijnde, Soevereinen van deze Provincie, die altoos in Holland tegenwoordig zijn; en als gebeurt, dat ze niet vergaderd zijn, zoo wordt het Land bestierd van H. Ed. Gr. Mog^{n}. Gecommitteerde Raden, die de Soevereiniteit dier HH. Staten vertegenwoordigen; zoodat ieder nu wel kan zien en met handen tasten, dat men geen Stadhouder meer van nooden heeft, dewijl de genadige en goedertieren Prins en wettige Opperheer altijd tegenwoordig is. Dáárom alleen, en al was het anders nergens om, is het Stadhouderschap te niet en gemortificeerd, en moet in der eeuwigheid zoo blijven. Maar» — wierp men tegen — «de Stadhouder was toch den Landen zeer noodig en dienstig, om te velde te trekken, om door zijn gezag en ontzag de soldaten in tucht te houden, en den zeelieden coeragië te geven». Doch het wederantwoord luidde: «God heeft ons laten zien, dat wij zonder Stadhouder den oorlog wel kunnen voeren, en ze lustig ten einde brengen; en nu kan men werkelijk genoeg zien, dat het voor Holland onnoodig is, een Stadhouder gestadig met groote schatten te onderhouden; dat het onnoodig is, gedurig zulk een Goeverneur in 't Land te houden, naar wiens oogen elk moet omzien, en wiens vreeze op elk was, als ware hij meester en Soeverein. Zonder Stadhouder hebben de Vereenigde Nederlanden, in de twee laatste jaren, meer

[1] Aldaar, bl. 33.

en gevaarlijker oorlogen gevoerd, en zijn die met grooter en meerder eer en glorie victorieus ten einde gekomen, als men ooit in de regeering der Stadhouders gedaan heeft. Wie zal vergeten dezen laatsten te water, met den periculeuzen te land, door den Bisschop van Munster aangedaan? Wie staat niet verwonderd, hoe haastelijk dat gruwelijk onweder en zwaar gedreigde storm zoo schielijk door den wijzen raad der Hooge Overheid, en meest van dien grooten Raadsman De Witt, was ter neder geleïd en gestild? — Nu kan elk ook zien, dat wij geen Veldoverste in gestadigen dienst van doen hebben, nu wij zien, dat een Burgemeester van de eerste stad, ja eenige Burgemeester van die stad, van zijn burgemeesterlijken stoel aftreedt, en stapt op des vijands bodem, van zijnen gemakkelijken en zekeren zetel op den gevaarlijken stoel des oorlogs, in de landen en onder de oogen der vreeselijke vijanden, en in 't gezicht van haar Koning! Wie heeft ooit heerlijker, kloekmoediger, en beter beleiden aanslag gezien, waardoor ook de engelsche Koning, in zijne hovaardij en opgeblazenheid, door het wonderlijk beleid van dezen grooten Burgemeester en zijne bij hem hebbende zeelieden, gansch elijk ter neder is gesmeten en ten gronde doen zinken, zoodat ze gedwongen waren zelf zich tot den vrede te haasten».

Bij deze zelfbegoochelende beschouwingswijs, die zich ten slotte zoo deerlijk bedrogen zou vinden, liet zich de ijver verklaren, waarmeê de hollandsche Staten hun «eeuwig edict» ook den anderen provinciën zochten op te dringen, en waardoor 't hun in January '68 gelukte, drie er van — Gelderland, Utrecht, en Overijsel — althans tot hun voorstel over te halen, om den Prins zitting in den Raad van State te verschaffen, onder beding dat het Generaal-Kapiteinschap van 't Stadhouderschap afgescheiden bleef. Tot veldmaarschalken werden in diezelfde Januarymaand Prins Joan Maurits en Wirtz; tot Generaal der artillerie de Heer van Noordwijk; tot Luitenants-Generaal der ruiterij de Rijngraaf en de Prins van Tarente, en tot gelijke waardigheid bij 't voetvolk, de Heer van Zuilestein benoemd. Om nu echter ook de drie overige provinciën voor dat eerste voorstel te winnen, werd, op Hollands aandrang, door de algemeene Staten bij meerderheid van stemmen besloten, ze van hunnentwege te bezenden, ten einde ze tot die *Harmonie*, als men 't noemde, te bewegen. Naar Zeeland kwamen met dat doel de Burgemeester van Tiel, Jacob van der Steen, de Pensionaris van Dordrecht, Vivien, en het haarlemmer Raadslid Holtermann, en kregen daar den 4en February bij de Staten gehoor. Deze waren intusschen zelf in minder rustigen toestand door de verwarring, waarin hen het verdeelde Vere gebracht had, dat, door een dubbele wetsbenoeming verdeeld, ook dubbele afgevaardigden had gezonden, en slechts door krijgsgeweld tot rust scheen te zullen komen, tot het 's Prinsen — als Markgraat van Vere — gemachtigden, Konstantijn Huygens en Laurens Buysero, gelukte, alles in orde te brengen, en nu ook de Staten gelegenheid vonden het gedane voorstel meer bepaald te overwegen. De uitslag bleek echter niet gunstig, en een uitvoerig betoog

verklaarde na weinig weken den hollandschen Staten, dat de zeeuwsche er niet in treden konden. In Friesland, waar de Pensionaris van Haarlem, Caspar Fagel, en de Heeren van Nyenburg en Schadé met dezelfde bedoeling gekomen waren, vonden dezen de Edelgrootmogenden veel meer nog in de war, en 't geheel oneens over de vertegenwoordiging onder hen van een drietal grietenijen in Ooster- en twee in Westergoo, terwijl Zevenwolden weigerde, om bij stellig besluit, in mindertal te vergaderen, zoolang die zaak niet in 't effen gebracht was. Gedeputeerden hadden zelfs, om tegen alle overrompeling der wederpartij gevrijwaard te zijn, hun Huis in alle stilte door de gewapende macht laten bezetten, en toonden zich voorts volstrekt ongenegen, de afgevaardigde Heeren en hun zenders zich in deze huiselijke en provinciale twistvraag te laten mengen, «alzoo» — gelijk zij ten overvloede schriftelijk aan de algemeene Staten meldden — «ieder provincie vrijstond, om volgens haar byzondere Landswetten haar eigen regeering vast te stellen, zonder daarin een Superieur te erkennen». De gelegenheid was daardoor zeker weinig gunstig, om over het gedane voorstel een kalme beraadslaging en doeltreffend antwoord te verwachten. Het in de zitting van 28 February in 't Landschapshuis genomen besluit luidde dan ook eenvoudig, dat men tot 's Prinsen toelating in den Raad van State hoe eer hoe beter wenschte te zien overgaan, doch in die splitsing van beide hooge ampten niet treden kon, en de beraadslaging ter Generaliteit, over eene algemeene benoeming daartoe, wou verdagen tot de omstandigheden dat zouden meêbrengen, en zich de bondgenooten daartoe gezamentlijk zouden bereid vinden [1]. Ook uit Groningen, waarheen de HH. Huygens en Pallant waren afgevaardigd, kwam geen gunstiger antwoord, en waren er mede onder eigenerfden der Ommelanden allerlei stribbelingen te vereffenen, waarop dan ook de aandacht van Hun Hoogmogenden gevestigd werd. De Prins van Oranje bleef, door dezen loop der zaken, van de hem door Holland anders gegunde zitting in den Staatsraad vooreerst nog verstoken.

In Overijsel bracht in dezen tijd dezelfde Rutger van Haersolte, die een jaar of wat vroeger in Twente zooveel te doen had gegeven, als Drost van Sallant, de Staten weder in rep en roer. Hevig Prinsgezind zocht hij in dat belang te werken, en haalde zich daardoor, en door de middelen, die hij tot dat hem heilige doel aanwendde, den toorn der wederpartij op den hals, die hem en zijn broeder, den Kolonel Antony van Haersolte, van hare zijde niet spaarde, maar hun de bitterste verwijtingen deed. Als iemand «die noch liefde, noch lust, noch coeragië, noch beleid in den oorlog» had, schilderde men dezen af, en dien men daarom in Overijsel ook niet tot Commissaris-Generaal der ruiterij had willen helpen bevorderen. De man zijner oudste

---

[1] Zie *de Deputatie van haar Hooghmog. de HH. Staten-Generael, nu lest in Vrieslandt.* Gedr. in 't jaer ons Heeren, 1668.

dochter Anthonis Elbert van Pallant, sedert 1663 in de overijselsche ridderschap beschreven, had in 1665, als afgevaardigde ter Generaliteit, de zending van den jongen Prins naar Engeland voorgeslagen, en het over deze «fameuse proposicie» hard te verantwoorden. Thans beschuldigde men Rutger vooral, in 't afgeloopen jaar een drietal gemeensluî uit Kampen in zijn belang te hebben willen omkoopen, en daartoe den 1[en] December aan 't Frankhuis — een half uur van Zwolle — door zijn broêrsneef Jonker Jan Ernst van den Klooster, uit die stad, een schijnbaar toevallige samenkomst met hen te hebben doen bewerken. Om alle verantwoording daarvoor te ontgaan, zocht hij dit voorjaar, met medewerking van een aangehuwden neef uit Vollenhove en een Heer uit Zwol, den Landdag van April tot Juny te doen verschuiven. Toen hem dit mislukt was, en hij, als voorzitter, de zitting den 24[en] der maand had moeten openen, en toen men daarop van Kampen uit den toeleg van 't Frankhuis ter sprake bracht en hem voor den rechter daagde, verliet hij een paar dagen later eigenmachtig de stad, riep tegen 5 Mei den Landdag te Zwolle bijeen, en ging dien daar, in spijt der weêrspraak van de meerderheid te Kampen, met zijn aanverwanten en vrienden — ten getale van zeven Haersoltens, twee oomzeggers van Voorst, Pallant, en 6 andere edelen, en de afgevaardigden van Zwolle — houden, terwijl de beide andere steden en de meerderheid der ridderschap, onder voorzitting van den twenter Drost, Hendrik Adolf van Raesfelt, te Kampen Landdag bleven houden [1].

Terwijl deze dingen in Overijsel gaande waren, had men zich van den Haag uit bezig gehouden, die in de spaansche Nederlanden, op den grondslag van 't Drievoudig Verbond, tot een vreedzaam einde te brengen. Onmiddellijk na 't sluiten was daartoe, van wegen de Staten, aan de beide Pensionarissen van Leiden en Gouda, Burgersdijk en Van der Tocht, opgedragen, met den spaanschen Landvoogd te Brussel te onderhandelen; terwijl Van Beuningen, die inmiddels uit Frankrijk teruggekeerd was, vóór half February de reis derwaarts weêr aannam, om er als buitengewoon gezant met het oog op den te bewerken vrede werkzaam te zijn. Koning Lodewijk had zich intusschen weinig dagen vroeger krijgszuchtiger dan ooit betoond, door Condé, overeenkomstig de beraamde bezettingsplannen, in het Vrijgraafschap te laten vallen, en dit weldra te doen vermeesteren. Castel Rodrigo zijnerzijds toonde zich weinig genegen, iets aan Frankrijk af te staan, en had dit liever door de Republiek en Engeland gewapenderhand tot den vrede, op den voet van dien der Pyreneeën, willen zien dwingen. De Witt liet hem echter door de brusselsche heeren uitdrukkelijk weten, dat hij zich niet moest vleyen, den Koning en de Republiek door een of ander kunstgreep in

[1] Zie *Den ontwaakten Overijselschen vromen Patriot*, enz. Tot Zwolle, by Dirck van Vreden aen de Màrct. 1670. Verg. *de Informatie ende Demonstratie van de Staten van Overijssel, tot Zwolle vergadert*, enz. Ald. gedr. by Gerrit Tydeman, ord. drucker van de Ed. M. HH. Staten, 1669.

KOENRAAD VAN BEUNINGEN,
OUD BURGEMEESTER VAN AMSTERDAM.

C.L. van Kesteren sculps.

een oorlog met Frankrijk te zullen wikkelen. Met moeite bracht men daarop een wapenstilstand tot 31 Maart tot stand, terwijl het fransche leger, na de vermeestering van het Vrijgraafschap, eensklaps het kasteel van Genappe in Brabant bemachtigd had, doch dit nu weldra weder vrijgaf. Te Aken kwamen inmiddels, onder voorzitting van 's Pausen nuncius, de verschillende afgevaardigden tot den vrede, onder welke Van Beverningh voor de Republiek optrad, bijeen, en nadat de wapenstilstand vervolgens nog wat verlengd was, kwam den 2^{en} Mei de vrede tusschen Spanje en Frankrijk tot stand, waarbij het eerste aan de overgave der in Zuidnederland gevorderde plaatsen boven den afstand van het borgondische Graafschap de voorkeur gaf, om daardoor de Republiek te meer een oog in 't zeil te doen houden bij de verdere veroveringsplannen van den franschen Koning. Hoe weinig zich deze toch, door de thans verkregen uitkomst, persoonlijk bevredigd voelde, en hoe onoprecht en van de meest oneerlijke staatzucht bevangen, hij, bij de oogenschijnlijke berusting daarin, was, bleek uit niets duidelijker, dan 't geen hij daaromtrent eigenhandig in zijn Gedenkschriften aanteekende: «Bij den grooten aanwas, dien mijne fortuin nog te gemoet kon zien, scheen mij niets noodzakelijker, dan bij mijne geringste buren in dien schijn van matiging en eerlijkheid te komen, die hun die aandoeningen van vrees ontnemen kon, welke ieder bij 't gezicht eener te groote macht niet onnatuurlijk erlangt. Toch was de mij verschafte schadeloosstelling van meer belang, dan 't geen ze leek, omdat ze mij bij een vrijwillig verdrag werd toegestaan, en daardoor een zeker opgeven van dien afstand (door de fransche Koningin) meêbracht, om welke alleen de Spanjaards haar van alle aanspraak op het erfgoed van haar geslacht wilden uitsluiten. Zoo ik thans mij stijfhoofdig aan den oorlog hield, zou het verbond, dat gevormd werd, vervolgens voor altijd een dam tegen mijne meest gewettigde vorderingen blijven; door mij nu daarentegen naar de omstandigheden te schikken, verbrak ik dien van den aanvang af. Gelegenheid om met Spanje weêr te breken zou ik steeds hebben, zoodra ik maar wilde; het Vrijgraafschap, dat ik thans weder vrijliet, kon in zulk een staat gebracht worden, dat ik ieder oogenblik er meester van was, en wat ik in de Nederlanden verkregen had, zou mij, daarentegen, had ik er eens vasten voet gezet, een des te zekerder toegang tot het overige verschaffen. De vrede zou mij de noodige speelruimte verschaffen, om mijne geldmiddelen, zeemacht, verstandhouding, en alles wat een vorst in een machtigen en rijken staat vermag, van dag tot dag te vergrooten en te versterken» [1]. Tegenover deze, door De Witt maar al te wel doorziene fransche

[1] Zie de aanhalingen bij Gaillardin, t. pl. p. 305. "Die Formel des Friedens selbst", zegt daarom ook Droysen (III. s. 152) te recht, "liess keinen Zweifel darüber, dass Ludwig XIV in demselben nicht sowohl den Schlusstein seiner Politik, als vielmehr eine Grundlage zu weiteren Unternehmungen sehe. Gegen die Garantie des aachener Friedens, zu der England und Holland sich erboten und auch andere Mächte einluden, protestirte er".

bedoelingen, zocht hij zijnerzijds de Republiek door de bevestiging en uitbreiding van 't Drievoudig Verbond zooveel immer mogelijk, doch bij zijne eenzijdige stadhouderlooze staatsbeginselen slechts ondoeltreffend, te sterken.

Tijdens de sluiting van dat verbond had de Prins van Oranje «een aangenaam blijk wenschende te geven van zijne deelneming in de openbare voldoening, die hij altijd boven alles zou verkiezen, door zijn voorbeeld den jongen nederlandschen adel opgewekt, om met hem samen eenige proeven van hun genegenheid en ijver te geven» in een door hen gezamenlijk uitgevoerd *Vrede-ballet*, «in afwachting dat zich de gelegenheid voor hen zou aanbieden, in belangrijker omstandigheden, door den Lande voordeelige diensten te toonen, dat niets hun zoo zeer ter harte ging als hun medewerking tot zijn roem» [1]. In dat ballet zag men, na een inleidend vedelspel, den Heer van Matthenes als *Bellona* verschijnen, haar opzet blootleggende, om Holland en Engeland met geen andere bedoeling tegen elkander in 't harnas te jagen, dan om

dans ce dernier divorce
L'une et l'autre à la fin souffrir sans violence,
Que l'intérêt commun reprenne la balance,
Et les oblige à s'embrasser.

Nassau-la-Leck en Valkenburg daarop als beide Staten te voorschijn tredende, luidde het:

Qu'il est beau de vous voir dans cette intelligence,
Ne vous en départez jamais;
Quand vous serez unis vous tiendrez la balance,
Et maintiendrez partout le repos et la paix.

In een volgend tafereel verschenen een viertal andere Heeren, als twee Hollanders en twee Engelschen, op het punt om met elkander te gaan vechten:

Enfin vous voilà divisés
Vous n'avez su vous en défendre,
Et vous êtes laissé surprendre
Comme feraient les moins sensés.
Que prodruiront ces fréquentes batailles
Qui vous déchirent les entrailles,
Que de vous consommer en efforts superflus?
Vous qui pouviez peser les intérêts des autres,
Vous trouverez un peu confus
Lorsqu'il faudra leur remettre les vôtres.

---

[1] *Ballet de la Paix, dansé par le Prince d'Orange, à la Haye, au mois de Février* 1668. A la Haye, chez Hillebrandt van Wouw, imprimeur ordinaire de S. A. 1668.

Dan vertoonde zich echter de Prins zelf als Mercurius, en sprak, meer in zijn *eigen* persoon, als toekomstig Kapitein-Generaal, trouwens dan als de God des Handels:

Contre mes inclinations
Qui me feraient aimer la guerre,
Pour le bien de toute la terre
Je viens la terminer entre ces nations;
Le sujet qui m'y porte est assez légitime,
Et je croirais commettre un crime
Si quelques autres intérêts,
Poussés par l'ardeur qui m'anime,
Me donnaient du chagrin pour cette heureuse *Paix.*
Un autre temps viendra que de justes alarmes
Pourront ailleurs tourner nos armes,
Et que mes justes voeux se verront écoutés
Si la fortune alors en me rouvrant la lice
Peut me faire justice
Et me montrer quelques bontés,
On verra ma valeur dans ce digne exercice
Suivre partout celle de mes ayeux,
Et faire encore pour ses lieux,
Par quelque illustre et grand service,
S'il se pouvait, quelque chose de mieux.'

Na verschillende andere tafereelen verscheen hij later nog eens met den Heer van Ouwerkerk, als herder, terwijl twee andere Heeren als herderinnen optraden, en zeî, in kennelijke zinspeling op zijn stadhouderlijke afkomst en bestemming:

Si je parais ici dans mon apprentissage
En menant mon petit troupeau,
C'est pour me rendre un jour plus habile et plus sage
Si j'en conduis jamais un plus grand et plus beau:
Ces renommés pasteurs de qui l'on m'a vu naître,
Lorsqu'ils menaient leurs brebis paître,
Savaient au mieux les défendre des loups;
En cas pareil je suivrais leur méthode
Et porterais les mêmes coups,
Car enfin ces coups-là sont toujours de la mode,
Et n'ont guère eu leurs pareils jusqu'à nous.

Ouwerkerk sprak daarop, in niet minder kennelijke toespeling op 's Prinsen gansche bestaan en karakter, en zijn eigen gehechtheid aan zijn persoon:

A tout ce que vous dit ce gracieux berger,
On ne saurait trouver à dire;

Dans ces beaux sentimens rien n'est à corriger
Sa vertu seule les inspire.
Sur les divers évènemens
Il sait régler ses mouvemens,
Il s'est fait sage par avance;
Il connaît ses vrais intérêts,
Et dans l'âge où l'on voit manquer les plus discrets
Rien n'embarasse sa prudence,
Aussi me verra-t-on toujours,
Sans balancer, suivre le juste cours
Des desseins généreux dont son âme est remplie;
Rien n'a pour moi de si puissants appas,
De ses plaisirs je fais tous mes ébats
Et de tous ses désirs les règles de ma vie.

In den pikeursstal op 't Buitenhof, waar een planken vloer gelegd en een groote toestel gemaakt was, werd dit ballet — voor 't welk zich de Prins dagelijks in 't Huis van Prins Johan Maurits geoefend had — den 7en February voor 't eerst voor de Staten-Generaal, den Raad van State, de HH. van de Rekenkamer, en nog wel 800 andere personen, van 's avonds 8 tot 's ochtends 6 uur opgevoerd, terwijl onder de opvoering de begeleidende fransche text werd rondgedeeld [1]. Voor de tweede maal werd het den 13en voor nog grooter schaar belangstellenden vertoond. De leden der beide Rechtshoven, die mede tot de bijwoning waren uitgenoodigd, lieten zich echter beleefdelijk daarvan verschoonen [2].

Van een geheel anderen geest, dan deze zich in wereldschen zang en dans uitende blijheid, toonde zich de boetprofeet vervuld, die in de laatste dagen van January, als «dienstknecht Gods», een opwekking «aan de gemeente in de nederlandsche Provinciën, hoorende onder de Staten-Generaal» had uitgevaardigd, waarin hij haar schreef: «*Zeer lieve en waarde in Jesu Christo.* Het is de wijze geweest, ten allen tijde, bij godgeleerde mannen, die eenige extraordinaire waarschuwinge van oordeelen Gods, over een land te komen, hadden ontvangen, 't zelve de kerke Gods en de hooge machten te kennen te geven, opdat dagen van vernedering mochten worden verordonneerd, om door dien middel Gods dreigenden toorn te verbidden. Dit is alzoo mede door mij gevolgd, en hebbe vóór twee maanden — te weten den 26en November 1667 en vervolgens den 3en January 1668 — door brieven de Staten van den Lande verzocht, een bededag uit te schrijven; hetzelve is mede geschied aan den kerkeraad der steden Amsterdam, Haarlem, Leiden, en Hage, haar specialijk daarenboven vermaand, in zak en assche zich te leggen. En alzoo deze waarschuwingen tot nog toe vruchteloos zijn geweest, zoo oordeele zeer noodig, de gemeente bij deze mede word aangesproken

[1] Zie de *Holl. Mercurius* van 1668, bl. 3. [2] Aldaar, bl. 4.

en vermaand, uit de zonde te gaan, om de zware aanstaande straf te ontvlieden; want waarlijk, zegge haar in den name Gods, zij zullen allen met vier van den Hemel worden tot stof verbrand. Ieder merke op: de Heer zij getuige tusschen mij en u allen, deze oordeelen Gods u vooraf zijn geboodschapt, opdat gij u tot boete, zak en assche zoudt begeven, en gij hebt niet gewild. Zijt gewaarschuwd nog te dezer ure, eer de toornende hand Gods komt, die niet verschoonen zal. Ziet, Hij komt; ja, Hij komt haastelijk! De Heere geve u allen harten om te gelooven. *Amen*» [1]. Ook thans liet de man weder zijn stem te vergeefs hooren. Eerst na den vrede van Aken vonden 's Lands Staten zich bewogen, de gemeente tegen woensdag 27 Juny weder ten bedehuis te nooden, «nademaal het God geliefd had, niettegenstaande de hooggaande zonden en ongerechtigheden van 't Land, de zware en donkere wolken, die haar omtrent den Staat dezer landen voordeden, door de heldere zonnestralen van een gewenschten en heilzamen vrede in de gemeene Kristenheid te doen verdwijnen, mitsgaders het vuur des oorlogs, hetwelk in de nabuurschap van dien Staat alom met volle vlammen was uitgebarsten, uit te blusschen; zoodat (men zich) aan de allergrootste ondankbaarheid (zou) schuldig maken, indien (men) Zijne Goddelijke Majesteit over zoodanigen gunst en genadegift, met ware dankbare herten, den hoogsten lof en prijs niet (kwam) toe te brengen». Buiten dien toe te brengen dank, zou men dan ook «met een nederig gemoed en verslagen geest vuriglijk (hebben) te bidden, beneffens een ware en oodmoedige belijdenis te doen van alle (zijne) zonden en hooggaande ongerechtigheden, dat Zijne Godd. Maj^{t}. den Staat wilde hebben en houden in Zijne genadige voorzorg, Zijne gunstige goedertierenheid over hem continueeren, en, als van alle tijden her, voor alle *openbare geweld* van buiten en *kwade machinacie* van binnen bewaren en verzekeren» [2].

Zoo onheilspellend deze tweeledige voorspiegeling van dreigende gevaren voor een bezorgd gemoed onwillekeurig moest luiden, zoo geruststellend klonk daarentegen de vrij hooghartige verzekering, door den Raad van State op een gedenkpenning gegrift, die aan de eene zij de nederlandsche maagd, met vrijheidshoed, leeuw, en bijbel gewapend, en het beeld der tweedracht onder de voeten, aan de andere — in 't Latijn — het opschrift te zien gaf: «Na de bevestiging der wetten, de hervorming van den eerdienst, de ondersteuning, verdediging, en verzoening der Koningen, de handhaving der vrijheid ter zee, de verwerving van een voortreffelijken vrede door de kracht der wapenen, en het herstel der rust in de europeesche wereld, deed de Raad van 't Vereenigd Nederland dezen penning slaan». Een opschrift, dat zeker meer van ingenomenheid

---

[1] Vliegend blaadjen *Aen de Gemeynte*, enz. Den 26en Januarii, *Anno* 1668.

[2] Kist, *Bededagen en Biddagsbrieven*, II. bl. 226.

met de verkregen uitkomst en den invloed daarop van eigen werkzaamheid, dan van een juist inzicht in den staat van zaken en de naderende toekomst getuigde.

Als een welkom gevolg van den gesloten vrede stelde Holland ter Generaliteit voor, de in dienst gehouden luneburgsche troepen af te danken, en het nieuw geworven krijgsvolk nog vier maanden bij voorraad in dienst te houden, het bij Bergen op Zoom saamgebrachte leger in zijn garnizoenen te leggen, en ook de onder De Ruyter sedert Maart toegeruste vloot weder te onttakelen, op een zevental schepen na, die na weinige weken onder Willem van der Zaen, ter begeleiding van een paar dozijn koopvaarders, de reis naar de middellandsche zee aanvaardden. Daar toch roerden zich de barbarijsche roofschepen, en was daarom in de vorige maanden de Vice-Admiraal Sweerts reeds door de admiraliteit van Amsterdam, met een klein smaldeel, naar de spaansche zee gezonden, om er hun rooflust tegen te gaan.

Terwijl de hollandsche Staten hun Raadpensionaris, bij 't ingaan van zijn vierde vijftal dienstjaren in dezen zomer, met een geldelijk blijk hunner erkentelijkheid van 45,000 gulden vereerden, waarbij hun lid der Edelen zijnerzijds vervolgens nog 15,000 voegde, zocht men in Zeeland voortdurend in 't belang van den Prins van Oranje te werken [1], en leî 't er thans op toe, hem, nu hij zijn achttiende levensjaar voleinden ging, als Eersten Edele te ontvangen. Hij maakte daartoe met half September een uitstapjen naar Breda, om daar met eenige jongere vrienden te jagen, terwijl zijn goeverneur, op zijn ouden dag op dat jachtvermaak te minder belust, en van geen verdere plannen afwetend, thuis bleef. Na een dag of vier toevens, ging hij echter den 17en naar Bergen op Zoom, waar hij een hem door den zeeuwschen Pensionaris gezonden Statenjacht vond, dat hem en zijn bijhebbend gezelschap voor Rammekens bracht. Daar bleef hij, tusschen de velerlei ter zee liggende oorlogs- en andere schepen, wat heen en weêr zeilen, terwijl zijn hofmeester zich naar Middelburg spoedde, om er de Staten van zijn komst te vergewissen. Van een hartelijke ontvangst door hen en de stedelijke overheid verzekerd, keerde hij naar boord terug, en stevende de Prins vervolgens, onder 't wisselen van vreugdeschoten met de schepen, naar de haven, die hij te drie uur binnen kwam. Door den Secretaris der Staten en de Overheid der stad in zijn jacht begroet, reed hij daarop met hen, in een karos met zes paarden bespannen, en van meer andere met zes, vier, en twee paarden gevolgd, tusschen de aan weêrszij geschaarde en hem feestelijk beschietende burgerij door, naar de Abdij, waar hem toen de Statenleden kwamen verwellekomen, uit iedere stad één met den

[1] Zie daaromtrent o. a. de *Deductie en Debat tegens de Consideratiën van de HH. Gecommitteerde Raden van Zeelandt*, enz. Tot Amsterdam, 1668, en *den Zeeuwschen Buattist of binnenlandsen Verrader ontdekt in een oproerig en landverdervend Pasquil, genaamt Consideratiën van de HH. Gecomm. Raden*, enz. Rotterdam, 1668.

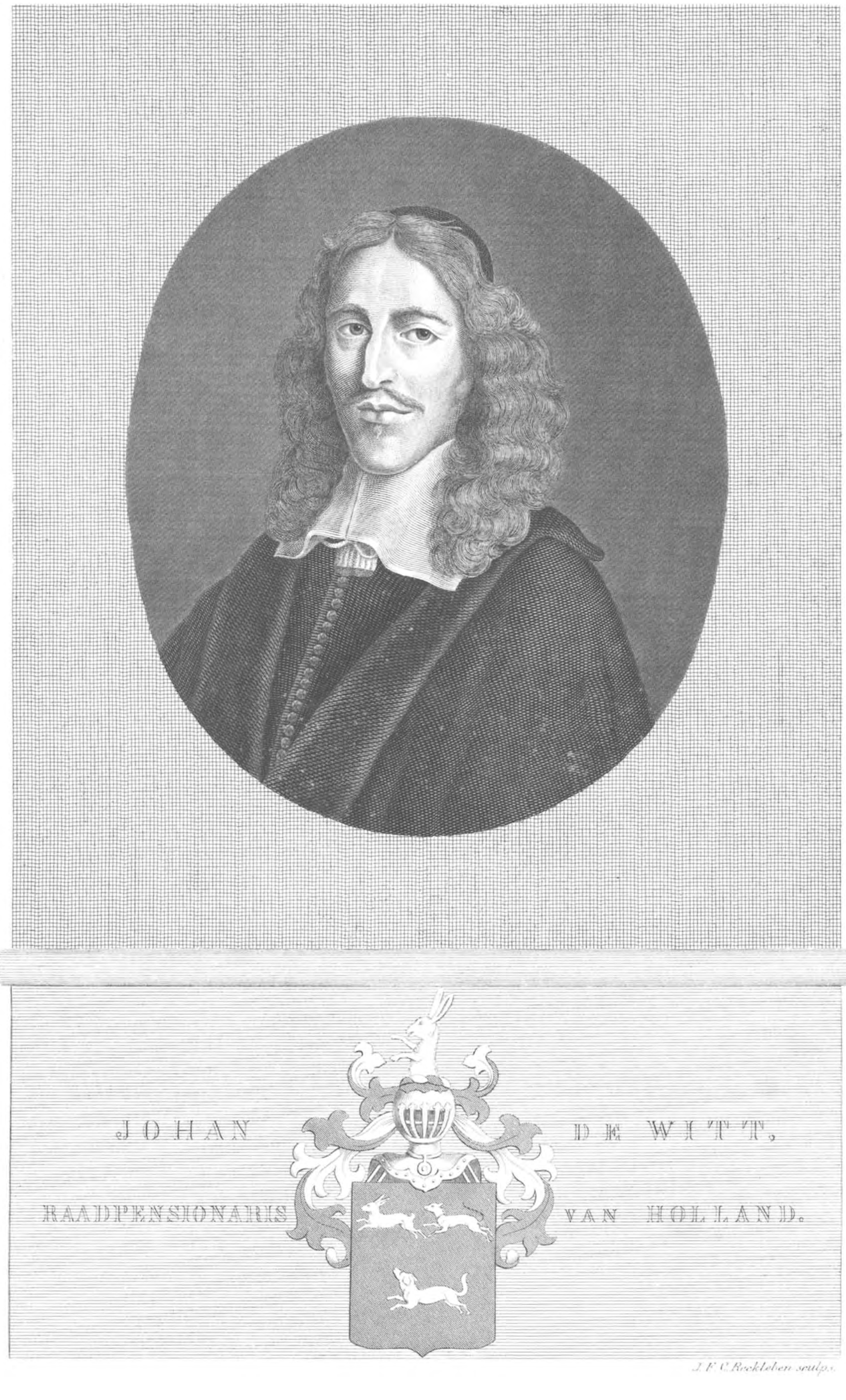

J. F. C. Reckleben sculps.

Pensionaris, die 't woord voerde, en door de Gecommitteerden met den Raadpensionaris, die hem nu op zijne beurt toesprak, de heeren van de Admiraliteit, van den Raad van Vlaanderen, de Staten van Walcheren, en de geestelijkheid gevolgd [1]. Die geestelijkheid hield hem, bij monde van dominee J. de Mey, een *Oratio votiva* — gelijk zij in deftig Latijn haar niet minder deftige toespraak noemde — of «heilwenschende aanspraak», waarin zij hem niet alleen te kennen gaf, «niet te gemoet te zien, noch zelfs te wenschen, dat hij door de drift der krijgsmacht, gelijk den romeinschen Keizeren meermalen geschied is of door een blinden en onvasten ijver der onderdanen, maar door het wijs en voorzichtig beleid der hooge machten en de gemeene genegenheid van 't volk, tot die hooge waardigheid mocht gevorderd worden, welke Zijner Hoogheid betamelijk en den Staat voordeelig» zou zijn; — maar hem nadrukkelijk ook op het voorbeeld van Prins Maurits wees, «die 't Vaderland een eeuwigen cieraad had toegebracht», en wiens «uitnemendheden», gelijk die zijner «andere voorvaderen», zij hem verlangde te zien «navolgen». In 's Princen «opgang» — gelijk zij zich verder uitte — kon zij «niet twijfelen», dat men de zeeuwsche spreuk zou bewaarheid zien: *Luctor et Emergo*, ik worstele en kome te boven; want de gestalte dezer aarde en de ondermanige zaken (was) altijd zoo bevonden, dat ze nooit lang blijven konden in een en denzelfden Staat, en nergens minder tijds dan in den oppersten top van voorspoed konden berusten. Zoo (scheen) het insgelijks, dat door het afsterven (zijns) vaders, welks gedachtenis geprezen ware, nadat de Staat tot een gewenschten Vrede, volkomen rust, en aanzien gebracht was, de luister (zijner) alderdoorluchtigste afkomste voor een tijd lang, als door een tusschenkomende eklips, ten deele verduisterd was, doch, gelijk zij van harte wenschte en hoopte, tot geen ander einde, dan om door Zijne loffelijke deugden weder tot hooger glorie op te klimmen». Zich daarop in hoogdravend kerkelijk en wereldlijk, schijngeleerd en valsch-vernuftig cijferspel vermeyende, vervolgde zij: «hetzij dat men van boven naar beneden nederdaalt, of van beneden naar de opperste zaken met zijn gedachten opklimt, allesins wordt het waarachtig bevonden, dat alles in driën volmaakt is; want de wetenschappen en konsten worden door drie dingen tot haar volheid gebracht, namelijk de natuur, verstand, en oefening. De gansche lichamelijke natuur neemt haren oorsprong uit de drie hoofdstoffen, de aarde, het water, en de lucht; want het vuur en is geen hoofdstof, maar een verwarmende en alles bewegende kracht, zonder welke in de hoofdstoffen door derzelver vermenging geen leven en kan veroorzaakt worden. Ja, dat meer is, de onvergelijkelijk en oneindige onbegrijpelijke Godheid is in driën volmaakt, en de eerste onder de mathematische figuren is de driehoek, welke door geen min of meer dan

[1] *Missive, dienende voor relatie van het gepasseerde op den* 18en *Sept.* 1668, *op de inhalinge van Z. H. binnen Middelburgh.*

drie liniën voltrokken wordt. Gij zijt, in Uw alderedelste gedacht, sedert de opkomst dezer Landen, de derde van dien naam *Wilhelmus*, en wij hopen, dat Uwe Hoogheid den driehoek van Haar wijdberoemdheid door Uwe uitstekende deugden vervullen zult» [1]. Een tallooze menigte doorwemelde bij 's Prinsen inhaling de straten; «de daken en vensters» — gelijk 't een zijner begeleiders 't aan zijn grootmoeder schreef [2] — «waren zwart van volk, ja zelfs de boomen, de masten van de schepen, en de luifels opgepropt, en een ieder even groote genegenheid en blijdschap toonende; men kon nauwlijks in huis komen door het gedrang van volk en karossen, terwijl de burgerij daaromtrent wel twee uur lang niets dan salves schoot, zoolang Zijne Hoogheid uit het venster lag, en ook menigte van karossen daar voorbij kwamen vol dames en juffrouwen, om Z. H. te zien». 's Avonds werd er «niets gedaan dan schieten op alle hoeken van de straten, en groote menigte van vuurpijlen». Den volgenden dag had de plechtige ontvangst van den Prins, als Eerste Edele, in de Statenzitting plaats, en betuigde hij Hun Edel Mogenden, hoe hij zich «niet langer had kunnen onthouden, (zijn) persoon en diensten hun te komen aanbieden, en byzonder te bedanken voor de eer, gunst, en genegenheid, hem van zijn geboorte en teêre jaren af tot nu toe overvloedig bewezen, en wel specialijk door hem te hebben opgedragen den staat van Eersten Edele, zooals die door (zijn) doorl. voorvaders was bekleed, volgens het Statenbesluit van 7 Aug. 1660, dat Hun Ed. Mog^{n}. niet alleen als een onderpand van hunne liefde en gehechtheid Hemwaarts, binnen de palen hunner provincie gemanifesteerd, maar ook gebruikt hadden tot een krachtig argument, om de algemeene genegenheid tot zijn persoon en huis, in alle de provinciën te vinden, te meer gaande te maken, hebbende H. Ed. Mog^{n}. nog onlangs in den jare 1666 de goedheid gehad, (Hem) te kennen te geven. Hun hartelijken wensch, dat de tijd mocht wezen vervuld, dat Hij die qualiteit van Eersten Edele zou komen uitoefenen. En nademaal die tijd daartoe nu rijp geworden was, en hij eerstdaags stond te komen op zijn 19^{e} jaar, zoo had hij geoordeeld, dat hij Hun Ed. M^{en}. wensch en begeerte niet naar verwachting zou hebben beantwoord en voldaan, ingevalle hij langer had getardeerd, om er van te komen bezit nemen. Dit was dan de oorzaak, dat Hij zich in Hun Ed. M^{n}. hoogaanzienlijke vergadering was komen presenteeren, om alhier met dankbaarheid te betuigen, dat hij de qualiteit van Eersten Edele byzonderlijk zou gebruiken, en door den te benoemen Gedeputeerde zijnerzijds doen gebruiken, tot de meeste eer en welstand van de loffelijke regeering der Provincie en onderlinge harmonie van al haar leden, en om, zooveel in zijn vermogen zou wezen, de noodige correspondencie met al de leden van de Unie

---

[1] *Oratio votiva ofte heylwenschende aenspraeck aen S. H.* Tot Middelburgh, gedr. by Jaques Fierens, woonende in de Giftstraet, in de Globe. *Anno* 1668.

[2] Aangehaalde *Missive*, bl. 5.

te onderhouden en vermeerderen, en wel specialijk met de Provincie van Holland en Westfriesland, die van alle tijden met Hun Ed. Mog^{n}. hadden gestaan in een particuliere Unie en verbintenis. Hij verzekerde hun voorts, dat al hetgeen wijders in zijn vermogen was, bij hem oprechtelijk en met ijver zou worden geëmployeerd tot Hun Ed. MM. meesten dienst en welvaart van hun goede ingezetenen en onderdanen, en dat hij alzoo getrouwelijk zou opvolgen de loffelijke voetstappen van Zijn doorl. voorouders, die de fondamenten van 't heerlijk gebouw dezer Republiek hadden helpen leggen, en alles voor de vrijheid en religië opgezet; daar verders bijvoegende de overgroote genegenheid, die hij uit zijn eigen beweging had, om Hun Ed. MM. allesins te behagen, ook hun hoog- en gerechtigheden, nevens de andere leden dezer hooge vergadering, voor te staan. Zoo kon hij, tot een besluit, Hun Ed. MM. verzekeren, dat hij allenthalve zijn best zou doen, om verdere kennis te bekomen van de rechte gronden en maximen van Hun Ed. MM. loffelijke regeering, en zich alzoo tot bevordering van hun belangen en welvaart meer en meer bekwaam te maken, den grooten God biddende van harten, dat Hij Zijnen zegen over Hun Ed. MM. personen en loffelijke regeering genadelijk wou continueeren en vermeerderen».

Den volgenden dag kwamen de afgevaardigden der zeeuwsche Staten, op Zieriksee na, dat wat ver af lag en minder met de zaak ingenomen bleek [1], den Prins begroeten, die 's avonds door de Heeren luisterrijk onthaald, en met een gouden flesch vol ducaten beschonken werd; de burgerij was toen weder in de wapenen en onder trommel en trompetgeschal lustig aan 't schieten. Vlissingen werd den 22^{en} bezocht, waar de gewapende burgerij haar jongen markgraaf, onder 't geschutgebulder van de wallen en uit de schepen, inhaalde.

Zondag den 23^{en} zat Zeelands jonge Eerste Edele onder 't gehoor van dominee Thilenus, die hem, naar aanleiding van Jezaia 133 vs. 6, over «de vreeze des Heeren» als «den schat der Princen» onderhield. «Het heeft» sprak deze Eerwaarde o. a. «Hun Ed. Mog^{n}. den Staten van Zeeland behaagd, Z. H. den Heere Prinse van Oranje hier te plaatsen op den stoel der eere. Wie zich nu laat gelegen zijn aan Z. H's. persoon of niet, daar is ons en onzen Staat of onzen kerken ten hoogste aan gelegen; al wierd in geen publieke kerken en openbare gebeden in andere provinciën gewag gemaakt van Z. H., wij kunnen in onze kerken en in onze gebeden niet zwijgen. Dewijl nu eenigermate de vastigheid van *onze* tijden staat in de vastigheid van *zijne* tijden, en de sterkte van *onze* behoudenisse gevestigd is in de sterkte van *zijne* behoudenis, en wijl ook *onze* schat nu verborgen is in *zijnen* schat, zullen wij in tegenwoordigheid van Z. H. aanwijzen, welke die rechte schat is, die hooggeboren, godzalige vorsten

[1] Zie de *Gravamina of Pointen van Beswaernis by de HH. Regeerders der stadt Ziericsee tegens de HH Staten van Zeelant gemoveert*, enz. VIII.

en princen moeten zoeken en najagen, nam. de vreeze des Heeren» [1]. Twee dagen later bezocht de Prins Vere, waar hij uit naam der Overheid door den Pensionaris Van der Meulen als Markgraaf der stad op nieuw met een aanspraak begroet werd, die met de bede werd besloten, «dat de Goddelijke Majesteit Z. H's. persoon in een langdurige gezondheid wilde conserveeren en met alle vorstelijke qualiteiten beide aan ziel en lichaam begenadigen, opdat Z. H., tot verheerlijking van Godes heiligen naam en tot eeuwigen roem en glorie van den Huize van Oranje, altijd mocht zijn en blijven een waardig subject en gezegend instrument, door wiens hooge wijsheid en voorzichtige conduïte, aan ons lief algemeen vaderland, aan deze provincie en dit markizaat, alle soort van geluk, heil, en voorspoed mocht toevloeyen» [2].

Als 's Prinsen vertegenwoordiger trad de Heer van Odijk — Willem van Nassau — ofschoon niet in Zeeland geboren, en met tegenzin van Zieriksee [3], op en nam in die hoedanigheid den 29en in de algemeene Staten zitting, na eerst de reis naar Zeeland te hebben meêgemaakt. Die reis en 't genoten onthaal, met preeken en toespraken, verschafte den heftigen voorstanders der weêrpartij geen geringe stof tot ergernis, waaraan zij in woord en schrift lucht gaven. Niet weinig schamper liet men zich over de *Zeeuwsche Vreugde* uit, en hekelde met name ook Dominee De Mey's *Aanspraak.* «Het was wonder», schimpte men, «dat ze haar kleederen, hemden, en dekens niet op de straten leîden, daar de Prins over gaan moest, en niet riepen als de Joden, wanneer de Heere Kristus binnen Jeruzalem kwam»; en, als «de predikanten eenige Vorsten en Princen begonnen te flatteeren», zeî men, wel te weten, «dat ze gemeenlijk de maat groffelijk te buiten gaan». Men haalde daarbij van de opdracht op, door den Eerw. Maximiliaan Teeling van zijn vaders *Politieke Kristen* aan 's Prinsen vader gedaan, en waarin Prins Maurits in een aaneenschakeling van bijbeltexten verheerlijkt werd [4]. «Hoe zouden Princen», vraagde men bitter, «die toch van een ondeugenden aard zijn,

[1] *Groet ende Aenspraeck, waermede S. H. als marquis van Ter Vere*, enz. *is verwellecomt door d' Heer P. A. van der Meulen, Pens. ord. aldaer.* Tot Midd. gedr. by denz. 1668.

[2] *Schat der Princen, vertoont in een Predicatie, gedaen tot Middelburgh*, enz. *in de Nieuwe Kerck in tegenwoordigheyt van S. H. Door Joh. Thilenus, Bed. des Godd. Woords tot Middelburgh.* Gedr. by Jaques Tierens. *Anno* 1668.

[3] Zie de aangeh. *Gravamina*, enz. IX en X.

[4] "Want het geschiedde na eenige dagen als er groote confuziën ontstonden, omdat de kampvechter weg was (I *Sam.* 17. 4), dat de Oudsten en Staten des Lands tot Prins Maurits zeiden: komt en weest ons tot een Overste, opdat wij strijden tegen onze wederpartijders (*Recht.* XI. 5, 6); gelijk wij in alles na uw Vader, Prins Willem, gehoord hebben, zoo zullen wij na u hooren; alleen weest sterk, hebt goeden moed (*Jozua* I. 17, 18). Daarop is 't, dat Prins Maurits in 't jaar 1587 het Generaalschap heeft aangenomen, en niettegenstaande dat hij teder was (II *Sam.* III. 39), evenwel zoo gelukkig uitgevoerd, dat hij dagelijks sterker, en de Koningsche zwakker werden (II *Sam.* I. 31), dewijl de Heer haar geplaagd heeft, en ons doen voortschieten (*Psalm* XLIV. 3), enz.

al zulken vleyerij hoorende, kunnen bekennen, dat ze kwalijk doen, en zich-zelf beteren, dewijl ze in hun booze stukken geprezen, geliefkoosd, en zoo schandelijk gevleid worden? Ik heb mij dikwijls verwonderd» — betuigde men niet minder bitter — «dat men altoos hoort, dat gemeenlijk, waar een oorlog te beginnen, een schelmstuk uit te voeren, of eenige twist te stoken is, altoos eenige papen of predikanten zich daarin mengen; en gewoonlijk ziet men, dat diegenen, die predikers van den Vrede behoorden te wezen, de meeste oorlogsblazers zijn; ik spreek niet van allen» — voegde men er dan min of meer vergoêlijkend aan toe — «maar velen zijn gruwelijke stokebranden en opstokers tot den oorlog, gelijk ik nog onlangs heb gezien in een boekjen, genaamd *De brullende Leeuw*, gemaakt door eenen Dominicus Vermeer, Pred. te Sluis in 't Veen, zijnde een kort verhaal van de oordeelen Gods, die ons sedert den spaanschen Vrede overgekomen zijn» [1]. Of het gebeurde «zeer tot voordeel van Z. H. is», merkte een ander aan, «zullen de eerlijke luiden moeten inzien; want het is wel waar, dat de Provincie van Zeeland de andere bondgenooten dikwijls gaande heeft zoeken te maken; doch de goede God moet gedankt wezen, dat de Hollanders tegenwoordig in geen staat zijn, om van de Zeeuwen gaande gemaakt te worden; maar veeleer, om den Prins van Oranje en dat gansche Huis te doen gevoelen haar rechtvaardig ressentiment, ter oorzaak van zoo menigvuldige machinaciën, die van tijd tot tijd tegens den Staat en de dier gekochte vrijheid zijn ondernomen. Nu werd intusschen gezeid, dat de Prins naar Gelderland zou vertrekken en van daar naar Overijsel meende te gaan, waaruit men met handen kon tasten, dat het alleen daartoe werd aangeleid, om sommige regenten, was 't doenlijk, te debaucheeren en de kwade praktijken van 't jaar 1650 weder te doen herleven; zoodat deze beginselen met ijver tegengegaan dienden te worden, en de vleugelen van dezen jongen grijpvogel kort gehouden, opdat hij de Vrijheid niet overschaduwen mocht; want zoo zulke dingen geschiedden in de lente, wat zou van zoo kwaden spruit, opgewassen zijnde, in den zomer geschieden, en wie zag, zoo voortgaande, het einde?» [2].

In Holland was 't onmiddellijk gevolg der reis, dat in de zitting van 28 Sept. het besluit genomen werd, om niet te dulden, dat eenig Stadhouder eener byzondere Provincie — gelijk men thans vreesde Zeeland er weldra een te zien aannemen — zitting nam in den Raad van State, en voorts met Gelderland, Utrecht, en Overijsel in

[1] *Zeeuwse Vreugde, betoond in het ontfangen en inhalen van Z. H.*, enz. *met eenige aanmerkingen op de oratie van J de Mey, Pred. tot M.* (Tot Leiden, gedr. by *Spes est, Regerminat*, liefhebber van Oranjen, anno 1668).

[2] *Consideratiën op de Harangue van den Heere Prince*, enz. Gedr. in Vrystad by *Libertatis ergo*, 1668. Verg. ook *Den haestigen Zeeuw of Brief aen N. N., raeckende 't subject van 't avancement van den Heer Prins van Orangiën.* Aldaar.

overleg te treden, om ze de beweegredenen van Holland wel in te scherpen, en daarop, zoo mogelijk, een eenparig besluit met hen te maken [1]. Een maand later richtte zich 's Prinsen grootmoeder — «de oude Agrippina van 't Noordeinde», als haar de tegenpartij noemde [2] — schriftelijk tot de algemeene Staten, met de opmerking, dat haar zoons zoon nu zijn 19e jaar zou intreden, en de tijd dus gekomen scheen, «hem niet langer te onthouden, maar in handen te geven het bewind en bestuur van de zaken hem allernaast rakende, als zijn eigen domeinen en goederen», en dat hij daardoor «den Staat zou kunnen geven bewijzen van zijn bekwaamheid ook tot de bediening van de openbare zaken, die aan zijn voorouders op dien leeftijd altijd begonnen betrouwd te worden, wanneer de Staat hem daartoe mede zou gelieven te gebruiken». Hij werd daarop dan ook door die Staten van alle verdere voogdijschap ontslagen en tot zijn eigen heer en meester verklaard, en eenige dagen later door Van Beverningh op zijn landgoed — 't Huis te Lockhorst — bij Leiden, met zijn Goeverneur, den Raadpensionaris, en andere Heeren, feestelijk onthaald. Toen hij, ruim een week daarna, verjaarde, kwamen 's morgens vroeg eenige trompetters vóór zijn Hof blazen, en zat hij 's middags met Temple, Van Gent, den overste Spaen, en anderen, aan den feestdisch, bij welken de Amsterdammer Jan Soet hem zijn verjaardicht kwam opsnijden. Deze bracht hem daarbij eerst met de meeste kieschheid van taal en voorstelling te binnen,

Hoe de overfelle dood het kostlijk leven nam
Van (zijn) Heer Vader, toen hij, in den buik gesloten
Van (zijn) Vrouw moeder, nog het licht niet had genoten,

en zeî daarna, op zijn jongste verleden en wenschelijke toekomst zinspelend:

God geve dat gij zoo, jaar in jaar uit, moogt groeyen
In wijze dapperheid en prinselijke deugd;
Opdat gij, schoon de Nijd gedurig gnort en grimt,
Den troon der achtbaarheid door uwe vlijt beklimt,
En *opperlegerhoofd* moogt in de nood verstrekken
Van d'algemeenen Staat, om rustig op te trekken
Wanneer den oorlogstrom ons weêr te wapen slaat.
De zeeuwsche Waterleeuw heeft, in den dageraad
Van uwe manbaarheid, met zonderling behagen
Daartoe den grond gelegd en aan u opgedragen
De praal en eerste plaats des adeldoms. — [3]

---

[1] Resolucie van Vrijdag, 28 Sept.

[2] Aangeh. *Consideratiën*, bl. 6.

[3] *'t Jaarfeest der geboorte van Z. D. H. Willem Hendrik*, enz., *de achttiende maal gevierd in 's Gravenhage*, enz. Ook twaalf jaar vroeger was hij het toen zesjarige Prinsjen, "in tegenwoordigheid van eenige Edelen en Godsgeleerden" op zijn "geboortefeest" komen bezingen. Zie zijne *Digtkunstige Werken*. Amsterdam, 1675, bl. 95.

Inmiddels duurde de tweespalt in Overijsel voort, en werd in deze maand Haersolte van zijn Drostampt vervallen verklaard, en Pallant uit de algemeene Staten geweerd. Beide partijen wendden zich op dit laatste punt vervolgens tot den Raadpensionaris van Holland, om, door de Staten, bij 't Hof op het doorzetten of het verhinderen daarvan te doen aandringen. Die Staten besloten toen met half December, op zijn voorstel, eenige hunner leden met hem te machtigen, van de geschillen in 't Oversticht kennis te nemen, en richtten tevens aan de Staten dier provincie het verzoek, gemachtigden naar den Haag af te vaardigen, die de noodige inlichtingen konden geven. Een viertal dagen later, den 19^{en}, verklaarden zij tevens, wat het lidmaatschap van den Staatsraad betrof, overeenkomstig hun besluit van September, zich «ongehouden te achten, noch ook zonder krenking van hun Hoogheid niet te zullen noch kunnen gedoogen, dat van wegen eenige provincie of provinciën iemand, omdat hij tot Stadhouder mocht zijn verkozen, of onder eenig ander voorwendsel, buiten vrijwillig consent van Hun Ed. Gr. Mog^{en}, of in weêrwil van iemand der bondgenooten, in den Raad van State gebracht werd; zullende dit ook den anderen bondgenooten op de bekwaamste manier bekend gemaakt, en voorts metterdaad gepraktizeerd worden, zonder daartegen eenige indracht bij overstemming of andersins te dulden».

Terwijl men, in deze jaren, in 't Noorden van 't Land op den duur de bepalingen tegen de voortplanting van den roomschen eerdienst handhaafde, had men aan de Zuidergrens met den overmoed der paapschgezinde krijgers te strijden. In Friesland en Stad-en-Landen had men — zich over «de groote vrijpostigheid der Roomschen beklagende, die er de volwassenen hertrouwden, de kinderen doopten, de vrouwen lieten school houden, huizen voor hun bijeenkomsten opkochten, en geschriften rondstrooiden» — in December 1667 een plakaat uitgevaardigd, waarbij op een Jezuïet 600 gulden, op een paap 200, op een geestelijk man of vrouw 100, op meer dan twee kloppen in één huis 50, gesteld werden, wie de mis in zijn huis bedienen liet 300 gulden betalen moest, wie haar bijwoonde 100, pausgezinden die school hielden met 40 gulden beboet werden, en wie zich liet hertrouwen met 300, enz. In November van dit jaar, werd, zondag den 25^{en}, door acht spaansche ruiters de kerk, of liever 't huis dat er voor diende, aan den Oudenman bij Yzendijke overvallen, de predikant Steurbout van den preêkstoel gesleurd, mishandeld, een oor afgesneden, en zoo deerlijk gehouwen, dat hij 't vervolgens bestierf, terwijl ook de gemeente niet gespaard, maar evenzeer geslagen en beroofd werd, de bijbels stuk gereten werden, en het achttal ten slotte zich met den gezakten buit weg maakte, vóór de uit Yzendijke tot ontzet gezonden musketiers het bereikten [1]. Slechts twee hunner werden, een paar weken later, nadat een prijs

[1] Zie de *Missive van den Heer Elias de Lyon, Commandeur van Ysendijcke, aan de H. en M. HH. Staten-Generaal, van dato* 26 *Nov.* 1668. Steurbout's stuk gehouwen en met bloed bekladde Bijbel

van 1000 rijksdaalders op hun hoofd gesteld was, gegrepen en te Brussel in hechtenis gebracht. De Commandant klaagde terzelfder tijd over een spaanschen meyer, die den dominee te Kieldrecht verboden had daar te preêken, onder 't voorwendsel, dat er de kerk op spaanschen bodem stond [1].

Beter dan de weerlooze Oudemanners, met hun herder en leeraar, konden zich de wakkere gasten te weer stellen, die 't in dezen tijd op zee met de afrikaansche roovers te kwaad kregen, doch — zij 't ook niet zonder schâ — ze met schande deden afdeinsen. Het fluitschip, *Nieuw Delfshaven*, dat den 3en December de Maas was uitgevaren, raakte den 18en in de spaansche zee met een algerijnsch roofschip, *De Dadelboom*, slaags, dat 34 stukken voerde. Zelf kon het daartegen slechts negen stukken gebruiken, doch wist deze en al zijn klein geweer zoo doeltreffend te bezigen, dat de vijand ten slotte het pleit moest opgeven, en den kloeken koopvaarder de reis naar de canarische eilanden en de Kaap de Goede Hoop ongestoord laten vervolgen [2]. Een ander koopvaarder, *De Vrede van Breda*, onder Kapitein Jacob Jan Volckerts, met 30 koppen bemand en met 18 gotelingen gewapend, was den 23en November, ter hoogte van Kaap Sint Vincent, door een algerijnsch fregat van 28 stukken en 400 man aangetast. Bij 't enteren sprongen anderhalf honderd aan boord van den Vrede over, maar werden door Volckerts en de zijnen uit dek en hut zoo kloek en vaardig met musketvuur en geschut bestookt, dat ze na anderhalf uur gedwongen werden te wijken en, voor zoo ver het ging, hun boord weêr op te zoeken. Van der Zaen's kleine smaldeel was onderwijl steeds tegen de roovers blijven kruisen, doch zonder veel van hen gewaar te worden; alleen had de amsterdamsche Kapitein Pieter Thomasz. de Sitter, gelegenheid gevonden een portugeeschen koopvaarder aan de klauwen van drie Algerijnen te ontrukken, en werd daarvoor door den portugeeschen Koning met een gouden keten vereerd [3]. Van der Zaen-zelf kwam eerst in 't volgende voorjaar met den vijand in aanraking, toen hij, in Maart, met de Kapiteins Corn. Swart en Jan van Lier kruisende, bij 't eiland Alboran, drie rooverfregatten gewaar werd van 40, 32, en 30

---

werd in Maart '69 in de algemeene Statenvergadering ter tafel gebracht (zie *Holl. Merc.* 1669, bladz. 31).

[1] Zie de *Holl. Mercurius* voor 1668, bl. 199

[2] Zie de *Korte Beschryvinge van de fluyt* Nieu-Delfshaven, enz., *overgeschreven door* D. van Bleyswijck, *assistent op deselve fluyt.* Tot Delft, by Gerrit de Jager, 1669.

[3] *Holl. Merc.* 1669, bl. 37. Minder gelukkig ging het een hollandschen koopvaarder, schipper Moylieven, die in brand geschoten werd, en hij-zelf met twee man gedood, terwijl 35 man als slaven naar Tunis gevoerd werden. Kort te voren was de Princes Maria met 18 stukken — Kapt. Kristiaan de Witt — met een turkschen roover van 36 slaags geraakt, na een halven dag vechtens, reddeloos geschoten, doch hij met 7 gekwetste en 12 ongedeerde matrozen, en achterlating van 14 dooden, in een bootjen naar Gibraltar ontkomen. (Ald. bl. 11.)

stukken. Het grootste der drie nazettende, haalde hij 't in den nanacht bij Kaap Tres-Forcas in, en viel het met alle kracht aan, terwijl beide andere kapiteins de twee andere schepen vervolgden. Den volgenden middag den Algerijn aan boord klampende, was Van der Zaen op 't punt hem de vlag te doen strijken, toen een vijandelijke kogel hem doodelijk trof, en weldra den geest deed geven. Zijn kapitein, Pieter de Barry, kweet zich daarop echter zoo kwalijk van zijn plicht, dat hij den nagenoeg vermeesterden vijand ontkomen liet. In 't Vaderland teruggekeerd, werd hij gevangen genomen en van zijn betrekking ontzet; een lot, dat ook Swart en Van Lier voor hun te flauwen bijstand niet ontgingen. Beide laatsten werden intusschen later weêr in hun ampt hersteld, terwijl den gesneuvelden Schout-bij-nacht door de Admiraliteit van Amsterdam een praalgraf in de Oude kerk werd opgericht [1].

Tot dezen zelfden tijd toe had het aangehouden, vóór de uit Overijsel gewachte Staten-leden van beide partijen in Den Haag bijeen waren. De hollandsche Gemachtigden stelden hun toen voor, de volle overijselsche Staten te Kampen te doen vergaderen, en niet te laten scheiden vóór er, na gedane omvraag, bepaald was, de zaak bij meerderheid van stemmen uit te maken. De Haersoltianen, zich maar al te zeer in de minderheid wetende, hadden daar echter geen ooren naar, en werd daarop in Juny besloten, den oud-gezant en amsterdamschen Burgemeester Van Beuningen, en het rotterdamsche Raadslid Adriaen Paets naar den overkant der Zuiderzee te zenden, om zoo mogelijk de scheuring weêr te heelen. Zij bleken daartoe echter niet in staat, en keerden na eenige weken, onverrichter zake, naar Holland terug. Holland besloot daarop, de kamper meerderheid als de wettige Staten te erkennen, en deze zagen zich, bij hernieuwde aanvraag, in hun wering van Pallant uit de algemeene Staten door het Hof gehandhaafd; evenwel zou het nog tot het najaar van 1671 duren, eer de breuk geheeld en de verdeeldheid der Staten ten einde zou zijn.

Omtrent de verhouding van 't hollandsche Hof en zijn leden tot Zeeland werd, door beide Provinciën, reeds sedert eenige jaren herhaaldelijk getwist, en was, in verband ook met de staatkundige tweespalt, de strijd daarbij zoo hoog geloopen, dat de drie zeeuwsche Raadsheeren buiten de vergadering gesloten waren, en Zeeland dreigde een afzonderlijk gerechtshof in te stellen. In den zomer van 1669 kwam er ondertusschen een vergelijk tot stand, waarbij bepaald werd, dat Zeeland voortaan van het rechtsgebied van 't Hof ontheven zou zijn, en dit alleen uit hollandsche leden bestaan; in plaats echter van een eigen Hof in 't leven te roepen, zou het den Hoogen Raad als rechtsmacht over zich erkennen [2]. Hoe plechtig dit vergelijk bekrachtigd werd, zou

[1] Zie over een en ander De Jonge, *Gesch. van 't Ned. Zeewezen*, II. bl. 220 vv.

[2] Zie het *Nader Verdrach tusschen de HH. Staten van Hollant ter eenre en de Staten van Zeelant ter andere zijde, raeckende de Hoven van Justitie, gesloten op den VII Junij* 1669.

het echter, na weinig jaren, door den loop der omstandigheden weder voor de vroegere inrichting in 't vergeetboek raken.

Een jaar vroeger reeds was eindelijk de zaak der zoogenoemde hoefijzersche schuld met Brandenburg te Mechelen vereffend, waar het in 1665 door partijen aan den grooten Raad verbleven was. De Keurvorst had daardoor aan de Staten 100,000 rijksdaalders te betalen, met zooveel interest op interest, als er de Staten van betaald hadden en een half ten honderd voor makelaardij. Hij kreeg echter verlof daarvan de penningen te korten, die hij bewijzen kon, op rekening der schuld reeds betaald te hebben; terwijl de Staten hunnerzijds hem de brandschatting en 't gelei- en verlofgeld moesten vergoeden, dat zij van 1629 tot 1636 in Kleefsland hadden gelicht [1].

Met den keulschen Keurvorst was men in December reeds overeengekomen, dat men te Rijnberk, zoolang er staatsche bezetting bleef, de parochiekerk voor den hervormden eerdienst zou mogen gebruiken, en dat ook te Issum daarvoor een kerk zou dienstbaar zijn; dat de wet er voor de helft Roomsch, voor de wederhelft Hervormd zou wezen, en gekozen worden door hen, die daartoe bevoorrecht waren; dat de landtol geheel aan den Keurvorst zou blijven, buiten alle bemoeying der bezetting zoo daarmeê, als met eenige andere zaak van 't burgerlijk bestuur [2]. In dezelfde Decembermaand verdroeg men zich ook omtrent de vordering der Malthezer orde, en bepaalde daartoe met den gemachtigde van den Landgraaf van Hessen, als meester der orde in Duitschland, dat «alle eischen, door de orde op goederen in Holland gedaan, en van de Commandery van Haarlem afhankelijk, te niet zouden gedaan worden op voorwaarde, dat de hollandsche Staten den Landgraaf anderhalve ton gouds zouden betalen; dat de orde haar recht zou behouden op hare goederen in andere provinciën, en die Staten hun best zouden doen, ook in deze haar voldoening te doen geven». Daar echter dit verdrag niet voldongen zou geacht worden vóór het bekrachtigd werd, en de postlooper, die met het door den Grootmeester bekrachtigde stuk uit Duitschland kwam, dat wegroofde, hield het tot in November 1669 aan, vóór de bekrachtiging wederzijds werd uitgewisseld, en de zaak als afgedaan kon gelden [3].

Met hun bisschoppelijken nabuur van Munster dreigden de Staten in dezen tijd op nieuw in onmin te raken door den kerkelijken ijver, waarmeê hij voor den zwakhoofdigen Graaf Willem Ernst van Bentheim tegen zijn kloekhartige vrouw partij koos. Deze, een geldersche jonkvrouw van Zelst van herkomst, die als kamerjuffer bij 's Graven zuster Amalia in dienst was geweest, en in 1661 door hem getrouwd,

---

[1] Zie de *Sententie by den Hove van Mechelen, geprononceert* enz. *aengaende de hoefysersche schuldt;* 5 Juny 1668.

[2] Aitsema, *Saken van Staat en Oorlogh,* VI, bl. 357.

[3] *Resol. van Holland,* 28 Nov. 1669.

bleef even vastberaden bij haar onroomsch geloof volharden, als haar karakterlooze gemaal zich tot het roomsche bekeerd had, eerst in 't geheim, en daarna, op 's bisschops ijverigen aandrang, openlijk. De Gravin had toen hun viertal jonge zonen tot den Drost van Twente, Raesfeld, te Twickel gezonden, en ze door dezen eerst over Deventer naar Kampen, en vervolgens naar den Haag doen richten. Zij zelve in 't Slot te Bentheim verbleven, was van daar naar Munster gevoerd, doch van hier in boerinnekleêren over Ohne mede naar Twickel ontsnapt, en voorts ook naar Den Haag gekomen, waar zij zich toen onder bescherming en met een jaargeld der Staten, met hare kinderen in een woning aan het Plein vestigde. «Mijn Heer», had zij dien Staten uit Bentheim vroeger geschreven, «is een kind geworden, die moet doen wat de Bisschop wil hebben. Ik ben dezen morgen bij Mijn Heer geweest voor zijn bedde, en heb hem rechtschapen mijn meening gezegd, maar hij moet zich zelven schamen: hij zweeg stille, en liet zich niet dunken van de kinders, hoeveel dat ik daarvan verhaalde, maar schreide als ik zeî, dat Ernestjen tegens mij had gezegd: mijn lieve Mama, weest tevreden; of mijn papa paapsch is geworden, daarom zal God ons niet verlaten» [1]. En de onpaapsche Staten, weinig op de verwisseling van een onroomsch voor een roomsch graafschap Bentheim belust, bleven haar, in spijt van den bisschoppelijken ijver, en ofschoon ook de Keizer door zijn nieuwen Gezant, Kramprich von Königsfeld, die den in Oct. 1669 overleden 90jarigen Friquet was opgevolgd, op terugzending der kinderen aandrong, steunen; 't geen den bisschop, die er tevens nog altijd over mokte, «hoe hij zijn Borculo toch weêr terug krijgen zou» [2], in den loop van 't jaar 1669, een steeds dreigender houding deed aannemen. Hij nam hoplieden in zijn dienst, schafte zich krijgsvoorraad aan, liet te Hengelo en Zelhem paarden voor zich opkoopen, en verordende den 17[en] Sept. zelfs, dat ieder huis in zijn Sticht één man moest leveren, om zich telken Zondag-middag in den wapenhandel te oefenen [3]. Geen wonder, dat men zich in Gelder, Zutfen, en Twente ongerust begon te maken, op de versterking van Doetinchem aandrong, en ook de Graaf van Stirum, met het oog op Borculo, om hulp vraagde. De Bisschop zond zijnerzijds intusschen een vriendschappelijken nieuwjaarsbrief aan de Staten, en deze hem kort daarop hun gewezen hofmeester en oud-consul in Barbarije Johan Bertram de Montaigne als onderhandelaar over de loopende vraagpunten, onder welke ook dat van hun tol aan de Deilerschans. Derwaarts toch hadden zij, sedert hare verovering, dien van de Boertange verplaatst, en was er daardoor in 't verleden voorjaar beslag gelegd op een drietal schepen met voor den Bisschop ingekochten haver, dat geweigerd had,

---

[1] Aangehaald in *De Nederl. Republiek en Munster van* 1666 *tot* 1679, door Mr. F. der Kinderen (Leiden, 1874), bl. 58.

[2] Zie zijn daar aangehaalde woorden tot Copes, bl. 61. [3] Aldaar, bl. 72.

het tolgeld te voldoen. De Bisschop had daarop, naar zijn doortastenden trant, een te Munster woonachtig deftig Oostfries met zijn gezin in hechtenis laten nemen, en hem niet dan tegen hoogen borgtocht weêr vrijgegeven. De Gravin-weduwe van Oostfriesland had zich daarover tot de Staten gewend, en dezen toen de Admiraliteit van Friesland gelast, de tolheffing te schorsen en de schepen weêr vrij te laten, doch de Bisschop zich daarmeê nog niet tevreden getoond, maar verlangd, dat hem ook een oud-maltheezer landgoed, Esterwege, thans in 't bezit van den ommelander Jhr. Cromminga, tot schâvergoeding gegeven werd, en er daartoe de have reeds van laten opteekenen en de huren en inkomsten in beslag nemen. Cromminga had zich daarover beklaagd, en kwam sedert wel te overlijden, doch ook zijn erfgenamen toonden zich tot den verkoop niet bereid. Verwikkeling genoeg, om den levenslustigen Montaigne bij al den goeden cier, dien hij met den munsterschen kerkvoogd en de zijnen maakte, het noodige weêrwerk te geven. Daarbij kwam ook nog zijn bemoeying in zake den uitgeweken Schuylenburg, de goederen van wiens vrouw deze — in gevolge 't kleefsch verdrag — terug te krijgen wenschte; een wensch, door de groninger Staten weldra beaamd, en daarom gemakkelijker te vervullen, dan 's Bisschops begeerte tot aankoop van Borculo, waarover hij door Montaigne met Stirum onderhandelingen aanknoopte. Deze leidden dan ook zoo min tot iets, als de poging, den Bisschop tot aansluiting bij het Drievoudig Verbond te noopen. Integendeel kwamen nog in de eerste helft van 't jaar 1670 allerlei verontrustende geruchten omtrent zijn heulen en handelen met Frankrijk de gemoederen ontroeren [1].

Toonden zich de Staten in hun verhouding tot Munster weinig «paapsch», beter «turksch» — naar de aloude Geuzenspreuk — deden zij zich, in spijt hunner voortdurende bestoking der barbarijsche roofschepen, in hun betrekkingen tot de Republiek van Venecië, en haar voortdurenden bestrijder, den Sultan van Turkije, kennen. Ook reeds vroeger, in 1654 en 1658, had die Republiek de hulp der Staten tegen hem en zijne krijgsplannen ingeroepen: thans had hij het, sedert 1665, op het door haar bezeten Candia toegelegd, en toen dit al meer en meer dreigde te bezwijken, was, in 't begin van 1668, haar Secretaris Marchesini zelf naar den Haag gekomen, om den bijstand van Hun Hoog Mogenden, en hun verlof voor den doortocht en de inscheping eeniger van Lunenburg aangeworven troepen, te vragen. Hij zocht hen tevens te noopen, hun op de Levant varenden schippers het laden van krijgsbehoeften voor de Turken te verbieden. Zijne verschillende aanvragen stuitten echter op het handelsbelang hunner ingezetenen af. Ofschoon hij zich toen door die eerste weigering niet liet afschrikken, en Candia's kloekmoedige teweerstelling tegen den zooveel sterkeren vijand de Kristengemoederen in vervoering bracht, en hun verontwaardiging tegen

[1] Zie over een en ander Der Kinderen, t. pl. bl. 86 en vv.

de ongeloovige verdubbelde; ofschoon daardoor de Staten zelfs tot de beraadslaging genoopt werden, met Engeland gezamentlijk Candia met eenige hulptroepen bij te staan; opperde het, zijn ongemoedelijken oosterschen handel boven allen gemoedelijken Kristen- en menschenzin stellende, Amsterdam te veel bezwaren tegen dat plan, om het tot een besluit te doen rijpen [1]. Alleen de voor Candia bestemde duitsche voetknechten scheepten zich, onder Graaf Josias van Waldeck, in September te Texel in, en zagen in Augustus van 't volgende jaar hun aanvoerder op het benarde eiland sneuvelen [2], dat nauw een maand later zelf ook den amsterdamschen handelsvrienden van den Bosper in handen viel. Eén Amsterdammer was er intusschen, doch deze dan ook als handelsman minder beproefd gebleken, die «Candia op haar uiterste» in de schoonste en roerendste taal bezong, en tegen den «voorhuidloozen erftyran», «Gods vloek en plaag», die er zoo «schennend» zegevierde, in zijn verzen althans te lijf trok:

Ach, Candië, ach! wat baat uw roemen?
Nu gij ten leste wordt verkracht
Van Ottoman, die 't al leert beven
En onderdrukt houdt door zijn macht?
Wat baat het, dat u God verlichtte,
Toen hier de groote Kruisgezant
Met Titus de eerste altaren stichtte,
En 't hoofd der Afgoôn trapte in 't zand?
Wat baat het, dat de vont u wijdde,
Zoo, na langduurge tegenweer,
De Zeeleeuw van Sint Mark uw eiland
En hoofdstad eindlijk slaken moet?
Zoo gij, getrouw aan 's werelds Heiland,
Verdrinkt in eene zee van bloed?
Het Turkendom wil trotsch braveeren;
Al 't omgelegen Kristenrijk
Zal land- en zeekust zien schoffeeren
En Kristus' kroon getrapt in 't slijk
Het gansche Europe, in bloed verzopen
Wil treuren om dees nederlaag,
Wat raad? de kruisgrens ligt nu open,
En dagvaardt zelf Gods vloek en plaag.
De felle turksche sabel schittert,
Te moedig op haar halve maan,
Terwijl men, onderling verbitterd,
De zon van 't kruis ziet ondergaan! [3]

[1] Zie Mr. J. C. De Jonge's *Nederland en Venetie*, bl. 261.
[2] Zie bij Der Kinderen, t. pl. bl. 47.
[3] Vondel's *Dichtwerken*, II. bl. 856.

Wel verre er van, als de edelaardige dichter, de felle schittering van den turkschen sabel te verfoeyen, hadden 's Lands Staten nog in den voorzomer van 1668 een nieuwen Resident [1], Justinus Coljer, met de noodige geschenken hunnerzijds naar den grooten Heer afgevaardigd, en was deze, vergezeld van den opzettelijk daartoe overgekomen Consul van Smirna, Jacob van Dam, met beider stoet, den 12^{en} Augustus door den Sultan te Adrianopel in zijne tent ontvangen, om hem zijn geloofsbrief, in een goudlakensche tas besloten, met een toelichtende plechtige aanspraak te overhandigen. Daarin werd eerst «de almachtige God, die den hemel, de aarde, en al wat daarin is geschapen heeft», aangeroepen, om zijne «keizerlijke Majesteit lang leven, gezondheid, voorspoed en vrede in al zijn heerschappijen» te geven, en heette het daarna: «de hoogmogende Heeren, mijnheeren de Staten-generaal der Vereenigde Nederlanden, hebben ons met presenten en brieven van credencie gezonden aan de hooge en gelukkige Porta van Uwe keiz. Majesteit, om aldaar uit derzelver naam en van harentwegen te resideeren, en ons gelast de oude alliancie, vriendschap en capitulacie tusschen Uwe keiz. Majesteits voorzaten, onsterfelijker memorie, en H. H. Mog^{en}. over vele jaren gemaakt en opgericht, te onderhouden, te cultiveeren, en te vernieuwen, ten einde al haar onderdanen, traffiqueerende conform de voorz. capitulacie, in al haar voorrechten mogen worden gehandhaafd, verzoekende daartoe Uw keiz. Majesteits groote proteccie!» — In zijn schriftelijk antwoord; want met een mondelijk werd «de aanzienlijkste onder de Heeren der religië van den Messias» niet verwaardigd; roemde daarop «de allergrootste Keizer, de stut der Prinsen, de verheven poort van 't geluk», dat van den tot hem toegelaten nieuwen Resident der Staten, wiens «oogmerk een goed einde mocht hebben», zijne keizerlijke tegenwoordigheid te hebben genoten, en zeî hem, bij zijn verdere werkzaamheid, zijn hooge gunst en bescherming toe, mits men een vasten voet stelde tot onderhouding van den goeden vrede en de beloofde confederacie, zonder eenigerlei handeling, welke contrarie die vriendschap zou wezen, te betoonen», en dus allerminst zeker een gewapende tusschenkomst op 't deerniswaarde Candia — «met heil- en zegenbede voor hen, die op een goeden weg zijn» [2]. De groote Heer zelf wordt ons minder innemend beschreven, als «een persoon van middelmatige statuur, twee- of drie-en-dertig jaar oud, mager, kort van hals, hoog van schouders, lang van aangezicht, en bruin van kleur, met een pijnlijk, stuursch, en zeer melankoliek wezen, een groot litteeken in zijn aangezicht, hem door zijn

[1] De vorige George Crook was, op zijn reis naar Constantinopel, den 6^{en} April '67, bij een geweldige aardbeving te Ragusa met vrouw en kind omgekomen.

[2] Zie het vermakelijk breedvoerig "*Daghregister van 't gene de Heer Justinus Coljer, Resident wegens de H. M. H. H. Staten-Gen. der Vereen. Nederl.*, enz., *is gerencontreert op de reyse van Constantinopelen tot Adrianopelen, aldaer hy by den Turkschen Keyzer sijne eerste audiëntie heeft gehadt*, enz. In 's Gravenh. gedr. in de maent December 1668.

vader, Sultan Ibrahim, met het opzet hem te dooden, met een mes gegeven, een spitse neus, twee spitse opstaande zwarte knevels, en onder de kin geen baard, dragende wel zeven fistels of fontanellen, wreed en zeer bloeddorstig van aard» [1]. Waarlijk wel om liever met Vondel uit te roepen, dan Zijne keizerlijke Majesteit met de hollandsche handelsluî eerbiedig te gaan huldigen:

De Turken, 't is schande, Europa bestrijen
Te water, te lande! — Wie zal ons bevrijen?
Opdat die bloedhond, ieders hoek,
Met ingetrokken staart,
Gelijk een rekel Mekka zoek',
En aan zijn eigen haard,
In eenen onverlichten hoek,
Zich uitstrekk' naar zijn lust,
En late (ons hier) in rust! [2]

Met Portugal raakte men 't in dezen zomer, door bemiddeling vooral van den thans als engelsch Gezant in den Haag werkzamen Sir William Temple, over een paar belangrijke strijdpunten wegens achterstallige schulden eens. Men verkreeg, tot afdoening daarvan, deels het in Oostindiën bezette Cochin en Cananor, deels den aankoop van 't zout te Setubal twintig jaar lang tegen veel verlaagden prijs, terwijl elke andere Staat het slechts tegen het dubbel daarvan zou kunnen erlangen. Om de schâ, door de Westindische Maatschappij, wegens 't verlies van Brazilië, geleden, zooveel doenlijk te vergoeden, werd door de Staten toen bepaald, dat men, om aanspraak op dien aankoop te hebben, verlof daartoe van de bewindhebbers dier Maatschappij zou moeten vragen, en daarvoor nagenoeg zooveel moeten betalen, als Portugal 't mud zout minder gaf. Toch kon de Maatschappij haar toenemend verval daarmeê niet voorkomen; zij deed thans niet alleen geen uitdeeling meer, maar kon ook hoofdsom noch rente betalen van de haar voorgeschoten gelden. Zij bleef nog eenigen tijd voortkwijnen, tot zij, na afloop van haar octrooi in January 1672, dit slechts voor een maand of wat verlengen zag, om het in 1675 op een nieuwe Maatschappij voor 25 jaar te zien overgaan. Aan de Suriname was, na de verovering door Krijnsen in 1667, in October van dat jaar, Willoughby's zoon met de wapenen in de hand teruggekomen, om de landstreek op nieuw voor Engeland in bezit te nemen; de intusschen gesloten vrede ontzeî echter alle recht daartoe, en Koning Karel bleef daarom ook niet achter, om in February 1668 een bevelschrift uit te vaardigen, dat hem gelastte haar te verlaten. In spijt daarover stak hij een suikermolen in brand, en dreigde de vesting

[1] Aldaar, bl. 24.
[2] Dichtwerken, I, bl. 298.

Zeelandia te slechten, zoodat een tweede bevelschrift noodig, doch hij ook toen nog weigerachtig bleek. Zoo hield het nog tot 1670 aan, voor zich Zeeland in 't rustig bezit der vermeesterde colonie verheugen kon, en bleef het toen nog een tijd lang met de algemeene Staten over het uitsluitend recht harer ingezetenen er te handelen en zich neêr te zetten, haspelen, eer men zich weêrzijds daaromtrent verstond.

De Oostindische Compagnie zag daarentegen haar bezittingen door de verovering van Makassar aanmerkelijk uitgebreid. Krachtdadig bijgestaan door den verdreven, met de Compagnie bevrienden, Koning van Boni, Radja Palacca, had de oud-bewindvoerder van Coromandel, Cornelis Speelman, dat met macht van wapenen en troepen in den loop van 1667 veroverd, en er Palacca in zijn waardigheid hersteld. Het vermeesterde Joepandam gaf hij den naam zijner geboortestad Rotterdam, doch vond zich door trouwloosheid der bedwongen vijanden genoodzaakt, in April 1668 op nieuw de wapenen aan te gorden, tot hij in 't najaar de hoofdstad Samboepo met haar kasteel stormenderhand veroverde, en den vijand voor goed aan de Compagnie onderwierp. Dat was, kon men met Vondel betuigen, een «speelman», die haar leek:

Op zulk een Speelman's toon en brommende oorlogssnaren
Danste in Oost-Indiën het heir der Makassaren
Den harnasdans in bloed [1]. Boetan, om 't hart benauwd,
Schept adem; Joepandam wordt Rotterdam geheeten
Naar 's helds geboortestad. Geen eeuw zal dit vergeten;
De drie Molukken, eerst aan 't worstlen, staan nu stout.

Ongelukkig werd met die uitbreiding van 't grondgebied der Compagnie, ook haar verderfelijk uitsluitend handelsstelsel slechts over zooveel grooter oppervlakte uitgestrekt, en kon haar voor den achteruitgang niet behoeden.

In Holland — schreef Johan de Witt den 30en July 1668 aan Pieter de Groot, die sedert een week of zes als gezant in Zweden werkzaam was — in Holland en Westfriesland was onder de verschillende kwartieren en leden thans zulk een «eenigheid en goede harmonie» te bespeuren, dat men er «God-almachtig niet genoeg voor danken kon». Onder anderen was er nu bij verdrag tusschen Gecommitteerden van 't Zuider- en Noorderkwartier, na lange en werkzame beraadslaging ten overstaan van eenige daartoe aangewezen leden, het schijnbaar ongeneeslijk verschil over het aandeel van beide in de gewestelijke lasten vastgesteld. Het Zuider zou voortaan $81^3/_4$, het Noorder kwartier $18^1/_4$ ten honderd daarin bijdragen [2]. Dergelijke heugelijke overeenkomst, na jaren lang geharrewar op dit punt, sloot echter den onderlingen naijver der steden in handel en

---

[1] Zie o. a. *den Macassarsen oorlogh van de jaren* 1666—1669 *glorieuselijk gevoert door den Ed. Heer Corn. Speelman*, enz., met afbeelding en portretten door Romein de Hooge.

[2] *Brieven* II, bl. 579. Aitsema, *Saken van Staat en Oorlogh* VI, bl. 572.

nijverheid niet uit, zoodra zich daar de gelegenheid toe aanbood. Zoo was er na den met Engeland gesloten vrede sprake van, de zoogenoemde *Court* of Maatschappij der engelsche handelsluî te Dordrecht weêr te herstellen, met ontheffing van 't invoergeld, ten bedrage van één gulden op ieder stuk laken. Daar kwam men echter van Leiden en elders tegen op, en wist al de bezwaren daarmeê verbonden breed uit te meten. Een Leidenaar, die er in een haagsche herberg een praatjen over hield, rekende uit, hoe hij in den afgeloopen winter niet minder dan vijf dagen had zoek gemaakt, om van Leiden naar Dordt te komen, terwijl hij naar Rotterdam gemakkelijk in één dag kon komen en daar dan van tien tot vier uur stil zijn. Geen stad was dus minder dan Dordt gelegen, om er engelsche en schotsche waren te gaan koopen. Een Dordtenaar, die met hem in gesprek was, beriep zich op den engelschen Koning, die 't zoo scheen te wenschen, doch kreeg nu van een Rotterdammer te hooren, hoe de Staten van Holland hem dat beletten konden; die waren hier de opperste macht en hadden 't hoogste gebied, en zouden alle engelsche en schotsche schepen wel kunnen gelasten, de Maas niet hooger dan tot den Briel op te varen. Er waren buitendien schotsche schippers en bootsgezellen genoeg, die zeiden, met hun schepen liever een reis uit Schotland tot Rotterdam toe te willen doen, dan van daar, met hun geladen schepen, naar Dordrecht te varen. Ja, verklaarde de Leidenaar nu, daar weet ik alles van, en heb zelf gezien, hoe een schip uit Schotland in drie dagen tijds niet verder kon komen dan de haven van Alblas, waar het toen eerst ontladen moest worden, en 't goed in smalschepen en andere schuiten vervoerd. Doch men wist dan ook wel hoe 't bij die vestiging te Dordrecht was toegegaan; de Engelschman, die dat bewerkstelligde, zekere Davidson, had eigenlijk eerst het oog op Rotterdam, maar liet zich door dordtsche munt bewegen, zijn Koning diets te maken, dat Dordt er uitnemend voor gelegen was. 't Lag er echter zoo goed voor, als een jaar of wat geleden voor de haringvaart, die de Dordtenaars met kracht bij zich wilden invoeren, en waartoe ze zich wat haringbuizen verschaften, en stuurluî, visschers, nettebreisters, kuipers en and. uit de zeedorpen tot zich lokten. Het eerste jaar was dat toen een nieuwtjen, en voelden ze door hun nieuwsgierigheid winst noch verlies niet, maar waren ze toch de rente van hun geld kwijt; het tweede jaar viel nog slechter uit, alles was veel kostbaarder dan waar men de zaak gewoon was, en in 't derde was al het geld verloren, er bleef niet over dan schâ en berouw. De Dordtsman was daardoor alles behalve gesticht, en zeî, dat men van zijn stad zoo schamper niet spreken mocht, maar bedenken, wat diensten eenige van haar inwoners en heeren aan 't vaderland gedaan hadden. «Wie», vraagde hij, «is oorzaak geweest, dat wij nu zijn bevrijd van het geweld en den overlast der Stadhouders, dat schadelijke en verderfelijke ampt, als de Heeren van onze stad? Uit wat stad van ons land, is dat land meer nut aangekomen? Behoorden wij, die toch anders niet veel neering en welvaart hebben, en die met een

weinigjen geholpen zijn, voor al den arbeid, perikelen, en moeite van onze Heeren dan niet wat voorrecht en voordeel te genieten?» — «Niemand misgunt u, dat het u welgaat», hernam daarop de Rotterdammer, «maar men zeît alleen, dat gij uw welvaart niet moet zoeken tot en met schade en nadeel van anderen; en dat de HH. De Witt veel voor ons Vaderland gedaan hebben, en zich als, ja meer als oprechte en getrouwe helden en liefhebbers van haar en ons Vaderland gedragen hebben en nog dragen, wil ik noch kan ik, noch iemand, die een rechtschapen Hollander en eerlijk burger is, loochenen; dat dezelve HH. De Witt, beneffens meer andere wijze en getrouwe regenten, hun onkreukbare trouw en oprechten ijver hebben doen blijken in het voor ons Vaderland hoognoodig afzweren van een Stadhouder, het vernietigen van zoo een ampt, dat een adder was in den boezem van onzen Staat, weten wij ook wel, en willen het wel weten, ook wel dankelijk erkennen; maar dat die van Dordrecht daarom zouden meenen meer voorrecht te hebben, om met de onlangs gewezen hoofdvijanden en nu gedwongen vrienden van dezen Staat te mogen handelen, en hun waren en koopmanschappen te laten vrij en zonder eenige bezwaarnis in 't land komen, daar zouden wij *neen* toe zeggen; en wij zouden zeggen, dat wij niet willen verstaan, dat de HH. De Witt die groote en heerlijke daden voor die van Dordrecht alleen, maar ook voor het gemeene Vaderland gedaan hebben; wij zouden zeggen, dat tot de heerlijke overwinningen van de Engelschen onze stad ook veel van haar burgers en inwoners heeft geleverd. Het verbranden der engelsche schepen tot Chattam zou nooit gelukt zijn, had de rotterdamsche Vice-admiraal De Liefde het werk en de branders niet aangedreven. Zoo moet dan uw dordtrechtsche Heer Burgemeester de eer alleen niet hebben, in dien slag behaald, noch der stad Dordrecht alleen het voordeel van handel en neering toegevoegd en onzer stad benomen worden. Wat zou het ons verschelen, of de Engelschen of uw Burgemeester ons den koophandel benamen?» — Nu nam ook een Amsterdammer nog het woord, en zeî het, «in plaats van de engelsche en schotsche waren vrij te laten inkomen, noodiger te achten, dat men alle koopmanschappen uit andere landen hier komende, en hier gebruikt en gesleten, zoo hoog maar eenigsins mogelijk was belastte; doch alle dingen, daar men hier wat anders van moet maken, moest men gansch niet belasten. De fransche wijnen», sprak hij, «die hier gedronken worden, zou ik zóó belasten, dat de gemeene man geen lust zou hebben om er aan te ruiken; daar nu voornamelijk te Rotterdam en Dordrecht die fransche wijnen zoo algemeen zijn, dat kruyers, zakkedragers, en andere arbeidslut nauwlijks een kan bier drinken, maar 't is al wijn waar gij ze van hoort spreken. Dit maakt dat de brouwneering, de graanhandel, en korenkoopmanschap te niet loopen. Ook zou ik op 't hoogste belasten de engelsche en schotsche boter, die hier te lande met zoo groote menigte gebracht en verbruikt wordt, dat onze huisluiden hun hierlandsche boter zoo goedkoop moeten

geven, dat ze mettertijd niet machtig zullen zijn, hun landpacht te betalen. En als men hier zoo deed, zouden wij meer licenten ontvangen, en onze naburen zoo machtig niet maken; wat behoeven wij goedhartiger met de vreemden te handelen, als zij met ons doen?» — «Gij zegt wel, vriend», liet zich nu een Delvenaar hooren, «dat men behoorde, de vreemde boter en kaas het inkomen in ons land te verbieden; maar dat kunt ge niet doen, of die van Zeeland moeten daarin mede toestemmen, en het in hun land ook doen; anders zullen al de Engelschen en Schotten hun waren daar brengen, en ze met schuiten en smalschepen evenwel in Holland brengen, gelijk men heeft gezien op verscheiden tijden, zoo in den laatsten engelschen oorlog, wanneer de HH. Staten hadden verboden, dat de engelsche waren en koopmanschappen niet in dit land zouden gebracht worden; maar wat deden de HH. Zeeuwen? verscheiden verlofbrieven, om zulke waren uit Engeland te halen, werden bij de HH. tot de zeezaken in Zeeland aan schippers en koopluî uitgedeeld, daarbij vrije inkomst in Zeeland vergund, welke dan vrij uit Zeeland in Holland en elders werden verzonden. Eenige schippers in Holland dit ziende, maakten verlofbrieven in Vlaanderen te krijgen, om van Oostende in Engeland te varen, die mede die waren in Engeland haalden, en van daar naar Vlaanderen en overal zonden. De Zeeuwen werden 't gewaar, en klaagden bij de HH. van Holland, en deze boden den Zeeuwen aan, hun uitleggers en oorlogsschepen op de hollandsche stroomen en voor de zeegaten te doen leggen, mits zij zelf alle zeeuwsche havens en stroomen met huu schepen mochten bezetten; doch de HH. Zeeuwen, merkende dat hun schelmerijen zouden uitkomen, weigerden dat». Nu vatte ook een Schiedammer vuur en meende, dat «zoo men al den handel en 't doen van de Zeeuwen met een gezond oordeel wilde inzien, men zou bevinden, dat het gericht en gesteld was, om Holland te krenken en te verkorten, en hun wettige vrijheden te besnoeyen. «Het is» — zeî hij — «alzoo de oude boodschap; het is om het verheffen en grootmaken van den Heere Prins van Oranje te doen; daarop leggen de Zeeuwen al hun gedachten te werk». Als de raddraayers dier Zeeuwen werden dan De Huybert, en de Gecommitteerden Mauregnault van Vere, Ingelen van Vlissingen, en Vryberghen van Tholen afgeschilderd, die «met eenige van hun gunstelingen en vrienden, de geheelè Provincie op hun hoornen wisten te nemen, en alles naar hun goedvinden uit te voeren; ook zijnde Gecommitteerden ter Admiraliteit, en dus de zeezaken mede in handen hebbende, hadden ze bijna de gansche regeering om den Prins van Oranje te kittelen en vleyen, en dorsten zij Holland in 't aangezicht werpen, dat zoo de Staten daar niet hadden begonnen het scheiden van de hooge ampten, de zes andere provinciën wel zouden gebleven zijn bij haar oude gevoelen, om den Prins te stellen in zijn vaders plaats en bedieningen» [1]. Werkelijk

---

[1] Zie *Praatje in 't ronde of verhaal van een gesprek, voorgevallen in den Hage in een herberg,*

stonden daarin — als wij reeds zagen — Holland en Zeeland lijnrecht tegenover elkander, en tot den wrevel van 't laatste tegen 't eerste werkte thans de toeleg van dit nog meê, om ook den stapel der schotsche waren, van oudsher te Vere gevestigd, naar Dordrecht te verleggen. Dit zou voor den Prins, als markgraaf, een aanmerkelijke som 's jaars gescheeld hebben, en drong hij er dus bij Temple en zijn oom, den Koning, op aan, dien stapel daar te handhaven, gelijk in 1675 geschiedde.

In de Zeeuwsche Staten zelf was, in 't vorige najaar, verschil gerezen over 't afdanken van 't krijgsvolk, daar Zieriksee en Goes drie vendels meer dan de anderen wilden wegzenden, en hun tegenstand zoover dreven, dat Goes een tijdlang geen afgevaardigde ter vergadering zond, en Zieriksee, ofschoon door de andere leden beschreven en bezonden, daarin volhardde, terwijl het tevens de penningen inhield, die het voor 't Land moest opbrengen. In hun zitting van 1 Febr. '69 besloot men daarop in de Staten, de weêrbarstige stad met geweld tot reden te brengen, en zond den Kolonel Van Vryberghe uit Sluis, met zes vendels krijgsvolk, uit Vere en Vlissingen, en zes stukken geschut naar Schouwen, waar hij zich van Brouwershaven meester maakte. Te Zieriksee haastte men zich om de trom te roeren, waardgelders aan te nemen, de burgerij te wapenen, en 't geschut naar de wallen te slepen, en onderwijl ook een paar Heeren naar Middelburg te zenden, om verklaring van dat onverwacht krijgsbezoek te vragen. Daar ook bij de Staten zelf verschil van meening over den gewelddadigen maatregel geheerscht had, en alleen Middelburg en Tholen hun volle toestemming aan 't voorstel van Gecommitteerden daartoe verleend, Vere en Vlissingen zich onzijdig gehouden hadden, en 's Prinsen vertegenwoordiger, Odijk, de vergadering zelfs verlaten had, kwam men nu te eerder tot een vergelijk, waarbij Zieriksee beloofde, het verschuldigde geld te zullen geven en zijn waardgelders af te danken, en waarbij de troepen last kregen, Brouwershaven weêr te ontruimen. Een kleine drie weken later kwamen de afgevaardigden der stad toen ook weder aan de Statenzitting deelnemen, onder voorbehoud alleen van haar recht, om voor haar verdere bezwaren, bij tijd en wijle, voldoening te erlangen [1].

Was daarmeê de rust op staatsgebied in Zeeland vooreerst weêr hersteld, op kerkelijk bracht in dit jaar de fransche predikant Jean de Labadie de hoofdstad van 't gewest in rep en roer. Deze uit Guyenne geboortige Jansenist, die eerst te Montauban, daarna te Orange, en vervolgens te Genève den onroomschen kansel beklommen had, was van daar naar Middelburg beroepen, en hier met niet minder ijver dan bijval

---

waarin verhandeld werden verscheiden zaken noodig voor de Hollanders te weten, ook sommige voor de Zeelanders, en ook wat voor de Engelse en Schotten, door een liefhebber van vryen handel. Tot Dordrecht voor J. Redelijckhuisen, 1669.

[1] Verg. de *Bijvoegsels en Aanmerkingen* voor het 13e Deel van Wagenaar's *Vad. Historie*, bl. 120.

[2] Zie *Holl. Mercurius* voor 1669, bl. 13.

JEAN DE LABADIE.

werkzaam geweest. Terwijl zijn welbespraakte mond echter velen aan zijn kansel boeide, maakte zijn herderlijke zorg voor de reinheid zijner kudde anderen minder ingenomen met zijn streven, al gaven zij gaarne toe, dat hij «een gauw man» was, die sprak «als een Engel» en altijd voor de vuist preêkte; «maar wat is 't evenwel?» vraagden zij tevens: «dat kan al bedriegen; de geleerdste zijn altemet de verkeerdste»; 't was «een vent, daar geen huis meê te houden is», gaven ze hem na, «en die meende dat hij al de wijsheid alleen had» [1]. Een fransch proponent uit Picardië, «een persoon van een heel los en ongebonden leven, die bij middernacht onder een luifel in zeer oneerlijk postuur met een licht vrouwspersoon betrapt was», had hij van den preekstoel en 't avondmaal geschorst, en zijn eigen amptsbroêr Minutoli, «dien zelfden nacht in 't zelfde slordige gezelschap gevonden, van gelijke en bovendien veel andere ontuchtigheden zelfs tot overspel toe overtuigd»; een ander predikant, Henry du Moulin, zoon van een bekend sedansch Godgeleerde, die zich als zieketrooster in de kerk te Middelburg had ingedrongen, had hij «wegens zijn schandaleus en ongebonden leven gecensureerd», en uit dat alles waren veel partijschappen ontstaan, «alzoo er veel zijn straffigheid en ernst niet konden verdragen, noch hij hun slordig leven» [2]. Wat zijn leer betrof, had hij zich op de waalsche Synode te Naarden gekeerd tegen de daar goedgekeurde leer van zijn amptsbroeder prof. Wolzogen van Utrecht, en in dat gevoelen — in spijt van veel andersgezinde Godgeleerden — volhard. Hij zelf had laatstelijk een boek over Koning Jezus [3] uitgegeven, waarin hij een duizendjarig Rijk voorspelde, vóór den ondergang der wereld door dezen te beheeren; en beide had hemzelf nu den lak van ketterij doen aanwrijven, te meer daar hij geweigerd had, de fransche geloofsbelijdenis van 1586 te onderschrijven, en zeî, zich aan de verbeterde dortsche van 1619 te houden. Zijn jonger amptsbroeder en leerling Yvon trok daarin ééne lijn met hem, en beiden vonden zich door nagenoeg al de lidmaten der middelburgsche kerk gevolgd. De Staten van Zeeland hadden er daarom ook geen been in gevonden, hem tijdens de vlissingsche Synode van April 1668, van de schorsing te ontheffen, waartoe hem de leidsche veroordeeld had. Ook in Augustus weder, na zijne veroordeeling te Naarden, hadden de Staten, hoewel de zaak in staat van wijzen latende, bepaald, dat hij zich in 't aanstaande voorjaar op die van Dordrecht, met zijn tegelijkertijd veroordeeld Consistorie, nogmaals en vollediger zou kunnen verantwoorden. Daar was toen een

[1] Naar de opmerkingen van den waalschen predikant in 't *Avonddiscours tusschen een raadsheer, een doctor, en (hem), rakende* Jean de Labadie, enz., te Amsterdam, gedr. by Broer en Jan Appelaer, 1669; bl. 5 en 20.

[2] Zie de *Klare ende krachtige wederlegginge van de ordinaire calumniën tegens de leere, het leven, handel ende wandel van Mons. Jean de Labadie*, enz., *getranslateert uyt den Franschen.* Te Amsterdam by Joh. van den Bergh, bezijden 't Stadthuys, 1669; bl. 9.

[3] *Le héraut du grand Roy Jéms.*

brief ingezonden, door niet minder dan 200 huisvaders en lidmaten der kerk geteekend, door een drietal hunner, dominee Yvon, Mr. Ewald van de Perre, en Dr. Antonius Everard overgebracht, en waarin zij wakker voor hem in de bres sprongen, en de leer en handel van hun «getrouwen herder en leeraar» om «de byzondere stichting», die zij er uit ontvingen, roemden. Hun pogen was echter vergeefs, en ofschoon zich enkelen tot beter inzicht lieten bewegen, de meerderheid bleef onwillig, om het gestreken vonnis te niet te doen; zijne schorsing en onbekwaamverklaring, gelijk de afzetting van zijn kerkeraad bleef bepaald, en wie zijn «conventikelen» voortaan mocht bijwonen, verviel in censuur [1].

En daarmeê, meende men, moest de zaak uit zijn: «'t Waalsche Synode» als men spottend opmerkte, «kon niet dwalen, en dat ze er zeggen en goedvinden, moet volstrekt gevolgd worden; daar was geen appèl van; zij zijn het Synode van de Vereenigde Provinciën». «Of je er meê spot of niet, vrienden», oordeelde een waalsch predikant van de rechtzinnige «partij», «daar moet orde zijn». — «Maar zoo men bewijst, dat de orde die 't waalsche Synode maakt, somwijlen disorder is?» — «Wie zal dat oordeelen? De Labadie alleen, met zijn wijsheid? Al ware 't disorder, zoo moet hij en wie het ook zij, daaraan gehoorzamen!» — «Waar laat je dan Gods Woord, zoo 't daar niet meê overeenkomt? Hoe ver liggen we hier wel van Rome?» — «Niet zeer verre, neef, op de rechte streek». — «Zou men Leuven niet passeeren moeten?» — «'t Waar niet noodig: over Naarden, dat 's de rechte weg!» — De andere partij verkneukelde zich intusschen, dat Labadie en zijn Consistorie — «op één diaken na, die het altoos met Du Moulin gehouden had» — uitgeworpen waren, en «alzoo het heele nest gezuiverd» was. Zoo grif zou dat echter zoo aanstonds nog niet gaan. Toen de kerkelijke classe te Middelburg bijeen was, om het gestreken vonnis ten uitvoer te leggen, verzochten, vrijdag 11 April, drie der afgezette Consistorie-leden, Burgemeester Munnincx, Schorer, en Brant «binnen te staan», en vraagden rekenschap over het door hen en Labadie verworpen boek van Wolzogen. Men wees hen op hun afzetting, waarvan zij echter niets wilden weten, en daarop, daar zij geen lastbrief konden toonen, kortaf de deur. 's Middags kwamen zij met hun medebroeders Van de Perre en Everaerts terug, die zich op hun commissie van 't vorige Consistorie wilden beroepen, doch evenmin gehoor vonden. Zondag daarop, terwijl men 's ochtends zes uur het avondmaal uitdeelen, en een predikant van de classe den kansel beklimmen zou, kwamen eensklaps Labadie en zijn Consistorie, bij 't eerste gelui, door de voor hen ontgrendelde Heerendeur de kerk binnen, bezetten stoel en tuin- of doop-

[1] *Kort verhael van eenige saken, en voornamelyck van het gepasseerde op het Walsche Synode tot Dordrecht*, enz. Tot Middelburgh, gedr. by Hendrik Smit.

[2] *Avonddiscours*, bl. 23, v.

hek, en voerde vervolgens Labadie van den kansel een paar uur lang het woord, om tegen de Synode en Wolzogens boek uit te varen, en ten slotte het nieuwe Consistorie en de classe in den ban te doen. Daarna afgestegen deelde hij 't avondmaal uit, terwijl inmiddels zijn geestverwant de proponent Lagrion den preêkstoel bezette, om dien geen ander prijs te geven. Na de uitdeeling kwam hem Labadie weêr vervangen, en bleef nu nog tot bij twaalven met preêken en tieren voortgaan, terwijl de kerk intusschen — naar de verklaring van een ooggetuige — «wel een duivekot leek: de een kwam er met een pijp tabak, de ander (zegt men) dronk er een brandewijntjen, hier lachte er een, daar riep er een, dat hij leugens zeî, anderen dreigden hem van den stoel af te halen», totdat eindelijk een bepaalde bedreiging met den sterken arm van den baljuw en zijn dienders hem en de zijnen tot den aftocht drong [1]. Den volgenden dag werd toen echter onmiddellijk een Raadsvergadering belegd, waarbij — in 't afwezen van burgemeester Munnincx, den schepen Rouberge, en de raden Boreel en Van de Perre — naar aanleiding der «exorbitanciën en dangereuse indrachten bij Monsr. Labadie met de zijnen, voorleden dag des Heeren, door het occupeeren van den predikstoel in de walsche kerk en het administreeren van het H. Avondmaal, niet alleen tegens de ordonnancie van de Synode, maar ook jegens expresse resolucie van Hun Ed. Mo. in *dato* 15 Nov. 1668 ondernomen» — na omvraag goed gevonden werd: «al hetzelfde op het alderhoogste te detesteeren en te houden voor eene seditieuze factie, die onder een welgestelde regeering niet kan noch mag worden geduld, maar ter contrarie rigoreuselijk moet worden gestraft». Om redenen echter zich daarvan voor ditmaal nog onthoudende, besloot men «gemelden Labadie c. s. scherpelijk te gelasten, zich voortaan niet alleen te spenen van alle openbare kerkelijke oefeningen en bedieningen, hoe die ook mochten zijn, maar ook specialijk achter te laten de dagelijksche particuliere bijeenkomsten, die hij nu eenigen tijd herwaarts in zijn huis tegens ordre van de regeering (had) aangesteld, of ook in andere burgerhuizen binnen deze stad en jurisdictie op te richten of bij te wonen»; terwijl, tegen «wie in gebreke bleef te gehoorzamen, zou worden geprocedeerd, als tegens ongehoorzame burgers en oproermakers, naar 't plakaat van den Lande, gerequireerd werd; en werd de Heer Officier verzocht en geordonneerd in alles een wakend oog te houden» [2]. Voor Labadie was nu in Middelburg geen blijven meer. Hij begaf zich dus voorloopig naar Vere, tot hem ook dáár — den 19en July — niet alleen het verblijf binnen de stad en haar rechtsgebied door de zeeuwsche Staten ontzegd werd, maar ook alle verder vertoef binnen hun gewest verboden [3], en hij zich gedwongen zag naar Holland te wijken. Daar

[1] *Missive uyt Middelburgh, den* 15 *April* 1669. (Vliegend blaadjen).
[2] *Extract uit de Resolutiën ten Rade der stadt Middelburgh in Zeelant.* (Vl. bl.).
[3] *Holl. Mercurius*, voor 1669, bl. 138.

toch had hij vrienden en aanhangers genoeg, om er zich uiterst welkom te achten; kwam hij er, hij werd «met heele schuiten volks nagevaren en uitgeleî gedaan, en velen begonnen er zijn twee daar rondreizende jongeren reeds aan te hangen, of ze er van betooverd waren» [1]. Daarheen begaf hij zich dus, en zag er zich weldra onder zijn volgelingen ook die begaafde juffer Anna Maria van Schuerman scharen, wie zelfs Constantijn Huygens zich te vergeefs moeite gaf, in latijnsche en hollandsche verzen, van haar betoovering terug te brengen. «Wat reden», vraagde hij haar [2],

Wat reden, och, vriendin! wat voordeel mag u roeren,
En om een nieuwen tuin den ouden tuin ontvoeren?
Waarheen met zulk een drift? wat leed is u gebeurd?
Wat gruwel of wat spook heeft u van ons gescheurd?
Ik vraag "van ons" met recht; want wij zijn ledematen,
En de geringste niet van die gij daar verlaten,
Den rug hebt toegewend; de zelve zaligheid
Bejagen wij met haar; de weg, die daartoe leidt,
Is haar en ons gemeen, en zoo zijn ons gebeden.
O gij, bij ons zoo lang, zoo wel gevoed, wat reden
Voert uw genegenheid naar beetre lekkernij
Als die men t' onzent schaft? en wie vergiften wij?
Wien hebben wij venijn in wijn of brood gegeven? —
  Is dit der mannen loon, wier stichtelijke taal
Uw ooren zoo verknocht aan haar beleefd onthaal?
  Kunt ge om een meestertjen van zulke meesters scheiden,
En onder een vreemd oog u zien voor slave leiden? —
Kunt gij uw waarde hand tot zulk een plak begeven? —
Die Anna, door Gods gunst, de eer van haar vaderland,
Die, al de wereld om, aan Oost- en Westerkant
Elk eens verwondering — die Anna, die, ach mij!
Ontvalt haar eigen zelf en houdt haar niet als wij!
Daar zit zij onder 't juk en buigt den hals ter aarde,
Met nieuwe leerlingen van onberoemde waarde! —
Gaat, roervink, en gaat uit: geslepen vos, gaat veer
Van onze kusten, en verschijnt er nimmer weêr! —
  Stil, stokebrand, en steekt geen nieuwe vlammen aan,
Daar Holland weêr af blaak'! schaamt u de hand te slaan
Aan huisgezinnen lang en wel verwant t' ontroeren,
Aan goede kinderen droev' ouderen t' ontvoeren,

---

[1] *Avonddiscours*, bl. 66.

[2] *Sedige en sielroerende aenspraecke aen Juffr. A. M. v. Sch , om haer af te trecken van Jan de Labadie; van den auteur selfs uit sijn Latijnse in Nederduytse rijmen overgeset.* T' Amsteldam, by de Wed. van Abr. Van den Burgh, boekverkoopster in Jan Roônpoortstorensteegh, in de gereformeerde Catechismus, 1670.

Aan ouden kerkedienst voor nieuw' en zonder nut
Te willen wisselen! — Hoe raak ik van mijn streek, en
Waar heeft mij 't schip vervoerd? *U* had ik aan te spreken,
U, mijn doorluchte maagd! *U* zoek ik, met die hoop
Van u gelukkelijk te preêken uit dien hoop,
Dien m' *U* onwaardig keurt! Bestaat er nit te scheiden,
En wordt niet geern geleid van die gij hoort te leiden,
Laat hem zijn zot gezag tot zijnent, wie hij zij,
En houdt het hooggebied van Schuurmans Anna vrij! —

't Was echter te vergeefs gepreêkt, en zijn «van ouds bezinde, standvastig eer geboôn, eerbiediglijk beminde» geleerde vriendin bleef hem voor haar nieuwen vriend, den dweepzieken Jean de Labadie, verzaken [1].

Kon men 't der middelburgsche Overheid niet euvel duiden, dat zij een herder en leeraar, die zich zoo aanstelde, als De Labadie dien zondagmorgen met de zijnen gedaan had, uit haar rechtsgebied weerde, de wijze, waarop elders, te Leiden en Kampen met name, die Overheid, door de heerschzieke ketterjagers der staatskerk opgehitst, tegen vreedzame Remonstranten te keer ging, verdient allesins afkeuring. In een *Leidsch Schuitpraatjen* las men er haar en haar drijvers de welverdiende les over. Te Leiden had zich een gemoedelijk hervormd burger, Johan de Bye, die in de week trouw den eeredienst zijner gezindte bijwoonde, veroorloofd, om zondags bij de Remonstranten te Warmond te kerken, en dit de leidsche predikanten zoo in 't harnas gejaagd, dat zij niet rustten vóór de stedelijke overheid tegen die «oproerische en verradersche Barneveldisten» was opgetreden. Dergelijke lieden waren «des Duivels naaigaren», naar hunne meening; want «gelijk dit onkruid de landen doorkruipt en hun vettigheid al zachtjens naar zich trekt, en zoo de goede vruchten haar wasdom verhindert; zoo doet de Satan ook zulke schoonschijnende vrijgeesten; en dit was» — naar zij beweerden — «de praktijk der Remonstranten, dat ze er voornamelijk op uit waren, om de gereformeerde kerk te ondermijnen, en met hun valsche leer te vergiftigen; en 't slimst van alles was nog, dat ze de priesterlijke waardigheid en 't gezag der predikanten zochten te verkleinen, en die te stellen onder 't gebied der Overheden». «Wel is dat zoo vreemd?» vraagde een leek, die een hunner zoo hoorde uitvaren: «dit is geen nieuwigheid, want Mozes heeft Ääron geboden en wetten voorgesteld; hij achtte 't daarom ook «onordelijk», dat zij, die «in alle zedigheid slechts het Woord Gods hadden te leeren», zich gedroegen, als ware hun beroep, «andere gezindheden

---

[1] Van haar beweegredenen had zij rekenschap zoeken te geven in een brief, achter de "*Kenteekenen der Wedergeboorte* door een boer van Mulheim a/d Roer, gend. Jan Bathuys", gedrukt, naar aanleiding van welken de zich noemende *Desiderius Pacius*, zijn *Zedig Verzoek* (Utrecht, 1670) tot haar richtte, met het slotwoord: "Keert weder, o Sulamith, keert weder, dat wij u mogen aanzien". (*Hoogl. VI*, 13).

op 't leelijkste af te malen, en dat dikmaals buiten de waarheid, en om zich buiten de kerk met den staat van 't land te bemoeyen». Overheden, die zich door hunne lasterlijke verzoekschriften tot gewetensdwang lieten overreden — gelijk de leidsche 't gedaan had — veroordeelde hij daarom ook als handlangsters van liefdelooze predikanten. Te Kampen hadden evenzoo de HH. van de Magistraat «vrome luiden, die alleen saamgekomen waren, om 't woord des Heeren te hooren», door hun schout en zijn dienders uiteen laten drijven, hen in de boete geslagen, en, daar zij beweerden niets verbeurd te hebben, «de meubele goederen uit de huizen doen halen, en in de Lombard gebracht, en daar het geld tot betaling van de boete op gehaald. Ziet, dus verkeerdelijk» — zoo sprak hij — «ging men te werk: duivelsche vergaderingen van kwaaddoeners, dronkaards, dieven, overspeelders, en derg., die vóór den middag in de kerk en na den middag in de kroeg liepen, den eenen zondag aan de tafel des Heeren, den anderen, of wel 's namiddags of 's anderen daags al, naar buiten in de kroeg, en 's avonds dronken en vol weêr thuis kwamen; — die verdroeg men, daar zag men niet eens naar om; maar godsdienstige vergaderingen, als ze tegen de blinde gereformeerde geloofsdrift waren, ging men beletten, en dwong de luiden groote boeten te betalen». De hervormde predikanten — den goeden niet te na gesproken — doch waarom kwamen deze tegen de handelwijs der anderen niet op? — toonden zich «heerschzuchtig»; overal waar ze kwamen was 't «*Domine*, *domine*, d. i. mijn Heer, mijn Heer, zoodat ze zich niet anders dan als groote meesters vertoonden, even of zij de wijsheid alleen hadden, en niemand tegen hen van godsdienstzaken zou mogen reppen, en slechts op hun stellingen *ja* en *amen* zeggen». Hun opleiding reeds bracht dat veelal ook meê, en «zoo haast ze begonnen op den preêkstoel te komen, was 't of de hoovaardij met hen op den stoel trad». Zoo had men «onlangs nog een van die nieuwgemaakte dominees, versch van Utrecht gekomen, waar hem door Prof. Voetius de handen waren opgeleid, en hij zoo tot *domine* d. i. Heer of Heerscher, gezalfd was, met een heel effen bakhuis op stoel zien verschijnen; hij had het gezicht heel strak naar den hemel geslagen, zoodat men in zijn oogen alleen 't wit kon zien; maar zoo haast was hij niet aan 't preêken geraakt, of het scheen, als kwam een geest des Heeren als een brieschende leeuw over hem, en het was alsof hij den preêkstoel aan spaanders woû slaan; en zijn lasteringen waren zoo vehement, dat het eer dollemans- dan Kristenwerk scheen; hij had het op de Arminianen, de Mennisten, de Socinianen geladen; ja, alles wat zijn gedachten maar bekruipen konden, braakte hij met een ongestookte furie ten vollen monde uit, waarbij ook de Heeren en Magistraten zelf niet werden misgedeeld; zoodat men wel zag en hoorde, dat hij meer in de voetiaansche dan in de kristelijke religië onderwezen was» [1]. Leeken, die zich

[1] *Leids schuitpraatje*, *zijnde een t' zamenspraak tusschen verscheide personen*, *rakende de vryheid*

zoo onbewimpeld over deze geestelijke tekortkomingen uitlieten, waren dezen dominees natuurlijk weinig naar den zin. «Ik wil dat snappen en lasteren van u niet langer verdragen», zeî een hunner, die 't in dat gezellig schuitpraatjen had moeten aanhooren: «Gij doet niet anders dan onze kerk blameeren; zoo gij in Leiden woondet, men zou u wel anders leeren, doch het schijnt, dat ik het ongeluk heb gehad, dat ik op een plaats gekomen ben, daar ketterij de overhand heeft; ik hoop echter, dat het haast veranderen zal. God zal de Zijnen niet verlaten, maar haast een Vorst verwekken, die als een Josias de kerk weder te hulpe zal komen!»

Als om de wenschelijkheid dier komst voor de geestelijke «Heeren» niet te zeer te verhoogen, lieten de Staten van Holland, den 28en Mei 1669, een plakaat afkondigen, waarbij zij verklaarden, dat het boek getiteld *Aanwijzing der heilzame politieke gronden en maximen van de Republiek van Holland en Westfriesland*» — de nieuwe uitgave van Pieter la Courts door Joh. de Witt zelf doorziene *Interest* — «in 't welk de bedienaars des H. Evangelii met zeer harde aanstootelijke en injurieuze expressiën aangetast en in haar respect gesugilleerd worden, en daarin ook tegen de naburen van dezen Staat zijn uitgespogen veel onwaarachtige, injurieuze en ons ten hoogste mishagende positieven en perioden, capabel om dezelve tegens de voorz. Staat aan te hitsen, en derzelver gemoederen de hooge regeering geheel en al te abiliëneeren; dat ook de auteur van dat boek de goede trouw, eandeur, en integriteit van denzelven Staat en het oprichten en onderhouden van hare alliànciën, verbonden en tractaten op een in 't oog loopende wijze gekwetst, mitsgaders in de gemoederen der menschen geïnsinueerd heeft veel pernicieuse, verfoeilijke, en detestable maximen, medebrengende dat men niet langer schuldig is, alliànciën en beëedigde verbonden te presteeren, als de observancie van den eed en trouw met het interest van de Republiek kan worden gecompasseerd [1]; en alzoo deze en dergelijke maximen en stellingen bij ieder een en voornamelijk bij dezen staat, die altijd haar hoogste glorie gesteld heeft in een religieuse observancie van de tractaten en verbonden, met de uiterste abominacie moeten worden verfoeid, enz., en wij niet anders als met de uiterste indignacie kunnen aanzien, dat de auteur de voorschreven en meer andere maximen heeft willen doen voorkomen onder onze brieven van octrooi; — zoo is 't, dat wij, daartegens willende voorzien, hebben ingetrokken de voorschreven onze brieven van octrooi van *dato* den

---

van ons vaderland, der Religie, en de macht der hooge Overheid in kerkelijke zaken. Gedr. voor de liefhebbers der Vryheid, in het eerste Vryjaar 1668.

[1] De Witt zelf had in eene daartoe betrekkelijke zinsnede ("dat men met maghteloozer republieken ofte monarchen schadelicke verbonden gemaakt hebbende, *altijds daaruit kan scheiden*"), de laatste woorden veranderd in "altijd noch eenige uitvluchten kan vinden, om door 't praesteren van dien sich selven niet te ruïneeren"; terwijl hij tevens het daarop volgende: "*frangenti fidem fides frangatur eidem;* en dus werd kunst met kunst betaald", had weggeschrapt.

10^{en} Dec. 1668, niet willende dat de boekdrukker of iemand anders zich daarmede directelijk of indirectelijk zal behelpen, wel expresselijk verbiedende er exemplaren van te verkoopen of verzenden, noch het ook in eenige andere talen te translateeren of te drukken, te verkoopen of te verzenden, op pene van 600 Car. g. boven de verbeurte van de exemplaren en verder arbitrale correctie», enz. Toonde zich de hollandsche Mozes zoo wel wat aan Aäron gelegen te laten zijn, hij gaf ook een maand of drie later van zijn kerkschheid blijk door 't uitschrijven van een algemeenen dank- vast- en bededag voor «den gewenschten en heilzamen vrede, waarmeê Gods Majesteit, de algemeene Kristenheid en inzonderheid den nederlandschen Staat sedert eenigen tijd herwaarts zoo begunstigd en begenadigd had, en om de voortzetting en het behoud daarvan te smeeken, met ware en oprechte belijdenis van alle zonden en hooggaande ongerechtigheden».

Bij 't genot van dien vrede in 't Kristenrijk, ging men inmiddels voort, waar de gelegenheid zich aanbood, de onkristelijke afrikaansche roovers ter zee te bekampen. Even onversaagd als gelukkig kweet zich in dit najaar van die taak de scheepskapitein Jan Jacobsz van Nes, oom van den Luitenant-admiraal, doch die door zijn oogenschijnlijk zwakke houding in den zeeslag van 1652, minder dan zijn neef in den dienst was voortgekomen, en een tijdlang zelfs gebannen was geweest, doch later op De Ruyters voorspraak weêr hersteld. In Augustus, met de Louize van omstreeks 40 stukken en 140 man, tot geleide van eenige koopvaarders naar de spaansche zee gezonden, raakte hij 's ochtends van den 25^{en} November met een half dozijn Algerijnen slaags, waarvan hij den eersten, die hem dacht te enteren, zoo ontving dat hij moest afdeinzen, den tweeden, van grooter kaliber, niet minder krachtig afweerde, een derde en vierde, die hem gezamenlijk aanvielen, en weldra nog door een vijfde daarin gevolgd werden, na een allerhevigst gevecht tot wijken dwong. Eenige in brand geraakte kardoezen dreigden hem daarop door eigen vuur te doen vergaan, toen er de stuurman nog bij tijds in slaagde, de vlam der reeds brandende lont te blusschen, en hem zoo gelegenheid te geven, een nieuwen strijd met het laatstovergebléven en grootste roofschip, dat van den hoofdman, te aanvaarden, totdat deze, te vergeefs op den bijstand van zijn deerlijk geteisterde bijhebbende schepen hopende, zich genoopt zag, even als zij het gevecht op te geven [1]. Met 15 dooden en 40 gekwetsten, veel schoten zoo onder als boven water, en een gat van achter, wel zoo groot, dat er een mensch door ging, kon de wakkere Scheepsvoogd, die in 't geheel van zonnen-opgang tot over zuiderzon, een kleine zes uur dus, was slaags geweest, de reis vervolgen, na de geleden schâ zoo goed doenlijk hersteld te hebben, en in hartgrondig vromen dank voor zijn — naar eigen betuiging — «wonderdadige en tegen allen menschelijken

[1] Zie zijn verslag in den *Holl. Mercurius* voor 1669, bl. 161.

schijn verworven bewaring uit de klauwen der roofgierige Turken», maar die hij dan toch voor 't grootste deel aan zijn persoonlijke kloekheid in dien hachelijken staat van zaken verplicht was. Wel mocht De Ruyter zich gelukkig achten over zijn doeltreffende aanbeveling van den verongelijkten zeeman, en liet dan ook niet na, de Staten op de heldhaftigheid van ouden boer Jaap, als hij in de wandeling heette, en zijn bemanning te wijzen. Zij drukten er hem daarop schriftelijk hun erkentelijkheid voor uit [1]. Bij de Generaliteit stelde Holland nu voor, krachtige maatregelen tot beteugeling der overmoedige Algerijnen te nemen, en de admiraliteiten op te wekken, om een aantal oorlogsbodems naar de spaansche en middellandsche zee uit te rusten, waaraan in 't volgende voorjaar onmiddellijk gevolg gegeven werd. Een smaldeel van vier schepen, door de admiraliteit van Amsterdam in gereedheid gebracht, was onder Kapitein Dirk Schey in October zeil gegaan, had daarop langs de spaansche en portugeesche kust gekruist, en de middellandsche zee bezocht, doch kwam na eenige maanden weêr, zonder zijn onverdroten in 't werk gestelde bemoeyingen met het gewenscht gevolg bekroond te zien, en een of meer roofschepen te hebben kunnen buit maken of in den grond boren [2].

Wist men de toerustingen ter zee steeds even waakzaam ga te slaan, als doeltreffend te beleiden, voor de doeltreffende inrichting en voortdurende instandhouding der veroveringsmiddelen te land ontbrak veelal de noodige belangstelling, en liet de voortvarendheid waarmeê men ze behartigde, vaak maar al te veel te wenschen. Twee maanden na 't sluiten van den vrede in Mei 1668, had de Raad van State, over de voorgeslagen vermindering der landmacht geraadpleegd, als zijne meening kenbaar gemaakt, dat men deze tot ruim 400 vendels of 31680 man te voet, en 52 cornetten, ruim drieduizend man, paardevolk kon inkrimpen. Holland wilde 't daarbij echter niet laten, maar nog bijna 3000 man in 't geheel meer afdanken, waartoe echter Utrecht alleen mede overhelde, doch de andere gewesten niet komen wilden. Het dankte toen eigenmachtig 24 vendels voetvolk, die tot zijn betaling stonden, af. Daartegen waarschuwde de Raad van State echter, en beriep zich daarbij op het Generaliteitsbesluit van Augustus 1650, eene Holland min of meer krenkende herinnering, die den Raad intusschen niet weêrhield, op machtiging dier Generaliteit, tijdens er maar één lid uit Holland tegenwoordig was, nog verder te gaan, en in December brieven aan verschillende bevelhebbers van bezettingen ten laste van Holland te richten, met verbod, op bevel eener enkele provincie, krijgsvolk af te danken. Nu verschenen echter in de zitting van den 21^{en} dier maand de hollandsche Statenleden met hun Raadpensionaris, en beklaagden zich, bij monde van dezen, over de handelwijs van den Staatsraad en zijn

[1] Verg. De Jonge, *Gesch. van 't Ned. Zeewezen*, II, bl. 227.
[2] Ald. bl. 228.

beroep op die «geëxtorqueerde resolucie» van Aug. 1650, die, bij de amnestie van 't volgende jaar, door de gezamenlijke provinciën van onwaarde verklaard en vernietigd was, en die men toen zelfs gelast had, uit de registers te lichten, als de nadeeligste en ergerlijkste op de besluiten van 26 Juny gevolgd. Zij drongen er tevens ernstig op aan, het vertoog van den Raad, waarin die resolucie was aangehaald, terug te geven, om naar omstandigheden gewijzigd, en van die aanhaling gezuiverd te worden. Zoodra dit geschied was, trok toen ook Holland zijn bitsche opmerkingen daarover in, en werd voorts de Staatsraad door de Generaliteit verzocht, de bedoelde brieven niet te laten uitgaan. Holland wist daarenboven nog aan te toonen, dat het door die gewestelijke afdanking tot het juiste aandeel was teruggebracht, dat het in de algemeene lasten te dragen had. De geheele vermindering zelf bracht te weeg, dat men — overeenkomstig De Witt's ontwerp van schulddelging in 1655 — in spijt aller gemaakte oorlogskosten der laatste jaren, nog bijna twee miljoen schuld vereffenen kon. Men had intusschen zeker wijzer gedaan, die, voor een goed deel althans, aan de voorgenomen, maar niet tot stand gekomen versterking van sommige verdedigingspunten te besteden. Zoo was bijv. in February 1666 al door de Staten van Holland besloten, de vestingwerken van Naarden, Woerden, Oudewater, en Schoonhoven in beter staat te brengen, en daartoe reeds gemachtigden uit Gecommitteerden benoemd. Deze verlangden toen met het eerste te beginnen, en het benoodigde werk tegen den 27en te doen aanbesteden. Amsterdam vond daar echter bezwaar in, en verzocht uitstel dier aanbesteding tot het er nader over gehoord was; 't geen toen door twee der gemachtigden — het leidsche vroedschapslid Eleman en de amsterdamsche oud-burgemeester Hasselaer — geschiedde. Eleman wist het belang der zaak voor de verdediging van 't gansche gewest, dat anders van de zij der Veluwe geheel bloot lag, te ontvouwen, en aan te toonen, dat het daardoor tegen alle krijgsgeweld zoo van binnen als van buiten beveiligd worden zou, en dat ook Amsterdam zelf in die meerdere veiligheid zou deelen. Doch zijn betoog werkte bij burgemeesteren en raden der stad niets verder uit, dan dat er de stemmen over staakten, en men ten slotte alleen dan in de versterking van Naarden wilde toestemmen, wanneer de Staten beloven wilden, er geen bevelhebber over aan te stellen, noch er een meer dan 600 man sterke bezetting zonder zijn bewilliging in te leggen. Daar de Staten daartoe niet wilden overgaan, en Amsterdam niet van zijn verlangen afzag, bleef nu de geheele versterking achterwegen [1]. Hetzelfde was het geval met het versterken van den pas te Roveen, door welken de bisschoppelijke roofbenden in 1665 noordwaarts gedrongen waren, en waartoe in November van 't volgende jaar de Raad van State reeds een

[1] Zie de bij Wagenaar (XIII, bl. 360) aangehaalde plaatsen.

ton gouds voor den bouw van een «royaal fort» had aangevraagd. Een half jaar later stemde Holland daarin toe, en in 't voorjaar van 1668 besloot men, op aandrang der Algemeene Staten, dat den 20^{en} April te Zwolle aan te besteden, zonder dat daarvan echter iets kwam, en de bisschop bij een nieuwen inval den pas steeds even toegankelijk zou vinden [1]. Dankten de Staten God-almachtig voor den gesloten vrede, en baden zij Hem om haar behoud, zij hadden hunnerzijds, door zich ook te lande op den oorlog voorbereid te houden, met dat «bidden» het noodige «werken» moeten paren, in steê van, in maar al te goed vertrouwen op den loop der dingen, de nakende toekomst zoo zorgeloos te verbeiden [2]. Twee machtige vijanden loerden, onder schijn van vriendschap, op het oogenblik, dat zij hun innerlijken wrok tegen de gehate Republiek en haar burgerlijk bewind konden koelen. De een — de allerkristelijkste Koning — had haar eerst nog, om haar voor zich te winnen, den Heer van Pomponne als onderhandelaar gezonden, mits zij haar drievoudig verbond liet varen; doch toen zij daaraan geen gehoor gaf, vervoegde hij zich des te eer en te dringender tot den ander, om gezamenlijk in 't geheim tegen haar saam te spannen. Hij vaardigde daartoe in den nazomer van 1668 zijn vertegenwoordiger te Aken, Colbert-Croissi tot hem af, omtrent wiens geheime bedoelingen men den hollandschen gevolmachtigde, Boreel — Meerman was om persoonlijke aangelegenheden reeds weder naar Leiden gekeerd — voorbedachtelijk om den tuin wist te leiden, en beweerde, zich onverbrekelijk met de Republiek en Zweden verbonden te achten [3]. Bij geen mogelijkheid verklaarde hij te kunnen «penetreeren» wat er eigenlijk omging; doch hoe vast hij tevens zeî «te gelooven aan de standvastigheid van Engeland in de onderhouding van den vrede», hield hij het tevens voor «zeker, dat *Monsieur* Colbert met nog andere bedoeling gekomen was, dan om de commercie tusschen beide rijken te herstellen en verbeteren», gelijk openlijk werd te kennen gegeven door personen, die hij dagelijks aansprak. Den Koning liet hij nooit alleen, maar vervolgde hem in de kaatsbaan, in de voorkamer der Koningin bij den middag- doch meestal bij den avonddisch, en ook 's Konings bijzit — Lady Castlemaine — liet hij niet onbezocht, maar bleef er dikwijls een of twee uren kouten [4]. Toen Boreel, een kleine veertien dagen later,

---

[1] Zie de nadere omstandigheden bij Mr. Der Kinderen, bl. 3, aant.

[2] Ten onrechte is de schuld daarvan veelal aan De Witt verweten, en o. a. nog door Mr. J. de Bosch Kemper geschreven, dat hem "de vrede van Aken had in slaap gewiegd". Hij mag niet persoonlijk aansprakelijk gesteld worden voor de algemeene zorgeloosheid, waarin hij veel minder dan de overige staatslieden der Republiek deelde. Hij heeft *lang vóór het gevaar naakte*, op buitengewone wapening, doch ongelukkig te vergeefs aangedrongen. Zie Fruins opmerkingen in den *Gids* voor 1857, I. bl. 187, en verg. Knoop in zijn *Krijgs- en geschiedkundige Geschriften* II, bl. 188.

[3] Zie Boreels schrijven van 1 Sept. (*Brieven*, IV, bl. 848.)

[4] Ald. bl. 893.

bij den Koning ten gehoore kwam, om hem zijn geloofsbrief, als uitsluitend gezant van Hun Hoog Mog^{en}. te geven, liet Zijne Majesteit natuurlijk van niets blijken, maar was lustig en vrolijk, en «betuigde een groote aangenaamheid in de ambassade en verzekering van het Verdrag van Vrede». Langzamerhand begon er intusschen al iets meer uit te lekken, en een anderhalve maand later kon hij berichten, hoe hij vernam, «dat *M.* Colbert bij bezoeken en gastmalen aan verschillende Parlementsleden had gezegd en aangeboden, dat zijn Meester geld genoeg had, om de schulden van 't Rijk en den Koning te betalen, indien men maar wou verzekeren stil te zitten, en de triple alliancie te laten varen; ja, daar liep zelfs een mompeling, dat de Franschman zoo iets tot den Koning zelf gezegd zou hebben, hetgeen hij echter niet wel kon aannemen; wel, dat hij 't door anderen had laten doen; want hij en zijn Meester bewogen alles, om die alliancie te doen verbreken» [1]. Wat Koning Karel betrof, zou dat werkelijk weinig moeite, en hoofdzakelijk alleen wat geld en het hem geopende uitzicht op Walcheren en Cadzand kosten. In January 1669 toch schreef hij uitdrukkelijk aan zijne zuster Henriette van Orleans, dat hij er niet minder dan Koning Lodewijk naar verlangde, den hollandschen Republiekeinen op het dak te komen [2]. Met dezen wrevel tegen het nederlandsche staatsbewind, ging zijne toenemende neiging voor 't roomsche kerkgeloof gepaard, die hem, in dezelfde January-maand, na een onderhoud met zijn geestverwanten broeder en eenige roomsche engelsche edelluî, Bellasis, Clifford, en Wardour van Arundel, laatstgemelden naar Frankrijk met een verbroederings-voorstel in staats- en geloofszaken, dat tot den innigsten band tusschen hem en Lodewijk zou leiden, mits deze zijnerzijds in zijn geldelijke behoeften voorzag, en hem daardoor van het Parlement minder afhankelijk maakte. In Juny keerde Arundel naar Londen terug, en werd nu ook Colbert-Croissi in 't geheim genomen, en de veroodmoediging der nederlandsche Republiek nader ter sprake gebracht. Reeds een paar maanden te voren was intusschen Pieter de Groot, die als nederlandsch gezant te Stokholm verbleef, door den Rijkskanselier, die «hoewel goed Fransch, evenwel niet kwaad Nederlandsch» was, een brief uit Parijs getoond, waarin van Koning Lodewijks niet minder tegen Noord- dan Spaansch-Nederland geuite bedoelingen gesproken werd, en hij uit dien hoofde tegen Frankrijk gewaarschuwd, doch buitendien ook aangemaand, «het oog op het Hof van Engeland te doen houden, bij 't welk krachtig door de Franschen gewerkt werd»; men kon zelfs «niet voorzichtig genoeg daaromtrent zijn, daar de Koning, naar veler meening, tot het Pausdom overhelde» [3]. Geheel dus overeenkomstig den werkelijken loop der zaken, en geheel anders zeker

[1] Ald. bl. 906.

[2] Zie de aanhaling in Ranke's *Franz. Geschichte*, III, S. 384.

[3] *Brieven*, II, bl. 644.

dan hem een half jaar te voren met de meeste gerustheid door Boreel uit Londen bericht was: «zooveel ik vernemen kan, wordt aan dit Hof nu anders niet gehandeld, dan huishoudelijke zaken, den welstand van Zijner Majesteits rijken betreffende» [1]. Met niet minder gerustheid had hem, twee maanden vroeger, De Witt evenzeer uit den Haag geschreven, dat de beraadslagingen tegenwoordig meest op de binnenlandsche zaken liepen, en «om den Staat door goede huishouding meer en meer in considerabel postuur te brengen, om, in tijden van toekomende zwarigheden vigueur en kracht te kunnen gebruiken» [2]. Ook meer dan een jaar later, en toen er tusschen Frankrijk en Engeland reeds zooveel en zoolang onderhandeld was, in 't laatst van December 1669, achtte hij die «zwarigheden» van engelsche zij nog zoo weinig, dat hij Boreel verzekerde, «indien de Staat tot eenige lichting van krijgsvolk genecessiteerd werd», en «'t geen God verhoeden mocht, *nevens Engeland*, met Frankrijk in twist mocht geraken, gaarne zijne aanbeveling te zullen behartigen, om engelsche en schotsche krijgsluî aan te nemen, ten einde daardoor het engelsche volk des te meer te verplichten, en Engeland tegen Frankrijk te verbinden» [3]. 't Begon daar zeker hoe langer hoe minder naar uit te zien, en Engelands verraderlijk bondgenootschap met Frankrijk dat met de Republiek in schijn gesloten hoe langer hoe meer te niet te doen.

Frankrijk had inmiddels, in de laatste maanden, door den markgraaf van Vaubrun met Brandenburg onderhandeld, en zoo, op oudejaarsdag zelf, te Keulen a/d Spree (Berlijn), een geheim verdrag tot stand doen komen, waarbij de Keurvorst zich verbond, bij doode van den spaanschen Koning den franschen bij te staan, en daarvoor niet slechts de kleefsche Rijnvestingen — gelijk met name Orsoy — maar ook die van 't oudkleefsche Gelderland — Roermonde, Venlo, en Gelder — te erlangen [4]. Ook met Beyeren werd, een maand later, eén dergelijk verbond gesloten, en tegen geldelijke ondersteuning van fransche zij de toezegging der samenwerking in de spaansche erfopvolging van den Keurvorst verkregen. Door Engeland werd daarop een nieuwe bemiddelaarster in 's Konings innemende zuster, Henriëtte van Orleans — niet minder dan hij zelf tegen de onroomsche, burgerlijke Republiek ingenomen — aan 't werk gezet, die slechts bij haar wangunstigen man niet de gewenschte inschikkelijkheid vond [5], en daardoor maar met moeite verlof kreeg, te Doeveren met haar koninklijken broeder te gaan onderhandelen. Den 26^{en} Mei aanvaardde zij de reis derwaarts, en wist dezen, op wien ze steeds veel vermocht, weldra tot het aannemen der

---

1 *Brieven*, IV, bl. 850.

2 Ald. bl. 850. 3 Ald. bl. 925.

4 Droysen, *Gesch. der preuss. Politik*, III. S. 177.

5 Zelfs niet tot Kantelberg, laat staan Londen, wilde hij haar laten gaan; zie het bij Ranke (*Engl. Gesch*, III, S. 372, aant. 1) aangehaalde schrijven van Colbert.

ontworpen overeenkomst te belezen, welker bekrachtiging bij haar over een maand toezeî. Wel werd toen, door haar onverwacht afsterven na haar terugkomst, de zaak eenigszins vertraagd, doch zij vond een ijverige plaatsvervangster ten gunste der fransche belangen in een Hofjuffer uit haar gevolg, de opzettelijk met haar gekomen Louize de Kéroualle, die 't hart van den minzieken Koning al aanstonds voor haar bekoorlijkheden zwichten, en hem zijn vorige minnares voor haar verlaten zag. Tot hertogin van Portsmouth door hem verheven, bleef zij hem op den duur in zijn bondgenootschap met den franschen Koning stijven, dat, in Doeveren besproken, in December te Whitehall met eenige uitbreiding tot stand kwam. Karel werden er, buiten een paar honderdduizend pond sterling, het eiland Walcheren, Sluis, en Cadzand, Voorne en Goeree in toegezegd, en hem verlof gegeven in schijn in het drievoudig verbond te blijven, terwijl in 't geheim zijn thans verzwegen, maar met zijn zuster overeengekomen overgang tot de Moederkerk, als hoofdvoorwaarde van de hem verstrekte gelden, werd beschouwd. De vijf heeren, die het uit zijn naam sloten, *C*lifford, *A*rlington, *B*uckingham, *A*shley-Cooper, en *L*auderdale — de drie laatste zonder van dat geheime plan iets te weten — vormden, in de hoofdletters van hun namen, juist het verafschuwde woord *Cabal*, en hebben daar sedert hun gemeenschappelijken geschiednaam aan te danken [1]. Het niets kwaads vermoedende Parlement had, op voorstel van den argeloozen Grootzegelbewaarder Bridgeman, nauw twee maanden te voren het noodige geld voor de uitrusting eener vloot toegestaan, overtuigd, dat de Koning die tot geen ander doel dan de handhaving van 't drievoudig verbond zou aanwenden. Roomschgezind was dat Parlement tegelijkertijd zoo weinig, dat het integendeel zich bezwaard verklaarde over de uitbreiding der roomsche geestelijkheid, haar huizen, scholen, en kerken, en den Koning dringend tot stremming daarvan aanzocht.

In Holland was in dit voorjaar een aanmerkelijke onmin gerezen tusschen de steden Amsterdam en Leiden, welke laatste de eerste had beschuldigd, door 't openzetten van haar sluizen het water der laatste te bederven, en daarom de vaart bij Alfen met zandschuiten stopte. «'t Brakke water uit de Meer», zoo beweerde 't, was er dat uit den Rijn komen vergiftigen, en had de stad «den Doctoren en den dood ter prooi gegeven». De Amsterdammers van hunne zijde, meenden echter, dat dat leidsche waterbederf uit Leiden zelf voortkwam; dat, zoo die stad, die een «lusthof» kon wezen, slechts een «stinkgat» mocht heeten, dit «door haar eigen vuiligheid» bewerkt werd. «Toen de Zoeter-meer nog niet bedijkt was», zeiden ze, «had Leiden altijd een doortocht van water, en was dit zoo zuiver en schoon, dat ze de paling

---

[1] Ten onrechte heeft men daarentegen vaak zoeken te beweren, dat dit woord aan die letters zijn ontstaan te danken had; het was lang vóór dien tijd in gebruik, en uit het hebreeuwsche *kabbalah* — geheimleer — herkomstig. [2] Ranke, *Engl. Geschichte*, t. pl. S. 3[26]

en visch in de stad zelf konden vangen, en door die bedijking was dit verhinderd en werd het uit de Haarlemmermeer komende water in zijn loop gestuit, bezonk in de stad als in een kom, en terwijl bij 't afnemen van den wind het schoone water weêr afzakte, bleef het vuil achter; daarbij kwam dan nog dat der riolen uit de burgwallen, de menigte wollewasschers, velleploters, ververs, en saaivolders, die alles in die burgwallen uitspoelden, zoodat er sedert jaren geen levende visch in de stad blijven kon; de leidsche brouwers waren daarbij te gierig, om waterschepen te gebruiken, als die van Haarlem deden; ze brouwden uit die wanriekende burgwallen, en gaven den luiden zoo hun eigen vuil te drinken» [1]. Van daar die jammerlijke gezondheidstoestand. Leiden echter had daar niets van willen hooren, en daarom nu de vaart van Amsterdam gestremd, wat de kleine schipperij niet weinig ongerief aanbracht, en dus de Staten van Holland noopte, zich, bij de meer algemeene Landsbelangen, ook den fellen waterkrijg aan te trekken tusschen beide hare groote steden gevoerd. Zij vaardigden in Maart eenige hunner leden, waaronder Mr. Cornelis de Neyn, af, om het zoo hoog loopend geschil te bemiddelen, en een vergelijk tot stand te brengen.

In denzelfden tijd kreeg nu allengs ook de opneming des Prinsen van Oranje in den Raad van State haar beslag. Lang waren Zeeland, Friesland, en Groningen blijven aarzelen, zich bij de door Holland ontworpen *Harmonie* neêr te leggen; bij de samenstemming der vier andere gewesten, en in 't vertrouwen waarschijnlijk, dat na dezen eersten stap, de verdere later zooveel te lichter zouden vallen, en «'t Stadhoudersampt», in spijt der *Harmonie*, nu «meê voor zijne Hoogheid open zou staan», was eerst in 't vorige jaar reeds Zeeland toegetreden, en sloten zich, in de tweede helft van Maart, thans ook beide andere gewesten aan. Na eenig gehaspel bij de Staten van Holland, welke plaats, en welken zetel, en met welke stem men er den Prins zou toelaten, raakte men het ten slotte daaromtrent eens, en zag men ook de Algemeene Staten het genomen besluit beamen, waarbij hem, op gelijken voet als zijn medeleden, een beslissende stem werd toegekend, doch hij dus, zoo min ook als zij, stemmen of tegenwoordig mocht zijn bij de behandeling van zaken, iemand rakende, die hem tot in den tweeden graad in den bloede bestond. Het algemeen Kapiteinen 't Stadhouderschap werden gescheiden. Holland bepaalde echter, in de tweede helft van Mei, dat het aan de vrije keus der latere Statenleden overgelaten zou worden, den Prins, werd bij eenmaal tot een hooge waardigheid benoemd, al dan niet, op zijn plaats in den Raad te handhaven. Een voorstel der Edelen en enkele steden, om de keus van een algemeen Kapitein of Legerhoofd voor langer dan één veldtocht, alleen bij

---

[1] Zie het vermakelijke vlugschrift in amsterdamschen geest als *Missive aen een particulier vriendt over het sluyten van het water na de Haerlemmermeeren, het dammen van de Drecht en Goutse vaert, in 't jaer* 1670 uitgegeven.

vrijwillige instemming van al de leden, en niet bij eenvoudige overstemming te doen, vond weêrspraak bij Amsterdam, dat zulk eene verklaring niet wenschte geboekt te zien, het zijn machtgevers verder voorbehoudende, daartegen, zoo noodig, zulk een verklaring te doen, als 't belang der zaak vereischte. Daar de meeste andere steden zich voorloopig ongelast verklaarden, moest men nader schrijven van haar afwachten. Daarbij noemde Haarlem toen de gevorderde verklaring aanstootelijk, doch trad uit inschikkelijkheid bij; Enkhuizen evenzoo; Edam en Purmerende uitten zich wat opener, en Hoorn en Schoonhoven voegden zich bij de overige leden. De gewijzigde zienswijs van Amsterdam was echter opmerkelijk, en gaf van de meerdere Prinsgezindheid der stad, bij haar vroegere houding, blijk; ook haar burgemeester Van Beuningen deelde daarin, en begon er, evenals Van Beverningh, meer en meer Van de Witt door af te wijken. Daar voorts de meeste hollandsche steden, bij de laatste gehouden zitting, op de spoedige inleiding van den Prins in den Staatsraad aandrongen, werd deze nu ook niet langer uitgesteld, en had zij den 2^{en} Juny met de meeste plechtigheid, door drie afgevaardigden der Generaliteit, gelijk dat ook in 1600 met zijn grootvader geschied was, plaats. Hij nam er zitting in een met fluweel bekleeden stoel aan de zijde van den voorzitter, ter rechterhand der geldersche Heeren; de armstoel, aan 't eind der tafel, eerst door Leicester, en later door de Stadhouders veler gewesten bekleed, werd daarentegen nu weggenomen. Door 's Prinsen lidmaatschap van den Raad, nam tevens het den Heer Van Gend tot dusver opgedragen Goeverneurschap een einde.

Men had deze plechtstatige inleiding niet afgewacht, om een buitengewoon gezant naar Engeland te zenden, en daartoe den welbespraakten oud-franschen, Coenraad van Beuningen [1], benoemd, om hem, bij de vereffening van enkele geschilpunten betreffende den handel der Engelschen op het voor de O. I. Compagnie veroverde Macassar, en de verhouding der engelsche opgezetenen aan de thans zeeuwsche Suriname, een wakker oog in 't zeil te laten houden [2] op de verdachte bemoeyingen van Koning Lodewijk. Deze had zelfs opzettelijk de onderhandeling doen verhaasten, om zijne gevreesde tegenwerking te voorkomen [3]. Het geheim der zaak wist men ondertusschen zoo goed te bewaren, dat Van Beuningen zoo min als Boreel iets van de staatkundige

---

[1] "Une facilité de s'exprimer inimitable" kende hem Wicquefort in *L'ambassadeur et ses fonctions* (I, p. 205), bij zijne "très-grande vivacité d'esprit" toe.

[2] Het werd daarbij aan zijn "bekende trouw ende discretie overgelaten, of hij in Engeland moest toeven of terugkeeren, als hij meende niets nuts te kunnen verrigten". (*Resolutiën rakende de engelsche saken*, 1670).

[3] "Ce que je vous ordonnerai de faire le plustost possible", schreef Lodewijk aan Colbert-Croissi, zoodra hij van die zending vernam, "en sorte que, s'il est humainement possible, se soit une affaire

bedoeling der overeenkomst van 's Konings zuster vermoedde, terwijl die Koning niet naliet hem bij zijn minzame ontvangst te verzekeren, dat hij het Drievoudig Verbond eeuwiglijk zou handhaven. Toen de Hertogin daarop, na hare terugkomst in Frankrijk, zoo onverwachts gestorven was, meende Van Beuningen zelfs, dat «de ijver omtrent de gemeene zaken tot bevordering van den vrede zeer begon te wakkeren», en leefde in de goede hoop, «dat men daarin van tijd tot tijd meer voorwaarts dan terug zou gaan», en «met het overlijden van Mevr. de Hertoginne de consideraciën, die men ten haren regarde voor Frankrijk had, waren komen te vervallen. De engelsche raadsleden met welke hij voornamelijk onderhandelde, Trevor en Bridgeman, waren dan ook niet in 't geheim der *Cabal*-heeren, maar onderhielden zich, buiten de punten van Macassar en Suriname, hoofdzakelijk met hem over het door hem geopperde plan, hoe den algerijnschen zeeroof gemeenschappelijk het krachtdadigst tegen te gaan. Reeds nu was men daar trouwens min of meer gezamenlijk meê bezig: terwijl van engelsche zij de Vice-admiraal Allan met een smaldeel in de spaansche en middellandsche zee kruiste, waren door de admiraliteiten van Amsterdam, de Maas, en Zeeland, de Luit^{n}.-adm. Van Ghent, en de Vice-admiralen De Liefde en Corn. Evertsen ieder met een smaldeel derwaarts gezonden, doch waren beide laatsten te vergeefs op roovers blijven jacht maken. Van Ghent echter in Augustus vernemende, dat er een zevental rooverfregatten in de vaart waren, zeilde den 20^{en} der maand, met zijn admiraalschip De Spiegel, van 64 stukken, de Essex, en de Leeuwin, elk van 56, onder Verschuur en Tobias, en de Leyden, onder Gillis Schey, uit de haven van Cadix naar de Straat, waar hij met Allan samentrof, die, zelf naar Gibraltar moetende stevenen om er zijn schip schoon te doen maken, aan een vijftal zijner schepen opdroeg, om voor Ceuta kruisende den Algerijnen den pas af te snijden, terwijl Van Ghent hen intusschen zou trachten op te sporen. Den 24^{en} kreeg hij er eerst twee en daarna nog vier in 't gezicht. Met klein zeil bij den wind koers houdende, liet hij een witten wimpel en witte vleugels waayen, zoodat ze, Franschen vermoedende, fraai op hem afkwamen, doch het hol zijner schepen ontwarende, het onmiddellijk overstaag smeten en alle zeilen bijzetten. Hij en de zijnen nu van 's gelijken, zoodat Verschuur en Tobias, die de voorste waren, hen den geheelen nacht, gelijk ook den volgenden dag, in 't gezicht hielden. 's Avonds konden beide Kapiteins reeds eenige schoten op hen lossen, en kreeg Verschuur vervolgens, hoewel ze hem te ontdonkeren meenden, de loef van hen, terwijl men den 26^{en} 's morgens bespeurde, hen vrij wel genaderd te zijn.

---

achevée quand van Beuninghen arrivera de delà"; en Lionne ried hem evenzoo "de prendre les devants sur ceux qui savaient les secrets de l'affaire, pour empêcher que ce grand hâbleur ne fit des impressions dans l'esprit des autres". Zie de beide plaatsen uit Mignets *Négociations relatives à la succession d'Espagne*, II, aangeh. in Van der Heims Proefschrift, p. 137.

Omtrent zuiderzon kwam men zoo nabij, dat Verschuur en Tobias weder verscheiden schoten op hen doen konden, terwijl zij toen, eerst den schijn aannemende het hoofd te willen bieden, 't weldra weder ruimschoots en voor den wind, op verschillende koersen, op een loopen zetten. Men bleef hun echter op de hielen zitten. Den 27en met zuiderzon, toen men de moorsche kust tusschen Argilla en Larathe op drie mijlen afstand zag, terwijl een lekker koeltjen uit het Zuidwesten blies, zag men den vijand het dicht aan den wal zoeken, doch kreeg tevens ook de vijf Engelschen in 't oog, die zich in goed postuur stelden om hen in te sluiten, en hen een half uur na zonsondergang braaf beschoten. Zij liepen toen, hoe langer hoe meer in 't nauw gebracht, met het hooge water tusschen tienen en elven tegen den wal. Van Ghent, die dat van een aan zijn boord gezwommen engelschen slaaf vernam, liet nu het anker op 16 vademen vallen, riep Schey bij zich, en seinde Tobias en Verschuur, onder zeil te blijven, om hen van hun kant niet te laten ontsnappen. De Engelschen waren inmiddels door den sterken stroom te veel afgezakt, om de roovers nog te begaan. Van Ghent liet hem echter weten, dat hij met het aanlichten van den dag, met de lichtste schepen of de sloepen en booten, den vijand zou aantasten. Zijn eigen boot en sloep waren daartoe een uur vóór dag gereed, en aanvaardden, met goede matrozen en musketiers bemand, onder zijn Kapitein Hals hun taak; ze veroverden zonder veel moeite den Schout-bij-Nacht, van wiens boord ze een aantal kristenslaven verlostten. Evenzoo deden 't Verschuur en Tobias van twee andere schepen, terwijl Schey het vlaggeschip enterde, en daarop behalve de gevangen Kristenen nog een 20tal meest verminkte en gekwetste Mooren vond. De afgezakte Engelschen kregen alleen den Vice-admiraal te pakken, waar zij de vlag, plunje en eenige slaven van bergden. Het zesde schip was door de Mooren zelf in brand gestoken, en al de Kristenen, gelijk ook die van een ander schip, er uit meê genomen. Buit werd er niet gemaakt, dan wat «kwaad geweer en wat plunje van de matrozen», daar «de honden», als Van Ghent ze betitelde, alles over boord gesmeten hadden, en de schepen zoo vol water waren, dat kruit en leeftocht bedorven was. De wrakken liet men in 't gezicht der te voet en te paard naar 't strand gesnelde Mooren, met welke men eenige schoten wisselde, terdegen verbranden, en mocht, tot zijn groote vreugde, van de verloste slaven vernemen, dat het de zes beste schepen van de algerijnsche vloot geweest waren, die men met zoo goed gevolg bestookt had [1]. Van Ghent haastte zich, Hun Hoog Mogenden «deze heerlijke en gelukkige, met weinig bloedstortens verkregen victorie»

---

[1] De Bloempot onder den renegaat Jud, de Tijger en de Staande Tijger onder twee Turken, alle drie van 40 stuk; de Dadelboom onder een Moor, de Herderin onder een grieksch renegaat, beide van 36, de dubbele Roos onder den uit een Turk en Morin geboren Alicassum van 34 stukken. De Oranjeboom, het 7e schip, was sedert den 10en reeds niet meer bij de andere gezien.

te melden [1], die door den jongen Antonides in echt vondeliaansche verzen naar waarde bezongen werd:

Algiers, het bloedig roofsche rot
Der wilde middellandsche stroomen,
Wordt eindlijk van zijn kroon geknot,
En ziet zijn roofvaardij betoomen.
De kust van Barbarije waagt
Van zoo vermaarde nederlage,
Nu Ghent de zeestraat heeft gevaagd
Van die gevreesde waterplage,
Die, dol van roofzucht en verwoed,
Versmoorde in een zee van gloed.

—

De zon streefde op haar dagkaros
Ten derdenmale uit de Oosterkimmen,
En brak de regenwolken los,
En kwam met schoonder stralen klimmen,
Gehelderd door den Noordewind,
Toen Hollands Admiraal, verbolgen,
Den blooden Turk, ter vlucht gezind,
Dus vruchtloos in zijn zog te volgen,
Hem aangreep, daar hij droop vervaard,
Gelijk een rekel zonder staart.

—

Nu drijft vrij af, voor wind en stroom,
Gij plonderende watervogels,
Bestorven om het hoofd van schroom
En vlucht met uitgespreide vlogels
Gij zult dien jager niet ontgaan,
Die u, van allen kant benepen,
Ten trots van uwe halve maan,
Zoekt in zijn vliegend net te slepen,
Om dit gespuis, van ree tot ree
Te drijven uit het veld der zee.

—

Gij hebt de heele Kristenheid,
O helden! door uw deugd verbonden,
En werd geen loon voor uw beleid,
Noch dank meer voor uw moed gevonden,
De Kristenslaven vrijgekocht

---

[1] Zie de *Missive van den Hr. Lt. Adm. van Ghent, geschreven aan de H. M. HH. Staten-gen. in 's Lands schip* de Spiegel, *den* 31 *Augusti* 1670. By Jac. Scheltus ords. drucker van H. H. M^n^., woonende op het Binnen-Hoff, 1670. —

Met vier, en van 't geweld ontslagen,
Verzwijgen nooit dien trotschen tocht,
Zij zullen van uw lof gewagen!
Zoo vaart de zeeman weêr gerust
Om winst van de een naar de andre kust.

Inderdaad was er de algerijnsche roofmacht in zoover voor goed door gefnuikt, dat hare schepen zich niet meer bij smaldeelen op zee waagden, en de koophandel daardoor aan merkbaar minder gevaren dan vroeger bloot stond. Na zijn terugkomst in 't begin van November, werd Van Ghent door de Admiraliteit met een eereteeken van 800 gulden, zijn Kapiteinen, die de veroverde vlaggen overbrachten, elk met een keten en penning van 500 g. begiftigd. Een gelijk eereloon ontvingen twee andere Kapiteins van zijn smaldeel, die wel niet in dien kruistocht hadden gedeeld, doch waarvan de een, Jacob Binkes, kort te voren een saleeschen kaper verbrand en een tweeden genomen had, en de ander, de eerst 21jarige Engel de Ruyter, met Binkes samen, nog een derden kaper op strand gejaagd en in brand gestoken had [1].

Handhaafde Van Ghent met zijn smaldeel zoo krachtig de macht van den Staat tegen de algerijnsche roovers, anderhalve maand te voren had een neef en genant van den Raadpensionaris gezocht, het 's Lands hoogheid en waardigheid, bij monde, te Kopenhagen te doen. In Juny derwaarts gezonden, om den opvolger van den in February overleden Frederik III, Koning Kristiaan V, te begroeten, die zich op de van zijn voorganger op hem overgegane volstrekte machtsbevoegdheid niet weinig liet voorstaan, had hij zich door de omstandigheden genoopt geacht, de hooge waardigheid zijner soevereine machthebbenden naar den eisch te doen uitkomen. «De oppermachtige kroon op 't hoofd zijner meesters» had hij even «groot en vercierd» genoemd «met zoo kostelijke juweelen, diamanten, paarlen, en robijnen, als die van eenigen Koning of Republiek in Europa», en gezegd, hoe «van den scepter, dien zij in de hand voerden, zulk een macht dependeerde, dat ze niemand dan God behoefden te wijken, gelijk met name een vloot van honderd capitale schepen met al zijn toebehooren van 60,000 man; dat er ook tusschen de kroon dier meesters en van eenig ander Koning, geen ander onderscheid was, dan dat deze op één hoofd, en die van zijn meesters op vele hoofden stond; dat hij ook geen verschil tusschen de kronen zelf maakte, d. i. de eer waarop zij aanspraak maakten, of zelf of in hunner gezanten vlag; dat dit niets nieuws in de wereld was, maar van oude tijden her zoo geweest, gelijk bleek uit den versregel van Virgilius *hinc populum late regem belloque superbum;* 't welk ook door Z. M. ten opzichte van Hun H. M^{en}. zoo verstaan was, en hij, als Hunner H. M^{en}.

---

[1] Zie De Jonge, II, bl. 236.

buitengewoon gezant ontvangen en onthaald, in gelijkheid met dien van Engeland. Dat, al was ook zijn Majesteit nu Soeverein en de kroon erfelijk, gelijk de jonge edellieden zich voortdurend daarop verhieven, Hun Hoog Mog^en^. dat wel lijden mochten, ja, Z. M. er meê geluk wenschten; doch dat dit zaken waren, die het rijk van binnen betroffen, doch geensins de uitheemsche Staten raakten. Dat Z. M. zeker tot Commissarissen had bevolen de eerste en voornaamste van zijn rijk en van groote herkomst; maar dat zijn meesters niet minder het vermogen hadden, elk van hun onderdanen te verheffen tot grooter en de grootste waardigheid van hun staat of rijk. Zoo maakte ook wel de Koning van Frankrijk *Comtes* en *Markiezen*, *Duc* en *Pair*, wie hij wilde, de Grootvorst van Moscoviën, Kneezen en Bojaren, anderen weder anderen onder andere namen; doch dat die namen daartoe niet deden, en de herkomst de waardigheid niet gaf; dat zij, die Z. M. tot Commissarissen verhief én benoemde, bij hem daarvoor zouden erkend worden, gelijk hij niet anders wilde, dan in het karakter erkend te worden, waarmeê zijn meesters hem hadden gelieven te bekleeden: waartoe 't niets afdeed van welke oorspronkelijke waardigheid hij was, al werd hij door zijn meesters trouwens als niet van de minste in de Republiek beschouwd, en genomen uit het lichaam of midden der hooge regeering, welke waardigheid, naar de gesteldheid dier Republiek de eerste en grootste was; zoodat alle personen, die in die regeering deelden, in wezen veel meer en in waardigheid niet minder waren dan elders *Duc* en *Pair*, en Prince van den bloede, die dikwerf niet anders daarin deelden, dan dat zij hoop hadden òf zelf òf in hun nazaten t' eeniger tijd tot die regeering te kunnen geraken». Dezelfde redeneering had hij tegen den engelschen gezant, den Graaf van Essex, gebezigd, toen men dien boven den gezant van Hun Hoog Mog^en^. verheffen woû, op grond, dat hij «drie zoons van Lords in zijn gevolg had, daar er toch onder zijn eigen gevolg van geen minder hoedanigheid waren, als één die reeds aan de hooge regeering deel nam, en verscheiden andere; en dat alle kinderen van voorname regenten, die in *spem Reipublicae* opgevoed werden, niet minder konden geacht worden dan de andere, daar men hier te land geen titulaire of andere Graven had, en de waardigheid van Regent te zijn dus het hoogste was; dat, wat de verhouding van Engeland tot Denemarken betrof, de Koning van Denemarken zoo groot een Soeverein was binnen Kopenhagen, als die van Engeland binnen Londen» [1]. Deze onbewimpelde uiting van zijn volle bezef der van geen koninklijk vertoon afhankelijke hoogheid zijner «meesters» en van den Staat voldeed die meesters, toen zij er uit zijn schrijven van vernamen, maar ten halve, en zij haastten zich dus, na gehouden beraadslaging, hem terug te laten schrijven, dat hij zich in 't ceremonieel zou

[1] Zie de *Missive van Johan de Witt, extraord. amb^r^. wegens haer Hoogh-Mogende, enz.* van 1 July 1670.

houden aan de oude daar gebruikelijke gewoonte, mijdende nochtans alle verdere betuigingen», en dat hij ook «voortaan de vergelijking van den Staat dezer Landen met gekroonde hoofden, de uitgebreidheid der macht en Soevereiniteit van dien Staat, en alle aanstootelijke en odieuze woorden, contestaciën, allegaciën, en explicaciën meer mocht declineeren en discreetelijk menageeren, om geen invidie tegens dien Staat, als andersins te bevreezen zou staan, buiten zijn goede meening en bedoeling te wekken, en zich alleenlijk dus zou houden aan den rang, Hun Hoog Mog^{en}. en gezanten onwedersprekelijk toekomende». De Witt antwoordde hun, tot hun geruststelling zijnerzijds, dat al de door hem aangevoerde redenen niet anders waren gebezigd, dan in gesprekken over de zaak, met sommigen aan 't Hof, den zaken van den Staat toegedaan, bij gelegenheid gehouden, als zij hem vertrouwelijk aanspraken, om zich daarvan tegenover anderen te kunnen bedienen, die met hun van gevoelen verschilden; en dat ze dan ook «zonder eenige de minste *envie* of *rancune* te causeeren, als misschien wel zoude geweest hebben bijaldien ze bij (hem) in debat waren gebracht, een goeden ingang gevonden hadden, waarop zich Hun Hoog Mogenden gerustelijk verlaten konden» [1].

Terwijl hij zich daarna uit Denemarken naar Polen op weg maakte, om er te Warschau den nieuwen Koning, bij de kroning zijner gemalin, te begroeten [2], was men in 't vaderland van den eersten voorbereidenden stap getuige, door Lodewijk XIV tot voorbereiding zijner latere oorlogsplannen, hoewel in andere grensstreken gedaan. In de nederlandsche had hij zich in dit en 't vorige jaar gehaast, de nieuw verworven vestingen, gelijk met name Rysel, door Vauban te laten versterken, en was die in Mei, van zijn hof- en legerstoet gevolgd, persoonlijk komen bezoeken, terwijl de Staten hem toen door den Heer van Wassenaar-Obdam te Duinkerken hadden laten begroeten. Thans had hij in July bij St. Germain een leger op doen staan, en daardoor reeds eenige bezorgdheid opgewekt, doch bezigde dit nu, den 24^{en} Augustus, om eensklaps naar Lotharingen op te rukken, en daar de hoofdstad Nancy zoo onverwachts te overvallen, dat hij er zelfs de Hertogin in handen kreeg, terwijl alleen de Hertog gelegenheid had gehad, zich bij tijds te verwijderen. Deze, die bij den vrede van Aken zijn land had

[1] Aldaar. Hij voegde er nog aan toe, dat om "alle bekommernis weg te nemen", zijne "missive en 't geen daar opgevolgd was, wel kon worden gesupprimeerd"; en — kenschetsend voor zijn eigen oodmoedig onderdanigheidsgevoel aan de soevereine hoogheid zijner machtgevers — besloot hij met te verzoeken, dat "bijaldien nog iets bij Hun Hoog Mog^{n}. mocht overblijven, zij daarover geen bijzondere impressie wilden opnemen, tot hij zich daaromtrent nader mocht verklaren, en, gelijk boven gezegd was, zich verder willig zou gedragen naar Hun H. M^{n}. bedoeling".

[2] Over 't beloop der plechtigheid zie den *Holl. Merc.* voor 1670, bl. 139. Reeds in 't vorige jaar bij de troonsbeklimming, was tot deze afvaardiging naar Polen besloten; verg. de *Bijv. en Aanm. op* Wagenaar, XIII. bl. 121.

terug erlangd, op voorwaarde er geen leger te onderhouden, had zich, ten dienste van den Koning zelf, met het aanwerven en bezigen van troepen onderhouden, en was onder dit en andere ijdele voorwendsels door Lodewijk nu tevens tot het welkome middel gemaakt, om zijne krijgskrachten eens te beproeven, en zijn legerbenden voor den in 1671 voorgenomen veldtocht in de Vereenigde Provinciën te oefenen [1]. De ontsteltenis, daardoor in den Haag gebaard, was groot. Temple, die zoo min als Van Beuningen, of een der beter gezinde engelsche staatslieden en Parlementsleden, van de verraderlijke samenspanning der beide koningen afwist, vond zich — gelijk hij den toen nog niet door hem mistrouwden Arlington schreef [2] — den 2en September aan tafel zittende, door een Statenbode met de onverwachte aanmelding hunner Commissarissen verrast, die hem, in spijt van 't ongewone uur, om 't hooge gewicht hunner mededeeling onmiddellijk om gehoor lieten vragen. De Witt, daarop aan 't hoofd der anderen verschijnende, meldde hem het hun uit een brief van den 29en Aug. kenbaar geworden verbijsterende nieuws, dat zij hem, in verband met het drievoudig verbond, niet verzwijgen mochten, daar het hen voor de veiligheid der Spaansche Nederlanden maar al te zeer vreezen deed. Spaansch-Bourgondië was daardoor toch geheel van deze afgesneden, en zoo goed als in Lodewijks handen, en daarna zou hij zich maar al te gemakkelijk van de spaansch-nederlandsche gewesten kunnen meester maken, op welke hij 't ook met zijne tegelijkertijd hun geboodschapte toerusting ter zee scheen toe te leggen. Hun bezoek bij Temple werd, terwijl hij nog dien eigen namiddag bezig was het over te brieven, door dat van den keizerlijken gezant L'Isola gevolgd, die, na hem juist een dag of drie te voren van 's Keizers gezindheid om deel te nemen aan 't Verbond te hebben vergewist, hem thans dezelfde jobsmaar als De Witt kwam brengen, die hem uit Brussel geschreven was. In plaats van een bemoedigend, met de nederlandsche gevoelens instemmend antwoord van 't engelsche kabinet, kreeg hij met den eerstvolgenden koerier van daar een schrijven van Arlington, met last van den Koning, zich terstond naar Engeland te begeven, en zijn afreis aan de Staten meê te deelen, onder verzekering, dat het slechts was, om Z. M. over verschillende punten, zijn zending betreffende, in te lichten; zijn gezin kon inmiddels in Holland blijven. De Witt toonde zich, op 't vernemen, zeer nadenkend, en liet zich door de welmeenende pogingen van den argeloozen Temple, om hem gerust te stellen en van 's Konings voortdurende goede bedoelingen te verzekeren, niet paayen. Temple kon hem dan ten slotte ook slechts melden, dat hij «alleen voor zich zelf kon instaan, en zoo

---

[1] "Puisque Louis XIV cherchait l'occasion d'éprouver ses troupes et de mettre à l'essai les nouveaux réglements militaires, l'occasion était belle, le prétexte tout trouvé". *Histoire de Louvois*, I. p. 283. Verg. aldaar, over 't geheele beloop, p. 295 ss.

[2] *Lettres II* p. 299. [3] Zie aldaar zijn brief aan Bridgeman, p. 304.

er van veranderde zienswijs sprake was, hij daar persoonlijk geenerlei deel aan had»[1]. Intusschen viel er nu niets anders te doen dan aan 's Konings bevel gehoor te geven en te vertrekken, 't geen De Witt glimlachende beaamde, en zijn hoop zeî te vestigen op 't geen hij en Van Beuningen zouden vermogen, om dien Koning van 't gewicht der zaak en 't belang van 't Verbond te overtuigen. Teruggekeerd, bemerkte Temple al aanstonds aan de koele, van alle vroegere ten zeerste verschillende ontvangst bij Arlington, dat er zich geenerlei goeds voorspellen liet. Deze onderhield zich juist met zijn mede Cabal-man Ashley Cooper, liet Temple een anderhalf uur in de voorzaal wachten, en sprak hem toen, op een onbeduidend woord of wat na, slechts in 't bijzijn van anderen, zoodat er aan geen doeltreffend onderhoud te denken viel. Ook de Koning sprak hem slechts ter loops in de maliebaan aan, vraagde hem naar zijn neef van Oranje, doch bleef verder, evenals Arlington, zoo daar als de volgende dagen zwijgen. Bridgeman kon hem natuurlijk geen inlichting geven, en hij bleef dus in het onzekere, tot hij, eerst een week of drie later, een onderhoud met den hem van oudsher tegenstaanden Cabal-man Clifford had. Dit liep, na eenige woordwisseling, op een toornigen uitval van Clifford over het vuige gepeupel der nederlandsche staatsluî uit, en met de opdracht aan Temple, hun deze vleyende meening van hem en zijn Koning persoonlijk te gaan kenbaar maken. Temple verschoonde zich natuurlijk van die eer, en onttrok zich, in bange verwachting van de dingen die komen zouden, voorloopig op zijn landgoed aan 't bedrijvige staatsleven[2].

Van Beuningen was juist op het punt huiswaarts te keeren, toen hem een bericht van de Staten gewerd, waarin zij, hem, reeds vóór den overval in Lotharingen, verzochten, zich «uit liefde tot zijn vaderland, nog wat in Engeland op te houden, zoo om te letten op den uitslag van de considerable marsch van 't fransche leger, als om, in geval die buiten alle verwachten en vermoeden tot vredebreuk uitviel, alle goede diensten omtrent den britschen Koning, aan wiens trouw en standvastigheid zij geensins twijfelden, te doen; opdat Z. M. zich stipt mocht houden aan 't drievoudig verbond en den daarbij gegeven waarborg, en zich niet daarvan liet afbrengen door de van elders wellicht daartegen aan te wenden pogingen». Die Koning wist zijne ware gevoelens voortdurend echter zoo voor hem te verbergen, dat hij nog den 4[en] October naar Holland meldde, «niets kwaads bij hem te bespeuren, zoodat zelfs apparentelijk voortaan met Hun Hoog Mog[en]. en anderen, in 't behoud van den vrede geïnteresseerd, met meer vertrouwen en openhartigheid zou worden gehandeld»[3]. De verdere loop der zaken bewees intusschen weldra al de ijdelheid dezer voorspiegeling, en deed ook Van Beuningen zelf al den moed op een goede uitkomst

[1] Ald. p. 310. [2] Zie zijn brief aan Johan Temple, p. 325, ss. ald.
[3] Bij Van der Heim, t. pl. p. 147.

verliezen. Zijne herhaaldelijk geuite meening, dat eene verheffing van den jongen Prins daaraan nog verandering zou kunnen brengen, bewees alleen, hoe weinig hij met den waren staat der zaken en de eigenlijke drijfveeren en bedoelingen van den met Frankrijk samenspannenden Koning bekend was. Nog vóór 't einde van 't jaar zeî hij Londen vaarwel om naar Holland terug te keeren, met een licht verklaarbaren argwaan omtrent de hechtheid van Engelands vriendschap vervuld.

Daarheen was inmiddels weinig weken te voren ook die Prins reeds in zijn eigen geldelijk belang gekomen, en had er «door zijn manlijk, wakker, en schrander voorkomen», waarin men de trekken zijner moeder en jonggestorven oom van Gloucester meende te herkennen, den gunstigsten indruk gemaakt [1]. Hoe gul ontvangen, en met zijn talrijk gevolg onthaald, hield men hem natuurlijk geheel buiten de *Cabal*-geheimen, en kon zijn overkomst dus, in dit opzicht, in geen geval vrucht dragen. Na een oponthoud van drie maanden keerde hij in 't laatst der volgende Sprokkelmaand terug, terwijl alleen zijn — gelijk wijlen zijn vaders — Secretaris, de reeds hoog bejaarde Heer van Zuylichem, achterbleef, om er zijn persoonlijke belangen waar te nemen.

Naar Frankrijk was in October de nieuwe gezant der Algemeene Staten, Pieter de Groot, vertrokken, na daartoe reeds meer dan een jaar vroeger op aandrang van Holland benoemd te zijn. Hij was toen nog in Stokholm, waar hij bijna tegelijkertijd het bericht dezer aanstelling en die tot Pensionaris zijner vaderstad Rotterdam, in plaats van den tot Hoogeraadslid benoemden Gijsbert Rudolfsz. van Niedek ontving; een hem — naar De Witts uitdrukking — des te heugelijker keuze, als er zijn vader voorheen «zoo onfatsoenlijk uitgeschopt» was [1]. Haar aannemende, verzocht hij na zijn terugkomst uit Zweden aan zijn stedelijke Heeren en meesters verlof, voor een jaar den Staat als gezant in Frankrijk te dienen, gelijk hem dat gaarne verleend werd. Huiselijke aangelegenheden en persoonlijke ongesteldheid hadden hem al dien tijd belet, de reis naar zijn nieuwe standplaats te aanvaarden, waar hij nu onder des te neteliger omstandigheden zijn werkzaamheid beginnen zou. Vóór zijn eerste plechtige ontvangst aan 't Hof te St. Germain, in 't laatst van November, had hij reeds herhaaldelijk met den minister Lionne onderhandeld, en was daardoor tot het vrij natuurlijke inzicht gekomen, dat «men zich *te water en te lande* in goed postuur behoorde te stellen door het bevorderen en voltrekken der reeds voorgenomen versterking van 's Lands krijgsmacht en oorlogsvloot» [2]. Een aandrang, De Witt te meer welkom, als hij «den

[1] "Saw the Prince of Orange", schrijft Evelyn den 4en November in *zijn Diary* (p. 305) "newly come to see the King his uncle; he has a manly, courageous, wise countenance, resembling his mother and the Duke of Gloucester".

[2] *Brieven II*, bl. 647; verg. ald. verder bl. 650 en 652.

aard der Hollanders zoodanig» oordeelde, dat «als hun de nood en gevaren niet zeer klaar voor oogen kwamen, zij geensins geneigd bleken, naar behooren voor hun eigen veiligheid zorg te dragen»; waarom hij hem dus ook vraagde, 's Konings voornemens tegen 't aanstaande voorjaar goed te doorgronden, en in alle omstandigheid over te brieven [1]. De eerste ontvangst bij den Koning liet te minder iets in minzaamheid te wenschen over, als die Koning, hoewel oorspronkelijk van plan, reeds in dat voorjaar zijn vijandig opzet te volvoeren, bij nader overweging daarvan afgezien had, omdat, hoe wel-ingericht zijn leger bij den lotharinger proeftocht mocht gebleken zijn, zijn staatkundige onderhandelingen buiten af, gelijk met name in Duitschland, niet genoeg gevorderd waren [2]. De duitsche Keizer toonde zich allesbehalve gesticht over 's Konings handelwijs omtrent Lotharingen [3], en daardoor te meer geneigd in 't drievoudig Verbond te treden, waarin hij echter door Engeland bemoeilijkt werd; en de Keurvorst van Brandenburg had zijn vertegenwoordiger te Parijs, Crockow, uitdrukkelijk gelast, elk verbond tegen Holland af te wijzen, omdat hij noch zonder gevaar van zijn ganschen staat, noch zonder gewetenswroeging zelfs, tegen Holland kon samenspannen, daar hij den Staten zijn keurvorstelijk woord verpand had, hen bij te staan, als zij werden aangevallen» [4]. Al wat De Groot dus ook bedenkelijks in 's Konings handelingen bleef vinden, scheen hem slechts op Zuid-Nederland te doelen, en het Noorden alleen in zoover te betreffen, als het bij de onschendbaarheid van 't eerste belang had. Op een arglistig opzet tegen zijn eigen vaderland, in verband daarbij met Engeland ontworpen, had hij in 't minst geen gedachte. Intusschen volstond ook dit reeds, om hem met een waakzaam oog alles te doen gâslaan, en — naar De Witt's opmerking — naar Holland over te brieven, om er naar omstandigheden omtrent te handelen, en zich niet onvoorbereid te doen vinden voor 't geen, bij 's Konings dreigende houding omtrent de Spaansche Nederlanden, de naaste toekomst brengen kon. Onrustbarend achtte hij in dat opzicht 's Konings in het begin van December geuit voornemen, in 't aanstaande voorjaar met een leger van 40,000 man naar Duinkerken te trekken, om er — naar 't heette — den bouw der vestingwerken te helpen bevorderen, die hem wat te langzaam schenen voort te gaan; de werftrom werd daartoe

[1] Zie de zinsneden uit De Witts antwoord op zijne mededeelingen in zijne *Levensschets* door zijn nazaat Jhr. J. P. Cornets de Groot, bl. 26. [2] Ald. t. pl.

[2] Zie Roussets *Histoire de Louvois*, I p. 310. Over den verwarden staatkundigen toestand van 't Rijk — den "breiartigen", als Droysen hem noemt — en de verwikkelde verhouding tot Frankrijk, zie zijne *Geschichte der preuss. Politik* III. S 230—241.

[3] De Graaf von Windischgrätz werd daartoe opzettelijk naar Parijs gezonden, en leî er zijn grieven onbewimpeld bloot. Zie de mededeelingen daaromtrent bij P. de Groots brieven in 't *Aanhangsel* op zijn aangehaalde *Levensschets*, bl. 57 en 58. [4] Droysen t. pl. S. 224. Over de gansche verhouding van den Keizer in deze en vooral de volgende maanden, zie Jul. Grossmanns belangrijke studie *Der Kaiserliche Gesandte Franz von Lisola im Haag* (Wien, 1873).

reeds dagelijks geroerd [1]. Hij meende, dat de Republiek alle daaruit te vreezen plannen op Belgiën, door de tijdige versterking van 's Lands krijgsmacht had kunnen voorkomen, en dat men ook thans nog den oorlog in dat land, slechts door de onkosten voor de wapening niet te schromen, zou kunnen ontgaan; dat de macht een aanval af te weren, het eenigste middel was er tegen gewaarborgd te zijn [2]. Men moest zich, wilde men de rust verzekerd zien, «zich in zoodanig postuur van tegenweer stellen, dat de oorlog niet zonder perikel kon aangevangen worden» [3]. Wilden daarom slechts alle provinciën, zich met die van Holland omtrent de vermeerdering der krijgsmacht vereenigen, alle geweldadige bedoelingen zouden welhaast verdwijnen [4]. Intusschen liet zich niet verhelen, dat de stemming der fransche regeering ook omtrent de Vereenigde Provinciën niet van de gunstigste was, en zich van die zij duidelijk kenbaar maakte in de verhoogde handelslasten, die van den kant der Staten nu, met den aanvang van 't jaar, met verbodsbepalingen tegen den invoer van fransche waren en voortbrengselen beantwoord werden. Fransche brandewijnen en manufacturen werden, op aandrang van Holland, en met De Groots volmondige instemming [5], den 2^{en} January door de algemeene Staten verboden. Schamper meende nu wel een Franschman, dat «de brandewijn, die men in Holland van koren maakte, zoo vuilen stank gaf, dat men van de reuk schrikte», en beweerde hij, dat, naar 't zeggen van een hollandsch schipper zelf, deze «tot tweemaal toe in zwijm gevallen was, die Staten-brandewijn voor 't eerst drinkende, en voornam hem nu nimmer weêr te proeven», terwijl de fransche «de geesten daarentegen opkwikte, en meer andere heerlijke werking had»; doch een Hollander — als met een voorspellenden geest begaafd omtrent al de voortreffelijkheid van den nederlandschen volksdrank — helaas! — der toekomst — deed hem opmerken, dat «geen konst terstond volkomen was, maar elk brander nu zijn best zou doen, en men daardoor wel zulk een zou krijgen die «goed» was, en den franschen minstens evenaarde» [6]. Toen het bericht dezer verbodsplacaten in Frankrijk kwam, vond De Groot er intusschen «de humeuren van 't Hof op nieuw door geroerd en verbitterd», en besloot men onmiddellijk «de haring, bokking, en specerijen met vrij nog hooger belasting dan eerst te bezwaren, en ook 't vervoer van «fransche brandewijn met hollandsche schepen te verbieden». Een onderhoud met Lionne, zoo over dit besluit als dat om 't fransch bootsvolk uit de hol-

---

[1] *Aanhangsel*, t. p. bl. 48. [2] Ald. bl. 49. [3] Ald. t. pl. [4] Ald. bl. 50.

[5] Hij waande "door dat middel en door de exacte observancie van de placcaten de oogen (aan Frankrijk) geopend, en het tot zachter sentimenten gebracht (zou) worden". Ald. bl. 48.

[6] Zie *Den Hollandschen Verrekijcker, verhalende den tegenwoordigen toestant van ons Lieve Vaderland*, enz. *t' samengestelt door N. I. R.* (t' Utrecht bij Hans Perfect, 1671), waarin zich een Hollander, Franschman, en Engelschman over dien toestand onderhouden.

landsche schepen te lichten, en dat geheel in weêrstrijd was met de verdragsbepalingen van 1662, leidde bij den hem maar half bekenden staat van zaken natuurlijk tot niets. Lionne verklaarde hem, dat «de Koning meester woû blijven van zijn ingeboren onderdanen, en niet verstond, dat wie zijn waren niet gebruiken woû, die aan anderen overbracht» [1]. De volgende maanden bleef men nog altijd met werven voortgaan, en werd den Grootmeester der artillerie order gegeven, ettelijke compagniën van 40 man te lichten, die zich dagelijks moesten oefenen; alles «teekenen van bedoelingen, die naar niets minder dan rust en vrede smaakten». Den 6en Maart hield de Koning te St. Germain wapenschouw zijner huistroepen — als men ze noemde — «een zeer schoon en wel geëxerceerd volk», en werd alles tot den aanstaanden tocht voorbereid, en — als de vaderlandslievende gezant duchtte — plannen gevormd naarmate van den kans, waarmeê men zich vleide, bij de «ongenegenheid of ongereedheid van eenige Provinciën tot het bijeen brengen der krijgsmacht, voor de goede verdediging van dat Vaderland waarschijnlijk maar al te noodig» [2]. Een hoogst verdachten toon sloeg de Koning echter een maand later aan, toen hij zich «in 't bijzijn der grootsten van 't Rijk» verluiden liet, «dat het tijd was, zich in postuur te stellen, en ieder zich gereed te doen maken tot den oorlog, *waarmede hij door de Staten werd bedreigd*, daar hij wel wist, dat de ongenegenheid, die men tegen den Staat bij Hun Hoog Mogenden had opgevat, niet voortsproot uit de liefde, die men bij hem voor den oorlog veronderstelde, maar die hij voor den vrede en de rust van 't Kristenrijk had» [3]. Om «eenmaal die rust en dien vrede voor Europa en de Kristenheid te verzekeren», betuigde de Koning dan ook aan De Groot, bij 't gehoor hem vóór zijn aftocht naar Fransch-Vlaanderen den 22en verleend, dat hij thans dien tocht ondernam, daartoe genoopt — gelijk hij zich steeds zoo schijnschoon bleef uiten — zoowel om, naar zijn gewone rechtvaardigheid, aan zijn eigen veroveringen grenzen te stellen, als door den staat waarin hij zich bevond, om zich te verzetten tegen allen die tegenovergestelde bedoelingen mochten vormen». De Groot verzekerde hem, «dat de algemeene Staten, hetzelfde oogmerk hebbende, zich verblijden zouden met Zijne Majesteit tot een zoo roemrijk doel samen te werken». Zonder zich daarover zijnerzijds uit te laten, daar hij natuurlijk maar al te zeer wist, hoe de meening der Staten lijnrecht tegen de zijne aandruischte, gaf de Koning hem ten slotte zijn genoegen te kennen over zijn aanbod, hem op den voorgenomen tocht te begeleiden, en getuige te zijn van 't geen hij daarbij bewerkstelligde» [4]. En zoo ving die, met den bijnaam van «kruiwagen-veldtocht» al ras gedoopte marsch, aan [5], bij welke de Koning, van zijne Koningin en beide bijzitten —

---

[1] Brief van 12 Jan. 1671, *Aanhangsel* bl. 53 en v. [2] Ald. 6 Maart bl. 59. [3] Ald. bl. 61.
[4] Zie aldaar, den brief van 24 April, bl. 62, 63.
[5] "On appéla cette campagne *la campagne des brouettes*. Le roi alloit tous les jours voir travailler".

La Vallière en Montespan — verzelschapt, en van zijn ganschen hofstoet gevolgd, Vauban bij zijn versterking van Duinkerken een handjen ging helpen, en den nederlandschen gezant nu verder «buiten alle ongerustheid van oorlog» voor dit jaar althans deed blijven [1].

Terwijl, in spijt van dien schijnbaren vredezin, het oorlogsvuur zoo van fransche als engelsche zij den nederlandschen Staat en zijn argeloozen, ofschoon niet onwaakzamen bewindvoerders, in 't verraderlijkst geheim, bereid werd, had zich een nijver amsterdamsch burger, Jan van der Heiden, uitvinder en oprichter der stadslantarens, door de ondoeltreffende werking der bluschmiddelen bij een fellen brand in September 1670 getroffen, met zijn broeder Nicolaas beziggehouden, om tegen 't vernielende brandvuur een beter werkende spuit, dan de tot dusver-gebezigde, uit te denken, en was daarin door zijn allengs in zwang gekomen «slangbrandspuiten» uitnemend geslaagd. Eerst nog met de oude gezamenlijk gebruikt, zou bij den brand, die den 12^{en} January 1673 in de Admiraliteitslijnbanen uitbrak, hun voortreffelijkheid zoozeer uitblinken, dat zij van toen af de oude spuiten geheel verdrongen en sedert alleen gebezigd werden [2]. Wat het krijgsvuur betreft, de «ongenegenheid en ongereedheid» sommiger Provinciën, tot de door Holland voorgeslagen, door De Witt en De Groot zoo onverdroten aangedrongen versterking der landmacht bij te dragen, was vooral aan haar meening te wijten, deze niet anders dan in verband met de door Gelderland voorgestelde verheffing van den Prins van Oranje tot Kapitein-Generaal te bewerkstelligen; een gevoelen, waartoe zij te meer neigden, als men — gelijk ook Van Beuningen en Van Beverningh dat met name beweerden — zijn koninklijken oom daardoor verplichten zou; terwijl De Witt en de meerderheid der hollandsche Staten halsstarrig daartegen gekant bleven, en eerst door de omstandigheden zelf daartoe vervolgens, tegen heug en meug, in de uiterste noodzakelijkheid gedreven zouden worden, toen het vroeger verzuim zich niet meer herstellen liet. Ter zee was men zich echter steeds volvaardig van zijn behoorlijke verweringsplicht blijven kwijten. Op den 7^{en} Maart had bij de algemeene Staten het van Holland uitgegane voorstel zijn beslag gekregen, om een nieuwe vloot uit te rusten, en acht maanden lang in zee te houden. Door de krachtdadige medewerking der Admiraliteit van Amsterdam vooral, raakte zij, in spijt der min gunstige geldelijke omstandigheden, drie maanden later, onder 't opperbevel van De Ruyter, en onder de L^{nts}.-admiraal Van Ghent, Adriaan

---

(*Mémoires de Mad. de Montpensier*, *IV*. p. 277). De naam laat zich uit den aard der zaak, het zandkruyen voor de nieuwe vestingwallen, licht verklaren.

[1] Zie zijn schrijven van 31 July, t. pl. bl. 63.

[2] Zie het aangeteekende in de *Beredeneerde Beschrijving van Nederl. Historieplaten*, enz. door Fr. Muller, bl. 340 en 343, en de daar aangehaalde schrifturen en prenten.

Banckert [1], en Aert van Nes, ten getale van 37 groote oorlogschepen, 9 fregatten, 6 branders, en 11 adviesjachten en galjooten, met ruim 2300 stukken, 8000 zeelui, en bijna 3000 soldaten, in zee. Ingevolge van den verkregen last, bleef zij sedert tusschen de Maas en Oostende kruisen, bij ontstentenis van vijanden van tijd tot tijd slechts met stormen kampende, en zich, ter heilzame oefening voor de toekomst, bezig houdende met het uitvoeren van verschillende bewegingen. Terwijl ze zich zoo, in vreedzame werkzaamheid, den 24[en] Augustus, op een zestal mijlen afstand van Westkappel bevond, en haar opperbevelhebber juist bezig was zijn schip op zij te halen, of — naar den scheepsterm — te krengen, zag zij het engelsche koningsjacht de *Merlijn*, dat, onder Kap[n]. Carrow, Mevr. Temple naar Engeland overvoerde, dwars door zich heen stevenen, den vlootvoogd met een schot of wat begroetende. In zijne plaats beantwoordde Van Ghent nu dat eerbetoon met een zevental schoten, waarmeê de Engelschman zich echter zoo weinig voldaan toonde, dat hij met scherp terug schoot, onder 't voorgeven dat men de vlag had moeten strijken en het topzeil laten vallen, gelijk hij Van Ghent, tot persoonlijke begroeting van Mevr. Temple aan zijn boord gekomen, met ronde woorden te kennen gaf. Deze weigerde natuurlijk aan zulk een aanmatigenden eisch gehoor, en zijne en 's Lands waardigheid zoo onverantwoordelijk prijs te geven [2], en liet den britschen gezagvoerder, die hem had durven doen, doch onmachtig was hem te handhaven, met verkropte spijt, Theemswaarts zeilen. Engeland dreef zijne aanmatiging in dit opzicht anders ver; ruim een jaar of drie geleden was de Vice-admiraal Sweerts, met vijf oorlogschepen eenige koopvaarders uit Cadix huiswaarts begeleidende, bij 't Heyzand met zijn daar kruisenden britschen amptsbroeder Allan in aanraking gekomen, en had de vlag gestreken en wat eereschoten gelost. Deze werden door Allan wel beantwoord, maar gingen tevens, bij monde van den aan boord gezonden Kapitein, met den eisch gepaard, zijn Vice-admiraalsvlag niet weêr te laten waayen, zoolang Allan met hem zeilde, wilde hij haar niet doorschoten zien. Sweerts, minder kleingeestig dan de Engelschman, was verstandig genoeg zich, in 't belang der hem toevertrouwde koopvaarders en 't behoud van den haast getroffen vreê, zich voor 't oogenblik naar dat verlangen te schikken, en de vlag een tijd lang in te houden. In spijt van dit ergerlijke voorval, over 't welk vervolgens nog de noodige briefwisseling gevoerd werd, had men zich, in beide volgende jaren, van

[1] Dat deze naam bij De Jonge steeds Banckers gedrukt staat, is blijkbaar slechts aan een vergissing te wijten; het *facsimilé* toch, onder 't bijgevoegde portret zelf, geeft duidelijk eene *t* en geen *s* aan 't slot te lezen.

[2] Zie het omstandig verhaal, bij De Jonge t. pl. bl. 242 v. Dat Kapt. Carrow vóór zijn vertrek naar Holland uitdrukkelijk last had ontvangen, een beleediging uit te lokken, zie uitvoerig betoogd in 't lezenswaarde opstel van Wijnne over de toedracht der zaak, in Nijhoff's *Bijdragen*, N. R. V. bl. 291 vv.

hollandsche zijde inschikkelijk genoeg getoond voor de engelsche lichtgeraaktheid, om de wapenschilden der bij Chattam vermeesterde schepen — de *Swifture* en de *Royal Charles* — te Amsterdam en te Hellevoetsluis, te laten afnemen. Na de ontmoeting met den *Merlijn*, bleef de vloot haar waakzame bewegingen nog eenige weken voortzetten, tot zij, van Staatswegen teruggeroepen, uiteen ging. Uit Frankrijk berichtte inmiddels de naar Parijs teruggekeerde, en op aandrang der Staten zijn verblijf daar nog wat verlengende De Groot, dat men er zich nog altijd met werven zoo van paarde- als voetvolk bezig hield, doch kwam nu tevens ook allengs tot nader inzicht der bedenkelijke houding van beide samenspannende regeeringen. De verbolgenheid der fransche was nog toegenomen, toen de Staten, den 11en November, in wedervergelding der belemmerende handelsbepalingen, den invoer van fransche koelwijnen, azijnen, canafassen, papieren, en kastanjes verboden hadden [1]. Toch meende De Groot, in zijn kort daarna afgevaardigd schrijven, Engeland vooral de schuld te moeten geven, dat de partij van 't Verbond verlaten, en er met Frankrijk in 't geheim een had aangegaan [2]. Ongelukkig genoeg wist daarbij Frankrijk, naar hij schreef, maar al te wel, hoe treurig het op de grenzen met de versterking en verwering stond, en zou daar zeker partij van trekken. Nog vóór hij in 't begin van January 1672 deze laatste waarschuwing deed, hadden de Staten, den 10en der vorige maand, een brief aan den franschen Koning gezonden, waarin zij van de moeilijkheid gewaagden, geloof te slaan aan de hun dagelijks ter oore komende geruchten van Z. M.'s toerusting ten oorlog, daar zij niet wisten, Haar eenige billijke reden tot ontevredenheid gegeven te hebben, en zij daarom te minder konden denken, dat de rechtvaardigheid, die Hare handelingen bestuurde, zou gehengen, dat Zij de wapenen tegen Haar oudste en getrouwste bondgenooten opnam, zonder hun vooraf te doen weten, waaromtrent Zij voldoening begeerde. Zij meenden zich hunnerzijds aan 't Verbond van 1662 stipt gehouden te

[1] Op de opmerking van den Franschman, dat dit "een dwaze zake" scheen, daar men er "den stapel van gehad, en ongeloofelijke winst bij genoten had", zeî de Hollander, in den boven aangehaalden *Verrekijcker*, enz.: "dit verbod zal Franckrijck meer verswacken als het de Nederlanden sal nadeeligh wesen. De oude Hollanders zijn seer wel by de sware bieren gevaren; men sal oock, door den vrede in Duytslandt, van den Rijn sooveel Rijnse wijnen konnen bekomen als noodigh sal wesen; (en) 't is waerachtigh, dat wy de wijnen en azijnen in Hollandt veel lichter konnen ontbeeren, als in Vranckrijck den Adel en Geestelijcken, wien meest alle wijnen en azijnen toekomen, ons geldt ontbeeren kunnen. De canefassen en castaniën hebben wy geheel niet van doen, en plegen nergens in soo grooten quantiteyt verconsumeert te werden als in Hollandt; de papieren, 't is waer, sal wel de meeste verandering geven, doch alsoo veel fransche papieren by de koopluyden in voorraet zijn, en oock seer goede papieren op de Veluwe gemaeckt werden, sal men de fransche in eenige jaren niet behoeven".

[2] Zie de daaruit aangehaalde zinsneden bij Wagenaar XIII. bl. 460.

hebben, en boden aan te verbeteren, wat zij daarin onwillekeurig te kort gekomen mochten zijn. Wel was er in den laatsten tijd, met betrekking tot handel en scheepvaart, wat verschil van zienswijs geboren, doch waren zij ten volle bereid, alles te doen, wat zij konden, om de zwarigheden ten dezen uit den weg te ruimen. Wanneer zij dus zich thans gingen wapenen, dan was dat ook niet, om anderen te krenken, maar alleen, omdat zij, door den nood gedrongen, verplicht waren, hun Staat en onderdanen te beschutten, en verklaarden ze zich van stonden aan met vreugde bereid, onmiddellijk de wapens weêr af te leggen, zoodra men aan hun ongerustheid een einde maakte». De Groot werd gelast, den Koning dit schrijven in een bijzonder gehoor te overhandigen, en hun goede bedoeling nader te ontvouwen. Dit gehoor had den 4^{en} dag van 't nieuwe jaar plaats, nadat hij vooraf nog 's Konings minister, Letellier, in een persoonlijk onderhoud had zoeken te polsen, doch natuurlijk weinig baat had gevonden, en met wat ijdele praatjens en uitvluchten was afgescheept. De Koning zelf gaf hem kortaf te kennen, dat hij geen brief van de Staten noodig had, die reeds vooraf elders de rondte had gemaakt, en van welken hij al een afschrift bezat; dat hij zich wapende, omdat de Staten dat deden; dat hij daartoe met het verzamelen zijner krijgsbenden en de uitrusting zijner vloot bezig was,.en zich voorbehield, om zulk een besluit te nemen, als met zijn belangen en roem het best overeenkwam. In een schriftelijk antwoord op den brief der Staten, twee dagen later aan hun gezant overgemaakt, meldde hij, dat de nieuwigheden in den handel door hen ingevoerd, niet zoo onschuldig waren, als zij wel voorgaven; dat, als zij zich van zijn rechtvaardigheid overtuigd hielden, zij zich over zijn wapening niet behoefden te verontrusten; dat hij zich te land en ter zee versterkt had, omdat hij zag dat zij dat deden, en dat zij hun vloot zelfs op zijn kusten gezonden hadden, en voorts aan alle hoven verbintenissen zochten; dat hij dan ook met werven zou voortgaan tot hij zijn leger op zulk een voet gebracht had, als hij noodig achtte, om het tot zijn roem te gebruiken, en hij zich aan niemand daarvan rekenschap schuldig achtte; dat hij zich 's Hemels zegen over zijn rechtvaardige voornemens dorst te beloven, gelijk de goedkeuring aller mogendheden, die zich niet door de Staten tegen zijn Hof hadden laten innemen; dat hij, eindelijk, hun dezen brief wel tot antwoord op hun schrijven wilde geven, dat anders meer voor andere vorsten dan hem zelf bestemd geweest scheen, aan wier hoven 't eerder gelezen was dan door hem. Gelijk De Groot, den 8^{en}, bij de overzending deed opmerken, was de toon van dit schrijven te oorlogzuchtig, dan dat aan een bevredigende uitkomst te denken viel, ten zij de Staten zich op dien voet wisten te stellen, dat 's Konings krijgstoeleg bij de tenuitvoerlegging faalde [1].

---

[1] Zie de bij Wagenaar t. pl. (bl. 461 en vv.) aangevoerde brieven in HS.

Intusschen hadden de Staten, wat die door Lodewijk zoo bits hun verweten verbintenis met andere hoven aanging, het niet verder kunnen brengen, dan een verdedigend verbond met Spanje, dat eerst door den naar Madrid afgevaardigden, en in Augustus van daar teruggekeerden Van Beverningh was voorbereid, en nu den 17^{en} December, door den naar Den Haag overgekomen Don Manuel Francisco de Lira, beklonken werd. Beide Staten verplichtten zich daarbij, elkander met alle macht bij te staan, zoodra een van tweeën door Frankrijk mocht aangetast worden; een paar maanden later voegde men daar nog de bepaling aan toe, geen vrede of bestand met Frankrijk te maken, dan met gemeenschappelijke toestemming. Frankrijks eigen pogingen bij 't spaansche hof, door de toezending van rijke geschenken — een vergulde koets met acht witte muilen voor den Koning, en een kostbaar uurwerk voor de Koningin — met de belofte, dat Engeland zich verbinden zou voor de onschendbaarheid zijner Nederlanden, wanneer het zelf onzijdig blijven of zich bij Frankrijk aansluiten woû, hadden daarentegen geen gehoor gevonden [1]. Evenmin was Frankrijk er ook dit jaar in geslaagd, den Keurvorst van Brandenburg tot andere gedachten dan die van 't vorige te belezen, in spijt aller mondelinge pogingen, door den tot hem gezonden sluwen staatsman Louis de Verjus, Graaf van Crécy, en den kanonnik Nicolaas van Keulen op hem gedaan. Hij gaf den Franschman beleefdelijk te kennen, dat hij den oorlog niet voor den zekersten weg hield, den Koning de verlangde voldoening te verschaffen; en dat hij voor 't oogenblik geen bepaald besluit kon nemen, en later, werd hij van Zwedens nadere bedoelingen onderricht, de onderhandeling zou voortzetten. Zijn eigen vertegenwoordiger, Graaf Schwerin, schreef hij echter terzelfder tijd, dat hij zich door geen onzijdigheidsverklaring de handen wilde laten binden; dat hij, eenmaal ervaren hebbende wat dat heette, gezworen had zijn leven lang niet onzijdig meer te zijn, noch zijn geweten daarmeê te willen bezwaren; een ganschen nacht had hij er slapeloos om doorgebracht, en God gebeden hem in te geven, wat hij te doen en te laten had; Zweden, meende hij, zou niet rustig kunnen toezien, dat de nederlandsche Staat geheel in 't ongereede geraakte, en daartoe te veel de evangelische belangen in 't oog houden [2]. Dat Zweden speelde ondertusschen een maar al te treurige rol, door zijn voortdurende berooidheid en gemis van eendrachtige regeerkracht aan 't arme land als opgedrongen. De fransche gezant Pomponne, die 't vóór eenigen tijd had verlaten, kwam er, na Brandenburgs weigering, de verbintenis met zijn Koning voorbereiden, die, na 't vernemen van Engelands geheime verhouding tot Frankrijk, door de meerderheid van den Rijksraad — de minderheid teekende uitdrukkelijk verzet aan — be-

[1] Ald. bl. 469, v.

[2] Zie Droysens *Gesch. der preuss. Politik*, t pl. S. 243.

aamd, vervolgens, na Pomponne's afreis, door zijn plaatsvervanger, den Resident Courtin, tot stand gebracht, en den 4en April eindelijk, dank de geldelijke toezegging van Frankrijk, voor goed gesloten werd, om, den dag daaraan, door een verdrag met Engeland gevolgd te worden, waarbij een oude schuld van Zweden kwijtgescholden en het Engelands bijstand werd toegezegd, bij al wat het om Frankrijks wil zou moeten lijden. Aan Frankrijk zeî Zweden 16,000 man toe, en zou tot ondersteuning in vredestijd 400,000, tijdens den oorlog 600,000 rijksdaalders erlangen. Tegelijkertijd gaf het aan de Vereenigde Gewesten de gulle verzekering, dat het geen haarbreed van zijn verbond met hun Republiek zou wijken, en nu wel in geen nader verband — als men dezerzijds begeerde — treden kon, maar zijn bemiddeling voor den vrede toezeî [1]. Reeds drie maand te voren — den 2en January 1672 — had de Keurvorst van Keulen te Brühl een verwerend verbond met Frankrijk geteekend [2], en den 22en der maand de Bisschop van Munster het zijne met hem gesloten. Doch ook Brandenburg had, op zijn hartelijk gebed door zijn God verhoord, en door den steeds dreigender loop der omstandigheden geleid, nagenoeg terzelfder tijd nu voor goed partij gekozen, en zich aan de andere zij geschaard. Wel had in October nog de fransche Koning aan zijn vertegenwoordiger te Parijs, Crockow, de hoop uitgesproken, dat 's Keurvorsten wijsheid hem beletten zou, zich voor lieden in de bres te stellen, die hij op 't punt stond te tuchtigen, en Louvois denzelfden Crockow zijn verontwaardiging betuigd, dat zijn meester Keulen's toelating van fransche wervingen en toevoer had afgekeurd; wel was daarop ook Graaf St. Geran naar Berlijn afgevaardigd, om den Keurvorst nog tot die terecht zoo door hem verafschuwde onzijdigheid te bewegen; 't een en ander was echter te vergeefs geweest. Wat die «tuchtiging» betrof, veroorloofde zich de Keurvorst zelfs te meenen, dat men daarmeê Frankrijk een beslissing zou toevertrouwen, die 't evenwicht van Europa voor altoos dreigde te storen [3]; en toen St. Geran naar Berlijn kwam, werd hij daar als op den voet gevolgd door den afgevaardigde der algemeene Staten, Godard Adriaan van Rheede van Amerongen, die er hun goede zaak tegenover Frankrijk bij den Keurvorst kwam bepleiten, en hun al aanstonds kon melden, dat hij een niet onwillig oor vond [4]. St. Geran deed echter al zijn best hem tegen te

---

[1] Zie Carlsons *Geschichte Schwedens* IV. S. 555, f.

[2] Om den schijn te redden, had men eerst zijn onzijdigheid aangeboden, wanneer de Staten Rijnberk terug wilden geven, en in het antwoord dier Staten, dat het daartoe, na slechting der vestingwerken bereid was, wanneer de Keurvorst zich verbond geen vreemde troepen — gelijk thans reeds — in zijn gebied toe te laten, een voorwendsel gevonden, om den bijstand van Frankrijk in te roepen. Zie Droysen t. pl. S. 248. [3] Ald. S. 249.

[4] "Ick twijfele niet", kon hij den 27en (lees: 19) January, na zijn eerste gehoor reeds schrijven, "soo den Co. van Vranckrijck Haer Ho. Mo. comt beoorlogen, off men sal van dese zijde de trac-

werken, en bood den Keurvorst «voor de simple neutraliteit zooveel gelds, als Hun Hoog Mog[en]. hem op zijn werving aanboden, buiten alle plaatsen op den Rijn, die hij voorgaf, dat Hun Hoog Mogenden zoowel den Keurvorst, als Rijnberk aan Keulen, met geweld en onrecht onthielden». Hoe gewillig zich die Keurvorst echter van den aanvang toonde, de onderhandelingen bleven langen tijd slepen door 't verschil van meening tusschen hem en de Staten over de onderstandsgelden, hem voor zijne hulptroepen te verleenen. Van hun eigen welgezindheid omtrent den Keurvorst, gaven zij inmiddels door de rijke giften blijk, den jonggeboren Keurprins, over wien zij als peet stonden, en zijner moeder geschonken [1]. Zij meenden echter — en niet geheel ten onrechte zeker — dat hij niet minder zijn eigen ouroomsche belangen, dan de hunne, in zijn verzet tegen Frankrijks aanmatigend geweld zou behartigen. Eindelijk door den steeds dreigender staat van zaken gedrongen, verklaarde hij zich, den 12[en] April, bereid, overeenkomstig den wensch der Staten, met hun voorziening in de helft der soldij zijner hulpbenden tevreden; en zoo kwam, den 6[en] Mei, het verdrag tusschen Brandenburg en de Republiek tot stand, waarbij hij zich verplichtte, hen, zoodra zij in de Nederlanden of aangrenzende streken werden aangevallen, met een leger van 20,000 man, voor de grootste helft ruiterij, voor de kleinste voetvolk, en 50 stukken geschut te willen bijspringen; terwijl hij in een afzonderlijke bepaling tevens beloofde, den aanvaller zijnerzijds uitdrukkelijk den oorlog te zullen verklaren [2]. Het verdrag werd voorloopig geheim gehouden, om, zonder Frankrijks achterdocht te wekken, de werving te kunnen bewerkstelligen, en troepen marschvaardig te hebben vóór de Franschen den Keurvorst zelf wellicht kwamen bestoken [3].

In Holland was in dien tusschentijd de staat van zaken reeds aanmerkelijk gewijzigd. Den 5[en] December had er een vijftal Statenleden volmacht erlangd, om, bij het dreigende oorlogsgevaar, de krijgstoerusting naar behooren te overwegen, en hadden dezen daarop het voorstel gedaan, het beleid te velde weder op te dragen aan eenige afgevaardigden, de hooge ampten onmiddellijk te begeven, de oude regimenten

---

taten voldoen, ende de beloofde secourssen presteren". (Zie zijn schrijven van 27 Jan. met eenige andere zijner *Brieven*, meêgedeeld in de *Kronijk van het Hist. Genootschap*, 1858 III. bl. 52). Dat Droysen (t. pl. S. 250) hem twee dagen vóór St. Geran te Berlijn laat aankomen, is zeker een misvatting, daar Am. zelf (bl. 50) schrijft, er deze reeds was, toen hij nog onderweg te Brunswijk vertoefde; verg. ook bl. 53. — Van de engelsche ontrouw wist hij nog niet af, en meende zelfs dat St. Geran, vertellende, hoe "Engeland zich verbonden hadde tegens den Staet te breecken", iets "debiteerde, dat met de waerheit niet overeen kwam" (bl. 52).

1 Het Prinsjen een lijfrente van *f* 4000, de Keurvorstin een geschenk van *f* 50,000.

2 Zie daaromtrent, gelijk over geheel het beloop der onderhandeling *Der Krieg des grossen Kurfürsten gegen Frankreich von Heinrich Peter*, Halle, 1870 S. 33 ff., waar tevens enkele onjuistheden van Droysen en anderen worden verbeterd.

3 Zie aldaar, S. 39.

te herstellen, den Nederrijn en IJsel te versterken, de schans van Roveen nu eindelijk te voltooyen, deskundigen naar de grenssteden te zenden, om er den krijgsliên van raad te dienen, en een lastbrief voor een Kapitein-generaal te ontwerpen, overeenkomstig de vroeger bepaalde Harmonie op 't punt van 't Stadhouderschap. Terwijl de vergadering dit voorstel den 9en overnam, was inmiddels, den 8en, door Gecommitteerden, bij monde van den Raadpensionaris, als hun gevoelen op dit laatste punt, verklaard, dat men in de hachelijke omstandigheden, die aanstaande schenen, op de aanstelling van zulk een krijgshoofd bedacht moest wezen, als den anderen gewesten behagen moest, en hen noopen zou, rijkelijk in de algemeene lasten bij te dragen, en dat tevens ook het volk aanstond en den meesten luister aan de Statenleger bijzetten zou; dat men daarom den nu ruim 21jarigen Prins van Oranje tot Kapitein-generaal benoemen moest, al werden bij de Harmonie daartoe de volle twee-en-twintig jaren vereischt, daar het welzijn van 't Land in dezen boven de letter der wet ging; dat men wellicht Engeland daardoor nog op zijn hand zou kunnen krijgen, en dan Frankrijk niet meer te vreezen had; dat men daarom ook met die verheffing een zending naar Engeland van een den Koning welkom persoon moest paren, om over de verschillende twistvragen aanneemlijke voorstellen te doen; dat men in genoemden lastbrief echter wel moest zorg dragen hem, dien hij gold, geen gelegenheid tot misbruik zijner wapenen te geven, en voorts alles zooveel immer doenlijk bespoedigen moest. De Edelen verklaarden zich omtrent een en ander met Gecommitteerden eenstemmig. Van de steden wilde echter Dordrecht niet wijken van de letter der 22 jaren, daar men door die vervroegde aanstelling toch niets winnen zou, en wel 't gemeen en zijn predikanten aangenaam zou wezen, doch dit toch geen geld gaf; dat men zich bovendien daarin van Engeland niet afhankelijk mocht stellen, noch het zoo slaafs aanhangen; dat evenwel niets belette, den Prins als lid van den Staatsraad reeds nu een ruim jaargeld te geven. Haarlem, Leiden, Amsterdam, en Enkhuizen, stemden met Gecommitteerden en Edelen; Delft achtte zijn gevoelen genoegzaam bekend; Gouda en Alkmaar wilden zich wel aan de Harmonie houden, doch den Prins toch wat hoogers nog dan 't Generaal-kapiteinschap opdragen; Rotterdam sprak over 't jaargeld zonder zich verder bepaald te verklaren. Hoorn verklaarde zich in 't geheel niet, en de drie andere Noordersteden blonken door haar afwezen uit [1]. Tot het ontwerpen van een lastbrief werd echter besloten.

Den 12en der maand kwamen de daartoe gemachtigde Statenleden bijeen. Amsterdam begeerde dien toen buiten alle persoonlijke strekking te ontwerpen; Leiden daarentegen zeî, dat men er wel degelijk het oog op den Prins van Oranje bij hebben moest,

---

[1] Zie bij Wagenaar t. pl. bl. 450, v.

en tevens tusschen twee partijen, als tusschen twee klippen, doorzeilende, vermijden om 't zij te veel of te weinig van hem te verwachten. Daarna hield men zich eenige dagen met het doorloopen en raadplegen bezig van 't geen bij vroegere aanstellingen van een Kapitein-generaal voorgekomen en in acht genomen was. Gecommitteerden van 't Zuider- en Noorder-kwartier stelden vervolgens een zevental punten op, in den lastbrief op te nemen, en bepalende: 1. dat de Kapitein-generaal geen Stadhouder van een of ander Provincie zou mogen zijn, en dus ook nergens de wet stellen, noch ampten begeven mocht; 2. dat hij geen open brieven geven, maar zich daarin geheel aan 't besluit van 6 Juny 1651 houden zou; 3. dat hij in geen dienst of eed van een uitheemsche mogendheid zou mogen wezen, den leeneed en dien van Kouseband-ridder uitgezonderd; 4. dat hij zich met geen godsdienst, regeerings-, rechts-, of geldzaken bemoeyen zou; evenmin met de onderlinge geschillen der Provinciën, tenzij daartoe verzocht; 5. dat hij, buiten den last der byzondere Staten geen gezag in eenige Provincie of omtrent eenige van haar leden, steden, regenten, of ingezetenen, oefenen zou; 6. dat hij onder de afgevaardigden of gedeputeerden te velde zou staan. Op deze zes punten waren 't allen eens; een zevende en laatste echter, de duur van 't hooge krijgsampt, vond hen zeer verdeeld. Die van 't Noorder kwartier wenschten den Prins slechts voor één krijgstocht te kiezen; die van 't Zuider verschilden onderling, en evenzoo de verschillende leden. De Edelen, en Haarlem, Leiden, en Enkhuizen, wenschten den Prins voor zijn leven benoemd te zien; Dordrecht, Delft, Rotterdam, en Hoorn slechts voor één tocht. Amsterdam, Gouda, en Alkmaar waren voor een middenweg: zij verklaarden zich, op voorgang van 't eerste, wel voor een benoeming voor 't leven, doch voorloopig voor een lastbrief tot wederopzeggens toe; beide laatste wenschten 's Princen commissie dan tevens bij elken krijgstocht vernieuwd te zien. Den 23en kwam het door Holland goedgekeurde stuk ter algemeene Staten, door welke nu in de eerste dagen van 't volgende jaar, in overleg met den Raad van State, een lastbrief werd opgesteld, hoofdzakelijk overeenkomstig dien van Holland, doch waarbij ook evenzeer het groote verschilpunt van tijd onbeslist bleef. Terwijl eenige leden van Holland zich voor de aanstelling voor één tocht bleven verklaren, stemden de zes overige provinciën met eenige andere hollandsche leden voor die voor 't leven, en bleef daardoor de gansche zaak ten slotte onafgedaan, daar geen van beide partijen wijken, noch de Prins een tijdelijk Generaal-kapiteinschap aanvaarden wou [1].

---

[1] "Den Heere Prince van Oragniën", schreef De Witt, den 26en, aan zijn broeder Cornelis, "heeft sich meer ende meer gedeclareert, de commissie pro *expeditione* noyt te sullen aennemen, ende blijft S. H., soo 't schijnt, by die resolutie onbeweechlijck; weshalven oock de ses andere Provinciën by haer gesustineerde blijven persisteren, versoeckende t'elckens haer Ed. Groot Mog. (Holland) haer met de resolutiën van de HH. haere principalen tot een perpetueele commissie te willen com-

Uit Engeland was inmiddels in diezelfde Januarydagen, ter vervanging van den weldenkenden Temple, de min gunstig gestemde Downing overgekomen, die zich eerst den schijn gaf, heel vriendschappelijk gezind te zijn, doch weldra allen schijn liet varen, en den 12[en] reeds met een schriftelijke klacht van zijn koninklijken meester te berde kwam over 't geen met den Merlijn had plaats gegrepen. Daardoor toch achtte Z. M. dat men tegen 't oud gebruik en de 19[e] bepaling van den bredaschen vrede gefaald had, en verlangde er ten spoedigste een volledige voldoening voor, die hij voorgaf, nu haast een half jaar lang te vergeefs gewacht te hebben; 's Konings oppergezag ter zee moest door 't strijken der vlag aller nederlandsche schepen erkend, en de overtreder in dezen, Van Ghent, tot afschrik van anderen voorbeeldig gestraft worden. Van wege de Staten werden toen gemachtigden benoemd, om nader met hem te onderhandelen, terwijl hij zelf, bij een tweede schriftuur, 's Konings onbetamelijken eisch herhaalde. Bij de daarop gevolgde onderhandeling, beriep hij zich niet alleen op de bredasche bepalingen, maar ook op 't vermeende recht der vlag, dat Engeland van ouds toekwam, en gaf op de tegenwerping der Staten, dat alleen die bepalingen en het daarin vermelde oud gebruik hier gold, kortaf te kennen, dat hij niet gekomen was om te redetwisten en schoolsche haren te klieven. Alle verder redeneeren baatte dus ook niet, en bracht niets anders te weeg, dan Downing den 3[en] Febr. een derde vertoog te doen overleggen, waarin hij zich beklaagde, geen beslissend antwoord te erlangen, en tevens meldde, dat hij den 2[en] last had gekregen terug te keeren, en dus zijn paspoort verzocht, al zou hij nochtans gaarne in goede verstandhouding met de Staten blijven. Over dat antwoord was men 't eigenlijk bij de gemachtigden niet recht eens. Van Beverningh stelde voor, den Koning aan te bieden, overal voor de Engelschen te strijken, mits dezen een behoorlijken wedergroet brachten; anderen meenden, dat hij daar niet meê voldaan zou zijn; terwijl de Raadpensionaris in de Statenvergadering zelf meêdeelde, hoe hij 's nachts over 't vlaggerecht mijmerende bedacht had, dat dit den Koning tot voorwendsel bij 't volk diende, en men dus niet beter kon doen, dan er hem alle aanleiding toe afsnijden; men moest daarom vrijwillig aanbieden, voortaan zoo met gansche vloten als enkele schepen, voor een de britsche koningsvlag voerend schip te strijken, enkel en alleen om zoo groot een monarch en bondgenoot alle eer te betoonen, en zonder het beginsel der vrije vaart daardoor afbreuk te doen; mits dan ook die Koning, overeenkomstig het drievoudig verbond, de Republiek tegen Frankrijk bijstond [1], in plaats van er zelf min vriendschappelijk

formeren. Niettemin hebben H. Ed. Gr. M. mede by haer geresolveerde van den 19en deses gepersisteert". (*Briefwisseling t. den Raadp. en zijn broeder*, uitgeg. door Mr. J. C. de Jonge, in zijn *Verhandelingen en Onuitgegeven Stukken betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* (Delft, 1825) I. bl. 249.

[1] Omtrent Frankrijks booze bedoelingen kon hij thans te zekerder zijn, als hem den 11en Febr.

tegen op te treden. Holland nam dit voorstel aan, doch Downing wilde er niet van weten, daar het te laat kwam — naar hij voorgaf — en hij nu eenmaal vertrekken moest. Hij scheepte zich dus ook den volgenden zondag, 14 Febr., naar Londen in. Daar had intusschen Boreel te vergeefs zijn best gedaan, de zaak bij den Koning en zijn Raad ten goede te leiden, en zich verplicht gevonden, omstreeks denzelfden tijd naar Den Haag te schrijven, dat het verraderlijk verdrag tusschen Engeland en Frankrijk beklonken was, en 't daarbij bedongen geld reeds in Londen was aangekomen. Het door Downing versmade aanbod droeg hij zijnerzijds daarop den Koning voor, doch vond er evenmin gehoor voor, daar deze niet van zijn oppermachtsbeginsel ter zee wilde wijken, noch er den minsten twijfel zelfs aan duldde [1]. Ook beklaagde hij zich over den hoon, hem door de Staten op gedenkpenningen en schilderstukken over den tocht naar Chattam en den vrede van Breda aangedaan, gelijk ook de veroverde *Royal Charles* aan elks gezicht en bespotting bleef blootgesteld. Boreel zocht hem zooveel doenlijk te bevredigen; van het veroverde schip waren trouwens vóór meer dan een jaar de wapenschilden reeds weggenomen, en de stempel van den penning werd weldra vernietigd [2]. Naar zijn eigen overtuiging evenwel, stond het oorlogsplan te vast, dan dat er zelfs door toegeven op 't punt der vlag, of de aanstelling van den Prins van Oranje, eenige wijziging in te denken viel [3].

Wat dat laatste betrof, had 's Prinsen weigering, zich een tijdelijke benoeming te laten welgevallen, enkele hollandsche steden — als Leiden, Gouda, en Enkhuizen —

een geheim agent uit Parijs gemeld had, dat er van 's Konings wege naar Meins gezonden was, om den Keurvorst omtrent zijn oogmerk gerust te stellen, daar "l'intention de Sa Maj n'est antre que d'attaquer les Hollandais pour les punir de leur insolence qui leur faisant onblier ce qu'ils sont, les fait vouloir décider de toutes les affaires de l'Europe et tyranniser toutes les nations de l'Europe dans le commerce pour satisfaire à leur avarice". Zie de woorden aangeh. in *Het Archief van den Raadpens. Ant. Heinsius* door Jhr. Mr. H. J. van der Heim ('s Gravenhage, M. Nijhoff, 1867) I. bl. XXI, aant. [1].

[1] "Ondertusschen", schreef het algemeene Statenlid van Utrecht, Gijsbert van der Hoolck aan Dr. C. Booth, "heeft hooghst gemelde Coning, den ambr. Boreel te gemoet gevoert, dat sijne Soevereiniteyt ende *dominium marum Britt.* oudt, claer, ende indisputabel was". Zie zijne brieven in de *Kronijk van het Hist. Genootschap* 1858, III. 4, bl. 85.

[2] 't Was de boven bl. 824 vermelde. Een andere penning, die men lang op rekening van Van Beuningen is blijven stellen, en die minder Engeland dan Frankrijk gold, en daarom den toorn van Koning Lodewijk wekte, is gebleken slechts in naam bestaan te hebben, en eerst na 's mans dood, naar aanleiding van dit gerucht, in Duitschland vervaardigd te zijn. (Zie aant. [1] op bl. 258 van De Jonge's *Geschiedenis van 't Nederl. Zeewezen*, II., en verg. ook Van Beuningens eigen betuiging van 1 Mei 1669 reeds aan Pomponne, in Mignets *Négociations*, etc. III. p. 589.

[3] Zie de zinsneden uit Sylvius' schrijven, aangehaald bij Von Raumer, *Geschichte Europa's seit dem Ende des 15en Jahrhunderts*, VI. S. 56 *aant.* [3].

reeds wat minder vast op haar stuk doen staan, en was er vervolgens, door de gemachtigden der algemeene Staten, tweederlei lastbrief, één voor den Kapitein- en één voor den Admiraal-generaal ontworpen, naar welken zich dezen, na 't eindigen van den veld- of zeetocht, het opperbevel van Land- of Zeemacht, zonder nieuwe machtiging en last dier Staten niet verder aanmatigen mochten. Zij mochten voorts geen Stadhouders zijn, noch zich met regeeringszaken, begeving van ampten, aan de Staten verblijvende, en buiten 't leger openvallende, bemoeyen; zich met geen godsdienst, rechts- of geldzaken inlaten, noch die welke de verschillende provinciën op zich zelf betroffen, en binnen haar gebied voorvielen; ze moesten zich schikken naar de afgevaardigden te velde of op de vloot, in welker vergadering zij echter deelen en er hun advies geven mochten. Woensdag, 24 Febr. kwamen deze ontwerpen ter tafel, en verklaarden nu Gelderland, Zeeland, Friesland, en Stad-en-Landen, den Prins, naar hun bepalingen, tot algemeen Kapitein en Admiraal te kiezen. Utrecht en Overijsel wilden toetreden, zoodra de benoeming eenparig te geschieden bleek; Holland kende zich daar echter nog altoos niet gereed toe, en dreef zoo tot het gemeenschappelijk besluit, den Prins slechts tot Kapitein-generaal voor den te wachten veldtocht te benoemen, waartoe toen een nieuwe lastbrief werd opgesteld, op welken de Prins zijn eed deed, en den volgenden dag zijn aanstelling erlangde. Geen dag later bepaalde toen echter ook Holland, op voorgang der Edelen, den Prins met zijn twee-en-twintigste jaar — in November aanstaande dus — tot Admiraal- en Kapitein-generaal te zullen benoemen [1]. Den eersten der volgende maand onthaalde die Prins nu het hollandsche Statenlichaam op een luisterrijk festijn in hun eigen vergaderzaal, onder 't lossen van geschut en schitterend vuurwerk [2]. «Den helderen morgenstond van den aanstaanden dag zijner Heerlijkheid», begroette 's Prinsen aanhang in deze «staatsvreugde», en juichte:

Ontluikt nu, Neêrlands droeve Hof!
Verheft u uit het *witte* stof,
En dekt u met *Oranje*-kleên,
En wilt zoo na den vijand treên.
Dat u dees vorst een schild verstrekt,
Van God tot heil ons opgewekt,
En door Zijn groot gezag verdrijft
't Onweêr van 't volk, dat stadig kijft;

---

[1] Zeker niet, gelijk men — zonderling genoeg — vaak beweerd heeft, om op die wijs vóór die weinige maanden zijn inkomen uit te halen; eerder, om niet den schijn te hebben van te zwichten; en wellicht dat dan ook de Prins wel, bij 't doen van zijn eed, van dat voornemen eener latere aanstelling wist, daar hij anders zelf niet zoo plotseling van zijn weigering zou teruggekomen zijn.

[2] Zie *Holl. Mercurius* voor 1672, bl. 14.

C. L. van Kesteren sculp.

Dat Hij mag zijn voor 't Land een rots,
Waarop de fransche hoogmoed trotsch
Al haar geweld mag zien verplet,
En zijnen boozen raad verzet[1].

De Raadpensionaris zijnerzijds vleide zich daarentegen met de hoop, dat die «raad» zich wellicht nog naar Spanje's houding in de aangelegenheden van den dag zou wijzigen, gelijk zijn broeder Cornelis daartoe op dit tijdstip in de Spaansche Nederlanden met den nieuwen, kloekgezinden Landvoogd, den Graaf van Monterey, onderhandelde. «Zoo de Spaanschen wat resoluut gaan», schreef hij, den 8en Maart, dien broeder, «en Frankrijk niet laten buiten vrees van een vredebreuk met de spaansche monarchie aan alle kanten», zou ook «Engeland», naar hij hoopte, «al meer en meer beginnen om te zien, en zich mogelijk nog al wat nader bedenken, eer het tegen Spanje en de Republiek samen in oorlog trad» [2]. Vóór een anderhalve maand was de Ruwaard van Putten, met zijn medeafgevaardigde Van Vryberghe, tot voleinding der in 't verdrag met Spanje aangeknoopte verstandhouding naar Brussel gekomen, en daar van den aanvang af door den even wakkeren als weldenkenden Monterey met de hartelijkste heuschheid ontvangen. Hij had er in zijn aanzoek om hulptroepen, zoo Frankrijk den Staat aantastte, met graagte zien toestemmen, mits deze dan omtrent Bergen op Zoom een leger van omstreeks tien of twaalfduizend voetknechten zou stellen; een voorslag, waarin Hun Hoog Mogenden onmiddellijk traden, en zich daarom bij besluit van 18 Februari verbonden, den Heer van Zuylesteyn, aan 't hoofd van 10400 man voetvolk te doen optrekken, ingeval de Spaansche Nederlanden — als zij verwachtten — door Koning Lodewijk werden aangevallen. Monterey wenschte ze echter reeds vroeger, en beloofde dan ook zijn 3000 ruiters ten eerste te leveren; terwijl De Witt in den Haag met den Spaanschen gezant de Lyra overleî, om, tegenover den in zijn wederantwoord aan de Staten zoo vijandig gebleken franschen Koning, dezerzijds maar toe te tasten, en zelf den eersten slag te doen, zoo er zich, na 't sluiten van een verdrag met Brandenburg, de goede gelegenheid toe voordeed [3]. Zooveel krijgsvolk naar elders te zenden, terwijl men «op verre na geen volk genoeg had, om zijn eigen grenzen te land en aan den zeekant eenigermate bezet te houden», en meteen een leger in 't veld te brengen, voor de verdediging van rivieren en passen noodig, streed met het welbegrepen belang van den Staat, die, als zich allengs liet aanzien, meer gevaar nog liep zelf aangetast te worden, dan het zijn Zuiderburen te

[1] *Den helderen Morgenstont*, enz. *als S. Doorlt. wert gestelt tot veldoverste gen.*, *en daerop de Staten van Hollandt en Westfr. op de zael van Haer Ed. Gr. Mog. vergadering tracteerde.*
[2] Zie de aangeh. *Briefw. tusschen de Gebrs. de Witt*, bij De Jonge t. pl. I. bl. 282.
[3] Zie den brief van 8 Maart t. pl.

zien doen. Juist dit laatste moest men echter wenschen dat geschiedde, om daardoor Spanje niet alleen zonder eenig gemoedsbezwaar of schijn van oneerlijkheid vastberaden met Frankrijk te doen breken, maar omdat — waarmeê men zich waarlijk nog altijd bleef vleyen — Engeland en Zweden dan, om het drievoudig Verbond gestand te doen, mede voor Spanje moesten opkomen [1]. Zoo kwam men, na eenige verdere onderhandeling, den 18en Maart eindelijk te Brussel overeen, dat Monterey, tastte Koning Lodewijk de Vereenigde Provinciën aan, haar met 3000 man paardevolk zou bijspringen, van welke hij een derde terstond beschikbaar stelde, om het, naar welgevallen der Staten, naar Maastricht of elders te zenden; en dat de Staten den Graaf, werden de Spaansche Nederlanden aangetast, 13 regimenten voetvolk ter hulp zouden zenden, van welke de kleinste helft dadelijk naar zijn gebied zou optrekken; van weêrszijden zouden echter de toegezegde troepen mogen terug geroepen worden, zoodra het land, dat ze had toegezegd en gezonden, zelf werd aangevallen [2]. «Brandde het vuur tot aan de scheenen» — gelijk De Witt zich uitdrukte — «dan zou men die toegezonden regimenten ten hoogste noodig hebben, en ze onfeilbaar moeten terug roepen» [3].

De laatste zweem van gunstige verwachting, omtrent Engelands houding gekoesterd, verdween bij het bericht, tezelfder ure bijna, uit zee gekomen, van den verraderschen aanval, op 's Konings last, door een negental engelsche oorlogschepen onder den bekenden Holmes, op de retoervloot uit Smirna en haar geleiders, den 23en Maart gedaan. Deze, ten getale van vijf, Kapitein Adriaan de Haze, als Commandeur, Du Bois, Cornelis Evertsen de Jonge, Poort, en den ouden Van Nes, werden 's morgens negen uur door de hen opwachtende Engelschen, ter hoogte van Wight, vijandelijk aangetast. Gelukkig waren zij in zoover niet onvoorbereid, als men hen van hier en Calais uit, door een of meer snelzeilende vaartuigen, voor de min vertrouwbare gezindheid der engelsche regeering had laten waarschuwen, zoodat zij zich, en hun bijhebbende gewapende koopvaarders, in drie smaldeelen onder Du Bois, De Haze, en Evertsen splitsten; terwijl van de andere zij Holmes, door naijver gedreven, den Vice-admiraal Spragg, die uit de middellandsche zee huiswaarts keerde en de hollandsche schepen bespeurd had, onkundig had gelaten van het hem gegeven bevel, om ze aan te tasten, en hem de thuisreis rustig had laten voortzetten. Bij de nadering door Holmes en zijn onderbevelhebber Lord Ossorie aangetast, weerden De Haze en Du Bois zich krachtig, en zagen toen weldra het gevecht algemeen worden, dat daarop den ganschen dag aanhield. In den namiddag werd daarbij De Haze ongelukkig doodelijk

---

[1] Ald. Brief van 11 Maart, bl. 294.
[2] Zie de aant. (b) op bl. 317 ald. [3] Ald in den brief van 24 Maart, bl. 348.

gekwetst, doch zijn sneuvelen voorloopig geheim gehouden, en de strijd den volgenden morgen hervat, nadat de engelsche schepen met nog 5 of 6 vermeerderd waren. Holmes viel toen Du Bois in lij aan, terwijl twee andere fregatten hem te loefwaart aantastten, doch hem niet vermochten te overmeesteren, en hij integendeel Holmes reddeloos schoot en geheel buiten gevecht stelde, gelijk hij 't den vorigen dag Ossorie reeds gedaan had. Kort daarop werd hem wel de hand afgeschoten, doch zijn schip door den Kapitein der mariniers, Gerolf van Yselmuyden, zoo kloek verdedigd, dat de vijand het opgeven moest. De oude Van Nes, de *Klein Hollandia* voerende, streed beide dagen niet minder kloek en krachtig, tot hij, na reeds tweemaal gewond te zijn, op 't midden van den tweeden dag door 't vijandelijk lood getroffen, valt, en zijn schip daarop geënterd en genomen wordt, doch alleen om nu met vriend en vijand te zinken. In de verwarring van den strijd raakten drie koopvaarders afgesneden, maar bleven ook de eenigste door de Engelschen buit gemaakt, terwijl al de overige schepen, door den wind begunstigd, al vechtende 's avonds binnen de Hoofden kwamen, en het verraderlijke opzet der Engelschen zoo geheel verijdeld werd. Een te grooter misrekening voor hun in al zijn weelde berooiden Koning, als deze meer bepaald van de te veroveren buit tot dekking der staatsschuld partij dacht te trekken. Hij had de staatsbank tot groot ongerief zijner onderdanen moeten laten sluiten, en alleen op dien oneerlijken toeleg op de hollandsche schepen zijn hoop gevest, om haar weêr te kunnen openen. In die hoop was hij nu, tot vergrooting zijner schande, bedrogen, en er des te meerder verontwaardiging bij zijn beter gezinde onderzaten door opgewekt [1]. De oorlog werd nu echter onmiddellijk aan de Staten door hem verklaard, op grond van allerlei vermeende en gezochte grieven, naar aanleiding van 't geschil omtrent recht der vlag, de houding aan de Suriname, en de beschimping van den Koning op gedenkpenningen en schilderijen, waartegen hij in geen verdere onderhandeling heil ziende, zich nu genoodzaakt achtte de wapenen tegen den Staat op te nemen, om zich zoo voldoening te verschaffen, en de akensche vredebepalingen te handhaven.

Tenzelfden dage, 7 April, dat deze oorlogsverklaring werd uitgevaardigd, werd ook de nederlandsche gezantschapssecretaris, Rompf, te Parijs, die na De Groots vertrek huiswaarts, de zaken der Staten daar was blijven waarnemen, door den franschen minister Pomponne bij zich ontboden, om te vernemen, hoe zijn Koning dien Staten den oorlog aanzeî, terwijl ook dien eigen namiddag nog de openlijke afkondiging der oorlogsverklaring plaats greep. De Koning ontvouwde daarbij, hoe hij zijn billijk misnoegen over hun houding te zijnen opzichte niet langer had knnnen bedwingen, en daarom thans hun den oorlog aandeed, met bevel aan zijn krijgshoofden te water en

[1] Zie de wijze, waarop zich die lucht gaf, o. a. bij Evelyn, in zijn *Diary*, p. 363.

te land, dat besluit ten uitvoer te leggen, en met verbod aan zijn onderdanen, eenigen handel met de Republiek te drijven. Zijn leger was nu reeds een paar maand geheel voor den inval gereed. Den 4^{en} February had hem zijn secretaris voor de krijgszaken, Louvois, den staat er van ingeleverd [1], en bestond het nu, buiten de achtduizend man fransche en zwitsersche keurbenden — voetknechten en ruiters — uit meer dan 56,000 man fransch voetvolk en een 30,000 door den grauwbunder overste Stoppa aangeworven Zwitsers en anderen, met ruim 25,000 man fransch en ander paardevolk; ten gezamentlijken getale dus van meer dan 120,000 uitnemend toegeruste krijgsknechten, en een daarmeê overeenkomstige krijgs- en levensvoorraad [2]. Zoo kon het zich volkomen in staat achten, om — als Lodewijk 't uitdrukte — «een reisjen in Holland» te ondernemen [3]. Aan 't hoofd er van stonden Condé en Turenne, waarvan de een zich met zijn deel troepen naar Sedan, de ander zich met het zijne naar Charleroi op marsch begaf, terwijl de Koning zelf zich voorbehield, hen in den krijg te volgen. Te Viset, halfweg Luik en Maastricht, zouden beide legerhelften later samentreffen, en van daar den heertocht ondernemen. Reeds in 't begin van January had in Den Haag het gerucht geloopen, dat de Franschen van zins waren onder Condè over den IJsel naar Utrecht te komen, terwijl Turenne met een ander deel troepen Maastricht zou gaan belegeren; doch de Utrechtsman, die dat uit de hofstad naar de Staten zijner provincie overbriefde, meende in zijn gemoedelijke zielsrust tevens, dat «die hooge desseinen, wilde God de Heer mèt den Staat zijn, haast in rook en wind konden veranderen» [4]. Intusschen kwam 't er, in afwachting daarvan, op aan, zich zooveel doenlijk in staat van tegenweer te stellen, en met name aan de landzij zich naar den eisch te versterken. «Huisluiden» uit Holland, Utrecht, en Overijsel, werden door den Raad van State voor de versterkingsmaatregelen aan den IJsel verzocht; de Staten van Holland besloten een goede vijfduizend van hun beste burgers naar de grenssteden van hun gewest te zenden, en een kleine 8000 waardgelders aan te nemen; een paar der bij Bergen op Zoom gelegerde regimenten werden naar Den Briel en Hellevoetsluis ontboden, om een mogelijken inval van den zeekant — men herinnerde zich zijn eigen op den Teems — te voorkomen, twee andere naar Walcheren bij Rammekens gezonden, wat nieuw aangeworven ruiters naar Cadzand ontboden. 't Ware slechts te wenschen geweest, dat alle gewesten even scheutig met hun geld waren, en de ijver van Holland, in dat opzicht, door hen werd nagevolgd. De Staten waren er tot één uur in den nacht bijeen, en op aansporing van hun

---

[1] *Hist. de Louvois*, I. p. 320.
[2] Zie de nadere opgaaf aldaar p. 346, v. [3] Ald. p. 347.
[4] Zie de verzameling Brieven van Gijsbert van der Hoolck, Gasper Schade, en anderen, meêgedeeld in de *Kronijk van 't Hist. Genootschap te Utrecht*, 1858, III. 4, bl. 78.

Raadpensionaris van zins alles op de been te brengen wat doenlijk was; gelijk ook de jonge Kapitein-generaal zich met de Heeren van den Staatsraad dag aan dag over 't krijgsplan onderhield. In 't begin van April begaf zich de Prins naar den IJsel, en toonde zich daar maar half tevreden, dat men dezen voor Maastricht verwaarloosde, en om die stad te bezetten, den eersten te veel bloot gaf. De Witt had zich persoonlijk niet vreemd verklaard van de meening, de Franschen, in 't Sticht Keulen, te Nuis of elders, waar zij hun voorraadschuren hadden, te bestoken, waartoe men door de uit Keulen vertrokken staatstroepen onder Bamfield de beste gelegenheid had; doch deze voorbijgaande gedachte, die anders wellicht tot goede gevolgen had kunnen leiden, kwam evenmin tot rijpheid, als zijn wat nader aangedrongen plan, «de fransche oorlogschepen te Brest, in de Charente of elders, vóór hun vereeniging met de engelsche vloot, onder Gods zegen, te vernielen» [1]. Als afgevaardigden Hunner Hoog Mogenden te velde, gingen de Heeren Crommon en Van der Nieburg naar Maastricht, en Van-Beverningh, Ripperda tot de Beurse, en Schade, naar den IJsel, nadat bij besluit van 7 April bepaald was, dat de drie laatstgenoemden, met den Raadpensionaris, den Heer van Odijck, Gockinga, en een paar anderen, als gemachtigden voor de krijgszaken, met eenige leden van den Staatsraad, alles zouden beramen, bepalen, en vast stellen, wat tot uitvoering van Hunner H. Mog^{en}. bedoeling vereischt werd. Bij datzelfde besluit werd ook het vormen van een krijgsheer van 18 regimenten voet- en 14 paardevolk bepaald, van 't welk de lijsten, staande de vergadering, door den Staatsraad waren aangeboden; terwijl tevens voor de krijgsoversten de lastbrief werd opgemaakt, om de open brieven, op naam der Generaliteit uitgegeven, naar de daarbij gevoegde formulen te eerbiedigen en na te komen, met inachtneming alleen van 't advies des Prinsen van Oranje, als Kapitein-generaal, doch zonder afwachting der provinciale patenten of kennisgeving over den marsch der troepen aan de stedelijke overheden. Een maatregel, in 't gewicht der tijden en bij 't dreigende krijgsgevaar van dringend belang, doch zoozeer toch tegen de provinciale vooroordeelen indruischend, dat het laatste punt bij Friesland en Stad-en-Landen weêrspraak vond, omdat het met één der provinciale rechten in strijd heette, bij de Groote Vergadering in der tijd gestaafd [2]. Ook bij de afgevaardigden van Overijsel en Gelderland meende Van Beverningh — als hij de Witt uit Doesburg schreef — «een groote drift te bespeuren, om 't belang hunner gewesten, landen, en steden, meer te behartigen

[1] Zie zijn brief van 29 Maart aan zijn broeder in De Jonge's *Verhandelingen* I. bl. 331, en verg. daarmeê, wat het eerste punt betreft de *Bijvoegsels en Aanmerkingen* op Wagenaar, XVI bl. 17. De daar besproken brief van Bamfield mag onecht geweest zijn, uit bovengemeld schrijven blijkt, dat De Witts gedachten toch over iets dergelijks geloopen hadden.

[2] Zie het meêgedeelde bij De Jonge, *Verhandelingen* II, bl. 327, aant.

en te bevorderen dan dat van 't gemeen». Met het geschut aan den IJsel en de daar aangebrachte nieuwere verschansingen was het daarbij — naar hij klaagde — nog zeer slecht gesteld door de «formaliteit bij 't vormen der lijsten voor de noodige ammunicie en de levering daarvan, zoodat er eigenlijk nog geen stuk voorhanden was» [1]. De Witt zijnerzijds achtte 't, een drie weken later, «hoogst verdrietig», dat Zeeland en Friesland zich geldelijk zoo onbetuigd lieten, en Gelderland en Overijsel nu ook in gebreke zouden blijven, de wapens te leveren en te betalen, voor welke ze zich vroeger verschoond hadden, penningen op de posten der legerlasten te brengen, zoodat hij zich beducht maakte, geldgebrek alles nog in de war zou brengen. Wat het door Van der Hoolck om zijn ijver geprezen Holland betrof, dit was in geldelijke opofferingen reeds zoover gegaan, dat er van dien kant tot voldoening van het volle bedrag weinig meer te verwachten viel [2]. In een, omstreeks dien tijd door den Kapitein-generaal belegden krijgsraad, was, op zijn voorstel, bepaald, zich op de Veluwzoom tusschen Deventer en Zutfen te legeren, 't geen bij de Statenleden der Veluwe groote ontevredenheid verwekt had. Zij zochten uit 's Prinsen lastbrief te betoogen, dat dit niet had mogen geschieden, in steê van zich, in 't belang der goede zaak, dergelijke gewestelijke ongelegenheden te getroosten. Van Beverningh aarzelde daarom ook niet, den Drost der Veluwe, die zich vooral in de zaak weerde, en anderen ronduit te zeggen, dat het «niet paste zoo den beest te maken» [3]. Aan buskruit had men geen gebrek, doch evenals aan 't noodige geschut zou het aan de vereischte manschappen ontbreken, hoeveel beter de staat van paarden en volk was, dan men had durven verwachten; had maar het getal aan de hoedanigheid beantwoord, men zou den vijand gerust onder de oogen kunnen trekken. De Kapitein-generaal was vol moed en bedrijvigheid [4].

Met niet minder bedrijvigheid was men het gansche voorjaar in Holland werkzaam geweest, om het krijgswezen ter zee in den besten staat te brengen. Onmiddellijk na den verraderlijken aanslag op de smyrnasche handelsvloot, werd door de Algemeene Staten besloten, behalve de reeds bestaande 48 schepen, nog 12 andere van 60 tot 80 stukken, 12 van wat gemiddelde sterkte, en 24 fregatten van 20 tot

---

[1] Ald. bl. 329, 334. [2] Ald. bl. 357, v.

[3] Ald. bl. 356.

[4] Ald. bl. 358. De gansche krijgsmacht telde aan voetvolk — officieren en al — niet meer dan 9200, de ruiterij maar 4800 man, terwijl er buitendien van Arnhem tot Kampen en Zwol maar 13 compagniën over de steden verdeeld waren: 5 te Doesburg, 3 te Deventer, 1 te Zutfen, 4 te Zwol, en in beide eerste niet één; in Nijmegen lagen er 9; in Grave, de uiterste grensplaats aan de Maas, ontbrak het aan buskruit. Zie Van Beverninghs schrijven bij De Jonge, t. pl. bl. 364 en v. Intusschen werden er nu nog vijf regimenten uit Brabant terug verwacht, waarbij de wakkere Monterey een zesde van de zijnen onder den Markgraaf van Westerloo tot bijstand voegde, met toezegging van meerder. Ald. t. pl.

30 stukken toe te rusten. De Admiraliteiten kregen bevel, de tonnen en bakens bij de zeegaten te laten wegnemen, en wat fregatten en andere vaartuigen in den mond der rivieren te leggen, terwijl reeds een week of wat vroeger, om den, in weêrwraak op Chattam, vermoeden aanval op Hellevoetsluis te voorkomen, eenige oorlogschepen op stroom gebracht, en onder een hoofdofficier van de Maas gesteld waren, de *Royal Charles* dwars in de haven gelegd was, en wat vlotten en kettingen er voor gespannen waren. Om te krachtdadiger werkzaam te wezen, werd er, onder den naam van *Geheim Besoigne* een lichaam uit Hun Hoog Mogenden afgevaardigd, aan welks hoofd hun Voorzitter met den Griffier — thans de gewezen Pensionaris van Haarlem, Casper Fagel — en de Raadpensionaris stonden, en dat zonder ruggespraak met de vergadering de zeezaken regelde. Reeds vóór 't laatst van April was de amsterdamsche Admiraliteit met hare schepen en bemanning gereed, en ook die van de Maas toefde weinig langer; maar die van 't Noorderkwartier en van Friesland zagen zich door geldgebrek in hun toerusting gestremd, zoodat er maar vier schepen uit het eerste, maar een uit het laatste, met een paar fregatten en een brander, in 't begin van Mei meê zee kozen. Met Zeeland zag het er nog slechter uit; gebrek aan geld, geschut, en matrozen vertraagde er niet alleen de uitrusting, maar de als aangeboren neiging tot de verboden kaapvaart, maakte de Zeeuwen onwillig dienst te nemen, en deed sommigen zelfs in 't geheim daarop uitgaan, in plaats van zich liever bij de vlóot aan te sluiten. Met moeite kreeg men zoo eindelijk toch zes groote schepen, twee fregatten, vier branders, en een paar snauwen klaar en bemand, die de Staten nu, echter weigerden te doen uitloopen vóór al de overige uit Texel waren uitgezeild, uit vrees ze den vijand in handen te zien vallen. Door al deze vertraging was de engelsche vloot, die men, naar de meening van den voortvarenden Raadpensionaris, anders wellicht «onvoorziens en ongereed op 't lijf» had kunnen «komen», den 12[en] Mei onverhinderd in zee geloopen. Op de nederlandsche was zijn broeder, de Ruwaard — van zijn brabantsche zending terug ontboden — weder als gevolmachtigde der Staten op De Ruyters admiraalschip, *de Zeven Provinciën*, aan boord gegaan, en had in 't begin der maand met hem zee gekozen, en naar de zeeuwsche kusten koers gezet, om er het smaldeel dier provincie te ontmoeten. Eerst den 12[en] kwam zich dit echter onder den L[t].-Adm. Banckert bij hem voegen, en stevende men nu gezamentlijk Noordwestwaarts op, om nog andere ingewachte schepen op te nemen, en dan de Engelschen te gaan bestoken. Deze vereenigden zich inmiddels den 14[en] met de fransche, en gaven daardoor den meer uitsprekelijken dan omzichtigen Ruwaard een niet onverdiende maar weinig verplichtende uiting omtrent Zeeland in de pen, die zijn broeder, bij zijn antwoord, een welmeenende waarschuwing in de zijne gaf, omtrent een «soevereine» zusterprovincie wat minder bitsch in zijn berichten aan Hun Hoog Mogenden te wezen, en «dergelijke zaken» liever in zijn «particuliere brieven» aan hem-

zelf te laten vloeyen, waar ze «met hetzelfde effect en minder offensie» een plaats konden vinden [1]. Men gaf nu vooreerst het plan nog op, zich in gevecht te begeven, en wendde zich naar de zij van Calais, doch zond daarop, na gehouden krijgsraad, een smaldeel van 15 lichte oorlogschepen onder Van Ghent, den Vice-adm. Cornelis Evertsen, en den Schout-bij-Nacht Jan Jansen van Nes naar den Teems, waar men, naar Joh. De Witts meening, wellicht nog eenige achtergebleven groote engelsche schepen zou vinden. De uitkomst deed van het nuttelooze der onderneming blijken. Na den 24[en] het Koningsdiep te zijn ingestevend, en daar eenige inderdaad vrij kloeke bodems de rivier op tot Sheerness toe gevolgd te hebben, werd men er uit het geschut van 't fort heftig bestookt, en kwam dus weldra tot het besluit de rivier maar liever weder af te drijven en naar de vloot terug te keeren, 't geen men gelukkig volvoerde. Nog twee dagen bleef die vloot toen voor 't Koningsdiep kruisen, en zag zich voortdurend door nieuwe schepen uit het vaderland versterken, terwijl de engelsch-fransche door den Oostewind bestookt, werkeloos voor Portsmouth liggen bleef. Den daarop volgenden dag liep de wind om, en haastte zich de vijand nu uit het kanaal de Noordzee in, waarop ook De Ruyter het anker liet lichten en Oostwaarts op zeilde. Met den vijand kwam men vooreerst evenwel nog niet in aanraking; hij hield zich blijkbaar opzettelijk uit het gezicht, hoe men zich ook moeite gaf hem te benaderen, en een «scherp maar kort gevecht» te leveren. Officieren en volk waren — naar De Witts schrijven aan zijn broeder Johan — daartoe gelijkelijk «geanimeerd». Toch hield het nog ruim een week aan vóór zij er toe zouden komen. Gelukkig bleven zij allen, officieren, matrozen, en soldaten, steeds vol moed, en dat te meer nog nadat de vijanden, tot tweemaal toe boven den wind zijnde, afgewend en zich teruggetrokken hadden. Den 6[en] Juny eindelijk, vernemende, dat ze in Solebay lagen, werd op voorstel van De Witt en De Ruyter in den krijgsraad besloten, van den Noordoosten wind «ten bate van 't lieve vaderland» partij te trekken, «God almachtig biddende, dat Hij er Zijnen genadigen zegen op wilde verleenen». Den volgenden morgen vroeg was men ter plaatse, en raakte 's morgens omtrent den achten in een hevig gevecht, bij 't welk Blanckert met zijn smaldeel de fransche schepen aantastte, De Ruyter de engelsche van de roode vlag onder York, Van Ghent het andere engelsche smaldeel.

---

[1] Zie Johan De Witts schrijven van 21 Mei, bij De Jonge, t. pl. 359. Evenzoo gaf hij Corn. wat later den raad, toch ook eens "een adviesken naer Zeeland af te zenden aen de HH. Staten of den Raadpensionaris, om alomme meer en meer contentement te geven"; want — als hij liet volgen — "ick bemercke, dat het de regieringe in Zeelandt wat smertelyck valt, om hier uyt den Haege te moeten verwachten een tijdinge, daer yeder met uytgereckten halse naer verlangt, van saecken, die bynaer voor haere custe voorvallen, immers daervan de advisen naer den Hage voorby haere zeegaeten moeten passeren". Ald. t. pl. bl. 417.

Daar de wind eensklaps begon te stillen, dreven de vloten door elkander, en geraakten geheel dooreen. York verloor, na een half uur heftigen vechtens, zijn groote steng, en werd verder zoo geteisterd, dat hij op een ander schip moest overgaan; de branders kweten zich dapper van hun plicht, en bestookten met goed gevolg den engelschen admiraal van de blauwe vlag en nog een ander groot engelsch schip; Kapitein Aersen veroverde een derde; doch Van Ghent zelf werd ongelukkig na een half uur strijdens dood-, en zijn Kapitein, Panhuys, die den strijd wakker voortzette, kort daarop een been afgeschoten. Den ganschen dag door hield het gevecht verder met de grootste hevigheid aan, zoodat De Ruyter aan De Witt verklaarde, nooit zoo'n onafgebroken strijd te hebben bijgewoond. Tal van dooden werden uit *de Zeven Provinciën* over boord gezet, en van de 12 soldaten, die den Gevolmachtigde der Staten tot helbaardiers strekten en in zijn nabijheid stonden, terwijl hij voor de stuurmanshut op een stoel zat, om alles te beter te kunnen waarnemen, bleven 9 in leven, maar werden van den een twee beenen afgeschoten, en een paar anderen zwaar gekwetst [1]. Hij zelf bleef — voor jammerlijker lot helaas! bespaard — geheel ongedeerd. Waarom nam niet liever een kogel hem, in plaats van een zijner velen zoo ergerlijke lijfsoldaten weg, en deed hem hier, in steê van op de Hofplaats, sneven! — Terwijl hij en De Ruyter, met hun smaldeel het zoo hard te verantwoorden hadden, gaf de wakkere Jan van Brakel den engelschen admiraal der blauwe vlag, Lord Sandwich, niet minder te doen. Met zijn schip, de *Groot-Hollandia*, van maar 60 stukken, had hij zich uit zijn eigen smaldeel weggemaakt, om den Lord op zijn 100 stukken voerend admiraalschip aan boord te klampen. Anderhalf uur lang weet hij hem zoo te bestoken, tot de Engelschman zich eindelijk, deerlijk geteisterd, van hem weet los te hakken, doch nu door zijn strijdmakker van Chattam, den brander-Commandeur Van de Rijn, wordt aangepakt, en weldra lichterlaaye in brand staat, en den vlootvoogd zelf met zich te gronde ziet gaan. De man had ditmaal te minder dat lot verdiend, als hij persoonlijk tegen dezen oorlog gestemd was, en het vuig bedrijf tegen de vloot van Smyrna ten zeerste had afgekeurd [2]. Tegenover de Franschen, onder den Vice-admiraal Jean d'Estrées, had Banckert een minder zware taak. Zij ontweken elken geregelden strijd, en lieten zich slechts op een eerbiedigen afstand bevechten. Hij liet daarom echter niet af, hen na te zetten, een hunner schepen reddeloos te schieten, en andere te beschadigen, tot hem de avond den strijd deed staken. De Ruyter kwam zich toen met hem vereenigen, terwijl de Engelschen ontmoedigd ten Noorden afliepen. Hun verlies was vrij wat zwaarder dan dat der Nederlanders, en voor een deel zeker aan de onverant-

---

[1] Zie zijn schrijven van 8 Juny bij De Jonge, *Verh.* t. pl. bl. 435.
[2] Zie Evelyns *Diary* p. 367.

woordelijke houding der Franschen te wijten. Van nederlandsche zij was wel de kloekhartige Van Ghent gesneuveld, Van Brakels *Hollandia* fel geteisterd, ook een viertal andere schepen deerlijk gehavend, doch, op eenige slecht uitgeruste branders na, geen oorlogsbodem verloren gegaan. Onder hun gekwetsten telden zij Banckert zelf, Engel de Ruyter, David Sweers, en IJselmuyden, doch slechts één hunner Kapiteins, Joost Michielz Cuycq van de Windhond, bezweek later aan zijne wonden. Van de engelsche zij waren er ettelijke daarentegen gevallen, en één, die van de *Royal Catherine*, gevangen genomen; behalve hun weidsch admiraalschip zagen zij daarenboven nog twee andere te gronde gaan, terwijl verschillende zwaar geleden hadden. De Franschen verloren hun zwaar gekwetsten Schout-bij-Nacht Larabesinières, die den 15en in 't koor der hoofdkerk te Rochester begraven werd [1]. Voor Van Ghent werd door de admiraliteit van Amsterdam in den utrechtschen Dom een praalgraf opgericht. Een weldenkend Engelschman achtte de min gelukkige uitkomst van den slag voor zijn landgenooten — op Lord Sandwichs dood na — maar al te verdiend, voor hunne «dwaasheid», als hij zich uitdrukte, «zulk een kloeke vloot en zooveel wakkere mannen prijs te geven, om geen andere reden, dan dat de Hollanders hen overtroffen in handel en nijverheid, en in alles behalve in wangunst» [2].

Die Hollanders behoefden nu reeds ettelijke dagen niet meer te twijfelen, langs welken weg hen de fransche Koning zou komen bestoken, en op welk punt hunner landgrenzen hij 't het eerst gemunt had. Na de vereeniging van beide legerafdeelingen te Viset, was men, Maastricht ter zij latende, Maaseik gaan bezetten, van waar men die stad in 't oog kon houden, en had daarop de vier keulsche en kleefsche Rijnvestingen in nederlandsche handen, Rijnberk, Wezel, Burick, en Orsoy in even zooveel dagen bemachtigd, terwijl de Koning het gelijktijdig beleg van allen bestuurde. «Ik hoop», schreef hij Colbert den 31en Mei eigenhandig na de vermeestering, «dat men zich niet zal beklagen, ik de openbare verwachting bedrogen heb» [3]. Juist dien eigen dag berichtte Johan De Witt aan zijn broeder Cornelis: «eenige adviezen brengen mede, dat de Koning van Frankrijk zich wel lichtelijk eerst en vooraf van Keulen zou trachten meester te maken, eer en bevorens hij nog op de frontieren van den Staat aan den Rijn, en voorts naar den IJsel zal komen afzakken, 't welk ik mij bezwaarlijk kan inbeelden; ondertusschen doen wij alle mogelijke devoiren, om het leger aan den IJsel bij alle bedenkelijke middelen te versterken». Den 17en hadden dan ook Hun Hoog Mogenden besloten, aan de provinciën Gelderland, Holland, Utrecht, en Overijsel te verzoeken, een goed aantal — drie, vier, twee, en drieduizend — huisluiden naar den IJsel te zenden, «om reden dat de vijanden van dezen Staat grooten

[1] Aldaar, p. 368. [2] Aldaar, t. pl. [3] *Hist. de Louvois* I. p. 356.

toeleg maakten, om de rivier den IJsel te passeeren, en zoo in het hart van 't Land te dringen, en ter contrarie het leger van den Staat aan den IJselstroom zeer zwak, zonderling van infanterie was, en geensins van elders kon worden versterkt». De Staten van Holland namen drie dagen later terstond het besluit, uit het Noorderkwartier 1375, uit het Zuider 2875 te laten optrekken, terwijl uit de hollandsche steden gewapende schutters naar de grensvestingen op marsch gingen. Tusschen besluiten en volvoeren was echter, ook bij den besten wil, een groot verschil, en de toestand aan den IJsel des te hachelijker, als er het water steeds vallende was, zoodat zelfs tegen 't einde der maand aan den mond geen schepen meer in konden komen, en men zoo ook van 't hooi verstoken bleef, dat nu ingescheept in de Waal moest blijven liggen [1]. Te Parijs was zeker de naam van dien IJsel nooit zoo vaak geradbraakt, en met allerlei fantastische voorstellingen in verband gebracht, als in den voorzomer van dit jaar. «Aan den IJsel», schreef o. a. Mevr. de Sevigné in 't laatst van April, «wordt men beschut door zeshonderd stukken geschut, 60,000 man voetvolk, drie groote steden, en een breede rivier, die er nog voor ligt. De Graaf van Guiche, die het land kent, liet ons dezer dagen een kaart zien. 't Is een verwonderlijke zaak!» [2] En half Mei: «de Koning gaat, men weet niet waar; zijn plannen blijven geheim, gelijk hij dat wenscht. Ik verzeker u, dat deze veldtocht mij beangstigt. Men meent, dat men Maastricht belegeren zal; dat is wat minder eizingwekkend dan de overtocht van den IJsel; waarlijk, men beeft wanneer men een brief ontvangt, en 't zal over een veertien daag nog wel erger zijn» [3]. Allengs week die vrees daarentegen, en een maand later heette het zelfs: «ik ben overtuigd, dat de Koning over den IJsel zal trekken alsof het de Seine was; de schrik bereidt hem overal een gemakkelijken zege» [4]. Hij was dan toen ook reeds vrij wat gevorderd, en den eerst schijnbaar zoo verafgelegen IJsel hoe langer hoe meer genaderd, terwijl de bisschoppelijke benden van Munster en Keulen — na de oorlogsverklaring van beide Kerkvoogden, op 18 en 27 Mei — terzelfder tijd in den gelderschen achterhoek en Twente rukten. De verslagenheid was algemeen in Holland, bij 't overgaan van zooveel plaatsen, als thans aan den Rijn reeds — buiten de vier genoemde, ook Rees en Emmerik nog — in fransche handen waren [5]. Den 9en Juny kwam daar het door 600 man onder Beauvezé berende Deutinchem

---

[1] Zie Van Beverninghs briefwisseling met De Witt, bij De Jonge *Verh.* t. pl. bl. 392.

[2] *Lettres de Madᵉ. de Sevigné* II, p. 111.

[3] Ald. p. 132 en 136. [4] Ald. p. 160.

[5] "Het is ongelooffelijck, wat perplexiteyt ende verslagenheyt door 't overgaen van de steden Wezel, Buderik, Orsoy, Rhijnberck, Rees, die alle genoechsaem sonder slagh off stoot in handen van de vyanden vervallen sijn, de herten van de menschen alhier bevangen heeft, sijnde alles in eene groote confusie ende disordre. Godt almachtigh geve ons in dese droevige verwarringe eene genaedige uitkomste!" Johan de Witt aan Cornelis, bij De Jonge *Verhandelingen*, enz. t. pl. bl. 442.

nog bij, terwijl dien eigen dag ook Groenlo, na een kort beleg, door de bisschoppelijke troepen vermeesterd werd. Van de fransche zij hield men zich vervolgens met het verkennen der landsgelegenheid aan de overzij van de Betuw bezig, en kwam het reeds tot enkele schermutselingen met de daar binnen gelegerde nederlandsche manschappen, onder 't opperbevel van den Commissaris-generaal der ruiterij, Pieter de Groots uit Frankrijk herkomstige zwager in dienst van den Staat, Jean Barton de Montbas. Na eerst geweifeld te hebben tusschen 't overtrekken van Rijn of IJsel, gaf de Koning ten slotte aan 't eerste de voorkeur, toen hem een roomsche boer, de veerman Jan Pietersz. uit laag-Elten, nabij dat dorp, tegenover het zoogenoemde Tolhuis, een bij de tegenwoordige droogte, op luttel passen na, doorwaadbare plaats in de rivier had aangewezen, waar men nu den overtocht beproeven zou. Met het krieken van den 12^en^ Juny ging de Graaf van Guiche, die de kaart van 't land zoo goed kende, met eenige adellijke vrijwilligers, aan 't hoofd van zijn kurassiers, vooruit; enkelen, in 't midden van den Rijn door den stroom meêgesleept, verdronken, doch de overigen wisten zich ook zwemmende in den zadel te houden, en raakten naar de ondiepte aan de overzij. Daar was men tegen dezen overval maar al te slecht gewapend. Vier niet geheel voltallige regimenten was al wat er ter dekking gelegerd was [1], en welken het tevens nog was opgedragen, een wakend oog op 't bedreigde Nijmegen te houden. Montbas, door elkander weêrsprekende bevelen omtrent de hem opgedragen last in de war gebracht [2], had te kwader uur, doch zonder kwaad opzet — gelijk men hem naderhand nagaf — de post aan den Rijn verlaten, en Wirtz moest dus, op 't bericht van den aantocht der Franschen, in allerijl eenige troepen zenden, om ze zoo mogelijk terug te slaan. De ruiterij ging daartoe kloekmoedig te water, en doodde of wondde de verst gevorderde fransche aanvallers. De Koning liet toen echter uit een door hem zelf geplante batterij op hen losbranden, en wist zoo den overtocht te ver-

---

[1] "U WelEd.", schreef dan ook Van Beverningh, 8 Juny aan De Witt, "sal licht begrijpen, wat vier of vijff regimenten op 't bloote velt, sonder eenige wercken van retrenchement off begravinge, sullen konnen doen tegen soo machtigen ende victorieusen vyant". Bij De Jonghe t. pl. 425. "Daer is", moest hij er ongelukkig nog aan toevoegen, "*een terreur panique* en een schrick soo groot onder de officieren van onse militie, dat ick oock schricke, als ick overlegge wat men te verwachten heeft". (Ald. t. pl.).

[2] Niet weinig had tot die verwarring van weerszijden zeker bijgedragen de kleingeestigheid der nijmeegsche overheid, die zijn "commandement over hun stad" te elfder uur afgewezen, en den Lt.-generaal Welderen in zijn plaats gevraagd en erlangd had; gelijk diezelfde overheid ook den Colonel Van Ghent niet tot "het commandement der Schenkenschans had willen admitteeren, als strijdich tegen de hoochheyt van de provincie van Gelderland" (zie Van Beverninghs schrijven van 11 Juny aan De Witt, bij De Jonghe t. pl. bl. 403); een voor het behoud dier schans maar al te noodlottig verzet!

weldigen. Voor de in steeds grooter aantal overgeraakte Franschen deinsden de intusschen aangerukte nederlandsche voetknechten terug, tot hen het schampere krijgsgeschreeuw van den jongen franschen dolleman, den Hertog van Longueville: *tue*, *tue!* tot wanhopigen, maar vergeefschen weêrstand dreef, al schoot er die hertog, met verscheiden anderen zelf, tot zijn gerechte loon, het hachjen bij in, en al raakte de met hem overgevaren en tot zijn redding toesnellende Condé zelf door een pistoolschot gewond. Wie hunner niet in de pan gehakt werd, moest het lijf door de vlucht over heggen en sloten bergen. Het sterke Tolhuis, dat door een serjant met 21 man uit de Schenkenschans, met den noodigen krijgsvoorraad en levensmiddelen voor een gansche maand, bezet was, werd bij den overtocht der Franschen schandelijk door die bezetting verlaten. In die schans zelf voerde de 22jarige nijmeegsche burgemeesterszoon Ter Haef het bevel, die zich weinig minder lafhartig gedroeg, en de reeds van nature zoo voordeelig tusschen Rijn en Waal gelegen sterkte, zonder eenig verlies van dooden of gekwetsten of noemenswaarde schâ der wallen, den 21^{en} overgaf. Het over Nijmegen gelegen Knodsenburg weerde zich, onder Kapitein Verschoor, wat beter, en telde althans eenige dooden en gekwetsten, vóór het met den vijand tot onderhandeling kwam, waarbij de voorbarigheid van een trommelslager het volk in de war bracht, en tot de overgaaf, met eervollen uittocht en aftocht naar Groningen, leidde. Daar den 26^{en} aangekomen, werd de ongelukkige tamboer op aanklacht van den Kapitein gevangen genomen, en na gedaan onderzoek, opgeknoopt. Het gold nu Nijmegen zelf, waar men zich op een hardnekkige verdediging voorbereidde. Onder Welderen was daar de wakkere Colonel Van Ghent, de jongere broeder van den vóór luttel dagen op zee gesneefden L^{t}.-admiraal, werkzaam, en kweet zich manhaftig van zijn plicht. De stad werd dag aan dag beschoten, en herhaaldelijk te vergeefs opgeëischt. Dinsdag den 25^{en} deed Van Ghent met zijn musketiers een uitval uit zijn werk bij de Hezelpoort, en dreef de Franschen een eind terug, doch werd daarbij ongelukkig, eerst in den arm, en daarop meer gevaarlijk in zijn buik gekwetst, zoodat hij 't — evenals zijn broêr — bestierf. Ook na zijn dood bleef men zich ondertusschen nog voortdurend weren, en bracht den vijand velerlei nadeel toe, tot men eindelijk, Vrijdag den 8^{en} July, in onderhandeling kwam, en twee dagen later de stad overging. Franschen en Zwitsers kwamen nu de Statenbezetting vervangen, die in 't Kalverbosch ontwapend werd; Kapiteins en Ritmeesters hadden echter verlof met paarden en goederen uit te trekken, evenals de ingelegerde burgers uit Utrecht en Rhenen, om, met volle geweer, naar hun woonplaats terug te gaan [1].

---

[1] Zie over een en ander de *Missive geschreven uyt Nimwegen*, enz. met *het Verhael van hetgene gepasseert is omtrent Knodsenburgh.* T'Amsterdam, bij Jacob Vinckel, 1672.

Van een nederlandsch leger aan den IJsel was er toen sedert lang reeds niet meer te bespeuren, en het fransche daarentegen tot in de hoofdstad van 't Sticht doorgedrongen. Van den vromen wensch, door De Witt, als 't «eenparig sentiment der HH. Staten van Holland en Westfriesland» aan Van Beverningh geuit [1], «dat de vijand vóór de rivieren mocht worden afgewacht, en, onder Gods zegen, aldaar met de wapenen gestuit», was niet alleen de vervulling niet bereikbaar gebleken, doch ook reeds vóór den overtocht bij het Tolhuis door legeroversten en gedeputeerden te velde besproken, het ontoereikende leger in dit weldra te voorziene geval op te breken. Toen men daarop den 12^{en} zelf de treurmare van dien overtocht te Zutfen kreeg, waar men in de laatste dagen reeds «vol schrik en irresolutie» was geweest, en alleen door de tegenwoordigheid van Gedeputeerden voor geheele «confuzie» bewaard gebleven, en waar thans «alles, tot de regenten in cluis, gevlucht» was, zoodat men er zeker «niet een schoot zou afwachten, maar de sleutels te gemoet dragen, als de vijand kwam aannaderen»; — toen besloot men, in overleg met den Prins, «in der haast het leger op te breken» [2], en den binnenstormenden vijand althans buiten 't hartjen van 't land te houden. Reeds «over jaren en dagen», had De Witt, overeenkomstig de verdedigingsplannen ook in Hollands *Interest* ontvouwd, «op de voorziening aangedrongen in de securiteit van Holland in 't bijzonder, boven en onverminderd de cordate defensie van den Staat in 't algemeen», en was daartoe met die versterking van Naarden een aanvang gemaakt, die «op gansch erroneuze fondamenten van jaloezie» — gelijk hij het terecht uitdrukte [3] — zoo averechts was uitgekomen. Overeenkomstig dat inzicht had hij dan ook den 10^{en} al aan Van Beverningh geschreven, dat «ingevalle het God den Heere almachtig gelieven mocht het ongeluk te zenden, dat de vijand kwam door te breken, men het krijgsvolk zeker best naar 't Sticht en verder Holland in zou brengen». Daar toch — luidde zijn bondige redeneering verder — die provincie «tot nog toe zich ten dienste van de gemeene Unie zoo uittermaten had geëvertueerd, dat zij den last te water en te lande genoegzaam alleen heeft gedragen, en dat zij niet alleen geen milicie van de Unie tot haar eigen bescherming had binnen gehouden, maar zelfs ook zoo notablen aantal van haar huisluiden naar den IJsel en burgers naar de grenzen der provincie gezonden, ook daarenboven nog tot haar particulieren last commissiën en werfgelden uitgeschoten had; zoo docht hem, als 't werk buiten niet staande te houden was, dat men dan al zijne krachten moest inspannen, om nog zijn eigen zelf te redden, en dat ook de bondgenooten in zoo hachelijken staat door geen ander middel te herstellen waren, dan door de bewaring van Holland en door de kracht,

[1] Brief van 4 Juny bij De Jonghe, t. pl. bl. 412.
[2] Zie Van Beverninghs brieven t. pl. bl. 436 en vv.
[3] Zie zijn schrijven van 9 Juny ald. bl. 434.

die naderhand uit Holland nog mogelijk tot haar verlossing bijgebracht kon worden»; terwijl «als Holland mede zonder defensie gelaten werd, en bijgevolg moest verloren gaan, er kennelijk voor al de andere provinciën geen uitkomst was» [1]. Overeenkomstig deze redeneering gingen thans Prins en Gedeputeerden dan ook aan den IJsel te werk. Voorloopig had men daarbij 't oog op Utrecht, waar zich de Kapitein-generaal den 16^{en}, bewesten de stad, met zijne troepen kwam legeren, nadat men van Zutfen uit, zoo goed doenlijk, in de bezetting der IJselsteden voorzien, en een paar regimenten naar Groningen en Friesland gezonden had.

Hoewel 't eerste opzet was, de stad, wanneer zij garnizoen woû innemen, te bezetten, en zij daartoe niet ongenegen bleek, deed een nader besluit van Hun Hoog Mogenden, op aandrang van Holland genomen, om niet eerst Utrecht, maar Amsterdam zelf onmiddellijk tot hoofdpunt te nemen, en van daaruit den Koning te weêrstaan, dat eerste plan, tot ergernis en leedwezen van haar overheid en ingezetenen, opgeven. De Prins trok dus met zijn leger reeds den 18^{en} door Utrecht, om zich naar Gouda en elders in Holland te begeven» [2], om daar, naar De Witts opzet, «het Land tot den uitersten man toe met een batavische constancie te disputeeren», waartoe «het inlaten der wateren de beste voorbereiding zou zijn» [3]. Daartoe werd het thans inderdaad «hoog tijd», gelijk Van Beverningh reeds den 14^{en} uit Rhenen deed opmerken, daar de Franschen zich «volmondig lieten verluiden, dat zij recht op Amsterdam zouden aangaan» [4]. Gelukkig bleken zij met de kaart van 't land niet bekend genoeg, om dat voornemen, tot zijn verderf, terstond gevolg te geven, en werden zij daardoor in hun hoofddoel teleurgesteld. Wel toefden zij na 's Prinsen aftocht niet lang, hun legerbenden in Utrecht te werpen, en 's Konings hoofdleger in Zeist op te slaan; wel rukte, na de vermeestering van Doesburg, dat eenigen weêrstand bood, de Markgraaf van Rochefort naar Amersfoort op; wel begaven zich van daar eenige zijner ruiters naar Muiden en 't Slot, doch waren niet talrijk genoeg, om er zich te nestelen, en gaven dus Graaf Johan Maurits nog juist gelegenheid zich van Weesp uit derwaarts te begeven, en de sluizen der Vecht open te zetten, van welker deugdelijke werking de onderwaterzetting afhing. Eerst te laat gewerd hun, van Wezel uit, een schrijven van den daar thans bevelvoerenden beter ingelichten Estrades, die hen op het gewicht dier omstandigheid opmerkzaam maakte, en aanried om Muiden te vermeesteren

---

[1] Ald. bl. 448.

[2] Zie over de gevoerde onderhandelingen en verdere omstandigheden de *Dagelijksche Aanteekeningen* van Mr. Ev. Booth, in de *Berigten van het Hist. Genootschap te Utrecht*, 1858, en verg. de brieven van Van der Hoolck en anderen, in de *Kronijk* van dat Genootschap 1858, bl. 114, vv.

[3] Brief van 9 Juny bij De Jonghe, t. pl. bl. 435.

[4] Ald. bl. 466.

en zoo zonder eenig hinder van daar op Amsterdam af te trekken [1]. Van den 22^{en} Juny af, door 't binnenstroomende water tegen gehouden, moest de Koning zijn veroveringen aan deze zij tot Utrecht, Naarden, en Woerden beperken, en zich een voor zijn koninklijken hoogmoed maar al te krenkend «tot hiertoe en niet verder» zien voorschrijven.

't Was intusschen genoeg, om zijne onderdanen van hooger of lager rang, in zijn alles overweldigende macht te doen juichen; «men ziet», schreef Mevr. de Sevigné aan haar dochter, «hoe niets Zijn Majesteits kracht en beleid kan weêrstaan; het veiligste is, hem te eeren en te vreezen, en slechts met bewondering van hem te spreken» [2]. Boileau's halsbrekend spel met nederlandsche plaats- en stedenamen, in zijn bewonderende *Epitre* is bekend; ook een minder bekend, ongenoemd dichter richtte echter in die dagen tot dèn, in plaats van Corn. De Witt, naar Brussel afgevaardigden Van Beuningen een aangenaam berijmden brief, die hem vinnig schertsend over dezelfde feiten onderhield [3]:

Dieu vous gard', Seigneur Van Beuning,
Et de tout méchef vous exempte,
Après un salut si benin,
Daignez agréer la présente.
  Je vous escris de bonne foy
Et je le dois bien ainsy faire,
Car nous n'avons qu'un mesme Roy
Ou bien il ne s'en faut plus guère.
  Mais vous ne me connoissez point,
Voudrez vous m'objecter peut-estre;
N'insistez pas fort sur ce point,
J'ay de quoy me faire connoistre:
  Vous souvient-il du temps heureux,
Qu'estant Ambassadeur en France,
Certain Abbé près des Chartreux
Vous fit un régal d'importance?
  Vous ne l'avez point oublié,
Cela seroit trop mal honneste,
Quoi qu'il en soit, je fus prié
D'estre avec vous de cette feste.
  Nous discourumes tout le saoul,
Je vis là votre air rude et fade,
Vous me parûtes un grand fou
Sauf l'honneur de votre ambassade.
  Vous voyez que je vous connois,

---

[1] Verg. over een en ander Roussets *Histoire de Louvois*, I. p. 368, s. [2] *Lettres* II p. 174.
[3] *Lettre au Sieur Van Beuning cydevant Ambassadeur des estats generaux des Provinces unies*; z. j.

En voilà toute l'apparence;
Mais revenons à nos exploits:
Que dites-vous du Roy de France?
  Fait-il bon usage du temps?
Prend-il bien sa route et son gîte?
Vous devez en estre content,
On ne peut guère aller plus vite:
  Prendre quarante places en un mois,
Et passer de France en Hollande,
C'est, autant que je m'y connòis,
Une diligence assez grande.
  Vous avez des gens largement
Qui de beaucoup lire font gloire,
Car vous ôtant le jugement,
Dieu vous a laissè la mémoire.
  Fouillez dans tous leurs magazins,
A l'Histoire joignez la Fable,
Romains, Grecs, Turcs, et Sarazins,
Ne fourniront rien de semblable.
  Qu'on demande à ces vieux barbons,
S'il se trouve dans quelque page,
Que l'on ait veu des escadrons
Passer des fleuves à la nage?
  Tout leur Grec et tout leur Latin
N'a pas le petit mot à dire:
Cela n'appartient qu'au destin
Du glorieux Roy, nostre Sire.
  O, qu'il entend bien son mestier,
Qu'il mérite bien la Victoire!
Tout de bon, votre gazetier
Devroit travailler à Sa gloire!
  Car c'est un conquérant parfait,
Il n'a jamais fait de beveues,
Et montre qu'il a tout à fait
Bien profité de ses reveues.
  Il campe sur les bords du Rhin
Comme il fait sur ceux de la Seine,
Et pour lui vostre Fort de Schinck
Est un Fort de fort peu de peine.
  Vous connoissez bien Josué,
Les murs tomboient à ses menaces;
Cependant il a plus sué
Que nostre Roy devant vos places.
  Au nom de ce Juif vous tremblez:
D'où vient cela, ne vous déplaise?
On dit que vous luy ressemblez,

Vous devez en estre bien aise.
D'un Hollandois avec un Juif
Assez convenable est l'image;
C'est comme la graisse et le suif,
Ou bien le beurre et le fromage.
Mais selon mon petit conseil
La chose pèche dans sa source;
Cet homme arrêta le Soleil,
Et vous avez hâté sa course.
Est ce de peur de le sentir
Que vous résidez à Bruxelles?
Elle ne peut vous garantir:
Amsterdam est trop proche d'elle.
Le foible asile que voilà,
Parlez-en sans cérémonie,
Aussy bien que feriez-vous là?
Vostre residence est finie.
Mais je veux aussi mettre fin
A cette lettre en guise d'Ode;
Adieu donc, Seigneur Van Beuning!
J'ai peur de vous estre incommode.
Vous estes peut-estre empesché,
Et vous n'aimez pas la satyre;
Vous avez fait un sot marché,
Et marchand qui perd ne peut rire.

In de landprovinciën zette intusschen zoowel een deel van 's Konings troepen, als die van den munsterschen bisschop, bijna zonder slag of stoot, den overweldigingstocht voort. De bezettingen, van staatswege in de verschillende plaatsen gelegd, stelden hun daarbij weinig of geen hinderpaal in den weg, of werden in haar poging tot tegenweer door de onnederlandsche houding van den landzaat in Overijsel gestremd. Twee Heeren van de Ridderschap, Swaafken en Doetinghem tot Rande (bij Deventer), de deventer burgemeester L'Espierre, Bentinck tot Brekelerkamp, en and. kozen volijverig voor den vijand partij, en terwijl beide eersten, den 19en, het sedert vier of vijf dagen belegerde Deventer uit 's bisschops naam voor 't duitsche rijk kwamen opeischen, en door medewerking van de partij der Nylandisten — den aanhang van 't beruchte deventer koninkjen, Willem Nylant — en van de kwalijkgezinden onder de bezetting, tegenover de weinige weldenkenden onder beiden, als burgemeester Boekholt en Colonel Tamminga, den 21en de overgave bewerkten; deden beide laatsten, twee dagen later, het minder versterkte Zwolle, en L'Espierre nog dien eigen dag ook Kampen overgaan. De noordelijker gelegen kleinere steden en plaatsen — Hasselt, Zwartsluis, Blokzijl, Steenwijk, Kuinre — volgden, en den dag na de overgave van Zwol en Kampen schuurde de bezetting der Ommerschans, tegen den wil van haar betergezinde officieren,

die zich elders moesten zien te bergen, de piek. Hattem, Elburg, en Harderwijk waren, tijdens het beleg van Deventer, door een paar munstersche oversten zonder eenige moeite vermeesterd.

Tegenover al deze flauwhartigheid in Gelderland en in 't Over- en Nedersticht, stak luisterrijk het kloeke, met den besten uitslag bekroonde verzet der kleine bezetting van 't zeeuwsch-vlaamsche Aardenburg, onder den wakkeren Vaandrig Elias Beekman, af. De fransche krijgsoverste Nancré had het in zijn overmoed gewaagd, den 25en Juny, het stadjen op eigen hand aan te tasten, doch werd door Beekmans krijgers, van de burgers en de buitenluî uit den omtrek ondersteund, zoo moorddadig ontvangen, dat hij den volgenden dag met groot verlies — meer dan 400 doode of gekwetste officieren en manschappen, buiten tal van gevangenen — moest aftrekken, en er met ontslag uit zijn bevelhebberschap voor boette [1].

De hollandsche waterlijn strekte zich van Gorinchem, langs Schoonhoven, de Goe-Jan-verwelle-sluis, Nieuwerbrug (bij Bodegraven), het verlaat van Woerden, den Uithoorn, Ouderkerk, Abkoû, Uitermeer, en Weesp, tot Muiden uit, en werd nu door het van Utrecht afgetrokken leger op haar verschillende passen bezet. De Prins zelf legerde zich met de hoofdmacht aan de Nieuwerbrug; aan de sluis en te Schoonhoven de Graaf van Hoorne en de Markgraaf van Louvignies, ieder met een regiment voet- en twee paardevolk; met een gelijke macht lag Graaf Johan Maurits te Muiden, terwijl zich te Gorinchem de veldmaarschalk Wirtz met twee regimenten ruiterij bevond. Ieder hunner had voor de behoorlijke tenuitvoerlegging der onderwaterzetting in zijne streek te zorgen, en daarbij met den onwil der bevolking op verschillende punten te kampen [2]. Van Amsterdam uit was men daarentegen reeds den 14en begonnen, de stad

---

[1] *Histoire de Louvois* I, p. 373; vergelijk het Dagverhaal door Scheltema, in zijn *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk* III, meêgedeeld. Dat ook de Mennisten zich daarbij — was 't ook niet met de wapenen — niet onbetuigd lieten, blijkt uit het door hen ingediend betoog te dier zake, waarbij zij zich van allen met hun gemoedsrichting strijdigen krijgshandel vrijspraken, maar zich voor hun volijverigen ongewapenden bijstand op 't getuigenis hunner medeburgers beriepen.

[2] "Wy wenden", had reeds De Witt den 18en Juny aan zijn nog op de vloot vertoevenden broeder geschreven: "wij wenden alhier alle mogelijke devoiren aan, om deze provincie, waer 't mogelijck, soo door 't inlaeten van waeteren als andersins, voor alle gevreesde invallen der vyanden te garanderen ende te verseeckeren; edoch hebben d'Heeren Haer Ed. Gr. M. Gecommitteerden daeromtrent in de executie, door de huysluyden ten platten lande, ontmoet soo vele feytelijcke oppositiën, dat het voorschreve werck noch nergens ten effecte gebracht heeft connen werden, invoege dat hetzelve werck niet als door de stercke handt van 's Lands militie gesurmonteert sal connen werden". En twee dagen later: "de huysluyden ten platten lande hebben haer alomme tegens het openen van de sluysen ende het doorsnijden van de dijcken feitelijck geopposeert; maer met de aencomste van de voorschr. militie is het voorschr. werck op verscheyde plaetsen aen den gang geraeckt; ende als men haer gisteren aen den Rijn opontboden heeft, om te wercken aen de fortificatiën ende door-

door 't afbreken der bruggen in den omtrek, afsluiten der wegen met dwarswallen en batterijen, en aanleggen van schansen zoo «onneemlijk» te maken, als zij, naar De Witts betuiging, wezen moest, verviel zij niet tot «wanorde of flauwhertigheid». En haar gemeente gaf in deze dagen blijk, daar niet de minste neiging toe te gevoelen. Haar bolwerken werden in behoorlijken staat hersteld, van geschutbeddingen voorzien, en met het noodige grof geschut bewapend; de uitgediepte grachten en de gewapende uitleggers en oorlogbodems aan de buitenzij keerden ook te water elken aanval. Aan oorlogsvolk had zij, buiten de gewone krijgstroepen en wat matrozen en zeesoldaten, niet minder dan 10,000 man schutters, onder zestig vendels verdeeld, en twee vrijwillige ruitervendels, door de jongere leden der verschillende regeeringsgeslachten gevormd. En evenals dezen van hun ruiterdienst, kweten zich hun vaders en verwanten in de hollandsche Statenvergadering van hun plicht, door hun wakker verzet tegen de kleinmoedige voorstellen der meerderheid hunner medeleden, en met name der Edelen.

De berichten uit Gelderland, Overijsel en Utrecht, hadden alom de grootste verslagenheid teweeg gebracht. «Het hart krimpt een mensch weg» — gelijk een dominee 't in een «schuitpraatjen» uitdrukte, «als men hoort van al dat verlies» [1]. En gelijk reeds de algemeene Staten, in 't bange vooruitzicht van de dingen die komen zouden, bij hun besluit van 9 April, met woensdag 4 Mei te beginnen, maandelijksche vast- en bededagen «bij deze gevaarlijke conjuncturen van tijden hadden uitgeschreven, om door een van God-almachtig afgebeden «bekeerlijk harte» Hem weder lief en aangenaam» te worden, en door «zijn vaderlijke goedheid» bevrijd van «alle onheil en verderf, waarmeê de Staat door de naburen bedreigd werd» [1]; zoo gingen er nu ook onder de gemeenten in Holland herhaaldelijk stemmen op, om zich «in deze bedroefde en kommerlijke tijden» tot God, om «welstand» te richten, den eenigen «helper» in den nood, dien men nog had; «de oudste vrienden (toch) waren geworden de snoodste vijanden en hadden trouwlooslijk met den Lande gehandeld; alle vijanden en tegenpartijders naderden met groote macht van ruiters en soldaten, zoodat steden en vastigheden werden ingenomen zonder tegenstand, soldaten gevangen, burgers, vrouwen, kinderen mishandeld, de dochters en maagden omgebracht en geschonden. Och, Heere!» zoo vervolgde men [2], «wie ziet hier nog een einde aan de groote ellende, waarin wij gekomen zijn? Onze vijanden zijn vele, toegerust ten strijde; bij ons en is

---

snijdingen tot defensie van de passen te maeken, is niemant gecompareert, daerjegens by Haer Ed Gr. M^n^. aenstonds wel is genomen eene resolutie van de wterste vigueur, maer ondertusschen verloopt de tijdt; ende het werk gaet slappelijck voort". *Briefwisseling* bij De Jonge t. pl. bl. 442 en 447.

[1] Kist, *Neêrlande Bededagen en Biddagsbrieven*, II. bl. 232.

[2] *De Hollandsche burgery in ruste, gefundeert op de heylsame meyningen:* liever Prins als Fransch; *vervat in een Schuytpraetjen tusschen een* Domine, Politiek, Militair, *en* Burger. *Gedr. tot Amsterdam voor de liefhebbers*, 1672.

geen kracht; wij zijn krachteloos geworden voor het aangezicht onzer vijanden, omdat wij U zoo vertoornd hebben van wege de veelheid onzer zonden» [1]. Ook in rijm gaf men zijn hart in gelijken zin lucht, en verhief zijn «zuchtinge tot God, tot afwering van de welverdiende plagen en straffen» [2]. Geen «Haarlemsche Courant» kon men verder inzien, of men vond er aan 't einde een waarschuwing van een of ander Stads- of Dorpsregeering, bekend makende, dat ze «in deze conjunctuur van tijd», «geen kermis zouden houden, geen kramen of spelen toelaten». Wel een blijk van openlijke erkentenis zijner verarming, als iemand, daar zijn beschouwingen aan vastknoopende, opmerkte; «want, lieve landslieden!» — als hij schreef [3] — «dit is uw eigen spreekwoord, dat het een arm land is, daar het nooit kermis is; hoe arm is Holland nu, dewijl het zoo geheel ontkermist is», nu «Zijn Majesteit van Frankrijk, als een groot en ontzaggelijk kermisgast, met al te grooten gezelschap te kermis komt, en dat Holland voor zulke gasten vervaard is, en vreest dat de kermis te veel kosten zou. Onze hollandsche kermissen beginnen voor den meesten deel in de maand van Mei; juist in die maand kwam die groote gast met zijn gezelschap aan. In 't begin van de volgende maand Juny maakt hij eerst zijn komst bekend aan de stad Wezel, daar hij beleefdelijk ontvangen en onthaald wordt. Och, Wezel! hoe vrolijk was Holland voor 40 jaren, doen Wezel Geus werd, en hoe bedroefd was het nu, toen Wezel Fransch was. Daarop volgden de andere steden naar de rij af, en zoo mocht Ludovicus zeggen: ik kwam, ik zag, ik nam. Ik heb de steden en landpalen dezes volks weggenomen, en haren voorraad geroofd, en samengeraapt als een nest met eyeren die verlaten zijn. Ziet, daar lag de zwarigheid, dat de kermissen in Holland dit jaar geen voortgang hebben. In plaats (echter) van die waarschuwing in de Courant, om dit jaar geen kermis te houden, zou wel voegen een openbare bekentenis van gansch Holland: Wij zijn door Gods rechtvaardig oordeel ontkermist. Nooit is Holland bij menschen gedenken zoo bedroefd en benauwd geweest, en nu bekent Holland dat men in zulke tijden geen kermissen en comediën houden moet. (Maar) zou daar geen raad zijn, om de kermissen voortaan daar uit te houden met al haar nasleep van gruwelijke zonden? Raad is er weinig; reden is er genoeg, want zij hebben haar geboorte van het Heidendom, en haar opvoeding van het Pausdom, zoodat de Duivel

---

[1] *Een ootmoedige smeekinge tot Godt almachtigh, over den droevigen toestant van ons Lieve vaderlandt*, enz *te samengestelt door* Levijn van Dijck. In 's Gravenhage, gedr. by L. v. D. boeckdrucker, wonende by de Luytersche kerck, 1672. Verg. ook het *Aendachtigh gebedt tot Godt,* enz. *gestelt en aoen drucken door I. S.* T'Amsterdam, by Jacob Vinckel, 1672.

[2] *Het ancker van een geloovige ziele geworpen op de Rotssteen des Heyls, met een suchtinge,* enz. T'Amsterdam, bij van Essen, boekverkooper op de Blauw-burghwal, Ao. 1672.

[3] *Hollant ontkermist door de franse kermisgast, met een goede raedt in dese quade tijdt, door* J. I. V. P. Bij Ger. Borstius.

is haar vader, en de blinde boosheid der menschen haar moeder. Ja, ja, roept men, 't is een oude gewoonte, de gewoonte van den Lande en is geen schande; 't is vóór uw tijd zoo geweest, 't zal na uw tijd zoo zijn; wat moogt gij uw hoofd daarmeê breken? 't Is ook vóór onzen tijd al lang gestraft, en, laas! wij weten het nu, dat het in onzen tijd zoo deerlijk en scherp van den Hemel gestraft wordt, dat het gansche land daarvan beeft, en dat er de wereld over verbaasd staat. De vrolijk huppelende steden, de kermishoudende dorpen treuren, beven, schrikken; de aangezichten zijn bleek; de boeren, die zoo vrolijk in de herbergen zaten, als 't kermis was, durven nu 's nachts op haar bed niet slapen, uit vrees, dat men de dijken zal doorsteken, en zij op haar bedden verdrinken, die in de kermistijd in bier en wijn verdronken waren. Wat raad nu? Zoo nu de Prins van Oranje mocht hebben het kermisgeld, dat dit jaar verkermist zou zijn geweest, hij zou daarop een goed leger kunnen onderhouden. Maar dewijl den oorlog vergeefs gevoerd wordt zonder den zegen Gods, zoo moest men daar vooral naar trachten, dat God op onze zij mocht zijn. Om hiertoe te geraken, is weenen en bidden heel noodig. Doch, dewijl wij weten, dat God de zondaars niet en verhoort, zoo moest de Vrouw Godloosheid uit het Land gebannen worden. Onze predikanten hebben ons lang gewaarschuwd tegen al zulke zonden, die zij uit de Schrift bewijzen, dat verderf van landen en volken veroorzaken; maar onder alle gruwelen en zonden in den Lande steken uit hoogmoed en dronkenschap. Wat trotsche taal dat men eenige jaren herwaarts gevoerd heeft, als men van onze macht sprak, is genoeg bekend: men heeft over eenige jaren aan de boerewinkels zien hangen een lijst van de machtige en onverwinlijke hollandsche vloot; men heeft durven zeggen, zoo onze lieve Heer Hem slechts wilde neutraal houden, wij hadden kans genoeg om de engelsche te vermeesteren; ja, nog onlangs zeî men, wij zouden de eene kroon zoowel kunnen vertreden, als wij de ander gedaan hebben; men sprak gedurig van ons Land formidabel en ontzaglijk te maken; men moest niemands slaaf zijn. Hoe vrij zijn wij nu? De pracht in de kleeding, huisraad, maaltijden is onverdraaglijk. De fransche mode heeft zoo de harten betooverd, dat zelfs onze bestemoedertjens, die al kindskinderen hebben, gaan prijken en pronken met bloote ellebogen en mouwen tot aan de schouders afgekapt, dat nergens toe nut is, als om een ziekte in het lichaam, en Gods toorn over het Land te verwekken; en deze mode heeft de harten zoo verstokt, dat men spot met de bestraffing, en ronduit zeît, dat men het niet wil nalaten, al stonden de Franschen voor de poort, en al kon men ze daarmeê verdrijven. Mijn raad is, dat gij u vernedert in stof en asch, en dat gij, dochteren Sions, niet langer gaat hippelen en trippelen met uitgerekten halze, en modische prachtige kleederen, en dat gij zoo lang niet wacht, totdat God u de zak aantrekt, of dat u de Franschen haar mode van 't lijf rukken! — De dronkenschap is algemeen bij heer en knecht, burger en en boer. Zoo de heer niet in zijn koets naar huis reed, hij zou dronken langs straat

gaan waggelen, dat het iedereen zou zien. De burgers, die 's nachts het stadhuis en daags de poorten bewaren, moeten wijn en bier hebben, om te natten, en tabak, om te droogen. Eer de schipper zijn brieven heeft besteld, en zijn marktschip ontladen, is hij en zijn knecht al dronken; en de boer, die zijn boter en kaas verkocht heeft, komt beschonken thuis; en als men elkander in de maaltijden erger als beesten heeft opgevuld, dan denkt men 's anderen daags, als de wijn is uitgeslapen, dat men zich mannelijk gekweten heeft, en men roemt zijn zonde, als Sodom, en schaamt zich niet. Dit moet met vasten en bidden, en een heilige matigheid, verbeterd worden. Als de zeedijken doorbreken, zoodat het land onderloopt, dan is 't geen éénmans werk die breuk te stoppen. Nu is 't zoo met ons. De doorbreker is doorgebroken, de zee van ellende heeft ons overstroomd. Hier moeten nu de Overheden order stellen en zelf voorgaan, haar zelf en haar huisgezinnen, wijven en kinderen verbeteren; haar autoriteit en het zweerd, dat haar God heeft in handen gegeven, te werk stellen, om niet alleen met plakkaten, die klokken zonder klepels zijn, maar met execucie en kracht, alle openbare gruwelen te weren. De onderdanen moeten geen oproer maken, maar de goede wetten gehoorzamen, goede exempelen navolgen, en helpen den toorn Gods afweren». Een geestverwant van dezen kermisschuwen zedepreeker ging op hetzelfde punt door, om — naar hij zeî — «bij dat licht nog een druppelken olie te gieten. 't Is waar» — verzekerde hij [1] — «dat de Duivel, die Gods-aap is, onder het Heidendom deze gewoonte van kerken te wijen heeft ingevoerd. Maar mij dunkt diegenen geen onbekwame reden van haar zeggen geven», die kermis zooveel zeggen te zijn als kerk-mis, een tijd in welken men de kerk misloopt, gelijk ook op onze kermissen gemeenlijk geschiedt. En voorwaar in dezer voegen kan men niet zeggen, dat Holland ontkermist is; want een groot gedeelte, en als men de neuzen zou gaan tellen, licht wel de meesten, houden nog kerk-mis; want men haar het gansche jaar door den meesten tijd uit de kerk mist, 't zij zondag of bededag, of wat dagen het wezen mogen; of het moest juist wezen, dat onze goede landsluiden niet anders te doen hebben, of dat zij eens makkelijk slapen willen, of dat zij geen gasten hebben of te gast gaan moeten; want anders, is daar maar het minste te doen, moet men boeren manen, heeft men druk werk, of lust om eens spelen te varen, of is men in een vrind verobligeerd, die men eens weder moet nooden; — sta dan vast, het is gewis kerk-mis». Ontkermist is Holland evenwel niet; «ja, zoude daarvoor houden, dat grooter jaarmarkt-kermis nu in Holland gehouden is geworden en nog wordt, als ooit

---

[1] *Algemeene Hollantse Kerkmis*, enz. *met een korte aenwijsing, hoe men regt kermis moet houden, zijnde de beste raedt in dese quaade tijdt, door* eenen liefhebber van 's Vaderlands vryheid. Gedr. in Vreugdestadt, in verlaag van Hilarius Probus. In 't eerste jaar der Herstelling van de Jonge Orangiënspruit. Na de geboorte der werelts Heilands. 1672.

voor dezen. De Koning van Frankrijk is de koopman, die de waren deels zelf komt ontvangen, deels door zijne dienaren, als den Bisschop van Munster, Turenne, Condé, enz. laat ontvangen, 't geen hij gekocht had. De verkoopers zijn niet alleen die kruit, lood, en andere krijgsbehoeften aan den vijand geleverd hebben; ja, die ook door hare leveranciers de steden en sterkten van ons Land zoo lafhartig in 's vijands handen hebben doen overgeven. Waarom dat zij ook op hare dubbele stuivers, in 1671 geslagên, de Leeuw zonder zwaard en pijlen hebben doen munten, omdat de Leeuw zijn pijlen had verkocht, en het zwaard niet meer noodig had. En is mijn gevoelen, dat zoo het langer had geduurd, men nog dit, of ten langste toekomende jaar den Leeuw zou gemunt hebben met een sleutel, in plaats van een zwaard in de rechter, en een beurs met geld of lowiezen in de linkerpoot: dàt — tot bewijs, dat zij haar steden en sterkten eerlijk hadden geleverd; dit — dat zij bekenden het geld ontvangen te hebben en voldaan te zijn. De oorzaak (nu) van deze groote kermis zijn gewis onze zonden, die wij niet alleen op kermis, maar het heele jaar door begaan; doch wijl de predikanten met den mond dit genoeg, hoewel niet te veel, zeggen, zal ik daarover de punt van mijn pen's bek niet stomp schrijven. Ik geef een kort R., een woord maar: laat ons kermis houden niet naar de paapsche noch des werelds, veel min de heidensche manier; maar, als Salomo en Israël gedaan hebben, niet alleen den uiterlijken tempel vlijtig bezoeken, maar ons zelven als tempelen God toe te wijden; dan zal gewis God onze kermisgast worden, en wel maken, dat alle andere kermisgasten zullen moeten vertrekken, en onze groote hollandsche kermis zal dan haast hebben een — einde». Ook een profeet Gods, Johannes Rothe, de kleinzoon van een naar Holland geweken Dantziger, en zoon van een amsterdamsche burgemeestersdochter — Maria Diedriks Bas — had zich opgedaan, roepende, «als een stem, ieder tot boete, zak en assche, of de Heer Zijn toorn nog afwendde. De Heer» — riep hij uit — «zal uw vijanden doen vlieden, en haar vlucht verhaasten, zoo gij u van harte bekeert. Ik schrijve deze dingen tot uw verbetering: de Heer beroere uwe harten, dat gij alle zien moogt, dat de Heer tot u spreekt. Ik zal ten laatsten gerichte onschuldig bevonden worden; want ik heb van de oordeelen en den raad Gods over u niets teruggehouden; maar ik heb ze getrouwelijk, van tijd tot tijd, aan uwe regenten, kerkbedienaren, en het volk bekend gemaakt, beide door mond en geschrift, gelijk ik doe ten huidigen dage» [1]. Op hartiger toon, dan deze meer zalvende boetprofeet,

[1] *Eenige Prophetiën en Revelatiën Gods*, enz. T'Amsterdam, gedr. voor den autheur, en zijn te bekomen by Pieter Arentsz. in de Beursstraet, 1672. — Sedert 1652 was de man zoo werkzaam: "als ik" — meldde hij in zijn voorafgaande *Korte beschrijving van familie, leven, opvoeding, ende werckingen des Geestes Gods in my* — "in den jare 1652 in Den Haag woonde, om de saken van de werelt te leeren, volgens de wille en begeerte van mijn vader, soo gebruickte Godt my gansch tot een ander

liet zich, in de laatste helft van July, een ongenoemde in een berijmde *Aanspraak* tot *de Bataviers* hooren:

Zegt, geroemde Batavieren,
Slaapt gij nog, of zijt gij blind,
Dat gij, moedloos en ontzind,
Traag en loom zijt tot laurieren?
Is het heldenbloed bevroren?
Is de Godsdienst, huis, en haard,
Nu voortaan geen liefde waard,
Dat het Land dus gaat verloren?
Ziet, hoe dat schier tachtig steden [1]
Pas in vijftig dagen tijd,
Meest door geld, en minst door strijd
Van uw staat zijn afgesneden!
En dit was nooit voorgekomen,
Zoo gij recht den pijlenband
Hadt gehouden in uw hand,
En uw plicht wel waargenomen.
Doch het is nog tijd tot waken;
Daarom, gespt het harnas aan,
Voegt u bij de Oranjevaan
En wilt eens het duffen staken!
Treedt dien flauwhert onder de oogen,
Die zijn oorlog en geweld
Slechts rust op verraad en geld,
En daarin stelt zijn vermogen.
Die, om dit klein Land te winnen,
Ieder Vorst om hulpe bad,
En bijna geen Hof betrad,
Of bracht daar Louïzen binnen.
Wil men meê uw steên verkoopen,

---

werck; als de oorlogh tusschen Engelant en Hollant doen seer scherp was, dat veel Christen-menschenbloet wiert gespilt, soo mochte ik veel malen in diepe ootmoet gaen; dickwils halve dagen in het Haeghsche Bosch my alleen in eensaemheyt ophoudende, met gebeden, suchten en tranen, den tijdt van acht maenden achtereen. Doe den oorlogh nu genoegh als geëyndight was, soo quam op een laten avontstont Godt als in een swaer tempeest tot my, en ick sagh sijn aengesicht als in een vyer, daeruyt Hy tot my sprack: Ick neeme u aen tot Mijn knecht, om de werelt Mijne oordeelen voor te dragen, verneedert u en leght u in sack en assche. Soo legde ick my aenstonts tot verneederinge, en siet, my wierde belast, den naesten dagh, des morgens vroegh, eer de Son op was, de steden van Hollant door te wandelen, en seggen haer de woorden Godts van verneederinge en deemoet; soo hebbe ick gedaen, en hetselve oock aen overheyt en kerckedienaren geschreven, evenals 't nu geschiet". (Verg. omtrent dat vroegere optreden dan ook boven bl. 842, v.).

[1] Eigenlijk — als hij in een aant. aangaf — "juist 74 bemuurde steden en schansen, te beginnen met die in Kleefsland.

Ziet, dat gij het leevren stuit,
Kant u tegen fielt en guit
Schoon hij was in 't fulp gekropen.
Doch de rechte burgervaders,
Die, met trouwen raad en daad,
Zorgen voor uw stad en staat,
Houdt die nimmer voor verraders.
Voegt u naar haar heusche wetten,
Gaat malkandren ijvrig voor
Op het ware heldenspoor,
Om meer inbreuk te beletten.
Zoo zult gij, in 's Hemels zegen
Krijgen weêr die vrijigheid,
Die, met bloed en braaf beleid,
Door uw ouders is verkregen.

De Staten van Holland hadden daarentegen, in hunne vergadering van 14 Juny, op 't eerste bericht van den inval der Franschen in de Betuwe, en de daardoor veroorzaakte ontsteltenis, besloten, een bezending naar de koningen van Frankrijk en Engeland te doen, om opening van hen te ontvangen, noopens de voorwaarden, waarop zij genegen mochten zijn, vrede met den Staat te sluiten; een maatregel, door hun gansche lichaam daarna in de zitting van Hun Hoog Mogenden aanbevolen, hoewel De Witt ronduit betuigde, dat hij er zich «geenerlei uitslag ten goede van kon imagineeren» [1]. Zoo weinig mag men er hem — als zoovelen vroeger en later deden — voor aansprakelijk of medeplichtig aan houden. In de algemeene Staten vond het voorstel slechts bij een der-utrechtsche leden, Van der Hoolck, de meest ongeveinsde weêrspraak. Hij achtte 't niet alleen «van zeer perplexe deliberacie», en wilde er — evenals zijn medeafgevaardigde Van Weede van Dijckvelt — «het advies der HH. zijne principalen over afwachten», maar voelde zich tevens verplicht, als zijn *persoonlijk* gevoelen kenbaar te maken, dat hij «tot zoo een abjecte verklaring nooit zou condescendeeren, en de uitkomst liever van Gods genadige hulp afwachten»; de voorslag kon, naar zijne gegronde meening, niets anders teweeg brengen, dan met name de kon. Maj. van Frankrijk nog opgeblazener te maken, dan ze reeds was [2]. De groote meerderheid besliste intusschen, dat de bezending naar beide Koningen, overeenkomstig Hollands voorstel, zou plaats hebben, en werden toen naar Engeland de Raadsheer van 't Hof van Holland Cornelis Teerestein van Alewijn, het utrechtsche Statenlid Everard van Weede van Dijkvelt, en het groninger Germerich, benoemd. De engelsche Koning,

---

[1] *Briefw.* t. pl. bl. 443; verg. ook zijn schrijven van 21 Juny, aan Vivien, bij De Jonge, *Verhand.* II. bl. 483.

[2] Zie zijn schrijven van dien eigen dag, "'s nachts ten elf uyren, met haeste" in de boven aangeh. *Kronijk* van 't Hist. Genootschap te Utrecht

bevreesd voor de werking, door hun tegenwoordigheid te Londen op de min gunstig gestemde volksmeening te oefenen, wist hun komst derwaarts te voorkomen, door ze van Gravesend onmiddellijk door een zijner edelluî naar Hamptoncourt te doen geleiden, waar zij toen onder alle uiterlijk eerbetoon van alles afgesloten bleven, en ieder, op straffe van in den Tower gekerkerd te worden, van hun verkeer verstoken werd. Hij zelf zond daarna beide Cabal-heeren, Arlington en Buckingham, naar Holland, om er met de Staten en in de legerplaats van den franschen Koning over het lot der Republiek te handelen. Door Hun Hoog Mogenden werden naar dien Koning de Heeren Johan van Gend, Willem van Nassau-Odijk, en Pieter De Groot afgevaardigd, terwijl de hun eerst nog toegevoegde Heer Van Eeck, uit Stad-en-Landen, zich aan den hem opgedragen last onttrok, toen zijne «principalen» van hun afkeuring der haagsche besluiten hadden doen blijken. De drie anderen werden, den 21^en^ Juny, op 't Huis te Keppel door beide fransche ministers Louvois en Pomponne te woord gestaan, die hun uit 's Konings naam afvraagden, of zij volmacht hadden met Zijne Majesteit te handelen. Op hun antwoord, dat zij integendeel van die Majesteit wenschten te vernemen, op welken voet Zij met de Staten woû overeenkomen, werd hun toegevoegd, dat zulk een volmacht volstrekt vereischt werd; dat al wat de Koning vermeesterd had, zijn was, en dus weêr gelost moest worden, en men hem daarenboven nog de oorlogskosten vergoeden, en ook zijn bondgenooten voldoening geven moest; men diende zelfs spoedig tot handelen over te gaan, woû men niet alles bedorven zien. De Groot reisde toen persoonlijk naar Den Haag terug, en verklaarde er den 25^en^ in de hollandsche Statenzitting, dat men, naar zijn gevoelen, òf besluiten moest den Staat gewapenderhand te verdedigen, òf, zoo goed en kwaad het ging, zich met den franschen Koning moest verdragen. Dit laatste achtte hij alleen doenbaar, door den Koning de vermeesterde steden weder af te koopen, en hem de vestingen in de Generaliteitslanden in handen te stellen. Beide stemmen uit de Edelen — Maasdam en Duivenvoorde — oordeelden, in overeenstemming met dit laatste, best, om de handhaving der Unie, den vrijen godsdienst, en 't behoud der regeering te bedingen, en 't overige prijs te geven. Dordrecht zeî meê, geen andere uitkomst te zien; Haarlem zag evenzeer geen andere keus dan verwering of verdrag, en voor de eerste geen kans; in gelijken zin verklaarden zich ook Delft en Leiden, terwijl het laatste daar nog met opgewondenheid bijvoegde, dat het beter was, de vrijheid voor een deel te behouden dan geheel te verliezen, en men den gevolmachtigden onvoorwaardelijke machtiging moest doen geven. Amsterdam echter uitte zich in gansch anderen geest: het achtte de Statenleden niet bevoegd, in een zoo gewichtige zaak hun stem uit te brengen, zonder voorafgaande ruggespraak met hun steden, en wenschte hen daarom dezen eerst verslag van 't gehandelde te doen geven, doch intusschen den moed niet te laten zakken. Gouda verklaarde zich aan de overige leden te zullen hou-

den; Rotterdam meende voorloopig niet te kunnen stemmen, maar zou, als de stad het bleek te verlangen, in alles zich schikken; het Land verder te verweren achtte 't ondoenbaar, en de passen bij Jan Goeverwelle en ter Nieuwerbrug onmogelijk te bewaren. Gorinchem stemde met de Edelen, en verklaarde bij 't dringen van den nood alle verdere beraadslaging overbodig; men moest maar zoeken te verkrijgen wat men nog vermogen zou. Schiedam hield zich aan het besluit der andere leden. Ook Schoonhoven wenschte dat af te wachten, en meende dat de verdediging van Vrijheid en Godsdienst een goede zaak was, maar men er nu de noodige macht toe dierf. Den Briel noemde zich onbevoegd, om voor 't oogenblik een stem uit te brengen, en wenschte daartoe 't eenparig besluit zijner medeleden af te wachten. Alkmaar dorst, meer in den geest van Amsterdam, zijn stem in deze belangrijke zaak niet aanstonds uiten, doch ried om moed te houden en niet te vertsagen. Hoorn wilde evenzeer zonder nader last niet stemmen; Enkhuizen zich eerst ronduit verklaren, als de overigen zich verklaard zouden hebben; Edam stak zijn kleinmoedigheid niet onder stoelen of banken, en verklaarde de bezette posten onhoudbaar, en zelfs de Zuiderzee al onveilig; het stemde daarom met de Edelen, om zonder verder uitstel te verdragen. Monnikendam bleek wat minder beangst en gejaagd, en wilde zich slechts na ruggespraak met zijn stad en eenparig besluit der anderen bij de Edelen voegen. Medemblik oordeelde geen keuze mogelijk; het rekende de zaken onredbaar verloopen, en gansch hopeloos als de Franschen in Holland doorbraken, waarom het zich liever onmiddellijk maar bij de Edelen aansloot. Purmerende van 't zelfde, daar het geen tijd meer voor ruggespraak zag, en De Groot verklaard had, bij zijn doorreis, het krijgsvolk te Bodegraven zoo flauwhartig te hebben gevonden, dat het zich hoogstwaarschijnlijk op zijn post wel niet handhaven zou. Na deze achtereenvolgende uiting van gevoelens werd er nog geruimen tijd over en weêr beraadslaagd. De Edelen meenden, dat men zich naar hun meening diende te schikken, en anders den onverdedigbaren Haag veroorzaken moest, voor zich vrije hoede te verzoeken; Dordrecht had wel — naar zijn lzeggen — de vrijheid oprechtelijk lief, doch zag geen kans ze nu te behouden, en verzocht daarom, dat Amsterdam zich in 't zijns inziens onvermijdelijke schikken zou; het kon toch ook niet behouden blijven, als de overige steden verloren gingen; Haarlem voegde zich geheel bij de Edelen en de anderen, die onmiddellijk verdrag wenschten; Delft betuigde, anders gestemd te zullen hebben, wanneer Amsterdam heel Holland, of dit binnen dat besloten was; thans stond de vijand voor de deur, en nam 't gevaar bij den dag toe, zoodat Amsterdam best zou doen, maar toe te geven. Leiden wilde, al bleef Amsterdam op zijn stuk staan, de Staten toch tot een besluit zien komen, daar nood in dezen wet brak, en geen der andere steden in staat was, zich zoo goed, als 't rijk van voorraad en volk voorziene Amsterdam te verweren. Dat Amsterdam was evenwel niet over te halen, en bleef wakker op zijn stuk staan; het bood

slechts aan, de anderen volvaardig te gaan bijstaan, en in den persoon zijner afgevaardigden zelf de bedreigde posten te gaan verdedigen. Het zeî te vertrouwen, dat de andere leden het zulk een ongelijk niet zouden aandoen, om zich afzonderlijk met den vijand te verdragen, op voorwaarden daarenboven zoo onaanneemlijk als deze. Gouda bleef echter ook, na deze hartige toespraak, van meening, dat men onderhandelen moest; Rotterdam wilde evenwel eenparigheid, en zonder Amsterdam niet stemmen, doch verheelde zijn vrees niet, dat ook die stad, na 't verlies der anderen, het geen dag langer zou kunnen houden. Gorinchem achtte, dat zij die eenstemmig dachten maar naar hun zelfbehoud, ook zonder Amsterdam, moesten streven; Schiedam bleef zich aan de Edelen houden: Den Briel opperde de bedenking, dat, als de sterke steden den strijd opgaven, de zwakke zich niet staande konden houden; dat men daarom in vergelijk moest treden, en zooveel bedingen als men van vrijheid, godsdienst, geld en goed nog kon erlangen. Alkmaar toonde zich ook nu weêr betergezind, en bleef van meening, dat men in een zoo gewichtige zaak niet zonder ruggespraak stemmen kon, en dat de voorgespiegelde voorwaarden onmogelijk te vervullen waren; dat de fransche Koning schatting vorderen en invorderen zou te gelijk, en 't zich nog liever door den vijand dan door zijn eigen burgers om hals zag brengen. Hoorn verklaarde zich onbevoegd; Enkhuizen, dat het wilde stemmen, als men meende, dat dit zonder eenparigheid ging, en anders de meening der overige leden afwachten. Monnikendam van 't zelfde. Edam was het met Dordrecht eens. Medemblik waagde een poging, om Alkmaar te vermurwen door de gevaarlijke ligging zijner open stad, de oproerige stemming van zijn burgers, en de ongenoegzaamheid van zijn krijgs- en levensmiddelen. Purmerende hield overstemming in dezen onmogelijk. Zoo had men, onverrichter zake, ten tweeden male de leden rondgevraagd, en nam nu Leiden het woord, om nogmaals op onverwijlde onderhandeling aan te dringen. De Groot, om zijn meening gevraagd, meende dat ook nadrukkelijk te moeten aanraden, op de reeds door hem aangegeven voorwaarden, dat Maastricht en de verdere Generaliteitssteden aan den Koning zouden komen, in ruil van 't geen hij binnen's Lands reeds vermeesterd had, en een te gemoetkoming in zijn oorlogskosten, mits hij zoo goed woû zijn, de Provinciën vereenigd, en vrijheid van godsdienst en regeering te laten. Amsterdam bedreigde hij met 's Konings onvermijdelijken toeleg, de stad na den aanstaanden winter persoonlijk aan te tasten, en er dan geen steen op den ander te laten, als zij hem zocht tegen te staan. Die winter was intusschen nog ver, en Amsterdam niet kleinmoedig genoeg, om voor zulk een bedreiging te zwichten. Zoo liet men voor 't oogenblik de zaak er bij steken, en bepaalde alleen, den volgenden dag, 's avonds acht of negen, op nieuw bijeen te komen, van een naderen lastbrief voorzien [1].

---

[1] Zie bij Wagenaar, *Vad. Historie*, XIV. bl. 51 vv. en de daar aangehaalde bescheiden.

Inmiddels hadden de zeeuwsche Staten hunnerzijds eenigen hunner naar Den Haag afgevaardigd, met last zich tegen elke onderhandeling te kanten, en tot kloekhartigen weêrstand aan te sporen. Zij werden 's morgens van den 26en ter volle vergadering der hollandsche Staten ingeleid, waar zij zich nu van de hun opgedragen taak kweten, en bij monde van den dordtschen Pensionaris Vivien, als tijdelijk vervanger van den afwezigen De Witt, met den staat van zaken bekend werden gemaakt, en tevens verzocht, het gevoelen der meerderheid bij Hun Hoog Mogenden aan te bevelen; een verzoek, dat zij natuurlijk echter al aanstonds afsloegen [1]. 's Avonds negen uur kwam toen de zaak bij Holland op nieuw ter sprake, doch waren Amsterdam, Schiedam, Hoorn, Edam, en Purmerende nog niet met naderen last teruggekeerd, en meende Enkhuizen daarom, dat men moeilijk een besluit kon nemen; Alkmaar echter stemde nu daarin toe, en bepaalde men toen, om het bij de algemeene Staten daarheen te leiden, dat den afgevaardigden tot den Koning volmacht gegeven werd, op de best mogelijke voorwaarden tot een vergelijk te komen, mits maar Godsdienst, Vrijheid, en Regeering behouden bleven. Hun Hoog Mogenden werd van 't bepaalde terstond kennis gegeven, en zoo namen zij de zaak nu onmiddellijk in overweging. Gelderland uitte zich in Hollands zin, en dit zelf drong er natuurlijk hard op aan; Zeeland verklaarde zich van geen lastbrief voorzien; Utrecht achtte zich niet bevoegd te stemmen; Friesland opperde bezwaren, terwijl Overijsel en Stad-en-Landen afwezig waren. Toen 't daarop op het nemen van een besluit aankwam, weigerde het voorzittende Friesland, en de daaropvolgende Utrecht en Zeeland, dat op te maken, en besloot toen Holland, bij monde van een zijner Edelen, Duivenvoorde, zijnerzijds tot de volmacht. Daar de Griffier Fagel echter weigerde, zulk een door slechts ééne Provincie bekrachtigd besluit, uit naam ook aller andere te teekenen, belastte zich de minder nauwlettende Commies-griffier Spronssen met die taak, en vertrok nu De Groot, op aandrang der Pensionarissen van Leiden en Gouda, Burgersdijk en Van der Tocht, die hem 's ochtends 7 uur reeds aan zijn woning kwamen opzoeken, zonder verder oponthoud, over Bodegraven naar Amerongen en Rhenen, waar zich Louvois en beide mede-afgevaardigden toen bevonden [2]. De dien eigen morgen in de hollandsche Statenzitting teruggekeerde leden toonden zich vrij misnoegd over 't gebeurde, en 't, zonder hun weerkomst te verbeiden, door de meerderheid genomen besluit, bij 't welk intusschen — als zich wachten liet — Schie- en Edam het hoofd zonder moeite neêrleiden, terwijl Purmerende wenschte de zaak op nieuw in omvraag te zien brengen, en Amsterdam

---

[1] *Bijvoegsels en Aanmerkingen* op Wagenaar XIV, bl. 48

[2] Zie, behalve Wagenaar en de *Bijvoegsels*, enz. t. pl. de *Onpartijdige Missive van een vrient aen een ander vrient, behelzende een kort en oprecht Verhael van 't geen by den Hr. P. de Groot verhandelt is*, enz. (1672).

verklaarde zich omtrent een reeds gedane zaak niet te willen uiten, en daartoe alleen te zullen overgaan als men ze op nieuw ter tafel bracht. Hoorn stemde daarmeê in; Monnikendam en Medemblik verklaarden wel gewenscht te hebben, dat het besluit niet in 't afwezen van vijf steden genomen was; maar Leiden beweerde, dat langer uitstel gevaarlijk zou geweest zijn, en het besluit daardoor gewettigd was. Onder 't beraadslagen werd, uit Leiden-zelf, een brief van Burgemeester Dirk van Leiden van Leeuwen aan den Pensionaris Burgersdijk overgelegd, met de verontrustende tijding, dat Koning Lodewijk den volgenden dag met macht van krijgsvolk te Utrecht zou komen, en zich gereed maakte, den post aan de Nieuwenbrug te overweldigen, en zoo op Leiden en Den Haag af te trekken. Welken ontsteltenis dit bij anderen baren mocht, Amsterdam liet er zich niet door van zijn stuk brengen; het verklaarde zich van harte gezind, het Land tot het uiterste te verdedigen, niet om onmogelijke voorwaarden aan te nemen; was het ondertusschen maar om een deel van 't goed te doen, dan betuigde het, er zich in te willen schikken. Hoorn, door 't dreigend gevaar gepord, meende dat men nu wel alle manschap uit de steden en van 't platte Land onder de wapens mocht roepen, om alle posten te versterken. Juist omdat die zwakke posten onverdedigbaar waren, zeî Delft, dat het tot de volmacht aan De Groot besloten had, niet uit lafhartigheid. Het in de eerste plaats nu bedreigde Gouda verklaarde dat, zoo men maar volks genoeg gaf, het in persoon zijn hachelijke post zou verweren; op een kanonschot afstands van den dijk waren er aan de stad reeds drie *traversen*, met een batterij op de voorste, gemaakt; was er echter geen behoorlijke krijgsmacht, dan viel er niets uit te richten, en was het beter in vergelijk te treden, dan alles prijs te geven. Ook de zoo kleinmoedig gebleken Edelen zochten nu elk verwijt van lafhartigheid af te weren, en meenden verder, dat er wel groote schaarsheid van geld was, doch dat Frankrijk — gelijk inderdaad 't geval was — zich wel met een matige som tevreden zou stellen, en in ieder geval de oorlog toch ook veel geld verslond.[1] Dordrecht betuigde zich niet minder manhaftig, en dag aan dag tot het versterken zijner stad werkzaam; het beklaagde zich voorts over de heftigheid van toon, allengs onder zijn medeleden geboren. Men moest zich — zoo meende 't — in behoorlijken staat van tegenweer stellen, doch inmiddels tevens onderhandelen; burgers en buitenluî naar de te zwakke posten zenden, gelijk er reeds twee dordsche vendels weg waren, maar ook gevolmachtigden naar den Koning, om hem tot een vergelijk te noopen. Haarlem verklaarde zich gelijkerwijs bereid, zijn burgers in 't veld te zenden, en slechts met de wapens in de hand te willen onderhandelen; bij zijn Soevereiniteit moest men verder steeds gehandhaafd blijven, en anders zich tot het uiterste verweren.

---

[1] Zie Wagenaar en de *Bijvoegsels* t. pl.

Dat scheen ook Leiden eindelijk een hart onder den riem te steken; het vraagde Amsterdam slechts, of het er raad op wist volk te krijgen, zonder 't welk de verschillende posten niet te houden waren, en verklaarde zich volkomen bereid, zijn dienstplicht na te komen, zoo men voornemens was elkander manmoedig te ondersteunen. Amsterdam gaf toen te kennen, dat men zich, zoo goed men kon, met burgers en boeren verdedigen moest, in afwachting van 't nieuw aan te werven krijgsvolk, dat dagelijks aangroeide; het betuigde echter tevens op nieuw, onmogelijk te kunnen stemmen voor de ongelukkig reeds verstrekte onbepaalde volmacht; kon men evenwel het dreigende gevaar voor een redelijke geldsom afkoopen, dan zou 't er gaarne toe verstaan. Wat die geldvraag betrof, hernam nu Gouda, dat men daartoe zulk een volmacht niet verleend had; dat men de gansche som op een miljoen tien, twaalf begroot had, waarmeê dan de overweldigde Provinciën konden vrijgekocht worden, terwijl deze natuurlijk dan tevens haar aandeel in de kosten zouden dragen. Rotterdam voegde daar tot nadere toelichting bij, dat De Groot bepaaldelijk gevraagd had, of hij tot twaalf miljoen mocht gaan, en tot antwoord gekregen, dat het op een paar ton meer of minder niet aankwam. Aan Amsterdam voerde het toe, dat dit had aangenomen, den 26en 's avonds de zitting bij te wonen, en zijn wegblijven daar dus voor instemmen met de genomen besluiten mocht gelden; verder oordeelde 't, dat men van den nood een deugd moest maken, en de aangevangen onderhandeling voortzetten, en dat te meer als er geen voldoende krijgsmacht was, daar zich van gewapende burgers en boeren niet veel verwachten liet. Hoorn, nu omtrent den last aan De Groot gegeven nader ingelicht, verklaarde zich bij de andere leden te willen aansluiten; doch Amsterdam bleef, in spijt van den aandrang door Rotterdam en anderen op nieuw beproefd, bij zijn geuite meening, en begeerde niet verder dan dat te gaan, waarvan nu, tot groote ergernis van Leiden, aanteekening bij 't besluit tot volmachtverstrekking gedaan werd. Leiden had daarenboven nog de geheimgehouden gewetensvraag gedaan, of men niet, bij overwegende bezwaren op 't punt van vergelijk, voor Holland op zich zelf zou kunnen onderhandelen en De Groot daaromtrent inlichten; 't geen toch altijd nog beter zou wezen, dan dat elke stad het voor zich zou moeten doen. Dit laatste dreigde namelijk met Gouda al spoedig 't geval te zullen worden, daar er bericht van daar was ingekomen, dat, naar de meening van den gehouden krijgsraad, het krijgsvolk onder de Graven van Hoorne en Merode aan de Goe-Jan-Verwellensluis te zwak zou zijn, om zich daar staande te houden. Verscheiden leden, waaronder ook de Edelen, vonden dat leidsche plan zoo kwaad niet, en Delft meende, dat men De Groot althans de gedane vraag moest kenbaar maken; Dordrecht wenschte 't in bedenking te houden; tot een besluit kwam men echter niet. Bij al dit geharrewar der hollandsche Staten was hun, door neef Vivien vervangen, Raadpensionaris niet tegenwoordig geweest, noch had dat, om redenen, helaas! kun-

nen wezen. Toen hij 's nachts van den 21en uit de avondzitting — de laatste, die hij in 't geheel bijwoonde — kwam, van zijn bekenden eenigen dienaar — Jan van der Wissel — met een flambouw voorgelicht, terwijl nog een ander persoon hem — naar 't schijnt — met de zak met stukken volgde, had hem, toen hij de Gevangenpoort doorgegaan en op de Plaats gekomen was, een viertal hem onbekende «manspersonen», met ontbloot rapier, aangerand. Een hunner had zijn dienaar de flambouw ontweldigd, haar uitgedaan en weggesmeten, en zij daarop naar hem gestoken en gehouwen, zoodat hij, na een korte worsteling onder den voet geraakt, met een kwetsuur aan hoofd en hals, en een steek tusschen de ribben en in den linker schouder, door hen verlaten werd, in 't vertrouwen waarschijnlijk, dat hij zijn bekomst had. Zich weder oprichtende zag hij hen «doorloopen», en begaf zich naar zijn nabijgelegen woning, waar zijn dienaar inmiddels 't bericht van zijn aanranding reeds gebracht, terwijl de ander het terstond op een loopen gezet had. Zijn aanranders bleken, den volgenden dag, een viertal opgewonden Hagenaars — twee zoons van den raadsheer Van der Graaff — Pieter en Jacob — en zekere Cornelis de Bruyn, korenkoper en schutterofficier, en de postmeester Adolf Borrebach te zijn. Met hun vieren hadden zij dien avond ten huize Van der Graaffs, die zelf met zijn vrouw en dochter naar Delft was vertrokken, «op de portie» geweest, waren zich na tienen op den Vijverberg wat gaan vertreden, en daar, door de vensterruiten van Holland nog licht ziende schijnen, over den Raadpensionaris aan 't doorslaan geraakt. «Die schelm en landverrader» moest «van kant» beweerden ze, en besloten dus maar aanstonds te loten, wie hunner den eersten aanval doen zou. De Bruyn werd daartoe aangewezen, en nam die taak volvaardig op zich, terwijl Borrebach de flambouw wegrukte, en met Pieter de Graaff haar drager afweerde; Jacob stond ondertusschen De Bruyn ter zij. De drie eersten begaven zich eerst naar Levyn van Dijck, den boekdrukker uit de amsterdamsche drukkerij bij de luthersche kerk, waar de aan zijn hand gekwetste De Bruyn, door een arts uit de Molenstraat verbonden werd, door Jacob voor hem opgehaald. Terwijl genen zich vervolgens uit de voeten maakten en Den Haag bij tijds verlieten, had deze de roekeloosheid, met een mantel van Van Dijck om, den kant van de ouderlijke woning op te gaan, daar heen en weêr te drentelen, en zoo als van zelf het gerecht in den mond te loopen. De Witts dienaar zelf werd hem op 't Spui gewaar, en bracht hem, met hulp van een paar anderen, op. Slechts twee-en-twintig jaar oud, en op 't punt, als leidsch student, in de rechten te promoveeren, bleek hij tevens van een meer overprikkeld zenuwgestel dan een boosaardig gemoed, dat zich de weinige hem nog restende levensdagen in rechtzinnig-vrome bespiegelingen verdiepte, en door zijn zoetsappiggodsdienstige ontboezemingen de harten nog meer voor zich vertederde, dan zijn deerniswaardig lot, en de den Raadpensionaris vijandige zin van zooveel zijner stadgenooten, anders toch wel reeds gedaan zouden hebben, hem meer als slachtoffer en martelaar,

dan moedwillig doodslager latende gelden. «De worsteling Jacobs» noemde men zijn, na slechts acht dagen, met onthalzing besloten levenseind, en stelde daar «tot troost van alle geloovige en op God betrouwende zielen» een preekmatig verslag in rijm en onrijm van op, dat minstens een zestal drukken beleefde.

Laat mij van de eer der jongelingen,
Den strijd van Jacob Van der Graaff,
Zijn worsteling, en hoe hij braaf
Den zege won, met stichting zingen;

zoo hief men aan, en schreef daarbij, dat «het scheen of de Heere met hem in de gevankenisse was getreden, gelijk hij met Jozef had gedaan in Egypte, ja, alsof hij met Petro een Engel bij hem tot versterkinge had bekomen» [1]. In zijn «zalig overlijden»

---

[1] *De Worstelinge Jacobs*, enz. 3e en 6e druk, in 's Gravenhage by Levyn van Dijck, 1672. Aan een *vierden* druk, "merckelijck vermeerdert", en blijkbaar eerst na den dood der De Witts uitgekomen, zijn eenige rijmen en zinsneden toegevoegd, die Bilderdijk (*Geschiedenis des Vaderlands IX*, bl. 290) als een "voorspelling" heeft aangenomen, terwijl Nassau (*Geschriften I*, bl. 119), omdat hij ze in zijn 2en en 6en druk niet vond, dat slechts voor een "vergissing" houdt. Intusschen staan ze er werkelijk in, gelijk men zich daarvan in het deel der *Duncaniania* (1672, 8.) overtuigen kan, dat een exemplaar van dien druk, met een van beide bovengenoemde, inhoudt. De door Bilderdijk t. pl. aangehaalde prozaregels vindt men daar bl. 28 en 29; de toegevoegde rijmen luiden:

Men zag den ganschen Staat herstellen.
De daed, waerom men Jacob rechte,
Werd onderscheidelijk gekeurt,
En 't misval opentlijk betreurt;
Maer God zal dese zaek beslechten.
's Lands voorspraek scheen, in 's vollex oordeel,
Te zijn een roervinck van den Staet,
Men riep van omkoop, en verraet,
Uit staetzucht, haet, en eygen voordeel.
't En bleef hier niet by; maer den yver
Aen 't hollen ruste niet, voordat
Het groen toneel, met bloet bespat,
Zijn schouwspel spiegelde in de vyver,
Der Witten schouwspel, vol ellende,
Een wonderboek van onzen tijdt:
Maer ik, die Jakobs worstelstrijdt
Alleen vertel, ben hier ten ende.

Deze 4e druk werd, even als de vorige, in Den Haag uitgegeven; de zesde was daarentegen een te Amsterdam bij Marcus Doornick verschenen onveranderde nadruk van den derden, en zeker zonder kennisneming van dien vierden haagschen bezorgd.

meende men allerlei vreemde «voorvallen» te bespeuren, die men in rijm herdacht. De beul van Haarlem, die hem kwam onthoofden en eerst bij den tweeden slag daarin slaagde, «werd ontsteld, bezwaard met sidderen en beven», en woû — naar men voorgaf — «zijn ampt neêrleggen, en ook zijn zoon er niet verder voor opvoeden»; doch 't werd hem dan ook, om zijn gebleken onhandigheid, van den Hove ontnomen. Ook vond men «luiden, die vermeldden, gezien te hebben licht en glans om 't hoofd des stervenden»; geen wonder dus ook, dat men zijn ouders slechts vreugdetranen wenschte te zien storten over een «spruit», in wien de bekende dichtende dominee,

De Hooggeleerde Vollenhoven,
Toen hij hem met den laatsten wensch
Omarmde en kuste, dacht geen mensch
Te zien, maar d'Engel Gods van boven.

De Witt beging de groote fout, zich bij zijn terechtstelling niet voor hem in de bres te willen stellen, en althans een uitstel van zijn veroordeeling te bewerken, die allen nu slechts te feller op hem gebeten deed zijn, en zijn verbitterde tegenstanders een welkom wapen te meer verschafte, om de gemoederen tegen hem op te ruyen, en 't einde van zijn bewind en zijn leven te verhaasten; want, gelijk het in de rijmen der «worsteling» luidde:

De hulk van 't Landbestier aan 't hellen
En schier in schipbreuk na dees dood,
Kreeg onverwacht een nieuw piloot.

Ook reeds vóór dien dood trouwens en tijdens het rechtsgeding waren de baren, die de hulk van Staat droegen, in onstuimigheid niet verminderd, en de verbitterde burgerij voortgegaan zich tegen den man op te winden, aan wien het, in zijn blinde woede, al 's Lands tijdelijken onspoed en dreigend verderf toeschreef. De wonden, den Raadpensionaris, door zijn onbesuisde aanranders toegebracht, waren van betrekkelijk weinig aanbelang, en door de hem behandelende «doctoren Van der Staten en Helvetius en de chirurgijns», die hem verbonden hadden, al aanstonds zonder gevaar verklaard, zoodat zijn teleurgestelde talrijke vijanden konden verwachten, hem al spoedig weêr op de been te zien. De felle wrok bleef dus onvoldaan voortwerken, en openbaarde zich van dag tot dag, zoo tegen hem als zijn broeder Cornelis en beider slinkenden aanhang, luider. Die broeder was, door de jicht en zinkings gekweld, drie dagen na den aanslag uit de vloot teruggekeerd en hield thans te Dordrecht zijn kamer en bed, waar hem echter de blijken der vijandige gemoedsgesteldheid tegen hem en zijn regeeringspartij maar al te luttel rust zouden gunnen. Liever «Prinsch dan Fransch» was de steeds luider zich uitende leus van den dag, en die de weêrklank moest heeten op het volkomen onverdiende verwijt, dat de Raadpensionaris en de zijnen door De

Groot en Montbas het Land aan Frankrijk verkocht hadden. «Mij wondert ten hoogste», zoo liet men een Franschman o. a. tot een Hollander zeggen [1], «dat gij Hollanders zoo duivelsch blind of bot zijt, dat gij niet klaarlijk kunt zien, van wie het u ten principale herkomt; van niemand als van den *grooten* ambassadeur met zijn aanhang, die zoolang in Frankrijk geweest is.» «Ja wel», sprak daarop die Hollander, «zou het ons van dien horrelvoet» — De Groot was slecht ter been — «vandaan komen? Wacht u voor den geteekende!» — En elders luidde het dat, om het werk te bevorderen «Groot-oom gehuurd werd, een man voorwaar, die het stuk verstond; geen wonder, want hij was een zoon van zijn zaligen vader, en aan zijn zwager Montbas was geen twijfel; het ontschoot hun niet een stip; de zaak dus besteed en de overdracht geëffectueerd zijnde, keerde Groot-oom weder, om bij monde den vloekverwanten de secreetste condiciën te uiten», enz. In rijm liet men beide zwagers door een Franschman toevoegen:

O, Montbas en De Groot! door uw voorzichtigheden
Bezit mijn Koning meer als veertig sterkt' en steden!
Uw voorstel, hem gedaan, is zoo gij zeid't, geschied:
Toen 't heir aan 't Tolhuis kwam, gij ons daarover liet [2].

En van hen en hun geestverwanten in 't algemeen heette het, niet minder heftig en onverdiend:

'tWaren guiten, schelmen, dieven
Die Louis voor goud gerieven,
Waarvoor zij dien loozen vos
Gaven sterkte en steden over; —
'tGoud brak poort en grendels los.
Al die schelmen riepen samen:
"Zoo de Franschen haastig kwamen,
Dat was naar ons hart en zin" [3]. —

«Ontwaakt», riep men daarom ook uit,

Ontwaakt dan, oude Leeuw, 'tis lang genoeg geslapen,
Daar moet gevochten zijn, de tijd en lijdt geen gapen;
'tHeeft lang genoeg geduurd, gij zijt genoeg getergd,
En uw lankmoedigheid die is te veel gevergd.

---

[1] Zie *D'ontdeckte Ambassade van De Groot*, enz. Na de copye tot Parijs, by Do. Hartogh, in 't moordjaer 1672.

[2] *Decreet der Loevesteinsche vaders ontdeckt*, enz. *Anno* 1672.

[3] *Wonderlijcke staetkundige droomen en gesichten, met vreemde en seldsame voorvallen vermengt.* Gedr. in 't jaer 1672.

Oranje zit te paard, o oude Batavieren!
Brengt vreugdegalmen voort, wilt Gods genade vieren,
Strijdt met hem voor het Land, voor Kerk en Vrijigheid,
De Heer zal met u zijn van nu in eeuwigheid![1]

In een «eenvoudig» scheepsverhaal vertelde men, onder het doorzichtig mom der «beroerten», in 't schip *Hollandia* gerezen, de inheemsche beweging en toenemende onrust dezer dagen. «Eenige maats opziende», las men daar, «begonnen te roepen tot malkander, dat het schip van zijn streek was en een anderen koers moest houden, zoude men in 't vaderland komen. Die dat hoorden, vraagden dadelijk wat daaraan schortte? Daarop begon men luidkeels te schreeuwen: wij varen naar Frankrijk! — Dat mocht de Duivel doen! riep er een, zoo is de stuurman een schelm; en daarop met alle macht naar 't roer toe, roepende: Stuurman, wat heb je in den zin? wil je ons altemaal verderven en schandelijk verraân? Doch de stuurman kreunde 't hem gansch niet, maar ging zijn gang, en naaide zijn naad op zijn manier; hij wist wel wat hij deed — zeî hij — hij moest die streek houden, wilde hij 't schip behouden inbrengen. Ja, mocht de Drommel, riepen de maats, daar is geen reden om te laveeren; de wind is goed; wat heb je zoo na aan de fransche kust te doen? En met zoo begonnen al de maats gelijkelijk te roepen, dat er een braaf jonkman in 't schip was, die zich tot nog toe in zijn eenigheid heel stil had gehouden, en nergens meê bemoeid, als met een deel soldaten, die hem bevolen waren; deze was bij alle de maats welbekend en welgewild om zijn vromigheid, en zij wisten altemaal, dat hij van stuurmans afkomst was, en van kindsbeen aan in die navigacie was opgebracht, zoodat hij het stuurmanschap heel wel verstond; dien wilden ze aan 't roer hebben, of het zou er haperen; en dit was eenen Willem Willemz., van Den Haag van daan, die wel meê in 't schip was, niet als bootsman, maar omdat hem een groot deel van de lading toekwam, en hij ook aan het schip gerechtigd was. Zij loopen en roepen dan, dat ze Willem Willemsz. aan 't roer willen hebben, terwijl ze hem hun lijf, schip, en goed volkomentlijk toevertrouwden»[2]. Die «jonge bloem», als men hem elders noemde[3], was de eenige, die «'t reddeloos schip» van staat, «weêr klaar» zou weten te «krijgen». «Gij schijnt» — sprak huisman Jaapje tot zijn makker Keesje, die zich heftig in dien geest uitliet: «gij schijnt van Mr. Jan De Witt niet veel te

[1] *Ronde Waerheyt in 't midden der Leugenen,* enz. 1672.

[2] *Eenvoudig verhael der gemeene bootsgezellen van het Schip* Hollandia, enz. Gedr. voor de liefhebbers van S. H. z. j.

[3] In de *t' Samenspraeck van twee huysluyden, den eenen genaemt* Keesje, *en de andere* Jaepje. Tot Purmerend by Kees en Jaep, in de twee fulpe muylen, 1672. — Dit laatste zinspeelde op een der Statenleden, "die zoo hiet als die het graen tot Danswijck aen boort brengen, gaet met fluweele muylen op straet, enz. (gelijk er bl. 5 gelezen wordt).

houden, en ik vertrouw, dat hij een beschermer van ons Land is». — «Dat is», hernam de ander, «onfeilbaar waar, nademaal daar in 't opgaan van de Beurs over twee jaar twee prenten te koop hingen, dat een was van

Den ouden Barnevelt, die in den tijd van vrede
Zijn goed en bloed voor 't lieve vaderland besteede,
Die Hollands eer bewaarde en voor zijn vrijheid sprak,
Die Spanje's dwinglandij en Maurits' hoogmoed brak;
Die geld verschafte en raad, en zonder schuld moest sneven,
En op het hofschavot verlaten kop en leven,
Verdoemd van basterdzaad, als was hij een verraêr;
Die God de wraak beval, en stierf als martelaar.

«Zulke duivelsche dingen», ging hij voort, «vertrouw ik van niemand anders gepraktizeerd als van dien grooten verrader; en dat zag de magistraat wel, maar niemand dorst daar tegen zeggen, en die hooge geldgierige Witt-Duyvel wist zijn prent en beeltenis daarbij te voegen:

Dees spreuk verbeeldt den man, daar God den staat door sterkt,
Het Hollandsch wonder, dat ontelbre wondren werkt,
Dat groot verstand wordt in geen kleen (bestek) besloten;
Hier leeft hij in den Raad, daar zweeft hij op de vloten,
Of strijdt door broeders arm voor 't recht der vrije zee;
Zijn zorg verwint verraad, zijn dapperheid maakt vreê.
De gulden vrijheid dank' dien voorspraak en beschermer,
De lauwer kroon dit hoofd, men houw dit beeld van marmer! [1]

«Zulke eertitels heeft die geld-Witt weten te praktizeeren, en overal zijn grootsch vaandel uitgetrokken». Jaapje: «Ik hoor wel, dat De Witt met ulieden gedaan heeft; gij zegt van zijn ondeugd, maar hij heeft nog wel wat goeds uitgericht». Keesje: «Om de gemeente arm te maken, omdat hij ze dan best kon dwingen; (hij zelf) is rijk genoeg, heeft zooveel gestolen, dat hij omtrent 80 ton gouds naar Italië» — Venetië, als 't domme gerucht ging — «heeft geremitteerd. Och, dat ik zijn perceptor mocht wezen, hoe fraaitjens moest dat geld dan weêr van daar gekomen zijn; en nu zou onze Prins het wel van doen hebben tot den zwaren oorlog, daar wij in steken, daar die schelm ons in gebracht heeft door die duivelsche grootschheid en eerzucht; en ziende een ander schipper gekomen, heeft gepraktizeerd door die verraders De Groot en Montbas ons land heel te verkoopen, als ook te leveren een groot deel is geschied. Nu is al haar praktizeeren, om ons jonge bloem om den hals te krijgen, want die dood, het spel uit; loop dan in, Lelie, de poorten staan open». Jaapje: «Ik moet

[1] De bekende versregels van Brandt.

van Mr. Jan de Witt niet meer praten; doch dat moet ik te zijner eer (nog) zeggen, dat hij ons land principaal heeft geregeerd, en dat alle steden naar hem hebben moeten luisteren». Keesje: «dat hij het land heeft geregeerd, daar is niet tegen te zeggen; maar hoe het geregeerd is, dat wijst dagelijks de ervaring uit, dat de gemeente tot het uiterste toe wordt uitgezogen; Duc d'Alba eischte den 10en penning, maar wij moeten den 5en wel geven. Dat alle regenten naar hem moeten luisteren, dat is genoeg bekend; als hij ze meest in de karos van staat had, zoo waren ze al blind; en hij speelde onderwijl zijn personagië» [1]. Hem en zijn broeder, den Ruwaard, gold het hoe langer zoo meer. Reeds den 11en Mei was te Dordrecht bij een volksoploop het doek, dien Ruwaard ter eer op 't Stadhuis opgehangen, en waarbij hij als zegevierder op den Theems was geschilderd [2], vernield, en zijn daaruit gesneden hoofd aan de galg gespijkerd. Thans was hij ter nauwernood, den 24en Juny, nog ziek van de vloot thuisgekomen, of een viertal verdachte manspersonen klopte 's avonds laat bij hem aan, en verlangde, in spijt van zijn ongesteldheid, toegang tot hem, zoodat men in der haast de wacht van 't Stadhuis moest halen, om hen zonder hinder kwijt te raken. Den 28en was het volk op nieuw in beweging, op 't gerucht dat het Stadsmagazijn slecht voorzien was; het eischte op 't Stadhuis de sleutels af, doch vond, tot teleurstelling der onruststokers, alles onverhoopt beter, dan dezen hadden voorgegeven. Nu hitste deze en gene onder den hoop de luî op, om opheffing van 't Eeuwig Edict, en den Prins tot Stadhouder te verlangen; en onder 't gejoel van «Leve de Prins, de Duivel haal De Witt!» ijlde alles, van de burgerwacht aan 't Stadhuis zelf gevolgd, naar de Wethouders, dwong hen de Vroedschap te beleggen, en toe te zeggen, den Prins tot Stadhouder te zullen kiezen. Burgemeester Hallingk, die zich van 't Stadhuis wou wegmaken, werd met doodslag bedreigd, als hij 't weigerde en niet met andere overheidsleden, hopluî, en burgers zelf naar 't leger trok, om den Prins naar Dordrecht te halen. Deze sloeg hun eerst het gedane verzoek af, doch gaf eindelijk op hun aandrang toe, en kwam den 29en met hun meê; hij werd onder volksgejubel ontvangen, terwijl de Oranjevlag van den kerktoren wapperde. Hij nam de stad en haar magazijnen in oogenschouw, zat 's middags met de regeering aan, doch hoorde deze niet van 't Stadhouderschap reppen, daar zij nog altijd met haar eed aan 't Edict in de maag zat, en zich dus gereed maakte hem, na den maaltijd, weêr uitgeleide te doen. Reeds had de Prins zich in zijn koets gezet, om weg te rijden, toen het misnoegde volk daarop toesnelde met de vraag, of hij al Stadhouder was. Op zijn antwoord, dat dat wel los zou loopen, en hij voorloopig tevreden was, riep men hem toe: wij niet, zette den naast hem gezeten Burgemeester een geladen geweer op de borst,

---

[1] Aldaar, bl. 4 en v.

[2] Zie de afbeelding bij Wagenaar, *Vaderl. Historie XIII*, bl. 478.

en trok naar de herberg, waar men gemiddagmaald had, terug. Daar dreef zekere dominee Dibbets, die een der hoofdaanleggers was, de saamgestroomde bende tot een dieren eed, dat ze de wethouders niet vrij zouden laten, vóór ze met hun naamteekening voor de benoeming hadden ingestaan. In der haast werd daarop een stuk op schrift gesteld, waarbij «ondergeschreven vroedschappen, goede luiden van den achten, en ministers der Stad Dordrecht» betuigden, «te renuncieeren en af te gaan het Eeuwig Edict, en vervolgens Zijne Hoogheid, den Heere Prins van Oranje, van dezer stede wegen tot Stadhouder te verklaren; en verder op denzelven te confereeren alle zoodanige digniteiten, qualiteiten, en aanzienlijkheden, als ooit Zijne Heeren voorvaderen, hoogloffelijker memorie, gehad hebben; en laatstelijk dat zij zijne gemelde Hoogheid dispenseerden en ontsloegen van den eed, dien Zijne Doorl. Hoogheid tot het niet ontvangen van 't voorschreven Stadhouderschap gedaan had» [1]. Toen de Stadssecretaris en mede-onderteekenaar Muys van Holy, en de burgerhopman Hoogewerff zich met dit stuk ten huize van de nog altoos bedlegerigen Cornelis de Witt vervoegden, weigerde deze eerst kortaf te teekenen, en vraagde aan Hoogewerff, hem liever met zijn zijdgeweer den hals af te snijden; eindelijk, op 't smeken en dringen van zijn vrouw toegevende, terwijl Hoogewerff inmiddels reeds naar voren geijld was, om 't binnendringende volk tegen te houden, voegde hij een kenschetsend *v. c.* — als afkorting van *vi coactus* (met geweld gedwongen) — aan zijn afgeperste naamteekening toe, en sloeg volstandig af, dat, op Muys' aandrang, weder door te halen. Zijn vrouw nam daarop pen en acte ter hand, en maakte beide letters «onzienbaar». Door deze en de verdere onderteekeningen tevreden gesteld, liet het volk nu den Prins rustig aftrekken, en keerde deze naar zijn legerplaats te Nieuwerbrug terug.

In 't Oranje-gezinde Vere was men — door geen eeuwig Edict gebonden — Dordrecht reeds een dag of wat voor geweest, en had er den Prins Stadhouder verklaard, doch liet eerst den 30^en^ de Oranjevlag van den toren waayen. Te Rotterdam had den eigen dag als te Dordrecht de ommekeer plaats. Daar was de uitgeweken Gecommitteerde Kievit op den duur in verstandhouding gebleven met ettelijke overheidsleden en burgers, en vertoonden zich, de geheele maand door, eenige van dezen — de oudburgemeester Herman van Zoelen, Leonard van Naarsen, Willem Bastiaansz, Dominicus Roosmale, en and. — telkens op 't Stadhuis met allerlei voorstellingen en bedreigingen. Een paar Gecommitteerden, de stad naar Gorinchem doorreizende, werden door 't gemeen aangerand; een der vroedschappen, Arend Zonnemans, deelde den 24^en^ meê, dat hij van zins was zijn ampt neêr te leggen, daar hij het Stadhouderschap van den Prins voor 's Lands welzijn nuttig en noodig hield. Den dag daaraan kwam Van Naarsen op 't Stadhuis, om hetzelfde gevoelen, met het oog op de bevrediging van Engeland

[1] Naar het *facsimilé* in De Jonge's *Verhandelingen II*, bl. 484.

vooral, kenbaar te maken. De verdachte Raadsleden, met name Joan Besser, Adriaan Veroezen, en Willem van der Aa, en de Pensionaris, De Groot, werden op straat bedreigd, terwijl eindelijk den 28en de burger hopluî, het beleggen der vroedschap doorgedrongen hebbende, op eene bezending naar Den Haag aandrongen, om er de bevordering van den Prins bij Holland te gaan doordrijven, zonder dat het evenwel dien dag nog tot een beslissing kwam. Eerst den volgenden, toen men te Schiedam de Oranjevlag wapperen zag, zette men de zaak meer ernstig door. De burger hopman Jacob Vosmaer hield de groote markt met zijn vendel bezet, en vraagde ieder die uit de kerk daarover kwam af, of hij Staats- of Prinsgezind was; en nagenoeg allen verklaarden zich 't laatste. Gelijk te Dordrecht dominee Dibbets, mengde zich hier de kanselijveraar Borstius in de zaak, en liep bij 't volk rond, met de vraag, of ze den Prins niet tot Stadhouder begeerden, en men daarom 't Eeuwig Edict niet vernietigd, en den Prins van zijn eed bij 't Generaal-kapiteinschap ontslagen wenschte. Na de haast algemeene beaming dier vraag, ijlde men naar 't Stadhuis, plantte er de vlag op den toren, en dwong de vroedschap tot een soortgelijk besluit als die van Dordrecht, terwijl inmiddels een paar der andersgezinde raadsleden, Besser en Veroezen, hun ontslag reeds genomen hadden, en de eerste de stad zelfs ontweken was; nagezet, werd hij echter gevat, en den ganschen nacht door de burgers op 't Stadhuis in hechtenis gehouden. Dien eigen nacht onderteekende toen ook de vroedschap, door den nood gedrongen, het besluit, om den Prins tot Stadhouder te laten verklaren, dat daarop van de pui werd afgekondigd, terwijl de burgerij met vier vendels de wacht bleef houden, en de poorten gesloten hield, om de tot wering van oproer ontboden ruiters daarbuiten te houden. Ook te Gouda was er den 28en vrij wat beweging, door de berichten van 't geen den vorigen dag te Dordrecht was voorgevallen, en de uitnoodiging van daar tot den Prins gedaan. De vroedschap besloot daarom eenige van haar leden met den uit Gelderland teruggekeerden Van Beverningh en den Pensionaris Van der Tocht evenzeer tot hem te zenden, om hem tegen den 30en naar Gouda te noodigen. Dien dag zelf zond zij hem toen dien Pensionaris in een rijtuig buiten de Kleiwegspoort nog te gemoet, om hem de hartelijkste ontvangst te verzekeren en zijn eigen betuiging van welgevallen en voldoening te verzoeken, met belofte van harentwege in de Staten voor zijn «verder avancement» te zullen stemmen. Bij zijn binnenkomst werd hem een en ander door de vroedschap zelf nader bevestigd [1]. Te Haarlem was, op dien 30en, het volk almeê in beweging geraakt, en werd, op aandrang der gewapende burgers, een ruitervendel, tot bewaring der rust door de Staten stadwaarts gezonden, teruggestuurd, terwijl men tevens luide den Prins tot Stadhouder vorderde. Pieter Maas haalde daarop 't Oranjevaandel van den nieuwen Doelen, en Jacob Aalberts

[1] *Bijvoegsels en Aanm.* op Wagenaar, XIV. bl. 60.

deed dat toen eerst van het Stadhuistorentjen wapperen, om het daarna op dien der Sint Baafskerk te planten. Stadsvroedschap in der haast bijeengekomen stemde voor 's Prinsen verheffing, en liet hem door vier Gemachtigden daarvan in kennis stellen. Op Delft kwamen dien eigen dag omstreeks 700 op- en ingezetenen van Maasland en Maassluis, en een honderdtal Schiedammers, met vliegende vaandels en slaande trom aanzetten, raakten met schuitjens aan den wal der door krijgsvolk noch burgers bezette stad, namen het Stadhuis in bezit, en dwongen de regeering, het Eeuwig Edict af te zweren en den Prins Stadhouder te verklaren. Te Amsterdam had een woelige volkshoop den 27^{en} Prins Johan Maurits, bij 't doortrekken der stad, voor een verrader uitgemaakt, die zijn post verliet, en zich achterdochtig betoond omtrent de vastberadenheid van haar verweerders. De regeering betuigde daarop, den 30^{en}, openlijk haar onveranderde gezindheid, haar tot het uiterste te verdedigen, en verbood daartoe zelfs den uitvoer van granen. Dit weêrhield intusschen, den volgenden dag, het gemeen niet, Burgemeester Andries de Graeff, bij zijn vertrek naar de Statenvergadering in den Haag, almeê voor verrader en schelm te schelden en met steenen te gooyen, tot hem eenige betergezinde burgers op de hoofdwacht in veiligheid wisten te brengen. Van daar deden hem toen de Burgemeesters, Oudshoorn en Hooft, en de Burgeroversten Geelink en Roeters, onder een groot gedrang, uitgeleide, en maakten der burgerwacht aan de Haarlemmerpoort bekend, dat hij om stadszaken, ten beste der burgerij, naar Den Haag reisde [1]. Te Leiden was het volk al deze dagen weinig minder rumoerig, maar kwam zich eerst een paar dagen later de burgerij, met het rappier op zij, op 't Raadhuis vertoonen, om de overheid tot aflezing van 't Statenbesluit te noopen, waarbij toen het Eeuwig Edict reeds ingetrokken en de Prins tot Stadhouder aangenomen was.

't Was toch dien Staten onmogelijk gevallen, den algemeenen volksdrang langer weêrstand te bieden; de moeilijkheid was slechts, hoe daaraan, zonder baarblijkelijke weêrspraak met zich zelf en 't vroeger genomen besluit, te voldoen. Openlijk van zijn bewindsmacht afstand te doen — de eenige volkomen waardige weg, dien men had in te slaan — verkoos men niet, en 't kwam er dus op aan, althans den schijn te bewaren, niet lijnrecht in strijd met zich zelf te handelen. Rotterdam nam op zich, de zaak langs een omweg ter sprake te brengen, en liet daartoe den leidschen Pensionaris Burgersdijk, die, bij ontstentenis van den Raadpensionaris en zijn plaatsvervanger Vivien, het woord voerde, 's avonds van den 30^{en} Juny, der vergadering vragen, of men eenigen van haar leden niet vrijheid moest geven, wat voor te stellen, daar zij 's Lands welvaart meê gemoeid achtten, schoon zulk een voorstel met eenige edictale wetten of vastgestelde besluiten streed? Op de beaming dier vraag, kwam

[1] Zie *Louis Gulde Hartjensdach*, enz. gedr. in 't jaer van de Hollantse Malmoolens, 1672.

toen, 's nachts na den 2^{en} July, Rotterdam met de mededeeling te berde, dat het zoo iets had voor te stellen, waaromtrent nu echter de Edelen — Duivenvoorde, Asperen, en Maasdam — een nadere verklaring verlangden. Dordrecht stemde er tegen; Haarlem was voor 't verlof; Delft wenschte eerst verslag aan zijn principalen te doen; Leiden zeî ronduit, dat men wel merken kon, dat Rotterdam de vernietiging van 't Eeuwig Edict in 't zin had, maar nam, na eenige beraadslaging, den volgenden ochtend, de vernietiging van dat Edict aan, en deed nu weldra ook geheel het boek te niet, waarin de namen waren opgeteekend van allen, die het bezworen hadden, en dat — naar 't getuigenis van den amsterdammer Schepen Bontemantel — te Amsterdam in de Raadkamer verbrand werd. Ter Statenzitting kwam Amsterdam verder met de vraag voor den dag, of men nu ook geen Stadhouder diende aan te stellen, en ofschoon Leiden daarop aanmerkte, dat men er eerst de overige provinciën, met welke men tot «harmonie» besloten was, over raadplegen moest, en Gouda Leiden daarin bijviel, ging, op Andries de Graeffs woorden, dat alle uitstel 't volk slechts verbitteren zou, en men de dingen niet ten halve moest doen, maar den Prins van Oranje, als eeniglijk in aanmerking komende, tot Stadhouder kiezen moest, de zaak, onder bijval van Rotterdam, Gorinchem, en Schoonhoven, op 't ingewacht «behagen der principalen», door. En zoo werd 's ochtends te vier uur van den 4^{en} — de Staten zagen in deze benarde dagen tegen een nachtelijke zitting in 't minst niet op — Prins Willem Hendrik van Oranje en Nassau tot Stadhouder en Kapitein- en Admiraal-generaal van Holland benoemd. Elf afgevaardigden uit de Staten gingen er hem in 't leger bij Bodegraven de heugelijke mare van overbrengen, en gaven hem, op zijne vraag, of men hem tevens van den vroegeren eed ontslagen had, een volmondig *ja* ten antwoord. Hij beloofde hun toen zijnerzijds plechtig, het land te beschermen, de rust te herstellen, en zich in allen opzichte naar eed en plicht te gedragen. Bij de algemeene Staten bewerkstelligden die van Holland daarop 's Prinsen aanstelling tot Kapitein-generaal ook der Unie, terwijl hem echter de machtiging tot de afgifte van aanstellingsbrieven, zijn voorzaten toegekend, slechts tot wederopzeggens toe, verleend werd. Friesland, dat zijn eigen Stadhouder had, behield dat aanstellingsrecht ook aan zich. In Zeeland was hij reeds den 2^{en} der maand tot Stadhouder en Kapitein- en Admiraal-generaal gekozen, waarvoor hem echter eerst veertien dagen later de eed in den Haag werd afgenomen; een week vroeger was hij daar al gekomen, om in de hem toegekende hooge waardigheden van Holland bevestigd te worden, had daarbij — als de gewoonte meêbracht — zitting in de Raadkamer en op de rol van den Hove genomen, doch was nog dien eigen dag weêr naar 't leger teruggekeerd.

Algemeen was de jubel over zijn verheffing: «de Oranjevendels van torens, kerken, aanzienlijke gebouwen, schepen en molens afwaayende; de Oranjelinten zwierende op hoeden, aan dassen, kleederen, en wapenen; de wijfs en kinderen zelf getuigende

met gejuich en vreugdeteekenen, dat veeleer het hart als de liefde tot Z. H. haar zou kunnen afgenomen worden» [1]. «Gelijk», zongen zij, die zich tevens in den val van 't vroegere bewind verkneukelden:

Gelijk het eerste licht kwam door het duister breken,
Zoo breekt de Oranjezon door Staatzucht, Haat, en Nijd;
De donkere oorlogswolk, tot zijn bederf ontsteken,
Wordt oorzaak van zijn licht, hoezeer het Jan-Oom spijt;

geheel overeenkomstig het ruwe volksrijmpjen, een dag of wat vroeger, bij 't rumoer te Dordrecht, opgedreund: «Oranje boven, De Witten onder! Die 't anders meent, dien sla de donder!» [2] — Ook zij, die dat bewind waren toegedaan geweest, zochten zich, voor een goed deel, als vurige aanhangers van 't nieuwe voor te doen, en ofschoon «anders in 't hart gesteld, de huiken naar den wind te hangen, zoodat alle hinderpalen uitgeroeid waren, en niemand meer te vinden was, liever» — naar de toegedichte leus luidde — «liever Fransch dan Prinsch; ter contrarie plantte men op torens en kerken alom de princevlaggen, en zou wel» —. naar 't een burger in een Schuitpraatjen uitdrukte — «een princevlag om den hals hangen, in plaats van een witte rabat, als men maar kon doen gelooven, dat het van binnen ook zoo gesteld was» [3]. «Eerst wit en nu Oranje» — meenden echter anderen — «is een groot onderscheid van kleur» [4], en 't zou heel wat snijerswerk kosten, «de rokken zoo om te keeren». Ten dienste van dezulken konden des noods de evenzeer twee-kleurige rijmen strekken, waarin, al naar men ze lezen woû, een der beide zienswijzen gehuldigd werd:

Een wisse ondergang van 't Land	— Nu Willem is verheven
Zoo Witt en Putten houden stand	— Behoudt het Land het leven
't Veelhoofdige bestier van Staat	— Het eenig steunsel is van 't Land
Doet aan ons Land het meeste kwaad	— Dat Nassau's hoofd krijgt d'overhand
Des ouden Barnevelts geslacht	— Ik gunne Staats- en legers-toom
'k Vervloeke steeds, bij dag en nacht	— Met recht den Princelijken boom
Aan al het loevesteinsche rot	— Dat heil toekome en zegen
Ik wensch veel duizend smaad en spot	— Die Willem zijn genegen.
D'Armijnsche hoofden aan het IJ	— 't Zijn rechte stadsverweerders
Ik houde voor een booze rij	— Al de Stadhouderseerders
Die liever Fransch als Prinsch wil zijn	— 's Lands vrijdom hoeden en vermeeren,
Dat eeuwig haar kwell' helsche pijn	— Die 't Prinsen bloed voor 't Fransche eeren [5].

[1] *Het Hollandts A. B. Boeck, toegeëygent aen alle liefhebbers van het Vaderlandt.* In 't jaer MDCLXXII, bl. 17. [2] *Louis Gulde Hartjensdagh*, enz. bl. 8.

[3] *De hollandtsche burgery in ruste*, enz. *vervat in een schuytpraetjen tusschen een* Dominee, Politiek, Militair, *en* Burger. Gedr. tot Amsterdam voor de liefhebbers, 1672.

[4] *t' Samenspraeck van twee huysluyden*, enz. bl. 6. [5] *Rommelzoo*, vl. bl. z. j.

Hoe «groot» intusschen de tot Stadhouder verklaarde «Oranjespruit», spijt vroegere «klein»-houding, geworden was, zijn doldriftigste voorstanders hielden zich ook daar nog niet meê tevreden. Zij richtten strooibrieven tot «de liefhebbers van 't Vaderland en den Heere Prince van Oranje», waarin zij «alle goede Patriotten» verzochten, «uit liefde tot het vaderland, Zijne Hoogheid tot Grave van Holland, door de Magistraten van de steden, met alle beleefdheid te doen verklaren». Zij zeiden daarbij, niet te twijfelen, «of God-almachtig zou, door dat middel, binnen kort een gewenschten vrede met den Koning van Engeland geven» [1]. Anderen, van gelijke gezindheid, zochten, langs denzelfden weg, meer uitvoerig de «krachtige beweegredenen» algemeen kenbaar te maken, die tot zulk een verklaring moesten noopen. «Werd Z. H. Grave van Holland gemaakt», zoo voorspelden zij daaruit niet alleen zulk een «gewenschten vrede», maar ook «een beter opzicht en beschikking over 's Lands inkomen; een vaster alliancie met den Hertog (*sic*) van Brandenburg; en genoegzame kracht, om den Franschman alsdan tegen te gaan, en om alle booze onkruit der verraders van binnen uit den Lande weg te doen» [2]. Met naam en toenaam waarschuwden anderen weder tegen dat in 't «witte broederpaar», naar hunne meening, verpersoonlijkt «onkruit»: «Inwoonderen van ons lieve en diergekochte vaderland!» schreven zij, «wie is er, die niet moedwillens blind is, en niet ziet, waardoor alle onheilen dezes tegenwoordigen tijds werden veroorzaakt? Willen wij onze oogen recht open doen, men zal bevinden, dat het nergens van zijn oorsprong heeft, als van den onverzoenlijken haat, die J. de Witt gezogen heeft uit de borsten van wijlen J. van Oldenbarnevelt, tegen het beroemde Huis van Oranje en Nassau, 't geen hij gezworen heeft, te willen doen ondergaan, nevens zooveel treffelijke inwoonderen en nog halflevende provinciën, ja, ook den ondergang van zijn zelven. Willen wij eenige jaren terugzien, wij zullen door menige exempelen zien den haat, van hem, De Witt, gevat tegen de jonge spruit van Oranje. Wat mogelijkheid heeft hij en zijn aanhang niet derven aanwenden, om die met alle vlijt te onderdrukken en als in de wieg te smoren, had God-Almachtig het niet belet! Zoodat dus de waarheid van de zaak genoegzaam (blijkt), als ook zoo menigvuldige exempelen — het moet God geklaagd zijn! — van 't verlies van zooveel steden en forteressen, haast ontelbaar, bij onze Voorouderen zoo dier gekocht, genoegzaam aanwijzen, met wat verraderij en schelmerij het is toegegaan! Derhalve gij, inwoonderen en liefhebbers van ons lieve en diergekochte Vaderland, tracht nu gezamentlijk t'onder te brengen diegenen, die uw ruïne gezworen hebben, u voegende bij uw Stadhouder, den Heere Prins van Oranje, onder wiens

---

[1] *Voor de liefhebbers van 't Vaderlandt*, enz. z. j.

[2] *Krachtige Beweeghredenen, dienende tot opweckinge van alle Vaderlandtlievende ingesetenen van Hollandt*, enz. z. j.

Voorouderen zegen wij verwonnen hebben zooveel vijanden. De Heere God inspireere ons aller harten, om met een goede coeragië en mannen-dapperheid onze Staat en Vrijheid te beschermen. Laat ons God in de armen omvatten, en met Hem den vijand tegengaan, onzen Prins en Stadhouder aan de hand houdende; Hij gelieve ons doch voor te gaan, zijn goed en bloed nevens het onze op te zetten, opdat wij, onder Gods zegen, gelukkige wapenen mogen verkrijgen, onze vijanden zoo binnen als buiten te niete doen, opdat wij mogen krijgen een gelukkigen vrede. Dat geve ons God! Amen» [1]. Onder den naam *L. Junius Brutus* gaf de haagsche dominee en dichter Vollenhove, die — als wij reeds vernamen — ook den worstelenden Jacob in zijn uitgang bijgestaan en bewonderd had, zijn kristelijk hart lucht in een tot «scherp recht» porrend klinkdicht over hen, die hij als landverraders doopte:

Is 't Neêrlandsch bloed dan heel verbasterd in uw aderen,
Weleer vermaarde, nu veraarde Batavier!
Leg af dien naam, leg af uw trotsche Leeuwsbanier!
Wisch uit, wat Tacitus en Hooft schrijft in zijn bladeren.
Gij spilt in eene maand de glorie, die uw vaderen
En u in honderd jaar gestaan heeft al te dier;
En deê 't u Frankrijk, door zijn moed en blank rapier,
Maar neen, gij wordt verkoft van snoode Landverraderen!
Nog spaart men schelm bij schelm, die eer en eed vergeet,
Al schreit al 't Land om wraak! O, goedheid al te wreed!
Gedoogt gij 't, krijgsraad? Gij gedoogt het niet, Oranje!
't Stadhouderschap krijgt klem, zoo 't *scherprecht* zijnen gang
Mag gaan met *zwaard* en *strop;* zoo niet, dan trapt eerlang
Der Franschen trotschheid ons en wrok van Groot-Brittanje! [2]

Niet minder wraakgierig dan deze hervormde preêkheer, maar meer persoonlijk op den naam af, liet zich een ongenoemde rijmer in een *Echo* van gelijke strekking, en er kennelijk als op terug slaande, hooren:

Zeg, Echo, hoe de Tuin des Leeuws zoo wordt ontvlochten,
Der pijlen band vernield, de vrijheid aangevochten?
Is 't Frankrijks stalen arm? of is 't ook door verraad? — *Verraad.*
Ha! jammer, dat ons Land door schelmen dus vergaat!
Wie zijn de auteurs hiervan? 't Gemeen of zijn 't de Grooten? — *Grooten.*
Wie past haar eigen Staat dus met den voet te stooten,
En maakt, dat Frankrijk mikt zijn lang beoogde wit? — *De Witt.*
De schelmen, die zijn waard gekapt van lid tot lid! —

---

[1] *Waerschouwinghe aen alle Edelmoedige en Getrouwe Inwoonderen van Nederlandt.* Gedr. in 't jaer 1672, in *Julio.*

[2] *Klachte over den voorspoet der Landverradery*, (vl. bl. z. j.). Later in 's mans *Gedichten* opgenomen.

Met wien zoekt hij het Land zoodanig uit te putten? — *Putten.*
Wat doet, dat trouw en eer bij haar dan niet meer geldt? — *Geld.*
Dat duivelsche metaal is 't, dat het Land ontstelt! —
Eén Judas voert die dat alleen uit, ofte meer? — *Meer.*
Wie kiest men dan? De een dien, en de ander die wil hèm — *Wilhem.*
Zoo wensch ik, dat hij leef, zijn vijanden mag sloopen! —

En op deze eerste *Echo* volgde, in gelijken geest, een niet minder heftige tweede:

Zeg, Echo, vlugge geest van duistre grafspelonken,
Wie zijn van zweet en bloed en dolle wraaklust dronken
En stellen 's Lands bederf tot hun beoogde Wit? — *De Witt.*
Heeft deze kanker niets gemeens met schrandre Grooten? — *Grooten.*
Dat Loevesteinsche bloed heeft 's Prinsen val besloten! —
Wat geest betoovert hem, die zulken daad bestaat? — *Staat.*
Wraakzieke Staatzucht, schroomt noch schelmstuk, noch verraad.
Wie zuipt 't bloedgierig goud, om andren uit te putten? — *Putten.*
Een vaste grondpilaar, om 's Duivels list te stutten.
Wie scheldt ons Veldheers roem uit vrees van Hollands Graaf? — *Graeff.*
Die pikt naar 's Prinsen oog, als een ondankbre raaf.
Maar, klapster, zwijgt men best, of zal men meerder melden? — *Melden.*
Is dan van 't hoofdscheel af niet zuivers tot beneên? — *Neen.*
Rampzalig land, gij zijt vergiftigd in 't gemeen!
Wat zal men die ons goed en bloed en vrijheid schenden? — *Schenden.*
Dat zal dien gruwel van 't vergiftigd aas doen wenden.
Wat stuit een woeste zee, die bruisend ons verkracht? — *Kracht.*
Duikt dan de Oranje-zon voor helsche nevel niet? — *Niet.*
Hij is een rots, waarop de nijd zijn bliksem schiet.
Wat zal dan eens het nest tot in den grond verstoren? — *Tooren.*
't Volvoeren en de wraak zijn niet gelijk geboren.
Waar vlamt de kerker op, is 't goed of schelmenbloed? — *Bloed.*
Verklikster, 't is genoeg; vaartwel, en zijt gegroet! —

Juist dezelfde Oranje-telg, die in deze en soortgelijke rijmen en klachten, als 's Lands wreker op zijn vermeende verraders werd opgeroepen, richtte echter, op aandrang der Staten van Holland, na zijn benoeming tot hun Stadhouder, den 8sten July, doch, als zich verwachten liet, zonder baat tegen zooveel doldriftige belgzucht, een rondgaand schrijven aan de verschillende Steden der Provincie in 't belang der zoo partijdig verdachte en snood gelasterde regenten. Hij zeî daarin het verlies zooveler plaatsen en sterkten voor een groot deel te wijten aan de ontrouw en lafhartigheid der krijgsoversten en soldaten, als te kwader uur de bewaking der grenzen was opgedragen. Door dat verlies, schreef hij, was nu onrust bij de gemeente ontstaan, en achterdocht tegen de regenten, als hadden ze 's Lands algemeene best niet ernstig ter harte genomen, en uit die achterdocht waren in eenigestenden beroerten gesproten met schennis van

den eerbied en 't ontzag, der Overheid verschuldigd. Hij verklaarde zich daarom wel bereid, die ontrouw en lafhartigheid naar verdienste te tuchtigen, maar betuigde evenzeer geen wetenschap noch vermoeden te hebben van verraad, door de regenten van Holland of der hollandsche steden, in verstandhouding met den vijand — als men voorgaf — gepleegd. De aanleggers en drijvers der beroerten tegen hen achtte hij daarom, als rustverstoorders, ook ten hoogste strafbaar, en meende dat er zelfs met strenge plakaten tegen gewaakt moest worden. — Toen echter de Staten, een paar dagen later, op zulk een plakaat zijnerzijds aandrongen, oordeelde hij het bij die algemeene bedreiging te moeten laten, omdat toch zooveel burger hopluî en gezeten poorters aan die beroerte hadden meêgedaan; hij sloeg daarom liever een bezending naar de bedoelde steden voor, doch verklaarde zich-zelf — gelijk men 't gewenscht zou hebben — niet aan 't hoofd te kunnen stellen, omdat hij in 't leger zoo lang niet gemist kon worden. Die bezending verviel daardoor, en de oproerige geest tegen de veronwaarde regenten, door wraakgierige stokebranden gekweekt, bleef onrustbarend voortwoekeren, terwijl de Franschen intusschen ook van de brabantsche zij tot de grenzen van Holland doordrongen, en na de verovering der schansen van Crevecoeur en Engelen, Bommel onder Turenne belegerd hadden en bij verdrag vermeesterden.

De onderhandelingen met hun Koning waren inmiddels door De Groot te Rhenen hervat. Pomponne en Louvois hadden daar zijn volmacht gekeurd en aangenomen, en zijn voorwaarden — Maastricht en wat daartoe behoorde, met een som van zes miljoen — gehoord, doch als ongenoegzaam verworpen. Zelfs van een nader aanbod van tien miljoen en al de Generaliteitslanden wilden zij en hun Koning niets weten, en kwamen vervolgens met een schriftelijken eisch voor den dag, waarbij de Koning niet minder dan het volgende verlangde: 1. al wat de Republiek buiten haar vereenigde Provinciën bezat; 2. Delfzijl met 20 van de naaste kerspelen; 3. het Graafschap Meurs voor Keulen, met schadeloosstelling van den Prins van Oranje door de Staten; 4. de oppermacht over Grol, Bredevoort, Lichtenvoorde, en Borkulo; 5. alles tusschen Rijn en Lek en de spaansche Nederlanden. Verder eischte hij echter daarbij nog: 1. vrijheid van gaan en keeren zonder onderzoek en met vrijdom van belasting; 2. intrekking der verbodsbepalingen omtrent den invoer van verschillende waren, en herstel op den voet van 1662, zonder gehoudenheid van Frankrijk tot weêrkeerige bevoordeeling; 3. ontlasting der Franschen van de 50 stuivers vatgeld; 4. minnelijke schikking omtrent de belangen der Indische Maatschappij; 5. openbare oefening van den roomschen eerdienst, en inruiming daartoe eener kerk in alle plaatsen, waar er meer dan ééne gevonden werd, met verlof een kerk te bouwen, waar dat niet het geval was; onderhoud der priesters uit de kerkelijke goederen, en toelating der Roomschen tot openbare ampten; 6. vereffening aller geschillen tusschen den Koning van Denemarken en de Staten; 7. acht miljoen gouds voor oorlogskosten, met inbegrip der drie,

door den Koning nog te vorderen; 8. een jaarlijksch gezantschap, om den Koning te bedanken, dat hij thans, op deze voorwaarden, de Staten voor de tweede maal het Land teruggegeven had, onder aanbieding van een gedenkpenning, ter waarde van 5 of 6 pistoletten, met een opschrift, dat de reden dier erkentenis aangaf.

Bij de onderhandeling over al deze fraaye vorderingen, merkte Louvois op, dat de Koning zich wellicht zou laten overhalen, om van dien eisch der grensstreek de Betuwe aan de Staten af te staan in ruil voor Bommel en zijn waard, de schansen sint Andries en Voorne, Crevecoeur, Loevesteyn, en De Klundert, met slechting van de Schenkenschans en Knodsenburg, en ontmanteling van Nijmegen. Ook van 't geldelijk bedrag zou hij nog wel iets willen laten zakken, terwijl de provinciën, in staat om dat geld te betalen, konden rekenen, zich het bestier der overige te zien overlaten. De Groot en zijn medeafgevaardigden wisten niet beter te doen, dan op dergelijke eischen voorloopig wat uitstel te zoeken, en daartoe om nieuwen last naar hun Heeren en meesters te gaan; gelijk Odijk dus met dat doel naar Zeeland vertrok, ging hij naar Holland, waar hij den algemeenen Staten en dien van 't gewest den 1en July verslag deed, doch de zaak zelve eerst drie dagen later, na de belangrijke stadhouderlijke zitting, in behandeling genomen werd. De Edelen kwamen toen rondweg tegen Frankrijks overdreven eischen op, en wilden alleen op de gedane voorslagen verder onderhandelen, anders alle onderhandeling afbreken. Ook Dordrecht wenschte dit laatste, en evenzoo Haarlem en Delft. Leiden daarentegen toonde zich op nieuw in al zijn kleinmoedigheid; het achtte 's Konings verlangen wel hard, doch wenschte drie dingen in acht te zien nemen: 1. dat Frankrijk al veel had vermeesterd, wat niet herwonnen kon worden; 2. dat men niet wist, wat het verder nog kon bemachtigen; 3. dat het zijn eisch waarschijnlijk zou matigen, wanneer men voor Holland alleen onderhandelde. Het meende dus, dat men De Groot volmacht moest laten, om te bedingen wat hij kon, en op zoo goed doenlijke voorwaarden vrede sluiten. Krachtdadig verzette zich het betergezind Amsterdam daartegen, en verklaarde te wenschen, dat er nooit aan onderhandelen gedacht was, daar dat de gemoederen slechts ontzenuwd en verbijsterd had; men moest integendeel den moed niet verloren geven, en bedenken, dat er dan alle kans op redding was; dat Holland alleen zou handelen, streed met de Unie, en men kon dus niet beter doen, dan de onderhandeling afbreken. Van Beuningen voegde daar nog aan toe, dat een onderhandeling met Engeland, in steê van met Frankrijk, van veel meer aanbelang was, en 't laatste slechts op de spaansche Nederlanden aasde. Ook Rotterdam achtte 't beter zich dood te vechten, dan dergelijke eischen toe te staan; doch Gouda meende verstaan te hebben, dat de Stadhouder en de Graaf van Hoorne de posten te Nieuwerbrug en aan de Sluis onhoudbaar hadden verklaard, maar wenschte niet te stemmen vóór zij, die 't naast aan de bedreigde posten lagen, dat gedaan hadden. Gorinchem oordeelde, dat men zijn best

moest doen, die posten wel te voorzien, en achtte de gedane eischen veel te hoog. Schiedam dacht nagenoeg als Rotterdam, doch wenschte de onderhandeling te zien aanhouden; Schoonhoven zeî, dat Louvigny de post aan de Lek verdedigbaar hield, en sloot zich, met het oog daarop, bij Schiedam aan. Den Briel wanhoopte zoo min als Amsterdam, en meende — als Van Beuningen — dat men met Engeland onderhandelen en met Frankrijk afbreken moest. Alkmaar noopte Gouda zich meer bepaald te verklaren, en toen zich dit bij Leiden gevoegd had zeî het, dat het zelf wel niet staande kon blijven, als Haarlem en Leiden zich prijs gaven, doch dat men 't liever uiterste wagen, dan zulke afschuwelijke voorwaarden aannemen moest. Hoorn en Enkhuizen spraken in gelijken zin als Amsterdam; Edam wilde den Prins-Stadhouder raadplegen, maar verklaarde deze voorwaarden tevens onaanneemlijk; evenzoo deed ook Purmerende, en verzekerde zelfs, dat het volk de regeering zou doodslaan, als ze er dergelijke aannam. Monnikendam en Medemblik wenschten ze gematigd te zien, en wilden daarom met onderhandelen voortgaan. Men besloot eindelijk de zaak nog nader te overleggen, maar intusschen 's Prinsen meening in te winnen. Deze bleek ten zeerste tegen de fransche voorwaarden gekeerd, en daarbij vóór de krachtige verdediging der posten ter Nieuwerbrug en aan Goê-Jan-Verwellen, die, mits behoorlijk bezet en voorzien, zeer goed te houden waren; en de hollandsche Staten bepaalden daarop, de dingen bij de algemeene daarheen te leiden, dat De Groot naar 's Konings legerplaats terug zou keeren, om de gedane eischen af te slaan, en, verstond men zich niet tot de noodige matiging, de onderhandeling af te breken.

Onderwijl waren ook de beide engelsche afgevaardigden naar den Haag gekomen, en schenen zich daar ten gunste der Republiek en vredelievend uit te laten. Zij waren door dien der Staten naar Engeland, Weede van Dijckvelt, voorafgegaan, die evenzeer de kans op vrede van die zij vrij gunstig voorstelde. Door 't gemeen waren zij, bij hun aankomst, met de kreet van «leve de Koning van Engeland en de Prins van Oranje!» ontvangen, zagen zich door de Staten met Van Beverningh en Gockinga in samenspreking gebracht, en bezochten daarna ook den Prins, met wien zij toen, eerst alleen en vervolgens met de drie andere Heeren samen, onderhandelden. Zij drongen nu echter al aanstonds op de bezetting van eenige steden aan, waarvan men van de andere zij niet hooren wilde, en beloofden ten slotte niets anders, dan den franschen Koning nog eens over de door Holland voorgeslagen voorwaarden te zullen onderhouden. Het verslag, omtrent een en ander in de Statenzitting van Holland gedaan, bracht de Edelen, Dordrecht, Delft, en Leiden niet terug van hun meening, om De Groot nogmaals te laten onderhandelen. Amsterdam daarentegen liet zich, bij monde van Van Beuningen, luide daartegen hooren, en beriep zich daartoe vooral ook op de Engeland zoo welkome verheffing van den Prins tot het Stadhouderschap, en het mistrouwen, door het volk omtrent De Groot daarentegen gekoesterd. Het trok daaruit de slotsom, dat men wel den Heer

Van Gent bij den franschen Koning als afgevaardigde nog laten moest, doch De Groot zelf niet weder tot hem zenden, noch alleen uit naam van Holland onderhandelen, terwijl men alle verdere onderhandeling aan de bemiddeling van den Prins en beide engelsche Heeren moest toevertrouwen. Na deze toespraak erkende Haarlem volmondig, te voren alleen uit vrees in anderen zin gestemd te hebben, en zeiden wel Hoorn en Enkhuizen, dat ze liever De Groot dan Van Gent bij den Koning zouden laten; doch verklaarde men zich ten slotte in denzelfden zin met Amsterdam, en werd daarop ook bij de algemeene Staten in dien geest besloten. Om niet onbeleefd te schijnen, kwam men toen nog bij Holland overeen, dat men daar wel De Groot zou verzoeken, op nieuw naar den Koning te gaan, doch hij zich daarvan verontschuldigen zou, gelijk vervolgens ook plaats greep. Tegelijk bepaalde men, naar aanleiding der voorgespiegelde houding van Engeland, De Ruyter, die met de vloot te Schooneveld lag, te bevelen, allen strijd met zijn schepen, zooveel doenlijk, te vermijden, en hen alleen te keer te gaan, als zij — naar 't gerucht liep — vóór mochten hebben, iets tegen Texel of Holland in 't algemeen te ondernemen. De Heeren uit hun vergadering, met de taak belast, hem dit bevel te overhandigen, begaven zich over Rotterdam met een jacht op reis. Dáár echter tot de delfsche poort genaderd, zagen zij zich door de burgerwacht met de onwelkome kreet verrast, dat er verraders in dat jacht waren, en hoorden op hun verklaring, dat zij naar de vloot wilden, het verlangen uiten, van den derwaarts gerichten brief kennis te nemen, gelijk toen aan één der burgers geschiedde. De stad was in de laatste dagen steeds vol rumoer geweest, daar men rondstrooide, dat er door de Engelschen vrede begeerd, maar door de Staten minder hartelijk gewild werd. De Stadsregeering besloot den Prins-Stadhouder tot een bezoek uit te noodigen, en den Staten kennis van den staat van zaken te geven, daar er ook een paar huizen — die van Zonnemans en Van der Aa — geplunderd waren, en men haar tot bewilliging van verschillende punten, onder nader goedvinden van den Prins, gedwongen had. Een brief van den uitgeweken, maar thans op het Statenjacht van Zeeland naar Delfshaven gekomen Kievit werd in de stad verspreid, en vertelde wat hij ter wille van den Prins, het Land, en den Vrede ondergaan had, en hoe hij zich daarom nu in de gunst der burgers aanbeval [1]. Het eerste gevolg was zijn zegevierende intocht en de

[1] *Brief van den Heer* Johan Kievit, *Ridder, Oudburgemeester der Stadt Rotterdam, ende bewinthebber van de O. I. Cie, mitsgaders voor desen Gecommitteerde Raadt van Hollandt, aen alle genereuse liefhebbers, trouwe burgers, en vrome voorstanders des Vaderlandts, ende van S. H. den H^re* Prince van Orangiën, *tot Rotterdam.* — Erentfeste, wijse, voorsienige, seer discrete. God Almachtigh hebbende gelieven UEd. op te wecken, om den H^re Pr. van Orangiën uyt sijn verdruckinge loffelijk naer desselfs meriten te helpen herstellen, tot bescherminge ende apparente behoudenisse des vaderlandts; dienselfden goeden God hope, dat UE. Heeren sal van gelijken opwecken, om mijn UEd. oud-burgemeester ende mederegent der Stad Rotterdam, die soo veel geleden hebbe over de genegentheyt van S. H. ende over de rechtvaerdige ende natuerlijke affectie ende voorsprake van mijn swa-

verspreiding van 't gerucht, dat hij verklaard had, de «landverraders» op de kaak te zullen stellen, en den vrede met Engeland in handen te hebben. Van 's Prinsen wege kwam er een trompetter, met een schrijven voorzien, waarin hij 't aanhouden der Heeren van de Staten afkeurde, en tot gehoorzaamheid aanmaande. Hoewel morrende, dat dit schrijven verdicht, en de trompetter door de regeering was opgescharreld, liet men de Heeren vrij. De inmiddels in stad gekomen De Groot werd, met het Raadslid Veroezen, bij zijn gaan uit het Stadhuis, aangerand, en moest door gewapende schutters thuis gebracht worden, zoodat hij 't veiligst achtte maar naar Den Haag te wijken, tot hij 't ook daar niet langer houden dorst.

Beide engelsche Heeren waren ondertusschen naar Koning Lodewijk vertrokken, dien zij echter zelf reeds op zijn vertrek uit het Sticht zouden vinden. Hoe zeeghaft hij zich gevoeld, en — naar Mevr. de Sevigné's uitdrukking — niets anders onmogelijk had gevonden, dan het opsporen van vijanden die hem weêrstand wisten te bieden [1], en geen rivier in zijn weg had gezien, die hij niet was overgetrokken; hoezeer hij maar één ding zeî te betreuren, dat men te Amsterdam naar verkeerden raad geluisterd en zich niet met hem verstaan, maar 't land onder water gezet had [2]; was juist dit laatste de gereede aanleiding geweest, hem persoonlijk minder belust te maken op een langer verblijf in den lande. Zoo brak hij, Turenne 't bevel over zijn leger, en den Hertog van Luxemburg, dat over Utrecht latende, den 10en July zijn leger te Zeist op, en maakte zich over Staatsbrabant naar Parijs op weg. «Louis» zoo zong men hem na:

Louis die trok van hier, hij deed het zonder paspoort;
Dat deed, hij vreesd' voor slaag; daarom ging hij zoo ras voort,
En 't blaadjen dat slaat om, en zijn crediet is uit; —
Neen, Holland is Mennist: 't vecht noch en maakt geen buit [3].

---

ger, den jongen Heer Admirael Tromp, ende bovenal over de conservatie van mijn lieve Vaderlandt ende de vrede met den Koning van Engelandt, daerover tegenwoordigh mijn persoon ende mijn gerechtige saek voor God ende alle eerlijke menschen sult alle geresolveert zijn te maintineren; en dese mijn nevensgaende requeste ende remonstrantie, nevens de brieven van den Koningh van Engelandt, gelesen hebbende tot UEd. onderrechtinge, my daerop UEd. genegentheydt gelieven bekent te maken, waernaer my sal reguleren, om in mijn vaderlijke ende eige geboortestadt te komen, ofte naer S. H. den Prins van Orangiën my te begeven; welck afwachtende ende van UEd. versoeckende, bevele ondertusschen UE. alle in de protectie Gode, ende blijve

Uw E. allergetrouwen en seer geaffectioneerden dienaer ende vriendt

JOHAN KIEVIT.

Geschreven den 9 July 1672 in het jacht van de Staten van Zeelandt voor Delfshaven, met hetselvige soo gearriveert.

[1] "La seule chose qui soit impossible à S. M. est de trouver des ennemis qui lui résistent". *Lettres* II, p. 165.

[2] Zie de plaats uit zijn *Mémoire* aangeh. in Roussets *Hist. de Louvois* I, p. 381.

[3] *Den Politieken mantel*, *opgelicht in 't Prinsen leger*, enz. (T'Utrecht by Cyprianus van der Gracht), aan 't slot.

Beide Heeren begeleidden hem dus thans naar de Meyerij, en stelden daar nu den 16^{en} op 't kasteel van Heeswijk, in plaats van te Zeist, een verdrag met hem op, dat er echter alles behalve vredelievend en toeschietelijk uitzag, en waarin niets te bespeuren viel van 't geen zich beiden in den Haag hadden laten verluiden, of de rumoerige gemeente zich te Rotterdam en elders voorspiegelde. Er werd toch in bepaald, dat geen van beide mogendheden vrede of bestand met de Republiek zou maken zonder wederzijdsche bewilliging, noch zich in een onderhandeling met haar inlaten zonder onderlinge kennisgeving, met bekrachtiging tevens van al hetgeen vroeger tusschen beiden overeengekomen was. Buitendien verstonden zich beide mogendheden thans omtrent de voorwaarden, waarop zij gezamentlijk met de Republiek vrede zouden willen sluiten, en die voor Frankrijk nagenoeg op de vroeger reeds gedane, eer verscherpt nog dan verzachte eischen neêrkwamen, voor Engeland de volgende negen punten inhielden: 1. de eer der vlag ook van geheele vloten voor één engelsch schip in al de britsche zeeën tot op de hollandsche kust toe; 2. verlof voor de Engelschen aan de Suriname, om zich, een rond jaar lang, met hun goed van daar te verwijderen werwaarts zij wilden; 3. verbanning voor altoos uit de vereenigde provinciën van alle 's Konings onderzaten, die zich aan gekwetste Majesteit of oproerigheid hadden schuldig gemaakt; 4. een miljoen engelsche ponden aan oorlogskosten; 5. tienduizend pond voor de haringvangst op de britsche kusten; 6. de Soevereiniteit voor den Prins van Oranje en zijn nazaten over de vereenigde Provinciën, voor zoover die beiden Koningen en hun bondgenooten werden toebedeeld; of althans de voortdurende bekleeding der waardigheid van Stadhouder en Kapitein- en Admiraal-generaal, op even voordeelige voorwaarden, als voor een zijner voorzaten het geval was geweest; 7. een handelsverdrag binnen drie maanden, met betrekking tot de Indiën, overeenkomstig de vroeger gedane eischen, en ten gunste van 's Konings onderzaten, die op 't gebied van den Staat handel dreven; 8. afstand aan den Koning, als onderpand voor 't nakomen van al 't bepaalde, van 't eiland Walcheren, Sluis in Vlaanderen, Kadzand, Goeree, en Voorne; 9. een tijdruimte van tien dagen — gelijk ook Frankrijk die gesteld had — binnen welke men alleen zich op deze fraaye voorwaarden zou kunnen verdragen, terwijl dit buitendien slechts zou kunnen geschieden, als 's Konings bondgenooten voldoening erlangd hadden. Een week later werden beide vredesontwerpen, met een afschrift der overeenkomst tusschen beide Koningen, bij een schrijven uit de legerplaats te Boxtel, door beide Cabal-heeren onderteekend, en door 's Prinsen, gelijk wijlen zijner moeder, getrouwen dienstman en bemiddelaar Gabriël Sylvius, overgebracht. Die Heeren aarzelden niet, in dat schrijven te kennen te geven, dat die fransch-engelsche overeenkomst het gevolg was der pogingen van de Staten om bij de twee Koningen onderlingen achterdocht te wekken, en ze zoo tot een afzonderlijk verdrag te noopen; zij lieten daarop zelfs nog volgen, dat Koning Lodewijk, nog altoos geen antwoord

ontvangen hebbende op zijne door De Groot gedane voorstellen, zich slechts met moeite tot deze nieuwe had laten bewegen. De Prins deelde beide ontwerpen aan de algemeene Staten mede, doch liet niet na hun tegelijkertijd te betuigen, «dat er niet één punt onder was, dat hij zou wenschen aan te nemen, en men zich liever aan stukken moest laten houwen, dan tot de goedkeuring van dergelijke voorwaarden overgaan; dat de engelsche dan ook — naar zijne meening, doch daarin bedroog hij zich — niet van den Koning, maar van beide gemachtigden kwamen, en 't geen hem er in aanging 't doen van vijanden en niet van vrienden was».

Hij meende zich daaromtrent te zekerder te kunnen uiten, als hij zelf te dezer tijd met zijn koninklijken oom persoonlijk in onderhandeling trad, en hem de voorwaarden ging overmaken, op welke hij meende, dat de vrede tusschen Engeland en de Republiek gesloten kon worden. Gelijk hij niet verzuimd had, dien oom, in February, door Sylvius, van zijn eerste benoeming te verwittigen, en ook verder enkele brieven met hem gewisseld had, had hij ook bij zijn aanstelling tot Stadhouder zijn vriend Reede tot Schonauen met het bericht daarvan terstond naar Londen afgevaardigd, en hem tevens opgedragen, den Koning te betoogen, hoe Z. M., mits niet te vast aan Frankrijk verbonden, nimmer een schooner gelegenheid had dan thans, om van de Staten alles te verkrijgen, waarop hij aanspraak maken kon; dat, wilde Z. M. hem laten weten wat zij begeerde, hij zich sterk maakte dat, in spijt van den Heer Raadpensionaris De Witt en zijn cabaal, te erlangen, mits het niet rechtstreeks tegen de beginselen der Republiek streed; genen zouden het onderspit delven, en hij en zijn vrienden, in welke Z. M. het volste vertrouwen kon hebben, aan 't hoofd der zaken komen. Zoo de voorwaarden erlangende, die Zij begeerde, kon Zij den Staat altijd vertrouwen, daar Z. M. zich toch ongetwijfeld wel verzekerd zou houden, dat zoolang hij iets had in te brengen, hij geheel aan zijn belang verbonden was, voor zoover zijn eer en de trouw, aan den Staat verschuldigd, het hem veroorloofden, gelijk ook Z. M. het ongetwijfeld niet anders verlangde; voor 't overige moest geheel deze onderhandeling, van welke geen regeeringslid iets wist, geheim blijven». De Koning antwoordde, dat hij zich zeer verblijdde, hem thans door 't volk tot Stadhouder gekozen te weten; had men dat vroeger ingezien, en hem hetzelfde gezag toegekend, als door zijn voorouders zoo lang en waardig was uitgeoefend, waarschijnlijk zouden de allerkristelijkste fransche Koning en hij zelf in volkomen vrede met de Republiek gebleven zijn. Zoodra hij echter ook nu de zaken in zulk een staat zou zien, dat de heftige loevesteinsche partij, of een andere van 't zelfde allooi, niet meer in staat zou wezen te niet te doen of te ontduiken, wat thans gedaan was, en hij zoowel zijn onderdanen voor 't geweld en den hoon kon vrijwaren, waaraan ze zoo lang hadden blootgestaan, als hij zijn beschermende hand over hem en zijn vrienden kon uitstrekken, zou hij al wat hem mogelijk was, bij zijn goeden broeder, gemelden Koning,

trachten te doen, om de zaak tot zulk een einde te brengen, dat iedereen de goede zorg zou leeren kennen voor zijn persoon door hem gedragen, en de achting, die hij om zijnentwil voor zijn Provinciën had. Had hij zich thans met dien Koning moeten verbinden, 't was alleen om de onbeschaamdheid en de aanhoudende samenspanning van hen, die zulk een groot aandeel in het bewind der vereenigde gewesten hadden, alleen met het doel, om den hoogmoed van genoemde partij te fnuiken, en zich in de toekomst tegen dergelijke beleedigingen te verzekeren». Na de overkomst van beide engelsche Heeren, en hun weinig bemoedigende houding, begreep hij zich thans op nieuw tot zijn oom-zelf te moeten wenden, en liet hem, door Sylvius, de volgende punten, als vredesvoorwaarden voorslaan. Met de engelsche vergeleken, waren ze alleen dáárom wat minder onaanneemlijk, dat ze de zaak van beide mogendheden scheidden, en Engeland van Frankrijk moesten vervreemden. Anders zouden haar eigen inhoud en strekking zeker moeilijk de verontwaardiging kunnen verklaren, met welke de Prins tegen gene en de fransche — want de laatste alleen kon hij er niet bij op het oog hebben — was uitgevaren: 1. het eerbetoon aan de vlag op alle zeeën; 2 honderdduizend pond 's jaars voor de vrije visscherij; 3. Suriname in eigendom afgestaan; 4. vier miljoen pond, op nader overeen te komen termijnen te betalen; 5. de stad Sluis tot onderpand van 't nakomen dier voorwaarden; 6. de Soevereiniteit der zeven Provinciën voor den Prins van Oranje. Alles, mits de Koning op geenerlei wijs Frankrijk nu langer bijstond. Wilde hij die voorwaarden aannemen, dan zou men er Frankrijk onaanneemlijke moeten aanbieden, en 't in geval van weigering verklaren, dat Z. M. besloten was, den oorlog niet langer voort te zetten. Zoodra Z. M. zich ten gunste dier voorwaarden verklaard zou hebben, zou de Prins het daarheen leiden, dat men andere gezanten naar Engeland zond, op welke men daar vertrouwen kon, en geheel in zijn belang werkzaam». Sylvius zou, bij 't aanbieden, den Koning wel op 't hart moeten drukken, dat het onmogelijk was, het volk tot een gemeenschappelijken vrede met Frankrijk te verplichten, en dat hij dien om vele redenen ook niet begeerde; dat allen openlijk verklaarden geen vrede met Frankrijk te willen, maar dien met Engeland, op redelijke voorwaarden, zeer wenschelijk achtten. De Koning toonde zich echter met de hem voorgeslagen handelwijs weinig ingenomen; met den lijfarts van 's Prinsen grootmoeder, Dr. Rumpf, dien hij persoonlijk over de zaak sprak, liet hij hem zeggen, dat hij in zijn verwachting omtrent hem teleurgesteld was, zoowel wat zijn voorwaarden betrof, als om de onderstelling, dat hij zonder Frankrijk vrede zou willen sluiten. In 's Prinsen persoonlijk belang, schreef hij — den 10en Augustus — een goeden voet in 't Land te willen hebben, om hem bij te staan tegen de plannen en treken van hen, die zich buiten 't bewind gesloten zouden zien, dat dat zij zoolang hadden gevoerd. Hij ried hem dus, zich wel te bedenken, daar hij het toch, al zou niets zijn persoonlijke genegenheid verminderen, geheel in zijn hand

had, daarvan in zijn voordeel partij te trekken» [1]. Inmiddels was de beraadslaging bij de algemeene Staten voortgezet. Toen men daar den Prins-Stadhouder om zijn gevoelen op de te Heeswijk ontworpen vredebepalingen vraagde, weigerde hij zich te uiten, vóór zich sommige aanwezigen uit de zitting verwijderd hadden; Holland vond er echter bezwaar in, hem hun namen, als hij aanbood, te laten aangeven, en bepaalde daarop in zijn gewestelijke bijeenkomst, hem te verzoeken zijn gevoelen aan enkelen kenbaar te maken. Den volgenden dag evenwel kwam het daarvan terug, en besloot nu, op voorstel van Haarlem, hem de bedoelde namen af te vragen. Hij noemde daarop kortaf De Groot, en gaf, op nader aandrang omtrent de redenen van zijn weêrzin, te kennen, dat hij thans minder geraden vond in nadere beschouwing daaromtrent te treden, doch van meening was, men De Groot bij Holland noch de Generaliteit zulk een ruimen lastbrief niet gegeven had, als zijne voorslagen aan Frankrijk veronderstelden. Na De Groots vertrek gaf hij als zijn oordeel ten beste, dat men Frankrijk eenvoudig de onaanneemlijkheid van de gestelde voorwaarden moest kenbaar maken, doch de onderhandeling met Engeland doorzetten. Holland en de algemeene Staten beiden stemden met die meening in; daar echter beide in Engeland vertoevende gezanten, Boreel en Halewijn, van daar schreven, dat van die onderhandeling niets te verwachten was, en Koning Karel zijns allerkristelijksten broeders van Frankrijks belangen één met de zijne rekende, viel er daaraan vooreerst niet te denken. Omtrent De Groot sloeg nu evenwel Haarlem in een der volgende zittingen voor, hem wat nader nog over de onderhandeling met Frankrijk te hooren. Dit voorspelde hem te weinig goeds, om, in verband met de te Rotterdam ondergane bejegening en den algemeen tegen hem opgewekten volkshaat, een langer verblijf in den Lande raadzaam te achten, en deed hem den 29en July dus naar Antwerpen uitwijken. Den 1en Augustus gaf hij vandaar den Staten van Holland schriftelijk rekenschap van dezen stap: «Mijne Heeren», schreef hij hun, «ik had wel gehoopt, en ook vertrouwd, dat ik, eenmaal ontslagen zijnde van het lastige pak der ambassaden, met een onvermoeiden ijver en niet zonder detriment van mijn geringe middelen en gezondheid bekleed, het verdere van mijn zwakke leven gerustelijk in mijn Vaderland zou hebben mogen voleinden; niet twijfelende, of de getrouwheid van mijne diensten zoude mij de gunst van de regeering en de genegenheid van de ingezetenen zoodanig hebben verwekt, dat ik geen andere hulp, bijstand, en zekerheid, als die, tot mijn veiligheid zou van nooden hebben. Maar ik heb, dat God betere en vergeve dengenen, die daarvan oorzaak zijn, meer wreedheid en verwoedheid in 't midden van mijn Vaderland, en in de stad van mijn geboorte, daar

[1] Zie de geheele briefwisseling achter het *Historisch Verhaal*, enz. door Mr. Bern. Costerus, 2e druk, VI 36, bl. 430 v.v.; en verg. over de onbetwistbare echtheid der meêgedeelde bescheiden Prof. R. Fruins opstel in Nijhoffs *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde;* nieuwe reeks, III.

ik mijns wetens nooit eenig mensch de minste reden van misnoegen heb gegeven, gevonden, als ik geloof dat ooit tusschen luiden van een en dezelfde nacie gepleegd zijn geweest: mijn huis is verscheiden maal, zoo bij dag als bij nacht, aangetast, mijn dienstboden zijn langs de straten gesleept, mijn kinderen gedreigd, ik zelf, op een zondag, gedurende de predicacie, komende van het stadhuis, zoodanig met bloote messen aangerand, dat ik niet als door de genadige hand Gods uit het gevaar van een onvermijdelijken dood, zoo het geschapen was, kan gezegd worden verlost te zijn. En nog, Edel gr. mogende Heeren, en hebben mij al deze periculen niet bewogen, om mijn veiligheid voor den dienst van het land te prefereeren, of mijn lichaam en leven eenigsins te sparen, zoolang als ik heb kunnen gelooven, dat mijn geringe dienst van nut zou kunnen zijn, of dat er meer uitzinnigheid als opzet met dit onstuimige werk gemengd was, oordeelende, dat het de plicht van een trouw regent is, de gemeene onheilen van den staat door de gemeene beraadslaging en kloekmoedigheid tegen te staan. Maar nadat ik uit de rapporten en proposiciën, die op den 21en en 22en der voorleden maand, in uw vergadering zijn gedaan, evidentelijk heb kunnen merken, dat men het generaal gevaar in een particulier wilde veranderen, en door het exponeeren van mijn persoon een sacrificie aan de gemeente wilde doen; zoo heb ik geloofd, dat hetgeen tot nog toe in mij voor standvastigheid van gemoed had kunnen passeeren, voortaan voor zorgeloosheid en onvoorzichtigheid zou kunnen gehouden worden; en dienvolgende gemeend, dat ik schuldig was, zoo ten opzichte van mijne familie als tot defenzie van mijn eer, mij uit de handen van mijn vijanden te onttrekken, en zoolang uit den weg te houden, totdat ik mij buiten perikel wederom in het Vaderland zou kunnen begeven, en den dienst van Uw Ed. Gr. M.M. naar mijn schuldige plicht en vermogen waarnemen. Ik heb dan mijn retraite in des Konings Brabant genomen, met intencie van mijn veiligheid verder te zoeken, zoo het mij daar te bang word gemaakt, waar ik die best en buiten opspraak zal kunnen vinden. Verzekerende Uw Ed. Gr. M.M. dat ik mijn voorgaande getrouwheid door de conduïte, die ik in deze bekommerlijke tijden zal moeten houden, nooit en zal besmetten door eenige actiën, die het interest van mijn Vaderland nadeelig, Uw Ed. Gr. M.M. ondienstig, mijne reputacie ruïneus, of contrarie de sentimenten, die ik verzekerd ben, dat alle eerlijke en kundige regenten van mij hebben, zouden mogen zijn. Dit heb ik nu mijn schuldige plicht geacht, Uw Ed. Gr. M.M. bekend te maken, terwijl ik God-almachtig uit grond van mijn harte bidde, dat Hij Uw Ed. Gr. M.M. loffelijke regeering met vrede van buiten, met eendracht van binnen, en de goede ingezetenen met allerlei welvaren gelieve te zegenen. — Uwe Ed. Gr. Mog^{n}. onderdanige en gehoorzame dienaar P. de Groot» [1].

[1] *Missive van d'Heer Pieter de Groot*, enz.

Zijn zwager Montbas, die, van verraad beticht, in hechtenis was genomen, en, zijn terechtstelling afwachtende, door den Prins gevangen gehouden werd, had 's nachts tusschen 29 en 30 July weten te ontkomen, en de wijk genomen naar Utrecht [1], waar hij door Luxemburg met open armen ontvangen werd. Als geboren Franschman, bleef hij sedert in 't fransche krijgsheer tegen de staatsche troepen dienen. De Prins stelde 1000 gulden op zijn hoofd; doch — als men 't in een schotschrift uitdrukte — hij was «den dans ontsprongen, en kon nu zijn zwager gaan bezoeken» [2]; dat hij inmiddels veroordeeld werd, in beeltenis te worden opgehangen, en met gelijken dood bedreigd, viel hij den Staten in handen, kon hem daarbij onverschillig zijn. Intusschen bood hij aan, voor onzijdige rechters te verschijnen, en gaf niet alleen een openlijke verantwoording over zijn misprezen gedrag in de Betuwe in 't licht, maar schreef ook aan de Staten en de steden van Holland, die echter zijn brieven onbeantwoord lieten. Minder gelukkig, doch ook meer schuldig dan hij, boetten een paar andere bevelhebbers, de Ruiter-kolonel Baron von Ossery en Kapitein d'Hinyosa hun moedwillig plichtverzuim te Rijnberk en Wezel met den dood.

Vielen zij beiden als gerechte slachtoffers van den ontstoken toorn en niet onverklaarbaren weêrzin, over 't algemeen luidde — gelijk ons ook vroeger reeds bleek — de volksmeening ongunstig over de houding der krijgsofficieren, in 't verlies zooveler steden gebleken. «Vast zijnder» — als zich een schieman in een pittige samenspraak met een hoogbootsman uitliet [3], «zooveel schoone steden en sterke forten aan den vijand overgegeven, dat men moet denken, of men wil of niet, dat er schelmstukken onder hebben geschuild. Immers, op het beste genomen, hebben wij in 10 jaren tijds wel één goed officier aangenomen? waren 't niet allen wittebroodskindertjens, popjens over straat, en pronkertjens? Nieuw-bakken goed, die zee noch land, krijg noch oorlog, noch nooit geen dood man hadden gezien? En wat kun je van zulk een volkjen anders wachten als loopen, bang zijn, op den buik liggen als er een schoot geschoten wordt, enz.? Heeft men niet gezien, dat een officier in een goede plaats, daar de vijand op schoot, niet over einde dorst staan, maar al liggende zijn water maakte? Een ander hield zijn vingers in de ooren, en zoo voortgaande zou men duizend staaltjens kunnen verhalen, die om te beklagen of wel om gek te worden zijn. Zulks, bootsman, dat ik niet kan bedenken, waar dit henen zeilen wil». — «Je praat,

---

1 Zie 's Prinsen schrijven aan Fagel, *Arch.* V. 265, en verg. de *Dagelijksche aantt.* van Mr. Ev. Booth, bl. 25.

2 *Onpartijdighe Consideratiën over den tegenwoordighen toestant van saecken.* Tot Muyden in de Rijnze Wijnbergh, 1672.

3 *Zeemanspraetjen, gepast op de tegenwoordighe gelegenheyt van Hollands oorlogh en schielijcken neder-ganck.* In 't jaer ons Heeren na de waerheyt 1674, en na de gemeene praet 1672.

byloo», voert hem de bootsman toe, «of 't touwtjen stukken was; mij dunkt, dat je zwaarhoofdig bent. Is 't tij verloopen?» — Sch. «Het tij verloopen? Dat niet alleen, maar 't heele diep! 't Is tijd, dat men de bakens verzet, of het schip raakt op de wal. Maar daaraf nog niet gepraat; sla vrij de zeilen af, en schiet je stengen, en lost je ballast, want de vaart is gedaan. Onze reeders verstaan malkaâr niet meer: den eenen wil het schip verkoopen, den ander 't naar Frankrijk om zout zenden, en nooit laten weêr komen, den derden naar Engeland sturen, en van een Engelschman bevrachten, om er een reisjen meê naar *Cabo*-de-Grijp te doen en onderweeg in den grond boren, om den schipper schipper te voet te maken; — *in somma*, vriend, 't is horleborle, de boelijn is over de râ, en 't compas van de pen». B. «Byget, Schieman, je praat zoo hoog, hoû wat middenwaters! het naaste land best, zeî de stuurman, en hij voer onder de galg. Ik merk wel, dat je muizenessen in 't hoofd hebt, en dat je bekommerd bent met 's Lands zaken; zegt me eens recht uit, wat er schort, want je bent altijd wat verreziende geweest». — Sch. «Al gekje met me, dat schaadt niet, ik zal evenwel naar den helmstok tasten en zien den hoek boven te zeilen, en dat gaat er naar toe: ons vaderlandjen, goê maat, dat raakt tegenwoordig te grond, en dat meest door een kwade regeering, zoodat te vreezen staat, dat 's Lands schip haast op de Sorles of Heizand zal liggen en aan spaanders stooten, en dat schipper, stuurman, en Jan-hagel haast om een luchtjen zal raken». B. «Wel, Schieman, of ge u daarmeê bekommert, wat zal dat helpen? Ik heb voor dezen ook wel wat gedacht en gesproken, maar omdat er mijn haring niet en braadt, en penning niet en klinkt, zoo zwijg ik; en, lieve vriend, wij slachten de groote mast; wij varen mede, gelijk de koksjongen ook doet; daarom, laat ons zwijgen; is 't compas van de pen, haal in je zeilen, opdat we de blinde klip niet op 't lijf varen. Ik laat ze pompen, die koû hebben; ik heb mijn rokjen aan». Sch. «Maar, bootsman, dat's niet; als 't schip stoot, is 't te laat in den almanak gekeken; wij varen voor geen ballast, wij hebben meê een bultzak te verliezen. Ik lijken ons vaderland tegenwoordig bij een wel toegerust schip, dat van hout, want, zeil, en treil wel voorzien is, alsmede van goed schut, vivres, en al 't geen daar verder toe behoort. De reeders ondertusschen beraadslaan, of ze het schip naar de kaap, de straat, kruisen, of tot convoyeeren willen zenden, waarin ze niet kunnen overeenkomen. Onderwijl leît het schip zeilreê, en rijdt voor anker, de kok schaft, matroos eet, de officiers gaan op haar muiltjens in en uit de kajuit wandelen, en wachten vast order van haar reeders, die haar ten leste belasten, halverzee op brandwacht te leggen. Terwijl dit geschiedt, komen er eenige vreemde vlaggen aan boord, om te visiteeren, de schipper heeft geen last om te staan, wacht vast order, terwijl den eenen voor, den anderen na al eens komt ruiken aan de bottelarij, en hier en ginds snuffelende vindt wat van zijn gading; zoo verliest men nu een anker, dan een kabel, dan wat kaas,

dan wat boter, dan weêr wat schut, dan wat kruit en wat kardoezen; somtijds ook wel een man of zes, en ten leste raakt het beste goedjen weg, de kost op, en 't volk kwijt, zoodat de reste beginnen te morren en te vreezen, of ze ten leste het heele hachjen kwijt zullen raken; schrijft men aan de reeders, die zeggen geen raad te weten; *somma* matroos raakt over hoop, knorren en kijven, roepen om geld, om nieuwe gereedschap, en om een kapitein; en omdat ze knorrig vallen volgens 't element, daar ze meê omgaan, zoo kunnen ze zoo lang niet wachten dat het met order geschiê, maar dwingen de officiers en ten leste de reeders naar haar pijpen te dansen, zulks tot Jan-hagels begeerte wordt ingewilligd; maar wat raad nu, om 't schip weêr in 't gereed te helpen? Al den brui is onklaar, 't schip is van zijn anker gespild, matroos onbedreven, kaart en passer kunnen ze niet gebruiken, de stuurman is aan de wal, en 't staat geschapen, dat, met d'eersten storm die er komt, 't schip op lager wal zal raken en te gronde gaan; ziedaar, bootsman, waarom ik zwaarhoofdig ben; kon je nu wat verder zien als je neus lang is, zoo kun je wel gissen wat ik zeggen wil. *Bootsman:* «'t geen je daar zegt, Schieman, kan ik al mooitjens begrijpen, en om dat te helpen, zou ik, naar mijn verstand, al weder wat weten bij te brengen. Mijn vaârtjen, dat meê een zeeman was, plag altijd te zeggen: vuile gronden bederven de kabels, en als de inhouten verrot zijn, zoo mogen ze geen breeuwen lijden; derhalve zou ik van den nood een deugd maken en eenige reeders casseeren, en houden 't met degenen, die mij dochten de eerlijkste te wezen, en de anderen van haar portie versteken achten; en woû een braaf Kapitein nemen, die met de goede reeders een beter besluit nemen moest, en een goede loots of twee aan boord stieren, en laten 't schip aan den wal brengen, mettervaart kalfateren, en een dubbel huid om leggen, wel verharpuizen en knappe maats opzetten, die den Kapitein gehoorzaam moesten zijn; en zoo iemand van 't scheepsvolk daartegen was, terstond laten kielhalen of voor de mast stellen». Schieman: «Waarachtig, stuurman, nu toon je dat je bot noch platvisch bent; (maar) wat raad met de afgezette reeders? hoe zel je die te ruste stellen? die kwanten zullen meenen, dat haar ongelijk geschiedt; dat het volk een Kapitein wil hebben, even of zij niet bekwaam waren te commandeeren en op alles order te stellen». Bootsman: «Die hebben getoond in haar tijd, wat verstand zij hebben; die moet je voor geen reeders meer achten, die hebben haar beurt gehad, haar kans waargenomen, en voordeel genoeg daaraan gedaan; die hebben haar kapitaal en interest al rijkelijk thuis; laat die vrij zwijgen, of anders dat er rekening, bewijs, enz. af gevergd worde. Ieder heeft zijn keer in de wereld; 't schip kan niet altijd over eenen boeg of voor den wind varen; 't moet somtijds al een rak in den wind zijn. 't Was voor wind en stroom goed stieren, maar nu de nood aan den man gaat, dient men goede stuurluî te hebben, die 't schip op geen lager wal en zeilen, daar het jammerlijk te gronde zou gaan, maar liever aanbrassen en geen wind over-

geven, op hope van een goede slagboeg. Ons schip is al lang genoeg beheerscht van onverstandige en botte commiezen, die als ze scheep kwamen, om op alles acht te nemen, niet eens wisten dat een touw een takel, of een emmer een puts, of de schipperskamer de kajuit heette, en zooveel verstands van schut, ramparden, en kardoezen hadden, als de Westfaling die het schip voor een houten paard aanzag, en meende dat het roer de staart was. Het is daarom hoog tijd, in den wind te kijken; 't zal nu op de korte keting aankomen, de leste kabel gaat er toe, de combuis zou zoodoende niet langer rooken». Schieman: «'t Is gelijk je zegt, Bootsman, en wij zullen 't er voor deze maal bij laten; als we weêr bij malkander komen, hope dan wat verandering gezien te hebben, ten beste van ons lieve Vaderland!» — De inblazingen, in deze scheepspraat, omtrent de «oude reeders die haar beurt gehad hadden» mochten maar al te bescheiden heeten tegenover de grove en vuige schimp, hun, in hun hoofdman en zijn broeder, elders toegeduwd, en met de boosaardigste verwijtingen tegen de «twee blanke broeders», de «witte prinsen», de «land- en zeeprins» en «hun factie», doormengd. In kwaadwilligen weêrklank op het loftuitend bijschrift van Brandt, bij 't portret van den eersten, liet men o. a. beide volgende tot ophitsing der gemeente tegen hem uitgaan [1]:

1.

Dees print verbeeldt den man, die burger tweedracht *sterkt;*
Het Dordsche ondier, dat ontelbre gruwlen *werkt.*
Dat boos verstand heeft onze en Hollands val *besloten;*
Hier bind hij raad en staat, daar steden, sterkten, *vloten*,
Of dwingt door broeders arm De Ruyters arm op *zee.*
Zijn list verwint goê raad, zijn loosheid keert den *vreê.*
De gulden vrijheid treurt, en mist een trouw *beschermer;*
Men houw hem, die dit hoofd verplet, een beeld van *marmer!*

2.

Dit 's beeld van die zich zelf door geldzucht heeft ver*sterkt*,
Die Neêrlands ondergang en Frankrijks voordeel *werkt*,
Die Nassau's roem bevecht, wiens val hij heeft *besloten*,
En brouwt daartoe verraad in legers, steden, *vloten;*
Die door zijn broeder stuit 's Lands overwinst op *zee*,
Die 't heil des vijands zoekt door oorlog of door *vreê*,
Die aan verraders strekt een voorspraak en *beschermer*,
Men rukk' hem 't hert uit 't lijf, en stamp' het hoofd in *marmer!*

En op het bekende rijmpjen, in 1650 te Amsterdam in 't kerkzakjen gevonden, gaf men, na zijn verwonding en toenemend herstel, als weêrslag:

---

[1] Vl. bl. z. j.; ook achter de *Brillen voor alderhande gesichten.* T'Utrecht, gedr. voor Claes Kijck-uyt, 1672.

De Wit gewond En weêr gezond? — In honderd jaar, Geen droever maer;
Was hij gedood, 't Land had geen nood; Maar nu leeft nog List en bedrog
In hem, die eer Louis, voor Heer En Vorst zou willen houën,
Dan Willem van Nassouwen [1].

«Ik beken», zeî men, «dat lange Jan» — als men hem noemde, gelijk zijn aanhangers «Jannisten» — «een facoud en uitstekend man is, en daar is niet loffelijker dan dat men de welsprekendheid zoo gebruike, dat ze altijd tot het algemeene best geschikt wordt; doch niets snooder, dan dat men ze gebruikt tot der vromen onderdrukking; maar dezulken zal God wel vinden!» [2] En elders weder, over de mate van schuld der beide broeders handelende, verklaarde men kortaf:

Wanneer men van de Witten de waarheid zeggen zal,
Zoo zijn ze niet slechts zondig, maar *zonde gansch en al* [3];

en beiden zouden dat nu weldra vreeselijk moeten misgelden, en dezen volkswaan van den dag, door hun vuige en ontmenschte haters gekweekt, met den jammerlijksten dood boeten.

Nog was de Raadpensionaris niet geheel van zijn kwetsuren hersteld, toen hij zich in een vuilaardige *Waarschuwing aan alle edelmoedige en getrouwe inwoners van Nederland*, van geldelijke ontrouw in 's Lands geheime uitgaven, beticht zag, en zich daardoor genoopt vond, de pen op te vatten, om er zich zoo bij de Staten van Holland als bij den Prins-Stadhouder over te verklaren. «Jaarlijks», zoo herinnerde hij den eersten, «was er op den staat van oorlog ten laste der Provincie een post van 24,000 gulden voor geheime verstandhouding uitgetrokken, doch die niet voor hem in 't byzonder, maar voor de algemeene Staten of hun gemachtigden tot de geheime onderhandelingen, soms ook die van Holland of gecommitteerde Raden, beschikbaar gesteld; daarvan was echter — naar zijn beste geheugenis — met zijne kennis, door genoemde Raden geen zesduizend gulden 's jaars uitgegeven; terwijl eindelijk door zijn eigen handen geen enkele penning ooit gegaan was». Den Prins vraagde hij, hem, zoo op dit punt, als omtrent een ander hem aangewreven lak, dat hij voor 't leger geen genoegzame zorg zou gedragen hebben, te rechtvaardigen. Gecommitteerde Raden beaamden volmondig, niet te weten, dat hij eenige gelden voor geheime diensten en verstandhouding ontvangen had, zoolang zij zitting hadden [4]. De Prins antwoordde minder toe-

[1] Zie dezelfde *Brillen.*

[2] *Discoursen over den tegenwoordigen Interest van het Land, tusschen een Zeeu, Hollander, en Raedsheer.* In Amsterdam, *Anno* 1672.

[3] *Colloquium* ofte *een t'samenspraeck over een wonderlijcken Droom van* Dromo philetairos. Gedr. in 't jaer 1672.

[4] Zie het *Bericht van de Hr. Raedtpens.* Johan De Witt, *noopende de secrete correspie-penningen, nevens de verklaringe van de Ed. Mog. HH. Gecomm. Raden.* In 's Gravenhage in de maend Augusti 1672.

schietelijk en verplichtend, dat, wat het eerste punt betrof, Gecommitteerde Raden, naar De Witts eigen opmerking, daaromtrent het beste getuigenis konden geven; terwijl hij persoonlijk er «gansch geen kennis» van had; en wat het tweede aanging, hij mocht noch dorst twijfelen of hij zou alle zorg hebben gedragen, dat de legers van den staat zoo te water als te land, zooveel naar gelegenheid van tijden en zaken had kunnen geschieden, in postuur waren gebracht, om den vijand te kunnen weêrstaan; doch dat hij licht begrijpen kon, dat het hem onmogelijk was te particularizeeren, wat aan het leger te land had ontbroken; en wat zorg voor de aanvulling van 't ontbrekende gedragen was, of op zijn tijd had kunnen en moeten gedragen worden, of aan wien het mocht hebben ontbroken, doordien hij in deze calumnieuze en ongelukkige tijden door zooveel zaken werd afgetrokken, en zich mitsdien met het onderzoek van gepasseerde zaken zoo weinig mogelijk kon inlaten; zoodat de van hem verlangde rechtvaardiging beter gevonden zou kunnen worden uit de handelingen van voorzorg door hem, Raadpensionaris, gedaan; wenschende andere gelegenheid te hebben, om te kunnen betuigen, hoezeer hij was zijn — dienstwillige vriend» [1].

Bijgeloovige lieden verzuimden niet, in deze dagen, zich over « 't zware weder van donder en bliksem» te verontrusten, «dat met half July over Holland gevallen was», noch het «bleek, maar groen schitterend en vliegend licht» op te merken, «van 't Oosten naar 't Westen schietende, als een vliegende draak, die veel kwaads voorspelde, terwijl zich daar achter nog weder een flikkerende straal vertoonde, die zich in veel andere verspreidde, en zoo boven de toppen der huizen bleef zweven». Zeer zeker was het intusschen, dat, deze gewaande voorteekenen daargelaten, een uit menschelijke boosheid en blinden hartstocht geboren jammerdag over Holland stond aan te breken, waarvan de eerste aannadering zich minder in den dampkring en 't zwerk, dan in de gebeurtenissen van den dag, met betrekking tot den Raadpensionaris en zijn broeder, openbaarde. Was de eerste voor weinige weken lichaamlijk aangerand, gelijk thans lasterlijk beschuldigd, de laatste had, 's morgens van vrijdag den 8en July, nog altoos kamer en bed houdende, een schijnbaar vreedzaam bezoek ontvangen, dat echter van het gruwelijkst onheil zou blijken zwanger te gaan. Een 27 of 28jarige, blondharige slungel, van een naargeestig voorkomen, kwam zich dien morgen, tot tweemaal toe, zonder zijn naam te willen bekend maken, te zijnen huize om een afzonderlijk onderhoud met hem aanmelden, en werd eindelijk, na dien naam gemeld te hebben, met moeite bij hem toegelaten, terwijl zijn «sombere fyzionomie» de wakkere huisvrouw van den Ruwaard al aanstonds niets goeds te voorspellen scheen. Zij stelde daarom ook haar 18jarigen oudsten zoon en den huisknecht achtervolgens achter de

---

[1] *Holl. Mercurius* voor 1672, bl. 112.

op een kier staande kamerdeur, op wacht, om, zonder van den onverkwiklijken bezoeker gezien te worden, hem en zijn mistrouwde boodschap zooveel doenlijk waar te nemen en op te vangen. Hij bleek de weinig loffelijk bekende barbier en heelmeester van Piershil te zijn, voor vrouwekracht verzet tegen de dorpsoverheid, en arglistige afzetterij van zijn dienstmeid [1], door leenmannen van Putten gevonnisd, en de omstreeks 1655 te Oud-Beyerland geboren (natuurlijke?) zoon van de later met den Schout en Secretaris van Heer-Jansdam, Willem Carducx, gehuwde Jannetjen Joris Opzoomer [2]; zelf voerde hij den naam van Willem Tichelaer. Binnen gekomen, en voor 't bed van den Ruwaard gezeten, onderhield hij hem over den staat van 't Land, zinspeelde op de verheffing van den Prins en zijn mogelijken echt met een uitheemsche princes, en gaf te kennen, dat hij wel een middel wist, dezen te voorkomen, en de zaken een anderen keer te doen nemen. De Witt verheelde hem zijn weêrzin van deze praatjens niet, zeî ze niet langer te willen aanhooren, en dreigde hem kortaf ze voor 't gerecht te brengen. Zoo moest hij onverrichter zake, na een klein half

---

[1] Het gebeurde met die dienstmeid — naar zijn eigen beschrijving — kenschetst den man naar zijn gansche bestaan: zij had zijn dienst verlaten voor dien bij den Schout Vervoren, en sprak hem daarna om achterstallige huur aan, waarop hij een rekening aan haar indiende wegens "meesteren en cureeren" over de vier jaar (1667—1670) die zij bij hem gediend had; hoewel hij niet aarzelde die te beëedigen, werd zij door 't gerecht tot op de helft verminderd. In 't algemeen had de ongenoemde schrijver van 't *Verhael van 't voornaemste, 't gene desen Staet t'sedert eenige jaren is overgekomen* (Gedr. by Lieven Waermont, 1672), zeker volle recht tot de opmerking van 't ongelooflijke vertrouwen, in dezen gesteld, in een dergelijk "mensch van een gedebaucheert en" — zoogenoemd — "goddeloos" — maar anders kerkelijk hoogst "godzalig" — "leven, dewelke overtuigt (was) van een valschen eed gedaen te hebben, gecondemneert, om God en de justitie om vergiffenisse te bidden, en die tegenwoordigh noch (was) *in reatu* over bedreven vrouwekracht, gelijck hetselve *in confesso* (was); een so notoiren vagebond" (dus), en alleen op zijn "simpel aanbrengen".

[2] De naam van haar en haar lateren man komt voor in twee getuigschriften uit het jaar 1665, haar edelaardigen zoon in 1665 te Heer-Jansdam, door Kerkeraad en Wet — waarschijnlijk bij zijn vertrek naar Geervliet, waar hij eerst drie jaar gewoond had — gegeven; in het laatste wordt hij geroemd als "gedurende zijn verblijf en wooninge alhier neerstigh geweest in 't aenhooren van Godes H. Woord"; beide prijken achter het door hem zelf uitgegeven en met zijn handteekening gewaarmerkte *Waerachtigh Verhael van 't gepasseerde in en omtrent de saecken tusschen Willem Tichelaer, Mr. Chirurgijn tot Piershil, en Mr. Corn. de Witt*, enz. met de zinspreuk: "de gedachtenisse des rechtveerdigen sal tot zegeninge sijn: maer de naem des godloozen sal verrotten". *Rom.* 10:7, gedr. voor den autheur en liefhebbers van ons vaderlandt, *anno* 1672". Was hij de natuurlijke zoon van zijn moeder, of was deze vroeger te Oud-Beyerland met een Tichelaer gehuwd, en als weduwe met Carducx hertrouwd? Het eerste is 't waarschijnlijkst, daar anders de juiste tijd van zijn geboorte wel bekend zou zijn. In de kerkeboeken van beide plaatsen zal men zich wellicht nader kunnen vergewissen. Dat zijn moeders van niet Op- maar Hopzomer gedrukt staat, zal wel door de bekende gulhartige voorvoeging dier stoel-*a* — als de Zeeuwen haar noemen — veroorzaakt zijn, die in die en andere streken zoo gewoon is.

uur, weder aftrekken. Na zijn vertrek deelde de Ruwaard niet alleen der Ruwaardinne — als men zijn vrouw door de bank plag te noemen — maar ook den stads-Secretaris Muys van Holy, het bezoek van den «vreemden vent, in wien hij gansch geen zin had, meê, en moest van dezen, die meer van hem wist, hooren, dat het dan ook maar «een leelijkert en een kwaadaardig mensch» was, die allerlei onfraaye dingen tot zijn last had [1]. De «leelijkert» hield zich dien dag nog te Dordrecht op, ging toen een paar dagen voor zijn «winkel en zieken» naar Piershil, waar hij bij een gereformeerde jonge dochter in verdachte verhouding thuis lag, en trok daarop met haar en «nog een ander man en vrouwspersoon» over Rotterdam, waar hij een paar dagen bleef hangen, naar Schoonhoven, waar hij den Prins meende te vinden, om hem zijn onderhoud met den Ruwaard op zijne wijs te vertolken. Hem niet aantreffende, ging hij van daar naar 't leger, van waar de Prins echter naar Den Haag was vertrokken, en stortte dus aan zijn hofmeester, den Heer van Albrantsweerd zijn «kwaadaardige» hart uit, den Ruwaard van het eigen moordplan betichtend, dat hij-zelf hem meer bewimpeld had voorgespiegeld. Albrantsweerd bejammerende, dat hij de eenige getuige was, ried hem met een tweede persoon samen naar Dordrecht te gaan, en dien aan den Ruwaard als zijn onmisbaren medehelper voor te stellen, doch reed inmiddels met hem naar Den Haag, om den Prins daar kondschap te doen. Deze wilde hem zelf intusschen niet zien; hij had zich anders licht van 't onwaarschijnlijke van 't verhaal kunnen overtuigen; doch gaf, op de mededeeling van zijn hofmeester, de zaak bij 't gerecht aan. De Advocaat-fiscaal van 't Hof, Ruisch, maakte daarop een keer naar Dordrecht, en haalde den 24^{en} De Witt van daar naar Den Haag, waar deze nu voorloopig op de Kasteleinie werd vastgezet. Zijn aanklager bleef inmiddels nog op vrije voeten, en maakte, na zijn eerste verhooren, daarvan gebruik, om donderdag, den laatsten der maand, bij 't gerecht van zijn woonplaats een door hem zelf ontworpen «attestacie» onderschreven te krijgen, dat hij zich «altoos als een eerlijk jonkman had gedragen». Dat gerecht vond zich echter, zijn oneerlijk leven en nog hangend pleit in aanmerking genomen, niet gerechtigd die af te geven. Het schrapte er dus alles in, wat op zijn «goed gedrag» betrekking had, en verklaarde hem alleen voor «een goed meester, en dat hij naarstig ter kerk ging» [2]. In Den Haag teruggekeerd, werd hij nu welstandshalve ook in hechtenis gezet, en op de Voorpoort gevangen gehouden, waar toen ook de Ruwaard weldra werd overgebracht, tot groote voldoening al zijner haters en belagers, die hun blijde verwachting van een halsstraffelijk einde in rijm en onrijm niet verheelden. «De Ruwaard op Buats kamer!» juichten zij [3], «en eerst zoo lang in

[1] Blijkens Muys eigen verklaring bij zijn verhoor.

[2] Een en ander, naar de eigen woorden van het verhoor, den Schout Vervoren, op 4 Aug., door de rechters afgenomen.

[3] *Een Sociniaensche consultatie tusschen Jan en Arent*, enz. 1672.

de Kasteleinie! Dat is Buats eigen gang. *Adieu* dan, Ruwaard van Putten! Het wil der nog zeldzaam afloopen: Buat's bloed roept om wraak!» — Een *Raadsel* en een *klaarsprekende Echo*, die zij lieten uitgaan, gaven meê hun snode meening maar al te duidelijk te kennen: «Eertijds», zoo luidde het eerste:

Eertijds werd ik geacht bij kleinen en bij grooten,
Maar nu word ik helaas! van klein en groot verstooten;
Eertijds werd ik omringd van menig helbaardier,
En die nu op mij past, wie is 't? — 't Is een cipier!
Eertijds kon ik en zee en land en stranden dwingen,
En nu zoo komt het al wat is, mij tegen dringen;
Eertijds zoo was ik trotsch, maar nu bezwijkt mij 't hert;
Voor dezen was ik wit, maar nu zoo ben ik zwert.
Nu weet ik wat ik ben, en wat ik ben geweest;
Maar wat ik wezen zal, dat zal ik zien op 't leest.

«Wel Echo», heette het in de andere:

Wel, Echo, wat is dit? Hoe ben ik dus gesloten?
Waarom word ik veracht bij kleinen en bij grooten?
En waarom moet ik nu voor rechters 't hoofd ontblooten?
E. Omdat gij eertijds woudt u zelf te veel vergrooten.
Hoe is 't dat ik niet werd geëerd, en moet ik hier
Nu lijden smaad op smaad, en hooren het getier
Van grendel en van slot, bewaard door een cipier?
E. Omdat gij eertijds pochte op menig helbaardier.
Wel, waar is nu mijn macht? waar zijn mijn stalen klingen,
Daarmeê ik kost de zee en heele vloten dwingen?
En kan ik nu geen grendel van een deur afwringen?
E. O neen, mijn lieve maat, je moet nu fijnder zingen.
Wel Echo, hoe, mij dunkt, 'k word van u meê gesard!
Mijn trotsche ziel! hoe kunt gij dulden deze smart?
Ben ik dan niet meer *wit?* zeg, Echo, heb je 't hert!
E. 'k Zeg neen, mijn vrome ziel, je bent al duivelsch zwert.
Ontstelt ge dus mijn hart? Hoe maakt ge mij bevreesd!
'k Weet nu al wat ik ben, en wat ik ben geweest;
Zeg mij, wat worden zal; hierna verlang ik meest:
E. Een lichaam zonder hoofd, als u ontvliegt de geest.

Ook in verband met zijn broeder Johan en de uitgeweken De Groot en Montbas sprak men hem «in zijn gevangenis» toe:

Wel noompje, hei! hoe is 't, mijn maat?
Wat, zie ik nu in dezen staat
Die eertijds was een Soeverein
En Holland schier regeerde allein;

Die eertijds was een Opperheer
Van burgers, boeren, en nog meer;
En nu gesmeten in een gat!
Wel hei, patroon! wel, wat is dat?
Een man van zulken goed beleid --
Holla, zoo niet, 'k meen nijdigheid —
Een man, die nu nog lest de Franschen
Een nieuw Galjaartje leerde dansen,
En die, door zijne deugd, den Brit
Sloeg op de vlucht! — Maar ach, gij zit
Nu in een gat, waaruit gij niet
Zult komen, dan met groot verdriet!
En als ik vraag 't gemeen: wat schort er?
"Die kwant moest eerst een voetjen korter",
Is 't zeggen, "want door zijne dood
Zoo raken wij weêr uit den nood".
Maar, Heer Cornelis, hoort een woord:
Wanneer gij komt aan Charons boord,
Die u voorzeker zal onthalen
Met groote vreugd, en nederdalen
Tot in de zaal van Pluto's Huis
Bij het onzalige gespuis,
Zoo vraagt hem, of hij niet voor wis
Weet, waar De Groot en Mombas is,
Opdat hij die ook, tot zijn buit,
Mag overvoeren in zijn schuit,
Met uwen broeder Jan de Witt,
Dat die aan 't stier van 't schuitje zit,
Opdat hij 't stiere, daar 't behoort,
Voor wind en stroom in d'Helsche poort;
Zoo meugt gij daar, onder uw vieren,
Het duistre Rijk eeuwig bestieren,
Als gij ons Land, tot uw gewin,
Te stieren plagt naar uwen zin.

Die broeder had dat sturen van 't Land nu intusschen, naar zijn meening, lang genoeg gedaan, en er, bij al den ondank voor zijn goede diensten, in den laatsten tijd geheel zijn bekomst van gekregen. Nadat hij den 31^{en} der vorige maand, van zijn kwetsuren hersteld, zijn kerkgang gedaan had, en den volgenden dag den Prins in zijn nieuwe waardigheid was gaan begroeten, had hij in de zitting der Staten van Holland, van donderdag daaraan, een toespraak gehouden, waarin hij hen herinnerde, «hoe er den 30^{en} July negentien jaar verloopen waren, sedert hij als hun Raadpensionaris voor 't eerst beëedigd was; hoe in die jaren den Staat vele en zware oorlogen en andere tegenheden waren overkomen, die echter, onder Gods genadigen zegen, meest onder

de liberale consenten en furnissementen van hun Ed. Gr. Mogenden, mitsgaders hun houding en kloeken moed, gelukkig te boven waren gekomen en ten einde gebracht; hoe het voorts hun Ed. Gr. Mog^{n}., of diegenen hunner althans, die hun doorluchtige vergadering doorgaans hadden bijgewoond, ten beste bekend was, met welken ijver en arbeid, alsmede door welke voorslagen en ontwerpen hij al voor veel jaren was werkzaam geweest, om te vermijden en af te wenden alle aanleiding tot misverstand en verwijdering met de tegenwoordige zeer machtige vijanden van den Staat, niet zonder herhaalde voorstellingen van de groote bekommernissen en zwarigheden, die, bij gemis van ijver en de noodige redmiddelen, bij vervolg van tijd uit die verwijdering stonden te wachten; doch hoe het God-Almachtig, naar Zijn onbegrijpelijke, maar niettemin heilige bestiering geliefd had, de zaken, al van langer hand meer en meer tot apparencie der uitbarsting van den tegenwoordigen oorlog, te doen vervallen, zoodat ook de tijd en gelegenheid eenigermaten daar was geweest, om den Staat in 't algemeen, en voornamelijk ook de Provincie van Holland en Westfriesland in 't byzonder, ten beste te sterken, en al 't geen bij tegenweer kon dienen, naar vermogen te verzorgen; hoe de notulen en de memorie der Heeren, die de beraadslagingen alhier en ter Generaliteit van tijd tot tijd hadden bijgewoond, getuigen konden, met welken ijver en aandrang hij de leden hunner vergadering en ook de andere Provinciën daartoe aangemaand en gebeden had; maar hoe het nochtans God-almachtig in Zijn toorn, zoo 't scheen, behaagd had, om, in spijt van alle goede voorzorg door Hun Ed. Gr. Mog^{n}. gedragen, met zooveel spoed als mogelijk was in een lichaam uit zooveel leden saamgesteld, en van zulk een gesteldheid, dat het meer en eer door de overtuiging van de uiterste noodzakelijkheid, dan door tijdige waarschuwing voor een toekomende, doch wel voorziene zwarigheid, gewoon was bewogen te worden — den Staat te laten overkomen de onheilen en rampen, waarin het Land zich thans gewikkeld vond, en dat op een wijs die onbegrijpelijk was, en zoo onverhoeds, ook met zoo weinig tegenstand, dat de nakomelingschap reden zou vinden, om het niet te kunnen gelooven; en hoe al deze rampen en onverhoedsche tegenvallen de gemoederen der gemeente en van alle 's Lands inwoners, bij een algemeene schrik en beving, hadden doen opvatten een ongunstigen indruk van hun regenten, en voornamelijk van de zoodanigen, als boven anderen eenig bewind of bestier gehad hadden; hoe die indruk vooral ook zijn persoon — ofschoon geen regent, maar alleenlijk een dienaar zijnde — gold, naar de mate van 't beleid of bestier der zaken aan zijn bediening vast, of liever bij velen door onkunde daaraan vast en door hem bezeten gewaand; hoe hij zich daardoor tegenwoordig met zulk een last overstelpt vond, dat hij in goeden gemoede niet anders kon oordeelen, of de voortzetting van zijn dienst als Raadpensionaris zou aan de gemeene zaak ondienst toebrengen, daar het buiten weêrspraak zeker was, dat de besluiten van Hun Ed. Gr. Mogenden, die bij voortzetting

daarvan zouden genomen worden en door zijn pen kwamen te passeeren, bij de gemeente die aangenaamheid en bij gevolg ook dat gemak en dien spoed in de uitvoering niet zouden vinden, als voor 's Lands dienst wel vereischt werd; hoe hij derhalve geoordeeld had, niet alleen zonder ondienst maar zelfs met dienst van den Staat, aan Hun Ed. Gr. Mog^{en}. te kunnen en moeten verzoeken, gelijk hij in alle onderdanigheid en eerbied verzocht bij dezen, dat het Hun Ed. Gr. Mog^{en}. geliefte mocht zijn, hem van die bediening goedertierentlijk te verschoonen en te ontslaan, Hun Ed. Gr. Mogenden in 't algemeen, en allen leden dezer doorluchtige vergadering in 't byzonder ten hoogste bedankende voor de goedertierenheid en gunst, hem in verscheiden gelegenheden bewezen, inzonderheid mede en ter zake, dat het Hun Ed. Gr. Mog^{n}. geliefd had, hem op den 6^{en} Augustus 1658, en bij vernieuwing op den 15^{en} Sept. 1668, te begunstigen met een acte, waarbij hem de faculteit vergund en gegeven werd, om, na 't eindigen van zijn vijfjarigen dienst, of ook te voren, zoo hij middelerwijl den dienst mocht komen te verlaten, zitting te nemen in een der Hoven van Justicie, naar zijne keus, waarvan hij zich dan, bij 't goedgunstig verleende ontslag, met Hun Ed. Gr. Mog^{n}. welnemen, ten Hoogen Raad zou bedienen; en alhoewel het Hun Ed. Gr. Mog^{n}. geliefd had, daarbij te voegen, dat hem in zulk een geval aangewezen zou worden, gelijk van toen af aangewezen werd, zulk een rang onder de HH. mederaden, als bevonden werd, bij vorige besluiten aan den Hr. Raadpensionaris Cats en and. toegestaan te zijn, zou hij 't voor zich rechtmatig vinden, om aan niemand eenige hardigheid te vergen, zijn ontslag als Raadsheer niet naar de dagteekening van 30 July 1653 — als strikt genomen zou gebeuren moeten — maar eerst naar die van 6 Aug. 1658 te doen opmaken». — De Staten, over 't mondeling gedane en hun tevens schriftelijke verstrekte verzoek, in zijn afwezen, daarop beraadslagende, besloten het volgaarne in te willigen; zij verschoonden, ontsloegen, en bedankten hem daarom van zijn Raadpensionarisschap, en bepaalden zijn zitting hebben in den hoogen raad overeenkomstig zijn verlangen, zoodat hij er plaats zou nemen onmiddelijk na die zijner mederaden, die van vóór 6 Aug. 1658 daarin zitting hadden. De vergadering na 't genomen besluit weder binnengetreden, werd hij met den inhoud daarvan bekend gemaakt. Bij de beraadslaging zelve hadden de Edelen, Dordrecht, Delft, Rotterdam, en Den Briel verklaard, wel gewenscht te hebben, dat de Raadpensionaris in zijn getrouwen dienst had kunnen volharden, doch de overige steden zich daaromtrent niet zoo bepaald uitgelaten. Vóór zij hun loontrekkenden raadsman, den meest onverdroten en belangeloos werkzamen aller Staatsdienaars, van zich lieten, droegen hem de Staten echter nog een laatsten, hem zelf in zijn onmisbaarheid voor hun provinciaal beheer, niet minder dan hen in hun afhankelijkheid van zijne goede diensten kenschetsenden arbeid op: het opmaken van een staat van 't inkomen en de lasten, zoo gewone als buitengewone, van hun gewest. De eigenaardige onderlinge verhouding van beide deelen der provincie, het

Noorder- en Zuiderkwartier, tot welker beider gecommitteerde raadscollegiën hij alleen, als vertrouwd bemiddelaar, toegang had, maakte hun die opdracht onder deze omstandigheden tot een noodzakelijk kwaad, welks uitkomst echter — als zich verwachten liet — slechts te meer strekte, hem in al zijn waarde te doen kennen. De door hem overgelegde staat deed toch met de proef op de som blijken, dat terwijl, bij zijn komst aan 't beheer, in 1654, de renten van Hollands staatsschuld, op een kleine ton na, niet minder dan zeven miljoen bedroegen, zij, ten gevolge zijner heilzame maatregelen van 1655, met nieuwjaarsdag 1672 tot ruim vijf en half miljoen waren gedaald, en dàt niettegenstaande de oorlog met Engeland in 1665, in dat éène jaar, een nieuwe leening van bijna 12 miljoen, met tijdelijke schorsing van alle bepalingen omtrent schulddelging vereischt had. Wel werd daarop na den vrede van Breda het denkbeeld daartoe weêr levendig, doch door de dreigende houding en oorlogsplannen van Frankrijk weldra voor goed verijdeld. In zijn bekende aanprijzing van 't lijfrentenstelsel had de Raadpensionaris intusschen, in 't vorige jaar zelf, nog een nieuwe poging tot die gewestelijke schulddelging, met niet onbelangrijke persoonlijke geldopoffering zijnerzijds, beproefd, in de meening daardoor tevens de houders van lijfrentebrieven, door hun overgewonnen rentebedrag, tot nieuwe kapitaalvorming te noopen [1].

Den eigen dag waarop hij zijn ontslag verzocht en erlangde, had de Admiraal De Ruyter, voor Goeree ten anker liggende, van 't nog steeds door hem bevaren schip *de zeven Provinciën*, op zijn verzoek, een brief aan de Staten geschreven naar aanleiding der lasterlijke praatjens, waaraan de Ruwaard voor zijne houding, als hun gevolmachtigde op de vloot, in zijn verhouding tot hem zelf ten doel stond: «Mij is» — schreef hij — «niet zonder groote verwondering uit het Vaderland ter ooren gekomen, dat aldaar bij sommigen zou worden voorgegeven en uitgestrooid, dat tusschen den H^re^ Ruwaard van Putten en mij, discrepanciën en disputen zouden zijn geweest, ja, zoo verre, dat wij niet alleen in hevige woorden met den anderen vervallen, maar zelfs handgemeen geworden zouden zijn; dat ik den gemelden H^re^ Ruwaard in zijn arm zou hebben gekwetst, en dat het die kwetsuur eigenlijk zou wezen, wat ik UEd. Gr. M.M. voor dezen heb genotificeerd, door zware zinkings veroorzaakt te zijn; dat hij daarenboven met de vijanden van den Staat niet zou hebben willen vechten, voornamelijk niet met de Franschen; dat hij den tweeden dag belet zou hebben de voortzetting of hervatting van den strijd, en derg. meer. Waarop ik, zoo tot verdediging van mijn eigen eer, als tot voorstand van de gerechtigheid en waarheid, mij verplicht gevonden heb, UEd. Gr. Mog^n^. bij dezen, in oprechtheid mijns gemoeds te verklaren, dat gemelde Hr. Ruwaard met mij geleefd heeft in alle broederlijke eenigheid en

[1] Verg. de opmerkingen van den Heer Veegens in zijn *Johan de Witt, als publicist* (Gids, 1867, I, bl. 30).

openhartige vriendschap; dat nooit tusschen ons is geweest eenige discrepancie, dissensie, of dispuut; verklarende voor God-Almachtig en UEd. Gr. M.M., dat al 't zelve zijn versierde en valschelijk uitgestrooide zaken. Gelijk ik mede mij in consciëncie verplicht acht, te betuigen, dat hij altijd een grooten en byzonderen ijver getoond heeft, om de vijanden te bevechten, en dat met geen minder animoziteit tegen de Franschen als de Engelschen, zooals ook uit de effecten is gebleken; dat de besluiten, om den vijand aan te grijpen, op zijn voorstel, met veel aanradende redenen bekleed, bij eenparig advies van den ganschen scheep- en krijgsraad zijn genomen; dat hij zich, gedurende het gansche gevecht met ongemeene standvastigheid heeft gedragen; dat hij ook wel ernstig geresolveerd is geweest, den tweeden dag dat gevecht te hervatten, gelijk wij dan ook der vijanden vloot nagewend, en den ganschen dag zoo dicht bij haar gehouden hebben, als het ons eenigsins mogelijk is geweest», enz. «Alle 't welk zijnde de oprechte waarheid, ik van UEd. Gr. M.M. ook niet anders kan gevoelen of verwachten, dan dat zij niet alleen de zaak in dier voegen zullen hebben opgenomen, maar dat het hun goede geliefte ook zal wezen, zooveel doenlijk te helpen disabuzeeren diegenen, die daaromtrent met een verkeerde en onwaarachtige impressie ingenomen mogen zijn».

Wat ondertusschen dit schrijven wellicht vermocht, om, naar de bedoeling van den edelaardigen vlootvoogd, sommigen omtrent de gehouden gedragslijn van den gevolmachtigde der Staten juister in te lichten, het algemeen vooroordeel bleek zoo hevig tegen hem, dat zelfs zijn rechters een zoo te slechter faam en naam staand persoon, als zijn «kwaadaardige» betichter van Piershil, genoeg geloofs schonken, om hem niet als verdacht verklikker, maar eerbiedwaard getuige te beschouwen, en bij meerderheid van vier tegen twee stemmen, tot zijn eigen pijniging te besluiten. Terwijl Tichelaer niets dan de tastbaarste onwaarheden — door den Ruwaard terecht als «infame leugens» gebrandmerkt — over zijn onderhoud met hem opdischte, scheen die meerderheid daar blijkbaar meer aan te hechten, dan aan de rondborstige taal, door den Ruwaard op alle hem voorgelegde netelige vragen geuit. Zijn onverbiddelijk verzet tegen de herroeping van 't Edict, door zijn gedwongen onderschrijving gebleken, verantwoordde hij met de eenvoudige betuiging, «de teekening der herroepingsacte alleen geweigerd te hebben, omdat hij bij eede aan dat Edict was gebonden». Op de vraag, of hem de dood van den Prins niet welkom zou geweest zijn, omdat daardoor de zaken in den vorigen staat gekomen zouden zijn, en de vrijheid van 't Land hersteld, gelijk ze vóór 't Edict geweest was, gaf hij, met evenveel doorzicht als goede trouw, te kennen, dat, «naar zijne kennisneming der staatsgesteldheid te oordeelen, door den dood van den Prins het Land integendeel zou geraakt zijn in de uiterste verwarring», en dat ook «voor de vrijheid geen herstel noodig was, daar — naar zijne meening — het land en zijn ingezetenen nog altoos in volkomen vrijheid wa-

ren» [1]. Het baatte hem echter alles evenmin, als zijn vastberaden ontkenning van wat zijn snoode belager in zijn tegenwoordigheid tegen hem inbracht. Hij werd, tot scherper onderzoek aan de wreedste pijniging — voor welke naderhand de scherprechter aan zijn weduwe berouwvol om vergiffenis schreef — onderworpen, doch bleef ook toen alles met dezelfde kloekheid ontkennen, zoodat de arme rechters, wilden zij tot geen vrijspraak — als 't eigenlijk hun plicht geweest was — besluiten, tegenover den hartstochtelijken aandrang zijner kwaadwillige vijanden en der bevooroordeelde gemeente, in de moeilijkste verhouding kwamen. Aan de Nieuwe kerk in den Haag plakte men dezer dagen nog een zijn onthoofding eischend schimprijm aan, dat daarbij ook zijn broeder met hetzelfde lot bedreigde:

Belzebub heeft geschreven uit de Hel,
Dat Kees de Witt haast komen zel,
Maar 't hoofd moet eerst zijn afgeslagen;
Zoo wacht hij hem in korten dagen.
Zijn broeder en d'Hr.... zijn vol schelmerij,
Zij zullen varen zooals hij [2].

Dienzelfden broeder golden, met den gevangene, ook andere dezer dagen rondgestrooide rijmen, waarin het o. a. heette:

Den *ruwen* Duivel en de *Groote* zijn aan 't spatten,
Den Ruwaart is gevaân, De Groot is niet te vatten,
En Mombas is 't ontvlucht; wie rest er als De Witt,
Die nu, op zijn verzoek, den Hoogen Raad bezit? —
Gij tracht uw broeder nu te vrijen van den dood,
Het lukte Mombas, die tot helper had De Groot,
Maar, hooge raad De Witt, uw doelwit zal mislukken,
't Gemeen laat hem niet meer van magre kraayen plukken,
Zij hebben overlang uw eigenbaat verstaan,
Nu zal verraders drift voor ons te gronde gaan; —
Spijt allen die 't benij'n, Oranje zal regeeren! —

En Johan de Witt diende daarbij, als zijn genan de Dooper en die Van Oldenbarnevelt, een hoofd korter: «'t Is», rijmde men,

't Is zestien honderd jaar en vijftig nu geleden,
Dat d'eersten Heer Sint Jan het hoofd werd afgesneden;
En drie-en-vijftig zijn verloopen van dien dag,
Dat hier den tweeden meê 't hoofd voor de voeten lag;

---

[1] Blijkens zijn verhoor van 13 Aug.

[2] Meêgedeeld in *Brillerus Sondagspraetjen.* Tot Leyden, gedr. bij Jeremias Kloeck op de Breestraet, naest de Vierschaer, 1672.

Komt nu de derde ook eens op zulk een wijs te sterven,
Zoo zal ons Vaderland de aloude vrijheid erven[1].

De onzelfstandige deels ook vijandige meerderheid der rechters was blijkbaar te veel onder den invloed van haar omgeving en de bevooroordeelde indrukken van den dag, dan dat zij niet, in spijt aller voortdurende ontkenning en gebrek aan bewijs, de schuld van den Ruwaard verondersteld zou hebben, in verband vooral met zijn onwrikbaar vasthouden aan 't Edict, en de door dwang alleen verkregen onderteekening der dordsche afschaffings-acte. Slechts één van hen, Cornelis Baen, gaf ronduit te kennen, dat naar zijne meening, Tichelaer niet als getuige verhoord, maar als aanbrenger beschouwd moest worden, en men hem daarom geen geloof kon geven; een gevoelen, dat zeker voor het eenige juiste in de zaak mocht gelden, en, ware 't ook door de overigen aangenomen, tot onmiddellijke vrijspraak geleid hebben zou. Wel verre van dat echter nam men niet eens zijne verdere zienswijs aan, dat, was er van pijniging sprake, Tichelaer die 't eerst zou moeten ondergaan; terwijl men dezen zelfs niet eens na de voortdurende ontkenning van den Ruwaard, bij die onrechtmatige pijniging, daaraan onderwierp. Het liet zich denken, wat men in dezen stand van zaken van den afloop te verwachten had. Ter dood veroordeelen ging bij geen mogelijkheid aan; doch hoe zelfs tot ballingschap zonder bepaald aangegeven beweegredenen te besluiten? De griffier Pots gaf uitkomst, door op een drietal vonnissen uit vorige jaren te wijzen, waarin van geen bepaalde misdaad gerept, en toch tot ballingschap verwezen was. Dat redmiddel greep men met beide handen aan, en het den 20 Augustus in den vroegen ochtend gestreken vonnis luidde: «Het Hof van Holland, gezien en geëxamineerd hebbende de stukken en munimenten, bij den Procureur-generaal van denzelven Hove overgegeven, tot last van Mr. Cornelis de Witt, oud-burgemeester, enz. jegenwoordig gevangen op de Voorpoort van denz. Hove, mitsgaders zijne examinaciën en confrontaciën, alsmede 't gene van wegen den voorschr. gevangen is overgeleverd, en voorts overwogen hebbende 't geen ter materie dienende is, en eenigsins heeft mogen moveeren; verklaart denz. gevangen vervallen van alle zijne digniteiten en ampten, bij hem tot nog toe bediend; bant hem voorts uit den Lande van Holland en Westfriesland, zonder daar ooit wederom in te komen, op pene van zwaarder straffe, te ruimen dezelve landen metten eersten, en condemneert hem in de kosten en misen van justicie, tot tauxacie en moderacie van denz. Hove. *Actum* bij de Heeren Adr. Pauw, Heere van Bennebroek, President, Aelbrecht Nierop, Willem Goes, Heere van Boeckhorstenburg, Frederik van Lier, Heere van Zoetermeer, Corn. Baen, en Mattheus Gool, raadsluiden van Holland en Westfriesland; in kennisse van mij, Adriaen

[1] *De sprekende Toonbanck aen de verkofte Hollander*, door *Waermont*. Vl. bl. z. j.

Pots (griffier). «Een schoone sentencie, die wel een rechte Pilatus-sentencie mocht heeten», als zich een haagsche dominee tot den raadsheer Lier verluiden liet: «wat toch staat er anders in, dan: ik vind geen schuld in dezen mensch»? Een «juweel van een sentencie» noemde 't evenzoo de Brilleman in *Brillerus Zondagspraatjen*, «maar kostelijker als een amersfoorder klabbeek niet; geen aalshuiden- of notedops-diefjen wordt ter straf gedoemd, of zijn feiten worden eerst in order, de grootste bovenaan, gerecenseerd; na het verhaal der misdaden volgt dan de condemnacie, 't zij het welige rasphuis of ook wel 't hennepen-venster. Was de zaak van gering belang geweest, wat was er aan gelegen, al hadden ze juist niet alle texten nagezien? maar hier wierd niet om de rok, maar om de kop getwist, en het is zoowel naar het hollandsche als naar het romeinsche recht een gewezen regel, dat, zoo iemand een ander van een misdaad beschuldigt, dewelke bewezen zijnde hem tot een man des doods maakt, en die integendeel niet bewijzen kan, hij zich zelf op die wijs strafbaar maakt. Nu had de chirurgijn Tichelaer den Ruwaart van Putten van zoodanig een feit, en op die wijs beschuldigd: die vrij ging, was geheel vrij van de straf: Tichelaer ging vrij, zoo dan de Ruwaard was een doodschuldige». «Maar is de zaak bewezen?» werpt hem Gerrit Vraag-al tegen. «Wat er van bewezen is, blijkt uit de sentencie niet», herneemt de ander, «maar dat er iets van bewezen is, is zeker, of ze doen anders met hem dus te straffen ongelijk». — «Het lijkt in jou verstand», meent daarop een derde, «dat dit een vreemde sentencie is, en immers is ze van groote mannen samengesteld?» — «Dat 's waar», verklaart dan de Brilleman weêr, «ze *benne*-al in de-*broek*, en zijn de kinderrok al ontwassen, maar evenwel loopen ze nog zoodanig in 't lange pak, dat de — Rederijkers zot — Piero te Leiden zich zou geaffronteerd achten, indien hij zoo zijn niet rechtgaanden wagen moest voorttrekken». — «Ja, ja», roept nu een snedig Amsterdammer uit, dat er een pots onder speelt, ziet al de wereld wel». — «En of men het», besluit de Brilleman, «uit de sentencie niet merken kon, zoo hebben zij daaronder geschreven: in kennisse van mij — Pots».

't Was echter niet een vrijspraak, die zij, welke zich in woord en schrift zoo uitten, verlangden; 't was hun integendeel om verzwaring van straf voor het in de sentencie niet kenbaar gemaakte, maar in hun aller bevooroordeelden geest kennelijk bedreven misdrijf te doen; en zij verwachtten daarom ook, zij bereidden er zich op, door de burgerij zelf in dit opzicht te zien verrichten, wat de rechters hadden nagelaten, en dat dan ook tevens op den Raadpensionaris, voor zijn eigen hun even onmiskenbare euveldaden, te zien toepassen. «'t Verraad», als men 't in rijmen uitdrukte,

> 't Verraad moet zijn gestraft, en is 't niet door bezorgers,
> Zoo is het door 't gemeen, en door het recht der borgers,
> En als 't zoo wezen moet, is 't beter zoo als niet:
> Justicie heeft zijn plaats, door wien ze dan geschiedt.

Wanneer men hem begeeft te zijn een burgervader
Tot welstand van 't gemeen, en wordt dan een verrader;
Wat loon heeft die verdiend? De misdaad is te groot:
Niet anders als de straf van een gewissen dood [1].

«Nademaal» echter, als 't elders in ondicht heette [2], «de rechters die daar over gezeten hadden zulk een vonnis des doods, hoewel zij een wreeden dood verdiend hadden, niet over hen wilden uitspreken, en dat er geen andere en rechtvaardiger rechters als deze voorhanden waren, wat was er dan anders overig, als dat de burgers, ontbloot van rechtvaardige rechters, de zaak zelf ter harte nemende, uitvoerders daarvan werden, en hen van 't leven ter dood brachten?». — Zoo zou het dus ook geschieden, en de avond van dien eigen dag niet ten einde zijn, vóór de dierlijke volkswoede zich ten volle aan beide broeders gekoeld, en haar dorst naar hun bloed ten volle gelescht had. 's Morgens vóór negenen reeds waren de leden van 't Hof, die over den Ruwaard gezeten hadden, hem op de gevangenpoort zijn vonnis gaan voorlezen, en was zijn kwaadaardigen betichter tevens zijn vrijheid hergeven. Van deze maakte hij nu onmiddellijk gebruik, om der gemeente te gaan inblazen, hoe hem dat zeker niet gebeurd zou zijn, ware niet de Ruwaard schuldig bevonden, doch dat men in 't toepassen der straf, om redenen, niet verder had durven gaan. Meer was er niet noodig, om die burgerij gaande te maken, en de zaak van hare zijde ter hand te doen nemen. De gelegenheid was daartoe te schooner, als ook de Raadpensionaris, gelijk weldra bekend werd, zijn gevonnisden broeder, op zijn verzoek, op de Poort was komen bezoeken [3], van zins hem met zijn koets af te halen. De allengs saamgeschoolde burgers zonden die koets echter terug, en lieten op aansloken van Tichelaer niet toe, dat beide broeders zich van de poort op straat begaven. Voor Cornelis liep er toen reeds een tijdrijm om, waarin gezegd werd:

CorneLIs De VVItt rVVVaert Van pVtten,
VerraDer Van 't Lant, en 's prInsen VIant,
gaet na 't geVangenhVIs, nIet Verre Van 't
groene sootIe aLDaer hI haest Loon na
sIIne VVerken saL ontfangen, In 't Iaer
aLs Ian barton en pIeter grotIVs sIIn ontsnapt,

en 't nu met hem — noch zijn broeder — niet gebeuren mocht. Bij de Staten van

[1] *Spiegel van staet en recht der burgers*, vl. bl. met prent z. j.

[2] Zie *D'oprechte Oranje-oogenzalf*, *opgeveylt door een hollantse quackzalver aen alle Oranje lief hebbers.* Gedr. in d'Oranje druckery, 1672.

[3] Terstond na de kennisneming van zijn vonnis, waarvoor hij, naar zijn gulle betuiging, den rechters weinig dank wist, had hij den cipier verzocht, zijn broeder bij hem te roepen, en deze dit door eene zijner "meisjens" laten doen. Zoo getuigen zoowel zijn broeders eigen trouwe lijfknecht als die cipier, en laten dus geen twijfel daaromtrent over.

Holland, tot het kiezen van een nieuwen Raadpensionaris saamgekomen, brachten drie leden hunner Gecommitteerden, Boetselaer van Asperen, Adr. Bogaard, en Gillis Valckenier, bericht van de samenscholing en 't los gerucht, dat er uit de dorpen in de buurt tal van buitenluî tot ondersteuning der rumoermakers verwacht werden. De Staten droegen hun toen op, de drie vendels paardevolk, onder den Graaf van Tilly nog in den Haag in bezetting, op te doen zitten, en de samenscholing goed- of kwaadschiks te verijdelen, ook de «meest vertrouwde» van de zes — terecht verdachte — vendels schutterij in de wapenen te roepen, voorts de valbruggen op te halen en de schuiten aan de binnenzij te leggen om de boeren het binnenkomen te beletten; eindelijk ook, aan den Prins alles te melden en zijne tegenwoordigheid met nog goed wat voet- en paardevolk te vragen. Omstreeks elf uur beproefde de Raadpensionaris naar huis te gaan, doch werd door de saamgeschoolde menigte daarin verhinderd en weêr naar boven gedreven, van waar hij voor zich en zijn broeder te vergeefs een anderen uitweg zocht. De schuttervendels kwamen zich allengs deels voor de poort, deels op den Vijverberg, deels op den Hofcingel en vandaar naar 't Buitenhof stellen. Op dat Buitenhof kwam zich een der ruitervendels scharen, beide andere op den Kneuterdijk en de Plaats. Daar zochten hen echter twee der schuttervendels zooveel mogelijk in hun bewegingen te belemmeren, en waren 't vooral de heftig tegen De Witt ijverende Schepen Van Banckem en zijn geestverwant, de zilversmid Verhoeff, die de schutters zooveel mogelijk ophitsten, en in hun kwade bedoeling stijfden. Beiden verlangden niet anders dan hun dood, en zochten die te bewerkstelligen. Tilly's ruiters waren er de grootste, of liever eenigste, hinderpaal tegen, en op hun verwijdering kwam het dus bovenal aan. De onwaardige vrees der haagsche overheid voor de — naar 't zeggen bleef — aanrukkende buitenluî, die een week of wat vroeger te Delft zoo de baas gespeeld hadden, werd het welkome middel daartoe. Twee schutter-serjanten, de HH. Dunkamp en Van Spanje, spoedden zich naar de Princegracht, waar de voorzitter van Gecommitteerden, gemelde Heer Van Boetselaer, en zijn medelid de Pensionaris van Haarlem, Adriaan van Bosveld, bij den Commies De Wilde aan tafel zaten, en vraagden hen een bevelschrift, om de ruiters tot afwering te doen aftrekken. Zij vonden echter geen gehoor, en werden daarop door twee hunner hopluî — de HH. Van Reenen en Van Leeuwen — gevolgd, die, welwillend beloovende beide broeders te beschermen — een belofte van welker nakoming men al aanstonds de onmogelijkheid had moeten en kunnen bevroeden; doch Boetselaer was ook persoonlijk te veel op hen gebeten, om zich daaromtrent veel moeite te maken [1] — beide Heeren reeds wat williger vonden, en

[1] Hij had anders zeker ook uit het leger bij Alfen — *gelijk De Staten dat 's ochtends opzettelijk verlangd hadden* — ruiterij en voetvolk kunnen laten aanrukken; het daartoe door hen genomen besluit schijnt echter niet nagekomen, waarschijnlijk omdat B. liefst den Prins er buiten wilde houden, wiens overkomst (zie de vorige bladz.) tevens door de Staten begeerd was.

in 't blijde vooruitzicht, nu weldra de handen vrij te hebben, hun manschappen en geestverwanten op de Plaats in dien zin bewerkten. Toen zich daarop ook nog de kloekhartige haagsche Burgemeester — Johan Maes — en de Pensionaris — Jakob van der Hoeve — op de Princegracht om hulp tegen de buitenlui aanmeldden, achtten beide Gecommitteerden zich volkomen verantwoord, en zonden Tilly eerst mondelingen, en, op zijn welberaden weigering daaraan te voldoen, schriftelijken last, om zijn vendel en dat van den Ritmeester Steenhuyzen, in vier afdeelingen te splitsen, en deze naar de vier hoeken der stad, aan de Wagen-, West-, Scheveningsche- en beide Boschbruggen tegen de zoo gevreesde buitenluî te doen oprukken. Alleen het derde vendel zou aan de hoofdwacht op 't Buitenhof blijven, zoodat al het schutter- en verder geboefte op de Plaats, onder aanstoking van Verhoeff, Van Banckem, den hopman Zacharias de Zwart en huns gelijken, volkomen vrij spel kreeg. In welk een mate eerstgemelde met de zijnen, bij de heldhaftige houding der stedelijke overheid, geheel den baas speelde, blijkt het best uit de omstandigheid, dat de Burgemeester — tevens Schutterkolonel — en de Wethouders, Verhoeff, die zijn opzet, beide broeders om hals te helpen brengen, onder geen stoelen of banken stak, en de volvoering daarvan, overeenkomstig zijn kerkelijkvromen gemoedsaard, van God had afgesmeekt, beleefdelijk verzochten, wel van zijn voornemen te willen afzien, doch — als zich tegenover zulke oodmoedige gezagvoerders licht verwachten liet — met de meest onheusche weigering beantwoord werden. Om zich te vergewissen, of men beide broeders nog wel altijd onder zijn bereik had, begaven zich van tijd tot tijd wat schutters en ander grauw op de Poort. Omstreeks twee uur, toen hun middageten was afgeloopen, vervoegde zich ook de Fiscaal Ruisch, met een stuk of wat officieren en eenige schutters tot hen, liet Johan's klerk, Ouwenaller, en huisknecht — die er tot dusver bij hun meester gebleven waren — vertrekken, en deelde hem en zijn broeder meê, dat die Heeren daar kwamen, om den Ruwaard onder hun hoede te nemen. Toen Johan, zich daarop verlatende, vertrekken woû, hielden ze hem echter tegen, en de Fiscaal bad hem, om 's volks wil, nog wat geduld te hebben. Na 't aftrekken der ruitervendels, trok dat der schutters onder De Zwart, het felst op beide broeders gebeten, op aanhitsing van Van Banckem, omstreeks vier uur, tot onder de Poort, waar het zich onder het daar gestelde, wat minder heftige, mengde. Men gaf nu voor, beide broeders slechts af te willen halen, om hen op 't Stadhuis te brengen, en daar tot 's Prinsen overkomst in hechtenis te houden. Wat later vingen toen Verhoeff en eenige van zijn medestanders, de wapensnijder D'Assigny, de pakmeester van Vaalen, de beeldsnijder De Man, de wijnkooper Van Dorsten, enz. aan, de deur der Gevangenpoort te doorschieten, doch slaagden er zoo niet in, om haar open te krijgen. Verhoeff ijlde daarop, den Vijverberg langs, het Tornooiveld over, naar de Leidsche Wagens, en maakte er zich, bij den smid van den Prins, van wat mokers en breekijzers meester, met welke hij en de zijnen

toen ijverig aan 't beuken en breken gingen. De avond begon toch te naderen, waarop men het pleit voldongen wou zien, naar 't 's morgens reeds aan de kerkdeur — het ware aanplakbord voor dergelijke aankondigingen — gehechte schimprijm, te wachten:

Lucifer roept uit de Hel,
Wanneer De Witt daar komen zel?
De burgers roepen uit den Haag:
"Wacht hem t'avond in uw maag".

Deels voor het gebruikte geweld bezweken, deels uit vrees voor het dreigen der onverlaten, door den stokbewaarder ontsloten, raakte de deur eindelijk open, en stoof nu Verhoeff met zijn bende naar boven, waar Cornelis de Witt zich, na den eten, wat te bed had gelegd, en zijn broeder aan de tafel in 't Boek der Richteren zat te blâren. Onder de ruwste bejegening en schimpwoorden werd Cornelis van 't bed gesleurd, en in zijn kamerjapon en muilen de trappen af en, de poort door, op de Plaats gedreven. De wat beter gezinde officieren en schutters, die met den Fiscaal Ruysch waren meêgekomen, werden, toen zij een woord in 't midden wilden brengen, zelf voor «schelmen» uitgemaakt, en waagden 't daarop niet meer te kikken. Johan werd door Verhoeff zelf omlaag gevoerd, waar men eerst voor had, beide broeders naar 't groene zoodjen te brengen, om ze daar dood te schieten; al aanstonds bleek men echter het zelfs daarvoor vereischte geduld te missen. Kolfslagen, sabelhouwen, en degensteken — van den wijnkooper De Rijp, Louw, den slachter, een ongenoemd matroos, en den vendrig D'Assigny — maakten al spoedig aan 't leven van den onder de voet geraakten Ruwaard een einde. Johan, die ook boven op de Poort reeds een kolfslag gekregen had, waarbij hem 't bloed uit 't hoofd gudste, werd, buiten gekomen, door den Notaris Van Soenen met een piek in 't gezicht gestoken, en, wat verder voortgesleurd, door Adriaan van Vaalen's edelaardigen broêr Jan in den nek geschoten, zoodat hij neêrzeeg, kreeg daarop nog een kolfslag van den waard uit den Dolfijn, Verhagen, en werd daarna door den slachter De Haan en anderen afgemaakt. Op beide saamgesleurde lijken werd toen een algemeen *salvo* gelost, en zij daarop naar 't zoodjen gesleept, bij de beenen met lonten aan de wip opgehangen, en op de vreeselijkste wijs verminkt en mishandeld [1], gelijk men daarvan wat later in korte schimprijmen rekenschap zocht te geven:

---

[1] "Alle buytenleden van 't ligchaam afgesneden, 't hert ende ingewant uyt haer beyder lijf gescheurt, midsgaders neuzen, ooren, vingeren, teenen, ende meest alle haer kleyne leden, ja, tot haer &c. toe, en in verscheyden plaetsen vervoert, ende tot groot gelt verkocht, als bebloede doecken, kousen, ende anders, daer elck wat af soeckt te hebben, en oock heeft gekregen, tot kleyne stuckjes incluys". (*Missive uyt 's Gravenhage op den 21en Aug. '72*). — "Zy scheurden hen de handen af en hingen se beyde aen de voeten op, en met de hoofden aen de gront, moedernaeckt. O, schande! Hier scheen zich de verwoetheit zelfs sat te kijcken aen twee personen, die met de namen van de Landprins en de Waterprins van haer grootste benijders gedoopt wierden. Maer dit was maer d'eerste verpoozinge

Waarom zijn de Witten gedood met het musket?
Omdat zij hebben veranderd het kerkegebed.
Waarom zijn zij met enden van lonten gebónden?
Omdat zij 't eeuwig Edict hebben uitgevonden.
Waarom zijn zij niet gebonden met touwen?
Omdat zij den Prins van Oranje vermoorden wouën.
Waarom wierden haar leden zoo verre verdeeld?
Omdat ze zoo overal het heerschap hebben gespeeld.
Waarom wierd haar het hart uit het lichaam gesneden?
Om te doorzoeken haar diepgeveinsde leden.
Waarom wierden zij gebracht op het schavot?
Om ieder te vertoonen het waardig oordeel van God.
Waarom wierden zij volgens sentencie vrijgegeven?
Omdat ze door sentencie Buat en Van der Graeff benamen 'tleven [1].

Als de twee «geanatomizeerde Prinsen», schaamde men — ook door hun wreeden moord niet verzoend — zich in zijn dollen haat niet, hen thans nog te beschimpen [2], en, hen ook na dien moord nog lasterende, hun moorders toe te juichen:

Zij, die 't Land, burger, boer, verscheurden en ontblootten,
Zijn door de burgerwacht rechtvaardiglijk doorschoten,
Verscheurd van lid tot lid, en onder 't volk verdeeld:
Zoo zij met Land en Volk, heeft men met haar gespeeld.

Tot omtrent elf uur hield dit fraaye «spel» aan, en — als een in zalvenden kanseltoon geschreven vertoog meldt — «de burgerij, dit werk uitgevoerd hebbende, trekken alle compagniën *ordentelijk* af, elk naar zijn plaats van afscheid, en daar was in al deze confuzie niemand gekwetst of beschadigd, als deze twee menschen alleen»; het roemde daarbij de opmerkelijke «orde in deze disorde gehouden»!! en

---

van wreetheydt; want eenighe bestonden hayrlocken af te snijden; maer andere, ick schrick van de woede! sneden hen neusen en ooren, teenen en vingeren af, jae, de tepels der borsten, en spaerden zelf de schamele leden niet; en van buyten haer genoegen niet meer kunnende vinden, hebben zij zelfs d'ingewanden niet verschoont; en dit wierdt meest verricht van een deel bedelaars, jongens, en schavotkanalje, die als roofvogels en gieren op deze lijken schenen te asen; want sy verkoften de stucken aen vremdelingen voor gelt, tot hen de donckerheydt des nachts verjoegh; want alle ontsagh was ten eynde". (*Den Val van De Witten, in een tsamenspraeck tusschen Pieter en Klaas.* Gedr. in 't Wonderjaer 1672)

[1] *Zeven Vragen aengaende de twee De Witten haer dood, Geschiedt om Holland te redden uit swaren nood.*

[2] Zie *De Hel in roeren ofte de verslagentheyt en schrick van de onderaertsche geesten, op de aenkomst van de twee* geanatomiseerde *hollandtsche* Prinsen, *alias* Jan en Kees de Wit. Gedr. tot Brebeziel, by Johan Metworst, in 't Slenderhinckes steegje, *anno* 1672. — Verg. *De Haeghsche Anatomie, door Mr. Borrebach, publyck op den 20 van Oegstmaent verricht,* enz.: "Daar Dr. Alman haer ginck *anatomiseeren*".

vestigde de aandacht zijner lezers op «de zonderlinge oordeelen van den Heere ter eener, en de onzekere, ijdele, opgeblazene gedachten der stoute overgegevene menschen ter andere zij: (Jacob de Graeff) stierf als een martelaar, dankende God tot den laatsten toe, dat de Heere zijn erfdeel was geworden, enz.; en de twee gebroeders stortten beide gansch onbereid daarhenen, als Aärons zonen, die in 't aanzien van haren vader levendig ter Helle voeren». Ook de oude Jacob de Witt leefde, als 80-jarig grijsaard nog ten huize zijner oudste dochter, met den Heer van Swijndrecht, Jacob van Beveren, gehuwd, en naasten buur, ter Kneuterdijk van Johan. «Dit voorverhaalde werk verricht zijnde», zoo vervolgde men in zijn bijbelmatige bespiegeling nog, «was het gelijk staat in de H. Kronieke: en alle 't volk des Lands was blijde, en de stad werd stille, nadat zij Athalia metten zwaarde gedood hadden», om zoo «in een vredigen stand der herbouwing van de ware gereformeerde Kristelijke religie, meer als ooit te voren bevestigd (te mogen) worden» [1]. «Hier gold geen uitstel», luidde het in rijm in een andere even «gereformeerd-kristelijke» en bijbelmatige nabetrachting:

Hier gold geen uitstel, want ons heilsbehouding hing
Aan haast, 's Lands nood vereischte, om d'ondergang te boeten,
Een tweetal; 't moest er deur, al was 't met vuile voeten,
Doch niet zoo ongehoord. Dus stierf Adonia,
Dus sloeg men Joab, zelfs vorstin Athalia
En Jezabel; dus gaf men Simeï, om 't lastren
Van Gods Gezalfde, loon naar werken. —
Ja ieder burger, hoofd voor hoofd, schijnt vast verbonden
Om zulke schelmen, fluks daar 't pas geeft, dood te slaan.
Naar 't algemeen besluit is hier dus *recht* gedaan [2].

Men was blijkbaar om bijbelsche voorbeelden noch een hervormd-kristelijke rechtvaardiging van den gruwel niet verlegen; trouwens, de hervormd-kristelijke kerkleeraars en kanselherouten hadden voortdurend het hunne gedaan, om het rechtzinnige volk aan te stoken en op te hitsen; sommigen hunner hadden dan ook niet nagelaten bij 't kristelijk bedrijf hunner hoorders — «geen bloode loeren» huns inziens, maar «manhafte en vrome helden [3]» — met instemming te gaan toekijken. En terwijl dit, door Kristenleeraars voor een goed deel ingeblazen, en door Kristenhanden zoo volijvrig volvoerde gruwelstuk op de Plaats en op 't groene zootjen gepleegd werd, huisde er op een ander punt der stad, aan de stille Paviljoensgracht, een kalm, maar ongekerstend

---

[1] *Waerlijk Verhael van 't geene, sonderling nae 't wereltlycke, is voorgevallen op en nae de apprehensie, sententie, en executie, den* 21 *en* 29 *Juny* 1672 *tegens den jongen Heer* Jacob van der Graeff, *alsmede de wonderlycke opmerckinge omtrent het sterven van de twee groote vermaerde mannen*, Mr. J. en K. de Witt (Gedr. in 't jaer ons Heeren 1672).

[2] *Verantwoordinge des volx tegen de geest van Johan de Witt.* [3] Ald.

denker, een «afvallige Jood» — als men den ter Synagoge uitgeworpen zoon Israëls, met rechtzinnig-kristelijke minachting noemde — «uit de Hel voortgebracht», en die de «ongehoorde meening was toegedaan», dat Gods woord door de gezonde reden moest uitgeleid en verstaan worden» [1]; bewees juist de uit dat Godswoord toegelichte en gestaafde «haagsche furie» niet, hoezeer de verketterde wijze in zijn recht was? Hijzelf, met den jongsten van beide broeders van meer nabij bekend en bevriend, moest des te pijnlijker door het hem van zijn bevooroordeelde en verdierlijkte medeburgers bereide lot getroffen zijn, dat hem onwillekeurig tranen uit de oogen lokte, en, hoe bewust van al 't geen, waartoe een ontaarde menschheid in staat is, rillen deed bij een schouwspel, als dien Saterdag-avond op de Hofplaats gegeven werd [2]. Met moeite weêrhielden zijn voor zijn lot bezorgde huisgenooten den tenger gebouwden, lichaamlijk zwakken man, in zijn verontwaardiging naar de onzalige plek van zóóveel jammers te snellen, om er der «onedele gemeente» haar «dorperheid» te verwijten. Vier of vijf uur lang vierde men haar den vrijen teugel, tot men er eindelijk genoeg van kreeg, en beide lijken door een viertal lakeyen, met behulp van den advokaat Naeranus, en een schoenlapper uit het achterom, wellicht dien van den huize, Thomas Rijswijk [3], konden worden afgenomen, en in een koets naar huis vervoerd. Aan een rustige ter aarde bestelling viel dien nacht nog niet te denken, en ook den volgenden dag bleef een wraakgierige menigte, over de afneming verstoord, het woonhuis van den Raadpensionaris en dat zijner zuster van Zwijndrecht, naast hem, nog omgeven, doch werd door de daar thans van Statenwege gestelde ruitermacht in toom gehouden. Eerst laat in den avond van den 22^{en}, vond haar amptelooze neef Anthoni de Veer gelegenheid, ze «stillekens en zonder omstandigheid» in den grafkelder te doen bijzetten, door den Raadpensionaris in November 1665 in de Nieuwekerk gekocht, en waarin hij, nu even vier jaar geleden, zijne Wendela had zien afdalen [4]. Naar 't gebruik van den tijd werden er een dag of wat later de geslachtswapens boven gehangen, doch door de nog altoos verbeten burgerij met geweld weggehaald, en tegen de gerechtsplaats stuk geslagen. «Zoo straft men het verraad», riep men, ter nabetrachting van dit alles, in zijn hartstochtelijke verblindheid uit [5]:

---

[1] In de verklaring over 't *Appendix van den (hekelenden) Catalogus van Boecken van Mr. Jan de Wit, enz.* (te bekomen in den Hage, enz.) staat op No. 68: "*Tractatus theol.-politicus*, door den afvalligen Jood *Spinoza*, uyt de Hel voortgebracht, waerin op een ongehoorde Atheïsten-manier bewezen werdt, dat Godts Woort door de Philosophie moet uytgeleyt en verstaen werden, hetwelck met kennis van Mr. Jan publijck gedruckt is".

[2] Zie de plaatsen aangehaald in Prof. Paulus' *Collectanea* op zijne uitgave der *Opera omnia*, II, p. 629.

[3] Zie omtrent dezen Scheltema's *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk*, IV, bl 358.

[4] Zie daaromtrent de belangwekkende mededeelingen van den Heer D. Veegens, in zijn *Iets over het graf der De Witten* (*Gids*, 1853, II, bl. 274, v.).

[5] *Spiegel van Staet en Recht der Burgers.* VI. blad, met prentverbeelding, z. j.

Zoo straft men het verraad, zoo geeft men loon na werken:
Haar vleesch is omgedeeld, haar leden zijn verkocht,
En tot een hoogen prijs zoo onder 't volk gebrocht [1].

Nu zijn Jan en Kees begraven
Die het Land aan Frankrijk gaven
Door verraad en schelmerij,
En complicens kuiperij;
Zij zijn 't waardig, dat men beide
Zulk een wreeden dood bereidde [2].

't Was «Gods getergde wraak», schreef men elders, «die hen gelijk van kant hielp, door 't *heilig burgerrecht*, daar laffe rechters zwegen, en schonken 't leven aan zoo goddeloos een guit» — gelijk het meer bepaald van Cornelis heette [3]; terwijl, wat zijn broeder betrof: «de gemeente van 's Gravenhage den voornoemden Johan de Witt» — naar het luidde [4] — «consideerende, gelijk bij alle de wereld bekend was, voor een aartsvijand van Zijn Hoogheid, het hoofd en inventeur van ontallijke goddelooze aanslagen tegens den welstand van ons lieve Vaderland, 't welk hij, om zijn partij en faccie staande te houden, bijna gebracht had tot de uiterste ruïne, hebben denzelven Johan, om deze en meer andere redenen, *na getergde lankmoedigheid*, gemassacreerd en publiekelijk aan de wip opgehangen, tot een exempel van anderen». «Voor dat ze 't Land door veel miseriën hadden tot aan de dood gebracht, zij ook door zooveel miseriën werden gedood» [5]. «Delgt», had men als tot voorbereiding dier

---

[1] Aandoenlijk klonk, op diezelfde "omdeeling" zinspelende, het Grafschrift in tegenovergestelden geest op Mr. J. de Witt:

Hier leît nu Jan de Witt, en rot,
Niet heel en al, maar 't overschot:
Zijn hert, zijn ooren, en zijn handen,
Die zijn verdeeld in vele landen;
Maar *of hij is aan menig deel,*
In ons hart leeft hij in 't geheel.

Van de andere zij daarentegen heette het:

Hier leît hij zonder hart, hand, tong, neus, voet, en oor,
't Geen is verdeeld aan 't volk, als hij deed met de steden;
Hier leît een stuk in 't graf — 't geen wonder is — met vreden;
Maar waar is doch de ziel? — Daar zorg de Duivel voor! —

[2] *Toegift* achter *Den val der De Witten*, gedr. in 't Wonderjaer 1672.

[3] *Op d'afbeeldinge van C. de Witt;* vl. bl.

[4] *Leven en Doodt van de Heeren en Meesters C. en J. de Witt*, Ie *Deel.* Gedr. in 't jaer ons Heeren, 1672. Verg. ook de *Sententie van den generalen hove van Nederlandt*, enz., *gepronuntieert voorlangh en geëxecuteert den* 20 *Augusti* 1672. Gedr. in 's Grav. 1672.

[5] *De Vastgekuypte Loevesteynsche Ton aen duygen, door den schrickelycken berghval van haer twee*

«Haagsche Anatomie» — gelijk men ze met zichtbaar welgevallen betitelde, en waarvan men Jacob van der Graaffs medeplichtige Borrebach als «meester» noemde [1] — uitgeroepen:

Delgt die monsters van der aarden,
Rechte wolven van het Land,
Wit van naam, en wreed van tand;
Doende haar ter Helle varen,
Door een vrolijk, blij geschal,
Daar men eeuwig branden zal.

En zulk «een stemme des volks» was in een schriftelijk gedenkstuk, in deftig Latijn opgesteld [2], als «eene stemme Gods» verheerlijkt: «of zijn *zij* niet gedoemd» vraagde het, «door 't vonnis van den rechter, dien *de stemme van den hoogsten rechter* doemt?» — Een enkele maar, hoewel het vonnis beamende, nam toch op zich, het slechts voor een noodzakelijk kwaad te verklaren, en liet een «Brilleman» zeggen: «ja wel, nu het zoo is, God heb haar ziel; maar ik had liever gezien, dat het de Justicie gedaan had; evenwel dood is maar dood, hetzij dat het Mr. Tobias of de Gemeente doet, en ik hoop, nu deze steenen des aanstoots weg zijn, dat de gemeente met meerder moed en eenstemmigheid '*s Lands beste* zal betrachten!» [3] Het edelaardigst echter uitte zich, met het oog op dat «beste», zeker de pen van den eigen zwager der beide slachtoffers, Diederik Hœufft, in zijn antwoord op het bericht van 't ongeval hem door hun zuster van Zwijndrecht gegeven: «of God gave, het tendeerde tot rust en vrede des Vaderlands, zoo zouden die gelukzalige zielen haar verblijden, dat haar lichamen hadden verstrekt tot een *verzoening*» [4]. Welk een andere toon liet zich dáárin vernemen, dan in het alleen zijn zegevierende partijdrift gehoor gevende en daarop hoovaardige schimprijm, dat, in de wip op 't groene zoodjen slechts een «Hamans-galg» erkennende, in zijn even eenzijdige als gewelddadige staatswijsheid juichte:

Zoo werd uit schelmen-dood des Princen heil geboren!
't Zijn Duivels martelaars; —
De hoofden zijn nu voort, de rest die zal wel volgen,
Zoo raakt het weêr in rust, dat eertijds was verbolgen;
Dan roepen wij luidkeels: "lang leef Oranjes held!"
En die het zoo niet meent, die wordt — *ter neêr geveld!* [5].

Princen ("de bouw van Babels suyl dongh Godt soo niet vermetel, Als dese Princen-drift, na d'Aertsch en Hemelsch Setel"). Gedr. tot *Snavelenburgh*, by *Jan Verkeer-bort*, in de *Witte Valbrugh.* Anno 1672.

[1] Zie de boven aangehaalde *haeghsche Anatomie*, *door Mr. Borrebach*, enz.

[2] *Memoriae* Js. et Cii. de Witt *monumentum hoc posuit* G. P. Ç. C., *mente*, non gente, *Batavus.* (Latijn en Hollandsch). [3] *Brillen voor alderhande Gesichten*, II.

[4] Meêgedeeld door den Hr. Veegens in zijn bovenvermeld opstel, bl. 280.

[5] *Hamans Galgh of 't Witte Stamhuys in 't Swart.* Z. j.

Tegenover dergelijke opruyende partij-taal mag men 't der bedreigde weêrpartij minder euvel duiden, wanneer zij in haar wreed gehoond rechtsgevoel waande, den «haagschen broedermoord», door tijdige toepassing van Cajafas' beruchte zegswijs «het is beter dat één dan velen sterven», voorkomen te kunnen hebben, en als zij, met rechtvaardiging van leven en streven der beide broeders, doch de zaken van 't Land trouwens niet minder eenzijdig en averechts beschouwende, den wensch, dat 't zoo had mogen wezen, openlijk in verzen uitte:

Dees hebben, met hun goed en bloed en doen en raân,
Oranje's list, 't geweld van Karel wederstaan,
Opdat het vrije volk, in tal van cijns en schepen,
Des werelds rijken oogst in Neêrlands schuur mocht slepen:
Totdat de Heerschzucht op hun *witte* halzen smeet
De rampen van den krijg, door Heerschzucht zelf gekneed.
Des schond het haagsche grauw hun lijven en gebeente; —
Met vloog de Vrijheid weg en Rijkdom der gemeente. —
Leert van hen, gij, die Staat en Land bestieren moet,
Hoe schadelijk het is, te nauw zijn van gemoed:
De Vrijheid had het Land, de burger 't Geld, zij 't Leven,
Indien men had geloof aan Cajafas gegeven![1]

Aan «verzoening» viel er bij zulk een stand van zaken en inzichten aan weêrskanten zeker allerminst te denken. 't Was een voortdurende worsteling der partijschappen in hare wederzijdsche zelfzucht en verdeeldheid, aan welke 't beste van 't land zelf opgeofferd werd, en waarbij 't algemeene welzijn, zonder aanzien van personen of partijen, steeds maar al te zeer op het spel stond. Thans had die des Prinsen gezegevierd, en die Prins zelf was — in spijt van zijn persoonlijke hooge begaafdheid en weidsche staatkunde — zoozeer van de hem op 't kussen brengende staatspartij en hare vuige raddraayers en werktuigen afhankelijk, dat hij het zich moest laten welgevallen, zijn beide hoofd-tegenstanders, wier macht en invloed door de omstandigheden zelf voor goed gefnuikt was, op deze gruwelijke en ontmenschte wijs *straffeloos* te zien ontlijven, ja hun eerlooze en schijnvrome moordenaars — een Van Banckem, Verhoeff, Tichelaer, en and. — voor de hem en zijn huis betoonde gehechtheid zelfs stoffelijk nog te beloonen. Men heeft hem zelf daarom vaak aan den gruwel van 't groene zoodjen en den «haagschen broedermoord» medeplichtig willen verklaren. Gewis echter ten onrechte, als er van eenig overleg van zijnentwege daarbij sprake zou moeten zijn. Hij liet eenvoudig geschieden, wat hij persoonlijk niet meende te kunnen verhelpen, en waarbuiten hij in alle opzichten stond; van het plan waartoe

[1] *De haeghse broedermoort, gepleeght aen de HH. J. en C. de Witt.* Z. j.

men hem gewis zelfs onkundig liet. Hij was in den ochtend van den dag, waarop het werd ten uitvoer gelegd, van zijn legerplaats te Alfen uit, Woerden gaan schouwen, en van daar tegen den middag teruggekeerd. Had hem toen, overeenkomstig den door de Staten aan Gecommitteerden verstrekten last, de uitnoodiging bereikt, om met de noodige ruiters en voetknechten naar Den Haag te komen, hij zou zich aan strafwaardige achteloosheid hebben schuldig gemaakt, en de verdenking van booze bijoogmerken niet kunnen ontgaan. Doch waarschijnlijk liet hem zijn ijverige aanhanger en de van vaderswegen reeds tegen den Raadpensionaris vooringenomen Boetselaer van Asperen opzettelijk daarvan onkundig, zoodat eerst na het volvoerde gruwelpleit de mare daarvan 's avonds nog tot hem kwam. Medeplichtig echter, buiten de handdadige raddraayers en hun medewerkers, waren zeker die Boetselaer en de haarlemsche Pensionaris Bosveld, die met de afgifte der order aan Tilly, om af te trekken, willens en wetens — men kan 't haast niet anders noemen — het doodvonnis der beide broeders onderschreven; medeplichtig was, door hare onverantwoordelijke houding, de haagsche overheid, met haar onder den dwang van 't grauw en zijn ophitsers beleefdelijk bukkenden Burgemeester-schutterkolonel; medeplichtig al die betergezinde schutters en burgers, die, even als hun Burgemeester en Overste, lijdelijke toeschouwers bleven, en de hoofdmisdadigers hun «wanordelijk» bedrijf met de meeste «orde» — als wij 't hun medestanders van hen hoorden roemen — lieten volbrengen; medeplichtig was voorzeker ook de groote meerderheid van des Ruwaards onrechtvaardige rechters, die, in plaats van een schitterende vrijspraak te geven, een zoo dubbelzinnig vonnis streken, op een niet minder dubbelzinnige, hem tegenover zijn onwaardigen betichter verongelijkende bejegening gevolgd; medeplichtig was eindelijk de rechtzinnig-hervormde geestelijkheid, met hare oudjoodsche staatsbegrippen en heerschzieken eigenmin, die zich sedert jaren met de edelaardige taak bezig hield, haar herderlievende volgelingen tegen het stadhouderlooze staatsbestuur van Holland en zijn hoofdleider op te ruyen, en hem als een landverrader en Prinsedooder te brandmerken, als iemand daarenboven — want dat was natuurlijk wel 't ergste in haar oog — die steeds «de verzenen tegen de Gezalfden des Heeren gekant» had. De strijd was hard tegen hard geweest, men kan het niet ontkennen, en in zoo verre er voor een dergelijk gruwelstuk, als de moord der beide broeders, verzachtende omstandigheden te pleiten vielen, heeft men ze in beider uitsluitende richting van staatsinzicht en inborst te zoeken. Zij kenden geen ander nederlandsch Staatsbegrip, dan dat hunner partij, door Johan, vóór twintig jaar, in zijn briefwisseling met de te Londen onderhandelende gezanten van den Staat, in de woorden uitgedrukt: men heeft «opgemerkt, dat de Engelschen deze Vereenigde Nederlanden in verscheiden artikelen noemen met den naam van *respublica* of Republiek, 't welk geoordeeld wordt eigenlijk daarvoor niet te passen, alzoo deze Provinciën niet en zijn te zamen éène Republiek (*una respublica*), maar ieder Provincie apart eene

soevereine Republiek is; en dat dus deze vereenigde Provinciën niet met den naam van *respublica*, in 't enkelvoud, maar veeleer met den naam van *respublicae fæderatae* (verbonden republieken) in 't meervoud genoemd zouden moeten worden». Voor dat denkbeeld, reeds door Oldenbarnevelt in zijn tijd als tot zelfzuchtige verbrokkeling leidend, bejammerd [1], bleven zij, met een volharding een meer doeltreffend streven waardig, onverdroten werkzaam, en offerden er onverbiddelijk ieder aan op, die, zij 't dan ook met minder belangelooze aandrift dan de hunne, in andere strekking arbeidde. Meêgaandheid was een menschelijke gemoedsneiging in dat van den grooten Raadpensionaris niet gevonden, en zoo de arme, voor de vermeende belangen van zijn «kleinen vriend», op 't schavot gesneefde Buat dat als slachtoffer had moeten ervaren; zoo, nog vóór weinig weken, ook de dweepzieke haagsche raadsheerszoon, hoewel schuldiger dan gene, dat met zijn dood door beulshanden geboet had; dezelfde plek, waarop beiden het hoofd voor de voeten gelegd werd, was door de verbitterde tegenpartij tot de schouwplaats bestemd, om den verafschuwden Staatsman, die onwillig was gebleken, er zijn invloed tegen te doen gelden, met zijn niet minder gehaten ouder broeder, om hals te brengen. Zeker een jammerlijk loon voor een leven in den werkzaamsten dienst van 't Land, tot heil van dat Land, naar zijn beste weten en innigste overtuiging, besteed. Waarom is, vraagt men zich onwillekeurig af, waarom is niet liever dat voornemen van den jongen, zijn schranderheid ten volle bevroedenden Stadhouder volvoerd, hem, bij zijn aftreden uit den Staatsdienst, als zijn persoonlijken raadsman langs een of anderen weg aan zich te verbinden, gelijk daar, door bemiddeling van den allengs minder uitsluitend geworden Van Beuningen, sprake van geweest schijnt te zijn? Naar deze zelf aan den amsterdamschen Burgemeester Six meêdeelde, was men van weêrszijden tot de zaak genegen; toch was alles op 't laatste oogenblik, en toen zij voor goed beklonken stond te worden, spaak geloopen. Waagde de Prins het tegenover zijn De Witt zoo hartstochtelijk vijandigen aanhang ten slotte niet, in zoo vriendschappelijk vleyende verhouding tot hem te treden? Thans was, door den gruweldag van 20 Augustus, alle uitzicht op samenwerking voor goed verdwenen, en de twee en twingtigjarige Prins-Stadhouder voortaan geroepen, het hachelijk beleid van 's Lands zaken, te land en ter zee, te velde en in 't staatsbeheer, òp zich te nemen. De algemeene ingenomenheid met zijn verheffing en persoon had hij daarbij al aanstonds voor.

[1] Zie de woorden uit zijne pen aangehaald door Fruin in den *Gids* voor 1865, IV bl. 261, aant., en waarin hij 't betreurt, "dat de Ver. Nederlanden nyet en sijn één Republique, maer seven verscheyde Provinciën, hebbende elck haer verscheydene forme van regeeringe, nyet gemeens hebbende met malcanderen dan alleen 't gunt by contract totte gemeene defensie belooft is".

PLAATSING DER PRENTEN EN PORTRETTEN.

Kaart van 't Nederlandsch Gemeenebest	tegenover	bladz.	40.
Abel Servient	„	„	75.
Anna van Oostenrijk	„	„	76.
Lodewijk XIV in 1649	„	„	78.
Antony Brun	„	„	80.
Izaak Doreslaer	„	„	84.
Afkondiging van den vrede te Antwerpen	„	„	94.
Het (oude) Stadhuis van Amsterdam	„	„	104.
Jacob de Witt	„	„	129.
De blokhuizen te Amsterdam	„	„	140.
Olivier Cromwell	„	„	244.
Hier. van Beverningh	„	„	376.
Delft na 't springen van de kruittoren	„	„	423.
Spotprent op Mazarin, Cromwell, Koningin Kristina, enz.	„	„	468.
De gereformeerde *tour à la mode*	„	„	513.
Pieter Florisz	„	„	543.
George Monk	„	„	566.
Koning Karel II	„	„	572.
Cortenaer	„	„	728.
Barend van Galen, bisschop van Munster	„	„	740.
Spotprenten op den averechtschen bisschop	„	„	757.
Prins Rupert	„	„	770.
Aert van Nes	„	„	784.
Sinnebeeld voor Gauwe Geesten, enz	„	„	790.
Cornelis de Witt	„	„	822.
Sir W. Temple	„	„	828.
Coenraad van Beuningen	„	„	838.
Johan de Witt	„	„	844.
Jean de Labadie	„	„	864.
Graaf van Monterey	„	„	905.

INHOUD.

ACHTSTE BOEK, eerste gedeelte; 1648—1672.

Eerste Hoofdstuk. Vredeviering. Algemeene Toestand, 1648 .... Bladz. 1.
Tweede „ Verhouding tot het Buitenland, 1648, 1649 .... „ 75.
Derde „ Inlandsche Tweespalt, 1649, 1650 .... „ 104.
Vierde „ De Groote Vergadering, 1657 .... „ 166.
Vijfde „ In- en uitlandsche stribbelingen, 1651, 1652 .... „ 229.
Zesde „ Oorlog met Engeland. Joh. de Witt Raadpensionaris, 1652—1654 . „ 296.
Zevende „ Vrede van Westminster en Uitsluitingsacte, 1654 en 1655 .... „ 370.
Achtste „ Uitlandsche beslommering; inlandsch rumoer, 1654—1657 .... „ 451.
Negende „ Noordsche oorlog; Pyreneesche vrede; Engelsche ommekeer, 1657—1660 .... „ 522.
Tiende „ In- en uitheemsche zaken, 1658—1664 .... „ 579.
Elfde „ Tweede engelsche oorlog, 1665—1668 .... „ 709.
Twaalfde „ Laatste jaren en val van 't stadhouderloos bewind, 1667—1672... „ 827.

Opgemerkte drukfeilen en misstellingen.

Bladz. 79 reg. 9 van boven *staat:* Mazarin *lees:* den Graaf van Estrades.
„ „ „ 6 „ onder „ Mazarin „ Estrades.
„ 104 „ 4 „ boven „ landgenomen „ landgenooten.
„ 253 „ 10 „ „ „ 21 January „ 9 February.
„ 520 „ 13 „ onder „ Triquet „ Friquet.
„ 536 aant. [4] voeg bij: wellicht door verwarring met de C van zijn voornaam.
„ 794, aant. [1] reg. 3 v. o. *staat: werfte* *lees: werfe.*